پىرىمقۇل قادىروۋ

يۇلتۇزلۇق تۈنلەر

مىللەتلەر نەشرىياتى

责任编辑：赛 买 提
封面设计：刘 家 峰

ISBN 7-105-05116-7

9 787105 051168 >

ISBN 7-105-05116-7/I·1136
民文（维 197） 定价：22.00 元

يۇلتۇزلۇق تۈنلەر

پىرىمقۇل قادىروۋ

مىللەتلەر نەشرىياتى

بۇ كىتاب نەشرىياتىمىز تەرىپىدىن 1988-يىل 11-ئايدا نەشر قىلىنغان 1-نەشرى 1-باسمىسىغا ئاساسەن قايتا بېسىلدى.

تەرجىمە قىلغۇچى: **ئالىمجان**

تەرجىمە تەھرىرى: **مىرسۇلتان ئوسمانوۋ**

مەسئۇل مۇھەررىر: **سەمەت دۇگايلى**

يۇلتۇزلۇق تۈنلەر

(پىرىمقول قادىروۋ)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى

ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14-قورۇ

پوچتانومۇرى : 100013، تېلېفون نومۇرى :64290862-010

تارقاتقۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى شىنجاڭ خىزمەت پونكىتى

تور ئادرېسى : http://www.e56.com.cn

باسقۇچى : دىشىن باسما زاۋۇتى

ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى

نەشرى : 2002-يىل 6-ئايدا بېيجىڭدا 2-قېتىم نەشر قىلىندى

بېسىلىشى : 2002-يىل 6-ئايدا بېيجىڭدا 2-قېتىم بېسىلدى

ئۆلچىمى : 1168×850مم . 32 كەسلەم

باسما تاۋىقى : 18.5

سانى : 0001—3000

باھاسى : 22.00 يۈەن

图书在版编目(CIP)数据

星夜/皮里木库力著 .—2版. –北京:民族出版社,1988.11
(2002.6重印)
ISBN 7-105-05116-7

Ⅰ.星… Ⅱ.皮 … Ⅲ.传记小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.1247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2002)第046368号

出版发行: 民族出版社 电话:010—64290862
网 址: http://WWW.e56.com.cn
社 址: 北京市和平里北街14号 邮编100013
排 版: 博海排版中心
印 刷: 迪鑫印刷厂
经 销: 各地新华书店
版 次: 1988年4月第一版
: 2002年6月第2版 2002年6月 北京第1次印刷
开 本: 850×1168毫米 1/32
印 张: 18.5
印 数: 0001— 3000册
定 价: 22.00元

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

قوۋا. قىل ئۈستىدە تۇرغان تەقدىرلەر 1
ئاخسى. ئەجەلگە داۋا يوق 22
ئەنجان. گۈل ۋە قويۇن 35
قوۋا. جاسارەتنىڭ جازاسى 66
ئوش. نىجاتلىق نەدە؟ 84
سەمەرقەند. زەپەر ۋە كۈلپەت 129
ئەنجان. ئۇۋال بولغان ئارزۇلار 152
سەمەرقەند. ھەل قىلغۇچ ئېلىشىش 191
تاشكەنت. ئۆرەتۆپە. ئىسپەرە. كۆچكۈن باسقان بولاق 270

ئىككىنچى قىسىم

ھىرات. تولغان پەيمانىلەر 312
قۇندۇز. سەمەرقەند. ئىككى قىلىچ ئوتتۇرىسىدا 368
كابۇل. تاشقان دەريا ئۆزەن ئىزدەيدۇ 429
لەخور. پەنىپەت. دېھلى. يېڭى قىرغاقلار 470
ئەگرە. تەقدىر تەقەززاسى 508
سىكرى. قايتا كۆز ئاچقان بولاق 548
ئەگرە. يۇلتۇزلار گىردابى 567
خاتىمە 586

بىرىنچى قىسىم

توپىلاڭ

قۇۋا. قىل ئۈستىدە تۇرغان تەقدىرلەر

1

مىلادىيە 1494 ــ يىل ياز. تومۇز ئىسسىقتا پەرغانە ۋادىسىنىڭ ئاسمىنىغا چىققان قويۇق بۇلۇتلار ھاۋانى كۈن بويى دىمىق قىلىپ، كەچتە بىردىنلا تاراپ كەتتى. قىزىل تۇپراقلىق دۆڭلۈكلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان سۇيى كۆپ قۇۋاساي قان قوشۇپ ئېقىتىلغاندەك قىپقىزىل بولۇپ كەتتى.

ساي بويىدىكى مەجنۇنتاللار دالدىسىدا بىر يىگىت بىلەن بىر قىز پىچىرلىشىپ سۆزلەشمەكتە ئىدى.

— رابىيە، ئىشەنگىن، مەن ھاياتلا بولسام، سېنى بالا ــ قازاغا يولۇقتۇرمايمەن.

— خۇدا سىزنىمۇ پاناھىدا ئاسرىسۇن، تاھىر ئاكا!... دۈشمەننىڭ مىڭلىغان ئەسكىرى بار، قايسىبىرىگە تەڭ كېلەلەيسىز؟ ئەنە، قاچقۇنلارغا قاراڭ!...

تاھىر ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قۇۋاساينىڭ تۆۋەن تەرىپىگە كۆز يۈگۈرت-تى. پەستە قومۇشلۇق، پاتقاقلىق ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئۆتكەن ئۇزۇن ياغاچ كۆۋرۈك بار ئىدى. كۆۋرۈكتىن چۇمۇلىدەك ھېسابسىز ئادەملەر، ئاتلار، ھارۋىلارنىڭ تىزىلىپ ئۆتۈپ كېلىۋاتقانلىقى يامغۇر پەردىسىنىڭ

ئارىسىدىن خىرە كۆرۈنەتتى. سەمەرقەند پادىشاھى قوقاننى بېسىۋېلىپ، ئۇنى قوشۇنىغا بۇلاتقان ۋە مەرغىلانىغا ھۇجۇم قىلغانىدى. باسقۇنچىلار شەھەر - يېزىلارنى بۇلاش بىلەن قانائەتلەنمەي، چىرايلىق قىزلارنى چۆرىلىككە ئېلىپ كېتىشەتتى. بۇلارنى ئاڭلىغان كىشىلەر دۈشمەندىن قېچىپ تىنچ جاي ئىزدەپ كېتىشۋاتاتتى.

— ئۇلۇسنىڭ شورى قۇرسۇن! — دېدى تاھىر، — كاساپەت پادىشاھلار ئۇرۇش قىلماي تۇرالمىسا؛ بىرىدىن قاچساڭ باشقىسىغا تۇتۇلساڭ. ئۇنىڭدىن كۆرە قاچمايمىز! تەۋەككۇل، پېشانىمىزگە يېزىلغىنى بولار!

تاھىر يامغۇردا ھۆل بولۇپ بەدىنىگە چاپلىشىپ تۇرغان ئالدى ئوچۇق ماتا يەكتەك ئۈستىدىن خەنجەر تىقىۋالغانىدى. رابىيە خەنجەرگە قورقۇپقىنا كۆز تاشلىدى - دە:

— بىلمىدىم، دادىملار مېنى قورغانىغا ئاپىرىپ قويماقچى، — دېدى.

— قايسى قورغانغا؟

— ئەنجان قورغىنىدا تاغام[1]بار ئەمەسمۇ؟

تاھىر رابىيىنىڭ ھازىرلا كېتىپ قېلىشىدىن قورققاندەك ئۇنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋالدى. ئىلگىرى شاش كېپىكتەك تۇتقۇزمايدىغان رابىيە ھازىر نېمىشقىدۇر ياۋاش بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بېشىغا ئاتىسىنىڭ قارا يۇڭ چاپىنىنى يېپىنىپ چىققانىدى. يامغۇردا ھۆل بولۇپ ئېغىرلاشقان چاپان ئۇنىڭ نازۇك بويىنىغا ئېغىرلىق قىلدى. رابىيە چاپاننى يەلكىسىگە چۈشۈرۈشى بىلەن ياقىسىنىڭ بىر بوغقۇچى يېشىلىپ كەتتى - دە، قىزغۇچ مەرمەردەك سىلىق بويىنىنىڭ تۆۋىنى كۆرۈنۈپ قالدى. يېشىل جىلتكىسى ئون يەتتە ياشلىق قىزلاردىلا بولىدىغان ئىنچىكە بېلىدىن تارتىپ قاتتىق كۆكسىنى چىڭ ئوراپ تۇراتتى.

بالا چېغىدىن رابىيە بىلەن ئارىتام قوشنا بولۇپ ئۆسكەن تاھىر ئۇنىڭ قانچىلىك جازىبىلىك ئىكەنلىكىنى، باسقۇنچى بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ مانا مۇشۇنداق قىزلارغا قانچىلىك ھېرىس بولۇشىنى گويا ئەمدى

---

① ئاتىسىنىڭ ئەر بىر تۇغقانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. — تەرجىماندىن.

چىندىن ھېس قىلدى.

بۇ يىل باھاردا ئاتا ـ ئانىلىرى ئۇلارنى ماقۇللاشتۇرۇپ قويغان چاغلىرىدىمۇ رابىيە تاھىرغا ھازىرقىدەك چىرايلىق كۆرۈنمەيتتى. رامىزان ئېيى ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ تويى بولۇشى كېرەك. تاھىر رابىيە بىلەن يېقىن ئارىدا بىر ياستۇققا باش قويۇشلىرىغا ئىشىنىپ پەرۋاسىز يۈرگەنىدى. بىراق، ئەمدى ئۇرۇش بورىنى قۇۋاغا يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان مۇشۇ خەتەرلىك چاغلاردا رابىيە ئۇنىڭغا ئاۋۋالقىدىنمۇ ئەزىز كۆرۈندى.

تاھىر رابىيىنىڭ ئەنجان قورغىنىدا بىرەر مۇشتۇمزور بەگنىڭ تۇزىقىغا ئىلىنىپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى ئويلىدى ـ دە:

— ياق! مېنى دېسەڭ قورغانغا بارما! — دېدى.

رابىيە تاھىرنىڭ مەخمەلدەك يۇمشاق بۇرۇتى تېگىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ تۇرغان لېۋىگە ۋە ئىزتىراپ بىلەن چاقناۋاتقان قوڭۇر كۆزلىرىگە تىكىلدى.

— مېنىڭمۇ يىراققا كەتكۈم يوق، لېكىن قانداق قىلاي... قورقمەن!

تاھىر قىزنى چاپىنى بىلەن قۇچاقلاپ باغرىغا باستى. رابىيىنىڭ يۇمشاق چاچ تالالىرى يىگىتنىڭ يۈزىگە تەگدى. بىرمەھەل ئىككىسىنىڭ تىنىقى تىنىقىغا قوشۇلۇپ كەتتى. تاھىر قىزنىڭ بەدىنى تىترەۋاتقانلىقىنى سەزدى ـ دە:

— راستىنلا قورققىنىڭمۇ بۇ، رابىيە؟ ساڭا نېمە بولدى؟ — دېدى.

— مەن بىر قورقۇنچلۇق چۈش كۆردۈم، تاھىر ئاكا! خۇدا، چۈشۈم ئوڭ كەلمىسۇن!

ئەمدى تاھىرمۇ ئەنسىرەپ قىزنى قۇچىقىدىن بوشاتتى ـ دە، ئۇنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قارىدى:

— يامان چۈشمۇ؟

— ئېيتىشقا تىلىم بارمايدۇ.

— چۈشكە نېمىلەر كىرمەيدۇ! ئېيت! مەيلى...

— سىزنى بىر قارا ئۆكۈز خەنجەردەك مۈڭگۈزلىرى بىلەن ئۈسۈپ... ياق! ياق! ئەسلىسەم بەدىنىم شۈركۈنۈپ كېتىدۇ!

تاھىر يامان بىر پالاكەتنى ئالدىن سەزگەندەك يۈرىكى سىرقىرىدى:
— ئالدىرىماي گەپ قىل! ئۇسكەن بولسا، قان ئاقتىمۇ؟
— قان؟ ھە ـ ھە... قان جىرقىراپ كەتتى.
— ئۇنداق بولسا قورقما، چۈشتىكى قان — يورۇقلۇق، دادام دائىم شۇنداق دەيدۇ.
— خۇدايىم شۇ تەبىرنى راست قىلسۇن! تاھىر ئاكا، ئەگەر ئەنجانغا سىز بارمىسىڭىز مەنمۇ كەتمەيمەن. نېمە بولساق مۇشۇ يەردە بىللە...
مەجنۇنتال بەرگلىرى ئارىسىدىن سىرغىپ چۈشۈۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى قىزنىڭ قوشۇما قاشلىرىغا، زىچ كىرپىكلىرىگە تەگكەنىدى. تاھىرنىڭ نەزىرىدە رابىيە بىر بەختسىزلىك يۈز بېرىشىنى ئالدىن بىلىپ كۆزىگە ياش ئېلىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى.
— مەندىن كۆپ ئەنسىرىمە، رابىيە. مەن دېھقان ئادەممەن. ھاۋا ئېچىلسا ئېتىزغا چىقىپ قوشۇمنى ھەيدەيمەن، ئورمامنى ئورىمەن. دۈشمەننىڭ مېنىڭ بىلەن نېمە ئىشى بار؟ لېكىن، سەن ئېھتىيات قىل. ئەنجان قورغىنىدا تاغىلىرىڭ بار.
— ئەنجاندا سىزنىڭمۇ موللا تاغىڭىز بارغۇ! ياكى بىللە كېتەيلىمۇ؟
تاھىر ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەنجاندا مېمار بولۇپ ئىشلەيدىغان تاغىسى پەزلىددىن خەلق ئارىسىدا تونۇلغان مەشھۇر ئادەم. قۇۋاسايىنىڭ پاتقىقىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتكەن مانا شۇ ئۇزۇن ياغاچ كۆۋرۈكمۇ موللا پەزلىددىن سىزىپ بەرگەن لايىھە بويىچە قۇرۇلغان. ئەنجان ئوردىسىدا موللا پەزلىددىن ساماۋى نەقشلەر ۋە گۈللۈك چاقچۇقلار بىلەن بېزەپ قۇرغان دىۋانخانا تاجدار ئۆمەر شەيخ مىرزىغا ياراپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭغا بىر ئۇچقۇر ئات ۋە بىر ھەميان ئالتۇن ئىنئام قىلغىنىنى تاھىرمۇ ئاڭلىغان. ئۇ تاغىسىنىڭ① شەھەر قورغىنىنىڭ تېشىدىكى باغات مەھەللىسىدە تۇرىدىغانلىقىنى بىلەتتى. موللا پەزلىددىن قۇۋادا تۇرغان ۋاقتىلىرىدا تاھىرغا خەت ـ ساۋات ئۆگەتكەنىدى. ئەمدى جىيەنى② پاناھ ئىزدەپ بارسا قانات

---

① ئانىسىنىڭ ئەر بىر تۇغقانلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. — تەرجىماندىن.
② ئاپال بىر تۇغقىنىنىڭ باللىرى. — تەرجىماندىن.

ئاستىغا ئېلىشى مۇمكىن. لېكىن، بۇ يەردە بوۋاي ــ مومايلار نېمە دېيىشەر-
كىن؟ تاھىر يالغۇز ئوغۇل، رۇخسەت بەرمەسلىكى مۇمكىن. ئۇ ئەنجانغا
رابىيە تۇپەيلىدىن بارىدىغانلىقىنى ئاتا ــ ئانىسىغا ئېيتىشتىن ئۇيالدى...
بەلكىم، بۇنى رابىيىنىڭ ئاكىسى مەھمۇدقا ئېيتار.

— رابىيە، مەيلى، ئىلاج بولسا ئەنجانغا بىللە كېتەرمىز، لېكىن
دادىلارنى كۆندۈرۈش ئاسان ئەمەس. مەھمۇد ئاكاڭ ئۆيدىمۇ؟

— دۇكانغا چىققانىدى، ئېپتارغا كېلىپ قالدۇ. نېمە گەپ؟

— ئېپتاردىن كېيىن بىزنىڭكىگە بارسۇن، مەسلىھەت بار.

— ماقۇل، مەن دەي.

رابىيە يۈزىنى تاھىرنىڭ كەڭ كۆكسىگە قويدى.

— خۇدا بىزنى بىر ــ بىرىمىزدىن ئايرىۋەتمىسۇن! — ئۇ شۇنداق
دېدى ــ دە، مەجنۇنتال شاخلىرى ئارىسىدىن چىقتى.

ساي بويىدا تۇرغان بوش مىس كورىنى يامغۇر تامچىلىرى چېكىپ-
چېكىپ قوياتتى. رابىيە سۇغا كەلگىنىنى شۇ كورىغا قاراپ ئەسلىدى ۋە
ئۇنى تولدۇرۇپ، ئۆيى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

قىز يىراقلىشىپ كەتكەندىن كېيىن تاھىرمۇ مەجنۇنتاللارنىڭ دالدى-
سىدىن چىقتى. شۇ چاغدا رابىيىنىڭ چۈشكە كىرگەن قورقۇنچلۇق ۋەقە
ئۇنىڭ ئېسىگە چۈشتى ــ دە، نامەلۇم بىر خەتەر ۋۇجۇدىغا قاتتىق تىترەك
سېلىپ ئۆتتى.

2

بۇ يىلقى روزا ياز چىللىسىگە توغرا كەلگەن قاتتىق ئىسسىق كۈنلەردە
تاڭ سەھەردىن كەچقۇرۇن قاراڭغۇ چۈشكىچە ناشتا قىلماي ئاچ يۈرۈش
نۇرغۇن ئادەملەرنى ماغدۇرىدىن كەتكۈزەتتى، بۇنىڭ ئۈستىگە تەشنالىق
ئازابى قوشۇلاتتى. روزا تۇتقانلار كۈننى قانداق كەچ قىلىشلىرىنى بىلمەي
پاتراق قاش قارىيىشىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈشەتتى.

گۇگۇم چۈشكەندە قۇۋا مەسچىتنىڭ مۇنارىسىدىن ئەزان ئاۋازى

ئاڭلاندى. ئۇرۇش تەھلىكىسى قانچىلىك كۈچلۈك بولسۇن، داستىخان ئەتراپىغا يىغىلغان ئادەملەر روزىسىنى ئېچىش بىلەن تەڭ، ئۇلارنىڭ ئاچلىق ۋە تەشنالىقتىن قىينالغان ۋۇجۇدلىرى راھەتلىنىپ، دۇنيا غەملىرى بىردەم بولسىمۇ خىياللىرىدىن يىراقلاشتى.

تاھىر قېرى ئاتا - ئانىسى بىلەن بىللە ئېپتار قىلىۋاتاتتى. داستىخاندىن سىيادان سېلىنغان ئىسسىق نان ۋە چىلگە پۇرىقى كېلەتتى. نان يەپ، بىر چىنىدىن قېتىق قوشۇلغان ئاش ئىچكەندىن كېيىن تاھىر ئەنجانغا كېتىش ھەققىدىكى گېپىنىڭ ئۇچىنى چىقىرىشقا تەمشەلدى.

شۇ ۋاقىتتا قامچا دەستىسى بىلەن بىرى دەرۋازىنى تاقىلداتتى. ھويلىدا ياتقان قېرى ئىت يوغان ۋە خىرە ئاۋازى بىلەن ھاۋشىدى. تاھىر ئورنىدىن تۇرغانىدى، دادىسى:

— ئېھتىيات قىل! — دېدى ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — ئاۋۋال كىملىكىنى سوراپ باققىن.

تالادا يامغۇر توختىغان، لېكىن ئاسمان بۇلۇتلۇق، قاراڭغۇلۇقتا ھېچ نەرسىنى كۆرگىلى بولمايتتى. تاھىر دەرۋازىغا يېقىن بېرىپ:

— كىم؟ — دەپ سورىدى. ئىت قاتتىقراق ھۇرۇشكە باشلىدى. تالادىكى ئادەم ئاۋازىنى يۇقىرىلىتىپ:

— تاھىر جىيەن؟ — دەپ سورىدى، — ئاچ، مەن تاغاڭمەن!

تاھىر ئاۋازنى تونۇپ، ئۇچۇق دېرىزە ئارقىلىق ئىچكىرىگە:

— ئاپا، پەزلىددىن تاغام! — دېدى - دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ دەرۋازىنىڭ زەنجىرىنى چۇشۇردى.

ئىچكىرىدىن چىققان بوۋاي - مومايلار مېھمان بىلەن كۆرۈشۈۋاتقاندا، تاھىر قارىيىپ تۇرغان ئىككى چاقلىق سايىۋەنلىك ھارۋىنى كۆردى. ھارۋىغا قېتىلغان ئاتنىڭ ئېگىرى ئۈستىدىن بىرى چۈشۈۋاتاتتى.

— موللا تاغا، ھارۋا سىزنىڭمۇ؟

— ھە، جىيەنىم، يوق - تاقلىرىم بىلەن كەلدىم.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى تاھىر ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدە بابا تاغىسىنى كۆرگەندە پەيدا بولغان خۇشاللىق ئەمدى تەشۋىشلىك ئويلار

بىلەن ئالماشتى. تاھىرنىڭ ئەنجاندىكى باشپاناھى مانا مۇشۇ تاغىسى ئىدى. تاغىسى كۆچۈپ كەلگەن بولسا، تاھىرنىڭ قورغانغا بارىدىغان يولى ئېتىلگىنى شۇ. رابىيە قانداق قىلار؟

— تاھىر، ھاڭقىيىپ تۇرسەنغۇ؟ يۈكلەرنى چۈشۈرۈشكىن! — دېدى ئانىسى، — موللا تاغاڭ يامغۇردا كۆپ جاپا تارتقان ئوخشايدۇ.

— ھەي، جاپا دەيسىزغۇ، ھەدە! ھارۋا پاتقاقتا پېتىۋېرىپ جېنىمىزدىن تويغۇزدى. يوللار قىستا ــ قىستاڭ، قاچقۇنلار ھېسابسىز.

تاھىر ھارۋىدىن يۈك چۈشۈرۈۋاتقاندا، ئاتىنىڭ ساغرىسىغا قولى تېگىپ كەتتى. شۇ چاغدا ئۇ قولىغا شىلىمشىق لاي چاپلاشقىنىنى سەزدى. لاي ئاتنىڭ ساغرىسىغىچە چىققان بولسا، بۇ بىچارىلەر كەلگۈچىلىك قانچىلىك قىينالغان؟ ھەممە ئادەم دۈشمەندىن قېچىپ ئەنجانغا قاراپ كېتىۋاتقاندا، بۇلار نېمىشقا قوۋاغا كۆچۈپ كەلدىكىن؟ تاھىر چوڭ تاغارغا سېلىنغان يۈكنى ھارۋىدىن چۈشۈرمەكچى بولغاندا، تاغىسى:

— ئېھتىيات قىل، ناھايىتى ئېغىر، ئىككىڭلار كۆتۈرۈڭلار، — دېدى ھارۋىكەشكە.

تاھىر تاغارنىڭ ئىچىدە ئانچە چوڭ بولمىغان پولات ساندۇق بارلىقىنى سەزدى. موللا پەزلىددىن ئوتتا كۆيمەيدىغان، سۇ كىرمەيدىغان بۇ ساندۇقنى قوۋانىڭ تۆمۈرچى ئۇستىلىرىغا بۇيرۇتۇپ ياساتقانىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە پىلان ــ لايىھەلەر، رەسىملەر ساقلىناتتى. موللا پەزلىددىن ئۈچ يىل سەمەرقەندتە، تۆت يىل ھىراتتا بىلىم ئالغان، شۇ تەرەپتە مېمارلىق سەنئىتى بىلەن بىللە رەسساملىقنىمۇ ئۆگىنىپ كەلگەنىدى. ھىراتتا جەڭنامە كىتابلار ئىچىگە رەسىم سىزىش ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان. مەۋلانا بېھزاد سىزغان ئەلىشىر ناۋايى ۋە ھۈسەيىن بايقارانىڭ رەسىملىرى بەلگىلىك دائىرىلەردە شۆھرەت قازانغان، لېكىن سەمەرقەندتە، بولۇپمۇ پەرغانە ۋادىسىدا ئادەم سىزىش شەكلىنى سىزىش ھېلىغىچە قۇرئان نامىدىن قاتتىق چەكلىنىپ كېلىۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، موللا پەزلىددىن ئۆزى سىزغان رەسىملەرنى مانا شۇ پولات ساندۇقتا دائىم مەخپىي ساقلايتتى.

تاھىر تاغاردىكى پولات ساندۇقنى ھارۋىكەش بىلەن كۆتۈرۈشۈپ

ئۆيگە ئېلىپ كىردى.

موللا پەزلىددىن ھۆل بولۇپ ئېغىرلاشقان نېپىز چاپىنىنى ۋە ئۆتۈ-كىنى دالانغا يېشىپ قويدى. پۇتىغا كەشىنى كىيىپ، ئەۋرەز يېنىدا يۇز-قولىنى يۇدى. كېيىن بايا تاھىرلار ئولتۇرغان داستىخان سېلىنغان ئۆيگە كىردى.

ئۇنىڭ چەكمىنىدىن ئۆتكەن يامغۇر قىسقا يەڭلىك چاپىنىنى ھۆل قىلغانىدى. لېكىن، ياز ئاخشىمى ئىسسىق بولغانلىقى ئۈچۈن، كىيىم ئالماشتۇرۇش يادىغا كەلمىدى. يولدا قاتتىق چارچىغانلىقى ئۈچۈن تۈزۈك-رەك تاماقمۇ يېمىدى، پەقەت بىر - ئىككى تىلىم چىلگە يېدى ۋە ئۈچ-تۆت چىنە چاي ئىچتى. ھارۋىكەش يىگىت لىق ئىككى قاچا قېتىق قوشۇلغان ئاشنى ئىچكەندىن كېيىن ئاتلىرىغا قاراش ئۈچۈن ھويلىغا چىقىپ كەتتى.

— موللا پەزلىددىن! — دېدى تاھىرنىڭ ئاتىسى ئۇزۇن ئاق ساقىلىنى ئويچان سىلاپ، — كەلگىنىڭىز ئوبدان بولدى. شۇ مالىمان كۈنلەردە بىللە بولغانلىقىمىزغا نېمە يەتسۇن!

— ھەممە ئادەم دۈشمەندىن قېچىۋاتقاندا بىزنىڭ ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا يېقىن كېلىپ قالغانلىقىمىز غەلىتە بولدى، — دەپ موللا پەزلىددىن جىيەنىگە مەيۈس كۆزلىرى بىلەن قارىدى.

— بىرەر سەۋەب بىلەن كەلگەنسىز، موللا تاغا؟ — سورىدى تاھىر.

— سەۋەب شۇ، جىيەن، ئۇرۇش باشلانسا قورۇلۇش توختايدۇ، مېمارنىڭ لازىمى بولماي قالىدۇ...

— نېمە، سىزنى پادىشاھنىڭ ئۆزى خىزمەتكە ئالغان ئەمەسمىدى؟

— پادىشاھ ئاخسى قورغىنىدا مۇداپىئە بىلەن ئاۋارە. تاشكەنت خانى مەھمۇدخانمۇ خوجەند تەرەپتىن بىزگە قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقۇدەكمىش، قەشقەر ھاكىمى ئابۇبەكر دوغلات دېگەن يەنە بىر باسقۇنچى شەرقتىن ئۆزگەنتنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ.

تاھىرنىڭ قېرى ئاتىسى قورقۇپ ياقىسىنى تۇتتى:

— تۇۋا! بۇ تەرەپكە سەمەرقەند قوشۇنى... ئۈچ تەرىپىمىزدىن

دۈشمەن باستۇرۇپ كەپتىمۇ ـ ھە؟ بۇ نېمە كۆرگۈلۈك، موللا پەزلىددىن؟ بۇ پادىشاھلار سەل مۇرەسسە قىلىشسا بولماسمىدى؟ ھەممىسى بىر ـ بىرىگە قېرىنداش ئىكەنغۇ، شۇ راستما؟

— ھەئە، راست، تاشكەنت خانىغا بىزنىڭ پادىشاھىمىز كۈيئوغۇل بولىدۇ. قوقاننى تالاپ، بىزنىڭ ئۈستىمىزگە قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقان سەمەرقەند پادىشاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بولسا، بىزنىڭ پادىشاھىمىز بىلەن بىر ئاتىدىن بولغان ئاكا ـ ئۇكىلار. يەنە بۇ ئىككى پادىشاھ بىر-بىرى بىلەن قۇدا بولۇشماقچى ئىدى. سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ قىزى بىزنىڭ ۋەلىئەھدىمىز بابىر مىرزىغا بەش ياش چېغىدىلا سۆزلىشىپ قويۇل-غانىدى. شۇنىڭدىن بىلىڭكى، ئاكا ـ ئۇكىغا، قېيناتا كۈيئوغۇلغا قارشى قىلىچ كۆتۈرۈپ چىققان گەپ!

— يا پاك پەرۋەردىگار! ئاخىر زامان دېگىنى شۇمىكىن، موللا پەزلىددىن؟

— بىلمىدىم، پاچچە[1]، ھەر ھالدا يامان تاجدارلارنىڭ زامانى ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتقان ئوخشايدۇ. كاشكى ئۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرى ئېلى-شىپ بىزنى تىنچ قويسىچۇ! ئۇرۇشنىڭ پۈتۈن جەبىر ـ جاپاسى خەلقنىڭ بېشىغا چۈشىدۇ.

— كۆرگۈلۈكىمىز بار ئىكەن ـ دە!

— ھە، تەلەي بولمىسا قىيىن ئىكەن! مەن نى ـ نى ئارزۇلار بىلەن ئىلىم ـ ھۈنەر ئۆگىنىپ كەلگەنىدىم! ۋەتىنىمىز بولغان پەرغانە ۋادىسىدا سەمەرقەندتىكىدەك، ھىراتتىكىدەك مەدرىسلەر ۋە كۆركەم ئابىدىلەر قۇرماق-چى ئىدىم. بۇ سەلتەنەتلىك پادىشاھلاردىن نېمە قالىدۇ؟ ھەممىسى نام-نىشانسىز كېتىدۇ، بىزدىن يادىكارلىق بولۇپ قالسا ئۇلۇغبەگ مەدرىسىدەك، ناۋايى ئۈنسىيەسىدەك سەنئەت ئەسەرلىرى قالىدۇ!

موللا پەزلىددىن ئېغىزدىن چىقىپ كەتكەن ئاخىرقى گەپلەردىن ئەنسىرەپ ئىشىك تەرەپكە قاراپ قويدى. ئۇنىڭ ساراي ئەھلىگە يېقىن

[1] ھەدىسىنىڭ ئېرى. — تەرجىماندىن.

تۇرۇپ، ئايغاقچىلاردىن يىرەكئالدى بولۇپ قالغانلىقىنى تاھىرمۇ سەزدى.
— موللا تاغا، سۆزلەۋېرىڭ، بۇ يەردىكى ھەممەيلەن ئۆز... ئەنجان ۋىرغىنىدىن نېمە ئۈچۈن سىزگە ئورۇن بەرمىدى؟
موللا پەزلىددىن كېيىنكى كۈنلەردە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن مۇدھىش ھادىسىلەرنى ئەسلەپ، بىردەم ئېغىر جىملىققا چۆمدى...
ئۆتكەن كۈنى خۇپتەن ۋاقتىدا موللا پەزلىددىن ئۆزلىرىدىن بەش-ئالتە ئۆي يىراقتا تۇرىدىغان بىر خەتتات دوستىنىڭكىدە ئېپتار قىلىپ ئولتۇرغاندا، قانداقتۇر نامەلۇم كىشىلەر ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىشتى. قورۇدىكى ئىت ھاۋشىپ توختىمىغاندىن كېيىن، ئۇنى قىلىچ بىلەن چېپىۋەتتى. بۇگۈن بۇ يەرگە ھارۋىنى ھەيدەپ كەلگەن خىزمەتكار يىگىتنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ، پۇت - قولىنى باغلاپ قازناقتا تاشلىۋەتتى، ئاندىن ئۆيگە كىرىپ ئاختۇردى ۋە ساندۇقنى كۆردى. لېكىن، ئۇنى ئېچىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي، قۇلۇپنى پالتا بىلەن چېقىشقا كىرىشتى...
قىلىچ بىلەن چېپىلغان ئىت قاتتىق ھاۋشىغاندا تام قوشنىلار بىر پالاكەت بولغانلىقىنى سەزدى. ئۇلاردىن بىرى چىقىپ موللا پەزلىددىنىدىن خەۋەر ئالماقچى بولۇپ قارىسا، دەرۋازا ئۇدۇلىدىكى دەرەخ دالدىسىدا بىر ئادەم تۆت ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك. ئۇنىڭ يۈزى قارا نىقاب بىلەن ئېتىۋېلىنغان، پەقەت كۆزلىرى كۆرۈنىدىكەن. ئىچكىرىدىن بولسا پولات ساندۇقنىڭ قۇلۇپىغا ئۇرۇلۇۋاتقان پالتا ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى..
موللا پەزلىددىنگە قەدىردان بولغان قوشنا ئۇنىڭ ئۆيىگە يامان ئادەملەر كىرگەنلىكىنى سېزىپ، دەرھال خەتتاتنىڭكىگە يۈگۈردى. ئۇنىڭ-دىن ۋەقەنى ئاڭلىغان موللا پەزلىددىن ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كەلدى.
پولات ساندۇقنىڭ قۇلۇپىنى چېقىپ ئېچىپ، ئۇنىڭدىكى قەغەزلەرنى چۇۋۇشتۇرۇۋاتقان باسقۇنچىلار ئۆي ئىگىسىنى كۆرۈپ، دېرىزىدىن پېشاي-ۋانغا سەكرەشتى.
— توختا، ئەبلەخ! — دەپ موللا پەزلىددىن بىرىنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى. يۈزىگە قارا نىقاب تۇتقان ئېگىز بويلۇق يىگىت ئۇنى يەلكىسى بىلەن ئۇرۇپ ئىتتىرىۋېتىپ كوچىغا ئېتىلدى. باشقىلىرىمۇ كوچىدىكى

ئاتلىرىغا مىنىپ، دەرھال غايىب بولدى.

موللا پەزلىددىن ئۇلارنى قوغلاپ يېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، ئاس-تىن- ئۈستىن بولغان ئۆيگە قاراپ ئىتتىلدى ۋە ئوچۇق ياتقان پولات ساندۇقنىڭ يېنىغا كەلدى. تەكچىدە قوش شام يېنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يورۇقىدا ئوكتەي ـ توكتەي بولغان، بەزى جايلىرى يىرتىلغان لايىھىلەر ۋە پىلانلار كۆزگە چېلىقاتتى. ساندۇق ئىچىدە پادىشاھ ئىنئام قىلغان ئالتۇننىڭ بىر قىسمى قاپچۇق بىلەن تۇراتتى، قارىسا شۇ يوق. لېكىن، ھازىر موللا پەزلىددىننىڭ كۆزىگە ئالتۇنمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى ساندۇق تېگىگە جايلاشتۇرۇلغان مەخپىي قۇتىدىكى رەسىملەردە قالغانىدى. ئۇ ساندۇق ئىچىدىكى قەغەزلەرنى ئالدىراپ ـ تېنەپ پەسكە ئىتىلىپ قويغاندىن كېيىن، قۇتىنى يېپىپ تۇرغان سىلىق مىس پارچىسىغا قارىدى. ئۇنى ئاستا سولغا سۈرۈۋىدى، قۇتىنىڭ ئاچقۇچ سېلىنىدىغان ئورنى ئېچىلدى. موللا پەزلىددىن قويىنىدىن كىچىك ئاچقۇچنى ئېلىپ قۇتىنىڭ قۇلۇپىغا سالدى. قۇلۇپ ئېچىلغاندىن كېيىن قۇتىنىڭ مىس قاپقىقىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، نېپىز جىلد ئىچىدىكى رەسىملەرنى ئېچىپ كۆردى. ياشانغان باغۋەننىڭ ئۇلاق ئۇلاۋاتقان ۋاقتى... چىلمەھەرەم تاغلى-رىدىكى ئوۋ تەسۋىرى... ئەڭ تېگىدە چاڭ چېلىۋاتقان گۈزەل بىر قىزنىڭ رەسىمى...

بۇ — ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قىزى خانزادە بېگىم. موللا پەزلىددىن ھىراتتىن كېلىپ ئەنجان چارباغىدا پادىشاھ ئائىلىسى ئۈچۈن ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ساراي قۇرغان ۋاقىتلىرىدا ئۇن ئالتە ياشلىق خانزادە بېگىم ئۇنىڭ رەسسام ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىپ، ئۆزىنىڭ رەسىمىنى سىزدۇرغان. موللا پەزلىددىن بۇ ئىشنى يوشۇرۇنچە قىلغان، ئەگەر شەرىئەت پېشىۋالىرى ئۇنىڭ ئادەم رەسىمىنى سىزغانلىقىنى بىلىپ قالسا، ساق قويمايتتى، شۇن-داقلا گۈزەل مەلىكە بىلەن يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ رەسىم سىزغىنى قىزنىڭ پادىشاھ ئاتىسىغا مەلۇم بولۇپ قالسا، موللا پەزلىددىننى پارە ـ پارە قىلىۋېتىشى ھېچ گەپ ئەمەسىدى. شۇ سەۋەبتىن، ھازىر ئۇنى قاتتىق قورقۇتقان نەرسە بۇ رەسىملەرنىڭ باسقۇنچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىش

ئېھتىمالى ئىدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۇلار ساندۇقنىڭ تېگىدە مەخپىي قۇتا بارلىقىنى سەزمەپتۇ. خىزمەتكار يىگىت سەل ئۆزگە كەلگەندىن كېيىن موللا پەزلىددىن ئۇنىڭدىن ۋە قوشنىلىرىدىن ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى سوراپ بىلدى. ئۆزىنىڭ كۆرگەنلىرىگە بۇنى سېلىشتۇرۇپ شۇنداق خۇلاسىگە كەلدى: ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلەر — ئاددىي ئوغرىلار ئەمەس، بەلكى بىر زوراۋان بەگنىڭ يىگىتلىرى. ئۇلار ئۆيىنى ئاختۇرۇپ نېمىنى ئىزدىگەن؟ لايىھەلەرنى تاشلاپ كېتىپتۇ. دېمەك، رەسىملەرنى ئىزدىگەن. موللا پەزلىد- دىننىڭ رەسىم سىزىدىغانلىقىنى بىلىدىغان ئادەم... ئۇنداقتا، بۇ يىگىتلەرنى قەستى بار بەگ ئەۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن!...

تەشۋىشلىك ئويلار كېچىچە موللا پەزلىددىننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ بەر- مىدى. ئۇرۇشنىڭ ئالتوپىلىڭىدا بارغانسېرى زوراۋانلىشىپ كېتىۋاتقان يۈگەنسىز بەگلەر ئېسىگە كەلگەنسېرى كۆڭلى بىئارام بولدى.

ئەنجانلىق بەگلەردىن ھەسەن ياقۇپ شۇ يىلى باھاردا موللا پەزلىد- دىننى چارىبېغىغا چاقىرتىپ، چوڭ بىر ئىشنى تاپشۇرماقچى بولغانىدى.

— مىرزا ھامامدىنمۇ چوڭراق قىلىپ بىر ھامام سالدۇرماقچىمەن. يازدا سالقىنلايدىغان مەرمەرخانىلىرى بولسۇن، — دېدى ياقۇپبەگ ۋە ئاۋازىنى پەسەيتتى، — چىرايلىق ئەسىرە قىزلارنى سېتىۋالىمەن، ئالتۇنۇم يېتەرلىك. مۇشۇ قىزلار ھاممامنىڭ مەرمەر كۆلچىكىدە چۆمۈلگەندە مەن ئولتۇرۇپ تاماشا قىلىدىغان مەخپىي تۆشۈكلىرىمۇ بولۇشى كېرەك. ئۇقتۇڭ- ئىزمۇ؟ — ياقۇپبەگ قاقاقلاپ كۈلدى ـ دە، گەپنىڭ خۇلاسىسىنى ئېيتتى، — ئەنە شۇ ھاممامنىڭ لايىھىسىنى ئۆزىڭىز سىزىڭ. قۇرۇلۇشىغىمۇ سىز سەركار بولۇڭ. قانچە ھەق تىلىسىڭىز بېرەي، ماقۇلمۇ؟

مىمارلىقنى مۇقەددەس سەنئەت دەپ ئىشىنىدىغان موللا پەزلىددىن ياقۇپبەگنىڭ شەھۋانىي نىيەتلىرىنى ئاڭلاپ نەپرەتلەندى.

— جاناب بەگ، كەچۈرۈڭ، مەن ھارام ئىشتىن قورقىمەن!...

— نېمىسى ھارام؟ مەن ھاممامنى ئۆز پۇلۇم بىلەن ياساتماقچىمەن!

— ھاممامغا مەخپىي تۆشۈكلەر قويۇپ ياسايدىغان سەركارلار باشقا، سىز ئاشۇلارغا مۇراجىئەت قىلىڭ. ماڭا مىرزا ھەزرەتلىرى پاكىز بىر دەرگاھ

سالدۇرماقچى. مۇشۇ كۈنلەردە مەدرىس لايىھىسىنى سىزىش بىلەن بەند. مەن. رۇخسەت قىلىڭ، مەن كېتەي...

موللا پەزلىددىن ئورنىدىن تۇرغاندا، ياقۇببەگ ئۇنىڭغا ھومىيىپ قارىدى.

— لېكىن، مەن ئېيتقان گەپ مۇشۇ يەردە قالسۇن، جانابىي مېمار. ئۇنداق بولمىسا...

— ئەلۋەتتە، بۇ گەپ مۇشۇ يەردە قالدۇ! لېكىن، سىزمۇ مەندىن رەنجىپ قالماڭ. ئارىمىز ئوچۇق! بولامدۇ، جانابى بەگ؟

— بولىدۇ!

موللا پەزلىددىن شۇنىڭ بىلەن بۇ زوراۋان بەگدىن قۇتۇلدۇم، دەپ ئويلىدى. لېكىن، بۇنىڭدىن ئون - ئون بەش كۈن بۇرۇن ئەھمەد تەنبەل دېگەن يەنە بىر بەگ موللا پەزلىددىننى سوراشتۇرۇپ كەچتە ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئىككىسى خالىي قالغاندا ئەھمەد تەنبەل يانچۇقىدىن بىر قاپچۇق ئالتۇن ئالدى - دە، موللا پەزلىددىنگە ئۇزاتتى.

— تەقسىر، مانا بۇنى ئېلىڭ - دە، بىر رەسىم سىزىپ بېرىڭ.

— قانداق رەسىم؟

پېشى يىگىرمە بەشتىن ئاشقان بولسىمۇ، يۈزىگە تېخى تۈزۈك كىرەك ساقال چىقمىغان، كوسا چىراي ئەھمەد تەنبەل ئاغزىنى مېمارنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ تۇرۇپ پىچىرلىدى:

— مەلىكىمىزنىڭ رەسىمى كېرەك ماڭا!

— قايسى مەلىكىمىز؟ — سەگەكلىشىپ سورىدى موللا پەزلىددىن.

— چارباغدا بېرىلگەن ساراي سالغىنىڭىزدا كۆرگەنسىز... خانزادە بېگىم... ئۆزىمۇ سىزنىڭ سەنئىتىڭىزگە ئىخلاسمەن ئىكەنغۇ...

موللا پەزلىددىننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. بۇ بەگ پولات ساندۇقتىكى رەسىمدىن خەۋەردار بولۇپ قالغانمۇ، نېمە؟!

— كىم سىزگە شۇنداق دېدى؟... مەن مېمارمەن... مەن پەقەت ئىمارەتلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىمەن...

— مەندىن يوشۇرماڭ، جاناب مېمار! مەن شەرئەت پېشۋاسى

ئەمەسمەن. رەسىم سىزىش بىزدە چەكلەنگەنلىكىگە مەنمۇ قارشى! ھىراتتا شاھرۇھ مىرزا بايسۇنقۇر مىرزا ئۈچۈن سالدۇرغان سارايىنىڭ تاملىرى گۈزەل قىزلارنىڭ رەسىمى بىلەن بېزەلگەن، توغرىمۇ؟

— توغرا، لېكىن... ھەر جايىنىڭ ئۆز تاش ۋە تارازىسى بار. ئەگەر خانزادە بېگىمنىڭ رەسىمى ھەققىدە سىز ئېيتقان گەپنى پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىلىپ قالسا نېمە بولۇشىنى ئويلىدىڭىزمۇ؟

— بىلمىسۇن! — دەپ پىچىرلىدى ئەھمەد تەنبەل، — ئىككىمىزدىن باشقا ھېچكىم خەۋەر تاپمىسۇن! ماقۇل دەڭ! مەڭ، ئالتۇننى ئېلىڭ!

— ئالدىرىماڭ، بەگ، مېنى رەسىم سىزىدۇ، دەپ سىزگە كىم ئېيتتى؟

— ئاڭلىدۇق - دە!

— كىمدىن؟... ھەسەن ياقۇپبەگدىنمۇ؟...

— ھەسەن ياقۇپبەگ بىر باغۋەندىن ئاڭلىغانىكەن...

«دېمەك، ئەھمەد تەنبەلنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىدىن ھەسەن ياقۇپبەگ خەۋەردار! — دەپ ئويلىدى موللا پەزلىددىن، — بۇلار بىرلىشىپ مېنى قولغا چۈشۈرمەكچى بولسا كېرەك. سەندەك تاشپاقاسىمان بەگ ئۈچۈن خانزادە بېگىمنىڭ رەسىمىنى سىزىپ بېرىپ مەن ئەخمەق ئەمەسمەن!»

— جاناب ئەھمەدبەگ، پېقىر باغلارنىڭ رەسىمىنى سىزغاندا بىر چېتىدە باغۋەننىمۇ تەسۋىرلىشىم مۇمكىن. مېمارلىق سەنئىتى بۇنى ئىنكار قىلمايدۇ. ئەمما، مەلىكىنىڭ رەسىمىنى سىزىش ئۈچۈن مەندە نە سەنئەت بولسۇن، نە ھەق، نە جۈرئەت بولسۇن!

— مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قالدۇرماقچىمۇسىز؟

— باشقا ئىلاجىم يوق. مېنى كەچۈرۈڭ، جاناب بەگ، بۇنداق تەكلىپ بىلەن كېلىش سىز ئۈچۈنمۇ خەتەردىن خالىي ئەمەس!

— مەن قورقۇنچاقلاردىن ئەمەسمەن! — ئەھمەد تەنبەل قەھرى بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە يىرىك چىشلىرىنى غىرجىتىپ قوشۇپ قويدى، — لېكىن، سىز مېنىڭ رايىمنى قايتۇرغانلىقىڭىز ئۈچۈن تېخى پۇشايمان قىلىسىز!

بۇ تەھدىت مانا ئەمدى تۆت باسقۇنچىنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، قاراڭغۇدا ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كەلگەن بولسا ئەجەب ئەمەس. قورال-سىز، نەۋكەرسىز موللا پەزلىددىن ئەھمەد تەنبەلدەك يۇزلىگەن - ئىككى يۇزلىگەن قوراللىق يىگىتلىرى بار بەگلەرگە قانداق تەڭ كېلىدۇ؟ لېكىن، «بولار ئىش بولدى» دەپ ئۇنچىقماستىن يۇرىۋەرسە، بۇ قۇتىرىغان بەگ ئەتىگە تېخىمۇ كۆپ يامانلىقلار قىلىشى مۇمكىن ئەمەسمۇ؟

موللا پەزلىددىن ئەتىگەندە پادىشاھ ئىنئام قىلغان ئۇچقۇر ئاتنى مىنىپلا شەھەر ھاكىمى قوبۇل قىلىدىغان مەھكىمىگە يول ئالدى. ئۇزۇن ھەسەن ئىسمىلىك ئىنچىكە، ئېگىز ھاكىم ئەسكەرلىككە ئادەم ئېلىش ۋە شەھەرنى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان دۈشمەندىن قوغداش تەشۋىشى بىلەن بەند ئىدى.

— لايىھىلىرىڭىزگە تەگمەي، قاپچۇقىڭىزنى ئېلىپ كەتكەن بولسا، بۇ ئورمانلىقتىن كەلگەن ئوغرىلارنىڭ ئىشى، — دېدى بىر يەرگە بېرىشقا ئالدىراپ تۇرغان ھاكىم، — دۈشمەن تەشۋىشىدىن قۇتۇلساق، ئورماندىكى ئوغرىلارنى تازىلايمىز... ھازىر ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرۇپسىز!...

قول قوشتۇرۇپ تىك تۇرغان موللا پەزلىددىن ھاكىمغا يېقىنراق كېلىپ:

— مېنىڭ باشقا گۇمانىم بار، جاناب ھاكىم، — دېدى، ئاندىن ئەھمەد تەنبەلنىڭ رەسىم سىزدۇرماقچى بولغىنىنى، رەت قىلغاندىن كېيىن ئاچچىقلىنىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى.

— كىمنىڭ رەسىمىنى؟ — دەپ ھاكىم قىزىقىپ قالدى. موللا پەزلىددىن خانزادە بېگىمنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىشتىن قورقتى:

— پەرىلەرنىڭ رەسىمىمىكىن؟ ياخشى چۈشەنمىدىم.

— ساندۇقىڭىزدا پەرىلەرنىڭ رەسىمى بارمىدى؟ باسقۇنچىلار شۇنى ئېلىپ كېتىپتىمۇ؟

— رەسىم ئۆزى بولمىسا نېمىنى ئېلىپ كەتسۇن! مەن ھەزرىتى ئالىيلىرى بۇيرۇغان مەدرىس لايىھىسىنى سىزىش بىلەن بەندمەن. رەسسام-لىققا ۋاقتىم يوق. ساندۇقتا تېخى پۈتمىگەن لايىھىلىرىم بار ئىدى.

— ئۇلار جايىدا قالغانمۇ؟ ئۇنداق بولسا، ئەھمەد بەگدىن نېمە ئۈچۈن گۇمانلىنىسىز؟

— سەۋەبىنى ئېيتتىم، جاناب ھاكىم! تەكشۈرۈپ بېقىشىڭىزنى سو-رايمەن!

— ئەھمەد بەگ سۇلتانلار ئەۋلادىدىن ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغان بولسى-ڭىز، مەن ئەسلىتىپ قوياي. ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ چوڭ خوتۇنى پاتىمە بېگىم ئەھمەد بەگكە قېرىنداش بولىدۇ، پاتىمە بېگىمنىڭ چاقىرىقى بىلەن سۇلتان ئەھمەد بەگ بۇگۈن ئەزاندا پايتەختتىمىز ئاخسىغا كەتتى.

«ئەگەر ئاشۇ بەگ ساندۇقتىكى رەسىملەرنى قولغا چۈشۈرسە، ئاخ-سىغا ئاپىرىپ پادشاھ ئائىلىسىگە كۆرسەتمەكچى بولغانمىكىن؟ — دېگەن ئوي موللا پەزلىددىننىڭ ئىچىنى مۇزلىتىپ ئۆتتى، — بۇلار مېنىڭ قېنىمغا شۇنچىلىك تەشنامىدۇ؟ ئەھمەد تەنبەل خانزادە بېگىمنىمۇ شۇ رەسىم ئارقىلىق قولغا چۈشۈرمەكچىمىدۇ؟ تېخى ئۆيلەنمىگەن بۇ بەگ پادشاھقا كۈيئوغۇل ۋە خانزادە بېگىمدەك گۈزەل قىزغا ئەر بولۇشنى جان - دىلىدىن خالىسا كېرەك!»

ئۆمۈچۈك تورىغا ئوخشاش يىپپىشقاق بىر بالايىئاپەت ئەتراپىنى ئوراپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن موللا پەزلىددىن پۈتۈن كۈچى بىلەن بۇ تورنى يىرتىپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇندى:

— جاناب ھاكىم! مەن سىزدىن ئادالەت ئىزدەپ كەلدىم! پادشاھ ھەزرەتلىرى مېنى سىزنىڭ ھىمايىڭىزگە تاپشۇرغانىدى! ئەگەر باسقۇنچىلار-نى تېپىپ جازا بەرمىسىڭىز، مەن پادشاھ ھەزرەتلىرىنىڭ ھوزۇرىغا پاناھ ئىزدەپ كېتىشكە مەجبۇر بولىمەن!

— ئەمما، شۇنى بىلىپ قويۇڭكى، جاناب مېمار، ھەزرەت ئالىينىڭ ھۇزۇرىغا سىزدىنمۇ بۇرۇن بەزىبىر گەپلىرىڭىز يېتىپ بېرىشى مۇمكىن.

— يەنى، قايسى گەپلىرىم، جاناب ھاكىم؟

— بەزى مېمارلار ئۆزلىرىنى پادشاھلاردىنمۇ يۇقىرى قويۇشىدىكەن. «بۇ تەخت ۋە سەلتەنەتلەر نام - نىشانسىز يوقىلىدۇ، پەقەت مېمار ۋە رەسساملار ياراتقان زور سەنئەت ئەسەرلىرى تىرىك قالىدۇ» دېگەن قوپال

چۈشەنچىلەر بىزگە مەلۇم!

موللا پەزلىددىن بۇگۈن قۇۋادا پاچچەسىنىڭ ئۆيىدە ئېھتىياتسىزلىق-تىن دەۋەتكەن بۇ تونۇشنى باشقا ئىشەنچلىك ئادەملىرىگىمۇ ئېيتقان پەيتلىرى بولغان. ئەنە شۇ ئىشەنگەنلەردىن قايسىبىرى ئايغاقچىلىق قىلىپ بۇ گەپنى ھاكىمغا يەتكۈزگەنلىكىنى، ئەمدى ھاكىم بۇنى پادىشاھقا داستىخان قىلىپ ئېلىپ بېرىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ، بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى، لېكىن ھاكىمغا سىر بېرىپ قويۇش قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بايقاپ:

— بۇنىڭ ھەممىسى ئىغۋا! — دەپ خىتاب قىلدى، — جاناب ھاكىم، سىزنىڭ ئۇستىڭىزدىن ئىغۋا قىلغۇچىلارمۇ ئاز ئەمەس! بۇنى بىلەرسىز! مەن ئەنجاندا نېمىكى بىنا قىلغان بولسام، ھەممىسىگە مىرزا ھەزرەتلىرىنىڭ نامىنى يېزىۋاتىمەن! ئوردىدىكى دىۋانخانىنى كۆرۈڭ! چار-باغدىكى سارايىنى كۆرۈڭ! مەن ئۇلارنىڭ بىرەر جايىغا ئۆز نامىمنى يېزىپتىمەنمۇ؟ قېنى، ئىغۋاگەرلەر دەلىل كەلتۈرسۇن! مەن ھەممىسىگە مىرزا ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك نامىنى يازدىم! دېمەك، تارىختا مېنىڭ نامىم ئەمەس، مىرزا ھەزرەتلىرىنىڭ نامى قالسۇن، دېگەنمەن! شۇنداقمۇ، ئە-مەسمۇ؟ قېنى، ئېيتىڭ!

ھاكىم بۇ مەنتىقلىك دەلىللەرنى رەت قىلالماستىن مۇنداق دېدى:

— شۇنداقلىقى شۇنداق، ئەمما...

— بىراق، جاناب ھاكىم! سىز مېنى باسقۇنچىلاردىن ھىمايە قىلىش ئورنىغا ئايغاقچىلارنىڭ تۆھمىتىگە ئىشىنىدىغان بولسىڭىز، مەن دەرھال ئاخسىغا بېرىپ، مىرزا ھەزرەتلىرىگە ئەرز قىلىمەن!...

ئۇزۇن ھەسەن بۇ دوققا پىسەنت قىلماي:

— بېرىڭ، ئەرز قىلىڭ! لېكىن، بىلىپ قويۇڭكى، ئەتراپىمىزنى دۈشمەن باسقان بۇ خەتەرلىك ۋاقىتلاردا پادىشاھقا مىماردىن كۆرە نەۋكەر-لەر مۇھىمراق! ئەھمەد بەگدەك، مەندەك جەڭگىۋار بەگلەر ئۇچۇن پادىشاھ ھازىر سىزدەكلەرنىڭ قانچىسىنىڭ بەھرىدىن كېچەر! — دېدى.

— ئاخسىغا بارغاندا كۆرەرمىز، — دەپ موللا پەزلىددىن مەھكىمە-

دىن غەزەپ بىلەن تاشقىرىغا چىقتى، ئۇ تۇرقىدىن ھازىرلا ئاخسىغا، پادىشاھ ھۇزۇرىغا ئەرزگە بارىدىغانغا ئوخشايتتى، لېكىن ئۆيگە قايتقاندا سەل غەزىپىدىن ياندى ـ دە، ئۇزۇن ھەسەن ئېيتقان ئاخىرقى گەپلەردە ئاچچىق بىر ھەقىقەت بارلىقىنى سەزدى. دۈشمەن قورشاۋىدا قېلىۋاتقان ئۆمەر شەيخ مىرزا بىر مېمارنى دەپ ئۈچ ـ تۆت يۈزدىن نەۋكىرى بار زوراۋان بەگلەرگە قارشى چىقماسلىقى ئېنىق. ئەھمەد تەنبەل بۈگۈن ئاخسىدا — شاھ سارىيىدا، ئەگەر ئۇ موللا پەزلىددىننىڭ مەلىكە رەسىمنى سىزغىنى ھەققىدە گەپ تارقاتسا... لېكىن، ئەھمەد تەنبەل بۇنى قانداق بايقىغانكىن؟ موللا پەزلىددىن خانزادە بېگىمنىڭ رەسىمنى سىزىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن ئالتۇن ھەل بېرىلگەن سارايدا يوشۇرۇن ئۇچراشقىنىدا، بۇنى ئاستىرىتتىن كۆرۈپ قالغان كېنىزەكلەر ياكى سەۋدەر①لەر بولسا، ئەھمەد تەنبەل شۇنىڭ بىر ئۇچىنى ئاڭلاپ، ھېلىقى قاپچۇقنى كۆتۈرۈپ كەلگەندىمكىن؟... ئۆمەر شەيخ مىرزا بويىغا يەتكەن قىزىنىڭ نەدىكى بىر مېمار بىلەن يوشۇرۇن ئۇچرىشىپ رەسىم سىزدۇرغىنىنى ئۆز شەنىگە چوڭ ئىللەت دەپ بىلىشى ئېنىق. شاھ قىزىغا ئىللەت كەلتۈرگەن رەسسامنى مىڭ بىر قىيناققا سېلىپ ئۆلتۈرۈشى تۇرغان گەپ...

موللا پەزلىددىن مەلىكىنىڭ رەسىمنى قوللىرى تىترىگەن ھالدا جىلدتىن ئالدى. ئىنغۇاگەر ئەبلەخلەرگە دەلىل قالدۇرماسلىق ئۈچۈن بۇنى يوق قىلىش كېرەك! ئۇ ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئوتقا يېقىن باردى.

رەڭلىك بوياقلار بىلەن ئىشلەنگەن، مۆجىزىگە ئوخشاش رەسىمدىكى گۈزەل قىز شۇئان ئۇنىڭغا تىرىك ئادەم بولۇپ كۆرۈندى. ئوت يالقۇنىدا قىزنىڭ كىرپىكلىرى، لەۋلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس مۇلايىم ھەرىكەت قىلىۋاتقانغا ئوخشاپ كەتتى. قىزنىڭ ئەقىل ھەيران قالغۇدەك بىر جىلۋىسى بار ئىدى. بۇ جىلۋە موللا پەزلىددىننى ھەر قېتىمدىكىدەك يەنە سېھىرلىۋالدى، بايىقى تەھلىكە خىيالىدىن يىراقلىشىپ قەلبىدە ئىللىق تۇيغۇلار ئويغاندى. «مەن بۇ قىزغا ئاشىق بولۇپ قالمىغاندىمەن؟ — دەپ ھەيران-

---

① سەۋدەر — خاس خىزمەتكار.

لىق ئىچىدە ئويلاندى موللا پەزلىددىن، — قارا خەلق ئارىسىدىن چىققان مەندەك بىر رەسسامنىڭ شاھ قىزىغا مۇھەببەت باغلىشى كۇلكىلىك ئەمەس-مۇ؟ ياق! مەن پەقەت ئۆزۈم سىزغان رەسىمگە، ئۆز ئىجادىمغا مۇھەببەت باغلىغانمەن! بېشىم ئامان بولسا، بۇنداق رەسىمنى يەنە سىزىمەن!»

ئۇ شۇ ئوي بىلەن رەسىمنى ئوتقا تاشلىماقچى بولۇپ ئېگىلدى. قىز تەسۋىرى ئوتقا يېقىنلاشقاندا يۈزى قىزىرىپ، كۆزلىرى چاقناپ كەت-كەندەك كۆرۈندى. موللا پەزلىددىن تىرىك ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋاتقاندەك، سۆيگىنىنى ئوتقا تاشلاۋاتقاندەك سەسكىنىپ ئارقىغا چېكىندى. ئىچكى بىر ئاۋاز ئۇنى «قورقۇنچاقسەن!» دېگەندەك قىلىپ ئەيىبلىدى. «دۈشمەنلە-رىڭ ئۈستۈڭگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقىنى يوققۇ! ئەھمەد تەنبەل تېخى ئاخسىدا. بىلىپ قويغىن، سەن بۇنداق گۈزەل رەسىمنى ئىككىنچى قېتىم سىزالمايسەن! تەسۋىرگە بۇنچىلىك تىرىك جازىبە بەخش ئېتەلىگىنىڭ تەكرارلانماس بىر ئىلھامنىڭ نەتىجىسى. باتۇر بولساڭ قۇتقۇزۇپ قال!»

موللا پەزلىددىن رەسىمنى قۇتىغا قايتۇرۇپ سالدى ـ دە، خىزمەتكار يىگىتنى چاقىردى:

— يۈك — تاقلارنى يىغىشتۇر! هارۋىنى قوش! قوۋاغا ماڭىمىز! تېز!... تېزرەك!...

مانا هازىر پەزلىددىن ھەدىسىنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، يۈز بەرگەن ۋەقەنى پاچچەسى بىلەن جىيەنىگە سۆزلەپ بېرىۋېتىپ، پولات ساندۇقتا خانزادە بېگىمنىڭ رەسىمى بارلىقىنى ئۇلارغىمۇ ئېيتمىدى. بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتماقچى ئەمەسىدى...

— ۋا دەرىخ! — دەپ تاھىرنىڭ دادىسى ئېغىر ئۇھ تارتتى، — بىزنىڭ تايانغان تېغىمىز سىز ئىدىڭىز، موللا پەزلىددىن!... ئەمدى سىزمۇ قوغلانغان بولسىڭىز.

— نېمە چارە؟ ھەممىمىزنىڭ تەقدىرىمىز قىل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ!

— پادىشاھقا ئەرزگە بارسىڭىز.

— پادىشاھقا ئەرزگە بارسىڭىز دەردىڭىزگە يەتمەسمىكىن، موللا تاغا؟

— بۇ توپىلاڭلار بېسىلسا، بىر قېتىم بېرىپ ئەرز قىلىشىم ئېنىق.

ئەگەر دەردىمگە يەتسە يەتتى، يەتمىسە يەنە ھىراتقا قايتىپ كېتەرمەن! ئەلشىر ناۋايى شىپائىيە دېگەن بىنا قۇردۇرماقچى، دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئالەمدە بىز ئۈچۈن يانغان يېگانە ئۈمىد چىرىغى مۇشۇ سىما بولۇپ قالدى.

— ھىراتنى ئارزۇ قىلماڭ، موللا پەزلىددىن، پەرغانىدىمۇ ھۈنىرىڭىزنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان ئادەملەر بار. قۇۋانىڭ كۆۋرۈكى سىزنىڭ پىلانىڭىز بىلەن قۇرۇلغانىدى، خەلق ھازىرغىچە سىزگە دۇئا قىلىپ يۈرۈپتۇ.

— خەلق! قېنى ئەمدى بۇ كۆۋرۈكتىن پەقەت خەلق ئۆتسە! ئەتە-ئۆگۈن بۇ كۆۋرۈكتىن دۈشمەننىڭ قوشۇنلىرى ئۆتۈپ كېلىدۇ! خەلقنىڭ بېشىغا كېلىدىغان بالايىئاپەتنى ئويلىسام، بۈگۈنكى شىددەتلىك يامغۇر كەلكۈنگە ئايلىنىپ مۇشۇ كۆۋرۈكنى ئېقىتىپ كەتمىگەنلىكىگە ئەپسۇس قىلىمەن! ئەگەر دۈشمەن بۇ تەرەپكە ئۆتەلمىسۇن دەپ مۇشۇ كۆۋرۈكنى ھازىر كۆيدۈرۈۋەتسە، مەن جان - دىل بىلەن رازى بولاتتىم!

«راستتىنلا، — دەپ ئويلاندى تاھىر ئۆزىچە، — ياغاچ كۆۋرۈك ماي قۇيسا يانىدۇ. دۈشمەن پەقەت مۇشۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشى مۇمكىن. كېچىكمۇ يوق، ھەممە تەرەپ پاتقاقلىق، قومۇشلۇق. ئەگەر كۆۋرۈك كۆيدۈرۈلسە دۈشمەن ئۆتەلمەيدۇ!» تاھىر كۈتۈلمىگەن جايدىن نىجات يولىنى تاپقاندەك بولدى. تەسەۋۋۇرىدا گەۋدىلەنگەن يانغىننىڭ يالقۇنىدىن گويا ئۇنىڭ بەدىنى قىزىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. رابىيىنى بالا - قازادىن ساقلايدىغان ئەڭ زور قالقان ئەنە ئاشۇ ئوت بولۇشى مۇمكىن! تاھىر قالتىس ئۈمىدتىن كۆزلىرى يېنىپ دادىسىغا قارىدى. «ئېيتساممىكىن؟ ياق! رازىلىق بەرمەس. يالغۇز ئوغۇلمەن. تاغام نازۇك ئادەم، ئارىلاشمىغىنى تۈزۈك. تەۋەككۈلچى يىگىتلەردىن تېپىشىم كېرەك!»

تاھىر ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلىدىن چىقتى.

ئاسماننى قاپلىغان بۇلۇتلارنىڭ ئارىلىقىدىن بىردە - بىرىم يۇلتۇزلار كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۆيلەر چىراغسىز، كوچىلار جىمجىت. بەزى - بەزىدە كۈچۈكلەرنىڭ قاۋاشلىرى ئاڭلىناتتى.

ئىپتار قىلىپ چىققان مەھمۇد تاھىرغا دەرۋازا ئالدىدا ئۇچرىدى. رابىيىنىڭ ئاكىسى بولغان بۇ كاسىپ يىگىت ئەنجان قورغىنىغا كېتىش

ھەممىدە، دەپ يازغان.

— ۋەھ، بۇ پىيەنلەرنىڭ ھەممىسى بىكار بولدى! — تاھىر ئۇنىڭغا تاغىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ئېيتىپ بەردى. بىردىنلا غەم باسقان مەھمۇد:

— ئەمدى نەدىن نىجات ئىزدەيمىز، ئەي خۇدا؟! — دېدى.

— ئۆزۈڭ ئۇچۇن ئۆل يېتىم، دېگەن گەپ بار، مەھمۇد. يۈر، دەرۋازىخانىغا كىرەيلى، بىر سىرنى ئېيتىمەن، ئاغزىڭدىن چىقارما! كۆۋرۈككە ئوت قويىمىز!...

— قانداق قىلىپ؟ — ھەيران قېلىپ سورىدى مەھمۇد.

تاھىر ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ پىلانىنى پىچىرلاپ چۈشەندۈردى:

— ماي سەپسەك ياغاچ تېز يانىدۇ، ئوقتۇڭمۇ؟

— ساراڭ بوپسەن! كۆۋرۈكتە ساقچىلار بارغۇ؟

— ئۆزىمىزنىڭ بەگلىرى قويغان ساقچىلارمۇ؟ ھېلى دۈشمەن يېقىن كەلسە، ھەممىسى قورغانغا قاچىدۇ. شۇ چاغدا بىز...

— ياق، ئالدىرىما! ئاخسىدىن بىزنىڭ پادىشاھىمىز قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقان ئىمىش، بۇ كۆۋرۈك تېخى ئۆزىمىزگە كېرەك!

— پادىشاھىڭ قورغاندىن چىقسا، بۇ چاغقىچە چىقاتتى! ئەنە، مەرغىلانمۇ قولدىن كېتىپتۇ! پادىشاھتىن دېرەك يوق!

— قىشلاق ئاقساقىلى بازاردا ئىشەنچ بىلەن: «پادىشاھ ھەزرەتلىرى يولدا، ئەتە - ئۆگۈن بىزنى قوغداشقا يېتىپ كېلىشى ئېنىق!» دېدى.

— راستتىن يولغا چىقىپتۇمۇ؟

— ھە، ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم! بۇلتۇر پادىشاھىمىز دۈشمەن بىلەن خوجەنددىن يىراق خاۋاسقا بېرىپ ئۇرۇشقان ئىكەنغۇ؟ قۇۋا ئاخسىغا يېقىنراق ئەمەسمۇ؟

— يېقىنلىقى يېقىنغۇ!... كاشكى سېنىڭ ئېيتقىنىڭ راست بولۇپ چىقسىغۇ، مەھمۇد!

— ھە، ئۇنداقتا كۆۋرۈككە ساقچىلارنى بىكارغا قويغانمۇ؟ پادىشاھىمىز ئەتە - ئۆگۈن كېلىپ جېنىمىزغا ئارا بولىدۇ... مانا، كۆرەرسەن!

شۇ تاپتا تاھىرنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئۈمىد ئۇچقۇندىغاندەك بولدى. ئۇ

قاراڭغۇ ئاسماننىڭ يىراق بىر چېتىدە — سىر دەريادىن نېرىراق جايلاشقان ئاخسى تەرىپىگە ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلدى.

ئاخسى، ئەجەلگە داۋا يوق

1

ئېگىز دۆڭلۈكتىكى ئاخسى قەلئەسى تۈن قوينىدا قىيا تاشقا ئوخشاش قارىيىپ كۆرۈنىدۇ. قەلئە ئېتىكىدە كاسانسايىنىڭ سىر دەرياغا شارقىراپ قۇيۇلۇۋاتقىنى، ئىككى دەريا دولقۇنىنىڭ بىر - بىرى بىلەن قوشۇلۇپ قىرغاققا شالاقلاپ ئۇرۇلۇۋاتقىنى يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئاخسىنىڭ ھۆكۈمرانى ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇ كېچە ھەرەمدە ئۇن سەككىز ياشلىق قارا كۆز بېگىمنىڭ خابگاھىدا[1]ئۇخلاپ يېتىپتۇ. شاھانە تۆشەكنىڭ يىپەك پەردىسى ئارقىسىدا بىرلا شام پىلىلداپ يېنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ زەئىپ نۇرى تاشقىرىدىن بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتقان تۈن قاراڭغۇسىدىن قورققاندەك تىترەيتتى.

سەھەر پەيتىدە قەلئەنىڭ جىملىقىنى بۇزۇپ مۇڭلۇق سۇناي ئاۋازى ياڭرىدى، كېيىن ئۇنىڭغا قوش ناغرا ئاۋازى قوشۇلدى. روزا تۇتۇش شاھ ۋە مالايىمۇ باراۋەر بولغان مەجبۇرىيەت بولغىنى ئۈچۈن، سۇناي ۋە ناغرا ساراي ئەھلىنى زولۇققا ئويغاتماقتا ئىدى.

ياز كېچىلىرى قىسقا، ئۇيقۇغا تويماي زوغا قوپۇش ئانچە خۇشياقمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ قارا كۆز بېگىم ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ يۇيۇندى، كىيىندى. لېكىن، مامۇق تۆشەكتە كۆچلۈك قوللىرىنى يىپەك يوتقاندىن چىقىرىپ ئۇخلاۋاتقان ئۆمەر شەيخ مىرزا تېخى ئويغانمىغانىدى.

خابگاھتىن ئىككى خانا نېرىدىكى ھەشەمەتلىك ئۇزۇنچاق ئۆيدە ئاللىقاچان راسلاپ قويۇلغان داستىخان مىرزىنى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ

---

① خابگاھ — ياتاق ئۆي.

تۆنۈگۈن ئېپتاردىن كېيىن بەرگەن ئەمرىگە مۇۋاپىق بۈگۈنكى زولۇق ھەر ئۆچىلا خوتۇنى ۋە باللىرى بىلەن بىللە قىلىنىشى كېرەك ئىدى. مىرزىنىڭ بىرىنچى خوتۇنى پاتىمە سۇلتان، ئىككىنچىسى قۇتلۇق نىگار خانىم، ئۇن يەتتە ياشلىق قىزى خانزادە بېگىم ۋە ئۇن ياشلىق ئوغلى جاھانگىر مىرزا ھەممىسى مۇشۇ ئۇزۇنچاق ئۆيگە يىغىلغانىدى. لېكىن، ھەزرەتنىڭ ئۆزى كەلمىگۈچە ھېچكىم ئېغىز تېگەلمەيتتى.

ئىچكىرىكى ئىشىكتىن قارا كۆز بېگىم چىقىپ كەلدى. خۇش پىچىم بۇ ياش جۇۋان تۆپىدە يىنىۋاتقان قەندەل يورۇقىدا تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈندى. ئۇ چوڭ بېگىملەرگە ئۇيىلىپراق سالام بەردى ـ دە، ھەزرەتنى ئويغىتىشقا جۈرئەت قىلالمىغانلىقىنى ئېيتتى. قارا كۆز بېگىمنىڭ ياشلىقى، گۈزەللىكى، خۇسۇسەن ئۇيىلىپ گەپ قىلىشى ھازىر ئۇنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك خوتۇن ئىكەنلىكىنى ئېسىگە چۈشۈردى ـ دە، پاتىمە سۇلتانىنىڭ كۆڭلىدەشلىكىنى قوزغىدى.

— ھەزرىتىمنى مۇنچىۋالا قاتتىق ئۇخلىتىپسىز، ئەمدى ئويغىتىش نېمە ئۈچۈن قولىڭىزدىن كەلمەيدۇ؟

قۇتلۇق نىگار خانىم باللار ئالدىدا قىلىنغان بۇ كىنايىدىن رەنجىگەندەك بولۇپ:

— قويۇڭ، خانىش ئانا، بۇ بېگىمدە ئەيىب يوق! — دېدى.

خانزادە بېگىم ئانىسىنىڭ يۈزىگە مەنىلىك كۆز تاشلاپ: «ئەيىب بىزنىڭ ئاتىمىزدىمۇ؟» دېمەكچى بولدى. پادىشاھ ئاتىنىڭ قىزى دېمەتلىك قارا كۆز بېگىمنىڭ خابگاھىدا قانلىق ئۇرۇش ھەممىنى بىسەرەمجان قىلىپ تۇرغان شۇنداق خەۋپلىك كېچىدە ئۇخلاپ يېتىشى ئۇنىڭغا ناھايىتى يېقىمسىز تۇيۇلدى. ھازىر ئاتىسى كەلسە، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ يۈزىگە قارىيالماسلىقىنى سەزدى ـ دە، ئانىسىدىن ئىلتىماس قىلدى.

— رۇخسەت بېرىڭ، مەن كېتەي، زولۇقنى باشقا قىزلار بىلەن يەي.

— ھەزرەت ئاتىڭىز سورىسا بىز نېمە دەيمىز؟ خاپا بولمىسۇن يەنە. سەۋر قىلىڭ، قىزىم... مۇنچىلىك ئالدىرىماڭ...

تاشقىرى ئىشكتىن تەزىم قىلىپ كىرگەن چاشنەگىر[1] ئايال ئاۋازىنى قورقۇنچ بىلەن پەسەيتىپ خەۋەر بەردى:

— ئاسماندا يۇلتۇزلار شالاڭلاشتى. ھە دېگىچىلا تاڭ يورۇيدۇ. ھەزرىتى ئالىيلىرى زولۇقسىز قېلىپ قالارمۇ؟

تاڭ ئېتىپ ئەزان ئېيتىلغاندىن كېيىن، روزا ئۆز كۈچىگە ئىگە، ھېچكىم ھېچنەرسە يەپ ـ ئىچىشى مۇمكىن بولماي قالىدۇ. ئۇزۇن ۋە ئىسسىق ياز كۈنىدە پادىشاھنى زولۇقسىز قالدۇرۇش بېگىملەر ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئاچ ـ ناشتىسىز قېلىشلىرىدىن قورقۇنچلۇقراق ئىدى.

بارچە كۆزلەر ئىچكى ئىشىك ئالدىدا ئەيمىنىپ تۇرغان قارا كۆز بېگىمگە تىكىلدى. مىرزا ئۇنىڭ خابگاھىدا يېتىپتۇ، ئۇ يەرگە كىرىپ ھەزرەتنىڭ شېرىن ئۇيقۇسىنى بۇزۇشقا باشقا ھېچكىم پېتىنالمايدۇ. چاشنە-گىر ئايال قارا كۆز بېگىمگە ئىلتىجا قىلدى:

— ئىلاھا، رۇستەمدەك ئوغۇل كۆرۈڭ، بېگىم!... پۈتۈن ئۈمىدىمىز سىزدە!

قارا كۆز بېگىم تەشۋىشلىك يۈز بىلەن ئاستا بۇرۇلدى ـ دە، ئىچكى ئىشىكلەردىن ئۆتۈپ، خابگاھقا قايتىپ كىردى. ئۆمەر شەيخ مىرزا بېشى ياستۇققا پېتىپ، قاتتىق ئۇخلىماقتا ئىدى. قارا كۆز بېگىم ئالتۇن شامدانىنى پەردە ئارقىسىدىن ئېلىپ، نەقىشلىك تەكچىگە قويدى. شام يورۇقى مىرزى-نىڭ يۈزىگە چۈشتى. ئەمما، بۇمۇ ئۇنى ئويغىتالمىدى — مىرزا كېچىسى مەجۇن يېگەنىدى.

قارا كۆز بېگىم ئۇنى چۆچۈتۈۋېتىشتىن قورقۇپ، يۇمشاق ئاۋاز بىلەن:

— ھەزرىتىم! — دەپ چاقىردى. بۇمۇ كار قىلمىدى. قارا كۆز بېگىم گىلەمگە تىزلىنىپ، ۋەھىمىدىن ئازراق تىترەۋاتقان نەپىس قوللىرىنى ھەزرەتنىڭ يۇمشاق چاچپاپ ئۈستىدە ياتقان سالماقلىق بىلىكىگە قويدى. تۆشەكتىن گۈل ھىدى كەلمەكتە ئىدى — تۈنۈگۈن ئاخشام چاچپاپلارغا

---

[1] چاشنەگىر — پادىشاھ داستىخىنىغا قارايدىغان خادىم.

گۈل ئەترى چىچىلغانىدى. قارا كۆز بېگىم مىرزىنىڭ ئويغانمايۋاتـ
قانلىقىدىن ئەجەبلىنىپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. لەۋلىرى يېرىم ئوچۇق،
ئېقىش يۈزى خاتىرجەم، شۇ يېتىشىدا ئۇ قورقۇنچلۇق پادىشاھ ئەمەس،
تېخى قىرىق ياشقا تولمىغان ۋە باھادىرانە ئۇيقۇغا چۆمگەن گۈزەل يىگىت
بولۇپ كۆرۈندى. بۇ يىگىت قارا كۆز بېگىمگە بىردىنلا ناھايىتى غەنىيمەتـ
تەك تۇيۇلدى. ھازىر يۇرت تىنچ ئەمەس. ئاخسىغا دۈشمەن باستۇرۇپ
كېلىۋاتىدۇ. مىرزىنى ئەجەل كۈتۈۋاتقانلىقىنى ئالدىن سەزگەندەك، قاراكۆز
بېگىمنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ كەتتى. ئۇ توساتتىن ئېگىلىپ مىرزىنىڭ
يۈزىدىن، كۆزلىرىدىن ۋىدالاشقاندەك سۆيۈشكە باشلىدى.
ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ كىرپىكلىرى تىترىدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ،
ئالدىدا تۇرغان قارا كۆز بېگىمگە تاڭ قېلىپ بىرمەھەل تىكىلىپ تۇردى.
قارا كۆز بېگىمنىڭ چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرى خاتىرجەمسىزلىك تۇيغۇـ
سىدىن يەنىمۇ چوڭىيىپ كەتتى. ئۇ ئۇيقۇدىكى مىرزىنى سۆيۈش بىئەدەپـ
لىك ھېسابلىنىشىدىن تەشۋىشكە چۈشكەنىدى. مىرزا:
— سىزمۇ؟ — دېدى ـ دە، كۈلۈمسىرىدى.
قارا كۆز بېگىم ئەمدى يەڭگىللەشتى ۋە دادىللىشىپ تەزىم قىلدى.
— ھەزرىتىم، زو ۋاقتى ئۆتۈپ كەتمىسۇن.
— سىزنىڭ سۆيگىنىڭىز زولۇقتىنمۇ شېرىنرەك...
بېگىم جىددىي گەپ قىلدى:
— خانىش ئانا، خانىم ئانا، ھەممىسى ھەزرىتىمگە قاراپ تۇرۇشىدۇ.
ئۆمەر شەيخ مىرزا بۈگۈنكى پىلانلىرى ۋە ئۇرۇش تەشۋىشلىرىنى
ئەسلەپ قاپىقىنى سىلىپ ئۈنچىقماستىن ئورنىدىن تۇردى.
ئۇ زەر كۆرپىلەر سېلىنغان ئۇزۇنچاق ئۆيگە تۆردىكى ئىشكتىن
كىرىپ كەلدى. سەللىسى ۋە كەمىرىگە قادالغان قىممەت باھا گۆھەرلەر
شام يورۇقىدا نەپىس جىلۋىلىنەتتى. ئادەتتىكى تەزىملەردىن كېيىن، ئايالالار
دەملىرىنى ئىچىگە يۇتۇپ بىرمەھەل جىم بولۇشتى. پادىشاھ كىمنى قايسى
يېنىغا تەكلىپ قىلسا، كىمنىڭ ھۆرمىتى قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكى
شۇنىڭ بىلەن بەلگىلىنىدۇ. پەرغانە ۋادىسىغا ئۈچ تەرەپتىن دۈشمەن

ھۆججۆم قىلىپ كېلىۋاتقان شۇ ئېغىر ۋەزىيەتتە ئۆمەر شەيخ مىرزا ھەممە خوتۇنلىرىغا بار ئىلاج بىلەن ئىلتىپات كۆرسەتمەكچى بولدى. خوتۇنلىرىدىنىڭ ئارىسىدا يېشى ئەڭ چوڭراقى، ئەڭ ئابرۇيپەرەسى پاتىمە سۇلتان بولغانلىقى ئۈچۈن مىرزا بىرىنچى بولۇپ ئۇنى يوقلىغا تەكلىپ قىلدى. پاتىمە سۇلتاننىڭ كۆزلىرى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى. ئۇ پادىشاھنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتمەكچى بولۇپ كېتىۋاتقانىدى، ئەمما ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭغا سول تەرەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى. ئەڭ مۆتىۋەر ھېسابلانغان ئوڭ تەرىپىگە بولسا، قۇتلۇق نىگار خانىمنى تەكلىپ قىلدى. خانىم تەخت ۋارىسى زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىرنىڭ ئانىسى ئىدى، ئۇنىڭ ئوڭ تەرەپتە ئولتۇرۇشى ئادالەتلىك ئىكەنلىكىنى كىچىك خوتۇنلىرى تەن ئالاتتى. ئەمما، پاتىمە سۇلتان ئۆزىنىڭ ھۆرمىتى قۇتلۇق نىگار خانىمدىن تۆۋەن ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلىپ، كۆزلىرى ئەلەم بىلەن قىسىلدى.

داستىخانغا تارتىلىۋاتقان كېيىك كاۋىپى، كەكلىك گۆشلىرى ھەزرەتتىن كېيىن قۇتلۇق نىگار خانىمغا قويۇلۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن پاتىمە سۇلتانغا نۆۋەت كېلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئېغىزدا ئېرىيدىغان ئەڭ ئەلا گۆشلەرمۇ پاتىمە سۇلتانغا ئىلمان تاماقتەك مەززىسىز تۇيۇلاتتى.

ئاخشام ئېپتاردا يېيىلگەن تاماقلار تېخى ھەزىم بولۇپ كەتمىگەنىدى. داستىخان ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆپچىلىكى كۈن بويى ئاچ يۈرۈشنى ئويلاپ، ئۆزىنى مەجبۇرلاپ بولسىمۇ كۆپرەك تاماق يېيىشكە ئىنتىلىشەتتى. قۇتلۇق نىگار خانىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان قارا كۆز بېگىم تاماقتىن كۆرە كۆپرەك تەرخەمەك، چىلگە يەپ، شەربەت ئىچەتتى، تۈنۈگۈن كۈن ئىسسىقىدا تەشنالىقتىن ناھايىتى قىينالغانلىقى ئېسىدىن چىقمايتتى.

ئاسمان ئاقىرىپ قالدى. تاڭ يورۇغانسىرى قەندەلدىكى شاملارنىڭ نۇرى خىرەلىشىشكە باشلىدى. ئەزان ئېيتىدىغان مەزگىل يېقىنلىشىۋاتاتتى. ئوردىدىن تاشقىرىدىكى مەسچىتنىڭ ئىمامى چاقچۇقلۇق مۇنارىغا چىقىپ، باكاۋۇلنىڭ[1] ئىشارىتىنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتمەكتە ئىدى. چۈنكى،

[1] باكاۋۇل — پادشاھ ئاشخانىسىنىڭ جاۋابكار خادىمى.

مىرزا ھەزرەتلىرى زولۇق قىلىپ بولماستىن ئەزان ئېيتىش خەتەردىن خالىي ئەمەس ئىدى.

تاماقتىن كېيىن چاي ئىچىلىۋاتقاندا ئۆمەر شەيخ مىرزا خوتۇنلىرىغا ۋەزىيەتنىڭ قانچىلىك ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.

شۇ چاغدا مەسچىت تەرىپىدىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. چاي ئىچىۋاتقان خانزادە بېگىم ئالدىراپ چىنىسىنى داستىخانغا قويدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا خوتۇنلىرىغا بىر ـ بىردىن قاراپ دېدى

— مويسىپىتلەر «تۆت ئەزايىڭ پۈتۈن بولسۇن» دەپ دۇئا قىلىدۇ. پاتىمە سۇلتان، قۇتلۇق نىگار خانىم، قارا كۆز بېگىم، پەرزەنتلىرىمىز خانزادە بېگىم، جاھانگىر مىرزا — ھەر قايسىڭلار ئائىلىمىزنىڭ ئەزىز بىر ئەزاسى، بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتتە ھەممە ئەزالىرىمىزنىڭ پۈتۈن بولۇشىنى، بىر ـ بىرىگە مېھىر ـ شەپقەت كۆرسىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. قول ئۆز ئورنىدا ئەزىز، كۆز ئۆز ئورنىدا مۆتىۋەر. ئەگەر كۆز بىلەن قول بىر-بىرى بىلەن نىزالاشسا، بۇنىڭدىن ھەر ئىككىسى جاپا چېكىدۇ.

ئاخىرقى گەپ پاتىمە سۇلتان بىلەن قۇتلۇق نىگارخانىمغا قارىتىلغىنىنى ھەممىسى سەزدى. خانىمنىڭ خىيالى شۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتتە ئاتا-ئانىسىدىن يىراقتا — ئەنجاندا تۇرۇۋاتقان يالغۇز ئوغلى بابىردا ئىدى، ھەزرەت ئۇنى نېمىشقا پەرزەنتلىرىنىڭ قاتارىدا تىلغا ئالمىدى؟

— ھەزرىتىم، نەسىھەتىڭىزنى بىباھا گۆھەر ئورنىدا قوبۇل قىلىمىز، — دېدى نىگارخانىم، — ئىجازەت بەرسىڭىز، بىرلا ئۆتۈنۈشۈم بار.

— ئىجازەت.

— ئۇرۇش خەتىرى كۈچلۈك ئىكەن، بابىر مىرزىنى ئەنجاندىن پايتەختكە چاقىرتسىڭىز، يېنىمىزدا بولسا...

— ئەنجان قەلئەسى مۇستەھكەم، بابىر مىرزا ئۇ يەردە بولسا قەلئە تېخىمۇ مۇستەھكەم بولىدۇ. بىزنىڭ مىرزىغا ئىشەنچىمىز چوڭ.

بۇ جاۋاب بىلەن خانىمنىڭ ئىلتىماسى رەت قىلىندى. پاتىمە سۇلتان يېنىدا ئۇيقۇسىراپ ئولتۇرغان ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى ئاستا باغرىغا

بېسىپ، بېشىنى سىلاپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ قۇتلۇق نىگارخانىمدىن كۆرە ئۆزىنىڭ ئەھۋالى ياخشىراق ئىكەنلىكىنى نامايىش قىلماقچى ئىدى.

— بابىر مىرزىنىڭ ئانىسى سىزدىن ئۆمۈرۋايەت مىننەتدار، ھەزرىتىم، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — پەقەت تېخى ئون ئىككى ياشقا توشمىغان بالا... ئۇرۇش مەيدانىدا...

— خانىم، ئارتۇقچە ئەنسىرەشكە ئورۇن يوق. بابىر مىرزىنىڭ يېنىغا ئەڭ ياخشى بەگلىرىمىز ئەۋەتىلگەن. ياش بولسىمۇ سەركەردىلىككە تەييار-لىنىشى زۆرۈر. ئەگەر مېنىڭ كۈنۈم تۈگىسە، ئورنۇمنى بابىر مىرزا ئالسۇن.

ئەمدى ئوتتۇز توققۇز ياشقا كىرگەن ۋە كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان يىگىتلىك پەيتىنى ياشاۋاتقان مىرزىنىڭ ئۆز ئۆلۈمى ھەققىدىكى سۆزلىرى-دىن ھەرەم ئەھلى ئېغىر جىملىققا چۆكتى. ھەممىسىنىڭ خىيالى قانلىق ئۇرۇشقا كەتتى. خانزادە بېگىم ئاتىسى ھەققىدىكى بايىقى كۆڭۈلسىز ئويلىرىنى ئۇنتۇپ، ئۇنىڭغا كۆزىنى مۆلدۈرلىتىپ قارىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا گېپىنىڭ تەسىرىنى يەنىمۇ ئاشۇرغۇسى كېلىپ داۋاملاشتۇردى:

— ئەگەر مەن بۇ پانىي دۇنيادىن كۆز يۇمسام، ھەممىڭلار بابىر مىرزىنىڭ ئەمرىنى مېنىڭ ئەمرىمدەك بەجا كەلتۈرۈڭلار. جاھانگىر مىرزا!

پادشاھ ئاتىسى بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىشقا ئۈگىتىلگەن ئون ياشلىق بالا دەرھال سەگەكلىشىپ، قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— لەببەي، ھەزرىتىم!...

— مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى سەنمۇ ئېسىڭدە تۇتقىن. بابىر مىرزا سەندىن پەقەت ئىككى ياش چوڭ بولسىمۇ ئەگەر مېنىڭ ئورنۇمدا قالسا، سەن ئۇنىڭغا پەرزەنتتەك سادىق بولغىن.

— خوپ، ھەزرىتىم!

بالا ئاتىسىنىڭ سۆزلىرىنىڭ مەنىسىنى توغرا چۈشەنمىگىنى ئۈچۈن تېز ۋە ئاسان «خوپ» دېدى. ئەمما، ئاياللار مۇرەككەپ ھېسلارنىڭ ئالاگچىلىقىدا قېلىشتى. قارا كۆز بېگىمنىڭ ئۆمەر شەيخ مىرزىغا تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش ئالامىتى كۆرۈندى. مىرزا بۇنى كۆردى - دە، سۆيۈملۈك خوتۇنىنىڭ بايىقى سۆيۈشلىرى ئېسىگە چۈشتى ۋە ئۇ ۋىدالى-

شىش ئالامىتىگە ئوخشاش تۇيۇلدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆزىنىڭ ئاخىرقى گەپلىرىنىڭمۇ ۋەسىيەتكە ئوخشاپ كەتكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى. يۈرىگە بىردىن ئەجەل شەپىسى تەگكەندەك يۈرىكى «جىغ» قىلدى. «ماڭا نېمە بولدى؟ ئۆلۈمنى بوينۇمغا ئېلىپ ۋەسىيەت قىلدىممۇ؟ ياق، ياق!»

مىرزىنىڭ ئۆز گەپلىرىدىن ئۆزى قورقۇپ كەتكەنلىكىنى بايقىغان خانزادە بېگىم بۈگۈن ئاتىسىنىڭ قانداقتۇر ياردەمگە موھتاج بىر ئەھۋالدا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا تۇساتتىن رەھمى كەلدى.

— ھەزرىتىم، مەن مەڭگۈلۈك قىزىڭىز، سىزگە خۇدادىن شەيخ سەئىدىنىڭ ئۆمرىنى تىلەيمەن! ئىلاھىم يۈزگە كىرىڭ!

— ئېيتقىنىڭ كەلسۇن، قىزىم! — دەپ ئۆمەر شەيخ مىرزا يېنىك نەپەس ئالدى. ئۇ قىزىنىڭ زېرەكلىكىنى، كېيىنكى ۋاقىتلاردا بويىغا يېتىپ، ھۆسنى يېتىلىپ، كۆزگە ناھايىتى يېقىن بولۇپ قالغانلىقىنى گويا ئەمدى سەزدى ۋە شۇنداق دەپ قوشۇپ قويدى، — مەن ھامان سېنىڭ تويۇڭنى ئۆتكۈزمەكچىمەن!

خانزادە بېگىمنى سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ ئوغلى بايسۇنقۇر مىرزىغا سوراتقانىدى. لېكىن، ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇنىڭغا رازى بولمىغانىدى. مانا ئەمدى ئەگەر ناھايىتى قىستاپ كەلسە، بەلكى ئۇ قىزنى پادىشاھ ئاكىسىنىڭ ئوغلىغا بېرىپ، شۇ يول بىلەن ئۇرۇشنى يارىشىشقا ئايلاندۇرار؟ لېكىن، بۇنداق ئىستىقبال خانزادە بېگىمگە قاراڭغۇ كېچىدەك خىرە ۋە ۋەھىملىك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ باشقا ئارزۇلىرى بار ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىسىنىڭ ئاخىرقى نىيىتىدىن قورقۇپ، گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى

— ئەگەر ئىنىمىز بابىر مىرزىنى چاقىرتىش ئىمكانسىز بولسا، مەن بىلەن ئانامغا رۇخسەت بېرىڭ، بىز ئەنجانغا بارايلى!

— قىزىم، سەن مېنىڭ ئەڭ بىباھا گۆھەرلىرىمدىنسەن، بۇ خەتەرلىك پەيتتە سېنى قانتىم ئاستىدىن چىقارغۇم يوق!

— ئۇنداق بولسا ماڭا رۇخسەت بېرىڭ، ھەزرىتىم! — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم.

— خانىم، مەرغىلاندىن چاپارمەن كۈتۈۋاتىمىز، ۋەزىيەت ئېنىقلانسا

روخسەت ئالىسىز.

ئۆمەر شەيخ مىرزا داستىخانغا پاتىھە ئوقۇپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئالدىراش تەدبىرلەر ئويلاپ، ھەرەمدىن چىقتى.

ھەرەمگە كىرىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم مۇھاپىزەتچىلەر كىچىچە تاشقىرىدا مۇھاپىزەتچىلىك قىلغانىدى، ئەمدى ھەزرىتى ئالىينىڭ دىققىتىنى تارتماسلىققا ۋە خىيالىنى بۆلمەسلىككە تىرىشىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

2

تاڭ ئەمدى ئاتقان، تېخى قۇياش چىقمىغان بولسىمۇ كۆپچىلىك بەگلەر ۋە مۇلازىملار دىۋانئامدا[1] ھازىر ئىدى. ھەممىسى مىرزىنى تەزىم بىلەن قارشى ئېلىشتى. زەرباپ تون كىيگەن، بېلىگە ئالتۇن كەمەر باغلىغان قويۇق ساقاللىق ئىشىك ئاغا بىرىنچى ۋەزىر دەرىجىسىدىكى ئەڭ چوڭ بەگ ئىدى. مىرزا ئۇنىڭغا قاراپ قەيەردىن چاپارمەن بارلىقىنى سورىدى.

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، ئىسپەرەدىن.

ئىشىك ئاغا ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلغانىدى، ئۇنىڭ يۈزى سولغۇن كۆرۈندى.

— قانداق خەۋەر، بەگ؟

— ھەزرىتىم، قولىڭىزنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىڭ...

دېمەك، ئىسپەرەمۇ دۈشمەن قولىدا! مىرزا ئىچىدىن تىترىگەن ھالدا مەرغىلان چاپارمىنىنى سورىدى.

— ھەزرىتىم، مەرغىلان چاپارمەنلىرىگە ئىنتىزارمىز.

مەرغىلانمۇ تەسلىم بولغانمىدۇ؟ ئۇنداقتا ئەنجانمۇ خەۋپ ئاستىدا قالدۇ! ياكى چاپارمەنلەر دۈشمەن قولىغا چۈشتىمىكىن؟ بەلكى بىرەرسى خىيانەت قىلىپ ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەندۇ؟

---

[1] دىۋانئام — باش ۋەزىر ئىشخانىسى.

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، يەنە چاپارمەن ئەۋەتىشكە پەرمان بېرەمدىلا؟
— چاپارمەن ئەۋەتىپ يەنە نەچچە كۈن يولىغا قارايلى؟!
ئىشىك ئاغا ئۆزرە سورىغاندەك تەزىم قىلىپ، ئارقىسىغا چېكىندى. ئاخسى قەلئەسىنىڭ قامالدا قېلىشى مىرزىنى مۇقەررەردەك تۇيۇلدى. ئۇ ئىشىك ئاغاغا ئالتە ئايلىق زاپاس تەييارلىتىشنى بۇيرۇدى. قەلئە ئېگىز دۆڭلۈكتە بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا سۇ چىقمايتتى، سۇنى سۇ ساتىدىغانلار ئەكېلىپ بېرەتتى. مىرزا ئوتتۇز ياشلىق، قامەتلىك قاسىمبەگكە قەلئە ئىچىگە يېڭى بىر تاش كۆلچەك ياسىتىش ۋە ئۇنى سۇ بىلەن تولدۇرۇشنى بۇيرۇدى.
مىرزىنىڭ كەيپىنىڭ يامانلىقىنى سېزىپ تۇرغان بەگلەر دەرھال ئۇنىڭ پەرمانىنى بىجىرىشكە كىرىشتى. مىرزىنىڭ ئۆزى بولسا ئاتلىنىپ ئوردىدىن چىقتى. مۇلازىملار ۋە قورچىلارمۇ[①] ئاتلىنىپ، ئادەتتىكىدەك ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىشتى.
ئۆمەر شەيخ مىرزا قەلئەنىڭ بىر چېتىدە دەريانىڭ ئېگىز قىرغىقى ئۈستىدە، يار لېۋىدە تۇرغان كەپتەرخانىغا قاراپ يول ئالدى. ئاتلىق چاپارمەنلەردىن دېرەك بولمىغانلىقى ئۈچۈن مىرزا ئەمدى قاناتلىق چاپارمەنلەرنى ئىشقا سالماقچى بولدى.
كەپتەر باققۇچىلار پادىشاھنى يېقىن كېلىپ قالغاندا كۆرۈشتى ـ دە، ئالدىراپ ـ تېنەپ تەزىمگە چىقتى. مىرزا ئېتىنى توختاتتى. كەينىدىكى مۇلازىملاردىن ئىككىسى — ئۈزەڭگىچى بىلەن تىزگىنچى ئاتتىن تېز چۈشتى. بىرى مىرزا مىنگەن قاراقاشقا ئاتنىڭ ئالتۇن يۈگىنىدىن، ئىككىنچىسى كۈمۈش ئۈزەڭگىسىدىن تۇتتى. مىرزا قورساق سالغان سېمىز ئادەم ئىدى، ئاتتىن ئېھتىيات بىلەن ئاستا چۈشتى.
مەرغىلان ۋە قوقانغا ئۇچىدىغان مەخسۇس كەپتەرلەر ئېلىپ كېلىندى. نەيچە قىلىنغان قىسقا خەتلەر ئۇلارنىڭ قانىتى ئاستىغا بېكىتىلدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا كەپتەرلەرنى ئۆز قولى بىلەن ئۇچۇرۇشنى ياخشى

---

① قورچىلار — مۇھاپىزەتچىلەر.

كۆرەتتى. ئۇ ھاۋا رەڭ چىن كەپتىرنى قولىغا ئېلىپ ياغاچ شوتا بىلەن كەپتەرخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقتى.
ئۆگزىدىن ئەتراپ ناھايىتى ياخشى كۆرۈنەتتى. يىراقتىكى تاغ كەينىدىن قۇياش ئاستا كۆتۈرۈلمەكتە، پەستە شارقىراۋاتقان دەريا دولقۇنلىرى نەپىس جىلۋىلىنىپ تۇراتتى، غۇر ـ غۇر شامال يىپەكتەك مەيىن تۇيۇلاتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۆزى مۇستەھكەملەتكەن ۋە پايتەختكە ئايلاندۇرغان ئاخسىغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. قورغاننىڭ ئېگىزلىككە قۇرۇلغىنىدىن ۋە ئەتراپ چوڭقۇر ئۆڭكۈرلەر بىلەن ئىھاتە قىلىنغانلىقىدىن ئالاھىدە بىر مەمنۇنىيەت سەزدى. «تېخى بۇ يارلارغا قانچە ـ قانچىلىغان دۈشمەنلىرىم غۇلايدۇ» دېگەن ئوي كۆڭلىنى شاد قىلدى.
بىراق، بۇ ھەيۋەتلىك ئۆڭكۈرلەر ئاياغ ئاستىدىكى زېمىننى ئىچىدىن ئۆتمۈشۈك قىلىۋەتكەنلىكىنى، كەپتەرخانا كەينىدىكى يارنىڭ ئاستىنى سۇ ئويۇپ كەتكەنلىكىنى، يەر گۆمۈرۈلگۈدەك بولۇپ تۇرغىنىنى مىرزىمۇ، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مۇلازىملارمۇ زادى سەزمەيتتى. تۇيۇقسىز تۆكۈلۈپ، ئۆرۈلۈشكە باھانە تاپالماي تۇرغان يارنىڭ ئىچكىرىسىدە خەتەرلىك بىر شەپە بارلىقىنى پەقەت كەپتەرلەر سېزىۋاتقان بولسا ئېھتىمال. چىرايلىق تورلار ۋە ئازادە كاتەكلەر ئىچىدە ئولتۇرغان بۇ جانىۋارلار بۈگۈن كېچىسى نېمىشقىدۇر، ناھايىتى بىئارام بولۇپ، پىتىر ـ پىتىر قىلىپ چىقىشتى، ھازىرمۇ ئۇلار دان ـ سۇغا قارىماي، تاشقىرىغا ئىنتىلىشەتتى. كاتەكنىڭ چىۋىقلىرىنى چوقۇشاتتى. كەپتەر باققۇچىلار بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنمەي ھەيرانىدى. پەقەت ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قولىدىكى چىن كەپتىرى كاتەكتىكى خەتەردىن قۇتۇلغاندەك خاتىرجەم بولۇپ قالغانىدى. ھازىر پۈتۈن ئالەم ئۆمەر شەيخ مىرزىغا مانا شۇ كەپتەردەك پاك ۋە خاتىرجەم تۇيۇلدى. ئۇ ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ، كەپتەرنىڭ يۇمشاق قانىتىنى يۈزىگە باستى. ئۇنى ئۇچۇرۇشتىن بۇرۇن:
— مەرغىلانغا ئۇچ، قاناتلىق چاپارمىنىم! — دەپ پىچىرلىدى.
تەكتىدىن يالىنىپ تۇرغان يار شۇ ئەسنادا بىردىنلا گۆمۈرۈلدى. كەپتەرلەر قونىدىغان پەغەز «غاچ» قىلىپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئادەملەر

نىمە بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ئۈلگۈرمەستىنلا كەپتەرخانىنىڭ نېرىقى تېمى يار بىلەن بىللە ئۆڭكۈرگە غۇلاپ، ئۆگزىنىمۇ سۆرەپ كەتتى. ئۆگزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ئۆمەر شەيخ مىرزا قاتتىق بىر چايقالدى ـ دە، سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. ئۇنىڭ جان ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىغىنى ۋەھىمىلىك قاراسلاش ۋە گۈرسىلدەشلەرگە قوشۇلۇپ ئاڭلاندى. ئۇ يىقى ـ لىپ كېتىۋاتقاندا قولىدىكى كەپتەرنى قويۇۋەتكەنىدى. چىن كەپتىرى چاڭ ـ توزان ئارىسىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، ئاسمانغا قاراپ ئېتىلدى. مىرزىنىڭ ئۆزى بولسا ئۆگزىنىڭ ياغاچلىرىغا، سامانلىق سۇۋاقلىرىغا، يار تۇپراقلىرىغا ئارىلىشىپ، ئۈچ تېرەك بويى پەسكە غۇلاپ چۈشتى. مىرزىنىڭ كەينىدىن ئۆگزىگە چىققان كەپتەر باققۇچى ئۆزىنى يەرگە ئاتتى. مۇلازىمـ لار ۋە قورچىلار كۆتۈلمىگەن پالاكەتتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ كەينىگە قاچتى. ئاتلار ئۈركۈپ، نوختىلىرىنى ئۈزگۈدەك يۇلقۇناتتى ۋە كىشنەيتتى.

ھەزرەت ئالىينى خەۋپ ـ خەتەردىن ساقلايمىز، دەپ يۈرگەن قورچىلار ئاۋۋال نېمە بولغىنىنى پەملىيەلمەي ئېسەنكىرەپ قېلىشتى، كېيىن يارنىڭ گۈمۈرۈلگەنلىكىنى پەملىدى، لېكىن مىرزىنىڭ ئالدىغا تېز يېتىپ بارالمىدى. چۈنكى، باش قايغۇدەك ئېگىزلىكتىن پەسكە چۈشكىلى بولمايتـ تى. قورچىلار ۋە مۇلازىملار قەلئەدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ، مىرزا غۇلاپ كەتكەن يار ئېتىكىگە يېتىپ بېرىپ، دۆۋىلىنىپ ياتقان تۇپراق، كېسەك ۋە ياغاچلار ئارىسىدىن ئۇنى تېپىپ قېزىۋالغۇچە ئۇنىڭ ئۇن جېنىدىن بىر جېنىمۇ قالمىغانىدى.

ئۇنىڭ جەستىنى ئوردىغا ئەكىرىپ يۇدى. مىجىقلىنىپ تونۇغىلى بولمىغۇدەك بولۇپ كەتكەن يۈزىنى ئاق شايى بىلەن يېپىپ قويىدى.

بۇگۈن ئەتىگەندە ئۆمەر شەيخ مىرزا زولۇق يېگەن ئۇزۇنچاق ئۆيدە قاراكۆز بېگىم قۇتلۇق نىگارخانىمنى قۇچاقلاپ ئۇن سېلىپ يىغلايتتى.

— مەن سەۋەبچى بولدۇم، خانىم ئانا! ھەزرىتىمنى مەن نېمىشقا ئويغاتتىم؟! ئويغاتمىسام ئاشۇ جايغا كەچرەك باراتتىغۇ! مەن يۈزى قارا سەۋەبچى بولدۇم بۇ ئۆلۈمگە! مەن!

بۇگۈن زولۇق پەيتىدە مىرزا خۇددى ئۆلۈشىنى بىلگەندەك ۋەسىيەت

قىلغانلىقىنى ئەسلەپ، قۇتلۇق نىگارخانىممۇ ئۆزىنى يىغىدىن تۇتالمايتتى.
— ۋاي خۇدايىمەي، رەھمەتلىك كۈنى توشقانلىقىنى نەدىن بىلگەن-
كىن ـ ھە؟! شۇنداق گەپلەرنى ئېيتتى...
قارا كۆز بېگىم خانىمنىڭ قۇچىقىدىن چىقىپ، كىچىككىنە مۇشتۇمى
بىلەن پېشانىسىگە ئۇردى.
— مەن تېخى تۇغۇلمىغان پەرزەنتىمنى ئاتىسىدىن جۇدا قىلدىم،
خانىم ئانا! — دەپ ئەلەم بىلەن پىچىرلىدى ئۇ، — بويۇمدا بارلىقىنى
مۇشۇ كېچە بىلگەنىدى! «ئوغۇل بولسۇن!» دەپ ئارزۇ قىلغانىدى! ئەمدى
بۇ بالىغا ئاتىسىنى نەدىن تاپىمىز؟! نەدىن تاپىمىز؟! مەن ھەزرىتىمنى
نېمە ئۈچۈن ئويغاتتىم، خانىم ئانا؟ ئۇ كىشىگە كەلگەن ئەجەل مېنى ئالسا
بولماسمىدى؟ ئاشۇ ياردىن مەن غۇلىسام بولماسمىدى؟
— ئۇنداق دېمەڭ، جېنىم! بىزمۇ ئەمدى يار لېۋىدە قالدۇق! پۈتۈن
ئەتراپىمىز تەھلىكىلىك يار!
قۇتلۇق نىگارخانىم ئېرىنىڭ كۈتۈلمىگەن ئۆلۈمىدە قانداقتۇر سىرلىق
بىر مەنە بارلىقىنى ھازىر تىلىغا كەلگەن شۇ سۆزلەردىن سەزدى. ئۆمەر
شەيخ مىرزىدەك جەڭگىۋار ئادەم قانلىق ئۇرۇشلاردا قىلىچ چېپىپ يۈرگەندە
ئۆلمەستىن ئەمدى ياردىن غۇلاپ ئۆلگىنى تاسادىپىيمىكىن؟ پارچە ـ پارچە
بولۇپ كەتكەن ۋە ئۆزئارا ئۇرۇشلاردا يىمىرىلىۋاتقان زور دۆلەت قۇتلۇق
نىگارخانىمنىڭ تەسەۋۋۇرىدا يارغا غۇلاپ چۈشۈۋاتقان بىنالارغا ئوخشاش
كۆرۈندى ـ دە، ۋۇجۇدىنى شۈركۈندۈرۈۋەتتى. ئاخىر ئۇنىڭ يالغۇز ئوغلى،
ياخشى كۆرىدىغان پەرزەنتى بابىرمۇ مانا شۇ بىنالارنىڭ بىرىدە ئىستىقامەت
قىلىۋاتامدۇ؟ ئاتىسىنى ئېلىپ كەتكەن گۈمۈرۈلۈشلەر بابىرنىڭ بېشىغىمۇ
چۈشۈپ قالارمۇ؟! ياق، ياق! خۇدايىم ئۇنى پاناھىدا ساقلىسۇن! ئەنجانغا
چاپارمەن ئەۋەتەي! بابىر مىرزىنى بۇ پالاكەتلەردىن خەۋەردار قىلاي!
قۇتلۇق نىگارخانىم كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆز خانىسىغا چىقتى
ۋە ئەڭ ئىشەنگەن ئەمىرلىرىدىن قاسىمبەگنى چاقىرتتى. ئۇنى تېپىپ
كەلگۈچە ئەنجان چارباغىدا بابىر بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقان ئانىسى ئېسەن
دۆلەت بېگىم نامىغا مەكتۇپ يازدى.

پاتىمە سۇلتان بېگىمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئەنجانغا يوشۇرۇن ماڭغان ئەھمەد تەنبەل بۇ ئارىلىقتا سىر دەريا كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ، بەندىسالار يولى بىلەن خېلى يەرگە بېرىپ قالغانىدى. كۆزگە چېلىقماسلىق ئۈچۈن بىرلا نەۋكەر ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل تۈنۈگۈن ئەنجاندىن ئاتمىش نەۋكەر بىلەن كەلگەنىدى. بۈگۈن پاتىمە سۇلتان ئۇنىڭغا چوڭ ۋەدىلەرنى بەردى. ئەگەر ئەھمەد تەنبەل ئەنجاندىكى سادىق بەگلىرىنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، بابىرنى نېرى قىلىپ، تەختكە جاھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزسا، ئۇتۇق ئۇنىڭكى. ئەھمەد تەنبەل ئۆمەر شەيخ مىرزا سارىيىدا ئىككىنچى دەرىجىلىك بەگلەر قاتارىدا شۇنچە يىل كۆڭلى سۇنۇپ يۈردى. ئەمدى بەس! جاھانگىر مىرزا پادىشاھ بولسا، ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ ئەڭ بىرىنچى ۋەزىرىگە ئايلىنىدۇ. نارەسىدە پادىشاھقا ۋەزىر بولۇش بولسا پادىشاھ بولۇش بىلەن باراۋەر! ئەنە شۇ چاغدا نەلەردىكى رەسسامدىن خانزادە بېگىمنىڭ رەسمىنى سوراپ يۈرمەيدۇ. ئۇ خانزادە بېگىمنىڭ ئۆزىنى ئالىدۇ! مانا شۇ ئارزۇ بىلەن ئەنجانغا ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل كەينىگە ئوغرىلىقچە قاراپ قويىدى.

بەندىسالار يولىدا باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. ئارىدىن بىر نەچچە سائەت ئۆتۈپ، ئەھمەد تەنبەل كۆزگە كۆرۈنمەي كەتكەندىن كېيىن ئاخسىدىن قاسىمبەگ قاۋچىن تۆت نەۋكىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ چىقتى. ئۇمۇ تېزرەك ئەنجانغا يېتىپ بېرىشقا ئىنتىلەتتى. بابىر مىرزا تەرەپدارلىرىنى يىغىپ، ئۇنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئىشتىياقى بىلەن كۆيەتتى.

ئەنجان. گۈل ۋە قۇيۇن

1

چاپارمەنلەر تېخى يولدا، ئۇرۇش توپىلىڭى ئەنجانغا يېتىپ كەلگىنى يوق. شەھەرنىڭ شىمالىدىكى كۆركەم چارباغ ئېگىز تام بىلەن ئورالغان،

دەرۋازىلارغا ساقچىلار قويۇلغان. چارباغ ئىچىدە ئون ئىككى ياشلىق بابىر مىرزا چەۋەندازلىق مەشقىنى ئۆتكۈزمەكتە. ئۇ چارباغ چېتىدىكى ئۇچۇق-چىلىقتىن بوز ئاتنى چاپتۇرۇپ چىقتى ـ دە، بىردىنلا تىزگىننى قويۇۋەتتى. ئۇقياغا چەبدەسلىك بىلەن ئوق ئورناتتى ۋە چېپىپ كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدىن ئاماچقا ئاتتى. يانىڭ ئوقى ئاماچ ياغىچىغا «تاق» قىلىپ ئۇرۇلغىنى ئېنىق ئاڭلاندى.

بىر توپ ئاتلىقلار چىنار سايىسىدە تۇرۇپ كۆزىتىشىۋاتاتتى. قارا ئاتلىق مەزىدبەگ ئاماچقا بىرىنچى بولۇپ يېقىنلاشتى. ئۇ بابىرنىڭ بەگ ئەتكەسى① ئىدى. بابىر ئېتىنى قايتۇرۇپ كېلىۋاتقاندا، مەزىدبەگ ئۇنىڭغا:

— مۆلچەرنى سەل ئېگىزرەك ئاپسىز، — دېدى، — ئەمما زەربىڭىز ناھايىتى ياخشى.

مەزىدبەگ سېپىغا سەدەپ قادالغان يا ئوقنى ئاماچتىن ئاۋايلاپ سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، قانچىلىك چوڭقۇر كىرگەنلىكىنى بارمىقى بىلەن ئۆلچەپ كۆردى:

— بىلىكىڭىزدە كۈچ كۆپ، ئەمىرزادەم! شىرپەنجىسىز!② پادىشاھ ھەزرەتلىرىنىڭ سىزنى بابىر دەپ ئاتىشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس. بابىر ئەرەبچە شىر دېمەكتۇر!

بابىر مىرزىنىڭ نەۋكەرلىرى، ياراغبەردار③ تەگتۇش ـ كۆكەلداش مۇلازىملىرىمۇ ئاماچ ئەتراپىغا يىغىلدى. ئۇلار بابىرنىڭ تېخى ئۆسمۈر ئىكەنلىكىنى، قولىدىكى يانىڭ بوي ـ بەستىگە ماس قىلىپ كىچىكلىتىپ ئىشلەنگىنىنى بىلەتتى. شۇنى ئويلاپ، بابىر ماختاشلارنى ئۆزىگە ئالغۇسى كەلمىدى.

— شىرپەنجە دەپ ئاتامنى ئېيتىڭلار، زەربىسى بۇنىڭدىن ئون ھەسسە ئارتۇق. مۇشت ئۇرسا، ئەڭ زور يىگىتنىمۇ يىقىتىدۇ.

— كەمىنەمۇ ئېيتماقچى ئىدىمكى، ئەمىرزادەمنىڭ شىرپەنجىلىكى

---

① بەگ ئەتكە — ياش مىرزىلارنى قوغداش ئۈچۈن پادىشاھ تەيىنلىگەن مەسئۇل بەگ.
② شىرپەنجە — قولىدا شىردەك كۈچى بار. — تەرجىماندىن.
③ ياراغبەردار — ياراغ باشقۇرغۇچى. — تەرجىماندىن.

پادىشاھ ئاتىڭىزغا تارتقانلىقىنىڭ نىشانىسىدۇر!

مەزىدبەگ گەپنى ماھىرلىق بىلەن بۇرىغانلىقىنى سېزىپ، بابىر كۈلۈپ قويىدى. ئۇنىڭ يۇمشاق سارغۇچ تۈكلۈك پېشانىسىدە يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۈستىدە تەر تامچىلىرى يالتىرىدى.

— كۆن ئىسسىدى، ئەمىرزادەم، روزىسى ماغدۇرنى كەتكۈزىدۇ. ئېپتارغىچە ھالسىزلىنىپ قالماڭ، ئەمدى بىرىپ سالقىندا مۇتالىئە قىلىڭ. كەمىنە ئەنجان قورغىنىنى مۇداپىئەگە تەييارلاش بىلەن بەند بولىمەن.

بابىر مۇلازىملىرى بىلەن مەشىق مەيدانىدىن چىقىۋاتقىنىدا كۆزلىرى شوخ پارقىرىدى. ئۇ ئېتىنى توختىتىپ كەينىگە ئۆرۈلدى ۋە جىرەن قاشقا ئات مىنگەن نەۋكەرنى يېنىغا چاقىردى. نەۋكەر يانداشقاندا، قولىنى سوزۇپ ئاتنىڭ ئېگىرىنى سىلىكىپ كۆردى. ئېگەر مەھكەم توقۇلغانىدى. بابىر نەۋكەرگە ئەللىك قەدەمچە نېرى بېرىشنى، ئاتتىن چۈشۈپ تىزگىنىدىن ئاستا يېتەكلەپ كېتىۋېرىشنى بۇيرۇدى.

مۇلازىملارنىڭ ئارىسىدا ئەڭ ئېتىبارلىقى بابىرنىڭ ھەدىسى بىلەن بىر ئانىنى ئېمىپ ئۆسكەن ئون ئالتە ياشلىق نويان كۆكەلداش ئىدى. مەزىدبەگ يوق چېغىدا بابىرنى ئېھتىيات قىلىش نويانغا تاپشۇرۇلغانىدى. نويان بابىرنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى پەملەپ، بىئارام بولدى:

— ئەمىرزادەم، ھازىرلا بىر مەشقتىن چىقتىڭىز، باشقا مۇشكۇل مەشقلەرنى ئەتىگە قالدۇرۇڭ.

— خوپ، مۇشكۇلى ئەتىگە قالسۇن، ھازىر ئاسىنىنى كۆرەيلى، — كۈلۈپ دېدى بابىر.

نەۋكەر ئېيتىلغان جايغا بېرىپ ئاتتىن چۈشتى ۋە جىرەن قاشقىنى ئاستا يېتەكلىدى. بابىر بوز ئاتنى چاپتۇرۇپ بېرىپ، نەۋكەرگە يەتكەندە پۇتلىرىنى ئۈزەڭگىدىن بوشاتتى، قامچىنى چىشىغا چىشلەپ، بوز ئات جىرەن قاشقا بىلەن يانداشقان ھامان، نېرىقى ئاتنىڭ ئېگىرىدىن ئىككى قوللاپ تۇتتى ـ دە، بارلىق كۈچى بىلەن ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرىدى. بىراق نەۋكەرنىڭ ئېتى سەكرەش زەربىسىدىن چۆچۈپ، ئۈركۈپ كەتتى. بابىرنىڭ كىچىك گەۋدىسى بىرمەھەل ھاۋادا مۇئەللەق بولۇپ قالدى،

كېيىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى. پۇتلىرى يەرگە «گۈپ» قىلىپ ئۇرۇلدى. ئەمما، ئۇ قوللىرىنى ئېگەردىن بوشاتمىدى، بوشاتسا يامان يىقىلىشىنى سېزىپ، جان ـ جەھلى بىلەن يېپىشتى. بىلەكلىرى ھەققەتەنمۇ كۈچلۈك ئىكەن، شۇنداق ئېغىرلىققا بەرداش بەردى. پەقەت نەۋكەر ئېتىنى توختىتىپ ئالغۇچە بابۇرنىڭ پۇتلىرى يەرنى تىرناپ سۆرۈلۈپ باردى ـ دە، يېڭى يېپەك سەللىسى بېشىدىن ئۇچۇپ كەتتى.

نويان كۆكەلداش ياردەمگە يېتىپ كەلگەندە بابۇر ئۆزىنى ئوڭلاپ تۇراتتى، بىراق رەڭگى تولىمۇ ئاقىرىپ كەتكەنىدى. نويان ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ۋە بابۇرغا سەللىسىنى ئېلىپ بەرمەكچى بولدى. ئەمما، بابۇرنىڭ تۇپراققا چۈشكەن سەللىگە قارىغۇسىمۇ كەلمىدى. قامچا تېخىچە چىشىدا ئىدى، ئۇنى قولىغا ئالدى، نەۋكەر يېتەكلەپ كەلگەن بوز ئاتقا زوۋان سۇرمەي مىندى، ئاندىن ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ، چارباغ دەرەخلىرى ئارىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

نويان ئۇنىڭ كەينىدىن ۋەھىمە بىلەن تىكىلگىنىچە قاراپ قالدى. ھەممە تەرەپ دەل ـ دەرەخ، ئېرىق، ئاتلىقلار يۇرىدىغان چوڭ يول چارباغنىڭ نېرىقى چېتىدىن ئۆتىدۇ. بابۇر بولسا ئۇدۇل كەتكەن چىغىر يولدىن، قېلىن دەرەخلەر ئارىسىدىن شامالدەك ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ! ئات ئېرىقتىن ئۆتۈۋاتقاندا بابۇرنىڭ بېشى ئېرىق بويىدا ئۆسكەن ئۆرۈكنىڭ چوڭ بىر شېخىغا ئۇرۇلماقچىدى، ئەمما ئۇ ئاتنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ، پەسكە شۇنداق ئېگىلدىكى، ئۆرۈك شاخلىرى دۇمبىسىنى جىراپ ئۆتتى. پىشقان ئۆرۈكلەردىن بىرقانچىسى ئۈزۈلۈپ، ئېرىقتىكى سۇغا «چۇلتۇك ـ چۇلتۇك» قىلىپ چۈشتى.

— سەن نېمىشقا ئاتنى مەھكەم تۇتمىدىڭ، كالۋا! — دەپ نويان نەۋكەرنى ئەيىبلىدى، — ھەممىمىز ئەمىرزادىنىڭ غەزىپىگە قالدۇق!

بابۇر باغ تۆرىدىكى ھەشەمەتلىك ساراي ئالدىغا بېرىپ ئېتىنى توختاتتى. خىزمەتكارلاردىن بىرى ئالدىراپ كېلىپ ئاتنىڭ چۇلۋۇرىدىن ئېلىۋېتىپ بابۇرنىڭ يالغۇز ۋە يالاڭۋاش قايتقانلىقىدىن ھەيران بولدى. سارايدا بابۇرنىڭ مومىسى ئېسەن دۆلەت بېگىم ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغان

بولسا كېرەك. ئەگەر ھازىر ئۇ بابىرنىڭ قانداق ئەھۋالدا قايتقانلىقىنى كۆرۈپ قالسا ۋە نېمىلەر بولغانلىقىنى بىلسە، مۇلازىملارمۇ، نەۋكەرلەرمۇ جازالىنىشى ئېنىق. چۈنكى، پادىشاھ ھەزرەتلىرى بابىرنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراشنى ئېسەن دۆلەت بېگىمگە تاپشۇرۇپ، چارباغ ۋە قەسرنى ھەممە خىزمەتكارلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بەرگەنىدى.

مۇلازىم ۋە نەۋكەرلەر سارايغا يېقىنلاشقاندا، مەرمەر كۆلچەكنىڭ بىرسىدىكى بېھى شېخىغا قاڭتۇرۇپ قويۇلغان بوز ئاتقا كۆزى چۈشتى. بابىرنىڭ كۆلچەك بويىدىكى ئالتۇن ھەل بېرىلگەن راۋاققا كىرگىنىنى سېزىشىپ، شۇ يەردە ئاستا ئاتتىن چۈشۈشتى. نويان كۆكەلداش بابىرنىڭ سەللىسىنى قولىدا ئاۋايلاپ تۇتۇپ كېلىۋاتاتتى. شۇ پەيتتە راۋاق ئىچىدىن بېشىغا دوپپا كىيگەن بابىر چىقتى. ئېتى ئۈركۈگەن نەۋكەر ئۆزىنى بابىرنىڭ پۇتى تېگىگە تاشلاپ ئۆزرە سوراشقا تەمشەلدى.

نويان كۆكەلداشنىڭ سەللىنى ئېسىل سوۋغىغا ئوخشىتىپ ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقانلىقى بابىرغا ناھايىتى كۈلكىلىك تۇيۇلدى. ئۇنىڭدىن قاتتىق دەشنەم كۈتۈپ باش ئېگىپ تۇرغانلار توساتتىن كۈلكە ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ھەيرانلىقتا باشلىرىنى كۆتۈردى. بابىر باللارچە زوق بىلەن قاقاقلاپ كۈلەتتى. نويان كۆكەلداشمۇ قولىدىكى سەللىگە ئەمدى باشقىچە كۆز بىلەن قارىدى ۋە كۈلۈۋەتتى. باشقىلارمۇ يەلكىسىدىن تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك يايراپ كۈلەتتى ۋە ھىجىيىشاتتى. بابىر كۈلكىدىن توختاپ، ئېتى ئۈركۈگەن نەۋكەرگە يۈزلەندى:

— سىزدە ئەيىب يوق ئىدى...

نەۋكەر ئۇنىڭدىن چوڭ ئىنئام ئالغاندەك مىننەتدار بولۇپ تەزىم قىلدى. بابىر نويانغا تەيىنلىدى:

— چوڭ ئانام بىلمىسۇن.

— مۇددىئايىمىزنىڭ ئۆزى شۇ، ئەمىرزادەم، — كۈلدى نويان ۋە باشقا مۇلازىملارغا سىرداشلارچە كۆز قىسىپ قويىدى.

شۇنداق پەيتتە كۆكەلداش ۋە تەڭتۇشلەر ئۆزلىرىنى تەخت ۋارىسىغا خىزمەت قىلىۋاتقان ياش مۇلازىملار دەپ ئەمەس، ئۇنىڭ سىرلىرىغا شېرىك

بولغان يېقىن دوستلار دەپ بىلىشەتتى ۋە بۇنىڭدىن كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلۈپ، بابىرغا نىسبەتەن مېھرى ئېشىپ باراتتى.

سارايدىن چىققان سەۋدەر بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا قول قوشتۇرۇپ، ئىچكىرىدە مۇدەررىس ئۇنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ئېيتتى. بابىر بۈگۈن شەرئىي ئىلىمدىن دەرس ئېلىش كېرەكلىكىنى ئەسلىدى ۋە تەگتۈشلىرىدىن خالار- خالىماس ئايرىلىپ سارايغا كەتتى.

ئىشىكلىرى نەپىس نەقىش بىلەن بېزەلگەن، ئىچىدىكى ئالتۇن — كۈمۈش بۇيۇملار كۆزنى قاماشتۇرىدىغان سارايدا ھازىر بابىرنى پەقەت بىرلا ئۆي ئۆزىگە تارتاتتى. مۇدەررىسنىڭ كۈتۈپ ئولتۇرغىنىغا قارىماي، بابىر ياخشى كۆرگەن كىتابلىرى قويۇلغان شۇ ئۆيگە بۇرۇلدى. مەخمەل ۋە كۆن مۇقاۋىلار ئىچىدە سەھىپىلەرگە يېزىلغان قۇرلاردا ئۇلۇغ شائىرلار- نىڭ ئۇتلۇق نەپەسلىرى سىزىلىپ تۇرغاندەك بولاتتى. بابىر فىردەۋسىدىن، سەئدىدىن مىڭلاپ بېيىتلەرنى يادقا بىلىدۇ. ھازىر ئۇ كىتابلىرى ئارىسى- دىن «خەمسە»نى ئېلىۋېتىپ يىراق ھىراتتا ياشاۋاتقان ئەلىشىر ناۋايىنى خىيال كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقاندەك بولدى. ھىراتتا تەلىم ئېلىپ كەلگەن ئەنجانلىق مېمار موللا پەزلىددىن مانا شۇ ساراي ۋە مەرمەر كۆلچەكنىڭ ئالتۇن ھەل بېرىلگەن راۋىقىنى ياسىغان چاغلىرىدا ياش بابىرغا ناۋايى ھەققىدە ناھايىتى كۆپ ئاجايىپ ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. مېمار ھىراتتىن ئەلىشىر ناۋايىنىڭ بېھزاد سىزغان رەسىمىدىن بىر نۇسخا كۆچۈر- تۈپ كەلگەنىدى. بابىرنىڭمۇ ناۋايىغا ئىخلاس قىلىدىغانلىقىنى سەزگەن مېمار ئۇنىڭغا بۇ رەسىمنى سوۋغا قىلغانىدى. بابىر «پەرھاد ۋە شېرىن» داستانى ئىچىدىن شۇ رەسىمنى ئالدى — دە، شەرئىي ئىلىمگە ئائىت دەپتىرىنىڭ ئىچىگە سالدى، ئاندىن مۇدەررىس ئولتۇرغان ئۆيگە چىقتى.

ئاپئاق ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن، چوڭ ئاق سەللە ئورىغان، قاشلىرى ئۆسكەن قېرى مۇدەررىس دەرسخانا تۆرىدە، شايى كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، قۇرئاندىن قىرائەت بىلەن سۈرىلەر ئوقۇپ، پارس تىلىدا فىقھ[1]

---

[1] فىقھ — ئىسلام دىنى قانۇنشۇناسلىق ئىلمى.

ئىلمىنىڭ قانۇنلىرىنى چۈشەندۈرۈشكە كىرىشتى. بابىر ئەرەب - پارس تىللىرىنى ياخشى ئۆگەنگەندى، قۇرئان سۈرىلىرىنىڭ كۆپىنى ياد بىلەتتى، مەنىسىنىمۇ چۈشىنەتتى. فىقھ ئىلمىنىڭ بەزى نۇقتىلىرىغىمۇ قىزىقاتتى، ئەمما ھازىر شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن سۇھراب ۋە پەرھادلارنىڭ قەھرىمانانە ئىشلىرى شاۋقۇن - سۈرەن سېلىپ ئۆتمەكتە ئىدى. چارباغ-دىكى مەشقلەر ۋاقتىدا تېنىگە سىغماي ئەۋج ئېلىپ كەتكەن شوخ، بەگۋاش بىر كۈچ ھازىرغىچە قەلبىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ تۇراتتى.

ئۇنىڭغا ياد بولۇپ قالغان سۆيۈملۈك بېيىتلەر گاھى تۈركىي، گاھى پارسىي ئاھاڭلاردا مۇدەررىس قىرائىتىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، خىيالدا جاراڭ-لاپ ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

«قاشى ياسىنمۇ دېيىن، كۆزى قاراسىنمۇ دېيىن؟» «زى مەردانى جاھان مەردى بىيامۇز!»①

ياد بولۇپ قالغان بۇ قۇرلار خىيالدىن ئۆتۈۋاتقاندا، بابىر دەپتىرى-نىڭ ئىچىگە سېلىنغان رەسىمنى مۇدەررىسكە كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىپ ئاستا ئالدى. كۆزلىرىدىن ئىلھام ۋە مېھىر يېغىۋاتقان ناۋايى ئۇزۇن قارا چاپان كىيگەن، ئىنچىكە ھاسىغا تايانغان. ئۇنىڭ پۈتۈن قىياپىتى ياخشى-لىق ئىستەپ كەلگەن ھەربىر كىشىگە چوڭ ياخشىلىقلار قىلالىشىدىن دالالەت بېرەتتى. بابىر رەسىمگە قاراپ تۇرۇپ ئۆزىچە سورىدى: «ئۇلۇغ ئەمىر نېسىپ قىلسا، ھۇزۇرىڭىزغا بارسام، يولۇمدا ئالۋاستى ۋە ئەجدىھالار ئۇچرىسا، پەرھادىڭىزدەك ھەممىسىنى يېڭىپ ئۆتسەم. شۇ چاغدا سىز ماڭا شېئىرىيەت تىلسىماتىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچنى بېرەرسىزمۇ؟»

مۇدەررىس قىرائەت بىلەن ئوقۇتۇۋاتقان دەرسلىرى بىھۇدە كېتىۋات-قانلىقىنى بىردىنلا سېزىپ قېلىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى - دە، بابىرنىڭ يېنىغا كەلدى. بابىر رەسىمنى يوشۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى.

— ئادەم رەسىمنى؟! — غەزەپ بىلەن سورىدى مۇدەررىس، — سىز قۇرئانى شەرىپتىن دەرس ئاڭلاش ئورنىغا شەرىئەت قەتئىي مەنئى

① مەردلىكنى جاھان مەردلىرىدىن ئۆگەن.

قىلغان رەسىمچىلىك بىلەن مەشغۇلمۇسىز، مىرزام؟
— مۇدەررىس جانابلىرى، بۇ رەسىمنى مەن سىزغان ئەمەسمەن. بۇنى ماڭا ھىراتتىن ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئۇلۇغ زات — ئەمىر ئەلىشىر.
مۇدەررىس ناۋايىنى شائىر دەپ ئاڭلىغان، ئەسەرلىرىنى تېخى ئوقۇمىغانىدى.
— ئادەم رەسىمىنى تارقىتىش — شەيتان لەنتىنىڭ ئىشى! قېنى بۇ رەسىمنى ماڭا بېرىڭ، مىرزام! بېرىڭ!
مۇدەررىسنىڭ غەزەپلىك كەيپىياتى رەسىمنى يىرتىپ تاشلاشتىنمۇ قايتمايدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر رەسىمنى بەرمەي تۇرۇۋالدى. مۇدەررىسنىڭ غەزىپى كەلدى، ئەمما تەخت ۋارىسىغا قاتتىق سۆز قىلىشتىن قورقتى، بابىردىن خاپا بولۇپ، ئېسەن دۆلەت بېگىمگە شىكايەت قىلىشقا كەتتى.
ئەللىك بەش ياشلاردىكى سالاپەتلىك موماي سىدام ئاق ئەتلەس كۆڭلىكىنى لەپىلدىتىپ دەرسخانىغا كىرىپ كېلىۋاتقاندا، بابىر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ مومىسىغا سالام بەردى. ئېسەن دۆلەت بېگىم رەسىمنى قولىغا ئالدى ۋە ناۋايىي تەسۋىرىگە ئىختىيارسىز قىزىقىپ:
— يۈزلىرىدە پەرىشتىلىرى بار زات ئىكەن، — دەپ قويدى، ئاندىن نېپىز يىپەك رومالنىڭ بىر ئۇچى بىلەن يۈزىنى مۇدەررىستىن توسۇپ، ئۇنىڭغا يېرىم ئۆرۈلگەن ھالدا دېدى، — مۇدەررىس جانابلىرى، بۇ رەسىم ھىراتتا شەرىئەت پېشۋالىرىنىڭ رۇخسىتى بىلەن سىزىلغانمۇ؟
— مېنى كەچۈرۈڭ، ھەزرىتى خانىم، — دېدى ئىشىك ئالدىدا قاپىقىنى سىلىپ يەرگە قاراپ تۇرغان مۇدەررىس، — ئەمما ھىراتتا شەرىئەت قانۇنلىرى بۇزۇلغان. شىئەلەر تەسىرىدە سىزىلغان بۇ رەسىم بىزنىڭ پاك سۈننىي مەزھىپىمىزگە مۇتلەق توغرا كەلمەيدۇ. مەن تەخت ۋارىسىنى ئاگاھلاندۇرماقچىمەنكى، بىزگە مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋەسىيەت قىلغان ھەقىقىي مۇسۇلمانچىلىق شۇ پەيتتە خۇراساندا ئەمەس، ماۋەرائۇننەھردەدۇر!
ئېسەن دۆلەت بېگىم مۇدەررىس بىلەن مەزھەپلەر توغرىسىدا مۇنازى-

رىلىشىپ تۇرۇشنى خالىمىدى. ئۇ بابىرغا يۈزلىنىپ دېدى:
— بىر تەرەپتىن ئالغاندا، مۇدەررىس جانابلىرى ھەقلىق، فىقھ دەرسىدە رەسىم كۆرۈش ئورۇنسىز، ئەزىزىم، خۇدا نېسىپ قىلسا، سىز ھۆكۈمدار بولۇپ يۇرت سورايسىز، شۇنىڭ ئۈچۈن فىقھ قانۇنلىرىنى باشتىن ئاخىرىغىچە بىلىۋېلىڭ. رەسىمنى مەن ئېلىپ كېتەي.
بابىر رەسىمنى مومىسىدىن بىردەملىك سوراپ ئالدى ـ دە، ئاۋايلاپ كىتاب ئارىسىغا سېلىپ بەردى ۋە:
— ئېھتىيات قىلىڭ، سىزگە ئارزۇيۇمنى تاپشۇردۇم، — دېدى.
ئېسەن دۆلەت بېگىم نەۋرىسىنىڭ سۆزلىرىنى ياقتۇرۇپ دېدى:
— بەلكى ئەلشىربەگنى ئەنجانغا تەكلىپ قىلارسىز.
— كېلەرمىكىن، — كۆزلىرى يېنىپ سورىدى بابىر.
— سەمەرقەندكە كەلگەنغۇ، پەرغانە ۋادىسىنىڭ تەرىپى ئالەمگە مەشھۇر. ئىلاج تاپسا ئەلۋەتتە كېلىدۇ. ئەلشىربەگ ناھايىتىمۇ پاك، ئەۋلىيا تەبىئەت ئادەم دەپ ئاڭلىغانىدۇق. ئۆزى كەلسە، مۇدەررىس جانابلىرىغىمۇ يېقىپ قېلىشى شۈبھىسىز!
مۇدەررىسنىڭ ئەمدى چىرايى سەل ئېچىلدى. ئۇ قەددىنى رۇسلاپ:
— ھەر ھالدا شۇنداق بولغاي! — دەپ قويدى.
ئېسەن دۆلەت بېگىم ئۇلارنى ئۇستىلىق بىلەن ياراشتۇرغىنىدىن مەمنۇن بولۇپ دەرسخانىدىن چىقتى.

2

كۈن قىيامىغا كېلىپ، پېشىن نامىزى ئوقۇلغاندىن كېيىن سارايىنىڭ ئىچى ـ تېشى جىمجىت بولۇپ قالدى. روزىنىڭ ئازابى ئەمدى بىلىنىشكە باشلىغانىدى، ياز كۈنىدە ئۇسساپ ھالسىزلانغان ئادەملەر كۈننى قانداق كەچ قىلىشنى بىلمەي تاقەتسىزلىنەتتى. ھەشەمەتلىك بىنا ئىگىلىرى سالقىن ئۆيلەردە جىم يېتىپ ئۇخلاش بىلەن جان ساقلاشنى ئادەت قىلغانىدى.
بابىرمۇ بۇگۈنكى دەرسلەرنى تۈگىتىپ، ئۆز خانىسىدا يانپاشلاپ

پۇشتىپاناھىمىز ئۆزىڭىز سىز! ئىككى تەرىپىمىزنى دۈشمەن باسقان. ۋالىدە-
ڭىز تەيىنلەپ ئەۋەتتى. دەرھال ئەنجان قورغىنىغا بېرىپ، بەگلەرنى يىغىش
كېرەك!

ئىسەن دۆلەت بېگىم قايغۇغا بېرىلىپ يىغلاپ ئولتۇرىدىغان پەيت
ئەمەسلىكىنى ئەمدى سەزدى ۋە قاسىمبەگنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى — دە:

— ساداقىتىڭىزدىن مىننەتدارمىز، — دېدى، — سىز بابىر مىرزا
بىلەن بىللە ئاتلىنىڭ! بىزمۇ ئەمدى چارباغدىن قورغانغا كۆچىمىز.

مۇدھىش خەۋەر بابىرنى جىمجىت قىلىپ قويدى. ئۇ تېڭىرقىغان
ھالدا كىيىندى، ئېتىغا مىندى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزىگە ياشناپ تۇرغان
دەرەخلەر، سۈيى لىق مەرمەر كۆلچەكلەر ئاللىقانداق مۇڭلىنىپ تۇرغاندەك
كۆرۈندى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاتىسى بىنا قىلغانىدى. ئەمدى ئۇ ئادەم
بۇ جايلارغا ھېچقاچان كەلمەيدۇ. ئەنە ئاشۇ نەشپۈتلەرنىڭ كۆچىتىنى
ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۆزى تىككەنىدى. ھازىر ئۇلار مېۋە بەردى، ئاز
كۈندە پىشىدۇ. ئەمما، ئۇلارنى تىكتۈرگەن ئادەم ئەمدى مەڭگۈ بۇ مېۋىلەر-
دىن تېتىپ كۆرەلمەيدۇ.

چارباغدىن چىقىپ تاش يولدا كېتىۋاتقىنىدا بابىر ئاتىسىنى يەنە
ئەسلىدى. بۇ يولغا ئاتىسى ياتقۇزغان تاشلارمۇ تۇرۇپتۇ. يىراقتا كۆرۈنگەن
ئېگىز قورغانىمۇ ئاتىسى سالدۇرغانىدى. ھەممىسى پۈتۈن، ھەممىسى بار.
پەقەت ئۇنىڭ ئۆزى يوق. بابىر ئەمدى ئاتىسىنى ئۆمۈرۋايەت كۆرەلمەيدى-
غانلىقىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى ۋە ئاچچىق جۇدالىق
تۇيغۇسى بىردىن ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايىنى تولدۇرۇپ، كۆزلىرىدىن ياقىسىغا
ياش بولۇپ تامدى.

ئالدىدا سۇ توشقۇزۇلغان كۆلچەك ۋە ئۇن بىرقۇرلۇق[①]ئېگىز تام
بىلەن ئورالغان ئەنجان قورغىنى كۆرۈندى. ئۇلار مىرزا دەرۋازىسىغا
يېقىنلاشقاندا ئىچكىرىدىن بەش — ئالتە كىشى ئات چاپتۇرۇپ چىقتى.
ئالدىدا قولا ئات مىنىپ كېلىۋاتقان قىڭغىر كۆزلۈك موغۇلسىمان بەگ،

① «قۇر» ئەنجان تېمىنىڭ قۇرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. — تەرجىماندىن.

بابىرنىڭ ئانىسىغا قېرىنداشلىقى بولغان شېرىم تاغا ئىدى. ئۇ بابىرنىڭ يۈزىدە ئېغىر مۇسىبەت ئالامىتىنى كۆردى ـ دە، ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى، كۆزىگە ياش كەلمىسىمۇ ھۆركىرەپ:

— مەن ئىشەنمىگەنىدىم، ئەمىرزادەم! — دېدى، — پۈشتىپاناھىمىزدىن ئايرىلغىنىمىز راستمۇ؟ ئاھ، بىۋاپا دۇنيا!

— كىمدىن ئاڭلىدىڭىز؟ — سورىدى قاسىمبەگ، — بۇ خەۋەر ھازىرچە سىر ساقلىنىشى كېرەك ئىدى!

شېرىمبەگ ياقىسىنى تۇتۇپ:

— خۇدانىڭ قۇدرىتىنى قاراڭكى، — دېدى، — بىر ئالاقىچى كەپتىرىم ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرۈپ بىردىنلا يوقاپ كەتتى. «كىم ئۇنى چۈشۈرۈۋالدى» دەپ ئۆگزىگە چىقتىم. بىرئازدىن كېيىن كەپتەر ئالدىمغا كېلىپ قوندى. قانىتىنىڭ ئاستىدىن بىر قەغەز كۆرۈندى. ئېلىپ كۆرسەم، مانا شۇ قايغۇلۇق خەۋەر! كىم يازغان؟ ئاسماندا پەرىشتىلەر يېزىپ ئەۋەتتى-مۇ، بىلمىدىم!

شېرىمبەگ بابىرنىڭ ئېگىرىگە بىر قولىنى قويۇپ، يۈزىنى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتۇردى ـ دە، پەس ئاۋاز بىلەن:

— مىرزام، قورغانغا كىرمەڭ، خەتەرلىك، — دېدى. بۇ سۆزلەرنى قاسىمبەگمۇ ئاڭلىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ھايات چېغىدا تۈزۈكرەك لاۋازى-مات ئالالماي روھى چۈشۈپ يۈرگەن شېرىمبەگ ئەمدى بابىر مىرزىغا باشقىلاردىن بۇرۇنراق مېھىر ـ شەپقەت كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولماقچى ۋە چوڭراق مەرتىۋىگە ئېرىشمەكچى ئىدى. قاسىمبەگ بۇنى سېزىپ بابىرغا خاتىرجەم سۆزلىدى:

— ئەمىرزادەم، ئارتۇقچە قورقۇشنىڭ ئورنى يوق. تېزرەك قورغانغا كىرىپ سادىق بەگلەرنى يىغايلى.

شېرىمبەگ ئات ئۈستىدىكى قاسىمبەگ بىلەن يەردە تۇرۇپ سۆزلى-شىشنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمىدى. ئالدىراپ ئېتىغا مىندى ـ دە، غەزەپ بىلەن دېدى:

— سىز تېخى ئەھۋالنى بىلمەيسىز، جاناب قاسىمبەگ! سادىق

بەگلىرىڭىز خوجەندنى دۈشمەنگە تاپشۇردى! ئىسپەرىنى تاپشۇردى! مەرغىلاننى تاپشۇردى!

— مەرغىلاننى؟! — سەسكىنىپ سورىدى بابىر، — قاچان؟

— هازىر خەۋەر كەلدى! دۈشمەن چىكەتكىگە ئوخشاپ يامراپ قوۋاغا يېقىنلاشتى! ئەمدى نۆۋەت ئەنجانغا. سادىق بەگلەر ئەنجانغا قوشۇپ مىرزامنىمۇ دۈشمەنگە بېرىۋەتسۇنمۇ؟ ياق! مەن تىرىك بولسام، بۇنىڭغا يول قويمايمەن!

ئېغىر مۇسىبەت ئۈستىگە قوشۇلغان بۇ شۇم خەۋەرلەر بابىرنى ناهايىتى ئېسەنگىرىتىپ قويدى. ئۆزى كۈن بويى روزا تۇتۇپ، دەرمانى كېتىپ باراتتى، ناهايىتى قاتتىق چاڭقىغانلىقىدىن تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭ تەشنا كۆزلىرى قورغان تېمى ئاستىدىكى خەندەككە تولدۇرۇلغان قارامتۇل سۇغا چۈشتى. تۇرۇپ قالغان شۇ قارا سۇمۇ ئۇنىڭغا ئاللىقانداق جازىبىلىك كۆرۈندى. ئۇ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى نەمسىز تىلى بىلەن يالاپ قويدى.

شېرىمبەگ دادىل بېرىپ، بابىر مىنگەن بوز ئاتنىڭ ئالتۇن بېزەكلىك يۈگىنىدىن تۇتتى:

— مەن سادىق تاغىڭىزمەن، مىرزام، ئىجازەت بېرىڭ، سىزنى بۇ خەتەرلەردىن يىراققا ئېلىپ كېتەي!

بابىر شېرىمبەگ ئېيتىۋاتقان خەتەرلەرنى هازىر ئانچە ئويلىمايتتى ۋە ئېنىق هېس قىلمايتتى. ئەمما، ئۇنىڭ قايغۇدىن ئېزىلگەن كۆڭلىمۇ، تەشنالىقتىن قىينىلىۋاتقان بەدىنىمۇ كۆز ئالدىدىكى ئېتىكلىك ۋە دىمىق قورغاندىن كۆرە، يىراقتىكى دەرەخزارلىقلارنى، كەڭ ئوچۇق جايلارنى ئەۋزەل كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شېرىمبەگ ئۇنىڭ ئېتىنى ئارقىغا بۇراۋاتقاندا بابىر قارشىلىق قىلمىدى. قاسىمبەگ ئەنسىرەپ:

— مىرزام، ۋالىدىڭىزنىڭ تەيىنلىگىنى باشقىچە ئىدى! — دېدى.

— ۋالىدىسى بۇ يەردىكى ئەهۋالنى بىلمىگەندۇ! — دەپ بابىرنىڭ ئورنىغا شېرىمبەگ جاۋاب بەردى. ئەمما، قاسىمبەگ ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي بابىرغا ياندىشتى:

— خانىم ھەزرەتلىرى بۈگۈن دەپنە مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈپ ئەتە ئەنجانغا كېلىدۇ. چوڭ ئانىڭىزمۇ چارباغدىن قورغانغا كۆچمەكچى ئىدى. ئۇلار سىزنى نەدىن تاپىدۇ؟
بابىر ئەمدى سەل خىيالىنى يىغىپ، شېرىمبەگدىن سورىدى:
— قاياققا بارماقچىمىز؟
شېرىمبەگ قاسىمبەگكە ئاگلاتماسلىققا تىرىشىپ، بابىرنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:
— ئالاتاغ تەرەپلىرىگە، ئوشقا، بەلكىم ئۆزگەنتكە.
بابىر بۇنى قاسىمبەگتىن سىر تۇتۇشنى خالىماي، ئۇنىڭغا ئېيتتى:
— ئوش يولىدا بولىمىز، ئانامغا خەۋەر بېرىڭ.
— مەن ئاۋۋال قورغاندىكى بەگلەر بىلەن سۆزلىشەي، ئەمىرزادەم! ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى بىلەي!
— ئۇنىڭدىن كۆرە خوجائابدۇللاغا يولۇقۇڭ.
— بۇ ئەمرىڭىزنى دەرھال بەجا كەلتۈرىمەن!
قاسىمبەگ ئېيتىنى قورغان دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى. بابىر بولسا يېنىدىكى ئەللىككە يېقىن ئاتلىق بىلەن قورغاندىن يىراقلىشىپ كېتىشكە باشلىدى.

3

قورغان ئىچىدىن دەرۋازىخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىۋالغان پاكار بىر نەۋكەر تام پەنجىرىسى ئارىسىدىن ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇراتتى. قاسىمبەگ مىرزا دەرۋازىسىدىن ئالدىراش كىرىۋاتقاندا بۇ نەۋكەرمۇ ئۆگزىدىن ئاستا چۈشتى ــ دە، تام ئالدىغا باغلاپ قويغان ئېتىنى مىنىپ، خوجايىنى ئەھمەد تەنبەل ساقلاپ تۇرغان يەرگە قاراپ كەتتى.
مېۋىلىرى پۈتۈنلەي پىشقان چوڭ باغنىڭ يۇقىرىسىدا مەرمەر گۈمبەزلىك ھامام بار ئىدى. باغ ئىگىسى ياقۇببەگ يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە شۇ ھامامنىڭ مېھمانخانىغا ئوخشىتىپ بېزىتىلگەن سالقىن بىر خانىسىدا

دىم ئالاتتى. ئېسىل گىلەملەر سېلىنغان بۇ خانىنىڭ تۆرىدە ھازىر ئەھمەد تەنبەل ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كۈمۈش بىلەن زىننەتلەنگەن قىمىز قاپىقىدىن جىگدە گۈللۈك چىنىگە قىمىز قۇيۇپ بىر سۈمۈردى، ئاندىن سارغۇچ بۇرۇتىنى ئالقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ:

— خۇدايىم مېنى كەچۈرسۇن، بۈگۈن روزىنى بۇزدۇم، — دېدى، — يولدا تەشنالىقتىن تىلىم تاڭلىيىمغا چاپلىشىپ قالدى. ھوشۇمدىن كېتىپ ئاتتىن يىقىلىدىغان ھالەتكە كەلدىم.

— بۈگۈن سىزگە راۋا، — دېدى ياقۇپبەگ، — زۆرۈر ئىكەن، كەچۈرۈشكە بولىدۇ. مۈشكۈل ئىشقا بەل باغلاپسىز. ئەگەر مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، تەخت جاھانگىر مىرزىغا ئۆتسە، سىز ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنگەن رەھنەماسى[1] بولىسىز.

ئەھمەد تەنبەل بۇ نۇرلۇق ئىستىقبالنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، بىر مەندىكتى. ئالدىنقى چىشلىرىدىن ئىككىسى چۈشۈپ كەتكەن سېمىز ياقۇپبەگ ئۇنىڭغا سىناش نەزىرى بىلەن قاراپ تۇراتتى. ياقۇپبەگنىڭ قارىشىدا «مېنىڭ بۇ خەتەرلىك ئىشقا قاتناشقانلىقىمنى ئۇنتۇماسمىكىن؟» دېگەن مەنە بار ئىدى. ئەخمەد تەنبەل سەگەكلەشتى:

— بەگ جانابلىرى، سىز بىلەن ئەسلىي موغۇل[2] ئۇرۇقىدىن. بارلاسلارنىڭ[3] پەرغانە ۋىلايىتىدە شۇنچە ۋاقىت ھۆكۈم سۈرگىنى يېتەر. ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭكى. مەن سىزنى موغۇل بەگلىرىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى دەپ بىلىمەن. خۇدا ئامەت بېرىپ، ئەگەر مەن تەخت ۋارىسىغا رەھنەما بولسام، شۇ چاغدىمۇ ماڭا سىز رەھنەمالىق قىلغايسىز!

— ئىنشائاللا! — دەپ ياقۇپبەگ مەمنۇنلۇق بىلەن كالتە ساقىلىنى سىلاپ قويدى، — قېنى، ئەھمەدبەگ، ئۇسسۇزلۇق بېسىلغاندىن كېيىن ئاچلىق بىلىنىدۇ. سوغۇق گۆشتىن يەپ بېقىڭ.

ئەھمەد تەنبەل چىن لېگەنىدىكى گۆشكە ئەمدى قول ئۇزاتقاندا

---

① رەھنەما — يول كۆرسەتكۈچى. — تەرجىماندىن.
② ئۆزبېكلەشكەن موغۇللارنى دېمەكچى.
③ بارلاس — تۆمۈرىيلەر دەۋرىدىكى بىر ئۆزبېك قەبىلىسىنىڭ نامى. — تەرجىماندىن.

ئىشىك ئاستا ئېچىلدى. ئەھمەد تەنبەل لىگەننى بىر چەتكە سۈرۈپ، ئىشىككە قادىلىپ قارىدى. بايىقى پاكار نەۋكەر خوجايىنىنىڭ تىنچلىقىنى بۇزغانلىقى ئۈچۈن ئۆزرە سورىغاندەك بوسۇغىدىن نېرى تۇرۇپ تەزىم قىلدى:

— بەگ جانابلىرى، سۆيۈنچە بېرىڭ! بابىر مىرزا قورغانغا كىرمەي قايتىپ كەتتى.

— شېرىمبەگ بىلەن بىللىمۇ؟

— ھەئە، شۇنداق!

ئەھمەد تەنبەل ئۈچۈن بۇ راستىنلا خۇش خەۋەر ئىدى. كۆڭ قاپچۇقتىن بىر ئالتۇن تەڭگە ئېلىپ بوسۇغا ئالدىغا تاشلىدى. پاكار نەۋكەر تەڭگىنى ئالدىراپ ـ تېنەپ قولغا ئېلىپ، ئىككى پۈكلىنىپ رەھمەت ئېيتتى، ئاندىن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئىشىكنى ئاستا يېپىپ، ئارقىغا چېكىندى.

ئاخىسىدىن ئەنجانغا كېلىپ توغرا ياقۇپبەگنىڭكىگە چۈشكەن ئەھمەد تەنبەل پادىشاھنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئەڭ ئاۋۋال شېرىم تاغ- ىىغا يەتكۈزگەنىدى. ئۇ ھودۇقما مىجەزىنى ئىشقا سېلىپ، ئۆزى چەتتە تۇرۇش ئۈچۈن ئىمزاسىز خەتنى كەپتەرنىڭ ياردىمىدە ئاسماندىن چۈشۈر- گۈزگەنىدى.

— مەسلىھەتىڭىز بىلەن تۈزۈلگەن پىلان شاراپەتلىك چىقتى! — دېدى ئەھمەد تەنبەل ئۆي ئىگىسىگە مەمنۇن كۆز تاشلاپ.

— ھە، شېرىمبەگ ئەمدى جىيەنىنى خەۋپ ـ خەتەردىن ياخشىلاپ «قۇتقۇزىدۇ» . ئۇنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق بېگىگە ئايلىنىش ئۈچۈن ئالاتاغدىنمۇ ئاشار.

— ئەمدى بىز بابىرنىڭ خەتەردىن قورقۇپ قاچقىنىنى خالايىقنىڭ قۇلىقىغا يەتكۈزۈشىمىز كېرەك. بابىرنىڭ مۇشۇنداق پەيتتە ئاتا يۇرتى ئەنجاننى تاشلاپ كەتكىنىنى خەلق بىلسۇن، ئۇنىڭدىن ئىخلاسى قايتسۇن. ئۇنىڭدىن كېيىن جاھانگىر مىرزىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىغا ھېچبىر توسالغۇ قالمايدۇ.

ياقۇببەگ ساقىلىنى تۇتاملاپ بىرمەھەل ئويلىنىپ تۇردى ـ دە:
— ئىغۋا تارقىتىشنىڭ ئەڭ ئەۋزەل جايى بازار، — دېدى، — مېنىڭ سودىگەر چۆپقەتلىرىم بار.
— ئەمما، ئىغۋا بىزدىن چىققىنىنى ھېچكىم بىلمەسلىكى زۆرۈر!
— خاتىرجەم بولۇڭ، ئەھمەدبەگ، سىر ساقلاشقا قادىرمىز.

* * *

ئەنجان ئاھالىسى دۈشمەن قوشۇنلىرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، مۇشۇ كۈنلەردە تولىمۇ خەۋپسىرەپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «پادىشاھ ياردىن يىقىلىپ ئۆلگەنىمىش، شەھەرنى بۈگۈن دۈشمەن باسقۇدەك، بابىر مىرزا قورقۇپ قاچقانىمىش» دېگەن ئىغۋا تارقالدى. ئەنجان رەستىلىرىدىكى ۋە لاپاس ئاستىدىكى دۇكانلار سودا ئەڭ قىزىپ تۇرغان پەيتتە كەينى ـ كەينىدىن يېپىلىشقا باشلىدى. ھېلىقى ئىغۋانىڭ قەيەردىن چىققىنىنى ھېچكىم ئېنىق بىلمەيتتى، لېكىن خالايىق ئۇنىڭغا بىر ـ بىرىدىن ۋەھىمىلىك تەپسىلاتلارنى قوشاتتى. تېخى «ئاخسىنىمۇ دۈشمەن بېسىپتۇدەك، دۈشمەن پادىشاھنى ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈرۈپتۇدەك» دېگەن گەپلەرمۇ پەيدا بولدى. خالايىق ئارىسىدا يۈرگەن جاسۇسلار دەھشەتلىك مىش ـ مىش گەپلەرنى شەھەر ھاكىمىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئوردا تەرەپكە ئالدىرىدى.

بۇ ئارىلىقتا قاسىمبەگ بابىر مىرزىنىڭ ئۇستازى خوجائابدۇللانى ئىزدەپ ئۆيىدىن تاپقانىدى. ئۇلار ئىككىسى ئوردىدىكى بەگلەر ئالدىغا چىقىشقانىدى. خوجائابدۇللامۇ، بەگلەرمۇ پادىشاھنىڭ ئۆلۈمىدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەر ئىدى. بۇ خەۋەرنى قاسىمبەگدىن ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇرۇش خەترى كۆزلىرىگە تېخىمۇ قورقۇنچلۇق كۆرۈندى. يامان ئۆزگىرىشلەر بولۇشىنى سېزىشىپ تەمتىرەپ قېلىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بازاردا دەللال بولۇپ يۈرىدىغان ئىشەنچلىك بىر جاسۇس كېلىپ، ھېلىقىدەك خەۋەرلەر-دىن ھەممە تەرەپ پاتىپاراق بولۇپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. ئۇزۇن ھەسەن ناملىق ئېگىز ھاكىم ئېسەنگىرەپ قالدى.

— بىزدىن ئامەت كەتتى، جانابلار! — دېدى يىغلامسىراپ، —

تاشقرىدا دۈشمەن، ئىچكىرىدە توپىلاڭ. بابىر مىرزىنىڭ قورغانغا كىرمەي كەتكىنى بىكار ئەمەس!

— بىزمۇ جان ساقلاش ئۈچۈن ھەر تەرەپكە تارقىلىپ قاچساقمىكىن؟ — كىنايە بىلەن سورىدى خوجائابدۇللا.

ئۆزىمۇ، ساقال - بۇرۇتمۇ قاپقارا كەلگەن خوجائابدۇللا چوڭ ئالىم بولۇشتىن تاشقىرى، ئەنجان بەگلىرىنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق پىرى ھېسابلىناتتى. بابىر مىرزىمۇ ئۇنى ئۆزىگە پىر ساناپ قول بەرگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇزۇن ھەسەن خوجائابدۇللانىڭ كىنايىسىگە قارشى كەسكىن جاۋاب بېرەلمىدى.

— پىرىم، بابىر مىرزا يىراقلاشماستىن تۇرۇپ قايتۇرۇپ كېلىش زۆرۈر! — دېدى قاسىمبەگ.

— بابىر مىرزىنىڭ كۆڭلى ماڭا ئايان، — دېدى خوجائابدۇللا، — ئۇ ئالىي زات قورقۇپ قاچقان ئەمەس، بەگلەرنىڭ ساداقىتىنى بىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان. بازاردىكى ئىغۋا — پىتنىنىڭ بەلگىسى. ئەگەر پىتنە بولمىسا، پادىشاھنىڭ قازا قىلغىنىنى بىزدىن ئاۋۋال بازاردىكىلەر قانداق بىلىشىدۇ؟

ئۇزۇن ھەسەن ئۆزىنىڭ ئەقلى يەتمىگەن بۇ مەنتىقىلىق پىكىرگە تەن بەردى. بابىرنىڭ كۆڭلىدە نېمە بارلىقىنى خوجائابدۇللانىڭ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ بىلگىنىگە قايىل بولدى. خوجائابدۇللا ئۇنىڭ كۆزىگە ھەقىقەتەن ئەۋلىيا بولۇپ كۆرۈندى:

— پىرىمگە ھەممىسى ئايان بولغانىكەن! — دېدى ئۇ چوڭقۇر ئېتىقاد بىلەن، — ئەمدى پىرىم نېمە دېسە بىز شۇنىڭغا تەييارمىز!

— ماڭا ئايان بولغىنى شۇكى، — دېدى خوجائابدۇللا ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — ئەگەر بىر تەن - بىر جان بولۇپ بابىر مىرزىغا خىزمەت قىلساق، ھەممىمىز ئامان قالىمىز، ھېچقايسىمىزنىڭ بىر تال مويىمۇ تەۋرىمەيدۇ!

خوجائابدۇللانىڭ كامىل ئىشەنچ بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزلىرى ئۇزۇن ھەسەننى بىرئاز ۋەھىمىگە سالدى. ئەگەر ئىش خوجائابدۇللا ئېيتقاندەك

بولۇپ چىقىپ قالسا، بابىر مىرزا پادىشاھ بولسا... ئۇ چاغدا ئۇزۇن ھەسەننىڭ بوگۇنكى ئىككىلىنىشلىرى قانداق ئاقىۋەتكە ئېلىپ كېلىدۇ؟ ئۇنىڭ رەقىبلىرى بۇ ئىككىلىنىشلەرنى بولغۇسى پادىشاھقا ئېيتىپ، ھاكىمىلىق ئەمىلىنى تارتىۋېلىشلىرى مۇمكىن ئەمەسمۇ؟ ياق، ئۇزۇن ھەسەن بۇنىڭغا يول قويماسلىقى كېرەك:

— پىرىم، ماڭا پاتىھە بېرىڭ، بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا مەن ئۆزۈم باراي، بەگلەرنىڭ نامىدىن ساداقەت ئىزھار قىلىپ، قورغانغا تەكلىپ قىلاي!

— نىيىتىڭىز ماختاشقا سازاۋەر، جاناب ھەسەنبەگ. ئەمما، سىز ھاكىم سىز. سىز ئاۋۋال شەھەردىكى غۇلغۇلىنى بىر تەرەپ قىلىڭ، پىتنىنىڭ ئۇۋىسىنى تېپىڭ، ئەنە شۇ چاغدا بابىر مىرزىنىڭ ئىلتىپاتىغا سازاۋەر بولىسىز.

— يەنە كارامەت قىلدىڭىز، پىرىم! بىز تېزلىك بىلەن بۇ ئىشقا كىرىشىمىز!

* * *

ياز ئاپتىپى يەر ۋە كۆكنى شۇنچىلىك قىزىتىۋاتاتتىكى، ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ يۇزگە ئۇت يالقۇنىدەك تېگەتتى. ھاۋا دىمىق، «غۇر» قىلغان شامال يوق. توپىسى پۇرقىراپ تۇرغان تار كوچىدىن كېتىۋاتقاندا بابىرنى تەر باستى. ئۇ ناھايىتى ئۇسسىغانلىقىدىن ئاغزى لاۋزىلىشىپ كەتكەنىدى. تونۇگۇن مۇشۇ پەيتلەردە ئەنجانساي بويىدا سالقىنلاپ ياتقىنى ئېسىگە چۈشتى. چارباغنىڭ ساپ ھاۋاسى، سۇزۇك سۇلۇق كۆلچىكى، سالقىن ساراي، خاتىرجەم چاغلار — ھەممىسى بىردىنلا يىراق ئۆتمۈشكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ قارشىچە، شىددەتلىك بىر قويۇن ئۇنى ئاشۇ سائادەتلىك ھاياتىنى يۇلۇپ ئېلىپ، نەلەرگىدۇ ئۇچۇرۇپ پىرقىرىتىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ئۇنىڭغا مانا مۇشۇ قويۇننىڭ چېڭىدەك تۇيۇلدى. ئۇنى ئاتىسىدىن جۇدا قىلغان، پۇشتىپاناھىدىن ئايرىپ، خەۋپ ـ خەتەرنىڭ ئىچىگە تارتقان بىر شۇم كۈچ گويا مانا مۇشۇ قويۇننىڭ كۈچى ئىدى. ئۇنى قوغداپ كېلىۋات-

قان ئەللىككە يېقىن ئاتلىقمۇ بابىرغا مانا شۇ قويۇن ئىچىدە يۈرگەندەك خىرە كۆرۈنەتتى. روزا تۇتۇپ كۆن بويى ئاغزىغا بىرنېمە سالمىغانلىقتىن ئۇنىڭ بېشى ئايلانماقتا ئىدى.

ئۆزگەنت يولى بىلەن مېڭىپ ناماز شامغا يەتكەندە يىراقتا قارلىق تاغلار كۆرۈندى. بابىر تاغ سالقىنىنى كۆزى بىلەن ھېس قىلغاندەك بولدى ۋە ئاشۇ يەرگە تېزرەك يېتىپ بارغۇسى كېلىپ، ئېتىنى دېۋىتتى. چاڭقىغان لەۋلىرىنى تەسلىكتە ئېچىپ، شېرىمبەگكە:

— تېزرەك! — دېدى.

شېرىمبەگ بولسا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراپ:

— چاپارمەن كېلىۋاتىدۇ! — دېدى، — توختايلى.

ئەنجان بەگلىرى ئەۋەتكەن چاپارمەن خوجائابدۇللانىڭ قولى بىلەن يېزىلغان مەكتۇپنى بابىرغا تاپشۇردى. بابىر يۈگەم قىلىپ ئەۋەتىلگەن مەكتۇپنىڭ يىپەك بوغقۇچىنى ئۈزۈپ، نويان كۆكەلداشقا بەردى:

— ئوقۇڭ.

مەكتۇپتە ئەنجان بەگلىرىنىڭ بابىرغا ساداقەت بىلدۈرگەنلىكى ئېيتىلغانىدى. سۆز ئارىسىدا يامان گەپ - سۆزلەر تارقىلىۋاتقانلىقى، نامەلۇم پىتنىچىلەر «بابىر مىرزا قورقۇپ قاچتى» دېگەن تۆھمەتنى تارقىتىپ، بۇنىڭغا ئەلنى ئىشەندۈرمەكچى بولۇۋاتقانلىقى ئېيتىلغانىدى.

— مەن سىز توغرۇلۇق ئەنە ئاشۇ پىتنىچىلەردىن ئېھتىيات قىلغانىدىم، ئەمىرزادەم! — دېدى شېرىمبەگ بابىرغا، — ھازىر ۋەزىيەت يامان، قورغان ئىگىۋاسىز قالماسلىقى كېرەك، ئەمىرزادەم! سادىق بەگلەر بولسا كەينىڭىزدىن كەلسۇن!

«ئاتا يۇرتنى تاشلاپ، قورقۇپ قاچتى» — بۇ ئىغۋا ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، شەھەرمۇشەھەر، قىشلاقمۇقىشلاق تارقاپ كېتىشى مۇمكىن!

— ياق! — دېدى بابىر ئېتىنى كەينىگە بۇراپ، — مەن قاچماقچى ئەمەسمەن!

— ئەمىرزادەم، بۇ ھەممىسى ئىغۋا!

— مەن بۇنىڭ ئىغۋالىقىنى ئىسپاتلايمەن! ھەممىڭلار قايتىڭلار، قورغانغا قايتىڭلار!

بابىر كەينىگە بۇرىغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بوشاتتى ـ دە، ساغرىسىغا قامچا ئۇردى. ئات چېپىپ كېتىۋاتقاندا كۆكسىگە شامال تېگىپ، ئۆزىنى بىرئاز يەڭگىل سەزدى. بايىقى دەھشەتلىك قويۇن ئەمدى ئۇنىڭدىن ئارقىدا ئىز بېسىپ چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان نەۋكەر ۋە سەۋدەرلەر ئارىسىدا قېلىپ كېتىۋاتقاندەك بولدى.

ئۇلار قۇياش ئۇپۇققا يېقىنلاشقان پەيتتە ئەنجان قورغىنىغا كىرىپ كەلدى. كەچقۇرۇن كۇجۇم بولىدىغان كوچىلار ھازىر نېمە ئۈچۈندۇر جىمجىت ئىدى. دۇكانلار ئېتىك، ئىنس ـ جىن كۆرۈنمەيدۇ. پۈتۈن شەھەر خەۋپ ـ خەتەردىن قورقۇپ يوشۇرۇنۇۋالغانغا ئوخشايتتى.

شېرىمبەگ ئالدىدا كېتىۋاتقان بابىرنى قوغدىماقچى بولۇپ، نەۋكەر- لەرگە «قورشاپ مېڭىڭلار» ئىشارىسىنى قىلدى. ئۆزى بولسا بابىرنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتۆشكە باشلىدى. ئەتراپىنى ئاتلىقلار ئوراپ ئېلىشقا باشلىغاندا بابىر يەنە قويۇننىڭ ئىچىگە چۈشۈپ قالغاندەك بوغۇلدى. كۆز ئالدىدا يەنە ئاتلار، ئادەملەر پىرقىراپ ئايلىنىشقا چۈشتى. بابىر يۈلقۇنۇپ ئالدىغا ئىنتىلدى، ئېتىنى قامچىلاپ، نەۋكەرلەر قورشاۋىنى يېرىپ چىققاندا يۈزىگە ئىللىق شامال تېگىپ ئازراق يەڭگىللەشتى. شېرىمبەگ يەنە ئالدىغا ئىنتىلىپ، بابىرغا ياندىشماقچى بولغاندا نويان كۆكەلداش ئۇنىڭ تىزگىنى- دىن مەھكەم تۇتتى:

— بەگ جانابلىرى، قويۇڭ، ئەمىرزادەم ئالدىدا ماڭسۇن. يۇقرالار تەختى ۋارىسىنى كۆرسۇن، كۆڭلى ئارام تاپسۇن، ئاۋۇ تام تۆشۈكلىرىدىن مارىلاپ تۇرغان ئادەملەر ئىغۋاگەرلەرنىڭ گېپىنىڭ يالغانلىقىغا ئىشەنسۇن!

— پىتنىچىلەر بىرەر تۆشۈكتىن ئەمىرزادەمنى ئوققا تۇتسىچۇ؟

— ياخشى نىيەتتە بولۇڭ!

بابىر باشلىق ئاتلىقلار ئوردىغا يېقىنلاشقاندا چوڭ دەرۋازىنىڭ ھەر ئىككى قانىتى چوڭ ئېچىلدى. خوجائابدۇللا ۋە بىر توپ بەگلەر، مۇلازىملار بابىرنى قارشى ئېلىشقا چىقتى. بابىر ئاتتىن چۈشۈپ ئۇستازى بىلەن

كۆرۈشۈۋېتىپ بىردىن كۆڭلى يۇمشاپ، كۆزلىرىگە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى. خوجائابدۇللا رەڭگى ئۆچكەن، لەۋلىرى تىترىگەن بابىرنى باغرىغا بېسىپ تەسەللى بەرگۈسى كەلدى. ئەمما، بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر ئالدىدا تەخت ۋارىسىنى قۇچاقلاش ئەدەپسىزلىك سانىلىشىنى ئويلاپ ئۆزىنى تۇتتى. ئۇمۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ:

— كۆلپەتتە قالدۇق، ئەمىرزادەم، مۇسىبەتتە قالدۇق! — دېدى، — ئەمدى بىزنىڭ پۇشتىپاناھىمىز ئۆزىڭىز سىز!

مەزىدبەگ مەنسەپدارلار توپىدىن بىر - ئىككى قەدەم ئالدىغا چىقتى. ئۆزىنىڭ بابىرغا بەگ ئەتكە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويغۇسى كېلىپ، خوجائابدۇللانىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ:

— ئەمىرزادەم، ھەممە بەگلەر سىزگە سادىق خىزمەت قىلىشقا تەييار-دۇر! — دېدى.

بابىر توپلىنىپ تۇرغان بەگلەرگە كۆز تاشلىغانىدى، ئۇلار ھەممىسى مەزىدبەگنىڭ گېپىنى تەستىقلاپ، قوللىرى كۆكسىلىرىدە، تەزىم ئادا قى-لىشتى. بابىر ئاۋازى تىترەپ:

— مىننەتدارمەن، — دېدى.

ئۇ يەنە ئاتلىنىپ ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىۋاتقاندا كەينىدىن ياقۇب-بەگمۇ يېتىپ كېلىپ بەگلەر توپىغا قوشۇلدى. ئۇ بابىرنىڭ قايتقىنىنى ئاڭلىغان ھامان ھەرقانداق شۈبھىدىن خالىي بولۇش ئۈچۈن دەرھال ئاتلىنىپ، ساداقەتلىك بىلدۈرۈشكە ئالدىرىغانىدى. خوجائابدۇللا ئوڭ تە-رەپتە، مەزىدبەگ سولدا يۈرۈپ، بابىرنى ئوردا تۆرىدىكى قىشلىق قەسرىگە باشلاپ كەلدى.

ئىلگىرى پايتەخت ئەنجاندىكى ۋاقىتدا تەخت مانا مۇشۇ قەسرىگە ئورنىتىلغانىدى. كېيىن پايتەخت ئاخسىغا كۆچۈرۈلگەچكە، تۈۋرۈكلىرى نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن مەرمەر پەلەمپەيلىك بۇ قەسىر ئاۋۋالقى ھەشەمە-تىدىن مەھرۇم بولۇپ، كۆرۈمسىزلىشىپ قالغانىدى. بۈگۈن بابىر كېلىشتىن بۇرۇن خوجائابدۇللانىڭ پەرمانى بىلەن قەسىرنىڭ پەلەمپەيلىرىگە يەنە

پایانداز سېلىندى. ئىلگىرى تەخت قويۇلغان شاھنىشنىغا[1] تۇركمەن گىلەم-لىرى ۋە كىمخاب كۆرپىلەر سېلىنىپ، مەخسۇس جاي ھازىرلاندى.

بابىر بىنەپشە رەڭ پایاندازغا قەدەم قويغاندا قۇرۇپ كەتكەن گېلىنى ھۆللىمەكچى بولۇپ يۇتۇندى. ئەمما، ئاغزىدا نەملىك بولمىغانلىقتىن گېلىنى قانداقتۇر بىرنەرسە قىرىپ ئۆتكەندەك بولدى. بولغۇسى پادىشاھقا خىزمەت قىلىش ئۈچۈن توپلانغان بەگلەرنىڭ ھېچقايسىسى بابىرغا ھازىر بىر يۇتۇم سۇ لازىملىقىنى سېزىشمەيتتى. بىرەر - يېرىم سەزگەنلەرمۇ شۇنچە ئادەملەر ئالدىدا ياش پادىشاھنىڭ روزىسىنى ئاچقۇزۇش مۇسۇلمان-چىلىققا توغرا كەلمەيدۇ، دەپ بۇنداق ئىشنى قىلىشتىن قورقۇشاتتى.

ھەممىسى ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، خوجائابدۇللا قۇرئان ئوقۇپ، ئاخىردا بۈگۈن دەپنە قىلىنغان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ روھىغا بېغىشلىدى.

— ئىلاھىم جايى جەننەتتە بولسۇن! — دەپ قويدى بىرنەچچەي-لەن. يەنە بىرنەچچە كىشى بابىرغا ئۆرۈلۈپ كۆڭۈل ئېيتتى.

— مۆھتەرەم بەگلەر، دۆلەتخاھلار[2]، — دەپ سۆز باشلىدى خوجا-ئابدۇللا، — ئۇرۇش تەشۋىشى بولمىغاندا بىز ئاۋۋال ماتەم مۇراسىمىنى ئۆتكۈزگەن بولاتتۇق. ئاڭلىشىمىزچە، ئاخىردا ھەزرىتى ئالىينى ھۆرمىتىگە لايىق مەرىكە ئۆتكۈزۈپ قەبرىگە قويۇپتۇ. ئەنجانغا دۈشمەن يېقىن كېلىپ قالغان شۇ ئېغىر كۈندە بىزنىڭ دەسلەپكى كېڭىشىمىز دۆلەتنى يېڭى پادىشاھقا تاپشۇرۇش توغرىسىدا بولغىنى مۇۋاپىق.

مەزىدبەگدىن نېرىراقتا سېمىز ياقۇببەگ ئولتۇرغانىدى. ئۇ خوجائاب-دۇللانىڭ سۆزىنى ھەممىدىن ئاۋۋال يۇلۇۋالدى:

— دانا تەدبىرنى ئوتتۇرىغا قويدىڭىز، پىرىم، پىقىرىڭىزنىڭ پىكرىچە، زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىر مىرزىنى قانۇنىي پادىشاھ ئاتاپ، مۇبارەك ناملىرىنى قۇتبىگە قوشۇپ ئوقۇتۇش لازىم!

بابىر «يالت» قىلىپ ياقۇببەگكە قارىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىكى مەينى-لىك، يۈزىدىكى ھاياجان، ھەتتا ئالدى چىشى چۇشۇپ كەتكەن ئاغزىنىڭ

---

① شاھنىشىن — پادىشاھنىڭ تەختى قويۇلغان مەخسۇس ئۆي.
② دۆلەتخاھ — ھۆكۈمەتكە سادىق كىشىلەر، — تەرجىماندىن.

كەمتۈكلۈكى بابىرغا قانداقتۇر يېقىملىق تۇيۇلدى. ياقۇببەگنىڭ ئەڭ نو-پۇزلۇق ۋە قەيسەر موغۇل بەگلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. پەقەت ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەت ئىلگىرى بابىرغا قارشى پىتنە ئۇيۇشتۇرۇپ يۈرگىنى ئولتۇرغانلار ئۈچۈن سىر ئىدى. ئەمدى ياقۇببەگ مۇشۇ سىرنى ياخشىراق يوشۇرۇش ئۈچۈن بابىرغا ھەممىدىن ئارتۇق ساداقەت بىلدۈرۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ شۇ سىر ئېچىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، دەردلىك ۋە ھاياجانلىق كۆزلەر بىلەن بابىرغا قارىشى ئۇنىڭدىن نىجات كۈتكەندەك بولۇپ ھاياجانلىنىشى ئۆزى قېينىلىپ ئولتۇرغان بابىرغا غەلىتە تەسىر قىلدى. ياقۇببەگ بىرىنچى بولۇپ بابىرنى پادىشاھ دەپ ئاتىغىنى ئۆسمۈرنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قەلبىگە گويا مەيىن شامال بولۇپ تەگدى. قاچاندۇر بىر ۋاقىت تەختكە چىقىش ۋە مۇشۇ يۈرگەن بەگلەرنىڭ ھەممە-سىگە باش بولۇپ غالىبانە جەڭلەر قىلىش بابىرنىڭ ئەڭ كۈچلۈك ئارزۇلى-رىدىن ئىدى. ياقۇببەگدىن كېيىن گەپ قىلغان بەگلەرمۇ كەينى — كەينىدىن بابىرنى پادىشاھ دەپ تەن ئېلىشى بىلەن ئۇنىڭ مانا شۇ ئارزۇسى بۇلۇت ئارىسىدىن چىققان تولۇن ئايدەك پارقىراپ كۆرۈندى — دە، كۆڭلىنى بىردىن يورۇتۇۋەتتى. بېشىغا چۈشكەن مۇسىبەتمۇ، ئىچىنى كۆيدۈرۈۋاتقان تەشنالىقمۇ خىيالدىن يىراقلاشتى.

شۇ چاغدا ئىشكتىن شەھەر ھاكىمى ئۇزۇن ھەسەن تەزىم قىلىپ كىردى.

— ئەمىرزادەم! — دېدى ئۇ ئەندىكىپ، — قۇلىڭىزنى ئەپۇ قىلىڭ، سىزنى كۈتتۈۋالالمىدىم. مەن ئەنجاندا نامۇناسىپ گەپلەرنى تارقاتقان پىتنىچىلەرنى ئۇۋلاش بىلەن بەند ئىدىم. ھازىر بىر پىتنىچى ئەربابنى تۇتۇپ كەلدىم.

بابىر ئىختىيارسىز ئالدىغا ئىنتىلىپ:

— قايسى ئەرباب! — دېدى، — كىم ئۇ؟ ئەكېلىڭ!

— بەجانىدىل، ئەمىرزادەم! — دېدى ئۇزۇن ھەسەن ۋە ئالدىراپ كەينىگە ياندى.

ھەممە كۆزلەر ئۈچۈق ئىشىككە قادالدى. ياقۇببەگنىڭ رەڭگى تاتى-

رىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قولغا چۈشۈپ قالغان بولمغاي؟ ئۇ چاغدا سىر ئېچىلىدۇ. ياقۇببەگ ھودۇققان كۆزلىرى بىلەن دېرىزىنى ئىزدەپ تاپتى. دېرىزە ئۇ ئولتۇرغان جايدىن ئازراق يىراق. دېرىزىدىن نېرىدا ئۇردىنىڭ ئۇزۇن قورۇلۇق ئېگىز تېمى بار. ياق، بۇ يەردىن قېچىپ قۇتۇلۇشقا بولمايدۇ! ياقۇببەگنى تىترەك باستى...

شۇ چاغدا ئىشىكتىن نېرىراقتا بىرىنىڭ يوغان ئاۋاز بىلەن:

— قولۇمنى بوشىتىڭ، مەن گۇناھكار ئەمەسمەن! — دېگىنى ئاڭلاندى. ئاۋازىدىن ئەھمەد تەنبەلگە ئوخشمايتتى.

ئاق شايى يەكتەك كىيگەن يوغان گەۋدىلىك ئېگىز كىشىنى ئىككى نەۋكەر ئىككى يېنىدىن مەھكەم تۇتۇپ ئېلىپ كىردى.

— ھە، بۇ دەرۋىش كالىغۇ! — دېدى ياقۇببەگ بىردىنلا يېنىكلەـ گەندەك بولۇپ.

ئەنجان مىرابلىرىنىڭ باشلىقى بولغان بۇ ئادەم گەدىنى ناھايىتى گۆشلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن كالىغا ئوخشاش بويىنىنى بىرئاز ئالدىغا ئېگىپ يۈرەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى كەينىدىن «كالا» دەپ ئاتىشاتتى. ئەنجان قورغىنىغا توققۇز ئېرىق سۇ كىرىسمۇ باغ ـ ۋارانلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ياز ئايلىرىدا سۇ يېتىشمەيتتى. ئەمەلدارلار ئاددىي پۇقرانىڭ نۆۋىتىنىمۇ ئېلىشقا ئۇرۇناتتى. شۇنداق ۋاقىتلاردا دەرۋىش كالا كۆپىنچە پۇقرالار تەرىپىدە تۇراتتى. بەگلەرنىڭ نۆۋىتى كەلمىگۈچە سۇ بەرمەيتتى. «بەگ بولساڭ ئۆزۈڭگە، خۇدانىڭ ئالدىدا ھەممە بەندىسى باراۋەر!» دەپ تەپ تارتماستىن سۆزلىگەنلىكىنى نۇرغۇن كىشىلەر ئاڭلىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن بەگلەر دەرۋىش كالىنى يامان كۆرۈشەتتى، بولۇپمۇ ھاكىم ئۇزۇن ھەسەن ئۇزۇندىن بۇيان ئۇنىڭغا ئاداۋەت ساقلاپ يۈرەتتى.

قولى باغلاقلىق دەرۋىش كالا بابىرغا ۋە ئۇنىڭدىن بېرىراقتا ئولتۇرغان خوجائابدۇللاغا باش ئېگىپ تەزىم قىلدى ـ دە:

— ئادىللىق قىلىڭ، ئەمىرزادەم، — دېدى، — مەن پىتنىچى ئەمەسمەن، ئۇستازىم! بازاردا بىر پاكار نەۋكەر ماڭا ئېيتتى. «پادشاھ ئاخسىدا مەست بولۇپ ياردىن يىقىلىپ ئۆلۈپتۇ، بابىر مىرزا دۈشمەندىن

قورقۇپ ئالاتاغ تەرەپكە قېچىپتۇ» دېدى.
بابىرنىڭ غەزىپى كېلىپ:
— بوھتان بۇ! — دېدى.
— بوھتانلىقىنى كېيىن بىلدىم، ئەمىرزادەم، مېنى ئەپۇ قىلىڭ! — دەپ دەرۋىش كالا بىر ئىككى قەدەم يېقىنلاپ، قولى كەينىگە باغلانغان پېتى تىز چۆكتى، — تۆھمەتلىككە بۇ يەردە مۇبارەك يۈزىڭىزنى كۆرۈپ ئىشەندىم. ئەمما، بازاردا خەلق ۋەھىمىگە چۈشۈپ پاتىپاراق بولۇپ قاچقاندا ئۆزۈمنى يوقىتىپ قويدۇم. بىر ئادەمنى توختىتىپ: «شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىدىم، راستىمدۇ؟» دەپ سوراۋاتقىنىمدا ھاكىم جانابلىرىنىڭ مەخپىي ئادەملىرى گېپىمنى ئاڭلاپ تۇرغانىكەن...
— ياق، سەن گەپ سوراش باھانىسى بىلەن بۇ قەبىھ ئىغۋانى تارقىتىپ يۈرگىنىڭدە قولغا چۈشتۈڭ! — دېدى ئۈزۈن ھەسەن.
— كەلامۇللانى بېرىڭ، قەسەم ئىچىمەن!
— كەلامۇللانىمۇ خار قىلماقچى بۇ قەسەمخور! — دېدى ياقۇببەگ بابىرغا قاراپ، — ئەمىرزادەم، ئەگەر بۇ ئەبلەخ ساداقەتلىك قۇلىڭىز بولغاندا يامان ئىغۋا تارقاتقان ئاشۇ نەۋكەرنى قولىدىن تۇتۇپ ھاكىمغا تاپشۇرماسمىدى؟ ۋەھالەنكى، ئۆزى ئاشۇ ئىغۋانى باشقىلارغا ئېيتقان، يەنى ئىغۋا تارقاتقان. بۇنى ھازىر ئۆز تىلىدىنمۇ ئاڭلىدۇق!
دەرۋىش كالا ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ:
— يا خۇدا، ئۆزۈڭ ساقلا! — دېدى.
ياقۇببەگ بابىرغا بايىقىدەك مۇلايىم كۆز تاشلاپ، كەمشۈك ئاغزىنى سادىق بىر تەبەسسۇم بىلەن ئاچتى:
— ئەمىرزادەم، رەھمەتلىك ئاتىڭىز دەرۋىش كالىنى مىرابلارغا سەردار قىلىپ قويغانىدى. ئاتىڭىزنىڭ ئۆلتىپاتى بىلەن شۇنداق مەرتىۋىگە ئېرىشـ كەن بۇ كالا ئەمدى ھەزرىتى ئالىينى مۇقەددەس رامىزان ئېيىدا مەست بولۇپ يىقىلغان دېسە ـ ھە! بۇ قانداق نائىنساپلىق!
بابىرنىڭ ياش قەلبى بۇ خەۋپلىك ئىغۋاغا قارشى غەزەپ تۇيغۇسى بىلەن تولۇۋاتاتتى. «ئالداش ئۈچۈن بالا ياخشى!» ئويلاندى ياقۇببەگ

ئۈمىد بىلەن، ئىغۋا تارقاتقان بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى جان ـ دىلى بىلەن دەرۋىش كالىغا ئاغدۇرۇپ، بابىرنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرۈشكە پۈتۈن كۈچىنى سەرپ قىلىۋاتاتتى. بۇ ئىشتا ياقۇپبەگ يالغۇز ئەمەس، بەگلەرنىڭ كۆپچىلىكى دەرۋىش كالىنى ئەيىبدار دەپ تونۇشماقتا ئىدى.

— ئىغۋا تارقاتقانلىقنى ئۆزى بوينىغا ئالدى! — دېدى ياقۇپبەگ.

— تىلىدىن تۇتۇلدى، جازاسىنى بېرىش كېرەك! — دەپ ئەلى دوستبەگ ناملىق قاپىقى يامان كوسا بىر كىشى ياقۇپبەگنى قوللىدى. ئويچان ئولتۇرغان قاسىمبەگ بايىقى شېرىمبەگ تاغىنىڭ ئىمزاسىز خەت ئېلىپ كەلگەن كەپتەر ھەققىدىكى گېپىنى ئەسلىدى ـ دە:

— بەلكىم يەنە تەكشۈرۈپ بېقىش لازىمدۇ؟ — دېدى.

ئۇنىڭغا مەزىدبەگ ئېتىراز بىلدۈردى::

— ئارتۇقچە تەكشۈرۈشلەرگە ۋاقىت قېنى؟ دۈشمەن مەرغىلاننى ئېلىپ، ئەنجانغا باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. قانلىق ئۇرۇش پەيتىدە ئەلنى ۋەھىمىگە سالغان، پادىشاھنىڭ ئىناۋىتىگە داغ كەلتۈرمەكچى بولغان ئىغۋا-گەرلەرگە رەھىم قىلىنمايدۇ!

— ئىبرەت ئۈچۈن مەيداندا ياساقتا يەتكۈزۈش كېرەك، باشقىلارغا ئۈلگە بولسۇن! — دېدى ئۈزۈن ھەسەن. «ياساقتا يەتكۈزۈش» خالايىق ئالدىدا كاللىسىنى ئېلىش دېگەن گەپ ئىدى. دەرۋىش كالىنىڭ يۈزىگە ئۆلۈم شەپىسى سايە چۈشۈرۈپ ئۆتكەندەك بولدى، ئۇ تىزلىنىپ مېڭىپ بابىرغا يېقىنلىشىپ، يىغلاپ تۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— ئەمىرزادەم، مەن ئىغۋاگەر ئەمەسمەن! مەن ئىغۋاگەرلەرنىڭ قۇربانىمەن! ماڭا رەھىم قىلىڭ! بەش كىچىك بالام بار! نائۈمىد قىلماڭ، ئەمىرزادەم!

دەرۋىش كالىنىڭ يوغان گەۋدىسى سىلكىنىپ، ھۆركىرەپ يىغلايتتى، قولى باغلاقلىق بولغىنى ئۈچۈن يۈزىنى يوشۇرالمايتتى، كۆز ياشلىرى ئارىلاپ ئاق چۈشكەن ساقىلىغا تامچىلاپ ئېقىپ چۈشەتتى. ياشانغان ئادەمنىڭ بۇنچىلىك زارلىنىپ يىغلىغىنى بابىرنىڭ قەلبىنى كۆيۈرۈپ تۇر-غان غەزىپىنى بىردىن باستى. ئۇنىڭ دەرۋىش كالىغا رەھمى كەلدى ـ

دە، ئۇستازى خوجائابدۇللاغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. خوجائابدۇللا- دىن «مۇشۇ بىچارىنىڭ قېنىدىن كېچىڭ!» دەمدىكىن دەپ كۈتتى. بىراق خوجائابدۇللا ئېغىز ئاچقۇچە، ياقۇپبەگ سۆز باشلىدى:

— بەش بالىسى بار ئادەم تىلىنى يىغىپ يۈرسە بولماسمىدى!

— هە، بۇ كالا ئۆزى هەددىدىن ئاشقان! — دېدى ئۇزۇن هەسەن.

— بولمىسا، پادىشاھ ھەققىدە ئىغۋا قىلغانلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان هامان ئاغزىغا ئۇرماسمىدى! ياكى ئۇ تۈزكورلارنى بىزگە تۇتۇپ بەرمەسمە- دى!

بىر - بىرىنى ئىنكار قىلىدىغان بۇ گەپلەر بابىرنىڭ خىياللىرىنى چىگىشلەشتۈرۈۋەتتى. ۋۇجۇدىنى ياندۇرۇۋاتقان تەشنالىق يېڭى بىر كۈچ بىلەن قايتىلاندى. تورۇسلار، تاملار، گىلەملەر بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ، چاپلىشىپ، پىر - پىر پىرقىراشقا بالىدى. دەرۋىش كالىنىڭ يىغلاپ قىلغان سۆزلىرى گويا يىراقتىن ئاڭلاندى:

— ئەمىرزادەم! ئادالەتلىك قىلىڭ! مەن ئاتىڭىزنىڭ سادىق پۇقرالى- رىدىنمەن! سىز تېخى ياش، ساپ دىل. سىز تېخى بۇ بەگلەرنى بىلمەيسىز! بۇلارنىڭ مەندە ئۆچى بار! بەگلەرگە ئىشەنمەڭ، ئەمىرزادەم! خەلقتىن سوراڭ! مېنى ئەل - ئۇلۇس بىلىدۇ! پۇقرالار بىلىدۇ.

ئەلى دوستبەگ مىرابنى قولى بىلەن جونۇپ:

— ئاڭلىدىڭىزمۇ، ئەمىرزادەم، بۇ كالىنىڭ قارا نىيەتلىكىنى كۆردى- ڭىزمۇ؟

ياقۇپبەگ بابىر تەرەپكە تەزىم بىلەن ئېگىلىپ، بايىقىدەك مۇلايىم ئاۋاز بىلەن چۈشەندۈردى:

— بۇ كالا ئەل - ئۇلۇسنى بەگلەرگە قارشى قوزغىماقچى، ئەمىرزا- دەم. دۈشمەن هۇجۇم قىلىۋاتقاندا بەگلەر بىلەن پۇقرانىڭ ئارىسىغا ئىختى- لاپ سالماقچى!

— نىيىتىنىڭ بۇزۇقلۇقى شۇنىڭدىنمۇ ئايان! — دېدى ئۇزۇن هەسەن ۋە نەۋكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى، — بەس، ئېلىپ چىق!

بايىقى ئىككى نەۋكەر دەرۋىش كالىنى ئىككى قولتۇقىدىن تۇتۇپ،

ئۇرنىدىن تۇرغۇزدى ـ دە، كۈچ بىلەن ئىشكتىن ئىلىپ چىقىشقا باشلى-
دى. ئەمدى بابىردىنمۇ ئۇمىدىنى ئۈزگەن مەھبۇس:

— مەن بىگۇناھمەن! — دەپ ۋارقىرىدى، — بەش بالامنىڭ ئۈۋالى ئۇرىدۇ سەن بەگلەرنى! مېنىڭ بىگۇناھ قېنىم تۇتىدۇ ھەممىڭلارنى!

بۇ قارغىش بابىرنىڭ قەلبىگە ئۆتكۈر تىغدەك قادالدى. ئۇنىڭ قول-پۇتى تىترەپ، ئولتۇرغان جايىدا كۆزى قاراڭغۇلاشتى. بايىقى قۇيۇن ئاۋۋالقىدىن بەتتەر ھۇجۇم قىلغاندەك، ئۇنى مانا شۇ ئادەملەرگە قوشۇپ يۈگەپ ئايلاندۇرۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئەتراپ كۆزىگە چاڭ ـ توزان ئارىسىدا قالغاندەك خىرە كۆرۈنەتتى. ئۇ ئولتۇرغان جايىدا يىقىلىپ كەت-مەسلىك ئۈچۈن ئىككى قولىنى ئىككى يېنىغا تىرىدى.

دەرۋىش كالىنىڭ قارغىشىدىن غەزىپى ئۆرلىگەن بەگلەر ئەمدى ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى يەنىمۇ قاتتىق تۇرۇپ تەلەپ قىلدى:

— بۇ تۇزكور ياساققا يەتمىگۈچە ئەلدىكى ۋەھىمە بېسىلمايدۇ!

— ئىبرەت ئۈچۈن بىرەر ئىغۋاگەرنىڭ كاللىسىنى ئېلىش زۆرۈر!

— ياساق!

— ياساق!

بابىرنىڭ كۆز ئالدىدىن بايىقى ئادەمنىڭ ساقىلىدىن ئېقىپ چۈشكەن كۆز ياشلىرى كەتمەيتتى، قۇلىقىنىڭ تۈۋىدە ئۇنىڭ ھەسرەت بىلەن ۋارقىرىغىنى ھامان جاراڭلاپ تۇراتتى. ئاشۇ تىرىك ئادەم مۇردىغا ئايلىنىشى كېرەك، بابىر بۇنىڭغا پەرمان بېرىشى كېرەك، نېمە ئۈچۈن؟ بەگلەر ئۇ ئادەمنى گۇناھكار دەپ، بابىرنى ئىشەندۈرگەنلىكى ئۈچۈنمۇ؟ بەلكىم بۇ بەگلەر راستىنلا بابىرنى ئالداۋاتقاندۇ، بەلكىم مانا مۇشۇنداق بەگلەر ئاخسىدا ئۆمەر شەيخ مىرزىنى ياردىن ئىتتىرىۋېتىپ ئۆلتۈرگەندۇ، بەلكىم ئەتە ـ ئۆگۈن بابىرنىڭ جېنىغىمۇ قەست قىلىشىدىغاندۇ.

بىردىنلا بابىرنىڭ بىغەم يۈرگەن دەۋرى يادىغا چۈشتى. تۈنۈگۈنلا ئۇ تەڭتۇش دوستلىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ ئويناپ يۈرمىگەنمىدى؟ ئەلشىر ناۋايىنىڭ رەسىمگە تىكىلىپ پاك ياشلىق خىياللىرىغا بېرىلگىنى قاچان ئىدى؟ ئاردىن بىرنەچچە يىل ئۆتكەنگە ئوخشايدۇ. ھالبۇكى،

بۈگۈن ئەتىگەندە، بۈگۈن چۈشتە ئۇنىڭ ھاياتى قۇياشلىق ئاسماندەك سۈزۈك ۋە ساپ ئىدىغۇ؟ بۇ قارا بۇلۇتلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا قەيەردىن قاپلاپ كەلدى؟ «ياساق!» دەپ ۋارقىراۋاتقان ھەربىر غەزەپلەنگەن بەگ بابىردىن قۇياشنى توسۇۋالغان بىر قارا بۇلۇتقا ئوخشايتتى. بابىرنى چىرماپ ئايلاندۇرۇۋاتقان دەھشەتلىك قۇيۇن مانا شۇ قارا بۇلۇتلارنىڭ شاملى ئەمەسمىكىن؟ ئەجەبا، بۇ بۇلۇتلار دائىم تاجۇتەخت بىلەن بىللە يۈرسە ۋە دەرۋىش كالىغا ئوخشاشلارنىڭ قېنىغا شۇنچىلىك تەشنا بولسا ـ ھە؟! بابا بابىرغا خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئۈزۈپ چىققان تولۇن ئايدەك گۈزەل كۆرۈنگەن تاجۇتەخت ئەمدى ئاي تۇتۇلغان كېچىدەك ۋەھىمىلىك تۇسكە كىردى. بابىر نامەلۇم خەۋپ ـ خەتەرلەردىن سەسكىنىپ خوجائابدۇللاغا ياردەم سورىغاندەك قارىدى:

— ئۇستاز!

خوجائابدۇللا ئۇ تەرەپكە سۈرۈلۈپ:

— ئەمرزادەم، تېتىك بولۇڭ، — دېدى.

— نېمە قىلاي، ئېيتىڭ! — پىچىرلىدى بابىر.

— ھۆكۈم چىقىرىڭ! بەگلەر ياساقتا تاپشۇرۇلسۇن دەپ تەلەپ قىلىشماقتا.

— سىزچۇ، ئۇستاز؟

ئەگەر خوجائابدۇللا ئولتۇرغانلارغا قارشى چىقىپ، دەرۋىش كالىنى قوللىسا، شۇنچە چارە ـ تەدبىر بىلەن تەسلىكتە جەم بولۇشقان بەگلەرنىڭ يەنە چېچىلىپ كېتىشى ئېنىق ئىدى.

— ئەمرزادەم، — پىچىرلىدى خوجائابدۇللا، — پادىشاھلىق ئۇدۇمىغا بىنائەن، خەتەرلىك ئۇرۇش پەيتىدە تاجدارلار شەنىگە نامۇناسىپ گەپ قىلغان ئادەم جىنايەتچى ھېسابلىنىدۇ! دەرۋىش كالا يەنە بۇ يەردىمۇ تىلىنى باسماي چاتاق قىلدى. بارلىق بەگلەرنى يامانلاپ، قارغاپ، ئوتقا ياغ چاچتى! ئەمدى سىز بىر دەرۋىش كالىنى دەپ بارلىق بەگلەردىن ۋاز كېچەلمەيسىز. ۋەزىيەت خەۋپلىك... ئىبرەت ئۈچۈن كالىنى ياساققا يەتكۈزۈشتىن باشقا چارە يوق.

* * *

ئەتىسى كۈن پېشىندا ئەنجان ئوردىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى جازا مەيدا-نىدا ناغرىلار چېلىندى. توپلانغان خالايىقنىڭ كۆزى ئالدىدا دەرۋىش كالا يامان ئىغۋا تارقىتىشتا ئەيىبلىنىپ، بېشى كېسىلدى.

ياقۇببەگ ئەھمەد تەنبەلنى پاكار نەۋكىرى بىلەن بىللە شۇ كېچىسى ئاخسىغا يوشۇرۇن يولغا سالدى. ئىككى ئارىدىكى سىر سىرلىقى بويىچە قالدى.

دۈشمەن مەرغىلاننى ئېلىپ، ئەنجانغا تەھدىت سېلىۋاتاتتى. خوجا-ئابدۇللا باشلىق ئەلچىلەر بابىرنىڭ نامىدىن سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ مەر-غىلاندىن بېرىراقتىكى قارارگاھقا بېرىپ سۇلھ تۈزۈشنى تەكلىپ قىلدى.

— سىز بىلەن ئۇرۇش باشلىغان ئىنىڭىز ئۆمەر شەيخ مىرزا ياردىن يىقىلىپ ۋاپات بولدى! بابىر مىرزىنى پەرزەنت ئورنىدا كۆرگەيسىز! ئاخىر ئۇ زات سىزگە كۈيۈ بولۇش ئارزۇسىدا! سىزنى باش ھۆكۈمدارىمىز، دەپ تەن ئالدۇ! ئولپان تۆلەيمىز! ئۇرۇشنى توختىتىڭ، ھەزرىتىم!

خوجائابدۇللانىڭ بۇ تەكلىپىگە سەمەرقەندلىك بەگلەر قاتتىق قارشى چىقىشتى. ئۇلار ئەنجان ۋە ئاخسىنى بېسىپ، تالاپ، چوڭ - چوڭ ئولجا ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى. سۇلھ ئۇلارنى مانا شۇ ئولجىلاردىن مەھرۇم قىلاتتى، ئولپاننى پادىشاھنىڭ بىر ئۆزى ئالاتتى.

— شۇنچە جايدىن قان كېچىپ، جان ئېلىپ، جان بېرىپ كېلىپ، ئەمدى يەتتۇق دېگەندە قۇرۇق قايتىمىزمۇ؟ — دېدى مۇھەممەد تارخان ناملىق بەگ.

— سۇلھ تۈزمەڭ، ھەزرىتىم!

— قاتتىق تۇرۇڭ! — دېيىشتى باشقا بەگلەرمۇ.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا بەگلىرىنىڭ رايىنى قايتۇرالمايدىغان زەئىپ تاجدارلاردىن ئىدى. خوجائابدۇللا باشلىق ئەلچىلەر ئۇنىڭدىن رەت جاۋا-بىنى ئېلىپ قايتىشتى.

ئەمدى ئاۋۋالقىدىن بەتتەر قىزغىن بولۇشنى سەزگەن بەگ ۋە نەۋ-كەرلەر ئەنجان قورغىنىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇشقا باشلىدى.

قەۋا، ھاسارەتنىڭ جازاسى

1

ئۆتكەن كۈنى ئاتلىنىپ ئەنجانغا كەتكەن موللا پەزلىددىن بۈگۈن قاتتىق خاتىرجەمسىزلىك ئىچىدە يەنە قوۋاغا قايتتى.

ئۇ بابىرنىڭ ئاتىسى ئورنىغا ھۆكۈمدار بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭدىن ھىمايە سوراش نىيىتىدە ئوردىغا بارغانىدى. ئەگەر ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا كىرسە نائۈمىد قايتماسلىقىغا ئىشىنەتتى، چۈنكى موللا پەزلىددىن چارباغدا ساراي قۇرغان پەيتلىرىدە بابىر بىلەن كۆپ ھەمسۆھبەت بولغان، ئۇنىڭ زېھنى ئۆتكۈر، شائىر تەبىئەت، چېچەن ئۆسمۈر ئىكەنلىكىنى سېزىپ، ئەلىشىر ناۋايى رەسمىنى ھەدىيە قىلغانىدى. بابىر ئۇنىڭغا جاۋابەن موللا پەزلىددىنگە زەرباپ تون كىيدۈرگەنىدى. ئەمدى موللا پەزلىددىن زوراۋان بەگلەردىن كۆرگەن يامانلىقلىرىنى ئېيتىپ بەرسە، بابىر ئۇنى ھىمايىسىز تاشلاپ قويماسلىقى كېرەك ئىدى. لېكىن، ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئاشۇ ھاكىم ئۇزۇن ھەسەن تۇرغانىكەن.

— بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىش ئۈچۈن مەخسۇس رۇخسەت كېرەك، — دەپ ئۇنىڭ يولىنى توستى.

— رۇخسەتنى كىم بېرىدۇ، جاناب ھاكىم؟

— ئىشىك ئاغا ياقۇببەگ جانابلىرى!... ئەنە، ئۆزى ئىچكىرىدىن چىقىۋاتىدۇ!...

ئونچە نەۋكەرنىڭ ھىمايىسىدە ئىچكىرىسىدىن ئاتلىق چىقىپ كېلىۋاتقان ياقۇببەگ پەقەت بىرىنچى ۋەزىر دەرىجىسىدىكى ئىشىك ئاغالار تاقايدىغان كەڭ ئالتۇن كەمەرنى بېلىگە باغلىۋالغانىدى. پۈلى جىق بۇ بەگ ئەنجان مۇداپىئەسىگە ھەممىدىن كۆپ مەبلەغ ئاجراتقانىدى. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىمۇ باشقا بەگلەرنىڭكىدىن كۆپرەك ئىدى. ئۆزىمۇ بابىرغا قاتتىق

ئىخلاسمەنلىكىنى ھەر ئىشىدا نامايىش قىلىپ، كىچە - كۈندۈز تىنمايتتى. ئۇ بىرىنچى كۈنىلا بابىرغا ئۆزىنى سادىق كۆرسەتكەنىنىڭ ئۈستىگە بۇلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلۇپ، ئاخىرى تولۇق ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا بولۇۋالغانىدى. بۇنى ئەمدى بىلگەن موللا پەزلىددىن ئازراق ئەنسىرىدى، لېكىن ئۆزىنى دادىل تۇتۇشقا تىرىشىپ، ياقۇببەگنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى:

— جاناب ئىشىك ئاغا، ئىجازەت بېرىڭ، كەمىنە بابىر مىرزا ھۇزۇرىغا كىرمەكچى ئىدىم!

ياقۇببەگ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ سەل توختىدى - دە، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرغان موللا پەزلىددىنگە ئات ئۈستىدىن ياراتمىغاندەك نەزەر سالدى:

— كىرىپ نېمە قىلماقچىسىز؟

— ئەرزىم بار... مېمارلىق سەنئىتىگە ئائىت...

— ھازىر ياش پادىشاھىمىزغا مېمارلار ئەمەس، مەملىكەت مۇداپىئەسىگە يارايدىغان نەۋكەرلەر لازىم! ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن كېلىڭ!

ياقۇببەگ «گەپ تامام!» دېگەندەك قىلىپ ئېتىنى تېز ماڭدۇرۇپ ئۆتۈپ كەتتى. موللا پەزلىددىن بىرمەھەل ھاڭقىيىپ تۇرۇپ قالدى. بىر چاغدا ئۇزۇن ھەسەنىڭ:

— جاناب مېمار، تەۋاچىلار[①] نەۋكەرلىككە ئادەم ئېلىۋاتىدۇ، خالىسىڭىز بېرىپ نەۋكەر بولۇڭ! — دېگەن كىنايىسى ئۇنى ئۆز ھوشىغا كەلتۈردى.

— ئۆلمىسەك تېخى مېمار كېرەك بولىدىغان كۈنلەرگىمۇ يېتىشەرمىز! — دېدى موللا پەزلىددىن ھاكىمغا نەپرەتلىك نەزەر تاشلاپ.

ئەمدى ئۇنىڭ بابىر ھۇزۇرىغا كىرەلمەسلىكى ئېنىق. ياقۇببەگ بىلەن ئۇزۇن ھەسەنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتكەن قەلئەدە قېلىش بولسا ناھايىتى خەتەرلىك. دەرۋىش كالىنىڭ ئۆلۈمىگە ئاشۇ بەگلەر سەۋەبچى بولغىنىنى موللا پەزلىددىن ئاڭلىغانىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئۈچۈن بىخەتەررەك جاي —

---

① تەۋاچىلار — پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزگۈچى ئەمەلدار.

قوۋادىكى ھەدىسىنىڭ ئۆيى ئىدى...
موللا پەزلىددىن خۇپتەن پەيتىدە ھويلىغا كىرىپ كەلسە، پاچچەسى بىلەن ھەدىسى دۈشمەن پىقىنلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇنچ بېسى ئولتۇرۇشقانىكەن.
قوۋا سايىدىن نېرىراقتا — كەركىدان ئېدىرىدىكى دۈشمەن قوشۇنى-نىڭ چارلىغۇچىلىرى ياققان گۈلخانلار ۋىل - ۋىل قىلماقتا ئىدى.
— موللا پەزلىددىن، دۈشمەن كەلسە پولات ساندۇقىڭىزنى ساق قويماس، — دېدى پاچچەسى، — بۇنى تېزرەك يوشۇرۇڭ.
— بوش ئورىڭىز بارمۇ، پاچچە؟
— بار، ئەنە، بېدىخانىدا.
— تاھىر قېنى؟
— مەھمۇد بىلەن كۆۋرۈك تەرەپكە كەتتى. بىلمىدىم، نېمە ئىشى بار؟ سورىسام ئېيتمىدى.
موللا پەزلىددىن پاچچەسىنىڭ ياردىمىدە پولات ساندۇقنى تاغارغا سېلىپ بېدىخانىدىكى بوش ئورىغا سېلىپ قويدى - دە، ئورىنىڭ ئاغزىنى تاختايلار بىلەن ئەتتى. كېيىن بۇ تاختايلار ئۈستىگە بېدە باغلىرىنى ئېگىز قىلىپ دۆۋىلەپ قويدى.

* * *

ئاسماننى يەنە قويۇق بۇلۇت قاپلىغان، ئانچە - مۇنچە يامغۇر تامچىلاپ قوياتتى. قوۋا كوچىلىرى جىمجىت. دۈشمەن پىقىنلاشقانلىقىنى سەزگەن ئادەملەر ئۆي - ئۆيلىرىگە يوشۇرۇنۇۋالغان. ئاندا - ساندا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغىنى ئاڭلانمىسا، پۈتۈن قوۋا كۆچۈپ كەتكەنگە ئوخشايت-تى. قوۋا ساي ئۈستىدىن ئۆتكەن ياغاچ كۆۋرۈكتىمۇ ئىنس - جىن كۆرۈنمەيتتى. ئەلچىلەر يامان خەۋەر بىلەن قايتقاندىن كېيىن كۆۋرۈكتىكى ساقچىلار قورغانغا قېچىپ كېتىشكەن...
تۈن يېرىملىغاندا، كۆۋرۈككە قاراپ كېتىۋاتقان يول چېتىدە ئۈچ-تۆت قارا كۆرۈندى. يول بويىدىكى دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى ئاستا ئېچىل-دى- دە، ئۇنىڭدىن تۇلۇم كۆتۈرگەن پاكار ئادەم چىقتى.

تاھىر پىچىرلاپ سورىدى:؛
— چاقماق بىلەن تۇتۇرۇقنىمۇ ئالدىڭمۇ؟
— ئالدىم.
پاكار يىگىتنىڭ كىيىملىرىدىن زىغىر مېيىنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. ئۇ جۇۋازچى ئىدى. تاھىر يۇزىگە يامغۇر تامچىلىغانلىقىنى سېزىپ ئاسمانغا قارىدى. بۇلۇت قويۇقلىشىپ، يۇلتۇزلار كۆرۈنمەي قالغانىدى.
«يامغۇر قويۇۋەتسە ئوت يانماي بالا بولارمىكىن؟ — دەپ ئويلاندى ئۇ، — كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرىمۇ ھۆل بولۇپ كەتكەندۇ.»
— مەھمۇد، مەن بىر پالتا ئالدىم، ئەمدى يەنە بىر پالتا بىلەن ئىككى كىشىلىك چوڭ ھەرە كېرەك. سەن ياغاچچى، ئەسۋابلىرىڭ تولۇق.
— ھەرىنى نېمە قىلىسەن؟
— كېرەك! ئۇمۇرزاق، سەنمۇ بىللە بار. دەرھال ئېلىپ چىقىڭلار.
ئىككى يىگىت بىر تار كوچىغا كىرىپ كېتىشتى ـ دە، ئاز ئۆتمەيلا ئېيتىلغان نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىشتى. كېيىن ھەممىسى تام تۈۋى بىلەن ئىلگىرى ـ ئاخىر كۆۋرۈككە يېقىنلاشتى.
تاھىر كۆۋرۈكتە قاراۋۇل يوقلۇقىنى بايا ئېنىقلىغانىدى. ئەنجان قوشۇنى ئارقىغا چېكىنىپ قورغانغا كىرىپ كەتكەن. باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەن بۇنى ياخشى بىلەتتى، شۇنىڭ ئۇچۇن قۇۋادەك جايلاردا ھېچقان-داق خەۋپ ـ خەتەر بولۇشنى ئويلاشمايتتى.
تاھىر كۆۋرۈكتىن بىرىراقتا قارىيىپ تۇرغان چوڭ بىر دەرەخنىڭ تۈۋىدە ھەمراھلىرىنى توختاتتى:
— سىلەردىن يوشۇرىدىغان گەپ يوق، بەگلەر بىلەن نەۋكەرلەر بىزنى دۈشمەننىڭ ئايغى ئاستىغا تاشلاپ كەتتى. «ئۆزۈڭ ئۇچۇن ئۆل بېتىم» دېگەن گەپ بار. خۇدا ئىشمىزنى ئوڭۇشلۇق قىلسا، ھەممىمىز ئۆي ئىچىمىز بىلەن بىر بالادىن قۇتۇلۇپ قالىمىز. ناۋادا ئىشىمىز ئوڭدىن كەلمىسە... بىرەرىمىز قولغا چۈشۈپ قالساق...
— شۇ چاغدىمۇ مەرد بولۇش كېرەك، — دېدى مەھمۇد، — قەسەم قىلايلى، كىمكى دۈشمەنگە سىر بەرسە، ئانىسى خوتۇنى بولسۇن!

— ئامىن!
— ئامىن!
ھەممىسى دۇئا قىلىشتى ـ دە، كۆۋرۈككە چىقىشتى. تاھىرنىڭ مۆلچىرى قىرىق ـ ئەللىك قەدەم ئىچكىرىلەپ كىرىپ، كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇ- رىسىدىن ئوت قويۇش ئىدى. ئەمما، ئۇلار ئىلگىرىلىگەنسېرى ئەتراپلىرى ئېچىلىپ، ئۆزلىرىنى ھىمايىسىز سېزىشكە باشلىدى. سۇنىڭ ئوچۇق يۈزى قىرغاققا نىسبەتەن يورۇقراق ئىدى. كۆۋرۈك دۈشمەن قوشۇنلىرى ئۇدۇلدا نىشان تاختىسىغا ئوخشاپ تۇرغاندەك خەۋپلىك تۇيۇلاتتى. بىر چاغدا ياغاچچى يىگىتنىڭ قولىدىكى چوڭ ھەرە ئېگىلىپ، يۇپقا پولات تاھىرنىڭ پالتىسىغا تېگىپ كەتتى. ئۇنىڭ جاراڭلىشى قاراڭغۇدا شۇنداق كەسكىن ئاڭلاندىكى، يىگىتلەر سەسكىنىپ توختاشتى. ئەتراپىغا قۇلاق سېلىپ، بىرمەھەل قېتىپ تۇرۇشتى. پاقىلار تەكشى كۇركىراشماقتا ئىدى.
— تاھىر، كۆپ نېرىغا بارمايلى! — دەپ شىۋىرلىدى مەھمۇد، — كېلىپ قالسا قېچىپ قۇتۇلۇشىمۇ ئۇيلاڭلار.
— نېرىقى تەرەپتىن كېلەمدۇ؟ ئۆمۈرزاقنى شۇ تەرەپكە قاراۋۇل قىلىپ قويىمىز، قورقماڭلار، دۈشمەن يىراقتا.
شۇ پەيت يامغۇر تامچىلاشقا باشلىدى. ئەمدى يىراقتىكى گۈلخانلارمۇ كۆزدىن يوقالدى. دۈشمەننىڭ ئۇلارنى كۆرۈپ قېلىش ئېھتىماللىقى پۈتۈنلەي بىر تەرەپ بولغىنىنى سېزىپ، تاھىر ئىچىدىن خۇش بولدى.
كۆۋرۈك خېلىلا ئۇزۇن بولغىنى ئۈچۈن ئۈچ ـ تۆت جايدا تېگىدىن قويۇلغان زور ئۈچ ئاچا تىرەكلىرى بار ئىدى. تاھىر كۆۋرۈكنىڭ قانتىدىن پەسكە ئېگىلىپ قاراپ، شۇ تىرەكلەرنىڭ بىرىنى مۆلچەرگە ئالدى ـ دە، توختىدى. ئۆمۈرزاق كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى چېتىدە قاراۋۇل بولۇپ تۇرۇش ئۈچۈن كەتتى. قالغانلىرى كۆۋرۈك ياغاچلىرىنىڭ ئاسانراق بېنىشى مۇمكىن بولغان جايلىرىنى تاللاپ، پالتا بىلەن چېپىندى چىقىرىشتى، تۇلۇمدىكى مايدىن چېچىشتى. ئۈچەيلەن چاقماقنى تاشقا ئۇرۇپ، تۇتتۇرۇقنى يامغۇردىن دالدىلاپ ئۇزۇن ھەپىلەشكەندىن كېيىن، ئاخىر، ئاچچىق پاختا تۇتۇنى دىماغلىرىغا ئۇرۇلدى. ئوت يېقىشقا ئەپچىلرەك بولغان جۇۋازچى يىگىت

تۇتۇرۇقنى پۇۋلەپ چوغ قىلدى. تاھىر چاپىنىنىڭ ئىچىدىن قولتىقىغا قىسىپ ئېلىپ كەلگەن قۇرۇق پاخالنى چوغقا تۇتتى. پاخالنىڭ زەئىپ ئوتى زىغىر مېيى چېچىلغان چىپىندىلارغا ئارىلىشىپ ئەمدى سەل كۆتۈرۈلەي دېگەندە، شامال قايرىپ ئۇرۇۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى «پىژ - پىژ» قىلىپ تەگدى - دە، ئوتنى ئۆچۈرۈپ قويدى.

— يانمايدىغان دۆغ ماي ئىكەن! — دېدى مەھمۇد جۇۋازچى يىگىتكە تەنە قىلىپ.

— يامغۇر ئۆچۈردىغۇ! مۇشۇ ماينى تېپىپ چىققىنىمغىمۇ جان دېگىن!

— بەس، — شۇبرلىدى تاھىر جۇۋازچى يىگىتكە، — تۇتۇرۇقنى ئۆچۈرمەي تۇرغىن!

تاھىر ئىككى تال بەلۋېغىنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ، بىر ئۇچىنى بىلىگە باغلاپ، كۆۋرۈكنىڭ تېگىگە ئېسىلىپ چۈشتى. تىرەكلەرنىڭ نەملەشمىگەن جايلىرىدىن چىپىندى چىقىرىۋېلىپ، ماي چېچىپ مىڭ جاپادا ئەمدى تۇتاشتۇرۇۋاتقاندا شامالنىڭ كۈچلۈك بىر ئۇرۇشى يىنىۋاتقان چىپىندىلارنى سۇغا ئۆچۈرۈپ كەتتى.

تاھىر كۆۋرۈككە قايتىپ چىقتى - دە، پالتىنى قولىغا ئېلىپ، غەزەپ بىلەن كۆۋرۈكنىڭ قاناتلىرىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇشقا باشلىدى:

— مانا يانمىساڭ! مانا يانمىساڭ! مانا! مانا!

جۇۋازچى ئىككىنچى پالتىنى قولىغا ئېلىپ، كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى قانىتىنى سۇندۇرۇشقا چۈشتى.

— تاھىر، بۇ ئىشلىرىڭدىن نېمە پايدا؟ — دېدى مەھمۇد، — ئەڭ ياخشىسى پالتىنى ماڭا بەرگىن. مانا بۇ مىخلانغان ياغاچلارنى قومۇرۇپ تاشلايلى.

ھاسىرىغان تاھىر مەھمۇدنىڭ ئالدىغا كەلدى. قاراڭغۇدا مىخ كۆرۈنمىسىمۇ، كەسپى ياغاچچى بولغان مەھمۇد ياغاچقا مىخ قېقىلغان جاينى سىلاپ تاپتى. تاھىر ئىككىسى كۆۋرۈككە توغرىسىغا قويۇپ مىخلانغان تاختايسىمان بىر ياغاچنى قومۇرۇۋالدى، ئەمما ئىككىنچى ياغاچنى قومۇرۇش

ناھايىتى قىيىن بولدى.

— راستلا، ھەرە بارغۇ! — دېدى مەھمۇد.

بىر چەتتە ياتقان ھەرىنى تاھىر سىلاشتۇرۇپ تاپتى. ئىككى يىگىت ئۇنىڭ ئىككى دەستىسىدىن تۇتۇپ، كۆۋرۈك ياغاچلىرىنى ھەرىدەشكە باشلىدى.

— ئالدىرىما! — دېدى تاھىر، — بۇ يەردىكى بەش - ئونچە ياغاچنى ھەرىدىگىنىمىز بىلەن ھېچ نەرسە چىقمايدۇ.

— نېمىشقا چىقمايدۇ؟ ئات - ھارۋا ئۆتەلمەيدىغان قىلىمىز!

— بىرەر ئۇستىنى ئەكېلىپ كۆۋرۈكنى ئوڭشىتىپ، ئۆتۈپ كېتىۋەرسىچۇ؟

— پايدىسى يوق ئىشقا ئۇرۇنۇپتىمىز، — دېدى جۇۋازچى يىگىت ئۈمىدسىزلىنىپ.

— بىز كۆۋرۈكنى بويىغا ئەمەس، ئېنىگە قاراپ ھەرىدىشىمىز كېرەك.

— توغرىسىغا قويۇلغان ياغاچلار جۇۋاز باستۇرۇقىدەك يوغانغۇ، ھەرىدەشكە بولامدۇ؟

— بولىدۇ!

تۆت كىشى ھەرە تارتىپ كۆۋرۈكنىڭ توغرىسىغا خا قىلىپ قويۇلغان يوغان ۋە قاتتىق ياغاچنى كۆچەپ ھەرىدەۋاتقاندا قارا تەرگە چۈمۈپ كېتىشتى. ئاق يېغىن ھېلىمۇ تامچىلاپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ يۈزلىرى ۋە بەدەنلىرىدىن ئاققان تەر يامغۇر سۈيىگە قوشۇلۇپ كىيىملىرىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. يىگىتلەرنىڭ مەقستى كۆۋرۈكنى ئىككى تەرىپىدىن تۇتۇپ تۇرغان ئوق ياغاچلارنى ھەرىدەپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن كۆۋرۈك ئۇلار كۈتكەندەك ئۈزۈلۈپ چۈشمىدى. ئۇنى يەنە قانداقتۇر مىخلار، بىر - بىرىگە چىشلەشتۇرۇپ قويۇلغان بالىلار ۋە «بەلۋاغ» ياغاچلار مەھكەم تۇتۇپ تۇراتتى. تاھىر بىلەن مەھمۇد ھەرىنى قويۇپ، يەنە پالتىنى قولىغا ئېلىشتى، قاراڭغۇدا تىمىسقىلاپ، بالىلارغا چىشلىتىلگەن قاماق مىخلارنىڭ بەش - ئالتىسىنى تېپىشتى ۋە قومۇرۇپ تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن

كۆۋرۈكنىڭ قانداقتۇر بىر يېرى غىچىرلىدى، ئەمما ئۆزى ئاۋۋالقىدەك تۇرىۋەردى.

— بولدى! — دېدى مەھمۇد ماغدۇرسىزلىنىپ، — قولىمىزدىن كەلمەيدىغان ئىشقا ئۇرۇنۇپتىمىز!

— ھۇ، ئاناڭنى! — دەپ تاھىر قولىدىكى پالتا بىلەن يەنە كۆۋرۈك قاناتلىرىنى غاچىلدىتىپ سۇندۇرۇشقا باشلىدى. شۇ چاغدا كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى چېتىدىن ئۇلار قاراۋۇل قىلىپ قويغان يىگىت يۈگۈرۈپ كېلىپ:

— قوي، بولدى! مۇنچىۋالا غاچىلداتما! نېرىقى ئېدىردىن دۈشمەن كېلىۋاتقاندەك تۇرىدۇ.

— ھە؟! كۆردۈڭمۇ؟

— ئاۋازلىرىنى ئاڭلىدىم. «ئاتلان! سەپلەن!» دەپ ۋارقىراپ - جارقىراشقانلىرى قۇلىقىمغا چېلىندى!

— باستۇرۇپ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن! — دەپ جوۋازچى قېچىشقا تەمشەلدى.

— ھەرەڭنى ئال، بۇ يەردە ھېچنېمىنى قالدۇرماڭلار! — دەپ تاھىر يانمىغان چېپىندىلارنى، ياغاچ پارچىلىرىنى سۇغا تاشلىدى.

بەش يىگىت مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكتە ئۇچرىغاندەك روھلىرى چۈشۈپ، ئۆيلىرىگە قايتىشقاندا تاڭ يورۇشقا باشلىغانىدى.

2

زولۇقنى يەپ يولغا چىققان دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى توپى كۆۋرۈككە چىقىشقا باشلىغاندا تاڭ قاراڭغۇسى تېخى تارقالمىغانىدى. يامغۇر تاغلاردا قاتتىق يېغىۋاتقانلىقى ئۈچۈن قۇۋۋا سايىنىڭ سۈيى بارغانسېرى ئۇلغايماقتا ئىدى. ئالدىدا كېلىۋاتقان ئاتلىق چارلىغۇچىلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى، شۇڭا كۆۋرۈكتىن شالاڭ سەپ بىلەن ئۆتتۈپ كەتتى. ئەمما، ئۇلاردىن كېيىن كېلىۋاتقان سەپلەر ناھايىتى زىچ ئىدى. ھەربىر بەگنىڭ نەۋكەرلىرى ئۆزلىرىگە قاراشلىق يۈكلەرنى تۆگە قېتىلغان ئېغىر ھارۋىلارغا

بېسىپ كەلمەكتە ئىدى. قارا قۇشقاچتەك ھېسابسىز قوشۇن ئاتلىرى، تۆگىلىرى، ھارۋىلىرى بىلەن بىللە يامغۇرلۇق تاڭدا قاپقارا سەلگە ئوخشاپ، كۆۋرۈكنى لىق توشقۇزۇپ كېلىشىۋاتاتتى. كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بايىقى يىگىتلەر مىخلارنى قومۇرۇپ، خا ياغاچلارنى ھەرىدەپ كەتكەن جاي مۇنچىۋالا ئېغىر يۈككە بەرداشلىق بېرەلىشى ناتايىن ئىدى. بۇنىڭ ئۈستىگە خۇددى ئاشۇ جايدا بىر ئەبگار ئاتنىڭ ئالدى ئىككى پۇتى مىخى قومۇرۇل-غان ياغاچلارنىڭ يېرىقىغا كىرىپ كەتتى. ئات مەيدىسى بىلەن يىقىلدى، پۇتىنى تارتىۋالالماي تېپىرلاشقا باشلىدى. ئىگەردە ئولتۇرغان نەۋكەر ئاتنىڭ بېشىدىن ھالقىپ، باشقا ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاستىغا ئۇچۇپ چۈشتى ۋە ھېسابسىز تۇياقلار ئاستىدا قېلىپ يەنجىلىشىنى سېزىپ، داد ـ پەرياد سېلىپ ۋارقىرىدى. ھەمراھلىرى ئىختىيارسىز تىزگىنلىرىنى تارتىشتى. بەزى ئاتلار قورقۇپ ئارقىسىغا شوخشىدى. ئارقىدىكىلەر بولسا ھېچ نەرسىدىن خەۋەرسىز يامرىشىپ كەلمەكتە ئىدى. بىردەمدە كۆۋرۈكنىڭ شۇ جايى تىقمۇتىقماق بولۇپ كەتتى. ھەرە ۋە پالتا زەربىسىدىن ئاجىزلاشقان كۆۋرۈك ياغاچلىرى توساتتىن غاچىلداپ سۇندى. كەپلىشىپ قالغان ئونلىغان ئاتلار، ئادەملەر كۆۋرۈك ياغاچلىرىغا قوشۇلۇپ سۇغا غۇلاشتى، تېشىپ تۇرغان سايىنىڭ سۈيى غۇلاپ چۈشكەنلەرنى لەپەڭشىتىپ ئېقىتىپ كەتتى.

كۆۋرۈك ئۈستىدە قالغانلار جان ھەلەكچىلىكىدە ئارقىغا بۇرۇلۇپ قاچماقچى بولۇشتى. ئەمما، ئارقىدىن داۋاملىق ئاتلىقلار، ھارۋىلار، تۆگىلەر كۆچكۈندەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئالدىدا نېمە ھادىسە بولغانلىقى-دىن بىخەۋەر پادىشاھ ئەڭ يېقىن بەگلىرى بىلەن سايىنىڭ نېرىقى چېتىدە تۇرۇپ، قوشۇننى كۆۋرۈك تەرەپكە ماڭدۇرماقتا ئىدى. لېكىن، كۆۋرۈك ئوتتۇرىسىدىن كۆتۈرۈلگەن قىيا ـ چىيا بارغانسېرى ئۇلغىيىپ باراتتى. ۋەھىمىگە چۈشكەن قوشۇن بىردىنلا ئۆزىنى ئارقىغا تاشلىدى، ئەمما قالايمىقانچىلىقتا كۆۋرۈككە سىغماي، ئات ـ ئۇلاغلىرى بىلەن سۇغا ئۇچ-مىدەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

كۆۋرۈك قاناتلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان جايى سۇندۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ غۇلاپ چۈشۈشىنى ئاسانلاشتۇراتتى. تەرتىپى بۇزۇلغان ھارۋىلار

بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ، كۆۋرۈكنىڭ ساق تۇرغان قاناتلىرىنىمۇ سۇندۇ-رۇپ غۇلىماقتا ئىدى. بەزى نەۋكەرلەر يولدا ئۇچرىغان تىرىك جانلارنىڭ ھەممىسىنى قامچىلاپ ئۆتسە، بەزى بەگلەر قىلىچ يالىڭاچلاپ، قالايمىقانچى-لىقنى تىغ بىلەن باسماقچى بولۇشاتتى. ئەمما، قۇرتتەك مىڭ ـ مىڭ بولۇپ قايناۋاتقان قوشۇن كۆۋرۈككە شۇنداق كەپلىشىپ قالغانىدىكى، ئۇنىڭغا نە قامچا، نە قىلىچ كار قىلمايتتى. تۆگىلەر بۆرقىرىشاتتى، ئادەملەر ۋارقىرى-شاتتى. قاتتىق قورقۇنچقا چۈشكەن خالايىق تىغ كۆتۈرگەن بەگلەرنىڭ ئۆزىنى ئات ـ ئۇلاغلىرى بىلەن سۈرۈپ بىرىپ كۆۋرۈكتىن دومىلىتىۋەتتى.

پادىشاھ بىلەن بىللە قىرغاقتا تۇرغان خاس نەۋكەرلەر سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقانلارنى قۇتقۇزۇشقا پەرمان ئالدى. ئۇلار قومۇشلارنى شىلدىرلى-تىپ، سۇغا يېقىن كەلگەندە ئۆزلىرىمۇ پاتقاققا پېتىپ قېلىشقا باشلىدى. ئارقىدا قالغانلىرى ئارغامچا تاشلاپ ئۇلارنىڭ ئۇچ ـ تۆتىنى تەسلىكتە قۇتقۇزۇۋالدى، باشقىلىرىنى پاتقاق ئىچىگە تارتىپ كەتتى.

سۇغا غۇلاپ چۈشكەنلەرنىڭ چۆككىنى چۆكۈپ ئۆلدى. ئۈزۈشنى بىلىدىغانلىرى ئاتلارنىڭ بويىنغا ئېسىلىشىپ قومۇشلۇق قىرغاققا چىقاي دېگەندە پاتقاققا پېتىشتى. سېسىق پاتقاقلىق ئەجدىھاغا ئايلىنىپ ئادەمنىمۇ، ئاتنىمۇ ئايىغىدىن پەسكە تارتاتتى. ئاتلار جان ئاچچىقىدا سىلكىنىپ كىشنىشەتتى، ئادەملەرنىڭ قوللىرى قومۇشلاردىن تىلىنىپ دادلىشاتتى، ئەمما ئۇلار قورققانسېرى پاتقاققا چوڭقۇرراق چۆكۈشۈپ جىق ئازابلار بىلەن جان بېرىشەتتى.

ئوتتۇرىسى سۇنۇپ كەتكەن كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدە، ئاغدۇرۇلغان ھارۋىلار، يىقىلىپ پېتىشقان ئات ۋە تۆگىلەر ئارىسىدا نۇرغۇن نەۋكەرلەر-نىڭ مىجىقلانغان جەسەتلىرى قالدى. دۈشمەننىڭ شۇ بىر ـ ئىككى سائەت ئىچىدىكى يوقىتىشى ئۇرۇش باشلانغاندىن بۇيانقى بارلىق يوقىتىشلىرىدىن كۆپرەك ۋە دەھشەتلىكرەك بولدى، يەنە بۇ پالاكەتنىڭ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇنچە ئادەمنىڭ مىسلىسىز قىينىلىشتا جان بەرگەنلىكىنى كۆرگەن جەڭچىلەر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن بەتتەر ئېسەنگىرەپ روھ-سىزلىنىپ كەتتى.

3

قوۋالقلار تاڭ يورۇغاندىن كۈن چىققۇچە بولۇپ ئۆتكەن بۇ پالاكەتنى نېرىقى قىرغاقتىكى ئۆگزە ۋە تاملاردىن مارىلاپ كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بەزىسى «دۈشمەن تېخىمۇ تۈگەشسۇن» دەپ خۇشال بولسا، بەزىسى نى - نى يىگىتلەرنىڭ سۇغا ئېقىپ، پاتقاققا پېتىپ، مىڭ ئازابتا ئۆلگەنلىكىگە ئېچىناتتى. تاھىر كېچىسى دوستلىرى بىلەن قىلغان ئىشلىرىنى بايا پەزىلىددىن تاغىسىغا «دېگەن يەردىن چىقماي قالدى» دېگەن مەنىدە مەيۈسلىنىپ ئېيتىپ بەرگەنىدى. كېيىن يۈز بەرگەن ھادىسىنى ئۆگزىگە چىقىپ كۆرگەن موللا پەزىلىددىن شوتىدىن چاپسان پەسكە چۈشتى - دە، تاھىرنى بىر چەتكە ئىملاپ چاقىرىۋالدى:

— دوستلىرىڭغا ئېيت! ھەممىڭلار چاپسانىراق مۆكۈنۈڭلار!

— نېمە ئۈچۈن، موللا تاغا؟

— كۆۋرۈك ھەرىدەلگەن جايىدىن سۇنغان ئوخشايدۇ. ئەگەر كۆۋرۈككە ئوت قويۇۋەتكەن بولساڭلارمۇ مۇنچىۋالا يوقىتىش بولماس ئىدى. چۈنكى، دۈشمەن كۆۋرۈكنىڭ كۆيگەن جايىنى ئوڭشىماستىن ئۈستىگە چېرىك چىقارمايتتى. ئۇلار غەپلەتتە قېلىپ بالاغا يولۇققان! ئەگەر قىلغان ئىشىڭلارنى سېزىپ قالسا، ھەممىمىزنى قىرىۋېتىشى ئېنىق!

— دۈشمەن تېخى نېرىقى تەرەپتىغۇ؟

— چارلىغۇچىلىرى بۇ تەرەپكە ئۆتكەنىكەن، مەن كۆردۈم. گەپنى ئۇلغايتماي پاتراق يوشۇرۇن. توقايلىققا چىقىپ كېتىڭلار، چاپسان!

تاغىسىنىڭ ئەستايىدىل ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى سەزگەن تاھىر باشقا ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە دوستلىرىغا ئاستا خەۋەر بېرىپ چىقتى:

— ئارغامچا بىلەن ئورغاق ئېلىڭلار. كىم سورىسا، ئوتۇنغا بارىمىز، دەڭلار. لېكىن، ئوزۇق ئىككى - ئۈچ كۈنلۈك بولسۇن.

بەش يىگىت ئادەملەرنىڭ كۆزىگە چېلىقماسلىققا تىرىشىپ قىشلاقتىن يەككە - يەككە چىقىشتى ۋە توقاي ئىچىدە ئۇچراشتى.

كۆۋرۈك سۇنماستىن ئاۋۋال بۇ تەرەپكە ئۆتۈۋالغان چارلىغۇچىلار قوۋانىڭ كەدخۇداسىنى①تېپىپ ئۇنىڭ ياردىمىدە ياغاچچى ئۇستىلارنى كۆۋرۈكنى تۈزىتىشكە ھەيدەپ چىقتى. نېرىقى تەرەپتە قالغان نەۋكەرلەر ئارغامچا تاشلاپ ياغاچ توشۇپ، ئۇلارغا ھەمكارلىششقا باشلىدى.

كۆۋرۈك تۈزەشكە چىققانلارنىڭ ئارىسىدا تاھىرنىڭ ئاتىسىمۇ بار ئىدى. ئۇ كېچىسى ئوغلىنىڭ نەگىدۇ بېرىپ، سەھەردە چارچاپ قايتقانلىقىنى سەزگەنىدى. ياغاچچىلاردىن بىرى ياغاچنىڭ ھەرىدىلگەن يېرىنى تاھىرنىڭ ئاتىسىغا كۆرسىتىپ، ئۆز شۈبھىسىنى ئېيتماقچى بولغاندا، ئۇستا بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىپ لېۋىنى چىشلىدى:

— ئۇنچىقماڭ، — دەپ پىچىرلىدى، — ئەگەر دۈشمەن بىرەر گۇمانىڭىزغا ئىشەنسە، پۈتۈن قوۋاغا ئوت قويىدۇ. ھەممىمىزنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىدۇ!

— سۆزىڭىز راست!

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ توغرۇلۇق ھېچكىم ئېغىز ئاچمىدى. ئىككى كۈن دېگەندە كۆۋرۈك ئاندا - مۇندىلا تۈزىتىلىپ، دۈشمەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بىردىن - ئىككىدىن ئېھتىيات بىلەن ئۆتۈشتى. شۇنداقلا پادشاھمۇ مۇلازىملىرى بىلەن كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، قوۋادا توختىماستىن يولنى داۋاملاشتۇردى.

دۈشمەننىڭ ھارۋىلاردىكى ئېغىر يۈكلىرى ۋە تۆگە كارۋانلىرى كۆۋرۈكنىڭ نېرىسىدا قېپقالدى. شۇنىڭغا قارىغاندا دۈشمەننىڭ پىلانىدا قانداقتۇر بىر ئۆزگىرىش يۈز بەرگەنىدى.

توقايدا يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن تاھىر رابىيەدىن ئەنسىرەيتتى. ئاتا - ئانىسى قىزنى قولىدىن كەلگۈچە ئاۋايلاپ، يوشۇرۇپ يۈرگەنلىكىنى بىلسىمۇ، دۈشمەننىڭ ھامان قوۋا ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگىنى ناھايىتى خەۋپلىك ئىدى. ئۇچىنچى كۈنى يىگىتلەرنىڭ ئوزۇقلىرىمۇ تۈگىدى. ئەھۋالنىڭ قانداقلىقىنى بىلىش ۋە ئوزۇق تەييارلاپ كېلىش ئۈچۈن تاھىر

---

① كەدخۇدا — شەھەر ئاقساقىلى.

ئۆزى بارماقچى بولدى. ئۇ كەچكى پەيتتە بىر باغ قومۇشنى يۇدۇپ ھويلىغا ئاستا يېقىنلاشتى. دەرۋازا زەنجىرلاقلىق ئىكەن، قولىنىڭ ئۇچىنى تىقىپ، زەنجىرنى چۇشۇردى. موللا پەزلىددىن لاپاسنىڭ ئالدىدا ھارۋىنىڭ چاقلىرىنى كۆزدىن كەچۇرۇۋاتاتتى. قومۇش كۆتۇرۇپ كىرگەن تاھىرنى كۆرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ يۇگۇردى:

— سۇلھ مۇبارەك، جىيەنىم! سۇلھ!

— ئۇرۇش تۇگىدىمۇ؟

— خۇداغا شۇكۇر، تۇگىدى.

تاھىر يەلكىسىدىكى قومۇشنى يەرگە تاشلىۋەتتى. تاغىسى ئۇنى باغرىدىغا بېسىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— جاسارىتىڭلار بىكارغا كەتمىدى، جىيەنىم! سەمەرقەند پادىشاھىنىڭ ئۆزى سۇلھ تەكلىپ قىلغانمىش! كۆۋرۇكتىكى يوقىتىش دۇشمەنىنىڭ بېلىنى ئۇشتۇغانىكەن!

موللا پەزلىددىن ئۇچىسىغا تار جىيەك تىكىلگەن ئۆرە ياقىلىق كۆڭلەك كىيگەنىدى. تاھىر ئىڭىكىنى جىيەكنىڭ بىغىچىغا قويۇپ ۋە كۇتۇلمىگەن خۇشاللىقنىڭ زورىدىن ئۆپكىسى تولۇپ:

— ياخشى بوپتۇ، — دىيەلىدى خالاس.

موللا پەزلىددىن ئۇنىڭ كۇچلۇك يەلكىسىنى سىلاپ:

— ئالامەت بولدى، — دېدى پەس ئاۋاز بىلەن، — نى - نى بەگلەرنىڭ قولىدىن كەلمىگەن ۋەزىپىنىڭ سىنىڭدەك ئاددىي يىگىتلەرنىڭ قولىدىن كەلگىنى ئالامەت بولدى! سەن ئورغاقچى دېھقان، بىر دوستۇڭ ياغاچچى، بىرى كاسىپ، يەنە بىرى كىم ئىدى؟

— جۇۋازچى.

— ھە، جۇۋازچى! — دەپ موللا پەزلىددىن زوقلىنىپ كۇلدى-دە، جىيەنىنى قۇچىقىدىن بوشىتىپ، يۇزىگە تىكىلدى، — ئېسىلزادىلەر سەندەكلەرنى «قارا خەلق» دەپ پىسەنت قىلمايدۇ، ئەمما بۇگۇن شۇ «قارا خەلق»نىڭ جاسارىتى بىلەن ئۇرۇش بالاسىدىن قۇتۇلغانلىقنى بىلسە ئىدى.

— لېكىن، مۇنچىلىك بولۇشىنى ئۆزىمىزمۇ بىلمىگەنىدۇق، موللا تاغا. بىر تەرىپى، سىزنىڭ كېلىپ قالغىنىڭىز ياخشى بولدى. سىز بولمىغىنىڭىزدا بۇ ئىش مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كەلمەس ئىدى.

— شۇنداقمۇ، ھە، جېيەنىم؟ ئەگەر شۇنداق بولسا مېنىڭ بېشىمنى سەن كۆككە يەتكۈزدۈڭ! — موللا پەزلىددىن ئاۋازىنى داۋاملىق پەسەيتىپ، قانداقتۇر خەۋپ سېزىپ سۆزلىمەكتە ئىدى.

— موللا تاغا، قۇۋادا ھېلىمۇ دۈشمەن بارمۇ؟ — دېدى تاھىر.

— ھە، دۈشمەن تامامەن ئۆتۈپ بولغىنى يوق. پادىشاھ ئەنجاندىن بىر ياغاچ① بېرىدا سۇلھ تۈزۈپ ئارقىغا قايتقانىمىش. چېرىكنىڭ بىر قىسمى كۆۋرۈكنىڭ نېرىسىغا ئۆتۈپ كەتكىنىنى ئۆزۈم كۆردۈم. ئەمما، قالغان – قاتقانلىرى ئەمدى قايتقانغا ئوخشايدۇ. ئېھتىيات قىلىش كېرەك، جېيەنىم، ئۆيگە كىر.

تاھىر ئۇستىۋېشىغا يېپىشقان قومۇش پۆپەكلىرىنى قېقىپ ئۆيگە كىرىۋاتقاندا قوشنىسىنىڭ ھويلىسىدىن ئايال كىشىنىڭ ئەللەي ئېيتقىنى ئاڭلاندى. تاھىر رابىيىنى ئەسلىدى – دە، يۈرىكى سىقىلدى. سۇلھ تۈزۈلگىنىنى ئاڭلىدىمىكىن؟ تاھىر ئۇنى ناھايىتى سېغىنغانىدى. قېنى ئەمدى ئىلاجى بولسا ۋە ھازىر تام ئارتىلىپ قوشنىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرسە، رابىيىگە ئۇرۇش قانداق بېسىلغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ خۇشاللانغانلىقىنى كۆرسە! لېكىن ماقۇللۇق② ئەخلاقى بۇنىڭغا يول قويمايدۇ. تاھىر رابىيە بىلەن پەقەت يوشۇرۇن ئۇچرىشاتتى.

تاھىر ئەمدى ئۆيگە كىرىپ، ئانىسىنى سۇلھ بىلەن مۇبارەكلەۋاتقانىدى، كوچىدا بىردىنلا ئىتلار قاتتىق قاۋاپ، ئات دۈپۈرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تاھىر ھودۇقۇپ دەرۋازىدىن ھويلىغا كىردى. ئايۋاندىن پەستە تۇرغان موللا پەزلىددىن ئۇنىڭغا ئوتۇنخانىنى كۆرسىتىپ:

— بۇياققا چىق! — دەپ پىچىرلىدى، — يوشۇرۇنۇۋال!

تاھىر بېلىگە ئېسىلغان خەنجەرنى سېپىدىن تۇتۇپ، ئايۋان ئارقىلىق

① بىر ياغاچ — تەخمىنەن ئون ئالتە چاقىرىم.
② ماقۇللۇق — قىزنىڭ يىگىتكە ماقۇللۇق بىلدۈرگەنلىكى.

ئوتۇنخانىغا يۇگۇرۇپ ئۆتتى ۋە قومۇش باغلىرىنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇندى.

دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى شارت قىلىپ ئېچىلدى. ئېگەرلىرىنىڭ قېشىغا ياي ئېسىلغان، باشلىرىغا دۇبۇلغا كىيگەن، كەڭ شالۋۇرلىرى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونچىنى يېپىپ تۇرغان ئاتلىق چېرىكلەر هويلىغا كىرىۋېتىپ ئەتراپىغا ئالاڭ- بۇلاڭ كۆز يۇگۇرتۇپ چىقتى. ئۇلاردىن ئىككىسى بىر قارا ئاتقا مىنگىشىپ ئالغانىدى.

دۇبۇلغىسىنىڭ ئۇچىغا يېشىل رەختتىن بايراقچە قادالغان پانساد[1] لاپاستىكى ياۋىداق ئاتنى كۆردى - دە، مىنگىشىپ كېلىۋاتقانلارغا قاراپ:

— ئەنە ئۇ سېنىڭكى! — دېدى.

ھەبەشتەك قارىيىپ كەتكەن ئۆسۈك بۇرۇتلۇق يىگىت قارا ئاتنىڭ ساغرىسىدىن سەكرەپ چۈشتى - دە، لاپاسقا قاراپ يۇگۇردى. قالغان يىگىتلەر پانسادنىڭ ئىشارىسى بىلەن ئۆيگە كىرىپ، يېغىراق كىگىز بارمۇ، گىلەم بارمۇ، بوخچا بارمۇ ھەممىسىنى ھويلىغا كۆتۈرۈپ چىقىشقا باشلىدى.

ئايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ جىم تۇرغان موللا پەزلىددىن بۇلارنى «كۆۋرۈك ۋەقەسىدىن خەۋەر تېپىپ تاھىرلارنى ئىزدەپ كەلگەنمىكىن» دەپ قاتتىق قورققانىدى. ئەمدى بۇلارنىڭ نەپسانىيەتچى بۇلاڭچىلار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ نەپرىتى كەلدى. ئاتتىن چۈشمەي ھويلا ئوتتۇرىسىدا تۇرغان پانسادقا قاراپ:

— مېھمان، ئىنساپ كېرەك! — دېدى، — پادىشاھلىرىمىز سۈلھە تۈزگىنىدىن كېيىن مۇنچىۋالا تالان - تاراج قىلىش مۇسۇلمانچىلىققا توغرا كەلمەسمىكىن؟

لاپاستا موللا پەزلىددىننىڭ ئېتىنى ئاللىقاچان ئۆزىنىڭكى قىلىپ ئۇنى ئېگەرلەۋاتقان قارا يىگىت:

— سۈلھە، ئامان - ئامان! — دەپ، بۇ سۆزلەرنى مەسخىرىلىگەندەك كۈلدى.

باشقا بىر يىگىت بوخچىنى ئاختۇرۇپ، ئۇنىڭدىن بىر جۈپ ئەتلەس

---

[1] پانساد — ئەسكەر باشلىقى (ئونۋان).

تاپتى ـ دە، پانسادقا ئۇزىتىپ:

— مالى ئامان①! — دېدى.

پانساد ئەتلەسنى ئېلىپ خۇرجۇنغا سېلىۋېتىپ موللا پەزلىددىنگە غەزەپلىنىپ سەمەرقەندچە تەلەپپۇز بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئالمىشتا ئېتىمىز ۋابا تېگىپ ئۆلدى. بىزگە كاساپەتلىكلار تەگدى. سەن بۇ يەردە ئاتلىق يۈرگىن، مېنىڭ يىگىتىم سەمەرقەندكە پىيادە كەتسۇنمۇ؟ ئىككى كىشى بىر ئاتقا مىنگىشىپ كىرگىنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟

— كۆردۈم. ئەگەر هارۋىغا قوشۇلغان ئەبگار ئات يىگىتىڭىزنى سەمەرقەندكە كۆتۈرۈپ بارالىسا مەيلى، ئېلىڭ. لېكىن، ئاياللارنىڭ بوخچىسىنى كولاش سىزدەك ئالىيجاناب پانسادقا مۇناسىپمىكىن؟

— بىزنىڭ ئاياللىرىمىز پەرغانە ئەتلىسىدىن سوۋغا ئالغاچ كېلىڭ، دەپ تاپىلىغان. بىز شۇنچە جايدىن ئاۋارە بولۇپ كېلىپ ئەمدى سوۋغاتسىز قايتايلىمۇ؟ ئىنساپ شۇمۇ؟!

پانساد ئاخىرقى سۆزىنى ئەلەم بىلەن ئېيتقىنىغا قارىغاندا، ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىز تۈگىگەنلىكىدىن ناهايىتى رازى ئىدى. بۇ ئادەملەر ئۇرۇشتىن چوڭ ئولجىلار ئېلىش ئۈمىدىدە ئايلاپ ـ يىللاپ قان كېچىپ، هەممە ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرگە بەرداشلىق بېرىپ يۈرەتتى. ئەگەر ئەنجان ۋە ئاخسىدەك باي شەهەرلەر بېسىپ ئېلىنسا، جەڭچىلەرنىڭ هەربىرى ئولجىلىق بولۇشى شۈبهىسىز ئىدى. بىراق، قوۋادىكى يوقىتىشتىن كېيىن دەرهال سۈلھ تۈزۈلدى. ئەنجاندىن يارىشىش ئۈچۈن چىققانلار سەمەرقەند پادىشاهىغا ئالتۇن ـ كۈمۈش سوۋغىلار، قىممەت باهالىق سەرپايلار، بىرنەچچە يۈز چاپقۇر ئات ۋە تۈگىلەر ئىنئام قىلىشتى. بۇ ئىنئاملار پادىشاهنىڭ ئەڭ يېقىنلىرى، مۇلازىملىرى، بەگلىرى ۋە باشقىلاردىن ئاشماي قالدى. مانا بۇ پانسادقا ئوخشىغان جەڭچىلەر بولسا ئولجىسىز قالدى. شۇنىڭ ئەلىمىگە ئۇلار ئارقىغا قايتىشىدا يولدا ئۇچرىغان قىشلاقلارنى ئاختۇرۇپ ئولجا ئىزدەشكە چۈشكەنىدى.

① مالى ئامان — ئۇرۇشتا تۇلىنىدىغان جان ھەققى.

ئۇلاردىن بەشى ھازىر رابىيلەرنىڭ ھويلىسىغىمۇ باستۇرۇپ كىرگەنىدى. ئوتتۇنخانىنىڭ بىر تېمى رابىيلەرنىڭ ھويلىسىغا تۇتاش بولغانلىقى ئۈچۈن تاھىر قوشنا ھويلىدىمۇ توپىلاڭ كۆتۈرۈلۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى.

تۇنۇگۈن ئېھتىيات قىلىپ ئىچكىرىدە مۆكۈنۈپ ئولتۇرغان رابىيە ئۇرۇش تۈگىگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھويلىغا كالا ساغقىلى چىققانىدى. كالىغا موزايىنى قويۇپ، ئۇنى ئەمدۈرۈش بىلەن بەند بولۇپ، ھويلىسىغا ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ كىرگەنلىكىنى كېيىنرەك سەزدى.

ئانىسى ئېغىلغا يۈگۈرۈپ كىردى.

— ۋاي ئۆلەي، سەن مۇشۇ يەردىمىدىڭ؟

— نېمە بولدى، ئانا؟

— دۈشمەن! توختا! ھويلىغا چىقما!... ئاۋۇ تۆشۈكتىن سامانخانىغا ئۆتكىن!

ئۇلجا ئات ئىزدەپ يۈرگەن نەۋكەرلەرنىڭ ئىككىسى دەرھال ئېغىلغا كىردى ـ دە، ئۇنىڭ تۆرىدىكى تۆشۈكتىن نېرىقى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چىرايلىق قىزنى كۆرۈپ قالدى. قىسىق كۆزلۈك قىپچاق يىگىت يېنىدىكىگە قاراپ:

— چىرايلىق قىزغا ئوخشايدۇ! — دېدى.

— ئات يوق ئىكەن ـ دە! — دېدى شېرىكى ئەپسۇسلىنىپ.

— ياخشى قىز ئاتتىنمۇ قىممەت بولىدۇ. ماڭ، ئېلىپ چىقايلى، سەمەرقەندكە ئاپىرىپ پازلىبەگكە ساتىمىز!

سېبىرنىڭ دالدىسىدا تۇرغان ئانا بۇ دەھشەتلىك سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشەندى ـ دە، يۈگۈرۈپ بېرىپ تۆشۈكنىڭ ئاغزىنى گەۋدىسى بىلەن توسۇۋالدى.

— مۇسۇلمان بولساڭلار قىزىمغا تەگمەڭلار! مېنى ئۆلتۈرسەڭلار ئۆلتۈرۈڭلار، قىزىمغا يېقىنلاشماڭلار! بىرىنىڭ ئامانىتى! بىرىگە پاتىھە ئوقۇتۇپ قويۇلغان.

بۇ سۆزلەر قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ نەزىرىدە قىزنىڭ قىممىتىنى

يەنىمۇ ئاشۇرغاندەك بولدى. ئۇ موماينى قولىدىن بىر سىلكىپ ئوقۇرغا ئىتتىرىۋەتتى. كەمپىر ئوقۇرغا بېشى بىلەن ئۇرۇلۇپ چىرقىرىدى – دە، ھوشىدىن كەتتى.

قىپچاق يىگىت تۆشۈكتىن سامانلىققا ئۆتكەندە رابىيە سامانلىقنىڭ ئىشىكىدىن قېچىپ ھويلىغا چىقتى. شۇ چاغدا ئىككىنچى يىگىت ئۇدۇلدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ئۇنى تۇتۇۋالدى، ئىچكىرىدىن قىسىق كۆزلۈكى يېتىپ كەلدى. قىز ئۇلارنىڭ قولىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولۇپ بېلىقتەك تىپىرلايتتى. ئۈچىنچى يىگىت ئىچكىرىدىن تاغار ئېلىپ، تاغارنىڭ ئاغزىنى ئاچقىنىچە ئۇلارغا يېقىنلىششقا باشلىدى. قىز بېشىغا تاغار كىيدۈرۈلىدىغانلىقىنى سەزدى – دە، پۈتۈن ئاۋازى بىلەن دادلاپ ۋارقىراشقا باشلىدى.

تاھىر شۇ ۋاقىتقىچە چىشىنى – چىشىغا قويۇپ، ئۆيلىرىدە بولۇۋاتقان تالان – تاراجقا چىداپ تۇرغانىدى. ئەمما، رابىيەنىڭ چىرقىرىغىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالدى. ئوتۇنخانىدىن يۈگۈرۈپ چىقتى – دە، قوشنا ھويلىنىڭ تېمىغا ياماشتى. تامنىڭ سۇۋاقلىرىنى چۈشۈرۈپ ئۇ تەرەپكە ئارتىلىپ چۈشۈۋېتىپ، شۇنچە كۈندىن بۇيان ئۇنى ئەنسىزلىككە سېلىپ يۈرگەن ئەڭ يامان بەختسىزلىك ئۇ كۈتكەندىنمۇ دەھشەتلىكرەك ئەھۋالدا يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى كۆردى. بىرى رابىيەنى پۇتىدىن تۇتۇۋالغان، ئىككىنچىسى ئۇنىڭ قوللىرىنى بېلىگە قوشۇپ مەھكەم قىسىپ تۇرغان ۋە ئۈچىنچىسى قىزنىڭ بېشىغا تاغار كىيدۈرمەكچى بولۇۋاتقان يىگىتلەر تاھىرنىڭ بەدىنىگىمۇ زەھەرلىك يىلان بولۇپ يېپىشىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. تاھىر ۋارقىراۋەتتى. ھويلىدا بىر يىگىت ئاتلارنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. يەنە بىرى قولىدا ئۇزۇن نەيزىسى بىلەن ئات ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. ھەممىسىنىڭ بېلىدە قىلىچ، يېنىدا ئوق – ياي. تاھىر بىر ئۆزى بۇلارغا تەڭ كېلەلەمدۇ، يوقمۇ، بۇنى ئويلاپ تۇرىدىغان ۋاقىت ئەمەس. رابىيەگە يېپىشقان يىلانلارغا چاپسانراق تىغ ئۇرۇشتىن باشقا ئوي – خىيالمۇ يوق. ئۇ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ خەنجىرىنى غىلاپتىن چىقاردى.

نەيزە كۆتۈرگەن ئاتلىق:

— توختا! — دەپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى. تاھىر

ئىككى سەكرەپ مۆلچەرلىگەن يېرىگە يېتىپ باردى. رابىينى پۈتىدىن قۇچاقلىۋالغان قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ بېقىنىغا خەنجەر سالدى. خەنجەر ساپىقىغىچە كىرىپ كەتكىنى، قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ ئىڭراپ رابىينىڭ پۇتلىرىنى قويۇۋەتكىنى ئېسىدە. تاھىر خەنجەرنى تارتىپ ئېلىۋاتقاندا ئۆزىنىڭ گەجگىسىگە غاچىلداپ سانجىلغان نەيزە زەربىدىن گاڭگىراپ كەتتى. ئۇنىڭ خەنجەر تۇتقان قوللىرى دەھشەتلىك ئاغرىقتىن بوشاشتى. ئات ئۈستىدىن ئۇنىڭغا نەيزە سانجىغان يىگىت نەيزىسىنى ئۇزۇن سىيپىدىن تارتىپ سۇغۇرۇپ ئېلىۋىدى، تاھىرنىڭ گەجگىسىدىن قان ئۇقتەك ئېتىلىپ چىقتى. ئۇ ئۆزى يىقىتقان قىسىق كۆزلۈك يىگىتنىڭ ئۈستىگە يىقىلىپ چۈشۈۋېتىپ رابىينىڭ قورقۇپ چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان كۆزىنى كۆردى. قىزنىڭ:

— ۋاي تاھىر ئاكام! — دەپ ۋارقىرىغىنى يىراقلاردىن كەلگەن شەپىدەك زورغا ئاڭلاندى. كېيىن بۇمۇ چوڭقۇر قاراڭغۇلۇققا شۇڭغۇپ يوق بولدى.

تاھىر قېنىغا مىلەنگىنىچە قالدى، رابىينى سەمەرقەند تەرەپكە ئېلىپ كېتىشتى.

ئوش. نىجاتلىق نەدە؟

1

ئېگىز قىيا تاشلار بىلەن تەكشى ۋادىلار بىر - بىرىگە غەلىتە كىرىپ كەتكەن ئوش ئەتراپلىرى بىرنەچچە كۈندىن بۇيان ناھايىتى مالىمان. ئەنجاندىن تۆگىلەرگە ئارتىپ كېلىنگەن ھەشەمەتلىك چېدىرلار بۇراتاغ[1]

---

[1] بۇراتاغ — بەزى مەنبەئەلەردە «ئاق بۇراساي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بىراق «ئاق بۇراساي» مۇ ئەسلىي «بۇرا» سۆزىدىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. تۈركىي تىللاردا نار تۆگىنىڭ ئەڭ چوڭى «بۇرا» ياكى «بۇغرا» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ تاغ راستتىنلا تۈز جايدا چۆكۈپ ياتقان چوڭ نار تۆگىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. — ئاپتوردىن.

ئېتەكلىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان جەننەتئېرىق بويىغا تىكىلدى. ئاق بۇراساي بويلىرىدىمۇ، چىلمەھەرەم تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى كۆكۈلمەيدانلاردىمۇ يۇزلەپ چېدىرلار ۋە ئۇتاقلار پەيدا بولدى. تاغدىن ھەيدەپ كېلىنگەن قۇيرۇقلۇق قويلار سويۇلدى، كاۋاپدانلاردا ئارچىلارنىڭ ئاچ يېشىل كۆمۈرى كۆيدۈرۈلدى، داش قازانلاردا گۆش قايناشقا باشلىدى.

بۈگۈن ئۇشقا بابىر مىرزا باشلىق دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ ھەممىسى كېلىشى كۈتۈلمەكتە ئىدى.

موللا پەزلىددىن ياش پادىشاھنىڭ ئەمرى بىلەن بۇرا تاغنىڭ چىقىش قىيىن بولغان مەنزىرىلىك بىر قىيا تېشى ئۈستىگە كىچىككىنە ھۇجرا قۇرغان. بابىر مىرزا ئۆتكەن يىلى مۇشۇ ئىشنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغاندىن كېيىن سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ كەلگەن ۋە ئۇشقا مانا ئەمدى ئۆتۈش تۇغرا كەلگەندى. موللا پەزلىددىن سەۋدەرلەر بىلەن پەسكە چۈشۈپ، ھۇجرىغا يارىشىدىغان گىلەم ۋە زەرباپ كۆرپىلەرنى ئۆزى تاللايتتى. تىك، تېيىلغاق قىيا تاشقا چىقىپ ئۆگەنمىگەن سەۋدەرلەر جاھازىلىرىنى ئېلىپ كېلىۋاتقاندا خېلى قىينىلىشتى. قەشقەرچە كۈمۈش ئابدەستە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان سىمىز ئاپتۇۋچى ھەر ئون قەدەمدە بىر توختاپ قالاتتى. موللا پەزلىددىن ئۇنىڭ قولىدىن ئابدەستىنى ئېلىپ، ئۆزىنى يۆلەپ چىقتى.

سەۋدەر بېشى ئايۋاننىڭ تاش ياتقۇزۇلغان پەلەمپەيلىرىگە گۈللۈك پاياندار سالدۇرغاندى. موللا پەزلىددىن ئىلتىماس قىلىپ ئۇنى ئالدۇرۇۋەتتى. چۈنكى، پەلەمپەيلەرگە ئىشلىتىلگەن رەڭلىك تاشلار ھەرقانداق پاياندازدىن قىممەترەك ۋە گۈزەلرەك ئىدى. تاغ لېۋىدە تۇرغان ھۇجرىدىن پۈتۈن ئوش شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپلىرى ئالىقاندا تۇرغاندەك ئېنىق كۆرۈنەتتى. ھېلىغىچە دېمىنى توختىتالماي ھاسىراپ ئولتۇرغان ئاپتۇۋچى پەسكە تىكىلىپ قارىدى — دە، ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى:

— ئەنە، كېلىشىۋاتىدۇ!

موللا پەزلىددىن ئايۋان چېتىگە بېرىپ، پەسكە كۆز يۈگۈرتتى. ئاق ئاتلىق بابىر مىرزا يۈزدىن ئارتۇق بەگلىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن جەۋزا مەسچىتىدىن ئۆتۈپ تاغ ئېتىكىگە يېقىنلىشىپ قالغانىدى، ئۇلار

ھەممىسى جەننەتتېرىق بويىغا قۇرۇلغان بارگاھ[1] ۋە خىرگاھ[2] ئالدىدا توختاشتى. ئىچى زەرلىك يىپەك، قىممەت باھالىق يۇمشاق موۋۇت بىلەن قاپلانغان بۇ چېدىرلارنىڭ زەرھەل باغلىرى كۆمۈش قوزۇقلىرىغا باغلانغانىدى. چېدىرلاردا دەم ئېلىش ۋە چوڭ زىياپەتلەر بېرىش ئۈچۈن ھەممە تەييارلىقلار كۆرۈپ قويۇلغىنىنى موللا پەزلىددىن بىلەتتى، «بۇگۈن بابىر مىرزا مۇشۇ يەردە دەم ئېلىشى مۇمكىن، بىزنىڭ ھۇجرىغا بەلكىم ئەتىلەردىن چىقار» دېگەن ئوي بىلەن ئىشنى ئاستا داۋاملاشتۇردى. ئەمما، ئارىدىن بىر سائەت ئۆتەر ـ ئۆتمەي تۆۋەندىن سېرىق ساقال قورچى بېشى[3] تۆت ساقچىسى بىلەن ھاسىراپ چىقىپ كەلدى.

— ھازىر ئالىي زاتلار قەدەم تەشرىپ قىلىدۇ. تەختىراۋان قەيەردە؟

سەۋدەر بېشى موللا پەزلىددىنگە ياردەم سورىغاندەك قىلىپ قارىدى. ئاچ يېشىل بەقەسەمدىن نېپىز تون كىيگەن موللا پەزلىددىن قورچى بېشىنىڭ ئۇدۇلىدا قول قوشتۇرۇپ:

— كەچۈرۈڭ، جانابىي بەگ، — دېدى.

— خوش؟

موللا پەزلىددىن مۇشۇ ھۇجرىنى قۇرۇشتا خىشلارنى زەمبىلگە سېلىپ كۆتۈرتۈپ چىقماقچى بولغان، ئەمما ئىلاجىنى تاپالمىغانىدى. چۈنكى، بۇ تىك قىياغا ئادەم پەقەت بىردىن ـ بىردىن بولۇپ، گاھى قولى بىلەن قىياغا تايىنىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى. تەختىراۋاننى بولسا تۆت كىشى تۆت تەرىپىدىن كۆتۈرەتتى، ئىچىدە پادىشاھ ياكى مەلىكىلەر ئولتۇراتتى.

— بىز تەجرىبە قىلىپ كۆردۇق، بۇ قىياغا تەختىراۋان كۆتۈرۈپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس، — دېدى موللا پەزلىددىن.

قورچى بېشى ئۈچ تەرىپى تامدەك تىك قىيا، پەقەت بىر تەرىپىدىن يالغۇز ئادەم تەسلىكتە ئۆتەلەيدىغان تاغقا تەپسىلىيرەك قارىدى ـ دە، تەختىراۋان ئىشلىتىش پىكرىدىن ياندى. سەۋدەر بېشىغا ھومىيىپ:

---

① بارگاھ — پادىشاھنىڭ خاس چېدىرى.
② خىرگاھ — پادىشاھ تەختى قويۇلىدىغان ۋە قوبۇل مۇراسىملىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان چېدىر.
③ قورچى بېشى — مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى.

— بۇ يەردە ئارتۇق ئادەم بولمىسۇن! — دەپ بۇيرۇدى. ھۇجرا ئەتراپىدىكى مەيدان ئارراق بولسىمۇ قىيانىڭ شىمال تەرىپىدە — ئۆيدەك ئېگىز تاشلار ئارقىسىدا كىچىككىنە مەيدان بار ئىدى. ساقچىلاردىن ئىككى-سى ئاپتۇۋىچى ۋە سەۋدەر بېشى بىلەن بىللە مۇشۇ تەرەپكە ئۆتۈپ تۇرۇشتى. باشقا سەۋدەرلەر تۆۋەنگە چۈشۈپ كېتىشتى. قورچى بېشى موللا پەزلىددىنگە قاراپ:

— جانابىي مېمار، سىز يولنى ياخشى بىلىسىز، پادىشاھنىڭ ئالدىغا چىقىڭ، — دەپ بۇيرۇدى. قائىدىگە بىنائەن، قورچى بېشىنىڭ ئۆزىمۇ تۆۋەنگە يېنىپ چۈشۈپ پادىشاھ بىلەن بىللە چىقىشى كېرەك ئىدى. ئەمما، بۇ تاغقا ئىككى قېتىم كەينى - كەينىدىن چۈشۈپ چىقىش ناھايىتىمۇ قىيىن ئىدى. بۇنى سەزگەن ئوتتۇرا ياشلىق قورچى بېشى ئىككى ساقچىنى موللا پەزلىددىنگە قوشۇپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈۋەتتى - دە، ئۆزى ھۇجرا يېنىدىكى سىلىق تاش ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، تەرلەپ كەتكەن يوغان بويۇنلىرىنى ئېرتىشقا باشلىدى.

موللا پەزلىددىن بۇرا تاغقا ھەر كۈنى نەچچە قېتىملاپ چىقىپ چۈشۈپ ئۆگىنىپ قالغان بۇ ئايىغىدىكى ئىخچام چورۇقى بىلەن تاشتىن-تاشقا يېنىك - يېنىك ئاتلايتتى، ئەمما كۆڭلى خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ھازىر پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ بەگلىرىگە دۇچ كېلىشى كېرەكلىكى، ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنىڭ قىيىنلىقى كۆڭلىگە تەھلىكە سالدى.

بابىر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى تاغنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىن ئاتلىق ئايلىنىپ ئۆتۈپ، قىيا تاشقا يېقىنلاشتى - دە، مازارلىقتىن يۇقىرىراقتا ئاتتىن چۈشۈشكە باشلىدى. موللا پەزلىددىن بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە قوشۇل-ماي ئالاھىدە توپ بولۇپ كېلىۋاتقان ئاياللارنى كۆرۈپ قالدى. ياۋاش قارا ئاتقا مىنگەن ۋە ئاپئاق كىيىنگەن ئوتتۇرا ياشلىق ئايال — بابىرنىڭ ئانىسى قۇتلۇق نىگارخانىم ئىدى. بادام گۈل رەڭلىك ئويناق ئاتتا قىزىل بېپەك قەبا[①] كىيگەن خانزادە بېگىم كېلىۋاتاتتى. موللا پەزلىددىن ئۇنى

① قەبا — ئېسىلزادە ئاياللار كىيىدىغان ئۇزۇن يەڭلىك سىرتقى كىيىم، كەمزۇلغا ئوخشايدۇ.

شوخ ئات ئۈستىدە چەۋەنداز يىگىتلەردەك ياخشى ئولتۇرغانلىقىدىنمۇ
تونۇدى ـ دە، ۋۇجۇدى بىردىنلا قىزىپ كەتكەندەك بولدى. كۆڭلىدىكى
بايىقى تەشۋىش ئۈستىگە ئوتلۇق هاياجان قوشۇلۇپ، يۈرىكى قېپىدىن
چىققۇدەك هودۇقۇپ كەتتى. موللا پەزلىددىن ئۆزىدە بىردىن يۈز بەرگەن
ئۆزگىرىشنى بىرەرسىگە سەزدۈرۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، پادىشاهنى كۈتۈۋې-
لىشۋاتقان مۇلازىملارنىڭ دالدىسىغا ئۆتتى ـ دە، باش ئېگىپ قول قوشتۇ-
رۇپ تۇردى. شۇ ۋاقىتتا ئىزلىرىمۇ تىترەۋاتقانلىقىنى سېزىپ، «خۇدا، ئۆزۈڭ
شەرمەندە قىلما!» دېگەن سۆزلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

2

بابىر مىرزىنىڭ ئاچىسى خانزادە بېگىم موللا پەزلىددىننى كۆپتىن
بېرى هەيران قالدۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن تۆت يىل بۇرۇن موللا
پەزلىددىن هىراتتىن كېلىپ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئەنجاندىكى چارباغىدا
ساراي سېلىشقا باشلىغان مەزگىلدە خانزادە بېگىم ئون ئالتە ياشتا ئىدى.
ئېسىلزادە قىزلار ئارىسىدا ئەڭ گۈزەل بولغان خانزادە بېگىم بىر قېتىم
ئەرلەرچە كىيىنىپ، ئات مىنىپ، ئىنىسىنىڭ ئۆسمۈر مۇلازىملىرى بىلەن
چەۋگان[1] ئوينىغان، موللا پەزلىددىن بۇنى كۆرۈپ هەيران قالغانىدى.
ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن، موللا پەزلىددىن ئەنجان ئوردىسى-
دىكى تۆرخانىنىڭ بەزى نەقىشلىرىنى يېڭىلاش ئۈچۈن چاقىرىلدى. شۇ
چاغدا ئون سەككىز ياشلىق خانزادە بېگىمنى تەڭ بويلۇق كېنىزەكلەر
ئارىسىدا ساتار چېلىپ ئولتۇرغان پەيتىدە كۆردى ـ دە، ئۆز كۆزلىرىگە
تەستە ئىشەندى. چۈنكى، بىر چاغلاردا ئەرەنچە كىيىنىپ چەۋگان ئوينىغان
ئاشۇ قىز ئەمدى ساتاردا شۇنچىۋالا نەپىس، شۇنچىۋالا مەيىن كۈي
چالاتتى. ئۆزىمۇ شۇقەدەر گۈزەللىككە تولۇپ ئولتۇراتتىكى، موللا پەزلىد-

---

① چەۋگان — هازىرقى هاككى ئويۇنىغا ئوخشايدۇ. پەقەت ئوچۇق مەيداندا ئاتلىق ئوينىلىدۇ.

دىن ئىختىيارسىز ئۇنىڭ سېھرىگە بېرىلىپ غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى.
كېيىن موللا پەزىلىددىن تامغا نەقىش ئۆلگىلىرىنى سىزىۋاتقاندا، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشنى قىزىقىپ تاماشا قىلىشقا باشلىدى. ھاياجانلانغانلىقىدىن موللا پەزىلىددىننىڭ قولىدىكى سېركول چۈشۈپ كەتتى.
— ئاجايىپ نەقىش سىزغانسىز، كۆزۈم تەگدىمۇ، مەۋلانا؟ — دېدى خانزادە بېگىم ئەيىبنى ئۆزىگە ئالغاندەك بولۇپ.
موللا پەزىلىددىن سېركولنى يەردىن ئېلىۋېتىپ:
— ياق، ئەكسىچە، بېگىم، سىزنىڭ نەزىرىڭىز چۈشكەن نەقىش تېخىمۇ ياخشىراق سىزىلىدۇ!
— مەن مەۋلانانى رەسسام ئىكەن، دەپ ئاڭلىدىم.
— مېمارلار رەسساملىق سەنئىتىدىن خەۋەردار بولۇشى زۆرۈر.
— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ رەسسىمىنى سىزىپ بېقىڭ!
كۈتۈلمىگەن بۇ تەكلىپتىن چۆچۈگەن موللا پەزىلىددىن ئەتراپقا ئالاڭلاپ قارىدى. تۆرخانىدا باشقا ھېچكىم يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ دېدى:
— سىزاتتىم... پەقەت...
— ئەنسىرىمەڭ، مەۋلانا، سىر ساقلاشقا قادىرمەن!
— ئەگەر مەن سىزغان رەسىم ئۇ دۇنيادا جان تەلەپ قىلسا، نەدىن تاپىمەن، بېگىم؟
موللا پەزىلىددىن بۇ سۆزلەر بىلەن شەرئەت رەسىم سىزىشنى مەنئى قىلغىننى، ئەگەر قولغا چۈشسە جېنى خەۋپ ئاستىدا قېلىشنى ئېيتماقچى ئىدى. خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئۇچۇق ئېيتالمىغان پىكرىنى چۈشەندى - دە، كۈلۈمسىرىدى:
— ئەگەر رەسىمىم ئۇچۇن سىزدىن جان تەلەپ قىلسا، ماڭا ئېيتىڭ، مەن ئۆز جېنىمنى بېرىمەن.
موللا پەزىلىددىن پولات ساندۇقتا يوشۇرۇپ يۈرگەن رەسىمنى مانا شۇ سۆزلەردىن كېيىن سىزىشقا جۈرئەت قىلغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى

توپىلاڭلاردا ئۇ خانزادە بېگىمنى ئۇزاق ۋاقىت ئۇچراشتۇرالماي يۈردى. پەقەت ئۆتكەن يىلى كۈزدە مانا شۇ بۇرا تاغقا خانزادە بېگىمنىڭ ئۆزى كېلىپ قالدى. بابىر سەمەرقەندكە كېتىشىدە ئۆز ئانىسى ۋە ئېگىچىسىگە «ئۇشتىكى ھۇجرىدىن خەۋەر ئالارسىلەر» دەپ تاپىلاپ قويغانىكەن. مىزان ئېيىدا ئۇشقا مېھمان بولۇپ كەلگەن خانزادە بېگىم بىر كېنىزىكى بىلەن بۇرا تاغقا چىقتى. موللا پەزلىددىن مۇشۇ پەيتتە يالغۇز شاگىرتى بىلەن ئىشلىمەكتە ئىدى. ھەربىر خىشنى، ياغاچنى، ھەربىر كوزا سۇنى تۆۋەندىن ئېلىپ چىققۇچە تامقى قۇرۇپ كېتەتتى. مەرمەر يونۇپ تاشچىلىق قىلىشقا تاشتاراش يوق، سىرلانغان چاقچۇق ئېلىشقا پۇل يوق. بۇنىڭ ھەممىسى موللا پەزلىددىننى ناھايىتى قىيناپ قويغانىدى. لېكىن، بۇ قىيىنچىلىقنى خانزادە بېگىمگە قانداق ئېيتسۇن؟ بېگىمنىڭ مەرۋايىت قادالغان يىپەك دوپپىسىدىن تارتىپ ئۇچى قايرىلغان قىزىل ئۆتۈكىگىچە ھەممىسى شۇنداق نەپىس كۆرۈنەتتى، بۇ كائىنات گۈزەللىكى ئالدىدا تاش ۋە خىشتىن گەپ ئېچىش تېخىمۇ غەلىتە تۇيۇلاتتى. بىراق، خانزادە بېگىم موللا پەزلىددىن-دىن بولغۇسى ھۇجرىنىڭ كۆرۈنۈشى سىزىلغان لايىھىنى سوراپ ئالدى. قەغەزگە قاراپ تۇرۇپ:

— گۈمبەزنى چاقچۇق بىلەن بېزىمەكچى بولۇپسىز، چاقچۇقىڭىز يېتىشەمدۇ؟ — دېدى.

موللا پەزلىددىن دەردىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ قىز مېمارلىق سەنئىتىدىنمۇ خەۋەردار ئىكەن، خېلى كىتاب مۇتالىئە قىلغانىكەن.

— بابىر مىرزا غەلىبە بىلەن قايتسا، خۇدا رەھمىتى ئاتامنىڭ ئاشۇ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرار، — دېدى، — شۇ چاغدا يەنە ئۆزىڭىز باش بولارسىز، مەۋلانا!

دۇنيادا تېخى ھېچبىر ياۋۇش موللا پەزلىددىنگە مۇنچىلىك يېقىملىق تۇيۇلمىغانىدى. خانزادە بېگىم ھەر قېتىم ئۇنى «مەۋلانا» دەپ ئۇلۇغلاش بىلەن گويا پارلاق ئىستىقبال ۋەدە قىلغاندەك بولاتتى. پادىشاھ ئائىلىسىدىن مېمارلىق سەنئىتىنى شۇنچىلىك بىلىدىغان، قەدىرلەيدىغان ئىنتىپاقداش تېپىلغىنى موللا پەزلىددىننىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپلا قالماستىن، قەلبىدە

غەلىتە زوق ۋە دادىللىق ئويغاتتى.

ئۇ تېپىلغاق قىيا تاشقا چىقىشتىن كۆرە چۈشۈشنىڭ قىيىنلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن خانزادە بېگىمنى كۆزىتىپ چۈشۈشكە باشلىدى. خەلق «قىل كۆۋرۈك» دەپ نام قويغان تار ۋە خەتەرلىك تاش سوقماقتىن ئۆتىۋاتقاندا خانزادە بېگىمنىڭ تېگى سىلىق چەمدىن تېكىلگەن ئۆتۈكى تېيىلىپ كەتتى. خانزادە بېگىم نىسپىي تۇرغۇنلۇقنى يوقىتىپ، يېنىدا كېتىۋاتقان كېنىزەككە قول سوزدى، ئەمما كېنىزەكمۇ تەسلىكتە كېلىۋاتاتتى. ئىككىسى باراۋەر چايقىلىپ كەتتى. كېنىزەك قورقۇپ چىرقىراپ كەتتى. ئۇلار تۆۋەندىكى قىرلىق تاشلارغا يىقىلىپ چۈشەي دەپ قالغاندا موللا پەزىلىددىن ئالدىغا سەكرەپ ئۆتۈپ، ئىككىسىنى ئىككى قولى بىلەن قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى. ياشقىنا كېنىزەك قورققىنىدىن موللا پەزىلىددىننىڭ يەلكىسىگە يېپىشىۋالدى، كېيىكتەك چاققان خانزادە بېگىم يىگىتنىڭ يەلكىسىدىن تۇتۇپ، ئۆزىنى چاپسان ئوڭلىدى ۋە ئۇنىڭغا ئاستا رەھمەت ئېيتتى. شۇ چاغ موللا پەزىلىددىن ئۆز يۈزىدە خانزادە بېگىمنىڭ ئىللىق نەپىسىنى سەزدى. قىزنىڭ يۈزىدىمۇ، لەۋلىرىدىمۇ، گۈل ئەتىرىگە ئوخشىمايدىغان، ئەمما ئۇنىڭدىنمۇ يېقىملىقراق، سىرلىقراق بىر ھىد بار ئىدى. موللا پەزىلىددىن شۇ ھىدنى ھىدلىدى ـ دە، خانزادە بېگىمنىڭ شاھ قىزى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇغاندەك بولدى. قىزنىڭ سالقىن، يۇمشاق قولىدىن تۇتۇپ نېرىقى تەرىپى تۈز چىغىر يولغا چىققۇچە قويۇۋەتمىدى. بەش – ئون قەدەملىك يولدا ئاددىي مېمار بىلەن مەلىكە ئوتتۇرىسىدىكى پەرق يوقىلىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە پەقەت كۈچلۈك يىگىت ۋە گۈزەل قىز بولۇپ تۇيۇلدى. لېكىن، ئۇنىڭدىن نېرىغا بارغاندا كېنىزەكلەر، تىزگىنچىلەر، سەۋدەرلەر ئارىغا قېتىلىپ خانزادە بېگىمنى قورشاپ ئېلىپ كېتىشتى. موللا پەزىلىددىن غەلىتە بىر چۈش كۆرۈپ ئويغانغان ئادەمدەك ھەيرانلىقتا قېلىۋەردى.

ئەتىسى خانزادە بېگىم ياردەمگە ئەۋەتكەن ئىككى كۈچلۈك يىگىت موللا پەزىلىددىنگە كېرەكلىك يۈكلەرنى پەستىن توشۇپ چىقىشقا باشلىدى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، تۆگىگە ئارتىلغان چاقچۇقلارمۇ يېتىپ كەلدى.

خانزادە بېگىم ئەۋەتكەن ھەربىر نەرسىدە موللا پەزلىددىن ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندەك بولاتتى. پولات ساندۇقتىكى رەسمىنى ئاخشاملىرى يالغۇز قالغىنىدا قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزاقلارغىچە تىكىلەتتى. قىز تېپىلىپ كەتكەن مانا شۇ تاغنىڭ تاشلىرىدىن خانزادە بېگىمنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئېلىلىق نەپىسى ۋە سىرلىق ھىدى ھامان كېلىپ تۇرغانغا ئوخشايتتى. «بۇ مۆھەببەتمىدۇ؟ — دەيتتى موللا پەزلىددىن ئۆزىگە ئۆزى، — ياق، ياق! مەندىكى تۇيغۇ، غەرەزسىز بىر ئىلاھىي مېھرىنىڭ نىشانىسى، خالاس. باشقىچە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس!».

ھازىر يەنە خانزادە بېگىمنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تەمتىرەپ قالغان موللا پەزلىددىن ئۆزىنىڭ مانا شۇ ئېتىقادىدا تۇرۇشقا مەھكەم تىرىشاتتى ۋە ئاياللار تەرىپىدىن كۆزىنى ئېلىپ قاچاتتى.

3

بابىر مىرزا ئاتتىن چۈشكەندە بويى ئۆسۈپ چوڭ يىگىتلەرگە تەڭلە- شىپ قالغانلىقى بىلىندى. قەدەم ئېلىشىمۇ خېلى سالماقلىق. تەختكە ئولتۇرغاندىن بۇيان ئۆتكەن ئۈچ يىل ئۇنى ناھايىتى چاپسان چوڭايتقان، كۆز قاراشلىرى كۆپنى كۆرگەن ئادەملەرنىڭكىدەك ۋەزمىن. پەقەت ئىنچىكە قامەتى بىلەن تېخى ئانچە توشمىغان يەلكىلىرى ئۇنىڭ تېخى ئون بەش ياشقا كىرگەنلىكىنى ئەسلىتىپ تۇراتتى. ئەمما، تاغقا چىقىشتا بابىرنىڭ ئۆسمۈرلۈكى تازا كارغا كەلدى. ئۇ ھەممىنىڭ ئالدىدا تاشنى تاشقا يېنىك چىقىپ كېتىۋاتاتتى، بەزىدە ئاتىسىغا، بەزىدە ئاچىسىغا يۇقىرىدىن قولىنى سوزۇپ ياردەملىشىپ قوياتتى.

بەگلەر ۋە مۇلازىملارنىڭ كۆپچىلىكى پەستە قېلىشتى. يول تار، ھۇجرا كىچىك بولغانلىقى ئۈچۈن ھازىر بىرىنچى نۆۋەتتە پادىشاھ ئائىلىسى ۋە بابىرنىڭ ئەڭ يېقىن كىشىسى بولغان ئىشىك ئاغا قاسىمبەگ چىقماقتا ئىدى. كاۋچىن ئۇرۇقىدىن چىققان قاسىمبەگ سېمىز، بەستلىك كىشى بولغاچقا، تاغنىڭ يېرىمىغا چىققۇچە نەپىسى بوغۇلۇپ، قىينىلىپ قالدى.

بابىر بۇنى كۆرۈپ، تۇزرەك تاش ئۇستىدە توختىدى. قاسىمبەگمۇ توختاپ، ئارقىدىن كېلىۋاتقان موللا پەزلىددىنگە قاراپ دېدى:

— جانابىي مىمار، بۇ تاشلاردىن پەلەمپەي يونۇش ئىمكانىيىتى بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

موللا پەزلىددىن پەسرەكتە توختاپ قول قوشتۇردى ـ دە، يەڭگىل بىر تەزىم بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئالىي زاتلىرى ئەمر بەرسە، پەلەمپەي يونۇش ئىمكانىيىتى بار.

قاسىمبەگ يۇقىرىغا بۇرۇلۇپ، بابىرغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. بابىر كۈلۈمسىرەپ:

— ئەجەبا! — دېدى ئەمدى چوكىيىۋاتقان ئۈسمۈر ئاۋازى بىلەن، — تاغ چوققىسىغىمۇ پەلەمپەي بىلەن چىقامدۇ؟

ساددىراق ئادەم بولغان قاسىمبەگ تەكلىپى ئورۇنسىز چىققىنىنى سەزدى ـ دە، ئىززەت ـ نەپسىگە تارتماي گەپنى كۈلكىگە يۆتكىدى:

— ئەمىرزادەم، ئىلتىپات قىلدىڭىز. كەمىنىنى بۇ تەرلەپ ـ ھاسىراشلاردىن پەلەمپەيلەرمۇ قۇتقۇزالمايتتى.

ئەمدى قۇتلۇق نىگارخانىممۇ كۈلدى:

— قاسىمبەگ جانابلىرى ھەقلىق. ئات ـ ئۇلاغ ئۆتەلمەيدىغان بۇ چوققىلارغا شاھمۇ پىيادە چىقىدۇ، مەلىكىمۇ!

— ھەتتا، خانزادىلەرمۇ! — دەپ بابىر ئاچىسىغا قاراپ شوخ كۈلۈمسىرىدى.

شۇنداق خۇش چاقچاقلار بىلەن ھۇجرىغا يېتىپ بېرىشتى. ئاسمان رەڭ گۈمبەزلىك كىچىككىنە بىنا كۆكلەم قۇياشىدا شۇنداق نەپىس جۇلالىنىپ كۆرۈندىكى، بابىرنىڭ دىلى بىردىنلا روشەنلىشىپ كەتتى. ئەتراپىدىكى تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى، باھار ۋە تاغلار ئاپئاق ئىشلىتىلگەن نەقىشلەرنى، گۈمبەزدىكى چاقچۇقلارنىڭ رەڭگىنى تېخىمۇ ئېچىپ كۆرسەتتى.

قاسىمبەگ بابىرنى، ئۇنىڭ ئانىسى ۋە ئاچىسىنى ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن ئىچكىرىگە ئۆزىتىپ قويدى ـ دە، ئۆزى مەرمەر پەلەمپەي ئالدىدا قول قوشتۇرغىنىچە قالدى. ئۇ ئاياللار بار جايغا پادىشاھتىن بىشارەت

بولمغۇچە كىرمەيتتى. موللا پەزلىددىن قاسىمبەگدىن بىرىراقتا — ئايۋان تۆۋىگە كېلىپ تۇردى.

بابىر گۈزەل ئويما نەقشلەرگە، تام ۋە تورۇس بېزەكلىرىگە بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى - دە، ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى. ئانىسى بىلەن ئاچىسىغا يول بېرىپ، كېيىن ئۆزى ئىچكىرىگە كىردى.

ھۇجرىنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولمىسىمۇ، قائىدىگە بىنائەن غەرب تەرەپ-تىكى مېھرابقا شام يېقىپ قويۇلغانىدى. كۈندۈزكى يورۇقلۇقتا كۆزگە تەسلىكتە كۆرۈنۈۋاتقان شام نۇرى ئۆپچۆرىدىكى چىرايلىق نەقشلەرگە چۈشۈپ، بىلىنەر - بىلىنمەس جىلۋىلىنەتتى. بۇنىڭ ھەممىسى بابىردا ئاجايىپ زوق ئويغاتتى. ئۇ شام يېنىدىكى توق قىزىل نەقشلەرنى خانزادە بېگىمگە كۆرسىتىپ:

— ئىسلىمى گۈلخان[1]شۇمۇ؟ — دەپ سورىدى.

خانزادە بېگىم بىر ئۇكىسىغا، بىر نەقشكە قارىدى - دە، شوخ كۈلۈمسىرىدى:

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىڭىز ئېيتىمەن.

بابىرمۇ كۈلۈمسىرەپ:

— كەچتىم، ئېيتىڭ، — دېدى.

خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا قايرىلىپ، ئىشىك ئۈستىدىكى قىپقىزىل نە-قشلەرنى كۆرسەتتى:

— ئىسلىمى گۈلخان مانا بۇ، سىز نەقش لالەنى[2]بۇنىڭغا ئوخشى-تىپسىز، ئەمىرزادەم.

خانزادە بېگىم كۆرسەتكەن نەقشلەر ھەقىقەتەن قىپقىزىل ئوت يالقۇنلىرىنى ئەسلىتەتتى، ئۇنىڭ ئىشىك ئۈستىگە نەقشلىنىشىمۇ بىكار ئەمەس ئىدى. «كەلگۈچىگە ئەگەشكەن بالا - قازانى ئوت يالقۇنى ئېلىپ قالىدۇ» دېگەن قەدىمكى ئېتىقاد ۋە كېلىن - كۈيئوغۇلنى ئىشىك ئالدىغا يېقىلغان ئوت يالقۇنىدىن ئايلاندۇرۇپ ئۆتۈش ئادەتلىرى بابىرنىڭ ئېسىگە

---

[1] نەقش تۈرلىرى.
[2] نەقش تۈرلىرى.

چۈشتى. ئۇ ئاچسىغا تەن بەرگەندەك قاراپ:
— سىز ھەقلىقسىز، مەن سەۋەنلىك قىپتىمەن، — دېدى. شۇ چاغدا قۇتلۇق نىگارخانىم سۆز قاتتى:
— بابىر مىرزىنىڭ سەۋەنلىكىنى كەچۈرۈشكە تېگىشلىك. چۈنكى، بۇ ھۇجرىدا نەقشى لالەمۇ خۇددى گۈلخانىدەك يېنىپ كۆرۈنىدۇ!
ئانىسىنىڭ ئىلتىپات قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرى بابىرنىڭ ھۇجرىدىن ئالغان زوقىنى يەنە بىر دەرىجە ئاشۇردى.
ئۇچەيلەن ئايۋانغا قايتىپ چىقىۋاتاتتى، پەستە تۇرغان موللا پەزلىدىن بابىرنىڭ چىرايىنىڭ ئېچىلىپ كەتكىنىنى كۆردى. بابىر پەلەمپەي ئالدىدا تۇرغان قاسىمبەگكە قاراپ:
— بۇرا تاغقا تېخىمۇ مۇناسىپ! — دەپ قويدى.
بۇرا تاغنى بابىر ياشلىقىدىنلا ياخشى كۆرەتتى. تۇز ۋادىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بۇ ئېگىز تاغ ئادەملەرنى ھەيران قالدۇرۇش ئۈچۈن يارىتىلغانغا ئوخشايتتى. مانا شۇنداق تاغقا سىلىنىشى، بۇ ھۇجرا ئۈچۈن ناھايىتى قالتىس بىر خىسلەت ئىكەنلىكىنى سەزگەن قاسىمبەگ بىر چەتتە قول قوشتۇرۇپ جىم تۇرغان مېمارنى چاقىردى.
بابىر پادىشاھ بولغاندىن بۇيان ئۆز كۆڭلىدىن چىقىرىپ سالدۇرغان بۇ بىرىنچى ئىمارىتى ناھايىتى كىچىك بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئەزىز ۋە غەنىيمەت تۇيۇلدى. ئۇ تاغ لېۋىدە شۇنداق جازىبە بىلەن تۇرغان ھۇجرىنىڭ ئۇزاقراق ۋاقىت تۇرۇشىنى خالىغاندەك مېمارغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى:
— تاغدا قار - يامغۇر كۆپ بولىدۇ. ھۇجرا ئۇزۇن ۋاقىتقا چىداشلىق بېرەلەرمۇ؟
موللا پەزلىددىن قولىنى تەزىم بىلەن كۆكسىگە قويۇپ:
— ئىنشائاللا، چىداشلىق بېرىدۇ، — دېدى. قاسىمبەگ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ:
— ھە، قىرىق - ئەللىك يىل ياخشى تۇرىدۇ، — دەپ قويدى.
«قىرىق - ئەللىك يىل» دېگەن سۆزلەر موللا پەزلىددىنگە ئازار

بەرگەنلىكى ئۇنىڭ قاسىمبەگكە قىسقا بىر كۆز تاشلاپ قويغىنىدىن سېزىلدى. شۇ چاغدا موللا پەزلىددىن ئۆز يۈزىگە كىمنىڭدۇر مۇلايىمغىنا نەزەر سالغانلىقىنى ھېس قىلدى. بېشىنى كۆتۈرسە خانزادە بېگىم يۈزىگە سېلىنغان نېپىز ئاق يىپەك پەردە ئارقىلىق موللا پەزلىددىنگە قاراپ تۇرۇپتۇ. موللا پەزلىددىننىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ئوت كەلكۈنى ئىچىدە قالغاندەك بولدى. ئۇ ھازىر سىرنىڭ پاش بولۇشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ يەنە تەزىمگە باش ئەگدى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم بابىرغا ئىزاھ بەردى:

— ئەمىرزادەم، خۇدا خالىسا، بۇ ھۇجرا كۆپ ئەۋلادلارنى كۆرگۈسى. قاراڭ، قار - يامغۇر تېگىدىغان جايلىرى تاشتا ياسالغان. ئۈلى قىيا تاشقا مۇستەھكەم ئورنىتىلغان. موللا پەزلىددىننىڭ ماھارىتى يۇقىرى، ئۇ ھىرات بىلەن سەمەرقەند مېمارلىرىدىن تەلىم ئاپتىكەن.

قاسىمبەگ «قىرىق - ئەللىك يىل تۇرار» دەپ، ھۇجرىنىڭ ئۆمرىنى قىسقا قىلىپ قويغانلىقىدىن ئەمدى خىجالەت بولدى. ھۇجرىنىڭ نېرىسىدا چوڭ تاش ئارقىسىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەۋدەر بېشىغا بىر قارىۋېلىپ، كېيىن مېمارغا ئۆرۈلدى:

— ئاپىرىن، سىزگە موللا پەزلىددىن!

بابىر قاسىمبەگنىڭ سۆزىنى ئوڭشاپ:

— مەۋلانا پەزلىددىن! — دېدى.

شۇنىڭ بىلەن مېمارغا مۆتىۋەر مەۋلانىلىق ئۇنۋانى بېرىلگەندەك بولدى. قاسىمبەگ پادىشاھنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇستى - ئۇستىگە سەۋەنلىك ئۆتكۈزگەنلىكىنى بىر ئىش بىلەن توغرىلىغۇسى كەلدى - دە، سەۋدەر بېشىغا بۇيرۇدى:

— مەۋلانىغا تون كەلتۈرۈلسۇن!

سەۋدەر بېشى تەمتىرەپ پەسكە قارىدى. مۇكاپات ئۈچۈن ئېلىپ يۈرۈلىدىغان تونلار تاغ ئېتىكىدىكى چېدىرلاردا قالغانىدى. قاسىمبەگ بۇنى سەزدى - دە، ئۇستىدىكى يېڭى كىمخاپ تونىنى يەشمەكچى بولۇپ:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، ئىجازەت قىلىڭ! — دېدى.

بابىر ئۇنىڭ مەردلىكىگە تەن بەرگەندەك ھەجەپ باش لىڭشىتتى.

قاسىمبەگ زەر ياقىلىق كىمخاپ توننى يېشىپ، موللا پەزلىددىننىڭ يەلكىسىگە ئارتتى.

— مەۋلانىغا تېزدىن جابدۇقلىرى بىلەن بىر ئات ئىنئام قىلىنسۇن، — قوشۇمچە قىلدى بابىر.

موللا پەزلىددىن تەزىمگە ئېگىلىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈۋېتىپ، بىرنەچچە كىشىنىڭ :

— مۇبارەك! مۇبارەك! — دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىدى.

بۇ سۆزلەرنىڭ ئارىسىدا ئەڭ يېقىملىقى خانزادە بېگىمنىڭ مۇبارەكلىشى بولدى. مەۋلانا پەزلىددىن ئۇنىڭغا ئىككىنچى قېتىم قاراشقا جۈرئەت قىلالماي يەرگە كۆز تىكىپ تۇرغان بولسىمۇ، شۇ مىنۇتلاردا ئۆزىنى بەختىيار سېزەتتى.

4

كەچلىكى ھۇجرىدا بابىرنىڭ يالغۇز ئۆزى قالدى. قاسىمبەگ كېرەكلىك ئادەملەرگە «ھۇجرا مىرزا ھەزرەتلىرىنىڭ خىلۋەتگاھى بولدى، كېچىسىمۇ شۇ جايدا قونۇشى مۇمكىن» دەپ بىلدۈرۈپ قويدى. مۇھاپىزەتچىلەر بابىرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەسلىككە تىرىشىپ، ھۇجرىنىڭ ئارقا تەرىپىدە مۇھاپىزەتچىلىك قىلىشقا باشلىدى.

داۋاملىق كۆپچىلىكنىڭ دىققەت مەركىزىدە بولۇش ۋە پادىشاھنىڭ ھەربىر سۆزى، ھەربىر ھەرىكىتى كىمنىڭدۇر تەقدىرىگە تەسىر قىلىشىنى ئۇنتۇيالماي ھەمىشە سەگەك ۋە ئېھتىياتكار ھالەتتە تۇرۇشتىن بابىر ناھايىتى سىقىلاتتى. ياش بەدىنىنىڭ ئەركىن بولۇشىنى، ئاددىي تەڭتۇشلىرى ئوخشاش ئوچۇق - يورۇق يايراپ يۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. ھازىر ئۇ ھۇجرا ئىچكىرىسىگە تاشلانغان بەقەسەم كۆرپىلەر ئۈستىگە چىقىپ بېشىغا ياستۇق قويماستىن بىرپەس ئوڭدىسىغا ياتتى. كېيىن ئېغىناپ دۈم بولدى - دە، ئېگىكىنى ئالقىنىدا تىرەپ، تامدىكى نەقىشلەرگە تىكىلدى. كۈن بويى ئاتتا يۈرۈپ تېلىققان بولسىمۇ دەم ئېلىپ ياتقۇسى كەلمەيتتى. ئورنىدىن

سەكرەپ تۇرۇپ، غۇلچىنى سوزۇپ كېرىلدى، ئەسنىدى، كېيىن ئايۋانغا چىقتى ـ دە، يەنە ئەتراپنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى.

تۆت تەرەپنىڭ ھەممىسى باھار گۈزەللىكىگە تولغان. ھاۋا تازا بولغانلىقى ئۈچۈن پەستە يېقىلىۋاتقان گۈلخاننىڭ تۈتۈنىمۇ ئادەتتىكىدىن سۈزۈكرەك كۆرۈنەتتى. ئاخىرى قارلىق تاغلار بىلەن تۈتىشىپ كەتكەن ۋادىنىڭ كۆزگە چېلىققان ھەممە جايى ياپيېشىل. بىر يېرىدا ئۆزگەنت، بىر يېرىدا مەرغىلان، يىراقلاردا ئىسپەرە، خوجەند، كاسان ۋە ئاخسى ۋە ئۆرچىنلەرنىڭ①ھەممىسىدە باغ ـ ۋارانلارنىڭ گۈل ـ چېچەككە تولغىنىنى بابىر گويا خىيال كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلۇغۋار تاغلار ئەپسانىۋى قەلئە تاملىرىدەك ئەتراپنى ئوراپ تۇرغان بۇ گۈزەل ۋادا ھازىر ئاۋۋالقىدىن خېلىلا خاتىرجەم. ئۇرۇش تۈگىگىنىگە ئىككى يىلدىن ئاشتى.

بۇنداق تىنچ، بەختىيار ۋاقىتلاردا ئۇنى قەغەز ـ قەلەم ئۆزىگە تارتاتتى. سەۋدەرلەر ھۇجرىغا مىز②كەلتۈرۈپ قويۇشقان. بابىر بەقەسەم كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرۇپ «ۋەقەئىي» دەپ ئاتىغان خاتىرە دەپتىرىنى ئاچتى. كېيىنكى يازغانلىرى ئۆزى يېقىندا كۆرگەن كانىبادام ۋە ئىسپەرە ھەققىدە ئىدى. ئەمدى ئوش توغرىسىدا يېزىشقا باشلىدى: «ئوش يېزىسى ئەنجاندىن تۆت ياغاچلىق يول... بۇرا تاغنىڭ تۇمشۇقىدا تارىخى توققۇز يۈز ئىككىدە مەن بىر ئايۋانلىق ھۇجرا سالدىم. بۇ ھۇجرا ناھايىتى ياخشى چىقتى، پۈتۈن شەھەر ۋە مەھەللە ئۇنىڭ ئاستىدا كۆرۈنىدۇ.»

بابىر ئوشنىڭ بىنەپشە، لالەلىرى، ئىقىن سۇلىرى، پارقىرايدىغان قىزىل تاشلىرى ھەققىدىمۇ بېرىلىپ يېزىۋاتاتتى.

توساتتىن قاسىمبەگ ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى:

— ئەمىرزادەم، خىيالىڭىزنى بۆلسەم كەچۈرۈڭ. بۇخارادىن — سۇلتان ئەلى مىرزىدىن مەكتۇپ كەپتۇ!

بابىردىن ئىشارە بولغاندىن كېيىن، قاسىمبەگ ئىچكىرىگە كىرىپ، يۆگەم قىلىنغان ئالتۇن بوغقۇچلۇق مەكتۇپنى بابىرغا ئۇزاتتى. بابىر

① ئۆرچىن — ھازىرقى «رايون» چۈشەنچىسىگە توغرا كېلىدۇ.
② مىز — ئالتە پۇتلۇق شىرە.

مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى ـ دە:
— سۇلتان ئەلى مىرزا بىزنى سەمەرقەندكە تەكلىپ قىلىپتۇ، — دېدى.
— بىتىم تۇزگەن ئىدىڭىزغۇ، ئەمىرزادەم. سەپەرگە چىقىش كېرەك؟
— ئالدىرىماڭ، ئاۋۋال ئانام ھەزرەتلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئالايلى.
بابىرنىڭ ھەربىر مۇھىم ئىشتا ئانىسىدىن مەسلىھەت سورىشى قاسىمبەگكە ئانچىۋالا ياقمايتتى. چۈنكى، ئاياللار جەڭ ـ جېدەللەردىن بەكمۇ بىزار بولغانىدى. جەڭگىۋار بەگلەر بولسا، ئۇرۇشسىز يۇرسە قىلىچلىرى داتلىشىپ قالىدىغاندەك تاقەتسىزلىنەتتى.
قاسىمبەگ قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ چېدىرىغا بابىر بىلەن بىللە چۇشۇپ كەلدى.
خانزادە بېگىممۇ ئانىسىنىڭ ھۇزۇرىدا ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار بابىر ئۇچۇن داستىخان سالدۇرۇپ، ئالتۇن لېگەندە كاۋاپ كەلتۇردى. كاۋاپتىن كېيىن قىمىز ئىچىلدى. قاسىمبەگ بورۇتىغا تەگكەن قىمىز يۇقىنى ئالقىنى بىلەن ئېرتىۋېتىپ سۆز باشلىدى:
— ئەمىرزادەم سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن ئىتتىپاق تۇزگەن. بۇ يەردىن چېرىك باشلاپ بېرىشقا ۋەدە قىلغانىدۇق.
— خۇدايىم بىزنى خۇشال كۇنلەرگە يەتكۇزدى، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — ئەمدى شۇنى غەنىيمەت بىلەيلى، جانابىي قاسىمبەگ. سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆز ئاكىسى بايسۇنقۇر مىرزا بىلەن سەمەرقەند تەختىنى تالىشىۋاتىدۇ. بابىر مىرزا ئۇلاردىن يۇقىرى تۇرۇشى كېرەك. خۇداغا شۇكۇر، ئەمىرزادەمنىڭ ئەنجاندا ئۆز تەختى بار.
قاسىمبەگ بۇ سۆزلەرگە دەرھال جاۋاب تاپالماي ئويلىنىپ قالدى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم سۆزگە ئارىلاشتى:
— ئەمىرزادەم، سەمەرقەند يۇرۇشىنىڭ چىقىمىغا ئەنجاندا سارايلار، مەدرىسلەر قۇرسىڭىز بولار. ئەنجانمۇ سەمەرقەندتەك كۆز چاقنىتىپ تۇردىغان جاي بولسا، نامىڭىز ئۇلۇغبەگ مىرزىنىڭ نامىدەك شۆھرەت قازانسا، بىز ئاجىزلىرىڭىزنىڭ ئارزۇيىمىز شۇ!

بابر چاقچاق ئارىلاش كۈلۈمسىرىدى:

— مەن ئاۋۋال سەمەرقەند زىننەتلىرىنى بىر كۆرمەكچىمەن. ئىبرەت ئالساق، ئۇنىڭدىن كېيىن ئالارمىز.

قاسىمبەگ بابۇرنىڭ سۆزلىرىنى ياقتۇرۇپ:

— ئىلتىپات قىلدىڭىز، ئەمىرزادەم! — دەپ قويدى.

— لېكىن، ئەمىرزادەم سەمەرقەندنى ياش ۋاقتىدا كۆرگەن، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى قۇتلۇق نىگارخانىم.

— بەش يېشىمدا كۆرگىنىم ئانچە يادىمدا قالماپتۇ.

خانزادە بېگىم كۈلدى:

— بۇلتۇر سەمەرقەند ئادەملىرى بىلەن كېتىپ بىزنى تازا سېغىندۇرغانىدىڭىزغۇ؟

بابىر بۇلتۇرقى مۇۋەپپەقىيەتسىز يۈرۈشنى ئەسلەپ جىددىيلەشتى:

— راست، بۇلتۇر تۆت ئاي سەمەرقەند ئەتراپىنى كەزدۇق، ئەمما شەھەر دەرۋازىلىرى بىز ئۈچۈن بىرەر قېتىم ئېچىلمىدى. بىز بوۋىلىرىمىزنىڭ پايتەختىنى كۆرۈشكە مۇناسىپ ئەمەس ئوخشايمىز!

بابىر بۇ سۆزلەرنى شۇنداق ئېچىنىپ، غەزەپ كەلگىنىنى يوشۇرالماي لەۋلىرى تىترەپ ئېيتتىكى، ئۇنىڭ تېخى ناھايىتى ياش ئىكەنلىكى بىردىنلا بىلىنىپ قالدى. ھالبۇكى، ئۇ سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بارغان، ئەگەر شەھەرگە كىرسە تەختكە ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى. توغرا، بايسۇنقۇر مىرزىمۇ تۆمۈرىيلەر ئەۋلادىدىن ئىدى، شۇنداقلا بابىردىن بەش ياش چوڭ ئىدى، دېمەك، تەختتە ئولتۇرۇشى قانۇنىي ئىدى. بىراق، ئەنجان بەگلىرى بايسۇنقۇر مىرزىدىن يۈز خىل كەمچىلىك تېپىپ، ئۇنى ھەممىشە يامانلاپ سۆزلىشەتتى ۋە سەمەرقەند تەختىگە پەقەت بابىرنى لايىق كۆرۈشەتتى. بايسۇنقۇر مىرزا بۇنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن بابىرنى سەمەرقەندكە يولاتمايتتى. مۇبادا بابىر شەھەرگە قوشۇنسىز پايتەختنى كۆرۈش ئۈچۈن مۇنداقلا كىرىدىغان بولسا، بايسۇنقۇر مىرزا ئۇنى تۇتۇۋېلىپ يوق قىلىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەن ئوغلىنىڭ بۇ

تالاشلار ۋە ئاداۋەتلەرگە ئارىلاشماستىن ئۆز مەملىكىتىدە خاتىرجەم ھۆكۈم سۈرۈشنى خالايتتى. ئۇ بابىرنىڭ غەزەپتىن ئۆزگىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە ئانىلارچە كۆيۈنۈپ قارىدى ـ دە، ئۇنىڭغا جان ـ دىلىنى بەرگۈسى كېلىپ سۆزلىدى:

— بابىرجان، سۆزۈمگە ئىشىنىڭ، بۇ بەش كۈنلۈك دۇنيا سىزنىڭ ئېچىنىشىڭىزغا ئەرزىمەيدۇ!

ئانىسىنىڭ ئوغلىنى پادشاھ بولماستىن ئاۋۋالقى نامى بىلەن ئاتاپ، كۆيۈنۈپ سۆزلىگىنى بابىرغا ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلدى.

— ۋاقتى ـ سائىتى كېلەر، سەمەرقەند ئارزۇسىغىمۇ يېتىشەر-سىز، — دەپ داۋام قىلدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — بىراق ھازىر خەلق خاتىرجەملىكتە ئۆمۈر كەچۈرۈشكە تەقەززا. ئانىڭىز سىزدىن ئىلتىماس قىلىدۇكى، سەمەرقەندكە بولغان ھەربىي يۈرۈشنى بەش ـ ئالتە يىلغا كېچىكتۈرسىڭىز. ھەممىسىزگە باش بولۇپ، ۋادىنى ئاۋات قىلسىڭىز، ئەنـ-جاندا، مەرغىلاندا، ئوشتا زور ئابىدىلەر قۇرسىڭىز!

قۇتلۇق نىگارخانىم پادشاھ ئوغلىغا ئۆزۈندىن بويان مۇنچىلىك جىددىي، مۇنچىلىك قەتئىي ئىلتىماس قىلمىغانىدى. قاسىمبەگ يەرگە قاراپ جىمىپ كەتتى. بابىرمۇ بىرمەھەل داستىخان چېتىدە ئالتۇن جامدا قىزغۇچ كۆرۈنۈۋاتقان قىمىزغا كۆز تىكىپ جىم بولدى. ئومۇمىي جىملىقتا خانزادە بېگىمنىڭ نەپىس، سۈزۈك ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئەمىرزادەم، سىز ناۋايىنىڭ داستانلىرىنى ياد بىلىسىز. پەرھاد قانداق ئاجايىپ بىنالار قۇرغانلىقىنى بىر ئەسلەڭ. مەن بىر مۇڭلۇق ئېگىچىڭىز دائىم شۇنى ئارزۇ قىلىمەنكى: سىزمۇ پەرھادتەك قۇرغۇچى بولۇڭ! دۇنيادا بۇنىڭدىن ئۇلۇغ، بۇنىڭدىن ساۋابلىق ئىش يوق!

بابىر ئوشتا ئۆزى قۇردۇرغان كىچىك بىر ھۇجرىدىن بۇگۈن قانچە-لىك زوق ئالغىنىنى ئەسلىدى ـ دە، ئانىسى بىلەن ئاچىسىنىڭ تىلەكلىرى-نى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگۈسى كەلدى. ئەمما، ئۇ مۇنداق مۇھىم دۆلەت ئىشلىرىنى بىر ئۆزى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. بابىر قاسىمبەگكە ياردەم سورىغاندەك قاراپ:

— چارسى تېپىلامدىكىن؟ — دېدى.

سۆز سەمەرقەند يۇرۇشىنى قالدۇرۇش ھەققىدە ئىكەنلىكىنى قاسىمبەگ سەزدى. ئەسلىي ھەربىي ئادەم بولغان ۋە نۇرغۇن جەڭ ـ جېدەللەرگە قاتناشقان قاسىمبەگ بابىر خالىغان چارىنىڭ تېپىلماسلىقىنى ئىچ ـ ئىچىدىن سېزىپ تۇراتتى. چۈنكى، سەمەرقەند يۇرۇشى ھەممە نوپۇزلۇق بەگلەرنىڭ كېڭىشىدە ماقۇللانغان، تەييارلىق ئىشلىرى ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەن. زور توسالغۇدىن ئۆتۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن سەكرەۋاتقان ئاتنى بىردىنلا توختاتقىلى بولمايدۇ، مۇبادا زورىغا توختىتىلغاندىمۇ ئات يىقىلىشى، چەۋەندازنى يەرگە تاشلىشى مۇمكىن. قاسىمبەگ بۇنى ئوچۇق ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى ـ دە، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

— ئەمىرزادەم، قۇللىڭىز چارە تېپىشتىن ئاجىزمەن، — دېدى. بۇ جاۋاب بابىرغا ئېغىر كەلدى:

— ئانامنىڭ ئىلتىماسلىرىنى رەت قىلايمۇ؟

بابىر بۇ سۆزلەرنى شۇنداق زەردە بىلەن ئېيتتىكى، قاسىمبەگ ھازىر ئۇنىڭ ئانىسى ۋە ئاچىسى ئېيتقان ئىشلارنى قىلغۇسى كېلىپ تۇرغانلىقىنى ئېنىق سەزدى. كېيىن ئۇ بابىرنىڭ تۇنۇگۈنلا سەمەرقەند يۇرۇشىگە قوشۇلۇپ، جەڭلەرگە قاتنىشىش ئىشتىياقىدا قىزغىن ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلىدى ـ دە، كۆڭلى غەش بولدى. بابىردىكى بۇ ئۆزگىرىشچانلىقنى قاسىمبەگ ياشلىقىدىن، خاملىقىدىن كۆرەتتى، خۇسۇسەن مۇنداق مۇرەككەپ دۆلەت ئىشلىرىدا ئاياللارنىڭ سۆزىگە كىرىشنى زور بىر ئاجىزلىق بەلگىسى دەپ بىلەتتى. ئەمما، قاسىمبەگ قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەنمۇ ھېسابلاشمىسا بولمايدۇ، چۈنكى ياش پادىشاھقا ئانىسىنىڭ تەسىرى كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەكتە ئىدى.

— خانىم ھەزرەتلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرى ماڭا تاج بولسۇن، — دېدى قاسىمبەگ تىزلىنىپ ئولتۇرغان پېتى باش ئېگىپ، — قۇللىڭىز ئېيتماقچىمەنكى، بۇنداق مۇھىم ئىشتا بارلىق نوپۇزلۇق بەگلەرنىڭ رازىلىقىنى ئالمىساق بولماس.

پادىشاھ ئائىلىسى قاسىمبەگكە ئالاھىدە ئېھتىرام بىلدۈرگىنىدە ئۇنىڭ

نامىغا «ئەمىرلەر ئەمىرى» دېگەن ئۇنۋاننى قوشۇپ ئېيتاتتى. ھازىرمۇ قۇتلۇق نىگارخانىم:

— جانابىي ئەمىرۇل ئۆمەرا، — دېدى ئۇنىڭغا، — سىز باشقا بەگلەرنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشتا بابىر مىرزىغا ياردەم بېرەرسىزمۇ؟

— جېنىم بىلەن! ئەمما، بەگلەرنىڭ بەزى ئەندىشىلىرىدىن پىقىر خەۋەردارمەن... ئەدەپسىزلىك سانالمىسا ئېيتاي.

— ئېيتىڭ، — دېدى بابىر.

قاسىمبەگ يەرگە قاراپ بىردەم ئويلاندى، تېخى ئاق چۈشمىگەن قارا قوڭۇرراق ساقىلىنىڭ ئۇچلىرى سەقارلات چەكمىنىنىڭ[1] زەر ياقىسىغا تېگىپ قايرىلدى. ئاخىرى قاسىمبەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ بابىرغا قارىدى — دە، سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغ ئابىدىلەر زور بىر دۆلەتنىڭ كۈچى ۋە پۈتۈن ۋىلايەتلەرنىڭ ئىشتىراكى بىلەن قۇرۇلغىنىنى، ھازىر مۇشۇ بىگانە دۆلەت پارچىلىنىپ كەتكىنىنى، پەرغانە چوڭ ۋادا بولسىمۇ، ئەمما ماۋەرائۇننەھر-نىڭ پەقەت بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن خانزادە بېگىم كىنايىلىق كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

— جانابىي ئەمىرۇل ئۆمەرا، ئەنجاندا ئابىدىلەر قۇرۇشقا كۈچىمىز يەتمەيدۇ، دېمەكچىمۇ سىز؟

— ئالىي نەسەب بېگىم، سىز سەمەرقەندتەك ئۇلۇغ شەھەر قۇرۇش ھەققىدە سۆز ئاچتىڭىز. بەگلەر ئېيتىدۇكى، ئۇلۇغ شەھەر بەرپا قىلىش ئۈچۈن يەنە مۇشۇ ئۇلۇغ دۆلەتنى تىكلەش كېرەك. پۈتۈن ۋىلايەتلەرنىڭ كۈچىنى بىر جايغا يىغىش لازىم. ھازىرقى پاراكەندىچىلىك ئۇلۇغ قۇرۇ-لۇشلار قۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيدۇ.

قاسىمبەگنىڭ بۇ سۆزلىرى بابىرغا تېخىمۇ مەنتىقىلىق تۇيۇلدى. ئۇ ئانىسىغا قاراپ بۇنىڭدىنمۇ مەنتىقىلىقراق بىر سۆز كۈتتى.

— جانابىي قاسىمبەگ، ئۇلۇغ ئابىدىلەرنى پەقەت ئەمىر تۆمۈردەك

---

[1] سەقارلات چەكمەن — تۆگە يۇڭىدىن ياسالغان يەڭگىل، قىممەت باھالىق چاپان.

ساھىبقىرانلارلا قوۇرغان ئەمەس، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — ھىراتتا ئەلشىربەگ ئىخلاسىيە، ئۇنسىيە ئاتلىق بىنالارنى قۇرغان. بابىر مىرزىنىڭ ھاكىمىيىتى ئەلشىربەگنىڭ ھاكىمىيىتىچىلىك ئەمەسمۇ؟ ئاقىۋەت ئەلشىر-بەگ بىر تاجدارنىڭ سۆھبەتدىشى بولسا، بابىر مىرزا مۇستەقىل دۆلەتنىڭ پادىشاھىغۇ!

قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ بۇ سۆزلىرى بابىرنىڭ قەلبىدە چۆكۈپ ياتقان ئەڭ ئۇتلۇق ئارزۇلىرىنى لەيلىتىپ چىقارغاندەك بولدى. ئۇنىڭ ياشلىق ھېس - تۇيغۇسى بىلەن قەلبىگە تۇگۈپ يۈرگەن ئەڭ كۈچلۈك ئارزۇسى — جەڭلەردە زور غەلىبىلەرگە ئېرىشىپ ياكى ئاجايىپ شېئىر، داستانلار يېزىپ ئەل ئاغزىغا چىقىش، ئاندىن ناۋايىدەك ئۇلۇغ ئادەملەرگە تونۇلۇش ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدە ئېتىبارىغا سازاۋەر بولۇش ئىدى. ھازىر ئانىسى ناۋايى قۇرغان ئىمارەتلەرنى تىلغا ئېلىشى بىلەن بابىرنى مۇشۇ ئۇتلۇق ئارزۇسىغا يەتكۈزىدىغان باشقا بىر يول «يالت» قىلىپ كۆزىگە كۆرۈنۈپ كەتتى. ناۋايى قۇرغان ئىخلاسىيە ۋە ئۇنسىيەلەرنىڭ شۆھرىتى ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ پەرغانە ۋادىسىغا يېتىپ كەلگەنىكەن، ئەمدى بۇ يەردە ئون بەش ياشلىق پادىشاھ مۇشۇنداق ئابىدىلەرنى قۇردۇرسا داڭقى ھىراتقىمۇ يېتىپ بارماسمۇ؟ كېيىن، ئېھتىمال ناۋايىمۇ بۇنى ئاڭلار بابىرنىڭ كىملىكىنى سوراپ ئۇقار، ئۇنى سىرتىدىن تونۇپ قالار. كېيىن بەلكىم بابىر ھىراتقا بارار ياكى ناۋايى ئۆزى بۇ تەرەپلەرگە كېلىشنى ئىختىيار قىلار. بەلكىم ئۇلۇغ شائىر خۇراساندىن پەرغانە ۋادىسىغا كېلىپ ياش بابىرغا مۇرەببىي بولار. خىيالى شۇ يەرگە يەتكەندە بابىر تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ كەتتى، كۆزلىرى چاقناپ، قاسىمبەگكە قارىدى - دە:

— ئانام ھەقلىق. بەگلەرنى كۆندۈرۈش كېرەك! — دېدى.

بابىرنىڭ ئاخىرقى سۆزى پەرماندەك ئاڭلاندى - دە، قۇتلۇق نىگار-خانىم بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ چىرايلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار: «قا-سىمبەگ ئەمدى يېڭىلدى» دەپ ئويلاشتى. ئەمما، قاسىمبەگ ئۆزىنىڭ كەڭ يەلكىسىنىڭ ئارقىسىدا زور بەگلەرنىڭ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلغاندەك ھامان تەسلىم بولمايتتى.

— ئەمىرزادەم، بۇيرۇقىڭىزنى ئادا قىلىشتىن ئاۋۋال بەگلەرنىڭ يەنە بىر ئەندىشىسىنى ئېيتىشقا رۇخسەت قىلىڭ.

بابىر خالار ـ خالىماس بېشىنى لىڭشىتىپ رۇخسەت بەرگەن بولدى. قاسىمبەگ لەۋلىرىنى يىپىپ تۇرغان ئۇزۇن قوڭۇر بۇرۇتىنى قولى بىلەن ئىككى يېنىغا سۇردى ـ دە، كۆلۈمسىرەپ خانزادە بېگىمگە قارىدى:

— بېگىم، ئەمىرزادەمنى پەرھادقا ياخشى سېلىشتۇردىڭىز. بەگلىرىمىز زامان پەرھادىنىڭ خىزمىتىدە بولۇشتىن پەخىرلىنىدۇ. بىزنىڭ ئارزۇيىمىز پەرھادىمىزنى ئۆز شېرىنىغا يەتكۈزۇشتۇر. ئەمما، — قاسىمبەگ بىردىن جىددىيلەشتى، — سىزگە مەلۇمكى، بىزنىڭ شېرىن بۈگۈن سەمەرقەندتە دۈشمەن قورشاۋىدا ئەسىرە سۈپىتىدە ئازاب چەكمەكتە.

بابىر ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ئۇيالغانلىقىنى سەزدۈرگۈسى كەلـ مەي بېشىنى ئاستا ئەگدى ـ دە، ئۆز تىزلىرىغا قارىدى.

قاسىمبەگ تېخىمۇ مۈشكۈل ۋە نازۇك بىر سۆزنى قوزغىغانىدى. بابىر بەش ياش ۋاقتىدا ئۇنىڭغا سەمەرقەند پادىشاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئوتتۇرانچى قىزى ئايىشە بېگىمنى ماقۇللاشتۇرۇپ قويۇشقانىدى. ھازىر بۇ قىز ئون ياشقا كىرگەن. بابىر ئۇنى يېقىنقى يىللاردا كۆرگەن ئەمەس، ئەمما كۆرگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئايىشە بېگىمنىڭ غۇنچىدەك گۈزەللىكىنى ماختاپ كەلگىنىنى ئاڭلىغان. مۇشۇ گۈزەل قىزچاق بابىرنى ئۆز نىجاتكارىـ نى كۈتكەندەك كۈتىدۇ. بابىرمۇ ئۆز مەلىكىسىگە قەھرىمانلىقلار كۆرسىتىپ ئېرىشىشنى خالايدۇ. بابىر سەمەرقەندتىكى لايىقىنى ئۆسمۈرلەرچە بىر ساپلىق بىلەن غايىبانە سۆيەتتى. مانا شۇ سۆيۈملۈكى بۈگۈن بابىرنىڭ دۈشمەنلىرى ئاسارىتىدە تۇرسا، ئۇ ئەنجاندا ئەندىشە قىلماي يۈرەلەمدۇ؟

— جاناب قاسىمبەگ، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — كېلىنىمىزنىڭ تەقدىرى بىزنىمۇ سىقىلىشقا سالىدۇ. بىز ئانىسىدىن ئايىشە بېگىمنى تاشكەنتكە — ئاچىسى رابىيە بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتسە دەپ ئىلتىماس قىلىپ خەت ئەۋەتكەنىدۇق. ئېھتىمال شۇ ئىلتىماسىمىز بەجا كەلتۈرۈلگەندۇ؟

قاسىمبەگ مەيۇس باش ئېگىپ:

— خانىم ھەزرەتلىرى، ئەپسۇس! — دېدى، — قۇلىڭىز سەمەرقەندتىكى مەخپىي خادىملاردىن كەلگەن بىر خەۋەرنى ئەمىرزادەمگە كۆرستىشتىن تارتىنغان، سىلەرنىمۇ تەشۋىشكە سالماقچى ئەمەس ئىدىم.

— نېمە خەۋەر؟ تىنچلىقمۇ؟ — تەشۋىشلىنىپ سورىدى بابىرنىڭ ئانىسى.

— ئايشە بېگىم ئانىسى، ئاچىسى بىلەن بىللە تاشكەنتكە يوشۇرۇن كەتمەكچى بولغىنىدا بايسۇنقۇر مىرزا بىلىپ قېلىپ توسقۇنلۇق قىلىپتۇ. ئۇۋي ئەتراپىغا ئادەم قويۇپتۇ. ھويلىسىدىن چىقارمايدىكەن. ئەسىرلەر ئەمدى پۈتۈن نىجاتلىقنى ئەنجاندىن كۈتىدىكەن.

ئاخىرقى سۆزلەر بابىرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سىرقىرىتىۋەتتى. ئۇنىڭ لايىقىغا قوپال سۆزلەرنى قىلىپ، بىچارىنى ئەسىرەدەك ئازابلاۋاتقان بايسۇنقۇر مىرزا شۇنداق غەزىپىنى كەلتۈردىكى، ئەتىلا ئۇنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ، باستۇرۇپ بېرىش ۋە سۆيگىنىنى ئاسارەتتىن قۇتۇلدۇرۇش خىيالى بابىرنىڭ قەلبىدىكى باشقا ھەممە خىياللىرىنى بېسىپ كېتىشكە باشلىدى.

خانزادە بېگىم ئۇكىسىدىكى ئۆزگىرىشنى سېزىپ:

— ئەمىرزادەم، خۇدا ئەسىرەلەرنى قۇتقۇزۇشنى سىزگە تېزرەك نېسىپ قىلسۇن! — دېدى، — ئەمما نىجاتلىقنى پەقەت قورال كۈچىلا كەلتۈرەمدۇ؟ زەئىپە ئېگىچىڭىزنىڭ ئېتىقادى شۇكى، قان تۆكۈلسە، ئاداۋەت كۈچىيىدۇ، بايسۇنقۇر مىرزا ئەسىرەلەرگە تېخىمۇ ئۆچلىشىدۇ. نىجاتلىق ئۇرۇشتا ئەمەس، ئەمىرزادەم، نىجاتلىق سۇلھەتە!

بېگىمنىڭ ھاياجانلىنىپ ئېيتقان بۇ سۆزلىرى بابىرنىڭ كۆڭلىدە قوزغالغان بايىقى غەزەپنى سەل پەسەيتۈردى. «سۇلھ» سۆزى قەلبىگە ئىللىق تۇيۇلدى.

خانىم دەرھال قىزىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، ئوغلىغا قارىدى:

— بايسۇنقۇر مىرزىغا ئەلچى ئەۋەتىڭ، ئەمىرزادە! ئارىلىقتىكى ئاداۋەتنى يوقىتىڭ!

— بايسۇنقۇر مىرزا زوراۋانلىق قىلسۇن! مەن مۆمىنلەرگە باش ئېگىپ ئەلچى ئەۋەتەي!

بابىر بۇ سۆزلەرنى ئېيتىش بىلەن، ئۇنىڭ زورلۇقتا زورلۇق، زەربىگە زەربە بىلەن جاۋاب بېرىش ئويى قانچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكى ھەممىگە ئايدىڭلاشتى. قاسىمبەگ بۇ ئارزۇنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەشكە چۈشتى.

— خانىم ھەزرەتلىرى، ھازىرقى زاماندا زوراۋانلىققا ياۋاشلىق قىلىش مۇتلەق توغرا كەلمەس. زورلار ئارىسىدا زور بولۇش كېرەك! ھازىر شەيبانىخان سەمەرقەندكە شىمالدىن كۆز تىكتى، ھىسار ھۆكۈمدارى خىسراۋ شاھ ئىلاج تاپسا، سەمەرقەندكە جەنۇبتىن چاڭ سالىدۇ. بايسۇنقۇر مىرزا قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تاجدار، پايتەختنى ئەتە ـ ئۆگۈن تارتقۇزۇپ قويۇشى مۇمكىن. ئەگەر بابىر مىرزا سەمەرقەندنى تېزرەك ئىگىلىمىسە، بوۋىلىرىدىن قالغان سەلتەنەت ياتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىدۇ، خۇدا كۆرسەتمىسۇن، ئەگەر شەيبانىخانمۇ، خىسراۋ شاھمۇ، بىرەرسى سەمەرقەندنى بېسىۋالسا، كۈچ ـ قۇۋۋىتى ئېشىپ، پات ئارىدا ئەنجانغىمۇ قوشۇن تارتىپ كېلىدۇ.

— بارلىق تۆمۈرىيلەر بىرلىشىپ ئىتتىپاق تۈزۈشسە بولماسمىدى؟ — دېدى نىگارخانىم كۆيۈنۈپ.

— بارلىق تۆمۈرىيلەرنىڭ پاراكەندە كۈچلىرىنى يىغىپ بىرلەشتۈرۈش ئۈچۈنمۇ قۇدرەت كېرەك، ئەقىل كېرەك! بايسۇنقۇر مىرزىغا ئوخشىغانلاردا نە ئۇ بار، نە بۇ؟ ماۋەرائۇننەھردىكى تۆمۈرىيلەر ئارىسىدا ئەڭ ئەقىللىقى، ئەڭ قۇدرەتلىكى بابىر مىرزا. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز جېنىمىزنى ئەمىرزادەم كۆزلىگەن ئۇلۇغ مەقسەتلەر يولىغا تىككەنمىز. ئىنشائاللا، سەمەرقەندنى بۇ يىل ئىشغال قىلساق، خەۋپ ـ خەتەرلەر بىز تەرەپ بولغۇسى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ھەقىقىي تىنچ دەۋر كېلىدۇ، ھەرقانچە بىنا قۇرساق ئاسان بولىدۇ.

خانزادە بېگىم قاسىمبەگكە تىكىلىپ سورىدى:

— دېمەك، مۇھتەرەم ۋالىدىمىزنىڭ ئىلتىماسى رەت قىلىنامدۇ؟

قاسىمبەگ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ باش ئەگدى:

— قۇلىڭىزنىڭ ئەدەپسىزلىكىنى ئەپۇ قىلىڭ، بېگىم، مەن ئەمىرزادەمنىڭ ئىجازەتلىرى بىلەن كۆڭلۈمدە بارىنى سۆزلىدىم.

بابىر ئالاقىلقتا قىلىپ قىينىلاتتى. ئانىسىنىڭ شۇنچىلىك ئىشەندۈ-
رۈپ ئېيتقان ھەقلىق ئىلتىماسلىرىنى رەت قىلىشقا ئۇنىڭ تىلىمۇ بارمايتتى،
كۆڭلىمۇ سوقمايتتى. ئەمما، قاسىمبەگ ئۇنىڭ قەلبىدە شۇنداق تاشقىنلىق
ھېسلارنى قوزغىدىكى، ئۇلاردىن قۇتۇلۇشنىڭمۇ ئىلاجى كۆرۈنمەي قالدى.
ئەگەر ئۇ سەمەرقەندتىن ۋاز كەچسە، ئېرىقى زوراۋانلار پايتەختنى ئېلىشى،
كېيىن ئەنجانغا باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەر ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ھازىر
تېخىمۇ ئېنىق سېزىلمەكتە ئىدى. پۈتۈن ماۋەرائۇننەھردە ئۇرۇش گىرداب-
دىن قېچىپ قۇتۇلىدىغان بىرەر ۋىلايەت كۆزىگە كۆرۈنمەيتتى. بابىر
بۆرىلەر قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغاندەك ئازابلىناتتى. ئانىسىنىڭ «سۆلھ
تۈزۈڭ، بىناكار بولۇڭ!» دېگىنى «كېيىكتەك بىئازار ياشاڭ» دېگىنى ئىدى.
لېكىن، بابىر يىرتقۇچلار ئارىسىدا كېيىك بولۇپ كۈن كۆرەلمەسلىكىنى
ئىچ - ئىچىدىن ھېس قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتراپىنى قورشاپ كېلىۋات-
قان بۆرىلەر بىلەن شىر بولۇپ ئېلىشىشنى خالايتتى. بۇنى سېزىپ تۇرغان
قاسىمبەگ مۇنازىرىنى ئارتۇق سوزۇپ ئولتۇرغۇسى كەلمىدى.

— ئەمىرزادەم، بۈگۈن ئاتلىق سەيلىگە چىقماقچىدىڭىز، خانىم ھەز-
رەتلىرىنىڭ تەكلىپىنى ھەممە بەگلەر بىلەن كېڭىشىپ كۆرەرمىز. كەچتە
خىرگاھتا كېڭەش ئۆتكۈزەيلى.

خانزادە بېگىم ئانىسىغا: «يالت» قىلىپ قارىدى - دە، «ھازىر بىرلا
قاسىمبەگكە ئۆتكۈزەلمىگەن تەكلىپلىرىمىزنى كېيىن بارلىق بەگلەرگە قان-
داق ئۆتكۈزەرمىز؟» دېمەكچى بولدى. قۇتلۇق نىگارخانىم بابىرغا يەنە
نېمىلەرنىدۇر ئېيتماقچى بولۇپ تەمشەلدى. ئەمما، بابىر قاسىمبەگكە قاراپ:

— كېڭەش ئەتىگە چاقىرىلسۇن، ياخشىراق ئويلاپ كۆرەيلى، —
دېدى - دە، ئورنىدىن تۇردى، ئاندىن قاسىمبەگ باشلىق مۇلازىملىرى
بىلەن ئاتلىق سەيلىگە چىقىپ كەتتى.

5

ئۇشىنىڭ جەنۇبىدىكى كەڭ تۈزلەڭلىكلەر، دولقۇنسىمان قىر ۋە ئې-

ـدىرلار، تۈرلۈك ـ تۈمەن دالا گۈللىرى ئارىسىدا ئۈزاقتىن قىپقىزىل گىلەمگە ئوخشاپ كۆزگە تاشلىنىدىغان تەكشى ئېچىلغان لەيلىقازاقلار بىلەن بېزەلگەنىدى،

بابىر يىراقتىكى قارلىق تاغلارغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ تىزغا چىقىدىـ غان يۇمشاق كۆكات ئۈستىدە ئاتلارنىڭمۇ مەيىن قەدەم تاشلاپ مېڭىۋاتقانـ لىقىنى سېزەتتى. باھار گۈزەللىكى ھازىر ئۇنىڭ كۆزىنى ئەركىلىتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما دىلىغا تەسىر قىلالمايتتى. بايىقى مۇشكۇل زىددىيەتلەر ھېلىمۇ خىيالىنى بەند قىلىپ، كۆڭلىدە تۈگۈن بولۇپ تۇرۇۋېتىۇ. بابىر بۇ چىگىش تۈگۈنلەرنى ئۆزى يېشەلمەسلىكنى سەزدى. بۇ تۈگۈنلەرنى ئۇ خالىغاندەك يېشىپ بېرەلەيدىغان دانا ئادەم بارمىكىن؟ ئۇنىڭ يادىغا ئۇستاـ زى خوجائابدۇللا چۈشتى. بىتاب بولۇپ ئوشقا بىللە كېلەلمىگەن خوجائابـ دۇللامۇ بابىرنىڭ سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بېرىشىغا تەرەپدار ئىدى.

ئاتلىقلار ئۆزۈن بىر تۆپىلىككە چىققىنىدا قاسىمبەگ تاغ تەرەپنى كۆرسىتىپ تەئەججۈپلەندى:

— قوي ـ ئۆچكە پادىلىرى نېمىدېگەن كۆپ؟

بابىر ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە كۆز يۈگۈرتتى. قىر ۋە ئېدىرلارنىڭ ھەربىرىدىن بىرقانچىلىغان پادىلار قاپلاپ چۈشۈپ كەلمەكتە ئىدى. خوـ جاكالان دېگەن يىگىرمە بەش ياشلىق قاپقارا بەگ قولىنى پېشانىسىگە سايە قىلىپ كۈنپېتىش تەرىپىگە قارىدى ـ دە

— ئوھوي! — دېدى، — بۇ تەرەپتە ئۇنىڭدىنمۇ جىق!

— كۈنچىقىش تەرەپتىمۇ بار!

پادىلارنىڭ غۇجمەك بولۇپ كېلىۋاتقىنىغا قارىغاندا يېيىلىپ يۈرگەن قويلار ئەمەس. ئەنە ئۇدۇلدىكى قىرلار ئارقىسىدىن يەنە ئىككى پادا چىقىپ كەلدى، ئاندىن يىراقتىكى ئېدىرلار ئارىسىدىن كەينى ـ كەينىدىن ئۈچ ئۇيۇر يىلقا ئېتىلىپ چىقتى ـ دە، بۇ ياققا قاراپ كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. سول تەرەپتىن يەنە ئۈچ ـ تۆت ئۇيۇر يىلقا كۆرۈندى. يىلقىلارمۇ، قوي پادىلىرىمۇ يىراقتىكى قارلىق تاغلاردىن ئوشقا قاراپ كەلمەكتە ئىدى. ئاخىرىدا، تاغ تەرەپتىن تىزىلىپ چۈشۈپ كېلىۋاتقان

ئاتلىق ئەسكەرلەر كۆرۈندى.

شۇ ۋاقىتتا بابىر تاغلارغا قوي، يىلقا يىغىش ئۈچۈن ئۈچ يۈز ئەسكەر بىلەن قوراللىق چاپقۇن قىلىشقا كەتكەن ئەھمەد تەنبەلنى ئەسلىدى. قاسىمبەگ خۇشاللىنىپ:

— ئەزىمەتلەرنىڭ ئۆلجىسى ناھايىتى كۆپىكۇ! — دېدى.

— ھەددى ـ ھېسابسىز! — دەپ خىتاب قىلدى خوجاكالانمۇ ھاياجانلىنىپ، — باتۇرلارچە ئولجا!

ئادەتكە بىنائەن، بۇ ھېسابسىز قوي ۋە يىلقىلارنىڭ بەشتىن بىرى پادىشاھ ئىختىيارىغا ئۆتىدۇ، قالغان تۆت قىسمى بارلىق بەگ ۋە مۇلازىملارغا تەقسىملىنەتتى. شۇنى بىلگەن بەگلەر گويا ئاسماندىن چۈشۈۋاتقان بۇ زور بايلىققا قاراپ خۇشاللىقىنى يوشۇرالمايتتى.

ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئەھمەد تەنبەل قۇياق كىيگەنىدى، يەلكىسى ۋە كۆكسىنى يېپىپ تۇرغان قۇياقنىڭ تۆمۈرى ئاپتاپتا پارقىرايتتى. ئۇنىڭ بوينىغا يا ئوقى تەگكەن، يارىدار بولغان يېرىنى يېشىل رەخت بىلەن باغلىۋالغانىدى. ئۆزى ئۆزگىرىپ، موغۇلچە ياڭاقلىرىنىڭ سۆڭەكلىـ ـرى يەنىمۇ بۆرتۈپ چىققانىدى. ئۇ بابىردىن ئەللىك قەدەم نېرىراقتا ئېتىدىن چۈشۈپ، قول قوشتۇرۇپ كېلىپ يەر سۆيۈپ يۈكۈندى:

— مىرزا ھەزرەتلىرىگە دۈشمەن بولغان چەگرەكلەر ئولپان تۆلەشـ ـتىن باش تارتقانلىقى ئۈچۈن، ئون ئالتە مىڭ قوي، ئىككى يېرىم مىڭ يىلقىسى جەرىمانە تەرىقىسىدە تارتىپ ئەكېلىندى!

— چاپقۇن چىقىمسىز بولدىمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، بىزنىڭ ئۈچ ئادىمىمىز ھالاك بولدى، ئون كىشى يارىلاندى. ئەمما، بىز دۈشمەندىن بۇنىڭ ئىنتىقامىنى ئالدۇق.

ئەھمەد تەنبەل ئالدىنقى سەپتە تۇرغان يىگىتلىرىدىن بىرىگە ئىشارەت قىلدى. ئېيىقتەك قوپال بىر يىگىت ئېگەرنىڭ تۆپىسىدە تومپىيىپ تۇرغان خۇرجۇننى ئالدى ـ دە، پادىشاھقا يېقىنلاشتى. پالاستىن تىكىلگەن خۇرـ جۇننىڭ ھەممە تەرىپى قان ئىدى. ئېيىقتەك يىگىت ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشارىتى بىلەن خۇرجۇننىڭ ھەر ئىككى بېشىغا تولغان نەرسىنى يەرگە

تۆكتى. ئۇن ـ ئۇن بەشچە ئادەم كاللىسى كۆكاتلار ۋە لەيلىقازاقلار ئۈستىگە دومىلاپ چۈشتى. بابىر كاللىلارنى كۆرگەن ھامان «چەگرەكلەرمۇ بىزنىڭ ئادەملەرگە ئوخشايدىكەنغۇ!» دېگەن خىيالدىن بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى. چارۋىدار تۈركىي قەبىلە بولغان چەگرەكلەرمۇ بابىرنىڭ ۋەتەنداشلىرى ئىكەنلىكىگە، ھەممىسى بىر ئەل، بىر ئۇلۇسلۇقىغا ئۇنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. چۈنكى، چەگرەكلەر ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە بويسۇنمايتتى، ئەۋەتكەن كىشىلىرىنى قىلىچ بىلەن قارشى ئېلىشاتتى. مانا ئەمدى ئۆزلىرى قىلىچىنىڭ تىغىدىن ئۆتۈپ، باشلىرى ئاياغ ئاستىدا دومىلاپ يېتىپتۇ. بۇ جانسىز باشلاردىن بىرىنىڭ ساقىلى يوق، كۆك سارغۇچ يۈزى سىلىق، بۇرۇتى ئەمدىلا چىقىشقا باشلىغان. بابىر ئۇنىڭ ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلىق يىگىت ئىكەنلىكىنى بايقىدى ـ دە، ئېگىكى ئاستىدىن كېسىلگەن گۆش ئارىلاش قانلىق بوينىغا قاراپ، كۆڭلى بىردىنلا ئېلىشقاندەك بولدى، ياردەم سورىغاندەك ئوڭ تەرىپىدە تۇرغان قاسىمبەگكە قارىدى.

سۇلتان ئەھمەد تەنبەلمۇ، ئۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىمۇ بابىردىن ماختاش ۋە مۇكاپات كۈتۈشمەكتە ئىدى. ئون ئالتە مىڭ قوي، ئىككى يېرىم مىڭ يىلقا ئاز بايلىق ئەمەس ئىدى. ئۈچ يىگىت ئۆلگەن بولسا، ئۈلارنىڭ بەدىلىگە ئون بەش ـ يىگىرمە دۈشمەننىڭ بېشىنى كېسىپ كېلىشمۇ شۇ تۇرغانلارنىڭ ئادىتىگە ئاساسەن مەردانە ئىش ھېسابلىناتتى، بۇنى ماختىماسلىق بولسا ئادالەتسىزلىك سانىلاتتى.

قاسىمبەگ بابىرنىڭ يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى. ئۇنىڭ پىكرىچە، كېسىلگەن باشلار بابىرغا مۇنچىۋالا تەسىر قىلماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۆتكەن يىلقى سەمەرقەند ئۇرۇشىدا پادىشاھ مۇنداق باشلارنى نۇرغۇن كۆرگەنىدى. ئادەتتە «پالانچى يۈز دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپتۇ» دەپ قۇرۇق ماختاشسا، ئانچىۋالا ئىشەنچلىك بولمايتتى، چۈنكى ئاز ئىشنى كۆپ قىلىپ كۆرسىتىپ، پوچىلىق قىلىدىغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرمۇ بار. جەڭچىنىڭ خىزمىتى ئىشەنچلىك بولۇشى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن دۈشمەنلەرنىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكېلىپ ھېساب بېرىش كونا ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان.

— ئەمىرزادەم، — پىچىرلىدى قاسىمبەگ، — قۇلىقىڭىز سۆزلەيمۇ؟
بابىر تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى. قاسىمبەگ يۈزىنى بابىرغا يېقىنراق كەلتۈرۈپ، يەنە ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس قىلىپ سورىدى:
— مۇكاپاتقا قىلىچ بەرسەك... رازىمۇ سىز؟
بابىرنىڭ ياراقبەردارى ئېلىپ يۈرگەن تىغلار ئارىسىدا ئالتۇن دەستىلىك ناھايىتى قىممەتلىك باغدات قىلىچى بار ئىدى، بابىر بىر ـ ئىككى قېتىم تاققاندا بەكمۇ ئېغىر تۇيۇلغانىدى. بابىرنىڭ كۆزى شۇ قىلىچقا چۈشكىنىنى كۆرگەن قاسىمبەگ «چۈشەندىم» دېگەندەك باش لىڭشىتتى.
— سۇلتان ئەھمەد جانابلىرى، — دەپ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى قاسىمبەگ، — سىزنىڭ باتۇرلارچە زەپەر بىلەن قايتقىنىڭىز مىرزا ھەزرەتلىرىنى چەكسىز خۇشال قىلدى. سىز بابىر مىرزىغا قانچىلىك سادىق ئىكەنلىكىڭىزنى يەنە بىر قېتىم ئىسپات قىلدىڭىز. پۈتۈن مەۋكەب[1]بۈگۈن سىلەرنى ئالقىشلايدۇ! ئۇشتىكى قارارگاھتا ئاخشاملىققا سىلەرنىڭ شەرىپىڭلارغا تەنتەنىلىك زىياپەت بېرىلىدۇ، ھەممە يىگىتلىرىڭىز شاھانە ئىنئاملار ئالىدۇ. ھازىر مىرزا ھەزرەتلىرى سۇلتان ئەھمەد جانابلىرىغا ئالتۇن دەستىلىك خاس شەمشەرنى ئىنئام قىلدى!
قاسىمبەگ باغدات قىلىچىنى ياراغبەرداردىن ئالدى ـ دە، يەرگە تەزىم قىلىپ تۇرغان سۇلتان ئەھمەدكە سۇندى. سۇلتان ئەھمەد تىز پۈكۈپ قىلىچنى غىلاپىدىن تۆت ئىلىكچە چىقاردى ـ دە، پولاتنى سۆيدى، ئاندىن ھاياجانلانغانلىقىدىن تىترەپ دېدى:
— مىرزا ھەزرەتلىرى، ئۆلگۈچە بۇ مەرھەمىتىڭىزنى ئۇنتۇمايمەن! تا ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە سىزگە سادىق خىزمەتتە بولىمەن!

6

ئېقىن سۇلۇق جۇشقۇن بۇ ساراي ئۇش قەلئەسىنىڭ تاش ياتقۇزۇل-

① مەۋكەب — پادىشاھ ۋە ئۇنىڭ بارلىق مۇتىۋەرلىرى، يېقىنلىرى.

غان ئۇلغا باش ئۇرۇپ، ئۆركەشلەپ ئۆتىدۇ. ساينىڭ ئوڭ يۈزىدىكى دەرەخزار مەھەللىدە مەۋلانا پەزلىددىن بولتۇردىن بۇيان ئىستىقامەت قىلىۋاتقان پىشايۋانلىق ئاجايىپ بىر ئۆي بار. ئۇنىڭ ئالدىدىكى بەش ـ ئالتە توپ ئاموت ۋە بىھى دەرەخلىرى ھازىر ئاپئاق بولۇپ چېچەكلەپ تۇرۇپتۇ. ھويلىنىڭ چېتىدىكى لاپاسقا ئىككى ئات باغلاپ قويۇلغان. بۇ تەرەپتىكى پۈتلىرى ئۇزۇن تورۇق قاشقا ئاتنى جابدۇقلىرى بىلەن بابىر مىرزا ئىنئام قىلغانىدى. مەۋلانا پەزلىددىن پادىشاھنىڭ خاس مېمارى قىلىپ بەلگىلەنگەن، ئۇنىڭغا ياخشىراق مائاش ۋە تۇرار جاي بەلگىلەنگەنىدى. بۇنىڭ ھەممىسىدىن مەۋلانا پەزلىددىن پەۋقۇلئاددە خۇشال بولۇپ يۈرگەنىدى. بىراق، كېيىن بەزىبىر كۆڭلىگە ياقمايدىغان خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ كۆڭلى بىئارام بولۇشقا باشلىدى.

مەۋلانا پەزلىددىن ئەنجاندا قۇرماقچى بولغان زور ئىمارەتلىرىنى مۇشۇ يىل يازدىلا باشلاش ئارزۇسىدا ئىدى. بابىر مىرزا كۆرسەتكەن مەرھەمەتلەرمۇ بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يول ئاچقاندەك بولغانىدى. ھەتتا بابىر مىرزىنىڭ ئۆزى ئۇنى بارگاھتا قوبۇل قىلىپ، قانداق مەدرىس، قانداق خانىقا ۋە كۇتۇپخانىلار قۇرۇش ھەققىدە سۆزلەشكەن. بىراق، بابىرنىڭ يېقىندا يەنە سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ بارماقچى ئىكەنلىكى، دۆلەتنىڭ پۈتۈن كۈچى شۇنىڭغا كېتىپ، قۇرۇلۇشلار بىر مەزگىل كېچىكتۈرۈلۈشى مەلۇم بولدى. ئەگەر بابىر سەمەرقەندنى ئالالماي، ئۇرۇشتا يېڭىلسە، ئۇنىڭدا مەۋلانىنىڭ بارلىق ئارزۇلىرى ئۆز ـ ئۆزىدىن بىكار بولىدۇ. ئەگەر بابىر سەمەرقەندنى ئالسا، تەبىئىي مۇشۇ يەردە پادىشاھ بولۇپ قالىدۇ. كېيىن ئۇ پەرغانە ۋادىسىدا زور قۇرۇلۇشلار قىلامدۇ، يوق؟ ئادەتتە، پادىشاھلار قەيەرنى پايتەخت قىلسا، شۇ يەر كۆپرەك ئاۋات بولىدۇ. ئەنجاننىڭ يەنە پايتەخت بولۇشى گۇمانلىق. دېمەك، مەۋلانىنىڭ بۇ يەردە قىلماقچى بولغان ئىشلىرى، بارلىق پىلانلىرى قۇم ئۈستىگە قۇرۇلغاندەك ئامانەت بىر گەپ. ھازىر ئايۋاندا كونا گېئومېترىيە، ئالگېبرا كىتابلىرىنى ئاختۇرۇپ، كېرەكلىك بىر جەدۋەلنى ئىزدەۋاتقاندا، مەۋلانا مانا شۇ نەرسىلەرنى ئويلاپ تىت ـ تىت بولماقتا ئىدى.

بىر چاغدا دەرۋازا كەينى ـ كەينىدىن تاقىلدىدى. لاپاستا ئاتلارنىڭ ئاستىنى تازىلاۋاتقان قىرى خىزمەتچى ياغاچ كۈرىكىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى. بىر پەستىن كېيىن خىزمەتچى ئايۋاننىڭ ئالدىغا قايتىپ كەلدى ـ دە:

— مەۋلانا، بىرى ھۇزۇرىڭىزغا كىرمەكچى، — دېدى.

— كىم؟

— كىيىمى ئەسكى، ئۆزى ئازادە بىر يىگىت. «جىيەنى بولىمەن» دېدى، ئەمما مەن سىزدىن رۇخسەتسىز كىرگۈزمىدىم.

— جىيەنىم؟ ئالدىرىماڭچۇ! — مەۋلانا ئورنىدىن تۇردى. يالاڭ ئايىغىغا كۆن كەش كىيىپ، يېرىم ئوچۇق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا باردى.

يول ـ يول تونمۇ، ئايىغىدىكى چاڭ باسقان چورۇقمۇ يىرتىلىپ كەتكەن ئېگىز يىگىت كۆزلىرى يالتىراپ، كۈلۈمسىرەپ، ئۇنىڭغا قاراپ ماڭدى. قەددىم ئېلىشى، قارىشى ناھايىتى تونۇش. يىگىت:

— موللا تاغا! — دەپ قۇچاق ئاچقاندا مەۋلانا ئۇنىڭ ئاۋازىنى تونۇدى ـ دە:

— تاھىر! تاھىرجان! — دەپ ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كەتتى، — شۇنچە ئۆلۈملەردىن ئامان قالغان جىيەنىم، سېنى تەستە تونۇپتىمەن. شۇنچىۋالا ئۆزگىرىپ كېتىپسەن! يۈزۈڭگە نېمە بولدى؟

— ھە، سورىماڭ، موللا تاغا...

— مەيلى، ئاۋۋال دېمىڭنى ئال. كېيىن ئېيتىپ بېرەرسەن...

ئۇلار ئايۋانغا چىقىۋاتقاندا، موللا پەزلىددىن بۇنىڭدىن سەل كەم ئۈچ يىل بۇرۇن قوۋۋاساي بويىدا بولۇپ ئۆتكەن قانلىق ۋەقەلەرنى يەنە بىرقۇر ئەسلىدى. شۇ ۋاقىتتا تاھىرغا نەيزە سانجىغان سەمەرقەندلىك باسقۇنچى ئۇنى ئۆلتۈرگىنىگە ئىشىنىپ كەتكەنىدى. ئانىسى يالغۇز ئوغلىنىڭ قېنىغا مىلىنىپ، جانسىزلىنىپ ياتقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنى «ئۆلدى» دەپ ئويلىغان ۋە تېلىقىپ يىقىلىپ قالغانىدى. بىچارە ئانا شۇ ياتقىنىچە تۇرالماستىن، ئەتىسى ۋاپات بولدى. تاھىر بولسا دادىسى تېپىپ كەلگەن تېۋىپلار ۋە دورا ـ دەرمانلار تەسىرىدە ئۈچ كۈندىن كېيىن ھوشىغا كەلدى.

نەيزە ئۆپكىنىڭ بىر چېتىنى كېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ يۈرەك ۋە جىگەردەك نازۇك ئەزالىرىغا تەگمىگەن. تاھىرنىڭ ياشلىقى ۋە قۇۋۋىتى ئۇستۇن كېلىپ ئاستا ــ ئاستا تۈزىلىپ كەتكەننىدى. قولۇم ــ قوشنىلار: «تاھىرغا كەلگەن ئۆلۈمنى ئانىسى ئۆزىگە ئالدى ــ دە، بۇ تىرىك قالدى» دېيىشەتتى. مەۋلانا پەزلىددىن شۇ چاغدا ئاچىسىنىڭ قىرىقىنى ئۆتكۈزۈپ كەلگەندىن بۇيان قايتىپ قۇۋۋاغا بارمىغانىدى.

— ئاتاڭ قانداق، تېتىكمۇ؟ — سورىدى مەۋلانا پەزلىددىن تاھىرنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىۋېتىپ:

تاھىر چورۇقى بىلەن كۆرپىگە چىقىشتىن ئىزا تارتتى ــ دە، پەگاددىكى پالاس ئۇستىگە ئولتۇردى.

— ئاتام سىزگە سالام ئېيتىپ ئەۋەتتى. مەن بىر يىلغىچە قىشلاقتا بولمىدىم... قېرىنداشلار «بوۋاينىڭ ئىسسىق ــ سوغۇقلىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرسۇن» دەپ بىر تۇل مومايىنى ئېلىپ بېرىشىپتۇ... ئانام رەھمەتلىك ئېسىمگە چۈشتى ــ دە، ئۆيدە تۇرغۇم كەلمىدى.

پەقەت ئانىسىنىڭ مۇسىبىتىلا ئەمەس، باسقۇنچىلار باغلاپ ئېلىپ كېتىۋاتقاندا تاھىردىن نىجاتلىق كۈتۈپ ۋارقىرىغان رابىيەمۇ ئۇنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمەيتتى. قىزنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ئاۋازى ھېلىمۇ تاھىرنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ تۇرغاندەك بولاتتى. ئۇ ئالدىنقى يىلى سەمەرقەندكىچە پىيادە بېرىپ كەلدى. يوللاردا ئورمىچىلىق قىلىپ، كارۋانلارغا قوشۇلۇپ يۈرۈپ، ئىلاجى بولغان جايدىن رابىيەنى ئىزدىدى، «سىگىلىم ئىدى، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ نەۋكەرلىرى ئېلىپ قېچىپ كەتكەنىدى» دەپ سوراشتۇردى، ئەمما ھېچنەردىن دېرىكىنى تاپالمىدى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا شۇ يىلىلا ئۆلۈپ، قوشۇنى تارقىلىپ كەتكەن، بىر يىل داۋامىدا سەمەرقەند تەختىدە ئىككى قېتىم پادشاھ ئالماشقان، نۇرغۇن توپىلاڭلار بولۇپ، ئىت ئىگىسىنى تونۇمايدىغان ئەھۋالغا كەلگەنىدى. جىززەخلىق بىر كىشى تاشكەنت تەرەپلىرىدە چۆرىلەرنىڭ كۆپ سېتىلغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. بۇلتۇر كۈزدە تاھىر تاشكەنتكىچە باردى، يەنە ھەر جايدا مەدىكارلىق بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈپ رابىيەنى سۈرۈشتۈردى،

ئەمما ھېچ نەتىجە چىقمىدى. زامان تىنچسىز، يۇرت قالايمىقان، ھايات ھەممە جايدا لىپىغان دەريا سۈيىگە ئوخشاپ ئاقىدۇ. رابىيىنى تېپىش لىپىغان دەرياغا چۈشۈپ كەتكەن گۆھەرنى تېپىشتەك قىيىن ئىكەنلىكىنى تاھىر ئىچ - ئىچىدىن سېزەتتى، لېكىن بەرىبىر ئۈمىدىنى ئۈزەلمەيتتى.

مەۋلانا پەزلىددىن تاھىرنىڭ سۆزلىرىدىن شۇنى بايقاپ:

— جىيەنىم، سىنىڭ مۇشۇ بىچارە قىزنى ھېلىغىچە ئۇنتۇماي ئىككى يىل ئىزدىگىنىڭ ناھايىتى ئاجايىپ بىر كۆڭلۈڭنىڭ بارلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ. مەن سىنىڭ ساداقىتىڭگە تەن بەردىم! ئەمما، سەن ئەمدى ئۆزۈڭگىمۇ جەبىر قىلماسلىقىڭ كېرەك. ئۇ قىز تەقدىرىدە بارىنى كۆرەر. ئەگەر تىرىك بولسا، بەلكىم... بىرى ئۇنىڭغا ئۆيلەنگەندۇ. بەلكىم پەرزەنت-لىكمۇ بولغاندۇ. ئاخىر ئۇنى ئۈچ يىل بوش قويۇشى مۇمكىنمۇ؟ سەن ئۆزۈڭ بىر ئويلاپ كۆرگىن...

— مەن بۇنىڭ ھەممىسىنى ئاللىقاچان كۆڭلۈمدىن ئۆتكۈزدۈم، موللا تاغا... پەقەت مەن ئۇ قىزنىڭ ئالدىدا ئۆز گۇناھىمنى يۇماقچى، خالاس.

— قايسى گۇناھىڭنى؟

— مۇشۇ يەردە رابىيىنى ئەنجانغا قاچۇرماقچى بولغىنىدا مەن قوۋادا ئېلىپ قالغانىدىم. ئەگەر ئەنجانغا كەتكىنىدە بۇ پالاكەتلەر بولمايدىكەن.

— سەن نېمە بولۇشنى نەدىن بىلەتتىڭ، جىيەنىم؟

— قانداقلا بولسا، مەن ئۇنى تېپىپ، شۇ گۇناھىمنى يۇمىغۇچە تىنىم تاپمايمەن. رابىيە سىز ئېيتقاندەك، ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ، تىنچىپ قالغان بولسا، ئۇنىڭدا... مەيلى... تەقدىرگە تەن بېرەرمەن. ئەگەر ھېلىمۇ نىجات ئىزدەپ مېنى كۈتۈپ يۈرگەن بولسىچۇ؟ ھامان مەن ئۇنى ئۇنتۇيال-ماي يۈرۈپتىمەنغۇ؟ ئۇنىڭغىمۇ مەن كېرەك بولسامچۇ؟

مەۋلانا پەزلىددىن باش چايقاپ:

— دىل دەردىگە داۋا يوق ئىكەن - دە، — دېدى ۋە ماۋزۇنى ئۆزگەرتتى، — ئەمدى مېھمان بولغىن. قېنى، داستىخانغا قارا...

تاغا - جىيەن بىللە ئولتۇرۇپ سۈتلۈك چاي ئىچىشتى. كېيىن موللا پەزلىددىن تاھىرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە بىرقۇر كۆز يۈگۈرتتى - دە

— جىيەنىم، تاغاڭ ھازىر خېلىلا ھاللىق، — دېدى قوينىغا قول سېلىپ، پوپۇكلۇك بىغى بار قارا كۆن قاپچۇق ئالدى. ئۇ قاپچۇقنى ئېچىپ، جىيەنىگە بىرقانچە ئالتۇن تەڭگە ئېلىپ بەرمەكچى ئىدى. قاپچۇق چاپسان ئېچىلمىغانلىقتىن، مەۋلانا ئۇنى ئاچماستىن جىيەنىگە ئۇزاتتى، — مە، ئۇشنىڭ دۇكانلىرىغا چىق، بۇگۇن جۇمە، مال كۆپ، ئۆزۈڭگە لازىم-لىق كىيىم - كېچەك ئالغىن.

تاھىر قاپچۇقنى ئالماستىن تۇرۇپ دېدى:

— ياق، موللا تاغا، ماڭا ئۆزىڭىز ساناپ، قەرز بېرىڭ.

— ھە، خوپ. قەرز! ئۆزۈڭگە يەتكۈچە ئالغىن، پۇللۇق بولغىنىڭدا قايتۇرارسەن.

— ئۇنداق بولسا، مەيلى.

تاھىر قاپچۇقنى قوينىغا سېلىپ چىقىپ كەتكىنىچە چۈشتىن كېيىن پۈتىغا يېڭى ئەسكەرچە ئۆتۈك، بېشىغا موغۇلچە قالپاق كىيىپ، چەكمەنگە ئوخشىغان يىرىك يۇڭ پەشمەتنى يەلكىسىگە سېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا غىلاپى كونىراپ كەتكەن ئەرزان بىر قىلىچمۇ بار ئىدى. مەۋلانا پەزلىددىن ھەيران بولۇپ دېدى:

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق كىيىملەرنى ئالدىڭ؟ قىلىچنى نېمە قىلار-سەن؟

— موللا تاغا، يالغۇز سەرگەردان بولۇپ يۈرۈش جېنىمغا تەگدى. سەمەرقەندكە بابىر مىرزىنىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە بارماقچىمەن.

— ئەسكەر بولۇپمۇ؟

— ھە، تەۋاچىلار ئەسكەرلىككە ئادەم ئېلىۋاتقانىمىش...

جىيەنى ئۇشقىمۇ شۇ نىيەت بىلەن كەلگەنلىكىنى مەۋلانا پەزلىددىن ئەمدى سەزدى - دە، ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىدى.

— ساراڭ بوپسەن، تاھىر! ھەممىسى ئۇرۇشتىن قېچىشسا، سەن بۇ ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن بارماقچىسەن! بىر قېتىم نەيزە يەپ، ئۆلۈمدىن قۇتۇلغىنىڭ ئازمىدى؟!

— موللا تاغا، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن يەنە نەچچە ئۆلۈملەردىن

قالغىنىمنى سىز بىلمەيسىز. تاشكەنتتە بىر موغۇل بېگى بىچارە بىر كاسىپنىڭ قىزىنى زورلاۋانلىق بىلەن تارتىۋالماقچى بولغاندا مەن چىداپ تۇرالمىدىم. ئارىغا چۈشكەنلىكىم ئۈچۈن، يۈزۈمدە شۇ بەگنىڭ خەنجىرىدىن تاتۇق قالدى.

— زامانە زورنىڭلىقىنى تېخىچە بىلمەمسەن؟

— بىلگىنىم ئۈچۈن مەن مۇشۇنداق زومىگەرلەر بىلەن كۈچلۈك قوشۇننىڭ سېپىدە تۇرۇپ ئېلىشماقچىمەن، موللا تاغا. مەن كۆپ يۇرتلارنى كۆردۈم، ھەر خىل ئادەملەر بىلەن بىللە ئىشلەپ، بىللە بولدۇم. بابىر مىرزىنىڭ پاك تەبىئەت، غەيرەتلىك ئىكەنلىكىنى نۇرغۇنلىغان ئادەملەر بىلىدىكەن. «ئەتراپتىكى پادىشاھلاردىن ياخشىلىق كەلمىسىمۇ بابىر مىرزىدىن بىر يورۇقلۇق چىقار» دەپ ئۈمىد قىلىمەن.

مەۋلانا پەزلىددىن يەرگە قاراپ:

— بىلمىدىم — دېدى، — بابىر مىرزا تېخى ياش. مەنمۇ شۇ زاتقا ئۈمىد باغلىغانىدىم... لېكىن يەنە ئۇرۇش، قان... ھەممىمىز كېچىنىڭ زۇلمىتىدەك پايانسىز بىر قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يۈرمەكتىمىز. مەملىكەت پاراكەندە، زالىم تاجدارلار قان تۆكىدۇ. بابىر مىرزىنىڭ ئەتراپىدىكى بەگلەرمۇ رەھىم ـ شەپقەتنى ئۇنتۇشتى، مۇھىت شۇنداق مەككار بولغاچقا، سەنمۇ يامان بەگلەر خىزمىتىدە يۈرۈپ ئۆزۈڭگە ئوخشاش جاپامۇشەققەت چەككەنلەرنىڭ كۆشەندىسىگە ئايلىنىپ قالامسەنكىن، جېيەنىم؟

— ئىشىنىڭ، موللا تاغا، مەن يامان بەگلەرنىڭ زۇلۇمىغا ئىلاجىمنىڭ بارىچە قارشى تۇرىمەن!

— بابىر مىرزا ھۆكۈمدار بولۇپ تۇرۇپ يوق قىلالمىغان ئادالەتسىزلىكلەرنى سەن قانداق يوق قىلارسەن؟

— بەلكىم بابىر مىرزىنىڭ مەندەك نەۋكەرلىرى بولمىغىنى ئۈچۈن يوق قىلالمىغاندۇ؟ بەلكىم ئۇ زاتقا مەن كېرەكتۇرمەن، موللا تاغا! مەن ئۆزۈم ئۈچۈن مۇشۇنىڭدىن باشقا مۇۋاپىق يول تاپالمىدىم. يالغۇز ياشىمىنىڭ مەنىسى قالمىدى. نېمە قىلاي؟

مەۋلانا پەزلىددىن جېيەنىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قارىدى ـ دە، ئۇنى

نىيىتىدىن قايتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى سەزدى. تاھىر بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن قوۋۋا ساي كۆۋرۈكىنى بۇزۇپ، دۈشمەن قوشۇنىغا زور تالاپەت كەلتۈرگەن چاغلاردا تارىخ دەرياسىنىڭ قۇدرەتلىك ئېقىنىغا تارتىلمىغانمىدى؟ ئەمدى ئۇمۇرۋايەت مۇشۇ ئېقىندىن چىقالماستىن، تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئىچىدە يۇرۇشكە مەھكۇم قىلىنغانمىكىن؟ نېمە بولمىسۇن، جىيەنىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى مەۋلانىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ بىرپەس جىم تۇرغاندىن كېيىن:

— تەۋاچىغا ئۇچراشتىڭمۇ؟ — دېدى.

— ئۇچراشتىم. «ئېتىڭ يوق ئىكەن، پىيادە قوشۇنغا ئالىمىز» دېدى. مەن پىيادە مېڭىپ ئۆگىنىپ قالغان، موللا تاغا.

— ئەمما، جەڭدە ئەڭ كۆپ تالاپەت پىيادىلەر ئارىسىدا بولىدۇ. بۇنى بىلەمسەن؟

— مەيلى - دە؟ قىرىق يىل قىرغىن بولسىمۇ ئەجىلى يەتكەن ئۆلىدۇ.

— بەس!

موللا پەزلىددىن بۇ ھەقتە باشقا گەپ قىلمىدى؛ ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن خىزمەتكارىغا ئېيتىپ، لاپاستا تۇرغان ھەر ئىككى ئېتىنى ئېگەرلەتتى، تاھىرغا ئاياغلىرى ئۇزۇن جىرەن ئاتنى كۆرسىتىپ:

— سەن مانا شۇنى مىن، — دېدى، — مەن سېنىڭ پىيادە ئەسكەر بولۇشۇڭنى ئۇزۇمگە مۇناسىپ كۆرمەيمەن!

موللا پەزلىددىننىڭ ئۆزى بابىر ئىنئام قىلغان تورۇق قاشقىنى مىندى، ئاندىن ئىككىسى بابىرنىڭ قارارگاھىغا ئاتلىق يول ئېلىشتى.

ئادەتتىكىدەك، بابىر ھۇزۇرىغا كىرىش ئۈچۈن ئىشىك ئاغادىن رۇخسەت ئېلىش كېرەك. تاغا - جىيەن سەككىز بۇرجەكلىك يوغان ئاق ئوتاقتىن بىرىراقتا ئاتلىق كېلىۋاتقان قاسىمبەگنى كۆردى ۋە ئۇنىڭ ھۆرمىتىگە ئاتتىن چۈشۈپ قول قوشتۇرۇشتى.

— جانابىي ئەمرۇل ئۇمەرا، جىيەنىممۇ بابىر مىرزىغا سادىق خىزمەت قىلىش ئارزۇسىدا كەلدى، — دېدى مەۋلانا پەزلىددىن، — ئىجازەت

بەرسگىز، ئەمىرزادىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا كىرسەك.

— ئەمىرزادەم ھازىر ناھايىتى ئالدىراش، مەۋلانا، بەلكىم ئىلتىماسىڭىزنى ماڭا ئېيتارسىز؟...

— جىيەنىم تاھىرنىڭ... ئەمىرزادەمنىڭ خاس نەۋكەرلىرى قاتارىغا ئېلىنىشىنى ئۆتۈنۈپ سورىماقچى ئىدىم.

قاسىمبەگ تاھىرنىڭ بەستلىك گەۋدىسىگە ۋە يۇزىدىكى تاتۇقىغا قارىدى ـ دە:

— يىگىت، سەن ئەسكىرىي خىزمەتتە بولغانمۇ؟ — دېدى.

قاسىمبەگنىڭ «سەنلەپ» سۆزلىگىنى تاھىرغا ئانچە ياقمىدى.

— تېخى بولمىغان، — دېدى ياقتۇرمىغاندەك ئاھاڭدا.

مەۋلانا پەزلىددىن ئارىغا چۈشۈپ:

— جانابىي ئەمىرۇل ئۈمەرا، جىيەنىمىز ئەسلىي دېھقان بولسىمۇ، لېكىن تەبىئىتىدە جەڭگىۋارلىق بار. ئېنىسگىزدە بولسا كېرەك، قۇۋاننىڭ كۆۋرۈكىدە دۈشمەنلىرىمىز ناھايىتى زور تالاپەت كۆرۈپ، ئۆزلىرى سۈلھە تەكلىپ قىلغانىدى. شۇ چاغدا بىزگە غەلىبە كەلتۈرگەن ئەزىمەت يىگىتلەرنىڭ بىرى مانا مۇشۇ تاھىر!...

— غەلىبە كەلتۈرگەن؟! — ئىشەنمەي سورىدى قاسىمبەگ، — قانداق قىلىپ؟

مەۋلانا پەزلىددىن قۇۋادا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋەقەلەرنى قاسىمبەگكە قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ ھېكايىسىگە ئاساسلانغاندا، جەڭگىۋار بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر ئەپلىيەلمىگەن دۈشمەننىڭ بېلىنى ئاددىي «يالاڭئاياق»لار سۇندۇرغان بولۇپ چىقاتتى. قاسىمبەگ بۇنىڭغا ئىشەنگۈسى كەلمىدى.

— قۇۋادا غەلىبىنى تەڭرىم ئۆزى بىزگە ئىنئام قىلغان، مەۋلانا! — دېدى قاسىمبەگ.

بۇ سۆزگە قارشى چىققىلى بولمايتتى.

— ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ كۆڭلىگە شۇ ئىشنى خۇدا ئۆزى سالغان. لېكىن، شۇ چاغدىكى جاسارىتى ئۈچۈن دۈشمەنلەر تاھىرغا نەيزە سانجىپ،

ئۇنى ئېغىر يارىدار قىلىشتى. جىيەنىم نەق بىر ئۆلۈمدىن قالدى.

— شۇنداقمۇ؟ — دەپ قاسىمبەگ ئەمدى تاھىرغا ئىللىقراق نەزەر بىلەن قارىدى، — سەمەرقەندتىكى دۈشمەنلىرىمىزدە ئۆچىڭىز بارمۇ، يىگىت؟

— ھە، ئۆچۈم بار.

قاسىمبەگ كەينىدە جىم تۇرغان تەۋاچىغا ئۆرۈلۈپ:

— بۇ يىگىتنى چىلمەھەرەم تېغى ئېتىكىدە ئەسكىرىي مەشىق ئۆتكۈزۈۋاتقان نەۋكەرلەر قاتارىغا قوشۇڭ! — ئاندىن ئۇ موللا پەزلىددىنگە ئىزاھ بەردى، — جىيەنىڭىزنىڭ مەشىق قىلىشى يېتىلسۇن، ھەربىي مۇئامىلىلەرنى ئۆگەنسۇن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەمىرزادەم مۇۋاپىق كۆرسە، خاس نەۋكەرلەر قاتارىغا ئالار.

تاھىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى ـ دە، ئېتىغا مىندى ۋە تەۋاچىنىڭ كەينىدىن چىلمەھەرەم تېغىغا قاراپ يولغا چۈشتى.

7

بەگلەرنىڭ كېڭىشىدە سەمەرقەند يۈرۈشىنى رامىزان ئېيىدا باشلاش، تەييارلىق ئىشلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى ئوشىنىڭ ئۆزىدىلا تۈگىتىپ كېتىش قارار قىلىندى.

بابىر ئانىسىنىڭ سۆزىنى يەردە قالدۇرغانلىقىغا خىجالەت بولۇپ، قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ كۆزىگە چېلىقماسلىققا تىرىشاتتى. سەپەر تەييارلىقلىرىدىن بوشىغان چاغلىرىدا ئۆز چېدىرىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇيتتى.

بۈگۈن ناماز شامدىن كېيىنرەك بابىر «ۋەقەئىي»①ناملىق دەپتەرگە ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە يېزىۋاتقانىدى، ياساۋۇل كىرىپ قۇتلۇق نىگار-

① «ۋەقەئىي» — «ئەمەلىيەتتە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر» دېمەكتۇر. «بابىرنامە» ئەڭ ئاۋۋال شۇنداق دەپ ئاتالغان.

خانىم بىلەن ئەلى دوستبەگنىڭ چېدىرغا كىرىشكە ئىجازەت سوراۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. بابىر دەپتىرىنى يېپىپ، ئانىسىنى ئىشىك ئالدىدا قارشى ئالدى ۋە تۆرگە ئۆتكۈزدى.

قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ رەڭگى سەل ئۆچكەن، بابىر ئۇنىڭ پېشانىسىنىڭ سەل يۇقىرىسىدا — چېچىنىڭ يامىسى ئېچىلغان جايىدا بىر تۇتام ئاقارغان چاچ تالالىرىنى كۆردى. ئەمدىلا قىرىق ياشقا كىرگەن بىچارە ئانا مومايلاردەك ئاددىي كىيىنەتتى ۋە قەددىنى ئېگىپىرەك يۈرەتتى. بابىر ئانىسىغا نېمە ئۈچۈندۇر رەھمى كېلىپ، پەس تاۋۇش بىلەن سۆزلىدى:

— جېنىم ئانا، سۆزۈم يەردە قالدى دەپ رەنجىمەڭ. نېسىپ بولسا، سەمەرقەندتىن قايتقاندا بارلىق ئېيتقانلىرىڭىزنى قىلارمەن.

— خۇدانىڭ خاھىشى شۇنداق بولسا، بىز بەندىلەر قانائەت قىلىمىز، ئىلاھا ياخشى نىيەتلىرىڭىزگە يېتىڭ، شاھ ئوغلۇم!

ئەلى دوستبەگ قۇۋۋەتلىك قوللىرىنى پاتىھە ئۈچۈن ئېچىپ:

— ئىلاھا ئامىن! — دېدى، ئاندىن چوڭ - چوڭ ئالىقانلىرى بىلەن قاپقارا سىلىق يۈزىنى، ساقالسىز ئۇزۇن ئېڭىكىنى سىلىدى.

يۈزى موغۇلچە بۆرتكەن بۇ قاتاگۇر، كوسا ئادەم بابىرنىڭ مومىسى ئېسەن دۆلەت بېگىمگە بىر نەۋرە بولىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۆز نامىغا «تاغايى»① دېگەن سۆزنى ئۇنۋاندەك قوشۇپ ئېيتاتتى ۋە قۇتلۇق نىگارخانىمغا ئاكىلارچە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ يۈرەتتى. ھازىرمۇ كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەلى دوستبەگ قۇتلۇق نىگارخانىمغا «سۆز ئاچايمۇ» دېگەندەك بىر قارىۋالدى. خانىم تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن، ئەلى دوستبەگ تامىقىنى قىرىپ، ئىلتىماس بىلەن سۆز باشلىدى:

— ئەمىرزادەم، ۋالىدىڭىز ئىككىمىز نازۇك بىر مەسىلىدە سىزنىڭ مەسلىھىتىڭىزنى ئالغىلى كەلدۇق، مۆھتەرەمە ئېگىچىڭىز خانزادە بېگىم ھازىر يىگىرمە ياشتا. نەق ئۇزىتىلىدىغان ۋاقتى. بېگىم ئاي دېسە ئايدەك، كۈن دېسە كۈندەك، ئەقىللىق ۋە پەزىلەتلىكتۇر. مۇشۇ ۋاققىچە مۇناسىپ

① تاغايى — ئايالنىڭ ئاكا ـ ئۇكىلىرى. — تەرجىماندىن.

كۈيئوغۇل ئۇچرىماي غەمدە ئىدۇق. ۋالىدىڭىزمۇ، تاغىڭىزمۇ ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئېچىناتتۇق.

— يەنە بىر - ئىككى يىل ئۆيدە ئولتۇرۇپ قالسا، «قېرى قىز» دەپ قالىدۇ، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم.

ئاچىسىنىڭ تەقدىرىگە ئائىت مۇنداق سۆزلەرنى بابىر ئاۋۋالمۇ ئاڭلىغانىدى. ئەمما، بۈگۈن دوستىبەگنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، قانداقتۇر كۈيئوغۇل تېپىلغانغا ئوخشايتتى. بابىرنىڭ شۇنى بىلگۈسى كېلىپ، ئۆسمۈرلەرچە قىزىقىش بىلەن سورىدى

— كىم بىزگە پاچچە بولماقچى؟

توغرىدىن - توغرا بېرىلگەن بۇ سوئال دوستىبەگنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇ يەنە سۆزنى ئايلاندۇرۇپ:

— سىزدەك ئالىي زاتقا «مۇناسىپ پاچچە بولمەن» دەپ ھېچكىم جۈرئەت قىلىپ ئېيتالمايدۇ. ئەمما ئۆمەرالىرىڭىز ئارىسىدا ئېسىلزادە بەگلەر بار. مەسىلەن، سۇلتان ئەھمەد بەگ يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەن كېلىشكەن يىگىت. چاپقۇنغا بېرىپ باتۇرلارچە غەلىبە بىلەن قايتتى. بەگلەر ئارىسىدا ئابرۇيى زور. يېنىدا ئۈچ زەبەردەست ئىنىسى بار، ئۈچ يۈز نەۋكەرى بىلەن ھەممىسى سىزگە تا ئۆلگۈچە سادىق خىزمەت قىلماقچى.

بابىر تېخى ئائىلىنىڭ نېمىلىكىنى، كۈيئوغۇل، كېلىن قانداق بولۇشىنى بىلمىسىمۇ، ئاچىسى خانزادە بېگىمنى ئەھمەد تەنبەلنىڭ يېنىغا قويۇپ تەسەۋۋۇر قىلدى - دە، ئىككىسىنى بىر - بىرىگە توغرا كەلتۈرەلمىدى. ئاندىن ئانىسىغا قاراپ

— سىز رازىمۇسىز؟ — دېدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم ئېغىر تىنىپ

— نېمە چارە؟ — دېدى، — خانزادە بېگىم تاجدار، تەختدار كۈيئوغۇلغا مۇناسىپ قىز. ئەمما، ھازىرقى تىنچ بولمىغان زاماندا قېنى بىز خالىغان كۈيئوغۇل؟ بىز تاغىڭىز بىلەن سۈرۈشتۈرۈپ ئۇقتۇق. سۇلتان ئەھمەد بەگنىڭ ئەۋلادى ئېسىلزادىلەردىن ئىكەن. بوۋىلىرى جۇجىخان، چىڭگىزخانلارغا قان قېرىنداش بولغان سۇلتانلار ئىكەن. ھازىر تىلىبە

سۇلتان ناملىق ئاكىسى تاشكەنتتە تاغىڭىز مەھمۇدخاندا ئالاھىدە ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا ئىكەن. ئەمدى بۇ ئەھمەد بەگ كۈيئوغۇل بولسا، ئارىلىقتا ئاكىسى ئارىلىشىپ، تاغىڭىز مەھمۇدخان بىلەن سىزنى يېقىنلاشتۇرارمىكىن؟ شۇنداق نوپۇزلۇق بەگ سىزگە كۈيئوغۇل بولۇپ، پۈتۈن ئۇرۇقلىرى، نەۋكەرلىرى بىلەن قانىتىڭىز ئاستىغا كىرسە، ئىشىڭىزنىڭ راۋاجلىنىشى ياخشىراق بولارمىكىن؟

— شۈبھىسىز، شۇنداق بولىدۇ! — دېدى دوستبەگ چوڭقۇر ئېتىقاد بىلەن.

بابىرنىڭ دېيىشنى بىلمەي يەلكىسىنى قىستى. ئۆسمۈر ئۆزىدىن چوڭ ئاچىسىنى كىمگە ئەرگە بېرىش ھەققىدە ئويلاشتىنمۇ تارتىناتتى. ئەمما، ئانىسى ۋە تاغىسى بۇ ئىشنى ئۇنىڭ پادىشاھلىق ھۆكۈمى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى خالايتتى.

— بېگىمنىڭ ئۆزى ئۇچۇنمۇ ياخشى، — دېدى دوستبەگ، — ئەگەر باشقا بىر يۇرتتىكى تاجدارغا چۈشسە، ئانىڭىزدىن يىراقتا بولىدۇ، ئەمرزادەمدەك سۆيۈملۈك ئىنىسىنىڭ ھىمايىسىدىن يىراقلىشىدۇ.

— ھە، ئۇنىڭدىن كۆرە يېنىمىزدا بولغىنى ئەۋزەل، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — خانزادە مېنىڭ تۇنجى قىزىم، مەسلىھەتدىشىم، ئەھمەد بەگكە بەرسەك، مېنىڭ يالغۇزلۇقۇمنى بىلىندۇرمەي يۈرەر.

بابىر بۇ ساھەدە ئۆزى بىلمەيدىغان كۆپ نەرسىلەرنى ئانىسىنىڭ ياخشى بىلىدىغانلىقىنى ئويلىدى ـ دە:

— ئانام رازى بولسا بولدى، — دېدى.

دوستبەگ خۇش بولۇپ كەتتى:

— توغرا گەپ قىلدىڭىز، ئەمرزادەم! ئانا رازى — خۇدا رازى، دەپ بىكار ئېيتمىغان!

قۇتلۇق نىگارخانىم ھامان خامۇش ئىدى. بابىر بۇنىڭ سەۋەبىنى سەزگەندەك بولۇپ:

— بېگىمنىڭ ئۆزى قانداق؟ — دەپ سورىدى.

قۇتلۇق نىگار خانىم ئېغىر تىنىپ:

— بېگىم رازى ئەمەس، — دېدى، — ئاڭلاپ كۆپ يىغلىدى.

— بۇنداق چاغلاردا يىغلاش قىزلارنىڭ ئەسلىي ئادىتى، — دەپ كۈلۈپ قويىدى دوستبەگ.

— ئەمما خانزادە بېگىمنىڭ ئەھۋالدىن مەن ئەنسىرەيمەن، ئەمىرزادەم، — دېدى قۇتلۇق نىگارخانىم، — «ئۆزۈمنى ئۆلتۈرىمەن» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم.

— ئەجەبا؟ — دېدى بابىرمۇ بىردىنلا ئەنسىرەپ.

— ئېگىچىڭىز سىزنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدۇ، مىرزا ھەزرەتلىرى، سۆزىڭىزنى قايتۇرماس، — دېدى دوستبەگ، — مۇھتەرەم ئانىڭىز بىلەن ئىككىمىز سىزدىن ئىلتىماس قىلغىلى كەلدۇق. خانزادە بېگىمنى ھۇزۇرىڭىزغا قىچقىرىپ نەسىھەت قىلىڭ. دۆلىتىڭىزنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئېگىچىڭىز رازىلىق بېرىشى كېرەك. سۇلتان ئەھمەد بەگ ئوتتۇرىغا ئادەم قويغان. پۈتۈن ئۇرۇقلىرى بىلەن سىزنىڭ مەرھەمىتىڭىزگە قاراشلىق. رەت جاۋابى ئۇلارنى سىزدىن... سوۋۇتۇپ قويۇشى مۇمكىن.

بابىر بېشىنى چاڭگاللاپ بىرمەھەل جىم تۇردى. بۇنداق نازۇك، بۇنداق چىگىش ئىشقا ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم دۇچ كېلىشى ئىدى. بابىر خانزادە بېگىم بىلەن بۇ ھەقتە سۆزلىشىشكىمۇ ئەيمىنەتتى، لېكىن بۇ تەرەپتە ئانىسى مۇشكۇل ئەھۋالغا چۈشۈپ، ياردەم كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ، بۇ تەرەپتە ئاچىسى جېنىغا قەست قىلماقچىمىش.

— مەيلى، — دېدى بابىر ئانىسىغا مەيۈس كۆز تاشلاپ، — بېگىم كەلسۇن، ئۆزۈم بىر سۆزلىشەي.

قۇتلۇق نىگارخانىم تېز ئورنىدىن قوزغىلىپ:

— ھازىر... ھازىر بېرىپ چاقىرتىپ قوياي، — دېدى ۋە چېدىر ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى.

دوستبەگ يىرىك چىشلىرىنى كۆرسىتىپ مەمنۇن كۈلۈمسىرىدى ـ دە، چېدىردىن كەينىچە مېڭىپ، ئىشىك ئالدىدا تەزىم قىلدى ـ دە:

— ئەمىرزادەم، سىز شاھسىز، سىزنىڭ ھۆكۈمىڭىز ۋاجىپ، — دەپ بابىرنى دادىلراق بولۇشقا ئۈندەپ كەتتى.

* * *

بابىر قاتار شاملىرى پىلىلداپ يېنىۋاتقان ئىككى ئالتۇن قەندەل ئارىلىقىدا سەدەپ بىلەن بېزەلگەن بېجىرىم مىزگە كۆكسىنى تىرەپ كىتاب ۋاراقلاپ ئولتۇرغىنىدا، خانزادە بېگىم چېدىر ئىشىكىدىن ئاستا كىرىپ كەلدى. ئۇستىدە سىدام سېرىق ئەتلەس كۆڭلەك. ئۇ غەمكىن ئاۋاز بىلەن سالاملىشىپ، زارباپ كۆرپە ئۇستىگە كېسەل تارتقاندەك بوششىپ ئولتۇر-دى. ئۇنىڭ قاپاقلىرىنىڭ ئىششىغانلىقىنى كۆرگەن بابىر:

— نېمە مۇنچىۋالا غەمكىنسىز، بېگىم؟ — دېدى.

— ئەمىرزادەم، مەن ھۇزۇرىڭىزغا نىجاتلىق ئىزدەپ كەلدىم!

خانزادە بېگىمنىڭ سۇلغۇن يۇزىگە كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ چۈشتى. بابىر يېقىندىلا يايراپ - ياشناپ يۇرگەن ئاچىسىنى ھازىر بۇ ئەھۋالدا كۆرۈپ، يۈرىكىنى بىر نەرسە تاتىلاپ ئۆتتى. ئانىسىنىڭ ئۇنىڭ زىممىسىگە يۈكلەپ كەتكەن ۋەزىپىنىڭ قانچىلىك مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى ئۇ ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلدى. تەقدىر ئۇنىڭ بېشىغا سېلىۋاتقان مۇشكۈللۈكلەر ئازمىدى، ئۇستىگە بۇمۇ قېتىلدى:

— مەن ئۆزۈم بۇ پالاكەتنىڭ دەستىدىن نىجاتلىق ئىزدەيمەن، بېگىم. يېشىلمەس تېپىشماقلار بىرىنىڭ ئۇستىگە بىرى قېتىلىۋاتىدۇ. شۇ ئەھۋالدا سىزمۇ مېنىڭ مۇشكۈللۈكلىرىمنى كۆپەيتمەكچى بولامسىز؟

خانزادە بېگىم ئۇكىسىنىڭ ئۆزى راستتىن ياردەمگە موھتاجلىقىنى، بېشىغا مۇناسىپ ئىشلار ئۇنى ناھايىتى قىيناۋاتقانلىقىنى سەزدى - دە، كۆزىنى چاپسان سۈرتتى. بايىقىدىن تېتىكرەك ئاھاڭ بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەمىرزادەم، مەن بىر گەپ ئاڭلىدىم، راستمىكىن؟

— قايسى گەپ؟

— ئەھمەد تەنبەل تاغدىن بىر خۇرجۇن ئادەم كالللىسىنى ئېلىپ چۈشكەنمىش...

بابىر ئۆتكەن كۈنى كۆرگەن كېسىلگەن كالللارنى، بولۇپمۇ تېخى ساقىلى ئۆسۈپ ئۇلگۇرمىگەن ياش يىگىتنىڭ گۆشى چىقىپ قالغان قانلىق

بويننى ئەسلىدى ـ دە، بىردىنلا سەسكىنىپ كەتتى.

— جەك ئۆلۈمسىز بولمايدۇ، — دەپ بابىر گويا ئۆزىنى ئۆزى باسماقچى بولدى، — دۈشمەنلەرمۇ بىزنىڭكىلەرنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇ كونا ئادەت. سىز بۇنى ئۇنتۇڭ، بېگىم.

— بۇنىسىنى ئۇنتۇسام، ساۋاتسىزلىقى، گېرىلىكى بار، مەن ئۆمرۈمنى پەزىلەتلىك ئادەم بىلەن ئۆتكۈزۈش ئارزۇسىدا ئىدىم. ئەھمەد تەنبەل قولى قان، رەھىمسىز ئادەم. ئەمىرزادەم، سىز مېنى ئۇنىڭغا مۇناسىپ كۆرەمسىز؟

— سىزگە مۇناسىپ يىگىت بەلكىم يەتتە ئىقلىمدىمۇ يوقتۇر. ئەمما سەۋەبلىرىنى ئانام ئېيتقاندۇ... مەنمۇ... مەجبۇرمەن!

خانزادە بېگىم قەندەلدە پىلىلداپ يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ تۇرۇپ ئەھمەد تەنبەلنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، مۇشۇ توك قاپاق يىگىت بىلەن بىر ياستۇققا باش قويۇشنى ئويلاپ بەدىنى تىكەنلىشىپ كەتتى

— مەن بەگدىن قورقىمەن!

— بىز بار تۇرۇقلۇق، سىز ھېچكىمدىن قورقماڭ، بېگىم. مەن سىزگە قىلچىلىك زۇلۇم ئۆتكۈزۈشلەرگە يول قويمايمەن.

— مېنى كەچۈرۈڭ، ئەمىرزادەم. ئەمما، ئىگىچىڭىزنى خالىمىغان ئادەمگە زورلاپ ئۇزاتساڭلار، شۇنىڭ ئۆزى چوڭ زۇلۇم بولماسمۇ؟

بۇ مەنتىقىلىق سۆزلەر بابىرنى گاڭگىرىتىپ قويدى:

— زورلۇق ... ھە، پەلەكنىڭ ئۆزى زالىم! مەنمۇ ھەر كۆڭلى سۆيمىگەن ئادەملىرىم بىلەن مۇئامىلە قىلىمەن، خالىمىغان ئىشلىرىمغا مېنى ئارىلاشتۇرىدۇ. دۆلەت مەنپەئەتلىرىنى ئويلاپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم مەجبۇر قىلىمەن. باشقا ئىلاجىم يوق!

بابىرنىڭ ئۆز يېشىغا ياراشمايدىغان بۇ سۆزلىرىنى قانچىلىك قىيىنلىپ ئېيتىۋاتقانلىقىدىن، كۆڭلىگە ياقمايدىغان، ئەمما مۇھىت، ۋەزىيەت تەلىپى بىلەن مەجبۇرەن ئادا قىلىدىغان ئىشلارنى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئازابلار بىلەن قىلىشى سېزىلىپ تۇراتتى. بابىر بۇ مۇشكۇل ئەھۋالدىن چىقىشنىڭ يولىنى تاپالماي ئىچ ـ ئىچىدىن ئېزىلىپ يۈرگىنىنى خانزادە بېگىم ئەندى بايقىدى ـ دە، ئۇكىسىغا رەھمى كەلدى. بابىرنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۇنتۇپ،

ئۇنى كىچىكلىكىدە ئەركىلىتىپ سۆيگەن پەيتلىرىنى ئەسلىدى.
— بابىرجان، — دېدى، — سىز يالغۇز ئىنىم، پۇشتىپاناھىمسىز. مەن سىز ئۈچۈن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن! ئەگەر سىزگە راستتىن شۇ زۆرۈر دەپ ئىشەنسەم، ھازىرقى سۆزىڭىزگىمۇ رازى بولاتتىم. لېكىن، مەن سىزنىڭ كۆيۈنگەن كۆڭلىڭىزنى بىلىمەن. ئەگەر مەن ئۆمۈرۋايەت بەختسىز بولۇپ قالسام، كېيىن سىز ھازىرقىدىن ئارتۇقراق ئازاب چېكەرسىز!
— خۇدا خالىسا، بەختسىز بولماسسىز.
— كۆڭلۈم سېزىپ تۇرۇپتۇ، ئەگەر شۇ ئادەمگە چۈشسەم بەختسىز ئۆتىمەن. بابىرجان، ئېگىچىڭىزنىڭ سۆزىگىمۇ ئىشىنىڭ. «دۆلەت مەنپەئەتلىرى» دەپ ئۆزىڭىزنى كۆپ ئەزمەڭ. سىز بىلەن بىز ئۈچۈنمۇ بۇ ئۆمۈر غەنىيمەت. ئۆز كۆڭلىمىزگىمۇ ئىشىنىشىمىز كېرەك! كۆڭۈل تازا بولسا، كىشىنى ئالدىمايدۇ!
خانزادە بېگىم شۇنداق بىر سەممىيەت بىلەن قايناپ سۆزلىمەكتە ئىدىكى، ئۇنىڭ قەلبىدىكى يالقۇن گويا بابىرنىڭ قەلبىگىمۇ ئۆتتى. شەپقەتسىز بەگلەر مۇھىتى ۋە پادىشاھلىق مەجبۇرىيەتلىرى ياش بابىرنىڭ قەلبىنى قەھرىتان قىشنىڭ مۇزلىرىدەك سىقىۋاتاتتى. خانزادە بېگىم بولسا ئۆزىنىڭ ئوتلۇق نەپىسى بىلەن گويا شۇ مۇزلارنى ئېرىتەتتى، بابىرنىڭ قەلبىگە باھار مۇلايىملىقى، ياشلىق ئەركىنلىكى يەنە قايتىپ كېلىۋاتقاندەك، بەدىنى چىم - چىم قىلاتتى. خانزادە بېگىم يەنە كۆزلىرىگە ياش ئالدى.
— بابىرجان، سىزنىڭ دىلىڭىز ساپ، سىز نادىر ئىستېداتلىق پىداكار يىگىتسىز! بۇ بەگلەر ئۆز مەنپەئەتلىرىنىمۇ «دۆلەت مەنپەئەتلىرى» دەپ كۆرسىتىشكە ئۆگىنىپ قالغان. بۇلار سىزنىڭ ياشلىقىڭىزدىن پايدىلىنىدۇ، ئەمما سىز خالىمىغان ئىشنى «دۆلەت مەنپەئەتى ئۈچۈن» دەپ قىلدۇرماقچى بولغىنىدا كۆڭلىڭىزگىمۇ بىر قۇلاق سېلىڭ. ئەڭ سىرداش دوستىڭىز سىزنىڭ ساپ قەلبىڭىزدۇر. سىز بۇ دوستىڭىزغا ئىشىنىڭ، جېنىم!
خانزادە بېگىم ئولتۇرغان پېتىچە ئۇكىسىغا قول سوزۇپ، يىغا ئارىلاش ئىلتىجا قىلدى:
— مەن سىزنىڭ پاك قەلبىڭىزدىن ئادالەت ئىزدەيمەن! قەلبىڭىز

نېمە بۇيرۇسا، سىز ماڭا شۇنى بۇيرۇڭ! مەن رازىمەن!
بابىر سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئاچىسىنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ، ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى:
— يىغلىماڭ، بەس! — دېدى، ئەمما بابىرنىڭ ئۆزىمۇ كۆڭلى ئېرىپ، كۆز يېشىنى تەسلىكتە تۇتۇپ تۇراتتى، — سىز ماڭا بارلىق بەگلىرىمدىن يېقىنراقسىز، بىر تۇغقان يېگانە ئېگىچىمسىز. سىز ئۈچۈن قانچىلىك ئېغىرلىق كەلسە، مەيلى، كۆرەي! خاتىرجەم بولۇڭ! مەنلا بولسام، خالىمىغان ئادىمىڭىزگە ئۇزاتقۇزمايمەن!
خانزادە بېگىم خۇدا ھەققىدە خۇشاللىقىدىن ئۇكىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ، پېشانىسىدىن، كۆزلىرىدىن سۆيدى.

سەمەرقەند. زەپەر ۋە كۆلپەت

1

بابىرنىڭ قوشۇنى سەمەرقەندنى پۈتۈن ياز ۋە كۈز بويى قامال قىلدى. بايسۇنقۇر مىرزا يەتتە ئاي شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېتىۋېلىپ ياتتى ـ دە، ئاخىر ئاچلىق ۋە قىسىنچىلىقتا بەرداشلىق بېرەلمەستىن، سوغۇق قىش كېچىلىرىنىڭ بىرىدە يېقىن ئادەملىرى بىلەن سەمەرقەندتىن يوشۇرۇنچە چىقىپ، ھىسار تەرەپكە قاچتى. شەھەردە قالغان بەگلەر بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، قەلئە دەرۋازىلىرىنى ئاچقۇزدى. بابىرنىڭ ئۈچ مىڭغا يېقىن قوراللىق كىشىلىرى زەپەر سازىنى چېلىپ، قوش ناغرىلار ۋە كانايلار ساداسى ئاستىدا شەھەرگە كىرىشكە باشلىدى.
بابىرنىڭ بەش يېشىدا كۆرگەنلىرى ئېسىدە ياخشى قالمىغانىدى. سەمەرقەندنىڭ ھەر يەر ـ ھەر يېرىدىكى ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئۇلۇغۋار گۇمبەزلەرنىڭ قايسىسى ئۇلۇغبەگ مەدرىسى ئىكەنلىكىنى، قايسىسى بىبى خانىم مەدرىسى ئىكەنلىكىنى بىلىدا كېتىۋاتقان قاسىمبەگدىن سوراپ ئۇق-

تى. پەقەت ئوردىغا يېقىنلاشقاندا سول تەرەپتە كۆرۈنگەن چوڭ ئابىدىنىڭ گۆرى ئەمىر①ئىكەنلىكىنى جەڭچىنىڭ دۇبۇلغىسىغا ئوخشاش گۈمبەزنىڭ ئەيسانىۋى گۈزەل يول - يول تالالىرىدىن تونۇدى. قانچە دەۋرلەر ئۆتسە-مۇ، بوياقلىرى خۇددى بۈگۈن بىرىلگەندەك يېپيېڭى تۇرغان بۇ ئاجايىپ بىنالار، ئۇلارنىڭ تەنتەنىلىك كۆرۈنۈشى ۋە ئاپتاپتا غەلىتە تاۋلىنىشى بابۇرنىڭ قەلبىدىكى زەپەر زوقىغا يەنە زوق قوشاتتى.

بابۇر ئوردا جايلاشقان ئېگىزلىككە چىقىۋاتقاندا ئوڭ - سولدا كۆرۈ-نۈۋاتقان ئايۋانلىق ئۆيلەرگە ۋە هويلىلارغا كۆز تاشلىدى ۋە بىردىنلا ئۆزىنىڭ ئەسىرە لايىقى ئايشە بېگىمنى ئەسلىدى. ئەجەب ئەمەس، بېگىم مۇشۇ ئۆيلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ دېرىزە يوچۇقىدىن غالىبلارغا قاراپ تۇرغان بولسا. ئۇ بىچارە ئەمدى بارلىق ئازاب - ئوقۇبەتلەردىن قۇتۇلۇپ، سەمەر-قەند قىزلىرى ئارىسىدا ئەڭ مۆتىۋەر بولۇشىنى، ھەممىسى ئۇنى «ياش پادىشاھىمىزنىڭ لايىقى» دەپ ئەزىزلىشىنى بىلەمدىكىن؟

بابۇر ئېتىنى قاسىمبەگنىڭ ئېتىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، پەس ئاۋاز بىلەن سورىدى:

— ئەسىرلەردىن خەۋەر ئېلىشقا ئادەم تەيىنلەندىمۇ؟

قاسىمبەگ بۇ سوئالنىڭ يوشۇرۇن مەنىسىگە بىردىنلا چۈشىنەلمىدى:

— ئەمىرزادەم، قايسى ئەسىرلەرنى دەيسىز؟

بابۇر ئانىسى قاتارلىق قاسىمبەگنىڭ ئالدىدا لايىقىنى تىلغا ئېلىشتىن ئۇيىلاتتى. ئۇنىڭ قانداقتۇر ئەيمىنىپ قاپىقىنى سالغانلىقىدىن قاسىمبەگ سۆزىنىڭ نېمىدە ئىكەنلىكىنى پەملىدى - دە:

— ھە، ئەسىرلەرمۇ؟ — دەپ، بابۇر ئېيتالمىغان سۆزنى ئۆزى ئېيتتى، — بۇ ئىشقا نويان كۆكەلداشنى تەيىنلىگەنىدىم. ئاۋۋال سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ يەرزەنتلىرىدىن خەۋەر ئېلىنىدۇ. قۇلىڭىز ئېيتقانىدىم، كەچقۇرۇن نويان سىزگە ئاخبارات بېرىدۇ.

ئوردا ئىچىگە كىرىشتى. بۇ يەردىكى ئەڭ چوڭ ۋە سالاپەتلىك بىنا

---

① گۆرى ئەمىر — تۆمۈرلەڭنىڭ مازىرى.

تۆت قەۋەتلىك كۆك ساراي ئىدى. كۆك سارايدا نۇرغۇنلىغان پاجىئەلەر بولغان، نۇرغۇن شاھزادىلەر شۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سەمەرقەندنىڭ كېيىنكى تاجدارلىرى كۆك سارايدا تۇرمايتتى، پەقەتلا مەشھۇر كۆكتاش ئۈستىگە چىقىپ، تەنتەنە بىلەن تەختكە ئولتۇرۇش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزەتتى. بابىرمۇ ئوردىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقان بوستان سارايغا چۈشتى.

ئاخشىمى بوستان سارايدا قەندەللەر ياندۇرۇلغاندا بابىر ئولتۇرغان خاسخانىغا نويان كۆكەلداش كىرىپ كەلدى. زەر بىلەن نەقىشلەنگەن بۇ خانا ھازىر ناھايىتى سوغۇق ئىدى. ئۇلار ئىككىسى تون ۋە تۇماقلىرىنى يەشمەستىن كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىشقا باشلىدى.

نويان كۆكەلداشنىڭ ئاۋازىدا ئىللىق ھاياجان سېزىلدى. بابىر پادشاھ بولغاندىن بۇيان مەشھۇر بەگلەر ئەتراپىنى ئورىۋېلىپ، نويان كۆكەلداشتەك تەڭتۇشلىرى ئازراق چەتلەپ قالغانىدى. بۈگۈن ئارىلىقى يەنە بۇرۇنقىدەك يېقىن بولۇپ قالغانلىقىدىن خۇشال بولغان نويان زوقلىنىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەمىرزادەمنىڭ نامىدىن ئالتۇن بىلەزۈكلەر، رەختلەر، لاۋزىنلەر[1] ئېلىپ باردۇق. چوڭ ھامائاچىڭىز مېھرى نىگارخانىم كۈتۈۋالدى...

بابىر ئۆز ئانىسىنى ئەسلىدى. مېھرى نىگارخانىم قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ بىر تۇغقان ئاچىسى ۋە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ چوڭ خوتۇنى ئىدى. ئايشە بېگىمنىڭ ئانىسى ياش چېغىدا ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇنى پەرزەنتسىز مېھرى نىگارخانىم تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەن، ھازىرمۇ ئۇنىڭغا ئانا ئورنىدا غەمخورلۇق قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مېھرى نىگارخانىم بابىرغا ھەم ھاما، ھەم كەلگۈسى قېيىنانا ئىدى.

— ئورۇقلاپ كېتىپتۇ، — دەپ داۋام قىلدى نويان، — ئاشلىقتىن ناھايىتى قىينىلىپتۇ. «قەھەتچىلىك بولۇپ، پۇلغا ئاشلىق تېپىلماي قالدى» دېيىشىدۇ. «زاغرا نانغىمۇ زار بولدۇق» دەپ يىغلىۋەتتى. ئوتۇنلىرىمۇ يوق

---

① لاۋزىنە — بادام قوشۇپ ئىشلەنگەن شىرنىلىك.

ئىكەن. «سوغۇقتا تىترىشىپ ئولتۇرۇپتىمىز» دېيىشتى.
— بايسۇنقۇر مىرزا شۇنچىۋالا نائىنساپلىق قىلىپتۇمۇ، ھە؟!
— مىرزىنىڭ ئۆزىمۇ ئاخىرقى پەيتلەردە قورسىقى تويۇپ تاماق يېمىگەن بولۇشى مۇمكىن، ئەمىرزادەم. يەتتە ئاي قامالدا يېتىش ئاسانمۇ؟ كوچىلاردا ئاچلىقتىن ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكلىرى يېتىپتۇ. پېقىر بىچارىلەر ئاچلىقتىن ئۆلمەسلىك ئۈچۈن ئېشەك گۆشى، ئىت گۆشى يېيىشكىچە يېتىپ بېرىپتۇ... بىز بۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىكەنمىز، دەرھال قايتىپ كېلىپ، قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئۇچراشتىم. بىر ھارۋا ئۇن، گۆرۈچ، بىر ھارۋا ئوتۇن، ئون قوي ئالدۇق. كېيىن ھەممىسىنى ئۆزۈم ئېلىپ بېرىپ تاپشۇردۇم. شۇ چاغدا مېنى ئىچكىرىكى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشتى.
نويان كۆكەلداش سىرلىق كۈلۈمسىرەپ، بىرھازا تەرەددۇتلىنىپ تۇردى، بابىر ئۇنىڭ ھازىر ئايشە بېگىم ھەققىدە سۆزلىمەكچى ئىكەنلىكىنى سېزىپ تاقەتسىزلەندى
— سۆزلەڭ، نويان، سۆزلەڭ!
— ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ئۆيدە ئايشە بېگىم ئاق يىپەك چۈمبەل يېپىپ ئالدىمغا چىقتى، — نويان بىر توختىۋالدى. ئايشە بېگىم ئۇنىڭ كۆزىگە ناھايىتى كىچىك نارەسىدە ئۆسمۈر قىزدەك كۆرۈنگەنىدى. ئۇ بۇنى بابىرغا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، — ناھايىتىمۇ نازۇك كۆرۈندى. خۇش كەيپسىز، دېدى. ئاۋازلىرى شۇنداق مەيىن، شۇنداق ساپ.
بابىر ئەنجاندىن ئايشە بېگىمنى ئويلاپ كېلىپ، ئەمدى ئۇنى كۆرەلمەسلىكى، كۆرۈشسە ئادەتكە خىلاپ ئىش قىلىپ تەنگە قېلىشى، بەلكى سەۋرسىزلىك قىلغانغا ئوخشاش قىز تەرەپنىمۇ رەنجىتىشى ئۇنىڭغا داۋاسىز بىر دەرد بولۇپ تۇيۇلدى.
نويان كۆكەلداش بۇ دەردكە دورا تاپماقچى بولغاندەك قوينىغا قول سالدى - دە، كىچىككىنە ئاق يىپەك خالتىنى ئالدى.
— ئايشە بېگىمنىڭ نامىدىن سىزگە بۇنى مېھىر نىگارخانىم ئەۋەتتى.
بابىر خالتىچاقنى قولىغا ئالغاندا ئىچىدە ھېچ نەرسە يوقتەك تۇيۇلدى. بوغقۇچىنى يېشىپ خالتىچاقنى ئالقىنىغا ئاستا تۆككەنىدى، ئىككى

دانە گۆھەر چۈشتى. ھەربىرى گۇرۇچتىن سەل چوڭراق، ئەمما خىلمۇ خىل ئېغىر، ئۆزى نەپىس ۋە قالتىس پارقىرايتتى.

— تېشىغىمۇ قاراڭ، — دېدى نويان.

نازۇك مۇنچاقلار بىلەن بېزەلگەن خالتىچاقنىڭ تېشىغا كەشتىگە ئوخشىتىپ تىكىلگەن چىرايلىق يىپەك يېزىقنى بابىر ئەمدى كۆردى. «نىجاتكارىمىزغا» دېگەن بىرلا سۆز ئۇنىڭغا پۈتۈن بىر مۇھەببەتنامىدەك شېرىن تۇيۇلدى. ئايىشە بېگىم بۇ يىپەك يېزىقنى ئالدىن تىكىشكە باشلىغان بولسا كېرەك، بولمىسا نويان بارغاندا دەرھال تىكىپ ئۈلگۈرمەيتتى. دېمەك، ئۇ بابىرنىڭ نىجاتلىق كەلتۈرۈشىگە ئىشەنگەن!

— ئەمىرزادەم، قولىڭىزدىكى گۆھەرلەرنىڭ تارىخىنى ئاڭلاڭ، — دەپ داۋام قىلدى نويان، — بۇلار سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ سەللىسىگە قادالغان ئېسىل گۆھەرلەردىن ئىكەن. ئۇنىڭ ئاجىزەلىرى بۇ گۆھەرلەر سىز بىلەن بىللە يەنە سەمەرقەند تەختىگە چىقسۇن، سىزنىڭ ئەزىز بېشىڭىزدا يۈز يىل ئۈچمەي نۇر چېچىپ تۇرسۇن دەپ ئۈمىد قىلدۇ.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا تىلغا ئېلىنغاندا بابىرنىڭ كۆڭلى كىچىككىنە قاراڭغۇلاشتى. ئەمما، ئۇنىڭ قولىدىكى گۆھەرلەر شۇنداق ئوچۇق تاۋلىناتتى، ئۇلاردىن چېچىلغان گۈزەل نۇر لايىقنىڭ كۆزلىرىدىن نىشان بېرىپ تۇرغانغا ئوخشايتتى.

— مەيلى، ئاجىزەلەر تىلىگەندەك بولسۇن! — دېدى بابىر نويانغا.

كېيىن ئاستا چاۋاك چېلىپ، دەستارپىچنى[1]چاقىرتتى. دەستارپىچ بۇ گۆھەرلەرنى بابىرنىڭ تەنتەنىلىك مۇراسىملاردا ئورايدىغان سەللىسىگە قاداپ قويدى.

شۇ ئاخشىمى بابىرغا غايىبانە مېھىر قويغان لايىقنى كۆرگۈسى كېلىپ غەزەل يېزىشقا باشلىدى:

جەمالىڭ ۋەسپىنى، ئەي ئاي، نېچە ئېلدەن ئېشىتكەيمەن،
نې كۈن بولغاي ۋىسالىڭغە مېنى دىلخەستە يېتكەيمەن؟

---

① دەستارپىچ — پادىشاھنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگە قارايدىغان خىزمەتكارى.

2

قشنىڭ چىللىسى ئەۋجىگە چىققان. ئىزغىرىن شامالىلار چىقماقتا ئىدى. قول ـ پۇتلىرىغا كىشەن سېلىنغان، كىيىملىرى يىرتىق مەھبۇسلار سەمەرقەندنىڭ رىگىستان مەيدانىدا سوغۇقتىن غالىلداپ، شەھەر قازىسى-نىڭ ھۆكۈمىنى ئاڭلىماقتا. ئىشەنچلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىنقىلاشلىرىغا قارىغاندا، بۇلار بابىر مىرزىغا خىيانەت قىلغانلار، قامال پەيتىدە ئۇنىڭغا مەخپىي ئادەم ئەۋەتىپ، «كېچىسى كېلىڭلار، دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىمىز» دەپ بابىرنىڭ بىر تۇركۇم باتۇر نەۋكەرلىرى غارى ئاشقان ئالدىدىن قەلئەگە ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، ئۇلارنى دۈشمەنلەرگە تۇتۇپ بەرگەنىدى.

— بىز ئەمەس! تۇتۇپ بەرگەنلەر قېچىپ كېتىشتى! — يىغلامسىراپ ۋارقىرىدى مەھبۇسلارنىڭ بىرى، ئەمما ئۇنىڭ سۆزىگە ھېچ-كىم ئېتىبار بەرمىدى. ئالىي پەرمانغا بىنائەن جاللات ئۇلارنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا باغلاپ، مەخسۇس چوڭقۇر ئالدىدا تىزلاندۇرۇپ قىيدى ـ دە، بوغۇزلىرىغا خەنجەر سۇردى. قەتل قىلىنغانلارنىڭ ئىسسىق قېنى مەيدان-نىڭ تاشلىرىغا چاچراپ سوغۇقتا ھور چىقاتتى...

كېچىسى لەپىلدەپ ياغقان قار بۇنىڭ ھەممىسىنى يېپىپ، بارلىقنى ئاپئاق قىلىۋەتتى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن ھاۋا بوشاپ، گۈمبەزلەرنىڭ قارلىرى ئېرىشكە باشلىدى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن بابىر مىرزا ئاتلىنىپ سەمەرقەند رەستىلىرى-نى ئايلىنىشقا چىقتى. يېنىدا ئىشلىك ئاغا قاسىمبەگ، ئەھمەد تەنبەل ۋە خانقۇلى دېگەن يەنە بىر بەگ، ئارقىسىدىراقتا نەۋكەرلەر كېلىشمەكتە ئىدى. شەھەرنىڭ قەيىرىدە نېمە بارلىقنى ياخشى بىلىدىغان سەمەرقەند-لىك قېرى شائىر جەۋھەرىي ئۇلارغا يول كۆرسىتىپ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى.

ئۇلۇغبەگ قۇردۇرغان چوڭ گۈمبەزلىك خانقادىن ئۆتكىنىدىن كېيىن جەۋھەرىي كۇنچىقىش تەرەپتىكى كوچىنى كۆرسەتتى.

— ئەمىر ئەلىشىر سەمەرقەندگە كەلگىنىدە مانا شۇ كوچىدىن كۆپ ئۆتەتتى. مەزكۇر كوچىنىڭ ئاخىرىدا ئەلىشىربەگنىڭ ئۇستازى فەقىھ ئابدۇللەيىس ئىستىقامەت قىلاتتى. ئۆيى ھازىرمۇ بار.

— سىزمۇ ئەلىشىرنىڭ سۆھبەتلىرىدە بولغانمىدىڭىز؟ — سورىدى بابىر.

— ھە، پېشىمىز ئەلىشىربەگ بىلەن تەڭ ئىدى، ئەمما پېقىر ئۇ زاتنى ئۇستاز ئورنىدا كۆرەتتىم. دائىم شېئىرلىرىنى ئوقۇپ بېرىپ، مەسلىھەت ئالاتتىم. ئۇنتۇمىغانىكەن، «مەجالىسۇن نەفائىس» ناملىق كىتابىدا پېقىرنىمۇ تىلغا ئاپتۇ.

جەۋھەرىي ئۇلارنى ناۋايلار مەھەللىسىگە باشلىدى. بېسىلمىغان قار ئاتلارنىڭ تىزىغىچە چىقاتتى. سايە جايلاردا ئىزغىرىن شامال يۈزنى يالاپ ئۆتسىمۇ، ئاپتاپ چۈشۈپ تۇرغان پاكار تاملار ۋە ئۆگزە گىرۋەكلىرى ئېرىگەن قاردىن ھۆل بولۇپ كېتىۋاتاتتى.

بابىر ئۆگزىلەرگە قارىدى، بىرەرى كۆرۈنمىدى. ئۆگزىنى كۈرەۋاتقان بىرەرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. قاتار دۇكانلارنىڭ ھەممىسى يېپىق. بابىرنىڭ تەئەججۈپى ئېشىپ، جەۋھەرىيگە قارىدى:

— مەۋلانا، ناۋايلار كۆچۈپ كەتكەنمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، ئۈچ ئايدىن بۇيان رەستىگە نان چىقمىدى. چۈنكى، ئۇن يوق. قامالدا كۆپ ناۋايلار ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى. ئادەملەر ھالىدىن كەتكەن. ئۆگزىگە چىقىپ قار كۈرەشكىمۇ مادارى قالمىغان.

بابىر بۇنىڭغا سەۋەبچى بولغان ئادەمدەك ئوڭايسىزلىنىپ قاسىمبەگكە قارىدى. قاسىمبەگ بولسا شائىرغا تەگكۈزۈپرەك سۆزلىدى:

— ناۋايلارنىڭ تىرىك قالغانلىرىمۇ باردۇ، مەۋلانا؟

— ئەلۋەتتە بار. لېكىن، ياردەمگە موھتاج. قېنى ئەمدى ئەمىرزادەم بۇيرۇسىڭىز، ناۋايلارغا ئۇن بېرىلسە، رەستىلەر يەنە ئېچىلسا، سەمەرقەندنىڭ مەشھۇر نانلىرىدىن ئادەملەر تويۇپ يېسە.

بابىر جەۋھەرىينىڭ ئېيتقىنىنى قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، قاسىمبەگ ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئىنتىلدى:

— ئەمىرزادەم، بىزدىمۇ ئاشلىق ئاز قالدى. قوشۇنغا ئوزۇق كېرەك. رەستىلەرگە ھازىر ئۇن بېرەلمەسمىز. بەلكىم كېيىنرەك...

قېرى شائىر بابىرغا ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇرۇپتۇ. بابىر مەۋلاننى نائۈمىد قىلسا، ناۋايىنىڭ ئۈمىدىنىمۇ ئاقلىيالمايدىغاندەك بولدى.

ئۇ قاسىمبەگكە بۇيرۇق ئاھاڭىدا سۆزلىدى:

— بىز ئۇننى رەستىلەرگە ئەمەس، ناۋايلارغا بېرىشىمىز كېرەك. ئىشەنچلىك بىر كىشى نازارەت قىلسۇن، ناۋايلار نان يېقىپ، بىزنىڭ نامىمىزدىن ئاچلارغا تارقاتسۇن. بەش - ئالتە تاغار ئۇن بىلەن قوشۇن ئوزۇقسىز قالماس. جىززاختا ئەۋەتىلگەن كارۋان ئەتە - ئۆگۈن ئاشلىق ئېلىپ قايتىدۇ!

— ساخاۋىتىڭىزگە رەھمەت، مىرزا ھەزرەتلىرى! — بابىرنىڭ سۆز-لىرىگە پەقەتلا جەۋھەرىي خۇشاللىق بىلدۈردى.

سىپىز تورۇق ئايغىرنىڭ تىزگىننى تارتىپ تۇرغان ئەھمەد تەنبەل مەۋلانىغا قاراپ غۇڭشىدى:

— ئەمىرزادەم بايسۇنقۇردىن قالغان ئاچلارنىڭ قايسىبىرىگە ئاشلىق يەتكۈزەلەيدۇ؟ بىز بۇلارنى بېقىشقا كەلدۇقمۇ؟

ئەھمەد تەنبەل خانزادە بېگىمگە ئادەم قويۇپ نىيىتىگە يېتەلمىگەندىن بۇيان بابىرغا قارشى ئاداۋىتى ئاۋۋالقىدىن ئۇن ھەسسە ئارتۇق كۈچ بىلەن ئاشماقتا ئىدى.

— جانابىي ئەھمەد بەگ، — دېدى بابىر، — بىز سەمەرقەندنى بېقىش ئۈچۈن كەلمىگەن بولساق، تالاش ئۈچۈنمۇ كەلگەن ئەمەس!

تەنبەل تۇنوگۈن زەرگەرلەرنى تالاتقانلىقنى ئەسلەپ، كۆزلىرى سەل ئالاقزادە بولدى، ئەمما ئۆزىنى خاتىرجەمرەك كۆرسىتىپ:

— سۆزىڭىز توغرا، مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — بىراق شۇنچە ئۇرۇش - ماجىرا بىلەن ئالغان شەھىرىمىزدىن ئازغىنا ئولجىلىق بولۇشقىمۇ ھەققىمىز يوقمۇ؟ غالىبلارنىڭ ئولجا ئېلىشى ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان قائىدىغۇ؟

تەنبەلنىڭ سۆزى نەۋكەرلەر ئارىسىدا تۇرغان خانقۇلىبەگكە ناھايىتى-

ـمۇ يېقىپ كەتكىنى ئۇنىڭ كۆلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتقانلىقىدىن بىلىنـ
ـدى. كۆپچىلىك نەۋكەرلەرمۇ ئەھمەد تەنبەلنىڭ توغرا دەپ بىلىشەتتى.
شۇ تاپتا بابىر ئۆزىنى ئىككى ئوت ئوتتۇرىسىدا قالغاندەك سەزدى. بەگلەر ۋە نەۋكەرلەرنىڭ كۆڭلىگە قاراي دېسە، بۇ تەرەپتە خەلق ئاچارچىـ
ـلىقتىن ئۆلمەكتە. خەلقنى ئاچلىق چاڭگىلىدىن قۇتقۇزاي دېسە، بەگلەر ۋە نەۋكەرلەر: «بۇلار نېمىشقا بىزنىڭ نېسىۋىمىزگە شېرىك بولىدۇ» دەپ دادلىشىدۇ.
بابىر قاسىمبەگكە ئۈمىد بىلەن كۆز تىكتى:
— ئاچارچىلىققا پەقەت بايسۇنقۇر مىرزا سەۋەبچىمۇ؟ ئەگەر بىز شەھەرنى يەتتە ئاي قامال قىلمىساق، بۇ بەختسىزلىك بولماسلىقى مۇمكىن ئىدىغۇ!
قاسىمبەگ بابىرنىڭ تەنبەل ئالدىدا يالغۇزلۇق قىلىپ قېلىشىنى خالىمىدى ـ دە، مۇنازىرىنى چاپسانراق تۈگىتىشكە تىرىشتى:
— ئەمىرزادەمنىڭ سۆزلىرى قۇلىقىمىزغا تاج بولسۇن! ئەتىلا ناۋايىلارغا ئۇن بېرىپ، ئاچلارغا نان ياقتۇرۇپ تارقىتىشنى ئۆز زىممەمگە ئالىمەن!
بابىر قاسىمبەگكە مىننەتدارلىق بىلەن قاراپ:
— سۆز تۈگىدى، — دېدى، ئاندىن جەۋھەرىيگە قارىدى، — قېنى، ئەمدى كىتابپۇرۇشلار رەستىسىگە ئۆتەيلى.
جەۋھەرىي ئۇلارنى قىڭغىر ـ قىيسىق بىر كوچىغا باشلىغاندى. ئەھمەد تەنبەل قاپىقى سېلىنغان هالدا بابىرنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. كەڭ بىر مەيدانغا چىقىشتى. ئېتىك تۇرغان كىتابپۇرۇشلۇق دۇكانلىرى كۆرۈنـ
ـدى. ئىككى دۇكان ئارىلىقىدىكى ئىككى قاناتلىق دەرۋازا ئىچىدىن ئاۋۋال قانداقتۇر كۈچلۈك ئاۋاز ئاڭلاندى، كېيىن ياڭىغىداق، ياڭاۋاش بىر موماي داد سېلىپ چىقتى.
— ۋاي بالامنى ئۆلتۈرگەن خۇدانىڭ ئۆزى ئۆلسۇن! ئاچ قېلىپ ئىششىپ ئۆلسۇن!
مومايىنىڭ كەينىدىن ئوتتۇرا ياشلىق ئورۇق ئەر يۈگۈرۈپ چىقتىـ
ـدە، ئاتلىقلارنى كۆرۈپ قورققىنىدىن بىرپەس تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى.

موماي داۋاملىق بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ خۇدانى قارغايتتى:

— خۇدانىڭ ئۆزى قامالدا قىلىپ ئۆلسۇن! ئۇلاھىم مېنىڭ بالامدەك ئاچتىن ئۆلسۇن! ئۆلسۇن!

جەۋھەرىي ئىپتىنى ئەر كىشى تەرەپكە بۇراپ:

— موللا قۇتبىدىن، نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

موللا قۇتبىدىن ئەمدى ھوشىنى يىغىپ، مومايغا قاراپ يۈگۈردى. ئورۇقىنا مومايىنى سۆرەپ ھويلىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى ـ دە، ھاسىراپ قايتىپ چىقتى. قول قوشتۇرۇپ ئاتلىقلار تەرىپىگە كېلىۋېتىپ:

— ئەپۇ قىلسىلا، — دېدى، — ئاكامنىڭ ئايالى پەرزەنت دەردىدە ساراڭ بولۇپ قالدى. بىچارىنىڭ ئوغلى ئاچلىقتىن كۈنجۈرە يەپتىكەن، ئىششىپ ئۆلۈپتۇ.

ئېغىر جىمجىتلىقتا بابىرنىڭ:

— يەنە بۇ بىچارىلەردىن ئولجا ئالماقچى بولۇشىدۇ! — دېگەن كىنايىلىك سۆزلىرى ئاڭلاندى ـ دە، ئەھمەد تەنبەل بىلەن خانقۇلىبەگكە ئوقتەك تەگدى.

موللا قۇتبىدىن سەمەرقەندىنىڭ داڭلىق كىتابپۇرۇشلىرىدىن ئىدى. مەۋلانا كىم كەلگەنلىكىنى كىتابپۇرۇشقا ئاستا ئېيتتى. موللا قۇتبىدىن ئۆزۈندىن بۇيان ئېچىلمىغان دۇكىنىنى ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاچتى. بابىر ئاتتىن چۈشۈپ، مەۋلانا بىلەن بىللە دۇكانغا كىردى. موللا قۇتبىدىن بىساتىدا بار ئەڭ نادىر كىتابلارنى بىر ـ بىرلەپ ئېلىپ، توپا ـ چاڭلىرىنى سۈرتۈپ، بابىرغا كۆرسىتىشكە باشلىدى. قىممەت باھالىق زەرھەل مۇقاۋىلار ئىچىدە مەھمۇد قەشقەرى، ئابدۇراھمان جامى... شەرەفىددىن ئەلى يەزدى- يىنىڭ بېھزاد رەسىملىرى بىلەن بېزەلگەن «زەپەرنامە»سى... ئابدۇررازاق سەمەرقەندى... ھە، مانا، ناۋايىنىڭ «مىزانۇل ئەۋزانىي»، بۇ كىتابلارنى بابىر ئۇزاقتىن بۇيان ئىزدەپ يۈرگەنىدى. ئۇ ئالتۇنغا تېپىلمايدىغان ئاجايىپ كىتابلارنىڭ كۆپلۈكىنى كۆرۈپ، ئەپسانىۋى خەزىنىگە كىرىپ قالغانداك ھاياجانلىنىپ، ئۇلاپلا:

— يەنە نېمە بار؟ يەنە؟ — دەپ سورىدى.

موللا قۇتبىددىنمۇ بىرى بىردىن كەم ئۇچرايدىغان كىتابلارنى ئۇنىڭ ئالدىغا دۆۋىلىۋەتتى. مەشھۇر خەتتاتلار نۇرغۇن پۇل بەدىلىگە كۆچۈرگەن، ھەربىر ۋارىقىغا نەپىس بېزەكلەر ئىشلەنگەن بۇ قولىيازما كىتابلارنىڭ ھەربىرى بىرنەچچە مىڭ دىنار تۇرىدىغانلىقىنى بابىرنىڭ يېنىدا تۇرغان قاسىمبەگمۇ بىلەتتى. ئۇ سەمەرقەند خەزىنىسىنىڭ سىپسىدام ئىكەنلىكىنى، ئەنجاندىن ئېلىپ كەلگەن ئالتۇنلىرى بولسا ئۇزاققا يەتمەسلىكنى ئويلاپ، بابىر تاللاۋاتقان كىتابلارغا تەشۋىشلىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئاخىر، بابىر تاللىۋالغان كىتابلار ئوندىن ئاشقاندا، قاسىمبەگ ئاستا پىچىرلىدى:

— مىرزادەم، ھازىر خەزىنىچى يوق...

كىتابلاردىن باشقا نەرسىنى ئۇنتۇغان بابىر قاسىمبەگنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىدى.

— خەزىنىچىنى ئەۋەتەرمىز، — دېدى ۋە تاللانغان كىتابلارنى كىتابپۇرۇشقا كۆرسەتتى، — ھەممىسىنى ھېسابلاپ قويۇڭ. كىتابدار بىلەن خەزىنىچى پۇلنى تۆلەپ ئېلىپ كېتىدۇ.

موللا قۇتبىددىن قول قوشتۇرۇپ:

— باش ئۈستىگە! — دېدى ـ دە، ئەمما ئۇنىڭ نېمىندۇر ئېيتالماي قىسىلىۋاتقانلىقى بابىرغا سېزىلدى.

— نېمە تىلىكىڭىز بار، موللا؟ ئېيتىڭ، تارتىنماڭ. كىتابلىرىڭىز بىباھا!

بابىر بۇ كىتابلار ئۈچۈن مال ۋە دۇنياسىنى ئايىمايدىغاندەك كۆرۈندى. كىتابپۇرۇش دادىللىشىپ:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — ھازىر پۇلغا ئاشلىق تېپىلمايدۇ. بالىلىرىم «نان» دەپ يىغلاپ، ھەر كۈنى يۈرەك ـ باغرىمنى ئېزىدۇ. ئەگەر ئىلاجى بولسا، ئازراق ئۇن...

بابىرنىڭ كۆز ئالدىغا بايىقى ساراڭ موماي كەلدى ـ دە، كىتابپۇرۇشنىڭ موھتاجلىقىنى ئالدىنراق سەزمىگىنى ئۈچۈن ئۆز ـ ئۆزىنى كايىدى. قاسىمبەگنىڭ ناۋايلىق رەستىسىدىكى ئېتىرازلىرى ئېسىگە چۈشۈپ، ئۇنىڭغا ھېچنېمە دېمىدى. يەنە بەگلەرنىڭ جىنىنى قوزغىماسلىق

ئۈچۈن كىتابپۇرۇشقا كىرەكلىك نەرسىنى ساراي ئاشپىزىدىن بىرىۋېتىشىدى۔
غانلىقىنى كۆڭلىگە ئالدى. كىتابپۇرۇشقا پەس ئاۋاز بىلەن:

— غەم قىلماڭ — دېدى، — تىلىكىڭىز ھەل بولۇپ قالار، خەير!

بابىر تالاغا چىقتى. ئەھمەد تەنبەل ئىتىدىن چۈشمەي دومسىيىپ تۇراتتى.

شۇ كۈنى ناماز شامدا كىتابلارنى ئېلىپ كېتىشكە كەلگەن كىتابدار ۋە سەۋدەرلەر كىتابپۇرۇشقا سورىغان پۇلنى بەردى ـ دە، ئۇنىڭ ئۆيىگە بىر تاغار ئۇن ۋە بىر سېمىز قوي چۈشۈرۈپ كېتىشتى.

ئەتىسى ناۋايلىق رەستىسىگە قاسىمبەگنىڭ نەۋكەرلىرى بىر ھارۋا ئۇن ئەكەلگەنلىكى، قار تەكتىدە سوۋۇپ ياتقان تونۇرلارغا ئوت قالىنىپ، ئىسسىق نان پۇرىقى ئەتراپقا تارقالغىنى، ئاتلىق جارچىلارنىڭ پادىشاھ نامىدىن ئاچلارغا نان ئۈلەشتۈرۈپ بېرىشنى ئېلان قىلغانلىقى ھەممىنىڭ قۇلىقىغا بېرىپ يەتتى. ناۋايلىق رەستىسىگە كېلىپ، خۇش بوي بۇغداي نېنىنىڭ تەمىدىن كۆزى ۋالىلداپ ئېچىلىۋاتقان ئاچلار بابىردىن شۇنچىۋالا مەمنۇن بولۇشسا، تەمەخور بەگ ۋە نەۋكەرلەر: «بىزنىڭ ئاغزىمىزدىن ئېلىپ چاكىنىلارغا بەردى!» دەپ، ياش پادىشاھتىن شۇنچىلىك نارازى ئىدى. سەمەرقەندتىكى ئاچلىق ۋە قىسىنچىلىقتىن بەزگەن بىر قىسىم جەڭچىلەر ئەنجانغا قايتىپ كېتىشكە ئىنتىلىشكە باشلىدى.

3

تونۇردىن قومۇرۇلغان نانلارنى تاغارغا سېلىپ چىقىپ ئاچلارغا ئۈ۔
لەشتۈرۈۋاتقان نەۋكەرلەردىن بىرى تاھىر ئىدى. ئاۋۋال ئۇمۇ «ماڭا نەيزە سانجىپ، ئانامنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان دۈشمەنلەرگە خىزمەت قىلغىلى كەلگەنمىدىم؟!» دەپ ئاچچىقلانديۇ، لېكىن ئەسكى كىيىنگەن، بويۇنلىرى قىلتىرىقتەك بولۇپ قالغان ئاچ ئۆسمۈرلەرگە، قېرىلارغا، ئايال۔
لارغا كۆزى چۈشكەندىن كېيىن ھورى بېسىلدى. ئىچكىرىدىن ئالا تاغاردا ئىسسىق نان كۆتۈرۈپ چىقىۋېتىپ: «بەلكىم بۇ ئايالارنىڭ ئارىسىدا

رابىيمۇ باردۇ؟ — دەپ ئويلىدى، — ياكى رابىينى كۆرگەن — بىلگەنلەر ئۇچراپ قالار؟»
كۆزلىرى تىكىلىپ تۇرغان ئاچلار تاھىرنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، نان ئۇلەشتۇرۇۋاتقان قوللىرىنى كۆرۈشەتتى، خالاس. ئۇلارنىڭ تولىسى كىچىك - كىچىك قەدەم تاشلىشىپ ناھايىتى ئاستا ھەرىكەت قىلىشاتتى. يوللىرىدا كىچىككىنە ئېرىق ياكى دۆڭلەر ئۇچراپ قالسا، ئۆتەلمەي توختاپ قېلىشاتتى. ئۇلارنى سەل ماغدۇرى بارلىرى يۆلەپ، ياردەملىشىپ ئۆتكۈزۈپ قويۇشاتتى.
تاھىر كىشىلەرنىڭ ھەربىرىنى سىنچىلاپ كۆزدىن كەچۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا رابىينى كۆرگەن - بىلگەن بىرەر ئادەم يوقمىدۇ؟
ئەنە بىر ئايال تون يېپىنىپ، يېرىم ئۆرۈلۈپ تۇرۇپتۇ، تاھىر ئۇنىڭ يېنىدىكى مومايغا قاراپ:
— ئاچلار، ئاراڭلاردا ئەنجانلىق ياكى قوۋالىق ئايالлар بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.
موماي تاجىكچە تەلەپپۇز بىلەن:
— ئۇنداقلار يوق، ئۆرگىلەي، — دېدى.
تاھىر يۈز قېتىملاپ ئېيتقان سۆزلىرىنى تەكرارلاپ:
— سىڭلىمنى ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن، — دېدى، — سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەسكەرلىرى قوۋادىن ئەپقېچىپ كەتكىنىگە تۆت يىل بولدى.
— بىچارە! — دەپ قويدى موماينىڭ يېنىدىكى ئايال.
نېرىراقتا نانغا كۆز تىكىپ تۇرغان بىر كىشى سەۋرسىزلىنىپ يۆتەلدى. تاھىر نان ئۇلەشتۇرۇشنى داۋام قىلىۋېتىپ ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى شالاڭ مەللە بۇرۇتلۇق ئېگىز كىشىنىڭ ئۇدۇلىدا توختىدى.
— سىز ئىلگىرى نەۋكەر بولغانمىدىڭىز؟
يۈزى ئىششىپراق قالغان بۇ ئادەم ئېھتىياتچان ئاۋاز بىلەن:
— ھە، — دېدى.
— قاچان؟
— كۆپ يىل بولدى.

— ئەنجانغا بارغانمىدىڭىز؟
— جوق... بىرىراقىدىن قايتقانىدۇق.
بۇ ئادەمنىڭ تەلەپپۇزى شۇ چاغدا رابىيىنى قاپقا سىلىپ ئېلىپ كەتكەن «جوق»چى يىگىتلەرنى ئەسلەتتى ــ دە، تاھىرنىڭ ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى. ئېھتىمال، بۇ شۇ باسقۇنچىلارنىڭ بىرىدۇ؟
تاھىر ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، ناۋايخانا تەرەپتە تۇرغان شېرىكىنى قىچقاردى. تاغارنىڭ تەكتىدە قالغان نانلارنى ئۇنىڭغا بەردى ــ دە، مەللە بۇرۇتلۇق كىشىنى بىلىكىدىن تۇتۇپ بىر چەتكە تارتتى. ئۇ ئادەم قورققىنىدىن بوشىشىپ، دەلدەڭشىپ توختاپ قالدى:
— ئـۇكام، مـەن بـىچارە ئـادەممەن! مېنى قويىۋېتىڭ! نانغا كەلگەنىدىم... نانغا!...
تاھىر يىپ ئۇچىنى مۇشۇ ئادەم تېپىپ بېرىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ مۇلايىمراق سۆزلەشكە تىرىشتى:
— نان ئالىسىز، سىزگە كۆپرەك نان بېرىمەن. ماڭا راستىنى ئېيتىڭ. سۇلتان ئەھمەد مىرزىدا نەۋكەر بولغانمىدىڭىز؟
— بولغانمەن.
— ئەنجاننىڭ بىرىسىدىكى قۇۋانىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەنمىدىڭىز؟
— قايسى كۆۋرۈك؟ سۇنۇپ كېتىپ، بىزنى خاراب قىلغان كۆۋرۈكمۇ؟
— خۇددى ئۆزى! — دېدى تاھىر غەزەپ ئارىلاش خۇشاللىق بىلەن. مانا ئاشۇ باسقۇنچى! تاھىر ئۇنىڭغا ھازىر خەنجەر ئۇرسا ئەلەمدىن چىقاتتى. ئەمما، رابىيە نېمە بولىدۇ؟ بۇنى ئۆلتۈرسە، رابىيىنى كىمدىن سۈرۈشتۈرۈپ تاپىدۇ؟ تاھىر مەللە بۇرۇتلۇق يىگىتنى ياقىسىدىن تۇتۇپ قەھرى بىلەن سىلكىدى، — رابىيە قېنى؟ ئېيت تېزرەك!
ئاچلىقتىن ھالى كېتىپ، ئارانلا يۈرگەن يىگىت تاھىرنىڭ سىلكىشىدىن پارچىلىنىپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى. ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ:
— قا ــ قايسى راكىيە؟ — دېدى.
— راكىيە ئەمەس، رابىيە! ئۇ قىزنى قۇۋادىن ئەپقېچىپ نەگە ئېلىپ

باردىڭلار؟ ھازىر نەدە؟ راستىڭنى ئېيتمساڭ كاللاڭنى ئالمەن! ئېيت!
— ئۇكا! ئۇكا! مەن رابىيە دېگەن قىزنى كۆرگىنىم يوق. ئۆلتۈر-سەڭ، مەيلى ئۆلتۈر، لېكىن مەندىن بىكارغا گۇمانسىرىما، شۇ ۋاقىتدا مەن قىز ئەپقاچىدىغان ئەھۋالدا ئەمەسىدىم. بىر تۇغقان ئۇكام كۆۋرۈكتىن يىقىلىپ، سۇدا ئېقىپ ئۆلدى. قومۇشلارنىڭ ئارىسىدىن ئۈچ كۈن ئىزدەپ ئۆلۈكىنى تاپالمىدىم. پاتقاق يۇتۇپ كېتىپتۇ.
تاھىر شۇ كۆۋرۈكنى ئۆزى بۇزغانلىقىنى ئەسلىدى. مەللە بۇرۇتلۇق يىگىتنىڭ كۆزلىرى ياشلانغانلىقىنى كۆردى ـ دە، ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇپ بەردى.
رابىينى تاغارغا سېلىۋاتقان «جوق»چى يىگىتلەردىن بىرى ئىككىن-چىسىنى «جۇمان» دەپ ئاتىغىنى تاھىرنىڭ يادىدا قالغانىدى.
ئۇ قارشىسىدا كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ تۇرغان ئادەمگە تىكىلىپ:
— ئېتىڭ نېمە؟ — دېدى.
— ئېتىم مەمەت.
— مەمەتمۇ ياكى جۇمانمۇ؟
— ئۇكا، ئىشەنمىسىڭىز مانا شۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرىنى قىچقىرىپ سوراڭ. ئېتىم مەمەتلىكىنى ھەممىسى بىلىدۇ، ئۆزۈم كۆنچى كاسىپمەن.
تاھىر ئۆزىچە ئويلاندى: «ئەگەر ئۇكىسى قۇۋادا پاتقاقا پېتىپ ئۆلگەن بولسا، بۇمۇ مېنىڭ ياقامدىن ئېلىشقا ھەققى بار!» شۇ ئوي تەسىرىدە تاھىر ئاچچىقىدىن ياندى. مەمەتكە يەنە «سىز»لەپ سۆزلەشكە باشلىدى:
— جۇماننى بىلەتتىڭىزمۇ؟
مەمەت پېشانىسىنى تۇتۇپ، نېمىنىدۇر ئەسلەشكە تىرىشتى:
— توختاڭ، توختاڭ، جۇمان مايماق دېگىنىمىز بار ئىدى. شېرىكلىد-رى بىلەن شۇ تەرەپتىن ئىككى قىز ئەپقېچىپ كەلگەن دەپ ئاڭلىغانىدىم.
— سەمەرقەندكە ئېلىپ كەلگەنمۇ؟
— قىزلارنىمۇ؟ بۇنىسىنى بىلمىدىم. ئۆرە تۆپىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ئاقسۇ دېگەن ساي بار. ئاقسۇغا يەتكىنىمىزدە پادىشاھىمىز ئۆلۈپ قالدى.

شۇ ۋاقىتتا ئالتوپىلاڭ باشلاندى، مانا، ھازىرغىچە بېسىلمايدۇ. نەۋكەرلەرمۇ جېنىمغا تەگدى، بوشىنىپ كەتتىم.

— جۇمان مايماق ھازىر نەدە؟

— بىلەلمىدىم. ئۈچ - تۆت يىلدىن بۇيان كۆرمىدىم. ئەسكى يىگىت ئىدى، ئۆلۈپ كەتتىمۇ ياكى باشقا پادىشاھنىڭ خىزمىتىگە ئۆتۈپ كەتتىمۇ؟ پادىشاھمۇ كۆپقۇ؟ تاشكەنتتە مەھمۇدخان دېگىنى، تۈركىستاندا شەيبانىخان دېگىنى، ھىساردا يەنە بىرى.

— بۇ پادىشاھلارنىڭ ئۇرۇش - جاڭجاللىرى ئۆز بېشى بىلەن كەتسۇن! — دېدى تاھىر غەزەپلىنىپ، — سىز بىر كاسىپ بولسىڭىز. مەن بىر دېھقان ئىدىم. كېلىپ - كېلىپ بىزدەك جاپاكەشلەرنى بىر - بىرىمىزگە دۈشمەن قىلىپ قويغان زاماننىڭ ئۆيى كۆيسۇن!

مەمەت تاھىرنىڭ خەنجەر ئىزى قالغان يۈزىگە ئەمدى پېتىنىپراق قارىدى:

— ئۇ قىز نېمىڭىز بولاتتى، ئۇكا؟ سىڭلىڭىزمىدى؟

— كۆزۈمنىڭ ئېقى ھەم قارىسىدى!

مەمەت سۆزنىڭ نېمىدە ئىكەنلىكىنى پەملەپ، تاھىرغا ئازراق ئەجەبلىنىپ تىكىلدى. كېيىن ئۇنىڭ ئارمان بىلەن تولغان كۆزلىرىنى كۆرۈپ، بۇ يىگىتكە ئۆزىنى يېقىن سەزدى ۋە تەسەللى بەرگۈسى كەلدى:

— خۇدا خالىسا تېپىلىدۇ! مېنىڭ تونۇش - بىلىشلىرىم كۆپ، ئۇكا. سۈرۈشتۈرىمەن، خوتۇنۇمغا ئېيتىمەن، ئاياللاردىن سۈرۈشتۈرىدۇ.

مەمەتنىڭ ئەستايىدىل ياردەم بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن تاھىر ئۇنىڭ يېڭىدىن ئالدى - دە:

— بۇ تەرەپكە يۈرۈڭ، — دېدى. مەمەتنى ناۋايخانىنىڭ ئارىلىقىغا ئېلىپ كىردى - دە، ئىچكىرىدىن تۆت نان ئېلىپ چىقتى.

— ئېلىڭ! سىز بۇ يەرگە نانغا كەلگەنىدىڭىز.

مەمەت نانلارنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېلىپ، قويىنىغا تىقتى. ئىسسىق بۇغداي نېنىنىڭ ھىدى ۋە تەپتىدىن ئېغىر - ئېغىر نەپەس ئېلىپ ئۈستى - ئۈستىگە يۇتۇندى. ئۇ ھەرقانچە بولسىمۇ تاھىرنىڭ ئالدىدا

دەرھال نان يېيىشتىن ئۆزىنى تارتتى. پەقەت نانىنىڭ ھىدىدىن مەست بولغاندەك ئېزىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ناندەك ئەزىز بولۇڭ، ئۇكا. بىز كۆرگەن كۈنلەرنى زادى كۆرمەڭ. قولدىن بەرگەنگە قۇش تويماس. يېتىپ يېسەڭ بۇ نان ئىككى كۈنگىمۇ يەتمەيدۇ. لېكىن، مەن شۇنىڭ كۈچى بىلەن قىشلىقىمغا يېتىۋالىمەن. ئەنە ئۇ تاغنىڭ كەينىدە ئاكا - ئۇكىلىرىم بار. بىز ئۆزبېكنىڭ قويانقۇلاق ئۇرۇقىدىنمىز. قىشلىقىمغا يېتىپ بارسام، بىر - ئىككى تاغار ئاش تېپىپ كېلىمەن. لېكىن، بوش تاغار تىك تۇرمايدىكەن، ئۇكا. بىر چىپار ئېتىم بار ئىدى، كۈزدە سويۇپ يەپ قويدۇق. پىيادە كېتەي دېسەم، ئاچ ئادەم تاغدا يىقىلىپ سوغۇقتا توڭلاپ ئۆلىمەن دەپ قورقتۇم، مانا ئەمدى قورقمىسام بولىدۇ...

— مەن سىزنى نەدىن تاپىمەن؟ — دېدى تاھىر ئۇنىڭغا ئاۋۋالقى ۋەدىسىنى ئەسلىتىپ.

— كۆنچىلىك گۈزىرىدە ئۆيۈم بار. مەمەت پالۋان دېسىڭىز، ھەممىسى بىلىدۇ. بىر ۋاقىتلاردا پالۋان ئىدۇق، ئۇكا. مانا ئەمدى گەۋدىمىزنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ يۈرۈپتىمىز.

— ئېسىڭىزدە بولسۇن، قىزنىڭ ئېتى رابىيە.

مەمەت پالۋان بۇ نامنى بىر - ئىككى تەكرارلاپ خاتىرىسىگە پۈكۈپ:

— ئەگەر خەۋىرى چىقسا، سىزنى نەدىن تاپىمەن؟ — دېدى.

— قاسىمبەگنىڭ نەۋكىرىمەن، ئىسمىم تاھىر.

— خوپ، تاھىربەگ، مەن سىزنى ئىزدەپ تاپىمەن. بىزنىڭ ئادەملەر سىزگە يامانلىق قىلغان بولسا، سىز ماڭا ياخشىلىق قىلدىڭىز. بۇ ياخشىلىقىڭىزنى ئەلۋەتتە قايتۇرىمەن. خەير!

4

ئەنجانلىق بەگ ۋە نەۋكەرلەر «سەمەرقەندنى ئالساق ھەممە مۈشكۈللىرىمىز ئاسان بولىدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، ئەڭ زور مۈشكۈللۈك

سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن باشلاندى.
ئۈچ مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنىڭ بەش ـ ئالتە مىڭ ئات ـ ئۇلىغى بار. قەھرىتان قىشتا قامالدىن ئەبگارلاشقان شەھەردە نە ئاچلارنى تويدۇرغىلى بولسۇن، نە قوشۇنغا ئوزۇق ـ تۈلۈك يەتكۈزگىلى بولسۇن، نە ئاتلارنى يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلىگىلى بولسۇن. شەھەر دەرۋازىلىرى ئېچىلغان، بۇ تەرىپى ئۆرە تۆپىگىچە، بۇ تەرىپى قارشىغىچە ھەممە تەرەپلەرگە تۆگە كارۋانلىرى ئەۋەتىلگەن، بازار ۋە رەستىلەرنى تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن تۈرلۈك چارىلەر كۆرۈلۈۋاتقان بولسىمۇ پايتەختتە ھايات يېقىن ئارىدا بىر ئىزغا چۈشىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. سەمەرقەند كېيىنكى يىللاردا نۇرغۇن قېتىم قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ، دەھشەتلىك تالان ـ تاراجلاردىن قاشاقلىشىپ قالغانىدى.
— بۇ مۈشكۈللۈكلەر كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دەپ، كېڭەشلەردە بابىرنىڭ ئۇستازى خوجائابدۇللا ئەنجانلىق بەگلەرنى سەۋر ـ قانائەتكە چاقىراتتى، — باھار يېقىن، يىغىم ـ تېرىمغا ئۇلاشساق ئېغىر كۈنلەرنى كۆرمىگەندەك بولۇپ قالىمىز. تەڭقىسلىقلار ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئەمما بۇ تەرىپى قارشى، شەھرىسەبزگىچە، ئۇ تەرىپى ئوش، ئۆزگەنتكىچە ئۇلۇغ مەملىكەت قالىدۇ. تەڭرىم بىزگە شۇنداق چوڭ مەملىكەتنى ئىلتىپات قىلغانلىقى ئۈچۈن، بىز سەمەرقەندتەك ئالەمشۇمۇل سەلتەنەت ئورنىغا مۇيەسسەر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن شۈكۈر قىلىشىمىز كېرەك. بابىر مىرزىنىڭ ئارزۇلىرى شۇكى، ماۋەرائۇننەھر يەنە ئۇلۇغبەگ دەۋرىدىكىگە ئوخشاش بىرلەشسە، پايتەخت ئەسلىگە قايتسا، ھەممە ۋىلايەتلەر تەڭ ئاۋات بولسا، ئەمىرزادەمنىڭ بۇ ئارزۇلىرى سىز ۋە بىزنىڭ مۇقەددەس مەقسىتىمىزدۇر. ئىلاھا ئامىن، پەرۋەردىگارى ئالەم بىزنى بۇ مەقسىتىمىزگىمۇ يەتكۈزسۇن!
بۇ سۆزلەر خانقۇلىبەگ ۋە ئەھمەد تەنبەلگە ئوخشىغان بەگلەرنىڭ زىتىغا تەگسىمۇ، ئۇلار كېڭەشكە يىغىلغان باشقا بەگلەر قاتارىدا:
— ئىلاھا ئامىن! — دېيىشىپ پاتىھە قىلىشتى. ياندىن قارىغان ئادەم بۇنى يەكدىللىك بەلگىسى، دەپ ئويلايتتى. ئەمما، بەگلەر كېڭەشتىن بېگى ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئۆي ـ ئۆيلىرىگە تارقالغاندىن كېيىن،

بۇلۇڭ ـ پۇچقاقتا ئىككى ـ ئۈچتىن بولۇۋېلىپ، غەيۋەتكە چۈشۈپ كېتىشەتتى.

— بابىر مىرزىنىڭ ئۇلۇغبەگدەك ئۇلۇغ ئادەم بولماقچى ئىكەن ـ دە، ئەھمەد بەگ؟ — سورىدى خانقۇلبەگ مەسخىرە قىلىپ.

ئۇلار مەخمەل كۆرپە يېيىلغان ئىسسىق سەندەلنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرۇپ كەچلىك تاماقنى بىللە يېمەكتە ئىدى. ئەھمەد تەنبەل قىزىدىن بىر پارچە ئېلىپ، كىنايە بىلەن كۈلدى:

— ھە، بابىر مىرزىنىڭ ئۇلۇغ ئادەم بولۇشى ئۈچۈن يەنە بىرلا نەرسە يەتمەي تۇرغاندى.

— خوش؟

— بۈگۈن كېچەشتە ئېيتتىڭغۇ! سەمەرقەند دېھقانلىرى ئاچارچىلىقتىن ئۇرۇقلۇق ئاشلىقلىرىنى يەپ قويغانىمىش. قارشىغا كارۋان ئەۋەتىپ ئېلىپ كەلگەن ئاشلىقلىرىمىزنى دېھقانلارغا قەرز بېرىدىكەنمىز.

— كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال!

— ئىلاج قانچە، خانقۇلبەگ! ياش پادىشاھىمىزنىڭ ئۇلۇغ بولۇشى ئۈچۈن ھەممىسىگە چىدايسىز. يەنە بۇ كىم سەمەرقەندكە كۆيئوغۇل، لايىقى بار. كۆيئوغۇل پۇقراغا ئۆزىنى ياخشى كۆرسىتىشى زۆرۈر. بۇمۇ يەتمىگەندەك، ياش پادىشاھىمىز ھەر ھەپتىدە شائىرلارنى يىغىپ مۇشائىرە ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ.

— شائىر بولماقچىمۇ ئوخشايدۇ ـ دە!

— ھە، بىزنىڭ نېسۋىمىزگە نە ـ نەلەردىكى شائىرلارنى شېرىك قىلغانلىقى مانا شۇ سەۋەبتىن! خەزىنىدىكى ئالتۇنلارنى سۇغۇرۇپ، كەينى ـ كەينىدىن قىممەت باھالىق كىتابلارنى ئېلىشىمۇ مانا شۇنىڭدىن!

خانقۇلبەگ ساقىلىنى تۇتاملاپ:

— پەش قىقىپ ئەنجانغا كېتەي دېسەم رۇخسەت بەرمەيدۇ، — دېدى، — تەگرى ھەققى، بابىرىڭىزدىن تويدۇم، ئەھمەد بەگ!

ئەھمەد تەنبەل زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكنى ھىم ياپتى. ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ:

— خـانقۇلبەگ، — دەپ ئـاۋازىنى پـەسەيتىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بەگلەر بولمسا، پادىشاھلارنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. نەۋكەرنىڭ كۆپچىلىكى بىزنىڭ. جەڭنى بىز قىلدۇق، جاپانى بىز تارتتۇق. ئەمدى بۇنداق بىقىندى بولۇپ، ياش يىگىتتىن رۇخسەت سوراپ ئولتۇرۇشنىڭ نىمە ھاجىتى؟

— سۆزىڭىز راست! — پىچىرلىدى خانقۇلبەگ، — پادىشاھ بولسا ئۆزىگە! رۇخسەت بەرمىسە بەرمىسۇن، مەن بەربىر كېتىمەن!

— مەنمۇ بۇ يەردە خار بولۇپ يۈرمەكچى ئەمەسمەن، ئامان بولسام، پادىشاھ تېپىلار، ئاخسىدا جاھانگىر مىرزا بار. بۇخارادا سۇلتان ئەلى مىرزا بار. بۇلارنىڭ ئۇرۇقى كۆپ. ھەممىسىگە سىزدەك ـ بىزدەك بەگلەر كېرەك. سىزگە مېنىڭ مەسلىھىتىم، ئەنجاندا كۆپ تۇرماڭ. قولغا چۈشۈپ قالىسىز.

— ئاخسىغا بارايمۇ؟

— ھە، ئاخسىدا ئۇزۇن ھەسەنگە يولۇقۇڭ. سىزنى جاھانگىر مىرزىنىڭ خىزمىتىگە ئالار.

— ئالامدىكىن؟ بەلكىم جاھانگىر مىرزا بابىرغا قارشى چىقالماس.

— سىز ۋە بىزدەك بەگلىرى كۆپەيسە قارشى چىقالايدۇ! جاھانگىر مىرزا ئەنجان تەختىگە ھېرىس...

... ئىككى بەگ شۇ كۈنى گەپنى بىر قىلىپ ئەتىسى كەچتە ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرى پىروزە دەرۋازىسىدا كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقاندا، خانقۇلبەگ ئەللىكچە نەۋكىرى بىلەن ئاستا شۇ دەرۋازىدىن چىقىپ قاچتى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئۆزى زامىنغا كارۋانلارنى كۆزىتىپ بېرىش باھانىسى بىلەن نەۋكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كەتتى ـ دە، سەمەرقەندكە قايتماي، توغرا ئاخسىغا يول ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەردىن سىرتقا زۆرۈر ئىش بىلەن ئەۋەتىلگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ قايتىپ كەلمەسلىك ئەھۋاللىرى بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلىدى. كېچىلىرى قەلئە دەرۋازىلىرىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ قېچىۋاتقانلار بۇنىڭ ئۈستىگە قوشۇلدى. قىشنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا سەمەرقەندكە بابىر بىلەن كەلگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ يېرىمىمۇ قالمىدى. ئادىمى ناھايىتى

ئازىيىپ قالغان بابىر كەتكەنلەرنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئەڭ سادىق بەگلىرىدىن بىرىنى ئەنجانغا ئەۋەتتى. بىراق، ئارىدىن يىگىرمە كۈن ئۆتۈپ، بۇ بەگنى ئەھمەد تەنبەل ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئەنجان بىلەن ئاخسى ئارىلىقىدا تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرگەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى. پەرغانە ۋادىسىدا يامان بىر پىتنە باشلانغىنىغا ئەمدى شۈبھە يوق ئىدى.

پىتنىچى بەگلەرنىڭ بىرقانچىسى خوجائابدۇللاغا قول بېرىپ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولغانلىقى مەلۇم ئىدى. بابىر قاسىمبەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىر خوجائابدۇللانى ئەنجانغا ئەۋەتتى. بابىر تەختكە ئولتۇرغان ۋاقىتلاردا خوجائابدۇللانىڭ سۆزىگە كىرگەن ئۇزۇن ھەسەن ۋە باشقا پىتنىچى بەگلەر بۇ قېتىم ئۇنىڭ نەسىھەتلىرىگە، ۋەدىلىرىگە مۇتلەق قۇلاق سالمىدى. ئاخىر، پىتنىچىلەر ئەنجانغا ھۇجۇم قىلىشتى. خوجائابدۇللا باشلىق سادىق بەگلەر شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېتىۋېلىپ، قامالدا قېلىشتى.

* * *

بۇ مۇدھىش خەۋەر سەمەرقەندكە كەلگەندە بابىر قاتتىق بىتاب بولۇپ، بوستان سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى خابگاھدا قىزىتمىسى ئۆرلەپ ياتقانىدى. ئەنجاندىن كەلگەن خەۋەرچى يۈگەم قىلىپ سۇرغۇچلانغان مەكتۇپنى ياساۋۇلغا كۆرسەتتى، ئەمما بەرمىدى:

— ھەزرىتى خانىم «ئەمىرزادىنىڭ ئۆز قولىغا بېرىڭلار» دەپ بۇيرۇغانىدى!

بابىر ھەر كۈنى نەچچە قېتىم «ئەنجاندىن خەۋەرچى بارمۇ» دەپ سورايتتى. ياساۋۇل خەۋەرچىنى دەرھال يۇقىرىغا باشلىدى.

خابگاھ ئىشىكى ئالدىدا ئۇلارنى بابىرنىڭ شەخسى تېۋىپى بولغان، ۋىجىك كەلگەن مويسىپىت توختاتتى

— بۇ خەتنى ئاۋۋال قاسىمبەگ ئوقۇشى كېرەك. ئەگەر خۇش خەۋەر بولسا، كېيىن ئەمىرزادەمگە بېرەرسىز.

— ئانىسى تاپشۇرغانىدى، ئۇستازى خوجائابدۇللامۇ تاپشۇرغانىدى. ئەمىرزادەمنىڭ ئۆزى ئوقۇشى كېرەك.

— يامان خەۋەر مىرزا ھەزرەتلىرىنى خاراب قىلىشى مۇمكىن! —

دېدى تېۋىپ كۆيۈنۈپ، — ئەسلىي ئۆزى زۇكام تېگىپ تۇزلەي دەپ قالغانىدى. تەشۋىش ئۈستىگە ھاياجانلىق، ھاياجانلىق ئۈستىگە كۈلپەت، ھەممىسى قوشۇلدى ـ دە، داۋالىنىشنى ئاخىرىغا يەتكۈزمەي تۇرۇپ كەتتى. مانا بۈگۈن ئۈزۈلۈپ قىلىپ ئەھۋالى ئېغىرلىشىپ يېتىپتۇ!

— ئەنجان خەۋپ ئاستىدا. ئەگەر تېزرەك ئۇقتۇرمىساق، كېيىن كېچىكىدۇ، بىزدىن نارازى بولىدۇ!

— ياق، مەن ھازىر ئىجازەت بېرەلمەيمەن!

— جانابىي تېۋىپ...

— ياق، ياق!

بۇ تالىشىش ئىچكىرىدە ياتقان بابىرنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. ئۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن:

— خەۋەرچى بولسا كىرسۇن! — دەپ بۇيرۇغاندىن كېيىن، تېۋىپ خەۋەرچىگە يول بەردى.

بابىر چوڭ ئۈزۈنچاق خانىنىڭ تۆرىدە يەردىن بىر گەزچە ئېگىز قىلىپ سېلىنغان ماموق تۆشەكتە ياتقانىدى. خەۋەرچى تۆشەكتىن خېلى بېرىدا يۈكۈندى ـ دە، تىزى بىلەن سۈرۈلۈپ بېرىپ، مەكتۇپنى بابىرغا ئىككى قوللاپ سۇندى.

قىزىتما تەسىرىدىن ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ ياتقان بابىر سىڭايان تۇرۇپ، مەكتۇپنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئاچتى. قاتمۇقات ئىككى خەت. بىرىدە خوجائابدۇللانىڭ ئىمزاسى. بىرىنى قۇتلۇق نىگارخانىم يازغان. ئۇلار ئىككىلىسىمۇ ئەنجاننىڭ دەھشەتلىك ئەھۋالى، قامال تەپسىلاتلىرى ھەققىدە يېزىشقان، بابىردىن باشقا نىجاتكارلىرى يوقلۇقىنى ئېيتىشىپ، تېزرەك يېتىپ كېلىشىنى ئىلتىجا قىلىشقانىدى.

ئەنجان قورشاۋدا! پىتنىچى بەگلەر ئەنجان تەختىگە جاھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزماقچى. ئەھمەد تەنبەلنى لەشكەر بېشى قىلىشىپ، بابىردىن ئاتا يۇرتنى تارتىۋالماقچى! بابىر ئۇلارنى بۇنچىۋالا بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلاپمۇ باقمىغان. توساتتىن ئۇنىڭ ئۈستىدىن بىر چېلەك سوغۇق سۇ قويۇلغاندەك بولدى ـ دە، ئەزايى ـ بەدىنى مۇزلاپ، بوشىشىپ، بېشى

ياستۇقا «لەسسدە» چۈشتى.

تەنبەل بىلەن جاھانگىر غەلىبە قىلسا، ئۇلار تەرەپكە قېچىپ ئۆتكۈ-چىلەر يەنە كۆپىيىدۇ. بابىر كىم بىلەن قالىدۇ؟ بەلكىم ھازىرمۇ تەنبەل تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈۋاتقانلار باردۇ؟ بەلكىم قاسىمبەگنىڭ ئۆزىمۇ... كۆتۈلمىگەندە خىيالىغا كەلگەن بۇ ئويىدىن بابىر شۇنداق دەھشەتكە چۈشتىكى، پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى!

— ھازىر كېلىدۇ، ئادەم ئەۋەتتۇق، — دېدى تېۋىپ مۇلايىم ئاۋاز بىلەن، — ئەمرزادەم، يېتىڭ، سىزگە ئارام كېرەك!

كېسەلچان بابىرنىڭ خىيالىدا بىردىنلا قىلىچ تۇتقان تەنبەل گەۋدى-لەندى. بابىر بۇ قىلىچنى تونۇدى. ئوشتا تەنبەل شۇ قىلىچنى سۆيۈپ «تا ئۆلگۈچە سادىق قۇلىڭىزمەن» دېگەندى. تەنبەل ئاشۇ قىلىچنى ھازىر گويا بابىرنىڭ بېشى ئۈستىدە ئويىنىتىشقا باشلىدى....

تەنبەلنىڭ پۈتى ئاستىدا تاغدىن خۇرجۇنغا سېلىپ كېلىنگەن كاللى-لار يۇملاپ يېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى تونۇش ئوخشايدۇ. قۇتلۇق نىگارخا-نىمنىڭ بېشى... بابىرنىڭ خىيالى بۆلۈنۈپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن بۇ قورقۇنچلۇق ئوي ئۇنى گويا تۆشەكتىن ئېتىۋەتتى. ئۇ گىلەم ئۈستىدە ئىچكى كىيىم بىلەن يالاڭغىداق تۇرغىنىچە:

— شەمشەرنى بېرىڭ! — دەپ ۋارقىرىدى، — ماڭا شەمشىرىمنى بېرىڭ!

تېۋىپ ئۇنى مەھكەم قۇچاقلىۋالدى:

— ئەمرزادەم، كېسەلسىز، يېتىشىڭىز كېرەك... ئەمرزادەم! — تېۋىپ بابىرنى تەنبەلنىڭ قىلىچىغا تۇتۇپ بېرىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بابىر ئۇنىڭ قۇچىقىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ ئىشىككە ئىنتىلدى:

— ئات كەلتۈرۈڭ! مەن ئەنجانغا بارىمەن! شەمشەر قېنى؟ بەگلەرگە خەۋەر قىلىڭ! تېزرەك تەييارلانسۇن!

تېۋىپ ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. دەستارپېچ بابىرنىڭ كىمخاپ توننى ئېلىپ بېرىپ ئۇچىسىغا ياپتى، پۇتىغا كەشنى بەردى. بابىر كەشنىڭ بىر پېيىنى كىيدى - دە، ئىككىنچىسىنى كىيىشكە مادارى

يەتمىدى. ئۇنىڭ بېشى پىر – پىر پىرقىرايتتى، ھاۋا يېتىشمەي، نەپىسى قىسىلاتتى. كۆز ئالدىدا ھامان شۇ قانلىق قىلىچ ۋە كېسىلگەن كاللىلار.

— خائىن! — دېدى ئۇ تەنبەلگە قارىتىپ، — قانخور!

بابىر ئايۋان ئىشىكىگە قاراپ يۈگۈردى، لېكىن ئىشىك ئالدىدا دەلدەڭشىپ يىقىلدى. تېۋىپ بىلەن دەستارپېچ ئۇنى بىھوش ھالدا تۆشەك-كە كۆتۈرۈپ ئەكىرىپ ياتقۇزدى.

كېيىن بىرىم كېچىدە سەل ھوشىغا كەلدى. كۆزىنى ئېچىپ، ئاغزىغا پاختىدىن سۇ تېمىتىۋاتقان تېۋىپنى كۆردى. تىلى ئىششىپ، شۇنداق چوڭىيىپ كەتكەندەك، پۈتۈن تېنىنى تاغ بېسىۋالغاندەك بولۇپ ياتاتتى. بابىر كۆزىنى ئاچقىنىنى سېزىپ، قاسىمبەگ ئۇنىڭ ئۈستىگە كەلدى

— خۇداغا شۈكۈر!... ئەمىرزادەم، بىزنى شۇنچىۋالا قورقۇتتىڭىز؟

بابىر كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولدى، ئەمما تولىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەن تىلىنى قىمىرلىتالمىدى!

— ئەمدى ئوڭشالدىڭىزمۇ، ئەمىرزادەم؟

بابىر جىم قارايتتى، لېكىن سۆزلىيەلمەيتتى. ئۇنىڭ تىلىدىن قالغانلى-قىنى سەزگەن قاسىمبەگ كۆزىدىن تاراملاپ ئاققان يېشىنى كۆرسەتمەس-لىك ئۈچۈن يۈزىنى تەتۈر ئۆرۈدى.

ئەنجان. ئۇۋال بولغان ئارزۇلار

1

كېچىنىڭ قاراڭغۇسى ئۈستىگە ئاسماننى قويۇق بۇلۇت قاپلىدى – دە، قەلئەنىڭ ئىچىنى زۇلمەت بېسىۋالدى. ئەنجان كوچىلىرى قورقۇنچلۇق بىر جىملىققا چۆكتى. جىمجىت كېچىدە ئوردا دەرۋازىسىنىڭ غىچىلداپ ئېچىلغىنى يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. دەرۋازىخانىدىن چۈشكەن خىرە يورۇقتا ئوردىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان بىر توپ قوراللىقلار كۆرۈندى. ئالدىدا

ئەرەنچە تون ۋە بۆك كىيگەن، بېلىگە كەمەر باغلاپ، خەنجەر ئاسقان خانزادە بېگىم. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرى ئارىسىدا كېلىۋاتقان مەۋلانا پەزلىددىنمۇ تونىنىڭ ئۈستىدىن نەۋكەرچە كەمەر باغلاپ، بېلىگە قىلىچ ئېسىۋالغان.

سەمەرقەندتىن قايتقان چاپارمەن بابىرنىڭ هايات بىلەن ئۆلۈم ئارىسىدا بىهوش بولۇپ ياتقانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن، قەلئە هىمايىچىلىرىنىڭ بىر قىسمى پىتىنچىلەر تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى. قورغان تاملىرىنىڭ هەربىر گەز ئارىلىقىنى قوغداپ تۇرۇشقا ئادەم يېتىشمەي قالدى. قاراڭغۇ كېچىدە دۈشمەنىنىڭ تامغا شوتا قويۇپ ئارتىلىپ چۈشۈش خەۋپى كۈچەيدى. ئۇن ئالتە يېشىدا شوخلۇق بىلەن يىگىتچە كىيىنىپ، چەۋگان ئويناپ يۈرگەن خانزادە بېگىم ئەمدى راستىنلا قوراللىنىپ، هايات – ماماتى قىل ئۈستىدە تۇرغان قەلئە هىمايىچىلىرىگە ياردەمگە كېتىۋاتاتتى.

تۇم قاراڭغۇلۇقتا ئاتلارنىڭ تاقىلىرى كوچا تاشلىرىغا ئۇرۇلۇپ ئۇچقۇن چىقىراتتى. هاۋادىن يامغۇر پۇرىقى كېلەتتى. مەيىن شامال چىقىۋاتاتتى. مەۋلانا پەزلىددىن باهار كەلگەنلىكىنى، قەلئە ئىچىدىكى باغچىلاردا ئۆرۈك ۋە بادام چېچەكلىگىنىنى ئەسلىدى ۋە ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىدى، ئەمما بىرەرمۇ ئاقارغان نەرسە كۆزىگە چېلىقمىدى، كېچە هەممىگە قاپقارا پەردە تارتىپ قويغانىدى.

مەۋلانا پەزلىددىن مانا مۇشۇ شەهەردە قورماقچى بولغان مەدرىس ۋە ساراي لايىهىسىنى خانزادە بېگىمگە كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ماختىشىنى ئاڭلىغان يورۇق كۈنلەرنى ئەسلىدى – دە، يۈرىكىنى ئارمان مىجىپ ئۆتتى. بابىرنىڭ سەمەرقەندنى ئالغانلىقى هەققىدە خەۋەر كەلگەندىن كېيىن مەۋلانا پەزلىددىن ئۆز ئارزۇسىنىڭ ئەمدى ئەمەلگە ئېشىشىغا ئەستايىدىل ئىشەنگەنىدى. خانزادە بېگىممۇ ئۇنى بىرنەچچە قېتىم ئۆز هۇزۇرىغا قىچقىرىپ، بولغۇسى قۇرۇلۇشلارغا نەدىن ئورۇن تاللاش ۋە تەييارلىق ئىشلىرىنى قانداق باشلاش هەققىدە ئۇزۇندىن – ئۇزۇن سۆزلەشكەنىدى.

ئوردىدىن چىققان ئاتلىقلار قاراڭغۇدا قەلئەنىڭ مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە بارماقتا، مەۋلانا پەزلىددىن ئالدىدا خامۇش كېتىۋاتقان خانزادە بېگىمنىڭ مۇشۇ سۆهبەتلەر ۋاقتىدىكى پاك ۋە خۇشال قىياپىتىنى ئەسلەش-

كه باشلىدى.

ئادەتتە خانزادە بېگىم ئۇنى كېنىزەكلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىدىغان ئالتە خانىلىق سىرلانغان ئۆينىڭ تاشقى بۆلمىسىدە قوبۇل قىلاتتى. بېگىم ئەرلەر بىلەن سۆزلەشكەندە مەخسۇس ئىشلەنگەن يىپەك پەردىنىڭ ئارقىسىدا ئولتۇراتتى. لايىھىنىڭ بەزى جايلىرىنى سۆز بىلەن ئىزاھلاش مۇشكۇل بولۇپ قالسا، خانزادە بېگىم ئارىلىقتىكى پەردىنى ئېچىپ:

— قېنى، گۈمبەز بىلەن مۇنارلەر ئارىسىدا نېمىلەر بولىدۇ؟ — دەپ سورايتتى.

ئۇلار ئىككىسى تەرەپتىن قەغەز ئۈستىگە ئېگىشكەندە گاھى نەپەسلىرى بىر - بىرىنىڭكىگە قوشۇلۇپ كەتكەندەك بولاتتى. مەۋلانا پەزىلىدىن ئۇشتا، قىيا تاش ئۈستىدە بىرىنچى قېتىم باشتىن كەچۈرگەن ئاجايىپ تۇيغۇ يەنە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى مەست قىلاتتى. ئۇ ئىشتىن باشقا نەرسە ھەققىدە سۆز ئېچىشقا قورقاتتى، ئەتراپىدا يۈرىدىغان كېنىزەكلىرىگە ھاياجىنىنى سەزدۈرمەسلىككە تىرىشاتتى، قۇتلۇق نىگارخانىم ئۇچراپ قالسا، ئېگىلىپ تەزىم قىلىش بىلەن كۆزىنى ئۇنىڭدىن يوشۇراتتى. بىراق، ئاخىرقى قېتىم ئۇچراشقىنىدا خانزادە بېگىمنىڭ ئۆزى تۇساتتىن:

— مەۋلانا، نېمە ئۈچۈن شۇ ياشقىچە ئۆيلەنمىدىڭىز؟ — دەپ سوراپ قالدى.

قىز ئېسىلزادىلەرگە خاس نازاكەت بىلەن ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقان بولسىمۇ، كۆزىنىڭ ھايادىن پارقىراپ كەتكەنلىكىنى مەۋلانا پەزىلىدىن بايقىدى. مەۋلانا سىرى ئېچىلىپ قېلىشىدىن قورقۇپ، چاقچاق بىلەن قۇتۇلماقچى بولدى:

— بېگىم، پېقىر دۇنيادىن تاق ئۆتمەكچىمەن.

— ماڭا ئوخشاشمۇ؟

— ياق، بېگىمنىڭ تاق ئۆتۈشىگە ئەقلىم ئىشەنمەيدۇ.

— نېمە سەۋەبتىن؟

— سىز دېگەن بۇ دۇنيادا نى - نى شاھزادىلەر، ئېسىلزادىلەر بار.

— بولسا باردۇ. ئەمما، مەۋلانا ئۆزلىرى بىلگەن شاھزادىلەر، ئېسىل-

زادىلەرنىڭ قايسىبىرىگە مېنى مۇناسىپ كۆرۈشىدىلا؟
— ئەگەر بولسا، پەقەت پەرھادنى سىزگە مۇناسىپ كۆرەتتىم.
— نېمە ئۈچۈن پەقەت پەرھادنى؟
مەۋلانا جاۋاب تاپالماي جىددىيلەشكەندى، خانزادە بېگىم يەنە سو-ئال بەردى:
— پەرھادمۇ سىزدەك مېمار ۋە بىناكار بولغىنى ئۈچۈنمۇ؟
— بۇنداق دېيىشكە پېقىرنىڭ هەددى يوقتۇر.
مەۋلانا مەيۈسلىنىپ ئېيتقان بۇ سۆزلەر خانزادە بېگىمنىمۇ مەيۈسلەن-دۈرۈپ قويدى. ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى:
— خۇدايىم مېنى نېمىشقا شاھ قىزى قىلىپ ياراتتىكىن؟ مەنمۇ پېقىر قىز بولسام، بەختىمنى تېپىشىم بەلكىم ئاسانراق بولاتتى...
مەۋلانا پەرزەندىن بېگىمنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ھەر ئەسلىگەندە كۆڭلى بىر دەرىجە كۆتۈرۈلەتتى. دېمەك، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ مۇھەببەت دەردىنى بىلەتتى. بىلەتتىلا ئەمەس، بەلكىم ئۆز قەلبىدە ئۇنىڭغا ھېسداشلىقنىمۇ سېزەتتى. شاھ قىزى بىلەن ئاددىي مېمار ئوتتۇرىسىدىكى تاغدەك پەرقلەر بېگىمنىمۇ ئېزەتتى. ئەگەر خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا ئەستايىدىل كۆڭۈل بۆلسە، مەۋلانا بۇ توسقۇنلارنى بېكىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەسمىكىن؟ ئۇستا قۇرغان كىچىك بىر ھۇجرىسى ئۈچۈن بابىر مىرزا ئۇنى شۇنچىلىك ئىززەتلىگەندى. ئەمدى ئەگەر بۇ ۋادىدا زور ئابىدىلەر قۇرسا، مەۋلانىنىڭ ئابرويى بەزى ئېسىلزادىلەرنىڭكىدىن كەم بولماسلىقى مۇمكىن. بابىر مەرد يىگىت، ئاچىسىنى ياخشى كۆرىدۇ، بەلكىم ئۇلارغا شەپقەت كۆرسىتەر. بۇنىڭدىن قەتئىينەزەر، مەۋلانىنىڭ مېھرىگە خانزادە بېگىمنىڭ قارشى ئەمەسلىكى، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇشقا مەيلى بارلىقى — مانا شۇنىڭ ئۆزىمۇ مەۋلانىنىڭ قەلبىنى ئىسسىق، يورۇق تۇيغۇلارغا تولدۇرۇپ يۈرەتتى. بىراق، ئەنجان قامالدا قالغاندىن كېيىن مەۋلانىنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى مانا شۇ كېچە ئوخشاش قاراڭغۇ - زۇلمەت ئۆز قەھرىگە تارتىپ كەتتى. بارلىق لايىھىلىرى كېرەكسىز قەغەزگە ئايلاندى. مەۋلانا پەرزەندىن ئۈرۈشنىمۇ، نەۋكەرلىكنىمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن يامان كۆرەت-

تى. بىراق، بۇگۈن سەمەرقەندتىن كەلگەن يامان خەۋەرنى ئاڭلىدى ۋە خانزادە بېگىمنىڭ قوراللىنىپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆردى ـ دە، پەرۋاسىز قاراپ تۇرالمىدى. بۇ مۇشكۇل ۋەزىيەتتە تىترەپ ـ لاغىلداپ، تەقدىرنىڭ زەربىسىنى كۈتۈپ ئولتۇرغاندىن كۆرە، قورال بىلەن مۇداپىئەگە چىقىش ياخشىراق ئىكەنلىكىنى سېزىپ، ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم بېلىگە قىلىچ ئاستى.

ئۇلار مىرزا دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا قەلئەنىڭ تاشقىرىسىدىن بىر-دىنلا كاناي ۋە ناغرا چېلىنغىنى، يۈزلەپ نەۋكەرلەرنىڭ ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى، خانزادە بېگىم كەينىگە ئۆرۈلۈپ:

— دۈشمەن دەرۋازىنى ئاچماقچى! — دېدى ـ دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. باشقىلار ئۇنىڭ كەينىدىن ئات چاپتۇرۇشتى.

دۈشمەننىڭ بىر قىسىم كۈچلىرى مىرزا دەرۋازىسى ئۇدۇلىدا غوۋغا كۆتۈرۈپ، قەلئەگە يېنىپ تۇرغان ئوقلار ئېتىۋاتقان چاغدا باشقا بىر گۇرۇھ نەۋكەرلەر قەلئەنىڭ دالدا تەرىپىگە شوتا قويۇپ، ئاستا چىقىپ كېلىۋاتاتتى. تامنىڭ تۆشۈكلىرىنىڭ بىرىدە تۇرغان قاراۋۇل يىگىت بۇنى سېزىپ، دەرۋازىخانىنىڭ ئۈستىدە ئوتقاش يورۇقىدا ئادەملەرگە ئىش بۇيرۇپ تۇرغان خوجائابدۇللاغا ۋارقىرىدى.

— پىرىم، دۈشمەنلەر بۇ تەرەپتىن شوتا قويۇپ چىقىشماقتا! شوتا!

خانزادە بېگىم نەۋكەرلىرى بىلەن مۇشۇ قاراۋۇل تۇرغان جايغا بېرىپ ئېتىدىن چۈشتى. نەۋكەرلەردىن بىرى ئوتقاش ياقتى. ئۇنىڭ يورۇقىدا تامغا چىقىدىغان پەلەمپەي كۆرۈندى. موللا پەزلىددىن تام ئۈستىدىكى خەتەرگە خانزادە بېگىمنىڭ ھەممىدىن ئاۋۋال دۇچ كېلىپ قېلىشىدىن قورقتى ـ دە، پەلەمپەيگە بىرىنچى بولۇپ قەدەم قويدى. قاراۋۇلخانىغا يەتكىنىدە بېگىمنىڭ قولىدىكى ئوتقاشنى ئالدى:

— ئېھتىيات قىلىڭ، بېگىم، دۈشمەنگە كۆرۈنمەڭ!

تامغا سىرتىدىن قويۇلغان كەڭ شوتىلارنىڭ ئۇچلىرى ئازراق چىقىپ تۇراتتى. ياردەمچىلەر يېتىپ كەلگەنلىكىدىن دادىللانغان بايىقى قاراۋۇل يىگىت شوتىلارنىڭ بىرىنى ئىككى قوللاپ ئىتتىرىپ. ئاغدۇرۇۋاتقان چاغدا

تۆۋەندىن زەربە بىلەن ئېتىلغان يا ئوقى ئۇنىڭ كۆكسىگە قادالدى. بىچارە يىگىت تۇتۇۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى، شوتا بىلەن بىللە قەلئەدىن سىرتقا ئۇچۇپ كەتتى.

قاراۋۇلخانا ئەتراپىغا قىرلىق تاشلار تەييارلىنىپ قويۇلغانىدى. خانزادە بېگىم شۇ تاشلارنىڭ بىرىنى ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە، پەسكە ئاتتى. باشقا نەۋكەرلەرمۇ شوتا قويۇلغان جاينىڭ تېگىنى مۆلچەرلەپ تاش ئېتىشقا باشلىدى. تۆۋەندە ئاڭلانغان داد ـ پەرياد ۋە ئىڭراشلارغا قارىغاندا، بۇ تاشلار مۆلچەرگە تەگمەكتە ئىدى.

شۇ چاغدا قەلئەنىڭ نېرىقى تەرىپىدە — خاقان دەرۋازىسى تەرەپتە قوش كانايلارنىڭ غات ـ غۇتى، دۇمباق ۋە ناغرا ئاۋازلىرى، كىملەرنىڭدۇر غالىبانە ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى. مەۋلانا پەزلىددىن شاۋقۇن كېلىۋاتقان تەرەپكە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ قورقۇپ كەتتى. بۇ قېتىمقى غوۋغا شەھەر ئىچىدە كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

— بېگىم، قۇلاق سېلىڭ! دۈشمەن قەلئەگە كىرگەنمۇ، نېمە؟

شەھەر ئىچىدىن بۇ تەرەپكە يامراپ كېلىۋاتقان شاۋقۇندىن خانزادە بېگىممۇ سەسكىنىپ كەتتى. تۆۋەندىن نويان كۆكەلداش جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

— بېگىم، خىيانەتچىلەر خاقان دەرۋازىسىنى دۈشمەنگە ئېچىپ بېرىشىپتۇ. تېزرەك ئوردىغا قايتىڭ!

نويان ئات چاپتۇرغىنىچە مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. خانزادە بېگىم پەلەمپەيدىن يۈگۈرۈپ چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا، مەۋلانا پەزلىددىن قولىدىكى ئوتقاش بىلەن ئۇنىڭ ئىزىدىن يۈگۈردى.

ئاتقا مىنگەندىن كېيىن خانزادە بېگىم:

— ئوتقاشنى تاشلاڭ! — دەپ بۇيرۇدى.

ئوتقاش مەۋلانىنى دۈشمەن ئوقىغا نىشان قىلىپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى. مەۋلانا پەزلىددىن يېنىپ تۇرغان ئوتقاشنى يەرگە تاشلىدى ـ دە، بېگىم بىلەن بىللە ئوردىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى. ئەمما، ئۇلار ئوردىغا يېقىنلاشقاندا بىرنەچچە يۈز ئاتلىقلار ئالدىدىن توغرا چىقتى ۋە

دەرۋازا يولىنى توسۇپ قويدى. قوراللىق ئاتلىقلار ئارىسىدا ئوتقاش كۆتۈر-گەن نەۋكەرلەرمۇ بار ئىدى. ئوتقاش يورۇقىدا بېلىگە ئالتۇن كەمەر باغلىغان، دوبۇلغا ۋە قۇياق كىيگەن ئەھمەد تەنبەل كۆرۈنۈش بىلەن مەۋلانا پەزلىددىننىڭ تېنى مۇزلاپ كەتكەندەك بولدى. تەنبەلنىڭ قوشۇنى خانزادە بېگىمنى ۋە ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىنى دەرھال قورشاۋغا ئالدى. ئەھمەد تەنبەل يېنىدىكى نەۋكەرلەرگە شوخ ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى:

— ئوتقاشنى يېقىنراق تۇت! ھە، خانزادە بېگىملەرمۇ؟ كۆزلىرىمگە ئىشەنمەيمەن! بېگىم، بۇ نېمە ئىش؟ نېمە ئۈچۈن مەردانە كىيىم كىيدى-ڭىز؟

— نامەردلەر كۆپىيىپ كەتكىنى ئۈچۈن مەردانە كىيىندىم!

تەنبەل بۇ كىنايىنى ئۆزىگە ئالغۇسى كەلمەي كۈلدى:

— قورغاندا مەردلەر قالمىغان بولسا، مانا بىز كەلدۇق، بېگىم!

تەنبەلنىڭ كەينىدە تۇرغان ئۇزۇن ھەسەن بۇ سۆزنى ياقتۇرۇپ قاقاقلىدى. ئوتقاش يورۇقى بەگلەر ئارىسىدا ئېچىنىشلىق كۈلۈمسىرەپ تۇرغان كوسا ساقال ئەلى دوستبەگكە چۈشتى. بابىر ئەنجاننى مانا شۇ ئادەمگە ئىشىنىپ تاپشۇرۇپ كەتكەنىدى. ئەلى دوستبەگ بولسا بابىرنى ئۆلەر ھالەتتە يېتىپتۇ، دەپ ئاڭلاپ ئۇنىڭدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنىدى. بايا تەنبەلنىڭ قوشۇنى مىرزا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا قەستەن غوۋغا كۆتۈرگەن، تامغا شوتا قويۇپ چىقماقچى بولغانلارمۇ ھىمايىچىلارنى ئاتايىن قايمۇقتۇر-غانىدى. ئەھمەد تەنبەل بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ئەلى دوستبەگ بۈگۈن مانا شۇ توپىلاڭ پەيتىدە خاقان دەرۋازىسىنى دۈشمەنگە ئېچىپ بەرگەنىدى. خانزادە بېگىم بۇنى ئەمدى پەملىدى - دە، دوستبەگ بىلەن ئەھمەد تەنبەلگە نەپرىتى ئارتىپ، يىرگىنىپ كۆز يۈگۈرۈتتى.

— سىلەرمۇ مەردمۇ؟! سىلەر ئۈچۈن مەردلىك بىلەن خائىنلىقنىڭ پەرقى قالمىدىمۇ؟! كېچىلا بابىر مىرزىغا سادىقمىز، دەپ قەسەم قىلغانلار بۈگۈن ئۇنىڭغا شۇنچىلىك يامانلىق قىلىۋاتىسىلەر! مەن ئىشىنىمەنكى، ئەتىگە سىلەر جاھانگىر مىرزىغىمۇ خىيانەت قىلىسىلەر!

ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنىڭ سېپىنى چاڭگاللاپ:

— ھەددىڭىزدىن ئاشماڭ، بېگىم! — دېدى، — بابىر مىرزا ئادالەتسىزلىك قىلدى. سەمەرقەند ئېلىنغاندىن كېيىن ئەنجان جاھانگىر مىرزىغا بېرىلىشى كېرەك ئىدى. بابىر مىرزا بەرمىدى! بىز ئادالەت ئۈچۈن جەڭ قىلىپ، مانا بۇگۈن غەلىبىگە ئېرىشتۇق! ئەمما، سىز شەرم - ھايانى ئۇنتۇپ، نېمە ئۈچۈن بىزنى مۇنچىۋالا ھاقارەتلەيسىز؟ شاھ قىزىغا ياراشمايدىغان بۇ قىلىقنى سىزگە كىم ئۆگەتتى؟ يېنىڭىزدىكى موللىچاق ئۆگەتتىمۇ؟!

ئەھمەد تەنبەلنىڭ غەزەپلىك كۆزلىرى مەۋلانا پەزلىددىنگە قادالدى. مەۋلانا پەزلىددىنمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە كۆزلىرىنى تىكىپ سۆزلىدى

— بېگىم شەرم - ھايادىن سىز ۋە بىزگە تەلىم بېرىشكە قادىردۇر! بېگىمنىڭ ھەق سۆزلىرىنى پەقەت ئالدامچىلار ھاقارەت، دەپ چۈشىنىدۇ!

— كىم ئالدامچى؟ — ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنى سۇغۇرۇپ، مەۋلانىغا قاراپ ئات چاپتۇردى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم ئېتىنى دېۋىتىپ ئۇنىڭ يولىنى توستى:

— ئىلىم ۋە ھۇنەر ئەھلىگە تىغ چىقىرىش ئۇيات!

ئىككىسىنىڭ ئېتى بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ گىرەلىشىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنى ھاۋادا ئوينىتىپ:

— بېگىم، بۇ موللىچاقنى مەشۇقىڭىزدەك ھىمايە قىلىشىڭىز ئۇيات ئەمەسمۇ؟ — دېدى، — بىز مەخپىي خادىملاردىن ئاڭلىغانىدۇق، ئەمما لايىھە سىزىش باھانىسى بىلەن ئۇ موللىچاقنىڭ بېگىمنى مۇنچىۋالا رام قىلغانلىقىنى بىلمەيدىكەنمىز!

كۆپچىلىك ئالدىدا ئەھمەد تەنبەلنىڭ خانزادە بېگىمنىڭ نامىغا داغ چۈشۈرمەكچى بولغىنى خانزادە بېگىمنى شۇنچىلىك غەزەپلەندۈردىكى، ئۇ بېلىدىن خەنجىرىنى سۇغاردى

— ماڭا بەتنام چاپلىيالمايسەن، قىساسچى خائىن! — دەپ بار كۈچى بىلەن تەنبەلنىڭ كۆكسىگە تىغ ئۇردى. خەنجەر ئەھمەد تەنبەلنىڭ تونى ئىچىدىن كىيگەن قۇياققا تەگدى - دە، جاراڭلاپ، تېيىلىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەل قىلىچ بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ بېشىغا نوقۇدى. قىلىچ

زەربىدىن خانزادە بېگىمنىڭ بېشىدىكى بۆكى ئۇچۇپ كەتتى ـ دە، ئۇزۇن چاچلىرى يېيىلىپ يەلكىسىگە چۈشتى.
شۇ چاغدا ئارقىدىن ئون تۆت ياشلىق جاھانگىر مىرزا بىر توپ مۇلازىملىرى بىلەن كېلىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن دوستبەگ ئەھمەد تەنبەلنى ئاگاھلاندۇردى:
— ئەھمەد بەگ جاناپلىرى، بەس، بولدى!
خانزادە بېگىم ئۆگەي بولسىمۇ، ھەر ھالدا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئاچىسى ئىدى، شاھ قىزنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا سازايى قىلىشقا يول قويمايتتى. ئەھمەد تەنبەل جاھانگىر مىرزا تەرەپكە ئېتىنى بۇرىدى ۋە ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولۇپ سۆزلىدى:
— بۇ قانداق گەپ، ئەمىرزادەم؟ ھالبۇكى، ئېگىچىڭىز سىزگە قارشى قورال كۆتۈرۈپ چىقسا؟ يېنىدىكى پىتنىچى مىمار ئېگىچىڭىزنى يولدىن ئازدۇرغان، ئەمىرزادەم!
— مەۋلانا پەزلىددىن سىزدەك خىيانەتچى بەگدىن مىڭ ھەسسە ساپ دىل، مىڭ ھەسسە ئالىيجاناپ! — دېدى خانزادە بېگىم، — مەۋلانىنىڭ مىمارلىق سەنئىتى ئەنجاننىڭ ئىپتىخارى بولۇشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما، سىزدەك قانخورلار ئۇنىڭ ئارزۇلىرىنى يوققا چىقاردى! ئىلاھىم ئاشۇ ئارزۇلىرىنىڭ ئۇۋالى تۇتسۇن سىزنى!
خانزادە بېگىم كېيىنكى سۆزلىرىنى يىغلاپ ئېيتتى ـ دە، ئېتىنى قامچىلاپ، ئوردا دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى، بىراق دەرۋازىنى تامدەك توسۇپ تۇرغان نەۆكەرلەر ئۇنىڭغا يول بەرمىدى. بېگىم ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئارقىسىغا — مەۋلانا پەزلىددىنگە ئۆرۈلۈپ قارىدى.
مەۋلانا پەزلىددىن سىپاھىشتۇرۇپ، قىلىچىنىڭ سېپىنى تاپتى ـ دە، ئۇنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ خانزادە بېگىمنىڭ يولىنى توسقان نەۆكەر-لەرگە قاراپ ئېتىلدى. ئەمما، ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئاتلىق نەۆكەرلىرى مەۋلانا پەزلىددىننىڭ يولىنى توسۇپ چىقىشتى. بىرى ئېغىر چوقماق بىلەن مەۋلانىنىڭ بىلىكىگە ئۇرۇپ، قىلىچىنى قولىدىن چۈشۈرۈۋەتتى.
بۇ ئارىدا جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىشارىسى بىلەن نەۆكەرلەر خانزادە

بېگىمگە يول بەرگەنىدى. بېگىم يالغۇز ئۆزى ئوردا دەرۋازىسىدىن ئۆتتۈۋېتىپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قارىدى. نەۋكەرلەر يەنە تامدەك بولۇپ، دەرۋازا يولىنى توسۇپ ئالغانىدى. مەۋلانا پەزلىددىن دۈشمەن قولىدا قالغىنىنى سەزگەن بېگىم ھۆركىرەپ يىغلىدى. ئۇنىڭ يىغىسىغا پەقەت دەرۋازىخانىنىڭ تورۇسى بوغۇق سادا بىلەن جاۋاب بەردى، خالاس.

تەنبەلنىڭ ئادەملىرى مەۋلانا پەزلىددىننى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ قولىنى ئارقىغا باغلاپ، پىيادە ھەيدەپ كېتىشتى.

2

چوقماق زەربىدىن جاراھەتلەنگەن بىلىكى قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىقىنى مەۋلانا پەزلىددىن قاراڭغۇ ھەپسخانىدا يالغۇز ئۆزى قالغاندا سەزدى. ئۇنى ئەنجاننىڭ چاقارىدىكى تاش ئىستىھكام ئىچىگە، ئۆلۈم جازاسىنى كۈتىدىغان مەھبۇسلار ھۇجرىسىغا قاماپ ئىشىكنى تېشىدىن قۇلۇپلاپ قويىدى. بايىقى ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن جاھانگىر مىرزىنىڭ ئۆزئارا سۆزلىرىدىن مەۋلانا پەزلىددىن شۇنى ئېنىق سەزدىكى، ئۇنى شاھ قىزنى تەمە قىلىشتا ۋە ئالىي زاتلارغا ئەدەپسىزلەرچە مۇناسىۋەتتە بولۇشتا ئەيىبلەپ، ئەتىسى تاشبوران قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەھمەد تەنبەل خانزادە بېگىمگىمۇ بەتنام چاپلاپ، بىر ئەلەمدىن چىقسا كېرەك. بابىر ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىنىڭ خەلق ئارىسىدا يامان ئاتلىق بولۇشىدىن جاھانگىر مىرزا ۋە ئۇنىڭ ئانىسى پاتىمە سۇلتان بېگىممۇ مەنپەئەتدار ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەنجان تەختىنى نېرىقىلاردىن تارتىۋېلىپ توغرا ئىش قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىغاندەك بولاتتى.

زەي ھۇجرىدا قاراڭغۇلۇققا تىكىلىپ ئولتۇرغان مەۋلانا پەزلىددىن ئارقىسىغا باغلانغان قوللىرىنى بېلىگە بېسىپ، بىلىكىنىڭ ئاغرىقىنى توختاتماقچى بولاتتى، لېكىن ئاغرىق پەسىيىش ئورنىغا بارغانسېرى كۈچىيەتتى. بۇ تېخى بىرلا چوقماقنىڭ زەربىسى... ئەتىگە ئۇنىڭ ئۇستىگە مۆلدۈردەك ياغىدىغان تاشلارنىڭ ئاغرىقى قانچىلىك دەھشەتلىك بولىدىكىن؟ مەۋلانا

بۇنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە بەدىنى جۇغۇلداپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. گويا ئۇ ھازىر ھەپسخانىدا ئەمەس، بىر ـ بىرىگە قاراپ ئۆرۈلۈۋاتـقان ئىككى تاغنىڭ ئارىلىقىدا تۇرۇپتۇ ـ دە، ئەمدى ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۇچۇپ چۈشكەن قىيا تاشلار ئۇنى ئېزىپ مجىقلاۋېتىدۇ. مەۋلانا بۇ بالادىن قۇتۇلماقچى بولغاندەك ئىشىك تەرەپكە تەمشەلدى. يەلكىسىنى يېپىق ئىشىككە ئۇرۇپ، قەھر ـ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئېچىڭ! ئېچىڭ دەيمەن! ئېچىڭ!

كۇتۇلمىگەن ۋارقىراشتىن چۆچۈپ كەتكەن بىر ساقچى قەھرى بىلەن سورىدى:

— جىن ئۇردىمۇ؟ نېمە گەپ؟

— قولۇمنى يېشىڭلار! جېنىم كېرەك بولسا، ئەتە ئالارسىلەر! قولۇم جاراھەتلەنگەن! يېشىپ قويۇڭلار!

ساقچىلار بۇ يەردە پايلاقچى بولۇپ تۇرغىنىغا ناھايىتى تېرىكىپ تۇراتتى. چۈنكى، ھازىر باشقا غالىبلار بابىر تەرەپدارلىرىنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى تالان ـ تاراج قىلىپ بېيىۋاتاتتى. تۈن يېرىمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ ئەنجاننىڭ كوچىلىرى ۋە ھويلىلىرىدىن ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى، ئىتلارنىڭ ۋاڭشىشى، ئاياللارنىڭ داد ـ پەريادى، بىمەھەل قوزغىتىلغان كالا ۋە قويلارنىڭ مەرىشى ئاڭلانماقتا ئىدى. بۇ يەردە قالغان ساقچىلار قانچىلىك كۆپ ئولجىلاردىن مەھرۇم بولۇۋاتقانلىقىنى ئاشۇ ئاۋازلاردىن بايقاپ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ ئولتۇراتتى. بۇنىڭ ئۈستىگە مەھبۇسنىڭ ئاچچىق گەپلىرى قوشۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. خىرىلدىغان ئاۋازغا قارىغاندا ياشىنىپ قالغان بىر ساقچى:

— قولى جاراھەتلەنگەنمىش ـ ھە! — دېدى، — ئەتىگە جەھەنـنەمگە كېتىدىغان ھارىمى بۈگۈن قولۇڭنى ئويلاپ نېمە قىلىسەن؟

ئىشىك كەينىدىكى مەھبۇسنىڭ نەپرەت بىلەن:

— جاللاتلار! — دېگىنى ئاڭلاندى.

خىر ـ خىر ساقچى ئورنىدىن چاپچىپ تۇرۇپ دوق قىلدى:

— جىم يات.. ئۆلۈمتۈك! ھازىر كىرىپ، بىر جاراھىتىڭنى ئونغا

يەتكۈزىمەن!

«قانداق كۈنلەرگە قالدىم؟ — دېدى مەۋلانا ئۆزىگە ئۆزى، — ئادىمىزات شۇنچىلىك شەپقەتسىزمۇ؟» ئۆلۈم شۇنچىلىك تەييار ئىكەن. بۈگۈن بۇ مەخلۇقلاردىن گەپ ئاڭلاپ، ئەتىگە تاشبوراندا خار بولۇپ ئۆلگەندىن كۆرە تەنبەل بىلەن ئېلىشىپ، قولىدا قىلىچى بىلەن جان بەرگىنى ياخشى ئەمەسمىدى؟ بابا خانزادە بېگىمنىڭ ئالدىدا مەۋلانا شۇنىڭغا قادىر ئىدىغۇ! نېمىشقا تەقدىر ئۇنى شۇنىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلدى؟

تالادا ئات تاقىسىنىڭ هويلىدىكى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ قارسىلدىغىنى ئاڭلاندى.

— كىم كەلدى؟ توختا!

هويلىغا كىرىپ كەلگەن ئۈچ ئاتلىقتىن بىرى:

— خوجائابدۇللا مەۋلانا قازى ياش پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن كەلدى! — دېدى.

كەلگەنلەر كەينى - كەينىدىن ئاتتىن چۈشۈشتى. ئىككى ساقچى ئۇزۇن نەيزىلىرىنى ئۇلارغا توغرىلاشتى:

— بۇيرۇقنى ئاۋۋال ئۇن بېشىغا كۆرسىتىش كېرەك! — دېدى خىرىلداق ساقچى.

ئۇنىڭ ئۈستىدە خىرە پانۇس يېنىپ تۇراتتى. مەللە تون كىيگەن خوجائابدۇللا ساقچىلارنىڭ نەيزىسىگە قاراپ كېلىۋېتىپ:

— ئۇن بېشىنى تاپالمىدۇق! — دېدى، — نېمە ئۈچۈن بۇ يەردە سىزلەردىن باشقا هېچكىم يوق؟

ياشراق ساقچى ئەلەملىك ئاۋاز بىلەن:

— باشقىلار ئۆلجىنىڭ كەينىدىن قوغلىشىپ كەتكەندۇ، — دېدى.

خوجائابدۇللا قولىدا يۆگەم قىلىنغان قەغەز بىلەن ئىككى ساقچىنىڭ نەيزىسىنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ:

— ئۇنداق بولسا، بۇيرۇقنى سىز بېجىرىشىڭىز كېرەك، — دېدى، — ئېلىڭ، ئوقۇڭ!

نېرىقى ئىككى نەۋكەر ئاتلىرىنى تام تۈۋىدىكى تېرەك ياغاچقا باغلاپ،

ئۆزلىرى خوجائابدۇللانىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتتى.
— سىزلەر مۇشۇ جايدا توختاڭلار! — دېدى خىر - خىر ساقچى.
نەۋكەرلەر توختاشتى. خىر - خىر ساقچى نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ خوجائابدۇللاغا يول بەردى. كېيىن ئۇنىڭ قولىدىكى قەغەزنى ئېچىپ كۆردى. قىممەت باھا قەغەزدىكى قىسقىلا يېزىق تەكتىگە شاھانە مۆھۈر بېسىلغاندى. خىر - خىر ساقچى مۆھۈرنى چىراغ يورۇقىغا ئاپىرىپ كۆردى، ئەمما ئوقۇيالمىدى. ئۇ چالا ساۋات ئىدى.
— قېنى، سەن ئوقۇغىنا، — دەپ ياشراق ساقچىغا بەردى. بىراق، ئۇ پۈتۈنلەي ساۋاتسىز ئىدى، قەغەزنى قولىدا ئايلاندۇرۇپ، خوجائابدۇللاغا قارىدى:
— پىرىم، بۇ قانداق بۇيرۇق؟
— بۇ يەردە ياتقان ئەبلەخ ناھايىتى خەتەرلىك مەھبۇس، ئۇنى ئوردىغا ئەكېتىشىمىز كېرەك.
كەينىدە تۇرغان نەۋكەرلەردىن بىرى قوشۇمچە قىلدى:
— مەۋلانا قازى ئوردىدا ئۇ ھارامزادىنى سوراق قىلىشى زۆرۈر!
خوجائابدۇللا ئەنجاننىڭ ئەڭ مەشھۇر قازىسى ۋە ناھايىتى كۆپ مۆتىۋەر ئادەملەرنىڭ پىرى ئىكەنلىكىنى ساقچىلارمۇ بىلەتتى. ئۇلار خوجائابدۇللانى بىر قاراپلا تونۇغانىدى، ئەمما ئۇنىڭ بابىر تەرىپىدە تۇرۇپ جەڭ قىلغانلىقىنى ئەسلەپ ئىككىلەنگەنىدى.
— بۇ ئۆزى جاھانگىر مىرزىنىڭ بۇيرۇقىمۇ؟ — سورىدى خىر - خىر ساقچى.
— شۇبھىلەنسىڭىز ئوقۇپ كۆرۈڭ!
— مەھكەم ساقلاڭلار، دەپ ئەۋەتكەنىدى، پىرىم.
— مەھكەم ساقلىغانلىرىڭ شۇمۇ؟ يۈز بېشى قېنى؟ نېمە ئۈچۈن پەقەت ئىككىڭلار قالدىڭلار؟ بۇ ئەبلەخنىڭ تەرەپدارلىرى ئۆلتۈرۈپ ھۇجۇم قىلسا قانداق قىلىسىلەر؟ ياق، بۇنى چاپسانراق ئوردىغا ئېلىپ كېتىش زۆرۈر! ئىشىكنى ئېچىڭلار!
ياش ساقچى قېرىسىغا قاراپ: «بۇ قازىمۇ ئەمدى جاھانگىر مىرزا

تەرەپكە ئۆتۈپتۇ ـ دە، بولمىسا مۇنچىلىك جان كۆيدۈرەتتىمۇ؟» دېمەكچى بولدى. بىراق، يەنە بىرى هامان ئىككىلىنەتتى:
— بىز كېيىن نېمە دەيمىز؟
— سىلەر ئىككىڭلار هازىر بىز بىلەن بىللە كېتىسلەر! — دېدى خوجائابدۇللا، — بۇنى كۆپ ئادەم قوغداپ بارمىساق، تارتقۇزۇپ قويۇشىمىز مۇمكىن!
خىر ـ خىر ساقچىمۇ بوشاشتى. نەيزىسىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئىشكىنى ئاچتى. ئۇ ئىچكىرىگە قەدەم قويۇشى بىلەن خوجائابدۇللانىڭ هەمراهلىرىدىن ياش ساقچىنىڭ بېشىغا قارا بىر نەرسىنى يېپىپ، ئۆزىنى يەرگە دومىلاتتى. ئىككىنچى نەۋكەر خىر ـ خىر ساقچىنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىسىغا چوقماق بىلەن قارسىلدىتىپ ئۇرۇپ، ئۇنى ئىچكىرىگە يىقىتتى ـ دە، ئۇستىدىن بېسىۋالدى.
خوجائابدۇللا هەمراهلىرىغا پىچىرلىدى:
— ئۆلتۈرمەڭلار، ئۇۋالىغا قالمايلى!
— ئۆلتۈرمىسەك، كېيىن بۇلار سىزنى تۇتۇپ بېرىشىدۇ!
مەۋلانا پەزلىددىن جىيەنى تاهىرنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ:
— جىيەنىم! تاهىرجان! — دەپ قىچقاردى.
قارا پەردە ئىچىدە ئازابلىنىۋاتقان ياش يىگىت بولسا:
— پىرىم، شەپقەت قىلىڭ! — دېدى، — پىرىم! سىزگە زىنهار يامانلىق قىلمايمىز! قۇتقۇزۇڭ، پىرىم!
— بەس! — دەپ پىچىرلىدى خوجائابدۇللا تاهىرغا، — پۇت ـ قوللىرىنى باغلىساڭلار بولدى!
مەۋلانا پەزلىددىن تاهىر بىلەن خوجائابدۇللاغا قاراپ ئېتىلدى:
— ئۇستاز!... جىيەنىم!... نىجاتكارلىرىم!...
تاهىر نېرىقىلارنىڭ قول ـ پۇتىنى باغلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى.
— مەۋلانا پەزلىددىن، نەدە سىز؟ — دېدى خوجائابدۇللا.
خوجائابدۇللا مەۋلانىنى باغرىغا بېسىۋېتىپ، ئۇنىڭ قولى باغلاقلىق ئىكەنلىكىنى سەزدى ـ دە، قۇچاقلىغان پېتى ئىشىكتىن تاشقىرىغا ئېلىپ

چىقتى. پانۇس يورۇقىدا بىلىدىن خەنجەرنى ئېلىپ، مەۋلانىنىڭ قولى باغلانغان ئالا ئارغامچىنى كېسىۋەتتى.

تاھىر شېرىكى بىلەن نېرىقى ئىككى ساقچىنى ئىچكىرىگە قاماپ، ئىشىكنى قۇلۇپلىدى ـ دە، تاغىسىنىڭ قۇچىقىغا ئېتىلدى.

— جىيەنىم، خۇدا سېنى نەدىن يەتكۈزدى؟

— بابا سەمەرقەندتىن چاپارمەن بولۇپ كەلدىم!

— بابىر مىرزا ساقمۇ؟

— ھە، ئوكشىلىپ قالدى. ياردەمگە يېتىپ كەلمەكچى!

— ئەنجان قولدىن كەتكىنىنى بىلەمدۇ؟

— تېخى بىلمەيدۇ!...

خوجائابدۇللا ئۇلارغا پىچىرلىدى:

— ئەمدى جىم!

تاھىر تاغىسىنى ئېتىغا مىنگەشتۈرۈۋالدى. چاقاردىن ئاستا چىقىپ، قەلئەنىڭ يىراقراق بىر چېتىگە قاراپ كېتىشتى. غالىبلار ھويلىلاردا ھامان تالان ـ تاراج بىلەن بەند ئىدى. تۆتەيلەن ئۈچ ئاتتا قەلئە تاملىرىنىڭ تېگىگە كېلىشتى. ئەمدى ھەممە ھىمايىچىلەر تارقاپ كېتىپ، تام ئەتراپىدا ئىنس ـ جىن قالمىغانىدى.

— مانا شۇ يەردە ئارتىلىپ چۈشۈشكە ئەپلىك جاي بار، — دېدى خوجائابدۇللا.

ھەممىسى ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. تاھىرنىڭ شېرىكى خۇرجۇندىن يۆگەم قىلىنغان ئارغامچا ئالدى. تۆتەيلەن مەخسۇس پەلەمپەيدىن تام ئۈستىگە چىققاندا، خوجائابدۇللا مەۋلانا پەزلىددىنگە يانداشتى:

— مەۋلانا، سىزنى دەرۋازىدىن ئاتلىق چىقىرىش خەتەرلىك. تونۇپ قالىدۇ.

— مىننەتدارمەن، ئۇستازىم!

خوجائابدۇللا قوينىدىن بىر نەرسە ئېلىپ، مەۋلانىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. بۇ ئىچى ئالتۇنغا تولغان ئېغىر كۆن قاپچۇق ئىدى.

— بۇنى سىزگە خانىم ھەزرەتلىرى ئەۋەتكەنىدى، — دېدى خوجا-

ئابدۇللا.

— ۋەقەدىن خانىم ھەزرەتلىرىمۇ خەۋەر تاپتىمۇ؟

— ھەزرەت خانىم يىغلاپ مەندىن ئىلتىماس قىلدى. ئەھمەد تەنبەل سىز ئارقىلىق بېگىم ۋە خانىملارنى شەرمەندە قىلماقچىكەن. ئەمما، بىز تىرىك بولساق، بابىر مىرزىنىڭ ئائىلىسىگىمۇ، مۇبارەك نامىغىمۇ داغ چۈ-شۈرمەيمىز!

مەۋلانا قاپچۇقنى ئېلىپ قويۇن يانچۇقىغا سىلىۋېتىپ:

— مەن توغرا بابىر مىرزىنىڭ ھۇزۇرىغا يول ئالىمەن! — دېدى.

— مەۋلانا، — دېدى خوجائابدۇللا مەيۈس ئاۋاز بىلەن، — بىز خانىم ھەزرەتلىرى بىلەن سىزگە باشقا مەسلىھەت بەرمەكچىدۇق.

ئەنجاندا ئەرەب تىلىنى خوجائابدۇللاچىلىك ياخشى بىلىدىغان ئادەم يوق ئىدى. بىر چاغلاردا مەۋلانا پەزلىددىنمۇ شۇ ئادەمدىن ئەرەب تىلىدىن ساۋاق ئالغانىدى ۋە شۇنىڭدىن بۇيان ئۇنى ئۇستاز، دەپ ئاتايتتى:

— قانداق مەسلىھەت بولسا باش ئۇستىگە، ئۇستازىم!

— سەمەرقەندكە تاھىربەگ بارىدۇ.

— مەن تاغامنى بىللە ئېلىپ كەتسەمچۇ؟ — دېدى تاھىر.

— ياق، تاھىربەگ، سىز چاپارمەنسىز، بەلكىم بابىر مىرزا سەمەر-قەندنى تاشلاپ چىققاندۇ... مەۋلانا، سىزنىڭ ئالاھىدە ئىستېداتىڭىز بار. سىز ئۆزىڭىزگە ئېھتىيات قىلىشىڭىز كېرەك. ماۋەرائۇننەھردىكى بۇ پاتىپا-راقچىلىق يىقىن ئارىدا بېسىلماسلىقى مۇمكىن. مەۋلانا، سىز بىر ۋاقىتلاردا ھىراتقا كېتىش پىكرىڭىز بارلىقىنى ئېيتقانىدىڭىز. ئەمدى شۇ پىكرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان پەيت كەلدى.

ھىراتقا بىر قېتىم بېرىپ كەلگەن مەۋلانا پەزلىددىن تىنجىمىغان ئۆلكىلەردىن ئايلار داۋامىدا مېڭىپ ئۆتىدىغان چەكسىز مۇشەققەتلىك يوللارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، يۈرىكىنى غەم باستى. جاراھەتلەن-گەن قولىنىڭ ئاغرىقى بايا ئېسىدىن چىققانىدى، ئەمدى بۇ ئاغرىق قايتىپ كەلدى. مەۋلانا ئاغرىۋاتقان بىلىكىنى چاڭگاللاپ:

— مەن ۋەتىنىنى قانداق تەرك ئېتەي، پىرىم؟ — دېدى.

— هازىر ئەلشىر ناۋايى ياشاپ تۇرغان خۇراسانمۇ بىزگە ۋەتەن ئەمەسمۇ، مەۋلانا؟

— ۋەتەن، ئەلۋەتتە... ئەمما مەن... بەلكىم قايتىپ كېلەلمەسمەن. ئۆيۈمدە كىتابلىرىم، لايىھىلىرىم قالغان. تاھىر جىيەن!...

— هازىرلا قايتىپ بېرىپ، ھەممىسىنى تىقىپ قويىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، موللا تاغا!

مەۋلانا پەزلىددىن خانزادە بېگىمنى ئەمدى ئۈمۈرۋايەت كۆرەلمەسلىكىنى ئالدىن سېزىۋاتقاندەك يۈرىكى ئۆيۈشتى. خوجائابدۇللا بىلەن قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ ئۇنى ھىراتقا كەتكۈزۈۋاتقانلىقىنىڭ بىر سەۋەبى مەۋلانا بىلەن خانزادە بېگىم ئارىسىدىكى نازۇك مۇناسىۋەت ۋە شۇنىڭغا ئائىت يۇقىرى — تۆۋەن سۆزلەر ئىدى. مەۋلانا ھىراتقا كېتىشى بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ ئەتراپىدا بولۇۋاتقان گەپ — سۆزلەر چاپسانراق بېسىلىشى مۇمكىن ئىدى. مەۋلانا شۇنى ئويلىدى — دە،

— مەيلى، ئۇستازىم، — دېدى، — مەن بابىر مىرزىنىڭ نامىنى پاك تۇتۇش ئۈچۈن ھەر ئىشقا تەييارمەن. ئەمما، بىر ئىلتىماس: خانىم ھەزرەتلىرىگە ئېيتسىلا، يالغان گەپ — سۆزلەرگە ئىشەنمىسۇن. خانزادە بېگىم ھالال ۋە پاكىزلىكتە تەڭدىشى يوقتۇر!

— سىزمۇ شۇنداقسىز، مەۋلانا، مەن بىلىمەن. بىز بۇنىڭغا ئىشەنمەسەك جېنىمىزنى گۆرۈڭگە قويۇپ، بايىقى ساقچىلارنى ئالداپ يۈرمەيتتۇق. مەن ئۆمرۈمدە شۇنداق ئىشلارنى قىلارمەن، دەپ ھېچ ئويلىمىغانىدىم. مانا تاھىربەگ ماڭا كۈچ — قۇۋۋەت بەردى. دۈشمەنلەرنىڭ پىتنىخورلۇقىمۇ كىشىنى مەجبۇر قىلىدىكەن!

— سىلەر ماڭا يېڭىدىن جان ئاتا قىلدىڭلار، ئۇستازىم! ئەمدى ئۆزىڭىزمۇ ئېھتىيات قىلىڭ! جىيەنىم، سەنمۇ!...

— راست، پىرىممۇ ئەنجاندىن ئۇزاقراققا كەتسە، خاتىرجەم بولاتتۇق! — دېدى تاھىر.

— ھەممىمىز كەتسەك، خانىم ۋە بېگىملەرگە كىم مەدەت بولىدۇ؟ — دېدى خوجائابدۇللا، — شورلۇق ئاجىزەلەر ھازىر مېنى

كۆتۈپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

ئاسماننىڭ شەرق تەرىپىدىن بىر پارچىسى سەل ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. مەۋلانا پەزلىددىن شۇنى كۆرۈپ ئارغامچىنى بېلىگە باغلاشقا باشلىدى.

— نېسىپ بولسا تېخى يەنە كۆرۈشەرمىز، موللا تاغا!

— تاھىر جىيەنىم، مېنىڭ لايىھىلىرىم... سىزغان رەسىملىرىم يوقىلىپ كەتمىسۇن. سەن نەۋكەر ئادەمسەن، ئاسىرىشىڭ قىيىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلاجى بولسا، ھەممىسىنى خانزادە بېگىمگە بەرگىن.

— بەجانىدىل!

— مەن بۇ ئىلتىماسىڭىزنى خانزادە بېگىمگىمۇ يەتكۈزىمەن! — دېدى خوجائابدۇللا.

ئۇلار قۇچاقلىشىپ خەيرلەشتى. كېيىن مەۋلانىنى بېلىگە باغلىغان ئارغامچا ياردىمىدە ئون بىر گەز ئېگىز تامدىن تۆۋەنگە چۈشۈردى. مەۋلانا تاڭ يورۇغاندا قوۋانىڭ يولىغا چىقىۋالدى. قورغان ئىچىدە قالغان خوجائابدۇللا ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا خاقان دەرۋازىسىنىڭ يېنىدا تۇرىدىغان بىر مۇرتىنىڭ ھويلىسىدا يوشۇرۇنۇپ ئولتۇرغاندا ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئادەملىرى ئۇنى قولغا چۈشۈردى. چاقاردا قولى باغلاقلىق ياتقان ساقچىلار قاتتىق قىستاق ئاستىدا مەۋلانا پەزلىددىننى كىم ئازاد قىلغىنىنى ئەھمەد تەنبەلگە ئېيتقاندى.

ئەھمەد تەنبەل خوجائابدۇللا تۇتۇلغان جايغا ئات چاپتۇرۇپ كەلگەندە كوچىغا ئادەملەر توشۇپ كەتكەنىدى. قولى كەينىگە باغلانغان كۆڭلەكچان خوجائابدۇللا قورالىق نەۋكەرلەر قورشاۋىدا ئاستا مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ پۇتلىرىنىڭ ماغدۇرى قالمىغان، رەڭگى ئۆچكەن، ئاق سەللىسى ۋە كۆڭلىكىنىڭ ئاقلىقى ئۆسكەن ساقلىنى ئادەتتىكىدىن قارىراق كۆرسىتەتتى.

خەلق ئەھمەد تەنبەلگە يول بېرىپ چەتلەندى. خوجائابدۇللانى ھەيدەپ كېتىۋاتقانلار توختىدى. ئەھمەد تەنبەلمۇ ئېتىنى تىزگىنىدىن تارتىپ توختاتتى:

— ھە، ئالدامچى پىر! بىزگە شۇنچە دۈشمەنلىكلەر قىلغىنىڭىز

ئازمىدى؟ ئەمدى ساقچىلارنى ئالداپ، ھارىمى موللىچاقنىمۇ قاچۇرۇپسىز!
— مەن بىر بىگۇناھ ھۈنەرۋەننى ئادالەتسىز ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇردۇم، خالاس.
— ساقچىلارغا يالغان مۆھۈرلەر كۆرستىشكە ئۇيالمىدىڭىزمۇ، ئالدامچى پىر؟
ئونلاپ كۆزلەر خوجائابدۇللاغا تىكىلدى، ئەگەر خوجائابدۇللا تەنبەلدىن قورقۇپ ھودۇقسا، ئۆزىنى يوقتىپ قويسا، گۇناھى بوينىغا چۈشكەندەك كۆرۈنۈشى مۇمكىن ئىدى، شۇنى ئويلاپ خوجائابدۇللا ئىلاجىنىڭ بارىچە دادىل سۆزلەشكە كىرىشتى:
— مەن ساقچىلارغا بابىر مىرزىنىڭ مۆھۈرىنى كۆرسەتتىم. چۈنكى، بابىر مىرزىنى ئەنجاننىڭ يېگانە پادىشاھى، دەپ بىلىمەن!
— سەن ئىمانسىز، مۇرىتلىرىڭنى يەنە ئالداۋاتىسەن! بابىر مىرزا سەمەرقەندتە ۋاپات بولغان. ھازىر تاجۇتەخت جاھانگىر مىرزىنىڭكى!
— مۇسۇلمانلار، بۇ گەپكە ئىشەنمەڭلار! ئەلھەمدۇلىللاھ، بابىر مىرزا تىرىك! ئەنجانغا يەنە كېلىدۇ!
— يالغان! خالايىق، سىلەرگە ئوخشاش مۇرىتلىرىنى ئالداپ يۈرگەن ئەيىبىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بىر ھارامدىن بولغانىنى بىزدىن قاچۇرغان بۇ ئىمانسىز پىر تاشبوران قىلىپ ئۆلتۈرۈلۈشى كېرەك! تاش ئېتىڭلار بۇنىڭغا! ساۋاب تىلىسەڭلار تاش ئېتىڭلار!
ئەھمەد تەنبەل ئېگەر ئۈستىدىن ئوغلاقچىلارغا ئوخشاپ پەسكە ئېگىشتى ــ دە، ئۇزۇن قولى بىلەن يەردىن مۇشتەك بىر تاشنى ئالدى. كېيىن قەددىنى ئوڭشاپ، تاشنى خوجائابدۇللاغا قارىتىپ ئاتتى. خوجائابدۇللانىڭ كەڭ كۆكسىگە «گۈپ» قىلىپ تەگكەن تاش ئاق كۆڭلىكىدە چاڭ ــ توپا ئىزى قالدۇرۇپ، يەرگە يۇمىلاپ چۈشتى. ئاغرىقىدىن خوجائابدۇللانىڭ كۆزلىرى ياشلاندى، نەپسى سىقىلدى. نەۋكەرلەردىنمۇ بەزىلىرىنىڭ يەرگە ئېگىشىپ تاش ئىزدەۋەتقانلىقىنى كۆرگەن خوجائابدۇللا ئاۋازى تىترەپ:
— مۇسۇلمانلار! — دېدى ۋە ھامان جىم تۇرۇشقان خالايىققا

تىكىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يىگىرمە ياشلاردىكى بويىنى يوغان بىر يىگىتنى كۆردى ـ دە، بىر چاغلاردا يالغان پىتنە ـ پاسات تارقاتتى دەپ ئەيىبلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن مىراب دەرۋىش كالىنى ئەسلىدى. بۇ يىگىت ئاشۇ مىرابنىڭ ئوغلى ئىدى. خوجائابدۇللا شۇ چاغدا ياش بالىرغا بىر ئىغىز: «بۇنى قەتل قىلدۇرماڭ» دېسە، ئېھتىمال مىراب ھازىرغىچە تىرىك يۈرەتتى. شۇ چاغدا ئەھمەد تەنبەلگە ئوخشاش بەگلەرنىڭ كۆڭلىگە قاراپ دەرۋىش كالىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىغىنى ئۈچۈن ئەمدى خوجائابدۇللانىڭ قەلبىدە ئارمان قوزغالدى. ھازىر ئۆزىمۇ ئاشۇ مىرابنىڭ ئەھۋالىغا چۈشتىغۇ! نېمە ئۈچۈن پەرۋاسىزلىق قىلدى؟ مىرابنىڭ ئوغلى ئاتىسىنىڭ قەستى ئۈچۈن خوجائابدۇللاغا تاش ئاتسا، بەلكىم ھەقلىق بولار!... لېكىن بىگۇناھ مىمارنى قۇتقۇزۇپ، ئۆزى بالاغا قېلىۋاتقان خوجائابدۇللاغا ھېچكىم تاش ئاتمىدى.

— مۇسۇلمانلار! — يالۋۇرۇپ تەكرارلىدى خوجائابدۇللا، — مەن ئادالەت يولىدا جان بېرىشتىن قورقمايمەن! ئادالەت كىم تەرەپتە، شۇنى ئويلاپ كۆرۈڭلار. ئىنىنى ئاكىسىغا دۈشمەن قىلغانلار كىملەر؟ ياخشىلارغا ھەسەت قىلىپ، پىيىگە پالتا چېپىۋاتقانلار كىملەر؟! بۇ قارا كۈنلەرنى بېشىمىزغا سالغانلار كىملەر؟!

— سەن ئۆزۈڭ! — دەپ ۋارقىرىدى ئەھمەد تەنبەل.

— مەن بابىر مىرزىنغا كىچىكىدىن ئىلىم ئۆگەتتىم. لىسان ئۆگەتتىم. مەن ئۇنى ئادىل پادىشاھ بولۇشقا ئۈندىدىم. ماۋەرائۇننەھر يەنە بىرلەشسۇن ۋە يۇرت ئىچكى ئۇرۇشلاردىن قۇتۇلسۇن، دېدىم. بابىر مىرزا مەردانە ئىشلارنى قىلىپ سەمەرقەند بىلەن ئەنجاننى بىرلەشتۈرگەندە مەن ياخشى ئارزۇلىرىمغا يەتكەندەك خۇشاللانغاندىم. ھالبۇكى، مەملىكەت يەنە پارچىلاندى، يۇرت ۋەيران بولدى! خالايىق، ئەگەر مېنى ئۆلتۈرۈش بىلەن مۈشكۈلۈڭلار ئاسان بولسا، مەيلى، ئۆلتۈرۈڭلار!

— تاشبوران قىلىڭلار! — بۇيرۇدى ئەھمەد تەنبەل خالايىققا.

ئادەملەر توپىنىڭ كەينىدىرەك يىغلامسىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى:

— شەيخۇلئىسلام پەتىۋا بەرمىگۈچە تاشبوران قىلىشقا ھەققىمىز يوق!

قېرى بىر كىشى:

— پىرىنىڭ قارغىشىدىن قورقىمىز! — دېدى.

نەۋكەرلەرمۇ قوللىرىدىكى تاشلىرىنى خوجائابدۇللاغا ئېتىشقا جۈرئەت قىلالماي، ئەھمەد تەنبەلگە قاراشتى. ئەھمەد تەنبەل يۈز بېشىغا بۇيرۇدى:

— ئۇنداق بولسا، قىلىچىڭنى ئال، كاللىسىنى كەس! بوينىغا تىغ ئۇر!

زەڭگىدەك قاپقارا، ئوتتۇرا ياشلىق يۈز بېشى كۈمۈش ساپلىق قىلىچىنى غىلاپىدىن ئېرىنىپرەك سۇغۇردى. خوجائابدۇللا ئۇنىڭغا تىكىلىپ پەس ئاۋاز بىلەن دېدى:

— مىربەدەل بەگ، هوشيار بولۇڭ، مېنىڭ قېنىم يەتتە پۇشتىڭىزغا چاچرايدۇ!

خالايىق ئارىسىدىن قورقۇش ئارىلاش سادا ئاڭلاندى:

— پىرىنىڭ قېنى تۇتىدۇ ھەممىمىزنى!

يۈز بېشىنىڭ قولىدىكى قىلىچى تىترەشكە باشلىدى. ئۇ ئەھمەد تەنبەلگە قاراپ يىلىندى:

— ئۆتۈنىمەن، بۇ ئىشتىن مېنى ئازاد قىلىڭ!

ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭغا غەزەپ قىلىپ يەلكىسىگە قامچا ئۇردى.

— سېنى يۈز بېشىلىقتىن قالدۇرىمەن، قورقۇنچاق!

ئەھمەد تەنبەل باشقا نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى:

— بۇ ئىمانسىزنى دەرۋازىخانىغا ھەيدەڭلار! خالايىق شۇ يەرە قالسۇن! كىم بىزگە ئەگەشسە قىلىچ بىلەن چېپىڭلار! ئايىماڭلار!

نەۋكەرلەرنىڭ بىر قىسمى خوجائابدۇللانى دەرۋازىخانىغا ھەيدەپ كەتتى. قالغان نەۋەرلەر خالايىقنىڭ يولىنى توسۇپ، خوجائابدۇللانىڭ كەينىدىن بارغىلى قويمىدى.

ئارىدىن يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن ئەھمەد تەنبەل ئادەملىرى بىلەن ئوردا تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن دەرۋازىخانىغا بارغان ئادەملەر خوجائابدۇللانىڭ تورۇستىكى يوغان لىم ياغىچىغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرۈشتى. مەرھۇمنىڭ ئاق سەللىسى

ئايغى تېگىدە چۈۋۈلۈپ ياتاتتى. بويىنى بولسا تىرىك ۋاقتىدىكىدىن بىلە-نەر- بىلىنمەس ئۇزارغانىدى. ئادەملەر ئۇنى داردىن ئاستا چۈشۈرۈپ ئېلىشتى، كېيەن ئورنىغا سەللىسىگە ئوراپ، شېھىتلەردەك كۆمۈشتى.

3

ئۇستى - ئۇستىگە ياغقان باھار يامغۇرى يوللارنى پاتقاق قىلىۋەت-كەن. ئەنجاندا يۈز بەرگەن پاجىئەلەر خەۋىرىنى تېزرەك سەمەرقەندكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن لاي چاچرىتىپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان تاھىر قۇۋاغا يېقىنلاشتى. ئەگەر بابىر مىرزا ئوگشالغان بولسا ۋە ئەنجانغا ئىشنىپ، سەمەرقەندنى تاشلاپ چىقسا، ئەھۋال ھازىرقىدىن يامان بولۇشى مۇمكىن. تاھىر شۇنى ئويلاپ، ئۈچقۇر ئېتىنى دېۋىتەتتى. ئەمما، ئات قانچىلىك زور ۋە ئۈچقۇر بولمىسۇن، تىزغا چىقىدىغان پاتقاق ئۇنىڭ يولىنى ئاينىت-مايتتى، ھالىنى كەتكۈزەتتى. چېپىپ كېلىۋاتقان ئات پاتقاقتا يىقىلىپ چۈشتى - دە، قايتىدىن تۇرالماستىن، بۇرنىدىن قان كېلىپ جان بەردى. تاھىر ئېگەر، يۈگەنلىرىنى ئالدى - دە، قۇۋادىن باشقا ئات تاپتى. ئەمما، بىر كۈن ماڭماستىن بۇ ئاتمۇ ھالىدىن كېتىپ يىقىلدى. نېرى تەرەپتە خوجەند، جىززاخ يەنە ئۈن كۈنلۈك يول... تاھىر ئاسماندا ئۈچۈپ كېتىۋاتقان قۇشلارغا ھەۋەس ۋە ئارمان بىلەن قارىدى.

* * *

تاھىر قۇش بولۇپ ئۈچقاندىمۇ ئەمدى بابىرنى سەمەرقەندتىن تاپال-مايتتى. بابىر كېسەلدىن تۇرغان پېتى ئانىسى ۋە ئۇستازىنى قۇتقۇزۇشقا ئالدىراپ، سەمەرقەندنى تاشلاپ چىققانىدى. ئۇنىڭغا كەلگەن خەۋەرلەرگە ئاساسلانغاندا، ئەنجان قامالى تېخى ئۇزۇن داۋام قىلىشى كېرەك ئىدى. ئەنجاندا بىر يىلغا يېتەرلىك زاپاس بار ئىدى. شۇنچىلىك ئەبگارلىقى بىلەن سەمەرقەند يەتتە ئايلىق قامالغا چىدىغاندا، ئۇن ئىككى مىڭ قويى بار ئەنجان قورغىنى خوجائابدۇللادەك يۈرەكلىك ئادەم رەھبەرلىكىدە تېخى بەش - ئالتە ئاي «غىڭ» قىلماي تۇرۇشى شۈبھىسىز سىزىلەتتى. شۇ

تۇيغۇ بىلەن مىڭغا يېقىن ئادەمنىڭ ھەممىسىنى سەمەرقەندتىن ئېلىپ چىقىپ كېلىۋاتقان بابىر بۇلۇڭغۇر، خالىلىيە[1]قىشلاقلىرىدىن ئۆتۈپ، سەنـ ـگىزار دەرياسىغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى.

ئېغىر كېسەلدىن يېقىندا تۇرغان بابىر يەنە ئۆزۈلۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئۇنى تۆت ئاتلىق مەيىگە ئولتۇرغۇزغانىدى، تەكتىگە يۇمشاق ماھۇق سالغانىدى. مەيىنىڭ ئىشىك ۋە دېرىزىلىرىگە ئېسىلغان قىزغۇچ يىپەك پەردىلەر يولنىڭ ئويمان ـ چوڭقۇرلىرىدا ئۈزلۈكسىز سىلكىنىپ ئويناپ باراتتى. پەرياستۇققا يانپاشلاپ ئولتۇرغان بابىر ئارىلاپ ئورنىدىن قوزغىلىپ، مەيىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى پەردىنى قايرىپ يىراقلارغا تىكىلىپ قارايتتى.

ئۇنىڭ قوشۇنىدىن بەش ـ ئالتە چاقىرىم يىراقلىقتا يەنە بىر مەيە كېلىۋاتاتتى. بىرمۇنچە ئاتلىقلار قوغداپ كېلىۋاتقان بۇ چىرايلىق مەيىدە بابىرنىڭ ھاماچىسى مېھرى نىگارخانىم ۋە لايىقى ئايىشە بېگىم سەپەر قىلماقتا ئىدى. بابىر سەمەرقەندنى تاشلاپ كەتمەكچى ئىكەنلىكىدىن بۇخارادىكى سۇلتان ئەلى مىرزا ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان ۋە پايتەختنى دەرھال ئىگىلەش ئۈچۈن شەھرىسەبزگە كېلىپ تەييارلىنىپ تۇراتتى. بابىر ئۆز رەقىبى سۇلتان ئەلى مىرزىدىن ياخشىلىق كۈتمەيتتى ۋە لايىقىنى ئۇنىڭ قولى ئاستىدا قالدۇرغۇسى كەلمەيتتى. بىر چاغلاردا بايسۇنقۇر مىرزىدىن قاتتىق جەبىر كۆرگەن مېھرى نىگارخانىم ۋە ئايىشە بېگىملەرمۇ بۇنىڭدىن كېيىنكى خەۋپ ـ خەتەرلەردىن تېزرەك قۇتۇلغۇسى كېلەتتى. ھازىر ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ بىخەتەر جاي تاشكەنت ئىدى. تاشكەنت خانى مەھمۇدخان مېھرى نىگارخانىمنىڭ ئاكىسى، ئايىشە بېگىمنىڭ ئاچىسى رازىيە سۇلتان بېگىممۇ تاشكەنتكە، مەھمۇد خانغا ياتلىق قىلىنغان. تاشكەنت يولى جىززاخقىچە ئەنجان يولى بىلەن بىر. مانا شۇ سەۋەبلەرگە ئاساسەن، بابىر ھاماچىسى ۋە لايىقىنى پۈتۈن ئادەملىرى، كۆچ ۋە يۈك ـ تاقلىرى بىلەن بىللە قوغداپ ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. پەقەت ئۆرپ ـ ئادەتنى بۇزماسلىق

[1] خالىلىيە ــ ھازىرقى غەللە ئارال يېنىدىكى قەدىمكى قىشلاق.

ئۇچۇن كۈيئوغۇل بىلەن بولغۇسى كېلىن ئارىلىقىدا بەش - ئالتە چاقد-
ىرىملىق مۇساپە قالدۇرۇلۇپ، ئىككى توپ بولۇپ كېتىۋاتاتتى. كەچقۇرۇن
سەنگىزاردىن ئۆتۈپ كۆپكۆك ئېدىرلاردا تۈنەش ئۈچۈن توختىغانىدىمۇ شۇ
مۇساپىنى ساقلاپ، ئىككى جايغا چېدىر ۋە ئوتاق تىكىشتى.

تۆمۈر دەرۋازىسى دەپ ئاتالغان داغلىق دارادىن ئۆتكەندىن كېيىن
بابىر مەپىنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ مىراخورنى①قىچقارتتى. مىراخور مەپىگە
يېقىن كەلگەندە:

— ب - بوز ئا - ئا ئېتىمنى كەل - ت تۇرۇڭ، — دەپ بۇيرۇدى.

ئۇ ساقىيىپ كەتكەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما تېخى تىلىدا ئاشۇ كېسەل-
نىڭ ئاسارىتى بار ئىدى. ئۇنىڭ دۇدۇقلىنىپ سۆزلىشىدىن ئەنسىرىگەن
قاسىمبەگ سورىدى:

— ئەمىرزادەم، ئات نېمىگە كېرەك؟ مىنمەكچىمۇ سىز؟

بابىر تەستىق مەنىسىدە سۆزسىز بېشىنى لىڭشىتتى - دە، مىراخورغا
«ئېيتقىنىمنى قىلىڭ!» دېگەندەك قارىدى.

مەپە يۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. مىراخور:

— باش ئۈستىگە! — دەپ ئاتقا كەتتى.

قاسىمبەگ ئارقىدىراق كېلىۋاتقان تېۋىپنى قىچقارتتى، كالتە ئاق
ساقاللىق ۋىجىك تېۋىپ مەپىگە ياندىشىپ، بابىردىن يەنە ئۈچ - تۆت
كۈن ئات مىنمەسلىكنى ئىلتىماس قىلدى. ئەمما، بابىر ئۆزىنى ياخشى
ھېس قىلماقتا ئىدى.

— ب - ب بىر - پەس ئاتلىق يۈرەي!

— تىلىڭىزدىكى دۇدۇقلۇق كەتمىگۈچە سەۋر قىلىڭ، ئەمىرزادەم!

ئېگەر - جابدۇقلىرىدىكى ئالتۇن بېزەكلەر قۇياش نۇرىدا يالت -
يۇلت قىلىۋاتقان بوز ئاتنى ئات باقار يېتىلەپ كەلدى. قاسىمبەگ ئۇنىڭغا:

— قايت! — دېدى - دە، بابىرغا مەپىدە تىنچراق كېتىۋېرىشنى
مەسلىھەت بەردى.

---

① مىراخور — «ئەمىرى ئاخور» دېگەن سۆزدىن كەلگەن بولۇپ پادىشاھ ئات باقۇچىلىد-
رىنىڭ باشلىقى، دېگەنلىك بولىدۇ.

ئۇنىڭ بىلەن تېۋىپ بابىرنىڭ يەنە ئۈزۈلۈپ قېلىشىدىن قورقماقتا ئىدى. ئەمما، بابىر ئات باقارغا كۆلۈپ قارىدى ـ دە:

— يا ـ ياق، ئاتنى كە ـ كەل ـ تۈرۈڭ! — دېدى. كېيىن قاسىمبەگكىمۇ كۆلۈمسىرەپ سۆزلىدى، — ئە ـ ئە ـ ئەنسىرىمەڭ!

ئات باقار ئاتنى يەنە مەپە ئالدىغا يېتەكلەپ كەلدى. مەپە توختىدى، بابىر ئۇنىڭ باسقۇچىغا دەسسەپ، بوز ئاتنىڭ ئېگىرىدىن تۇتتى ـ دە، يىر سەكرەپ ئاتقا مىندى. ئات باقار بۇنىڭدىن زوقى كېلىپ ھىجايدى ۋە تىزگىننىڭ ئۇچىنى بابىرنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. قاسىمبەگ بابىرنى ئاستا كەينىدىن كۆزىتىپ باردى، ئەگەر ئۇنىڭ ھالسىزلانغىنى سېزىلسە دەرھال ياردەم قىلماقچى بولدى. ئەمما، جىززاغقا يېتىپ بارغاندىمۇ ئات ئۈستىدىكى بابىرنىڭ ھالسىزلانغانلىقى سېزىلمىدى.

جىززاختىن نېرىراقتىكى يېشىل ئېدىرلارغا بېرىپ تۈنەش ئۈچۈن توختىدى ۋە ئىككى جايغا چېدىر تىكتى.

مېھىر نىگارخانىمنىڭ كۈيئوغۇلغا ھاما، شۇنىڭ بىلەن بىللە، قىزىغا ئانا ئىكەنلىكى سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىش ۋە باردى ـ كەلدى قىلىش ئۈچۈن قۇلايلىق ئىدى. نامازشام پەيتىدە مېھىر نىگارخانىمنىڭ ئىشىك ئاغىسى بابىر مىرزىغا سوۋغا ئېلىپ كەلدى: چىرايلىق زەرباپ تون، ئالتۇن كەمەر، كۈمۈش دەستىلىك قىممەت باھا قامچا. تون — بابىرنىڭ ساقايغانلىقىغا خۇشال بولغانلىق ئىپادىسى، كەمەر — «كۈيئوغۇلنىڭ بېلى يەنىمۇ چىڭ بولسۇن» دېگەن تىلەكنى بىلدۈرەتتى. قامچا — بۈگۈن بابىر ئاتلىق يۈرگەنلىكى تۈپەيلىدىنمىكىن ياكى «پادىشاھ ئېتىنى قامچىلاپ، تېزرەك ئەنجانغا يەتسۇن ۋە دۈشمەنلەرنى ساۋسۇن!» دېگەن مەنىسىمۇ بارمىكىن؟ ھەر ھالدا بابىر بۇ سوۋغىلاردىن ناھايىتى تەسىرلىنىپ كەتتى.

ئەتىسى ئۇلار خوشلىشىشى كېرەك. تاشكەنت يولى شىمالغا بۇرۇلۇپ كېتىدۇ. بابىر تەرەپتىنمۇ سوۋغا ئەۋەتىلىشى لازىم. بىراق، ئاياللارغا ياقىدىغان قىممەت باھا رەخت ۋە بېزەكلەرنى قەيەردىن تاپىدۇ؟ ھەممىسى ئەرلەر. قونغان يەرلىرىمۇ چۆل. قاسىمبەگ بابىرغا دېدى:

— كۈمۈش لېگەنلەردە ئالتۇن پۇل ئەۋەتىپ باقسامىكىن؟

بابىر بولسا شۇ لىكەن ۋە ئالتۇنلارنى بوگۆن بوش قالغان مەيگە سىلىپ ئەۋەتىشنى تەكلىپ قىلدى.

— مەيمۇ سوۋغا بولسۇنمۇ؟ بەلكىم ئەتىلەردىن ئۆزىڭىز مەيدە يۈرەرسىز، ئەمىرزادەم؟

— خۇ ـ خۇدا خاھلا ـ لاسا، يۈر ـ مەسمەن. ئا ـ ئاجىزەلەر يۈر ـ سۇن.

ئاخىرقى سۆزىنى بابىر بۇيرۇق ئاھاڭىدا ئېيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن قاسىمبەگ باشقا ئېتىراز بىلدۈرمىدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئىككى ھەشەمەتلىك مەپە كۆچ ئارتىلغان تۆگىلەر ۋە ھارۋىلىرى بىلەن بىللە شىمال تەرەپكە يۈرۈلۈپ، مىرزاچۆل ئارقىلىق تاشكەنتكە يول ئالدى. بابىر ئۆز قوشۇنىدىن يۈز كىشىنى قوغداشقا ئاجراتقانىدى، ئۇلارمۇ مەپىلەر بىلەن بىللە يىراقلىشىپ كېتىشكە باشلىدى.

ئەنجان يولىدىن چەترەكتە چوڭ بىر قاراۋۇل دۆڭ كۆرۈندى. بابىر يالغۇز ئۆزى شۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە ئات چاپتۇرۇپ چىقتى ـ دە، ئېگەردىن چۈشتى. ئاتنىڭ چۇلۋۇرىدىن تۇتقىنىچە چەكسىز چۆلدە بارغانسېرى كىـ چىكلەپ كېتىۋاتقان مەپىلەرگە ئاز ۋاقىت تىكىلىپ تۇردى. گويا ئۇ شۇ تۇرۇشىدا لايىقى بىلەن خوشلاشتى، ئۇنىڭغا ئۆز ئېھتىرامىنى بىلدۈرۈپ، ئاق يول تىلىگەن بولدى.

بابىر يۈز كۆن سەمەرقەندتە تۇرۇپ ئايىشە بېگىم بىلەن بىرەر قېتىم يۈزمۇيۈز كۆرۈشكەن ئەمەس. بۇنىڭغا ئۆرپ ـ ئادەتمۇ يول بەرمىدى، ياشلىق ھاياسىمۇ توسالغۇ بولدى. كۆك سارايدا يېزىشقا باشلىغان غەزىلىـ نىڭ «نە كۆن بولغاي ۋىسالىڭگە مېنى دىلخەستە يەتكەيمەن» دېگەن قۇرى ئېسىگە چۈشتى. كېيىن ئات ئۈستىدە كۆن بويى يول يۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇيىدا مۇشۇ غەزەلنى داۋام ئەتكۈزدى:

مۇيەسسەر بولماسە باشىمنى قويماقلىك ئاياغىڭگە،
باشىمنى ئالىپ، ئەي بابىر، ئاياغ يېتگۈنچە كېتكەيمەن.

كەچقۇرۇن تۈنەش ئۈچۈن قوشتۇقمەن دېگەن جايدا توختىغاندا، بابىر بۇ قۇرلارنى قەغەزگە يېزىپ قويدى. شېئىر شۇ قۇرلار بىلەن

تامامىلىنىشى كېرەك. لېكىن، ئوتتۇرىدا يەنە ئۈچ ـ تۆتچە بېيىت بولۇشى كېرەك. ئۇلارنى كېيىنرەك، خاتىرجەمرەك پەيتتە تاپماقچى بولدى.

*　　*　　*

ئەنجاندا بولغان ۋەقەلەرنىڭ دەھشىتى تاھىرنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، بابىرغا بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى.

بابىر ناۋدىن ئۆتكەندە تاھىر قوقاندىن ئۆتۈپ، خادەرۋىش چۆلىگە كىردى. بابىر چۆللەردە ئالتە قېتىم تۈنەپ، يەتتىنچى كۈنى كەچتە خوجەندكە يەتكەندە قارا ئېتى لايىغا مىلەنگەن، ئۆزى تونۇغۇسىز دەرىجىدە قارىيىپ، جۈدەپ كەتكەن تاھىر ئۇنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى.

بابىرنىڭ ھەممە بەگ، نەۋكەرلىرى بىلەن كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن تاھىر ئاتتىن ئۆزىنى يەرگە تاشلاپ، داد سېلىپ يىغلاپ سۆزلىدى:

— نېمە ئۈچۈن سەمەرقەندنى تاشلاپ كەلدىڭىز، ئەمىرزادەم؟!

بابىر ئەنجان قولدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى ـ دە، ئۇنىڭغا پۈتۈن ئالەم زىلزىلە ئىچىدە قالغاندەك، يەر ۋە ئاسمان چايقىلىپ، سىلكىنىپ كەتكەندەك، سولدا پارقىراپ كۆرۈنگەن سىر دەريا قىرغاقلىرىدىن تېشىپ چىقىۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

دەريانىڭ نېرىسىدا خوجەند تاغلىرى، بۇ يەردىن ئەنجان قانچىلىك يىراق! سەمەرقەندمۇ قانچىلىك يىراق! ئۆگەي تەقدىر بابىرنى بۇ يەرگە گويا ئالداپ ئېلىپ كەلگەن ۋە بىراقلا سەمەرقەندتىنمۇ، ئەنجاندىنمۇ مەھرۇم قىلغان! ئەمدى ئۇنىڭ ئارا يولدا مۇئەللەق بولۇپ قالغىنىنى ئەنجاندىكى ئەھمەد تەنبەلمۇ، سەمەرقەندتىكى سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ، تۈركىستاندىكى شەيبانىخانمۇ گويا يىراقتىن كۆرۈپ تۇراتتى ۋە «بالىدەك ئالدىنىپتۇ» دەپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. ئۇلارنىڭ كۈلگەنلىرى ئەتراپىدىكى تاغلاردىن ئەكس سادا بولۇپ قايتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

تاھىر ئەلى دوستبەگنىڭ خىيانەت قىلىپ، دەرۋازىنى كېچىسى ئېچىپ بەرگىنىنى، خوجائابدۇللانىڭ بولسا بابىرغا ساداقىتى سەۋەبىدىن شۇ دەرۋازىغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئېيتقاندا بابىر ئارتۇق بەرداش بېرەلمەي ئېتىغا قامچا سالدى. قاياققا كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. چاڭقىغان

ئات ئۇنى دەريانىڭ يار بولۇپ كەتكەن ئېگىز قىرغىقىغا ئېلىپ كەلدى.
بىردىنلا بابىر ئاخسىدا يارنىڭ ئۆرۈلۈشىدىن ھالاك بولغان ئاتنى ئەسلىدى، ئۇ تۇرغان زېمىننىمۇ ھازىر ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتقاندەك بىلىندى. بابىر ئېتىنى ئارقىغا بۇرىدى. لېكىن، ئارقىدىكى پەس ۋە ئېگىز يەرلەرمۇ جەھەننەمنىڭ قەھرىگە غۇلاپ چۈشۈۋاتقاندەك پۇلاڭلاپ كۆرۈندى. بابىر ئاتنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلىدى ـ دە، ئۆزىنى تۇتالماي يىغلىۋەتتى.
قاسىمبەگ بىلەن تېۋىپ چال ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتى. قاسىمبەگ قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن يىغلامسىراپ سۆزلىدى:
— ئەمىرزادەم، ھەممىمىزلا خانىۋەيران بولدۇق. مېنىڭ مال ـ مۈلكۈمنى تالاتقۇزۇپتۇ. ئوغلۇم ئېغىر ياردار ئىمىش...
بابىر بېشىنى كۆتۈردى، كۆز يېشىدىن يۈزى نەم. تېۋىپ ئۇنىڭ يەلكىسىنى سىلىدى.
— ئەمىرزادەم، شۈكۈر، ئانىڭىز، ئېگىچىڭىز سالامەت ئىكەن. كۆپ ئېچىنماڭ، بېشىڭىز ئامان بولسا، دۆلەت تېپىلىدۇ... ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ، يەنە ئاغرىپ قالماڭ!
بابىر دەرۋازىخانىغا ئېسىلغان ئۇستازىنى ئەسلىدى ـ دە، كۆزىگە يەنە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى:
— پىرىم، مېنى كىملەرگە تاشلاپ كەتتىڭىز؟ شۇنداق ئادەمنى ئېسىپ ئۆلتۈرسە؟! مەن ئۇستازىم ئۈچۈن قىساس ئېلىشىم كېرەك! قىساس!
ئەلەم بىلەن سۆزلەۋاتقان بابىرنىڭ تىلى تۇتۇلمىغانلىقىدىن تېۋىپ چال ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ قالدى.
بابىرنىڭ ئۆزى قەھر ـ غەزەپتىن بىر ئاقىرىپ، بىر قىزىرىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ سۆزلىرى راۋان ئىدى. سەمەرقەندتە بابىرنى تىلدىن قالدۇرغان كېسەللىك غايەت كۈچلۈك روھىي زەربىنىڭ ئاقىۋىتى ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭدىنمۇ كۈچلۈكرەك زەربە بابىرنىڭ تىلىدا قالغان دۇدۇقلۇقنى بىردىنلا يوق قىلىۋەتتى. دۈشمەنلەرگە قارشى چەكسىز نەپرەت ۋە غەزەپ ئۇنىڭغا كۈچ ـ قۇۋۋەت بەرمەكتە ئىدى.

— خائىنلار جازاسىنى ئالدۇ! چېكىنىش يوق! ئادەملەرنى يىغىڭ! ھەممىگە ئېيتىڭ! ئەنجانغا بارىمىز!

بابىر ئېتىنى كەسكىن بۇرىدى ـ دە، پەرىشان بولۇپ تارقىلىۋاتقان ئادەملىرىگە قاراپ كەتتى.

4

شۇ يىلى بابىر ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئېلىشىپ، مەرغىلان ۋە ئوشنى قولغا كەلتۈردى، ئەنجان يېنىدا دۈشمەننىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرىگە زەربە بېرىپ، ئۇلارنى قورغان ئىچىگە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. بىراق، بابىرنىڭ بەگلىرى دەسلەپكى غەلىبىلەردىن مەغرۇرلىنىپ، يەنە بىپەرۋالىق قىلىشتى. بىر كۈنى ئەنجان يېنىدىكى خاق ئېرىق بويىدا ئوچۇق جايدا قاراۋۇل قويماي ئۇخلاپ قېلىشتى. تاڭ ئاتقاندا كىمدۇر: «دۈشمەن باستى!» دەپ ۋارقىرىدى ـ دە، ئويغۇسىرىغان ئادەملەر ۋەھىمە ئىچىدە پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. بابىر ئۇيان ـ بۇ يېنىغا قارىسا، ئۇنچە نەۋكىرى قاپتۇ. نېرىراقتا دۈشمەننىڭ بەش ـ ئونچە چارلىغۇچىسى قاچقان- لارنىڭ كەينىدىن ئوق ئېتىۋېتىپتۇ. بابىرغا دۈشمەن ئاز كۆرۈندى. ئۇ چاپسان ئاتلىنىپ قالغان نەۋكەرلىرى بىلەن دۈشمەن چارلىغۇچىلىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار ئارقىغا بۇرۇلۇپ قاچتى. بابىر ئۇلارنى قوغلاش بىلەن بولۇپ، دەرەخلەر دالدىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان يۈزچە ئاتلىقنى كېيىنرەك كۆردى.

تاڭ يورۇپ قالغانىدى. ھەممىنىڭ ئالدىدا باشتىن ئاياغ زىرىھلىق كىيىم كىيىپ، قولىدا قالقان تۇتقان ئەھمەد تەنبەل كېلىۋاتاتتى. بابىر ئۇنى تونۇپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئارقىسىغا قارىدى. يىگىتلىرىدىن پەقەت ئۈچى قاپتۇ، باشقىلىرى قېچىپ بوپتۇ. ئەگەر بابىرمۇ شۇ تاپتا ئارقىغا قاراپ قاچسا، بەلكىم ساق قالماس ئىدى. لېكىن، ئۇنىڭغا شۇنچە ئەلەملەرنى كەلتۈرگەن، شۇنچە خىيانەتلەرنى قىلغان ئەھمەد تەنبەل ئەمە- دى بىرىنچى قېتىم جەڭ مەيدانىدا يۈزمۇيۈز دۇچ كەلدى. بۇنداق

پۇرسەتنى قولدىن بېرىش مۇمكىنمۇ؟ ئۇ دەرھال تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ، ئوقياغا ئوق سالدى. ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنى سۇغۇرۇۋاتقاندا ئۇنىڭ ياڭاقى دومسىيىپ چىققان يۈزىنى ۋە قىيسىق كۆزلىرىنى مۆلچەرگە ئېلىپ ئوق ئاتتى، ئوق تەنبەل كىيگەن دوبۇلغىنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ سۇرۇلۇپ ئۆتتى. بابىر ئىككىنچى ئوقنى ئۇنىڭ بوينىغا توغرىلاپ ئاتتى. دوبۇلغا ۋە قۇياق كىيگەن ئادەمنىڭ يۈزى بىلەن بوينىلا سەل ئوچۇق قالاتتى. لېكىن، تەنبەل قالقىنى بىلەن بوينىنى توسۇشقا ئۈلگۈردى. بابىر ئاتقان ئىككىنچى ئوق قالقانغا ئۇرۇلۇپ قاڭقىپ كەتتى. بۇ ئارىدا تەنبەلنىڭ يېنىدىكى كىشىلەر بابىرغىمۇ ئوق ياغدۇردى. بىر ئوق ئۇنىڭ تىزىدىن پەسرەك پاقالچىقىغا كىرىپ كەتتى. ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئۆزى ئېتىنى «چۇ-چۇ» دەپ، قولىدا قىلىچ بابىرغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل كەلدى. بابىر يارىدار پۇتىنىڭ زىڭىلداپ كۆيۈپ ئاغرىغىنىنى ۋە ئەھمەد تەنبەلنىڭ قولىدىكى قىلىچىنىڭ قانداقتۇر تونۇش ئىكەنلىكىنى تەڭلا ھېس قىلدى. بۇ بابىرنىڭ نامىدىن ئەھمەد تەنبەلگە ئوشتا ئىنئام قىلىنغان ئالتۇن ساپلىق باغدات قىلىچى ئىدى. بۇ قىلىچنى سۆيۈپ، بابىرغا سادىق بولىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەمياد قىلغان ئەھمەد تەنبەل ئەجەبا ئەمدى ئۇنى ئىگىسىگە قارشى كۆتۈرسە؟ بابىر بۇنى ئويلاشقىمۇ ئۈلگۈرمەيلا ئالتۇن ساپلىق قىلىچ ئۇنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىغا كېلىپ چۈشتى. بابىرنىڭ كۆزلىرىدىن گويا ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى، بېشى باشقا ئادەمنىڭ بېشىدەك سەزمەس بولۇپ قالدى. قىلىچنىڭ تىغى دوبۇلغا كىگىزىنى كېسىپ ئۆتەلمىگەن بولسىمۇ باش يارىلانغانىدى. بابىرنىڭ بوينىغا دوبۇلغا چېتىدىن قان سىرغىپ چۈشتى. پاچاقتىكى يارىدىن ئۆتكۈكى ئىسسىق قانغا تولماقتا ئىدى.

ئەھمەد تەنبەل غالىبانە ھۆركىرەپ قىلىچىنى يەنە كۆتۈردى. ئۇ ئۆتكۈر قىلىچنى بابىرنىڭ زىرىھلىق كىيىملىرى ئارىسىدىن سەل - پەل كۆرۈنۈپ تۇرغان بوينىغا ئۇرماقچى ۋە بېشىنى كېسىپ چۈشۈرمەكچى ئىدى.

شۇ پەيتتە ئارقىدىن تاھىر يېتىپ كەلدى - دە، بابىر مىنگەن بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ تارتتى. ئۇچقۇر ئات سەكرەپ چاپچىدى،

ئەھمەد تەنبەل بوينىنى مۆلچەرلەپ ئۇرغان قىلىچ بابىرنىڭ ياي ئوقلىرى سېلىنغان سادىقىغا تېگىپ، شارت قىلىپ كېسىپ چۈشتى.

— ئەمىرزادەم! تىزگىننى تۇتۇڭ! — ۋارقىرىدى تاھىر ۋە ئۆزى بابىرنىڭ ئېتىغا قامچا ئۇردى.

قامچا يەپ ئۈگەنمىگەن ئۇچقۇر ئات ئالدىغا ئوقتەك ئېتىلىپ، ئىگىسىنى بالا - قازادىن ئېلىپ كەتتى.

ياردار بابىر ئۇشقا قايتتى، خېلى كۈنگىچە بېشى گۈڭگۈلداپ، يۈتى ئاقساپ يۈردى.

ئۇنى يارا ئاغرىقىدىنمۇ ئارتۇق قىينىغان دەرد ئەھمەد تەنبەلگە بەرگەن قىلىچىنىڭ ئايلىنىپ كېلىپ ئۆز بېشىغا چۈشكىنى ئىدى. قاتىلغا كىم قىلىچ بەرسە، بۇ قىلىچ ئاخىر كېلىپ ئۆز ئىگىسىنى چاپامدىكىنە؟ بىراق ،دۇنيادا ئادالەت بولسا، شۇنچە يامانلىقلار قىلغان ئەھمەد تەنبەلدىن ھايات نېمىشقا ئۆچ ئالمايدۇ؟ شۇنداق رەزىللىكلەرنى قىلغان ئادەم بابىر بىلەن يۈزمۇيۈز توقۇنۇشقاندا، نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ قولى غالىب كەلدى؟

قۇتلۇق نىگارخانىم ئوغلىغا تەسەللى بېرىپ:

— ئامان قالغىنىڭىزغا مىڭ شۈكۈر! — دېدى، — سىز تېخى ئون ئالتە ياشتا، جېنىم. تەنبەلنىڭ پېشىغا يەتكۈچە كۆپ غەلىبىلەرنى كۆرەرسىز. ھالبۇكى، بۇ ئۇرۇشلاردىن ئەل - ئۇلۇس ناھايىتى زېرىكتى، تاشكەنتلىك تاغىڭىز مەھمۇدخان ئارىغا چۈشۈپ، سىزنى جاھانگىر مىرزا بىلەن ياراشتۇرۇپ قويماقچى. مەيلى، ئاخسى جاھانگىر مىرزىنىڭ بولسۇن، ئەنجان سىزگە قالىدۇ.

— ئەمدى پەرغانە ۋادىسىدىكى بىرلا كىچىك دۆلەتمۇ ئىككىگە ئاجرىلىپ، پارچىلىنىپ كەتسۇنمۇ، ھە؟ پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى بىرلەشتۈرۈپ قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش ئورنىغا تېخىمۇ پارچىلىنىپ، زەئىپلىشىش! تەقدىرنىڭ كىنايىسى شۇنچە ئاچچىق؟!

— ھازىر بۇ كىنايىگە چىداشتىن باشقا چارە قالمىدى، جېنىم! تاشكەنتتە لايىقىڭىز بىرگە ئىنتىزار ئىكەن... ئېگىچىسى «كېلىنىڭلارنى تېزرەك يۆتكۈۋېلىڭلار» دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتىپتۇ.

بابىر تېخى ئۆزى كۆرمىگەن، لېكىن خىيالىدا ئەپسانىۋى گۈزەل قىز دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرگەن لايىقىنىڭ ئەمدى ئۇن تۆتكە توشۇپ، ئۇن بەشكە قەدەم قويغانلىقىنى ئەسلىدى. ئانىسىغا: «تېخى بىز ياشقۇ!» دەپ ئېتىراز بىلدۈرگۈسى كەلسىمۇ، لېكىن بۇنداق دېيىشكە تىلى بارمىدى. ئۇ شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان بىر كۆرۈشنى ئارزۇلاپ يۈرگەن قىزغا يېتىششنى ئىچ ـ ئىچىدىن خالايتتى… ئانىسىمۇ بابىرنى سۆيگىنىگە ئۆيلەپ سەل خاتىرجەم بولماقچى ئىدى.

*　　*　　*

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتتى.

جەۋزا ئېيىنىڭ ئىللىق ئاخشاملىرىنىڭ بىرىدە، ئەنجان ئوردىسىدىكى ھەرەمدە ئىككى ئايلىق كېلىنچەك ئايشە بېگىمنىڭ خابگاھىدا كېنىزەكلەر شاھانە داستىخان سېلىشتى. ئالتۇن ـ كۈمۈش بۇيۇملار ۋە يىپەك گىلەملەر بىلەن بېزىتىلگەن ئۈزۈنچاق ئۆينىڭ دەھلىزىگە گۈلدار پاياندار سېلىندى. ئايشە بېگىمنىڭ قېشىغا قويۇلغان ئوسما تېخى قۇرۇپ ئۈلگۈرمەستىن كىمدۇر ھاياجان بىلەن پىچىرلىدى:

— كېلىشتى.

ئايۋاندا بېشىغا ئالتۇن ئوتىغان تاقىغان بابىر كۆرۈندى.

كېيىنكى يىللاردىكى تىنىمسىز ئېلىشىشلار ئۇنى خېلىلا چېنىقتۇرغان. يەلكىلىرى توشۇپ، ئۇن سەككىز ياشلىق بېجىرىم يىگىتكە ئايلانغان.

ئالدىدا بابىرنى تەزىم بىلەن كۈتۈۋالغان ئۇن ئالتە ياشلىق ئايشە بېگىم كۆيۈگە نىسبەتەن كىچىككىنە، ئىنچىكىلا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بېشىغا كىيگەن، بېزەكلەر بىلەن تولغان ئېگىز دوپپىسى، بوينىغا ئېسىلغان بويۇن بېزەك ۋە مارجانلار نازۇك قامىتىگە ئېغىرلىق قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

كېنىزەكلەر تەزىم قىلا ـ قىلا چىقىشىپ كەتتى. بابىر ئۇلاردىن بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرى شوخ چاقنىغىنىنى بايقاپ ئوڭايسىزلاندى. كۈيۈ ھەرەمدە تونەيدىغان كېچىنى كېنىزەكلەر ۋە سەۋدەرلەر ئالدىن بىلىشىپ، مەخسۇس تەييارلىق كۆرۈشتى، ياتاققا شۇنچە ئادەمنىڭ كىرىپ چىقىشى ئۇنىڭغا ئانچە ياقمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايشە بېگىم ھەددىدىن ئارتۇق

ئۇياتچان. ئۇ بابىرنى:
— مەرھابا، ھەزرىتىم! — دەپ تۆرگە تەكلىپ قىلغىنىدا، ئاۋازى ھاياجاندىن تىترەپ تەسلىكتە ئاڭلاندى.
ئۆينىڭ تۆرىدە — يىپەك پەردە ئارقىسىدا ئىككى كىشىلىك ئېگىز تۆشەك بار. ئائىشە بېگىمنىڭ ئۇياتچانلىقى بابىرنى تېخىمۇ ئوڭايسىزلاندۇر- دى. ئۇ يۇقىرىغا ئۆتۈپ ئولتۇرۇۋاتقاندا تۆردىكى تۆشەككە قارىماسلىققا تىرىشتى. كۆزىنى داستىخانغا تىكىپ:
— خۇشال - خۇرام يۈرەمسىز، بېگىم؟ — دەپ ھال سورىدى.
— شۈكۈر.
ئائىشە بېگىم تارتىنغىنىدىن داستىخاننىڭ بابىردىن ئەڭ يىراق چېتىگە ئولتۇردى. كېيىن ئارىغا كىشىنى خىجالەت قىلىدىغان جىملىق چۈشتى.
ئائىشە بېگىم چىرايلىق بولسىمۇ تېخى يېتىلمىگەن نارەسىدە قىز ئىدى. ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك قالغان بۇ قىز كۆپ كېسەل تارتىپ ياداپ كەتكەن. بىر چاغلاردا ئۇنى كۆرمەستىن بۇرۇن بابىر تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرگەن ئەپسانىۋى پەرىزات پۈتۈنلەي باشقا ئىدى. خىيال بىلەن ھايات ئارىسىدىكى پەرق قانچىلىك چوڭ بولۇشىنى بابىر ئەمدى بىلدى.
ئۆرپ - ئادەتكە بىنائەن ئۇلار بىر - بىرىنى تويدىن كېيىن كۆشۈگىدە بىرىنچى قېتىم كۆرۈشتى. ئۇلار تېخى بىرەر قېتىم ھەمسۆھبەت بولمىغانلىقى ۋە روھىي جەھەتتىن يېقىنلىشىشقا ئۈلگۈرمەستىن ئالدىن باشلانغان جىسمانىي يېقىنلىق بابىرغا ئۇيات ئىشتەك تۇيۇلاتتى ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ساپ تۇيغۇلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىۋاتقاندەك بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىچىلىرى دۆلەت ئىشلىرى بىلەن بولۇپ، كۆپىنچە ئۆزىنىڭ خانىگاھىدا قونۇپ قالاتتى... ھۆكۈمدارلىق ئەنئەنىسىگە بىنائەن ئۇنىڭ پەقەت بەزى كېچىلەرنى ئايالى بىلەن ئۆتكۈزۈشى رەسىم - قائىدىگە خىلاپ ھېسابلانمايتتى، بابىرنىڭ ئانىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ شۇنداق قىلاتتى. لېكىن، ياش كېلىن بىلەن كۈيۈئوغۇل ئارىسىدا ئاۋۋالقى خىيالىي ئارزۇ بىلەن ھازىرقى ئەھۋالنىڭ كەسكىن پەرقىدىن كېلىپ چىققان يېقىمسىز بىر مۇرەككەپلىك بارلىقىنى ئائىشە بېگىممۇ بايقايتتى ۋە ئۆزىنى بابىرغا

نامۇناسىپ سېزىپ، ئىچ ـ ئىچىدىن ھېيىنلاتتى.

ئايشە بېگىم ئارىغا چۈشكەن كىشىنى خىجىل قىلىدىغان جىملىقتا قىزغۇچ چەينەكتىن ئالتۇن پىيالىگە چاي قۇيۇپ ھۆرمەت بىلەن بابىرغا سۇندى. بابىر پىيالىنى ئېلىۋاتقاندا ئايشە بېگىمنىڭ ياداڭغۇ قوللىرى تىترەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— رەھمەت، — دېگەندە، ئۇنىڭغا ئۆز ئاۋازىمۇ گۇناھكارنىڭ ئاۋازىدەك ئاڭلاندى.

بابىر بىر چاغلاردا خىيالىدا ئەتىۋارلاپ، پۇتىغا باش قويغۇسى كېلىپ شېئىر يازغان لايىقىنى ئەمدى مۇنچىۋالا ئۇيالدۇرۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىمۇ گۇناھكار سېزەتتى.

چاشنەگىر①ئايال ئالتۇن لېگەندە زىرە پۇرىقى كېلىۋاتقان كاۋاپ كۆتۈرۈپ كىردى. بېشى ئەللىككە بارغان بولسىمۇ بېپەك ياغلىقىنى چېككىسىگە تىك قىلىپ ئورىغان بۇ شەددات ئايال كۆيۈ بىلەن كېلىن ئارىسىدىكى تارتىنچاقلىقنى سېزىپ چاقچاق قىلدى:

— ئەمىرزادەم، يىگىت كىشى ياش كېلىنچەكنى سۆزگە سېلىپ ئولتۇرۇشى كېرەك ئەمەسمۇ؟ قىزىق ـ قىزىق پاراڭلاردىن سۆزلەپ بېرىڭ. سەمەرقەندتىن ئەلچىلەر كەلگەنمىش. قانداق خۇش خەۋەرلەر بار؟

چاشنەگىر ئايال لېگەننى كۆيۈ بىلەن كېلىننىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇپ، كۈمۈش ساۋرىنى②ئاچتى. ئاق كېپىكنىڭ گۆشىدىن قىلىنغان بېگى كاۋاپىنىڭ پۇرىقى زىرە پۇرىقىغا قوشۇلۇپ ئەتراپقا تارالدى.

— بېگىم، سىزمۇ ئېچىلىپقىنا ئولتۇرۇڭ. بۇنداق بەختلىك ياشلىق بىر قېتىم كېلىدۇ. زوقىنى سۈرۈپ قېلىڭ، ئايلىناي، بېگىم، بىزگە ئوخشاش قېرىغىنىڭىزدا ئەسلەپ يۈرىسىز!

چاشنەگىر كۈلۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ «زوقىنى سۈرۈپ قېلىڭ» دېگەن سۆزلىرى ئايشە بېگىمدىكى ئۇياتچانلىقنى كېمەيتىش ئورنىغا تېخىمۇ ئاشۇرغاندى. بابىر بولسا بىرئاز دادىللىنىپ:

---

① چاشنەگىر — پادىشاھنىڭ تاماق باشقۇرغۇچىسى.
② ساۋرى — تاماق سوۋۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۈستى يېپىلىدىغان مەخسۇس ئىدىش.

— قېنى، بېگىم، — دېدى ۋە لېگەن ئۈستىگە قول سوزدى - دە، لېكىن ئايشە بېگىمنىڭ كاۋاپقا قول ئۇزىتىشىنى كۈتتى.

— سىز باشلاڭ، — پىچىرلىدى كېلىنچەك.

— خوپ، مانا. قېنى، ئەمدى، سىز...

شۇ تەرىقىدە بىرئاز كاۋاپ يېگەندىن كېيىن يەنە چايغا ئۆتۈشتى.

— بېگىم، شەھىرىڭىزنى سېغىنمىدىڭىزمۇ؟

ئايشە بېگىم ئەمدى بابىرنىڭ يۈزىگە پېتىنىپراق قارىدى

— سەمەرقەندمۇ؟... سېغىندىم.

— ئەگەر نېسىپ قىلسا، يازدا سەمەرقەندكە قايتارسىز.

— شۇنداق بولسىچۇ... بىراق مەن... ئۆزۈم كېتەمەنمۇ؟

— ياق، سەمەرقەند نېسىپ بولسا، بۇ يەردىن ھەممىمىز كۆچۈپ كېتىمىز.

— كۆچۈپ؟... ئەنجان كىمگە قالىدۇ؟

بابىر ھارغىن ئاۋاز بىلەن

— ھازىرچە ئەھمەد تەنبەل بىلەن جاھانگىر مىرزىغا، — دېدى.

ئايشە بېگىم ھېچنېمىگە چۈشىنەلمەي تەئەججۈپلىنىپ قالدى. بابىر ئەنجاننى يېڭىۋاشتىن قولغا كەلتۈرگۈچە ئاز جاپا تارتتىمۇ؟ ئەمدى نېمە ئۈچۈن ئەنجاننى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تاشلاپ كەتمەكچى؟

— سەمەرقەندنى سېغىنغان بولسامۇ، سىزنىڭ ئاتا يۇرتىڭىزدا خاتىرجەم ياشاشنى ئەۋزەل كۆرىمەن! — دېدى ئايشە بېگىم.

ئايشە بېگىم بايىقى ئۇياتچانلىقنى ئۇنتۇپ، ئېچىلىپ سۆزلەشكە باشلىغاندا بابىرغا ئۇنىڭ يۈزى ئاۋۋالقىدىن جازىبىلىكرەك كۆرۈندى.

— سىزدىنمۇ ئۆتۈنىمەن، ھەزرىتىم، — داۋاملاشتۇردى ئايشە بېگىم، — كۆپ ئازاب تارتتىڭىز. سەمەرقەند سىزگە جەڭسىز دەرۋازا ئاچماس. ئەمدى ئۆزىڭىزنى ئاياڭ. ئۇرۇشقا بارماڭ، ئۆتۈنىمەن!

— بېگىم، بۇ يەردىكى ھازىرقى ئەھۋالىمىز سىزگىمۇ مۇناسىپ ئەمەس، ماڭىمۇ.

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟ سىز يەنىلا ئۆز يۇرتىڭىزدا

پادىشاھسىزغۇ.
بابىر كىنايىلىق كۈلۈمسىرەپ، باش چايقىدى
— ھازىر پەقەت نامىم پادىشاھ، — دەپ قويىنىدىن بىر ۋاراق قاتلانغان قەغەزنى ئالدى ـ دە، ئايىشە بېگىمگە سۇندى.
كېيىنكى ئايلاردا بابىر كۆڭۈل دەردلىرىنى قەغەزگە چۈشۈرۈشكە كۆپ موھتاج بولاتتى ۋە ھەر كۈنى دېگۈدەك شېئىر مەشق قىلاتتى. بۇ قەغەزدە ئۇنىڭ مانا بۇگۈن يازغان بىر قىتئەسى بار ئىدى. ئايىشە بېگىم قەغەزنى ئېچىپ قۇرلارغا كۆز يۈگۈرتتى:
قالمەدى ھۆرمەت ئەھلى ئالەمدە،
ئالەمۇ ئالەم ئەھلىدەن يۇۋ ئىلىك.
بابىرا ئىككى پادىشاھلىغدىن
ياخشىراق بۇ زاماندا بىر بېكلىك.
— ھەزرىتىم، شېئىرىڭىز مۇبارەك بولسۇن!
— قۇللۇق. ئەمدى مېنىڭ دەردىمنى چۈشەنگەنسىز؟
— چۈشەندىم. سىز جاھانگىر مىرزىنىڭ ئاخسىدا ئىككىنچى پادىشاھ بولۇۋالغانلىقىدىن دەرد تارتىۋاتىسىز. ئاۋۋالقى يېگانە دۆلەت ئىككىگە بۆلۈنگەن...
— بېگىم، گەپ پەقەت جاھانگىردا ئەمەس. جاھانگىر مىرزا تېخى بالا. گەپ ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئەلى دوستبەگدە.
بابىر شۇنداق دەپ، ئەلى دوستبەگ بىلەن ئۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چىگىش ۋە مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەر ھەققىدە سۆزلەشكە باشلىدى.
بابىر بۇلتۇرقى بىر توپ نەۋكىرى بىلەن ئۆرە تۆپىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلار ئارىسىدا ناھايىتى قىيىن ئەھۋالدا يۈرگەندە ئەلى دوستبەگدىن چاپارمەن بېرىپ قالدى. شۇ چاغدا ئەلى دوستبەگ مەرغىلان ھاكىمى ئىدى ۋە ئەھمەد تەنبەل بىلەن مۇناسىۋىتى بۇزۇلغانىدى. «ئەگەر بابىر مىرزا ئەنجان دەرۋازىسىنى ئەھمەد تەنبەلگە ئېچىپ بەرگەن گۇناھىمنى كەچۈرسە، بۇرۇنقىدەك ياخشى مۇئامىلىدە بولسا، مەرغىلانغا كەلسۇن، شەھەرنى بېرىمەن» دېدى. بابىر دەرھال مەرغىلانغا يېتىپ كەلدى. ئەلى دوستبەگمۇ

ئۆز سۆزىدە تۇردى. كېيىن ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن بابىر ئەنجاننىمۇ ئالدى.
كۆڭلىدە ئاداۋەت ساقلىمايدىغان بابىر ئەلى دوستبەگنىڭ بۇ ياردىمىنى مەردلىك دەپ بىلىپ، ئۆزى بۇنىڭدىنمۇ چوڭ مەردلىك قىلدى: ئەلى دوستبەگنىڭ گۇناھىدىن كېچىپلا قالماي، ئۇنى قاسىمبەگنىڭ ئورنىغا تولۇق ھوقۇقلۇق ئىشىك ئاغا قىلىپ كۆتۈرى. لېكىن، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەلى دوستبەگ بارلىق بەگلەرنى ئۆز تەرىپىگە قارىتىۋېلىپ، بابىرنىمۇ ئۇستۇن تۇرۇشقا ئۇرۇندى. بۇنىڭغا قارشىلىق قىلماقچى بولغان قاسىمبەگنى ئەلى دوستبەگنىڭ تەرەپدارلىرى تۆھمەتچىلىكتە ئەيىبلىدى. ھازىر ئەگەر بابىر ئەلى دوستبەگكە قارشى كەسكىن چارە كۆرىدىغان بولسا، ئىچكى جەھەتتە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى باش كۆتۈرىدۇ، سىرتىدا ئەھمەد تەنبەل قىلىچىنى بىلەپ تۇرۇپتۇ، ئەنجانغا باستۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن باھانە ئىزدەۋېتىپتۇ. ئەگەر شۇنداق باھانە تېپىلسا، ئىچكى ـ تاشقى كۈچلەر بىرلىشىپ، بابىرنىڭ بېشىغا يەنە قارا كۈنلەرنى سالىدۇ. شۇ سەۋەبلەرگە ئاساسەن بابىر چىشىنى ـ چىشىغا چىشلەپ ھەممىسىگە چىداشقا مەجبۇر.
— ئەلى دوستبەگ بىلەن ئەھمەد تەنبەل بىزنى ئۆمۈچۈك تورىدەك چىرماپ كەلمەكتە، — دېدى بابىر ئايشە بېگىمگە، — بىز شۇ ئۆمۈچۈك تورىنى بۆسۈپ چىقىپ كەتمىسەك، كېيىن بۇلارغا يەم بولىمىز!
— ھەزرىتىم، سەمەرقەندتىمۇ دۈشمەنلىرىڭىز بىھېساب. يەنە ئۇرۇش باشلانسا...
— سەمەرقەندتە ھازىر دوستلىرىمىزمۇ ئاز ئەمەس.
— كەلگەن ئەلچى سىزنى پايتەختكە تەكلىپ قىلدىمۇ؟
بابىر ئەلچى بىلەن بولغان سۆزلىرىنى ھازىرچە ناھايىتى مەخپىي تۇتۇشنى زۆرۈر ئىدى.
سەمەرقەند بەگلىرى بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزا ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كۈچەيگەن. مەزىد تارخان باشلىق بەگلەر مىڭدىن ئارتۇق نەۋكەرلىرى بىلەن شەھەرنى تاشلاپ چىققان. ئۇلار ئۇرگۇتتە بابىرغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانىمىش. يېقىندا بۇخارىنى ئىگىلىگەن شەيبانىخان ئەمدى سەمەرقەندكە كۆز تىككەنىمىش. ئەگەر بابىر تېزدىن يېتىپ بارمىسا،

سۇلتان ئەلى مىرزا پايتەختنى شەيبانىخانغا بېرىپ قويۇشى ئېنىق. شەيبا-نىخانىنىڭ رەھىمسىزلىكىنى كۆپ ئاڭلىغان ئادەملەر ئۇنىڭدىن قورقۇپ، ئەمدى شەھەر دەرۋازىلىرىنى بابىرغا يوشۇرۇنچە ئېچىپ بەرمەكچىمىش. بابىر مانا شۇ قولاي پەيتتىن پايدىلىنىپ قېلىشنى خالايتتى.

— ئەلچى بىزنى تەكلىپ قىلغىنى راست، — ئۇ ئايشە بېگىمگە ئومۇمىيراق جاۋاب بەردى، — ئەمما سۇلتان ئەلى مىرزا تەختنى بىزگە ئاسانلىقچە بەرمەس.

— دېمەك، يەنە ئۇرۇش! يەنە خەۋپ ـ خەتەر!...

— تاغىنىڭ بېشى قارىسىز بولمايدۇ، يىگىتنىڭ بېشى خەتەرسىز.

— ھەزرىتىم، بابا ئۆمۈچۈك توردىن سۆز ئاچقاندىڭىز. ئەگەر سىز كەتسىڭىز، ئۆمۈچۈك توردا بىز قانداق قالىمىز؟

— خالىسىڭىز سىزنى بىللە ئالغاچ كېتىمەن!

— جەڭ مەيدانىغىمۇ؟

ئايشە بېگىمنىڭ سوئالىدا ئازراق كىنايىمۇ بار ئىدى. بۇنى سەزگەن بابىر خىجالەتچىلىكتە بىلىنەر ـ بىلىنمەس قىزاردى.

— ئۇرۇش تۈگىگۈچە ئانام بىلەن خانزادە بېگىم ئۇچۇڭلار ئۆرەتۆ-پىدە تۇرۇشىڭلار مۇمكىن. شەھەر ھاكىمىنىڭ ئايالى ئانامنىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسى، ئۇ يەردىن سەمەرقەندكە بېرىشىڭلارمۇ ئاسان.

— ئۆرە تۆپە تاغلىق يەرمۇ؟ يوللىرى ناھايىتى يامانمۇ؟ مەن ئاتلىق يۈرەلمەيمەن.

— مەپىدە بېرىشىڭىز مۇمكىن.

شەھەر قىزى بولغان ئايشە بېگىم بىر يەردە مۇقىم ياشاشنى ياخشى كۆرەتتى، يول ئازابىنى كۆتۈرەلمەيتتى.

بابىرنىڭ ئاخىرقى سۆزىگە باش چايقاپ:

— مەپىدىن قورقىمەن، — دېدى.

«ئۆگەي تەقدىر ماڭا بۇ جەھەتتىمۇ كىنايە قىلدى! — دېدى بابىر ئىچىدە، — مەندەك بىر يەردە مۇقىم تۇرالمايىغان سەيياھ مىجەز كىشىگە بۇنىڭدەك نازۇك ۋە مۇقىم تەبىئەت رەپىقە بېرىپتۇ!» ئايشە بېگىم ھازىر

ھمايىگە موھتاج بىر ئاجىز قىز بولۇپ كۆرۈندى. بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگۈسى كېلىپ مۇلايىم ئاھاڭدا سۆزلىدى

— ئاتتا يۈرەلمىسىڭىز، بېگىم، مەيدىن قورقسىڭىز، ئۇنىڭدا مەن سىزنى... ئالقىنىمدا ئېلىپ يۈرىمەن!

— زاڭلىق قىلماڭ، مىرزا ھەزرەتلىرى! مەن ئالقىنىڭىزدا يۈرۈشكە مۇناسىپ ئەمەسمەن...

ئايشە بېگىمنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بابىرغا شېرىن تۇيۇلدى. ئۇنىڭ يىگىتلىك قېنى كۆپچىگەندەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە:

— ياق، مۇناسىپسىز! — دېدى.

— زاڭلىق قىلماڭ...

— مۇناسىپلىقىڭىزنى ئىسپاتلايمۇ؟

ئايشە بېگىم ئۈركۈگەن كېيىكتەك چاققانلىق بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە قېچىشقا ھازىرلاندى. بابىر توي كېچىسى ئۇنى مەيدىن قانداق ئەركىن كۆتۈرۈپ چۈشۈرگەن بولسا، ھازىرمۇ ئاشۇنداق كۆتۈرۈۋالدى. ئۇنى تۆردىكى تۆشەك تەرەپكە ئېلىپ ئۆتۈۋېتىپ، پەستىكى قەندەلدە يېنىپ تۇرغان شاملارنى پۈۋلەپ ئۆچۈردى.

شۇ دەقىقىلەردە ئايشە بېگىم بابىرنىڭ كۆزىگە ئوتلۇق جازىبىگە تولۇپ كۆرۈندى. ئۆزىنىڭ بۇ خابگاھتا ئۈچ ـ تۆت كۈندە بىر قېتىم قونۇش ئەمدى چۈشىنىپ بولمايدىغان ئۇقۇشۇلماسلىقتەك تۇيۇلدى. «بۇنىڭدىن كېيىن ھەر كۈنى كېلىمەن! — دەپ ئۆزىچە ئەھدە قىلدى. — مەن سەمەرقەندكە كەتسەم، نەچچە ھەپتىلەر ئايرىلىشتا ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئەنجاندا مۇرەسسەلىشىپ قانائەت بىلەن ياشاۋەرسەممىكىن؟»

*　*　*

تاڭ ئاتتى. كېچىسى بابىرنىڭ پىلانلىرىنى ئۆزگەرتمەكچى بولغان سېھىرلىك تۇيغۇلار ئەتىگەنلىكى قوياشتىن قاچقان يۇلتۇزدەك قەيەرگىدۇر يوشۇرۇندى. ئەر ـ خوتۇن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغىنىدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئەلى دوستبەگنىڭ ئۈمۈچۈك تورلىرى يەنە ئۇنىڭ خىيالىنى چىرمىۋالدى. بابىر تۈنۈگۈن ئەلچىگە «سەمەرقەندكە ئەلۋەتتە بارىمىز» دەپ

ۋەدە بەرگەن، قاسمبەگ باشلىق سادىق كىشىلەر يېڭى يۈرۈش تەييارلىقىنى باشلىۋەتكەنىدى. بابىرنىڭ ۋەدىسىدىن قايتىشى مۇمكىن ئەمەسلىكى ئەتىگەندىكى يورۇقلۇقتا ئېنىقراق كۆرۈنۈۋاتقانغا ئوخشايتتى.

ئايىشە بېگىم ئۇنىڭدىكى خامۇشلۇقنى سېزىپ، جىم ئولتۇرۇپتۇ. بابىر ئۇنىڭ يۈزىگە پېتىنىپ قارىيالماي كۆكسىدىكى ئالتۇن زىب ـ زىننەتلىرىگە كۆز سالدى:

— بېگىم، ئۈرەتۆپىگە بارىدىغان بولدىڭىزمۇ؟

بابىرنىڭ سەمەرقەندكە يەنە يۈرۈش قىلىشى قەتئىي ئىكەنلىكى ئۇنىڭ سۆز ئاھاڭىدىن سېزىلدى. ئالدىدىكى بىرنەچچە ئايلىق ھىجران ئايىشە بېگىم ئۈچۈن ناھايىتى ئېغىر ئىدى. بۇ ئېغىرلىقنى بابىرنىڭ ئانچە سەزمەيۋاتقانلىقى ئايىشە بېگىمگە خۇددى مېھرسىزلىك نىشانىسىدەك تۇيۇلدى ـ دە، بىردىنلا كۆڭلى غەش بولدى.

— ھەزرىتىم، ئاۋۋال سەمەرقەند سىزگە مۇيەسسەر بولسۇن. كېيىن بارسام بىراقلا شەھىرىمگە بارارمەن، ئۈرەتۆپىگە ئەمەس!

بابىرنىڭ نەزىرىدە، ئايىشە بېگىم ئۇنىڭ سەمەرقەندنى يېڭىۋاشتىن ئېلىشىغا ئانچە ئىشەنمەيۋاتقاندەك كۆرۈندى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر ھەرەمدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ:

— مەيلى، بېگىم، — دېدى سوغۇق ئاھاڭدا، — خۇدا خالىسا، شەھىرىڭىزدە كۆرۈشكەندە بۇ سۆزلەرنى يەنە داۋاملاشتۇرارمىز.

سەمەرقەند. ھەل قىلغۇچ ئېلىشىش

1

بوستان سارايىنىڭ بىر چېتىدە رەڭمۇرەڭ تاشلار ياتقۇزۇلغان مەرمەر كۆلچەكلىك ھامام بار ئىدى. كەچتە شۇ ھامامغا سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ھەرەمدىكى ئەڭ چىرايلىق قىزلار چۆمۈلۈشكە كەلدى. ھامامنىڭ ئىچىدە

گىلەملەر ۋە كۆرپىلەر سېلىنغان، شاھانە داستىخان راستلاپ قويۇلغان مەخسۇس بىر خانە بار ئىدى. بىر چاغلاردا سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھايات چېغىدا شۇ خانىدىن قىزلار چۆمۈلىدىغان بۆلمىگە مەخپىي بىر تۆشۈك ئېچىلغانىدى. شەھۋانىيلىقى بىلەن داڭق چىقارغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئاشۇ تۆشۈكتىن قىزلارنىڭ چۆمۈلۈشىنى تاماشا قىلاتتى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئۆلۈپ كەتكىنىگە بەش يىل بولدى. ھاممامدا مەخپىي تۆشۈك بارلىقىنى ئۇنىڭ ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى — ھازىر سەمەرقەند تەختىدە ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا بىلىپ قالدى. ئۇنى بۇ سىردىن ۋاقىپ قىلغان ئەبۇ يۇسۇپ ئارغۇن ھەرەمگە بىرقانچە چىرايلىق قىزلارنى كەلتۈرۈپ بېرىپ، ياش پادىشاھنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق، سىرداش بېگىگە ئايلاندى.

ھازىر سۇلتان ئەلى مىرزا قولىدا مەي تولدۇرۇلغان بىللۇر قەدەھ بىلەن مەخپىي تۆشۈك ئالدىدا ئولتۇرۇپتۇ. مەرمەر كۆلچەكتە قىيا ـ چىيا قىلىپ چۆمۈلۈۋاتقان يالىڭاچ قىزلار ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ياندۇرۇپ، ۋۇجۇدىنى مۇجۇۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇ گېلى قۇرۇغاندا مەي ئوتلاپ قوياتتى، ئەمما كۆزىنى تۆشۈكتىن ئالمايتتى.

بىر قېتىم ئۇنىڭ بۇ تاماشىسىغا كىمدۇر بىرى پۇتلىكاشاڭ بولدى.

— مىرزا ھەزرەتلىرى، مەخپىي ئادەملىرىمىز پەۋقۇلئاددە خەۋەر كەلتۈردى.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئەبۇ يۇسۇپ ئارغۇننىڭ سىلىق ئاۋازىنى تونۇدى-يۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئۆرۈلۈپ قارىغۇسى كەلمىدى

— نېمە خەۋەر بولسا ئاناڭغا ئېيتىۋېرىڭ.

— بېگىم ھەزرەتلىرى مېنى سىزگە ئەۋەتتى، ئەمىرزادەم!

سۇلتان ئەلى مىرزا ئەمدى ئەبۇ يۇسۇپكە ئۆرۈلۈپ قارىدى. ئۇنىڭ تەكرار تەزىمىمۇ، پەستىكى چىشلىرى چۈشۈپ كەتكەن كەمشۈك ئاغزىنىڭ تەبەسسۇمىمۇ كۆزىگە ناھايىتى سەت كۆرۈندى:

— جانابىي بەگ، ئۆزىڭىزمۇ بىزگە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ گۈزەل قىزلارنى سوۋغا قىلدىڭىز... ئەمدى نېمىشقا ئارام ئالغىلى قويمايسىز؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، سەلتەنەتىڭىز خەۋپ ئاستىدا! مەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئارامىڭىزنى بۇزۇشقا جۈرئەت قىلدىم!

— يەنە قانداق خەۋپ؟ ئانام قەيەردە؟

— دىۋانى خاستا سىزگە قاراپ ئولتۇرىدۇ.

سۇلتان ئەلى مىرزا كەيپىنى بۇزغانلىقىدىن ئاچچىقى كېلىپ قولىدىكى قەدەھنى مەرمەر تامغا ئېتىپ ئۇرۇپ چۇل - چۇل قىلىۋەتتى. كېيىن ۋاقىتسىز سەمرىگەن يوغان گەۋدىسى كەيپچىلىكتىن سەل چايقىلىپ، تاشقىرىغا چىقتى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى. دىۋانى خاسنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئەللىك ياشلاردىكى دۈڭ قاپاق، بۇدرە ساقاللىق بىر بەگ قول قوشتۇرۇپ، بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپتۇ. ئۈينىڭ تۆرىدە تىك تۇرغان زۆھرە بېگىمنىڭ يۈزى غەزەپتىنمۇ ياكى قورققانلىقتىنمۇ تاتىرىپ كەتكەن

— ئەمىرزادەم، سىز ئەيش - ئىشرەت بىلەن بەندىسىز. خىيانەتچىلەر پايتەختنى دۈشمەنگە يوشۇرۇنچە تاپشۇرماقچى بولغانلىقىدىن بىخەۋەرسىز!

سۇلتان ئەلى مىرزىدىن نارازى بولۇپ شەھەرنى تاشلاپ چىققان مىڭدىن ئارتۇق بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئەنجاندىن قوشۇن تارتىپ كەلگەن بابىر بىلەن بىللە دەرغام بويلىرىدا پۇرسەت كۈتۈپ يۈرگەنلىكى مەلۇم بولدى. ئەمما، سۇلتان ئەلى مىرزا پۈتۈن دەرۋازىلارغا ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرىنى قويۇپ، شەھەرنى مەھكەم ئېتىپ ياتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئانىسىغا زەردە قىلىپ:

— يەنە نېمە ۋەھىمە؟ — دېدى.

— ماڭا ئىشەنمىسىڭىز، مانا مۇھەممەد سۇلتان جانابلىرىدىن سوراڭ.

بۇ بەگ ھازىرلا بابىرنىڭ قارارگاھىدىن قېچىپ كەپتۇ. شەھەر ئىچىدىكى پىتنىچىلەر بۈگۈن كېچىدە سوزەنگەران دەرۋازىسىنى بابىرغا يوشۇرۇن ئېچىپ بەرمەكچىمىش. پىرىڭىز خوجايەھيامۇ سىزدىن يۈز ئۆرۈپ، بابىر تەرەپدارى بولغانىمىش.

— ئىشەنمەيمەن! — دەپ سۇلتان ئەلى مىرزا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان مۇھەممەد سۇلتانغا تىكىلدى.

— ئەمىرزادەم، سۆزۈم يالغان بولسا بۇگۈن كېچە تەكشۈرۈپ كۆ-رۈڭ! مەن دۈشمەنلىرىڭىز بىلەن دەرغام بويىدا ئىككى ھەپتە يۈردۈم. خوجايەھيانىڭ رازىلىقىنى بابىر توغرا ئۇن بىر كۈن كۈتتى. ئاخىر بۈگۈن ئەتىگەندە مەمەدەلى كىتابدار خوجانىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ بېرىپتۇ. «تۈن يېرىمدا كېلىڭلار، شەھەرگە كىرگۈزىمىز» دېگەنمىش. بابىر بۈگۈن ئە-شەنچلىك بەگلىرىنى يىغىپ كېڭەش ئۆتكۈزگەن. خۇداغا شۈكۈر، ئۇنىڭ ئىشەنگەن بەگلىرىدىن بولغان مەن سىزنىڭ سادىق قۇلىڭىز ئىدىم!...

سۇلتان ئەلى مىرزا دۆڭ قاپاق بەگكە مەمنۇن نەزەر سالدى ـ دە:

— ئوغرىنى قاراقچى ئۇرغاندەك بولۇپتۇ! — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.

ئۇنىڭ كەينىدىن بىلەن بېپەرۋا كۈلۈشى زۆھرە بېگىمنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى:

— ئەمىرزادەم، ھەربىر دەقىقە غەنىيمەت. خاس نەۋكەرلىرىڭىز ئات-لانغان. ھەممىسى بۇيرۇقىڭىزغا قاراشلىق.

— بۇيرۇقمۇ؟ — دەپ سۇلتان ئەلى مىرزا بىرپەس ئويلىنى-ۋالدى، — مەيلى، بابىر دەرۋازىدىن كىرسۇن. كېيىن تۇتۇۋېلىپ كۆزىگە مىل تارتىش كېرەك! بىزگە قەست قىلغىنى ئۈچۈن ئەبەدىي كور بولۇپ قالسۇن!

ئەبۇ يۈسۈپبەگ ئاق كىرگەن قېلىن ساقىلىنىڭ ئۇچىنى تۇتاملاپ بېشىنى چايقىدى:

— تۇتۇۋالالىساق ياخشى ئىدىغۇ، ئەمما بۇ پىلان دېگەندەك ئوبدان ئەمەس، ئەمىرزادەم. دەرۋازىنى ئاچساق، كېيىن پۇشقا بولمايدۇ. بابىرنىڭ زور قوشۇنى بار، قەلئە ئىچىدىمۇ تەرەپدارلىرى كۆپ. ئۆتكەن قېتىم سەمەرقەندكە كىرگىنىدە ئاچلارغا نان ئۈلەشتۈرۈپ، دېھقانلارغا ئۇرۇقلۇق قەرز بېرىپ، ئاممىنىڭ كۆڭلىنى ئالغانىكەن. بىر تەرەپتىن خوجايەھيانىڭ يەتىۋاسى بىلەن پۇقرالار كۆتۈرۈلسە، سىرتتىن قوشۇن كىرسە...

— ياق، بۇ ناھايىتى خەتەرلىك! — دېدى زۆھرە بېگىم.

— ھە، ئۇنىڭدىن كۆرە تېزرەك سۆزەنگەران دەرۋازىسىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى ساقچىلارنى ئالماشتۇرۇش لازىم، — دېدى ئەبۇ يۈسۈپ ۋە

زەرھەل جىلدقا سېلىنغان بىر قەغەزنى ئالدى، — ئەمىرزادەم، مانا بۇ سىزنىڭ مۇبارەك نامىڭىزدىن يېزىلغان بۇيرۇق. بۇنىڭدا پىتنىچى بەگلەرنىڭ ناملىرىمۇ كۆرسىتىلگەن. شۇلار بۈگۈن كېچە قولغا ئېلىنىشى لازىم.

— پىتنىچىلەرنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرى مانا بۇ مۇھەممەد سۇلتان ئوخشاش ساداقەتلىك بەگلەرگە ئېلىپ بېرىلسۇن! — دەپ قوشۇمچە قىلدى سۇلتان ئەلى مىرزا.

دۆڭ قاپاق بەگنىڭ جاسۇسلۇق قىلىشىدىن مەقسىتىمۇ شۇ ئىدى. ئۇ سۇلتان ئەلى مىرزىغا ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلدى:

— ئۆلگۈچە خىزمىتىڭىزدىمەن، ئەمىرزادەم. ئىجازەت قىلىڭ، مانا بۇ مۇبارەك بۇيرۇقىڭىزنى بەجا كەلتۈرۈشتە يېقىرمۇ نەۋكەرلىرىم بىلەن قاتنىشاي.

بۇ بەگ پىتنىچىلەرنىڭ ھويلىلىرىنى بۇلاشقا بىۋاستە قاتناشسا كۆپرەك ئولجا ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى سېزىپ شۇنداق دېگەنىدى.

— ئىجازەت بەردۇق.

مۆھۈردار چاقىرتىلدى ۋە قەغەزدىكى بۇيرۇققا پادىشاھنىڭ مۆھۈرى بېسىلدى.

— قالغان ئىشنى بىز بەجا قىلىمىز! — دېدى ئەبۇ يۈسۈپ.

سۇلتان ئەلى مىرزا تىل ئۇچىدا:

— مەنمۇ بىللە باراي، — دېدى.

— ياق ـ ياق! — دېدى زۆھرە بېگىم ئالدىراپ. ئۇ يالغۇز پەرزەنتىنى قاراڭغۇ كېچىدە دۈشمەن كۆپىيىپ كەتكەن شەھەرگە چىقىرىشنى خالىمايتتى. مىرزا ئانىسىغا يۈز كېلەلمىگەندەك بولۇپ سارايدا قالدى. كېيىن ئانا ـ بالا بوستان سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى ئوچۇق ئايۋانغا چىقىپ، سۆزەنگەران دەرۋازىسى تەرەپكە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

كېچىنىڭ جىمجىتلىقىدا ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىشى قۇلاققا ئېنىق ئاڭلىناتتى. گۆرى ئەمىردىن سەل نېرىراقتا جايلاشقان سۆزەنگەران دەرۋازىسى بوستان سارايغا ئانچىۋالا يىراق ئەمەس ئىدى.

يېرىم كېچىدە بابىرنىڭ ئاۋانگارتلىرى دەرۋازىغا ئاستا يېقىنلاشقاندا،

ئەبۇ يۇسۇپ ۋە مۇھەممەد سۇلتاننىڭ نەۋكەرلىرى دەرۋازىخانا ئۇستىدىن ئۇلارغا ئوقيادىن ئوق ئېتىپ بىرقانچە كىشىنى يارىدار قىلدى. قاراڭغۇدا تام ئۇستىدىن قارىسىغا ئېتىلغان بەزى ئوقلار ئاتلارغىمۇ تەگكەنىدى، ئاغرىقتىن ئەسەبىيلەشكەن ئاتلارنىڭ قاتتىق كىشنىگىنى بوستان سارايغىمۇ ئاڭلاندى.

دەرۋازىخانا ئۇستىدىكى قوغدىغۇچىلار بابىرنىڭ ئادەملىرىنى زاڭلىق قىلىپ كۇلۇشەتتى:

— مىرزىڭىز چۆچۈرىنى خام ساناپتۇ!

— ھا ـ ھا ـ ھا!

— سەمەرقەندنى ئەمدى چۇشۇڭلاردا كۆرۈڭلار!

— كېيىن چۇشۇڭلارنى سۇغا ئېيتارسىلەر!

— ھا ـ ھا ـ ھا!

بابىرنىڭ قوشۇنى كەينىگە قايتىپ كېتىشى بىلەن دەرۋازا ئالدىدا شاۋقۇن تۇگىدى ـ دە، كېيىن شەھەرنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدە ئىتلارنىڭ ئاچچىق قاۋاشلىرى، ئادەملەرنىڭ قاتتىق پەريادى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئەبۇ يۇسۇپ باشلىق خاس نەۋكەرلەر دەرۋازىنى تىنچلاندۇرۇپ، ئەمدى پىتنەـ چىلەرنى ئوۋلاشقا كىرىشكىنىنى ئايۋاندا ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن ئاڭلىنىۋاتقان داد ـ پەريادلاردىن سەزدى. ئۇ:

— ئەمدى تىنچ ئۇخلىساق بولار، — دەپ خابگاھقا كىرىپ كەتتى.

ئەمما، زۆھرە بېگىم قەندەللەر يېنىپ تۇرغان ئۆز خانىسىگە كېلىپ، تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي ئولتۇردى. ھازىرلا بىر پالاكەتنىڭ ئالدى ئېلىنغان بولسىمۇ، ئەمما كېلەچەكتىكى مۇشكۇللۇكلەر ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرماقتا ئىدى. بابىر سەمەرقەندنى يەنە قامال قىلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۆتكەن نۆۋەتتىكى قامالى تېخى كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدىن چىقمىدى. ئىچكى تەرەپتە زۆھرە بېگىم ئىشىنىدىغان ئادەملەر بارغانسىرى كېمىيىپ كېتىۋاتىدۇ. بۇـ گۇن پىتنىچى بەگلەر جازالانسا ۋە بولانسا، سۇلتان ئەلى مىرزىدىن نارازى بولغۇچىلار يەنە كۆپىيىدۇ. ئۇلارنىڭ باشلامچىسى خوجايەھيا ناھايىتى نوپۇزلۇق روھانىي. سۇلتان ئەلى مىرزا خوجايەھياغا قارشى كەسكىن چارە

كۆرەلمەيدۇ. چۈنكى، پۈتۈن دىندارلار خوجىنىڭ تەرىپىدە. ئەگەر خوجا ئومۇمىي خەلققە پەتىۋا بېرىپ، پۈتۈن موللىلارنى ئىشقا سالسا، غۇلغۇلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن.

زۆھرە بېگىم خىيالىدا ئۆزىگە تايانچ ئىزدەۋېتىپ، يېقىندا بۇخارانى ئالغان، ئەمدى سەمەرقەندكە قوشۇن تارتىپ كېلىشى كۈتۈلۈۋاتقان شەيبانىخاننى ئەسلىدى. بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن نەقشبەندى دەرۋىشلەردىن بىرى زۆھرە بېگىمگە شەيبانىخاندىن مەخپىي خەت ئەكېلىپ بەرگەنىدى. بېگىم پەردىلىك مەخسۇس تەكچىدە تۇرىدىغان ئالتۇن ساندۇقچىسىگە ئاچقۇچ سېلىپ ئاچتى ـ دە، خەتنى ئېلىپ، قەندەل يورۇقىدا قايتا ئوقۇشقا باشلىدى.

زەر ۋاراققا يېزىلغان چىرايلىق يېزىقتا زۆھرە بېگىمنىڭ ئەقلى ۋە ھۆسنى ئۈستىلىق بىلەن تەرىپلەنگەن، ياش ئۆمرىنى ئوغلىغا پىدا قىلىپ ئەرسىز يۈرگىنى ئالاھىدە ئېھتىرام بىلەن تىلغا ئېلىنغانىدى. خەتنىڭ ئەڭ غەلىتە جايى — شەيبانىخاننىڭ زۆھرە بېگىمگە غايىبانە كۆڭۈل قويۇپ، ئۇنىڭغا ئۆيلەنمەكچى ئىكەنلىكىنى شېئىر بىلەن ئېيتقىنى ئىدى:

ئوغلىڭىز ئوغلۇمۇ، ئۆزىڭىز يارىم،
دىلبەرۇ ھەمنەپەسۇ دىلدارىم.

ھازىر شۇ قۇرلارنى ئوقۇغاندا زۆھرە بېگىم قۇۋۋەتلىك بىر ئەرنىڭ ئوتلۇق تىنىقىنى ئۆز يۈزىدە ھېس قىلغاندەك بولدى. زۆھرە بېگىم ئالتە يىلدىن بۇيان مانا بۇ تۆشەكتە يالغۇز ياتاتتى. ئۇنىڭ گۈلدەك ئۆمرى تۇللۇقتا سولۇپ كېتىۋاتىدۇ. زۆھرە بېگىم تېگىمەن دېسە، ئۇنى ئالىدىغان ئېسىلزادىلەر تېپىلاتتى. ئاخىر ئۇ داڭقى چىققان گۈزەل قىز بولغىنى ئۈچۈن سۇلتان مەھمۇدخاندەك پادىشاھنىڭ قەدىرلىك خوتۇنىغا ئايلانغانىدى. بىراق، ئوغلى تەختكە ئولتۇرغان زۆھرە بېگىم پەقەت ئۆزىگە مۇناسىپ پادىشاھقا تېگىشى مۇمكىن، ئۇدۇم شۇنداق.

مانا ئەمدى ئۇنىڭغا خېرىدار پادىشاھمۇ تېپىلدى. بېگىم شەيبانىخاننىڭ شېئىردىكى ئىككىنچى قۇرنى يەنە بىر ئوقۇغاندا غايىبانە بىر ئەر ئۇنى قۇچاقلاپ: «دىلبەر يارىم، دىلدارىم!» دەپ ئەركىلىتىۋاتقاندەك

بولدى ـ دە، بەدىنى قىزىپ كەتتى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چوڭ تاشئەينەك ئالدىغا باردى ـ دە، ئۆزىنىڭ ئەكسىگە تىكىلىپ قارىدى. ئۇيقۇسىز كېچىدىن كۆزلىرىنىڭ تېگى ئازراق كۆكىرىپ يانغان. ئەمما، قاشلىرى قارلىغاچنىڭ قانىتى. قارا كۆزلىرى ئۇچقۇن چېچىپ چاقنايدۇ. كۆكرەكلىرى كۆتۈرەڭگۈ، بوينى ئاق مەرمەردەك سىلىق، لەۋلىرى ئاتەشتەك.

شەيبانىخاننىڭ پېشى ئەللىككە يېقىنلاشقان، خوتۇنلىرى ۋە باللىرى بار، زۆھرە بېگىم بۇنى بىلەتتى. ئەمما، بېگىم ئۆزىنىڭ ئەينەكتىكى ئەكسىگە مەمنۇن تىكىلىپ تۇرغان شۇ دەقىقىلەردە: «شەيبانىخاننىڭ سەھەرالىق خوتۇنلىرى نېمە بوپتۇ؟ — دەپ ئويلىدى، — مەن خاننى ئۆزۈمگە شۇنداق رام قىلايكى، ھەممىسى ئاغزىنى ئېچىپ قالسۇن!»

ئەنە ئاشۇ دەرۋىش كېلىپ، بېگىمنىڭ جاۋابىنى ئېلىپ كېتىشى كېرەك. بېگىم شەيبانىخانغا خەت يېزىشى ئۈچۈن قەغەز، قەلەم ئالدى. بىراق، قەندەللەردە خېلىدىن بۇيان يېنىۋاتقان شاملارنىڭ ئىسىدىن ئۆي سەل خىرەلىشىپ قالغانىدى. زۆھرە بېگىم ھاۋا رەڭ بەرقۇت ئىشىك پەردىسىنى ئاچتى ـ دە، سەھەر سالقىنىغا يۈزىنى تۇتۇپ، ئايۋان ئىشىكى ئالدىدا بىرپەس تۇردى. شۇ چاغدا ئوردىغا يېقىن بىر مەھەللىدىن ئەر كىشىنىڭ جان ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى. ئايال كىشىنىڭ ھۆركىرەپ يىغلىغىنى ئۇنىڭغا جۆر بولدى.

ئەبۇ يۇسۇپ بىلەن مۇھەممەد سۇلتان ھامان پىتنىچىلەرنى ئۇۋلاپ يۈرگىنى، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلاپ بېيىۋاتقىنى، كىملەرنىڭدۇر ئوق ياكى تىغ زەربىدىن جان بېرىۋاتقىنى زۆھرە بېگىمنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ ۋاقىتتا خىيالى بىردىنلا باشقا ياققا بۇرۇلدى.

شەيبانىخان سەمەرقەندنى جەڭسىز ئېلىش ئۈچۈن زۆھرە بېگىمگە يالغاندىن ئىشق ئىزھار قىلىۋاتقان بولسىچۇ؟ سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن سۆزىدىن قايتسا ۋە زۆھرە بېگىمنى مانا شۇ قاراڭغۇ كېچىدە ھۆركىرەپ يىغلىغان ئايالنىڭ ئەھۋالىغا سالسىچۇ؟

بۇ شۇبھىدىن بېگىمنىڭ پۈتۈن ئەزايى مۇزلاپ كەتتى. ئۇ ئارقىسىغا

قايتىپ شەيبانىخاننىڭ مەكتۇپىنى يەنە قولىغا ئالدى. خان ئۇنىڭ شۇنداق شۇبھىلەردە بولۇشنى ئالدىن سەزگەندەك، مەكتۇپىنىڭ يەنە بىر يېرىگە شېئىر يازغانىدى.

مېنى سەمەرقەندنى سېنسىز نېتەيىن،
جەسەدى تىيرەنى جانسىز نېتەيىن؟

بۇ قۇرلارنىڭ تەپتىدىن زۆھرە بېگىمنىڭ قەلبىگە يەنە ئىللىق سېزىم يۈگۈردى. شۇ تاپتا بېگىمنىڭ ئۆزىگىمۇ يارسىز سەمەرقەند جانسىز تەندەك سوغۇق تۇيۇلاتتى. شەيبانىخان ئۇنىڭ تۇللۇق ھاياتىغا ئىسسىق جان بولۇپ كىرىپ كېلىشى كۆز ئالدىدا گەۋدىلەندى ــ دە، قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، خانغا جاۋاب يېزىشقا كىرىشتى. قۇر بېشىدىن خاننىڭ تەرىپىنى يۈكسەك دەرىجىگە كۆتۈرۈپ: «ھەزرىتى ئىمامى زامان، خەلىفەئى رەھمان» دەپ يېزىشقا باشلىدى

2

سەمەرقەند قەلئەسىنىڭ سىرتىدىكى كوچىلار، ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسىنىڭ ئەتراپلىرى، ئابرەھمەت ئېرىقىنىڭ بويلىرى ھېسابسىز قوشۇنغا تولۇپ كەتكەن. چوپان ئاتا تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدە، نېرىقى تەرىپى زەرەپشان ساھىلىدا يۈزلەپ ئوتاقلار ۋە چېدىرلار پەيدا بولغان. بۇ قوشۇننىڭ سەركەردىسى شەيبانىخان باغى مەيدانغا، ئۇلۇغبەگ قۇردۇرغان مەشھۇر چىلسۇتۇن سارىيىغا كېلىپ چۈشكەنىدى. شەيبانىخان سارايىنىڭ يۇقىرىقى قەۋىتىدە تۆت تەرىپى ئايۋانلىق چوڭ ئۆيدە پېشىن نامىزىنىمۇ ئوقۇپ بولغانىدى، ياساۋۇل كىرىپ، سۇلتان ئەلى مىرزا بىرنەچچە ساراي خىزمەتچىلىرى بىلەن قەلئەدىن خان ھۇزۇرىغا كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

شەيبانىخاننىڭ كىچىك كۆزلىرى خۇشاللىقىدىن پاللداپ كەتتى.

— سۇلتانلارنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىڭ، كېيىن مىرزىنى باشلاپ كىرىڭ.

— ھەزرىتىم، تەختىڭىز پەستىكى قەۋەتتە.

— جاينامازىم تەختىمدىن ئۈستۈن!
— ئىلتىپات قىلدىڭىز، ھەزرىتىم!

ياساۋۇل پۈكلىنىپ تەزىم قىلغىنىچە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

شەيبانىخان بوتىلاق يۇڭىدىن توقۇلغان مەيىن مەللە جايناماز چېتىگە قىيسىيىپ ئولتۇردى.

ياساۋۇل پەگادىكى ئىشىكتىن سۇلتان ئەلى مىرزىنى باشلاپ كىرگەندە، شەيبانىخان تېخىچە جايناماز ئۈستىدە ئىدى، شاھىنشىندىن تۆۋەندە ئۇنىڭ ئونغا يېقىن سۇلتانلىرى تىزلىنىپ ئولتۇرۇشاتتى.

شەيبانىخان بىزەكسىز، ئاددىي كىيىنگەنىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا ئىشىكتىن كىرىش بىلەن ئۇنىڭ سەللىسىگە قادالغان دۇر ۋە گۆھەرلەر، تونىغا تىكىلگەن ئالتۇن، مەرۋايىتلار ھەيۋەتلىك يالتىراپ كۆزگە تاشلاندى. ئەمما، مىرزىنىڭ كۆزلىرى بىسەرەمجان، سېمىز گەۋدىسى بوشاشقان. ئۇ ئانىسىنىڭ ۋە ئەبۇ يۇسۇپ ئارغۇننىڭ سۆزىگە كىرىپ، قەلئەدىن قوشۇنسىز چىقىپ كەلگەنىدى. بۇ يەردە خاننىڭ بىھېساب قوشۇنىنى كۆرۈپ، يۈرىكى پوكۇلداپ كەتتى.

شەيبانىخان بىلەن بۇرۇندىن تىل بىرىكتۈرۈپ يۈرگەن ئەبۇ يۇسۇپ سۇلتان ئەلى مىرزىنى خان ھۇزۇرىغا ئالداپ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن بايا چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا مىرزىغا ياخشى كۆرگەن مەيلىرىدىن خېلى ئىچكۈزگەنىدى. ھازىر سۇلتان ئەلى مىرزا شەيبانىخانغا قاراپ تەزىم بىلەن كېتىۋاتقىنىدا پۇتلىرى گىلەمگە پۇتلىشىپ، گەۋدىسى سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ئەبۇ يۇسۇپ يۆلىۋالمىغىنىدا يىقىلىپ چۈشەتتى.

شەيبانىخان ئورنىدىن تۇرۇپ مىرزا بىلەن كۆرۈشۈۋاتقاندا خۇش بۇي مەي پۇرىقى دىمىغىغا ئۇرۇلدى. ئۇ مىرزىنىڭ كەيىپ ئىكەنلىكىنى دەرھال سەزدى ــ دە، ئۇنى ئوغلى تۆمۈر سۇلتان ۋە كۈيئوغلى جانىبەگ سۇلتاندىن تۆۋەنگە ئولتۇرۇشنى ياساۋۇلغا شەرەت بىلەن بۇيرۇدى.

شەيبانىخان بېشىغا قىزىل بۆك ئۈستىدىن ئاق سەللە ئورىغان، كۆك موۋۇتتىن تون كىيگەن. ئالتۇن تۈگمىلىك تون تېگىدىن كىيگەن يېشىل كۆڭلىكى مۇسۇلمان بايرىقىنىڭ رەڭگىنى ئەسلىتەتتى. جايناماز ئۈستىدە

ئولتۇرغىنمۇ ئۇنى خۇداگۇي ئادەمگە ئوخشتىپ كۆرستەتتى. بۇنىڭ ھەممىسى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋەھىمىسىنى سەل باستى، ئەمما تۆۋەن-دىن ئورۇن كۆرستىلگىنى ئۇنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تەگدى. باشقا سۇلتانلار شەيبانىخانىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغاندا، سۇلتان ئەلى مىرزا ئاتايىن چازا قۇرۇپ ئولتۇردى. شەيبانىخانىنىڭ ئوغلى ئۇنىڭغا خاپا بولۇپ قاراپ قويدى.

— سىز ماڭا پەرزەنتتەك يېقىن بولماقچىمۇسىز، مىرزا؟ — سورىدى شەيبانىخان مۇلايىم ئاۋاز بىلەن.

— خان ھەزرەتلىرى، ئىتتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن چاقىرىپسىز...

— مۆھتەرەم ۋالىدىڭىز كەلمىدىمۇ؟

— ئانام مېنى ئەۋەتتى.

— ئەمما، ئۆزىمۇ كەلمەكچى ئىدى.

— ئايال كىشى، تارتىنىدۇ.

— ئادەم ئەۋەتىڭ، مىرزا، ئانىڭىزمۇ كەلسۇن.

سۇلتان ئەلى مىرزا يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئەبۇ يۇسۇپبەگكە قارىدى. ئەبۇ يۇسۇپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ شەيبانىخانغا تەزىم قىلدى:

— ئىجازەت قىلىڭ، خان ھەزرەتلىرى، مەن ھازىر بېرىپ زۆھرە بېگىمنى قىچقىرىپ كېلەي.

بۇ نازۇك ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئەبۇ يۇسۇپنىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن يۈتۈۋاتقانلىقىنى بىلىدىغان شەيبانىخان ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:

— ئەبۇ يۇسۇپكە مېنىڭ ئەڭ ئۇچقۇر ئاتلىرىمدىن بىرىنى ئىنئام قىلىڭ!

— مىننەتدارمەن، ھەزرىتىم!

— بەگ، قايتىشتا خوجايەھياغىمۇ خەۋەر قىلىڭ، سۇلتان ئەلى مىرزا كەلگەن يەرگە خوجا كەلمىسە ئىش قاملاشمايدۇ.

— ھەق سۆزنى ئېيتتىڭىز، خان ھەزرەتلىرى!

ئەبۇ يۇسۇپ بۇ تاپشۇرۇقنى بېجىرىش ئۈچۈن كەتكەندىن كېيىن شەيبانىخان ئورنىدىن تۇردى - دە، سۇلتانلارغا قاراپ:

— مىرزا بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى، ئۆزى بولسا ئارقا ئىشىكتىن ئايۋانغا چىقىپ، پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئەتراپىدىكى سۇلتانلارنىڭ ئاداۋەتلىك چىرايىغا قاراپ، ئۇلار ئارىسىدا يالغۇز قېلىشقا قورقتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ يان ئىشىككە قاراپ ماڭدى. تۈركىستانلىق سۇلتانلاردىن بىرى ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ يولىنى توستى.

— ئەمىرزادە بۇيرۇق قىلدى، ئەمدى بىزنىڭ پىنىمىزدىن كەتمەيسىز!

بەستلىك بىر نەۋكەر قولىنى خەنجىرىنىڭ سىپىغا ئاپىرىپ، ئىشىككە توغرىسىغا بولۇۋالدى. سۇلتان ئەلى مىرزا قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى ـ دە، كەيپى بىردىنلا تارقاپ كەتتى. يۈزى بەزدەك بولۇپ، بايىقى جايىغا بېرىپ ئولتۇردى.

ئارىدىن بىر ـ ئىككى سائەت ئۆتكەندىن كېيىن زۆھرە بېگىممۇ تۆت كېنىزىكى بىلەن باغى مەيدانغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ بېشىدا كىلىنچەكلەرنى ئەسلەتكۈچى ئاق يىپەك رومال، پېشانىسىگە بولسا تىللا قاش تىقىلغان. ئۇچىسىدا ئىنچىكە بەللىك گۈلدار تون، ئۇنىڭ ئىچىدىن كىيگەن ئاق ئەتلەس كۆڭلەكلىرىنىڭ ئېتىكى شۇنچىلىك ئۇزۇنكى، ئىككى كېنىزەك ئىككى تەرىپىدىن كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى.

زۆھرە بېگىمنى چىلسۇتۇنىنىڭ تۆۋەنكى قەۋىتىدىكى مەخسۇس بېزەتىلگەن خاسخانىغا باشلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى شەيبانىخانىنىڭ قىرىق ياشلاردىن ئاشقان چوڭ خوتۇنى كۆرۈپ قالدى.

— بۇ نېمىدېگەن يۈزسىز خوتۇن؟ — دەپ پىنىدىكى ئايالغا پىچىرلىدى ئۇ، — ئەرسىرىگەن مېكىجىن ئىززىتىنى بىلىپ ئۆيىدە ئولتۇرمامدۇ؟ ئەلچى بېرىپ ئىشنى تۈگەتكۈچە ئالدىرىماي تۇرمامدۇ؟ ئىلاھىم كاساپىتى ئۆزىدىن باشقىغا تەگمىسۇن!

زۆھرە بېگىم خاسخانىغا كىرگەندە شەيبانىخان تەخت ئۈستىدە ئولتۇراتتى. زۆھرە بېگىم ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلىۋىدى، شەيبانىخان ئۇنىڭ بىلەن تەخت ئۈستىدىن چۈشمەستىن ئەھۋال سوراشتى.

— خۇش كەلدىڭىز، بېگىم.

خاندىن باشقىچە مۇئامىلە كۈتكەن زۆھرە بېگىم توساتتىن كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزىگە ياش ئالدى.

— خان ھەزرەتلىرى، مەن ئۆزۈمنى سىزگە قۇربان قىلدىم. پەرزەنتىمنى، مال - مۈلكۈمنى مەرھەمىتىڭىزگە ئىشىنىپ تاپشۇردۇم!

زۆھرە بېگىمنىڭ يۈزى ئاق يىپەك تورنىڭ كەينىدىن ئېنىق كۆرۈنمەيتتى. خان ئۇنىڭ گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكلەر سېلىنغان قوللىرىغا قارىدى. تومۇرلىرى بۆرتۈپ تۇرغان بۇ تىترەك قوللار بېگىمنىڭ خېلى ياشقا كەلگەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى. شەيبانىخان يېقىندا بۇخارادا نىكاھلاپ ئالغان ئون توققۇز ياشلىق كىچىك خوتۇنىنى ئەسلىدى، كېيىن زۆھرە بېگىمنىڭ چوڭلا ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزا كۆز ئالدىدىن ئۆتتى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، بېگىم، سىزنىڭ مەقسىتىڭىز بىزگە مەلۇم. خۇدا خالىسا مۇرادىڭىز ھاسىل بولماي قالماس.

شەيبانىخان باشقا ھېچ نەرسە دېمىدى. ياساۋۇل زۆھرە بېگىمنى خاسخانىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنى كېنىزەكلىرى بىلەن باشقا بىر كىچىكرەك خانىغا كىرگۈزۈپ، ئىشىكنى سىرتىدىن ئېتىۋالدى.

* * *

شەيبانىخاننىڭ نىمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم چۈشەنمەيتتى، ئەمما بۈگۈن باغى مەيداندا پەۋقۇلئاددە بىر ھادىسە بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بارلىق لەشكەر باشلىقلىرى ۋە مۆتىۋەرلەر چىلسۇتۇن بىناسىنىڭ ئۆيچۆرىسىدە ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شائىر مۇھەممەد سالىھمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ يىپەك سەللىسى سىپتا ئورالغان، كالتە يەڭلىك يىپەك چاپىنى ئۆزىگە ناھايىتى يېپىشىپ تۇراتتى. يازدىمۇ تەلپەك كىيىپ يۈرىدىغان، ئۇرۇشتىن باشقا نەرسىنى بىلمەي قوپاللىشىپ كەتكەن كۆچمەنچى سۇلتانلار ئۇنىڭ تالىپلارچە سىپتا كىيىنىشىنى ياقتۇرمايتتى، تۆمۈرىيلەر كەچۈرگەن ئېغىر ئۆتمۈشنى ئەسلىتىپ تۇرۇشنى ياخشى كۆرەتتى.

نايمان ئۇرۇقىنىڭ باشلىقى قەمبەربىي مۇھەممەد سالىھقا تەگدى:

— ھە، جانابىي شائىر، سەمەرقەندتىن مىرزىڭىز بىلەن يەڭگىڭىز

كېلىپ، خۇش بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟

— قەمبەربېي جانابلىرى، زۆھرە بېگىم ئەسلىي ئۆزبېكنىڭ نايمان ئۇرۇقىدىن بولىدۇ. بېگىمنى مەندىن بۇرۇن سىز يەڭگە، دېيىشىڭىز لازىم.

مانىغىت، دورمان ۋە قۇشچى ئۇرۇقىنىڭ سۇلتانلىرى بۇ سۆزنى ياقتۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈشتى. قەمبەربېينىڭ ئاچچىقى كەلدى، مۇھەممەد سالىھقا دوق قىلىپ:

— سىزچۇ؟ — دېدى، — سىز بارلاس تۈركلىرىدىنمۇ؟!

تۆمۈر ۋە تۆمۈرىيلەردىن چىققان بارلاسلار شەيبانىخاننىڭ ئەڭ يامان كۆرىدىغان ئۇرۇقى ئىدى. مۇھەممەد سالىھ ھۇسەين بايقارا سارىيىدا خىزمەت قىلغان، سۇلتان ئەلى مىرزىغىمۇ مۇلازىم بولغان، ئاخىرىدا مىرزىلاردىن يۈز ئۆرۈپ، شەيبانىخان تەرەپكە قېچىپ ئۆتكەنىدى. ئۇ سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ھەربىي مەخپىيەتلىكىنى شەيبانىخانغا ئېيتىپ بېرىپ بۇخارا ۋە بۇسىيە قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشىغا ياردەملەشكەنلىكى ئۈچۈن خان ئۇنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. ئەمما، قەمبەربېي ئىچىدىن ئۇنى «خىيانەت يولى بىلەن ئابرۇي تاپقان بىقارار تۈرك!» دەپ يامان كۆرەتتى.

مۇھەممەد سالىھ قەمبەربېينىڭ بۇ ھاقارىتىنى ئۆزىگە ئالغۇسى كەلمەي، سۆزنى چاقچاققا ئايلاندۇردى:

— جانابىي قەمبەربېي، مەن ھازىر ئۆزبېك تۈركلىرىدىنمەن!

— مۇغەمبەرلىك قىلماڭ، ئۆزبېك باشقا، تۈرك باشقا!

— لېكىن، ئۆزبېكتە «ئاتا يۇرتۇم تۈركىستان» دېگەن نەقىل بارغۇ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

— ۋاي – ۋۇي، — دېدى كۆپەكبېي، — ماۋۇ شائىر بىزنىڭ تۈركىستانىمىزنىمۇ تۈركلەرگە بېرىۋەتمەكچىغۇ!

دەشتى قىپچاقتىن چىققان ساۋاتسىز كۆپەكبېينىڭ تۈركىستاندەك مەدەنىي شەھەرنى ئۆزىنىڭ قىلىپ سۆزلىگەنلىكىدىن مۇھەممەد سالىھنىڭ كۈلگۈسى كەلدى:

— جانابىي كۆپەكبېي، سىز ئاۋۋال تۈركىستان دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىڭ! تۈركىستان — تۈركلەر ماكانى، دېگىنىغۇ!

— نېمە دېمەكچىسەن؟ بىز رۇم[1]تۈركلىرىدىن تارقالغانمۇ؟

— ياق، رۇم تۈركلىرى باشقا، بىز باشقىمىز! چۈنكى ماۋەرائۇننەھر خەلقى رۇم تۈركلىرىدىن نەچچە ئەسىرلەر ئاۋۋال مانا بۇ ۋادىلارنى ئاۋات قىلغان. سەمەرقەند قورغانىنىڭ بىرىسىدا تۇرغان ئەنە ئاۋۇ دۆڭلەرگە بىر قاراڭ. مانا ئاشۇ يەردە بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇن ئەفراسىياب دېگەن چوڭ شەھەر بولغان. ئەفراسىياب ماۋەرائۇننەھر تۈركلىرىنىڭ ئەپسانىۋى قەھرىمانى ئىدى. «ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى ئالىپ ئەرتۇڭا بولغان» دەپ، «قۇتادغۇبىلىك»دە يۈسۈپ خاس ھاجىپ يازغان.

— بۇ شائىر ئۆزبېكنىڭ نېمىنى يەپ، نوقۇل تۈركنى ماختايدىغۇ!

— جانابىي قەمبەربىي، ئۆزبېك، قازاق، تۈركمەن، قىرغىز ھەممىسى تۈركىي ئۇلۇسلاردۇر. بىر ئاتىنىڭ باللىرىدەك يېرىمىز بىر. سىلەر ئۆزبېك ئۇرۇقلىرىنىڭ تارىخىنى ئۆزبېك خاندىن[2]باشلايسىلەر، بۇ توغرا ئەمەس.

— نېمىشقا توغرا بولمايدىكەن؟ — زەردە قىلدى كۆپەكبىي، — بىز ئۆزبېك خاندىن تارقىغان ئەمەسمىزما؟

— جانابىي كۆپەكبىي، سىزنىڭ قىپچاق ئۇرۇقىڭىز ئۆزبېك خاندىن بەش يۈز يىل بۇرۇن مەشھۇر بولغان. قوڭغۇرئات ئۇرۇقىنىڭ تارىخىمۇ ئالتە ـ يەتتە ئەسىرگە بارىدۇ. مانغىت، نايمان، دورمان، قۇشچى ئۇرۇقلىرىمۇ قەدىمدىن تارتىپ بار. بۇ ئۇرۇقلار ھەممىسى ھازىر ئانىھەزرىتىم شەيبانىخان قول ئاستىغا بىرلىشىپ، «ئۆزبېك ئۇلۇسى» دېگەن ئومۇم نام ئالغان، سىلەر بۇ ئۇلۇسنىڭ تارىخىنى ئېسىڭلاردىن چىقارماڭلار. ئۆزبېك دېگەن ئىسىم تۈركىي خەلقلەردە ئۆزبېك خاندىن نەچچە يۈز يىل بۇرۇنمۇ مەۋجۇت بولغان. مەن خارەزمدە ئۆسكەن، مەن قەدىمكى كىتابلاردىن ئوقۇدۇم، چىڭگىزخاندىن بۇرۇن شاھ بولغان خارەزم شاھ مۇھەممەد ئۆز ئوغۇللىرىدىن بىرىگە ئۆزبېك، دەپ ئات قويغان. شۇنىڭدىن مەلۇمكى، بۇ نام يۇرتىمىزدا چىڭگىزخان كەلمەستىن بۇرۇنمۇ مەشھۇر

---

① رۇم — تۈركىيە.

② ئۆزبېك خان — ئالتۇن ئوردا خانى، 1312 ـ يىلى 1342 ـ يىللاردا ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ئۇنىڭ پايتەختى — سارايىبېركې ۋولگا بويىدا، ھازىرقى ۋولگاگراد يېنىدا بولغان.

بولغان. ئۆزبېك دېگەن نامنى بىزنىڭ ئۇلۇسىمىز ئۆزبېك خاندىن ئالغان ئەمەس، ئەكسىچە، بۇ قەدىمىي نامنى ئۆزبېك خان بىزنىڭ تۈركىي ئۇلۇسلاردىن ئالغان!

— يەنە تۈركىي، دېدى ـ ھە! ئاپلا، سارتنىڭ بالىسىيەي!

— تارىخ شۇنداق تۇرسا مەن قانداق قىلاي، جانابىي قەمبەربىي؟

ئىمامى زامان بۇخارا مەدرىسىدە تەھسىل كۆرگىنىدە ناھايىتى نۇرغۇن تۈركىي شېئىرلارنى يادقا ئالغانىكەن. ئۆزلىرىمۇ تۈركىي تىلدا غەزەللەر يازغان. مەن ئانھەزرەتنىڭ غەزەللىرىدىن بىر بېيىت كەلتۈرەي، ئاڭلاڭ:

فىرقەت ئاتىدىن يىقىلدىم، يار كېلدى سورغالى،
ئەي شەيبانىي، يار دەردىڭگە دەۋا قىلدى يەنە.

— خـان ھـەزرەتلىرىنىڭ بـۇ شـېئىرى تۈركىيچە ئەمەس، ئۆز-بېكچە! — دېدى قەمبەربىي.

— لېكىن، ھەممە تۈركىي تىللىق شائىرلار خۇددى شۇ تىلدا شېئىر يازغانغۇ! ئەگەر بۇ ئۆزبېك تىلدا بولسا، دېمەك، ناۋايىمۇ ئۆزبېك تىلدا يازغان. دېمەك، كەمىنىمۇ ھازىر سىلەر بىلەن ئۆزبېك تىلدا سۆزلىشىۋاتىمەن. دېمەك، ماۋەرائۇننەھرنىڭ تۈركىي تىلىمۇ، ئۆزبېك تىلىمۇ ئەسلىدە بىر تىل. جانابلىرى، ئەمدى دىلىمىزمۇ بىر بولۇشى كېرەك. تۆمۈرىيلەر تۈرك ۋە ئۆزبېك دەپ ئۇلۇسنى ئۇلۇستىن ئاجرىتىپ، خەلقنى پاراكەندە قىلدى، مەملىكەت پارچىلىنىپ، خاراب بولدى. ئەمدى ئىمامى زامان، ئىسكەندەربىي سانىي①يەنە ئۇلۇسلارنى بىرلەشتۈرۈپ، مەملىكەتكە يېگانە جان ئاتا قىلماقچى. ئىلاھىم، ھەزرەت خانىمىز شۇ مەقسىتىگە يەتسۇن!

مۇھەممەد سالىھنىڭ بۇ سۆزىگە ئەمدى ھېچكىم ئېتىراز قىلالمىدى. مۇنازىرىدە ئۇستىلىق بىلەن غالىب بولغان شائىر سارايغا قاراپ كەتتى.

كۆپەكبىي قەمبەربىيگە قاراپ:

— سارتنىڭ بالىسىنى كۆردىڭىزمۇ؟ — دېدى، — بۇلارنى سۆز بىلەن يېڭىشكە بولمايدۇ!

---

① ئىسكەندەربىي سانىي — ئىككىنچى ئىسكەندەر، شەيبانىخانغا بېرىلگەن يۈكسەك تەرىپلەردىن بىرى.

— سۆز بىلەن يەڭمىسەك، قىلىچ بىلەن يېڭىمىز! — دېدى قەمبەربىي. ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلدى.

* * *

سارايغا ياساۋۇل چىقىپ، باغدا قاراپ تۇرغان لەشكەربېشى ۋە مەنسەپدارلارنى خان يۇقىرىقى قەۋەتكە كىڭەشكە چاقىرغىنىنى ئېيتتى. باغدىكى دۆلەت ئەمەلدارلىرى سارايىنىڭ تۆت بۇرجىكىگە مۇنارىغا ئوخشىتىپ ئىشلەنگەن ۋە تار يول ئىچىدىن ئۆتكەن پەلەمپەيلەر بىلەن يۇقىرىغا چىقىشقا باشلىدى. خاننىڭ ئۆزى تېخىچە خاسخانىدا يەنە نېمىنىدۇر كۈتمەكتە ئىدى.

كەچلىكى سەمەرقەندتىن بەش - ئالتە مۇرىتىنى ئەگەشتۈرۈپ، خوجايەھيامۇ چىقىپ كەلدى. ئۇ باغى مەيدانىغا كىرىپ ئاتتىن چۈشۈۋاتقاندا ھودۇقۇپ، پۇتى ئۈزەڭگە قېپىشىغا ئورۇلۇپ قالدى. مۇرىتلىرى ئۇنى يۆلەپ چۈشۈردى.

چوڭ ئاق سەللە ۋە مەللە سەقەرلات پەشمەت كىيگەن خوجايەھيا شەيبانىخان ئولتۇرغان تەختنىڭ ئالدىغىچە تەزىم قىلىپ باردى، ئاندىن قىرائەتتە ئۆگەنگەن جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ھەزرەتلىرى، — دېدى، — سەمەرقەند دەرۋازىلىرى سىز ئۇلۇغ زات ئۈچۈن ئوچۇقتۇر!

شەيبانىخان خوجايەھيا بىلەن ئورنىدىن تۇرماي تىنچلىق سوراشتىدە، كىنايە قىلىپ دېدى:

— سەمەرقەند قاپقىلىرىنى بىز ئۈچۈن سىز ئېچىپ كەلدىڭىزمۇ؟

— ھەزرىتىم، ھەر ئىش خۇدانىڭ خاھىشى بىلەن بولىدۇ.

— بىراق، سىزنىڭ خاھىشىڭىز سەمەرقەندنى بابىرغا بېرىش ئىدىغۇ؟

— ئاسىي بەندىلەر بىز، خان ھەزرەتلىرى، خاتالىق ئۆتكەن بولسا، ئەپۇ قىلىڭ، ھۇزۇرىڭىزغا باش ئېگىپ كەلدىم — خوجايەھيا كۆزىگە ياش ئالدى.

شەيبانىخان ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:

— يۇقىرىغا ئېلىپ چىقىپ مىرزىنىڭ سايىسىگە ئولتۇرغۇزۇڭ!

خوجايەھيانى ئېلىپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، شەيبانىخان ئۆزى‌نىڭ ئەڭ يېقىن مەسلىھەتچىسى بولغان ئاتمىش ياشلىق مويسىپىت موللا ئابدۇرەھىمنى چاقىردى ۋە ئۇنىڭ بىلەن نېمە توغرىسىدىدۇر يەككە ـ يېگانە سۆزلىشىشكە باشلىدى.

خاننىڭ ئالدىرىماسلىقى بەزى سۇلتانلارنى تەئەججۇپقا سالماقتا ئى‌دى. سەمەرقەند دەرۋازىلىرى ئوچۇق ۋاقىتدا نېمىشقا پايتەختكە ئات سېلىپ كىرمەستىن، بۇ يەردە ئېزىلىپ يۈرىدۇ؟

3

شەيبانىخان تۆردىكى ئىشىكتىن كىرگەندە بارلىق ئولتۇرغانلار ئورۇن‌لىرىدىن چاچراپ تۇرۇپ، خانغا ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى. خان شاھنىشىنغا سېلىنغان كىمخاب كۆرپە ئۈستىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان موللا ئابدۇرەھىم قۇرئاندىن قىسقا بىر ئايەت ئوقۇپ، خان ھەزرەتلىرىگە ئەڭ ئالىي تىلەكلەر بىلدۈردى ـ دە، ئاندىن مەقسەتكە ئۆتتى:

— ئىمامى زامان، خەلىفەئى رەھماننىڭ نىيىتى پەقەت شەھەر ئېلىش ئەمەس، دىن ۋە مىللەت دۈشمەنلىرىنى پاش قىلىپ، سىز ۋە بىزنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يۈرگەن مۇقەددەس يولغا يېتەكلەشتۇر. ئەگەر پەقەت مال ـ مۈلۈكنى ئويلايدىغان پادىشاھ بولسا، سەمەرقەند قاپقىلىرى ئېچىلغان ھامان چۇقان سېلىپ قەلئەگە ئات چاپتۇرۇپ كىرەتتى. كاناي‌سۇناي چالدۇرۇپ، ئۆز غەلىبىسىنى تېزرەك خەلققە ئاشكارا قىلاتتى. ئەمما، بىزنىڭ ئۇلۇغ خانىمىز — دانالىقتا ئىسكەندەرىي زامان شەيبانىخان مال‌مۈلۈكتىن ئاۋۋال ئىنساپ ۋە ئىماننى ئويلايدۇ.

— بەرھەق! — دەپ قويدى موللا ئابدۇرەھىمدىن تۆۋەنرەك ئول‌تۇرغان مۇھەممەد سالىھ.

— پادىشاھ ئىنساپ ۋە ئىماننى ئۇنتۇسا قانچىلىك ئىپلاسلىقلارنىڭ يۈز بېرىشى، مەملىكەتنىڭ قانچىلىك خاراب بولۇشى تۆمۈرىيلەرنىڭ قىل‌

مشلىرىدىن بىزگە مەلۇم، ئابدۇللىتىپ مىرزا ئۆز ئاتىسى ئۇلۇغبەگ مىرزىنى ئۆلتۈرگۈزدى. ھىراتتا ھۈسەيىن بايقارا ئۆز نەۋرىسى مۆمىن مىرزىنى ئۆلتۈردى. مانا ھازىر بىز بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆزىنىڭ ئاكىسى بايسۇنقۇر مىرزىنى تۇتقۇزۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولغىنىدا، ئاكىسى قېچىپ قۇتۇلدى. كېيىن بايسۇنقۇر مىرزا بۇ ئىنىسىنى تۇتقۇزغاندا كۆزىنى كور قىلماقچى بولدى. ئەمما، جاللاتنى ئالتۇنغا سېتىۋېلىپ، بۇ مىرزىمۇ قېچىپ قۇتۇلدى. مىرزىلارنىڭ سارىيىدا ساتقۇنلۇق، خىيانەت، بۇزۇقلۇق ئەۋج ئالدى. قۇرئانى شېرىف مەينى مەكرۇھ دەپ قەتئىي چەكلىگەن، ئەمما سورۇنىمىزدا ئولتۇرغان مانا بۇ ياش مىرزا جايىنامازنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئىمامى زامان ھۇزۇرىغا مەي ئىچىپ شىركەيىپ كەپتۇ! بۇ مىرزىنىڭ شەھۋانىيلىقى، شۇ يېشىدىن تارتىپ ھارام يولغا يۈرگەنلىكى ئىمامى زامان خانىمىزغا ئەزەلدىن مەلۇم ئىدى!

كۆپەكبى غەزەپلىنىپ سۆز قاتتى:

— ئىبىسىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك بۇنداق مىرزىنى!

— ئەيىب يەقەت بۇ ياش مىرزىدا ئەمەس، — دەپ مۇھەممەد سالىھ ئۇنىڭغا ئېتىراز قىلدى، — بۇنىڭ ئاتىسى مەھمۇد مىرزا ناھايىتىمۇ ئىمانسىز، بۇزۇق ئادەم ئىدى. سەمەرقەندتە پادىشاھلىق قىلغاندا خوتۇنپەرەسلىككە قانائەت قىلماي، بەچچىۋازلىقنىمۇ ئەۋجىگە چىقارغانىدى. بىچارە خەلق چىرايلىق ياش ئوغۇللىرىنىمۇ كوچىغا چىقىرىشقا قورقۇپ، قىزلارنى يوشۇرغاندەك ئىچكىرىگە يوشۇراتتى.

— ئوغلى ئاتىسىغا تارتىپتۇ - دە؟

— ئانىسىچۇ؟ مىرزىنىڭ ئانىسى قانداق؟

بۇ قالتىس سوئالدىن ھەممە بىردەم جىم بولۇپ قالدى. چۈنكى، «شەيبانىخان زۆھرە بېگىمنى نىكاھلاپ ئالماقچىمىش» دېگەن سۆز - چۆچەك كۆپچىلىكنىڭ ئېسىگە چۈشتى. خان بۇ ئايالغا ئۆيلەنسە ئابرۇيى چۈشۈشىنى بۇرۇنلا سەزگەن ۋە ئۆيلەنمەيدىغانلىقىنى موللا ئابدۇرەھىمگە ئېيتقانىدى. ھازىر موللا ئابدۇرەھىم مىش - مىش گەپ - سۆزلەرنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئالدىرىدى:

— مىرزىلارنىڭ كاساپىتى خوتۇنلىرىنىمۇ يېتىپتۇ. بۇ مىرزىنىڭ ئانىسى ئۆز نەپسى ئۈچۈن يالغۇز ئوغلىنى قۇربان قىلىدىغانغا ئوخشايدۇ!

موللا ئابدۇرەھىمنىڭ بۇ سۆزىدىن كېيىن خاننىڭ زۆھرە بېگىمگە بولغان مۇناسىۋىتىمۇ كۆپچىلىككە مەلۇم بولدى. سۇلتانلاردىن بىرى:

— قۇتۇرغان بايتالغا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك ئۇنداق خوتۇننى! — دېدى.

يەنە بىرى:

— تاغارغا سېلىپ ئەڭ ئېگىز مۇناردىن تاشلاش كېرەك! — دېدى.

شەيبانىخان مۇنازىرىگە يول قويۇپ، ئۆزى ھەممىنىڭ سۆزىگە ئاستىرتىن قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. بىر - بىرىدىن قورقۇنچلۇق تەكلىپلەر كۆپىيىپ كەتكەندىن كېيىن، شەيبانىخاننىڭ ئىشارىتى بىلەن موللا ئابدۇرەھىم ھەممىنى جىمىتتى.

خان سۆزلىگەندە ئونلاپ كىشىلەر ئۇنىڭ سالماقلىق، ۋەزمىن ئاۋازىدىن، دانە - دانە قىلىپ ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىدىن سېھىرلەنگەندەك قېتىپ قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. شەيبانىخان مىرزىلارنىڭ ئىنساپى، ئىمانى ئۇنتۇغانلىقى، ئەل - ئۇلۇسنى ۋەيران قىلغانلىقىغا يەنە بىرمۇنچە مىساللارنى كەلتۈردى - دە، بىردىنلا خوجايەھياغا قارىدى:

— بۇ مىرزىلارنىڭ پىرى سىزنىڭ ئاتىڭىز خوجائەھرار ئىدى. «مەن ئەۋلىيا» دەپ، پادىشاھلارغا ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزۈپ ناھايىتى زور بايلىققا ئىگە بولغانىدى. بىزنىڭ خەۋىرىمىز بار، ئاتىڭىزدىن سىزگە ناھايىتى كۆپ ئالتۇن قالغان. ئاتىڭىز ئۆلگەندىن كېيىن، ئون بىر يىلدىن بۇيان سىز سەمەرقەندكە روھانىي ئاتا بولۇپ يۈرۈپسىز. سىزمۇ نەپسىڭىزگە بېرىلىپ، ناھايىتى كۆپ ئالتۇن - كۈمۈش توپلىدىڭىز. بىلىق بېشىدىن بۇزۇلىدۇ، بىر قانداق بولسا مۇرىتىمۇ شۇنداق بولىدۇ. كەينىڭىزدە ئولتۇرغان مانا شۇ شەھۋانىيپەرەس ياش مىرزا سىزنىڭ مۇرىتىڭىز، خۇدا ئالدىدا سىز شۇنىڭغا جاۋاب بېرىمەن دەپ قولنى ئالغان!

شەيبانىخان بېگىز بارمىقى بىلەن ئاۋۋال مىرزىنى، كېيىن خوجايەھيانى كۆرسەتتى - دە، ئاندىن شۇ بارمىقىنى پەسكە قارىتىپ سىلكىدى:

— سىزنىڭ يەنە بىر مۇرتىڭىز ئايال تۇرۇقلۇق ئەر ئىزدەپ كېلىپ پەستە ئولتۇرۇپتۇ. سىزنىڭ قانداق پىرلىكىڭىزنى مانا شۇلار كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ! سىز ئاۋۋال مۇرىتلىرىڭىزغا خىيانەت قىلىپ، سەمەرقەندنى بابىرغا بەرمەكچى بولدىڭىز. كېيىن بۇلار پىرىغا خىيانەت قىلىپ، مېنىڭ ئالدىمغا كەلدى. خىيانەت ئۈستىگە خىيانەت! بىرى ئۇياققا تارتسا، بىرى بۇياققا تارتىدۇ! پادىشاھ ئۆزىچە، دىنىي يېتەكچى ئۆزىچە! بىر ـ بىرىنى ئالدايدۇ. بىر ـ بىرىنىڭ گۆشىنى يېمەكچى بولىدۇ! مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەم پەيغەمبەر ئىدى، ھەم پادىشاھ ئىدى، ھەم لەشكەربېشى ئىدى. كىم پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇقەددەس يولىدىن يۈرمىسە، مانا شۇ پىر بىلەن مۇرىتىغا ئوخشاش كاپىرلىق يارىغا غۇلايدۇ!

شەيبانىخان بۇ سۆزلەرنى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى مەنسەپدارلىرىغىمۇ تەگكۈزۈپ سۆزلىمەكتە ئىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ بەزىسى «خانىمىز تەختۇتاجغا قانائەت قىلماي ئىمامى زامان، خەلىفەئىي رەھمانمۇ بولۇۋالدى» دەپ پىچىرلىشاتتى، تۆمۈرىيلەرنىڭ ئىشىنى خېلىدىن بۇيان كۆزىتىپ يۈرگەن شەيبانىخان ئۇلارنىڭ سەلتەنەتلىرىدە خوجائەھرارلاردەك دىنىي رەھبەرلەر ئۆزلىرىچە مۇستەقىل ھۆكۈمدار بولۇۋېلىپ، مىرزىلارنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئىچىدىن زەئىپلەشتۈرگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى، شەيبانىخان خانلىق ھاكىمىيىتى بىلەن دىنىي ھاكىمىيەتنى ئۆز قولىدا بىرلەشتۈرۈپ تۆمۈرىيلەرگە نىسبەتەن زور ئۈستۈنلۈككە ئېرىشمەكتە ئىدى. ئۇ بۇخارادا مەدرىستە ئوقۇپ يۈرگىنىدە شەرىئەت ۋە تەرىقەت ئىلمىنى ياخشى ئۆگەنگەن، قۇرئاننى ياد بىلەتتى. ھازىر شەيبانىخاننىڭ قارارگاھىدا ئىسلام دىنىنى ئۇنىڭدىن ياخشى بىلىدىغان، قۇرئاننى قىرائەت بىلەن ئوقۇشتا ئۇنىڭدىن ئۆتىدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىماملىق ۋە خەلىفىلىك ئۇنۋانلىرى شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىدى. شەيبانىخان مەركەزلەشكەن ئۇلۇغ دۆلەت تۈزۈشكە ئىنتىلگىنىدە، بۇ مەقسىتىگە تېزرەك يېتىش ئۈچۈن قول ئاستىدىكى ئادەملەرنىڭ ئىخلاس ۋە ئېتىقادىنىمۇ قازىنىشقا، ئۇلارنىڭ مەپكۇرىسىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ ھەممىسىنى بىر داھىي ئەتراپىغا جىپسىلاشتۇرۇشقا ئالاھىدە ئېتىبار بېرەتتى. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ زور مەپكۇرىسى

دىنىي مەپكۇرە ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىر ئۆزى ئېرىشۋاتقان مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىمۇ دىنغا ۋە ئىلاھىي كۈچلەرگە باغلاپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىزنىڭ سەمەرقەندتىكى دۈشمەنلىرىمىز يەتتە باشلىق ئەجدىھا-دەك زور ئىدى. بۇ ئەجدىھا نى - نى قوشۇنلارنى دەم تارتىپ يۇتۇۋەتكەن. ئەمما، بىزنىڭ ئىمانىمىز پاك، نىيىتىمىز خالىس. ئاللا تائالا ئاشۇ ئەجدىھانى ئىنىدىن تارتىپ چىقىرىپ، بىزنىڭ ھۇزۇرىمىزغا ئېلىپ كەلدى، «نېمە قىلساڭ قىل!» دەپ قولىمىزغا بەردى. خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن سەمەر-قەندتەك شەھەرنىڭ قاپقىلىرى بىزگە جەڭسىز ئېچىلدى!

سەمەرقەندنىڭ ئۇرۇشسىز تەسلىم بولۇۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ پادىشاھى ۋە دىنىي رەھبىرى ئۆز پۇتى بىلەن شەيبانىخان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلگەن-لىكى نەقەدەر چوڭ زەپەر ئىكەنلىكىنى بارلىق ئەمەلدارلار گويا ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلىشتى. بۇ زەپەرنىڭ خۇدا تەرىپىدىن بېرىلگەنلىكى بولسا، ئۇلارنىڭ كۆزىگە شەيبانىخاننى خۇدانىڭ نەزىرى چۈشكەن بىر ئەۋلىيا قىلىپ كۆرسەتتى. شەيبانىخان دۇئاسى ئۆتكۈر ئەۋلىيا بولمىسا، بۇنچىلىك مۇرەككەپ، بۇنچىلىك قىيىن ئىشنى شۇنچىلىك دانالىق ۋە ئۇستىلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرالايتتىمۇ؟

موللا ئابدۇرەھىم ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ ئالقىشلىدى:

— ئىمامى زامانىمىز مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرسۇن!

باشقىلارمۇ ئۆرە تۇرۇشۇپ، ئۇستى - ئۇستىگە چاۋاك چېلىشتى:

— ئىسكەندەرىي سانىيغا ئاپىرىن!

— ھەزرىتى ئەۋلىياغا مىڭ رەھمەت!

— خەلىفەئىي رەھمان دۇنيا تۇگىگۈچە ھايات تۇرسۇن!

بارلىق ئەمەلدارلار ئورۇنلىرىدىن تۇرغاندىن كېيىن سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن خوجايەھيامۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئەمما، ئۇلار تىرىك مۇردىدەك تەستە ئۆرە تۇرۇشاتتى. ئەگەر ھازىر شەيبانىخان مانا بۇ ئالقىش ئېيتىۋاتقانلارغا بىر ئېغىز بۇيرۇسا، ئۇلار مىرزا بىلەن خوجىنى تىتما - تىتما قىلىۋېتىشى ئېنىق ئىدى.

خاننىڭ ئىشارىسى بىلەن ئالقىشلار توختىدى، ھەممە جايغا قايتىدىن ئۈلتۈردى.

— ماۋۇ خوجا بىلەن مىرزىغا، — دېدى شەيبانىخان، — مىڭ ئازاب بېرىپ ئۆلتۈرسەك ھەققىمىز بار. بىراق، ئىنساپ ۋە ئىماننىڭ قانچىلىك بولۇشىنى بۇلارغا يەنە بىر كۆرسىتىپ قويايلى. مەيلى، قانلىرىدىن كېچەيلى، جانلىرى ئامان قالسۇن!

باياتىن بېرى ئۆلۈمنى بويۇنلىرىغا ئېلىپ، جانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ ئولتۇرغان مىرزا بىلەن خوجا ئەمدى بىردىنلا ئېگىلىپ، خانغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشتى. خوجايەھيانىڭ كۆڭلى يۇمشاپ، ھەتتا كۆزىگە ياش كەلدى:

— خۇدا ئۆمرىڭىزنى بەرسۇن، خان ھەزرەتلىرى!

— بىراق، — دېدى خان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، — جانابىي خوجايەھيا مال ۋە دۇنياغا ھېرىس بولۇپ تەۋپىقنى ئۇنتۇغان. ئىماننى پاكلاش ئۈچۈن مەككەئى مۇكەررەمەگە سەپەر قىلسۇن. خوجىغا ئەتىگەنگىچە مۆھلەت بېرىمىز. كېرەكلىك نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇپ، ئىككى ئوغلى بىلەن بىللە ھەجگە ماڭسۇن. كۆپەكبىي!

— لەببەي، خان ھەزرەتلىرى!

— خوجايەھيانى ئوغۇللىرى بىلەن ئەتە ئەتىگەندە سەمەرقەندتىن چىقىرىپ قويۇشنى سىزگە تاپشۇردۇق!

— باش ئۈستىگە، خان ھەزرەتلىرى!

— مانا بۇ ياش مىرزا، — دەپ شەيبانىخان سۇلتان ئەلى مىرزىغا قاراپ داۋاملاشتۇردى، — بىزگە ئوغۇل بولغۇسى كەپتۇ. مەيلى، دىنىدىن چىققاننى يەنە دىنغا كىرگۈزۈش ساۋاب ئىش. شاھزادە تۆمۈرخان ئۇنى ئۆز ئادەملىرى قاتارىغا ئالسۇن.

ئاتىسىغا يېقىن ئولتۇرغان يىگىرمە ياشلىق كېلىشكەن تۆمۈرخان سېمىز مىرزىغا نەپرەت بىلەن نەزەر سالدىيۇ، ئەمما خانغا تەزىم قىلىپ، بۇيرۇقنى بېجىرىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— ياخشى بولسا ئىشنى يەر، — دېدى شەيبانىخان، — يامان بولسا بېشىنى!

بىر ۋاقىتلاردا ئۇ سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ خوتۇنى زۆھرە بېگىمنى ناھايىتى گۈزەل دەپ ئاڭلاپ، «ئۆزۈمگە غۇنچەچى[1]قىلىۋالارمەن» دەپ ئويلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بېگىمگە يازغان خېتىگە بىرنەچچە قۇر شېئىر قوشقانىدى، ئەمما ئۇنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن بېگىمدىن ئىخلاسى قايتتى. توغرا، شېئىر يېزىپ بېگىمنى ئالدىغىنى كۆڭلىنىڭ بىر چېتىنى خىرە قىلىپ تۇراتتى. ئەمما، بۇ يەردە زۆھرە بېگىمدىن نەپرەتلىنىپ سۆزلىگەن ئەمەلدارلار ئۇ خوتۇننىڭ بۇزۇقلۇقىغا خاننىمۇ ئىشەندۇردى ـ دە، كۆڭلىدىكى بۇ خىرەلىكنى تارقىتىۋەتتى، «ئۆزى شۇنداق ئالدىنىشقا مۇناسىپ خوتۇن ئىكەن، — دەپ ئويلاندى خان، — ئەگەر ھازىر قويۇپ بەرسەم، سۇلتانلار ئۇنى قۇترىغان بايتالغا سۆرىتىپ ئۆلتۈردۇ، لېكىن مەن مۇرادىڭىزغا يېتىسىز، دېدىم. مۇرادى ئەرگە تېگىش ئىكەن، زور بىر ئەر تېپىپ بېرىپ، سۆزۈمنىڭ ھۆددىسىدىن چىقاي!»

خاننىڭ كۆزلىرى سورۇندا ئولتۇرغان سۇلتانلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، پەگادىراق ئولتۇرغان يوغان گەۋدىلىك چوقۇر، قارا كىشىگە كېلىپ توختىدى. مەنسۇر باخشى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئادەم تېۋىپلىك قىلاتتى. ئۇ داپ چېلىپ سۇپكۆچلۈك قىلىشنىمۇ بىلەتتى. «كۆتۈرگۈچى» دېگەن لەقىمى بار ئىدى. ئۇنىڭدا خوتۇن توختىمايتتى، ئالغان خوتۇنلىرى يا بىر ـ ئىككى يىل ئۆمۈر كۆرمەي ئۆلەتتى ياكى قېچىپ كېتەتتى.

— مەنسۇر باخشى، سىز خوتۇنغا قانماي يۈرۈپسىز، — دېدى شەيبانىخان، — پەستىكى بېگىم كېلىنچەكتەك ياسىنىپ كەپتۇ. شۇنى سىزگە ئۈزىتايلىمۇ؟

مەنسۇر باخشى ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى، خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتكۈدەك بولۇپ، كۈلۈپ تەزىم قىلدى:

— مەرھەمىتىڭىزدىن ئايلىناي، ھەزرىتىم، جان دەيمەن!

ھەممىسى كۈلۈۋەتتى. شەيبانىخان بۇ تۈگۈننىمۇ سۇلتان ۋە ئەمەلدارلارغا ياقىدىغان بىر ئۇستىلىق بىلەن يەشكەندەك كۆپچىلىك مەمنۇن

---

[1] غۇنچەچى — ۋاقىتلىق خوتۇن.

ئىدى:

— خان ھەزرەتلىرى دانا يول تاپتى!

— مەنسۇر كۆتۈرگۈچى ئەمدى بىگىمنى قۇچىقىدىن قويماي راسا كۆتۈردۇ.

— بىر ـ بىرىگە مۇناسىپ!

— بىراق، — شەيبانىخان يەنە سۆز باشلىغانىدى، ئۆزئارا سۆزلەر ۋە كۈلكىلەر دەرھال بېسىلدى، — باخشىنىڭ توينى سەمەرقەندتە قىلىمىز. ھەممىمىز شەھەرگە تەرتىپ بىلەن كىرىمىز...

سەمەرقەندتە بىرنەچچە قېتىم بولغان ۋە قەيەردە نېمە بارلىقىنى ياخشى بىلىدىغان خان ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شەھەرگە كىرىش ۋە جايلىشىش تەرتىپىنى ئالدىن ئويلاپ قويغانىدى. ھازىر شۇنى بۇيرۇق شەكلىگە كەلتۈرۈپ، لەشكەر باشلىرىغا ئېنىق يوليورۇق بېرىشكە باشلىدى.

شەيبانىخاننىڭ بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇنى چاررەھە دەرۋازىسىدىن سەمەرقەندكە كىرىپ كەلگەندە، شەھەرنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى سۆزەنگەران دەرۋازىسىدىن يۈزلەپ ئادەملەر قېچىپ چىقىپ كەتمەكتە ئىدى. بابىر ھازىر شەھرىسەبزدە ئىدى. سەمەرقەندتىن قېچىپ چىققان ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى شەھرىسەبزگە قاراپ ئالدىراشماقتا ئىدى. ئەمما، شەيبانىخاننىڭ قۇيۇندەك يۈگۈرۈك ئاتلىقلىرى ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى قوغلاپ يېتىپ، كۆچلەرنى بۇلاشتى، كۆپىنى رەھىمسىز ئۆلتۈردى.

كېچىسى شەھەردە بۇلاڭچىلىق ئەۋج ئالدى. پەقەت خوجايەھيانىڭ ھەشەمەتلىك ئۆيىگە ۋە كەڭ ھويلىسىغا بۇلاڭچىلار كىرگۈزۈلمىدى. كۆپەكبىنىڭ يۈزچە نەۋكىرى خوجايەھيانىڭ ھويلىسىنى قوغداپ تۇردى. بىراق، كۆپەكبىي قويغان مەخسۇس ئادەملەر خوجائەھراردىن قالغان بايلىقلار، ئالتۇن ۋە گۆھەرلەرنىڭ قايسى ساندۇقلارغا جايلاشتۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئوغرىلىقچە كۆزىتىپ كۆرۈپ قويۇشتى.

خوجايەھيا ئىككى ئوغلى، ئۈچ خوتۇنى، ئون بەشچە خىزمەتكارىنىڭ ياردىمىدە كېچىچە يۈك ـ تاقىنى يىغىشتۇرى. تاڭ ئاتقاندا بارلىق ساندۇق ۋە بوخچىلىرىنى، يۈك ـ تاقلىرىنى تۆت هارۋىغا ۋە ئون ئىككى تۆگىگە

ئارتتى. ئايالالارنى سايىۋەنلىك هارۋىغا چىقاردى. خوجايەهيانىڭ ئۆزى، ئىككى ئوغلى ۋە ئونچە قوغدىغۇچى خىزمەتكار يىگىتى ئەڭ ياخشى ئاتلىرىنى مىنىشتى. سەمەرقەند بىلەن غەمكىن خوشلىشىپ، قەلئەدىن چىقىشتى. كۆپەكبىي ئۆز نەۋكەرلىرى بىلەن بىللە خوجايەهيانى ئاھاكلىق تىغىغىچە قوغداپ باردى. تېرمىز يولىغا تاغ ئېشىپ ئۆتۈش كېرەك. بىر تاغ ئارىسىدىكى ساي ئىچىدە كۆپەكبىي خوجايەهياغا قاراپ:

— بىز ئانھەزرىتىمىنىڭ بۇيرۇقىنى بىجىردۇق، ئەمدى ئۇ تەرىپىگە ئۆزىڭىز كېتىۋېرىڭ، — دېدى ـ دە، نەۋكەرلىرى بىلەن ئارقىغا بۇرۇلدى.

ئۇ كۆرۈنۈشىدىن سەمەرقەندكە قايتماقچى بولغاندەك قىلاتتى. سايـ دىن چىققاندىن كېيىن يولنى ئوڭغا بۇرىدى ۋە باشقا بىر ساي ئارقىلىق خوجايەهيانىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى.

خىرە قاراڭغۇلۇق چۈشۈپ، ئادەم ئادەمنى ياخشى تونۇيالمايدىغان ۋاقىت بولغاندا كۆپەكبىي بارلىق ئەسكەرلىرى بىلەن يۇقىرىدىن كۆچكۈنـ دەك يامرىشىپ چۈشتى. قىيا ـ چىيا، داد ـ پەريادلارغا قارىماي، خوجايەهيانىڭ ئۆزىنىمۇ، ئىككى ئوغلىنىمۇ، قوغدىغۇچى يىگىتلىرىنىمۇ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى. تىرىك قالغان ئايالالار كۆپەكبىينىڭ ئونبېشىلىرىغا باشقا ئولجىلار قاتارىدا ئۈلەشتۈرۈلدى. ساندۇقتىكى گۆھەرلەر ۋە ئالتۇنـ كۈمۈشلەرنىڭ يېرىمى كېچىسى خاننىڭ خەزىنىسىگە ئەكېلىپ تاپشۇرۇلـ دى. چۈنكى، كۆپەكبىينىڭ خوجايەهيانى ھەجگە يولغا سېلىش باھانىسى بىلەن تاغ ئىچىدە ئۆلتۈرۈشى ۋە بايلىقنى مۇسادىرە قىلىشى شەيبانىخاننىڭ ئىما ـ ئىشارىسى بىلەن قىلىنغانىدى.

بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئەلى مىرزا ئۆلۈم خەۋپىنىڭ ئۆزىگىمۇ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى ـ دە، قانداق قىلىپ بولمىسۇن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ پېيىگە چۈشتى. قويۇق تۇمان چۈشكەن كۈنى ئەزان ۋاقتىدا ئىككى نەۋكىرى بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىدىن يوشۇرۇن چىقىپ، پەنجەكەنت تەرىپىگە قاچتى. بىراق، تۆمۈر سۇلتان ئۇنىڭ كەينىـ گە قويغان پايلاقچىلار بۇ ۋەقەدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇلار سۇلتان ئەلى مىرزا قەلئەدىن قېچىپ چىققۇچە ئۇنى ئاتايىن قويۇۋەتكەنىدى. چۈنكى،

ئۇنىڭ ئەيىبىنى بويىنىغا قويۇپ قىچىپ كېتىۋاتقان پەيتتە تۇتۇپ ئۆلتۈرمەكچى ئىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا سىياب بويلىرىغا بارماستىنلا كەينىدىن تۆمۈر سۇلتان ئىككى يۈز نەۋكىرى بىلەن ئۇنى قوغلاپ يەتتى ۋە بىر قىلىچ زەربى بىلەن بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى.

مەنسۇر باخشىغا ئىنكاھلاپ بېرىلگەن زۆھرە بېگىم يالغۇز ئوغلىنىڭ تاۋۇتتا باشسىز ياتقان بەدىنىنى كۆرگەندە ئۆزىنىڭ بېشىغا مۇشتلاپ داد سالدى، يۈزىنى قولى بىلەن تاتىلاپ قانىتىۋەتتى، كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى يىرتىپ چىرقىرىدى. لېكىن، غالىبلار بۇنىڭ ھەممىسىگە: «خوپ بولدى، ئۆزۈڭ سەۋەبچىسەن» دېگەندەك زەھەرخەندە كۆز بىلەن قاراشتى.

4

سۇلارنىڭ يۈزىنى غازاڭلار قاپلاپ ئاقىدىغان شاماللىق كۈز كۈنلىرى باشلاندى. سەمەرقەندتىن ئوتتۇز چاقىرىمچە شەرقىي جەنۇب تەرەپتە، پەنجەكەنتتىن تۆۋەندە زەرەپشان دەرياسىنى كېچىپ ئۆتكەن ئىككى يۈزدىن ئارتۇق قوراللىق ئاتلىقلار قاراڭغۇ چۈشكەندە سىياب بويىغا يېقىنلاشتى. ئۇلار يولدا ئۇچرىغان قىشلاقلارنى يانداپ ئۆتۈپ، ھېچقانداق يەردە توختىماستىن، شاۋقۇن – سۈرەن كۆتۈرمەستىن مۇمكىنقەدەر جىمجىت كېلىشىۋاتاتتى. ئۇلارغا ئاندا – ساندا دۈچ كېلىپ قالغان دېھقانلار قورقۇپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالاتتى. شەيبانىخاننىڭ ئەسكەرلىرى ھەممىنى يۈرەكئالدى قىلىۋەتكەنىدى. ھازىر سەمەرقەند ئەتراپلىرىدا خاننىڭ بەش مىڭدىن ئارتۇق قوشۇنى بار ئىدى. ئادەملەر مانا بۇ ئاتلىقلارنىمۇ شۇ قوشۇننىڭ بىر بۆلۈكى دەپ ئويلاپ ئۇلاردىن بالادىن قاچقاندەك قاچاتتى. بىراق، ئاتلىقلارنىڭ ئۆزلىرى بىرنېمىدىن ئەنسىرىگەندەك ئېھتىيات بىلەن كېتىپ باراتتى. قاراڭغۇدا سىيابتىن ئۆتىۋاتقاندا، ئاتلىرىنىڭ بەش – ئالتىسى پاتقاققا تىقىلىپ قالدى. ئۇلارنى پاتقاقتىن چىقىرىشقا ئۇرۇنۇپ، ئۆزلىرىمۇ لايغا پاتقان، يۈزلىرىنى قومۇشلار تاتىلىغان نەۋكەرلەر ئاچچىقىدا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزلەشكەنىدى، تونۇش ئاۋاز ئۇلارغا كايىدى:

— نېمانچە دادلايسلەر؟ دۈشمەنگە خەۋەر بەرمەكچىمۇ؟
بابىرنىڭ ئاۋازىنى تونۇغان بىر نەۋكەر:
— كەچۈرۈڭ، ئەمىرزادەم، — دېدى، — هارام ئۆلىدىغان ئات يامان يېتىپ قالدى!
بۇلاق سۇلىرىدىن يىغىلغان سىياب سوغۇق كۆز كېچىسىدە هورلى-نىپ ئاقماقتا ئىدى. تۈن قاراڭغۇسى ئۈستىگە سۇ هورلىرىمۇ قوشۇلۇپ، پاتقاقنى قۇرۇق يەردىن ئاجراتقىلى بولمايتتى. لايغا پاتقان ئاتلار خېلى ئادەمنى يولدىن تۇتۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بابىر:
— بولدى، چىقىرىشقا بولمىسا، قالسۇن!، — دېدى.
قاسىمبەگ دەرهال ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى:
— پىيادە قالغانلار مېنىڭ ئاتلىرىمدىن ئالسۇن!
ئېتى لايغا پاتقان نەۋكەرلەرنىڭ بىرى تاهىر ئىدى.
— تىك قىيالاردىن ئۆتۈپ كەلگەن ئېتىم ئەمدى مۇشۇ پاتقاقتا قالامدۇ ـ هە؟ — دېدى تاهىر ئېتىغا ئېچىنىپ.
— ئۆزىمىزنىڭ جېنىمۇ قىل ئۈستىدە! — دېدى بابىر.
تاهىر قاسىمبەگ ئۈچۈن يېتەكلەپ كېلىنىۋاتقان ئاتلاردىن بىرىگە مىندى. يەنە ئىككى نەۋكەر پىيادە قالغانىدى. ئۇلارغا بابىر ئۆزىنىڭ تۆت ئېتىدىن ئىككىسىنى بەردى. هازىر ئۇنىڭ كۆزىگە ئات ـ ئۇلاغ كۆرۈنمەيت-تى. ئەڭ مۇهىمى، ئۇنىڭ سەمەرقەندكە يېقىنلىشىۋاتقانلىقىنى شەيبانىخان مۇتلەق سەزمەسلىكى كېرەك.
بابىر يازىچە تاغلاردا يۈردى، شەهرىسەبزدىن هىسارغا، ئۇنىڭدىن پان دەريا بويلىرىغا ئېشىپ ئۆتتى. سەمەرقەند بەگلىرى پۈتۈن نەۋكەرلىرى بىلەن هىسار هاكىمى خىسراۋشاه تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئەنجاندىن بابىر بىلەن كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىسكەندەركۆل بويلىرىدىن ئۆرە-تۆپە ئارقىلىق پەرغانە ۋادىسىغا قايتتى.
جەڭ بورانلىرى بۇ خەۋەرلەرنىڭ هەممىسىنى ئاللىقاچان شەيبانىخانغا يەتكۈزگەنىدى. بابىرنىڭ بىرنەچچە يۈز كىشى بىلەن تاغ ئارىسىدا قېيىن-لىپ يۈرگىنىنى ئېنىق بىلىدىغان شەيبانىخان ئەمدى ئۇنىڭ ئەنجانغا

كېتىشكە ياكى ئۆزگەنتتىن نېرىدا خانلىق قىلىۋاتقان تاغىسى ئالچخان ئالدىدا بېرىشقا شۇبھە قىلمايتتى. شەيبانىخان دۈشمەنىنىڭ ھۇجۇم قىلىشىنى ئويلىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شەھەردە بەش يۈز كىشىلىك قوشۇن قالدۇرۇپ، ئۆزى ئاساسىي لەشكىرى بىلەن شەھەرنىڭ نېرىسىدىكى خوجادىدار دېگەن جاينى قارارگاھ قىلغانىدى.

شەيبانىخانىنىڭ خاتىرجەم يۈرگىنىدىن خەۋەر تېپىپ، سەمەرقەندكە تەۋەككۇل قىلىپ كېتىۋاتقان بابىر ناھايىتى قالتىس ئىشقا بەل باغلىغانلىقىنى سېزەتتى. شەيبانىخانىنىڭ جاسۇسلىرىنىڭ كۆپلۈكى ئۇنىڭغا مەلۇم ئىدى. خان ئۆزىنى سەزمىگەنگە سېلىپ، بابىرنى شەھەرگە يېقىن كەلگۈچە قويۇپ بېرىشى، كېيىن قورشاۋغا ئېلىشى مۇمكىن ئىدى. شەھەر ئىچىدىكى قوشۇنمۇ بابىرنىڭ ئادەملىرىدىن ئىككى ـ ئۈچ باراۋەر كۆپ. بابىر شەيبانىخانىنىڭ قولىغا چۈشسە تىرىك قۇتۇلمايدىغانلىقىنى بىلىدۇ. نەۋكەرلەر، بەگلەر ئامان قېلىشى ۋە خان لەشكەرلىرىگە قوشۇۋېلىنىشى ھەممىگە مەلۇم. ئەمما، يېڭى بىر سۇلالىگە ئاساس سالماقچى بولغان شەيبانىخان تۆمۈرىيلەرنى رەھىمسىز ئۆلتۈرۈشكە نىيەت قىلغانلىقىنى بابىر بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەگەر بىرەر پالاكەت بولۇشى بىلەنلا قۇتۇلۇپ كېتەلمىسە، ئاخىرقى نەپەسىگىچە جەڭ قىلىشقا، خاننىڭ قولىغا تىرىك چۈشمەسلىككە ئەھدە قىلىپ كېتىپ باراتتى.

بابىر قاراڭغۇدا يەنە بىرمۇنچە ئېرىقلاردىن ئۆتتى، كۈز كىرىپ، ئىگىلىرى كۆچۈپ كېتىپ كىشىسىز قالغان باغۇبوستانلارنى ئارىلاپ بېرىپ، سەمەرقەندتىن بېرىراقتىكى گۈلماغاتى كۆۋرۈكى ئالدىدا توختاشتى. بۇنىڭدىن ئىككى كۈن بۇرۇن تۆت ئىشەنچلىك نەۋكەر دېھقان كىيىمىدە شۇ يەرگە ئەۋەتىلگەن، ئۇلار قەلئە تېمىغا قويۇپ چىقىش ئۈچۈن چوڭ شوتىلار تەييارلىغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ۋەزىيەتنى ئۆگەنگەنىدى. ئالدىن تۈزۈلگەن پىلانغا ئاساسەن، نەۋكەرلەردىن يەتمىش ـ سەكسىنى شۇ يەردە ئاتتىن چۈشتى ۋە شوتىلارنى كۆتۈرۈشۈپ، غارئاشىقان دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز يارلىققا ئاستا پىيادە كېتىشتى. بابىر قالغان نەۋكەرلەر بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسىغا يېقىن بېرىپ، دەرەخزار دۆڭنىڭ دالدىسىدا توختىدى.

ئەتراپ جمجت. يىراقتا خورازنىڭ بىرىنچى چىلىلىشى ئاڭلاندى. ئاسماندا ئالا بۇلۇت. قارىبىپ تۇرغان ئېگىز قورغان كۆزگە ئارانلا كۆرۈنىدۇ. بابىر يېنىدىكى قاسىمبەگنىڭ ئۇسساپ، تىترەپ نەپەس ئالغىنىنى سەزدى ۋە ئۆزىنىڭمۇ بەدىنى تىترەشكە باشلىدى.

قەلئەدىن ئەجەل سوغۇقى چىقىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن مانا مۇشۇنداق قاراڭغۇ كېچىدە خوجايەھيانىڭ شەھەر دەرۋازىسىنى يوشۇرۇن ئېچىپ بېرىشكە ئىشىنىپ بارغان بابىرنىڭ سىرى پاش بولغىنى، يىگىتلىرى ئوق يەپ، دۈشمەنلىرىنىڭ زاڭلىق قىلغىنىنى ئاڭلاپ يانغىنى ئېسىگە چۈشتى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن غارىئاشىقانىغا كېچىسى بارغان يىگىتلەرنىڭ ئالدىنىپ قولغا چۈشۈپ ھالاك بولغىنى كۆز ئالدىغا كېلىپ، كۆڭلىگە قورقۇنچ سىلىپ ئۆتتى. بابىر بۇ قېتىم يەنە ئالدانماسلىق ئۈچۈن شەھەر ئىچىدىكى تەرەپدارلىرىنىڭ ھېچقايسىغا خەۋەر قىلماستىن، پەقەت ئۆز كۈچىگە ئىشىنىپ تەۋەككۈل قىلىپ كەلدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئىككى يۈز قىرىق كىشىلىك قوشۇنى شەيبانىخانىنىڭ بەش ـ ئالتە مىڭ كىشىلىك لەشكىرىگە قانداق تەڭ كېلىشى مۇمكىن؟ يەنە كېلىپ خان قوشۇنى مۇستەھكەم قەلئە ئىچىدە، تارىختا بۇنچىلىك تەۋەككۈلچىلىك بولغانمىكىن؟

بابىر قورغانغا يوشۇرۇنچە يېتىۋالدى. ئەگەر شەيبانىخان ئىچكىرىسىگە «قاپقان» قۇرغان بولسىچۇ؟ بابىر بۇ «قاپقان»غا ئۆز پۇتى بىلەن چۈشەمدۇ؟

بەزى بەگلەر مانا شۇ ئەندىشىلەرنى ئېيتىپ، بابىرنى قالتىس نىيىتىدىن ياندۇرماقچىمۇ بولدى. ئەمما، بۇ نىيەتتىن قايتىش يا ئەنجانغا دۆگدىيىپ بېرىپ يەنە ئەلى دوستبەگكە قارام بولۇش، يا ئۆيسىز، ماكانسىز، كۆزنىڭ شۇۋىرغانلىرى، قىش سوغۇقلىرىدا خار ـ زار بولۇپ يۈرۈش كېرەك، دېگەن سۆز ئىدى. بابىر قارام بولۇش ۋە خار ـ زارلىقتىن كۆرە ئۆلۈمنى ئۈستىگە ئېلىپ شەيبانىخانغا يولۋاستەك دادىل ئېتىلىشنى ئەۋزەل كۆرگەن ۋە بەگلەرنىمۇ شۇنىڭغا كۆندۈرگەنىدى.

بابىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئەتراپقا قۇلاق سېلىۋېتىپ كېچە جىمجىتلىقىدا ئۆز يۈرىكىنىڭ دۈكۈلدەپ ئۇرۇشىنى ئېنىق ئاڭلىدى. بۇ

دۇكۇلدەشتە گويا تەقدىر ئېتىنىڭ ئاياغ تاۋۇشمۇ بار ئىدى.

*　*　*

ئېغىر شوتىلارنى ئاستا كۆتۈرۈپ، قەدىمكى چەقەردىزە①قەبرىستانىنى ئايلىنىپ ئۆتۈۋاتقان نەۋكەرلەرنىڭ بىرى تاھىر ئىدى. ئۇلار قاراڭغۇدا ئۇرۇلۇپ – سوقۇلۇپ شاھى زىندەنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى يوغان بىر ئۆڭكۈرگە يېقىنلاشتى. ئۆڭكۈرنىڭ ئۈستى ئېگىز يار، ئۇنىڭ ئېتىكىدە غارمۇ بار. بۇ ۋەھىمىلىك جايلارغا كۈندۈزىمۇ ھېچكىم كەلمەيتتى. ئاياغ ئاستى چاتقاللىق، قورغاننىڭ تېمى مانا مۇشۇ يار ئۈستىدىن ئۆتىدۇ. شوتىلارنى تام تۈۋىگە كۆتۈرۈپ بارغۇچە يىگىتلەر قارا تەرگە پېتىپ كەتتى.

ئۇلارغا باشچىلىق قىلىۋاتقان نويان كۆكەلداش تام ئۈستىگە تىكىلىپ بىرپەس ساقلىدى. تېرەك بويى كېلىدىغان خىش تام ناھايىتى كەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىن بىرنەچچە ئادەم بىمالال يۈرۈپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىدى. بىراق، يۇقىرىدا ھېچبىر شەپە سېزىلمەيتتى، قاراۋۇللار سوغۇقتىن توڭۇپ پەسكە چۈشۈپ كەتكەندەك تۇراتتى.

نەۋكەرلەر شوتىلارنى ئاستا تىكلىدى، ئۈچىنى تامنىڭ قىرىغا تىرەپ قويدى.

— قېنى، چىقىڭلار! — پىچىرلىدى نويان كۆكەلداش غۇجمەك بولۇپ تۇرغان نەۋكەرلەرگە. ئەمما، ئون ئۈچ گەز ئېگىزلىكتىكى تام ناھايىتى خەتەرلىك، ئۇنىڭدىن يىقىلغان ئادەمنىڭ تىرىك قالماسلىقى ئېنىق ئىدى. ئېھتىمال قاراۋۇللار سىزىپ قېلىپ چىقىۋاتقانلارغا تاش ئاتار، ئوق ياغدۇرار، شوتىنى ئىتتىرىۋېتەر. شۇنى سەزگەن نەۋكەرلەرگە ئەڭ ئالدىدا چىقىش ناھايىتى دەھشەتلىك تۇيۇلاتتى.

ئاخىر نويان كۆكەلداش ئۆزى شوتىنىڭ بالدىقىغا پۇتىنى قويۇپ:

— ھامان بىر ئۆلۈم، مەردانە بولۇڭلار، قېنى! — دېدى.

تاھىر ئىككىنچى شوتىدىن چىقىشقا باشلىدى. شوتىلار كەڭ، مۇستەھكەم قىلىپ ئىشلەنگەن، ھەربىرى ئالتە – يەتتە كىشىنى بىمالال

① چەقەردىزە — كېيىنرەك «شەكەرجىزا» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

كۆتۈرەتتى. يىگىتلەر ئىلگىرى - كېيىن يۇقىرىغا چىقىۋاتاتتى. نويان ھەممىدىن ئاۋۋال تام ئۈستىگە چىقتى. تامنىڭ ئۈستى پىيادىلەر يولىچىلىك كەڭ، ئاتلىق يۈرسىمۇ بولىدۇ، يىقىن ئارىدا ھېچكىم يوق.

تاھىرمۇ چىقىپ، ئۆزىنى ئۈكەكنىڭ①دالدىسىغا ئالدى ۋە تۆۋەندىن چىققان نەۋكەرلەرنى قولىدىن تارتىپ پىچىرلىدى:

— پالتا قېنى؟

— مانا.

ئىككىنچى نەۋكەر بېلىگە قىستۇرۇلغان پالتىنى تاھىرغا ئېلىپ بەردى.

— قاراۋۇل ئۆيىگە يوشۇرۇن! — كىمگىدۇر پىچىرلىدى نويان.

ئۈكەك ۋە قاراۋۇل ئۆيى بولمىسا، تام ئۈستىدىكى ئادەملەرنىڭ قارىسى تۆۋەندىن كۆرۈنۈپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، تۆۋەندىن چىققان نەۋكەرلەر قاراۋۇل ئۆيلىرىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشتى. ھەممىسى چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا مېڭىپ، ئېڭىشىپ تام ئۈستى بىلەن فىرۇزە دەرۋازىسى تەرەپكە بېرىشقا باشلىدى.

تامنىڭ مەلۇم جايلىرىدا قاراۋۇلخانىلار بار ئىدى. بىر قاراۋۇلخانىغا يېقىن كەلگەندە، ئىچكىرىسىدىن كىمدۇر بىرى نايمان تەلەپپۇزى بىلەن ئۆيقۇ ئارىلاش:

— ئىربىاي، كەلدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

تام ئۈستىدە كېلىۋاتقانلار دەرھال توختىدى. تاھىر قولىدىكى پالتى- نىڭ سېپىنى ئىككى قوللاپ سىقتى - دە:

— ھەئە، — دېدى.

ئەمما، ئىچكىرىدىكى قاراۋۇل ئۇنىڭ ئاۋازىنى تونۇماي خۇدۇكسىنىپ، ئۇيقۇسى بىردىنلا قېچىپ:

— كىمسەن؟ — دېدى.

نويان كۆكەلداش قاراۋۇلخانىغا قاراپ ئېتىلدى. قاراۋۇل ئىچىدىن ئالدىراپ چىقىۋاتقىنىدا نويان كۆكەلداش كۆكسىگە غاچىلدىتىپ خەنجەر

① ئۈكەك — سېپىل ئۈستىگە ئارىلىق قويۇپ ياسالغان كىچىك تام.

سانجىدى. قاراۋۇل جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىۋەتتى، تۆۋەندىكى قاراۋۇللارمۇ ئويغىنىپ كەتتى.

— تاھىر، توختىماستىن دەرۋازىغا يۈگۈر! — دېدى نويان كۆكەلداش. ئۇ يىگىتلەرنىڭ بەش - ئوننى پەستە ئويغانغان قاراۋۇللارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن قالدۇردى - دە، ئۆزى باشقا نەۋكەرلەرنى ئەگەشتۇرۇپ فىرۇزە دەرۋازىسىغا يۈگۈرۈپ كەتتى.

شەيبانىخان بۇ دەرۋازىنى قوغداشنى پازىل تارخان بىلەن ئۇنىڭ بىر يۈز ئەللىك يىگىتىگە تاپشۇرغانىدى. ھازىر بۇ يىگىتلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقاپ كەتكەن، دەرۋازا قاراۋۇلخانىسىدا يىگىرمىچە ئادەم ئۇخلاپ ياتاتتى. ئۇلار ئويغىنىپ قورال - ياراغلىرىنى قوللىرىغا ئالغۇچە پالتا كۆتۈرگەن تاھىر دەرۋازا قۇلۇپىغا يېقىنلاشتى. ئاتنىڭ كاللىسىدەك كېلىدىغان قۇلۇپ بىر - ئىككى زەربىگە پەسەنت قىلمىدى. ئۆيى بۇ يەرگە يېقىن بولغان پازىل تارخان ئوتقاش كۆتۈرگەن يىگىتلەر بىلەن دەرۋازىخانىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى دەرۋازا قۇلۇپىغا پالتا ئۇرۇۋاتقان تاھىرغا نەيزە ئاتتى. نەيزە تاھىرنىڭ دوبۇلغىسىغا يېنىچە تېگىپ تېيىلىپ ئۆتتى - دە، دەرۋازا ياغىچىغا قادالدى. دەرۋازىخانىدا نەيزىۋازلىق ۋە قىلىچۋازلىق باشلاندى. نويان كۆكەلداش باشلىق يىگىتلەر كۆپرەك ئىدى. پازىل تارخان بويىنىدىن قىلىچ يەپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى.

تاھىر پالتىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ، گاھ قۇلۇپقا، گاھ دەرۋازا زەنجىرىنىڭ قاغىتۇمشۇقىغا ئۇراتتى، تۆمۈردىن ئۇچقۇن چاچرايتتى، ئەمما چوڭ قۇلۇپ «مىت» قىلمايتتى. ئاخىرى قاغىتۇمشۇق سۇندى - دە، زەنجىر شالاقلاپ چۈشتى.

قورغان ئەتراپىدا سۇ تولدۇرۇپ قويۇلغان چوڭقۇر ئورەك بار ئىدى. ئورەكتىن دەرۋازىغا ئۆتىدىغان كۆۋرۈكمۇ مەخسۇس زەنجىر بىلەن دەرۋازا تەرەپكە كۆتۈرۈپ قويۇلغانىدى. تاھىر دەرۋازىنى ئېچىۋاتقاندا يىگىتلەردىن بىرى كۆۋرۈكنىڭ زەنجىرىنىمۇ بوشاتتى.

بابىر ۋە قاسىمبەگلەر ئىچكىرىدىكى ئېلىشىش شاۋقۇنىنى ئاڭلاپ، ئورەك لېۋىگە كېلىپ تۇرغانىدى. دەرۋازا ئېچىلىپ كۆۋرۈك چۈشۈش

بلەن ئۇلار ئىچكىرىگە ئات سېلىپ، قىلىچ يالىڭاچلاپ كىرىشتى. پازىل تارخاننىڭ تىرىك قالغان نەۋكەرلىرى شەھەر ئىچىگە قاراپ قاچتى.

قاسىمبەگ باشلىق ئاتلىقلار ئۇلارنى قوغلاپ كەتتى. نويان كۆكەلداشقا ئېتىنى ئەكېلىپ بەردى. تاھىرمۇ، باشقا پىيادىلەرمۇ يەنە ئاتلاندى. بابىر نەۋكەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى نويان كۆكەلداش بىلەن بىللە چارزەھە دەرۋازىسىنى ئىگىلەشكە ئەۋەتتى. ئۆزى قالغان نەۋكەرلەر بىلەن سوزەنگەران دەرۋازىسىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى. ئەگەر دەرۋازىلار تېزرەك ئىگىلەنمىسە، تاشقىرىدىن شەيبانىخان پۈتۈن قوشۇنى بىلەن كىرىپ كېلىشى مۇمكىن ئىدى.

فىرۇزە دەرۋازىسى ئالدىدىن باشلانغان جەڭ شاۋقۇنى بىردەمدىلا پۈتۈن شەھەرنى قاپلاپ كەتتى. شەھەر ھاكىمى جانپاۋا شەيخزادە دەرۋازىسى تەرىپىدە — خوجايەھيادىن تارتتۇېلىنغان ھەشەمەتلىك ھويلىدا ئۇخلاپ ياتقانىدى. ئۇ توپىلاڭدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن ھويلىدىن ئاتلىنىپ چىققۇچە، قاسىمبەگنىڭ يىگىتلىرى پازىل تارخاننىڭ ئادەملىرىنى قوغلاپ كەلدى. چارزەھە دەرۋازىسىدىن قوغلانغان كۆپەكبىينىڭ نەۋكەرلىرىمۇ ھاكىم ياتقان جايغا قېچىپ كېلىۋاتاتتى. قاراڭغۇدا دۈشمەن قايسى، ئۆزىنىڭ ئادەملىرى قايسى، ھاكىم ئاجرىتالماي قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە بارلىق يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقانلار دۈشمەن بولۇپ كۆرۈندى. سەمەرقەندكە بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن باستۇرۇپ كىرگەن ئوخشايدۇ، دەپ قالدى.

ھاكىم: «بىھېساب دۈشمەنگە تاقابىل كېلەلمەيمەن» دەپ ئويلاپ، ئېتىنى شاھزادە دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى. بابىرنىڭ ئادەملىرى تېخى بۇ دەرۋازىغا يېتىپ كېلەلمىگەنىدى. ھاكىم ئۆز نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇپ دەرۋازىنى ئاچقۇزدى ـ دە، يۈزچە ئادىمى بىلەن خان قارارگاھىغا قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

سەھەردىكى غەرق ئۇيقۇدىن قورقۇپ ئويغانغان كۆپچىلىك سەمەرقەندلىكلەر خان نەۋكەرلىرىنى بابىرنىڭ ئادەملىرى قوغلاپ يۈرگىنىنى تاڭ يورۇغاندا بايقىدى. شەيبانىخاندىن نارازى كىشىلەر ناھايىتى نۇرغۇن ئى-

دى. ھۈنەرۋەنلەر بۇلانغان، دېھقانلارنىڭ ئېتىزلىرىنى كۆچمەنچى قوشۇن-نىڭ بىھېساب ماللىرى چەيلىۋەتكەن. ھەج يولىدا يولىدىكى ئىككى بىگۇ-ناھ ئوغلى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن خوجايەھيانىڭ تەرەپدارلىرى قاتىل-لاردىن قىساس ئېلىش ئۈچۈن كاسىپ ۋە دېھقانلارنى قوزغاتتى. ھاكىمى-يەت ئۆزگەرگەندىن كېيىن مەنسىپىدىن ئايرىلغان ئىلگىرىكى ئەمەلدارلار شەيبانىخاننىڭ ئادەملىرى سۇلتان ئەلى مىرزىنىمۇ نامەردلەرچە ئۆلتۈردى، دەپ خۇن تەلەپ قىلىپ چىقىشتى. بابىرنىڭ ئىككى يۈز قىرىق كىشىسى-نىڭ يېنىغا بەش - ئالتە مىڭ كىشىلىك قىساسكار خالايىق قوشۇلدى. كەلكۈندەك دەھشەتلىك خالايىق خاننىڭ ئادەملىرىنى يوشۇرۇنغان يەرلىرد-دىن تېپىپ چىقاتتى، كوچىدا قېچىپ يۈرگەنلىرىنىڭ ئالدىنى توساپ قورشىۋالاتتى. پىچاقمۇ، پالتىمۇ، تاياقمۇ، تاشمۇ، خىشمۇ، قوللىرىغا نېمىلا چىقسا شۇنىڭ بىلەن زالىملارنى ئۇر - ئۇر قىلىپ ئۆلتۈرۈپ، يەنجىپ تاشلايتتى. قوزغالغان خەلق ئارىسىدا ئاۋۋالقى مىرزىلار ۋە بەگلەردىن جەبىر كۆرگەن ئادەملەرمۇ كۆپ ئىدى، ئۇلار بەش - ئون يىل بۇرۇنقى قىساسلىرىنىمۇ ئەمدى بۇ زالىملاردىن ئالماقتا ئىدى.

كۈن چىقىۋاتقاندا شەھەر سىرتىدا بىر قىسىم قوشۇن بىلەن شەيبانى-خان پەيدا بولدى، ئەمما سۇ تولغان ئورەكتىن بىرىگە ئۆتەلمىدى. بارلىق دەرۋازىلار بابىرنىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن ئېتىۋېلىنغان، ئورەكلەرنىڭ كۆۋ-رۈكلىرى تارتىۋېتىلگەن، ئىچكىرىدە ئىنتىقام داۋام قىلماقتا ئىدى.

5

تاھىر كىچىچە ئۇخلىماي سوكۇلداپ يۈرگەن بولسىمۇ غەلبىنىڭ شادلىقىدىن چارچىغىنىنى سەزمەيتتى، پەقەت قورسىقى ئېچىپ، سەمەر-قەندنىڭ ناۋايلىق ۋە ئاشپەزلىك رەستىلىرى ھېلىدىن - ھېلىغا ئېسىگە چۈشەتتى. ئەتىگەندە ھەممە دەرۋازىغا قاراۋۇللار قويۇلغاندىن كېيىن قا-سىمبەگ تاھىرغا رۇخسەت بەردى. تاھىر ئېتىغا مىنىپ، يەنە ئاتلىق ئىككى دوستى بىلەن ناۋايلىق رەستىسىگە كەلدى. بۇ يەردىمۇ بىرنەچچە يۈز

كىشىلىك ئادەملەر توپى بەش ـ ئالتە خان نەۋكىرىنى ئورىۋېلىپ، تاشبوران قىلىشماقتا ئىدى. نەۋكەرلەرنىڭ بەزىلىرى يىقىلىپ تاش ـ كېسەكلەر ئاستىدا جان بەرگەنىدى، بىر ـ ئىككىسى قولى بىلەن يۈزىنى توسۇپ داد سالاتتى، ئىڭرايتتى. بېشىدىن قان ئېقىۋاتقان، يىرتىلغان كۆڭلىكى ئارىسىدىن كۆكىرىپ كەتكەن بەدىنى كۆرۈنۈپ تۇرغان، ئۆزى تىزلىنىپ ئادەملەردىن شەپقەت سوراۋاتقان يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىتكە تاھىرنىڭ رەھمى كەلدى. ئۇ خەلق توپى ئارىسىغا ئاتلىق كىرىپ:

— خالايىق، بابىر مىرزا پەرمان بەردى! — دەپ ۋارقىرىدى، — تەسلىم بولغانلارنى ئەسىر ئېلىش كېرەك! بۇلارمۇ مۇسۇلمان! خالايىق، بولدى قىلىڭلار! بىزمۇ نەۋكەرمىز! نەۋكەر ئەيىبدار بولماسلىقى مۇمكىن! ھەممە ئەيىب بۇلارنىڭ خانلىرىدا! خالايىق، توختاڭلار! بابىر مىرزىنىڭ پەرمانىنى ئورۇنداڭلار!

ئادەملەر بابىرنىڭ نامىنى ئاڭلاپ ئاتلىق يىگىتنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا نېرىقى ئىككى ئاتلىق خەلق توپى ئارىسىغا يېرىپ كەلدى. ئۇچەيلەن بولۇپ تاشبوراننى توختاتتى.

تاھىر بۇ يەرگە نېمىشقا كەلگەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇدى. چالا ئۆلۈك يىگىتلەردىن ئۇچىنىڭ قولىنى ئارقىسىغا باغلىتىپ، ئەسىر قىلىپ ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. شۇ ۋاقىتتا خەلق توپى ئارىسىدا تۇرغان سېرىق بۇرۇتلۇق، ئېگىز بويلۇق بىر كىشى:

— توختا، يىگىت، سەن تاھىر ئەمەسمىدىڭ؟ — دەپ قالدى.

تاھىر ئۇزۇن كالتەك كۆتۈرۈۋالغان بۇ ئادەمگە تىكىلىپ قارىدى ـ دە، بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن مانا شۇ كوچىدا ئاچلارغا نان تارقاتقان پەيتنى ئەسلىدى.

— مەمەت ئاكا! سىز نېمىشقا كالتەك كۆتۈرۈپ يۈرىسىز؟ ئۆزىڭىزمۇ ئۆزبېك ئۇرۇقىدىن ئەمەسمىدىڭىز؟

— ھە، ئۇكا، بۇلار ئۆزبېككە كۆپ يامانلىق قىلدى. مېنىڭ بىچارە خوتۇنۇم شۇلارنىڭ دەستىدىن ئۆلۈپ كەتتى!

مەمەتنىڭ كۆزلىرىدە ياش يالتىرايتتى. تاھىر بۇ ئادەم بىلەن رابىيە

ھەققىدە سۆزلەشكىنىنى ئەسلىدى ـ دە، ئۇنتۇلغان ئەلەملىرى بىردىنلا يېڭىلاندى. ئۇ ئەسرلەرنى ئىككى شېرىكىگە ھەيدىتىۋېتىپ، ئۆزى ئېتىنى يېتەكلەپ، مەمەتنى چەتكە باشلاپ چىقتى.

— مەمەت ئاكا، مەن تاپشۇرۇپ كەتكەن گەپ ئېسىڭىزدىمۇ؟

— قايسى؟... ھە، ھە... ئېيتماقچى، بىچارە خوتۇنۇم ھايات چېغىدا بىر سۆز ئاڭلاپ كەلگەنىكەن... سىز ئېيتقان قىز ئەنجانلىقمىدى؟

— قۇۋالىق.

— بىلمىدىم، ئىشقىلىپ شۇ تەرەپتىن ئەپقېچىپ كەلگەنىكەن. كېيىن تۈركىستانلىق بىر سودىگەر تارخان سېتىۋېلىپ ئەكەتكەنىكەن.

— تۈركىستانغىمۇ؟

— ھە، كېيىن شۇ تارخان شەيبانىخان بىلەن سەمەرقەندكە كۆچۈپ كەپتۇ.

— قىز بىلەنمۇ؟ قىز تىرىكمۇ، يوق؟

— تىرىك!

تاھىر مەمەتنىڭ كالتەك تۇتقان قوللىرىدىن مەھكەم تۇتتى ـ دە، ئالدىراپ سورىدى:

— ئىسمى رابىيىمۇ، ھە، رابىيىمۇ؟

— رەھمەتلىك خوتۇنۇم ئىسمىنى بىلمەيتتى.

— ئۆزىنى كۆرۈپتىمۇ؟ قەيەردە كۆرۈپتۇ؟

— پازىل تارخاننىڭ ئۆيىدە.

— قايسى پازىل تارخان؟

— بۇگۈن كېچىدە ئۇنى ئۆزۈڭلار ئۆلتۈرۈپسىلەرغۇ؟

— ئۆيى قەيەردە، ئۆيى؟

— يۈرۈڭ، مەن كۆرسىتىپ قوياي!

تاھىر بىر سەكرەپ ئېتىغا مىندى ـ دە، مەمەتنى ئارقىسىغا مىنگەشتۈردى. مەمەت كالتىكىنى تاشلىدى، تاھىرنىڭ قولتۇقى تېگىدىن تۇتۇپ، ئۇنى قىڭغىر ـ قىيسىق كوچىلاردىن باشلاپ مېڭىشقا باشلىدى.

تاھىر: «ئىلاھىم نائۇمىد قىلمىغىن، پەرۋەردىگارىم! — دەيتتى ئىچىدـ

دە، — ئىلاھىم رابىيە بولسۇن ـ دە!» ئۇ ئالتە يىلدىن بۇيان رابىينى ئىزدەپ ـ ئىزدەپ، ئاخىرى ئەمدى تېپىلمايدۇ، دېگەن پىكىرگە كەلگەن ۋە بۇ پىكىرگە كۆنۈپ قالغانىدى. ھازىر چاقماقتەك چاقنىغان ئۈمىد ۋۇجۇدىغا گۈلدۈرمامىدەك تەسىر قىلىۋاتاتتى. بۇ ئۈمىدنىڭ چاقماقتەك تېز ئۆچۈشى مۇمكىنلىكى يۈرىكىنى دەككە ـ دۈككىگە سالاتتى.

— ئەنە مۇشۇ ئۆي! — دەپ مەمەت ئارقىسىدا چوڭ بېغى بار ئىككى قەۋەتلىك خىش ئىمارەتنى كۆرسەتتى.

دەرۋازا ھاللاڭ ئوچۇق، قورالىق يىگىتلەر ئىچكىرىسىدىن نەقىشلىك ساندۇقلارنى ۋە چوغدەك گىلەملەرنى كۆتۈرۈپ چىقىۋاتاتتى. تاھىر قاسىمبەگنىڭ نەۋكەرلىرىنى تونۇدى. ئۇلارغا چوڭ سودىگەر باي ۋە شەيبانىخاننىڭ يېقىن كىشىسى پازىل تارخاننىڭ مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش تاپشۇرۇلغانىدى. تاھىر دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى ـ دە، تونۇش نەۋكەرلەرنىڭ ۋارقىراشلىرىغا ئېتىبار بەرمەي، ئۇدۇل ئىچكىرى ھويلىغا ماڭدى. ئايۋاننىڭ يولىدا پازىل تارخاننىڭ قانغا مىلەنگەن مۇردىسى يېتىپتۇ. يۇقىرىقى قەۋەتتىن ئاياللارنىڭ يىغا ـ زارى ئاڭلاندى.

تاھىر تۆۋەن قەۋەتتىكى ئوچۇق ئىشىكلەرگە باش تىقىپ قارىدى، ھېچكىم يوق. پەقەت ئاياللارنىڭ كىيىملىرى ۋە بېزەكلىرى تۇرۇپتۇ. بۇ تارخاننىڭ نەچچە خوتۇنى بولغانىكىن؟ رابىيە شۇنىڭغا چۈشكەن بولسا، ئۇنىمۇ خوتۇن قىلىپ ئالغانمىكىن؟ تاھىرنىڭ خىيالىغا توساتتىن كەلگەن بۇ پىكىر قەلبىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتتى. ئۇ ئايۋاندىن پەسكە سەكرەپ چۈشۈپ، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى ـ دە، يۇقىرىدا يىغلاۋاتقان ئاياللارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھەي، رابىيە بارمۇ؟ قۇۋالىق رابىيە مۇشۇ يەردە بارمۇ؟

خوتۇنلارنىڭ يىغىسى بىردىنلا توختىدى. يۇقىرىقى قەۋەتنىڭ ئايۋىنىدىن يېشىل رومال ئارتقان بىر چوكاننىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ قاش ـ كۆزى رابىيىنىڭكىگە ئوخشايتتى. تاھىر يۇقىرىغا تەلپۈنۈپ، غاللداپ:

— رابىيە! — دېدى، — رابىيە!

يېشىل رومالىق چوكان ئۇنى كۆردى ـ دە، ئۆزىنى ئارقىغا ئالدى،

كېيىن يەنە ئايۋان چېتىگە يۈگۈرۈپ كەلدى. تاھىر ئەمدى ئۇنىڭ مەخمەل نىمچىسىنى، بويىندىكى مارجانلىرىنىمۇ كۆردى. چوكانغا يىگىتنىڭ تاۋۇشى تونۇش تۇيۇلاتتى، ئەمما قىلىچ ۋە خەنجەر تاقىغان، يۈزىدە چوڭ تاتۇقى بار، ساقال ـ بۇرۇتى ئۆسكەن ھەيۋەتلىك نەۋكەر ئۇنىڭ قورققۇسىنى كەلتۈردى. چوكان ئالدىنىشتىن قورقۇپ يەنە ئارقىغا قاچتى. تاھىر يۇقىرىـ قى قەۋەتكە قاراپ يۈگۈردى، ئەمما تەمتىرەپ قالغانلىقىدىن ئايۋان چېتىـ دىكى پەلەمپەينى تاپالمىدى. ئۆپكىسى تىقىلىپ كۆزىگە ياش كەلدى:

— رابىيە، مەن تاھىرمەن! تاھىر!

يۇقىرىدىن چوكاننىڭ ۋارقىرىغىنى ئاڭلاندى:

— تاھىر ئاكا!

كېيىن يېشىل روماللىق چوكان چاچ پۆپۈكىنى شىلدىرلىتىپ پەلەمـ پەيدىن ئۆزى يۈگۈرۈپ چۈشۈشكە باشلىدى. يۈز ـ كۆزى رابىيەنىڭكى، ئەمما مارجانلىرى، كىيىملىرى، يەنە نېمىسىدۇر باشقىچە. تاھىر ئۇنى كۆرۈپ جايىدا قېتىپ تۇرۇپ قالدى. رابىيىمۇ پەلەمپەي ئالدىدا توختىدى، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قورقۇش ئارىلاش پىچىرلىدى:

— سىز تاھىر ئاكامنىڭ ئەرۋاھىسىز!

رابىيە تاھىرنى ئاشۇ نەيزە زەربىسىدىن ئۆلۈپ كەتكەن، دەپ ئويـ لايتتى، ئۇنىڭ ئەرۋاھىغا بېغىشلاپ دۇئالار ئوقۇيتتى. «ئەمدى تىرىك كۆرمەيمەن، ئەرۋاھىنى كۆرسەممۇ رازى ئىدىم» دەپ خۇدادىن سورىغان پەيتلىرى كۆپ بولاتتى. شۇ ئىلتىماسىغا پەرىشتىلەر ئامىن دېگەنمىكىن؟

— ئەرۋاھىڭىزمۇ جېنىمدىن ئەزىز، تاھىر ئاكا!

— مەن تىرىكمەن، رابىيە! سېنى ئالتە يىلدىن بۇيان ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن!

— تىرىكسىز؟! — دەپ رابىيە تاھىرغا يېقىن كەلدى. ئۇنىڭ چاپىنىنى، قىلىچىنى، قوللىرىنى بىر ـ بىرلەپ تۇتۇپ كۆردى. تاھىر ئۇنى يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ باغرىغا باسقانىدى، رابىيە ئۇنىڭ ئەرۋاھ ئەمەسلىكىـ گە ئىشىنىپ يىغلىۋەتتى:

— تىرىك! تىرىك! خۇداغا شۈكۈر، تىرىك!

تاھىر ئۇنىڭ ئەتلەس كۆڭلىكى ئۈستىدىن يەلكىسىنى سىلاپ:
— رابىيەم، جېنىم! — دېدى، — خۇداغا شۈكۈر، تىرىك ئىكەنسەن! مەن سېنى ئالتە يىل ئىزدىدىم، نەلەردە يۈردۈڭ؟ نېمە بولدى؟
رابىيە پازىل تارخاننىڭ يەتتىنچى خوتۇنى بولۇپ ئۆتكۈزگەن يىللىرىنى ئەسلىدى ـ دە، بىردىنلا تاھىرنىڭ قوللىرىدىن يۇلقۇنۇپ چىقتى:
— مېنى قۇچاقلىماڭ، تاھىر ئاكا! مەن سىزگە مۇناسىپ ئەمەسمەن!
رابىيە ئەلەملىك كۆزلىرى بىلەن ئايۋاندا ياتقان ئۆلۈككە قاراپ قويدى. پازىل تارخان ئۇنى باسقۇنچىلاردىن بىر قاپچۇق ئالتۇنغا سېتىۋالغانىدى. پازىل تارخان تۈركىستاننىڭ يەسسى شەھىرىدە ئۇنى نىكاھلاپ ئالغاندىن كېيىن بەش ـ ئون كۈن تۇرار ـ تۇرماي، سودا ئىشى بىلەن بۇخاراغا كەتتى، ئۇ يەردىن باشقا بىر چىرايلىق قىزنى ئېلىپ قايتىپ، كېيىن ئاشۇنىڭ بىلەن بولۇپ كەتتى. رابىيە ئالتە يىلدىن بۇيان ئۇنىڭ ھەرىمىدە تۇل ياشىغان. لېكىن، بۇنى ئەمدى تاھىرغا قانداق تونۇشتۇردۇ؟ تاھىرغا پاتىھە قىلىنغان رابىيە كېيىن بىرىگە خوتۇن بولغان، بۇنىڭ دېغىنى قانداق يۇيۇش مۇمكىن؟
رابىيە يۈزىنى قوللىرى بىلەن توسۇپ مۆل ـ مۆل يىغلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ بويىنىدىكى مارجانلىرى، چېچىغا تىقىلغان چىرايلىق كۈمۈش چاچ پۆپۈكلىرى، ئۇچىسىدىكى ئەتلەس كۆڭلىكى — ھەممىسى مۇشۇ باي سودىگەرنىڭ پۇلىغا كەلگەن. تاھىر شۇنى ئويلىدى ـ دە، ئۇنىڭ نەزىرىدە رابىيە ئۆلگەن ئېرىگە كۆيۈنۈپ يىغلاۋاتقاندەك كۆرۈندى.
— رابىيە، راستىنى ئېيت، سەن ئېرىڭگە... سادىقمىسەن؟!
— مېنى پۇلغا ساتتى! زورلاپ نىكاھلىدى!
— بولمىسا نېمە ئۈچۈن مۇنچىۋالا ئېچىنىپ يىغلايسەن؟
— مەن سىزگە ۋاپا قىلالمىغىنىمغا ئېچىنىمەن! سىزنى ئۇنتۇغىنىم يوق، تاھىرجان ئاكا! مانا، ئۈستىمىزدە خۇدا تۇرۇپتۇ! بۇ سودىگەر سىزنىڭ تىرنىقىڭىزغىمۇ ئەرزىمەيتتى! لېكىن، مېنى ئۇنىڭغا قول قىلىپ بېرىشتى.
تاھىر چىشىنى چىشلەپ سورىدى:
— بالاڭ بارمۇ؟

رابىيە يىغا ئارىلاش بېشىنى چايقىدى:
— مەن نامىغا خوتۇن ئىدىم... ئەسلىدە تۇل...
بىر چاغلاردا گۈلدەك قىز بولغان رابىيەنىڭ ئۆزىنى «خوتۇن»، «تۇل» دەپ ئاتىشى تاھىرنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قاقشىتىۋەتتى. رابىيەدەك قىزغا ئالتە يىلدىن بۇيان «چىۋىن قونماي» يۈرۈشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئۇ ئىلگىرىمۇ خىيالىدىن ئۆرغۈن ئۆتكۈزەتتى، «پەقەت تىرىك تاپسام بولدى!» دەپ ئىزدەيتتى. بىراق، رابىيەنى تاپقىنى بىلەن ياشلىقتىكى ساپ، ساددا بەختنى ئەمدى ئەبەدىي تېپىلماسلىقىنى ئۇ ئىلگىرى بىلمەيتتى. بەدەنىدىكى ئېغىر جاراھەت تۈزەلگەندىمۇ تاتۇقى ئۆمۈرۋايەت قالغىنىدەك، ياشلىرىغا چۈشكەن سەۋدانىڭ دەھشەتلىك ئىزى كۆڭلىدىن ئاسانلىقچە كەتمەسلىكىنى تاھىر ئەمدى سەزمەكتە ئىدى. رابىيەمۇ ئەبەدىي يوقالغان غۇبارسىز ياشلىقىغا ئېچىنىپ يىغلىماقتا ئىدى.
— رابىيە، بولدى! ئامان قالغانلىقىمىزغا شۈكۈر قىل، قېنى يۈر!
تاھىر رابىيەنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ تاشقىرىغا باشلىدى. قىز يىغىدىن توختاپ:
— قاياققا؟ — دېدى.
— سەن ھېلىمۇ مېنىڭ لايىقىمسەن. يۈر، چاپسان!
— ئاخىر مەن... مەن... نەرسىلىرىمنى ئالاي!
— ھېچ نەرسە ئالمايسەن. ھەممىسىنى ئۇنتۇغىن!
تاشقىرىقى ھويلىغا چىققاندا رابىيە يۈك توشۇۋاتقان نەۋكەرلەرنى كۆردى ـ دە:
— كوچىدا... ئۇيىلىمەن! — دېدى، — يۈركەنچىم يوق.
تاھىر چاپىنىنى يېشىپ بەردى. رابىيە تاپىنىغا چۈشىدىغان ئۇزۇن كۆمۈش رەڭگىدىكى چاپاننى بېشىغا يېپىندى ـ دە، تاھىرنىڭ ئىتىغا مىنگىشىپ چىقىپ كەتتى. كېيىن تاھىر قاسىمبەگكە ئەرز قىلىپ فەقىھ ئابدۇللەيس مەھەللىسىدىن شەيبانىخانىنىڭ ئادەملىرى تاشلاپ كەتكەن يامان ئەمەس بىر ھويلىنى ئالدى. رابىيەنىڭ ئىددىتى توشقاندىن كېيىن، مەھەللە ئىمامى ئۇنى تاھىرغا نىكاھلاپ قويدى.

6

كېچىسى ياغقان قېلىن قار ئۆگزىلەرنى، تاملارنى، دەرەخ ۋە گۈمبەزلەرنى مەيىن ئاق رەڭ بىلەن بېزەپ چىققانىدى.

بابىر بوستان سارايىنىڭ يۇقىرىقى قەۋىتىدىن شەھەرگە قاراپ تۇرۇپتۇ. پاكىز قار ئاستىدىن ئويما گۈلدەك بولۇپ كۆرۈنۈۋاتقان دەرەخ شاخلىرى ھازىر ئۇنىڭ نەزىرىدە خۇددى ئاق قەغەزگە يېزىلغان نەستەئلىق[①]خېتىگە ئوخشاپ كېتەتتى. بۈگۈن ھىراتتىن، ئەلشىر ناۋايىدىن كەلگەن خەتمۇ نەستەئلىق بىلەن يېزىلغىنى ئېسىگە چۈشتى ــ دە، قەلبىدىكى خۇشاللىق ۋە پەخىرلىنىش ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى.

بابىر سەمەرقەندنى شەيبانىخاندىن تارتىۋالغاندىن بۇيان ئۇنىڭ جاسارىتىگە تەن بېرىپ شېئىر يازغانلار، قۇرلاردىن ئەبجەد ھېسابى بىلەن غەلىبىنىڭ ئېنىق يىل ھېسابىنى چىقارغان تارىخ يازغۇچىلار نۇرغۇن ئىدى. ئەلشىر ناۋايىدىن بابىرغا كەلگەن تەبرىك بولسا ھەممىسىنىڭ گۈلتاجى بولدى. ھىرات سەمەرقەندتىن قانچىلىك يىراق، ناۋايىنىڭ دىققەت ــ ئېتىبارىنى بەند قىلىدىغان مەشھۇر ئادەملەر ۋە مۇھىم ئىشلار قانچىلىك كۆپ! شۇنىڭغا قارىماي، ناۋايى بابىرنىمۇ بىلىدىكەن، ئۇنىڭ تەقدىرىگە يىراقتىن قىزىقىپ قارايدىكەن. سەمەرقەندنى ئاۋۋال بىر قېتىم ئالغانلىقىدىن خەۋەردار ئىكەن. «بۇ نۆۋەت سەمەرقەندنى ئۆز نامىڭىزغا مۇناسىپ ھۇجۇم بىلەن ئاپسىز» دەپ، بابىرنىڭ نامى يولۋاس سۆزىدىن ئېلىنغىنىغا ئىشارە قىلىپتۇ. بەلكىم بۇ سۆزلەردە باشقا بىر ئىشارىمۇ باردۇ؟ ناۋايىنىڭ خەلقپەرۋەرلىكى مەلۇم. بابىر ئۆتكەن نۆۋەت سەمەرقەندنى يەتتە ئاي قامال قىلغاندا، شەھەر خەلقى ئاچلىقتىن قانچىلىك ئازاب تارتقىنىنى ناۋايىمۇ ئاڭلىغان بولسا كېرەك. بۇنداق قاماللارنى ئۇ بابىرغا مۇناسىپ كۆرمىگىنى ئۈچۈن شۇنداق دەپ يازغانمىكىن؟

① نەستەئلىق — ئەرەب يېزىقىدىكى ھۆسنخەتنىڭ كەڭ تارقالغان بىر تۈرى.

بابىر قىممەت باھا جاۋەنلىرىگە كىتابلار تىزىپ قويۇلغان خاسخانىنىڭ تۆرىگە ئۆتتى. خۇش بۇي سەندەل دەرىخىدىن ئىشلەنگەن مىز ئۈستىدە ناۋايىدىن كەلگەن ئالتۇن بوغقۇچلۇق خەت تۇرۇپتۇ. بابىر مىز ئالدىغا سېلىنغان زەرباپ كۆرپىگە ئولتۇرۇپ، خەتنى باشقىدىن ئوقۇشقا باشلىدى.

ھەربىرقۇر تۈركىي تىلنىڭ گۈزەل جىلۋىلىرى بىلەن تولغان. بابىر بىرىنچى ئوقۇشىدا ئانچە ئېتىبار بەرمەي ئۆتكۈزىۋەتكەن بىرقانچە جۈملىگە بۇ نۆۋەت قايتا – قايتا تىكىلدى. ناۋايى بابىرنىڭ شائىرلىق ئارزۇسى بارلىقىنى ئەنجانلىق بىر مېماردىن ئاڭلاپ، ئۇنى دادىللاراق يېزىشقا ئۈندىگەنىدى. بۇ مېمار مەۋلانا پەزلىددىن بولسا كېرەك. ئەگەر مەۋلانا ھىراتقا يېتىپ بېرىپ، ناۋايىنىڭ ھوزۇرىغا كىرگەن بولسا، باشقا كۆپ نەرسىلەرنىمۇ ئېيتىپ بەرگەن بولۇشى مۇمكىن. بابىر ناۋايىغا يوللىماقچى بولغان جاۋاب مەكتۇپقا ياخشى بىر شېئىرنىمۇ قوشۇپ ئەۋەتمەكچى بولدى – دە، مەشقلىرى يېزىلغان قېلىن دەپتىرىنى ئېلىپ ۋاراقلاشقا باشلىدى.

كۆپچىلىكى يولدا، ئات ئۈستىدە خىيالىغا كەلگەن، ئۇرۇش ۋە جەڭلەر ئارىسىدا دەپتەرگە چالا – بۇلا يېزىپ قويۇلغان، تېخى تولۇقلانمىغان شېئىرلار. خىيانەت ئۈستىگە خىيانەت بولغان، بابىر مال – مۈلكىدىن ئايرىلغان، ئەتراپىدا بىرەر سىرداش دوست تاپالماي ئۆزىنى ناھايىتى يالغۇز سەزگەن ئېغىر كۈنلەردە بىر غەزەل باشلىغانىدى:

«جانىمدىن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمادىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمادىم.»

ئەمما، بۇ غەزەل چالا يېتىپتۇ، بەلكىم شۇنى تۈگىتىپ ئەۋەتىش كېرەكتۇر؟ ئەلىشىر ناۋايىمۇ ئەتراپىدىكى كىشىلەردىن كۆپ بىۋاپالىق كۆرگىنىنى، ھەتتا يېقىن دوستى ھۈسەيىن بايقارانىڭمۇ ئۇنىڭ سىرلىرىغا سىرداش بولالمايۋاتقانلىقىنى بابىر ئىشەنچلىك بىر ئادەمدىن ئاڭلىغانىدى. قېنى، بابىر ناۋايىنىڭمۇ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ئېيتالىسا!

بۇ غەزەل ناۋايىغا يېقىشى مۇمكىن، ئۇنى چاپسانراق تولۇقلاش كېرەك. بابىر قەغەز – قەلەم ئالدى. شۇ چاغدا سەۋدەر بېشى ئىشىكتىن ھودۇقۇپ كىرىپ، تەزىم قىلدى:

— مىرزا ھەزرەتلىرى، قۇلىڭىزنى كەچۈرۈڭ.
— خوش؟ — دېدى بابىر نارازى بولۇپ.
— خانىم ھەزرەتلىرى قوبۇل قىلىشىڭىزغا مۇنتەزىر.
— ئاناممۇ؟ — بابىر سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى، — كەلدىمۇ؟
— بېگىملەرمۇ كەلدى!
— ۋا، ئەجەب! — بابىر خۇشاللىنىپ ئىشىك تەرەپكە ئالدىرىدى.

* * *

ئۇلار ئاز كەم ئالتە ئايدىن بۇيان كۆرۈشمىگەنىدى. قۇتلۇق نىگارخانىم ئايشە بېگىم ۋە خانزادە بېگىملەر بىلەن ئۆرەتۆپىدە قالغانىدى. كېيىن سەمەرقەندتىن بابىر ئەۋەتكەن ئىشەنچلىك ئادەملەر ئۇلارنى ئۆرەتۆپىدىن بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ كېلىشتى.

بابىر ئۇلار بىلەن بوستان سارايىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى چوڭ ئۆزۈنچاق ئۆيدە كۆرۈشتى. ئانىسى ئۇنى باغرىغا باسقاندا، بابىر ئانىسىنىڭ ياداپ، قوللىرى يەڭگىللىشىپ قالغىنىنى سەزدى. ئاچىسى خانزادە بېگىم بولسا سوغۇقتىن كىرگىنى ئۈچۈنمۇ، يۈزلىرى چوغدەك يېنىپ، كۆزلىرى چاقناپ تۇرۇپتۇ. يىراق يول ئۇنى ھېچقانداق قىينىمىغاندەك ئوچۇق چىراي. ئاۋۋالقىدىنمۇ چىرايلىق. بابىر ئۇنىڭغا ئوڭ يەلكىسىنى قىلىپ ئەھۋال سوراشتى:

— نېمە ئۈچۈن مۇنچىۋالا ھايال بولۇپ قالدىڭلار؟ نەچچە ھەپتىدىن بۇيان كۆزىمىز سىلەردە!

— ھە، سورىماڭ، ئەمىرزادەم، ئۆزرىلىك سەۋەبلىرىمىز بار، — خانزادە بېگىم نېرىراقتا ئىسسىق يۇڭ رومالغا ئورىنىپ، يەرگە قاراپ تۇرغان ئايشە بېگىمگە قاراپ قويدى.

بىر چاغلاردا ئايشە بېگىمنى كۆرمەستىن ياخشى كۆرۈپ يۈرگەن مەزگىللەردە ئۇنىڭ پۇتىغا باش قويغۇسى كېلىپ غەزەل يازغىنى ئەمدى بابىرغا تەبىرى خاتا چىققان بىر چۈشتەك تۇيۇلاتتى... ئۇ ئايشە بېگىمنى ئايلار داۋامىدا كۆرمىسىمۇ سېغىنمايتتى... شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئايشە بېگىمگە ئىلاجى بارىچە ياخشى مۇئامىلە قىلاتتى. ھازىرمۇ جۇغى كىچىك،

قاتما كېلىنچەككە يېقىنلىشىپ:

— ياخشى كۆرۈشتۇق، بېگىم! — دېدى - دە، ئۇنىڭغا ئۇلۇك يەلكىسىنى تۇتتى.

ئائىشە بېگىم قولىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ كۆرۈشۈۋېتىپ:

— ھەزرىتىم، غەلىبىڭىز مۇبارەك! — دېدى.

ھەممىسى بابىرنى «ئەمىرزادەم» دېسە، ئائىشە بېگىم ئۇنى تېخىمۇ ئۇلۇغلاپ «ھەزرىتىم» دەيتتى.

— سىزگە ئانا شەھىرىڭىز مۇبارەك بولسۇن، بېگىم!

— قۇللۇق، — دەپ ئائىشە بېگىم تەزىمگە باش ئەگدى.

— كېلىنىمىز يولدا كۆپ ئازاب چەكتى، — دېدى خانزادە بېگىم.

بابىر خوتۇنىنىڭ بېلى يوغىناپ، قورسىقى تومپىيىپ قالغىنىنى كۆردى. ئەجەبا، بابىر ئاتا بولامدىغاندۇ؟ كۆرۈشمىگىنىگە ئالتە ئاي بولدى. دېمەك، ئاز بولغاندا ئالتە ئايلىق.

ئائىشە بېگىمنىڭ ياداڭغۇ يۈزىدە ھامىلىدار خوتۇنلاردا بولىدىغان داغلار پەيدا بولغانىدى. ئىلگىرىمۇ ئاتتا يۈرەلمەيدىغان، مەيدە بېشى ئاغرىيدىغان بېگىم ئەمدى ئېغىر ئاياغلىقىدا قانچىلىك قىينالغانلىقىنى بابىر ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلدى.

— ئەمدى بارلىق مۇشەققەتلەردىن قۇتۇلدۇڭلار. ھەممىڭلار ئۈچۈن مەخسۇس ئورۇن ۋە جاھازلار تەييارلاندى. يەنە نېمىلەر لازىم بولسا بۇيرۇۋېرىسىز. بوستان سارايدا كىملا بولساق، ھەممىمىز خىزمىتىڭلاردا بولىمىز!

خانزادە بېگىم خۇشخۇي كۈلۈپ:

— مىننەتدارمىز! — دېدى، — ئەمىرزادەم بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ بىشىمىز ئاسمانغا يەتتى. ئەمدى شۇ ئاسماندا سۆھبىتىڭىزدىن بەھرىمەن قىلسىڭىز بولدى.

— كەمىنىمۇ سۆھبىتىڭىزنى سېغىنىدىم. سىلەر جايلاشقۇچە ئاسماندا داستىخان ھازىرلىنىدۇ.— دەپ بابىر قولى بىلەن يۇقىرى قەۋەتكە ئىشارە قىلدى.

ئۈنىڭ ئاسمانغا يۈلەپ چاقچاق قىلغىنىدىن ھەممىسى كۈلۈشۈۋالدى.

بابىر يۇقىرىقى قەۋەتكە يېنىپ چىقىۋېتىپ، قەلبىنى تولدۇرغان شادلىقلار ئارىسىدا سۇناي ئاۋازىدەك جاراڭلىق ۋە يېقىملىق تۇيغۇ ياڭراپ ئاڭلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى، بۇ ئۇنىڭ دىلىدا بىردىن ئويغىنىپ كەتكەن ئاتىلىق تۇيغۇسى ئىدى. ئۇنىڭ بولغۇسى پەرزەنتىنى باغرىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئايىشە بېگىم يۈزىدىكى قوڭۇر داغلىرى بىلەن بابىرغا ئاۋۇالقىدىن قەدىردانراق تۇيۇلاتتى. بۇنى سەزگەن ئايىشە بېگىم ئاۋۇالقىدىن دادىلراق مۇئامىلە قىلاتتى. ئەر - خوتۇن خابگاھتا چىراغنى ئۆچۈرۈپ ياتقاندا، بېگىم كۆرپىنى يۈزىگە تارتىپ:

— مەن پەخىرلىنىمەن، — دەپ پىچىرلىدى.

بابىر ئۆز سۆزىنىڭ ھۆددىسىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن، «ئەمدى سەمەرقەندتە ئۇچرىشىمىز» دەپ كېتىپ، ئاخىر شۇ ئېيتقىنىنى قىلغىنى ئۈچۈن خوتۇنى ئۇنىڭدىن پەخىرلەنمەكتە ئىدى. ئۇ بابىرنىڭ بولغۇسى پەرزەنتىگە ئانا بولۇش بىلەن پەخىرلىنىشنىمۇ ئېيتماقچى ئىدى. بابىر بۇنى چۈشەندى - دە، ھامىلىنىڭ نەچچە ئايلىق بولغىنىنى بىلگۈسى كەلدى، ئەمما تۇپتوغرا سوراشقا تىلى بارماي سۆزنى ئەگىتتى:

— ئەمدى... تەنتەنىسى قاچان؟

— سەل كەم ئۈچ ئاي بار... ئويلىسام، قورقۇم كېلىدۇ.

— قورقۇشنى قويۇپ تۇرۇڭ. ھازىر پەخىردىن گەپ ئاچتىڭىزغۇ؟

— ھە، ئەگەر خۇدا ئوغۇل بەرسە، ئىسمىنى پەخىرددىن قويىمىزمۇ؟

ئايىشە بېگىم بابىرنىڭ نامى زاھىردىدىن ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، شۇنىڭغا ئاھاڭداش نام تاپقانىدى. بابىر مەمنۇن ئاۋاز بىلەن:

— خوپ، ئوغۇل بولسا، پەخرىددىن، — دېدى، — ئەگەر قىز بولسا، پەخرىنىسامۇ؟

ئايىشە بېگىم قىز بولۇشنى خالىمايتتى، چۈنكى ئوغۇل تۇغۇپ، تەخت ۋارىسىغا ئانا بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى، شۇنداق بولسىمۇ بابىرغا:

— مەيلى، — دېدى، — لېكىن مەن خۇدادىن ئوغۇل تىلىگەنمەن.

— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن!

* * *

ئامەتمۇ بىر كەلسە قوشلاپ كېلىشىنى بابىر ئەمدى بىلمەكتە ئىدى. سەمەرقەند ئۇنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن بۇ تەرىپى ئۇرگۇت، ئۇ تەرىپى سوغد ۋە دەبۇسىيە قەلئەسى كەينى ـ كەينىدىن شەيبانىخاننىڭ ئىختىيارىدىن چىقىپ، بابىرنىڭ ھاكىمىيىتىنى تەن ئالدى. مانا بۈگۈن قارشى ۋە غۇزاردىن خۇش خەۋەر كەلدى. بۇ شەھەرلەر شەيبانىخان قويغان ھاكىملارنى قوغلاپتۇ، بابىرغا سوۋغا ـ سالاملار ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بىرنەچچە يۈز نەۋكەرمۇ يوللاپتۇ. بابىر بۇ نەۋكەرلەرنى باشلاپ كەلگەن بەگلەرنى خاس دىۋاندا قوبۇل قىلىپ، ھەممىسىگە سەرپاي كىيدۈردى ۋە تەمىنات بەلگىلىدى. كېيىن تۈنۈگۈن تۇگمەي قالغان مەكتۇپنىڭ داۋامىنى يېزىش ئۈچۈن ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىۋاتقاندا، كەڭ مەرمەر پەلەمپەيدە ھەدىسى خانزادە بېگىمگە دۇچ كەلدى.

— ئەمىرزادەم، ھىراتتىن خەت كەلگىنى راستمۇ؟

— راست، ھەزرەت ئەلىشىربەگدىن.

— مۇبارەك بولسۇن!

— قۇللۇق.

خانزادە بېگىم ئىنىسىدىن يەنە قانداقتۇر مۇرەككەپ بىر خەۋەر كۈتۈپ، ئۇنىڭ يۈزىگە تەلمۈرۈپ قارىدى. بابىر ھەدىسىنىڭ كۆڭلىدىكى دەردىنى سېزىپ، بىردەم ئوڭايسىزلاندى. كېيىن راست گەپنى يوشۇرسا يالغان سۆزلىگەندەك بولۇشنى ئويلىدى ـ دە:

— يۈرۈڭ، خەتنى كۆرستەي، — دېدى.

خانزادە بېگىم خاسخانىدا بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ، ئەلىشىر ناۋائىينىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇۋېتىپ، ئەنجانلىق مىمار تىلغا ئېلىنغان يېرىگە يەتكەندە كۆزىدە ياش يالتىرىدى.

— نېمە ئۈچۈن كۆزىڭىز ياشلاندى، بېگىم؟ مەن سىزنى خۇشاللاندۇرماقچى ئىدىمغۇ!

— قانداق قىلاي، كاچ تەلەي ئىكەنمەن.

— ئۇكىڭىز پادىشاھ بولۇپ تۇرۇپ، ئەجەبا سىزگە ياردەم بېرەلمىسە؟

— سىز ھېلىغىچە مېنى دەپ كۆپ جاپا چەكتىڭىز. ئەگەر ئاشۇ يىلى... ئۇشتا مەن رازى بولسام، ئېھتىمال كېيىن ئەھمەد تەنبەل سىزگە مۇنچىۋالا دۈشمەنلىك قىلماس ئىدى.

ھەدىسىنىڭ بۇنچىلىك مەردلىك بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى گويا بابىرنى يەنىمۇ مەرد بولۇشقا ئۈندەيتتى. كۆڭلى ياخشى تۇيغۇلارغا تولۇپ يۈرگەن شۇ كۈنلەردە ئەجەبا بىر تۇغقان ئېگىچىسىگە چوڭ ياخشىلىق قىلالمىسا؟

مانا، ھازىر ئۇلار سەمەرقەندنىڭ ھەشەمەتلىك بىر بىناسىغا كۆچۈپ كېلىشتى. بۇ يەردە قانچىلىغان ئېسىلزادىلەر ۋە شاھزادىلەر ياشىغان، ئەمما كۆپچىلىكى ئىز قالدۇرماي كەتكەن. پەقەت مېمارلار ياراتقان گۈزەللىكلەر تېخىچە كۆرگەن كۆزنى قۇۋاندۇرۇپ، پال – پۇل قىلىپ يېنىپ تۇرۇپتۇ. ياخشى بىر مېمار ھۈنەرسىز ئېسىلزادىنىڭ يۈزىدىن ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟

— بېگىم، سىز تەنبەلنىڭ دۈشمەنلىكى ئۈچۈن خىجالەت بولماڭ، ئىلان بەرىبىر ئىلانلىقىنى قىلاتتى.

— مىننەتدارمەن، ئەمىرزادەم.

— ھەزرىتى ئەلىشىربەگمۇ بىزدىن ئۇلۇغ ئىشلارنى كۈتۈپ خەت ئەۋەتىپتۇ. نىسىپ قىلسا، بىزمۇ ئۆمۈر باقى ئابىدىلەر قۇرارمىز، ھۈنەرۋەنلەر يەنە يىغىلىپ كېلەر. مەن بۇ مۇبارەك خەتنىڭ جاۋابىنى مەخسۇس ئەلچىدىن ئەۋەتىپ بېرىمەن. ئەگەر ھىراتقا بارغان مېمار مەۋلانا پەزلىددىن بولسىلا، ئەلچى ئۇنى تېپىپ، سەمەرقەندكە تەكلىپ قىلىدۇ.

خانزادە بېگىمنىڭ تېخى يېشى قۇرۇمىغان كۆزلىرىدە ئەمدى شادلىق ئۇچقۇندىدى. ئۇ ئۇكىسىغا زوق بىلەن تىكىلىپ پىچىرلىدى:

— سىز ماۋەرائۇننەھر ئاسمىنىدا بىزنىڭ يېگانە ئۈمىد يۇلتۇزىمىز!

— ئەمدى پەرۋەردىگار شەيبانىخاننى چاپسانراق يوق قىلسۇن، يۇرت تىنچىسۇن، دەڭ. شۇ چاغدا دېمىمىزنى رۇسلاپ، ئۇشتا قىلغان ئارزۇلىرىمىزنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشىمىز.

مەۋلانا پەزلىددىن ئەنجاندا قۇرماقچى بولغان مېمارلىق ئابىدىلىرىنىڭ پىلانلىرىنى، لايىھىلىرىنى خانزادە بېگىم ئانىسىدىن ئېلىپ، دائىم ساقلاپ

يۇرەتتى. ھازىر بۇنى بابىرغا ئېيتىشتىن ئەيمىندى ــ دە:
— ئەمىرزادەم، مەن ئەمدى كېچە ــ كۈندۈز خۇداغا ئىلتىجا قىلىمەن، — دېدى، — ئىلاھىم شۇ ئارزۇلىرىمىز ئەمەلگە ئاشسۇن!
خانزادە بېگىم روھى كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بابىر ساندۇقچىدىن شېئىر دەپتىرىنى ئالدى ــ دە، تۈنۈگۈنكى مەشقىنى داۋاملاشتۇرماقچى بولدى. دەپتىردىكى بىر بېيت ئۇنىڭ ھازىرقى روھىغا ماسراق ئىدى:
«ھەر كىمكى ۋاپا قىلسا ۋاپا تاپقۇسىدۇر،
ھەر كىمكى جاپا قىلسا، جاپا تاپقۇسىدۇر...»
ئەلىشىر ناۋائىيغا شۇ شېئىرنى تۈگىتىپ ئەۋەتسە ياخشىراق بولارمىكىن؟ ئۇ يەنە بىرقۇر يازدى، ئۆزىگە ياقمىغاندىن كېيىن ئۆچۈرۈپ، يەنە يازدى، يەنە ئۆچۈردى، ئاخىرى ئۈچىنچى ئۇرۇنۇشىدا: «ياخشى كىشى كۆرمىگەي يامانلىق ھەرگىز» دېگەن مىسرانى تاپتى ــ دە، ئۇنى ئىچ ــ ئىچىدىن ياقتۇرۇپ، ئىلھام ھاياجىنىدىن ۋۇجۇدىدا تىترەك پەيدا بولدى. نەزىرىدە، ناۋائىي ئۇنىڭ مۇرىسى ئۈستىدىن قاراپ بۇ يېڭى مىسرانى ئوقۇۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ ئادەملەرگە ناۋائىيدەك كۆپ ياخشىلىق قىلغان قىياپەتنىڭ ھېچقاچان يامانلىق كۆرمەسلىكىنى خالايتتى، ئەمدى شۇ خاھىشىنى شېئىرىغىمۇ سىڭدۈرمەكچى بولاتتى.
بابىر تۆتىنچى مىسرانى باشلىغاندا سەۋدەر بېشى ئىشىكتىن باش ئېگىپ كىرىپ، قورقۇپىراق:
— مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى.
— مېنى تىنچ قويۇڭلار، دېمىگەنمىدىم؟
— قۇلىڭىزنى ئەپۇ قىلىڭ...
— يەنە نېمە تەشۋىش؟
— ئەمىرزادەم، ئەگەر موللا بىنائىينى ئەكەلسە، دەرھال خەۋەر قىل، دەپ بۇيرۇغانىدىڭىز.
— شائىر بىنائىي شەھرىسەبزدىن كەپتىمۇ؟
— قاسىمبەگ جانابلىرى چاقىرتىپتۇ.

بابىرمۇ يېزىشنى توختىتىپ قەلەمنى مىز چېتىگە قويدى. تۆۋەندىكى قوبۇلخانىغا چۈشۈپ كېتىۋاتقۇچە بىنائىينىڭ تەقدىرىگە ئائىت مۇرەككەپ ۋەقەلەر خىيالىدىن تەكرار ئۆتۈشكە باشلىدى.

* * *

بابىر ھىراتلىق مەشھۇر شائىر كامالىدىن بىنائىي بىلەن بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن سەمەرقەندكە بىرىنچى قېتىم كەلگەن مەزگىللىرىدە تونۇشقانىدى. بىنائىينىڭ سەنئەتكار خەتتاتلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن ئالاھىدە بىر قوليازما كىتابى بار ئىكەن. كىتاب يىغىشقا ھەۋەسمەن بابىرنىڭ بۇ كىتابقا ناھايىتى ھەۋىسى كەلدى. بىنائىي كىتابنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلماقچى بولدى. بابىر بىنائىينىڭ سەمەرقەندتە مۇساپىر ئىكەنلىكىنى، يوقسۇزلۇق تارتىپ قىينالغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر كىتابپۇرۇشلارنى چاقىرىپ، بۇ كىتابنىڭ ئەڭ يۇقىرى باھاسى قانچە بولۇشىنى سورىدى، كىتابپۇرۇشلار «ئەڭ يۇقىرى باھاسى بەش مىڭ دەرھەم» دېيىشتى. بابىر بۇ پۇلنى بىنائىيغا ئەۋەتىشكە ئۈلگۈرمەي قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قالغانىدى. كېيىن ئۇ كېسەللىكتىن تۇرۇپ، ئەنجانغا بېرىش ئۈچۈن يول ھازىرلىقىنى كۆرۈۋاتقاندا «مەجمۇئى رەشدى» دەپ ئاتىلىدىغان ئاشۇ كىتابنى كۆردى ـ دە، بىنائىيغا تېخى ھەققىنى بەرمىگەنلىكى ئېسىگە چۈشتى. دەرھال خەزىنىچىنى چاقىرىپ، بەش مىڭ دەرھەم ئالتۇننى ساناتتى. كېيىن پۇلنى كىتابدارغا بېرىپ، بىنائىيغا ئەۋەتتى.

بىر چاغدا كىتابدار بىنائىينى تاپالماي قايتىپ كەلدى. مۇساپىر شائىرنىڭ سەمەرقەندتە مۇقىم تۇرىدىغان ئۆيى يوق، ئۇ بۈگۈن نەگىدۇر مېھمانغا كەتكەنىدى. بابىرنىڭ ئادەملىرى ئەنجانغا پاتراق مېڭىش ۋە كۆچ يىغىش ئالاگچىلىقى بىلەن ناھايىتى ئالدىراش بولغانلىقى ئۈچۈن ھازىر بىنائىينى ئىزدەپ يۈرۈش ئۇلارغا ئىنتايىن تەس كەلدى. لېكىن، بابىر:

— شۇ قىيامەتلىك قەرزنى تۆلىمىگۈچە سەمەرقەندتىن قوزغالمايمەن،— دەپ تۇرۇۋالدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سەۋدەر ۋە نەۋكەرلەر شەھەرنىڭ تەرەپ ـ تەرىپىگە ئات چاپتۇرۇشۇپ، ئاخىر بىنائىينى تېپىشتى، ئۇنىڭغا بولغان ۋەقەنى

ئېيتىپ، بەش مىڭ دەرھەم پۇلنى تاپشۇردى.

كىشى مىلىغا ئاچ كۆز پادىشاھلارنى كۆپ كۆرگەن بىنائىي ئۇن ئالتە ياشلىق بابىر مىرزىنىڭ مۇنچىۋالا ھالاللىقىدىن ناھايىتى قاتتىق تەسىرلەندى ـ دە، ئۇنىڭغا ئاتاپ بىر شېئىر يازدى. بۇ شېئىردىن بىر نۇسخىسىنى خەتتاتقا كۆچۈرتۇپ، بابىر مىڭۋاتقاندا ئۇنىڭغا خاتىرە قىلىپ ئەۋەتتى. قىرىق تۆت قۇرلۇق بۇ شېئىردا ئۇ بابىرنى كۆپ ماختىغان:

«شاھ سۇلتانى زاھىرىددىن بابىر،

كى جاھان شۇد زى ستى ئەدلەش پۇر!»

دەپ، گويا جاھان بابىرنىڭ ئادالەت بابىدىكى شۆھرىتىگە تولغىنىنى ئېيتقانىدى، بابىر: «جاھان نەدە، مېنىڭ شۆھرىتىم نەدە!» دەپ، بۇ قۇرلاردىكى مۇبالىغىدىن كۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن زاماندىن كۆپ جەبىر كۆرگەن بىنائىيغا شۇ كىچىككىنە ياخشىلىق سەۋەبىدىن ئېھتىمال، پۈتۈن جاھان ئادالەتكە تولۇپ كۆرۈنگەندۇ، دەپ ئويلىدى.

بىراق، كېيىنچىرەك سەمەرقەندكە شەيبانىخان خان بولدى ۋە شەھەر شائىرلىرىنى يىغىپ بىر مۇشائىرە①ئۆتكۈزدى. بۇ مەجلىسكە بىنائىيمۇ قاتنىشىپ شېئىر ئوقۇدى. خان ئۇنىڭ شېئىرىنى ياقتۇردى ـ دە، بىنائىينى ئۆزىگە مۇلازىم قىلىۋالدى ۋە ئېرىشكەن غەلىبىلىرىنىڭ تارىخىنى يېزىشقا تاپشۇردى. بىنائىي «شەيبانىينامە» دېگەن ئەسىرىنى ئەمدى يېزىشقا باشلى-غان پەيتتە سەمەرقەند يەنە بابىرنىڭ قولىغا ئۆتتى. شەيبانىخان ئەتراپتى-كى جايلاردىنمۇ قوغلىنىپ، بۇخاراغا قاراپ چېكىنگەن كۈنلىرىدە بىنائىي ئۇنىڭ قارارگاھىدىن قېچىپ، سەمەرقەندكە كەلدى. ئۇ بابىر بىلەن ئۇچراشماقچى بولدى، لېكىن قاسىمبەگ ئۇنى شەيبانىخان تەرەپدارى دەپ، بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگۈزمەي، شەھىرسەبزگە ماڭدۇرۇۋەتتى. بابىر بۇ ھادىسىدىن بىقىندا خەۋەر تېپىپ، قاسىمبەگكە:

— ئورۇنسىز ئىش قىلىپسىز، — دېدى، — موللا بىنائىي چوڭ شائىر. ئۆزى كەلگەن بولسا رۇخسەت قىلىش كېرەك ئىدى.

---

① مۇشائىرە — شېئىر ئېيتىشىش مۇسابىقىسى.

قاسىمبەگ سەۋەب كۆرسەتتى:
— چوڭ شائىرىڭىز شەيبانىخاننى ماختاپ شېئىر يازغان.
بابىر كۈلدى:
— بىزنى ماختاپ شېئىر يازغىنىنى بىلمەمتىڭىز؟ تاجدارلار ماختاشنى خالىسا، شائىر نېمە قىلسۇن!
قاسىمبەگ جىددىي تۇرۇپ ئېتىراز بىلدۈرگەندى:
— بۇ ئادەم شەيبانىخاننىڭ مەخپىي كىشىسى بولۇشى مۇمكىن.
بابىر ئويلاپ تۇرۇپ:
— ياق، — دېدى، — ھىراتتا ھۆسەيىن بايقارادەك شاھقا مەخپىي خادىم بولمىغان كىشى شەيبانىخانغا مەخپىي خادىم بولماس.
— ئەمما، بۇ شائىر خوجايەھيانىڭ ھويلىسىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭ تۇزىنى يېگەن، كېيىن خوجايەھيانى ئىنساپسىزلارچە ئۆلتۈرگەن شەيبانىخانغا مۇلازىم بولغان. شۇ ياخشىمۇ؟
— بۇ ياخشى بولمىسا، ياخشىلىق قانداق بولۇشىنى بىز كۆرسىتىشىمىز كېرەك. ئادەم ئەۋەتىڭ، موللا بىنائىينى سەمەرقەندكە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەي ئېلىپ كەلسۇن.
ئاخىرقى سۆز بۇيرۇق تەرىقىسىدا ئېيتىلغىنى ئۈچۈن قاسىمبەگ ئۇنى بىجىرىشكە مەجبۇر بولغانىدى.
... بابىر پەسكە چۈشۈپ دىۋانى ئامغا تۆرىدىكى ئىشكتىن كىردى. كۆپ ئۆتمەي پەگادىكى ئىشكتىن قاسىمبەگ بىنائىينى باشلاپ كىردى.
بىنائىينى بابىر بۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ يىل بۇرۇنمۇ بىر كۆرگەنىدى. شۇ چاغدا ئۇ ناھايىتى سالاپەتلىك ئىدى. ھازىر بولسا ناھايىتى ياداپ، گەۋدىسى ئاللىقانداق كىچىكلەپ قالغان، تونىمۇ، سەللىسىمۇ كونىراپ كەتكەنىدى، پەقەت چوڭ - چوڭ كۆزلىرى ئاۋۋالقىدەك مەغرۇر چاقناپ تۇرۇپتۇ. بابىر ئۇنى قارشى ئېلىپ، ئۆي ئوتتۇرىسىدا قول بېرىپ كۆرۈشتى. ئوڭ يېنىغا قاسىمبەگنى، سول تەرىپىگە بىنائىينى ئولتۇرغۇزۇپ ھال - ئەھۋال سورىدى. شۇ ۋاقىتتا بىنائىي يادقا بىر رۇبائىي ئېيتىپ، يىگۈدەك ئاشلىقى يوقلۇقىنى، كىيەي دېسە تاغارمۇ تېپىلماسلىقىنى ئېيتتى:

نې غەللە مەرا كەز تەۋانەم نوشد،
نې مۇھەملى غەللە تاتەۋانەم پوشد.

دېگەن قۇرلاردىكى نازۇك سۆز ئويۇننى سېزىپ، بابىر ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى. «مۇھەمەل» ئەسلىدە «ئېنىق ئەمەس» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. بۇ سۆز بىلەن موللا بىنائىي ئۆز ئەھۋالىنىڭ ئېنىق ئەمەسلىكىنى ئىشارە قىلماقچى ئىدى. «مۇھەملى غەللە»، يەنى تاغار كىيىدىغان دەرىجىگە يەتكەنلىكىنىمۇ ئېيتىپ، ئۆز ئەھۋالىنى پۇراتماقتا ئىدى، «خان ھۇزۇرىدا تاپقان مەرتىۋىمىز شۇ بولدى!» دېمەكچى ئىدى.

بابىر بۇنىڭ ھەممىسىنى چۈشەنگەن مەنىدە بېشىنى لىڭشىتتى ـ دە، بارماقلىرىنى پېشانىسىگە تىرەپ، بىردەم جىم تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇزايىدىن شېئىرگە شېئىر بىلەن جاۋاب بەرمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن قاسىمبەگ بىنائىيغا «ئالدىماي تۇرۇڭ» دېگەندەك شەرەت قىلدى. بابىر قولىنى پېشانىسىدىن ئالدى ـ دە، بىنائىيگە كۈلۈمسىرەپ قارىدى:

ئىنئامۇ ۋەزىپە بارى بۇيرۇلغۇسىدۇر،
مۇھەملگە بويۇ، غەللەگە ئۆي تولغۇسىدۇر.

بابىردا بۇنچىلىك شېئىريي ئىستېداد بار، دەپ ئويلىمىغان بىنائىي بىردەم ھەيران بولۇپ تۇردى ـ دە، كېيىن تاجىكچە تەلەپپۇز بىلەن:

— يەنە بىر تەكرارلاڭ، ئەمىرزادەم، پېقىر رادىفنى ئۇقۇۋالماقچىمەن! — دېدى.

بابىر شېئىرنى ئىككىنچى ئېيتىشىدا بەزى جايلىرىنى سىلىقلاپ، «غەللىگە ئۆي» جۈملىسىنى «غەللىدىن ئۆي تولغۇسىدۇر» دەپ توغرىلىدى. «بوي» ۋە «ئۆي» دېگەن ئىچكى قاپىيلەر ئۆزىگىمۇ يېقىملىق تۇيۇلۇپ، زوقىنى كەلتۈردى.

— شېئىريي تالانتىڭىزغا تەن بەردىم، ئەمىرزادەم! — دېدى بىنائىي. كېيىن ئۇ ئاق چۈشكەن قويۇق ساقىلىنىڭ ئۇچلىرىنى تۇتاملاپ بىرمەھەل جاۋاب ئىزدىدى. ئاندىن، بېشىنى چاپسان كۆتۈردى:

بىر مۇھەمەل ئۈچۈن مۇنچە ئىنايەت بولدى،
مۇستەئمەل ئەگەر دېسەم نېلەر بولغۇسىدۇر.

بىنائىينىڭ تۈركىي شېئىرغىمۇ مۇنچىۋالا ئۇستىلىقى ئەمدى بابىرنى ھەيران قالدۇردى. بۇ يەردە «مۇھمەل» سۆزى ئۇچىنچى بىر مەنىدە ئىشلىتىلگىنى، يەنى بىنائىينىڭ ئاۋۋالقى رۇبائىيسىغا كەمتىرانە باھا بېرىپ، ئۇنى «مۇھمەل»، يەنى «خام» دەپ ئاتىغىنىمۇ ئاجايىپ ئىدى. «مۇھـمەل»گە «مۇستەئمەل»، يەنى «پىششىق»، «مۇكەممەل» سۆزىنىڭ ئىچىـكى قاپىيە قىلىنغىنىمۇ بابىرغا ناھايىتى ياقتى. ئۇ كاتىپنى چاقىرىپ، موللا بىنائىي ئېيتقان رۇبائىيلارنى يېزىۋېلىشقا بۇيرۇدى.

ئىككى ئوتتۇردا بولۇپ ئۆتكەن مۇشائىرەدىن قاسىمبەگمۇ خېلى تەسىرلەنگەنىدى. شۇ كۈنىلا بىنائىينى ياخشى بىر ھويلىغا ئورۇنلاشتۇردى، بابىرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھارۋىدا ئۇن، گۈرۈچ، بىر قوي، ئىسسىق سەنسەن جۇۋا ئەۋەتىپ بەردى. بىنائىي پادشاھ مۇلازىملىرى قاتارىدا تەمنات ئېلىشقا باشلىدى.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يېڭى سۇر بەقەسەم تون ئۈستىگە سەنسەن جۇۋا كىيگەن بىنائىي يەنە بوستان سارايغا كەلدى. بابىر بۇ نۆۋەت ئۇنى ئىككىنچى قەۋەتتىكى مېھمانخانىدا قوبۇل قىلدى.

بۇ نۆۋەت ئۇلار داستىخان ئەتراپىدا يالغۇز سۆزلەشتى. بىنائىي بابىرنىڭ شەيبانىخان ھەققىدە سوئال سورىشىنى كۈتۈپ، خان سارىيىدا كۆرگەنلىرىنى مەسخىرە بىلەن سۆزلەپ بېرىشكە تەييارلىنىپ كەلگەنىدى. لېكىن، بابىر بىنائىينى خىجالەت قىلماسلىق ئۈچۈن ئۆتكەن قېتىممۇ، بۈگۈنكى سۆھبەتتىمۇ شەيبانىخاننى ئاتايىن تىلغا ئالمىدى. كېيىنكى كۈنـلەردە ناۋايىدىن كەلگەن خەتنىڭ تەسىرىدە يۈرگەن بابىر ھىراتتىن سۆز ئاچتى. ئۇ ناۋايى بىلەن بىنائىينىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە بەزىبىر سۆزلەرنى ئاڭلىغان، ئەمدى بۇنىڭ تەپسىلاتلىرىنى بىلگۈسى كېلەتتى.

شەيبانىخان تىلغا ئېلىنمىغانلىقىدىن يېنىكلەشكەن بىنائىي كۈلۈپ گەپ باشلىدى:

— ئەلىشىربەگنىڭ قۇلاقلىرى ئاغرىغاندا كۆك قىيىق باغلىغانىكەن. بۇنى گەزلىمىچىلەر ئاڭلاپ، كۆك رومالغا «نازى ئەلىشىرىي» دەپ نام قويۇپ ساتىدىغان بولۇشتى. ئەلىشىربەگ ئۇلۇغ سىما، نامغا يارىشىدىغان

ئۇلۇغ ئىختىرالارنى قىلغان. يەڭگىلتەك كىشلەرنىڭ ئەرزىمىگەن نەرسە-لەرگىمۇ «ئەلشىربي» دەپ نام قويۇپ پۇل تېپىشلىرى پىقىرنىڭ دىتىغا ياقمىدى. ئىشكىمگە غارايىپ ئىگەر ياساتتىم ـ دە، بۇنىڭغىمۇ «ئەلشى-ربي» دەپ ئات قويدۇم. كېيىن شۇ ئىگەرمۇ مەشھۇر بولدى! مەن بۇنىڭ بىلەن سودىگەرلەرنىڭ قاملاشمىغان سۆزلىرىنى مەسخىرە قىلغانىدىم. ئەمما، ئىغۋاگەرلەر بۇنى «ئەلشىربەگكە هۆرمەتسىزلىك» دەپ سۆز ـ چۆچەك قىلىشتى، ئىككى ئوتتۇرىغا داغ چۈشۈرۈشتى.

موللا بىنائىي چاقچاق ئارىلاش باشلىغان سۆزىنى ھەسرەتلىك ئاۋاز بىلەن تۈگەتتى:

— ئەمىرزادەم، مېنىڭ ئەلشىر ناۋايىغا ئىھتىرامىم چەكسىز! پىقىر ئۇ زاتنىڭ سۆھبەتلىرىدىن بەھرىمەن چاغلىرىمنى ئەسلىسەم يۈرىكىم ئېزىلىدۇ.

— يامان ئادەملەر چۈشۈرگەن داغنى ئوتتۇرىدىن ئېلىۋېتىش مۇم-كىن ئەمەسمىكىن؟

— مەن هازىر شۇ داغنى يوقىتىش ھەرىكىتىدىمەن: مۇساپىرچىلىقتا يۈرۈپ، ئەلشىر ناۋايىغا ئاتاپ بىر قەسىدە يازدىم. رۇخسەت قىلىنسا، بەزى جايلىرىنى ئەمىرزادەمگە ئوقۇپ بېرەي.

— مەرھەمەت!

موللا بىنائىي ئۆزى يازغان شېئىرىي ئەسەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياد بىلەتتى، هازىرمۇ بىر بۇلۇڭغا تىكىلىپ «مەجمەئۇل غەرايىب» دېگەن قەسىدىسىنى يادقا ئېيتىشقا باشلىدى. موللا بىنايى ناۋايىدىن يىراقتا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى سېغىنىپ:

بې تۇچۇن ئابى دەرغەمەم دەرغەم،
بې تۇچۇن رۇدى كوھەكەم گىريان[1].

دېگەندە بابىر زوقلىنىپ بېشىنى سىلكىپ:

— ئۇھ، — دەپ قويدى.

---

[1] سەنسىز غەمدە سۇيىدەك دەردۇغەمدىمەن، سەنسىز كوھەك (زەرەپشان) دەرياسىدەك يىغىدامەن.

قەسىدە ئوقۇلۇپ توختىتىلغاندا بابىر تەسىرلەنگەنلىكىدىن قەسىردە ئولتۇرغىنىنىمۇ ئۇنتۇغانىدى. ئۇ ئەتراپىغا قاراپ گويا مېھمانخانىغا يىراقلار-دىن قايتىپ كەلگەندەك بولدى.

— مەۋلانا، بۇ قەسىدىنى ئەلشىربەگكە نىمشقا ئەۋەتمەيسىز؟

— ھىراتقا بارىدىغان تەييار ئادەم يوق، ئەمىرزادەم.

— بىز يېقىندا ھىراتقا ئەلچى ئەۋەتمەكچىمىز. كەمىنىگە ئەلشىربەگ-دىن مەكتۇپ كەلگەنىدى، جاۋابىنى يېزىپ ئەۋەتمەكچىمەن.

— ئەمىرزادەم، قېنى، قۇللىقىڭىزنىڭ بۇ قەسىدىسىنىمۇ...

— مەرھەمەت، خەتتاتقا بېرىپ كۆچۈرتۇش زۆرۈر بولسا، مەن بۇيرۇيمەن. كېيىن ئەلچىدىن بېرىۋېتىمىز.

موللا بىنائىي خۇرسەن بولۇپ چىقىپ كەتتى. بابىر يەنە خاسخانىغا كىرىپ، چالا قالغان شېئىرىنى قولىغا ئالدى. بىراق، ئەمدى چوڭ شائىر بىلەن بولغان ئۇزاق سۆھبەتتىن كېيىن، ئاۋۋالقى شېئىرلىرى ناۋايىغا ئەۋەتىشكە مۇناسىپ ئەمەستەك تۇيۇلدى. ئۇنىڭغا ئىلگىرى ئاددىي تۇيۇل-دىغان نەرسىلەرمۇ ئەسلىدە ناھايىتى مۇرەككەپ ئىكەنلىكى ھازىر ناھايىتى ئېنىق سېزىلىۋاتقاندەك بولاتتى. ھەممە نەرسىنى مۇھىت، دۇنيا ئەھلى مۇرەككەپلەشتۇرىدۇ. ھىراتتا ياشاۋاتقان ئەلشىر ناۋايىنىڭمۇ، ھازىر بابىرغا كۆپ نەرسىلەرنى كۆيۈنۈپ ئېيتىپ بەرگەن بىنائىينىڭمۇ مۇھىتتىن، زامانە ئەھلىدىن نارازى بولغىنى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. بابىرنىڭ ئۆزى بۇ زاماندىن ئاز جاپا تارتتىمۇ؟

كىم كۆرۈپتۇ، ئەي كۆڭۈل، ئەھلى جاھاندىن ياخشىلىق!

بۇ ئۇتلۇق قۇر قەغەزگە تېز ھەم راۋان چۈشتى. بابىر ئۆز زېھنىنىڭ گويا بىلىنىپ، ئۆتكۈرلىشىپ قالغىنىنى سېزىپ تۇراتتى. ئۇ ھازىر خىيال كۆزى بىلەن ھىراتتىكى ئەلشىر ناۋايىنى ئېنىق كۆرۈۋاتقاندەك قىلاتتى. بابىر مۇھىتتىن، زاماندىن، پەقەت ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلەيدىغان جاھان ئەھلىدىن ياخشىلىق كۈتكەن ئادەمنىڭ ئالدىنىشى مۇقەررەرلىكىنى ناۋايىغا ئېيتىپ دەردلەشكۈسى كېلەتتى:

كىمكى ئاندىن ياخشى يوق، كۆز تۇتما ئاندىن ياخشىلىق.

يەنى، ئۆز مۇھىتىدىن يۇقىرى تۇرالمايدىغان ئادەم بىرىگە ياخشىلىق قىلالمايدۇ. ئەلىشىر ناۋايىنىڭ ئادەملەرگە شۇنچە كۆپ ياخشىلىق قىلىۋاتقىنى بابىرغا ئۇنىڭ جاھان ئەھلىدىن مۆلچەرلىگۈسىز يۈكسەك ئىكەنلىكىنى روشەن كۆرسىتىۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇ ئۆز كۆڭلىنىمۇ مانا شۇ يۈكسەكلىككە ئۈندەپ يەنە بىر بېيىت يازدى:

باري ئەلگە ياخشىلىق قىلغىلكى، مۇندىن ياخشى يوق،
كىم دېگەيلەر دەھر ئارا قالدى فەلاندىن ياخشىلىق.

شۇ كېچىسى بابىر ناۋايىغا ئاتالغان مەكتۇپىنىمۇ، شېئىرىنىمۇ يېزىپ تۈگەتتى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، بۇ مەكتۇپ مەخسۇس ئەلچى بىلەن سەمەرقەندتىن ھىراتقا يوللاندى. بابىر ناۋايىدىن قىش چىققۇچە جاۋاب ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى، بىراق قىش چىقىپ، سېرىقچېچەك ئەمدى ئېچىلغان كۈنلەردە ھىراتتىن مۇسىبەتلىك خەۋەر كەلدى: قىش چىللىسى پەيتىدە تېخى بابىر ئەۋەتكەن ئەلچى يولدا چېغىدا ئەلىشىر ناۋايى ۋاپات بولغانىدى. بابىر ئۆزىگە ئۇلۇغ بىر مۇرەببىي تاپتىم، دەپ خۇشاللىنىپ يۈرگەندە، كاج پەلەك ئۇنى بۇ مەدەتكارىدىنمۇ جۇدا قىلغانىدى.

7

دۆڭگە ئۇچقاندەك چىقىۋاتقان ئۇچقۇر ئاتنىڭ تۇيىقى يەردىن باش كۆتۈرۈپ، بۈگۈن ـ ئەتە ئېچىلاي دەپ قالغان لالە غۇنچىسىنى ئېزىپ-يەنجىپ ئۆتتى. بۇ ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان شەيبانىخاننىڭ كۆزلىرى بولسا تۆۋەندىكى كەڭ تۈزلەڭلىكتە قارا قۇشقاچتەك دۈكۈرۈشۈپ بەيگە ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاتلىقلاردا ئىدى.

تىنىق باھار ئاسمىنىنىڭ بىر چېتىدە سەمەرقەند بىلەن بۇخارا ئارىلىقىدىكى ئەڭ مەشھۇر قورغان بولغان دەبۇسىيە[1] قەلئەسى سۆلەتلىك

① دەبۇسىيە — «تۆمۈر قورغان» دېمەكتۇر. زىياۋىددىن دېگەن جايدا ھازىر بۇ قەلئەنىڭ خارابىلىرى بار.

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. كەچ كۈزدە بۇ قەلئەمۇ شەيبانىخاننىڭ قولىدىن چىقىپ بابۇرغا ئۆتۈپ كەتكەندە، خان قوشۇنى بۇخاراغا چېكىنىپ، ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. روھى چۈشكەن بەزى سەركەردىلەر: «ئېسىمىزنىڭ بارىدا كۆدە ــ كۆرپىنى يىغىشتۇرۇپ، تۈركىستانغا قايتىۋالايلى!» دېيىشـكەنىدى. ئەمما، شەيبانىخاننىڭ سەمەرقەندتىكى مەخپىي خادىملىرى بابۇرـنىڭ شائىرلار ۋە ئالىملارنىڭ سۆھبىتىگە بېرىلىپ، يېڭى جەڭلەرگە تەييارـلىنىشى سۇس بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. قولدىن قولغا ئۆتۈپ، كۆپ بۇلانغان سەمەرقەند باھارغا كىلىپ يەنە ئاچارچىلىق ۋە قەھەتچىلىك بالاسىغا يولۇققانىدى. بۇنىڭ ھەممىسى شەيبانىخاننى دادىللاشتۇردى. يېقىندا ئۇ بۇخارادىن دەبۇسىيگە قوشۇن تارتىپ كەلدى. قەلئەنىڭ ئېگىز تاملىرىغا ئۇلاردىنمۇ ئېگىز شوتىلارنى قويدۇردى. قەلئە ھىمايىچىلىرى يۇقىرىدىن ئوق ۋە تاش ياغدۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، خان ئۆز ئەسكەرلىرىگە تەپ تارتماي چىقىۋېرىشنى بۇيرۇدى. ئادەملەرنىڭ ئۆلگەنـ تىرىلگىنىگە قارىماي چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھىمايىچىلار يۇقىرىدىن چوڭ لىم ياغاچلارنى ئېتىشتى، كۆيۈپ تۇرغان ياغلارنى چىقىۋاتقانلارنىڭ بېشىـدىن قۇيۇشتى. تام تۈۋى ئۆلۈكلەرگە توشۇپ كەتتى. خان نەۋكەرلىرى قورقۇپ چېكىنىشكە باشلىدى. شۇ چاغدا شەيبانىخان بىر تۇغقان ئۇكىسى مەھمۇدخاننى ۋە قەدىرلىك ئوغلى تۆمۈرخاننى پۈتۈن نەۋكەرلىرى بىلەن جەڭگە سالدى. خاننىڭ ئۇكىسى ۋە ئوغلىنىمۇ ئايىماي ۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جەڭچىلەر يەنە شوتىلارغا ئېسىلدى. يۇقىرىدىن يېغىۋاتقان ئەجەل شوتىغا چىقىۋاتقانلارنى ئۈجمىدەك تۆكۈۋاتقان بولسىمۇ بىرنەچچە يۈز كىشى شاۋقۇن ــ سۈرەن بىلەن تام ئۈستىگە چىقىپ كەلدى. تام ئۈستىدىكى جەڭدە ئىككىلا تەرەپتىن ناھايىتى كۆپ ئادەم قىرىلدى، ئۆلۈكلەر تۆشۈكـلەرنى ئېتىپ قويغانلىقىدىن تۆۋەنگە ئوق ئېتىش مۇمكىن بولماي قالدى. خان قوشۇنى سان جەھەتتىن بىرنەچچە باراۋەر كۆپ ئىدى ۋە شوتىلاردىن ئارقىمۇئارقا چىقىپ كېلىۋاتاتتى.

بابۇردىن ياردەم سوراپ كەتكەن چاپارمەن سەمەرقەندكە يېتىپ بارغۇچە شەيبانىخان دەبۇسىينى قانغا ملەپ ئاخىر ئالدى ــ دە، ھىمايىـ

چىلارنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرماي قىلىچتىن ئۆتكۈزدى.

بۇ زەپەر خان قوشۇنىنىڭ روھىنى كۆتۈردى. ئەمدى شەيبانىخان دەبۇسىينى تاغدەك بىر تاياىچقا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنىڭدىن سەمەرقەند ئۇس-تىگە سەكرەش تەييارلىقىنى كۆرمەكتە ئىدى.

ھازىر تۆۋەندە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بەيگىمۇ ئاددىي كۆڭۈل ئېچىش ئەمەس. بابىر بىلەن بولىدىغان ھەل قىلغۇچ جەڭلەردە شەيبانىخانغا ئەڭ زور، ئەڭ ئۇچقۇر ئاتلار كېرەك.

تۈنۈگۈن سەمەرقەندتىن كەلگەن دەرۋىش كىيىمىدىكى بىر جاسۇس بابىرنىڭ خوتۇنى قىز تۇغقانلىقىنى، ئىسمىنى پەخرىنىسا قويغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. شەيبانىخان بەيگىدە بىر - بىرىدىن ئۆزۈپ، سار، بۈركۈتلەردەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان يىگىتلەرگە زوق بىلەن تىكىلدى - دە، ئۆزىچە دېدى: «مەيلى، بابىر كۆزدىكى غەلىبىسىدىن پەخرلىنىپ، قىزىغا پەخرىنىسا، دەپ ئات قويسۇن، كېرىلىپ شېئىرنى يېزىپ يېتىۋەرسۇن! ئۇنىڭغىچە مەن بۈركۈتلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۇۋغا ئۆگىتىمەن».

شەيبانىخان تېخى ھېچقايسى جەڭگە مۇنچىلىك جان - جەھلى بىلەن تەييارلانغان ئەمەس. ئۇ بابىرنى يېڭىش ئاسان ئەمەسلىكىنى سېزەتتى. بابىر ئەمدى ئۇن توققۇزغا كىرگەن ياش يىگىت بولسىمۇ ناھايىتىمۇ ئىستېداتلىق، ناھايىتىمۇ باتۇر سەركەردە ئىكەنلىكىنى شەيبانى-خان ئەمەلىيەتتە كۆردى. ھازىر بۇ ئەتراپتىكى شەھەر ۋە قىشلاقلارنىڭ كۆپچىلىكى بابىرغا يان باستى. شەيبانىخاننىڭ دۈشمەنلىرى بولسا بېھساب. سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بۇلتۇر شەيبانىخانغا قوشۇلغانىدى. بابىر سەمەرقەندنى ئالغاندىن كېيىن ھەممىسى ئۇنىڭ تەرىپىگە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى. بابىرنىڭ قوشۇنى كۈنسېرى كۆپىيىپ كەتمەكتە. ھەتتا ئەنجاندىكى ئەھمەد تەنبەلمۇ ئۇكىسى سۇلتان خەلىلنى ئىككى يۈز نەۋكىرى بىلەن بابىرنىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتىپتۇ. شەيبانىخان شۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھازىر بابىرنىڭ ئابرۇيى ناھايىتى زور ئىكەنلى-كىنى، ئۇنىڭدىن ھەتتا ئەھمەد تەنبەلمۇ قورقۇپ قالغانلىقىنى سەزدى.

مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، يازغىچە بابىرنىڭ قوشۇنى يەنىمۇ كۆپىيىدۇ.

شەيبانىخان ھەل قىلغۇچ جەڭنى تېزلەتمىسە، كېيىن ئۇتقۇزىدۇ.

* * *

شەيبانىخان سۇلتانلىرى بىلەن كېڭىشىپ، باھارنىڭ باشلىنىشى بىلەن بۇخارا ۋە دەبۇسىيە قەلئەسىنى ئىشەنچلىك ئادەملىرىگە قالدۇردى-دە، ئۆزى سەمەرقەند تەرەپكە قوشۇن تارتىپ كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭدىن سەل ئاۋۋال شەيبانىخان بابىرغا مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنى مەساپ ئۇرۇشقا①چاقىرغان، «مەردلەر مەيداندا سىنالسۇن، قەلئەدە بېكىنىپ يېتىش ياش بالىنىڭمۇ قولىدىن كېلىدۇ!» دېگەن مەزمۇندا ئاچچىق كىنايىلەر قىلغانىدى.

ئاخىر، بابىرمۇ سەمەرقەندتىن قوشۇن بىلەن كەلدى ـ دە، سەردپۇلدا②شەيبانىخان ئەسكەرلىرىدىن بىر تاش بېرىرەكتە توختاپ، جەڭگە تەييارلىنىشقا باشلىدى. بابىر زەرەپشان دەرياسى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر جاينى ئوردا قىلىپ ئەتراپىغا چوڭقۇر خەندەكلەر قازدۇردى، شاخ ـ شۇمبىلاردىن ئوق ئۆتمەيدىغان ئىھاتىلەر ياساتتى.

قارىغاندا بابىر مەساپ ئۇرۇشقا ئانچە تېز كىرىشمەكچى ئەمەس ئىدى، كەيىندىن يەنە يېڭى كۈچلەر يېتىپ كېلىشىنى كۈتمەكتە ئىدى. بىراق، شەيبانىخانىنىڭ يىغىلىدىغان ئەسكەرلىرى يىغىلىپ بولغان. ئەمدى يىراق تۈركىستاندىن يېڭى كۈچ يېتىپ كېلەلمەسلىكى ئېنىق. شەھرىسەبزدىن كەلگەن مەخپىي خەۋەر خاننى دەككە ـ دۈككىگە سېلىپ قويدى..ئاشۇ تەرەپتە باقى تارخان ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇن توپلىغانمىش، يەنە مىڭچە ئەسكەر يىغىپ، كېيىن ھەممىسىنى بابىرغا ياردەم قىلىشقا ئېلىپ كەلمەكچىمىش. ئەگەر بۇ قوشۇنمۇ بابىرغا كېلىپ قوشۇلسا، شەيبانىخان يېڭىلىشى مۇمكىن. خان ئۇرۇشنى چاپسانراق باشلاشنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ، بابىرنىڭ قارارگاھىدا مۇنەججىملىك قىلىپ يۈرگەن مەخپىي خادىمىغا خەۋەر ئەۋەتتى. «ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ، بابىرنى چاپسانراق جەڭ قىلىشقا كۈندۈرسۇن، ئەگەر ئىشنى سوزسا، جاسۇسلۇقىنى

---

① مەساپ ئۇرۇش — ئوچۇق جايدا يۈزمۇيۈز ئېلىشىش.
② سەرىپۇل — ھازىرقى كاتتا قورغان شەھىرى يېنىدىكى بىر قىشلاق.

پاش قىلىپ كاللىسىنى ئالدۇرىمەن!» دەپ مۇنەججىمگە تەھدىت قىلدى.

بۇ مۇنەججىمۇ شائىر بىنائىيغا ئوخشاش، خان قارارگاھىدىن بابىر ھۇزۇرىغا قېچىپ بارغانىدى. بابىرنىڭ رەھمىنى كەلتۈرۈش ئۈچۈن مۇنەججىمنى ئۆياققا قاچۇرۇشتىن بۇرۇن كالتەكلەپ ئېغىز - بۇرنىنى قان قىلغان، كىيىملىرىنى تىتماتاڭ قىلغانىدى. مەۋلانا شەھابىددىن ئىسىملىك بۇ مۇنەججىمنىڭ ھازىر بابىر سارىيىدا ئىززەت - ھۆرمەتتە ئىكەنلىكىمۇ شەيبانىخانغا مەلۇم ئىدى. خاننىڭ مەخپىي تاپشۇرۇقى قەلەندەر قىياپىتىدىكى كىشىسى ئارقىلىق مۇنەججىمگە يەتكۈزۈلگەن كېچىسى شەيبانىخان ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن بابىر ئوردىسىغا باستۇرۇپ باردى. ناغرىلار، كانايلار چالدۇرۇپ، ئىستىھكام تاملىرى ئارقىلىق ئوق ياغدۇردى.

ئاتلار خەندەكلەردىن ئۆتەلمەيتتى، ئەمما خان ئەسكەرلىرىنىڭ ھاقارەت ئارىلاش ۋارقىراپ - جارقىراشلىرى ئوردىدا ئولتۇرغان بابىرغا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە ئېنىق ئاڭلىناتتى.

— جېنىڭ بولسا مەيدانغا چىق!

— قورقۇنچاقلار، كورۇك توخۇدەك تۇخۇم بېسىپ يېتىۋېرەمسەن؟

— بابىرىڭدا يۈرەك بولسا ئۇلۇغ خانغا ئۆزىنى كۆرسەتسۇن!

— مەرد بولسا مەيدانغا چىقسۇن!

مۇداپىئەدە ياتقان ئادەملەرگە كېچىدىكى ھۇجۇم ۋە شاۋقۇن - سۈرەن ئېغىر تەسىر قىلىشىنى شەيبانىخان ياخشى بىلەتتى. بابىرنىڭ ئوردىسى ئەتراپىدا ئۇنىڭ يۈزلەپ ئاتلىقلىرى «ئۇرە - ئۇرە!» دېيىشىپ، ھەممىنى لەرزىگە كەلتۈرۈشتى، دالدا قىلىنغان شاخ - پاخاللارغا يېنىپ تۇرغان يا ئوقلىرىنى ئېتىشىپ، بىر - ئىككى ئورۇنغا ئوت قويۇۋەتتى. ئىچكىرىدىنمۇ ئوقلار ئېتىلدى، غەزەپلەنگەن نەۋكەرلەرنىڭ ھاقارەتلىرى ئاڭلاندى، ئەمما خان قوشۇنى بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن ھېچكىم يۈرەك توختىتىپ چىقالمىدى.

شەيبانىخان بابىرنىڭ كېچىسى تۇيۇقسىزدىن مەيدانغا قوشۇن تارتىپ چىقماسلىقىنى ئالدىن بىلەتتى. چۈنكى، ھەرقانداق ئەقىل - ھوشى بار سەركەردە بۇ قاراڭغۇ كېچىدە كەلكۈندەك يامراپ كەلگەن لەشكەر ئالدىغا

تەبىيارلىقسىز، تەرتىپسىز ئېتىلىپ چىقماسلىقى ئۈز - ئۈزىدىن ئايدىڭ ئىدى. بۇ كېچىدىكى شاۋقۇن - سۈرەن شەيىانىخانىغا ئۈز لەشكەرلىرىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن كېرەك ئىدى. ئۇ ئۈزىنىڭ ھېچ نەرسىدىن قورقماسلىقىنى، بابىرنىڭ بولسا گويا تىزى غالىلداپ، ئىستىھكامدىن بېرىغا چىقالمايۋاتقانلىقىنى ھەر ئىككى تەرەپكە نامايىش قىلماقچى، شۇنىڭ بىلەن ياش دۈشمەنىنىڭ ئىززەت - نەپسىنى قوزغاتماقچى ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، بۇ كېچىدىكى ھۇجۇم بابىر قارارگاھىدا ئىش ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇنەججىمنىمۇ دادىللاشتۇرۇشقا قارىتىلغانىدى.

راستتىنمۇ بۇ كېچىدىكى ھۇجۇم بابىرنىڭ ئىززەت - نەپسىگە قاتتىق تەگدى. مۇنەججىم بولسا ئاسماندىكى يۇلتۇزلار تەركىبىنى مۇرەككەپ تەرزدە ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ: «ھازىر سەككىز يۇلتۇز سىز تەرەپتە توغرا تۇرۇپتۇ، — دېدى، — يەنە ئىككى كۈن ئۆتسە، بۇ سەككىز يۇلتۇز دۈشمىنىڭىز تەرەپكە ئېغىپ كەتكۈسى، ئەگەر ئەتە - ئۆگۈن جەڭگە ئاتلانسىڭىز، غەلىبە سىزنىڭ بولۇشىدىن پۈتۈن ئاسمان جىسىملىرى دالالەت بەرمەكتە!»

ئاخىرى شۇ سەۋەبلەر بىر بولۇپ، بابىر شەھرىسەبز ۋە تاشكەنتتىن كېلىدىغان چوڭ ياردەمنى كۈتۈپ ئولتۇرماستىن، ئۆگۈنلۈككە — چارشەنبە كۈنى جەڭ مەيدانىغا چىقىشقا قارار قىلدى. مۇنەججىم بۇنى ئاشۇ ئالاقىچى قەلەندەر ئارقىلىق شەيىانىخانغا يەتكۈزدى.

شەيىانىخان چارشەنبە كۈنى ھايات - ماماتى ھەل بولۇشىنى سېزىپ، بارلىق ئىستېداتىنى، پۈتۈن تەجرىبىسىنى ئىشقا سېلىشقا باشلىدى. كۈن بويى بولغۇسى جەڭ مەيدانىنىڭ ھەربىر ئېگىز - پەس جايلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى، قۇياش قاياقتىن چىقىپ، شامال قايسى تەرەپتىن سوقۇشىغا ئېتىبار بەردى. كېچىسى بولسا ئاتلىرىنى ئېگەرلىتىپ، ھەممە نەرسىنى تەق قىلىپ يېتىشنى بۇيرۇدى.

چارلىغۇچىلار ئەزان ۋاقتىدا بابىر قوشۇنىنىڭ ئالدىراش سەپلىنىۋاتقانلىقىنى ۋە بايراق تىكلەۋاتقىنىنى ئېيتىپ كەلگەن ھامان شەيىانىخانمۇ بارلىق ئەسكەرلىرىنى پەسكە تۇرغۇزدى. ئاتتا سەپلەرنى ئايلىنىپ چىقتى.

— شۈكۈرلىرىم! — دەپ جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن قوشۇنغا مۇراجە-ئەت قىلدى، — بۇ ئەتراپتا بىزنىڭ خۇدادىن باشقا تايانچىمىز يوق. ئاتا يۇرتىمىز يىراق، يېڭىلسەك يېتەلمەيمىز، بىردىنبىر نىجات — يېڭىش! مېنىڭ پەرۋەردىگاردىن ئۈمىدىم چوڭ. چۈشۈمدە ئايان بولدى، نېسىپ قىلسا، غەلبە بىزنىڭكى!

— ئىنشائاللا! — دېدى ئۇنلاپ ئاۋاز بىراقلا.

ئۇزاق قىلىنغان مەشقلەر بىكارغا كەتمىگەنىدى. خاننىڭ قوشۇنى گويا بىر تەن - بىر جان بولۇپ ھەرىكەت قىلاتتى، خۇددى چىڭ تارتىلغان يادەك ئوتتۇرىسى ئازراق ئالدىغا چىقىپ باراتتى. سول تەرىپى دەريا. شەيبانىخان قوشۇننى ئوڭ تەرەپتىكى كەڭلىكلەردىن دەريا تەرەپكە يانداشتۇرۇپ ماڭدۇردى. چۈنكى، دەريا تەرەپ يانتۇراق ئىدى، بۇگۈن شامالمۇ جەنۇبتىن چىقماقتا ئىدى. يول يانتۇ بولسا ۋە شامال كەينىدىن چىقسا، ئۇچقۇر ئاتلار يەنىمۇ چاپسانراق چېپىشى مۇمكىن. شەيبانىخان بۇگۈن قوللانماقچى بولغان تولغىما ئۇسۇلى چاقماق تېزلىكىدە ھەرىكەتلە-نىشنى تەلەپ قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئاتلارنىڭ ئۇچقۇرلىرىنى بۇرۇنلا بەلگىلەپ قويغان. بۇگۈن بولسا شامالنىڭ يۆنىلىشىنىمۇ، يەرنىڭ يانتۇلۇ-قىنىمۇ ھېسابقا ئالغانىدى.

شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ جەنۇبتىن يانچە يېقىنلىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن بابىر قوشۇنى دۈشمەن بىلەن يۈزمۇيۈز ئۇچرىشىش ئۈچۈن ئوڭ قانىتىنى ئالدىغىراق چىقىرىپ، دەرياغا كەينىنى قىلدى - دە، جەنۇب تەرەپكە بۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئوتتۇرىلىقتا ئىككى - ئۈچ چاقىرىمچە ئارىلىق قالغاندا شەيبانىخان خاس نەۋكەرلىرى، خىزمەتچىلىرى ۋە بايراقدارى بىلەن بىللە ئېگىز بىر دۆڭدە توختىدى. بابىرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش بىر دۆڭلۈكتە ئاتلىق تۇراتتى، ئۇنىڭ كەينىدىكى دەريانىڭ سۈيى ئەتىگەندىكى قۇياش نۇرىدىن تاۋلىنىپ كۆرۈنەتتى.

بابىرنىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدا تۇرا[1] كۆتۈرگەن، دەستىسى ئۇزۇن

---

[1] تۇرا — قالقاننىڭ بىر تۈرى. ئاتلىقلارنىڭ قالقىنىدىن چوڭراق بولىدۇ.

نەيزىلەر ۋە ئايپالتىلار بىلەن قورالّلانغان پىيادىلەرمۇ تۇرغۇن ئىدى. ئەگەر ئاتلىقلار ئۇلارغا توغرىدىن ـ توغرا دۇچ كەلسە، ئۇزۇن نەيزىلەر ئاتقا ياكى ئاتلىققا سانجىلىدۇ. شەيبانىخان پىيادىلەرنىڭ ئوتتۇرىدا كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ قوشۇنىغا دۈشمەن مەركىزىنى ئوچۇق قالدۇرۇشنى، دۈشمەننىڭ ئىككى قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئىككى يىقىنىدىن ۋە كەينىدىن زەربە بېرىشنى بۇيرۇغانىدى.

ئوڭ قاناتتىكى مەھمۇد سۇلتان، جانىبەگ سۇلتان ۋە تۆمۈر سۇلتان خاننىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ، دۈشمەنگە بىر چاقىرىم قالغاندا ئاتلىرىنى توساتتىن ئوڭ تەرەپكە بۇراشتى ۋە بابىر قوشۇنىنىڭ سول قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ سول قانىتىدىكى مەشھۇر لەشكەر بېشىلەر ھەمزە سۇلتان ۋە مەدھى سۇلتانمۇ مەركەزگە تەگمەي، بابىرنىڭ ئوڭ قانىتىنى ئايلىنىپ ئۆتمەكتە ئىدى.

ئەڭ زور كۈچلىرىنى مەركەزگە قويغان بابىر ئاۋۋال تۈزگەن پىلانىنى ئالدىراشلىق بىلەن ئۆزگەرتىشكە باشلىدى. بابىر مەركەزگە قويغان قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى ئوڭ قاناتقا قوشۇلۇپ، شەيبانىخاننىڭ سول قانىتىغا ھۇجۇم قىلدى.

تولغىمانىڭ بىر نازۇك جايى شۇنىڭدىكى، مەركەزگە تەگمەي ئۆتكەن ئىككى قانات بىر ـ بىرىدىن ئاجرىلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى. دۈشمەن ئۇلارنى ئىككىگە بۆلۈۋېتىشى، كېيىن كەينىدىن ھۇجۇم قىلىپ تولغىما ئىشلەتمەكچى بولغانلارنىڭ ئۆزلىرىنى تولغاپ، قورشىۋېلىشى مۇمكىن ئىدى. ھازىر شەيبانىخان قوشۇنىنىڭ سول قانىتى خۇددى مانا شۇ ئەھۋالغا چۈشۈشكە باشلىدى. ئەمما، مانا شۇ يەردە ئەڭ يۈگۈرۈك ئاتلارنىڭ تاللانغىنى ئەسقاتتى. بابىرنىڭ ئاتلىقلىرى ئالدىدىن كېسىپ چىقىشقا ئۇلگۈرەلمىدى. مەھمۇد سۇلتان باشلىق ئۈچ ـ تۆت يۈز چەۋەنداز دۈشمەن قوشۇنىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولدى. ئوڭ قاناتتىن ھەمزە سۇلتاننىڭ ئىككى يۈز ئاتلىقمۇ ئۇچقۇر ئاتلاردا دۈشمەننى ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېلىپ، مەھمۇد سۇلتاننىڭ يىگىتلىرىگە قوشۇلدى. بابىر قوشۇنى كۈتۈلمىگەندە ھەم ئىككى ياندىن، ھەم كەينىدىن زەربە يەپ ھودۇقۇپ قالدى.

جان ئاچچىقىدا ۋارقىراۋاتقان، قىلىچ ۋە ئوق زەربىسىدىن يىقىلىۋاتقان، ئاياغ ئاستىدا مىجىقلىنىپ چىرقىراۋاتقان ۋەھىمىلىك ئاۋازلار، تىغ، نەيزە زەربىلىرى، «ئۇر، ھە، ئۇر!» دېگەن ۋارقىراشلار ئاتلارنىمۇ قۇترىتىۋەتكەنىدى. بابىر قوشۇنىنىڭ دەسلەپكى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى بۇزۇلۇپ كەتتى، ئىككى تەرەپنىڭ ئاتلىقلىرى بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ، پىيادىلەرنىڭ ئۈستىگە ئاتلىق باستۇرۇپ كەلدى. پىيادىلەرنى ئەمدى ئۆز قوشۇنىنىڭ ئاتلىقلىرىمۇ بېسىپ، يەنجىپ كېتىشكە باشلىدى.

ئوچۇق قالغان مەركەزدىن بابىر ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئوتنىڭ يالقۇنىدەك ئېتىلىپ چىقتى ـ دە، شەيبانىخان تۇرغان دۆڭلۈككە ھۇجۇم قىلىپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قاناتتىكى تۆمۈر سۇلتان بىلەن جانىبەگ سۇلتاننىڭ يىگىتلىرى تېخىچە قورشاۋدىن چىقالمايتتى. شەيبانىخان تەرەپكە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئاتلىقنىڭ ئوزايىي ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئىدى. كۆپەكبىينىڭ ئۈچ ـ تۆت يۈز يىگىتى قىرغىن بولۇۋاتقان جايدىن چىقىپ، دۈشمەن ئاتلىقلىرىنىڭ كەينىگە چۈشتى، ئەمما ئوتتۇرىدىكى مۇساپە خېلى يىراق. كۆپەكبىي يېتىپ كەلگۈچە بۇياقتىكىلەر شەيبانىخاننى پۈتۈن خىزمەتچىلىرى بىلەن يانجىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئىدى. بۇنى سەزگەن خاننىڭ خىزمەتچىلىرى ھودۇقۇپ قېلىشتى. ياۋاشراق ئات مىنىپ چىققان موللا ئابدۇرەھىم:

— ھەزرىتى ئىمامى زامان، ۋاقىت ئۆتتى، بىخەتەر جايغا چېكىنەيلى! — دېدى.

شەيبانىخاننىڭ رەڭگىدە قان قالمىغان. ئۇ بىخەتەر جايغا كېتىشنىمۇ خالايتتى، ئەمما بۇ دۆڭلۈكتە ئۇ بايراقلار بىلەن تۇرۇپتۇ. ئەگەر تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتسىلا، ئەسكەرلىرى قايرىلىپ قاراپ، ئۇنى ۋە بايراقلارنى كۆرمىسە «يېڭىلىپتىمىز!» دەپ ئويلىشىدۇ. خاننىڭ چېكىنىشى يېڭىلىش ئالامىتى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شەيبانىخان تىترەپ ـ قاقشاپ:

— ئۆلۈم بار، چېكىنىش يوق! — دەپ ۋارقىرىدى. كېيىن ئۇ يۈز قەدەمچە نېرىدا تۇرغان خاس نەۋكەرلەرگە بۇيرۇدى، — چىق ھەممىڭ! ئاۋۇ كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ يولىنى توس!

بۇ خاس نەۋكەرلەر خاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى تايانچى ھېسابلىناتتى، ئۇلار ئادەتتە يېگىلىپ قېچىش كېرەك بولغاندا خاننى قوغداپ ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ساقلىناتتى. خان بۇيرۇق بەرگەندىن كېيىن ئۇلار قاپلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەننىڭ ئۇدۇلىدىن چىقىپ، يالاردىن ئوق ئاتا ـ ئاتا ئۇلارغا يېقىنلاشتى. خاس نەۋكەرلەر نېرىقىلارغا قارىغاندا ئىككى ھەسسە ئاز بولسىمۇ دادىل ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. نېرىقى تەرەپتىن كۆپەكبىيمۇ ئۈچ ـ تۆت يۈز ئاتلىقى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئەمدى دۈشمەن ئاۋانگارتلىرى قورشاۋدا قالدى. بىر چاغدا شۇ قورشاۋنى ئونچە ئاتلىق يىگىت يېرىپ چىقتى. خۇددى ئوغلاق تارتقاندا ئوغلاق تالىشىپ توساتتىن تاماشىبىن ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىپ قالىدىغان ئوغلاقچىلارغا ئوخشاش شەيبانىخان تۇرغان دۆڭلۈككە چىقىپ كەلدى. مۇلازىملاردىن بىرنەچچىسى «گۇر» قىلىپ كەينىگە قاچتى. ئەمما، شەيبانىخان ئۆز نەۋكەرلىرىنىڭ قولى ئۈستۈن كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ئوقياغا ئوق ئورنىتىپ، دۆڭنى ياقىلاپ قېچىپ ئۆتۈۋاتقان دۈشمەن ئاتلىقلىرىغا قاراپ ئاتتى. ئوق ھېچقايسىسىغا تەگمىگەن بولسىمۇ خاننىڭ شەخسەن ئۆزى جەڭگە قول سالغىنىنى كۆرگەن نەۋكەرلەر ئاۋۋالقىدىنمۇ قاتتىقراق ۋارقىرىشىپ دۈشمەن ئاۋانگارتلىرىنى بىرىنى قويماي قىرىپ تاشلىدى.

نېرى تەرەپتە دۈشمەن قوشۇننى ئوراپ، يۆگەپ، تولغىما ئۇسۇلنى خان ئېيتقاندەك ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان سۇلتانلار مىڭغا يېقىن يىگىتلىرى بىلەن بابىر تۇرغان دۆڭلۈككە يېتىپ باردى. پىيادىلەر بابىرغا ئەسقاتمىدى. يېقىندا تاشكەنتتىن كېلىپ قوشۇلغان موغۇل ئاتلىقلىرى بابىرنىڭ جەڭدە يېڭىلىۋاتقانلىقىنى سېزىشتى ـ دە، ئولجىسىز كەتمەسلىك ئۈچۈن ئىگىسىز قالغان ئاتلارنى چۆلۈۋۇرىدىن تۇتۇپ يېتەكلەپ، جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ كېتىشكە باشلىدى. بەزى موغۇللار بولسا ئۆزلىرى بىلەن بىر سەپتە جەڭ قىلىۋاتقان ئەنجانلىق ۋە سەمەرقەندلىك يىگىتلەرنى ئېگەرلىرىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئاتلىرىنى ئولجا قىلىپ كېتىشكە چۈشتى.

بىر چاغدا شەيبانىخان بابىرنىڭ ئون ـ ئون بەش خىزمەتچىلىرى بىلەن دۆڭدىن چۈشۈپ، دەريا تەرەپكە قاراپ چېكىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ

قالدى. بۇ بىر ھىيلە ئەمەسمىكىن، دەپ تىكىلىپ قارىسا، بابىر تولۇپ-تېشىپ ئېقىۋاتقان دەرياغا ئات سېلىپ كىردى. قىرغاقتا قالغان بىرنەچچە يۈز نەۋكىرى بابىرنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەن دۈشمەننىڭ يولىنى تامدەك توسۇۋالدى. بابىرنىڭ سەمەرقەندكە قاراپ قېچىۋاتقىنىغا ئەمدى ئىشەنگەن شەيبانىخان قوللىرىنى ئاسمانغا سوزۇپ ھاياجان بىلەن:

— خۇدايا، ئۆزۈڭگە شۈكۈر، ئۆزۈڭگە شۈكۈر! — دېدى.

ئەمما، دۈشمەننىڭ قېچىۋاتقانلىقى ئەمدى ئۇنىڭغا ئازلىق قىلغاندەك تۇيۇلدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆز غەلىبىسىنىڭ يەنە بىر دەرىجە يۇقىرى بولۇشىنى خالايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئارقىدا تۇرغان چاپارمەن تەرەپكە ئۆرۈلدى:

— چاپسان بېرىپ شۈڭقارلىرىمغا ئېيت، بابىرنىڭ بېشىنى كېسىپ كەلگەن ئادەمگە بېشى بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىمەن!

چاپارمەن ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى يېشىپ ئورنىدىن ئەمدىلا قوزغالغاندا، شەيبانىخان:

— توختا! — دېدى. ئۇ مەغلۇپ بولغان بابىرنى ئەسىر ئېلىپ ئاللا - تۈۋسىنى كۆرسەتسە، غەلىبىسىنىڭ شۆھرىتى يەنە بىر دەرىجە ئېشىشىنى سەزدى، — شۈڭقارلىرىمغا يەنە بىر بۇيرۇقىمىزنى يەتكۈز! بابىرنى تىرىك تۇتۇپ كەلگىنىگە بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىمەن! يا تىرىك، يا ئۆلۈك، ئەلۋەتتە، ئېلىپ كېلىڭلار!

چاپارمەن دۆڭدىن ئات چاپتۇرۇپ چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا شەيبانىخان كۆزلىرىنىڭ نەم ئىكەنلىكىنى سەزدى. غەلىبە زوقىدىن كۆزىگە ياش كەلگىنىنى ئەمدى بايقىدى - دە، كۈلۈمسىرەپ ئالقىنى بىلەن كۆز يېشىنى ئاستا ئېرتىپ قويدى.

8

سەرەتان ئۆتۈپ، ئەسەد ئېيى كىردى. سەمەرقەند ئەتراپىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى يېتىلگەن ھوسۇلدىن ئېگىلىپ، يەرگە سالام بېرىشكە باشلىدى. شەھەر ئىچىدىمۇ مېۋىلىك دەرەخلەر، تەكلەر

ناھايىتى كۆپ، ئەمما ئۇلار ھەممىسى ھېلىتىن سىپسىدام بولۇپ قالغان. تېخى سارغايمىغان كۆپكۆك شاخلار ئارىسىدا بىرەر ئالما، بىرەر شاپتۇل، بىرەر شىگگىل ئۈزۈم قالمىغان، بەش ئايدىن بۇيان قامال ئازابىنى تارتقان شەھەر خەلقى بارلىق مېۋىلەرنى پىشار ــ پىشماي يەپ تۈگەتكەن. قورغاندىڭ ھەممە دەرۋازىلىرى ئېتىك، شەھەر ئەتراپىنى شەيبانىخانىنىڭ قوشۇنى قورشاپ يېتىپتۇ. ئىچكىرىدىنمۇ ھېچكىمنى چىقارمايدۇ، سىرتتىن ياردەم بەرمەكچى بولغانلارنىڭمۇ يولىنى توسىدۇ.

ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنىڭ ئېگىز تىمى ئۈستىدىكى تەكشى مەيدانغا بابىرنىڭ ئاق چېدىرى ئورنىتىلغان. بۇ يەردىن قورغان تاملىرى، ئەتراپ مەھەللىلەر، شەھەر دەرۋازىلىرى ياخشى كۆرۈنىدۇ. بابىر گاھى ئاچ ئادەملەرنىڭ لەمپىلەرگە ئۇۋا سالغان پاختەكلەرنى ئوۋلاپ يۈرگىنىنى كۆردى. قاناتلىق قۇشلار ماغدۇرى قالمىغان ئاچلارغا تۇتۇلمايتتى. شەھەر ئىچىدە قۇشلار يەيدىغان دان ــ پان، تاماق قالدۇقلىرىمۇ تېپىلمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردىن قۇشلارمۇ ئۆزىنى ئېلىپ قاچاتتى. گاھى ئەتراپ كوچىلاردا بىرەر كىشى ئىت ياكى مۈشۈك تۇتۇۋالسا، ئېچىرقىغانلار شۇنىمۇ تالىشىپ، غىژىلدىشىپ قالاتتى.

مەدرىسىنىڭ كەينى تەرىپىدە پادىشاھنىڭ چوڭ ئاتخانىسى بار. ئىلگىرى بۇ يەردە سارايىنىڭ يەتمىش ــ سەكسەن ئېتى بېقىلاتتى. ھازىر شۇلاردىن تۆتىلا قالغان. بىر قىسمى سەرىپۇلدا قولدىن كەتتى. كۆپچىلىكى سويۇپ يېيىلدى. بىراق، شۇ تۆت ئاتقىمۇ يەيدىغان تېپىلمايتتى. ئاتئۇلاغلارغا يوپۇرماقمۇ تېپىلماي قالغاندىن كېيىن دەرەخلەرنىڭ قۇرۇغان ياغاچلىرىنى رەندىلەپ بېرىدىغان بولۇشقان.

بابىر ئاتخانا ھويلىسىدا ياغاچ رەندىلەۋاتقان تاھىرنى كۆردى. سەرىپۇلدا بۇ يىگىت بابىرنىڭ خاس نەۆكەرلىرى ئارىسىدا ئىدى. دەريادىن ئۈزتۈشتىمۇ، ئارقىدىن ھۇجۇم قىلغان دۈشمەن ئاۋانگارتلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇشتىمۇ جانپىدالىق كۆرسەتكەنىدى. بابىر يېقىندا ئۇنىڭ ئۆيلىنىش تارىخىنى ئاڭلىدى. شۇنچە ئازابلار بىلەن قايتا تېپىپ ئالغان خوتۇنى ئاچارچىلىقتا نابۇت بولۇپ كەتمىسۇن دەپ، رابىيىنى ئانىسى قۇتلۇق

نگارخانىمغا كىنىزەك قىلىپ قويدى.
تاھىر ئۇششاق رەندىلىگەن ياغاچنى سارغۇچ بۇرۇتلۇق مەمەت سۇدا ئۇۋىتىپ يۇمشاتماقتا ئىدى. شۇنداق قىلىنمىسا، ئۇنى ئات يېيەلمەيتتى.
سەرىپۇل جىگگە مەمەتمۇ نەۋكەر بولۇپ قاتناشقانىدى. ئاشۇ قىرغىنچىلىقتىن ئامان - ئېسەن قايتقان بۇ يىگىت ئۆتكەن ھەپتە قورغان سىرتىغا مېۋە ئوغرىلاشقا چىقىپ، بىر قۇلىقىدىن ئايرىلىپ قايتتى.
بابىر كوچىدىن ئۆتۈۋېتىپ گاھى بۇرنى كېسىلگەن بىچارىلەرنىمۇ كۆرۈپ قالاتتى.
ئۇ بىر ۋاقىتلاردا ئۆزى سەمەرقەندنى يەتتە ئاي قامال قىلىپ ياتقاندا ئادەملەرنىڭ بېشىغا قانچىلىك ئېغىر كۈلپەتلەر چۈشكىنىنى مانا ئەمدى راستتىنلا بىلىۋاتىدۇ. ئاشۇ ئاچارچىلىقتا كىتابپۇرۇشلۇق رەستىسىگە بارغىنىدا ئوغلى كۈنجۈرە يەپ ئىششىپ ئۆلگەن، ئۆزى ساراڭ بولۇپ قالغان بىر موماي خۇدانى قاغاپ: «ئىلاھىم ئۆزىمۇ شۇ كۈنگە قالسۇن!» دېگىنىنى بابىر ئەمدى قىساسكار تەقدىرنىڭ ھۆكۈمىدەك ئەسلىدى...
كەمبەغەللەر ئۆيىدىن باشلانغان ئاچارچىلىق ئاستا - ئاستا نەۋكەرلەر، بەگلەر قارارگاھىغىمۇ، پادىشاھ سارىيىغىمۇ ئۆمىلەپ كەلدى. مانا، ئۇن كۈن بولدى. بابىر نان دىدارىنى كۆرمىدى. ئۇن ئاللىقاچان تۈگىگەن. ئۇنىڭغا ئالتۇن - كۈمۈش قاچىلاردا ئەتىگەندە بىر سىقىم كىشمىش بىلەن چاي، كەچتە بىر چىنە تۆگە گۆشى شورپىسى ياكى ئۇچ - تۆت زىخ كاۋاپ بېرەتتى. بابىر ئالتۇنلىرى پارقىرىغان شاھانە قاچا - تاۋاقلارغا تەلمۈرۈپ قارايتتى - دە، ھازىر شۇلارنىڭ ھەممىسىدىن بىر پارچە ناننى ئەۋزەل كۆرەتتى. لېكىن، نان ئالتۇنغىمۇ تېپىلمايتتى.
ئايىشە بېگىمنىڭ ئالتە ئايلىق ئەمچەكتىكى قىزى بۇقۇلداپ يىغلايتتى. چۈنكى، ياداپ مادارىدىن كېتىپ قالغان ئايىشە بېگىمنىڭ ئەمچىكىگە سۈت كەلمەيتتى. يېقىندا يەڭگىگەن باشقا بىر ئانىنى تېپىپ پەخرىنىسانى بەش - ئون كۈن ئەمگۈزگەن ئىدى، پالاكەت يۈز بەردى. ئۇ ئانا ۋاباغا ئۇچرىغان ئائىلىدىن ئىكەن. دەھشەتلىك كېسەللىك پەخرىنىساغا يۇقتى - دە، ئىككى كۈن ئىچىدە بالا مومىدەك ئېرىپ جان بەردى.

بابىر كېپەنگە ئورالغان بوۋاقنى قەبرە ئالدىغىچە كۆتۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ قورۇلغان يۈزىگە يۈزىنى قويۇپ يىغلىۋەتتى. «مەيلى، ۋابا ماڭمۇ يۇقسۇن، بۇ ئازابلاردىن بىر يولى خالاس بولاي!» دېگەن ئەلەملىك ئوي بىلەن بوۋاقنىڭ سوغۇق لەۋلىرىدىن سۆيدى.

غەلبە كۈنلىرى دۇنياغا كېلىپ پەخرىنىسا نامىنى ئالغان قىزچاقنى قەبرىگە قويۇپ، ئۈستىگە توپا تاشلىغاندا بابىر بىرمەھەل ئۆزىنى ئۇنىڭ ئورنىدا كۆردى، تېخى تىرىك بولسىمۇ ھاياتىنىڭ بىر بۆلۈكى ئاۋۋالقى غەلىبىلىرى ۋە خۇشاللىقلىرى بىلەن بىللە ئۆمۈرۋايەت تۇپراق تېگىدە قالغىنىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى.

ئىچكىرىدە بابىر كۈلپەت چېكىپ غەم ـ قايغۇغا پاتقانسېرى تاشقىرىدا ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى تەنتەنە قىلىشماقتا ئىدى. بابىر ھىراتتىكى تاغىسى ھۈسەيىن بايقارادىن، تاشكەنتتىكى تاغىسى مەھمۇدخاندىن بەش ئاي داۋامىدا ياردەم كۈتتى، كەلمىدى. ئەمدى كەلمەسلىكى ئېنىق. شۇنى بايقىغان شەيبانىخان ھەر كۈنى كېچىسى دەرۋازا سىرتىدا ناغرا چالدۇراتتى، كاناي-سۇنايلار بىلەن شەھەر ئاھالىسىنى ئويغىتاتتى. كېيىن خان جارچىلىرى قورغان سىرتىدىكى تۆپىلىكلەرگە چىقىپ، شەھەردىكىلەرنى خان تەرەپكە ئۆتۈشكە چاقىراتتى، ئاچ ئادەملەرگە تۈرلۈك يېمەك ـ ئىچمەكلەر ۋەدە قىلاتتى. بابىرنىڭ ئەمدى ئۇرۇشتىن بېكىنگەنلىكىنى سەزگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەر تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، سۆڭگۈچلەردىن ئۆتۈپ، قامال بالاسىدىن قاچاتتى.

بىر كېچىسى بابىرنى قوغداپ يۈرىدىغان قورچى بېگىمۇ قەلئەدىن يوشۇرۇن چىقىپ قاچتى. خاس قوغدىغۇچىلار ئارىسىدا تاھىر بار ئىدى. ئەتىسى كېچىدە بابىر ئۇنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتىۋالدى.

تاھىر ياداپ كەتكەنلىكىدىن يەلكىلىرى مۈكچىيىپ قالغان، كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرۇشقان، يۈزىدىكى تاتۇقى بولسا بۆرۈتۈپ گويا ئاۋۋالقىدىن خېلى چوڭىيىپ كەتكەن.

— تاھىر بەگ، — دېدى بابىر، — گۆرى ئەمىر مەقبەرەسىنىڭ گىرۋىكىگە ئەرەب تىلىدا بىر ھېكمەتلىك سۆز يېزىلغان. بۇنىڭدا «جاھان

سەندىن يۈز ئۆرىمەستىن بۇرۇن سەن جاھاندىن كۆڭۈل ئۈزۈشنى بىلـ-
گىن» دېيىلگەن. مەن جاھاندىن كۆڭۈل ئۈزمەكچىمەن. ۋابا مېنى ئېلىپ
كەتسە بەلكىم تېز قۇتۇلاتتىم. لېكىن، مېنى ۋابامۇ ياندا پ ئۆتتى.
— خۇدا ساقلىسۇن، ئەمىرزادەم، تايانغان تېغىمىز ئۆزىڭىز سىز!
— تايانغان تېغىڭىز ھازىر يەر بىلەن يەكسان بولدى، تاھىر بەگ!
تۈنۈگۈن بىر بېيىت يازدىم:
ئەي كۆڭۈل، گەر بابىر ئۇل ئالەمنى ئىستەر، قىلما ئەيىب،
تەڭرى ئۈچۈن دې، بۇ ئالەمنىڭ سەپاسى قالدىمۇ؟!
تاھىر شېئىردىن تەسىرلىنىپ:
— راست، ھازىرقى كۈنلىرىمىزدە ساپا قالمىدى. ئەمىرزادەم! —
دېدى. — لېكىن ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق.
شۈكۈر، تېخى تەندە جان، بەلدە شەمشىرىمىز بار!
بابىر ئويلىنىپ تۇردى – دە:
— ئەمدى كېيىنكى گەپ دۈشمەن قولىغا تىرىك چۈشمەسلىك! —
دېدى، — بار كۈچلەرنى توپلاپ، قۇلاي پەيتتە قەلئەدىن چىقايلى ۋە
دۈشمەننىڭ قورشاۋىغا تېگەيلى! كۈنىمىز پۈتمىگەن بولسا يېرىپ ئۆتەرمىز،
پۈتكەن بولسا قىلىچ بىلەن جان بېرەرمىز!...
— خۇدا خالىسا يېرىپ ئۆتۈرمىز، ئەمىرزادەم!
— بۇ سىرنى ھازىرچە پەقەت قاسىمبەگ بىلىدۇ، سىزمۇ سىر
ساقلاڭ، تەييارلىق كۆرۈڭ!
— جېنىم بىلەن!
تاھىر شۇ كۈنى كېچىسى قاسىمبەگ بىلەن ئۇچراشتى. ئىككىسى
قەلئە تېمىنىڭ كۈنگۈرىلىرى ئارقىلىق تاشقىرىنى كۆزىتىپ، دۈشمەننىڭ
ئاساسىي كۈچلىرى ئاھەنىن، فىروزە ۋە چاررەھە دەرۋازىلىرى تەرەپتە
جايلاشقىنىنى، شەيخزادە دەرۋازىسىنىڭ ئەتراپلىرىدا بولسا دۈشمەن ھالقىـ-
سى ئاجىزراق ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. نەۋكەرلەر ۋە ئاتلىقلارنىڭ ئەڭ
قۇۋۋەتلىكلىرىنى تاللاپ، ئۇلارنى ھۇجۇمغا تەييارلاشقا باشلىدى.
بابىر بوستان سارايدىكى خاسخانىدا كىتابلىرى ۋە قەغەزلىرىنى

كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئەڭ كېرەكلىكلىرىنى ئېلىپ كەتمەكچى بولۇپ خىللاۋاتقاندا، قۇتلۇق نىگارخانىم، ئېسەن دۆلەت بېگىم ۋە قاسىمبەگ كىرىپ كېلىشتى، كۆرۈنۈشلىرىدىن پەۋقۇلئاددە بىر گەپ بولغان.

*　*　*

— ئەمىرزادەم، — دەم بابىرنىڭ مومىسى، كېيىنكى يىللاردا ئاززاق مۈكچىيىپ قالغان ئېسەن دۆلەت بېگىم گەپ باشلىدى، — شەيبانىخان سۈلھ تەكلىپ قىلىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ!

سۈلھ سۆزى بابىرنىڭ قۇلىقىغا نىجات ئاھاڭىدەك ئاڭلاندى، ئەمما نىجاتلىقنى ھېچقاچان شەيبانىخاندىن كۈتمىگەنلىكى ئۈچۈن قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي، كۆزلىرىنى مومىسى بىلەن ئانىسىغا تىكتى. قۇتلۇق نىگارخانىم نېمىشقىدۇر قاتتىق تاقەتسىزلىنىۋاتقاندەك بىلىندى! ئېسەن دۆلەت بېگىمنىڭ قولىدا زەرھەل قىرغاقلىق قەغەز. موماي قانداقتۇر بىرنەرسىدىن خىجالەت بولغاندەك بولۇپ:

— خاننىڭ نامىسى، — دېدى ـ دە، قولىدىكى قەغەزگە خالار ـ خالىماس قاراپ قويدى.

خاننىڭ نامىسى نېمىشقا ئەڭ ئاۋۋال مومىسىنىڭ قولىغا كېلىپ چۈشكەنلىكىدىن بابىر ناھايىتى ھەيران بولدى:

— نامىنى كىم ئەكەلدى؟

— نوپۇزلۇق بىر دەرۋىش. نەقشبەندىلەردىن رەھمەتلىك خوجا يەھياغا قول بەرگەن مۇيسىپىت ئىكەن.

بابىر ئانىسىغا قارىدى:

— سىزگە ئەكېلىپ بەردىمۇ؟

— ياق، — دەپ قۇتلۇق نىگارخانىم مەيۈس باش چايقىدى. ئېسەن دۆلەت بېگىم نامىنى بابىرغا سۇنۇۋېتىپ خىجىل بولۇپراق قوشۇپ قويدى:

— ئەسلىدە بۇ نامە خانزادە بېگىمنىڭ نامىغا كەلگەنىكەن.

— ئەجەبا! — دەپ بابىر خەتنى يىرگىنىپرەك قولىغا ئالدى.

— ئەمىرزادەم، — دېدى مومىسى، — سىزگە ئېيتىشقىمۇ ئۇيىلدىمەن. شەيبانىخان خانزادە بېگىمنىڭ تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ غايىبانە دەرد

چېكەر ئىمىش. نامىسىدە بىر پارچە شېئىرمۇ بار.

بابىر شەيبانىخاننىڭ بۇ يىل ئەللىك ياشقا كىرگىنىنى، ئوغۇللىرىنى ئاللىقاچان ئۆيلەپ نەۋرىلىكمۇ بولغىنىنى بىلەتتى. زەردە بىلەن نامىنى ئېچىۋېتىپ ئەڭ ئاۋۋال شېئىرىي قۇرلارغا كۆزى چۈشتى:

«سىفاتىڭنى ئىشتىپ زار ئولدىم،
ئىشقىڭ ئىلكىگە گىرىپتار ئولدىم».

بابىرنىڭ غەزىپى كېلىپ، نامىنى گىلەم ئۈستىگە ئاتتى:

— بۇ خان بۇلتۇر سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئانىسى زۆھرە بېگىمگە غايىبانە ئاشىق بولۇپ نامە ئەۋەتكىنىنى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇدۇڭلار؟ بۇ نامىگە ئىشەنگىلى بولامدۇ؟!

قۇتلۇق نىگارخانىم ئۇھ تارتتى. ئېسەن دۆلەت بېگىم بولسا ئىلاجىنىڭ بارىچە سوغۇققانلىق بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەمىرزادەم، باشقا ۋاقىت بولسا دۈشمىنىڭىزنىڭ بۇ نامىسىنى ئوقۇشقىمۇ ھەزەر قىلاتتۇق. لېكىن، ھازىر جېنىمىز قىل ئۈستىدە. مەنمۇ يېشىمنى ياشاپ، يەيدىغىنىمنى يەپ بولدۇم، بەش كۈن بۇرۇنمۇ، كېيىنمۇ، بەرىبىر كېتىمەن. لېكىن، سىز پەرزەنتىمنىڭ يالغۇز ئوغلى، كۆزىمىزنىڭ ئېقى ھەم قارىسى...

— مەنمۇ تەقدىرىمدە بارىنى كۆرەرمەن. نېسىپ قىلسا، دۈشمەن قورشاۋىنى يېرىپ چىقارمىز!

بابىرنىڭ ھەل قىلغۇچ قارارىنى قۇتلۇق نىگارخانىم قاسىمبەگدىن ئاڭلىغاندەك، ئەندىشىگە تولغان ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى:

— تەقدىر دەپ ئۆزىڭىزنى ئوتقا ئاتماڭ، ئەمىرزادەم! بىزنىمۇ ئويلاڭ! سىز دۈشمەن تىغىغا ئۆزىڭىزنى ئۇرسىڭىز، بىز قانداق قىلارمىز؟ ئۆمۈرلۈك يولدىشىڭىز ئايىشە بېگىم قانداق قىلىدۇ؟

بابىر مۇنداق خەتەرلىك جەڭگە ئاياللارنى ئېلىپ چىققىلى بولمايدىغانلىقىنى ئەمدى ئويلىدى ـ دە، ئانىسىنىڭ سۆزلىرىگە جاۋاب تاپالماي قالدى. بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن ئېسەن دۆلەت بېگىم گىلەم ئۈستىدە ياتقان نامىگە ئىشارەت قىلىپ، كىنايىلىك كۈلۈمسىرىدى:

— بۇنىڭ كەلگىنىگە ئىككى كۈن بولدى. مېنى بىلىسىز، ئەمىرزا-دەم. كۆپ بالالارنى كۆرۈپ پىشقان تەدبىرلىك مومايمەن. نامە ئەكەلگەن دەرۋىشنى گەپكە سالدىم. گۇمانلىرىمىزنى ئېيتتىم. دەرۋىش قەسەم ئىچتى. «خان ئەستايىدىل سۆلھ تۈزمەكچى» دەپ بىرمۇنچە دەلىل - ئىسپات كۆرسەتتى. بەرىبىر ئىشەنمىدىم. «بولمىسا ۋەكىل ئەۋەتىڭ، خان ئۆز نىيىتىنى قولىدا قۇرئان بىلەن تەستىقلىسۇن!» دېدى. بىز بۇنى سىزگە ئېيتىشتىن بۇرۇن ئۆزىمىز تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولدۇق. رەھمەتلىك خوجايەھياغا قول بەرگەن ھالال ۋە پاكىز بىر مويسىپىت بار ئىدى. شۇنى دەرۋىش بىلەن بىللە خان ئوردىسىغا ئەۋەتتۇق. بۈگۈن ئەتىگەندە قايتىپ كەلدى. خان بارلىق سۇلتانلىرىنىڭ ئالدىدا قولىغا قۇرئان ئېلىپ ئېيتىپتۇ: «شۇنچە قان تۆكۈلگىنى يېتەر، ئەمدى خانزادە بېگىم رازى بولسۇن، ئىنىسىغا، ئانىسىغا، باشقا ئادەملەرگە تەگمەيمىز، قەلئەدىن بىخەتەر چىقىپ كەتسۇن» دەپتۇ. چوڭ توي - تاماشا بىلەن ئۆيلەنمەكچىمىش. سەمەرقەند خەلقىغىمۇ ئومۇمىي كەچۈرۈم بەرمەكچىمىش. بىرقانچە مويسىپىتلار بۇنى ئاڭلاپ بىزدىن ئىلتىماس قىلىشتى، نېمە ئامال؟

بابىر چېكىسىنى ئىككى قولى بىلەن قىسىپ، بىردەم جىم تۇردى-دە، كېيىن بىردىن غەزىپى كېلىپ سۆزلىدى:

— گۈلدەك خانزادە بېگىم نەۋرىلىك خانىنىڭ ھەرىمىدە... ياق، ياق! بۇ ئىنساپسىزلىق!

— ئەمىرزادەم، — دەپ ئەمدى قاسىمبەگ سۆزگە ئارىلاشتى، — مۇشۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا، شەيبانىخان سەمەرقەندنى بەرىبىر ئالىدۇ، ئاندىن زورلۇق بىلەن بولسىمۇ ئۆز نىيىتىگە يېتىدۇ.

بابىر ئانىسىدىن مەدەت كۈتۈپ، قۇتلۇق نىگارخانىمغا قارىدى:

— ئانىجان، خانزادە بېگىممۇ سىزنىڭ سۆيۈملۈك پەرزەنتىڭىزغۇ. شۇنداق جىگەر پارىمىزنى قايسى ۋىجدان بىلەن ئوتقا سالىمىز؟

ئۆزى ئاران تۇرغان قۇتلۇق نىگارخانىم ئوغلىنىڭ بۇ سۆزىدىن ئېزىلىپ يىغلاشقا باشلىدى:

— خۇدا مېنىڭ بېشىمغا بۇ قارا كۈنلەرنى سالغۇچە جېنىمنى ئالسا

بولماسمىدى؟! خانزادە بېگىم مېنىڭ تۇنجى بالام! يالغۇزلۇقۇمنى بىلدۈر-
مەي يۈرگەن سىردىشىم، مېھرىبانىم! مەن ئۇنىڭدىن قانداق ئايرىلىمەن؟
مەن شۇنداق قىزىمنى دۈشمەن قولىغا قانداق تاپشۇرىمەن؟!
ئېسەن دۆلەت بېگىم قىزىنىڭ يەلكىسىدىن سىلاپ، ئۇنىڭدىكى ئەن-
سىرەشنى بېسىشقا تىرىشتى:
— ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، بالام! — دېدى، — سىزگە قارىغاندا
قىزىڭىز ئەقىللىقراق. خانزادە بېگىم ھەممە نەرسىنى چۈشىنىدۇ. مۈشكۈل-
لۈكلەرگە پەمى يېتىدۇ. يىغلاپ - قاقشاپ ئاخىر ئۇنىدى.
بابىر ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاسىمبەگكە قارىدى:
— شۇ گەپ راستمىدۇ؟ خانزادە بېگىم رازى بولدىمۇ؟
— ھە، ئەمىرزادەم!
— ئىشەنمەيمەن! — دېدى بابىر. كېيىن ئالىقىنىنى ئالىقىنىغا
غەزەپ بىلەن ئۇرۇپ سەۋدەر بېشىنى چاقىردى - دە، خانزادە بېگىمنى
چاقىرىڭ! — دەپ بۇيرۇدى. كېيىن ئانىسى، مومىسى ۋە قاسىمبەگكە
قارىتىپ دېدى، — كەچۈرۈڭلار، بېگىم بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچىمەن.
ئۇچەيلەن گەپ قىلماستىن چىقىپ كېتىشتى. بىرئازدىن كېيىن
يېشىل چاپان كىيگەن خانزادە بېگىم ئىشكتىن مانەمدار بىر قىياپەتتە ئاستا
كىرىپ كەلدى. بابىر ئۇنى ئۇدۇلىغا ئولتۇرغۇزۇپ، بىرھازا يۈزىگە تىكىلىپ
تۇردى. ئىلگىرىكى گۈلدەك ياڭاقلىرى ئەمدى سارغىيىپ ئىچىگە پاتقان،
لەۋلىرى سولغۇن. پەقەت چوڭ - چوڭ كۆزلىرىدە قانداقتۇر قەتئىيەت
ئالامىتى بار.
— بېگىم، سىز... شەيبانىخاننىڭ تەكلىپىگە رازىلىق بەرگەن ئوخ-
شايسىز. شۇ راستمۇ؟
— رازى بولماي نېمە ئىلاجىم بار؟
— مېنىڭ مەغلۇبىيىتىم سىزنى ئىلاجسىز قالدۇرغىنى راست. لېكىن،
ئىنىڭىز تېخى تىرىك. مەن ئەسىر چۈشمەكچى ئەمەسمەن. بىر ئۆلۈم ھامان
بار. ئەجەل يەتمىگەن بولسا، سىلەرنى ئەپچىقىپ كېتەرمىز. كۈنۈم تۈگە-
گەن بولسا، قولۇمدا قىلىچ بىلەن جان بېرەرمەن. مانا شۇنىڭدىن كېيىن

رازىلىق بەرسىڭىز مەيلى. ئۇنىڭدا ھېچكىم «ئۆزى ئامان قېلىپ، ئىگىچىسىنى قۇربان قىلدى» دېيەلمەيدۇ. ماڭا بۇنداق تەنە ـ مالامەتلەردىن ئۆلۈم ئەۋزەل. رازى بولماڭ!

خانزادە بېگىمنىڭ كۆزىگە ياش قۇيۇلۇپ كەلدى. ئۇ بابىرنىڭ دۈشمەن قورشاۋىنى جەڭ بىلەن يېرىپ چىقىپ كېتەلمەسلىكىنى بىلەتتى. بابىر ئۆلۈمنى بوينىغا ئېلىپ شۇنداق دېگەنلىكىنى سېزەتتى. ئۇ بابىرنى مانا شۇ مەردلىكى ۋە باتۇرلۇقى ئۈچۈنمۇ جېنىدىن ئارتۇق كۆرەتتى، ئۆزىنى دۈشمەن قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇكىسىنى نەق ئۆلۈمدىن ئەپقېلىشنى خالايتتى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ نىيىتىنى بابىردىن يوشۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. چۈنكى، بابىر ھازىر ئۆزى ئىيتقاندەك، ئاچىسىنى قۇربان قىلىپ قۇتۇلۇپ كېتىپ تاپا ـ تەنىگە قالغاندىن كۆرە ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرەتتى. ئەگەر ئۇ خانزادە بېگىمنىڭ ئەسلىي نىيىتىنى بىلىپ قالسا، ھەرقانداق يول بىلەن بولسىمۇ ئاچىسىنى نىيىتىدىن قايتۇراتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن نىجات يولى پۈتۈنلەي ئېتىلىدۇ!

— بابىرجان، سىز مېنى دەپ ۋاقىتسىز ئۆلۈمنى بوينىڭىزغا ئالماڭ. مەن سىزنىڭ ئۇلۇغ ئىستىقبالىڭىزغا ئىشىنىمەن. سىزدەك تالانتنىڭ دۇنياغا كەم كېلىشىنى باشقىلار بىلمىسىمۇ مەن بىلىمەن. ئۆزىڭىزنى ساقلاڭ! تەقدىرىڭىزنى تەلەيسىز ئىگىچىڭىزنىڭ تەقدىرى بىلەن تەڭلەشتۈرمەڭ!

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟ ھەممىمىزمۇ بۇ ئۆتكۈنچى دۇنياغا مېھمانمىز! سىز بىلەن مەن بىر ئانىنىڭ پەرزەنتىمىز!

— لېكىن، مەن قىز تۇغۇلغانمەن، پەرقىمىز شۇنىڭدا! يېشىم يىگىرمە بەشكە كەلدى، لېكىن ھامان يالغۇزمەن. مەن كۆڭۈل بەرگەن ئادەمنى تەقدىر ماڭا راۋا كۆرمىدى! ئامىتىڭىز كېلىپ شەيبانىخاننى يەڭگىنىڭىزدە، بەلكىم مېنىڭ ئارزۇلىرىممۇ ئەمەلگە ئاشقان بولاتتى! شۇ چاغدا مېنىڭ بەختىم ئېچىلاتتىمىكىن؟ ياق. ھەممە ئۈمىدلىرىم تارىخنىڭ چاقى ئاستىدا يانجىلدى! قاچانغىچە دەرگاھىڭىزدا قېرى قىز بولۇپ يۈرىمەن، ئەمىرزادەم؟ شۇنچىلىك قارىدىڭلار، بولدى، ئەمدى ئىززىتىمنى بىلىشىم كېرەك!

— سىز نەۋرىلىك چالنى ئۆزىڭىزگە مۇناسىپ كۆردىڭىزمۇ؟

— ئۆزۈمگە مۇناسىپنى تېپىشتىن ئۈمىدىم ئۈزۈلگەن! ئەمدى قېرىمۇ، ياشمۇ ماڭا بەرىبىر!

— بىر چاغدا ئۇشتا سىز ماڭا نېمىلەرنى دېگەنىدىڭىز؟ «كۆڭلىڭىزگە ئىشىنىڭ» دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟ ھالبۇكى، سىزنىڭ كۆڭلىڭىز شۇ رەھىمسىز خانغا مايىل بولۇپ قالدىمۇ؟ بۇلتۇر بۇ ئادەم زۆھرە بېگىمگە قانچىلىك نائىنساپلىق قىلغىنىنى بىر ئەسلەڭ. ۋەھالەنكى، سىز شۇنداق ئادەمنى دەپ بىزدىن ئايرىلىپ كەتمەكچى بولدىڭىزمۇ؟!

خانزادە بېگىم ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى:

— قانداق قىلىمەن؟! باشقا ئىلاج يوق! يوق!

— بىر ئاندىن تۇغۇلدۇق، ئەمدى تەقدىرىمىزدە نېمە بولسا بىللە كۆرەرمىز! بىزدىن ئايرىلماڭ! كېچىدە دۈشمەن قورشاۋىغا ھۇجۇم قىلىمىز! تەييار تۇرۇڭ!

خانزادە بېگىممۇ يەنە ئەرەنچە كىيىنىپ، ئۇكىسى بىلەن جەڭگە كىرىشنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خالايتتى. ھازىر ئۇنىڭغىمۇ دۈشمەن ئاسارىتىدىن كۆرە قولىدا قورال بىلەن ئۆلۈش ئەۋزەل تۇيۇلاتتى. خانزادە بېگىم توساتتىن شۇ تۇيغۇغا بېرىلىپ:

— قاچان؟ — دەپ سورىدى.

بابىر ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

— بۈگۈن كەچتە! — دېدى.

خانزادە بېگىم بۈگۈن كېچە قەدىرلىك ئۇكىسىنىڭ دۈشمەن قورشاۋىدا ھالاك بولۇشى مۇقەررەرلىكىنى گويا ئالدىن سەزدى ـ دە، سەسكىنىپ ئورنىدىن تۇردى:

— بۈگۈن ئەمەس! ياق، ياق!

بابىرمۇ ئورنىدىن تۇردى:

— بېگىم، مېنىڭ ئىنىلارچە ئېيتقان سۆزۈم ئىناۋەتكە ئۆتمىسە، بۇنى پادىشاھلىق پەرمانى دەپ بىلىڭ!

خانزادە بېگىم ئۇنچىقماي بابىرغا يېقىنلاشتى. يۈزىنى ئۇكىسىنىڭ كۆكسىگە بېسىپ، ھۆڭگىرەپ ئېتىپ يىغلىدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ بابىر بىلەن

سۆزسىز ۋىدالاشتى، ئاندىن گويا ئۇنىڭ پەرمانىغا بويسۇنغاندەك باش ئېگىپ چىقىپ كەتتى.

* * *

پىرىم كىچىدە بابىر، قاسىمبەگ، قۇتلۇق نىگارخانىم، ئايشە بېگىم، تاھىر خوتۇنى رابىيە بىلەن بىللە، يەنە ئوتتۇز – قىرىقچە بەگ ۋە نەۋكەرلەر شەيخزادە دەرۋازىسىغا يىغىلىشتى. بىراق، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا خانزادە بېگىم يوق. بابىر خانزادە بېگىمنى بىللە ئەپچىقىشنى ئانىسىغا تاپشۇرغانىدى.

قۇتلۇق نىگارخانىم يىغلاۋېرىپ ئاۋازى پۈتۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن بەرگەن چالا – پۇلا ئىزاھىدىن بابىر شۇنى بىلدىكى، خانزادە بېگىم مومىسى بىلەن بىللە چاررەھە دەرۋازىسىغا قاراپ كەتكەن. شەيبانىخانىنىڭ قارارگاھى ئاشۇ تەرەپتە. دېمەك، خانزادە بېگىم ئاشۇ نىيىتىدىن قايتمىغان ئوخشايدۇ؟!

بابىر ئارقىسىدىراق تۇرغان نەۋكەرلەرگە ئۆرۈلدى – دە، كۆزى تاھىرغا چۈشتى:

— چاپسان چاررەھە دەرۋازىسىغا بېرىڭ! خانزادە بېگىمنى تېپىپ، مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى يەتكۈزۈڭ! دەرھال بۇ يەرگە يېتىپ كەلسۇن! بېگىم كەلمىگۈچە بىز قوزغالمايمىز! شۇنى بېرىپ ئېيتىڭ!

— ئەمىرزادەم! — دەپ قاسىمبەگ بابىرغا ئېتىراز بىلدۈرمەكچى بولغانىدى، بابىر ئۇنىڭغا قۇلاق سالماي يەنە تاھىرغا بۇيرۇدى:

— چاپسان بېرىڭ!

شىددەت بىلەن چېپىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياقلىرى تاشلارغا قارسىلداپ ئۇرۇلۇپ، كوچىلارنىڭ كېچىدىكى تىنچلىقىنى بۇزۇۋەتتى. تاھىر چاررەھە دەرۋازىسىغا يېتىپ بارغاندا خانزادە بېگىم چۈشكەن مەپە ئوتقاش كۆتۈرگەن ئاتلىقلار قورشاۋىدا قورغاندىن چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇزاقتىن بۇيان داۋام قىلىۋاتقان قامال دۈشمەن قوشۇنىنىمۇ چارچاتقان، ھەممە ئادەم ئۇرۇش توختىتىشنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتەتتى، ئەگەر بابىرنىڭ ئاچىسى خاننىڭ شەرتىنى قوبۇل قىلسا، سۈلھ تۈزۈلۈشنى

نۇرغۇن ئادەم بىلەتتى. ئەمدى شەھەردىن ئوتقاشلارنى يىقىپ، دەرۋازىنى ئېچىپ چىققان شاھانە مەپە ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇرغان خانزادە بېگىم خان قوشۇنغا تىنچلىق ئالامىتى بولۇپ كۆرۈندى ـ دە، ھەممىنى ئويغىتىۋەتتى. سولھ ئەكېلىۋاتقان مەلىكە شەرىپىگە ناغرىلار ۋە كاناي ـ سۇنايلار چېلىندى. مەپە ئەتراپىغا چۈمۈلىدەك قوشۇن يىپىلىپ كېتىۋاتقىنىنى تاھىر ئوچۇق دەرۋازا ئارقىلىق كۆردى ـ دە، شەيخزادە دەرۋازىسى ئالدىغا ئۇچۇپ بېرىپ، ھەممە كۆرگەنلىرىنى بابىرغا ئېيتىپ بەردى.

شادلىققا تولۇپ ياڭراۋاتقان ناغرا سادالىرى، سۇناي ناۋاسى بۇ يەرلەرگىمۇ ئاڭلانماقتا ئىدى. بابىرنىڭ نەزىرىدە، خانزادە بېگىم قىرىق قىز بولۇشتىن قورقۇپ ۋە ئۇكىسىنىڭ دەرگاھىدا تارتقان كۆلپەتلىرىدىن قېچىپ، شەيبانىخان ھۇزۇرىغا راھەت ـ پاراغەت ئىزدەپ كەتكەنىدى.

— دۇنيادا ساداقەت يوق ئىكەن، — دېدى ئۇ ئەلەم بىلەن ۋە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى سىلكىدى، — دەرۋازىنى ئېچىڭ!

دەرۋازا ئاستا ئېچىلدى. خەندەك كۆۋرۈكى چۈشۈرۈلدى. ئالتە ئايدىن بۇيان قورغاندىن چىقمىغان بىر توپ ئاتلىق ۋە پىيادە ئادەملەر قاراڭغۇ كېچىدە يۈرەكلىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، خەندەك كۆۋرۈكىدىن ئۆتتۈشتى. ئەتراپ ۋەھىمىگە تولغان. گويا ھەربىر دەرەخ ئارقىسىدا بىر ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىدى. يوللاردا دۈشمەن چارلىغۇچىلىرى ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، يولسىز يەرلەردىن يۈرۈشتى. چوڭقۇر ئېرىقلاردىن ئۆتتۈشتى. لېكىن، بىرەر جايدا دۈشمەنگە دۇچ كەلمىدى.

سەمەرقەند قورغىنىغا يۆگىلىپ، ئۇنىڭ ئالتە دەرۋازىسىنى ئالتە باشلىق ئەجدىھادەك قوغداپ ياتقان دۈشمەن قوشۇنىنىڭ پۈتۈن دىققەت ـ ئېتىبارى خان قارارگاھىدىن كېلىۋاتقان كاناي ـ سۇناي ئاۋازىغا ۋە قەلئەدىن گويا سولھ دەللى بولۇپ چىققان مەلىكىگە جەلپ بولغانىدى. خانزادە بېگىم خانىنىڭ شەرتىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن بابىرنى تەقىپ قىلماسلىق ھەققىدە پۈتۈن قوشۇنغا پەرمان بېرىلگەنىدى.

خانزادە بېگىم ھەممە بالاغا ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىپ، ئۇكىسىنى دۈشمەن قورشاۋىدىن خالاس قىلغىنىنى بابىر بىلمىگەن بىلەن قۇتلۇق نىگار-

خانىم ياخشى بىلەتتى. يىراقتىكى ناغرا ۋە كاناي ــ سۇنايلار توي شادىيانە-سىنى ئەسلىتىدىغان شاد كۈيلەرگە چېلىنغانسېرى قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ يۈرىكى قان بولۇپ، كۆزلىرىدىن تارام ــ تارام ياش تۆكۈلەتتى.

تاشكەنت. ئۆرەتۆپە. ئىسپەرە، كۆچكۈن باسقان بۇلاق

1

تاشكەنت. ئون بەش ــ يىگىرمە يىلدىن بۇيان ئۇرۇشنىڭ سوغۇق شامىلى تەگمىگەن بۇ شەھەر سەمەرقەندكە نىسبەتەن تىنچ هايات كەچۈر-مەكتە ئىدى. تاشكەنت قورغىنىنىڭ هەر ئون ئىككى دەرۋازىسىدىن ئادەم-لەر بىمالال كىرىپ ــ چىقىپ تۇرۇپتۇ. بوزسۇ ۋە سالار ئېرىقىنىڭ بويلىرىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەر كۆز يامغۇرىدىن يۇيۇنغان. ئۆرۈك، ئالۇچا يوپۇرماقلىرى ئۆز پۇتاقلىرى بىلەن ۋىدالىشىش ئالدىدىن شەپەقتەك قىزىل رەڭ ئالغان. ئۇزاقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان چاتقال تاغلىرىغا قار ياغقان.

قامال دەهشەتلىرىنى باشتىن كەچۈرۈپ كېلىۋاتقان بابىرغا تاشكەنت-نىڭ نەرسىلەر تۆكمە ــ چاچما بولغان كۆزى، باغرى كەڭلىكى، تاغدىن چىققان سالقىن شاملى بەختلىك ئۆسمۈرلۈك دەۋرىنى ئەسلەتتى. ئۇ ئون ئالتە يېشىغا كەلگەندە خەدەرنىڭ تۆۋىنىدىكى هەزرىتى ئوككاشە بۇلىقىدىن سۇ ئىچكەن، ئوقچى مەهەللىسىدە تاشكەنتنىڭ جاهانغا مەشهۇر ئوقيالىرىنى ياسىغان ئۇستىلارغا ئالتۇن بېزەكلىك «كەمانى شاشى»نى بۇيرۇتقان: شەيهەنتەمۇرغا كۆمۈلگەن بوۋىسى يۇنۇسخاننىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغا-نىدى. هازىر ئۇ ئەللىكچە بەگ ۋە نەۋكىرى بىلەن (قالغانلىرى ئۇنى ئۆرەتۆپىدە كۈتۈپ تۇرىدىغان بولۇشتى) بەشياغاچ دەرۋازىسىدىن كىرىپ، قاراتاش مەهەللىسى ئارقىلىق خان سارىيى تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. يېنىدىكى قاسىمبەگ بىردىنلا هەيران بولۇپ قالدى.

— نېمە ئۈچۈن ھاكىم قارشى ئېلىشقا چىقمىدى؟

بابىر تاشكەنت خانىنىڭ جىيەنى ئىدى، ئۆتكەن قېتىم كەلگىنىدە شەھەر ھاكىمى ئۇلارنى قورغاندىن تاشقىرىدا ئىززەت ــ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىپ، سارايغا باشلاپ بارغانىدى.

— بۇ قېتىم بىز مال ــ مۈلۈكتىن ئايرىلىپ، مەغلۇپ بولۇپ كېلىۋاتىمىز، جانابىي قاسىمبەگ! — دېدى بابىر مەيۈس كۆلۈمسى-رەپ، — شۇنىڭ ئۈچۈن ئارتۇقچە ھۆرمەت كۈتمەڭ.

ھەقىقەتەن مەھمۇدخان سارىيىدا بابىرنى ناھايىتى سوغۇق قارشى ئېلىشتى. ئۇنىڭ نەۋكەرلىرىنى ھەتتا ئوردىغا كىرگۈزۈشمىدى. بابىر قاسىم-بەگنىڭ ئىززەت ــ ئابرۇيىنى دەپ غەزەپتىن بوغۇلۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى ــ دە:

— سىز بىلەن بىز سەمەرقەندتە نەق ئۆلۈمنى زىممىمىزگە ئالغان-دۇق، ھەتتا ئۆلۈمدىن نىجاتلىق ئىزدىگەنىدۇق! — دېدى، — ئاشۇ دەھشەتلىك ئىشلارنىڭ ئالدىدا بۇ ئازغىنا بىھۆرمەتلىكلەر ھېچ گەپ ئە-مەس. تۈنۈگۈن ئۆرەتۆپىدە بىر بېيىت توقۇغانتىم، ئېيتايمۇ؟

— بەجانىدىل!

— ئاڭلاڭ:

دەۋلەت ئۈچۈن كۆڭۈلنى زار ئەتمە،
ئىززەت ئۈچۈن ئۆزىڭنى خار ئەتمە!

— ھەق گەپنى يېزىپسىز، ئەمىرزادەم، بۇ بىۋاپا دۇنيا غەم يېيىشكە ئەرزىمەيدۇ!

شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى بىر ــ بىرلىرىگە سەل تەسەللى بەرگەن بولۇشتى ــ دە، بابىر خانىنىڭ قوبۇلخانىسىغا قاراپ ماڭدى.

قولىغا ئالتۇن دەستىلىك ھاسا تۇتقان، زەرباپ تون كىيگەن شىغا-ۋۇل[1]مەھمۇدخانىنىڭ شەيبانىخان ئەلچىسى بىلەن بەند ئىكەنلىكىنى ئېيت-قاندا بابىرنىڭ قەلبىدە بىردىن غەزەپ تۇيغۇلىرى قوزغالدى. ئۇ قامالدىن

---

[1] شىغاۋۇل مۇراسىم بېگى.

چىققاندىن كېيىن ئىككى ئايچە ئۆرەتۆپىدە كىچىك ئائىسىنىڭكىدە تۇرغان، شەيبانىخان مەھمۇدخانغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ماۋەرائۇننەھرنى بۆلۈۋېلىش ھەققىدە پۈتۈم تۈزۈشكە ئىنتىلىۋاتقانلىقىنى ئاشۇ يەردە ئاڭلىغانىدى. مىش- مىش گەپلەرگە قارىغاندا، شەيبانىخان پەرغانە ۋادىسىنى تاشكەنت خانىغا بېرىپ، ئۆرەتۆپىنى ئۆزى ئىشغال قىلماقچىمىش. ئەگەر شۇ گەپ راست بولسا، بابىرنىڭ بۇ ئەتراپتا جان ساقلايدىغان يېرى قالمايدۇ. ماۋەرائۇننەھردىن بېشىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشى كېرەك بولىدۇ.

ئۇنىڭ بۈگۈن تاشكەنتكە كېلىشتىكى مەقسىتى تاغىسىنى شەيبانىخاننىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىدىن ئاگاھلاندۇرۇش ۋە ئۇنى باسقۇنچىلارغا قارشى مۇداپىئەگە چاقىرىش...

بابىر قوبۇلخانىدا بىردەم ساقلاپ تۇرغاندىن كېيىن شىغاۋۇل چىقىپ، ئۇنى خاننىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. تۆردە قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن بېزەتىلگەن شەترەنج①ئورۇقلىرى كۆرۈندى. شەيبانىخاننىڭ ئەلچىسى يوغان گەۋدىلىك، ھەيۋەتلىك جانىبەگ سۇلتان خانغا تەزىم قىلىپ تۇرۇپتۇ. سارغۇچ يۈزلۈك، خۇش پىچىم مەھمۇدخان ئالتۇن رەڭ بۇرۇتىنى دىڭگايتىپ مەمنۇن كۈلۈمسىرەۋاتقىنىغا قارىغاندا، ھازىر جانىبەگ سۇلتاننى شەترەنجتە ئۇتقانىدى. تۆت يىلدىن بۇيان جىيەنىنى كۆرمىگەن تاغىسى شۇنچە يىراقتىن بېشىغا كۈلپەت چۈشۈپ كەلگەن بابىرنى ساقلىتىپ قويۇپ، ئۆزى شەيبانىخاننىڭ ئەلچىسى بىلەن شەترەج ئويناپ ئولتۇرغىنىدا قانداقتۇر يوشۇرۇن مەنە بار ئىدى. مەھمۇدخان مەغلۇپ بولغان جىيەنىدىن كۆرە غالىب شەيبانىخاننى ئارتۇقراق ھۆرمەت قىلىشنى ئەلچىگە ئازراق سەزدۈرۈپ قويماقتا ئىدى. بۇنى بايقىغان بابىر جانىبەگ سۇلتانغا ئاتايىن سالام بەرمىدى، ئۇنىڭغا خۇددى تامغا قارىغاندەك بىپەرۋا نەزەر تاشلىدى - دە، تاغىسىغا قارىدى:

— خان ھەزرەتلىرى، مەن سىزنى دۈشمەنلىرىڭىزنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىدىن ئاگاھلاندۇرغىلى كەلدىم!

---

① شەترەنج — شاھمات.

ئۇ جانبەگ سۇلتاننىڭ چىقىپ كېتىشىنى كۈتۈپ، بىرئاز جىم تۇردى. ئۇتتۇرىغا چۈشكەن ناقۇلايلىقنى تارقىتىش ئۈچۈن مەھمۇدخان ئەلچىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئۇنى بوسۇغىغىچە ئۇزىتىپ قويدى، كېيىن بابىرنى زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە تەكلىپ قىلىپ، ئوڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

— خۇش كېلىپسىز، مىرزام! كۆپ چېچىلماڭ، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ. سىز تېخى ياشسىز، ئون گۈلىڭىزدىن بىرىمۇ ئېچىلغان ئەمەس.

— مېنىڭ كۆپ گۈللىرىم ئېچىلماي غازاڭ بولدى، ھەزرىتىم. مېنىڭ بىر قانىتىم ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئوتىدا كۆيدى، ئىككىنچى قانىتىمنى شەيبانىخان كۆيدۈردى. ئىلاھىم ئەمدى سىز شۇ پالاكەت ئوتلىرىنىڭ ئارىسىدا قالماڭ!

مەھمۇدخان بۇ سۆزنى سەل باشقىچە چۈشەندى:

— توغرا، بىردىن ئىككى تەرەپ بىلەن دۈشمەنلىشىش ياخشى ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز تەنبەل ئەلچىسىنى ئەمەس، شەيبانىخان ئەلچىسىنى قوبۇل قىلدۇق.

— ئەمما، سىز ئۈچۈن تەنبەلدىن شەيبانىخان يۈز ھەسسە خەتەرلىك، ھەزرىتىم! چۈنكى، شەيبانىخان پۈتۈن ماۋەرائۈننەھرنى ئىگىلىمەكچى. خۇراسان بىلەن ئىراننىمۇ ئالماقچى. دىققەت قىلغان بولسىڭىز، ئۇنىڭ ئۇنۋانى «خەلىفەئى رەھمان، ئىسكەندەرىي سانىي»! شەيبانىخان ئىسكەندەر زۇلقەرنەيندەك بارلىق مەملىكەتلەرنى ئىشغال قىلماقچى، يەنە بۇنىڭغا قانائەتلەنمەي، پۈتۈن مۇسۇلمان ئالىمىنىڭ دىنىي رەھبىرى — خەلىفەئى زامان بولماقچى!

شەيبانىخاننىڭ نىيىتى ئۇنىڭ ئۇنۋانىدىنمۇ كۆرۈنۈپ تۇرۇشتىن ئىلگىرى مەھمۇدخان ئانچە ئېتىبار بەرمىگەنىدى. ھازىر بابىرنىڭ سۆزلىرى تەسىرىدە بىردەم ئويلىنىۋالدى، كېيىن بايىقى خان ئەلچىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئەسلىدى.

— قارىشىمچە، شەيبانىخان بىزگە قارشى يۈرۈش قىلماقچى ئەمەس. ئەلچىسىنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار ھىسارنى، كېيىن خۇراسان بىلەن ئىراننى ئىگىلىمەكچى.

— خان ھەزرەتلىرى، بۇنىڭ ھەممىسى سىزنى غەپلەتتە قالدۇرۇش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن يالغان دەلىللەردۇر! تارىخنى بىر ئەسلەڭ! قايسى غالىب شاھ تاشكەنت بىلەن پەرغاننى ئالماي تۇرۇپ، خۇراسان ۋە ئىرانغا يۈرۈش قىلغان؟ چىڭگىزخانمۇ؟ ياق! ئەمىر تۆمۈرمۇ؟ ياق! ئاخىرى پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى، سەمەرقەند، تاشكەنت ۋە پەرغاننى ئىگىلىمەستىن، ئۇ-لارنىڭ كۈچىگە تايانماستىن تۇرۇپ، خۇراسان ۋە ئىرانغا يۈرۈش قىلىش ئەخمەقلىق بولىدىغۇ! بۇنى شەيبانىخان بىلمەيدۇ دەمسىز؟

شەيبانىخاننىڭ تاشكەنتكە ھۇجۇم قىلىش ئېھتىمالى مەھمۇدخاننى خېلىدىن بۇيان تەھلىكىگە سېلىپ كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئىسسىق كۆلنىڭ نېرىسىدا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ يۈرگەن ئۇكىسى ئالچەخاننى ئون بەش مىڭ قوشۇنى بىلەن ياردەمگە چاقىرغان. بۇ قوشۇن ھازىر يولدا، بىرەر ئاي ئىچىدە تاشكەنتكە يېتىپ كېلىدۇ. شەيبانىخاننىڭ ئادەملىرى بۇنىڭدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقان بولۇشلىرى مۇمكىن، شۇڭا تاشكەنتكە ئەلچى ئەۋەتىپ، مۇرەسسە يولىنى ئىزدەپ قېلىشتى. مەھمۇدخان شەيبانى-خاننىڭ سەركەردىلىك قابىلىيىتىنى ياخشى بىلىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇشنى خالىمايدۇ. جېيەنى بابىر بولسا ئۇرۇش بولۇشىنىڭ ناھايىتى ناھايىتى ئېنىقلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتىدۇ. نېمىشقا؟ مەھمۇدخان جېيەنى-نىڭ نىيىتىنى ئېنىقراق بىلمەكچى بولدى:

— خوش، مىرزام، شەيبانىخاننىڭ ئۇرۇشۇشى ئېنىق بولسا، بىز نېمە قىلىشىمىز كېرەك؟

— شەيبانىخانغا قارشى تۇرغان بارلىق كۈچلەر توپلىنىپ ئىتتىپاق تۈزۈشىمىز لازىم!

مەھمۇدخان قوڭۇر كۆزلىرىنى بابىرغا سىناق نەزىرى بىلەن تىكتى.

— سىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزەيلىمۇ، مىرزام؟

— پەقەت بىز ئەمەس، كىچىك خان ئاتام ئالچەخان ھەزرەتلىرى بارغۇ؟

— ھە، ئالچەخاننىڭ قوشۇنى بىلەن مېنىڭ قوشۇنۇم بىرلەشسە، ئوتتۇز مىڭ بولىدۇ. كېيىن بىز سىزنىڭ قوشۇنىڭىز بىلەن بىرلىشەرمىز.

شۇ ۋاقىتتا قانچە بولىدۇ؟

بابىرنىڭ ئىككى يۈز ئەللىكچە ئادىمى قالغانىدى. بۇنى ياخشى بىلىدىغان مەھمۇدخان بابىرنى زاڭلىق قىلماقچى بولۇپ شۇ سوئالنى بېرىۋاتاتتى. ھەقىقەتەن ئوتتۇز مىڭ قوشۇنى بار خانلار بىر توپ ئەسكىرى قالغان، مال ـ مۈلكىدىن ئايرىلغان بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ ئولتۇراتتىمۇ؟ بابىر مەھمۇدخاننى ئۆزىگە يېقىن كۆرۈپ شۇ سۆزنى ئېيتقىنىغا خىجالەت بولدى.

— ھەزرىتىم، كاچ پەلەك ھازىر مېنى شۇ ھالغا سالدى. ئەمما، بىز مەغلۇبىيەت زەھرىنى ئىچىشتىن ئاۋۋال غەلىبە شارابىنىمۇ تېتىپ كۆرگەندۇق. شۇڭا سىزگە كۆڭلۈمدىكىنى سۆزلەشكە جۈرئەت قىلدىم!

— ئوچۇق سۆزلىگىنىڭىز توغرا، ئەلۋەتتە. قانداق، ئىلاج بولسا شەيبانىخان بىلەن يەنە ئېلىشماقچىمۇسىز؟

مەھمۇدخاننىڭ سوئالىدا «يېقىلغان چېلىشقا تويماپتۇ، دېگەندەك ـ ھە!» دېگەن كىنايىلىك مەنە بار ئىدى.

— ئېلىششقا ھەققىم بار، — دېدى بابىر، — چۈنكى، بىرىدە يېقىلغان بولسام، بىرىدە يىقىتقانمەن.

— بۇ راست، راست! — دېدى مەھمۇدخان. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلىگە «ئەگەر ئاكا ـ ئۇكا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇز مىڭ قوشۇنىمىزغا بابىرنى سەركەردە قىلىپ قويساق، ئۇ شەيبانىخان بىلەن ئۇرۇشۇپ يېڭىپ چىقىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇ خېلى تەجرىبە ئالغان، ئۆزىمۇ يۈرەكلىك يىگىت» دېگەن پىكىر كەلدى.

مەھمۇدخاننىڭ ئۆزىدە سەركەردىلىك ئىستېداتى يوق ئىدى. ئەگەر بابىر ئۇنىڭ قوشۇنىغا باش بولۇپ شەيبانىخاننى يەڭسە، كېيىن ئادەملەر مەھمۇدخان ئەمەس، بابىرنى ۋە ئۇنىڭ ئىستېداتىنى ئۇلۇغلىشىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن بابىر تاشكەنتنىمۇ تاغىسىدىن تارتىۋېلىشقا ھەقلىق بولىدۇ. چۈنكى، قوشۇن كىمنىڭ قولىدا بولسا، ھاكىمىيەت شۇنىڭكى.

مەھمۇدخان شۇنى ئويلىدى ـ دە، ئۆز قوشۇنىغا بابىرنى سەركەردە قىلىش پىكرىدىن دەرھال قايتتى ۋە گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

— شورلۇق خانزادە بېگىم قانداق ئەھۋالغا چۈشتى ــ ھە؟ شەيبانىخان مەككار تۈلكە ــ دە، خانزادە بېگىم ئانا تەرەپتىن بىزگە ئەۋلاد، ئاتا تەرەپتىن تۆمۈرىيلەرگە مەنسۇپ. بېگىمنى ئالسا ئابرۇيى ئېشىشنى بىلگەن. سەمەرقەندتە داغدۇغىلىق توي بېرىپ ئۆيلەنگەنمىش.

مەھمۇدخاننىڭ گېپىنىڭ ئورنىدا، بابىر ئاچىسىنى قۇربان قىلىپ ئۆزى قۇتۇلۇپ چىققانلىقىنى. بابىر ۋەقەنىڭ باشقىچە بولغىنىنى ئېيتىشقا باشلىغاندا، مەھمۇدخان ئىشەنگۈسى كەلمەي باش چايقىدى:

— ناھايىتى ئۇيات بولدى ــ دە، مىرزام، ھەممىمىز تاپا ــ تەنىگە قالدۇق.

— دەۋران مېنىڭ بېشىمغا تاج كىيدۇرگەنىدى، — دېدى بابىر يەنە چېچىلىپ، — ئەمدى شۇ تاج ئورنىدا تەنە تېشى!... ھەممىسىدىن تويدۇم، خان ھەزرەتلىرى! ئەمدى بارسا ــ كەلمەس بولۇپ بېشىمنى ئېلىپ كېتىشتىن باشقا ئىلاجىم قالمىدى!

— ئۇنداق دېمەڭ، مىرزام! بۇنىڭدىن كېيىن سىز بىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىمىزسىز. ئېگىچەم قۇتلۇق نىگارخانىم سىزگە مۇنتەزىر ئىدى. ئاجىزىڭىز ئايىشە بېگىممۇ مۇشۇ يەردە. بېرىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈڭ، دەم ئېلىڭ. ئەتە شەيبانىخان ئەلچىسى شەرىپىگە قوبۇل مۇراسىمى ئۆتكۈزمەكچىمىز. سىزمۇ قاتنىشىڭ!

بابىر خان ھۇزۇرىدىن چىقىۋېتىپ، ھەممە سۆزى بىكار كەتكىنىنى، مەھمۇدخان شەيبانىخاندىن قورقۇنچقا چۈشۈپ قالغىنىنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن دادىل ئېلىشىشقا جۈرئەت قىلالماي، خۇشامەت يولىغا ئۆتكەنلىكىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى. ئوردا ھويلىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، تاشكەنتتىكى خاتىرجەملىك ھازىر ئۇنىڭغا قارا بوران ئالدىدىن بولىدىغان خەتەرلىك تىنجىقتەك تۇيۇلدى. يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان قارا بوراندىن ئانىسى ۋە خوتۇنىنى ئەپچىقىپ كېتىش نىيىتى بىلەن ئوردىنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئايال-لار تۇرىدىغان ئىچكىرىكى ھويلىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

* * *

ئايىشە بېگىم تاشكەنتكە بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن كەلگەنىدى.

سەمەرقەندتە تۇنجى پەرزەنتىنىڭ ئۆلۈمى ئۈستىگە قامال ئازابلىرى قوشۇ-
لۇپ، ياش چوكان كېسەلچان بولۇپ قالغانىدى. مەھمۇدخانىنىڭ ئەتىۋارلىق
خوتۇنى رازىيە سۇلتان سىڭلىسىغا ئۆزى تۇرغان قەسىردىن ئورۇن بېرىپ،
ئۇنى ئەڭ ياخشى تېۋىپلارغا قاراتقان ۋە ياخشى بېقىپ ئورنىدىن تۇرغۇزغا-
نىدى.

بابىر شۇنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ، ئاۋۋال رازىيە سۇلتان بېگىم ھوزۇ-
رىغا كىردى. ئايىشە بېگىمگە قىلغان پەرۋىشلىرى ئۈچۈن قېيىن ئېگىچىسى-
گە مىننەتدارلىق بىلدۈردى ـ دە، ئەمدى خوتۇنىنى ئۆرەتۆپىگە ئېلىپ
كەتمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. لەقىمى «قارا كۆز بېگىم» بولغان ئوتتۇز
ياشلاردىكى بۇ چىرايلىق جۇۋان شەھلا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىپ:

— ئەمىرزادەم، ئايىشە بېگىم سەرگەردانلىقتىن تويغان، ئەمدى ئۇنى
چەت يەرگە ئەۋەتمەيمىز! ـ دېدى.

— پېشانىمىزگە پۈتۈلگىنى شۇ بولسا بىزگە نېمە ئامال، ھەزرىتى
بېگىم؟

— مېنى كەچۈرۈڭ، ئەمىرزادەم، ئەمما ھەركىمنىڭ تەقدىرى ئۆز
پېشانىسىگە پۈتۈلىدۇ.

— بىراق... كىمگە چۈشكەننىڭ جېنى بىر بولمامدۇ؟

— «جېنىمىز بىر» دەپ بىچارە سىڭلىمغا شۇنچە ئازاپ چەكتۈرگە-
نىڭىز يېتەر. ياداپ قوراي بولۇپ كەلدى. ئەمدى ساقايغاندا يەنە سەرسانـ-
لىق، يەنە ماكانسىزلىق!

بابىر بۈگۈن ئۇششاق ـ چۈششەك ھۆرمەتسىزلىكلەرگە بەرداشلىق
بېرىشنى زىممىسىگە ئېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن خانىنىڭ بايىقى كىنايە-
لىرى ئۈستىگە قېيىن ئېگىچىسىنىڭ ھېيىقماي قىلغان گەپلىرى قوشۇلۇپ،
جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

— ھەزرىتى بېگىم، مەقسىتىڭىزنى ئوچۇق ئېيتىڭ. ئەمدى سىڭلى-
ڭىزنى مەندىن ئاجرىتىپ ئالماقچىمۇ سىز؟!

— مەن ئۇنداق دېگىنىم يوق! سىزمۇ سەرگەردانلىقنى بولدى
قىلىڭ، ئەمىرزادەم. ئەمدى تاشكەنتتە مۇقىم تۇرۇڭلار!

بابىر: «سىزگە بېقىندى بولۇپمۇ؟» دېگۈسى كەلدىيۇ، لېكىن يەنە ئۆزىنى تۇتۇپ:
— تەكلىپىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر! — دېدى ۋە خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى ئۇ ئايشە بېگىم بىلەن يالغۇز قالغاندا رازىيە سۇلتان بېگىمنىڭ گەپلىرىدىن نارازى بولغانلىقىنى ئېيتتى:
— تونۇۋرىنىڭ ئىسسىقىنى ئېگىسى بىلىدۇ، دەيدۇ. رازىيە سۇلتان بېگىم سىزنى ئۆزىمىزچىلىك بىلمەسلىكى مۇمكىن، كۆپ ئاربىلاشمىسا ياخشى بولاتتى.
— ئەمما، مەن ئاچامغا ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەرگەنمەن، مىرزام.
— ئەر ـ خوتۇننىڭ ھېچكىمگە ئېيتمايدىغان سىرلىرى بولمامدۇ؟
ئايشە بېگىمنىڭ دەسلەپكى ئۇياتچانلىقى ئەمدى قەيەرگىدۇر يوقالغاندى. ئۇمۇ ئاچىسىغا ئوخشاش، بابىرغا توغرىدىن توغرا سۆزلىدى:
— مېنىڭ ئاچامدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق، مىرزام!
بىر چاغلاردا بابىرنى ئۇلۇغلاپ «ھەزرىتىم» دەيدىغان ئايشە بېگىم ئەمدى خانغا ئوخشاش ئېگىزرەك تۇرۇپ «مىرزام» دېيىشىمۇ غەلىتە ئىدى.
بابىر كىنايە بىلەن سورىدى:
— دېمەك، ئەمدى سىزگە مەن كېرەك ئەمەسمەن، پەقەت ئاچىڭىز كېرەك؟
— نېمە ئۈچۈن ئۇنداق دەيسىز؟ مەن سىزنىڭ نىكاھىڭىزدىمەن!
— ئۇنداق بولسا، مەن سىزنى بۇ يەردىن ئېلىپ كېتىمەن، سەپەر تەييارلىقىنى كۆرۈڭ!
ئايشە بېگىم نارازى بولۇپ سورىدى:
— يەنە ئۆرەتۆپىگىمۇ؟ ئاشۇ يوللارنى ئەسلىسەم، كۆڭلۈم بىئاراھ بولىدۇ. ھەزرىتىم، مېنىڭ جېنىمنى يول ئالدى! سەمەرقەندكە ھالسىراپ بارمىغان بولسام، جىگەر پارەم ئۆلمەيتتى. مانا ھازىر بىر ياشقا كىرىپ تەم ـ تەم مېڭىپ قالاتتى!
ئايشە بېگىم گۆدەك ئۆلگەن قىزچىقىنى ئەسلەپ، كۆزلىرى لىق ياشقا توشتى. شۇ چاغدىكى ئۆلۈمنىڭ سوغۇق تىنىقى بابىرنىڭمۇ يۈزىگە

تېگىپ ئۆتكەندەك بەدىنى ئۈيۈشتى.

— ئەجەلگە داۋا يوق ئىكەن، بېگىم. لېكىن، ئۇنىڭ بېرىسىدە بىر ياشقا نەچچە قېتىم ئاپتاپ تېگىپ، نەچچە نۆۋەت كۆلپەت چۈشىدىكەن. ياش بولساقمۇ بۇنى كۆپ كۆردۇق، ئۆلمىسەك، تېخى يەنە يوروق كۈنلەرگە يېتىشەرمىز، پەرزەنتلىكمۇ بولارمىز. مۇشۇ مۇشكۈل مەزگىللەردە بىر-بىرىمىزدىن كېچىپ كەتمەيلى. مەن بىلەن بىللە مېڭىڭ.

— بىللە ماڭغان چاغلىرىمىزدا سىز ماڭا قارىدىڭىزمۇ، مىرزام؟ ھەممىشە سەلتەنەت تەشۋىشى ۋە ئۇرۇش، يۈرۈشلەر... مەن سىزنى دەپ شۇنچىۋالا سەرگەردان بولدۇم. سىز مېنى ئايلار داۋامىدا كۆرمىسىڭىزمۇ سېغىنمايتتىڭىز... بەلكى مەن سىزگە مۇناسىپ ئەمەستۇرمەن؟... سۆيمىگەن خوتۇنىڭىزنىڭ سىزگە نېمە لازىمى بار؟!

بابىر خوتۇنىغا كۆڭۈلسىزرەك بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىنى ئەسلىدى. ھازىرمۇ ئايىشە بېگىمنى بىللە ئېلىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇۋاتقىنى ئۇنى ئارتۇق دەرىجىدە سۆيگەنلىكىدىن ياكى ئۇنىڭسىز ياشيالمايدىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئايىشە بېگىمنى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان خەۋپ - خەتەر گىردابىغا تاشلاپ كېتىشنى ئۆز شەنىگە مۇناسىپ كۆرمەسلىكىدىن ئىدى.

— خانزادە بېگىمنى دۈشمەنگە ئالدۇرغىنىمىز ئازمۇ؟ — دېدى بابىر، — شۇنىڭ تاپا - تەنىسىمۇ ماڭا يېتىپ ئاشىدۇ، بېگىم! ئەمدى سىزنى مۇنداق بالالاردىن يىراققا ئېلىپ كەتمەكچىمەن!

— ھازىر مەن ئۈچۈن تاشكەنتتىن تىنچ جاي يوق!

— بۇنىڭ ھەممىسى ۋاقىتلىق تىنچلىق، ئىشىنىڭ، كۆپ ئۆتمەي شەيبانىخان بۇ يەرگىمۇ باستۇرۇپ كېلىدۇ!

— ئاچامنىڭ قانتى ئاستىدا ھېچ نەرسىدىن قورقمايمەن! دەرگاھىڭىزدىن ئادا - جۇدا بولۇپ كېلىپ، ئاچامنىڭ يېنىدا يەنە تىرىلدىم!

— مېنىڭ دەرگاھىمدا قىينالغانلىقىڭىز راست. لېكىن... ياخشى كۈنلىرىمىزمۇ بولغان ئىدىغۇ!... ئىنساپ بىلەن بىر ئەسلەپ بېقىڭ!...

ئايىشە بېگىمنىڭ بارلىق ئەلەملىرى يېنىكلەپ، خاتىرىسى خۇنۇكلىشىپ تۇرغان شۇ دەقىقىلەردە بىرەرمۇ ياخشى كۈن ئېسىگە چۈشمىدى.

— دەرگاھىڭىزدا قاچان ياخشى كۈن كۆرۈپتىمەن، مىرزام؟! داۋاملىق سەپەر! داۋاملىق سەرسانلىق! داۋاملىق مېھرىسىزلىك!

بابىر ئايىشە بېگىمدىن مۇنچىلىك ئادالەتسىز گەپ كۈتمىگەنىدى. ئۇ سەمەرقەندنى بىرىنچى قېتىم ئالغىنىدا ئايىشە بېگىم «ئىجاتكارىمىزغا» دەپ سوۋغا ئەۋەتمىگەنمىدى؟ كېيىنكى غەلبىسىدە «پەخىرلىنىمەن» دەپ پىچىرلىغان كىم ئىدى؟ بابىر بولارنى ئەسلەپ ئولتۇرۇشنى ئۆزىگە ئەپ كۆرمىدى ـ دە، خوتۇنىغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ:

— ئەجەبا ھەممىسىنى ئۇنتۇدىڭىز؟! — دېدى.

— ياق، كۆرگەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىمنى ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇمايمەن!

— پەقەت ئازاب ـ ئوقۇبەتنى؟!

— بۇ ئازمۇ؟ ئاز بولسا، خورلىنىپ يىغلىغانلىرىمنىمۇ ئۇنتۇمايمەن! ئەمدى قالغان ئۆمرۈمنى ئاچامنىڭ ئۆمرىگە دۇئا قىلىپ ئۆتكۈزىمەن. سەرگەردانلىق يېتەر! خورلۇق يېتەر! مەنمۇ شاھ قىزىمەن!

بابىر ئالتۇن كەمەرگە ئېسىلغان بولغارى قاپچۇقنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېچىپ، ئېمىندۇر ئاختۇردى، ئەمما تاپالمىدى. كېيىن زوۋان سۇرمەي مۇلازىملىرى تۇرىدىغان خانىغا چىقتى.

دەستارپېچ ئەتىسى بولىدىغان قوبۇل مۇراسىمى ئۈچۈن بابىرنىڭ شاھانە كىيىملىرىنى ساندۇقتىن ئېلىپ دەزماللاۋاتاتتى. ئالتۇنلار، قىممەت باھالىق گۆھەرلەر بىلەن بېزىتىلگەن يىپەك كىيىملەر، ھازىرلا خوتۇنى ۋە قېيىن ئېگىچىسىدىن ئاڭلىغان تەكەللۇپسىز گەپلەر بابىرنىڭ ئەلىمىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇپ كۆرسەتكەندەك بولدى. شۇنىڭ ئۈستىگە قاسىمبەگ بابىرغا ئۇدۇل كېلىپ شىكايەت قىلدى:

— خان شىغاۋۇلى ئەتىكى قوبۇل مۇراسىمىدا جانىبەگ سۇلتاننى سىزدىن يۇقىرىراقتا ئولتۇرغۇزماقچىمىش! بۇ نېمىدېگەن قارا يۈزلۈك! سىز دېگەن پادىشاھ ـ دە، ئەجەبا چۆلدە ياشايدىغان بىر بەگنى سىزدىن ئارتۇقراق ئىززەتلەشسە؟

قاسىمبەگ ھېلىمۇ ئۆزىنى بابىرنىڭ ئىشىك ئاغاسىدەك تۇتاتتى ۋە ئۇنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيىنى ھىمايە قىلىشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ بىلەتتى.

خان بوگۈن بابىرنى قوبۇلخانىسىدا ساقلىتىپ قويۇپ، شەيبانىخاننىڭ ئەلچىسى بىلەن شەترەنج ئويناپ ئولتۇرغاندىمۇ چۆلدە ياشايدىغان سۇلتاننى جىيەنىدىن يۇقىرى قويغان ئەمەسمىدى؟ بىر كۈندە شۇنچە كەمسىتىش! ئەتىگە مۇنداق ئۇششاق - چۈششەك كەمسىتىشلەر يەنىمۇ كۆپىيىشى ئېنىق. بۇنىڭ ھەممىسىگە چىداپ، بېقىندى بولۇپ يۈرۈشكە چىدىغۇچىلىكى قالمىغانلىقىنى ئەمدى ئېنىق سەزگەن بابىر:

— ياق! — دېدى، — ھەممىسىدىن كەچتىم! جانابىي قاسىمبەگ، مەن ئەمدى شاھ ئەمەسمەن! كېرەك ئەمەس ماڭا خان قوبۇلى! بەس! تاشلاڭلار ھەممىسىنى!

بابىر دەستارپىچنىڭ قولىدىكى ئالتۇن بېزەكلىك تونىنى يۇلۇۋېلىپ يەرگە ئاتتى. نېرىراقتا گۆھەر ۋە ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن شاھانە سەللە تۇرغانىدى، بابىر سەللىگە قادالغان ئىككى گۆھەر دانىسىنى — بىر چاغلاردا ئايىشە بېگىم بەرگەن سوۋغىنى تارتىپ يۇلۇۋالدى. كېيىن سەللىنى ئىشىككە قارىتىپ ئاتتى. سەللە چۇۋۇلۇپ كېتىپ، بىر ئۇچى بوسۇغىغا بېرىپ چۈشتى. قاسىمبەگ نېمە قىلىشنى بىلمەي بابىرنىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويدى:

— ئەمىرزادەم، سىزگە نېمە بولدى؟ ئەمىرزادەم!

رەڭگىدە قان قالمىغان بابىر ھاسىراپ خىتاب قىلدى:

— بۇنىڭدىن كېيىن مەن بىر دەرۋىش بولۇپ كۈن كۆرمەكچىمەن! جانابىي قاسىمبەگ، ئانامغا ئېيتىڭ! مەن ھازىر ئۆرەتۆپىگە كېتىمەن! يۈز قۇشقاچقا بىر چالما! تاجۇتەخت دەۋاسىدىن ۋاز كەچتىم! كىم شۇنىڭغا قوشۇلسا، مەن بىلەن ماڭسۇن! قالغانلارغا رۇخسەت!

بابىر سەللىدىن يۇلۇپ ئالغان ئىككى تال گۆھەرنى سىقىملىغىنىچە ھويلىسىغا چىقتى. «سۆيمىگەن خوتۇنىڭىز سىزگە نېمىگە لازىم» دېگەن سۆزلەر يىغىۋاشتىن قۇلىقىغا ئاڭلاندى. راستىنلا يۇلتۇزى يۇلتۇزىغا توغرا كەلمىگەن بېگىمنى ئەمدى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇۋېتىش مۇۋاپىق ئەمەسمۇ؟ ئەمما، بۇ بېگىم ئەمدى تىل چىقىرىپ، شۇنچىۋالا ئاچچىق سۆزلەرنى ئېيتىشى، ئۇنىڭدىن بىرمۇ ياخشىلىق كۆرمىدىم، دېيىشى، بابىرنىڭ يۈرەك

يارىلىرىغا سىپىلگەن تۇزدەك ۋۇجۇدىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى. ئۇ ئۆز خانىسىغا كىرىپ قەغەز ۋە دەپتەرلىرى ساقلىنىدىغان ساندۇق تەكتىدىن ئايىشە بېگىم بىر چاغلاردا يىپەك بىلەن تىككەن كىچىك خالتىنى ئىزدەپ تاپتى. يىللار داۋامىدا خالتىنىڭ ئاق رەختى سارغىيىپ خىرەلەشكەن، ئەمما قىزىل يىپەك بىلەن تىكىلگەن «نىجاتكارىمىزغا» دېگەن كەشتىلەنگەن خەت ئەسلىدىكى پېتى تۇراتتى. بابىر گۆھەرلەرنى خالتىغا سېلىپ، ئايىشە بېگىمنىڭ ئالدىغا باردى:

— بېگىم، سىز مېنى نىجاتكار بىلىپ، بۇ گۆھەرلەرنى «تەختكە چىققاندا تاجىغا قاداپ چىقسۇن» دەپ ئەۋەتكەنىدىڭىز، ھازىر مېنىڭ تاجۇتەختىم يوق... شاھلىق دەۋاسىدىنمۇ پۈتۈنلەي ۋاز كەچتىم. دەرۋىش بولۇپ تاغلارغا چىقىپ كەتمەكچىمەن. سىز شاھ قىزىسىز... ئېلىڭ گۆھەرلىرىڭىزنى!... يەنە باشقا بىرەر نىجاتكارىڭىزغا سوۋغا قىلۇرسىز!

ئايىشە بېگىم خالتىنى ئېلىۋېتىپ، ئاچچىق بىلەن جاۋۇلداپ دېدى:

— يەنە تاشلاپ كېتىدىغان بولسىڭىز جاۋابىمنى بېرىپ كېتىڭ!

— شۇنداقمۇ؟ ئاجراشماقچىمۇ سىز؟

— ھە! ئاجرىشىمەن!

— بولمىسا... بۈگۈندىن باشلاپ ماڭا خوتۇن ئەمەسسىز! بېشىڭىز ئوچۇق! شەرئەت بويىچە ئۈچ تالاقسىز!

2

ئۆرەتۆپەنىڭ جەنۇبىدىكى تۈركىستان تىزما تاغ ئېتەكلىرىگە باھار خېلى كېچىكىپ كەلدى. ھەمەل ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدا داللارغا قوش چىقتى. قارلىق پىرياخ چوققىسىنىڭ تەكتىدە تۆت تەرىپى ئېگىز دۆڭلۈكلەر بىلەن ئورالغان شامال تەگمەيدىغان دەھكەت قىشلىقىدا ئۆرۈكلەر سەۋر ئېيىغا بېرىپ ئاندىن چېچەكلىدى.

قىشلاقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئېگىز دۆڭلۈككە چىقىدىغان تىك يول — بورۇز بار. بورۇز شۇنچىلىك ئېگىزكى، ئۇنىڭ ئۈستىدىن دەھكەتكە

قارىسا قىشلاق تىرەن بىر چوڭقۇرلۇقنىڭ تۈۋىگە جايلاشقاندەك كۆرۈنەتتى.

بورۇزدىن يۇقىرىدىكى تۈزلەڭ دالىدا تاھىر يالڭاياغ بولۇپ، ئۆكۈز بىلەن يەر ھەيدىمەكتە. سەمەرقەندتىن تاھىرغا قوشۇلۇپ نەۋكەر بولۇپ كەلگەن بىر قۇلقى كېسىك مەمەت بولسا تېخى ھەيدەلمىگەن بوز يەرگە غۇلاچلاپ ئۇرۇق چاچماقتا. ئۇمۇ يالڭاياغ بولۇپ ئىشتان پۇشقىقىنى تۈرۈۋالغان. ئۇلاردىن نېرىراقتا ئۈچ ـ تۆتچە دەھكەتلىك تاجىك دېھقانلار ـ مۇ يەر ھەيدەپ ئاشلىق تېرىۋاتىدۇ. يەر يۇمشاق، ھاۋا يېقىملىق، ئىشنىڭ ئۈنۈمى ياخشى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىسىنىڭ روھلىرى كۆتۈرەڭگۈ. شۇنـ ـچە ۋاقىت ئۇرۇش ـ جېدەل ئىچىدە يۈرۈپ، دېھقانچىلىق كەسپىنى سېغىنغان تاھىر ئەمدى يايراپ يەر ھەيدەيتتى ۋە ئانچە ـ مۇنچە غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ قوياتتى.

بورۇزدىن پىيادە چىقىپ كەلگەن بابىر تاغدا قوي بېقىپ يۈرگەن، دالىدا قوش ھەيدەۋاتقان ياش يىلىك ـ يالڭاچلارغا قاراپ بىرنەرسىدىن تەئەججۈپلەندى. تاغۇ تاشقا ئاياغ كىيمەي چىدىمىغىنى ئۈچۈن كەمبەغەلـ لەرنىڭ كۆپچىلىكى يالڭاياغ يۈرەتتى. ئۈستۋاشلىرىمۇ يىلىك، لېكىن روھلىرى تېتىك، قورسىقى تويۇپ تاماق يېيىشسە كەيپى خۇش.

بابىر ئۆزىنى شۇ ياشلارغا سېلىشتۇراتتى: ئۇنىڭمۇ تۆت ئەزاسى ساق، ئۆزى كۈچكە تولغان يىگىرمە ياشلىق يىگىت، قىشلاق يىگىتلىرىدىن كەملىكى يوق، لېكىن نېمىشقا ئۇ بۇنچىلىك غەمكىن! مانا بۇ ئۇلۇغۋار تاغلار باغرىدا نېمىشقا ئۇ گۈزەل تەبىئەتنىڭ تىرىك بىر بۆلۈكىدەك يايرىيالمايدۇ؟

ھەممە گەپ يالڭاياغ يۈرۈشتە بولغىنىدەك، بابىر ئۆرۈپ تىكىلگەن ئۆتۈكنى يېشىپ ئېتىز قىرغىقىغا قويدى ـ دە، ھەيدەلگەن يەر ئۈستىدە يالڭاياغ يۈرۈپ كۆردى.

تۇپراق مەخمەلدەك يۇمشاق، ئۇنىڭدىن باھار ۋە ياشلىقنىڭ ھىدى كېلەتتى. ئادەمنىڭ تۇپراقتىن يارىتىلغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت ئەسكە چۈشەتتى.

نەۋكەرلەر ۋە دېھقانلار بابىرنىڭ يالڭاياغ يۈرگىنىنى ئاۋۋال چاقچاقتا

يۈلەپ كۈلۈشتى. كېيىن بابىر ئۆتۈكنى ئېتىز قىرغىقىدا قالدۇرۇپ دەھ-كەتنىڭ بورۇزىدىن يالاڭغىداق چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈشتى ــ دە، ھەيران بولۇشتى.

بورۇزنىڭ ئۇششاق تاشلىرى بابىرنىڭ تاپانلىرىغا پاتاتتى. تىك جايلى-رىدىن چۈشۈۋاتقاندا قىرلىق تاشلار پۇتىغا تىكەن بولۇپ كىرىپ كېتىۋات-قاندەك ئاغرىتاتتى. لېكىن، بابىر چىشىنى ــ چىشىغا چىشلەپ ئاغرىققا چىداپ كېتىۋاتاتتى.

بورۇزنىڭ يېرىمىغا چۈشكەندە كەينىدىن ئۆتۈكنى قولىغا ئېلىپ، سەكرەپ ــ سەكرەپ تاھىر يېتىپ كەلدى:

ــ ئەمىرزادەم، ئۆتۈكنى كىيىڭ! توختاڭ. بۇ تاشلار پۇتىڭىزنى يارا قىلمىسۇن!

بابىر توختاپ، تاھىرنىڭ تاپانلىرى قارايغان چوڭ ــ چوڭ پۇتلىرىغا قارىدى:

ــ سىزنىڭ پۇتىڭىز جاراھەتسىزغۇ؟

ــ ھە، ئەمىرزادەم، بىز ئۆگىنىپ كەتكەن.

ــ مەنمۇ ئۆگىنىشنى خالايمەن.

ــ نېمە ئۈچۈن؟

ــ سىلەرگە ھەۋەسىم كېلىدۇ، ــ دېدى بابىر يولنى داۋام قىلىپ.

تاھىر سەل ئۇنىڭدىن كېيىنرەك كېتىپ بېرىپ كۈلدى:

ــ ئەمىرزادەم، پادىشاھنىڭ نەۋكەرگە ھەۋەسى كېلىشى مۇمكىن ئەمەس.

بابىر تاھىردىن سەل رەنجىپ:

ــ سىزمۇ ماڭا ئىشەنمىدىڭىزمۇ؟ ــ دېدى، ــ تاشكەنتتە پادىشاھ-لىق دەۋاسىدىن ۋاز كەچكىنىمنى ئېيتقاندىمغۇ!

بۇ ھادىسىگە قاسىمبەگمۇ، باشقا كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەرمۇ «ئاچچىق بىلەن مۇنداقلا ئېيتىلغان گەپ» دەپ قاراشقان ۋە شۇ ئىككى يۈز ئەللىك كىشىنىڭ ھەممىسى قۇتلۇق نىگارخانىم بىلەن بىللە بابىرنىڭ كەينىدىن دەھكەتكە كېلىشكەنىدى.

تاھىر ئېغىر نەپەس ئالدى ـ دە، دېدى:

— ئەمىرزادەم، سىزگە ئۆزۈمدىنمۇ ئارتۇق ئىشىنىمەن، ئەمما سىزنىڭ شاھلىق تەشۋىشىدىن قۇتۇلۇشىڭىز مۇمكىن ئەمەس.

— نېمە ئۈچۈن؟ شاھزادىلەرنىڭ تاجۇتەختسىز ئۆتكەنلىرى يوقمۇ؟

— بار. ئەمما، سىز ئۇنداقلاردىن ئەمەسسىز.

— ئەمما، مەن تاجۇ تەختنىڭ بىۋاپالىقىنى بىلگەنلەردىنمەن. شاھ جەمشىدتەك، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيندەك تاجدارلارمۇ دۆلەت، مال ۋە دۇنيالىرىنى تاشلاپ، قەبرىگە بىرلا كېپەن بىلەن كەتكەن ئەمەسمۇ؟

تاھىر يېقىندا تاغنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى ئابىۇردان قىشلىقىغا بارغانلىقىنى ئەسلىدى.

بابىرنىڭ تاجۇتەختتىن ئىخلاس قايتقانلىقى چاقچاق ئەمەس بولسا كېرەك، چۈنكى شاھ جەمشىدنىڭ تىلىدىن تاجىكچە شېئىر يېزىپ، ئۇنى چاشما بويىدىكى تاشقا ئويدۇردى. تۆت قۇرلۇق شېئىرنىڭ ئىككى قۇرى تاھىرنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ:

گىرىفتىم ئالەم بۇ مەرددىيۇ زور،

ۋە لېكىن نەبۇردىم باخۇد بەگور.①

ئالەمنى بېسىۋالغان جاھانگىرلارنىڭ سەلتەنەتىمۇ ئامانەت، ئۆزلىرى دۇنيادىن كېتىشى بىلەن تۈگەيدۇ. لېكىن، شائىرنىڭ ياخشى سۆزلىرى تاشقا پۈتۈلگەن ھەرپلەردەك ئەسىرلەر داۋامىدا ئۆچمەيدۇ. شۇنداق ئىكەن، بابىر قالغان ئۆمرىنى شائىرلىققا بېغىشلىسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

— مەن جان دەيتتىم، لېكىن بەگلەر سىزنى قويۇۋەتمەيدۇ، — دېدى تاھىر.

— بەگلەرگە ئىجازەت بېرەرمىز، كېتىشەر.

بابىر شۇ سۆزنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىشنى يالغۇز ياغ يۈرۈش بىلەن ئىسپات قىلماقچى بولغاندەك، يەنە ئۇششاق تاشلار ئۈستىدىن يالغۇز ياغ

---

① «ئالەمنى مەردلىك ۋە زورلۇق بىلەن ئالدۇق، لېكىن ئۆزىمىز بىلەن بىللە گۆرگە ئېلىپ كەتمىدۇق». بابىر 1502 ـ يىلدا تاشقا ئويدۇرغان بۇ قۇرلارنى ئارىدىن 452 يىل ئۆتكەندىن كېيىن 1954 ـ يىلىدا تاجىك ئالىمى ئا. مۇختاروۋ ئابىۇردان قىشلىقىدىكى بىر قۇدۇقتىن تېپىۋالىدۇ. تاشقا ئويۇلغان بۇ شېئىر ھازىر دۇشەنبىدە مۇزېيدا ساقلانماقتا.

يۇرۇپ كەتتى. بىراق، ئۇنىڭ قىينىلىپ كېتىۋاتقانلىقى پۇكۇلۇپ مېڭىشىدىن سېزىلەتتى. تاھىر ئۇنى قوغلاپ يەتتى ـ دە:

— ئەمىرزادەم، ئۆتۈكنى كىيىڭ، — دېدى، — يالىڭاياغلىقنى ھەۋەس قىلماڭ. خۇدا سىزنى ھېچ ۋاقىت بۇ ھاللارغا سالمىسۇن.

— قايسى ھاللارغا؟

— يالىڭاياغلارنىڭ ئەھۋالىغا چۈشمەڭ!

— ئەجەبا! يالىڭاياغلار ئادەم ئەمەسمىدى؟

— ئادەم، لېكىن سىز شاھ بولۇپ تۇغۇلغانسىز!

— ئۇ ھالدا، شاھ ئادەم ئەمەسمۇ؟

تاھىر جاۋاب تاپالماي قالدى. ئۇ شاھ بىلەن نەۋكەرلەر ئارىسىدا تاغدەك ئېگىز تام بارلىقىنى بىلەتتى، بابىرنىڭ بۇ تامدىن بىر سەكرەپ ئېشىپ ئۆتمەكچى بولۇۋاتقىنىنى غەلىتە تۇيۇلاتتى.

تاھىرنىڭ نەزىرىدە، بابىر قايتا شاھ بولۇشتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنلىكى ۋە چۈشكۈنلۈككە ئۇچرىغىنى ئۈچۈن شۇ سۆزلەرنى ئېيتىۋاتىدۇ.

— ئەمىرزادەم، ئەگەر سىز شاھلىقتىن شائىرلىقنى ئەۋزەل كۆرسىڭىز، ئۇنىڭدا مەنمۇ... ئەھلى ئايالىم بىلەن تىنچ بىر بۇلۇڭدا دېھقانچىلىق قىلىپ، سىزگە ساداقەت بىلەن ئۆمۈر ئۆتكۈزگەن بولاتتىم... لېكىن، بۇنىڭ ئىلاجى بولماس...

بابىر ئۆتۈكنى تاھىرنىڭ قولىدىن ئالدى.

— سىز قايتىڭ، — دېدى تاھىرغا، — ئەمما بۇ سۆزلەر ئارىمىزدا قالسۇن. كېيىن يەنە مەسلىھەت قىلارمىز. مېڭىڭ!

تاھىر بورۇزدىن قايتىپ چىقىۋېتىپ، بابىرنىڭ ئۇنىڭغا ئۆزىنى يېقىن تۇتۇپ شۇنچە غەلىتە سۆزلەرنى ئېيتقىنىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ كۈلۈپ قويدى. بىراق، بابىر بىر بۇلۇڭدا تىنچقىنا ياشايدىغان مىسكىن تەبىئەتلىك ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ يالىڭاياغ مېڭىشقا ئۆگەنمەكچى بولغىنى بولسا تاھىرغا شائىرانە بىر شوخلۇق بولۇپ كۆرۈنەتتى.

تاھىر بورۇزنىڭ ئۈستىگە چىققاندا كەينىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى. بابىر ئۆتۈكنى قولىغا ئېلىپ تۆۋەنلەپ كېتىپ باراتتى. تاھىر ئۇنىڭ چىداملىقىغا

تەن بېرىپ: «لېكىن، سۆزىدىن قايتمايدىغان ئادىتىمۇ بار!» دەپ قويدى.
بابىر پۇتىنىڭ بىر - ئىككى جايى قاپىرىپ سوپۇلغىنىنى سەزسىمۇ ئاغرىقىغا چىداپ، قىشلاقنىڭ بېرىقى چېتىدىكى بۇلاق بويىغىچە يالىڭاياغ ماڭدى. ئۇنىڭدىن نېرىراقتا يۇمشاق تۇپراقلىق چىغىر يول بار ئىدى. لېكىن، قىشلاق ئادەملىرى ئۇنىڭ يالىڭاياغ ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ئىگىز - پەس سۆز قىلىشلىرى مۇمكىن ئىدى.
ئۇنىڭغا ئۆيىنى بەرگەن قىشلاقنىڭ ئاقساقىلىمۇ، بەگ ۋە مۇلازىملارمۇ «مىرزا ھەزرەتلىرى» دەپ، بابىرغا ھەممىشە تەزىم قىلىشاتتى. ئەگەر بابىر كەمبەغەل دېھقانغا ئوخشاپ يالىڭاياغ يۈرسە، ئۇلار ئاددىي يالىڭاياغقا تەزىم قىلغاندەك كۆرۈلۈپ، ئىززەت - ھۆرمىتىگە تاقىلىشى ۋە خاپا بولۇشلىرى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىر مەنسەپدارلار ئۇچرايدىغان جايلاردىن ئادەتتىكىدەك ئۆتۈك كىيىپ ئۆتەتتى - دە، دەھكەتنىڭ ئەتراپىدىكى يانبېغىرلارغا بارغاندا، يەنە يالىڭاياغ بولۇۋالاتتى. پۇتىغا پىتىپ ئازار بېرىدىغان بۇدۇر - چۇقۇر تاشلار، چاتقاللار دىلىنى كۆيدۈرۈۋاتقان ئەلەم - لىك ئوپلارنىڭ تەپتىنى ئالدىغاندەك بولاتتى. كۆڭلەر ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ تاپانلىرى كۆن چەمدەك قېلىنلىشىپ، تاش - پاشلار، يامغۇر - پىشىنلار كار قىلمايدىغان بولۇپ كەتتى.

* * *

دەھكەتتىن ئۈچ - تۆت چاقىرىم تۆۋەندە قارەزاۋ دەپ ئاتىلىدىغان ئىگىز يارلار تەكتىدىن ئادەمنى ئاققۇزىدىغان چوڭ ئاقسۇ ئېقىپ ئۆتىدۇ. بۇ سۇ ئوڭغا بۇرۇلۇپ، پىيىلىپ ئاقىدىغان بىر جايدا كىچىك بار.
تاغ باغرىنى بويلاپ ئۆتكەن چىغىر يول بىلەن ئارچىلار ئارىسىدىن مېڭىپ كېلىۋاتقان بابىر چۇشكە يېقىن ئاقسۇنىڭ شۇ كىچىكى ئالدىدىن چىقتى ۋە دەريادىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان يىگىرمىچە قوراللىق ئاتلىقلارغا دۇچ كەلدى. ئالدىدا نېپىز چەكمەن ۋە قىزىل بۆك كىيگەن قاسىمبەگ، ئۇنىڭ ئەگەشتۈرۈپ كەتكەن نەۋكەرلىرىمۇ تونۇش.
بابىر ئۇلارغا يالىڭاياغ يۈرگىنىنى كۆرسەتكۈسى كەلمىدى - دە، يولدىن چىقىپراق، ئىگىز بىر ئارچىنىڭ سايىسىگە بېرىپ ئولتۇردى. لېكىن،

بۇ ئارىدا قاسىمبەگمۇ ئۇنى كۆرۈپ قالدى. كىچىكتە قارىنغىچە ھۆل بولغان ئىتىنى بابىردىن ئازراق نېرىدا توختىتىپ، چاپسان يەرگە چۈشتى. نەۋكەر-لەرمۇ بابىرنى ھۆرمەت قىلىپ ئۇپۇل ـ توپۇل ئاتتىن چۈشۈشتى. قاسىم-بەگ ئىتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى نەۋكەرلىرىگە بېرىپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلغان پېتى بابىرغا يېقىنلاشتى. مۇسىبەتلىك ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ئەمىرزادەم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىڭ! يەنە بىر شۇم خەۋەر!

بابىرنىڭ خىيالى تاشكەنتكە كەتتى. قاسىمبەگ ئۈچ ئايدىن بۇيان ئاشۇ تەرەپلەردە يۈرگەنىدى. بابىرنىڭ تاغىسى مەھمۇدخان شەيبانىخاننىڭ ئەلچىسى شەرىپىگە زىياپەتلەر بېرىپ يۈرۈپ، ئاخىرى خان بىلەن پۈتۈم تۈزگەنىدى. بۇ پۈتۈمگە بىنائەن شەيبانىخان ئۆرەتۆپىنى مەھمۇدخانغا بېرىپ، ئۆزى ھىسارغا قوشۇن تارتىپ كەلگەنىدى. پۈرسەتتىن پايدىلانغان مەھمۇدخان ئۇكىسى ئالىچەخان بىلەن بىللە پەرغانە ۋادىسىدىكى ئەھمەد تەنبەلگە قارشى ئۇرۇش ئاچقانىدى. ئۇلار ۋادىنى ئەھەد تەنبەلدىن تارتىۋې-لىپ، تاشكەنت خانلىقىغا قوشماقچى ئىدى. شەيبانىخان دەسلەپ بۇ نىيەتكە قوشۇلغانىدى، ئەمدى سۆزىدىن يېنىۋالغانمىدۇ؟!

— نېمە بولدى؟ سۆزلەڭ!

— شەيبانىخان نومۇسسىزلىق بىلەن سۆزىدىن يېنىۋاپتۇ، ئەمىرزا-دەم! تاغىلىرىڭىز پەرۋانە ۋادىسىدا ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئالتە ئاي ئېلى-شىپ، ئۇنى يېڭەلمەي، نۇرغۇن تالاپەت بېرىپ ئاجىزلىشىپ قالغان پەيتتە شەيبانىخان پۈتۈمنى بۇزۇپ، كۈتۈلمىگەندە كەينىدىن باستۇرۇپ كېلىپتۇ! ئالدىدا ئەھمەد تەنبەل قوشۇنى، كەينىدە يالغان ئىتتىپاقچى شەيبانىخان قوشۇنى! تاغىڭىز بۇ ئىككى بالانىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىپ تارمار بولۇپتۇ! شەيبانىخان ئۇنى ئەسىر ئالغانمىش!

بابىر جايىدا ئولتۇرالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— يا ئەلھەزەر! تاشكەنتمۇ كەتتىمۇ ـ ھە؟

— ھەي، سورىماڭ، ئەمىرزادەم! تاشكەنتتە ئىككى مىڭ قوغدىغۇچى ئەسكەر بار ئىدى. ئالتە ئايغا يەتكۈدەك زاپاس بار ئىدى! قورغاننى قاتتىق تۇرۇپ مۇداپىئە قىلسا بولاتتى. بىراق، ئەسىر چۈشكەن مەھمۇدخان

ناھايىتى ئۇياتلىق بىر ئىش قىپتۇ.

شەيبانىخان ئۇنى قەتل قىلدۇرماقچى بولغاندا، مەھمۇدخان: «قىنىمە-دىن كېچىك، نىمە تەلىپىڭىز بولسا بېجىرەي» دەپتۇ. شەيبانىخان، تاش-كەنتتىكى قوغدىغۇچي ئەسكەرلىرىڭىزگە بۇيرۇق يېزىپ ئەۋەتىڭ، قورغاننى جەڭسىز تاشلاپ چىقىپ كەتسۇن، ئەمما خەزىنە بىلەن ھەرەم قورغاندا قالسۇن، دەپ شەرت قويۇپتۇ. جان تاتلىق كېلىپ، مەھمۇدخان بۇ شەرتنى قوبۇل قىپتۇ.

— پۈتۈن ھەرەم شەيبانىخانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپتۇمۇ؟!

— ھە، ئەمىرزادەم، غالىبلار قوغدىغۇچىسىز قالغان تاشكەنتتە ئۈچ كۈن خەلقنى بۇلاپتۇ! تاغىڭىز مەھمۇدخاننىڭ ئەڭ چىرايلىق سىڭلىسى دۆلەت بېگىم شەيبانىخاننىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتان ھەرىمىگە ئۈچىنچى خوتۇنى بولۇپ كىرىپتۇ. ئەللىك ئۈچ ياشلىق شەيبانىخاننىڭ ئۆزى مەھ-مۇدخاننىڭ ئون ئالتە ياشلىق گۈزەل قىزى موغۇل خانىمنى نىكاھلاپ ئېلىپتۇ! مەھمۇدخاننىڭ ئەتىۋارلىق خوتۇنى رازىيە سۇلتان بېگىم ئىلگىرى-كى ئەلچى جانىبەگ سۇلتانغا غۇنچەچى قىلىپ نىكاھ قىلىنىپتۇ! بۇلتۇر خانزادە بېگىم ئۈچۈن بىزگە شۇنچە تەنە ـ مالامەت قىلغان مەھمۇدخان ئەمدى ئەتىۋارلىق خوتۇننى، قىزىنى، سىڭلىسىنى ئۆز جېنى ئۈچۈن مۇنچىلىك شەرمەندىلىك ئەھۋالغا سالغىنى پۈتۈن ئەل ـ ئۇلۇسىنىڭ نەپرىتىنى قوزغاپتۇ!

بابۇرنىڭ خىيالى ئايىشە بېگىمگە كەتتى. ئۇنىڭدىن كۆڭلى قېلىپ ئاجرىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىر چاغلاردا تۇنجى ياشلىق مېھرى بىلەن سۆيگەن خوتۇنىنىڭ شەيبانىخاننىڭ ھەرىمىگە چۈشۈش ئېھتىمالى ئۇنى دەھشەتكە سالدى. ئاچىسى خانزادە بېگىمنىڭ شەيبانىخان ھەرىمگە چۈشكىنى ئازمۇ؟

بابۇر قاسىمبەگكە دەھشەتكە تولغان كۆزلىرىنى تىكىپ سورىدى:

— ئايىشە بېگىم... ئېگىچەم خانزادە بېگىمنىڭ كۈندىشىگە ئايلىنىپ قالغانمىدۇ؟!

— ياق، ئەمىرزادەم! قايسى تىل بىلەن ئېيتاي، ئايىشە بېگىمنى

خاننىڭ تاغىسى — ئەللىك بەش ياشلىق كۆچكىنچى خانغا توقال خوتۇن قىلىپ نىكاھلاندۇرۇپتۇ!

بابىر يۈزىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ ۋارقىرىۋەتتى:

— ۋاي، بۇ نېمىدېگەن رەزىللىك؟ نېمىدېگەن شەرمەندىلىك؟!

قارا كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىپ بابىرغا ئاچچىق سۆزلەرنى ئېيتقان ئاشۇ رازىيە سۇلتان بېگىم بۈگۈن جانىبەگ سۇلتاننىڭ قۇچىقىدا!! بۇ مەككار بەگ مەھمۇدخان سارىيىدا ئەلچى بولۇپ، خان بىلەن شەترەنج ئويناپ، ئاتايىن ئۇتقۇزۇپ يۈرگەن چاغلىرىدىلا ئۇنىڭ ئەتىۋارلىق خوتۇنىنى كۆزلەپ قويغان بولسا ئېھتىمال. ئايىشە بېگىمچۇ؟

قاسىمبەگ ھەسرەتكە تولغان ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— كاشكى مەھمۇدخان شۇنچە ئۇياتلىق ئىشلارنى قىلىپ تىرىك قالغان بولسىچۇ!

— تاغام ئۆلتۈرۈلۈپتىمۇ؟

— شەيبانىخان بىرىنچى قېتىمدا ئۇنى ئۆلتۈرمىگەن. لېكىن، ھېلىقى شەرمەندىلىكلەر بىلەن روھىي جەھەتتىن ئۆلتۈرۈلگەندىن بەتتەر قىلىپ ماۋەرائۇننەھر چېگرىسىدىن شەرقqe — ئالتاي تەرەپكە قوغلىۋەتكەن. بۇنىڭغا غەزىپى كەلگەن مەھمۇدخان شۇ تەرەپلەردە ئۆزىگە تەرەپدار تېپىپ، قوشۇن توپلاپ شەيبانىخاندىن ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن يەنە سىر دەريا بويىغا كېلىدۇ. خوجەند يېنىدا ئىككىنچى قېتىم جەڭ بولۇپ، مەھمۇدخان يەنە يېڭىلىدۇ ـ دە، ئىككى ياش ئوغلى بىلەن ئەسىر چۈشىدۇ. بۇ قېتىم شەيبانىخان مەھمۇدخاننىڭ ئۆزىنىمۇ، ياش ئوغۇللىرىنىمۇ ئايىماي قەتل قىلدۇرۇپتۇ!

— يا ئەلھەزەر! يارەببىي!

بىر ۋاقىتلار بابىرغا مېھىرسىزلىك قىلىپ ئەلەم قىلغان يېقىنلىرىنىڭ تەقدىر تەرىپىدىن بۇنچىلىك شەپقەتسىزلەرچە جازالىنىشى بابىرنى قارا باسقاندەك ئېزىپ، گەرەخ قىلىپ قويدى. بابىر ئۇلاردىن ھەرقانچە رەنجىگەندىمۇ بۇنداق ئېغىر جازالارنى ئۇلارنىڭ ھېچبىرىگە راۋا كۆرمەيتتى.

بابىرنىڭ رەڭگى تاتىرىپ، يۈز مۇسكۇللىرى تىترەۋاتقىنىنى كۆرگەن

قاسىمبەگ شۇم خەۋەر يەتكۈزگىنى ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم ئۆزرە سورىدى. بابىرنىڭ سەل ئۇغىسىنى پەسەيتىدىغان چارە ئىزدەپ:

— ئەمىرزادەم، قېنى، ئولتۇرۇڭ، مەرھۇملارنىڭ ئەرۋاھىغا قۇرئان تىلاۋەت قىلايلى، — دېدى.

تىزلىرى بوشىشىپ زورغا ئۆرە تۇرغان بابىر ئارچا تېگىدىكى بايىقى جايغا يېنىپ بېرىپ ئولتۇردى. قاسىمبەگ ئۇنىڭ ئۇدۇلىغا تىز چۆكتى. نەۋكەرلەرمۇ كەينى ـ كەينىدىن يۈكۈنۈشتى. قاسىمبەگ يېقىملىق يوغان ئاۋاز بىلەن قۇرئان سۈرىلىرىنى ئاھاڭلىق قىلىپ ئوقۇپ، ئۇزاق تىلاۋەت قىلدى. دەريادەك ھالەتتە ئاقىدىغان بۇ ئاھاڭلار بابىرغا دۇنيانىڭ باقى ئەمەسلىكىنى، ئۆتۈپ تۇرغان ھەربىر دەقىقە ئۆمۈرنىڭ قايتىپ كەلمەيدىغان نېمەت ئىكەنلىكىنى، ھاياتنىڭ غەنىيمەتلىكىنى ئەسلەتتى ـ دە، ئۇ ئۆزىنى سەل بېسىپ، يالغاياغلىرىنى تونىنىڭ ئېتىكى بىلەن يېپىپ قويدى. تىلاۋەت تۈگەپ، پاتىھە قىلغاندىن كېيىن قاسىمبەگ نەۋكەرلىرىگە قولى بىلەن نېرىراق مېڭىپ تۇرۇش ئىشارىتىنى قىلدى. ئۇلار يىراقلىغاندىن كېيىن، بابىرغا يەنىمۇ يېقىنراق كېلىپ تۆۋەن ئاۋاز بىلەن دېدى:

— شەيبانىيزادىلەر بۇ غەلىبىلىرىدىن قۇتراپ، ئەنجانغا كۆز تىكىۋېتىپتۇ. باسقۇنچىلار ئەتە ـ ئۆگۈن ئۆرەتۆپىگىمۇ كېلىپ قالىدۇ. ئەمدى بۇ يەرلەردە يۈرۈش خەتەرلىك، ئەمىرزادەم. ھىسارغا كېتىش كېرەك.

ھىسار ھۆكۈمدارى خىسراۋ شاھ تەختنى بابىرنىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى بايسۇنقۇر مىرزىدىن تارتىۋېلىپ، باشقا بىر تۆمۈرىيزادىنى تەختكە دەۋاگەر بولمىسۇن، دەپ، كۆزىگە مىل تارتىپ كور قىلىۋەتكەنىدى. بابىر شۇنى ئەسلىدى ـ دە:

— مېنىڭ قاردىن قېچىپ مۆلدۈرگە تۇتۇلۇشۇمنىڭ نېمە ھاجىتى بار، جانابىي قاسىمبەگ؟ — دېدى.

— مېنىڭ مەقسىتىم باشقا، ئەمىرزادەم. كەمىنىلىرى ھىسار بەگلىرى بىلەن بۇلتۇردىن بۇيان مەخپىي مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتىمەن، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى خىسراۋ شاھتىن نارازى ئىكەن. ئۆزى بىر نەۋكەردىن چىققان تېگى پەس ھۆكۈمدار تەختكە ئولتۇرۇشقا ھەققى يوق. بارساق، ياخشى

بەگلەر سىزگە يان باسىدۇ.

— يەنە تەخت تالىشىشمۇ؟ ياق، جانابىي قاسىمبەگ! مەن بۇ تالىشىشلاردىن ناھايىتى تويدۇم! ھازىر ماڭا تىنچ بىر بۇلۇڭ بولسا، دەرۋىشلەرچە ھايات كەچۈرسەم، شېئىرلار يازسام، شۇنىڭ ئۆزى بەس!

قاسىمبەگ باياتىدىن بېرى كۆزىنى بابىرنىڭ يالىڭاياغلىرىدىن ئېلىپ قاچماقتا ئىدى. شاھزادىنىڭ بۇنداق يۇرۇشى ئۇنىڭغا ناھايىتى غەلىتە تۇيۇلاتتى.

— ئەمىرزادەم، سىز بىزنىڭ تەقدىرىمىزنىمۇ ئويلاڭ! ئىككى يۈز ئەللىك سادىق ئادىمىڭىز — بەگ، مۇلازىم ۋە نەۋكەرلىرىڭىز سىزگە ئامەت تىلەپ، ئاۋۋالقىدىنمۇ زور مەرتىۋىلەرگە يېتىشىڭىزگە ئىشىنىپ، تاغۇتاشتا سەرگەردان بولۇپ يۈرۈشى نېمە ئۈچۈن؟

قاسىمبەگنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە «راستىنلا دەرۋىش بولمەن دېسىڭىز سىزگە مۇنچىۋالا بەگ، نەۋكەرلەرنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ نېمە ئۈچۈن رۇخسەت بەرمەيسىز؟» دېگەن مەنە ياتاتتى.

— سىز يەتكۈزگەن مۇدھىش خەۋەرلەردىن كۆڭلۈم ۋەيران بولۇپ تۇرغان پەيتتە يەنە بىر مۇشكۈل گەپنى قوزغىدىڭىز، جانابىي قاسىمبەگ!

— ئەدەپسىزلىكىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرۈڭ!

— ئەمما، سىز ھەقلىقسىز. مەن سىزدەك سادىق كىشىلىرىمنىڭ تەقدىرىنىمۇ ئۇنتۇماسلىقىم كېرەك. راستىنى ئېيتىڭ، جانابىي قاسىمبەگ، خىسراۋ شاھنىڭ ئۆزىمۇ سىزنى خىزمەتكە چاقىرغانمۇ؟

— چاقىرغان. ئىككى نۆۋەت مەخسۇس ئادەم ئەۋەتكەن.

بابىر قاسىمبەگنىڭ مەردانە يۈزىگە، قىرىق ياشقا بارماستىن ئاق چۈشۈشكە باشلىغان كالتە ساقال بۇرۇتلىرىغا مەيۈس نەزەر سالدى.

— سىزدىن مەھرۇم بولۇش مەن ئۈچۈن ناھايىتى مۇشكۈل! — دېدى ئۇ، — ئاتام ئۆلگەندىن بۇيان ماڭا ئاتىدەك غەمخورلۇق قىلدىڭىز. مەن سىزدىن كۆرگەن ساداقەت ۋە ياخشىلىقلارنى تېخى باشقا ھېچقايسى بەگدىن كۆرمىدىم!

— مىننەتدارمەن، ئەمىرزادەم!

— ئەمدى شۇ ياخشىلىقلىرىڭىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مەن سىزگە رۇخسەت بېرەي. مەيلى، ھسارغا كېتىڭ!

— سىزنى تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ، ئەمىرزادەم! بىللە كېتەيلى!

— مەن ئۆزۈممۇ شاھلىق زەنجىرىدىن پۈتۈنلەي ئازاد بولۇشقا ئىنتىلمەكتىمەن، جانابىي قاسىمبەگ. بۇ زەنجىرنىڭ بىر ئۇچى تەۋە ئادەملەرگە باغلانغان بولسا، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئۇچى شاھنىڭ ئۆزىگە باغلىنىدىكەن! شۇ سەۋەبلىك، تەۋە ئادەملەرنى زەنجىردىن بوشاتمىغۇچە پادىشاھنىڭ ئۆزىمۇ زەنجىرگە بەند بولىدىكەن. مەن ئەمدى مانا شۇ تەبىئەت باغرىدا زەنجىرسىز ياشاشنى مەقسەت قىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگە رۇخسەت! باشقا بەگ، مۇلازىم ۋە نەۋكەرلەرمۇ ۋاقتى - سائىتى بىلەن رۇخسەت ئالىدۇ!

بابىر قاسىمبەگ بىلەن خەيرلەشمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. سەمەرقەندتە سۆيۈملۈك ئاچىسىدىن، تاشكەنتتە خوتۇنىدىن ئايرىلغان، بۇگۇن بولسا شۇنچە پالاكەتلىك خەۋەرلەر ئاڭلاپ، يەنە ئەڭ ئىشەنگەن بېگىدىنمۇ ئايرىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقان بابىر ئۆزىنى ھەرقانچە تېتىك تۇتۇشقا ئۇرۇنسىمۇ تىزلىرى پۈكۈلۈپ، سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. قاسىمبەگ ئۇنى قۇچاقلاپ خەيرلىشىۋاتقاندا، كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى.

3

بابىر ئۆزىگە ئازاب بېرىدىغان ئېغىر تۇيغۇلارنى تاغلاردىن كۆرۈنىدىغان كەڭلىكلەرگە چىچىۋېتەلىسە ياكى گۈزەل شېئىرىي قۇرلارغا جايلاشتۇرالىسا بىرقەدەر يەڭگىللىك ھېس قىلاتتى.

نې يېردە ساكىن ئولاي؟ نې قىلاي؟ قايان كېتەيىن؟
نې دەيردىن ئىشكىم ئاچىلۇر، نې مەسجىددىن.
نېچە ئىشكىدەن ئىشككە گەدا كەبى يېتەيىن؟!

كۆيۈپ - پۈچۈلىنىپ يازغان بۇ قۇرلىرى قەلبىنىڭ تەپتىنى ئالاتتى،

دۇنيادا ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە ئىشقا ئېرىشكەنلىكنى ئىپادىلەيدىغان بىر مۇقەددەس ئىشىڭ — شېئىرىيەت ئىشىقى دائىم ئوچۇق ئىكەنلىكىنى ئىچ - ئىچىدىن سېزىپ كۆڭلى كۆتۈرۈلەتتى. ئۇ ئۆز قەلبىدە تېخى سەرپ قىلىنمىغان قۇدرەتلىك كۈچلەر بارلىقىنى، ئاچىسى خانزادە بېگىم بابىر بىلەن ۋىدالاش- قان چاغدا: «سىزنىڭ نادىر ئىستېداتىڭىز بار، بۇ بۇيۈك نېمەتنى ھەش قىلىۋەتمەڭ!» دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كۆپ چۈشەتتى. تۈنۈگۈن مانا شۇ ئاقسۇ بويىدىكى بىر قىشلاقتا توي بولغان، شۇنىڭدا ياش بىر غەزەلخان سېھىرلىك تاۋۇش بىلەن بابىرنىڭ «كۆڭلۈمدىن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمى- دىم» دەپ باشلىنىدىغان غەزىلىنى ناخشا قىلىپ ئېيتقىنىنى ئۇ ئۆزى كوچىدىن ئۆتۈۋېتىپ ئاڭلىغانىدى. ئاشۇ دەقىقىلەردە ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئەڭ زور كۈچ ھەرىكەتكە كېلىپ، مەيدانغا چىقىش ئۈچۈن يول ئىزدەۋاتقا- نىدى. بۇ ئىچكى كۈچ ئۇنىڭغا دەھكەتنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە ئۈچ مىڭ گەز ئېگىزلىكتىكى ئاسمان يايلاق تېغىنىڭ ئۈچىدىن ئېتىلىپ چىقىپ تۇرغان مۆجىزىلىك بۇلاقنى ئەسلەتتى. جىلغىلار بويىدىن، تاغ باغرىنىڭ تېگىدىن كۆز ئاچقان بۇلاقلار كۆپ. لېكىن، شۇنداق يۈكسەك تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز بىر چوققىسىدىن ئېرىپ چىققان بۇنداق غەلىتە بۇلاقنى بابىر بىرىنچى قېتىم شۇ يەردە ئۇچراتتى.

جەنۇبتا مەڭگۇ قارغا پۈركەنگەن ئۇلۇغۋار پىرياخ چوققىسى يالتىراپ تۇرۇپتۇ. ئەمما، ئۇ چوققا بىلەن ئاسمان يايلاق تېغىنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى چوڭقۇر جىلغىلار، چوڭ - چوڭ ئېگىزلىكلەر بار. بۇ بۇلاقنىڭ سۈيى ئاشۇ چوققىدىن چۈشۈپ، يەنە ئاسمان يايلىقىغا چىقىپ كەلگۈچە ئىككى ئارىسىدىكى چوڭقۇرلۇقلاردىنمۇ تېرەنرەك جايغا چۈشۈپ، كېيىن يەنە ئېگىز تاغقا كۆتۈرۈلگەن بولۇشى كېرەك. بۇلاق مۇنچە كۈچنى قەيەردىن ئالغانىكىن؟ ئۇنى شۇنچىلىك ئېگىز جايغا چىقىشقا، شۇنداق تاشلار ئارىسى- دىن كۆز ئېچىشقا نېمە مەجبۇر قىلغانىكىن؟ ئېھتىمال، ئىلگىرى ئۇنىڭ كۆزى پەستىكى تاغ كامارلىرىدا بولغاندۇ؟ بەلكىم بۇلاقنىڭ ئۈستىگە تاغ كۆچۈپ چۈشۈپ، ئاۋۋالقى كۆزىنى ئېتىپ قويغاندۇ؟

بابىرغا بىردىنلا ئۆز ھاياتىمۇ كۆچكۈن باسقان بۇلاققا ئوخشاپ

كۆرۈندى. ئاخىردا غۇلىغان يارمۇ شۇ بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشكەن، كۆچمەنچى سۇلتانلارنىڭ سەمەرقەندتىكى غەلىبىسىمۇ... ئىچكى بىر كۈچ بىلەن قايناپ چىقىۋاتقان بۇلاق كۆچكۈننىڭ توپىلىرىنى يۇيۇپ، تاشلار ئارىسىدىن يول تېپىپ ئۆتۈشكە باشلىغاندا ماۋەرائۇننەھردىكى ئىجتىمائىي زىلزىلىلەر زەربىدىن يېڭى - يېڭى يارلار غۇلايدۇ، قىيالار كۆچىدۇ - دە، يەنە شۇ بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشىدۇ.

بۇلاق ھامان تۇغۇلغان زېمىنىنىڭ باشقا جايلىرىغا باش ئۇرۇپ، يورۇق دۇنياغا ئېلىپ چىقىدىغان يېڭى يوللارنى ئىزدەيدۇ. ئېھتىمال، ئۇنىڭ تەلىيىمۇ مانا شۇ بۇلاققا ئوخشاش، ئېگىز بىر چوققىدا قايتىدىن كۆز ئاچار. بەلكى بۇ ئېگىز چوققا شېئىرىيەتتىندۇر؟

بىر كۈنى كەچ پېشىن بىلەن بابىر ئاسمان يايلاق بۇلىقى بويىدا مانا شۇ خىياللارغا غەرق بولۇپ يالغۇز ئولتۇرغىنىدا، چوڭ - چوڭ ئىككى بۆرەباسار ئىتنى ئەگەشتۈرۈپ بىر پادىچى يىگىت كېلىپ قالدى. پۇتىدا چورۇق، بېشىدا قىزىل قىرغاقلىق ئاق قالپاق، بېلىگە چوڭ پىچاق ئېسىۋال- غان، قولىدا قىزىل ئىرغاي تاياق. ئۇ تاش ئۈستىدە ئولتۇرغان بابىرغا سالام بەردى - دە، ئىتلىرىنى ئارقىدىراق قالدۇرۇپ، ئۆزى بۇلاقتىن ئوچۇملاپ سۇ ئىچتى. كېيىن ھۆل قوللىرىنى يوللۇق ماتا كۆڭلىكىنىڭ قولتۇقلىرىغا سۈرتۈۋېتىپ، بابىرغا سۆز قىلدى:

— ھە، ئاغىنە، پادىشاھىڭ بېخىللىق قىلدىمۇ، تاغقا يالغۇز چىقىپ- سەنغۇ؟

پادىچىنىڭ سەنلەپ سۆزلىگىنى بابىرنىڭ قۇلىقىنى تاتىلاپ ئۆتكەن- دەك بولدى، ئەمما ئۆزىنى ئېغىر - بېسىق تۇتۇپ:

— قايسى پادىشاھىم؟ — دەپ سورىدى.

— بابىر دېگەن بىر پادىشاھ دەھكەتتە يۈرگەنمىش. سەن شۇنىڭ ئادەملىرىدىنمۇ؟

بابىر ئەسكى كىيىملىرىنى كىيىپ چىققان، ئۆزى تاغ ئاپتىپىدا كۆيۈپ قارايغان، ئەمما ئۇنىڭ يۈزىدە، قوللىرىدا ئېسىلزادىلەرگە خاس بىر نازۇكلۇق بارلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. پادىچى ئۇنى پادىشاھنىڭ مۇلازىم-

لىرىدىن، دەپ ئويلىماقتا ئىدى. بابىر ئۆزىنى تونۇتقۇسى كەلمەي:
— ھە، — دېدى.
پادىچى ئىرغاي تايىقىغا كەڭ كۆكرىكىنى تىرەپ، بابىرغا سىناش نەزىرى بىلەن قارىدى:
— پادىشاھىڭغا ناھايىتى سادىقمۇسەن؟
بابىر مىيىقىدا كۈلۈپ:
— مەن ئۆزۈمگە سادىق بولسام بولدى، — دېدى.
— پادىشاھىڭمۇ سېنى يامان كۆرىدىغان ئوخشايدۇ ـ دە، خار قىلىپ قويۇپتۇ.
ئەمدى بابىر پادىچىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قارىدى. يۈزىگە تېخى ئۇستىرا تەگمىگەن يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىت. لېكىن، چوڭقۇر كۆزلىرى قىرىق ـ ئەللىك ياشقا كىرگەن ۋە كۆپ غەم چەككەن ئادەمنىڭكىدەك سولاشقان، قېرى چىراي.
— پادىشاھىمنى مۇنچە جىق سورىدىڭ، بىرەر ئەرزىڭ بارمۇ؟ — دېدى بابىر كۈلۈمسىرەپ.
پادىچى قاپاقلىرىنى تۈرۈپ دېدى:
— مەن ئۇنى مانا شۇ تاغدا يەككە ـ يېگانە ئۇچراتماقچىمەن.
— ئەگەر ئۇچراتساڭ... نېمە گېپىڭ بار؟
پادىچى يىگىتنىڭ كۆزلىرى غەزەپ بىلەن قىسىلدى:
— ئاتام بىلەن ئاكامنىڭ بېشىنى نېمە قىلغان، شۇنى سوراپ بىلمەكچىمەن.
— بېشىنى؟ — دېدى بابىر، — ھە؟! سەن... سەن كىمسەن ئۆزۈڭ؟
— چەگرەكلەردىنمەن!
بابىر ئەنجان تاغلىرىدا ياشايدىغان چارۋىچى تۈركىي قەبىلە چەگ-رەكلەرنى ئەسلەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى:
— بۇ يەردىمۇ چەگرەكلەر بارمۇ؟
— بىز بۇ يەرگە ئوش تەرەپلەردىن قېچىپ كەلگەندۇق. مەن

شۇ چاغدا ئۇن تۆت ياشلىق بالا ئىدىم. بابىر كېلىپ ئاتام بىلەن ئاكامنىڭ قويلىرىنى، يىلقىلىرىنى تارتىۋالماقچى بولغان. پادىچىلار «بەرمەيمىز!» دەپ نارازىلىق قىلغان. كېيىن بابىر ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ، باشلىرىنى كېسىپ كەتكەن. ئاتام بىلەن بارساق، ئۇن بەش – يىگىرمىچە ئۆلۈك يېتىپتۇ، باشلىرى يوق. بەدىنىدىن تونۇپ ئېلىش قىيىن بولىدىكەن. ئاتام بىردەم ئۇ جەسەتنى قۇچاقلاپ يىغلايدۇ، بىردەم بۇ جەسەتنى...

بابىر ئۇشىنىڭ جەنۇبىدا بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئاۋۋال ئەھمەد تەنبەلنىڭ قانلىق خۇرجۇنىدىن لەيلىقازاقلار ئۇستىگە دوملاپ چۈشكەن كاللىلارنى يەنە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنى سەسكەندۈرۈۋەتكەن ياشقىنا يىگىتنىڭ كاللىسى ۋە ئۇستىرا تەگمىگەن يۈزى كۆز ئالدىدا قايتىدىن گەۋدىلەندى. مانا بۇ تۇرغان پادىچىنىڭ يۈزى بابىرغا بىردىنلا ئاشۇ يۈزنى ئەسلەتتى – دە، كېسىك بوينىنىڭ قان ئارىلاش گۆشلىرى خىيالىدا تەكرار پەيدا بولۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى دەھشەتكە كەلتۈردى. ئۇ پادىچىغا ھودۇققان ھالدا قاراپ دېدى:

— ئەھمەد تەنبەل ئۆلتۈرگەن! سۇلتان ئەھمەد تەنبەل!

پادىچى تايىقىنى كۆكرىكىدىن ئېلىپ، بابىرغا يېقىنراق كەلدى:

— سەن ئاشۇ باشلارنى كۆرگەنمىدىڭ؟

— ھە، يايلاقتا... ئۇشىنىڭ يايلىقىدا ئەھمەد تەنبەل شۇ باشلارنى ئەكېلىپ كۆرسەتكەن. بۇنىڭغا ئالتە يىل بولدى... پادىچىلار جېدەل چىقىرىپ، نەۋكەرلەردىن ئۈچ – تۆتنى ئۆلتۈرۈپتىكەن، تەنبەل شۇنىڭ ئىنتىقامىغا باش كېسىپ كەلگەنىدى!

— تەنبەل ئەمەس! ماڭا كۆرگەن ئادەملەر ئېيتقان! ئاتامنىڭ بېشىنى بابىر كېسىپ كەتكەن!

— ئادەملەر يالغان ئېيتىشىپتۇ! مەن... ئېنىق بىلىمەن. بابىر نارەسىدە ئۆسمۈر ئىدى. تاغقا سۇلتان ئەھمەد تەنبەل بارغان!

بابىر ئالدىراپ – تېنەپ سۆزلەۋاتقىنى ئۈچۈن پادىچى يىگىت ئۇنىڭدىن گۇمانلاندى. ئۇ غەزەپ بىلەن:

— سەن ئۆزۈڭ كىمسەن؟ — دېدى، — بابىر سېنىڭ نېمەڭ؟

بۇ سوئال بابىرنىڭ بەدىنىنى شۈركەندۈرۈۋەتتى. گويا پادىچى ھازىر ئۇنىڭدىن ئاتىسىنىڭ خۇنىنى تەلەپ قىلىدىغاندەك تۇيۇلدى. ئىگىسىنىڭ ئاۋازىدىكى غەزەپ ۋە تەھدىتنى بايقىغان ئىتلار بىردىنلا خىرىلداپ، بابىرغا ئېتىلىشقا تەييارلىنىشتى. بابىر ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى، قولى ئىختىيار-سىز بېلىدىكى خەنجىرىنىڭ سىپىغا باردى. لېكىن، ئۇنىڭ پۇتلىرى يالاڭ ئىدى. ئىتلار ئەڭ ئاۋۋال ئۇنىڭ پۇتىدىن ئالىدىغاندەك كۆرۈندى. شۇ چاغدا ئۇ يالىڭاياغ يۈرگىنىدىن قاتتىق پۇشايمان قىلدى.

— نېمىشقا زۇۋان سۈرمەيسەن؟ — دېدى پادىچى تەھدىت بىلەن.

بابىر ئۆزىنى ئىلاجى بارىچە ۋەزمىن تۇتۇپ:

— نېمە دەي؟ گېپىمگە ئىشەنمىسەڭ! — دېدى.

پادىچى ئىتلىرىغا ئۆرۈلۈپ:

— تۆتكۆز، بويناق، يېتىگلار! — دېدى، كېيىن يەنە بابىرغا قارىدى، — خوش، گېپىڭ راست بولسا، مېنىڭ ئاتامنى بابىرنىڭ ئۆزى ئەمەس، تەنبەل دېگەن بىر بېگى ئۆلتۈرگەن، شۇنداقمۇ؟.

— شۇنداق.

— ئاشۇ بەگكە كىم پەرمان بەرگەن؟ بابىرمۇ؟

— بابىر بۇنداق بولۇشنى بىلمىگەن... ياشلىق قىلغان!

— يەنە پادىشاھىڭغا يان باسىسەنا! ئەگەر مەن ھازىر بۇ ئىتلىرىمغا «ئال» دېسەم، سېنى تىتماتاڭ قىلىپ تاشلايدۇ. شۇنىڭدا پەقەت ئىتلار ئەيىبدار بولامدۇ؟

بابىر پادىچىنىڭ بۇ گېپىگە ئېتىراز بىلدۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى سەزدى - دە، بېشىنى تۆۋەن سالدى:

— بەلكىم سەن ھەقلىقتۇرسەن...

— كىمسەن ئۆزۈڭ؟ ئېيت راستىنى!

پادىچىنىڭ ئاۋازىدىكى تەھدىتنى سېزىشىپ، ئىتلار يەنە خىرىلداش-تى. بابىرنىڭ قورقىنىنى سەزسە ئىتلار ئۇنىڭغا ئېتىلىدىغاندەك تۇراتتى. ئۇ پادىچىغا تىك قارىدى - دە، دادىل تۇرۇپ:

— مەن بابىرمەن! — دېدى.

پادىچى قوۋلاقلىرىغا ئىشەنمەي، ئۇنىڭ يالىڭاياغلىرىغا قارىدى:
— ھە، تېخى پادىشاھ بابىر سەنمىدىڭ؟!
— ھە، مەن پادىشاھ ئىدىم!
— ھازىرچۇ؟
— ھازىر تاجۇتەخت دەۋاسىدىن ۋاز كەچتىم. ئەمدى پەقەت شائىرانە ھايات كەچۈرمەكچىمەن.
— ئالدىرىما، ئالدىرىما!
ئاقسۇ بويىدا بولغان تۇنۇگۇنكى تويدا پادىچىمۇ بار ئىدى. ئۇ خۇش ئاۋاز ياش ھاپىزنىڭ بابىر غەزىلى بىلەن ئېيتقان ناخشىسىنى ئاڭلاپ غەلتە بولۇپ كەتكەنىدى. ناخشىسىنىڭ ئاخىرىدىكى:
بابىر، ئۆزەڭنى ئۆرگەتەكۆر يارسىزكى، مېن
ئىستەپ جەھاننى، مۇنچە قىلىپ يار تاپمەدىم!
دېگەن قۇرلار ئۇنىڭ ئېسىدە قالغانىدى. ھازىر بابىرنىڭ بىر ئۆزى تاغۇتاشتا يالغۇز يۈرگىنىمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ بېيىتنى تەستىقلىغىنىدەك كۆرۈندى ـ دە، چارۋىچى ئىتلىرىغا قاراپ:
— يات! بويناق، يات! — دەپ ۋارقىرىدى. ئىتلار تىنچلانغاندىن كېيىن، يەنە بابىرغا كۆز تىكىپ سورىدى، — شائىرلىقىڭ راست بولسا، شۇ يەردە يازغان شېئىرلىرىڭدىن بىرنى ئېيتقىنا؟
بابىر يەرگە قاراپ ئويلاندى ـ دە، بېشىنى كۆتۈردى:
— ئاڭلا:
نې خېش مېنى خۇشلا رۇنې بېگانە،
نې غەير رىزا مېندىنۇنې جانانە.
ھەر نېچەكى ياخشىلىكتە قىلسام ئەفسانە،
خەلق ئىچرە يامانلىق بىلەمېن ئەفسانە.
ئىچكى قايнам ـ تاشقىنلىق بىلەن ئېچىنىپ ئېيتىلغان بۇ قۇرلارنىڭ تەپتى پادىچىنىڭ بىردىنلا پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرىدە ئەكس ئەتتى.
— سەنمۇ كۆيگەنلەردىن ئىكەنسەن، شائىرلىقىڭغا تەن بەردىم! ئەگەر شۇ شائىرلىقىڭ بولمىسا، سېنى رەھمەتلىك ئاتامنىڭ ئىنتىقامى

ئۇچۇن ئىتلىرىمغا تالىتىۋېتەتتىم! خەير، شائىر، ئامان بول!
پادىچى ئىتلىرىنى ئەگەشتۈرگىنىچە ئوتلاقتا يېيىلىپ يۈرگەن قويلىرى تەرەپكە كەتتى.
بابىر شۇ كۈنى ئاسمان يايلاقتىن دەھكەتكە قانداق چۈشۈپ كەلگەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇ بەختسىز ئۆتمۈشىدىن ئاسانلىقچە قېچىپ قۇتۇلالماسلىقىنى، يامان بەگلەر بابىرنىڭ نامىدىن قىلغان زالىملىقلارنى ئادەملەر ئۇنىڭدىن كۆرۈشنى ئويلاپ، ۋۇجۇدىنى يېگى بىر بىئاراملىق ئورىۋالدى. ياشلىقتا بەگلەرنىڭ رايىغا قاراپ قىلغان خاتالىقلىرى بايىقى ئىككى ئىتنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ، كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.
دەھكەتتە بولسا ئۇنى يەنە بىر تەھلىكىلىك خەۋەر كۈتۈپ تۇراتتى. شەيبانىخاننىڭ قوشۇنلىرى ئۆرەتۆپىگە يېتىپ كەلگەن، شەھەرگە سودا ـ سېتىق ئۈچۈن بارغان دەھكەتلىك يېزا ئاقساقىلىنى خان كىشىلىرى تۇتۇۋېلىپ كالتەكلەپ:
— بابىر يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن جايىنى كۆرسىتىسەن! — دەپ تەلەپ قىلىشقانىدى. يۈزلىرى قامچا ئىزىدىن قانتالاش بولۇپ تىتىلىپ كەتكەن ئەللىك ياشلاردىكى ئاقساقال تاجىكچىلاپ:
— مەن مېھمىنىمنى تۇتۇپ بېرىدىغان ئەبلەخ ئەمەس! — دېدى بابىرغا، — دۈشمەنلىرىڭىزنى ئاق تەنگى دېگەن سايغا باشلاپ بېرىپ، ئاداشتۇرۇپ، ئۆزۈم تاغمۇتاغ قېچىپ كەلدىم!
ئاق تەڭگى دەھكەتتىن ئوتتۇز چاقىرىم غەربتە ئىدى. خاننىڭ پۇراپ تاپىدىغانلىرى بۇگۈن بولمىسا ئەتىگە يېتىپ كېلىشى مۇقەررەر. شەيبانىخان بابىرنىڭ بېشىنى كېسىپ كەلگەنلەرگە زور ئالتۇن ۋەدە قىلغان.
ئىچكىرىكى ھويلىدىن قۇتلۇق نىگارخانىم چىقتى:
— بابىرجان، ھەممىمىز نىجاتلىقنى سىزدىن كۈتمەكتىمىز! دەرۋىشلەرچە يۈرۈشنى ئەمدى بەس قىلىڭ. ھەممە ئادەم سىزنى قوغلاندى شاھ دەپ بىلىدۇ، باشقا سۆزگە ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. خان كىشىلىرىمۇ سىزنى تەختكە دەۋا قىلىشى مۇمكىن بولغان بىر شاھزادە دەپ ئىزدەپ يۈرىدۇ. دەھكەتلىكلەرمۇ شۇنچە ۋاقىت بىزگە نان ـ تۇز بەردى. ئەمدى بۇ

قىشلاقنى خەۋپ ـ خەتەردىن قۇتقۇزۇشمۇ سىزنىڭ بۇرچىڭىزدۇر، جېنىم!

بابىر ئەگەر دۈشمەن بىلەن بۇ يەردە توقۇنۇشسا، قىشلاق ئاياغ ئاستى بولۇشنى ئويلىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ بىلەن بىللە يۈرگەن ئانىسىنى، بەگ ۋە نەۋكەرلىرىنى دۈشمەندىن ئامان ساقلاش ئۈچۈنمۇ ئۆزى بايىقى پادىچىغا ئوخشاش قىساسكارلارنىڭ تاسادىپىي قۇربانى بولۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈنمۇ، دەھكەتلىك ئاقساقالنىڭ تۇزىنى ئاقلاش ئۈچۈنمۇ، بابىر يەنە قايتىدىن قورال ـ ياراغ ئېسىشقا ۋە ئادەملىرىگە باشچىلىق قىلىشقا مەجبۇر ئىكەنلىكىنى، شۇنىڭدىن باشقا ئىلاجى يوقلۇقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئېغىر «ئۇھ» تارتتى:

— شاھلىق تەقدىرىمىزدىن يالغۇز قېچىپ قۇتۇلالمايدىكەنمەن! جانابىي شېرىمبەگ! سىز ئەمدى قاسىمبەگنىڭ ئورنىدا ئەمىرۇل ئۆمەراسىز!

بابىرنى ئون ئىككى يېشىدا ئالاتاغ تەرەپلىرىگە ئېلىپ قېچىپ كېتىپ قۇتقۇزماقچى بولغان قېرى شېرىمبەگ تاغىسى خۇشاللىنىپ تەزىم قىلدى:

— ئىنايىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ئەمىرزادەم! بۇيرۇڭ!

— ئادەملىرىمىزنىڭ بارلىقىغا ئەمىرىمىزنى يەتكۈزۈڭ، يۈك ـ تاقلىرىنى يىغىشتۇرسۇن! مانا بۈگۈن كېچىسى دەھكەتتىن چىقىپ كېتىمىز!

— مۇبارەك بۇيرۇقىڭىز دەرھال ئىجرا قىلىنىدۇ، ئەمىرزادەم!

يەنە زېرىھلىك كېيىملەر كىيگەن، قورال ـ ياراغ ئاسقان بابىر شۇ كېچىسى تاغدىن تاغقا ئېشىپ ئىسپەرەگە قاراپ كەتتى.

4

پەستە ئىسپەرە سېيىنىڭ سۈيى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ شارقىرايتتى. ئېگىز قىيا تاش ئۈستىدە ئولتۇرغان بابىر ئۇزاقلارغا — خوجەندتىن نېرىراقتىكى موغۇلتاغ ئۈستىگە سايىسى چۈشۈۋاتقان ئېقىش بۇلۇتلارغا قارايتتى. كەينىدىكى قارلىق تاغلاردىن سوغۇق شامال كېلەتتى. ۋادىلار بولسا ياپيېشىل باھار تونىنى كىيگەن. ئۇپۇقنىڭ يۇپقا پەردىسى ئارقىسىدا — كۆز پەرق قىلالمايدىغان يىراقلاردا چاتقال تاغلىرى ۋە تاشكەنت بوستانلىقى بار.

جىززەخ ۋە سەمەرقەندنى، مەرغىلان ۋە ئەنجاننى بابىر گويا خىيال كۆزى بىلەن كۆردى ــ دە، بىر چاغلاردا شۇنداق كەڭ دۇنيادا خاتىرجەم، ئەركىن يۈرگەن پەيتلىرىنى ئەسلەپ، يۈرىكىنى ئارمان تاتىلدى.

هازىر مانا شۇ كەڭ ۋەتەندە ئۇنىڭ ئارامخۇدا ياشايدىغان ماكانى، تۇراقلىق بىر ئۆيى يوق ئىدى. ھەممىسى تەنبەل بىلەن شەيبانىخاننىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن. ئىشىك ئاغا شىرىم تاغا بابىرنى خۇراسانغا كېتىشكە ئۈندەيدۇ. بىراق، بابىر كەتسە ۋەتىنىدىن ئۆمۈرۋايەت ئايرىلىشى مۇمكىنلىكىنى گويا ئالدىن سېزەتتى. ئىلگىرى تۇغۇلغان يۇرتىدا بىمالال يۈرگەندە ئۇنچىلىك بىلىنمەيدىغان ۋەتەن تۇيغۇسى ئەمدى ۋەتىنىدىن ئايرىلىش خەۋپى تۇغۇلغاندا ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئورىۋالغان.

ئەھمەد تەنبەل بىلەن شەيبانىخان ئاۋۋال بىر ــ بىرى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ھازىر بىر ــ بىرىنىڭ پېيىنى قىرقىشقا چۈشكەن. شۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ جەڭ قىلىۋاتقىنىنى بابىر ئېنىق بىلەتتى. قېنى ئەمدى بۇ ئىككىسى بىر ــ بىرىنىڭ بېشىنى يېسە، بابىرنىڭ ئېتىلگەن يوللىرى ئېچىلسا... بابىر شۇ ئۈمىد بىلەن ئەنجان تەرەپكە مەخسۇس ئادەملەر ئەۋەتكەن. لېكىن، ئەۋەتىلگەن ئادەملەر بىر يېرىم ئايدىن بۇيان قايتمايۋاتىدۇ. نېمە بولدىكىن؟ كۈتۈش ئېغىر. كۈنلەر ناھايىتى ئاستا ئۆتەتتى. بابىر نېمە قىلىشنى بىلمەي تاغ باغرىدا يالغۇز ماڭغىنى ماڭغان. تەدبىرلىك قاسىمبەگ كېتىپ قالمىغاندا بەلكىم ئۇنىڭدىن ياخشى مەسلىھەت چىقاتتىمىكىن؟ جان كۆيەر سەپدىشى نويان كۆكەلداشمۇ يوق، بۇلتۇر تاشكەنتنىڭ جەنۇبىدىكى ئاھەنگەراندا بىر نامەرد ئۇنى ئېگىز ياردىن تاشلاپ ئۆلتۈرگەن. بىر ــ بىرىدىن كۆڭۈلسىز خاتىرىلەر بابىرنىڭ خىيالىدا داۋاملىق چۆرگىلەپ يۈرەتتى، ئۇ پۈتمەس ــ تۈگمەس غەم ــ غۇسسىلەردىن قورشاۋىدىن چىقىپ كېتىشكە ئىنتىلىپ، خىيالىدا شېئىر مەشىق قىلىپ كۆردى. ئەمما، ئۇنى بۇ كويلارغا سالغان دەھشەتلىك ۋەقەلەرنى قاپىيىگە سېلىپ، ئاھاڭلىق قىلىپ ئېيتىشقا كۆڭلى تارتمىدى.

* * *

كەچتە تاغلارغا تۇمان چۈشتى. ئارچىزارلىق يېنىدا خىيال سۈرۈپ

يۈرگەن بابىر پەستكى ۋادا يوللىرىنىمۇ تۇمان توسۇپ قويغىنىنى كۆردى-دە، ساي بويىغا كەلدى.

بابىرنىڭ هازىرقى قارارگاھى شۇ سايىنىڭ يېنىدىكى كەڭ بىر تۈزلەڭلىكتە ئىدى. ئېگىزرەك بىر جايدا ئۇنىڭ قىزىل موۋۇت چېدىرى بار. چېدىرنىڭ ئوڭ يېنىدا قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ سەككىز بۇرجەكلىك ئاق ئوتىقى تۇرۇپتۇ. قالغان يىگىرمە - ئوتتۇزچە ئوتاق ۋە چېدىرلار ئۇلارنىڭ ئۆپچۆرىسىگە ئورنىتىلغان. سوغۇق تۇمان ئىچىدە چېدىر ۋە ئوتاقلار گويا بىر - بىرىدىن يىراقلىشىپ كەتكەندەك ۋە ھەممىسى پاختىلىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

بابىر يولدا ئۇچرىغان ئادەملەرنىڭ تەزىملىرىگە ئۈنچىقماي بېشىنى لىڭشىتىپ ئۆتتى - دە، مەمەدەلى كىتابدارنىڭ ئوتىقى تەرەپكە بۇرۇلدى. بۇ يەردە بابىرنىڭ دائىم ئۆز كۆچى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان كىتابلىرى ساقلىناتتى. بەش - ئالتە تۆگىگە يۈك بولىدىغان نادىر كىتابلار قېلىن چەم بىلەن قاپلانغان مەخسۇس ساندۇق ۋە قۇتىلارغا يامغۇر - يېشىن ئۆتمەيدىغان قىلىپ قاچىلانغانىدى. قېرىپ قالغان بولسىمۇ ھەممە سەپەرلەردە بابىر بىلەن بىللە يۈرىدىغان تاتىراڭغۇ يۈزلۈك، ئەللىك بەش ياشلىق مەمەدەلى كىتابدار كىتابلارنى خۇددى بوۋىقىنى ئاۋايلايدىغان ئانىدەك ئاۋايلاپ ئاسرايتتى. ئۇ بابىرغا تەزىم قىلىپ:

— بۇيرۇڭ، ئەمىرزادەم! — دېدى.

بابىر تارىخىي كىتابلاردىن بىر - ئىككىسىنىڭ نامىنى ئېيتتى.

مەمەدەلى كىتابدار كىتابلارغا قول سوزۇشتىن ئاۋۋال قولىنى ياخشىلاپ يۇيىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

— سىز مۇنتەزىر بولماڭ، قۇلىڭىز ئەكىرىپ بېرىمەن!

بابىر ئوتاقتىن چىقىپ ئۆز چېدىرىغا كىردى. ئارىدىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن مەمەدەلى كىتابدار ئېيتىلغان كىتابلارنى يىپەك رەختكە ئورىغان ھالدا ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كىردى - دە، تۆردىكى مىز ئۈستىگە ئاستا قويۇپ ئارقىچىلاپ يۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

بابىر مەشھۇر سەركەردىلەر ۋە شاھلارنىڭ ھاياتلىرى ھەققىدىكى

تارىخىي كىتابلارنى ۋاراقلاۋېتىپ، مۇرەككەپ جۈملىلەر، ئاجايىپ ئوخشىتىشلار، ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر ئارىسىدىن ھەقىقەتەن بولغان ۋە ئادەمنى ئىشەندۈرىدىغان ۋەقەلەرنى ئىزدەيتتى. لېكىن، كۆپچىلىك كىتابلاردا غەلىبىلەر دائىم داغدۇغىلىق ئۇسلۇب بىلەن كۈيلىنەتتى. ئېھتىمال ھازىر شەيبانىخان ھەققىدىمۇ مانا شۇنداق داغدۇغىلىق كىتابلار يېزىلىۋاتقاندۇ. بابىر بىنائىينىڭ يەنە شەيبانىخان تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكىنىدىن، مۇھەممەد سالىھنىڭ بولسا «شەيبانىينامە» دېگەن شېئىرىي كىتاب يېزىۋاتقىنىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇلار شەيبانىخانىڭ بابىر بىلەن ئېلىشقىنىنى قانداق يېزىشىدىكىن؟ مانا بۇ كىتابلاردىكىدەك غەلىبىنى كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختاشسا، بابىرغا قاملاشمىغان ئەيىبلەرنى توقۇپ، ئۇنى يامانلاشسا، كېيىن ئادەملەر ھەقىقەتنى قەيەردىن بىلىدۇ؟

بابىر زەپەر تەنتەنىلىرىنىلا كۈيلىگەن جەڭنامىلەرنى بىر چەتكە سۈرۈپ قويدى. كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ «ۋەقەئىي» دەپ ئاتالغان خاتىرە دەپتەرلىرىنى ساندۇقتىن ئالدى.

قىزىق! كېيىنكى دەپتەرگە بابىر ئۆزىنىڭ سەمەرقەندنى شەيبانىخاندىن قانداق تارتىۋالغىنىنى يازغان، لېكىن كېيىن ئۇنىڭغا قول تەگكۈزمىگەن. دېمەك، كېيىنكى مەغلۇبىيەت ۋە سەرگەردانلىقلارنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ يېزىشنى خالىمىغانىكەن! ئەمما، بۇلار دەپتەرگە يېزىلمىغان بىلەن بابىرنىڭ خاتىرىسىدە داۋاملىق تەكرارلىنىپ يۈرۈۋېتىۋاتقۇ؟ «قىزىتمىنى يوشۇرساڭ ئىچىگە تېپىدۇ» دېيىشىدۇ. بابىر قىلغان خاتالىرنى دەپتىرىدىن يوشۇرغىنى بىلەن ئۇلار ھەر كۈنى نەچچە قېتىم يېڭى - يېڭى تەپسىلاتلىرى بىلەن خىيالىدىن ئۆتۈپ، يۈرەك يارىسىنى تاتىلىغىنى تاتىلىغان. بۇنىڭدىن كۆرە ھەممە ۋەقەلەرنى راستچىللىق بىلەن مانا بۇ دەپتەرگە يازسا، بەلكىم شۇ چاغدا قىزىتمىسى سىرتىغا تېپىپ، كۆڭلى سەل يەڭگىللىشەر؟

بابىر دەپتەرگە سەرپۇلدا قانداق مەغلۇپ بولغىنىنى، كېيىن قانداق خورلۇقلار كۆرگىنىنى يېزىشقا باشلىدى.

ئۇ چەگرەكلەرگە قارشى بۇلاڭچىلىق بولغىنىنىمۇ، ئەھمەد تەنبەلگە ئىنئام قىلغان قىلىچى ئاخىر ئۆز بېشىغا كېلىپ چۈشكىنىنىمۇ، ھەتتا

يالڭاچ يۈرگىنىدىن پۈتلىرى تاغۇتاشنى سەزمەيدىغان بولۇپ كەتكىنىنمۇ سادىدا، راۋان، ھەققانىي تىل بىلەن يازغانسېرى قەلبىنى شېئىر يازغان ۋاقتىدىكىدەك جۇشقۇن ئىلھام ئورىۋالدى.

بابىر بىلگەن تاجدارلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۆزىنىڭ بېشىدىن كەچۈر-گەنلىرىنى راستچىللىق بىلەن ئېيتىپ بەرگەن ئەمەس. لېكىن، ئادەملەر دائىم ھەقىقەتنى بىلىشكە تەشنا. بابىر مانا شۇ تەشنالىقنى ئازغىنا بولسىمۇ قاندۇرالىسا، ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئىستىبداد بىكار كەتمەيدۇ. بېشىغا چۈشكەن مۇشەققەتلەر بولسا باشقىلارغا ساۋاق بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ پادىشاھ بولۇپ كۆرگەن ــ كەچۈرگەنلىرى ھەققانىي كىتابقا ئايلانسا، قىلىچ بىلەن مەملىكەت ئالالمىغان بابىر بەلكىم قەلەم بىلەن كىشىلەرنىڭ قەلبىنى ئىشغال قىلالار؟ بۇمۇ بىر بەخت ئەمەسمۇ؟

شۇ ئويلار بىلەن خاتىرە يېزىشقا بېرىلىپ كېتىپ، قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغانلىقىنمۇ سەزمىدى. بابىرغا كەچكى تاماق كەلتۈرۈشتى. ئۇ يالغۇز ئولتۇرۇپ تاماق يېدى. خاتىرە يازغاندا ئۇنىڭغا ئۆز ھاياتى ئاۋۋالقىدىن ئىللىقراق ۋە مەنىلىكرەك تۇيۇلغانىدى. بىكار ئولتۇرغاندا بولسا يەنە ئاشۇ ئېغىر ئويلار، سوغۇق پۇشايمانلار خىيالىغا بېسىپ كېلىشكە باشلىدى. بابىر ئۇلاردىن چاپسانراق قۇتۇلغۇسى كېلىپ، يەنە قەلەمنى قولىغا ئالدى.

* * *

ئەتراپىدىكى ئوتاقلار جىم، ھەممە ئۇيقۇدا.

كېچىنىڭ جىمجىتلىقىدا ئاتنىڭ دۈپۈرى، ئىتلارنىڭ قاۋىشى ئاڭلىناتتى. قارارگاھنىڭ چېتىگە قويۇلغان قاراۋۇل ئاچچىق ئاۋازدا:

— توختا! كىمسەن؟ — دېدى، — ئوراننى[1] ئېيت!

— ئوران — ئەنجان.

قاراۋۇلنىڭ ئاۋازى يۇمشىدى:

— ئەنجان بولسا كېلىۋەر. ئاۋازىڭدىن تاھىر چاپارمەنگە ئوخشايسەن-غۇ؟

---

① ئوران — پارول.

— ھە، تاھىرمەن.
— بىمەھەل يالغۇز يۈرۈپسەن؟
— گەپكە تۇتما. مىرزا ھەزرەتلىرىگە ئالدىراش خەۋەر ئەكەلدىم.
تاھىر قاراڭغۇدا بابىرنىڭ چېدىرنى ئىزدەشتۈرۈپ تاپتى ــ دە، ئېتىنى بېرىرەكتىكى قوزۇققا باغلىدى. ئۇ ئاۋۋال ساقچىلارنى ياكى مۇلازىملارنى ئويغاتماقچى بولۇپ، چېدىرنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئوتاققا قاراپ ئۆتۈشكە باشلىدى. شۇ چاغدا چېدىرنىڭ ئىچى يورۇق ئىكەنلىكىنى، ئىشىك ئورنىغا تۇتۇلغان پەردە ئېچىلىپ، بابىرنىڭ چىققىنىنى كۆردى. تاھىر بابىرنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ يۈكۈندى، پەست ئاۋاز بىلەن:
— ئەمىرزادەم، مۇنتەزىر قىلغىنىم ئۈچۈن ئەپۇ قىلىڭ، — دېدى، — دۈشمەنلىرىڭىزنىڭ ئۇرۇشى ئەمدى تۈگىدى.
بابىر سەۋرسىزلىنىپ سورىدى:
— خۇش خەۋەر بارمۇ؟ نېمە ئۈچۈن يالغۇز قايتتىڭىز؟
تاھىر بېشىنى ساڭگىلىتىپ، تىترەك ئاۋاز بىلەن دېدى:
— بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچىڭ، ئەمىرزادەم!...
بابىر شام يورۇقىدا تاھىرغا زەن سېلىپ قارىدى. ئۇنىڭ چاپانلىرىنىڭ ئېتەكلىرىگە لاي چاچرىغان، ياداپ كەتكەنلىكىدىن يەلكىلىرى چوقچىيىپ قالغان، كۆزلىرى ئىچىگە كىرىشكەن، يۈزىدىكى تارتۇقى بولسا بۆرتۈپ، گويا ئاۋۋالقىدىن خېلىلا چوڭىيىپ كەتكەندى. ئۇ لەۋلىرىنى تىترىتىپ، ئۆپكىسىنى باسالماي سۆزلىدى:
— ئەمىرزادەم، ئەنجانمۇ شەيبانىخانىڭ قولىغا ئۆتتى. بىھېساب كۆپ ئادەم قىرىلدى. ھەمراھىم قىرغىندا ھالاك بولدى.
تاھىر شۇنچىلىك چارچىغانىدىكى، گەۋدىسى چايقىلىپ ئاران ئۆرە تۇراتتى. كېيىنكى ئۈمىدىدىنمۇ ئايرىلىپ بوشاشقان بابىر كۆرپە ئۈستىگە ئۆتۈپ ئولتۇردى ــ دە، تاھىرنىمۇ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.
تاھىر گىلەم ئۈستىگە تىزلىنىپ ئولتۇرۇش بىلەن، بابىر ئۇنىڭدىن ۋەقەنىڭ تەپسىلاتىنى ۋە ئەھمەد تەنبەلنىڭ نېمە بولغىنىنى سورىدى.
تاھىر ئەنجان يېنىدىكى خوجاكاتتا دېگەن قىشلاقتا باي بىر ئادەمگە

ھارۋىكەش بولۇپ ياللانغان، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلدۈرمەي، پۈتۈن ھادىسىلەرنى ئادەملەردىن سوراپ بىلگەن، باينىڭ شەھەردىكى دۇكىنىغا مال ئېلىپ بارغاندا كۆپ نەرسىنى ئۆزىمۇ كۆرگەنىدى.

ئەھمەد تەنبەل ئەنجان ئېتىكىدە بولغان جەڭدە زەربە يېگەندىن كېيىن قورغانغا كىرىپ بېكىنىدۇ، قامال باشلىنىدۇ. قورغان ئىچىدە ئاچار-چىلىق، كېسەللىك ۋە تەپرىقىچىلىك كۈچىيىدۇ. بىر چاغلاردا سەمەرقەندتە بابىرنى تاشلاپ ئەھمەد تەنبەلگە ئەگىشىپ كەتكەن بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئەمدى ئۇنىڭ ئۆزىنى تاشلاپ، شەيبانىخان تەرەپكە قېچىپ ئۆتىدۇ. خاننىڭ قوشۇنى تامغا شوتا قويۇپ چىقىپ قورغاننى بېسىۋالىدۇ. ئەھمەد تەنبەل ئاكىسى بېك تىلبە، ئۇكىلىرى ۋە باشقا ئادەملىرى بىلەن ئوردىغا كىرىپ بېكىنىدۇ. بىراق، ئوردىنىڭ ئەتراپىدا ئۆيلەر كۆپ، ئۇلارغا كەينى-دىن شوتا قويۇپ تېمىغا چىقىش ئاسان. ئەھمەد تەنبەل ئوردىدا جان ساقلىيالمايدىغانلىقىنى سېزىدۇ ـ دە، شەيبانىخاندىن شەپقەت سوراشقا قارار قىلىدۇ. «يىغقان بارلىق ئالتۇنلىرىمنى ھەزرىتى خانغا جان ھەققى تەرىقىسىدە تۆلىمەكچىمەن، ئۆمۈرۋايەت خىزمەتلىرىدە بولماقچىمەن، قې-نىمدىن كەچسۇن!» دەپ، ئوردىدىن بىر مويسىپىتنى ۋەكىل قىلىپ چىقىرىدۇ. ئەمما، مويسىپىت ئوردىغا قايتىپ كەلمەي يوقىلىدۇ. خان ئەسكەرلىرى ئوردىنىڭ ئۆگزىسىسگە شوتا قويۇپ چىقىشقا باشلايدۇ. ئەندىشىگە چۈشكەن ئەھمەد تەنبەل ئاكا ـ ئۇكىلىرى بىلەن بىللە ئوردىنىڭ دەرۋازىخانىسىغا بارىدۇ. تەسلىم بولغانلىقلىرىنى كۆرسىتىش ئۈ-چۈن قىلىچلىرىنى بوينىغا ئېسىپ، دەرۋازىدىن تاشقىرىغا شەپقەت سوراپ چىقىشىدۇ. ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا شەيبانىخاننىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتان تۇرغانىكەن. ئۇ نەۋكەرلىرىگە: «ئەسىرگە ئالما، ئەرزىمەيدۇ، قىر ھەممىسى-نى!» دەپ بۇيرۇق بېرىدۇ. ئەھمەد تەنبەلنى ئاكا ـ ئۇكىلىرىغا قوشۇپ، قىلىچ بىلەن چېپىپ پارچىلاپ تاشلايدۇ، كېيىن باشلىرىنى كېسىپ بىر تاغارغا تىقىدۇ ـ دە، شەيبانىخانغا كۆرسەتكىلى ئېلىپ كېتىدۇ.

تاھىرنىڭ ھېكايىسى شۇ يەرگە كەلگەندە، بابىر:

ـــ يا خۇدايا تۈۋا! ـــ دەپ ياقىسىنى تۇتتى.

كېيىنكى مەزگىللەردە بابىرنى ئىزدەپ يۈرگەن جاۋابسىز سوئالللاردىن بىرىگە هازىر گويا گۇلدۇرماسدەك ۋەھىملىك جاۋاب كەلگەندى. خوجا-ئابدۇللادەك مەرد، پىداكار ئادەمنى قورغان دەرۋازىسىغا ئېسىپ ئۆلتۈرگەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئۆزى ئەمدى شۇ قورغاندىكى ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا ئىتتەك خار بولۇپ ئۆلگەندى. بابىر ئىنتىقام قىلغان قىلچىنى ئۇنىڭ ئۆز بېشىغا رەزىللىك بىلەن ئۇرغان تەنبەل ئەمدى باشقا قىلىچلار زەربىسىدىن پارچىلانغاندى. تاغدىكى چەگرەكلەرنىڭ بېشىنى ۋەھشىيلەرچە كېسىپ خۇرجۇنغا سېلىپ كەلگەن تەنبەلنىڭ ئۆز بېشىنى يەنىمۇ ۋەھشىيرەك بىر يوسۇندا كېسىپ تاغارغا سېلىپ كەتكەن بولسا، ئۇنى ئەلۋەتتە خانغا ئەكىرىپ كۆرسىتىدۇ.

بۇ هادىسىلەردە قانداقتۇر ئۆزگىچە بىر ئادالەت بارلىقىنى سەزگەن بابىر باشقا ۋەقەلەرنى ئەقلىگە سىغدۇرالماي تېڭىرقاپ قالدى. شەيبانىخان رەھمىسىزلىكتە ئەھمەد تەنبەلدىنمۇ ئۆتۈپ چۈشكەنغۇ، ئەجەبا پەلەك ئىنتىقام قىلىچىنى شۇنداق شەپقەتسىز خاننىڭ قولىغا بېرىپ قويسا ــ هە؟ بىر چاغلاردا بابىر ئارزۇ قىلغان، ئەمما يېتىشەلمىگەن زور مەقسەتكە ــ ماۋەرائۇننەھردىكى پاراكەندە ۋىلايەتلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، يېگانە كۈچلۈك دۆلەت بەرپا قىلىش مەقسىتىگە ئەمدى شەيبانىخان يېتىۋاتامدۇ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن شەيبانىخاندەك مەككار، زالىم ۋە شەپقەتسىز بولۇش كېرەكمىدى؟ تاھىر ئەنجاندا خاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن بولغان قىرغىنچىلىقنىڭ تەپسىلاتىنى ئېيتىپ بەرگەندە بابىرنىڭ چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. مىڭلىغان ئاياللار، ئۆسمۈرلەر، قېرىلار ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئادەملىرى قاتارىدا بىكاردىن ــ بىكارغا نابۇت قىلىنغاندى. ئەجەبا هازىرقى زورلار زامانىدا يېگىپ چىقىش ئۈچۈن شەيبانىخاندەك زوراۋانلىقلارنى قىلىش شەرت بولسا؟!

بابىر مەرىپەتلىك شاھ بولۇشقا ئۇرۇنۇپ، شېئىر ۋە سەنئەتكە كۆپ ۋاقىت ئاجرىتىپ ئىنساپ ۋە دىيانەتنى ئويلاپ، شۇ سەۋەبتىن شەيبانىخانغا ئۇتقۇزۇپ قويدىمۇ؟!

ــ ئەمىرزادەم، خان كىشىلىرىنىڭ سىزنى ئىزدەپ يۈرگىنىنى ئاڭلىدىم. ئايغاقچىلىرى پۇراپ يۈرۈپ ئىسپەرەگە كېلىپ قالسىمۇ ئەجەب

ئەمەس!
بابىر ئاتا يۇرتىدىن تامامەن ئاجرالغىنىنى ئەمدى ئەستايىدىل ھېس قىلدى. ئەھمەد تەنبەلنىڭ مەغلۇبىيىتى بۇلاقنىڭ كۆزىگە چۈشكەن يېگى بىر كۆچكۈن ئىدى. تاغنىڭ بۇ تەرىپىدە بۇلاق يېگىۋاشتىن كۆز ئېچىشى مۇمكىن بولغان يوللارنىڭ ھەممىسى ئېتىلدى. ئەگەر بابىر تېزرەك تاغ ئېشىپ خۇراسانغا كەتمىسە، شەيبانىخان ئايلىنىپ ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئاخىرقى يولىنىمۇ ئېتىدۇ!
بابىر تاقەتسىزلىك ئىچىدە تاھىرنىڭ ئاددىي نەۋكەر ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇدى ـ دە، ئۇنىڭغا ھەسرەت بىلەن سۆزلىدى:
— مال ـ مۈلۈكتىن ئايرىلغىنىمىز ئازمىدى؟ ئەمدى ۋەتەندىنمۇ جۇدا بولارمىزمۇ؟!
بابىرنىڭ كۆزى ياشلانغىنىنى كۆرگەن تاھىرنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، لەۋلىرى تىرەپ كەتتى:
— ئەمىرزادەم، مۇساپىرلىق غېمى مېنىڭمۇ يۈرەك ـ باغرىمنى كۆيدۈرىدۇ. بىزنىڭ قۇۋۋالارمۇ خاننىڭ پاشىنىسى تەكتىدە مجىلدى. ئەگەر ـ بارسام مېنىڭدىن پازىل تارخاننىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىشى ئېنىق. بىزمۇ كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن جايدىن ئايرىلدۇق. ئەمىرزادەم، مۇساپىرلىق پېشانىمىزدە بار ئىكەن. ئىسپەرەدىمۇ مۇساپىرمىز. ھىسارغا بارساقمۇ، ئۇنىڭـ دىن نېرىسىغا كەتسەكمۇ شۇ مۇساپىرلىق... يولدا كېلىۋېتىپ ئويلاندىم. مەن سىزدىن ئايرىلمايمەن، ئەمىرزادەم!
تاھىرنىڭ پۈتۈن نىجاتلىقنى ئادىل پادىشاھتىن ئىزدەيدىغان دېھقان تەبىئەت يىگىت ئىكەنلىكىنى بابىر بىلەتتى.
— لېكىن، مەن سىز كۈتكەندەك ئادىل پادىشاھ بولالمىدىم! — دېدى بابىر، — كەلگۈسىدە بولامدىمەن، يوقمۇ، تېخى نامەلۇم.
ئارىغا بىرمەھەل جىمجىتلىق چۈشتى. تاشقىرىدا ئىسپەرە سىپىي گويا كېچە جىمجىتلىقىدىن يىغانى ئۆرلەپ شارقىرايتتى.
چېدىر ئىچىدە قوغلاندى شاھ بىلەن ئۇنىڭ ئاددىي نەۋكىرى يۈزمۇـ يۈز ئولتۇرۇپتۇ. ۋەتەندىن ئايرىلىش مۇسىبىتى ئالدىدا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرـ

سىدىكى چوڭ پەرق گويا كىچىكلەپ، ئەھمىيەتسىز بولۇپ قالغان. باشلى-رىغا چۈشكەن كۆرگۈلۈكلەر ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى بىر ـ بىرىگە ئوخشاش قىلىپ قويغان. تاھىر باشقا ۋاقىتتا بابىرغا ئېيتالمايدىغان سۆزلىرىنى ھازىر كۆڭلى يۇمشاپ ئېرىپ تۇرغان پەيتتە ئېيتتى:

— ئەمىرزادەم، مەن بىر نەۋكىرىڭىز بولساممۇ سىزگە ئۆز تۇغقىنىم-دەك مۇھەببەت باغلىغانمەن. باتۇرلۇقىڭىزغىمۇ، شائىرلىقىڭىزغىمۇ، ئادەم-گەرچىلىكىڭىزگىمۇ، ئىشقىلىپ مېنىڭ سىزگە ئىخلاسىم زور! سىزگە ياماذ-لىق قىلغانلارنىڭ كەينى ـ كەينىدىن يوق بولۇپ كەتكىنى سەۋەبسىز ئەمەس! سىزنىڭ شۇنچە خەۋپ ـ خەتەرلەردىن قۇتۇلۇپ قالغانلىقىڭىزمۇ چوڭ بىر دۆلەت!

شۇ تاپتا تاھىر قەدىرلىك ئىنىسىغا مۇھەببىتى ئۇرغۇپ، ئېغىر پەيتتە ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈۋاتقان جان كۆيەر ئاكىغا ئوخشايتتى. ھەقىقەتەنمۇ ئۇ بابىردىن يەتتە ياش چوڭ ئىدى. بابىرمۇ بۇ چاغدا شاھلىقىنى ئۇنتۇپ، تاھىرغا خۇددى ئاكىسىغا قارىغاندەك قارىدى:

— مېنى تولىمۇ كۆپ خەتەرلەردىن سىز ئېلىپ قالدىڭىز. مەن سىزدىن كۆرگەن ياخشىلىقلارنىڭ ئوندىن بىرىنىمۇ قايتۇرالمىدىم. سىز ماڭا بىر تۇغقان ئاكامدەك قەدىردانىسىز.

— رەھمەت سىزگە.

— لېكىن، ھازىر مېنىڭ كۆڭلۈم يەر بىلەن يەكسان. تەقدىر ماڭا ئىستېدات بەرگەن، كۈچ بەرگەن، غەيرەت بەرگەن، ئەمما نېمە ئۈچۈن بەخت بەرمىگەن؟!

— بۇ زاماندا بەخت ئۆزى يوق، ئەمىرزادەم! ئاخىر سىزدەك نادىر ئىستېدات ئىگىلىرى دۇنياغا ھەر كۈنى كەلمەيدۇغۇ. نادان تاجدارلاردىن قان يىغلىغان ئەل ـ يۇرتىمىز سىزدەك مەرىپەتلىك سەركەردىگە تەشنا. لېكىن، بېخىل زامان غەلبىنى زالىم خانغا بېرىپ، بىزنى ۋەتىنىمىزدىنمۇ جۇدا قىلماقچى. ئىلاھىم بۇ بېخىل زامانىڭ باغلىرى قۇرۇپ كەتسۇن، سىز ۋە بىزنىڭ قەدرىمىزگە يېتىدىغان ياخشى زامانلار كەلسۇن! ئەمدى ئەمىرزادەم، بۇ يەردىن چاپسانراق كېتىش كېرەك. ھىراتمۇ بىزگە يات يۇرت

ئەمەس. پادشاھ ھۈسەين بايقارامۇ سىزنىڭ قېرىندىشىڭىز. مېنىڭ تاغام مەۋلانا پەزلىددىنمۇ ھىراتتا ئىكەن.

بابىر خۇراسانغا كەتمەي ئىلاجى يوقلۇقىنى ئويلىدى ـ دە، ئېشىپ ئۆتۈشى كېرەك بولغان تاغلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. يىراقتىن ئاچ كۆك رەڭگە كىرىپ ناھايىتى جازىبىلىك كۆرۈنىدىغان بۇ تاغلار تىك داۋانلاردىن، خەتەرلىك ھاڭلاردىن ئۆتۈشى كېرەك بولغان ئادەمگە شۇنچە-لىك سۈرلۈك ۋە رەھىمسىز كۆرۈنەتتى. ھازىر بابىرنىڭ تەسەۋۋۇرىدا ئېگىز چوققىلارغا ئەسىرلەر بويى چۈشكەن قارلار خۇددى كېپەندەك ھەرىكەتسىز ۋە سوغۇق، خۇددى ئۆلۈمدەك ئەبەدىي بولۇپ گەۋدىلەندى.

— خەتەرلىك يوللاردا مەن ئۆز جېنىمنى ئاۋۋال خۇداغا، ئاندىن سىزگە ئىشىنىپ تاپشۇرماقچىمەن. بۈگۈندىن باشلاپ سىز مېنىڭ قورچى باشلىقىمسىز. ئىچكى بەگلىرىم قاتارىدا بولىسىز.

— ئىنايىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ئەمىرزادەم!

— ھازىر بۇ ئىنايەتنىڭ شەرىپىدىن ئازابى كۆپرەك. يولدا چارچى-غانسىز، بېرىپ دەم ئېلىڭ. ئەتە سەپەر تەييارلىقى باشلىنىدۇ.

تاھىر تەزىم قىلغىنىچە چىقىپ كەتتى.

بابىر يەنە چېدىردىن چىقتى. كۈندۈزدىكى تۇمان تارقىلىپ كەتكەن، لېكىن ئاسماندا بۇلۇت بار. يۇلتۇزلار ئاندا ـ ساندا كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئىسپەرە سېپىي ئاسماننى بېشىغا كىيىپ شارقىرايتتى. كېچىدە تاغلارنىڭ قارىسى كۈندۈزدىكىدىنمۇ ھەيۋەتلىكرەك كۆرۈنەتتى.

بابىر قاپقارا تاغلارغا تىكىلىپ تۇرغاندا يەنە كۆچكۈن باسقان بۇلاق ئېسىگە چۈشتى. تاغلاردىن بۇ تەرىپىدە ھەممە يوللىرى ئېتىلگەن بۇلاق ئەمدى تاغلارنىڭ نېرىسىدىن كۆز ئېچىپ چىقالامدىكىن؟ ئۇلۇغ تاغدىن نېرىدا ھەيۋەتلىك پامىر. ئۇنىڭ نېرىسىدا ھىمالايا ۋە ھىندىقۇش...

بۇلاق بۇ تاغلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۆتۈپ بېرىپ، نېرىقى تەرەپلەردە قايتىدىن كۆز ئېچىشى ئۈچۈن قانچىلىك زور كۈچ ـ قۇۋۋەت كېرەك؟

ئىككىنچى قىسىم

پەلەكنىڭ گەردىشى

ھىرات. تولغان پەيمانىلەر

1

غازاڭ تۆكۈلگەن چاغ. ھىرات باغلىرىغا سۇ بېرىدىغان ھىرىيرۇد دەرياسى ۋە ئىنجىل ئەنھارىنىڭ قىرغاقلىرىغا زەپىرەڭ يوپۇرماقلار تۆكۈلگەن. قەلئە سىرتىدىكى مەشھۇر باغى جاھانئارا، باغى مۇختار، باغى زۇبەيدە، باغى چەمەنلەردىكى ئۈزۈمزار ۋە ئانارزارلىقلار ياز بويى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان مېۋىلىرىدىن ئايرىلىپ، ئاندا ــ مۇندا قۇرۇق يوپۇرماقلىرى بىلەن شۇمشىيىپ قالغان. بىراق، جەنۇبىي شەھەردە كۈزنىڭ غازاڭ تۆكۈلىدىغان ئادىتىگە سۇنمايدىغان دەرەخلەرمۇ كۆپ. ھىراتقا قەندەھار تەرىپىدىن كىلىشتە يول بويىدىكى چوڭ كوچا ۋە سەيلىخانىلاردا ئۆسكەن مىگلىغان سەرۋىلەر، سەنابەر①دەرەخلىرى كۈزدىمۇ باھاردىكىدەك ياشىرىپ تۇرۇپتۇ. «ھۇسەين بايقارا كۆلى» دەپ ئاتالغان چوڭ تاش كۆل بويىدا كۈمۈش رەڭ كىچىككىنە يوپۇرماقلىرى قۇش تىلىنى ئەسلىتىدىغان ئېگىز ۋە گۈزەل لىسانىتتەير دەرەخلىرى بار — بۇلارمۇ غازاڭنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدۇ.

لىسانىتتەيرنىڭ يوپۇرماقلىرى يارا ــ شىرىققا دورا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان تاھىر كۆلدىن بىرىراقتا ئاتتىن چۈشتى ــ دە، چۇلۇۋۇرنى ياشقىنا

① سەنابەر — يىڭنە يوپۇرماقلىق، ئاچ ھاۋارەڭ تۈستىكى گۈزەل قارىغايسىمان دەرەخ.

نەۋكەرگە تۇتقۇزدى. كېيىن ئۆزى كۆلنىڭ خالىيراق تەرىپىگە ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇ دورىلىق يوپۇرماقلاردىن يۇلۇۋېلىپ كەتمەكچى بولۇپ، يۇقىرىدىكى شاخلارغا تىكىلىپ كېتىۋاتقاندا ئۇدۇلدىن كىمدۇر:

— ماڭا قاراڭ، بەگ يىگىت! — دەپ قالدى.

تاھىر دەرەخنىڭ يوغان غولى كەينىدىن چىقىپ كەلگەن موللاسمان كىشىنى كۆردى، ئۇ كىشىنىڭ نېمىسىدۇر پەزلىددىن تاغىسىنى ئەسلىتىپ، يۈرىكىنى دۈپۈلدەتتى. ئەمما، ساقىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ۋە يۈزىنىڭ قېرى چىراي كۆرۈنۈشى تاھىرنى شۈبھىگە سالدى. ئۇ ئەدەپ بىلەن:

— لەببەي، — دەپ سالام بەردى.

تاھىرنىڭ يۈزىدىكى خەنجەر ئىزىگە تىكىلىپ تۇرغان ھېلىقى كىشى ئەمدى ئۇنىڭ ئاۋازىنىمۇ تونۇدى - دە:

— تاھىر! جىيەنىم! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

تاھىرمۇ ئەمدى تاغىسىنى تونۇپ قۇچاق ئاچقان پېتى ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى.

— ۋەتىنىمنىڭ پۇرىقىنى ئېلىپ كەلگەن جىيەنىم! خۇداغا شۈكۈر، ئامان - ئېسەن ئىكەنسەن!

مەۋلانا پەزلىددىن جىيەنىنى قۇچىقىدىن قويۇپ بەردى - دە، كۆزىدىن يۈزىگە ئېقىپ چۈشكەن خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېرتىپ، تاھىرنىڭ كۈمۈش كەمىرىگە، بەگلەر تاقايدىغان قىممەت باھالىق خەنجەرگە ۋە سەقارلات پەشمىتىگە دىققەت قىلىپ قارىدى. تاھىرنىڭ بېشىدىكى دوبۇلغىنىڭ ئۈستىدىمۇ بەگلەرگە خاس كىچىككىنە بايراقچە بار ئىدى.

— جىيەنىم، مەنسىپىڭ ئۆستىمۇ؟

— ھە، تاغا، قورچى بېگىمەن.

— مۇبارەك بولسۇن. ئىلاھىم ساڭا يامان بەگلەرنىڭ تەسىرى تەگمىسۇن!

— بابىر مىرزىمۇ يامان بەگلەرنىڭ بەزگەندىن كېيىن بىرىنىڭ ئورنىغا مېنى قويىدى... خۇش، ئۆزىڭىز قانداقسىز، موللا تاغا؟ كەلگىنىمدىن بۇيان ئىزدەيمەن. سۈرۈشتۈرەي دېسەم، تونۇش - بىلىش يوق.

يېشى قىرىققا كىرەر ـ كىرمەي يۈزىگە قورۇق چۈشكەن مەۋلانا پەزلىددىن مەيۈس ئاۋاز بىلەن دېدى:

— يۈرۈپتىمىز... يۈرتىمىزنىڭ سىرتىدا. خۇدا بىزنى ئامەتسىز ياراتقان ئىكەن ـ دە، جىيەنىم. بۇ يەرگە كېلىپ، ئەمدى ناۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ مەرھەمەتلىرىدىن بەھرىمەن بولاي دېگىنىمدە، ئۇ ئالىي زات ۋاپات بولدى. چوڭ قۇرۇلۇشلار ھۆسەيىن بايقارا زامانىدىمۇ ئانچە ـ مۇنچە بولۇپ تۇرغانىدى. مانا بۇ يىل ھۆسەيىن بايقارا ئالەمدىن ئۆتتى. قۇرۇلۇشلار پۈتۈنلەي توختىغان. بىزگە ئوخشىغانلارغا يەنە ئىش يوق!

— ئۇنداق بولسا، بابىر مىرزىغا بىر يولۇقۇڭ.

— بابىر مىرزىمۇ بۇ يەردە مېھمان... مېنى قوبۇل قىلامدۇ، يوق؟ ئوتتۇرىلىقتا نازۇك گەپلەر ئۆتكەن.

تاھىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن خانزادە بېگىم ئارىسىدا بولغان مۇرەككەپ ۋەقەلەرنىڭ چەت ـ ياقىسىنى ئاڭلىغانىدى.

— بولمىسا، ئاۋۋال مەن ئۇ كىشىنىڭ خالىي ۋاقتىدا سىز توغرىڭىزدا سۆز ئېچىپ كۆرەيمۇ، موللا تاغا؟

— مەيلى، بۇنى كېيىن يەنە مەسلىھەتلىشەرمىز. مەن بابىر مىرزىنىڭ ھىراتقا كەلگىنىنى ئاڭلىغىنىمدىن بۇيان «سېنىمۇ بارمىكىن، يوقمىكىن» دەپ ھەربىر نەۋكەرگە كۆز سېلىپ يۈرگەنىدىم... قېنى ئەمدى، ماڭ، ئۆيگە بارايلى! ئەگەر ساڭا بۇ دورىلىق يوپيۈرماقلار كېرەك بولسا، ئۆيدىن تېپىپ بېرىمەن. بىزنىڭ باغچىدىمۇ شۇ دەرەختىن بار.

— باغچىدا... بىر ئۆزىڭىزمۇ ياكى ئۆيلەندىڭىزمۇ، موللا تاغا؟

— ئۆيلەنگەن، جىيەن. ناۋايى ھەزرەتلىرى مەسلىھەت بەردى. ئۇ كىشىدە باغۋەن بولغان ئوبدان بىر ئادەمنىڭ قىزى بار ئىكەن...

— مۇبارەك بولسۇن! پەرزەنتلەرمۇ بارمۇ؟

— ھە، بىر ئوغۇل، بىر قىز.

— ھە، قالتىسقۇ! ئۇنداق بولسا، مەن ئۆيىڭىزگە سوۋغا ئېلىپ بارىمەن!

— ئۆزۈڭنى كۆرگىنىم مىڭ سوۋغادىن ئەۋزەل، جىيەن! قېنى ماڭ!

تاھىر نەچچە قەدەم ماڭدى ــ دە، كېيىن نېمىنىدۇر ئەسلەپ ئاسمانغا قارىدى، كۆزى قايرىلىپ كېتىپ باراتتى.

— موللا تاغا، ئۆيىڭىز يېقىنمۇ؟

— ياق، يىراقراق. شەھەر چېتىدىكى نەزەرگاھ مەھەللىسىدە. نېمە قىلاتتىڭ؟

— مەن بىر سائەتتىن كېيىن خىزمەتتە بولۇشۇم كېرەك ئىدى. پادىشاھ بۇيرۇغانىدى.

— ئاپلا! ...ئۇنداق بولسا... مۇشۇ يەردە بىردەم ئولتۇرايلى، مەن سەل دىدارىڭغا توياي! ئۆزۈڭ قانداقراق، جىيەنىم، ئۆيلەندىڭمۇ؟

تاغا ــ جىيەن كۆلدىن نېرىراقتىكى تاش ئورۇندۇققا بېرىپ ئولتۇرۇشتى، تاھىر رابىينى قانداق تاپقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى ــ دە:

— كابۇلغا كېلىپ بىر ئوغۇل كۆردۇق! — دېدى، — ئېتىنى سەپەربەگ قويدۇق.

— ھە، خۇداغا شۈكۈر! مەن بىر چاغلاردا ھەممە نەرسىدىن ئۈمىدىمنى ئۈزگەنىدىم. سېنىمۇ قايتا كۆرەلمەسمەن دەپ ئويلىغانىدىم. باش ئامان بولسا ھەممىسى ئۆتۈپ كېتىدىكەن... سەن بىلەن بىزغۇ، قۇتۇلۇپ كەلدۇق ــ ھە! ئەنجاندىكىلەرنىڭ ئەھۋالى قانداق بولدى؟

— بۇنى سورىماڭ، موللا تاغا! شەيبانىخاننىڭ قىرغىنى كېچىلىرى چۈشۈمگە كىرسە، قارا بېسىپ چىقىمەن!... ئۇ تەرەپتە راسا ھالسىراپ، ئىككى يۈز قىرىقتەك ئادەم بىلەن خۇراسانغا قاراپ ماڭدۇق، ھىسار تاغلىرىنىڭ ئارىسىدا راسا قىينالدۇق. ئات ــ ئۇلاغلار ئۆلۈپ ــ سويۇلۇپ تامام بولغان. بابىر مىرزىمۇ ئېتىنى ئانىسىغا بېرىپ، ئۆزى پىيادە ماڭاتتى. ئاياغلىرىمىزدا چورۇق، قوللىرىمىزدا تاياق، تۇرىدىغان جايىنىڭ تايىنى يوق. بىرى بىرى كەل، دېمەيتتى. پارچە ــ پۇرات ئەمەلدارلار بابىر مىرزىدەك ئادەمگە ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ: «يولۇڭلاردىن قالماڭلار، ھىساردىن تېزرەك ئۆتۈڭلار» دەيتتى. بىزنىڭ غەزىپىمىز كېلىپ، قوپال سۆزلىگەن ئەمەلدارلارنى چېپىپ تاشلىساق دەيتتۇق. لېكىن، بابىر مىرزا: «بەرداشلىق بېرىڭلار»، «تېزرەك ئامۇ دەرىيادىن ئۆتۈپ ئالايلى» دەپ ئالدىرىتاتتى.

— لېكىن، ئالدىراتقۇچىلىكى بار ئىكەن ــ دە، جىيەن. سىزلەردىن سەل كېيىن شەيبانىخان ھىسارنىمۇ ئىشغال قىلىپتىغۇ؟

— ھە، كېيىن ئۇقساق، بابىر مىرزا ئۇزاقنى ئويلاپ شۇنداق قىلغان ئىكەن. ھىسار پادشاھى خىسراۋ شاھ ئۆمرىدە بىر مۇشۇك بىلەنمۇ ئۇرۇ-شۇپ كۆرمىگەن قورقۇنچاق ئادەم ئىكەن. بەگلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۇنىڭ-دىن نارازى ئىكەن. بابىر مىرزىغا مەخپىي ئادەملەر ئەۋەتىپ، «كېلىڭ، ھىسارنى سىزگە بېرەيلى» دەپتىكەن، لېكىن بابىر مىرزا پېتىنگە ئارىلاشمى-دى. «كېلىڭ» دېگەن ھېلىقى بەگلەرگە «خاقان بولساڭلار ئۆزۈڭلار كېلىڭلار» دەپ ياخشى سۆزلەرنى ئېيتىپ ئادەم ئەۋەتتى. بىز ئامۇ دەريادىن بۇ تەرەپكە ئۆتكەندە شەيبانىخان ھىسارغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ. قورقۇنچاق خىسراۋ شاھ خان بىلەن جەڭ قىلىشقا پېتىنالماي، پايتەختنى تاشلاپ قېچىپتۇ، ئۇنىڭ ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇنى تارقاپ كېتىپتۇ. ئۆزىڭىز بىلىسىز، موللا تاغا، بۇنداق پەيتتە بەگلەر نامى ئۇلۇغراق بىر پادشاھنى ئىزدەپ قېلىشىدۇ. بابىر مىرزىنىڭ شەيبانىخان بىلەن دادىل جەڭ قىلغىنى، بىردە يېڭىلگەن بولسا، بىردە ئۇنى يەڭگىنى ئېسىگە چۈشىدۇ. ئىلگىرىكى ئىشىك ئاغا قاسىمبەگ ئاشۇ پەيتتە ھىسار قوشۇنىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئۇنىڭ بابىر مىرزىغا ئىخلاسمەنلىكىنى بىلىسىز. ئاخىر، ئۇۋسى بۇزۇلغان ھەرىگە ئوخشاپ پىتراپ كەتكەن ھىسار قوشۇنى ئامۇ دەريا بويىدا بىزگە كېلىپ قوشۇلۇۋەردى. ئەڭ ئاۋۋال باقىبەگ چەغانىيانىي دېگىنى تۆت يۈز ئەسكىرى بىلەن كەلدى. بابىر مىرزا ئۇنىڭغا كۆتكىنىدىن زىيادە ھۆرمەت كۆرسەتتى. باقىبەگنى ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئىشىك ئاغا قىلىپ قويدى. كېيىن خىسراۋ شاھنىڭ باشقا بەگلىرى ۋە نەۋكەرلىرى كەينى ــ كەينىدىن كېلىپ قوشۇلۇۋەردى. ئۆزىمىز دەريادىن ئىككى يۈز قىرىقچە ئادەم ئۆتكەنىدۇق، بىر ئاي ئىچىدە تۆت مىڭغا يەتتۇق...

مەۋلانا پەزلىددىن جىيەنىنىڭ كېيىنكى يىللاردا بىرقەدەر ئۆزگىرىپ قالغانلىقىنى ئەمدى ئېنىقراق سەزدى. تاھىر ئىلگىرى مۇنچىلىك سىلىق سۆزلىيەلمەيتتى، ئۇ گەپدان ئېسىلزادىلەر ئارىسىدا كۆپ يۈرۈپ، مۇلازىم-لارغا خاس مۇرەككەپ ئىبارىلەرنى ئىشلىتىشكە ئۆگەنگەنىدى.

— بىز كابۇلغا كەلسەك، ئارغىن دېگەن ئۇرۇقتىن مۇقىمبەگ ھاكىم بولۇپ ئولتۇرغانىكەن. تەخت دەۋاسى قىلىشقا ھەققىمۇ يوق، بىز بىلەن ئېلىشىدىغان كۈچىمۇ يوق. كابۇلنى بىزگە جەڭسىز بەردى. كېيىن ھۇ-سەين بايقارادىن بابىر مىرزىغا خەت باردى. «چېرىك بىلەن كېلىڭ، شەيبانىخانغا ئىتتىپاقلىشىپ قارشى چىقايلى» دەپتۇ. ئاتلىق قىرىق كۈن يۈرۈپ شۇنچە يەردىن كەلسەك، ھۇسەين بايقارا ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

— بىر جەھەتتىن كابۇلنى پايتەخت قىلىپ، بۇ يەرگە ئابرۇي بىلەن كەلگىنىڭلار ياخشى بوپتۇ، جېيەنىم. ئۇنداق بولمىسا، ھۇسەين بايقارانىڭ دىمىغى ئۇستۇن ئوغۇللىرى بابىر مىرزىنى پىسەنت قىلمىغان بولاتتى.

— لېكىن، ھازىر ھۆرمىتىمىز تولىمۇ جايىدا. شەھەر ھاكىمنى بىزگە قوشۇپ قويۇشتى. ھىراتنى ئايلاندۇرۇپ راسا تاماشا قىلدۇردى. كاتتا سارايلاردا ھەر كۈن زىياپەت. بۈگۈن كەچتە بابىر مىرزا يەنە سارايغا بېرىشى كېرەك ئىدى...

تاھىر ئاسمانغا كۆز يۈگۈرتۈپ كۈننىڭ ئازراق ئېگىلىپ قالغانلىقىنى كۆردى ـ دە، ئەنسىرەپ ئورنىدىن قوزغالدى:

— موللا تاغا، مەن كەچ قالسام بولماس. سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە ئەتىگە بارسام، ماقۇلمۇ؟ قانداق تېپىپ بارىمەن؟ شۇنى ئېيتىڭ.

ئۇلار تاھىرنىڭ ئېتىنى چۇلۋۇرىدىن تۇتۇپ تۇرغان نەۋكەرنىڭ ئالدىغا بارغۇچە مەۋلانا پەزلىددىن ئۆيىنىڭ قەيەردىلىكىنى تاھىرغا تەپسى-لىيرەك چۈشەندۈردى. تاھىر ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى نەۋكىرىنىڭ قولىدىن ئېلىۋېتىپ:

— موللا تاغا، ئېتىڭىز قېنى؟ — دېدى.

— جېيەنىم، مەن پىيادە يۈرىمەن.

— ئۆيىڭىز يىراق بولسىمۇ ـ ھە؟

— ئۆگىنىپ كەتتىم.

تاھىر تاغىسىنىڭ كەمبەغەللىشىپ قالغانلىقىنى ئەمدى سەزدى ـ دە، ئېتىنىڭ كۈمۈش بېزەكلىك يۈگىنىنى مەۋلانا پەزلىددىنگە تۇتقۇزدى:

— بولمىسا، مانا شۇ ئات سىزنىڭكى.

— ئۆزۈڭچۇ، جىيەنىم؟
— ئاتخانىدا مېنىڭ يەنە ئىككى ئېتىم تۇرۇپتۇ!
تاھىر تاغىسىنى ئۇنىمىغانغا قويماستىن ئاتقا مىندۈردى ـ دە، بېلىگە قىستۇرۇلغان قىممەت باھالىق قامچىنىمۇ تاغىسىغا بەردى.
— سىز ئوشتا ماڭا مىندۈرۈپ قويغان ئاتنىڭ قۇلۇنى بۇ. شۇ چاغدا مېنى باشتىن ئاياغ كىيىندۈرگەن ئىدىڭىز ـ ھە، ئېسىڭىزدىمۇ؟
— ھە، باش ئامان بولسا دوپپا تېپىلىدۇ، جىيەن! بۇنى ئەسلىتىپ ئولتۇرما.
«ئەتىگە يەڭگەمگىمۇ، باللارغىمۇ كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ بېرىپ، تاغامنى يەنە بىر خۇشاللاندۇرۇشۇم كېرەك!» دېدى تاھىر ئۆزىچە.

2

بابىرنىڭ ھىراتتا ئەلشىر ناۋايى ئىستىقامەت قىلغان ئۇلۇغۋار ئۇنسىيەدە①تۇرغىنىغا بۈگۈن ئون يەتتە كۈن بولدى. ئۇنسىيەنىڭ ئېگىز پەشتاقلىرى، نىل رەڭلىك گۈمبىزى، ئاپئاق جۇلالىنىپ تۇرغان رەڭمۇرەڭ كاشىنلىرى بابىرغا سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنى ئەسلىتەتتى. لېكىن، ئۇنسىيەنىڭ تۆت تەرىپىدىكى تۆت مۇنارىسى ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنىڭكىدىن ئېگىزرەك، بىنانىڭ ھەجىمىمۇ چوڭراق ئىدى. ئۆزى بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇنراق قۇرۇلغان، تېخى ھەممە پەدەزلىرى يېپيېڭى ئىدى.
ئۇنسىيەنىڭ ئىچىدىكى ئۆيلەردىن بىر قانچىسىنى ناۋايىنىڭ شەخسىي كۇتۇپخانىسى ئىگىلىگەن. بابىر كۇتۇپخانىدىكى كىتابلارنى ۋاراقلىغاندا، ئۇلارنىڭ بەزى جايلىرىدا ئۇلۇغ شائىرنىڭ ئۆز قولىدا يازغان خېتىنى كۆردى ـ دە، سەمەرقەندتە ئۇنىڭدىن ئالغان مەكتۇپنى ئەسلىدى. ناۋايىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغىنى ئۈچۈن مەيۇس تۇيغۇلار ئورنىۋالدى.
بابىر كۇتۇپخانىدىن چىقىۋېتىپ كەينىدىن جاڭ چىلىۋاتقان

① ئۇنسىيە — «دوستلۇق ئۆيى» مەنىسىدە

سائەتكە قاراپ تۇرۇپ، ئۆزىچە ئويلاندى: «ئەجەب! ئەلشىربەگنىڭ ئۆزى ۋاپات بولغان بولسىمۇ ئىختىراسى تىرىك، ئىككىنچى ئۆمۈر دېگەن مۇشۇ-مىكىن؟ بۇ سائەت ئۆز ئىگىسىنىڭ ئىككىنچى ئۆمرىنى ئۆلچەپ جاك چېلىۋاتامدىكىن؟»

ئۇنسىيەنىڭ ئىچى ـ تېشىدا بۇ بىنانى قۇرغان ۋە ئۇنىڭدا ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنىگىچە ياشىغان، دۇنياغا ئاز كېلىدىغان ئىنسانىنىڭ روھى كېزىپ يۈرگەنگە ئوخشايتتى.

ھويلىدا تاش كۆلچەك بويىدىكى چىنارلار تەكتىدە ھويلا تازىلايدىغان يىگىت غازاڭ سۈپۈرمەكتە ئىدى. بابىر ئىككى تەرىپىدە توق يېشىل شەمشاد دەرەخلىرى قاتار تۇرغان چىرايلىق تار يولغا بۇرۇلدى. بۇ يەردە ئۇنى ناۋايىنىڭ شاگىرتى خاندەمىر ۋە ئۇنىڭ يېقىن سۆھبەتداشلىرىدىن ساھىب دارا كۈتۈپ تۇراتتى. ھاسا تايانغان قېرى ساھىب دارا بابىر بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ:

— ئەمىرزادەم، — دېدى، — ھەزرەت مىرزىنىڭ ۋاپاتىدىن بېرى ئۇنسىيە روھسىز تەندەك ئىدى. سىز كەلگەندىن كېيىن بۇ تەندە يېڭى جان، يېڭى روھ پەيدا بولدى!

يېشى ئوتتۇزلارغا بارغان ئۆتكۈر كۆزلۈك خاندەمىر بابىرغا سىناق نەزىرى بىلەن كۈلۈمسىرەپ تىكىلدى. ئەنجاندىن كەلگەن يىگىرمە بەش ياشلىق شاھزادە بۇ مۇبالىغىلىق گەپكە يارىشا كەمتەرانە جاۋاب تاپارمىكىن؟

قەلبىنى ئۈمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى ئوراپ تۇرغان بابىر شائىرانە ئوخشىتىشلارنى دەپ ئولتۇرغۇسى كەلمەي ئاددىي جاۋاب بەردى:

— مەۋلانا، ھەزرەت ئەلشىرنىڭ ماكانى مېنىڭ ئۆزۈمدە يېڭى بىر روھ پەيدا قىلدى. بۇ يەردە مەن سەنئەت ۋە مەرىپەتنىڭ تېخى ئۆمرۈمدە كۆرمىگەن كامالىتىنى كۆرمەكتىمەن.

خاندەمىر بابىرنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنگەندەك مەمنۇن بولۇپ بې-شىنى لىڭشىتتى. ساھىب دارامۇ:

— سىز ھەقلىق، ئەمىرزادەم، — دېدى، — ھەزرىتى مىر نېمە ياراتقان بولسا، ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ ئالىي روھىدىن بىر نىشانە قالدۇرغان.

ساھىب دارا بابىرنى خاندەمىر بىلەن بىللە غەربىي مۇنار تەرەپكە باشلىدى. ئەمما، مۇنار ئىچىدىكى تىك، ئايلانما پەلەمپەيلەردىن چىقالماسلىقىنى ئېيتىپ، ئۆزى پەستە قالدى. مۇنارنىڭ ئوتتۇرا ھالقىسىغا بابىرنى خاندەمىر باشلاپ چىقتى.

ئۇلار ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈشتى. يىراقتا قارلىق مۇختار ۋە ئىسكەلجە تاغلىرى، پەستە كۆز كىرىپ، سۇيى ئازىيىپ قالغان ئىنجىل ئەنھارى. ئۇنىڭ سول ساھىلىدا مەشھۇر گۆھەرشاد بېگىم مەدرىسى سۆلەت بىلەن تۇرۇپتۇ. ناۋايى قۇردۇرغان ئىخلاسىيە مەدرىسى ئىنجىلنىڭ ئوڭ قىرغىقىدا گۆھەرشاد بېگىمنىڭ مەدرىسىگە ئۇدۇلمۇئۇدۇل سېلىنغانىدى. ئىخلاسىيەدىن نېرىدا بىمارلار داۋالىنىدىغان، ئەينى ۋاقىتتا مۇدەررىسلەر ياشلارغا تېۋىپلىك ئىلمىنى ئۆگىتىدىغان شىفائىيە ناملىق شىپاخانا — مەدرىس. ئۇنىڭ نېرىسىدا چوڭ گۈمبەزلىك خالاسىيە خانىقاسى. چوڭ بىر مەھەللىنىڭ ئورنىنى ئالىدىغان جاي ئەلشىر ناۋايى قۇردۇرغان نادىر ئابىدىلەر بىلەن تولۇپ، ھىراتنىڭ سۆلىتىگە سۆلەت قوشقانىدى.

— مەۋلانا، — دەپ بابىر خاندەمىرگە قارىدى، — ھىرات ئابىدىلىرىنى قۇرغان مېمارلار ئارىسىدا ماۋەرائۇننەھردىن كەلگەنلەرمۇ بارمىدى؟

— ئەمىرزادە، سىز ھىراتتا سەمەرقەند پەردازلىرىمۇ بارلىقىنى سېزىپ تۇرغانغا ئوخشايسىز.

— ھە، سوئالىمنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ.

— ھىراتنىڭ كۆپ ئۇلۇغ زاتلىرى سەمەرقەندتە بىلىم ئالغان. ئۇلار سەمەرقەند پەردازلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن. يەنە ماۋەرائۇننەھردىكى قالايمىقانچىلىقلاردىن تويۇپ قاچقان نۇرغۇن ئىستىبداتلىق كىشىلەر ھىراتقا كېلىپ ھەزرەت ئەلشىردىن پاناھ تېپىشقان. بۇ ئالىي زاتنىڭ پەزىلىتى بىھېساب ئىدى. لېكىن، پېقىرگە ئەڭ ئۇلۇغ تۇيۇلغان پەزىلىتى ھەزرەت مىرنىڭ ئىستىبدات ئىگىلىرىنى بىلىشى ۋە ئەقىل - ئىدراكلىق كىشىلەرنى ياخشى كۆرۈشى ئىدى. ئۇلۇغ ئىشلارنى ئۇلۇغ تالانت ئىگىلىرىسىز قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھەزرەت ئەلشىر ياخشى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىشە ئەل - ئۇلۇس ئارىسىدىن نادىر ئىستىبداتلىق كىشىلەرنى

ئىزدەپ ئۆتتى. يېنىدا يۈرگەن يېقىنلىرىغا، سۆھبەتداشلىرىغا، بىزدەك شاگىرتلىرىغا بېخىللىق دائىم نۇرسىز، لاياقەتسىز، ئىستىبداتسىز ئادەملەردىن چىقىدۇ، خۇسۇسەن، يۇقىرى قاتلامدا لاياقەتسىز ھەسەتخورلار دائىم ئىس-تىبداتلارنىڭ يولىنى توسىدۇ، بەرگەن ئەقىل – پاراسەتلىرىنى مەيدانغا چىقارماي زايە قىلىۋېتىدۇ، بۇنىڭدىن پۈتۈن خەلق زىيان كۆرىدۇ، دۇنيادى-كى ئەڭ يامان كۆرەلمەسلىك تالانت ئىگىلىرىنىڭ يولىنى توسىدىغان كۆرەلمەسلىكتۇر. دۇنيادىكى ئەڭ ئالىي ساخاۋەت بولسا نادىر تالانت ئىگىلىرىنى مەيدانغا چىقارغۇچى ساخاۋەتتۇر، دەيتتى.

— ئەينى ھەقىقەت! — زوقلىنىپ خىتاب قىلدى بابىر. خاندەمىر بۇ خىتابتىن روھلىنىپ ئاۋازىنى بىر ئاز كۆتۈرۈپ داۋاملاشتۇردى:

— بىز بىرەر سەپەردىن قايتساق ياكى ھەزرەت ئەلشىرگە بىر – ئىككى كۈن كۆرۈنمەي يۈرۈپ، كېيىن ھۇزۇرىغا كىرسەك، «قېنى، خوش، يەنە قانداق ئاجايىپ تالانتلىق كىشلەرنى ئۇچراتتىڭىز؟» دەپ سورايتتى. بىز ئۇچراتقان نادىر ئىستىبدات ئىگىلىرىنىڭ بەزىلىرى ئون بەش – ئون ئالتە ياشلىق ئۆسمۈرلەر بولاتتى. ھەزرەت ئەلشىر: «بولىدىغان بالا ئون بەش يېشىدا باش بولار، بولمايدىغان ئادەم قىرىق ياشتىمۇ ياش بولار» دەيتتى ۋە تېپىلغان تالانت ئىگىسى ئۆسمۈر بولسىمۇ ھۇزۇرىغا چاقىراتتى. ئۇلۇغ رەسسام كامالىددىن بېھزادمۇ ياشلىقىدىن ھەزرەت مىرنىڭ تەربىيىسى بىلەن ئۆستى. شائىر ھىلالىي، خەتتات سۇلتان ئەلى مەشھەدىمۇ ھەزرەت ئەلشىر تېپىپ، تەربىيىلىگەن تالانت ئىگىلىرىدىندۇر، كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان ھىرات كېيىنكى ئوتتۇز – قىرىق يىل مابەينىدە ئاۋۋالقىدىن ئون ھەسسە گۈزەلرەك ۋە ھەشەمەتلىكرەك بولۇپ كەتكىنىنى بارلىق ئالەم كىشلەر ئېيتىشىدۇ.

— سۆزىڭىز راست، مەۋلانا. مەن كۆرگەن رۇبئى مەسكۇندە① ھىراتتەك شەھەر يوق!

— ئەمىرزادەم، بۈگۈنكى ھىراتنى شۇنچىلىك گۈزەل، شۇنچىلىك

---

① رۇبئى مەسكۇن — دۇنيانىڭ ئىنسانلار ئاۋات قىلغان قىسمى.

ئۇلۇغ قىلغانلار ئەل ـ ئۇلۇس ئارىسىدىن چىققان تالانتلىق كىشىلەر ئەمەسمۇ؟

— راست! كۆز ئالدىمىزدا تۇرغان بارلىق نادىر ئابىدىلەر ئۇلۇغ ئىستىبدات ئىگىلىرىنىڭ خەزىنىسىدىن چىققان گۆھەرلەردۇر.

خاندەمىر بابىردا ئۆزىنىڭ مەسلەكدىشىنى تاپقاندەك خۇش بولۇپ:

— تەسەددۇق، ئەمىرزادەم! — دېدى، — ئاشۇ ئۇلۇغ زاتلار دەۋرىدە ھىراتنىڭ كامالەت قۇياشى ئاسماننىڭ ئەڭ ئېگىز نۇقتىسىغا چىققىنى راست! ئەپسۇسكى، قۇياش ئەڭ ئېگىز نۇقتىدىن كېيىن پەسكە چۈشىدىكەن. كېيىنكى يىللارنىڭ مۇدھىش ۋەقەلىرىنى كۆرۈپ، قەلبىمنى بىر ۋەھىمە تىترىتىدۇ: ھىراتنىڭ تەلەي قۇياشى ئاستا پەسلەپ چۈشمەستىن، بىردىنلا زۇلمەتنىڭ قەھرىگە غۇلاپ كەتسە... ئۇنىڭدا نېمە قىلىمىز؟

خاندەمىر ماۋەرائۇننەھىردىكى توپىلاڭلار ۋە قىرغىنچىلىقلارنىڭ شەيبانىخاننىڭ قوشۇنى بىلەن بىللە ھىراتقىمۇ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقىنىنى سەزگىنى ئۈچۈن، شۇ سوئالنى بەرگەنىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە، بۇ سوئالغا شەيبانىخان بىلەن ئۇدۇلمۇدۇل ئېلىشقان بابىرلا جاۋاب بېرەلەيتتى.

— بىتاقەت بولۇشىڭىز سەۋەبسىز ئەمەس، مەۋلانا، — دېدى بابىر، — ھىراتتىكى بۈگۈنكى خاتىرجەملىك دەھشەتلىك بوران ئالدىدىن بولىدىغان ۋاقىتلىق جىمجىتلىقنى ئەسلىتىدۇ. تاشكەنتمۇ مەن كېيىنكى نۆۋەت بارغىنىمدا، خۇددى ھازىرقى ھىراتقا ئوخشايتتى. مەن مىڭ بالالارنى باشتىن كەچۈرۈپ، جەھەننەم قەھرىدىن چىقىپ بارغانىدىم. مەرھۇم تاغام مەھمۇدخانغا «بۇ بالالار سىزنىڭمۇ بېشىڭىزغا چۈشمىسۇن، بىللە چارە تاپايلى» دېگىنىمدە زاڭلىق قىلىپ كۈلگەنىدى. رەھمەتلىك سىز ئېيتقان ئىستىبداتسىز، لاياقەتسىز تاجدارلاردىن ئىدى... ئازراق ھەسەتخورلۇقى بار ئىدى... مەھمۇدخان ئاخىرى شەيبانىخاننىڭ ئايىغى ئاستىدا قانداق دەسسەلگىنى سىزگە مەلۇم.

— شۇ ھادىسىلەر ھىراتتا يەنە تەكرارلىنارمۇ، ئەمىرزادەم؟

بابىر ھىراتنىڭ شىمال ـ غەربىدە توپا ـ چاڭ ئىچىدە كۆرۈنۈۋاتقان ساقى سالمان چۆلىنىڭ خىرە ئۇپۇقىغا تىكىلىپ ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ

ھىراتقا تۆمۈرىيلەرنىڭ بېشىنى بىرلەشتۈرۈپ، شەيبانىخانغا قارشى مۇس-تەھكەم ئىتتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن كەلگىنى، بۇ ماۋزۇدا تەخمىنەن يىگىرمە كۈندىن بۇيان مۇزاكىرە بولۇۋاتقىنى خاندەمىرگە مەلۇم ئىدى. بابىر چاپسانلا جاۋاب بېرىۋەتمىگەچكە، خاندەمىر ئەندىشە قىلىپ دېدى:

— ئەمىرزادەم، مۇزاكىرىلەر مەخپىي بولسا، پېقىرنىڭ دۆلەت سىرلى-رىنى بىلىشكە ھەققىم يوق. پەقەت...

— مەۋلانا، مۇنار ئۈستىدە بىز پەقەت ئىككىمىز تۇرۇپتىمىز. مېنىڭ سىزدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق. ھىرات تەختىدە ئىككى ئاكا ـ ئۇكا بىللە پادىشاھلىق قىلىۋاتقىنىنى بىلىسىز.

— ھە، ئەسلىدە تەخت بەدىئۈز زامان مىرزىنىڭكى ئىدى، لېكىن خەدىچە بېگىمنىڭ تەرەپدارلىرى مۇزەپپەر مىرزىنى ئىككىنچى پادىشاھ قىلىپ كۆتۈردى. تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ھادىسە.

خاندەمىرنىڭ بۇ ھادىسىدىن نارازى ئىكەنلىكى سېزىلىپ تۇراتتى. بابىر سالماقلىق ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەر ئىككى پادىشاھىڭىزمۇ مېھماندوستلۇقتا، سۆھبەتداشلىقتا، ئازادە بەزمە ئۆتكۈزۈشتە تەڭداشسىزدۇر. ئەمما، ئۇرۇش ـ تالاشنى ياخشى كۆرمەمدۇ، ھەر ھالدا مۇرغاب بويىدا ئۇچراشقىنىمىزدا غەلىتە بىر ھادىسە بولدى. خاننىڭ بىر قىسىم قوشۇنىنىڭ خۇراساننىڭ چېچېكتۇ ناھىيىسىنى بېسىۋالغانلىقى توغرىسىدا خەۋەر كەلدى، خاننىڭ ئۆزى ئامۇ دەرياسىنىڭ نېرىسىدا ئىدى. خاندىن كۆرە بىز تۇرغان جاي چېچېكتۇغا يېقىنراق ئىدى. مەن چېچېكتۇنى بەش ـ ئالتە يۈز كىشىلىك دۈشمەن بېسىۋالغان بولسا، دەرھال ئاتلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى بېسىۋېلىش كېرەك، خان قوشۇنى خۇراسانغا ئاسانلىقچە كېلەلمەيدىغان بولسۇن، دەپ تەكلىپ قىلدىم. بەدىئۈززامان مىرزا ئۇكىسى مۇزەپپەر مىرزىنى چېچېكتۇغا ئەۋەتمەكچى بولدى. سىزگە مەلۇمكى، ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆز ئىشىك ئاغالىرى، ئۆز چېرىكلىرى ۋە سەركەردىلىرى بار. مۇزەپپەر مىرزا جەڭ كۆرمىگەن يىگىت، چېچېكتۇغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. «ھەزرەت ئاكام بارسا، بىز باشقا چېرىكلەرنى مۇداپىئە قىلساق» دېدى. بەدىئۈز زامان: «مەن جەڭدە نابۇت

بولسام، بۇ تەختنى يالغۇز ئۆزى ئىگىلەمدۇ؟» دەپ ئويلىدى. قارشىمچە، چىچىپكتۇغا بارغۇسى كەلمىدى. كۆپ سەن سالا ـ مەن سالا بولغاندىن كېيىن، مەن: «ئىجازەت بەرسەڭلار، مەن يىگىتلىرىم بىلەن بېرىپ، چىچىپكتۇنى يېڭىدىن ئازاد قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرەي» دېدىم. ئاكا ـ ئۇكا بىر ـ بىرىگە قاراشتى ـ دە، ئەل ـ ئۇلۇستىن نومۇس قىلىشتى. «سىز مېھمانسىز» دەپ، مېنى بۇ نىيەتتىن قايتۇردى. ئۇنىماستىن ھىراتقا باشلاپ كېلىشتى. چىچىپكتۇ دۈشمەن قولىدا قالدى.

خاندەمىر ئېچىنىپ ئۇھ تارتتى:

— بۇنىڭ ھەممىسى خۇراساندىن تەلەي يۈز ئۆرۈۋاتقانلىقىنىڭ نىشانىسى! ئەمىرزادەم، بېشىمىز ئۈستىدە قانداق بالالار توپلىنىۋاتقانلىقىنى بىزنىڭ پادىشاھىمىزدىن كۆرە سىز ياخشى بىلىسىز، چۈنكى ھەممىسىنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرگەن. بىز بۇ ھەقتە مەۋلانا بېھزاد بىلەنمۇ كۆپ سۆزلەشتۇق. ھىراتنىڭ بارلىق جان كۆيەر ئالىم كىشىلىرى ئۈمىد كۆزىنى سىزگە تىككەن. خەتەرنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىگە پادىشاھلىرىمىزنى ئىشەندۈرگەن بولسىڭىز بولاتتى. بارلىق ياخشى كۈچلەر بىرلەشسە ۋە پالاكەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا مۇيەسسەر بولسا بولاتتى.

بابىر مۇناردىن پەسكە تىكىلىپ:

— بىلمىدىم، مەۋلانا، — دېدى، — بۈگۈن ـ ئەتە پادىشاھلار بىلەن يەنە شۇ ھەقتە سۆزلەشمەكچىمەن.

— ئىلاھىم ئىشىڭىزغا ئاسانلىق بەرسۇن، مۇزاكىرىڭىز بىز خالىغاندەك تۈگىسۇن، ئەمىرزادەم!

بابىر تەشەككۇر ئېيتىپ، مۇنار پەلەمپىيىگە قاراپ ماڭدى. تۆۋەنگە چۈشۈۋېتىپ، ھىرات قەلئەسىنىڭ ئىچىدە ئېگىز دۆڭلۈك ئۈستىدە تۇرغان چوڭ ئوردىغا خالار ـ خالىماس نەزەر تاشلىدى.

3

كۆز ياخشى كەلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ، ھىرات تاجدارلىرى تېخىچە قەلئە

سىرتىدىكى باغلاردا ياشىماقتا ئىدى. شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى قىپچاق دەرۋازىسىدىن نېرىدا شاھرۇھ مىرزا دەۋرىدە مەشھۇر بولغان باغى سەپىدتە مۇزەپپەر مىرزا بابىرنىڭ شەرىپىگە چوڭ زىياپەت بەردى. ھىرات-نىڭ ئەڭ زور ئاشپەزلىرى تەييارلىغان غىزال[1] كاۋاپلىرى، ئىشتىھا ئاچقۇچى چۇچۇمەل ئاچارلار[2]، ماھىچە دەپ مەشھۇر بولغان تولىمۇ ئىنچىكە كېسىل-گەن تەملىك سۈيۈقئاشلار مۇزەپپەر مىرزا ئۆز مېھمىنى بىلەن ئولتۇرغان، ئالتۇن بېزەكلەر بىلەن بېزەكلەنگەن ھاۋالىق ئىمارەتنىڭ يۇقىرىقى قەۋىتى-گە كەينى ـ كەينىدىن ئېلىپ چىقىلماقتا ئىدى. سازەندىلەر پەگادىراق ئولتۇرۇپ، قالۇن ۋە ئۇد بىلەن، غىجەك ۋە نەي بىلەن كۆڭۈلنى غىدىقلاي-دىغان كۈيلەرگە چېلىشاتتى. ھىراتنىڭ مەشھۇر ھاپىزلىرى ئاۋازلىرىنى بەك كۆتۈرمەستىن، يۇرەكنىڭ قات ـ قېتىغا سىڭىدىغان ئاستا ۋە مەيىن ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتىشاتتى، بۇنىڭ ھەممىسى بابىرغا ناھايىتى ئۇلۇغۋار بىر سەنئەتنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ تۇيۇلاتتى.

بابىر تېخى مەي ئىچمىگەنىدى. ئەمما، ھازىر ئاڭلىغان مۇزىكا ۋە ناخشىلارنىڭ تەسىرىدە بىردىنلا ئۇنىڭ مەي ئىچكۈسى كەلدى ـ دە، ئوڭ يېنىدىكى قاسىمبەگكە قارىدى.

ئابىۇردانىدا بابىردىن ئايرىلىپ ھىسارغا كەتكەن قاسىمبەگ قاۋچىن بولتۇر كابۇلدا بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن بابىرنىڭ خىزمىتىگە قايتىپ كەلگەن، يەنە ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن مەسلىھەتچىسىگە ئايلانغانىدى. قاسىمبەگ-نىڭ ئۆزى ئۆمرىدە مەي ئىچمىگەن، خۇدادىن قورقىدىغان كىشى بولغىنى ئۈچۈن بابىرنىمۇ ئىچمىلىككە يولاتقۇسى كەلمەيتتى.

— ئەمىرزادەم، — پىچىرلىدى قاسىمبەگ، — بەدىئۇز زامان مىرزىنىڭ ئىچكۈلۈك زىياپىتىدە مەي تەكلىپ قىلغىنىدا ئىچمىگەنىدىڭىز، بۇ يەردە ئىچسىڭىز، نېرىقى مىرزا ئاڭلاپ كۆڭلىگە ئالماسمىكىن؟

بۇ سۆزلەر بابىرنى سەگەكلەشتۈردى. ئۇ تۇگمەيۋاتقان مۇرەككەپ ۋە چىگىش ئىشلارنى ئەسلىدى ـ دە، مۇزەپپەر مىرزىغا قاراپ:

① غىزال — كېيىكنىڭ بىر تۈرى.
② ئاچار — زىرە، ئاچچىقسۇ ئارىلاشتۇرۇپ تەييارلانغان گۆشلۈك تاماق.

— پېقىرنى كەچۈرۈڭ، مىرزا ھەزرەتلىرى، — دېدى، — مەن ئۆمرۈمدە مەي ئىچمىگەن!

مۇزەپپەر مىرزا بابىرنىڭ مەي ئىچىشتىن قورقۇۋاتقىنىنى سېزىپ، قاقاقلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ خېلىلا كەيپ بولغانلىقى شۇ يەڭگىلتەك كۈلكىسىدىن بىلىنەتتى:

— ئەمىرزادەم، ئەجەبا، پۈتۈن ئەنجان ۋە سەمەرقەند مەي زوقىدىن خەۋەرسىزمۇ؟

— مىرزا ھەزرەتلىرى، مەي زوقى سەمەرقەند ۋە ئەنجاندىمۇ ھەددىدىن ئارتۇق. ئەمما، پېقىر باشقا زوقلاردىن ئېشىنالمايتتىم. ئۆززەمنى ھەزرەت ئاكىڭىز بەدىئۈز زامان مىرزا قوبۇل قىلغانىدى... پېقىر ئەندىشە قىلىۋاتىمەن...

بەدىئۈز زامان مىرزا ئېغىزغا ئېلىنىشى بىلەن مۇزەپپەر مىرزىمۇ جىددىيلەشتى. بابىرنىڭ ئەندىشىسى ئۇنىڭغا ئاساسلىق تۇيۇلدى ـ دە، ساقىيغا: «بەس، زورلىماڭ!» دېگەندەك ئىشارە قىلدى. بەزمىدە بەدىئۈز زامان مىرزىنىڭ ئىشىك ئاغاسى زۇنۇنبەگ ئارغۇنمۇ بار ئىدى. ساقىي پادشاھنىڭ ئىشارىتى بىلەن بابىرغا قويۇلغان مەينى زۇنۇنبەگكە بەردى.

ئادەملەرنىڭ كەيپى كۆتۈرۈلگەنسېرى بەزمە قىزىپ كېتىۋاتاتتى، ھۈسەين بايقارانىڭ ئۆلۈمگە تېخى ئۇزۇن بولمىغان، ھىرات خەۋپ ئاستىدا تۇرغان ئېغىر ۋەزىيەتتە شۇنچىلىك خۇش چاقچاق بەزمە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنى بابىرغا قارىغاندا تولىراق قاسىمبەگنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەكتە ئىدى. قاسىمبەگ كۈلكە شاۋقۇنلىرى ئارىسىدا بابىرغا پىچىرلىدى:

— بۇ شىركەيپ شاھ بىلەن ئەمدى مۇزاكىرە قىلغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئىختىيارى ئانىسى خەدىچە بېگىمدە ئىمىش. ھازىر بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا چىقايلى، ئەمىرزادەم.

— زىياپەت تۈگىمەي چىقىپ كەتسەك، ھۆرمەتسىزلىك بولماسمۇ؟

— قۇلىڭىز كېلىشىپ قويغانمەن، بېگىم بىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ.

ئېيتىشىش مۇسابىقىسى تۈگىگەندىن كېيىن، بابىر مۇزەپپەر مىرزىدىن ھەزرەت بېگىمنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىش ئۈچۈن ئىجازەت ئالدى.

*　*　*

ئاق مەرمەردىن قۇرۇلغان ئۈچ قەۋەتلىك چوڭ قەسىردە ئۇنلىغان ئالتۇن قەندەللەر ياناقتا ئىدى. بابىر، قاسىمبەگ، زۇنۇنبەگ ۋە ئۇلارنى باشلاپ كېتىۋاتقان بۇرۇندۇقبەگ پەلەمپەيلەرگە سېلىنغان يۇمشاق، گۈللۈك پاياندازلاردىن ئاۋاز چىقارماي قەدەم تاشلاپ، ئۈچىنچى قەۋەتكە كۆتۈرۈلدى. قەسىرنىڭ تاملىرىغا شاھرۇھ مىرزا ئۆزىنىڭ سەنئەتكار ئوغلى بايسۇنقۇر مىرزا ئۈچۈن ئىشلەتكەن گۈزەل رەسىملەر تېخى پېتى چۈشمەي يېپيېڭى تۇراتتى.

خەدىچە بېگىم بابىرنى قەسىرنىڭ ھەشەمەتلىك قوبۇلخانىسىدا كۈتتۈۋالدى ۋە ئالتە پۇتىمۇ قويما ئالتۇندىن ئىشلەنگەن، ئۈستى پۈتۈنلەي سەدەپ بىلەن قاپلانغان مىز يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

سالاپەتلىك، قامىتى كېلىشكەن بېگىمنىڭ ئارقىسىدىراق — قوبۇلخانىنىڭ ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك جايىدا بىر توپ ئەترگۈل چوغدەك تاۋلىنىپ تۇراتتى.

پەقەت خەدىچە بېگىمنىڭ ئۆزى قارامتۇل كۈمۈش رەڭ كىمخابدىن چاپان كىيگەن، ئۇنىڭ بېشىدىكى كۆكۈش دوپپىسىدا كۆزگە ئانچە تاشلانمايدىغان شالاڭ مەرۋايىت دانىلىرى كۆرۈنەتتى. كىشىنى ھەيران قالدۇردىغان بۇنداق جاۋاھىراتلار ئارىسىدا گۈزەل قىز — جوۋانلار ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان ئەللىك ياشلىق چوڭ سۈپەت مەلىكە بابىرنىمۇ، قاسىمبەگنىمۇ ئازراق ھودۇقتۇرۇپ قويدى.

بابىر كۆڭلىگە تۈگۈپ كەلگەن مۇرەككەپ سۆزلىرىنى بېگىمنىڭ سۆھبەتداشلىرى ۋە كېلىنلىرى ئالدىدا قانداق ئېيتىشنى بىلمەي ئوڭايسىزلاندى. خەدىچە بېگىم بۇنى سېزىپ خاتىرجەم كۈلۈمسىرىدى:

— ئەمىرزادەم، سىز بىزگە قېرىنداشمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ كېلىنلىرىم، سۆھبەتداشلىرىم سىزنىمۇ ئۆز مىرزىلىرىدەك ئىززەتلەپ، سۆھبىتىڭىزگە ئىشتىراك قىلماقچى. تارتىنماي ئەركىن ئولتۇرۇڭ،

— تەشەككۈر ئېيتىمەن!

يۈزلىرىدە يۇپقا ئاق پەردىلىرى بار قىز — جوۋانلارنىڭ يۈز

كۆزلىرى شام يورۇقىدا ئانچە ئېنىق كۆرۈنمەيتتى. ئەمما، خېنە قويۇلغان نەپىس قوللار، يىپەك كىيىملەر ئورىۋالغان ئىنچىكە بەللەر ۋە كۆتۈرەڭگۈ كۆكرەكلەر كۆپچىلىك ئاياللارنىڭ ياش چوكانلار ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى. مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ئەڭ چىرايلىق خوتۇنلىرىدىن قارا كۆز بېگىم دېگىنى قېينانا قولىقىغا لېۋىنى يېقىنلاشتۇرۇپ، يېنىك بىر كۈلكە بىلەن بىرنېمە دېدى. خەدىچە بېگىممۇ شوخ كۈلكە بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى- دە، بابىرغا قارىدى:

— ئەمىرزادەم، ھىراتنىڭ ئېسىلزادە قىزلىرى سىزگە ئىشتىياق بىلەن كۆز تىكىۋېتىپتۇ. شۇنداق باتۇر شاھ، شۇنداق چىرايلىق يىگىت، شۇنداق ئىستېداتلىق شائىر ھەرەمسىز، بويتاق ياشايدىكەنسىز، راستمۇ؟

بابىر قىپقىزىل قىزىرىپ يەرگە قارىدى - دە، بۇ توغرىدا گەپ ئېچىلغىنىدىن بىئارام بولۇپ:

— ھەزرەت بېگىم، راست، — دېدى، — تەقدىر ۋە نېسىۋەم شۇنداق بولدى.

— تەقدىرىڭىز ئەمدى ئۆزگەرسۇن، ئەمىرزادەم. ھىراتتا قېلىپ، مۇزەپپەر مىرزىغا ئۇكا بولۇڭ. سىزمۇ تۆمۈرىيلەر ئەۋلادىدىن. ھىراتتىن سىزگە مۇناسىپ گۈزەل ۋە ئەقىللىق قىزلارنى تاپايلى، توي - تاماشا بىلەن ئۆيلىنىڭ.

مۇزەپپەر مىرزىغا ئۇكا بولۇش — ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا ئايلىنىش دېگەن سۆز ئىدى. بىر ۋاقىتلار نەۋرىسى مۆمىن مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان خەدىچە بېگىم ئېھتىمال كېلەچەكتە بەدىئۈز زامان مىرزىنىمۇ يوق قىلىش ۋە ئوغلىنى يەككە پادشاھقا ئايلاندۇرۇش مەقسىتى-دىدۇر. بابىر ئۇنىڭ ئوغلىغا ئۇكا بولسا، ئەلۋەتتە بېگىمنىڭ بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئىشتىراك قىلىشى كېرەك.

— غەمخورلۇقىڭىزدىن مىننەتدارمەن، ھەزرەت بېگىم، — دېدى بابىر، — مېنىڭ پەقەت بىر ئەندىشەم بار.

— قانداق ئەندىشە، ئەمىرزادەم؟

— پېقىرنى كەچۈرۈڭ.

بابىر جىم بولۇپ يەرگە قارىدى. ئۇ گېپىنى پەقەت خەدىچە بېگىم- نىڭ ئۆزىگە ئېيتماقچى ئىكەنلىكىنى سەزگەن ئاياللار تەزىم قىلا ـ قىلا چىقىپ كېتىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن بابىر شەيبانىخاننىڭ ھىرات ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەرلىكى ھەققىدە، ھازىر توي ـ تاماشىغا ئەمەس، ھايات ـ مامات جەڭلىرىگە تەييارلىنىش كېرەكلىكى توغرىسىدا سۆزلەشكە باشلىدى.

— شەيبانىخان ئەنجاندىن خارەزمگىچە، مەرۋدىن تۈركىستانغىچە بارلىق جاينى ئېلىپ، بىھېساب قوشۇن توپلاپتۇ. مەن ئۇنىڭ ھەربىر جەڭگە ئەستايىدىل تەييارلىنىشىنى بىلىمەن. بالا ـ قازادەك باستۇرۇپ كەلسە چاغلىق قوشۇننىڭ بىتچىت بولۇپ كېتىشىنى كۆرگەنمەن!

بابىر ئۇنىڭ ھەربىي قۇدرىتىنى ۋە شەپقەتسىزلىكىنى ئىسپاتلايدىغان دەلىللەرنى كەلتۈرۈشكە باشلىدى. خەدىچە بېگىم سەۋرسىزلىنىپ:

— بۇ بالانى نېمە بىلەن توسقىلى بولىدۇ؟ شۇنى ئېيتىڭ، ئەمىرزا- دەم! — دېدى.

— بۇنى بارلىق تۆمۈرىيزادىلەرنىڭ بىرلىشىشى بىلەن توسقىلى بولىدۇ، ھەممە ۋىلايەتلەرگە جارچىلار ئەۋەتىپ، ئەللىك ـ ئاتمىش مىڭ قوشۇن توپلاش كېرەك. قىش بويى بۇ قوشۇننى مەشىق قىلدۇرۇپ، يېگانە بىر سەركەردە باشچىلىقىدا جەڭگە تەييارلىنىش كېرەك.

— يېگانە سەركەردە كىم بولۇشى مۇمكىن؟ — دېدى خەدىچە بېگىم سەگەكلىشىپ.

قاسىمبەگ «يالت» قىلىپ بابىرغا قارىدى. ھازىر تىرىك قالغان تۆمۈرىيلەر ئارىسىدا بابىردىن باشقا ئادەم بۇ ئىشنى ئەپلىيەلمەسلىكى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتتى. ئەمما، قوشۇن كىمنىڭكى بولسا، ھاكىمىيەتمۇ شۇنىڭكى ئىكەنلىكى ئەزەلدىن مەلۇم. خەدىچە بېگىم ئوغلىنىڭ ھاكىمىيە- تىگە ھېچكىمنى يولاتماسلىقىمۇ ئېنىق.

بابىر ئۇنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن «يېگانە سەركەردە مۇزەپپەر مىرزا بولسۇن!» دېمەكچى بولدى ـ دە، ئارىراقتا زۇنۇنبەگ ئولتۇرغىنى ئېسىگە چۈشتى. زۇنۇنبەگ بۇ گەپنى بەدىئۇز زامان مىرزىغا يەتكۈزسە ئىككى

ئوتتۇرىغا زىددىيەت چۈشىدۇ.

— باش سەركەردە كىم بولۇشنى ھەزرەت ئاكا ـ ئۇكىلار ئۆزلىرى ھەل قىلىشلىرى كېرەك، — دېدى، — بەزمىلەرنى توختىتىپ، پۈتۈن ئېتىبارىنى مۇداپىئەگە قارىتىش كېرەك. ھەربىر كۈن غەنىيمەت، ھەزرەت بېگىم!

خەدىچە بېگىم زۇنۇنبەگ بىلەن بۇرۇندۇقبەگكە مۇراجىئەت قىلدى:

— جاناب ئەمىرلەر، سىزلەرنىڭ پىكىرلىرىڭىز قانداق؟

زۇنۇنبەگ ئۆسكىلەڭ قاشلىرىنى دىڭگايتىپ، كۆزلىرىنى بابىرغا قەت-ئىيەت بىلەن تىكتى:

— ئەمىرزادەم شەيبانىخاننىڭ ماۋەرائۇننەھردىكى غەلىبىلىرىدىن، قانخورلۇقلىرىدىن بىزنى ئاگاھلاندۇرغىنى ياخشى. ئەمما، شەيبانىخاننىڭ ماۋەرائۇننەھردە سۇنمىغان قىلىچى خۇراسانغا كېلىپ، ئەلۋەتتە سۇنار! مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، ھەزرەت بېگىم! شۇنىڭ ئۈچۈن ئارتۇقچە تەشۋىش ۋە تەھلىكىگە ئورۇن يوق، دەپ ھېسابلايمەن!

زۇنۇنبەگ ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزلەردىن خەدىچە بېگىم دەرھال يەڭگىللىك ھېس قىلدى. بابىر بولسا زۇنۇنبەگكە تەئەججۈپ بىلەن تىكىلىپ دېدى:

— بېشارىتىڭىز ئىلاھىم توغرا كەلسۇن، جاناب ئەمىر! ئەمما، بۇ بېشارەتكە قانداق ئاساسلار بار؟

— بۇ بېشارەتنى مەن ئەمەس، ھىراتنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق ئەۋلىيالىرى بەرگەن.

زۇنۇنبەگ شۇنداق دەپ خەدىچە بېگىمگە ھىجىيىپ قاراپ قويدى. بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەن خەدىچە بېگىم بابىرغا كۈلۈمسىرەپ ئىزاھ بەردى:

— ھىراتنىڭ قۇتب ناملىق مەشھۇر ئەۋلىياسى بار. مۇشۇ ۋاقىتقىچە قۇتب نېمىدىن بېشارەت بولسا، ھەممىسى توغرا چىقىدۇ. قۇتبقا چۈشىدە ئايان بولۇپتىكى، شەيبانىخاننىڭ قىلىچىنى ئەمىر زۇنۇنبەگ سۇندۇرۇپتۇ. مۆتىۋەر مۇنەججىملەر يۇلتۇزلارغا قاراپ، بۇ بېشارەتنى تەستىقلىدى. شۇ-

نىڭدىن كېيىن ئەۋلىيالار زۇنۇنبەگنىڭ يەلكىسىگە مۇقەددەس پۇتا سېلىپ، نامىغا ھىزەبرۇللا ئۇنۋانىنى قوشۇپ ئېيتىدىغان بولدى.

«ھىزەبرۇللا» ئەرەبچە «ئاللانىڭ ئارسلانى»، يەنى «يېڭىلمەس باتۇر» دېگىنى ئىدى. ئەرەبچىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر بۇ ئۇنۋانىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— جانابىي زۇنۇنبەگدە ئارسلانىنىڭ يۈرىكى بارلىقىغا شەك - شۈبھە يوق. ئەمما، ھەزرەت بېگىم ئەۋلىيالار ۋە مۇنەججىملەرنى تىلغا ئالغىنىدا پىقىر سەرىپۇلدا شەيبانىخان بىلەن يۈزمۇيۈز ئۇرۇشقا چىققان كۈنلىرىمنى ئەسلىدىم. مانا، جاناب قاسىمبەگمۇ بار ئىدى. شاھابىددىن ناملىق مۇنەج-جىم كېچىسى ئاسمانغا قاراپ: «سەككىز يۇلتۇز يەلكىڭىزدە توغرا تۇرىدۇ، ئەتىگە ئۇرۇشقا كىرسىڭىز، زەپەر ئەلۋەتتە سىزنىڭكى بولىدۇ!» دەپ ئەۋلىيالىق قىلدى. بىز شۇنىڭغا ئىشىنىپ، شەھرىسەبزدىن كېلىدىغان ياردەمنىمۇ كۈتمەستىن مەيدانغا چىقتۇق... مانا ھازىرغىچە ئاشۇ خاتالىقى-مىزنىڭ ئازابىنى تارتىپ يۈرۈۋاتىمىز.

بابىرنىڭ سۆزلىرىدىن خەدىچە بېگىمنىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى ئەتراپىدا قورۇقلار پەيدا بولدى. زۇنۇنبەگ بولسا ئولتۇرغان جايىدا ئەسە-بىيلەرچە تولغىنىپ:

— ئەمىرزادەم، نىيەتنى ياخشى تۇتۇش كېرەك! — دېدى، — ھىراتنىڭ ئەۋلىيالىرى سەمەرقەند مۇنەججىملىرىدەك نادان ئەمەس! سەرى-پۇلدىكى خاتالىقنى ھىراتتەك ئۇلۇغ شەھەردە ھېچكىم تەكرارلىمايدۇ!

زۇنۇنبەگنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ قايناپ سۆزلىگىنىنى كۆرگەن بۇرۇندۇقبەگ ئۇنى بېسىشقا تىرىشتى:

— جاناب زۇنۇنبەگ، ئالىي مېھمان بىزگە ياخشىلىق ئىزدەپ كابۇل-دەك جايدىن كەپتۇ. ۋەزىيەت خەتەرلىك ئىكەنلىكى راست. ئالدىراش چارىلەر ئويلاش كېرەك!

خەدىچە بېگىم بەسلەشكۈچىلەرنى مۇلايىملىق بىلەن ياراشتۇرۇپ قويۇشقا ھەرىكەت قىلدى:

— جانابىي زۇنۇنبەگ، ۋەزىيەت ھەققەتەنمۇ جىددىي، بىپەرۋا

بولماسلىق كېرەك. ئەمما، جاناب بۇرۇندۇقبەگمۇ بىرنەرسىنى ئۇنتۇمسۇن. مەغلۇبىيەتنى كۆپ كۆرگەن ئادەمگە خەتەر گاھىدا ئەسلىدىكىدىن چوڭراق كۆرۈنىدۇ، ئەمىرزادەم، سىز كۆپ ئەنسىرىمەڭ. شەيبانىخان بىزگە تاجاۋۇز قىلسا ئۆز تاجاۋۇزىدىن ھالاك بولىدۇ!

* * *

— خەدىچە بېگىمدەك كۆپنى كۆرگەن مەلىكە شەيخلەرنىڭ خۇشا-مەت گېپىگە ئىشىنىپ يۇرگىنىگە مەن ھەيران، — دېدى بابىر ئەتىسى باغى جاھانئارادا بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن سۆزلىشىپ ئولتۇرغاندا.

شىر گەۋدىلىك ۋە قىسىق كۆزلۈكلۈكى ئاتىسى ھۆسەين بايقاراغا ئوخشاپ كېتىدىغان بەدىئۇز زامان مىرزا ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— ھەيران بولماڭ. ئەمىرزادەم، قانداق دېگەن بىلەن ئايال كىشى-دە، قىسقا ئويلاپ ئۆگەنگەن.

— ئەمما، بۇ قىسقا پەملىكىنىڭ كاساپىتى ھەممىگە تېگىشى مۇمكىن-غۇ، ھەزرىتىم؟

— نېمە چارە؟ سۆيۈملۈك پەرزەنتىمىز مۆمىن مىرزىمۇ شۇ بېگىمنىڭ كاساپىتىدىن ھالاك بولۇپ كەتتى!

— ھەزرىتىم، رەھمەتلىك ئاتىڭىز كەيىپ مەزگىلىدە قىلغان پاجىئە-لىك خاتالىقنى ئەمدى ئۇنتۇڭ!

— ئۇنتۇيالمايمەن، چۈنكى ئەيىب مەرھۇم ئاتامدا ئەمەس ئىدى! سۇلتان ساھىب قىران مۆمىن مىرزىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى، شېئىرلىرى-نى ياد بىلەتتى. دەسلىپىدە ئاتامنىڭ ماڭىمۇ مۇھەببىتى ياخشى ئىدى. مەن تەخت ۋارىسى ئىدىم! خەدىچە بېگىم مېنىڭ بىلەن ئاتامنى دۈشمەن قىلىشنىڭ يولىنى ئىزدەيتتى. مۆمىن مىرزا ئەسىر چۈشكەندىن كېيىن بۇ يول تېپىلدى، ئۇنى شىركەيىپ پادىشاھنىڭ پەرمانى بىلەن ئۆلتۈرۈشتى ۋە مېنىڭ بىلەن ئاتامنى قان قىساسى بار دۈشمەنگە ئايلاندۇردى. شۇنىڭ-دىن كېيىن بېگىمنىڭ ئوغلى مۇزەپپەر مىرزا مېنىڭ ئورنۇمغا ۋەلىئەھد بولدى. بۈگۈنكى شېرىك پادىشاھلىقمۇ مانا شۇ بېگىمنىڭ ئىختىراسى! مەن ئېنىق بىلىمەن، بېگىم مېنى مۇۋەققەت تاجدار دەپ بىلىدۇ. مېنى يوق

قىلىپ، مۇزەپپەر مىرزىنى يىگانە پادىشاھقا ئايلاندۇرۇشنىڭ پەيتىنى پايلاپ تۇرۇۋاتىدۇ!

بابىر بەدىئۇز زامان مىرزىغا شەيبانىخاننى ئەسلەتتى:

— ھەزرىتىم، شەيبانىخان ھەققىدە قانداق يىڭى خەۋەرلەر بار؟

— خان خارەزمنى ئىلىپ، سەمەرقەندكە قايتقانىمىش...

— ئۇنداق بولسا، خان ئەمدى خۇراسان يۇرۇشىگە چىقماقچىدۇر؟

— دەرھال ـ ھە؟ خارەزم يۇرۇشىدىن كىيىن بىرەر يىل دەم ئالماسمىكىن؟

بەدىئۇز زامان مىرزىنىڭ تەخمىنىي سۆزلىرى، ئۇنىڭ دۈشمەن ئاردىسىدىن ئىنىق خەۋەر ئەۋەتىپ تۇرىدىغان يوشۇرۇن ئادىمى يوقلۇقىدىن دالالەت بىرەتتى. ئۆز ئىنىسىنىڭ ھەممە پارچە ـ پۇرات سىرلىرىنى بىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن بىھىساب جاسۇسلار ئەۋەتىپ تۇرغان پادىشاھ بۇ ئىشنى ئەشەددىي دۈشمىنى شەيبانىخانغا قىلمىغىنى بابىرنى تاڭ قالدۇردى:

— ھەزرىتىم، شەيبانىخاننىڭ قوۋۇلۇق ـ شۇملۇقلىرىنى پىقىر ئانچە ـ مۇنچە كۆرگەنمەن. خاننىڭ جاسۇسلىرى ھازىر ھىراتتا دەرۋىش ياكى سودىگەر يا نەۋكەر قىياپىتىدە يۇرۇپ، بارلىق زۆرۈر خەۋەرلەرنى سەمەرقەندكە يەتكۈزۈپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن.

بابىرنىڭ ئىچىنىپ سۆزلىگىنىنى سەزگەن بەدىئۇز زامان مىرزا كىنايە ئارىلاش كۈلدى:

— ئەمىرزادەم، سىزمۇ پادىشاھ، ئىھتىمال، سىزنىڭ مەخپىي خادىملىرىڭىز سەمەرقەندتىن يىڭى خەۋەر ئەۋەتكەندۇ؟

— مەن سىزنى ئاتامدەك ھۆرمەتلەيمەن، ھەزرىتىم. گەپ مەخپىي خادىملاردا ئەمەس. پىقىر تەجرىبىدىن شۇنى بىلىمەنكى، شەيبانىخان چارچىغان ئەسكەرلىرىنى بىسۇۋالغان ۋىلايەتتە دەم ئىلىش ئۈچۈن قالدۇرۇپ، ئاۋۋالدىن دەم ئىلىۋاتقان قوشۇنى بىلەن دەرھال يىڭى يۇرۇشكە ئاتلىنىدۇ، ئۇنىڭ پۈتۈن كۈچى شۇنىڭدىكى، بارلىق ئاكا ـ ئۇكا، قېرىنداش ـ ئۇرۇقلىرى بىلەن بىر تەن ـ بىر جان بولۇپ مەيدانغا چىقىدۇ. بىز بۇ خەتەرلىك دۈشمەن قورشاۋىدا ئىچكى زىددىيەتلەرنى ئۇنتۇشىمىز

كېرەك. بىزمۇ بىر تەن ـ بىر جان بولۇپ، يېگانە سەركەردە باشچىلىقىدا جەڭگە ئەستايىدىل تەييارلىنىپ كىرمىسەك، ئاقىۋىتى يامان بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس.

— يېگانە سەركەردە، دېدىڭىزمۇ؟ كىم بىزگە سەركەردە بولماقچى، ئەمىرزادەم؟

بىرىنچىلىكنى تالىشىۋاتقان بۇ ئىككى ئاكا ـ ئۇكىنىڭ «ماڭا بولمىسا، ئۇنىڭغىمۇ بولمىسۇن!» دېيىشكە تەييار ئىكەنلىكى بابىرغا ھازىر ئېنىقراق سېزىلدى. رەقىب ئاكا ـ ئۇكا تالىشىۋاتقان مەملىكەت ئۇلاردىن پەقەت بىرىگە ياكى تاغىسىنىڭ بالىسى بابىرغا تەگكىنىدىن كۆرە قايناتىسا قېنى قوشۇلمايدىغان ياتقا تەگكىنى ئەۋزەلرەك تۇيۇلاتتى. چۈنكى، ياتلار ئۇلارنىڭ بۇنچىلىك ھەسەتخورلۇقىنى قوزغىمايتتى.

— جەڭگىمۇ ئايرىم ـ ئايرىم چىقماقچىمۇ سىلەر؟ — دېدى بابىر.

— نېمە چارە؟ ھەر كىمنىڭ ئۆز چېرىكى، ئۆز سەركەردىسى بار. مەن مۇزەپپەر مىرزىغا ئىشەنمەيمەن، ئەمما سىز بىلەن ھەرقانداق جەڭگە بىللە كىرىشكە تەييارمەن، چۈنكى سىزگە ئىشىنىمەن. ئەمىرزادەم، سىز ھىراتتا قېلىڭ! نېمە لازىم بولسا ئېيتىڭ! تەييار قىلىمىز.

بابىر ئاكا ـ ئۇكىنىڭ پەقەت شۇ نۇقتىدا پىكرى بىر ئىكەنلىكىنى سەزدى. جەڭ كۆرگەن بابىر پۈتۈن بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن ھىراتتا قالسا ۋە ۋاقتى كەلگەندە جەڭگە بىللە چىقسا ئۇلارنىڭ مۈشكۈللۈكلىرى ئاسانراق بولىدىغانغا ئوخشايتتى. ئەمما، ئاكا ـ ئۇكىنىڭ قوش ھاكىمىيىتى بابىرغا تېگى چىرىپ تېشىلگەن كېمىگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى. ئۇ بۇ كېمىدە قالسا پەيمانىسى تولغان ئاكا ـ ئۇكىغا قوشۇلۇپ غەرق بولۇشى مۇقەررەرلىكىنى بارغانسېرى ئېنىق ھېس قىلماقتا ئىدى.

4

ئەتىسى پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئۇنسىيەگە بابىرنى كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن مەۋلانا پەزلىددىن نەۋكەر ۋە مۇلازىملارنىڭ يۈك ـ تاق يىغىشتۇ-

روۋاتقىنىنى ۋە سەپەرگە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى. تار يولدا تاغىسىغا ئۇچراپ قالغان تاھىر:

— ھە، ياخشى بولدى، ئۆزىڭىز كەلدىڭىز، موللا تاغا! — دېدى.

— ھە، نېمە گەپ، جىيەنىم؟

— ئەتە سەھەردە ھىراتتىن مېڭىپ كېتىمىز.

— كابۇلغىمۇ؟

— ھە، — دەپ پىچىرلىدى تاھىر، — لېكىن پادىشاھلار بۇنى بىلمىسۇن، پادىشاھنىڭ رۇخسىتى شەھەر سىرتىدا قىشلاش ئۈچۈن بېرىلدى. ھەممىگە «خۇراساندا قىشلايمىز» دەپ ئېلان قىلىندى. سىزمۇ سەزدۇرمەڭ.

مەۋلانا پەزلىددىننىڭ روھى چۈشۈپ:

— ئاپلا، — دېدى، — بىزنى كىچىك باللاردەك يېتىمسىرىتىپ كېتىدىكەنسلەر - دە؟

— قىش چىقسا، سىزمۇ كابۇلغا كۆچۈپ بېرىڭ. ئۆتكەن قېتىم ئۇچراشقىنىڭىزدا بابىر مىرزا ئۆزى تەكلىپ قىلدىغۇ؟

— كۆچۈپ بېرىش ئاسانمۇ، جىيەنىم؟ بىر ئاي، قىرىق كۈنلۈك يول... ئائىلىلىك ئادەممىز...

مەۋلانا پەزلىددىن گاڭگىراپ بابىرنىڭ قوبۇلخانىسىغا قاراپ كەتتى. بىر چاغلاردا ئەلىشىر ناۋايىنىڭ قوبۇلخانىسى بولغان كۆركەم ۋە ئۇزۇنچاق ئۆينىڭ زەرھەل ئويما نەقىشلىق ئىشىكى ئالدىدا ياساۋۇل يىگىت تۇرغاندى. ئۇ ئىچكىرىگە كىرىپ، تېز قايتىپ چىقتى - دە، ئىشىكنى ئېچىپ، مەۋلانىغا يول بەردى.

ئۆينىڭ تۆرىدە بابىر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغان كىشلەرنى مەۋلانا بىر كۆرۈپلا تونۇدى. ناۋايىنىڭ يېقىنلىرىدىن بولغان قىرىق بەش ياشلاردىكى كوسا ئادەم شائىر سۇلتان مۇھەممەد ئىدى. ئۇنىڭدىن بېرىسىدە مەشھۇر خەتتات سۇلتان ئەلى مەشھەدىي تىزلانغان. بابىرنىڭ ئوڭ تەرىپىدە كامالىددىن بېھزاد ۋە خاندەمىر ئولتۇرۇشۇپتۇ.

بابىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كۆرۈشكەندە، باش-

قىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مەۋلانا پەزلىددىن پەگادا ئولتۇرماقچى ئىدى، يېشى ئۇنىڭدىن كىچىكرەك بولغان خاندەمىر:

— سىز ئالىي مېھمىنىمىزنىڭ ۋەتەندىشىسىز، — دەپ ئۇنى ئۆزىدىن يۇقىرىغا ئۆتكۈزدى.

مەيۈسلىنىپ ئولتۇرغان خاندەمىر سۆھبەتنى توختاتقان جايىدىن داۋاملاشتۇرۇپ:

— ئەجەب تەتۈر چۆرگىلەيدىغان پەلەك بۇ! — دېدى، — ئەمىرزادەم، سىز ھىراتنىڭ يۇقىرى سەنئىتى ۋە ئاجايىپ تالانتلىق كىشىلىرىگە ھەۋسىڭىز كېلىپ سۆزلىدىڭىز. بىز بولساق بۈگۈنكى ھىراتقا خۇدا سىزدەك مەرىپەتلىك، ئىستىبداتلىق پادىشاھنى بەرمىگىنىگە ئېچىنىمىز!

بابىر ئۆزىنى شۇنچە ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن مېھمان قىلغان پادىشاھلارنىڭ شەنىگە تېگىدىغان سۆز ئېيتىشنى خالىمايتتى.

— مەۋلانا، پادىشاھلىرىڭىزمۇ مەرىپەتلىك زاتلار، — دېدى.

كالتە بۇدرە ساقىللىق ئۆزىگە ياراشقان چىرايلىق يۈزلۈك ياداڭغۇ بېھزاد كىنايە بىلەن دېدى:

— ئەمىرزادەم پادىشاھلىرىمىزنىڭ بىرى قۇياش بولسا، بىرى ئاي. خەلق ئارىسىدا ھازىر بىر شېئىر تارقالدى. مەزمۇنى شۇكى، ھۈسەيىن بايقارا ھەقىقىي پادىشاھ ئىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى ئىككى تەخت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، بىرى «ئايمەن» دەيدۇ. بىرى «كۈنمەن» دەيدۇ. ئەتىدىن كەچكىچە بىر ـ بىرى بىلەن رىقابەت قىلىشىدۇ. بۇلارنىڭ ئۆزئارا كۆرەشلىرى خۇددى شەترەنج تاختىسى ئۈستىدىكى شاھلارنىڭ كۆرەشلىرىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى، بۇ ئىككىسى ئاتىسىدەك ھەقىقىي شاھلار ئەمەس، بەلكى شەترەنج تاختىسىدىكى سۈنئىي شاھلاردۇر.

بۇ ئوخشىتىش بابىرنىڭ ئىككى پادىشاھتىن ئالغان تەسىراتلىرىغا شۇنچىلىك ماس كېلەتتىكى، ئۇ ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى:

— لېكىن، ئاكا ـ ئۇكىنىڭ رىقابىتى شەترەنج ئويۇنىغا ئوخشاشلىقى راست!

— پالاكەت شۇنىڭدىكى، — دېدى خاندەمىر، — بۇ ئويۇندا ئۇلار

خۇراساننى قولدىن كەتكۈزمەكتە! بۇنى ئۇلارغا سۆز بىلەن ئۇقتۇرۇش بولسا ئىمكاندىن يىراق!

شائىر سۇلتان مۇھەممەدنىڭ كۆزلىرى غەزەپ بىلەن چاقنىدى.

— ئۇلارغا بۇنى سۆز بىلەن ئەمەس، پەقەت شەمشەر بىلەن ئۇقتۇرۇش مۇمكىن!

خاندەمىر ئىشىك تەرەپكە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويدى. بىر چاغلاردا ئەلىشىر ناۋايىدەك ئادەمگە جاسۇسلارنى ئەۋەتىپ يۈرگەن پادشاھلار بابىرنىڭ كەينىگىمۇ ئادەم قويغان بولۇشلىرى مۇمكىن ئىدى.

سۇلتان ئەلى مەشھەدىي سۆھبەتنى خەتەرلىك ماۋزۇلاردىن نېرىراق ئەكېتىش ئۈچۈن يېنىدا تۇرغان كۆن جۇزدانىنى[1] ئاچتى ـ دە، بىر دەستە زەر قەغەز ئالدى.

— پىقىر ئالىي مېھمىنىمىزنىڭ غەزەللىرىدىن بىر نەچچىسىنى كۆچۈرۈپ كەلگەنىدىم.

قەغەزلەر قولدىن قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى. خەتتاتنىڭ ئاجايىپ سەنئىتى ئارقىلىق ھەربىر نەپىس ۋە تىرىك تەسۋىرگە ئايلانغانىدى. خاندەمىر قۇرلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ:

— ۋاھ! — دېدى ھەيران بولۇپ، — كۆپ شائىرلار «يار»نى ئىلاھىيلاشتۇرۇپ، پۈتۈن نىجاتلىقنى «يار»دىن ئىزدەپ ئۆتكەنگەن. ئەمىرزادەم ئادەت بولغان بۇ ئالدىنىشلارغا قارىشى ئىسيان قىلغاندەك يېزىپتۇ:

جانىمدىن ئۆزگە يارى ۋاپادار تاپمەدىم،
كۆڭلۈمدىن ئۆزگە مەھرەمى ئەسرار تاپمەدىم...
بابىر، ئۆزۈڭنى ئۆرگەتە كۆر يارسىزكى، مەن —
ئىستەپ جاھاننى، شۇنچە قىلىپ يار تاپمەدىم!

— مەردانە سۆزلەر! — دېدى بېھزاد بابىرغا قاراپ، — سىز مىڭ مەرتىۋە ھەقلىقسىز! ئادەم ئۆزىگىمۇ ئىشىنىشى كېرەك!

— مىننەتدارمەن، مەۋلانا.

---

[1] جۇزدان — قەغەز ـ قەلەم سېلىنىدىغان سومكا — تەرجىماندىن.

سۇلتان مۇھەممەدكە ئىككىنچى شېئىرنىڭ باش تەرىپى ياقمىدى.
— ئاڭلاڭلار، جانابلار:

سەندەك ماڭا بىر يارى جەفاكار تەپىلماس،
مەندەك ساڭا بىر زارى ۋەفادار تەپىلماس.

مەۋلانا پەزلىددىن ئېغىر تىنىدى:
— ھازىرلا سۆزلەشكەن دەردىمىزنى ئېيتىپتۇ!
بابىر ماختاشلاردىن سەل ئوڭايسىزلىنىپ:
— جانابلار، — دېدى، — مەن سىلەردەك سەنئەتكارلار بىلەن ئۇچرىشىپ، سۆھبەتلەشكىنىم ئۈچۈن تەگرىمگە شۈكۈر قىلىمەن. پېقىرنىڭ قەغەزنى قارا قىلىپ يازغان قۇرلىرىم مەۋلانا مەشھەدىينىڭ تەگدىشى يوق سەنئىتى تۈپەيلىدىن سىلەرگە شۇنچىلىك يېقىپ قالدى. ئىجازەت بولسا، غەزەللەردىن خاتىرە ئۈچۈن ھەربىرلىرىگە بىر نۇسخىدىن بەرمەكچىمەن.
— كۆڭلىمىزدىكىنى تاپتىڭىز! — دېدى خاندەمىر خۇشاللىنىپ.
بابىر غەزەللىرىدىن ئاتايىن ئۈچ - تۆت نۇسخىدىن كۆچۈرگۈزگەنىدى. خاندەمىرگە، بېھزادقا، سۇلتان مۇھەممەدكە ئۆزلىرى ياقتۇرغان غەزەللەردىن بىر نۇسخىدىن بەردى. ئۇلار شائىر ۋە خەتتاتنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن غەزەل يېزىلغان زەر قەغەزلەرنى ئېلىپ، خۇددى ناندەك كۆزلىرىگە سۈرتۈپ قوبۇل قىلىشتى. بابىر كېيىنكى غەزەلدىن بىر نۇسخىسىنى مەۋلانا پەزلىددىنگە سۇنۇپ:
— مەۋلانا، بىز سىز بىلەن پەقەت ۋەتەنداشلا ئەمەسمىز، ھەمدەرد ۋە ھەسرەتداشمىز، — دېدى.
مەۋلانا پەزلىددىن غەزەلنى ئېلىپ كۆزىگە سۈرتتى - دە:
— مەن ئىشىنىمەن، ھىراتتا يېزىلغان ئۇشبۇ غەزەل يات ئارىدا سەمەرقەند ۋە ئەنجانغىمۇ يېتىپ بارىدۇ، — دېدى، — خۇدا ئەمىرزادەم بىلەن بىزنىمۇ ۋەتەنگە ساق - سالامەت قايتىشقا نېسىپ قىلسۇن!
— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، مەۋلانا!
بابىر قاسىمبەگنى چاقىرتتى ۋە سۇلتان ئەلى مەشھەدىيگە غەزەللەرنى سەنئەتكارانە كۆچۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئالتۇن تۈگمىلىك كىمخاب تون

كىيدۇردى. كېيىن ئۇ مەۋلانىلارنى ھويلىغا ئۇزىتىپ چىقتى. ھەممىسى خەيرلىشىۋاتقاندا مىيمارغا قاراپ:
— بەلكىم كېلەر يىلى كابۇلغا بارارسىز، مەۋلانا؟ — دېدى، — راست، چوڭ مېمارلىق ئابىدىلىرى قۇرۇشقا تېخى ئىمكانىيىتىمىز يوق. كابۇل ھازىر ھىراتقا نىسبەتەن چەتتىكى بىر ۋىلايەت. ئۇلۇغ سەنئەتكارلارغا ماكان بولارلىق سارىيىمىز يوق. لېكىن، خۇدادىن ئۇمىدىمىز باركى، كەلگۇسىدە تەلەيي بىزگىمۇ كۇلۇپ قارار، بىزمۇ ئۇلۇغ سەنئەتكارلارغا ماكان بېرىدىغان كۈنلەرگە يېتىپ قالارمىز!
— تەكلىپىڭىزنى بەجانىدىل قوبۇل قىلىمەن! — دېدى مەۋلانا يەزلىددىن.
— ئەمىرزادەم، — دېدى خاندەمىر، — ئەلشىر ناۋايىنىڭ دەرگاھىدا قىلغان پاكىز نىيىتىڭىز ئىلاھىم ئەمەلگە ئاشسۇن! ئىلاھىم ھەزرەت ئەلشىرنىڭ روھى ھەمىشە سىزگە مەدەتكار بولسۇن!
بۇ تىلەككە ھەممىسى چىن كۆڭلىدىن قوشۇلۇپ، پاتىھە قىلىشتى.

* * *

ئەتىگەندە كۆن چىقىۋاتقاندا بابىر خاس نەۋكەرلىرى ۋە بەگلىرى بىلەن ھىراتنىڭ سىرتىدىكى كەڭ باغ كوچىدىن كېتىپ باراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھىرات مەنسەپدارلىرىنىڭ خىشلىق تاملىرى، كاشىن بىلەن ياسالغان گۇمبەزلىك ساراي ۋە چارباغلىرى بار ئىدى. سالاپەتلىك بىر باغلىق ھويلىنىڭ ئېگىز تېمى يېنىدىن ئۆتۈۋاتقاندا، تام ئۈستىدىن كىمدۇر ئۈچ ـ تۆت ئەتىرگۇل تاشلىدى. توق قىزىل رەڭلىك گۇللەردىن بىرى بابىر مىنگەن سېرىق ئاتنىڭ ئۆسكىلەڭ يالىغا كېلىپ چۈشتى. گۇلنىڭ تىكەنلىرى ئات يالىغا ئىلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن بابىر تام ئۈستىگە قارىدى ـ دە، ياش بىر قىزنىڭ قىيغاچ قاشلىرىنى ۋە قاش ئۈستىگە باستۇرۇپ كىيگەن گۇللۇك دوپپىسىنى كۆردى. كېيىن ئۇ ئات يالىغا ئىلىنىپ قالغان گۇلنى قولىغا ئېلىپ، لېۋىگە يېقىنلاشتۇردى.
يىراقتا سوزۇلۇپ ياتقان زەنجىرگاھ تاغلىرىنىڭ ئېگىز چوققىلىرىغا قار چۈشكەنىدى. ھىراتنىڭ كەچ كۈزىدە قانداقچە ئېچىلىپ قالغان بۇ

گۈلنىڭ ئاجايىپ پۇرىقى بار ئىدى. بابىر گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى دىمىغىغا ئۇرۇلغان ھامان تىزگىنىنى ئىختىيارسىز تارتىپ، ئېتىنى توختاتتى. ئۈزەڭـگىگە پۇتىنى تىرەپ، ئېگەردىن بويىنىنى سوزدى ـ دە، تامنىڭ ئۈستىدىكى قىزغا تىكىلىپ قارىدى. ئەمدى ئۇنىڭغا قىزنىڭ ئوتتەك چاقناپ تۇرغان قاپقارا كۆزلىرى، بۇ كۆزلەرگە ناھايىتى ياراشقان گۈلدەك ياڭاقلىرى ئېنىق كۆرۈندى. بابىر بۇ كوچىدىن ئاۋۋالمۇ ئۆتكەنىدى. قىز ئاۋۋالقى قېتىملارـدىمۇ ئۇنى كۆرۈپ تونۇپ قالغانمىكىن، كۆزلىرى تەلمۈرۈپ ۋە ئۇيىلىپ باش ئەگدى. بۇ ئۇنىڭ سالام بەرگىنىمىكىن ياكى خوشلاشقىنىمىكىن؟ ئۇن يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلاردىكى بۇ قىزنىڭ جازىبىسى ۋە تەلمۈرۈپ باش ئېگىشى بابىرغا شۇنداق تەسىر قىلدىكى، بىردەم نېمە قىلىشىنى بىلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. باشقا مۇلازىملارمۇ قىزنى كۆرۈپ ئاتلىرىنى توختاتقانىدى. بابىرنى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ ھىرات بويىچە ھاكىمى يۇسۇپ ئەلىبەگ ئۆزىتىپ كەلمەكتە ئىدى. قىرىق ياشلاردىن ئاشقان كۆڭۈلچەك بۇ بەگ تام ئۈستىدىكى قىزنى تونۇپ كۈلدى ـ دە:

— نېمە، ماھىمۇ سىز؟ — دېدى، — ئاپلا، ماھى چۈچۈك، ھەي، قىز بولۇپ قاپسىز ـ ھە!

قىز گويا ئەمدى ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ «لىپ» قىلىپ بېشىنى تامنىڭ كەينىگە ئالدى ـ دە، كۆزدىن غايىب بولدى.

يۇزى قانداقتۇر ئىچكى ئوتنىڭ تەپتىدىن قىزارغان، كۆزلىرى غەلتە چاقنىغان بابىر يۇسۇپ ئەلىبەگدىن ئالدىراپ سورىدى:

— كىم؟ كىم دېدىڭىز؟

— ئەمىرزادەم، بۇ ھويلا سۇلتان ساھىب قىراننىڭ يىراق قېرىنداشـلىرىدىن بىرىگە قاراشلىق. قىزنىڭ ئاتىسى ھۇسەيىن بايقارانىڭ نوپۇزلۇق دىۋان بېشىلىرىدىن ئىدى. باردى ـ كەلدىمىز بار ئىدى.

— ھازىرمۇ بارمۇ؟

— بار، لېكىن... دۆلەت ئىشىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالغان.

— نېمە ئۈچۈن؟

— بىلمىدىم، ھازىرقى پادىشاھلىرىمىز بىلەن ئارىسى ياخشى بولمىسا

كىرەك. قەندەھارغىمىكىن، غەزنىگىمىكىن، كۆچۈپ كېتىش تەييارلىقىدا ئىكەن، دەپ ئاڭلىدىم.

ئاتلار مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. بابىر ماھىم دەپ ئاتالغان قىزىنىڭ بارغانسېرى ئۇزاقتا قېلىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، كۆڭلىدە كىچىك بىر ئارمان سەزدى. يىگىرمە كۈن ھىراتتا يۈرۈپ، بۇ قىزنى نېمىشقا پەقەت ئەمدى، قايتىپ كېتىۋاتقان پەيتىدە كۆردى؟

بابىر ھېلىمۇ قولىدا تۇتۇپ كېتىۋاتقان گۈلگە قارىدى. بايىقى گۈزەل قىز ھىراتنىڭ پۈتۈن گۈزەللىكىنى ئۆز جازىبىسى بىلەن بىللە مانا مۇشۇ گۈلگە خۇددى ئەتىر پۈركىدەك سىڭىپ بەرگەنگە ئوخشايتتى.

بابىر گۈلنى گۈلنى يەنە بىر پۇرىدى ـ دە، بېشىدىكى سەللىسىنىڭ قېتىغا كۆزگە ئانچە كۆرۈنمەيدىغان قىلىپ قىستۇرۇپ قويدى.

5

قىش ئۇرۇش ـ جېدەلسىز ئۆتتى ـ دە، نەق باھار كۈنلىرىدە شەيبانىخان ئەللىك مىڭ قوشۇن بىلەن مۇرغاب دەرياسىدىن ئۆتۈپ، خۇراسانغا باستۇرۇپ كەلدى. بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزا ھىراتنىڭ شىمالىدا قارارەبات ۋە تەرناب دېگەن جايلاردا ئىككى بۆلۈك قوشۇن، ئىككى ئالاھىدە سەركەردە بىلەن بىپەرۋا ئولتۇرغانىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە تۆمۈر سۇلتان باشلىق ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇ ئىككى قوشۇننىڭ ئوتتۇرىسىغا تىغدەك يېرىپ كىردى ـ دە، كىچىك بىر زەربە بىلەن ئىككى پادىشاھنى ئىككى تەرەپكە چۆرۈۋەتتى. مىرزىلار كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن پاتپاراق بولۇپ قېچىشتى. پەقەت زۇنۇنبەگ ئارغۇن ئۆزىنىڭ ھىزەبرۇللا بولۇشىغا ۋە شەيبانىخاننىڭ قىلىچىنى سۇندۇرۇشىغا ھېلىمۇ ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن بىرنەچچە يۈز نەۋكىرىنى خان قوشۇنىنىڭ قارشىسىغا باشلاپ چىقىپ، ئاخىرقى نەپسى قالغۇچە ئېلىشتى. ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئاتلىقلىرى ھايال قالماي ئۇنى ئېگەردىن ئۇرۇپ چۈشۈردى ۋە بېشىنى كېسىپ نەيزىگە سانجىدى۔

دە، شەيبانىخان مىنگەن ئاتنىڭ ئاياغ ئاستىغا ئەكېلىپ تاشلىدى.
جەڭ مەيدانىدىن پالاقلاپ قاچقان بەدىئۇز زامان مىرزا ھىراتقا ھەممىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلدى، ئەمما شەھەر ئىچىگە كىرمىدى. باغى جاھانئارادا بىرنەچچە سائەت توختاپ، ئاتلىرىنى دەم ئالدۇردى ۋە ئالتۇن-كۈمۈش، گۆھەرلەرنى كۆتۈرگىنىچە ئالدى. ئۇنىڭ خوتۇن - بالىلىرى شەھەر ئىچىدە — ئوردىدا قالدى. ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەن تەھدىتىدىن قورققان بەدىئۇز زامان مىرزا شەھەر ھاكىمىنى چاقىرىپ، قەلئە دەرۋازىلىرىنى بېكىتىۋېلىشنى بۇيرۇدى. «قامالدا قېلىشتىن قورقماڭ-لار، بىز قەندىھار تەرەپتىن قوشۇن توپلاپ كېلىپ سىلەرنى قۇتۇلدۇرۇۋا-لىمىز» دېگەن قۇرۇق ۋەدە بىلەن خوتۇنلىرى ۋە بالىلىرىنى قورغان ئىچىدە قالدۇرۇپ ئۆزى جەنۇبقا قاراپ ئالدىرىدى.
ھىراتقا كەلگەن مۇزەپپەر مىرزا يىگىلىش ۋە قېچىشتىمۇ ئاكىسى بىلەن مۇسابىقىلەشكەندەك ئىش قىلدى. ئۇمۇ شەھەر سىرتىدىكى باغى سەفىدتە بىرنەچچە سائەت توختاپ دېمىنى ئېلىۋېلىپ، ئەڭ كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئالدى - دە، ئانىسى ۋە خوتۇنلىرىنى قەلئە ئىچىدە قالدۇرۇپ، دەرۋازىلارنى ئېتىۋېلىشنى بۇيرۇدى. ئۇمۇ: «قامالدا قالساڭلار ئۆزۈم كېلىپ قۇتۇلدۇرىمەن!» دېگىنىچە ئاستىرابادقا قاچتى.
مىرزىلارنىڭ ئويلىغىنىدىنمۇ ئاسان يەڭگەن شەيبانىخان شەھەردىن ئون بەش چاقىرىمچە شەرقتىكى كەھدستان دېگەن ھاۋالىق ئوتلاققا چۈشۈپ شاھانە چېدىرلارنى تىكتۈردى.
خەدىچە بېگىم ھىراتتىكى مەنسەپدارلار ۋە قوغدىغۇچى ئەسكەر، سەركەردىلەرنى توپلاپ، قورغان دەرۋازىلىرىنى ئېتىشكە ئۇرۇنۇپ كۆردى. ئەمما، ئاكا - ئۇكا پادىشاھتىن بىرەرسى ھىرات مۇداپىئەسىگە رەھبەرلىك قىلماستىن قېچىپ كەتكەنلىكى ھەممىسىنىڭ روھىغا يامان تەسىر كۆرسەت-تى، قامال ئازابىنى ھېچكىم زىممىسىگە ئېلىشنى خالىمايتتى. خانىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەسلىك ئۈچۈن ھىراتنى ئۇنىڭغا جەڭسىز تاپشۇرۇشنى لايىق كۆرگۈچىلەر كۆپ ئىدى. ئاخىرى شەيخۇلئىسلام تەپتەزەنى بىرنەچ-چە نوپۇزلۇق كىشىنى يېنىغا ئېلىپ ھىرات شەھىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى

قىممەت باھالىق سوۋغا ـ سالاملار بىلەن بىللە خانغا ئاپىرىپ تاپشۇردى.

كەھدىستاننىڭ ئارامبەخش باھار ھاۋاسىدا زور غەلىبىدىن كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ يۈرگەن شەيبانىخانمۇ ئەمدى جازىبىلىك بىر ئايال بىلەن قوشۇلغۇسى كېلەتتى. ئۇ ھىراتنىڭ ئەڭ داڭقى چىققان گۈزەل چوكىنى مۇزەپپەر مىرزىنىڭ يىگىرمە ياشلىق ئەتىۋارلىق خوتۇنى قارا كۆز بېگىم، دەپ ئاڭلىغانىدى. تاشكەنتتە ۋە ئەنجاندا قارا كۆز بېگىم دەپ نام چىقارغان-لار قىز ـ چوكانلار قانچىلىك چىرايلىق بولىدىغانلىقىنى خان ياخشى بىلەتتى. ھىراتلىق قارا كۆز بېگىمنىڭ ئەسلىدىكى نامى باشقا بولسىمۇ قارا كۆزلۈك گۈزەللەر ئارىسىدا ئەڭ چىرايلىقى بولغانلىقى ئۈچۈن خەلق ئىچىدە شۇ ئىسىم بىلەن تونۇلغانىدى.

شەيبانىخان دائىملىق ئادىتىنى قىلىپ، بۇ چوكانغا غايىبانە ئاشىق بولغانلىقى ھەققىدە قىسقا بىر غەزەل يازدى ـ دە، شائىر مۇھەممەد سالىھنى ئوتتۇرىغا سېلىپ، غەزەلنى بېگىمگە يەتكۈزۈپ بەردى.

مۇزەپپەر مىرزا نامەردلىك قىلىپ خوتۇنلىرىنى تاشلاپ كەتكىنىدىن غەزىپى كەلگەن قارا كۆز بېگىم خاننىڭ غەزىلىنى خۇش قوبۇل قىلدى. خەدىچە بېگىم باشلىق باشقا كېلىنلەر ھىراتنىڭ ئەڭ مۇستەھكەم ئىستىھكا-مى بولغان ئىختىيارىددىن قەلئەسىگە كىرىپ بېكىنگىنىدە، قارا كۆز بېگىم ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالدى ۋە ئاتىسىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى چارباغىغا كەتتى. كېيىن بېگىمنى ھاممامدا يۇيۇندۇرۇپ كېلىنلەردەك ياساندۇرۇشتى-دە، خان ئەۋەتكەن شاھانە مەپىگە سېلىپ كەھدىستانغا ئېلىپ كېتىشتى.

كەچتە ھىراتنىڭ شەيخۇلئىسلامى بىلەن قازىسىمۇ خان قارارگاھىغا چاقىرىلدى. بۇگۈن ئادەتتىكىدىن ياشراق كۆرۈنۈۋاتقان شەيبانىخان شەرى-ئەت پېشۋالىرىنى مەھفۇرى گىلەم① سېلىنغان بارگاھتا قوبۇل قىلدى. خاننىڭ يېنىدا تۇرغان موللا ئابدۇرەھىم قارا كۆز بېگىمنى بۇگۈن ئىمامى زامانغا نىكاھلاش ھەققىدە گەپ ئاچتى.

— بۇگۈنمۇ؟ — دەپ شەيخۇلئىسلام قازىغا ھودۇقۇپ قارىدى. قازى

---

① مەھفۇرى گىلەم — گۈللىرىگە شېئىرىي بېيىتلار قوشۇپ توقۇلغان نادىر يىپەك گىلەم.

بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشەندى.

قارا كۆز بېگىم مۇزەپپەر مىرزىنىڭ نىكاھىدا ئىدى. ئۇنى ئېرىنىڭ تاشلاپ كەتكىنىگە بەش كۈنمۇ بولمىدى. ھالبۇكى، بىر مۇسۇلماننىڭ نىكاھىدىكى خوتۇنىنىڭ ئىددىتى بولىدۇ، ئۈچ ئاي ئۆتمىگۈچە باشقا كىشى- گە نىكاھلاش مۇمكىن ئەمەس. شەرىئەت بۇنى قەتئىي مەنئىي قىلغان!

شەيخۇلئىسلام سۆز باشلىۋىدى، خان ئۇنىڭ سۆزىنى كەستى:

— شەرىئەتنى بىزگە ئۆگەتمەڭ! بېگىمنىڭ ھەزىلەك ئېرى بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن ئۇنى ئۈچ تالاق قىلغان. سىز ئۈچ ئاي، دەيسىز! بېگىم تۆت ئاي بېشى ئوچۇق يۈرگەن! ئەجەبا، سىز شەرىئەت پېشۋالىرىنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى بولمىسا!

خاننىڭ قەھرىدىن قورقۇپ كەتكەن شەيخۇلئىسلام ئاپئاق ساقلىنى مەھفۇرى گىلەمگە سۈركەپ يەنە يەر سۆيدى:

— خەۋەردارمىز، ھەزرىتىم!

— خەۋەردارمىز! — دېدى قازىمۇ گىلەمنى سۆيۈپ.

ئۇلار مۇزەپپەر مىرزىنىڭ بۇنىڭدىن تۆت ئاي بۇرۇن ئاچچىق ئۈستى- دە خوتۇنىنى ئۈچ تالاق قىلغانلىقىنى بىلەتتى. بىراق، كېيىن مىرزا خوتۇنى بىلەن ياراشقاندا، شەيخۇلئىسلام بىلەن قازى بېگىمنى ئېرىگە قايتىدىن نىكاھلاپ بەرگەنىدى. لېكىن، بېگىمنىڭ ئاۋۋالقى ياش ئېرى تىلغا ئېلىنغىنىدىن ئاچچىقى كېلىپ سەۋر قاچىسى توشۇپ تۇرغان خانغا بۇنى ئېيتىش ئۆلۈمنى بويىنغا ئېلىش بىلەن باراۋەر ئىدى.

شەرىئەت پېشۋالىرى ئەمدى بۇ توغرىدا «غىڭ» قىلماستىن نىكاھ ئوقۇشقا ھازىرلىنىشتى.

* * *

سەللىسىگە لەئل ۋە گۆھەر بىلەن بىللە ئۈكىمۇ قادالغان شەيبانىخان كېچىسى بېگىمنىڭ خابگاھىغا تېز قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەتتى. خابگاھ- نىڭ سىرتقى بۆلۈمىدە خاننىڭ ھەرىمىگە قارايدىغان قېرى بېكە①، ئىككى

① بېكە — ھەرەمگە قارىغۇچى ئايال.

پىچۋېتىلگەن ھەبەش قۇل ۋە بېگىمگە ئەگىشىپ كەلگەن ئىككى كېنىزەك نۆۋەتچىلىك قىلىپ قېلىشتى.

بىر چاغدا خابگاھ ئىشىكى غاچ قىلىپ ئېچىلدى ـ دە، تونىنى يېپىنچاقلىغان، ئاق شاپاق دوپپىسى سىڭايان بولۇپ قالغان شەيبانىخان چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ رەڭگىرويى ئۆچكەن، لەۋلىرى تىترەيتتى.

— بىھايا ئىكەن بۇ! بۇزۇلۇپ كەتكەنىكەن! يۈزى قېلىن!

ھەرەم بېكەسى بېگىمنىڭ كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە ئالدىراپ ـ تېنەپ ئىچكىرىگە كىردى. ئورۇنىنىڭ چېتىدە يۈزىنى قوللىرى بىلەن ئېتىۋالغان گۈزەل چوكان ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلايتتى.

مەلۇم بولۇشچە، قارا كۆز بېگىم ھىراتنىڭ كېيىنكى پادىشاھلىرى ياخشى كۆرىدىغان ۋە يۇقىرى تەبىقە ئاياللىرى «غەلۋىرە» دەپ ئات قويغان شوخ بىر قىلىق قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەللىك ئالتە ياشلىق خاننى قايىل قىلماقچى، بەلكى ئۇنىڭ ئىلھامىنى ئاشۇرماقچى بولىدۇ. بىراق، كۆپ ئۆيلەنگەن، قانچە قىز ـ چوكانلار بىلەن بىر ياستۇقتا باش قويغان خان ئۆمرىدە بۇنداق قىلىقلارنى كۆرمىگەن ئىكەن. ئۇ ئاۋۋال ھودۇقۇپ قالىدۇ، كېيىن قارا كۆز بېگىمنىڭ ئاۋۋالقى ياش ئېرىنى ئەسلەيدۇ. بېگىمنىڭ بۇنداق قىلىقلارنى ئاۋۋالقى ئېرىگىمۇ قىلغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ ـ دە، بىردىنلا كۆڭلى قايتىدۇ ۋە رەنجىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ.

بېگىم بۇ شوخلۇقنى خانغا يېقىش ئۈچۈنلا قىلغىنىنى، ھىرات ئېسىلزادىلىرى ئارىسىدا بۇنىڭ يوللۇق ئىكەنلىكىنى كېنىزەكلەر ھەرەم بېكەسىگە چۈشەندۈردى. بېگىمگە رەھمى كەلگەن ھەرەم بېكەسى خاننىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇنى ئاچچىقىدىن قايتۇرۇشقا تىرىشتى:

— ھەزرىتىم، ئەيىب پەقەت بۇ بېگىمدە ئەمەس! ئەيىب ئۇنىڭغا شۇ قىلىقنى ئۆگەتكەنلەردە! ھىراتتا ھاياسىزلار كۆپ ئىكەن!

— بۇ شەھەر دىنىدىن چىققان رافىزىيلار[1] ئۇۋىسى! — دېدى خانمۇ ئەمدى غەزىپىنى باشقا تەرەپكە يۆتكەپ، — بۇ چوكاننىڭ قېيىنانىسى

[1] رافىزىيلار — ئىسلامنىڭ سۈننىي مەزھىپىدىن شىئە مەزھىپىگە ئۆتكەنلەر ۋە ئومۇمەن مۇسۇلمانچىلىقتىن چىققانلار.

خەدىچە بېگىم يۈزى قىلىنلارنىڭ ئەڭ چوڭى! ئەڭ ئاۋۋال شۇنى تۇتۇپ جازاسىنى بېرىش كېرەك!

شەيبانىخان خابگاھقا قايتا كىرمىدى. قارا كۆز بېگىمنى تەۋپىق ۋە ھايا يولىغا قايتۇرۇشنى ھەرەم بېكەسىگە تاپشۇردى دە، ئۆزى بارگاھقا ئورۇن سالدۇرۇپ ياتتى، ئەمما تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى ئەزاندا بارگاھتىن خىرگاھقا ئۆتتى ـ دە، لەشكەر بېشلاردىن ئەبەيدۇللا سۇلتاننى، مۇلازىملاردىن مۇھەممەد سالىھنى، موللا بىنائىينى ۋە مەنسۇر باخشىنى چاقىرتتى.

ئەڭ ئاۋۋال جىيەنى ئەبەيدۇللا سۇلتاننى سوراق قىلدى:

— ئىختىياردىن قەلئەسى ئېلىندىمۇ، يوقمۇ؟

— خان ھەزرەتلىرى، بۈگۈن ـ ئەتە ئېلىنغۇسىدۇر!

— بىر بۇزۇق خوتۇن ئېتىۋېلىپ ياتقان قەلئەنى شۇنچە لەشكەر بىلەن تېخىچە ئالالمايسەن! يا ئۆزۈم بېرىپ ئالايمۇ؟

خانغا كېچىسى بىر بالا بولغىنىنى ھەممىسى سەزدى. يىگىرمە ياشلىق گەۋرى ئەبەيدۇللا سۇلتان چوڭ گەۋدىسىنى ئېگىپ، خانغا ئىككى پۈكلىنىپ تەزىم قىلدى:

— ھەزرىتىم، قەلئەنى بۈگۈنلا ئالىمىز. ھازىر مەن ئۆزۈم بېرىپ ھۇجۇم قىلىمەن!

— ھۇجۇم قىلىمەن دەپ، لەشكىرىڭ دېھقانلارنىڭ زىرائىتىنى چەيلەپ كېتىپتۇ. بىز ھىراتقا مېھمان بولۇپ كەلگىنىمىز يوق! دېھقانىنىڭ ھوسۇلى ئۆزىمىزگە كېرەك! باغلارنىمۇ ئات باسمىسۇن! مېۋىسىنى ئۆزۈڭ يەيسەن! سەن تۆمۈرىيزادىلەرنىڭ ئۇرۇقىنى قۇرۇت!- شۇلارغا خىزمەت قىلىپ قۇتىرىغان شىئەلەرنى باس!

— بارلىق ئېيتقانلىرىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمىز، ھەزرىتىم!

ئەبەيدۇللا سۇلتان كېتىشكە تەييارلاندى. شۇ چاغدا شەيبانىخان:

— ئەگەر قەلئەنى بۈگۈن ئالىدىغان بولساڭ، مەنسۇر باخشىنىمۇ ئېلىپ كەت! — دېدى، — بۇ باخشى يەنە بويتاق يۈرۈپتۇ. بۇنىڭغا خوتۇن چىدىمايدۇ. خەدىچە بېگىم شۇنىڭغا ئوخشىغان زور بىر ئەر تاپالماي

يۈرگەنىمىش. قەلئەنى ئالساڭ، ئاشۇ خوتۇنى مەنسۇر باخشىغا نىكاھلاپ بېرىسەن!

سەمرىپ، ئاۋۋالقىدىن بەتتەر يوغىناپ كەتكەن ئوتاقتەك چوڭ مەنسۇر باخشى:

— ئايلىناي سىزدىن، خان ھەزرەتلىرى! — دېدى، — سەمەرقەندتە نىكاھلاپ بەرگەن زۆھرە بېگىمىڭىز ئۆلگەندىن بۇيان بويتاقلىق جېنىمغا تېگىپ يۈرگەنىدى!

— لېكىن، سەن باخشى ھە دەپ نەپسىڭنى ئويلاۋەرمە! — دېدى خان، — ھىراتنىڭ ئەڭ چوڭ بايلىقلىرى خەدىچە بېگىمنىڭ قولىدا. ماڭا ئاخباراتى كەلگەن، بۇ خوتۇن ئالتۇندىن گۈل ياساتقانىمىش، يوپۇرماقلىرى زۇمرەتتىن ئىمىش، گۈلگە قونۇپ تۇرغان بۇلبۇلنىڭ ئاغزىدا گۆھىرى بار ئىمىش.

— خان ھەزرەتلىرى، بۇلارنى مەن سىزگە تاپتۇرۇپ بېرىمەن! — دېدى مەنسۇر باخشى، — خەزىنىسىمۇ سىزنىڭكى! ماڭا ئۆزى بولسا بولدى!

بۇ گەپلەردىن كېيىن، شەيبانىخاننىڭ چىرايى سەل ئېچىلدى ـ دە، ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن مەنسۇر باخشىغا كېتىش ئۈچۈن رۇخسەت بەردى. مۇھەممەد سالىھ بىلەن مەۋلانا بىنائىي خاننىڭ ئالدىدا ھامان قول قوشتۇرۇپ، جىم ئۆرە تۇرۇشاتتى. قىزىل كىمخاپ كۆرپە ئۈستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان خان مۇھەممەد سالىھقا قاراپ:

— سەن شائىر، ھىراتنى ماختايتتىڭ، — دېدى، — ھىراتنىڭ ھاياسىنى يوقاتقان، يولدىن چىققانلارنىڭ ئۈۋىسى ئىكەنغۇ!

مۇھەممەد سالىھ خاننىڭ بېشىغا كېچىسى قانداق ئىش چۈشكەنلىكىنى ئاللىقاچان بايقىغانىدى. شەيبانىخاننىڭ ھازىر قېرىلىق زەئىپلىكىگە چارە تاپالماي ئەلەم تارتىۋاتقانلىقىمۇ سېزىلىپ تۇراتتى.

مۇھەممەد سالىھ ئۇنىڭ يارىسىغا تۇز سەپكەنلىكى ئۈچۈن گېپىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

— ھەزرىتىم! ھىراتنىڭ ئەخلاقىنى تۆمۈرىيلەر بۇزغان. سىز تۆمۈ-

رىيلەرنى جەڭدە جىسمانىي جەھەتتىن يەڭدىڭىز. ئەمدى ئۇلارنى مەنىۋى جەھەتتىن يېڭىۋاتىسىز! ئىمامى زامانىمىزنىڭ ئەخلاقىي جەھەتتىن پاكلىقى ھىراتلىقلارغا ئىبرەت بولۇش كېرەك.

— گەپكە چېچەنسەن! لېكىن، ھىراتنىڭ ئەخلاقىنى شائىرلارمۇ بۇزغىنىنى نېمىشقا ئېيتمايسەن! تۆمۈرىيلەرنى ماختاپ ھاياسىز شېئىرلارنى يېزىپ، لېگەن ـ لېگەن ئالتۇن ئالغان شائىرلىرىڭ بولمىغانمۇ؟

— بولغان، خان ھەزرەتلىرى. مانا، مەۋلانا بىنائىينى ھىراتتىن ئەنە شۇنداق شائىرلار كەتكۈزۈۋەتكەن؟

شەيبانىخان مەۋلانا بىنائىيغا قارىدى:

— شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ھەزرىتىم! — دېدى بىنائىي تەزىم بىلەن.

— ئۇنداق بولسا، مەۋلانا بىنائىي ئادالەت قىلىچىنى بىلىگە ئېسىپ يامان شائىرلاردىن ئىنتىقامىنى ئالسۇن! — دېدى خان، — بىزنىڭ غالىب نەۋكەرلىرىمىزدىن ئەللىك ـ ئاتمىشنى مەۋلانىنىڭ ئىختىيارىغا بېرىڭ، تۆمۈرىيلەرنىڭ ئالتۇنىدىن قۇتراپ يۈرگەن شائىرلارنىڭ مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنسۇن! بارلىق ئالتۇنلىرىنى تارتىۋېلىپ خەزىنىگە تاپشۇرۇڭ! كېيىن بۇ شائىرلارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ، ئىنساپ ـ تەۋپىق ۋە ھايا يولىغا قايتىشى ئاسان بولىدۇ!

مەۋلانا بىنائىي تەشۋىشلىنىپ مۇھەممەد سالىھقا قارىدى. ئۇ بىر ۋاقىتلاردا ئۆزىگە ئەلەم قىلغان بەزى ھىرات شائىرلىرىنى ھەرقانچە يامان كۆرسىمۇ، لېكىن يېنىغا ئەسكەر ئېلىپ، بىراۋنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇشنى، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىشنى ئۆزىگە مۇناسىپ كۆرمەيتتى. بىراق، بۇنى خانغا توغرىدىن توغرا ئېيتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

— ھەزرىتىم، شۇنداق ئۇلۇغ ۋەزىپىنى پېقىرگە ئىشىنىپ تاپشۇرغان نىيىتىڭىزدىن مىننەتدارمەن!... پەقەت بىر ئەندىشەم بار.

— خوش؟

— ھەزرىتىم، مەن ئۆمرۈمدە قىلىچ چاپمىغان قېرى ئادەممەن. يېشىم ئەللىكتىن ئاشقان. بۇ ئالىي بۇيرۇقىڭىزنى جەڭگىۋار بەگ شائىر مۇھەممەد

سالھ جانابلىرى يىقىردىن يۈز ھەسسە ئارتۇق بىجىرىدۇ! پىقىر بۇ جانابقا كۆچۈم يەتكىنىچە ياردەم قىلاي!

مۇھەممەد سالھ بۇ ئىشنى ئۆزىگە يولاتقۇسى كەلمىدى:

— مەۋلانا، مەن ھىرات شائىرلىرىنى سىزچىلىك ياخشى بىلمەيمەن! بۇيرۇقى سەن سالا ـ مەن سالا بولۇۋاتقىنىنى سەزگەن شەيبانىخان كۆزلىرى دەھشەتلىك پارقىراپ، بىنائىيگە تىكىلدى.

— ئات ئىنئام قىلدۇق، مىندىڭىز. تون ئىنئام قىلدۇق، كىيدىڭىز. تەمنات بەردۇق، ياق دېمىدىڭىز. ئىش بۇيرۇساق، ياق دەمسىز؟!

باشقا ئىتىرازغا ئورۇن قالمىدى. ئالتە يىلدىن بۇيان خان خىزمىتىدە يۈرگەن بىنائىي ئۇنىڭ ھازىرقى بۇيرۇقىنى بىجىرىشكە مەجبۇر ئىدى...

* * *

شەيبانىخانىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى — ئاتمىش بەش ياشلىق موللا ئابدۇرەھىم ھىرات ئەللامەلىرىدىن ئالتۇن ئۇندۇرۇشنىڭ باشقا بىر يولىنى ئويلاپ تاپتى. ھىرات ئەتراپلىرىدىن غالىبلارنىڭ قولىغا چۈشكەن ئولجىلار ئارىسىدا توپ ـ توپ قويلارمۇ بار ئىدى. موللا ئابدۇرەھىم شۇ قويلاردىن ئاتمىشىنى ھىراتنىڭ قىپچاق دەرۋازىسى سىرتىدىكى بازارغا ھەيدەپ كىرىشـ نى خىزمەتكارلىرىغا بۇيرۇدى. كېيىن شەھەرگە بىر توپ نەۋكەر ئەۋەتىپ، تۆمۈرىيلەر دەۋرىدە مەشھۇر بولغان خاندەمىرنى، بابىرغا يېقىنلىقى بىلەن تونۇلغان مەۋلانا پەزلىددىننى، ھۇسەين بايقاراغا ئاتاپ شېئىر يازغان «كوسا» لەقەملىك شائىر سۇلتان مۇھەممەدنى، يەنە شۇلارغا ئوخشاش بەش ـ ئالتە كىشىنى قوي بازىرىغا مەجبۇرەن ئەكەلدۈردى. كېيىن موللا ئابدۇرەھىمنىڭ ئۆزىمۇ بىر توپ مۇلازىملىرى بىلەن بازارغا شوخ بىر ئارغىماقنى مىنىپ كىرىپ كەلدى. مۇلازىملاردىن بىرى پىيادە قول قوشتۇـ رۇپ تورغان خاندەمىرگە ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا شۇنداق دېدى:

— سۇدۇرلار سەدرى[1]نىزامىددىن ئابدۇرەھىم ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ بۇ قويلىرىنى پەقەت سىلەرگە ساتماقچى!

---

[1] سۇدۇرلار سەدرى — دىنىي ئىشلار ئەمەلدارى.

خاندەمىر شېرىكلىرىگە «مۇشۇنىڭ بىلەن قۇتۇلساق بولاتتىغۇ!» دېگەندەك قىلىپ قارىدى ـ دە، كېيىن سۇدىگەرلەرگە تەزىم قىلدى:

— بەجانىدىل ئالىمىز، نەرخىنى ئېيتىڭىز.

مۇلازىم ئاۋازىغا تەنتەنىلىك تۈس بېرىپ دېدى:

— بۇ قويلار سۇدىۋۇرلار سەدرى دەم سالغان تەۋەررۇك قويلار. سىلەر تۆمۈرىيلەر خىزمىتىدە ھارامخورلۇققا ئۆگىنىپ، بۇزۇلۇپ كەتكەن ئادەمسىلەر. بۇ قويلارنى سويۇپ يەپ گېلىڭلارنى پاكلىشىڭلار كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قويلارنىڭ ھەربىرىنىڭ نەرخى ئالتە يۈز دىنار!

ئالتە يۈز دىنارغا بىر ئەمەس، يەتتە ـ سەككىز قوي ئېلىش مۇمكىن ئىدى. بىراق، سۇدىۋۇرلار سەدرى ئېيتقان نەرخ بويىچە ئالماسلىق ئۇنىڭ غەزىپىگە ئۇچراش ۋە شەپقەتسىز جازاغا گىرىپتار بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

پۇلدىن قېينىلىپراق يۈرگەن موللا پەزلىددىن ئەنسىرەپ سورىدى:

— جانابلار، بىقىندا جان ئالغۇچى تۆلگەن ئىدۇققۇ؟

شائىر مۇھەممەد سۇلتان ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى:

— مەۋلانا، بۇ كەم ئۇچرايدىغان قويلارغا ھەزرىتىمىزنىڭ مۇبارەك نەزىرى چۈشكەن ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى جان ئالغۇچى ئەمەس، بەلكى ئىمان ئالغۇچىدۇر!

موللا ئابدۇرەھىم ئىستىھزانى بايقاپ قەھرى كەلدى ۋە نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى:

— بۇلارنىڭ ھەربىرىگە قويلاردىن ئوندىن ـ ئوندىن قوشلاپ بېرىڭلار! بۇلارنى تۆمۈرىيلەرنىڭ ئالتۇنى قۇتراتقان! ھەممىسىنىڭ دىمىغى ناھايىتى ئېگىز! بۇلارنى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈرۈپ قويۇش كېرەك. قويلارنى ئۆيلىرىگىچە ئۆزلىرى ھەيدەپ كەتسۇن! ھېچكىم ھەيدەشمىسۇن! ئۆيلىرىگىچە بىللە بېرىپ پۇللىرىنى ئۆندۈرۈپ كېلىڭلار! قايسىبىرى بۇيرۇقنى ئورۇندىمىسا مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزىنى زىندانغا تاشلاڭلار!

نەۋكەرلەر بۇيرۇقنى ئورۇنداشقا كىرىشتى.

ھىراتتا كۆپچىلىك تونۇيدىغان شائىر، ئالىم ۋە مېمار ئىسسىق كۈندە

هاسىرىشىپ، چاك - توپىغا بىر كەلگەن كوچىلاردىن قوي ھەيدەپ كېتىشتى. كېيىن بۇ «تەۋەررۇك» قويلارنىڭ يۇلىنى قەرز - قۇرز قىلىشىپ بولسىمۇ تۆلەپ قۇتۇلدى.

* * *

ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ بىر يېرىم مىڭ نەۋكىرى ئون كۈندىن بۇيان ئىختىيارىدىن قەلئەسىنىڭ ئەتراپىدا مىدىرلىشاتتى، ئەمما ئوقمۇ، شوتىمۇ يەتمەيدىغان ئېگىز لىكتىكى قەلئەنى ئېلىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالمايتتى. تۆمۈر دەرۋازىلارغا توپتىن ئوق ئېتىپ بېقىشتى، بولمىدى. كېيىن يەر تېگىدىن لەخمە قېزىشقا چۈشۈشتى.

شۇنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ھىرات ھازىر بىرقەدەر تىنجىپ قېلىۋاتاتتى. مۇسادىرە قىلىنىدىغان خەزىنىلەر بوشاپ قالغان، تالىنىدىغان مال - مۈلۈكلەر تالىنىپ بولغانىدى.

شەيبانىخان كەھدىستاندىن باغى جاھانئاراغا كۆچۈپ كېلىپ، ھىراتنىڭ مەشھۇر سەنئەتكارلىرىنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتتى. سەنئەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان مۇھەممەد سالىھ ۋاستىچى بولۇپ، بېھزادنى خان بىلەن بىر- ئىككى قېتىم ئۇچراشتۇردى. خاننىڭ مەسلىھەتچىسى موللا ئابدۇرەھىم رەسىم سىزىشنى شىئەلەر ۋە رافىزىيلارنىڭ ئىشى دەپ يامان كۆرسىمۇ، شەيبانىخان بېھزادنىڭ رەسىملىرى ھەۋەسىي بايقارانى قانچىلىك مەشھۇر قىلغىنىنى بىلەتتى، بۇ رەسسامنىڭ ئىستېداتىدىن ئۆز شۆھرىتى ئۈچۈن پايدىلىنىشنى خالايتتى.

بېھزادقا شەيبانىخاننىڭ رەسىمىنى سىزىش تاپشۇرۇلدى.

رەسسامنىڭ ئىلتىماسى بىلەن خاننى قىپقىزىل كىمخاب كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ كەينىگە قارا مەخمەل ياستۇق قويدى، بېلىگە ئىنچىكە ئالتۇن كەمەر باغلاتتى، ئالدىغا ئالتۇن مۇقاۋىلىق كىچىك دەپتەر، قەلەم ۋە سىيا قويدى. ئوتتۇز يىلدىن بۇيان رەسساملىق قىلىپ يۈرۈپ نۇرغۇنلىغان پادىشاھلارنى كۆرگەن ۋە ئۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى ياخشى بىلىدىغان بېھزاد شەيبانىخانغىمۇ پەقەت ماختاش ياقىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بايقىغانىدى:

— ھەزرىتىمنى ئارغىماق ئات ئۈستىدە قىلىچ يالىڭاچلىغان قىياپەتتە تەسۋىرلىشىم مۇمكىن. بىراق، ھازىر سىزنىڭ ئەڭ زور لەشكەر بېشى ئىكەنلىكىڭىز ھەممىگە مەلۇم. ئالەم ئەھلى سىزنىڭ كۆپ يىل مەدرىسلەردە ئوقۇغان پازىل ئىمامى زامان ئىكەنلىكىڭىزنىمۇ رەسىمدە كۆرۈشى كېرەك. شۇ سەۋەبتىن پېقىر سىزنى مۇقەددەس كىتاب ۋە ئالتۇن قەلەم بىلەن تەسۋىرلىمەكچىمەن!

— ماقۇل، — دەپ خان بۇنىڭغا رازىلىق بەردى.

رەسىم تەييار بولغاندىن كېيىن شەيبانىخان، مۇھەممەد سالىھ ۋە باشقا بىرنەچچە مۇلازىملار بېھزاد ئىشلىگەن خانىغا توپلىنىشتى. موللا ئابدۇرەھىم رەسىمگە، كېيىن خانغا قارىدى ـ دە، ھەيران بولۇپ:

— ھەزرىتىمنىڭ خۇددى ئۆزىغۇ! — دېدى.

رەسىمدە شەيبانىخانىنىڭ كۆپنى كۆرگەن تەجرىبىلىك ئادەم ئىكەنلىكى كۆزگە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بوياقلار بېھزادقا خاس ئۇلۇغ ماھارەت بىلەن تاللانغانىدى. ئاددىي ئادەم رەسىمدىن ھېچبىر كەمچىلىك تاپالمايتتى، بېھزاد خاننى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن تەسۋىرلەپتۇ، دەپ ئويلايتتى. لېكىن، مۇھەممەد سالىھ خاننىڭ تېگىدىكى كۆرپىنىڭ رەڭگى قىپقىزىل قان رەڭگىدە ئىكەنلىكىنى سەزدى. خان كۆرپە ئۈستىدە ئەمەس، گويا قان دەرياسى ئۈستىدە ئولتۇرغانغا ئوخشايتتى. خاننىڭ بېلىگە باغلانغان ئىنچىكە ئالتۇن كەمەرنىڭ ئۇچى ئالماشتۇرۇلغان ئاياغلار تېگىدىن خۇددى قارامتۇل باشلىق سېرىق يىلانغا ئوخشاش يۆگىلىپ چىقىپ تۇراتتى. خان يۆلەنگەن قارا ياستۇقمۇ قارا كۆچلەرنىڭ تەمسىلىگە ئوخشايتتى.

شەيبانىخاننىڭ بارلىق ئىشلىرىدىن خەۋەردار بېھزاد ئۇرۇش ـ جەڭنى يوشۇرۇن ئەسلىتىدىغان بۇ بوياقلار بىلەن نېمىلەرنى دېمەكچى بولغىنىنى مۇھەممەد سالىھ بايقىدى ـ دە، قورقۇپ كەتتى. ئەگەر ئۇ سەزگەن مەنىنى خان سېزىپ قالسا، بېھزادمۇ ئامان قالمايدۇ، ئوتتۇرىدا ۋاستىچى بولغان مۇھەممەد سالىھمۇ! شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ رەسىمگە ئۇنچىقماي تىكىلىپ تۇرغان شەيبانىخاننىڭ پىكرىنى خەتەرلىك ئۇرۇش ـ جەڭ مەنىسىدىن يىراقراق ئېلىپ كېتىشكە ئۇرۇندى.

— مۇھەممەد ئەلەبھسسالام يىشىل رەڭنى ياخشى كۆرىدىكەن. ئىمامىي زامان خان ھەزرەتلىرىنىڭمۇ يېشىل رەڭنى ياقتۇرۇشىنى رەسسام توغرا بايقاپتۇ. قاراڭ، ھەزرىتىمىنىڭ كۆڭلەكلىرى يېشىل رەڭدە، يۆلەنگەن تاملىرىمۇ يېشىل.

— بۇسىغۇ بوپتۇ، — دەپ خان ئەمدى ئاغزىنى ئاچتى، — لېكىن بىز مەۋلانا بېھزادنىڭ باشقا رەسىملىرىنىمۇ كۆرگەنىدۇق...

شەيبانىخان بېھزاد تەسۋىرلىگەن شىر تەقلىدىدىكى ھۈسەيىن بايقارانى ئەسلىدى. ھۈسەيىن بايقارانىڭ سەپەرگە چىققان ۋاقتىنى تەسۋىرلىگەن بىر رەسىمدە گويا بۇلۇتلارمۇ، ئاسمانمۇ، ھەتتا تاغۇتاشلارمۇ پادىشاھنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرسىتىلگەنىدى. تۆمۈرىيلەرنى بۇنچىلىك ئۇلۇغلىغان بېھزاد شەيبانىخاننى ئاددىي بىر ئادەم قىلىپ تەسۋىرلىگەنگە ئوخشايتتى. خان رەسىمنى كۆرگەندە كۆڭلىدە قوزغالغان مۇرەككەپ تۇيغۇلارنى ئىپتىشقا مۇناسىپ سۆز تاپالمىدى ـ دە، بېھزادقا قاراپ:

— يۇڭ قەلەمنى ماڭا بېرىڭ! — دېدى.

خاننىڭ ئۇزايىنىڭ يامانلىقىنى ھەممەيلەن سەزدى. بېھزاد مەخسۇس قەلەمدانىدا ھەر خىل بوياقلار بىلەن بىللە تۇرغان يۇڭ قەلەملەرنى خانغا تەزىم بىلەن سۇندى. شەيبانىخان قارامتۇل بوياققا پاتۇرۇپ قويۇلغان يۇڭ قەلەمنى ئالدى. ئۇ باھاردا مەدرىستە ئوقۇپ يۈرگەن پەيتلىرىدە رەسىم سىزىشنىمۇ ئازراق مەشىق قىلغان، يۇڭ قەلەم تۇتۇشنى سەل ـ پەل بىلەتتى. بېھزاد سىزغان رەسىمدە شەيبانىخاننىڭ ساقال ـ بۇرۇتى ھەددىدىن تاشقىرى قىسقا ۋە شالاڭ كۆرسىتىلگەن، خاننىڭ نەزىرىدە، تەسۋىر شۇنىڭ ئۈچۈن ئاددىيلىشىپ كەتكەنگە ئوخشايتتى.

— ساقالنى تۈزۈكرەك سىزىش كېرەك! — دەپ شەيبانىخان ئۆزىنىڭ رەسىمىدە — قۇلاق تەرىپىدە ناھايىتى شالاڭ كۆرسىتىلگەن ساقالنى بىرئاز قويۇقلاشتۇرماقچى بولدى. ئەمما، يۇڭ قەلەمدە بوياق كۆپرەك ئىكەن، قۇلاق ئالدىدىكى ساقال بىردىنلا كىگىزدەك قېلىنلىشىپ كەتتى. بېھزاد ساق چىشى سوغۇرۇپ ئېلىنىۋاتقان ئادەمدەك:

— ئۇھ! — دېدى.

مۇھەممەد سالىھ بېھزادنىڭ بىلىكىنى مەنىلىك قىستى ـ دە:
— ئۇ! ئۇ! ھەزرىتىمنىڭ يۇڭ قەلەم تەگكۈزۈشى بىلەن رەسىمگە يەنە پەيزى كىردى! — دېدى.

ئۇ بېھزادنى پالاكەتتىن پەقەت خاننى ماختاپ قۇتقۇزۇش مۇمكىن ئىكەنلىكىنى سېزىپ شۇنداق دېمەكتە ئىدى. ئۇ بۇنى بېھزادقىمۇ سەزدۈر-گۈسى كېلىپ:

— مەۋلانا، تارىخىي بىر ھادىسە يۈز بەردى! — دېدى، — سىز سىزغان رەسىمگە خان ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى تەگكۈز-دى! بۇنى ئادەملەر ئەسىرلەر داۋامىدا بىر ـ بىرلىرىگە ئېيتىپ يۈرگۈسى.

بېھزاد خاننىڭ قىلغان ئىشىنى سەنئەتكارغا ئەخمىقانە خوجايىنلىق قىلىشنىڭ نەمۇنىسى دەپ بىلمەكتە ئىدى. «شۇ مەنىدە ھەقىقەت بۇنى تارىخ ئۇنتۇماس، ئادەملەر بىر ـ بىرىگە كۈلۈپ ئېيتىپ يۈرۈشەر» دېگەن پىكىر بېھزادنىڭ خىيالىغا ئەمدى كەلدى. مۇھەممەد سالىھنىڭ رەسىمدىكى ئۆزۈش ـ جەڭ مەنىسىنى ئالللىقاچان بايقىغىنىنى، ئەمدى خاندىن بالاغا قالماسلىق ئۈچۈن ئاتايىن شۇ سۆزلەرنى ئېيتقىنىنى بېھزاد چۈشەندى ـ دە، ئىچكى بىر ئىستىھزا بىلەن خانغا تەزىم قىلدى:

— قوللىكىز سىزغان رەسىمگە خەلىفەئى زامانىمىزنىڭ نەزىرى چۈش-كەنلىكىدىن بېشىم كۆككە يەتتى.

— بارىكاللا! — دەپ خان ئۇنى ئەمدى ماختىدى.

خاننىڭ قولى بىلەن قوشۇلغان ساقال قۇلاق يېنىغا يېپىشتۇرۇپ قويۇلغان بىر پارچە سەنسەن تېرىگە ئوخشايتتى. بېھزاد ئىچىدە: «خوپ بولدى!» دېدى ـ دە، خان بۇ ساقالنى قانداق خۇنۇك چاپلىغان بولسا شۇ پېتى قالدۇردى.

6

خەدىچە بېگىم كىرىپ بېكىنگەن ئىختىيارىددىن قەلئەسى ئەبەيدۇللا سۇلتاننى ئون يەتتە كۈن ئاۋارە قىلدى. ئاخىر، قەلئە تېمىنىڭ ئات بازىرىغا

تۇتاشقان ناچارراق بىر جايىنى تېگىدىن لەخمە كولاپ، دورا بىلەن پارتلىتىپ بۇزۇپ كىرىشتى. قەلئەنى مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان ئەللىك ـ ئاتمىش يىگىتنىڭ بىرى قالماي قىرىپ تاشلاندى. قولغا چۈشكەن قىز ـ چوكانلار غالىب قوشۇننىڭ بەگ ۋە نەۋكەرلىرىگە ئۈلەشتۈرۈلدى.

خەدىچە بېگىمنىڭ ئۆزى ھەرەمنىڭ قاتمۇقات ئىشىكلىرىنى كەينىدىن تىرەك بىلەن تاقىتىپ، ئەڭ تۆردىكى بىر ھۇجرىغا كىردى ـ دە، يېنىدا قالغان كېنىزەكلىرىگە بۇيرۇدى:

— تەنتەنىلىك مۇراسىملاردا كىيىدىغان كىيىملىرىمنى كەلتۈرۈڭلار!

ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ نەۋكەرلىرى ھەرەمنىڭ ئىچىدىن تىرەك قويۇپ تاقالغان ئىشىكلەرنى بۇزۇپ كىرگۈچە خەدىچە بېگىم چوڭ گۆھەر قادالغان بىنەپشە رەڭ دوپپىسىنى بېشىغا كىيىپ، ياسىنىپ، ئاخىرقى ئىشىكتىن ئۆزى چىقىپ كەلدى. ئالتۇن ئارىلاش يىپەكتىن توقۇلغان چاپىنى كۆزنى قاماشتۇراتتى. قەددىنى تىك تۇتۇپ كېلىۋاتقان گەۋدىلىك ئايال مەلىكىلەرگە خاس ئۇلۇغۋارلىق بىلەن ئالدىرىماي ئىشىكتىن چىقىۋاتقاندا قىلىچ يالىڭاچلىغان، ھاسىرىغان نەۋكەرلەر ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى. خەدىچە بېگىم بېشىنى مەغرۇر تۇتۇپ يېقىن كەلگەندە نەۋكەرلەر ئىختىيارسىز ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ، ئۇنىڭغا يول بەردى. بېگىم ئۇلارنىڭ سەركەردىسىنى سورىدى. نەۋكەرلەر ئۇنى ھويلىدا ئاتلىق تۇرغان ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئالدىغا باشلاپ چىقتى. تېخى كېنىزەكلەر مۇھاپىزىتىدە كېلىۋاتقان بېگىم يەڭگىل تەزىم بىلەن ئالدىرىماي سۆز باشلىدى:

— سۇلتان جانابلىرى، تەقدىر شۇنداق ئىكەن، بىز تەسلىم بولدۇق. ئەمدى مەن شەيبانىخان ھەزرەتلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا يوللىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن!

ئەبەيدۇللا سۇلتان بەگلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرغان مەنسۇر باخشى بىلەن مەنىلىك كۆز قىسىشىپ ئالدى ـ دە، مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈمسىرىدى:

— خان ھەزرەتلىرى بېگىمگە ئېيتىدىغان گەپلىرىنى بىزگە ئېيتىپ ئەۋەتتى.

— ئۇنداق بولسا قۇلۇقىمىز سىزدە، سۇلتان جانابلىرى!

ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ بەگلىرى ئارىسىدا ئاق سەللىلىك بىر ئىشانمۇ بار ئىدى. ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئىشارىتى بىلەن مەنسۇر باخشى ۋە ئىشان ئاتتىن چۈشتى. مەنسۇر باخشى زەر ياقىلىق تون، قىزىل ئۆتۈك كىيىپ، كۈيئوغۇلدەك ياسىنىپ كەلگەنىدى. ئەبەيدۇللا سۇلتان خەدىچە بېگىمگە قارىدى:

— ئىمامى زاماننىڭ پەرمانى بىلەن سىز بۈگۈن مەنسۇربەگنىڭ نىكاھىغا ئۆتىسىز!

— بېگىمنىڭ ئۆزىمۇ بىلگەندەك ياسىنىپ چىقىپتۇ! — دەپ كۈلدى مۇلازىملاردىن بىرى.

خەدىچە بېگىم قاپقارا، يوغان مەنسۇر باخشىنىڭ چوقۇر يۈزىگە قارىدى ـ دە، قورققۇسى كەلدى.

— مەن... مەن خان ھەزرەتلىرى بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن!

— خاننىڭ سىز بىلەن سۆزلىششكە ۋاقتى يوق!

— مەنمۇ پادىشاھ ئائىلىسىدىنمەنغۇ! بۇ قانداق خورلۇق؟!

— سىز رافىزىيلار ئائىلىسىدىن! رافىزىيلارنى جازالاش — ساۋاب!

— سۇلتان جانابلىرى، سىزنىڭمۇ مەندەك قېرى ئانىڭىز باردۇر. ھېچ بولمىسا ئانىلىقىمنى ھۆرمەت قىلىڭ!...

— مېنىڭ ئانام سىز قىلغان رەزىللىكلەرنى قىلغان ئەمەس! قايسى ئانا ئۆز نەۋرىسىنى ئۆزى ئۆلتۈرگۈزۈپتۇ؟! سىز نەۋرىڭىز مۆمىن مىرزىنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولغان قانخورلاردىنسىز!

خەدىچە بېگىمنىڭ بايىقى ئۇلۇغۋار ۋە مەغرۇر قىياپىتى بىردىنلا بىچارە تۇسكە كىردى، قەددى مۈكچىيىپ، قوللىرى پۇلاڭلاپ قالدى.

ئەبەيدۇللا سۇلتان نەۋكەرلىرىگە بۇيرۇدى:

— ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىڭلار. ئەمدى بۇنىڭ كۆزىنى مەنسۇر باخشى ئاچسۇن!

خەدىچە بېگىمنىڭ بوششىپ گويا تۆكۈلۈپ كېتىۋاتقان گەۋدىسىنى ئىككى كېنىزەك ئىككى تەرىپىدىن يۆلەپ ئىچكىرىگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى.

نىكاھ ئوقۇلۇپ، مەنسۇر باخشى كېنىزەكلەرنى ھەرەمدىن چىقىرىۋەت-

تى ـ دە، خەدىچە بېگىم بىلەن يەككە ـ يېگانە قالدى.

كېچە جىمجىتلىقىدا قانداقتۇر مىسلىسىز قىيناشلاردىن چىرقىرىغان بېگىمنىڭ پەريادى ھەرمەم ئەتراپىدىكى ئۆيلەرگىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

يېرىم كېچىدە مەنسۇر باخشى ئارانلا ئۆرە تۇرغان خەدىچە بېگىمنى ئالدىغا سېلىپ، ھەرەمدىن چىقتى. ئىككىسى ئايدىڭ قەلئەنىڭ بىر چېتىگە قاراپ كېتىشتى.

— ئالتۇن گۈل، — دەپ پىچىرلىدى مەنسۇر باخشى، — ئالتۇن بۇلبۇلى بار، ئاغزىدا گۆھىرى بار. مانا شۇنى تېپىپ بەرمىسەڭ، ھازىرقىدىن بەتتەر قىلىمەن. تاپ چاپسانراق!

ھازىر جېنىدىن باشقا نەرسە كۆزىگە كۆرۈنمەيۋاتقان خەدىچە بېگىم مەنسۇر باخشىنى قورغان چېتىدىكى يوشۇرۇن خەزىنىسىگە باشلاپ كەلدى. يەر ئاستىدىكى بۇ خەزىنىگە سالقىن سۇ ساقلىنىدىغان سەردابەنىڭ[1] چېتىدىكى مەخپىي يولدىن كىرەتتى. مەنسۇر باخشى قولىداياندۇرماستىن ئېلىپ كېلىۋاتقان مەشئەللەرنى يەر ئاستىغا چۈشكەندە ياقتى.

يەر ئاستىدا بەش ـ ئالتە تۆمۈر ساندۇق قاتار تۇرۇپتۇ. خەدىچە بېگىم مادارسىز قوللىرى بىلەن ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ ئاچقۇچ سېلىپ، ئېچىپ كۆردى. ئىككىسىدە كۈمۈش تەڭگىلەر، بىرىدە ئالتۇن تەڭگىلەر، بىرىدە قىلىچ ۋە خەنجەرلەرنىڭ ئالتۇن دەستىلىرى. يەنە بىر ساندۇقتا ئاياللارنىڭ قىممەت باھا زىننەت بۇيۇملىرى. مەنسۇر باخشىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، بۇ بايلىقلارغا بىر ـ بىرلەپ قول تەگكۈزۈپ كۆردى ـ دە:

— ئالتۇن گۈل قېنى؟ — دېدى، — يوپۇرماقلىرى زۇمرەت گۈل قەيەردە؟

ھەرقانچە ئىزدىسىمۇ بۇ گۈل تېپىلمىدى. خەدىچە بېگىم:

— ۋاھ! — دېدى مۇسىبەتلىك ئاۋاز بىلەن، — ئەڭ ئىشەنگەن ئادەملىرىممۇ ماڭا خىيانەت قىپتۇ، گۈلنى ئوغرىلاپ كېتىپتۇ! كېيىنكى نىجاتلىقىمنىمۇ ئوغرىلىتىپتىمەن! ئاھ!

---

① سەردابە — سالقىن سۇ ساقلاش ئۈچۈن مەخسۇس ياسىتىلغان كۆلچەك.

— سەن ئاھ ـ ۋاھ دەپ، ھۆسەين بايقارانى ئالداپ ئۆگەنگەنسەن، لېكىن مېنى ئالدىيالمايسەن. تاپ گۈلنى! قېنى، قەيەرگە يوشۇرغانسەن؟

— مانا مۇشۇ چەتتىكى ساندۇقتا ئىدى...

— يالغان! سەن ئۇنى باشقا جايغا يوشۇرغانسەن! كۆرسەت ئاشۇ جاينى!

مەنسۇر باخشى خەدىچە بېگىمنى پەلەمپەيدىن يۇقىرىغا — سەردابە بويىغا ئېلىپ چىقتى.

— مېنى ئالدىيالمايسەن! كۆرسەت!

— مەن سىزنى ئالدىغىنىم يوق! ئۆزۈم ئالدانديم! مېنىڭ پەيمانەم تولغىنى راست ئىكەن! مېنى ئوغلۇم ئالداپ كەتتى! مۇزەپپەر مىرزىنى دەپ مەن نېمىلەرنى قىلمىغانىدىم! ئاقىۋىتى مۇشۇ بولدى! مېنى بۇ قىيناشلارغا ئوغلۇم تاشلاپ كەتتى! ئوغلۇم!

— لېكىن، سەن ئالتۇن گۈلنى ئوغلۇڭغىمۇ بەرمىگەنسەن! ئۇنى ئۆزۈڭ يوشۇرغانسەن! خان ھەزرەتلىرى ماڭا ئېيتتى. «گۆھەر دانىسىنى چىشلەپ تۇرغان بۇلبۇلى بار» دېدى. مەن بۇ گۈلنى ئالتۇن بۇلبۇلى بىلەن خانغا ھەدىيە قىلىمەن دەپ ۋەدە قىلغان، تاپ ھازىر!

— ئوغرىلاتقان تۇرسام قانداق تاپىمەن؟!

— تاپمامسەن تېخى؟ تاپمامسەن؟! مانا تاپىسەن!

دىۋەدەك زور مەنسۇر باخشىنىڭ بىر مۇشتى بىلەن خەدىچە بېگىم سۇيى مۇزدەك سەردابىگە پالاقلاپ يىقىلىپ چۈشتى. مەنسۇر باخشى ئۇنى چېچىدىن تارتىپ چىقىرىۋالدى ـ دە، ھەرەمگە قاراپ سۆرەپ كەتتى.

بۇ قىيناشلار ئۈچ كۈن داۋام قىلدى، ئەمما ئالتۇن گۈل تېپىلمىدى. تۆتىنچى كۈنى كېچىسى خەدىچە بېگىم مەنسۇر باخشىنىڭ ھۇجرىسىدا جان ئۈزدى.

7

«مېنىڭمۇ پەيمانەم تولغانمىدۇ؟» دېگەن قورقۇنچلۇق ئوي شەيباند-

خاننىڭ خىيالىغا مۇرغاب دەرياسىنىڭ بويىدا توساتتىن شاھ ئىسمائىلنىڭ قوشۇنلىرى قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغان پەيتىدە كەلدى.

قاتتىق شىۋىرغان چىقىپ، قار ئۇچقۇنلاپ تۇرغان بۇ تۇتۇق كۈندە شەيبانىخان مۇرغاب بويىغا شاھ ئىسمائىل سەپەۋىينى تەقىپ قىلىپ بېرىپ قالغانىدى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە سائەتلا ئاۋۋال شاھ ئىسمائىل بارلىق قوشۇنى بىلەن مەرۋ قورغىنىدىن ئارقىغا چېكىنگەن ۋاقىتتا شەيبانىخان ئۆزىنىڭ يەنە زور غەلىبىگە ئېرىشىشىگە مۇتلەق ئىشەنگەنىدى. چۈنكى، مەرۋ قورغىنى ئىچىدە شەيبانىخاننىڭ ئۆزىدىن كۈچ ساقلاپ تۇرغان ئون بەش مىڭ قوشۇنى بار ئىدى. خانغا كەلگەن ئېنىق ئاخباراتلارغا قارىغاندا، شاھ ئىسمائىلنىڭ مەرۋ قورغىنىنى قامال قىلىپ، قىش سوغۇقىدا قاتتىق تىترىشىپ يۈرگەن قوشۇنى ئون ئىككى مىڭدىن ئاشمايتتى. دېگەندەك، ئارقىغا يېتىراپ چېكىنگەن لەشكەرگە ئىچكىرىدە ئىسسىققىنا جايدا كۈچ توپلاپ ياتقان لەشكەر ھۇجۇم قىلسا، شەيبانىخاننىڭ غالىب چىقىشى مۇقەررەردەك تۇيۇلاتتى.

كېيىنكى يىللاردا شەيبانىخاننىڭ ئەڭ زور ئارزۇسى — شاھ ئىسمائىل ئۈستىدىن ئۈزۈل - كېسىل غەلىبە قىلىش ئىدى. «خەلىفەئى رەھمان» دەپ ئېلان قىلىنغان شەيبانىخان مۇسۇلمان ئالەمگە يېگانە دىنىي رەھبەر بولۇش نىيىتىدە ئىدى. ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا شىئە مەزھىپىنى دۆلەت دىنى قىلىپ كۆتۈرگەن شاھ ئىسمائىل سەپەۋىي بولسا ئۆزىنى «ساھىبى زامان» دەپ ئېلان قىلغانىدى. دېمەك، ئۇمۇ مۇسۇلمان ئالەمگە رەھبەر بولۇشقا ئۇرۇناتتى. «بىر غىلاپقا ئىككى قىلىچ سىغمايدۇ، مۇسۇلمان ئالەم-گە يا مەن رەھبەر بولۇشۇم كېرەك ياكى شاھ ئىسمائىل!» — شەيبانىخان شۇ تونۇش ئاساسىدا شاھ ئىسمائىل بىلەن بۇلتۇر ئەستايىدىل تۇتۇشماقچى بولدى. ھىراتتىن ئەللىك مىڭ قوشۇن بىلەن ئىراننىڭ كىرمان ۋە گۇرگان شەھەرلىرىگىچە باستۇرۇپ باردى. شۇ چاغدا شاھ ئىسمائىل غەربتىكى تۈرك سۇلتانى بايازىد بىلەن جەڭ قىلىپ يۈرگەنىدى. گۇرگاندا ۋە خۇسۇسەن كىرماندا شىئەلەر ھەرىكىتى ناھايىتى ئەۋجىگە چىققانىدى. شەيبانىخان بۇ شەھەرلەردىكى شىئەلەرنىڭ باشلىقلىرىنى رەھىمسىز قەتل قىلدۇردى، ئۇ-

لارنىڭ مەسچىت ۋە زىيارەتگاھلىرىنى بۇزدۇردى، مال ـ مۈلۈكلىرىنى تالاتقۇزدى. بۇنىڭ ھەممىسى شىئەلەر پېشۋاسى شاھ ئىسمائىلنى غەزەپلەنـدۈرۈشى ۋە دەرھال جەڭگە ئاتلاندۇرۇشى كېرەك ئىدى. شۇ چاغدا ھەل قىلغۇچ جەڭ بولسا شەيبانىخانىنىڭ غالىب چىقىشى مۇقەررەر ئىدى، چۈنكى شاھ ئىسمائىلنىڭ يىرىم كۈچى تۈرك سۇلتانى بىلەن ئۇرۇشتا بەند ئىدى. بۇنى شاھنىڭ ئۆزىمۇ سەزگەن بولسا كېرەك، شۇڭا ھەممە ئەلمىنى ئىچىگە يۇتۇپ، شەيبانىخانغا ياخشى مۇئامىلە قىلدى. مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇنى ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراساننىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى، دەپ تەن ئالدى ۋە ئوتتۇرىدىكى ئاداۋەتنى ئۇرۇشسىز بىر تەرەپ قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

تۆمۈر سۇلتان، ئەبەيدۇللا سۇلتانلار شاھ ئەلچىسىگە ئىلاجى بارىچە ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى، ئۇنىڭغا تاتلىق گەپلەرنى قىلىپ، شاھقا سوۋغاـسالاملار ئەۋەتىپ، ئۇنى سەمەرقەندتىكى سۇلتان ئەلى مىرزا ۋە تاشكەنتتەـكى مەھمۇدخاندەك غەپلەتتە قالدۇرۇشنى ، كېيىن پەيتى كەلگەندە ئاشۇـلارغا ئوخشىتىپ يوق قىلىۋېتىشنى خالايتتى. لېكىن، ئوتتۇرىدا دىنىي مەزھەپ نىزاسى ئەجدىھاغا ئوخشاش ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى. شەيبانىخان خۇراساندا تۇرغان ئۆز قوشۇنىنىڭ شىئەلەر تەسىرى بىلەن شۇ ئەجدىھاـنىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىشىدىن قورقىدۇ، «دىن ۋە ئىمان يولىدا مۇرەسسە يوق، كىمكى شىئەلەرگە قول بەرسە، دىنىدىن چىقىپ رافىزىي بولىدۇ» دېگەن گەپنى كۆپ تەكرارلايتتى. ئەمدى ئەگەر شەيبانىخان ئوغلى ۋە جىيەنىنىڭ سۆزىگە كىرىپ، شاھ ئىسمائىلنى تەن ئالسا، ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلىدە بولسا، شۇنىڭ بىلەن شىئە مەزھىپىنى تەن ئالغان بولمامدۇ؟ ئادەملەر: «خانىمىزنىڭ ئۆزىمۇ رافىزىيلىك يولىغا كىرىۋاتىدۇ!» دېمەمدۇ؟ ياق! شەيبانىخان ئۆزىنىڭ پاك ئېتىقادىغا داغ چۈشۈرۈشنى خالىمايدۇ! ئۇنىڭچە، غەيرىي دىندىكىلەردىنمۇ رافىزىيلىق يامان. چۈنكى، غەيرىي دىندىكىلەر تېخى مۇسۇلمانچىلىقتىن بىخەۋەر، رافىزىيلار بولسا ئاۋۋال مۇسۇلمان بولغان، كېيىن چاھارىيارلار نامىغا خىيانەت قىلىپ، ئۇلاردىن يۈز ئۆرگەن. شەيبانىخان بۇنداق ئادەملەرگە شەپقەتسىز مۇناسىۋەتتە بولۇـ

شى كېرەك. شۇ پىكىر ئاساسىدا ئۇ شاھ ئەلچىسىنى ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قايتۇردى. شاھنىڭ مەكتۇپىغا بولسا ئاسمانۇ پەلەكتە تۇرۇپ جاۋاب يازدى. «سەن بىر شەيخنىڭ ئوغلىسەن، تاجۇتەختنى ساڭا كىم قويۇپتۇ، بىلىڭگە قەلەندەرلىك كاشكولىنى① باغلاپ، قەلەندەرلىكنى قىلساڭچۇ!» دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا كاشكول ۋە ھاسا «سوۋغا» قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن شاھ ئىسمائىل تۈرك سۇلتانى بىلەن سۈلھ تۈزدى - دە، شەيبانىخانغا قارشى جەڭگە تەييارلىنىشقا باشلىدى. خاننىڭ كېرماندىكى شىئە مەسچىتلىرىنى بۇزدۇرغىنى ئۈستىگە ئەمدى شاھ ئىسمائىلنىڭ ئەلچىسىنى ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قايتۇرغىنى قوشۇلۇپ، شەيبانىخاندىن قىساس ئېلىشنى خالىغۇچىلارنىڭ سانى كۆپىيىپ كەتتى.

شۇ مەزگىللەردە ماۋەرائۇننەھردىمۇ تەشۋىشلىك خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. كۆچمەنچى سۇلتانلار زۇلمىغا چىدىيالمىغان تاشكەنت، پەرغانە، بۇخارا ئاھالىسى ئىسيان كۆتۈرۈشتى. نارازىلىق قوزغىلىشى سەمەرقەندتىمۇ، ھىساردىمۇ بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان شەيبانىخان ھىراتتىكى قوشۇنلىرىدىن ئوتتۇز مىڭنى ماۋەرائۇننەھردىكى سۇلتانلارغا ياردەمگە ئەۋەتتى. بۇ توپىلاڭلارنىڭ سەۋەبىنى بىلىشكە ئەۋەتىلگەن مەخسۇس كىشىلەر تۈركىستان، ھىسار ۋە بۇخارا سۇلتانلىرىنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق يولىغا ماڭغانلىقلىرىنى ئېنىقلاپ كېلىشتى. شەيبانىخان ئۈچ يىلدىن بۇيان ھىراتتا ياشىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ يىراقتا ئىكەنلىكىدىن پايدىلانغان سۇلتانلار ئۆزلىرىنى ئۆزى خان - ئۆزى بەگ بىلىپ ئىش ئېلىپ بارماقتا ئىدى. جاسۇسلار ئۇلارنىڭ ئىغۋا گەپلىرىنىمۇ شەيبانىخانغا يەتكۈزۈپ تۇراتتى. خۇسۇسەن، ئەبەيدۇللا سۇلتان، كۆچكۈنچى خان ۋە ھەمزە سۇلتانلار شەيبانىخاننىڭ شاھ ئىسمائىل بىلەن قالتىس سىياسەت ئېلىپ بېرىۋاتقىنىدىن نارازى ئىدى. «جەڭنى بىز قىلىمىز، غەلىبىنى بىز كەلتۈرىمىز، خانىمىز پەقەت ياش قىزلارنى نىكاھىغا ئېلىپ لەززەتلىنىشنى بىلىدۇ، ھېچقايسىمىزنىڭ مەسلىھىتىنى ئالمايدۇ، شۇنداق بولغاچقا بىزمۇ بۇ يەردە خالىغىنىمىزچە

① كاشكول — مەخسۇس قەلەندەرلىك تورۋىسى.

دەۋر سۇرەيلى ـ دە!» سۇلتانلارنىڭ بۇ گەپلىرى شەيبانىخاننىڭ غەزىپىنى ئەۋجىگە چىقاردى. ئۇ ئىچكى نىزالارنى بىر زەربە بىلەن بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى ـ دە، ئەبەيدۇللا سۇلتاننى بۇخارا ھاكىملىقىدىن، كۆچكۈنچى خاننى تۈركىستان ھاكىملىقىدىن، ھەمزە سۇلتاننى ھىسار ھاكىملىقىدىن ئېلىپ تاشلىدى ۋە ئۇلارنىڭ ئورۇنلىرىغا باشقا ئىشەنچلىك ئادەملەرنى قويدى. ئەلۋەتتە، بۇ كەسكىن تەدبىر خان قوشۇنى ئارىسىدا چوڭ ئابرۇيغا ئىگە بولغان ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە ھەمزە سۇلتانلارنىڭ تەرەپدارلىرىنى قاتتىق نارازى قىلدى.

ماۋەرائۇننەھردىكى توپىلاڭلار ۋە خان سارىيىدىكى ئىچكى نىزالاردىن خەۋەر تاپقان شاھ ئىسمائىل بۇ قۇلاي پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېلىشقا ئىنتىلدى. ئادەتتە، چوڭ ھەربىي يۈرۈشلەر باھار ۋە ياز ئايلىرىدا باشلىناتتى. شەيبانىخانمۇ شاھنىڭ ھۇجۇمىنى «بولسا، قىش ئۆتكەندىن كېيىن بولار» دەپ ئويلايتتى. ئۇ ۋاقىتقىچە ماۋەرائۇننەھرگە ماڭدۇرۇلغان ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇن ھىراتقا قايتىپ ئۈلگۈرۈشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن، شاھ ئىسمائىلنىڭ خان كۈتمىگەن كەچ كۈز مەزگىلىدە ھىرات ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقىنى مەلۇم بولدى. خۇراساندا شەيبانىخاندىن نارازى ئادەملەر ناھايىتى كۆپ، شاھ ئىسمائىل يېقىنلاشسا ئۇلار باش كۆتۈرۈشى مۇقەررەر. خاننىڭ ئاساسىي كۈچلىرى بولسا ئامۇ دەرىيادىن نېرىدا. شەيبانىخان ئالدىراپ ـ تېنەپ مۇرغاب بويىغا — مەرۋ قورغىنىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

خاننىڭ بۇنداق چۆچۈپ چېكىنىشىنى ئۆزىنىڭ بويان كۆرمىگەن مەنسەپدارلىرى قاتتىق ئەندىشىگە چۈشۈشكە باشلىدى. شۇ چاغدا خان ئۇلارنىڭ ئۆپكىسىنى باسىدىغان بىر سەۋەب كۆرسەتتى: «مۇشۇ ساتقۇن رافىزىيلار يۇرتىدىن يىراقراق كەتكىنىمىز تۈزۈك، شاھ بىزگە ئەگىشىپ ماۋەرائۇننەھرگە يېقىنراق بارسۇن، ئۆزىمىزنىڭ پاك مەزھەپلىك سۈننىيلەر يۇرتىدىن مەدەت ئالىمىز. ئۇنىڭغىچە ئوتتۇز مىڭ لەشكەر يېتىپ كېلىپ قالىدۇ. بۇ شاھقا مەرۋدە قاپقان قۇرۇپ، تۇمشۇقىدىن ئىلىندۇرىمىز!»

خاننىڭ بۇ پىلانىنى بارلىق مۇلازىملىرى ۋە مەنسەپدارلىرى دەرھال

«دانا تەدبىر» دەپ ماختاشتى. بىراق، ئۇلار مەرۋ قەلئەسىدە تىقىلىپ تۇرغان مەزگىللىرىدە شاھ ئىسمائىل قورغاننى قامال قىلىپ، شەيبانىخانغا قارىتىپ دارىتمىلاپ مەكتۇپلار يوللىدى: «خان ئەۋەتكەن ھاسىنى تايىنىپ، قەلەندەرلىك كاشكولنى بېلىمىزگە باغلاپ كەلدۇق، قېنى ئەمدى خاندا يۈرەك بولسا قورغاندىن چىقسۇن، شەيخنىڭ ئوغلى بىلەن بەل تۇتۇشسۇن» دېگەن زەھەرخەندە گەپلەر شەيبانىخاننىڭ ئىززەت ـ نەپسىگە قانچىلىك قاتتىق تەگسىمۇ، ئۇ چىشىنى ـ چىشىغا چىشلەپ، ھەپتىلەر داۋامىدا قورغاندا ئولتۇردى. ئۇ تەجرىبىلىك لەشكەربېشى سۈپىتىدە شۇنى ياخشى بىلەتتىكى، يىگىرمە تۆت ياشلىق شاھ ئىسمائىل قانچە قىلسىمۇ، بەربىر قىش سوغۇقى ۋە شۇۋىرغانلىرى ئۇنى ئىسسىق جاي ئىزدەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ئوچۇق ھاۋادا تىترەپ يۈرگەن ئەسكەرلەر قولى قوۋۇشتۇرۇشقا كەلمەي دۇگدىيىپ چېكىنىشكە باشلىسا، مانا شۇ چاغدا شەيبانىخان ئىسسىق قورغاندا كۈچ توپلاپ ياتقان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ چىقىدۇ. ئۇنىڭغىچە ئەلۋەتتە ماۋەرائۇننەھردىكى لەشكەرمۇ كېلىپ قالىدۇ. ئىككى تەرەپتىن بېرىلگەن زەربە شاھ ئىسمائىلنى يوق قىلىشى ئېنىق. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ئىرانمۇ شەيبانىخاننىڭكى بولىدۇ. ئۇ ياقتىن باغدادقا ۋە مەككە، مەدىنىگە يول ئېچىلىدۇ... شەيبانىخان ھەقىقەتەن پۈتۈن مۇسۇلمان ئالىمىگە خەلىفەئى رەھمان ۋە ئىسكەندەرىي سانىي بولىدۇ!...

خاننىڭ بۇ شېرىن ئۈمىدلىرىنى پەقەت بىرنەرسىگە كېچىكتۈرۈپ تۇرماقتا ئىدى. چاپارمەن كەينىدىن چاپارمەن ئەۋەتىپ، ماۋەرائۇننەھردىكى قوشۇننى چاپسانراق مەرۋگە يېتىپ كېلىشكە ئۈندەۋاتقان بولسىمۇ، ئوتتۇز مىڭ لەشكەر ھامان ئامۇ دەرياسىنىڭ نېرىسىدا مىسلداپ يۈرەتتى. خان بۇ مىسلداشنىڭ سەۋەبىنى بىلەتتى. قوشۇندا ھېلىمۇ ئەبەيدۇللا سۇلتان ۋە ھەمزە سۇلتانلارنىڭ تەسىرى زور. ئۇلار ھاكىملىقتىن چۈشۈرۈلگەنلىكى ئۈچۈن خاندىن تولىمۇ خاپا. «مانا ئەمدى خان ھەزرىتىمىز بىزسىز جەڭ قىلىپ كۆرسۇن!» دەپ ئۆپكىلىشىپ يۈرۈپتۇ.

«لېكىن، مەن بولمىسام ھەممىڭ ئىتنىڭ كۈچۈكىدەك خار بولۇپ ئۆلىسەنغۇ! — ئىچىدە سۇلتانلارنى سۆكەتتى شەيبانىخان، — ھازىر

پۈتۈن دۆلىتىمىز، پۈتۈن سۇلالىمىز خەۋپ ئاستىدا تۇرسا، ھالبۇكى بۇنى بايقىمىساڭلار؟ سەن ئىتلار تېخى كۆرىشىسەن، مۇشۇ قامالدىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلساق، ھەممىڭنى قىلغىنىڭغا پۇشايمان قىلدۇرىمەن».

شۇۋىرغانلىق، سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە شاھ ئىسمائىل خانغا مەكـتۇپ يوللاپ، ئۇنىڭ قورغاندىن چىقمىغىنىنى قورقۇنچاقلىق، دەپ ئاتىدى، باھاردا يەنە قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى، كېيىن مەرۋىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى مەھمۇدى دېگەن قىشلاق تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى.

شەيبانىخان ئون بەش مىڭ قوشۇننى دەرھال ئاتلاندۇردى. ئۈچ يۈزچە نەۋكىرىنى قەلئەدە قورۇقچىلىق قىلىش ئۈچۈن قالدۇردى ـ دە، قالغانلىرىنى قورغان دەرۋازىلىرىدىن تاشقىرىغا باشلاپ چىقتى. يىراقتا شاھ ئەسكەرلىرى چېدىر ۋە ئوتاقلىرىنى ھارۋىلارغا بېسىپ، تەرتىپسىز رەۋىشتە چېكىنىپ كېتىپ باراتتى.

شەيبانىخان ئېگىز بىر جايغا چىقىپ، ئامۇ دەريا تەرىپىگە ئۇزۇن تىكىلىپ قارىدى. قېنى ئەمدى ھېلىقى ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇنى يېتىپ كەلسە! لېكىن، شۇ تەرەپتىن ئېتىنى چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەن قوشۇننىڭ تېخىچە ئامۇ دەريانىڭ نېرىسىدا يۈرگەنلىكىنى ئېيتتى.

شاھ ئىسمائىل ئەسكەرلىرى داۋاملىق چېكىنىپ كېتىپ باراتتى. شەيبانىخان شۇنداق قولاي پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويسۇنمۇ؟ ئادەملەر: «خان قورقۇنچاقلىق قىلغان، بولمىسا ئۇنىڭ قوشۇنى شاھنىڭكىدىن كۆپ ئىدى، دادىل ھۇجۇم قىلسا يېڭەتتى» دېيىشمەمدۇ؟ خاننىڭ ئىككىلىنىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن موللا ئابدۇرەھىم شۇۋىرغاندا لەۋلىرى كۆكىرىپ، ئىلتىـماس قىلدى:

— ھەزرىتىم، بىز ئۇلۇغ جېنىگىزنى خەۋپ ـ خەتەردىن يىراقراق تۇتۇشىمىز لازىم. ماۋەرائۇننەھردىن كېلىدىغان قوشۇننى كۈتەيلى.

خان قەھرى بىلەن سورىدى:

— قېنى ئاشۇ قوشۇن! قېنى؟!

— قىش ـ زىمىستاندا دەريادىن ئۆتۈش مۈشكۈل. بىراق، ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن تۆمۈر سۇلتانلار ھايال قىلمايلا كېلىپ قالىدۇ.

— شاھ ئىسمائىل تەبرىزگە يەتكەندە كېلەمدۇ؟ ئەگەر بۇ ئىت سۇلتانلار خالىسا ئاللىقاچان يېتىپ كەلمەسمىدى؟ ئۇلار قەستەن مېنى يالغۇز تاشلاپ قويدى! «ھەممە غەلىبىنى بىز قولغا كىرگۈزىمىز!» دەپ ماختىنار ئىمىش، ئەبلەخلەر! مەن بولمىسام غەلىبىنى چۈشىدىمۇ كۆرۈش-مەيتتى.

— ھەق سۆزنى ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم!

— مەن مانا مۇشۇ شۇڭقارلىرىم بىلەن ئېرىشكەنمەن پۈتۈن غەلىبى-لەرگە! — شەيبانىخان شۇنداق دېدى ـ دە، جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرغان ئون تۆت مىڭدىن ئارتۇق كىشىلىك قوشۇننىڭ سېپى ئارىسىغا ئات چاپتۇرۇپ كىردى:

— شۇڭقارلىرىم، دۈشمەننىڭ سېپى بۇزۇلۇپ چېكىنگىنىنى كۆردۈڭ-لار. ئۇلار سان جەھەتتىنمۇ بىزدىن ئاز! ئۆزلىرى سوغۇقتا تىترەپ ھالىدىن كەتكەن. مەن ئىشىنىمەن، ئاللاھۇتائالا بىزگە يەنە بىر چوڭ غەلىبىنى ئىنئام ئەتكۈسىدۇر! مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ روھى پاك سۈن-نىي مەزھىپىدىكىلەرنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگۈسىدۇر! پاك چاھارىيارلار مەدەتكارىڭىزلەر بولسۇن، شۇڭقارلىرىم. دۈشمەن ئۆز سەپلىرىنى قايتا تۈزەپ ئۈلگۈرمەستىن يېتىپ بېرىڭلار! خۇدا ئۆز ئامىتىڭلارنى بەرسۇن! ئامىن ئاللاھۇئەكبەر!

مىڭلاپ ئاۋازلارنىڭ:

— ئاللاھۇئەكبەر!

— ئاللاھۇئەكبەر! — بۇ ئاۋاز پۈتۈن سەپ بويلاپ تاقالدى.

كۆپەكبىي ۋە قەمبەربىيلەر ئالدىدا، شەيبانىخان قوشۇننىڭ ئوتتۇرد-سىدىراق، قىزىلباشلارنىڭ كەينىدىن ئات چاپتۇرۇپ كېتىشتى.

بۇرۇن خانغا ئېنىق ئاخباراتلار بېرىپ تۇرىدىغان مەخسۇس ئادەملەر بۇ قېتىم شاھ ئىسمائىلنىڭ يالغاندىن چېكىنىۋاتقانلىقىنى ۋە ھەربىي نەيرەڭ ئىشلەتمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلمەي قالغاندى.

شاھ ئىسمائىل مەرۋنى قامال قىلىش ئۈچۈن ئەسكەرلىرىنىڭ ئازراق بىر قىسمىنى باشلاپ بارغاندى. ئۇنىڭ يەنە يىگىرمە مىڭ كىشىلىك

خىللانغان ئەسكەرلىرى مەرۋدىن يىگىرمە چاقىرىمچە نېرىراقتىكى قۇم دۆڭلەر كەينىگە پىستىرما قىلىپ قويۇلغانىدى.

بۇنداق ھەربىي نەيرەڭنى شەيبانىخاننىڭ ئۆزى ئون ئىككى يىل بۇرۇن بۇخارانىڭ قارىكۆل شەھىرىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىسيانچىلارغا قارشى ئىشلەتكەنىدى. ئۇمۇ قوشۇنىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى قارىكۆلنىڭ شەرقىدىكى پاناھ جايلارغا مۆكتۈرۈپ قويۇپ، ئازغىنا ئەسكىرى بىلەن ھۇجۇمغا بارغانىدى، قەلئە ئىچىدىكى ئىسيانچىلار دۈشمەننىڭ ئازلىقىدىن دادىللىشىپ سىرتىغا چىققانىدى. شۇ چاغدا خاننىڭ قوشۇنى قەستەن پاتىپاراق بولۇپ قاچقان، ئىسيانچىلار بولسا ئۇلارنى «يەڭدۇق» دەپ، كەينىدىن قوغلىغانىدى. بىراق، قەلئەدىن بەش ـ ئالتە چاقىرىم يىراقلاش-قاندىن كېيىن پىستىرمىدىكى خان ئەسكەرلىرى يامراپ چىققان ۋە ئىسيان-چىلارنى قىرىپ تاشلىغانىدى. كېيىن شەيبانىخان قەلئە ئىچىدە قالغانلارنى-مۇ ئومۇمىيۈزلۈك قەتل قىلىپ، قارىكۆلنىڭ ئات بازىرىدا ئادەم كاللىسىدىن چوڭ مۇنار ياساتقانىدى.

ھازىر ئۆز كۈچىگە ئارتۇقچە ئىشەنگەن شەيبانىخان بۇ ھىيلىنى باشقا لەشكەر بېشلىرىنىڭ ئۇنىڭغىمۇ ئىشلىتىشلىرى مۇمكىنلىكىنى خىيالىغا كەل-تۈرمىگەنىدى. شاھ ئىسمائىلنىڭ مەرۋگە كۆرۈنۈش بەرگەن ئون مىڭچە كىشىلىك قوشۇنى مەھمۇدى دېگەن جايدا مۇرغاب دەرياسى ئۈستىگە قۇرۇلغان كۆۋرۈكتىن ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۆتۈپ كەتتى. شاھ ئىسمائىل گويا بۇ كۆۋرۈكنى ھىمايە قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۈچ يۈزچە ئەسكەر قالدۇرغانىدى. شەيبانىخان كۆۋرۈككە يېقىنلىشىش بىلەن، بۇ ئۈچ يۈز قىزىلباش يالغاندىن ھېچنىمىگە قارىماي قاچتى. دەريادىن پەقەت شۇ كۆۋرۈك ئارقىلىق ئۆتۈش مۇمكىن ئىدى. ھەر ئىككى قىرغاق ئېگىز يار، كېچىك يوق، بۇنىڭ ئۈستىگە قىشتىكى دەريانىڭ سۈيى ناھايىتى سوغۇق، توڭلاپ قېلىش ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. شەيبانىخاننىڭ پۈتۈن قوشۇنى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ بولغۇچە شاھ ئىسمائىلنىڭ پىستىرمىدا ياتقان كۈچلىرى ئۆزىنى سەزدۈرمىدى. شەيبانىخان يىراقتا «قېچىپ كېتىۋاتقان» شاھ ئىسمائىل قوشۇنىنىڭ ئىزىدىن چۈشۈپ، كۆۋرۈكتىن ئازراق يىراقلاشقاند-

دىن كېيىن پېشتىرمىدا ياتقان كۆچلەر بىردىنلا مەيدانغا چىقتى. ئوقلاپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر خان ئەسكەرلىرى ئۈستىگە توساتتىن ئوق ياغدۇردى، تۆت ئەتراپنى قىزىلباشلار قاپلاپ كەتتى.

شەيبانىخان ئۆزىنىڭ قارىكۆلدە ئىشلەتكەن ھەربىي ھىيلىسىنى ئەمدى ئەسلىدى ــ دە، ئارقىدا قالغان كۆۋرۈككە قاراپ چېكىندى. ئاسما ياغاچ كۆۋرۈك ئاللىقاچان بۇزۇپ تاشلانغانىدى. چېكىنىپ بارغان قوشۇننىڭ بىر قىسمى ياردىن دەرياغا غۇلاپ چۈشتى. دەريانى ئاتلىقلار ۋە ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكى قاپلاپ كەتتى. خاننىڭ ئۆزى خىللانغان خاس نەۋكەرلىرى بىلەن ماللار قىشلايدىغان ئەتراپى يېپىق بىر قورۇغا كىردى. قورۇنى قىزىلباشلارنىڭ ئوت ھالقىسى ئورىۋالدى. خاننىڭ خاس نەۋكەرلىرى قىزىلباشلارنىڭ قورشاۋىدا ئۆلگەن ــ تىرىلگىنىگە قارىماي جەڭ قىلدى. قورا دەرۋازىنىڭ ئالدى، قورما تاملارنىڭ تېگى ھەر ئىككى تەرەپتىن قىرىلغانلارنىڭ جەسىتىگە تولۇپ كەتتى. خاننىڭ مۇداپىئەدە قاتتىق تۇرغىنىنى كۆرگەن شاھ ئىسمائىل زەمبىرەكلەرنى قورۇنىڭ ئەتراپىغا ئورناتقۇزۇپ، تامدىن ئاتلىدۇرۇپ ئوق ئاتقۇزۇشقا باشلىدى.

زەمبىرەكنىڭ گۈلدۈرلىشىدىن ئۈركىگەن، يارىدار بولۇپ جان تالاشقان ئاتلار بىر ــ بىرىنى ئۇرۇپ، يىقىتىپ، ئۆزىنى ئۇياقتىن ــ بۇياققا تاشلاشقا باشلىدى. قورۇ ئىچىدە دەھشەتلىك قىستا ــ قىستاڭ، نېرى تارت ــ بېرى تارت، توپىلاڭ باشلاندى. شەيبانىخان قولىدىكى قىلىچ بىلەن ئادەملىرىگە ۋارقىراپ، توپىلاڭنى باسماقچى بولۇۋاتقاندا توپنىڭ تاش ئوقلىرىدىن بىرى خان مىنگەن ئاتنىڭ بېشىغا كېلىپ تەگدى. ئات سەنتۈرۈلۈپ بىر يېنىغا يىقىلدى ــ دە، ئىگىسىنىمۇ يەرگە ئېتىۋەتتى. شەيبانىخان ئايىغىنى ئۈزەڭگىدىن چىقىرىشقا ئۈلگۈرەلمىدى، بىر ئايىغى ئاتنىڭ تېگىدە قالدى. شۇ زامات يەنە بىر ئات سۈرۈنۈپ يىقىلدى ــ دە، كۆكسى بىلەن خاننىڭ كۆكرىكىدىن بېسىۋالدى. شەيبانىخان قوۋۇرغىلىرى سۇنۇپ، گەۋدىسى ئېزىلىپ، نەپەس ئالالماي قالدى ــ دە، ھوشىدىن كەتتى.

جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن خاننى تونۇيدىغان قىزىلباش بەگلەردىن

بىرى ئۇنىڭ جەسىتىنى دۆۋىلىشىپ ياتقان ئات ۋە ئادەم ئۆلۈكلىرى ئارىسىدىن ئاران ئىزدەپ تاپتى. ئابدۇرەھىم تۈركىستانىي، مەنسۇر باخشى كۆتۈرگۈچى ۋە باشقا ناھايىتى كۆپ مۇلازىملار، نەۋكەرلەرمۇ خاننىڭ نېرى- بېرىسىدا ئۆلۈپ ياتاتتى.

غالىبلار شەيبانىخاننىڭ بېشىنى كېسىپ نەيزىگە سانجىدى ـ دە، شاھ ئىسمائىل مىنىپ تۇرغان ئاتنىڭ ئايىغى ئاستىغا ئەكېلىپ تاشلىدى. كېيىن قىزىلباشلار شەيبانىخان قىرغان شىئەلەر ئىنتىقامى ئۈچۈن ئۇنىڭ كېسىك بېشىدىن تېرىسىنى شىلىپ ئېلىپ ئىچىگە سامان تىقتى. غەربتە شىئەلەرنى سۈرگۈن قىلىۋاتقان ۋە شاھ ئىسمائىلغا ئەلەم قىلغان سۈننىيپەرەسلەردىن يەنە بىرى — تۈرك سۇلتانى بايازىد ئىدى. شاھ ئىسمائىل شەيبانىخاننىڭ سامان تىقىلغان بېشىنى تۈرك سۇلتانىغا «مەن بىلەن قەستلەشكەن سۈننىيلەر قانداق ئەھۋالغا چۈشۈشىنى كۆرۈپ قوي!» دېگەن مەنىدە «سوۋغا» قىلىپ ئەۋەتتى.

سۈننىي بىلەن شىئە دۈشمەنلىكى شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىدىكى قىزىلباشلار بۇنىڭغىمۇ قانائەت قىلماي، شەيبانىخاننىڭ باش سۆڭىكىنى ئالتۇن قاپلىتىپ ئۇنىڭدىن مەي ئىچىدىغان قاچا ياسىدى.①

قۇندۇز. سەمەرقەند. ئىككى قىلىچ ئوتتۇرىسىدا

1

زەر پۆپۈكلەر بىلەن بېزەلگەن ئاق تۆگىنىڭ ئۈستىدە مەلىكىلەر ئولتۇرىدىغان مەخمەل سايىۋەنلىك كاجىۋادا خانزادە بېگىم توققۇز ياشلىق ئوغلى خۇررەمشاھ بىلەن بەلختىن تاغ ئېشىپ، سۇ كېچىپ قۇندۇزغا

---

① ئەقىلگە سىغمىشى قىيىن بولغان بۇ تەپسىلاتلار شاھ ئىسمائىلنىڭ دۈشمەنلىرى تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلسا مۇبالىغە قىلىنغان دەپ ئويلاش مۇمكىن ئىدى. لېكىن، بۇ تەپسىلاتلار شاھ ئىسمائىلنىڭ خەيرخاھلىرى يازغان «تارىخىي ئالەم ئارايى ئابباسىي» دا ۋە خاندەمىرنىڭ «ھەبىب ئۇسسىيەرى» دىمۇ يېزىلغان.

كېتىپ باراتتى. بېگىمنى بەش ـ ئالتە كېنىزەكلىرى، خىزمەتكارلىرى ۋە يۈزگە يېقىن شاھ نەۋكەرلىرى قوغداپ كەلمەكتە ئىدى.

شەيبانىخاندىن شەپقەتسىز ئۆچ ئالغان شاھ ئىسمائىلنىڭ خاننىڭ مەرۋىدە ئەسىر چۈشكەن خوتۇنلىرىدىن بىرى بابىر مىرزىنىڭ ھەدىسى ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى. مەرۋىدىكى ۋەقەلەرنى قۇندۇزدا تۇرۇپ ئاڭلىغان بابىر شاھ ئىسمائىلغا مەخسۇس مەكتۇپ يوللاپ، ئۇنى شەيبانىخان ئۈستىدىن ئېرىشكەن زور غەلىبىسى بىلەن تەبرىكلىگەندىن كېيىن، خان ھەرىمىدىكى ئېگىچىسى خانزادە بېگىمنى قەست قىلماستىن قۇندۇزغا ماڭدۇرۇۋېتىشىنى ئىلتىماس قىلغانىدى.

بابىرنى شەيبانىخان بىلەن دادىل ئېلىشقانلىقى ئۈچۈن ھۆرمەت قىلىدىغان ئىسمائىل سەپەۋىي ئۇنى ئىتتىپاقداش قىلغۇسى كەلدى ـ دە، خانزادە بېگىمگە قوشۇپ، ئەڭ ئىشەنگەن كىشىلىرىدىن بىرى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىنى بابىر ھۇزۇرىغا ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى.

شاھنىڭ ئەلچىسى ۋە نەۋكەرلىرى پۈتۈن يول داۋامىدا خانزادە بېگىمنىمۇ، ئۇنىڭ ئوغلى ۋە كېنىزەكلىرىنىمۇ ئۆز ئادەملىرىدەك ئەستايىدىل ئاۋايلاپ ۋە قوغداپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئاياللار بىلەن مۇئامىلىدىكى ئەدەپلىرىنى، ئالىيجاناب ھۆرمەتلىرىنى بېگىم كۆپ قېتىم ھېس قىلدى. شاھ ئىسمائىلدىن باشقا پادىشاھ بولسا، شەيبانىخاندەك ئەشەددىي دۈشمەنىنىڭ نارەسىدە ئوغلىنى يوق قىلىۋېتىشى، خاننىڭ خوتۇنىنى ئۆز ھەرىمىنىڭ ئەسىرىگە ئايلاندۇرۇشى ياكى بىرەر بەگكە نىكاھلاپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى. شاھ ئىسمائىلنىڭ خانزادە بېگىمنى مەلىكىلەردەك ئىززەت ـ ئابرۇيى بىلەن، يېنىغا مۆتىۋەر ئەلچىلەرنى ۋە ئونلاپ نەۋكەرلەرنى قوشۇپ بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتكىنى، بۇ جەبىر تارتقان جۇۋاننىڭ قەلبىدە ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇلمايدىغان مىننەتدارلىق تۇيغۇسىنى ئويغاتقانىدى. خانزادە بېگىمنى پۈتۈن يول بويى سەگەكلەندۈرۈپ بېرىۋاتقان نامەلۇم خەۋپ گويا تولىمۇ چىرايلىق تاغلار ۋە ئورمانلاردا يوشۇرۇنۇپ تۇرغانغا ئوخشايتتى. قىش ئەمدى چىققان، تاغلاردا تېخى قار كۆپ. ئېگىز داۋانلاردىن، تار سايلاردىن

ئۆتۈۋاتقانلىرىدا خانزادە بېگىمنىڭ نەزىرىدە، تاغدىن كۆچكۈن چۈشۈپ، ھەممىسىنى بېسىپ قالىدىغاندەك بولاتتى. گۈلدۈرماملىق يامغۇرلار ياغقاندا سايلارنىڭ كەلكۈنلىرى بېگىمنىڭ يېنىدىكى ئوغۇلچىقنى ئاقتۇرۇپ كېتىدىغاندەك ۋەھىمە كەلتۈرەتتى. بىر كېچىسى ئامۇ دەرياسىنىڭ سول قىرغىقىدىكى ئورماننىڭ چېتىدىكى سۇربايتال دېگەن يەردە تۈنىدى. خانزادە بېگىم ئورماندا كېيىك ئوۋلاپ يۈرگەن يولۋاسلارنىڭ ھەيۋەتلىك ھۆركىرەشلىرىنى ئاڭلاپ، كېچىچە ئۇخلىيالماي چىقتى.

ئىلگىرى شەيبانىخاننىڭ ئۇكىسى — ناھايىتى نۇرغۇن خەتەرلىك جەڭلەردە ئۆلمىگەن مۇھەممەد سۇلتان مانا مۇشۇ قۇندۇزغا كەلگەندە قانداقتۇر يامان بەزگەككە ئۇچراپ، بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئۆلۈپ قالغان، كېيىن ئۇنى قارشىغا ئاپىرىپ كۆمۈشكەنىدى.

قۇندۇزغا يېقىنلاشقاندا، غورى دەرياسى قۇندۇز دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ ئامۇ دەرياسىغا قاراپ كەتكەن پۈتۈنلەي قومۇشلۇق، پاتقاق جايدا نەپەس ئېلىش ئېغىرلىشىپ، بىردىنلا ھاۋانىڭ نەملىكى كۈچىيىپ كەتتى. خانزادە بېگىم ئەمدى ئاشۇ يامان بەزگەكنى ئەسلەپ، ئوغۇلچىقىغا يەنە ئەنسىرەپ قاراپ قويدى. ئۇ ئىلگىرى «ئۆلگۈڭ كەلسە قۇندۇزغا بار» دېگەن ئافغانچە ماقالنى ئاڭلىغان ۋە بۇنى چاقچاق سۆز، دەپ كۈلگەنىدى. ئەمدى بۇ ماقال ئۇنىڭغا راستەك تۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىدىن كۆرە ئۆسمۈر بالىسىدىن — خان ھەرىمدە ئون يىل ئاسارەتتە ياشاپ تاپقان مانا شۇ يېگانە جانجىگىرىدىن ئەنسىرىدى. «ناۋادا بابىر مىرزا قۇندۇزدا بولمىسا، تاغ ئېشىپ ئەنجانغا كەتكەن بولسا ياكى كابۇلغا قايتقان بولسا، شۇ چاغدا نېمە قىلارمىز؟» دەيتتى خانزادە بېگىم ئۆزىچە. شۇ ئوي تەسىرىدە پامىر ۋە ھىندىقۇش تاغلىرى بىلەن قورشالغان، ئامۇ دەريا ۋە ئۇنىڭ شوخ تارماقلىرى بويىغا جايلاشقان قۇندۇز بوستانلىقى خانزادە بېگىمنىڭ كۆزىگە ناھايىتى ۋەھىملىك كۆرۈنەتتى.

كەچلىكى يول دەريادىن يىراقلىشىپ ئېگىزلىككە چىقىپ كېتىۋاتقاندا ئۇدۇلدىن بىر توپ قوراللىق كىشىلەر چىقىپ، ئۇلارنى توختاتتى. سوراپ-سۈرۈشتۈرۈشتىن كېيىن بۇلار بابىر تەرىپىدىن يوللارغا قويۇلغان قاراۋۇللار

ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى ــ دە، خانزادە بېگىم بىردىنلا يەڭگىللەشتى. قاراۋۇللارنىڭ باشلىقى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، ئۇلارنى قۇندۇزنىڭ ئېگىز بىر جايىدىكى قەلئەگە باشلاپ ماڭدى. ئەمدى ئەتراپ خانزادە بېگىمگە ئاللىقانداق باشقىچە كۆرۈنۈپ كەتتى. كۆپكۆك تاغلاردىن چىقىۋاتقان مەيىن شامال يۈزىنى يېقىملىق سىلاپ ئۆتتى. ئامۇ دەريا بويىدىكى ئورمانلارنىڭ يىراقتىن قانچىلىك گۈزەل كۆرۈنىدىغانلىقىنى ئۇ ئەمدى بايقىدى.

قۇندۇزنىڭ ئىلگىرىكى خانلىرى ھاۋالىق بىر جايغا قۇردۇرغان مۇستەھكەم قەلئە ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى قەسىرمۇ خانزادە بېگىمگە يىراقتىن خېلى چىرايلىق كۆرۈندى. بۇ قەسىر ئىچىدە ئۆزىنىڭ قەدىرلىك ئىنىسى بىلەن ئۇچرىششىنى ئويلىغاندا خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي تېز ــ تېز نەپەس ئالاتتى.

ئۇلارنى كۈتۈۋالغان مۇلازىملار خانزادە بېگىمنى ئوغلى ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە مېھمانخانىنىڭ ياخشى بېزەپ قويۇلغان ئالاھىدە ھۇجرىغا كىرگۈزۈپ قويدى ــ دە، بابىرغا خەۋەر بېرىش ئۈچۈن قورغاننىڭ تۆرىگە قاراپ كەتتى.

ئازدىن كېيىن خانزادە بېگىم ئولتۇرغان ھۇجرىنىڭ ئىشىكىدىن چىرايلىق ساقال ــ بۇرۇت قويغان ئوتتۇز ياشلاردىكى بىر يىگىت ئالدىراپ كىرىپ كەلدى. بېگىم ئۇنى بابىرنىڭ مۇلازىملىرىدىن، دەپ ئويلىدى، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، سالىمىنى قوبۇل قىلدى. يىگىت ئۇنىڭ قاراپ مىڭىپ كېلىۋېتىپ ئاۋازى تىترەپ:

— بېگىم، قەدىمىڭىز قۇتلۇق بولسۇن! — دېدى.

بۇ بابىر ئىدى. لېكىن، خانزادە بېگىم ئۇكىسىنى ساقال ــ بۇرۇت قويمىغان ئون توققۇز ياشلىق سىدامغىنا يىگىت قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى. ھازىر ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرغان كەڭ يەلكىلىك، ساقال ــ بۇرۇتى تەكشى قىرقىلغان يىگىتنىڭ كىيىملىرىمۇ شاھلارنىڭكىدەك ئەمەس ئىدى. بېشىدا بېزەلمىگەن ئاددىي كۈمۈش رەڭ سەللە، ئۇچىسىدا سۇس يېشىل بەقەسەم تون. بېگىم يەنە ئۇنى بابىرنىڭ بەگلىرىدىن بىرى، دەپ

ئويلىدى ــ دە، ھاياجانلىنىپ ئېيتقان سۆزلىرىگە ئېغىر ئېسقلىق بىلەن جاۋاب بەردى:
— قۇللۇق!
دىۋانىي خاستا يېزىپ ــ سىزىش ئىشلىرىنى قىلىپ ئولتۇرغان بابىر ئاچىسىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۆي كىيىمى بىلەن يۈگۈرۈپ كەلگەنىدى. خانزادە بېگىم بولسا تېخىچە ئۇكىسىنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ، ئىشىككە ئالاقزادە بولۇپ قارايتتى. بابىر ئاچىسىغا ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى. ئىشىك-تىن مۇھەممەد كۆكەلداش دېگەن مۇلازىم كىرگىنىدە بېگىم ئۇنىڭدىن:
— ئەمىرزادەم قېنى؟ — دەپ سورىدى.
مۇھەممەد كۆكەلداش ھەيران بولۇپ بابىرغا قارىدى. بابىر گەپ نېمىدە ئىكەنلىكىنى ئەمدى چۈشەندى ــ دە، تامىقىغا بىرنەرسە تىقىلىپ، ئاۋازى بوغۇلدى:
— مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ؟
— سىز... سىز...
— مەن بابىرمەن!
— ئەجەب؟!
— مەن سىزنىڭ ئىنىڭىزمەن! گۇناھكار ئىنىڭىز بابىر!
خانزادە بېگىم بابىرانە كۆزلەرنى، بابىرانە ئاۋازنى ئەمدى تونۇدى-دە، ئۆزىنى ئىنىسىنىڭ باغرىغا ئاتتى. قوللىرىنى يۈزى بىلەن بىللە بابىر-نىڭ كۆكسىگە باستى. بابىر ئاچىسىنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ سېغىنىش ۋە خۇشاللىق بىلەن ئېيتقان سۆزلىرىنى قۇلىقى بىلەن ئەمەس، گويا كۆكسى بىلەن ئاڭلىدى:
— بابىرجان، سىز... شۇ چاغدا مەندىن رەنجىگەنسىز! بىلىمەن، بېشىڭىزغا تەنە تاشلىرى ياغقان. مەن... ئېيتالمىغانىدىم. ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس، سىز ئۈچۈن...
— مەنمۇ بۇنى كېيىن بىلدىم. سىز مېنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىڭىزنى خانغا تۇتۇپ بەرگەن. مەن سىزگە ئۆمۈرۋايەت قەرزدارمەن!
— ئاشۇ قەرزلىرىڭىزنى مانا ئەمدى ئۈزدىڭىز، بابىرجان. بۇ نۆۋەت

مېنى سىز قۇتقۇلدۇردىڭىز! ئەگەر شاھ ئىسمائىلغا يازغان نامىڭىز بارمىسا، مېنىمۇ خان ھەرىمى بىلەن ئەسىر چۈشكەن ئاياللار قاتارىدا، بىرەر بەگ ياكى مۇلازىمغا تۇتقۇن قىلىپ بېرەتتى. شاھ ئىسمائىل سىز ئۈچۈن مېنى شۇنچىلىك ئىززەت - ئابرۇي بىلەن ئازاد قىلىپ، ئۇزىتىپ قويدى. سىزدەك ئىنىم بارلىقى ئۈچۈن خۇداغا مىڭ شۈكۈر قىلدىم!

خانزادە بېگىم يۈزىنى بابىرنىڭ كۆكسىدىن ئالدى - دە:

— ھەزرەت ئانام نەدە؟ — دېدى، — بۇلتۇر بىر شۇم خەۋەر ئاڭلىدىم، راستمۇ؟

— بەش يىل بۇرۇن... كېزىك كېسىلى بىلەن جان ئۈزدى. كابۇلنىڭ باغى نەۋرۇزىيىسگە قويدۇق.

— ۋاھ، ئەللىككىمۇ توشماي كېتىپتۇ - ھە!

— ماڭىمۇ شۇ تەرىپى ناھايىتى ئەلەم قىلدى! سەكسەنگە، توقسانغا كىرگەنلەر ئازمۇ؟

— ئانامنى غەم - قايغۇ تۈگەشتۈردى، ئەمىرزادەم! بىزنى دەپ ئاز كۆلپەت چەكتىمۇ؟

مۇھەممەد كۆكەلداش گەپنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى:

— تەقدىرگە چارە يوق، بېگىم، مانا بۈگۈن سىز پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىلەن يەنە تېپىشقانلىقىڭىز ئۈچۈن ھەزرەت ئانىڭىزنىڭ ئەرۋاھى شاد بولدۇ! قېنى ئولتۇرۇشسىلا، پاتىھە ئوقۇيلى.

زەرباپ كۆرپىلەر ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئارىدا تاشقىرىدىن بېگىمنى كۆرۈش ئۈچۈن كىرگەن قاسىمبەگ قاۋچىن قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ روھىغا بېغىشلاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدى.

كېيىن خانزادە بېگىم كېنىزەكلىرىنىڭ ئارىسىدا ھەممىنى جىمغىنا كۈزىتىپ ئولتۇرغان ئوغلى خۇررەمشاھنى شەرەتلەپ چاقىردى.

بالىنىڭ ئاق - سارغۇچ يۈزى، كۆزىنىڭ كۆكۈچرەكلىكى، قىسقا بويىنى ۋە شالاڭ قاشلىرى خۇددى شەيبانىخانىنىڭكىگە ئوخشايتتى. بابىر شەيبانىخانىنى كۆرمىگەن بولسىمۇ خانزادە بېگىم ئوغلىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇۋاتقاندا بالىنىڭ قىياپىتىدە خان ئاتىسىدىن مىراس قالغان ئالامەتلەرنى

ئېنىق كۆرگەندەك بولدى.

خۇررەمشاھ يەتتە ياشقا كىرە ـ كىرمەي ئاتىسى ئۇنى بەلخ ۋىلايىتىگە ھاكىم قىلىپ قويغانىدى. ھاكىملىقنى بالىغا تەربىيىچى قىلىپ بەلگىلەنگەن مەدھى سۇلتان قىلىسىمۇ، خۇررەمشاھ ئۆز ئۇدۇلىدا چوڭ ـ چوڭ ئادەملەر-نىڭ باش ئېگىپ تەزىم قىلىشلىرىغا خېلىلا ئۆگىنىپ قالغانىدى. خانزادە بېگىم ئوغلىغا بابۇرنى كۆرسىتىپ:

— تاغىڭىز مانا شۇ كىشى! — دېگەندە، خۇررەمشاھ بابۇرنىڭ خىيالىدىن ئۆتكەن نەرسىنى سېزىپ ياتسىرىدىمۇ ياكى ئۇنىڭ كىيىملىرى-نىڭ ئاددىيلىقىنى كۆرۈپ نەزىرىگە ئىلمىدىمۇ، خالار ـ خالىماس باش لىڭشىتىپ سالام بەردى، ئەمما تاغىسىغا يېقىن بارمىدى. شۇ چاغدا خانزادە بېگىم ئۇنى يەلكىسىدىن ئاستا ئىتتىرىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— ئېسىڭىزنى يىغىڭ، پادىشاھ بابۇر مىرزا ھۇزۇرىدىسىز! شاھ ئىسمائىل شۇ ھەزرەت ئۈچۈن سىزنى ئازاد قىلدى!

«پادىشاھ» ۋە «ھەزرەت» دېگەن سۆزلەردىن بالىنىڭ كۆزلىرى گويا پارلىداپ ئېچىلىپ كەتتى. شۇ چاغدا بابۇر جىيەنىنىڭ كۆزلىرى ئانىسىنىڭ-كىدەك چوڭ ـ چوڭ ئىكەنلىكىنى سەزدى.

تاجدارلار بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى ياخشى مەشىق قىلغان بالا ئەمدى تىزىنى گىلەمگە تىرەپ، بابۇرنىڭ ئۇدۇلىدا يۈكۈندى، كېيىن ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ، چۈچۈك تىل بىلەن:

— خان ھەزرىتىم، مەن سىزگە خىزمەتكە كەلدىم! — دېدى.

بابۇر ئۇنىڭ بۇرنىمۇ خانزادە بېگىمنىڭكىگە ئوخشاش قىرلىق ئىكەن-لىكىنى ئەمدى كۆردى ۋە بۇ بالىغا نىسبەتەن قەلبىدە تۇتۇن ئارىلاشقان ئوت يالقۇنىدەك مۇرەككەپ بىر ئىللىقلىق سەزدى.

— خىزمەتكە كەلگەن بولسىڭىز قوبۇل قىلدۇق، شاھزادە، — دېدى ـ دە، بالىنى قولىدىن تۇتۇپ، ئوڭ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى.

شۇ چاغدا تاشقىرىدىن ئەللىك ياشلاردىكى سېمىز ھەرەم بېكەسى تەزىم قىلىپ كىردى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، ماھىم بېگىم ئالىي نەسەب ئېگىچىڭىز

ھۇزۇرىغا كىلىشكە ئىجازەت سورىدى!

بابىر خانزادە بېگىمگە قاراپ سىرلىق بىر قىياپەتتە كۈلۈمسىرىدى كېيىن ھەرەم بېكەسىگە بۇيرۇدى:

— ئېيتىڭ، كەلسۇن! مىرزا ھۇمايۇنىمۇ ئالغاچ كەلسۇن.

بابىرنىڭ ياش خوتۇنى ماھىم بېگىم قېرى قاسىمبەگ ئولتۇرغان خانىغا كىرىشتىن ئەيمىنىپ كىپلەلمەيۋاتقانلىقىنى ھەممىسى سەزدى. قاسىمبەگ ۋە مۇھەممەد كۆكەلداش بابىردىن رۇخسەت ئېلىپ، ئاستا ئىشكتىن چىقىشتى.

مېھمانخانا ئالدىدا ئادەم كۆپ. مەرغىلانلىق خوجاكالانبەگ، ئۇنىڭ ئۇكىسى كىچىك خوجا، قۇۋالىق تاھىر قورچى قاتارلىق بىرمۇنچە كىشىلەر ۋەتىنىنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ كەلگەن خانزادە بېگىمنى كۆرمەكچى بولۇشاتتى، ئەمما ئىچكىرىگە كىرىشكە ئىككىلىنىپ تۇرۇشاتتى. قاسىمبەگ:

— ئاۋۋال ھەرەم ئەھلى بىلەن كۆرۈشسۇن، كېيىن سىلەرگىمۇ رۇخسەت سورارمىز، — دەپ ئۇلارنى تارقىتىۋەتتى.

2

شاپتۇل گۈللۈك يىپەك چاپىنى ئىنچىكە بېلىگە، نازۇك قەددى ـ قامىتىگە تولىمۇ ياراشقان بىر چوكان شاھزادىلارچە ياساندۇرۇلغان ئۈچ ياشلىق بالىنى قولىدىن يېتەكلەپ، ئىشىكتىن ئاستا كىرىپ كەلدى. بالىنىڭ يۈز ـ كۆزى بابىرغا ئوخشىشىنى خانزادە بېگىم بىر قاراشتىنلا سەزدى ـ دە، چاپسان ئورنىدىن تۇردى. ماھىم بېگىم كىلىنىلىك نازاكىتى بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. خانزادە بېگىم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاۋۋال يەلكىسىگە قوللىرىنى قويۇپ كۆرۈشتى، كېيىن چوكاننىڭ يۈزىدىكى نەپىس ئاق پەردىنى ئاستا كۆتۈرۈپ قارىدى ـ دە، ئۇنىڭدىكى ئاجايىپ بىر لاتاپەتنى يۈرەكتىن ھېس قىلىپ زوقى كەلدى، كېلىننى پېشانىسىدىن، كۆزلىرىدىن زوقلىنىپ سۆيدى، كېيىن خۇشاللىقىدىن پارلىغان يۈزىنى بابىرغا ئۆرىدى.

— مۇبارەك بولسۇن! بىر ـ بىرىڭلارغا ناھايىتىمۇ مۇناسىپ كېلىپ-سىلەر! بەختلىك بولۇڭلار!

كىچىككىنە ھۇمايۇن بىر قولى بىلەن ئانىسىنىڭ ئېتىكىدىن تۇتۇپ پەستىن يۇقىرىغا زوق بىلەن قاراپ تۇراتتى. خانزادە بېگىم ئۇنى كۆتۈرۈپ قولىغا ئالدى. بالا ھاممىسىنى بىرىنچى نۆۋەت كۆرۈۋاتقان بولسىمۇ، بۇ چىرايى ئىللىق ئايالنى كۆپتىن بۇيان بىلىدىغاندەك يېتىرقىمايتتى. خانزادە بېگىم بالىنىڭ دومباق يۈزىگە يۈزىنى قويۇپ ئەركىلەتكەندە ھۇمايۇن بۇنى ياقتۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى.

خانزادە بېگىم ئۇنى ئۆزىنىڭ ئوغلى ئالدىغا كۆتۈرۈپ ئېلىپ باردى-دە، يەرگە قويدى:

— قېنى، كىچىككىنە تاغا «چوك» جىيەن بىلەن تونۇشسىچۇ!

ئۈچ ياشلىق بابىرىيزادە بىلەن توققۇز ياشلىق شەيبانىيزادە ئاۋۋال بىر ـ بىرىگە جىم تىكىلىپ تۇرۇشتى. كېيىن ھۇمايۇن خۇررەمشاھنىڭ بېلىدىكى كىچىككىنە بېزەكلىك خەنجەرگە قىزىقىپ قول سوزدى. خۇررەمشاھ ئۇنىڭ قولىنى ئېلىپ كۆرۈشتى، ئەمما خەنجەرنى بەرگۈسى كەلمەي ئارقىغا چېكىندى. بۇنى كۆرگەن چوڭلار كۈلۈۋېتىشتى.

خانزادە بېگىمنىڭ بېشىدىن كەچكەن بارلىق دەھشەتلەر، قۇندۇز يولىدا ئۇنىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن نامەلۇم خەۋپ ـ خەتەرلەر مۇشۇ بىر خۇشال كۈلكە بىلەن گويا ئۆزۈن ئۆتمۈشكە ئايلاندى. خانزادە بېگىم ئەيمىنىپ تەبەسسۇم قىلىۋاتقان كېلىنىنى بىر يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئىككىن-چى يېنىدا چاقچاقلىشىپ بالىلارغا كۈلۈمسىرەۋاتقان بابىرنى كۆردى. ئېغىر ئايرىلىش يىللىرىدا ئاچا ـ ئۇكا ئىككىلىسى پەرزەنتلىك بولغانلىرى، بىر-بىرىگە دۈشمەن ئائىلىلەردىن چىققان بۇ بالىلارنىڭ ئەمدى گۆدەكلەرچە بىر پاكلىق بىلەن تونۇشۇۋاتقانلىقى قەھرىتان قىش كەينىدىن كەلگەن باھاردەك تولىمۇ يېقىملىق ئىدى.

خانزادە بېگىم كېلىنگە يەنە بىر قارىۋالدى ـ دە، كېيىن بابىرغا خۇشاللىق بىلەن قارىدى:

— تەلەي سىزگە كۈلۈپ قاراپتۇ، ئەمىرزادەم! ئۆزىڭىزگە بۇنچىلىك

مۇناسىپ مەلىكىنى قانداق ئۇچراتتىڭىز! ماھىم بېگىم، قەيەرلىكسىز؟
— خۇراسانلىق، ھەزرەت بېگىم.
ماھىم بېگىم بابىرغا «باغكوچا تېمىدىن گۈل تاشلىغىنىنى ئېيتىپ مېنى ئۇيالدۇرۇپ قويماڭ يەنە!» دەپ ئىلتىماس قىلغاندەك قارىۋالدى. بابىر ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىكى مەنىنى سېزىپ، زوق بىلەن كۈلۈمسىرىدى. كېيىن ماھىم بېگىمنىڭ ھۆسەيىن بايقاراغا قېرىنداشلىقى بارلىقىنى، ئاتىسى بۇنىڭدىن تۆت يىل بۇرۇن بەدىئۇز زامان مىرزا بىلەن چىقىشالماي غەزنىگە كېلىپ قالغىنىنى ئاچىسىغا ئېيتىپ بەردى. بابىر ماھىمنىڭ ئاتا ۋە ئاكىلىرىنى غەزنىدىن كابۇلغا تەكلىپ قىلغان، كېيىن بۇ يەردە ماھىم بىلەن يەنە كۆرۈشۈپ ئۇنىڭغا ئۆيلەنگەنىدى.
— ھىرات بىلەن مۇرغاب ئوتتۇرىسىدا ھەزرىتى جام دېگەن شەھەر بار، كۆرگەنمىدىڭىز؟ — سورىدى بابىر ئاچىسىدىن.
— كۆرگەن. ئۇلۇغ شائىر ئەھمەدىي جامىينىڭ نامىغا قويۇلغان.
— بېگىمنىڭ ئانا ئەۋلادلىرى ئەنە ئاشۇ ھەزرەت جامىغا قېرىنداش ئىكەن. ئۇستاز ئابدۇراھمان جامىي بىلەن بىر شەھەرلىك ئىكەن.
بابىر چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ قوشۇپ قويدى:
— بېگىمنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق شائىرپەرۋەر ۋە شېئىرشۇناسكى، جامىي بىلەن ناۋائىينىڭ بارلىق غەزەللىرىنى يادقا بىلىدۇ. ئەمما، بىز شېئىر يازساق تەنقىدچىلىك قىلىپ، نۇقسانىنى كۆرسىتىدۇ.
ماھىم ئېرىنىڭ چاقچىقىغا چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى:
— تەنقىدچى بولماي ئىلاجىم يوق، چۈنكى ھەزرىتىم مېنى كۆپ مۇبالىغە بىلەن تەرىپلىدى.
خانزادە بېگىم ئەر ـ خوتۇننىڭ چاقچاقچىلىقىدىن زوقلىنىپ كۈلدى:
— لېكىن، سىزنى قانچە مۇبالىغە بىلەن تەرىپلىسىمۇ ئاز!
— مىننەتدارمەن، ھەزرەت بېگىم! — ماھىم ئەمدى ھاياجانلىنىپ سۆزلىدى، — مەن سىزنىڭ جاسارىتىڭىزنى، پىدائىيلىقىڭىزنى ھەزرىتىمدىن ئاڭلاپ، ئۆزىڭىزنى كۆرۈش ئارزۇسىدا ئىدىم. تەڭرىمگە شۈكۈر، بۈگۈن شۇ ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئاشتى. ھەزرەت بېگىم، مەن سىزنى ئەپساندـ

ۋى بىر مەلىكە، دەپ ئويلايتتىم. بىراق، ئۆزىڭىزنى كۆردۈم. ئەمدى ئۆيىمىزنىڭ تۆرىمۇ، يۈرىكىمىزنىڭ قىتىمۇ سىزنىڭكى!

ماھىم بېگىمنىڭ بۇ گەپلىرىنى سەممىي ئىخلاس بىلەن ئېيتقىنىنى سەزگەن خانزادە بېگىم:

— بىزگە سىزدەك كېلىن بەرگەن تەڭرىمگە شۈكۈر! — دەپ قويدى.

خانزادە بېگىم بىردىنلا ئايشە بېگىمنى ئەسلىدى ۋە ئۇنى ماھىم بېگىمگە سېلىشتۇرۇپ كۆردى. «بىر ھېسابتا، بابىرجان ئاۋۋالقى خوتۇنى بىلەن ئاجرىشىپ كەتكىنىمۇ ياخشى بولغان ئىكەن» دەپ قويدى ئۆزىچە. كېيىن خان ھەرىمىدە ئۆزىنىڭ تارتقان ئازابلىرىنى ئەسلەپ كەتتى.

بابىر ئوتتۇز تۆت ياشلىق خانزادە بېگىمنىڭ چاچلىرىغا بىر تە- يېرىم ئاق ئارىلاپ قالغىنىنى كۆردى. شۇ تۇرۇشىدا ئاچىسى بابىرغا ئانىسىنىڭ تۇل قالغان ئوتتۇز يەتتە - ئوتتۇز سەككىز ياش چېغىنى ئەسلەتتى. خانزادە بېگىممۇ ئەمدى تۇل ئىدى. بابىر شۇنى ئويلىدى - دە:

— سىز مېنى دەپ كۆپ ئازاب تارتتىڭىز! — دېدى، — سىزنى ئامان - ئېسەن دەرگاھىمىزغا يەتكۈزگەن شاھ ئىسمائىلنىڭ ياخشىلىقىنى ھېچقاچان ئۇنتۇماسمەن!

شاھ ئىسمائىل تىلغا ئېلىنىشى بىلەن خانزادە بېگىمنىڭ چىرايى يەنە ئېچىلدى.

— شاھنىڭ تاجلىق خانىم دېگەن ياشقىنا، چىرايلىققىنا خوتۇنى بار ئىكەن، — دەپ ھېكايە قىلىشقا باشلىدى، — شۇ چوكان مېنى شاھنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى. «شاھ ئىسمائىل سۈننىي مەزھەپدىكى- لەرنى ئۆلتۈرۈپ، تېرىسىگە سامان تىقتۇرىدىكەن» دېگەن ۋەھىملىك گەپلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدىم. «قورقۇنچلۇق ئادەم بولسا كېرەك» دەپ تىترەپ، غاللداپ باردىم. قارىسام يىگىرمە تۆت - يىگىرمە بەش ياشلىق كېلىشكەن بىر يىگىت تەختتە ئولتۇرۇپتۇ. ساقال قويمىغان، يەقەت ئۇزۇن، ئىنچىكە بۇرۇتى بار. قوش بۇرۇن، كۆزلىرى چوڭ - چوڭ. ئازەربى تىلىدا سۆزلىدى، سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىگە چۈشەندىم. شىئەلەرنىڭ ئىماملىرى

بۇۋى پاتىمەنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان ئەمەسمۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئايال زاتىنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىدىكەن. مەن يولدىمۇ كۆپ سەزدىم.

— لېكىن، ئۆزىمىزدىمۇ ئىلگىرى ئاياللارغا ئېھتىرام كۈچلۈك بولغان، — دېدى بابىر، — سەمەرقەندتە بۇۋى خانىم ناملىق مەدرىس قۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ساراي مۇلۇك خانىم مەقبەرەسى، تۆمەن ئاقا مەقبەرەسى بار. ھىراتتا گۆھەر شاد بېگىم مەدرىسى مەشھۇر.

— بىلىمدىم، ئۇ زامانلاردا ئۇلۇغ مەنسەپدارلار كۆپ بولغانمۇ ياكى ئۇلار ئىلىم ـ سەنئەتكە تولىراق ئىشتىراك قىلغانمۇ؟ — دېدى ماھىم بېگىم ئېرىگە قاراپ، — ھازىر نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنداق ئەمەس ـ دە، ھەزرىتىم؟

— پەلەكنىڭ گەردىشى ئەجەب! — دېدى بابىر، — ئاياللارغا بولغان مۇناسىۋەت ھەممىشە ئىلىم ۋە سەنئەتكە بولغان مۇناسىۋەت بىلەن توغرا كېلىدۇ. ئىلىم ۋە سەنئەت نۇر چاچقان دەۋرلەردە ئاياللارنىڭ ھۆرمىتىمۇ يۇقىرى، چۈنكى ئىلىم ۋە سەنئەت ئاياللارنىڭ ئىشتىراكى بىلەنلا ئەستايىدىل يۈكسەلگەن. مەنىۋى چېكىنىش دەۋرلىرىدە ئالىملار ۋە سەنئەتكارلار قانچىلىك خار بولسا، ئاياللارمۇ شۇنچىلىك كەمسىتىلگەن ئىكەن.

— سىز ئېيتقان شۇ چېكىنىش ماۋەرائۇننەھرنى ئورىۋالغان، ھەزرىتىم! — دېدى خانزادە بېگىم، — كۆچمەنچى خان ۋە سۇلتانلار مەملىكەتنىڭ قۇرۇق گەۋدىسىنى ئىگىلىۋالغان. ئۇنىڭ روھى بىلەن ئىشلىرى يوق. ئۆلگەن ئادەمنىڭ ئەرۋاھىنى رەنجىتىش ئادالەتلىك ئەمەس. شەيبانىخان پارچىلىنىپ ياتقان ئۆلكىلەرنى بىرلەشتۈردى. سەمەرقەندتە ئۆز نامىغا مەدرىس قۇردۇردى. كوھاك[①]دەرياسىنىڭ ئۈستىگە كۆۋرۈك سالدۇردى. ساۋابلىق ئىشلىرى شۇ بولدى. لېكىن، ئالىملار ۋە سەنئەتكارلارغا مۇئامىلىسى قانداق قوپال بولسا، ئاياللارغىمۇ شۇنداق ئىدى. تۆمۈرىيلەرنىڭ ئاياللارنىڭ نامىغا مەدرىس ۋە مەقبەرەلەر قۇردۇرغىنىنى ئېيتسىڭىز غەزىپى كېلەتتى. ئۇنىڭچە، ئۇلۇغبەگ ئىلىم ۋە سەنئەتكە بېرىلىپ، دىن ۋە ئىماننى

① كوھاك — ھازىرقى زەرەپشان.

ئۇنتۇغانىمش، ئاياللارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ خەلقنىڭ ئەخلاقىنى بۇز-غانىمش. خان يازدۇرغان «شەيبانىينامە»، «نۇسرەتنامە» دېگەن كىتابلار-نىڭ بىرەرسىدىمۇ بىرەر ئايالنىڭ نامى تىلغا ئېلىنغان ئەمەس. شاھزادە ۋە سۇلتانلارنىڭ ئانىلىرى ياكى خوتۇنلىرى ھەققىدە سۆزلەش زۆرۈر بولۇپ قالسا، «پالانچىنىڭ قىزى»، «پالانچىنىڭ خوتۇنى» دەپ، پەقەت ئاتىسى ياكى ئېرىنىڭ نامىنى يازىدۇ. چۈنكى، ئاياللارنىڭ نامىنى نامەھرەم-لەر تىلغا ئالسا گۇناھ بولار ئىمىش! تېخى بۇ مەدرىس كۆرگەن ئىلىملىك خانىنىڭ دەۋرىدە بولغان ئىشلار. ھازىر تىرىك قالغانلىرىدا شۇ ئىلىممۇ يوق. پەقەت قوپال بىر كۈچ، يولدىن چىقىش ۋە خۇراپات. ئىلىم ۋە سەنئەت ئەھلى سۇلتانلار زۇلمىدىن قېچىپ، بىرى خۇراساندا، بىرى ئىستامبۇلغا كەتتى، بىرى كابۇلغا كەتتى. ئەمدى پۈتۈن ئۈمىدىمىز سىزدە، بابىرجان! سىز ماۋەرائۇننەھرنىڭ ئۇلۇغ روھىنى تۇرغۇزارسىز، ئىلىم ۋە مەرىپەت قۇياشىنى يۇرتىمىزغا قايتۇرۇپ ئېلىپ بارارسىز دەپ، يولىڭىزغا كۆز تىككەنلەر كۆپ!

بابىر ئاچىسىنىڭ ئېيتقانلىرى قۇرۇق گەپ ئەمەسلىكىنى بىلەتتى. شەيبانىخان ئۆلگەندىن كېيىن سەمەرقەندتىن، بۇخارادىن، تاشكەنتتىن بابىرغا مەخپىي خەتلەر ۋە چاپارمەنلەر كەلگەندى. كۆچمەنچى سۇلتانلار زۇلمىدىن بەزگەن ئادەملەر بابىرنى چاپسانراق يۇرتىغا قايتىشقا چاقىراتتى.

— ئۆتكەن ھەپتە ئەنجاندىن خۇش خەۋەر كەلدى، — دېدى بابىر ئاچىسىغا مەمنۇن قاراپ، — تاغا ئەۋلادىمىزدىن بولغان سەئىد مۇھەممەد دۇغلات پەرغانە ۋادىسىدىكى بارلىق خەيرخاھلىرىمىزنى ئەتراپىغا توپلاپتۇ ۋە كۆچمەنچى سۇلتانلارنى قوغلىۋېتىپتۇ. ماڭا «قارا تېگىن ئارقىلىق ئەنجانغا چاپسانراق يېتىپ كېلىڭ، ئاتا يۇرتىڭىز سىزگە مۇنتەزىر!» دەپ خەت يېزىپتۇ.

خانزادە بېگىم خۇشاللىق بىلەن:

— تەڭرىمىزگە مىڭ شۈكۈر! — دېدى.

— ھەزرىتىمنىڭ بىزنى كابۇلدىن قۇندۇزغا ئېلىپ كەلگەنلىكىنىڭ سەۋىبىمۇ، — دېدى ماھىم بېگىم ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — چاپسانراق

ۋەتىنىگە قايتماقچى!

— ئەنجانغىمۇ؟ — پىچىرلىدى خانزادە بېگىم ئىنىسىغا.

بابىر ئويچان كۆلۈمسىرەپ بېشىنى چايقىدى، ئۇ ئەنجانغا ئىشەنچلىك بىر كىشىسىنى ئەۋەتمەكچى، ئۆزى بولسا ھىسار ئارقىلىق سەمەرقەندكە يۈرۈش قىلماقچى ئىدى. لېكىن، بابىر ئۆزىنىڭ بۇ نىيىتىنى تارىخ سەھنە-سىدە پەيدا بولغان يېڭى بىر كۈچ — شاھ ئىسمائىل بىلەن كېلىشمەستىن ئەمەلگە ئاشۇرالماسلىقنى سېزىپ تۇراتتى. چۈنكى، شاھ ئىسمائىل كۆچ-مەنچى سۇلتانلارغا قارشى كۈرەشنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى ماۋەرائۇن-نەھردىن قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزمەكچى ئىدى. بۈگۈن خانزادە بېگىم بىلەن كەلگەن ئەلچىنىڭ قانداق نىيىتى بارلىقىنى بابىر تەخمىنەن بىلەتتى.

قارىماققا ئۇ شاھ ئىسمائىل تەكلىپ قىلغۇاتقان ئىتتىپاقنى رەت قىلىپ، ئەنجانغا ياكى سەمەرقەندكە ئۆزىچە يۈرۈش قىلسا، شاھ ئۇنىڭدىن ئاينىپ، شەيبانىيزادىلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشى مۇمكىن ئىدى. شەيبانىخان-نىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتان شاھقا ئەلچىلەر ۋە سوۋغىلار ئەۋەتىپ، مۇزاكىرە ئېلىپ بارغىنىدىن بابىر خەۋەردار ئىدى. بۇ ئىككى زور كۈچكە بابىرنىڭ يالغۇز تاقابىل تۇرالماسلىقى بولسا ئۆز - ئۆزىدىن ئايان ئىدى...

ئۇ ئاياللارغا بۇ مۇرەككەپ تېپىشماقلارنى ئېيتىپ ئولتۇرمىدى - دە، شاھ ئىسمائىلنىڭ شائىرلىقىدىن سۆز ئاچتى:

— مىرزاخان ماڭا شاھنىڭ شېئىرلىرىدىن ئەكېلىپ كۆرسەتتى، — دېدى ئاچىسىغا، — شېئىرىي تالانتى يۇقىرى، ئەزەربەيجان تۈركىيسىدە ناھايىتى چىرايلىق غەزەللەر يېزىپتۇ. يەنە كەمتەرلىك بىلەن «خاتائى» دېگەن تەخەللۇس تاللاپتۇ.

— چوڭ شائىرلىقى راست، — دېدى خانزادە بېگىم، — غەزەللىرىنى ئادەملەر قوشاق قىلىپ ئېيتقىنىنى ئاڭلىدىم. شاھ مېنى قوبۇل قىلغاندا «بابىر پادىشاھنىڭ شاھلىقىنىمۇ، شائىرلىقىنىمۇ ھۆرمەت قىلىمىز» دېدى. كېيىن ھەزرىتىمنىڭ ھىراتتا ئاغاڭغا سېلىنغان غەزەللىرىدىن ئىككى قۇرنى يادقا ئېيتىپ، «ناھايىتى ياخشى» دەپ قويدى.

بابىر شاھنىڭ بۇ ماختىشىدىن كۆڭلى ئېرىپ، ئىزا تارتىپراق:
— قايسى غەزەل ئىكەن؟ — دېدى.
خانزادە بېگىم بارماقلىرىنى لېۋىگە قويۇپ غەزەلنى سۆزمۇسۆز ئەسلەشكە تىرىشۋاتاتتى، ماھىم بېگىم ئۇنىڭغا ياردەملىشىشكە باشلىدى.
— «مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گۈلنىڭ غۇنچىسىدەك تەھ - بەتەھ قاندۇر» دەپ باشلىنامدۇ؟
— ھە، ھە، خۇددى شۇ! — دەپ خانزادە بېگىم ئىككىنچى قۇرنى ئۆزى ئېيتتى، — «ئەگەر يۈز مىڭ باھار ئۆلسە ئاچىلماغى نائىمكاندۇر».
— شاھقا بۇ مىسرالارنىڭ ياققىنى ئاساسسىز بولمىسا كېرەك، — دېدى بابىر، — ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش، ئاتىسىدىن ياش قالغانىكەن، سۈرگۈن بولۇپ كۆپ جاپا چەككەنىكەن. ماڭا ئۇنىڭ تارىخىنى مىرزاخان ئېيتىپ بەردى. ئەمدى شاھ ئىسمائىل دۇنيادا ئادالەت ئورناتماقچىمىش.
— ماڭىمۇ شۇنى ئېيتتى، — دېدى خانزادە بېگىم، — ئادالەتنى سۈننىيلەر ئون ئىككى ئىمام بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈۋەتكەن، دېدى. لېكىن، ئون ئىككىنچى ئىمام — ھەزرىتى مەھدى ئۆلمىگەنىمىش، ھازىر ئاسماندىن يەرگە چۈشۈپ، سۈننىيلەرنىڭ جازاسىنى بېرىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن شىئەلەر شاھنى «ساھىبى زامان» دەپ ئۇلۇغلايدىكەن.
بابىر بۇ ياسما ئېتىقادلاردىن ئاچچىقى كېلىپ، بېشىنى چايقاپ:
— تەئەججۈپ! — دەپ قويدى، — مەرھۇم شەيبانىخان ئۆزىنى «خەلىفەئى راھمان، ئىمامى زامان» دەپ يۈرۈپ، ئاخىرى نېمە بولدى؟ دىننى سىياسەتكە ئايلاندۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟
— لېكىن، شىئەلەر بىلەن سۈننىيلەرنىڭ ئاداۋىتى ئەسلىدە ھاكىمىيەت تالىشىشتىن كېلىپ چىققان ئەمەسمۇ، ھەزرىتىم؟ — دېدى ماھىم.
ئىسلام تارىخىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر سۈننىيلەر بىلەن شىئەلەرنىڭ قانلىق كۈرەشلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.
بۇ كۈرەش بابىر ياشىغان دەۋردىن سەل كەم توققۇز يۈز يىل ئاۋۋال مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ۋاپاتى بىلەن باشلانغانىدى. مۇھەممەد پەيغەمبەر

قۇرغان دۆلەتنى كىم باشقۇرۇش كېرەك؟
ئەڭ يېقىن قېرىنداشنى ۋارىس قىلىش تەرەپدارى بولغانلار ئەلىنى بىرىنچى خەلىفە قىلىپ كۆتۈرمەكچى ئىدى. چۈنكى، ئەلى پەيغەمبەرنىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى ئىدى ۋە ئۇنىڭ يېگانە پەرزەنتى بۈۋى پاتىمىگە ئۆيلەنگەنىدى. ئەمما، ئەلى چاھارىيارلار ئارىسىدا ئەڭ ياش ئىدى. قەبىلە ئۆدۈمى، يەنى سۈننەتكە بىنائەن ئەڭ يېشى ئەمەس، ئۇلۇغ ۋە ئابرۇيى يۇقىرى ئوتتاغىسى مۇسۇلمانلار دۇنياسىغا ئىگىدارچىلىق قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇ سەۋەبتىن قېرى ئەبۇبەكرنى بىرىنچى خەلىفە قىلىپ كۆتۈردى. ئەلىمۇ پەيغەمبەرنىڭ ئەڭ يېقىن تۆت ئەۋلادىنىڭ — چاھارىيارلارنىڭ بىرى دەپ تەن ئېلىندى، پەقەت يېشىغا قاراپ ئۇنى ئەبۇبەكر، ئۆمەر ۋە ئوسماندىن كېيىنكى تۆتىنچى ئورۇنغا قويدى.
دۈشمەنلىرى ئاۋۋال ئۆمەرنى، كېيىن ئوسماننى سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈشتى. ئاخىرى ئەلى خەلىفە بولدى. ئەمما، بەش يىل ئۆتەر ــ ئۆتمەي دۈشمەن تەرەپ قەستەن ئەلىنىمۇ ئۆلتۈردى.
ئەلى تەرەپدارلىرى ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغۇللىرى — بۈۋى پاتىمىدىن تۇغۇلغان ھەسەن ۋە ھۈسەيىننى مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ باشلىقى دەپ ئېلان قىلدى. ئەمما، ئىمام ھەسەن كېسەل بولۇپ ئۆلدى. ئىمام ھۈسەيىن كەربەلا دەشتىدە سۈننىيلەر بىلەن بولغان جەڭدە ھالاك بولدى. شۇنىڭ-دىن كېيىن خەلىپىلىك يەنە سۈننىيلەر قولىغا ئۆتتى ــ دە، ئەلىنىڭ ئەۋلادىغا مەنسۇپ بولغان بارلىق ئىماملار كەينىدىن ئۆلتۈرۈلۈ-ۋەردى. پەقەت ئون ئىككىنچى ئىمام مۇھەممەد ياش چېغىدا سىرلىق ئەھۋالدا يوقالدى. ئۇنىڭ ئۆلۈكى يا تىرىكى تېپىلمىدى. دۈشمەنلىرى ئۇنى ئوغرىلاپ كېتىپ ئۆلتۈردى، دەپ تەخمىن قىلىشسىمۇ، ئۇنىڭ تەرەپدارلى-رى خەلق ئارىسىدا «ئىمام مۇھەممەد ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن، بىر كۈن ئىمام مەھدى نامى بىلەن قايتىپ چۈشۈپ، دۇنيادا ئادالەت ئورنىتىدۇ» دېگەن دىنىي ئېتىقادنى تارقاتتى. ئادالەتسىزلىكتىن ئازاب تارتىپ يۈرگەن ناھايىتى كۆپ ساددا ئادەملەر بۇ سۆزگە ئىشىنىدۇ. شىئەلەر مۇسۇلمان ئالىمىدىكى بارلىق بەختسىزلىكلەرگە ئەلىدىن ئالدىنقى ئۈچ خەلىفىنى ۋە

ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنى سەۋەبچى قىلىپ كۆرسىتىشتى. سۈننىيلەر ئۇزاق ۋاقىت دۆلەت ئۈستىدە تۇرغان ۋە مۇسۇلمان دىنىنى ناھايىتى كۆپ مەملىكەتلەرگە تارقاتقان ھاكىم كۈچ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ زۇلۇملىرىدىن نارازى بولغان كۆپلىگەن ئالىملار، سەنئەتكارلار، دېھقانلار، كاسىپلار ۋە باشقا تۈرلۈك تەبىقە ۋەكىللىرىمۇ شىئەلەر تەرىپىگە ئۆتۈشتى. قەدىمىي مەدەنىيەت مەركىزى بولغان ئىران ۋە ئەزەربەيجاندا شىئەلەرنىڭ سۈننىيلەرگە قارشى كۈرىشى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ كەتتى. شاھ ئىسمائىل شىئەلەرنىڭ شۇ كۈرىشىدىن پايدىلىنىپ، دۆلەت ئۈستىگە چىقتى، تارىختا بىرىنچى نۆۋەت شىئە مەزھىپىنى چوڭ بىر دۆلەتنىڭ دىنىغا ئايلاندۇردى ۋە سۈننىيلەرگە قارشى غازات ئېلان قىلدى.

— راست، شىئە – سۈننىي ئاداۋىتى قانداق قان تۆكۈلۈشلەرگە سەۋەب بولغىنىنى مەن ھىراتتا كۆرۈپ قورقۇپ كەتتىم! — دېدى خانزادە بېگىم ۋە بىر ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بەردى.

مەرۋدىن كېيىن ھىرات قىزىلباشلار قولىغا ئۆتۈش بىلەن، بۇ يەردە شەيبانىخان دەۋرىدە چەكلەنگەن شىئەلەر قىساسچىلىق بىلەن باش كۆتۈردى. ئۇلار ھىراتتا شەيبانىخاننىڭ بارلىق ئىشلىرىغا پەتىۋا بەرگەن سەكسەن ياشلىق شەيخۇلئىسلام تەپتەزەنىنى شىئەلەرگە تۇتۇپ بەردى. شىئەلەر بوۋاينى كوچىغا — خالايىق ئارىسىغا سۆرەپ ئاچىقتى ۋە دەرھال سۈننىي مەزھىپىدىن شىئە مەزھىپىگە ئۆتۈشنى بۇيرۇدى. تەپتەزەنى بۇنىڭغا ئۇنىمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن شىئەلەر ئۇنى كوچىدىكى بىر دەرەخكە ئېسىپ ئۆلتۈردى ۋە جەسىتىنى دەرەخ بىللە كۆيدۈرۈۋەتتى.

بۇنى كۆرگەن خالىس ئادەملەر شىئە – سۈننىي دۈشمەنلىكىدىن بىزار بولۇپ، ئابدۇراھمان جامىي ھاياتلىقىدا يېزىپ كەتكەن ئۆتكۈر رۇبائىينى بىر – بىرىگە پىچىرلاپ ئېيتىشتى.

ئەي مۇغبەچەئى دەھر، بىدەھ جامىي مەيەم،
كى ئامەد زى نىزايى سۈننىيۇ شىئە قەيەم.
گويەندكى جامىيا، چى مەزھەب دارى؟

سەد شۈكۈركى، سەگى سۈننىيۇ خەرشئە نەيەم![1]

بۇ رۇبائىينىڭ سۆزلىرى ئىغىزدىن ـ ئىغىزغا ئۆتۈپ، شىئەلەرنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ بارىدۇ. بولۇپمۇ «شىئەنىڭ ئېشىكى» دېگەن ئىبارە ئۇلارنىڭ جېنىنى چىقىرىدۇ. قىزىلباشلار يولدىن چىققان ھىراتلىق شىئەلەر ۋە لۈكچەكلەر توپىنى ئابدۇراھمان جامىنىڭ مەقبەرەسىگە باشلاپ بارىدۇ. قەبرە ئۈستىگە قويۇلغان مەرمەر تاشنى قومۇرۇپ تاشلايدۇ. تاشقا ئويۇلغان «جامىي» سۆزىدىكى ئەرەبچە «جا»نىڭ چېكىتىنى ئۆچۈرۈپ «خا» شەكلىدە ھەرپىنىڭ يۇقىرىسىغا قويىدۇ. نەتىجىدە ئۇلۇغ شائىرنىڭ نامى «خامىي» دەپ ئوقۇلىدىغان بولىدۇ. جاھىللار بۇنىڭ بىلەنمۇ قانائەت قىلمايدۇ. جامىي مەقبەرەسىگە ناۋايى ئورناتقۇزغان زەر نەقىشلىق گۈزەل ئىشىكنى سۇندۇرۇپ، مەقبەرە بىلەن بىللە كۆيدۈرۈۋېتىدۇ.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان بابىر غەزەپ ئارىلاش ھەيران بولۇپ سورىدى:

— ئەجەبا شاھ ئىسمائىل شۇنداق جاھالەتكە يول قويغان بولسا؟

— مېنىڭ بىلىشىمچە، بۇ ئىشتىن شاھ بىخەۋەر قالغان. ھىراتتىكى مۇدھىش ئىشلارغا شاھنىڭ خوراسان بويىچە نائىبى نەجمى سانىي باشچىلىق قىلغان.

— قانداق بولسىمۇ ھەزرىتى جامىي مىلىك مەرتىۋە ھەقلىق: شىئە-سۈننىي نىزالىرى كۆڭۈلنى ئاينىتىدىغان دەرىجىدە خۇنۇك!... ۋاي ـ ۋاي، دۇنيانىڭ ئىشلىرى ھەمىشە چېگىش! تۇغقانلاردىنمۇ دوست ـ يار تاپالمىدىم. ئەمدى تەقدىر ماڭا شاھ ئىسمائىلدەك بىر مەرد، سېخىي، ئالىم دوست بەردى، دەپ خۇشال بولسام، بۇنىڭمۇ چاتاق ئىشلىرى بار ئىكەن.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ كۆڭلىگە چۈشكەن غەشلىكنى تارقاتقۇسى كېلىپ، كۈلۈمسىرەپ سۆزلىدى:

— گۈل تىكەنسىز بولمايدىكەن ـ دە، ھەزرىتىم!

---

[1] تەرجىمىسى:
ئەي دۇنيانىڭ ياش ئاتەشپەرەسى، ماڭا مەي ئىچىدىغان جامىنى،
بەر، سۈننىي ۋە شىئە نىزالىرىدىن قۇسقۇم كەلمەكتە.
دېيىشمە، ئەي جامىي، سەن قايسى مەزھەپتە سەن؟ يۈز شۈكۈركى.
سۈننىينىڭ ئىتى، شىئەنىڭ ئېشىكى ئەمەسمەن!

بابىر خوتۇننىڭ كۆلۈمسىرىگەن يۈزىگە تىكىلىپ قارىدى ــ دە، ئۆزىنىڭمۇ چىرايى ئېچىلىشقا باشلىدى. شۇنچە جۇدالىقلاردىن كېيىن سۆيۈملۈك ئاچىسى بىلەن يەنە ئۇچراشقىنى، بۇ خۇشاللىققا شاھ ئىسمائىل ئارقىلىق مۇيەسسەر بولغىنى تەكرار ئېسىگە چۈشتى.

قۇندۇزدا شەيبانىيزادىلەردىن ئىخلاسى قايتقان يىگىرمە مىڭ كىشىلىك قوشۇن موغۇل بەگلىرى باشچىلىقىدا بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەنلىكى ۋە ئۇنىڭ خىزمىتىگە ئۆتكەنلىكى يادىغا چۈشتى ــ دە، كۆڭلى يايراپ كەتتى. بابىر كۆزىنى ماھىم بېگىمدىن ئېلىپ ئاچىسىغا قارىدى:

— ئەمدى ھېچبىر گۈلنىڭ تىكىنىدىن قورقماسىمىز! گۈلى ئۈچۈن تىكىنىمۇ نائىلاج سۇغۇرۇلىدۇ، دېگەن ماقال بار... شاھ ئىسمائىل شۇنچىلىك ئادەمگەرچىلىك قىپتۇ، مەيلى!

بابىر ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ شاھتىن كەلگەن ئەلچى بىلەن ئۇچرىشىشى كېرەك ئىدى، ماھىم ئۇنى ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ باردى. بابىر ئىشكتىن چىقىۋېتىپ، خانزادە بېگىمنى قەيەرگە جايلاشتۇرۇش ۋە قانداق ئىززەتلەش ھەققىدە خوتۇنىغا كۆپ سۆزلەپ ئولتۇرمىدى ــ دە:

— ئېگىچىمنى ئانام ئورنىدا كۆرۈڭ! — دېدى. شۇ بىر ئېغىز گەپتىن ھەممە نەرسىنى چۈشەنگەن ماھىم:

— جېنىم بىلەن! — دەپ قولىنى كۆكسىگە قويدى، — سىزدىنمۇ بىر ئىلتىماس، ھەزرىتىم.

— خوش؟

— بىز تىكەن دەپ ئويلىغان نەرسىلەر زەھەرلىك تىغلار بولۇپ چىقمىسۇن. ئېھتىيات قىلىڭ!

بابىر خوتۇنىنىڭ ھەممە نەرسىگە پەمى يېتىدىغان زېرەك دوست ئىكەنلىكىنى يەنە بىر نۆۋەت سەزدى ــ دە، ئۇنىڭغا مېھرى ئېشىپ:

— خاتىرجەم بولۇڭ! — دېدى.

دىۋانخانىغا يېقىنلاشقاندا ئەلچىلەر بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ــ دە: «مال ــ دۇنيانى ئايىماسلىق كېرەك» دېگەن نىيەتنى كۆڭلىگە پۈكتى.

3

بابىرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ۋەلى خەزىنىچى بىساتىدا بار ئەڭ قىممەت باھا دۇر، گۆھەرلەردىن، بەدەخشان لەئىللىرىدىن، ئالتۇن بېزەكلىك كىيىملەردىن، كەم ئۇچرايدىغان تىغلار ۋە بۇيۇملاردىن شاھقا ئالاھىدە، ئۇنىڭ ئەلچىسىگە ئالاھىدە ئىنئاملارنى ھازىرلىدى. ساراي ئاشپەزلىرى باكاۋۇل ۋە ياساۋۇللىرى ئىككى كېچە ۋە ئىككى كۈندۈز يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، قۇندۇزدا تېخى مىسلى كۆرۈلمىگەن شاھانە زىياپەت ۋە بەزمىگە ھازىرلىق كۆردى. چوڭ زىياپەت ئۈچۈن ھىسار قويلىرىدىن يەتمىش - سەكسىنى سويۇلدى. تاغلاردىن، ئورمان ۋە دەريالاردىن ئوۋلاپ كېلىنگەن غازلار، كەكلىكلەر، كېيىكلەرنىڭ سانى بۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك ئىدى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ مېھماندارچىلىقلىرىنى كۆپ كۆرگەن ئادەملەردىن بىرى — بابىرنىڭ ئانا تەرەپ بىر نەۋرە قېرىندىشى، ئىلگىرىكى ئۆرەتۆپە ھاكىمىنىڭ ئوغلى مىرزاخان ئىدى. ئۇ بابىرغا بىرنەچچە قېتىم:

— شاھ ئەلچىلىرى ئىچىملىكسىز زىياپەتنى زىياپەت ئورنىدا كۆرمەيدۇ، — دەپ ئېيتتى.

بابىرنىڭ ئىشىك ئاغاسى قاسىمبەگ ئىچىملىكنى تولىمۇ يامان كۆرەتتى. بابىرنىڭ ئۆزىمۇ تېخى بەگلىرى بىلەن بىرەر قېتىم ئىچىملىك بەزمىسى ئۆتكۈزگەن ئەمەس، پەقەت كابۇلدا ماھىمگە ئۆيلەنگەندىن كېيىن خۇش بۇي ئىچىملىكلەردىن بىر - ئىككى نۆۋەت تېتىپ كۆرگەنىدى.

ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلىدە سىغماي تۇرغان خۇشاللىق بىلەن بىللە شاھ ئىسمائىلغا ۋە شىئەلەر بىلەن سۈننىيلەرنىڭ دۈشمەنلىك مۇناسىۋەتلىرىگە بېرىپ تاقىلىدىغان قانداقتۇر غەشلىك ۋە چىگىشلىك بار ئىدى. بۇ خەۋپنى بۇگۈن پەقەت مەي بىلەن تارقىتىش مۇمكىندەك كۆرۈنەتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى مېھمانلارنىڭ كۆڭلى ئۈچۈنمۇ بابىرنىڭ ئىچىشى زۆرۈر ئىدى.

ئۇنىڭ ئەمرى بىلەن قۇندۇزدىن تېپىش مۇمكىن بولغان ئەڭ تازا ئىچىملىكلەر، ئەڭ ئۆتكۈر مەيلەر تېپىپ كېلىندى.

رەڭدار كىمخابتىن زەر ياقىلىق چاپان كىيگەن ئۆسمۈر ساقىيلار ئالتۇن كوزىلاردىن ئالتۇن ـ كۈمۈش قەدەھلەرگە مەي قۇيۇپ، ئاۋۋال بابىرغا، كېيىن ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان شاھ ئەلچىسى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىغا، ئەلچىدىن نېرىراقتا يۈكۈنگەن مىرزاخانغا نۆۋەت بويىچە سۇندى.

زىياپەتكە بابىر تەرىپىدىن يۈزدىن ئارتۇق مەنسەپدارلار، بەگلەر ۋە مۇلازىملار قاتناشماقتا ئىدى. ئاۋۋالقى زىياپەتلەردە بابىردىن ۋە قاسىمبەگدىن يوشۇرۇپ مەي ئىچىدىغان كۆپچىلىك بەگلەر ئەمدى ئىچىملىك تولدۇرۇلغان قەدەھلەرنى قوللىرىدا بىمالال تۇتقان ھالدا بىر ـ بىرى بىلەن شوخ ـ شوخ كۆز ئۇرۇشتۇرۇپ، خۇشال ھىجىيىشاتتى ۋە پادىشاھنىڭ ئىشارىتىنى كۈتۈشەتتى. پەگادا كىچىك بەگلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان تاھىرمۇ قولىدىكى مەي تولدۇرۇلغان كۈمۈش قەدەھكە جانلىق بىرنەرسىگە قارىغاندەك ئېھتىيات بىلەن قاراپ قوياتتى.

مىرزاخان يېنىدىكى ئەلچىگە پىچىرلاپ ئىزاھ بەردى:

— ئالىي مېھمان، سىز غارايىپ بىر ھادىسىنىڭ گۇۋاھچىسى. بابىر پادىشاھنىڭ سارىيىدا بۈگۈن بىرىنچى قېتىم ئىچىملىك مەجلىسى!...

بېشىغا قىزىل ئوتىغاتلىق چوڭ سەللە ئورىغان، ساقىلى خېنە بىلەن بوياپ قىزارتىلغان قۇش بۇرۇتلۇق ئەلچى بابىرغا زوق بىلەن تىكىلدى.

بابىر قولىدىكى قەدەھنى ئۇچۇپ كېتىش ياكى چوقۇۋېلىشى مۇمكىن بولغان يات بىر قۇشتەك ئاۋايلاپ تۇتۇپ تۇراتتى. ئادەملەر ئۇنىڭ سۆزىنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئاۋازىنى رۇسلاپ سۆزلەشكە باشلىدى

— ئالىي زاتلار ئولتۇرغان سورۇندا، خۇشال كۈنلەردە ئۈزۈم سۈيىدىن ھالال ۋە پاكىز قىلىپ تەييارلانغان مەينى ئىچىش ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان ئادەتتۇر. ھاياتىمىزدا شادلىقتىن كۆرە غەم ـ غۇسسە كۆپرەك بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرغىچە ئىچىملىك مەجلىسىگە مەيلىمىز بولمىدى. ھىراتتا بەدىئۈز زامان مىرزا بىلەن مۇزەپپەر مىرزىدەك تاجدار قېرىنداشلىرىمىز بىز ئۈچۈن كاتتا بەزملەر ئۇيۇشتۇرۇپ مەي تەكلىپ قىلغانلىقى مەجلىس ئەھلىگە مەلۇم بولسا كېرەك. شۇ چاغدىمۇ بىز ئۆزرە

ئېيتىپ، ئىچىملىكتىن ئۆزىمىزنى تارتقانىدۇق، چۈنكى ئۇ مەزگىللەردە مەي ئىچىپ خۇرسەنچىلىك قىلغۇدەك شادىمان ئەمەس ئىدۇق. تەڭرىم بىزنى شاد ـ خۇرام كۆنۈلەرگە مانا ئەمدى يەتكۈزدى. بىز بۇ بەختلىك كۈنلەرگە شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىنىڭ شاراپىتى بىلەن يېتىشتۇق. بۈگۈنكى شاد-خۇراملىقنى بىزگە ئاتا قىلغان مېھمىنىمىز مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى جانابلىرى كەلتۈردى! شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ بىرىنچى ئىچىملىك مەجلىسىمىز شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە چەكسىز ئىشەنچ ۋە ئېھتىراملىرىمىزدىن كىچىك بىر نىشانە بولسۇن! بىرىنچى قەدەھىمىز بولسا شاھنىڭ مۆتىۋەر ئەلچىسى مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى جانابلىرىغا يۈكسەك ھۆرمىتىمىزنىڭ ئىسپاتى بولسۇن!

بۇ سۆزلەردىن كۆڭلى ئېرىپ، چوڭقۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن ئەلچى ئورنىدىن تۇرۇپ، بابۇرغا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. كېيىن جايىغا ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ئىچىملىكنى ئاخىرىغىچە سۈمۈردى.

پەستە ئولتۇرغان سازەندىلەر «سەرۋان نەما» كۈيىگە چېلىشقا باشلىدى. داستىخانغا كېپىك ۋە كەكلىك كاۋاپلىرى تارتىلدى. ئەڭ مەززىلىك تاماقلار ئارىسىدا يەنە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم مەي ئىچىلدى. ئادەملەر ئەمدى ئۆزلىرىنى بايىقىدىن خېلىلا ئەركىن سېزىشكە باشلىدى. ئويۇن ـ كۈلكە ئەۋجىگە چىقتى. خۇشال، شوخ كۈيلەر كەينىدىن يەنە قوشاقلار ئېيتىلدى. ئاخىرى، سۆز نۆۋىتى شاھ ئەلچىسىگە يېقىنلاشتى. شۇ چاغدا مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى يېنىدىكى مۇلازىمىغا بىرنېمە دەپ پىچىرلىدى. مۇلازىم بېشىنى لىڭشىتىپ، يان ئىشىكتىن چىقىپ كەتتى ـ دە، نۆۋەتتىكى يېقىملىق كۈي تۈگىگەن پەيتتە ئۈستىگە بىرنەچچە قەۋەت ئاق يىپەك يېپىلغان قانداقتۇر سوۋغىنى ئالتۇن پەتنۇسقا سېلىپ كۆتۈرۈپ كىردى.

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى شاھ ئىسمائىلنىڭ بابۇرغا ئەۋەتىلگەن مەكتۇپىنى ۋە ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىنئاملىرىنى كۈندۈزى تاپشۇرغانىدى. «بۇ يەنە نېمىكىن؟» دەپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئالتۇن پەتنۇسقا تىكىلىپ قارىدى. ئومۇمىي جىملىق ئىچىدە قىزىلباش بەگ پەتنۇستىكى سوۋغا بىلەن بابۇرنىڭ ئۇدۇلىغا تەزىم قىلىپ كەلدى. بابۇرغا يېقىن

ئۇلتۇرغان مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى:
— سۇلتان زاھىرىددىن مۇھەممەد بابىر باھادىر ھەزرەتلىرىنىڭ ساھىبى زامان شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە ئىنتايىن يۈكسەك، ئىنتايىن سەممىي ھۆرمىتى بارلىقىغا ھازىر بىزنىڭ ئىشەنچىمىز كامىل بولدى. شۇ سەۋەبتىن شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرى ئەۋەتكەن مۇقەددەس ئىنئامنى بابىر پادىشاھ ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرۇشۇمغا ئىجازەت قىلغايسىلەر!

ئەلچى ئالتۇن پەتنۇستىكى سوۋغىنىڭ ئۈستىدىكى يىپەك پەردىنى ئالدى، بابىر ياقۇت ۋە دۇر بىلەن بېزەلگەن نەپىس ئاق يىپەك سەللىنى كۆردى. سەللىنىڭ ئۈستىگە ئون ئىككى ئىمامنىڭ قېنىنى ئەسلىتىدىغان قىزىل ئۇتىغات قاداپ قويۇلغانىدى. سەللە خېلىلا چوڭ، بابىر سەللىنىڭ يۆگەملىرىنىڭ سانىمۇ شەھىد بولغان ئىماملاردەك ئون ئىككى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ بىلدى. شىئەلەرنىڭ ئېتىقادىغا بىنائەن، بۇ يۆگەملەرنىڭ ھەر بىرى بىر ئىمامنىڭ روھى ئۈچۈن مۇقەددەس ماكان ئىدى.

ئىچكەن ئىچىملىكتىن يۈزى قىزىرىپ، كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بابىر ئۆزىنىڭ مەنسەپدارلىرى ئارىسىدا پىچىر - پىچىر باشلانغىنىنى بايقىدى- دە، كۆلۈمسىرەپ قاسىمبەگ تەرەپكە قارىدى. ئەمما، قاسىمبەگ ۋە ئۇنىڭ نېرىسىدا ئولتۇرغان خوجا خەلىفە ناملىق شەيخۇلئىسلام ئالتۇن پەتنۇستى- كى دەستارغا يىرگىنىپ ۋە ھەتتا قورقۇپ قارىماقتا ئىدى.

چۈنكى، بابىرنىڭ ئۆزىمۇ، قاسىمبەگمۇ، زىياپەتتە ئولتۇرغان باشقا سۈننىي مەنسەپدارلارمۇ، مۇلازىملارمۇ چاھارىيارلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن باشلىرىغا تۆت يۆگەم قىلىنغان سەللە ئورايتتى. كىچىكلىكىدىن ئاللاتائالاغا، پەيغەمبەر ۋە چاھارىيارلارغا چەكسىز ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد روھىدا تەربىيىلەن- گەن ئادەملەر باشلىرىدىكى سەللىلىرىنىڭ تۆت ئورامىدا چاھارىيارنىڭ روھى ياشايدۇ، دەپ ئىشىنەتتى. شىئەلەر شۇ چاھارىيارلارنىڭ ئۈچىنى تەن ئالماي ھاقارەت قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ ئون ئىككى ئوراملىق سەللىسى بولسا ئەبۇبەكر، ئۆمەر ۋە ئوسمانلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا قارشى كۈرەشكەن شىئە ئىماملىرىنى ئۇلۇغلايتتى.

شىئەلىكنى مۇقەددەس چاھارىيارلاردىن يۈز ئۆرۈش، دىندىن چىقىپ،

رافىزىي بولۇش دەپ ئۆگەنگەن قىرى قاسىمبەگكە ئالتۇن پەتنۇستىكى سەللىنىڭ بىر خىل پارقىرىغان يىپەكى يىلان تېرىسىنىڭ پارقىرىشىدەك كۆرۈندى. قاسىمبەگنىڭ نەزىرىدە، سەللىگە قادالغان ياقۇتلارنىڭ يېنىشى زەھەرلىك يىلاننىڭ قانغا تولغان قىزغۇچ كۆزلىرىگە ئوخشايتتى.

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بابىرغا يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلدى. دە، شاھ ئىسمائىل شەخسەن ئۆزى ئەۋەتكەن مۇقەددەس سەللىنى قولىغا ئېلىپ بېشىغا كىيىشنى ئۆتۈنگەندىن ئىلتىماس قىلىشقا باشلىدى.

ئۇنلاپ كۆزلەر بابىرغا «قانداق قىلىدىكىن» دەپ تىكىلدى. قاسىم بەگ خوجا خەلىفىگە ئەندىشە بىلەن پىچىرلاپ:

— ھىيلە ـ مىكىر بىلەن ھەزرىتىمنى شىئە مەزھىپىگە ئۆتكۈزمەكچىمۇ؟ — دېگىنى بابىرنىڭ قۇلىقىغا چېلىندى.

بابىر ئەگەر شۇ سەللىنى بېشىغا كىيسە شىئە مەزھىپىگە ئۆتكەندەك كۆرۈنۈشى مۇمكىنلىكىنى ئەمدى بايقىدى. ئۇ ئىچكەن ئىچىملىكتىن خېلى كەيپ بولغاندىن. ھازىر ۋەزىيەت ئۇنىڭغا قاسىمبەگنىڭ قورقىنىدەك ۋەھىملىك تۇيۇلمايتتى. چاھاريارلارمۇ، ئون ئىككى ئىمامىمۇ بابىر ئۈچۈن بۇنىڭدىن توققۇز ئەسىر بۇرۇن ئۆتكەن تارىخىي شەخسلەر ئىدى. ئۇزاق ئۆتمۈشكە ئايلانغان قانلىق دۈشمەنلىكنى بۈگۈن داۋاملاشتۇرۇش كىمگە لازىم؟

قىزىلباش بەگ ھامان بابىرنىڭ ئۇدۇلىدا تىز پۈكۈپ، ئالتۇن پەتنۇستىكى سەللىنى ئۇنىڭغا تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. شاھ ئەلچىسى ئۇنىڭغا ئىلتىماس نەزىرى بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار ئارقىلىق شاھ ئىسمائىل گويا بابىرغا ياردەم قولىنى سوزۇپ تۇرۇپتۇ. بابىر بۇ قولنى قايتۇرسا، شاھ بىلەن ئارىنى ئۈزۈش كېرەك بولىدۇ. كېيىن شەيبانىيزادىلەر شاھ بىلەن ئىتتىپاق تۈزىدۇ ـ دە، بابىرنىڭ ۋەتەنگە قايتىدىغان يوللىرىنى يەنە ئېتىدۇ. بابىر بولسا ھازىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ۋەتەنگە قايتىشنى خالايدۇ. بۇ ئارزۇسى يولىدا تاغ كەلسە غاجىلاپ، سۇ كەلسە سۈمۈرۈپ ئۆتمەكچى بولىدۇ.

بابىر ئەلچىگە مۇلايىم كۆز تاشلاپ:

— شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىنىڭ ئىنئامى بىز ئۈچۈن ناھايىتىمۇ ئەزىز، — دېدى ۋە پەتنۇستىكى سەللىگە قول سوزماقچى بولدى.

شۇ چاغدا قاسىمبەگ ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىنلاشتۇرۇپ، ئېھتىيات بىلەن پىچىرلىدى:

— ھەزرىتىم، ھەرگىز بېشىڭىزغا كىيمەڭ! ھەرگىز!

بۇ سۆزلەر ئەلچىگىمۇ ئاڭلاندى ۋە ئۇنى رەنجىتكىنى ئۇزايى ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىدىن سېزىلدى.

سۇ قۇيۇۋەتكەندەك جىمجىتلىقتا بابىر مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىغا مۇلايىم كۆلۈمسىرەپ قارىدى:

— ئالىي مېھمىنىمىز ئىمامىيە①مەزھىپىدىندۇر، شۇنداقمۇ؟

ئەلچى تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى. بابىر يەنە شۇنداق مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى اۋاملاشتۇردى

— ئىمامىيەلەرمۇ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممەتلىرىمۇ؟

— ئەلھەمدۇلىللا! — ئەلچى دەرھال كەلىمە شاھادەتنى ئوقۇدى.

شۇنىڭدىن كېيىن بابىر قاسىمبەگ تەرەپكە ئۆرۈلدى:

— سىزمۇ مۇھەممەد ئۈممىتىمۇ، جانابى ئەمرۇل ئۈمەرا؟

قاسىمبەگمۇ كەلىمە شاھادەتنى ئوقۇدى ـ دە، ئاخىرىدا:

— ھەزرىتىم، سىزنى ئىلاھىم پاك چاھارىيارلار قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىسۇن! — دەپ قوشۇپ قويدى.

چاھارىيارلار تىلغا ئېلىنىشى بىلەن ئەلچىنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ، لېۋى ئەسەبىيلەرچە مىدىرلىدى.

— جانابىي مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى! — دېدى بابىر، — قۇرئانى شېرىفتە ئېيتىلغانكى «كۈللى مۇسلىمىنە ئىخۋەتۇن». يەنى، بارلىق مۇسۇلمانلار ئاكا ـ ئۇكىلاردۇر. بىز ھەممىمىز بىر دىندىمىز. دېمەك، ھەممىمىز ئاكا ـ ئۇكىلاردەك يېقىن بولۇشىمىز كېرەك. بىز سىزنىڭ مۇسۇلمانلىق ئېتىقادىڭىزنى ھۆرمەت قىلغىنىمىزدەك، سىزمۇ بىزنىڭ، —

① ئىمامىيە — شىئە مەزھىپىنىڭ رەسمىي نامى.

دەپ بـابىر ئـىككى قـولىنى يـېيىپ، بارلىق بەگ ۋە مۇلازىملارنى كۆرسەتتى، — مۇسۇلمانلىق ئېتىقادىمىزنى ھۆرمەت قىلىسىز دەپ ئىشىنىمىز.

ئەلچى ئەمدى بىرئاز يۇمشاپ ئۈستى - ئۈستىگە باش لىڭشىتتى:

— مۇشۇ مۇقەددەس سوۋغىمۇ بىزنىڭ سىلەرگە بۈيۈك ئېھتىرامىمىزنىڭ ئالامىتىدۇر!

بابىر ئەمدى قاسىمبەگكە يۈزلەندى:

— ھەزرىتى ئەلىنى سىز ۋە بىز ھەممە بېشىمىزغا ئېلىپ يۈرىمىز، شۇنداقمۇ؟

قاسىمبەگ سەللىسىدىكى تۆت ئورامنىڭ بىرى ھەزرىتى ئەلىنىڭ روھىغا ماكان ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— شۇنداق، ھەزرىتىم.

— مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ يېگانە پەرزەنتى بولغان بۈۋى پاتىمە بىز ئۈچۈنمۇ مۇقەددەس ۋالىدىدۇر، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق ھەزرىتىم!

— شۇنداق بولسا، ھەزرىتى ئەلى بىلەن بۈۋى پاتىمەنىڭ ئەزىز ئەۋلادلىرى بولغان ئىماملارنى بىزمۇ ئىززەتلىسەك، مۇسۇلمانچىلىققا توغرا كېلەمدۇ، يوقمۇ؟

بايا بابىرغا جان كۆيدۈرۈپ ھېلىقى سۆزنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىغان قاسىمبەگ پادىشاھنى نىيىتىدىن قايتۇرالماسلىقىنى، شاھنىڭ مەخسۇس بۇ سوۋغىسىنى بابىرنىڭ قوبۇل قىلماي ئىلاجى يوقلۇقىنى ئەمدى سەزدى. ئۇ كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا بابىرغا تەن بەرگەندەك بولۇپ، ئەسلىدە ئۇنى ياقلىغۇسى كېلىپ باش ئەگدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، سىز ھەقلىقسىز، قۇلىڭىزنى ئەدەپسىزلىكىم ئۈچۈن ئەپۇ قىلىڭ!

بابىر قاسىمبەگكە مەمنۇن كۆز يۈگۈرتۈپ:

— ئۆزرىڭىز ماقۇل، — دېدى، كېيىن سەللە سېلىنغان ئېغىر پەتنۇسنى تۇتۇپ تۇرۇۋېرىپ قوللىرى تېلىپ كەتكەن قىزىلباش بەگ

تەرەپكە ئۆرۈلدى. بابىر سەللىنى دادىل ھەرىكەت بىلەن ئىككى قوللاپ پەتنۇستىن ئالغاندا، ئۇنىڭ ئونلاپ بەگ ۋە مۇلازىملىرى ۋەھىمە بىلەن: «ۋاھ!» دەۋېتىشتى. بابىر سەللىنى قولىدا تۇتقان ھالدا:

— شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرى ئۆزىنىڭ مۇبارەك قولى بىلەن ئەۋەتكەن بۇ سوۋغىنى بىز كۆزىمىزگە سۈرىمىز! — دېدى - دە، سەللىنى كۆزىگە ۋە پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ ئالدى.

مۇھەممەد ئىشىك ئاغاسىنىڭ يۈزى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى:

— مىننەتدارمەن، پادىشاھ ھەزرەتلىرى، مىننەتدارمەن!

لېكىن، بابىرنىڭ بەگ ۋە مۇلازىملىرى ئارىسىدا، خۇسۇسەن، يېقىندا ئۇنىڭغا كېلىپ قوشۇلغان موغۇل بەگلىرى ئارىسىدا ھەيرانلىق، قورقۇش ۋە رەنجىش ئاھاڭلىرىدا بىر خىل شاۋ - شۇۋ ئاڭلاندى. بۇ شاۋ - شۇۋدىن قاسىمبەگنىڭ رەڭگى ئاقىرىپ كەتتى. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بولسا بابىرنى شىئە مەزھىپىگە ئۆتكۈزۈپ، چوڭ غەلىبىگە ئېرىشكەندەك خۇشاللىنىپ سۆزلىدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، بىز ئۈمىد قىلىمىزكى، سىز شاھ ھەزرەتلىرىنىڭ بۈيۈك مەدەتلىرى بىلەن يەنە سەمەرقەند تەختىگە چىققىنىڭىزدا ئەزىز بېشىڭىزدا شۇ مۇقەددەس سەللىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولارمىز!

— ئەگەر بىزنى سىز ئېيتقان بەختىيار كۈنگە يەتكۈزسە، بۇ سەللىنى تاج ئورنىدا كىيىمىز. شاھ ئىسمائىل ھەزرەتلىرىگە مۇشۇ ئەھدىمىزنى يېرىپ ئېيتقايسىز!

بۇ سۆزلەردىن كېيىن موغۇل بەگلىرى ئارىسىدىكى ئەسەبىي شاۋ-شۇۋلار يەنە كۈچەيدى. شاھ ئەلچىسى بولسا بابىرنىڭ دادىل ئادەم ئىكەنلىكىگە، شاھ ئىسمائىل بىلەن مۇستەھكەم ئىتتىپاق تۈزۈش ئۈچۈن سۈننىيپەرەس بەگلىرىنىڭ ھەرقانداق قارشىلىقلىرىنى يېڭىپ ئۆتۈش مۇمكىنلىكىگە ئىشەندى. مانا شۇ ئىشەنچ بابىرنىڭ شاھ ئەلچىسى بىلەن ئەتىسى ئېلىپ بارغان مۇزاكىرىلىرىنى خېلى يەڭگىللەشتۈردى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشتىن مەقسىتى، ماۋەرا-ئۇننەھرگە ئۇنىڭ بىلەن بىللە قوشۇن تارتىپ بېرىش ۋە شەيبانىيزادىلەرنى

بىرلىكتە تارمار قىلىش ئىدى. بابىر شەيبانىيزادىلەر ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشنى ھەرقانچە خالىسىمۇ، ماۋەرائۇننەھرگە ئۆز قوشۇنى بىلەن مۇستەقىل كىرىپ بېرىشنى ئويلايتتى. چۈنكى، ئەگەر ئۇ ئاساسىي غەلىبىنى ئۆزى مۇستەقىل قولغا كىرگۈزمىسە، ۋەتىنىگە ئابرۇيى بىلەن قايتالماسلىقىنى، دۈشمەنلىرى ئۇنىڭغا «شاھ ئىسمائىلنىڭ نەيزىسىگە مىنىپ كىرىپ كەلدى!» دەپ تاپا ــ تەنە قىلىشنى سېزىپ تۇراتتى.

بابىر شاھ ئىسمائىلنىڭ مەرۋەدە ئېرىشكەن غەلىبىسى يېتەرلىك ئىكەنلىكىنى، ئەمدى ئۇلارنىڭ دەم ئېلىشى كېرەكلىكىنى، شەيبانىيزادىلەرنى ھىساردىن، ئاندىن سەمەرقەندتىن قوغلاپ چىقىرىشنى بابىرنىڭ زىممىسىگە ئېلىشى كېرەكلىكىنى ئەلچىگە قايتا ــ قايتا ئېيتىپ باقتى. لېكىن، شاھ ئىسمائىلمۇ سەمەرقەندكە ئىنتىلمەكتە ئىدى. ئەگەر ئۇنىڭ بۇ ئىنتىلىشى ئەمەلگە ئاشمىسا، بابىر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشنىڭ ئەھمىيىتى قالمايتتى. ئەلچىنىڭ سۆزىدىن بۇنى سەزگەن بابىر مۇزاكىرىنى باشقا يۆنىلىشكە بۇرىدى.

شاھ ئىسمائىلنىڭ ئەسكەرلىرى تاغ يوللىرىدا قىينىلىپ، مىڭلاپ چاقىرىم ئارتۇق يول يۈرۈپ، قۇندۇز ۋە ھىسارغا كېلىپ يۈرۈشىنىڭ نېمە ھاجىتى؟ شاھ قوشۇنى كارۋان يولى بىلەن تېرمىز ۋە بايسۇن ئارقىلىق سەمەرقەندكە قاراپ ئاتلانسۇن. بابىر بولسا ھازىر ھىسارغا يېقىن تۇرۇپتۇ. بىر ھۇجۇم بىلەن ھىسارنى كۆچمەنچى سۇلتانلار قولىدىن تارتىپ ئېلىشقا كۈچى يېتىدۇ. كېيىن ئۇ سەمەرقەندكە جەنۇب تەرەپتىن يول ئاچىدۇ ۋە شاھ ئىسمائىلنىڭ قوشۇنى بىلەن شەھرىسەبز، قارشى ئەتراپلىرىدا ئۇچرىشىدۇ.

مەنتىقە جەھەتتىن ئاساسلىق بولغان بۇ پىكىرگە شاھ ئەلچىسى ئېتىراز بىلدۈرمىدى ۋە بابىرنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى.

4

بابىر ئەلچىسى بىلەن تۈزگەن بۇ پۈتۈمنى شاھ ئىسمائىلنىڭ تەستىـ

قىدىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن مىرزاخاننى تەبرىزگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى- دە، ئۆزى ھىندىقۇش تېغىنىڭ غەربىي شىمال ئېتەكلىرىگە توپلانغان قوشۇنلىرىنى جەڭگە تەييارلاشقا باشلىدى.

باھار ئاخىرلىشىپ قالغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بابىر قاسىمبەگ بىلەن ئېدىر يولىدىن موغۇل بەگلىرىنىڭ قارارگاھلىرىغا ئاتلىق كېتىۋاتاتتى. شۇ چاغدا قاسىمبەگ بابىرنى يولدىن چەتكىرەك باشلاپ چىقىپ، بىر شۇم خەۋەرنى ئېيتتى.

شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن شىئە سەللىسىنى بابىر كۆزىگە سۈرۈپ، ئەلچىگە قاتتىق ۋەدىلەرنى بەرگىنىدىن موغۇل بەگلىرى قاتتىق رەنجىگەن- مىش، ئۇنى «چاھارىيارلاردىن ۋاز كېچىپ، ئىمامىيە مەزھىپىگە ئۆتتى» دەپ پىتنە ـ ئىغۋا ئۇيۇشتۇرغانمىش. بۇنىڭدىن تۆت ـ بەش يىل بۇرۇن كابۇلدا ئەگۈسەلىم، شىرقۇلى دېگەن موغۇل بەگلىرى بابىرغا سۇيىقەست قىلماقچى بولغان مەزگىللىرىدە قولغا چۈشكەن، بابىر ئۇلارنى يېقىن تەرەپدارلىرى بىلەن بىللە قەتل قىلدۇرغانىدى. شەيبانىيزادىلەردىن ئايىنىپ، يېقىندا بابىرغا كېلىپ قوشۇلغان موغۇل بەگلىرىنىڭ ئارىسىدا ئاشۇ ئۆلتۈ- رۈلگەنلەرنىڭ ئۇرۇقداشلىرى بار ئىكەن، ئۇلار ئۆچ ساقلاپ يۈرگەنىكەن. ئەمدى شۇ بەگلەر يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، بابىرنى قۇندۇزدا ئۆلتۈر- مەكچى ياكى كابۇلغا قوغلىۋەتمەكچىمىش. ئۇنىڭ ئورنىغا بابىرنىڭ قولىدا ئۆسكەن ئانا جەمەت بىر نەۋرە، مەرھۇم ئالىچەخاننىڭ ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى سەئىدخاننى تەختكە چىقارماقچىمىش.

— كىملەر شۇنداق قىلماقچى؟ كىملەر؟ — دەپ بابىر غەزەپتىن تىترەپ سورىدى.

قاسىمبەگ كەينىگە ئۆرۈلۈپ قارىدى. مۇلازىم ۋە خاس نەۋكەرلەر يىراقتا قالغان، ئاۋاز ئۇلارغا ئاڭلانمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ قاسىمبەگ ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

— قەمبەر ئەلى سەللاھ، سەئىد ئەلى شەكمە، — دەپ بىرقانچە پىتنىچىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئېيتتى.

— ئىپلاسلار! قاچانغىچە بۇلار مېنىڭ يەلكەمگە تىغ ئۇرىدۇ؟!

ئـەنجاندىكى ئـەھمەد تـەنبەلمۇ شۇ تائىپىدىن ئىدى! بـەس! ھـەممە-سىنى تۇتقۇزۇڭ! پـارە - پـارە قـىلىپ، گـۆشلىرىنى قوزغۇنلارغا تاشلىتىمىز.

قاسىمبەگ ئىتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، تاغ ئىتەكلىرىدىكى مىڭلاپ ئوتاقلارغا ئەنسىرەش بىلەن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى.

— ھەزرىتىم، قاراڭ، بۇلار ناھايىتى كۆپ، نەۋكەرلىرى بىلەن يىگىرمە مىڭ!

كۆپ ئەسىردىن بۇيان ماۋەرائۇننەھردە ياشايدىغان، تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان، مۇسۇلمان دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ خۇراپاتلىقىغا قاتتىق بېرىلگەن بۇ موغۇل بەگلىرى ۋە نەۋكەرلىرىنىڭ كەسپى ھەربىي ئىش ئىدى. قايسى پادىشاھ تەمىناتىنى كۆپرەك بەرسە، قايسى جەڭدىن ئولجا ياخشىراق چۈشكەن بولسا، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى ئاشۇ پادىشاھ ۋە ئاشۇ جەڭ ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. خىسراۋ شاھ خىزمىتىدىن شەيبانىخانغا ئۆتكەن، ئۇنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن بابىرغا كېلىپ قوشۇلغان بۇ ياللانغان ئەسكەرلەر تۇراقسىزلىقتا ئۆگەنگەنىدى. ئەگەر بابىر پىتنىچى بەگلەرنى تۇتقۇزۇپ جازالايدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - ئايماقلىرى ئاغرىنىپ قېلىشى، كېيىن قەست ئېلىشىنىڭ كويىغا چۈشۈشى ئېنىق ئىدى. ئەگەر ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىپ كەتسە، كېيىن بابىر شەيبانىيزادىلەر ئالدىدا زەئىپلىشىپ، يېڭىلىشى مۇقەررەر ئىدى.

بابىر شۇنى ئويلىغاندا قەلبىدىكى غەزەپ ئورنىنى ئېغىر ئەنسىزلىك تۇيغۇسى ئىگىلىدى.

— داۋاملىق ئىنساپ ۋە ئىمانغا خىلاپ خىيانەتلەر شۇ موغۇل بەگلىرىدىن سادىر بولىدۇ! يەنە بۇلار دىن ۋە مەزھەپنى ھىمايە قىلماقچىمۇ؟!

— پۈتۈن جاھالەت مانا شۇنداق نادانلاردىن چىقىدۇ - دە، ھەزرىتىم! قۇلىڭىز ئەنە ئاشۇ جاھىللارنىڭ كەيپىياتىنى سېزىپ، سەللىنى ئالماڭ، دېگەنىدىم.

— لېكىن، ئالماي ئىلاجىم بارمىدى؟

— ياق ئەمدى، ھەزرىتىم، سىز مۇتلەق توغرا قىلدىڭىز! ئەمدى بۇنى ھەممىسىگە ياخشىلاپ ئۇقتۇرۇش كېرەك. موغۇللارنىڭ ئارىسىدىمۇ ياخشىلار بار، پىتنە تەييارلاۋاتقانلىقنى ماڭا موغۇل ئەۋلادىدىن چىققان تاغىڭىزنىڭ بالىسى سەئىدخاننىڭ ئۆزى كېلىپ ئېيتتى. «ھەزرىتىمدىن ئىلتىماس قىلىڭ، ئىلاجى بولسا مېنى ئەنجانغا ئەۋەتسۇن» دېدى.

— لېكىن، سەئىدخان... بەرگەن تۇزىمىزنى ئاقلاپتۇ... دۇرۇس!

— باشقا ئىنساپلىق موغۇللارمۇ كۆپ، ھەزرىتىم. سىز يامان بەگلەرنىڭ پىتنىسىدىن كۆپ مەيۇسلەنمەڭ. پىقىر چارىسىنى ئويلاپ قويدۇم.

— خوش، قانداق؟

— سەئىدخان سىزگە ساداقىتىنى ئىسپات قىلدى. ئۇنى خان قىلىپ كۆتۈرمەكچى بولغان بەش ـ ئالتە پىتنىچى بەگلەرگە بىر ـ ئىككى مىڭ نەۋكىرى بىلەن رۇخسەت بېرەيلى. «بېرىڭلار، ئەنجاننى شەيبانىيزادىلەردىن ھىمايە قىلىۋېلىڭلار!» دەيلى ۋە ھەممىسىنى قاراتېگىن ئارقىلىق ماڭدۇرۇۋېتەيلى. شۇنىڭ بىلەن بىزمۇ پىتنىچىلەردىن قۇتۇلىمىز، ئۇلارمۇ قالغان خانلىرىنىڭ خىزمىتىگە ئۆتۈپ تىنچىيدۇ.

— قالغانلىرى يەنە بىر كۈنى خىيانەت يولىغا ئۆتسىچۇ؟

— قالغانلىرى بىلەن كېيىن ئۆزۈم ئايرىم ـ ئايرىم سۆزلىشىپ چىقىمەن. «پادىشاھتىن گۇناھىڭلارنى سورىۋالدىم، بىر قېتىم ئارىغا كىردىم، ئىككىنچى قېتىم كىرمەسمەن» دەپ چۈشەندۈرىمەن. بۇمۇ كۇپايە قىلمىسا، گۇمانلىقراقلىرىنىڭ كەينىگە زېرەك مەخپىي خادىملاردىن قويۇپ قويغانمەن. ئەگەر يەنە بۇزۇقلۇق قىلىشسا ئۇ چاغدا تۇتۇپ ئەكېلىمەن، كېيىن خالىغىنىڭىزچە جازا بېرەرسىز!

* * *

ئاخىر، بارلىق پىلانلار سۆزلەشكەن بويىچە ئەمەلگە ئاشتى، بابىرنىڭ موغۇللار بىلەن بىرلىكتە يىگىرمە بەش مىڭدىن ئاشىدىغان قوشۇنى ياز كۈنلىرىدە ئامۇ دەرياسىنىڭ پەنج دەپ ئاتىلىدىغان يۇقىرىقى ئېقىنىدىن ئۆتۈپ، كۇلاب ئارقىلىق ۋەخش ۋادىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

شەيبانىيزادىلەر شاھ ئىسمائىل قوشۇنىنىڭ تېرمىز تەرىپىدىن كېلە-

ۋاقتىنى، ئۇلار بابۇرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن قوشۇلسا، يېڭىش مۇشكۇل بولۇشىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئەبەيدۇللا سۇلتان باشلىق بىر قىسىم قوشۇنلىرىنى قارشى ۋە سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ، ئاساسىي كۈچلىرىنى ھىسارغا يىغىپ كېلىشتى. تۆمۈر سۇلتان، جانىبەگ سۇلتان، ھەمزە سۇلتان ۋە مەمەك سۇلتان باشلىق ئوتتۇز مىڭ ئاتلىق قوشۇن چۆل ۋە ۋادىلاردىن چىقىپ، ئېگىز تاغ ئارىلىقلىرىغا ئالدىراشلىق بىلەن چىقىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار بابۇرنىڭ قوشۇنىنى ۋەخش دەرياسىدىن ئۆتكۈزمەسلىككە ئىنتىلەتتى. بىراق، يۇقىرىدىن تېزلىكتە چۈشۈپ كېلىۋاتقان بابۇر پۈتۈن ئەسكەرلىرى بىلەن ۋەخش بويىغا دۈشمەندىن خېلى بالدۇر يېتىپ باردى ۋە پۇلى سەنگىن[1] دېگەن كۆۋرۈكتىن ئۆتتى. كېيىن ئادەم ئايىغى تەگمىگەن تىك قىيا تاشلار ۋە قىستاڭلار ئارىسىدىكى ھەيۋەتلىك دارىنىڭ ئاغزىنى ۋە ھەربىي جەھەتتىن قولايلىق ئېگىزلىكلەرنى ئىگىلىۋالدى. پەستىن يامىرىشىپ چىقىپ كەلگەن دۈشمەن قوشۇنى تارغىنا يول بىلەن دارانىڭ ئىچىگە كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي توختىدى.

سۇلتانلار ئات ئۈستىدە تۇرۇپ خېلى مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن تۆمۈر سۇلتان باشلىق ئون مىڭچە ئەسكەر ئېغىزنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتتى، بابۇر تۇرغان ئېگىزلىككە كەينىدىن ئايلىنىپ كەلمەكچى بولدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئارقىدىن چىقىپ كېلىپ تولغىما ئىشلىتىدىغانلىقىنى سەرپۇل جېڭىدە كۆرگەن بابۇر ئۇنىڭ نىيىتىنى پەملەپ قالدى. دەرھال مىرزاخان باشلىق ئون مىڭ ئاتلىقنى دۈشمەن ئايلىنىپ ئۆتىۋاتقان تەرەپكە ماڭدۇردى. ئايلىنىپ ئۆتىۋاتقانلاردىن كۆرە ئۇدۇل كېتىۋاتقانلار مۆلچەرلەنگەن جايغا چاپسان يەتتى ۋە ئېگىزلىكنىڭ ۋەخش دەرياسىغىچە بېرىپ تاقىلىدىغان ھەممە مۇھىم نۇقتىلىرىنى ئىگىلىۋالدى. ۋەخش تىك قىيالار ئارىسىدىن شۇنداق دەھشەت بىلەن ئاقاتتى، ئۇنىڭ قىرغىقىنى ياقىلاپ ئۆتكىلى بولمايتتى. تۆمۈر سۇلتان ئۇدۇلىدىن چىققان ئەسكەرلەرنىڭ سېپىنى يېرىپ ئۆتمەكچى بولۇپ، پىشىنگىچە جەڭ قىلدى. لېكىن، قارشى تەرەپ يۇقىرىد-

① پۇلى سەنگىن — «تاش كۆۋرۈك»، ھازىرقى نارەك شەھىرىنىڭ يېنىدا بولغان.

ـدىن تاش يۇمىلتىپ، ئوق ياغدۇرۇپ، ئۇلارغا يول بەرمىدى.
ئوچۇق چۆللەردە ئۆسكەن، تۈزلەڭ ۋادىلاردا دادىل ھەرىكەت قىلىدىغان سۇلتانلار ھەممە تەرەپى ئېتىكلىك دارىلار ۋە تىك قىيا تاشلىق تاغلار ئارىسىدا ناھايىتى قىيىنلىپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ چۆل ئاتلىرىمۇ تاغدا ياخشى يۈگۈرەلمەيتتى. بەزىلىرى تىك جايدىن چۈشۈۋاتقاندا تاغدا يۈرۈشكە مۆلچەرلەنمىگەن قۇشقۇن ۋە ئېيىللىرى ئۈزۈلۈپ كېتىپ، ئىگىلىرى ئاتتىن يىقىلىپ چۈشەتتى. شۇنداق يىقىلىپ چۈشكەنلەردىن بىرىنى تۇتۇۋېلىپ، بابىرنىڭ ئالدىغا «تىل» تەرىقىسىدە ئەكەلدى. بابىر «تىل»نى سوراق قىلدۇرۇپ، شەيبانىيزادىلەر ئارىسىدا ئۇلارنىڭ ئەڭ ئىستىبداتلىق سەركەردىسى بولغان ئەبەيدۇللا سۇلتان يوقلۇقىنى، باشقىلىرى ياخشىراق ئېلىشىشنىڭ ئېپىنى تاپالماي، چېكىنىشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي ئىككىلىنىپ تۇرغانلىقىنى ئېنىقلىدى.
بابىر دۈشمەن قوشۇنى سەپ تارتىپ تۇرغان پەسلىكنىڭ يېنىدا سۇ يوقلۇقىنى بىلەتتى. ھاۋا ئىسسىق، كۈن بويى سوكۇلداپ يۈرۈپ چارچىغان ئادەملەر ۋە ئاتلار بىردەمدىلا چاڭقاپ، سۇ ئىزدەشكە كىرىشىشى مۇقەررەر. سۇ دۈشمەن تۇرغان جايدىن بەش ـ ئالتە چاقىرىم ئارقىدا ئىدى.
كەچ كىرىپ، كۈن پېتىشقا باشلىغاندا بابىر ئادەملىرىگە «بۈگۈن ئەمدى جەڭ بولمىدى، ئەتىنى كۈتىمىز» دېگەندەك قىلىپ، ئېتىدىن چۈشتى. دۆڭلۈكتە بابىرنىڭ يېنىدا تۇرغان مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا ئاتتىن چۈشۈشكە باشلىدى. بۇنى دارانىڭ چېتىدىكى شەيبانىيزادە سۇلتانلار كۆرۈپ تۇراتتى. لېكىن، دارانىڭ ئىچىدە — سۇلتانلارغا كۆرۈنمەيدىغان جايدا بابىرنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى ئاتتىن چۈشمەي سەپ تارتىپ، ھۇجۇمغا تەييارلىنىپ تۇراتتى.
دۆڭلۈكتە تۇرغان بابىرنىڭ ئەتراپىدىكى بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن كەچكى مەزگىلدە ئاتتىن چۈشكىنىنى ۋە نەۋكەرلەر سېپىنى تارقىتىۋەتكىنىنى كۆرگەن سۇلتانلار «بۈگۈن راستىنلا جەڭ بولمايدۇ» دەپ ئويلىغان بولۇشسا كېرەك، ئۇلارمۇ سەپلىرىنى بۇزۇپ، بەزىلىرى ئاتلىرىنى يېتەكلىـ

گەن هالدا كەينىگە بۇرۇلۇشتى ۋە سۇ ئىزدەشكە باشلىدى.
بابىرغا شۇ لازىم ئىدى. ئۇ سەكرەپ ئېتىغا مىندى ـ دە، دارا ئىچىدە دۈشمەنگە كۆرۈنمەي تەييار تۇرغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە قاراپ ۋارقىرىدى:
— دۈشمەنلەر چېكىندى! زەپەر بىزنىڭكى بولىدۇ! قوغلاڭلار!
بۇ بۇيرۇق ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، بىردەمدىلا پۈتۈن سەپلەرگە تارقالدى. «دۈشمەن قاچسا باتۇر كۆپىيىدۇ» دېگەندەك دۈشمەننىڭ چېكىنگىنىگە ئىشەنگەن دارادىكى ئەسكەرلەر ئېغىزنىڭ تاشقىرىسىغا شىددەت بىلەن ھۇجۇم قىلىپ چىقىشتى. بابىرمۇ قىلىچ يالىڭاچلاپ، دۆڭدىكى بايراقدارلىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن پەسكە ئېتىلدى.
شەيبانىيزادىلەر دارا ئىچىدىن ۋە دۆڭدىن تاغ كۆچكۈنىدەك ئېتىلىپ چۈشۈپ كېلىۋاتقان ئون بەش مىڭ قوشۇن ئالدىدا ھودۇقۇپ قېلىشتى. ئۇلار بۇزۇلغان سەپلىرىنى قايتىدىن رەتلەشكە ئۈلگۈرەلمەي، ۋەھىمە ئىچىدە قېچىشقا چۈشتى.
بۇ قېچىشنى ئوڭ تەرىپىدە مىرزاخان بىلەن ئېلىشىۋاتقان تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئادەملىرىمۇ كۆردى ـ دە، ئايرىلىپ، قورشاۋغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقۇپ، نېرىدىكى بىر داراغا قاراپ چېكىندى.
بابىر خاس نەۋكەرلىرى بىلەن بىللە دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچلىرىنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. گۇگۇم چۈشكەندە ئۇنىڭ مۇھەممەد سۇلتان دولداي دېگەن بېگى ھەمزە سۇلتاننىڭ قوشۇننى تارمار قىلىپ، ئۆزىنى ئەسىر ئېلىپ كەلدى. خۇپتەندىن كەچرەك خوجاكالان باشلىق نەۋكەرلەر مەھرى سۇلتاننىمۇ قولغا چۈشۈرۈپ كەلدى.
قارىكۆل ۋە ئەنجاندا بولغان نۇرغۇنلىغان قىرغىنلارنىڭ سەۋەبچىلىرى مانا مۇشۇ سۇلتانلار ئىدى. بابىر ئۇلارنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى.

5

تىنىق كۆز ئاسمىنىدا ئاق يىپەكتىنمۇ يۇمشاق بۇلۇتلار ئۇچاتتى. سەمەرقەند باغلىرىدا دانلىق ئانارلار پىشىلگەن، سايىۋا ئۈزۈملەر ۋە رەڭدار

ئالملارنىڭ ئەڭ شېرىنلىرى قالغان پەيت. شەھەرنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى ئوچۇق، كىرىش ـ چىقىش راۋان، ئون كۈندىن بۇيان سەمەرقەندتە يا قوشۇن يوق، يا ھاكىمىيەت يوق. شەيبانىيزادىلەر ۋەخش بويىدا بابۇردىن يېڭىلگىنىدىن كېيىن غۇزار ۋە قارشى ئەتراپلىرىدا يەنە ئەستايىدىل بىر جەڭ قىلماقچى بولۇپ كۈچ توپلاپ كۆرۈشتى. بىراق، بايسۇن تاغلىرىدىن نېرىدا بابۇرنىڭ قوشۇنىغا شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن ئوتتۇز مىڭ قىزىلباش ئەسكىرى كېلىپ قوشۇلغىنى مەلۇم بولغاندىن كېيىن سۇلتانلار ئىككىنچى قېتىم مەغلۇبىيەتكە ئۇچراشتىن قورقۇشتى ـ دە، قارشى، بۇخارا ۋە سەمەرقەندنى جەڭسىز تاشلاپ چىقىشتى. پەقەت ئۇلار دۈشمەنلىرىگە ئوزۇق ـ تۈلۈك قالدۇرماسلىقتا تىرىشىپ قوللىرىغا چۈشكەن ھەممە ئات ـ ئۇلاغ، مال ـ ۋاران، ئاشلىق ـ تۈلۈكنى بۇلاپ ئېلىپ كەتتى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن كۆچمەنچى قەبىلىلەرنىڭ يەنە بىر تالان ـ تاراجىنى بېشىدىن كەچۈرگەن ۋە ئۇلارغا قارشى نەپرىتى تولمۇ ئاشقان نۇرغۇن ئاھالە ئەمدى پۈتۈن نىجاتنى بابۇردىن كۈتۈپ، ئۇنىڭ يولىغا ئۈمىد بىلەن كۆز تىكىشكە باشلىدى.

بابۇر ئىتتىپاقداشلىرى بىلەن غۇزاردىن قارشىغا، ئۇنىڭدىن بۇخاراغا ئۆتۈپ، بۇ قورغانلارغا ئىشەنچلىك ئادەملەرنى قويۇپ، ئەمدى سەمەرقەند-كە كېلىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان سەمەرقەندلىكلەر چاررەھە دەرۋا-زىسىنى، ئۇنىڭغا كىرىدىغان بۇخارا يولىنىڭ ئىككى چېتىنى كەشتىلىك ياپقۇچ، گىلەم ۋە كەشتىلىك زەردىۋاللار بىلەن بېزىدى. يول بويىغا ئۇنلاپ ۋاقىتلىق دۇكانلار قۇرۇلدى، ھېيت كۈنلىرىدەك سەيلە باشلاندى.

شەھەرنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق ئادەملىرىدىن يىگىرمە ـ ئوتتۇزچىسى قورغان ئاچقۇچلىرى ۋە قىممەت باھالىق سوۋغاتلار بىلەن بابۇرنى بىر كۈنلۈك يولدا قارشى ئېلىشتى. ئەتىسى بابۇر سەپ ـ سەپ ئاتلىق قوشۇن ئالدىدا مۇلازىملىرى بىلەن سەمەرقەندكە يېقىنلىشىۋاتقاندا يولنىڭ ئىككى بويىنى خالايىق قاپلاپ كەتكىنىنى، ھەممە تەرەپ بايرام تۈسىگە كىرگەنلى-كىنى، تام تۆپىلىرىدە، دەرۋازا ئالدىلىرىدا كانايلار ۋە ناغرىلار چېلىنىۋاتقان-لىقىنى كۆردى.

بابۇرنىڭ ھىساردىكى غەلىبىسى شەرىپىگە يېزىلغان شېئىرىي تارىخلارى[1]، ئۇنىڭ سەمەرقەندكە كېلىشىنى قۇتلۇقلايدىغان قۇرلار خەتتاتلار تەرىپىدىن چوڭ ـ چوڭ ھەرپلەر بىلەن ئاق يىپەك رەختلەرگە يېزىلىپ، يول بويلىرىغا، دۇكان تۆپىلىرىگە، قورغان ئىچىنىڭ كۆزگە كۆرۈنىدىغان جايلىرىغا ئېسىپ قويۇلغانىدى. بابۇر خار ـ زار بولۇپ چىقىپ كەتكەن ۋەتىنىدە بۇنچىلىك ئىززەت ـ ئابرۇي بىلەن قارشى ئېلىنىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ قوغدىغۇچى قىسىملىرى بىلەن شەھەرنىڭ مەركىزىي كوچىسىدىن كۆك سارايغا قاراپ ئۆتۈۋاتقاندا ئۇلۇغبەگ مەدرىسىنىڭ ئېگىز پەشتىقى ۋە مۇنارلىرى ئۈستىدە قوش كانايلار چېلىپ، ناغرىلارنى سايرىتىپ، شادلىقنى بىلدۈرۈۋاتقان ۋەتەنداشلىرىنى كۆردى. شۇنىڭدا بىردىنلا تېنى غۇژۇلداپ، كۆزىگە ياش كەلدى. يېنىدا كېتىۋاتقان قاسىمبەگكە قاراپ:

— ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، چۈشۈممۇ بۇ، ئوڭۇممۇ؟ — دېدى.

— ئوڭىڭىز، ھەزرىتىم! ئوڭىڭىز!

خاس نەۋكەرلەردىن سەل كېيىنرەكتە شاھ ئىسمائىلنىڭ سەللىلىرىگە قىزىل ئۇتىغاتلار قادالغان بەگلىرى ئەخمەتبەگ سوپى ئوغلى، شاھرۇھبەگ ئەپشەر، مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن بىر توپ بولۇپ كېلىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئات ئۈستىدە غالىبلارغا خاس مەغرۇرلۇق بىلەن ئۆتۈشەتتى، يۈزلىرىدىن: «بىز بولمىساق بابۇر سەمەرقەندكە قايتىپ باقسۇنچۇ!» دېگەن بىر مەنە ئاڭلىناتتى.

سەمەرقەندلىكلەر بولسا پۈتۈن كاناي ـ سۇنايلىرىنى بابۇرغا قارىتىپ چېلىشاتتى. شاھ ئىسمائىلنىڭ بەگ ۋە نەۋكەرلىرى خالايىق ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىغاندا كانايلار ۋە ناغرىلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى توختاپ قالاتتى. قىزىلباشلارنىڭ شەپقەتسىز ئىشلىرى ۋە شىئە مەزھىپىنى زورلۇق بىلەن تارقىتىش جەھەتتىكى ھەرىكەتلىرى سەمەرقەندكە ناھايىتى ۋەھىمىلىك ئىغۋالار تەرىقىسىدە يېتىپ كەلگەنىدى. شەھەرنىڭ سۈننىي ئاھالىسى

---

① شېئىرىي تارىخ — مەخسۇس بىر شېئىرىي ژانىر بولۇپ، ھەرپلىرىدىن ئەبجەد ھېسابى بىلەن مەلۇم يىل ۋە ئاي كېلىپ چىقىدۇ.

سەپ ـ سەپ بولۇپ ئۆتتۇۋاتقان قورالل‍ىق شىئەلەرگە ئەنسىرەپ، ياقتۇرماي قارايتتى. خالايىقنىڭ سوغۇق مۇناسىۋىتىدىن قىزىلباش بەگلەرنىڭ قاپاقلىرى سىلىنىپ باراتتى. بابۇرغا كۆرسىتىلىۋاتقان ئىززەت ـ ئىكراملار ئۇلارنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرەتتى.

بۇنداق مۇرەككەپ ھالەتلەر قارشى ۋە بۇخارادىمۇ بولغانىدى. بابۇر ۋەتەنداشلىرىنىڭ مېھماندوستلۇق تۇيغۇسىنى ئويغىتىش ئۈچۈن شۇ كۈنلا سەمەرقەندنىڭ مەيدان ۋە كوچىلىرىغا جارچى چىقارغۇزۇپ، «شاھ ئىسمائىلنىڭ غازىيلىرى بىزنىڭ مۆتىۋەر مېھمانلىرىمىزدۇر!» دەپ ئېلان قىلدۇردى. كېيىن خۇشاللىق كۈن مۇناسىۋىتى بىلەن مېھمانلارغا ۋە شەھەر ئاھالىسىگە ئۈچ كۈنگىچە ئاش بېرىشنى بۇيرۇدى.

بابۇر ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇنىڭدىن ئون يىل مۇقەددەم قاماللدا قېلىپ، ئاچلىقتىن ھېسابسىز مۇشەققەتلەرنى چەككەن بوستان سارايدا، مەھەللە ۋە كوچىلاردا، باغ ۋە سەيلىگاھلاردا يۇزلەپ تونۇرلاردا ئاسىياچە نانلار، شىرمەن نانلار، چاۋاتلار يېپىلدى، مىڭلاپ تاۋاقلاردا ئاشلار تارتىلدى، ھېسابسىز كۆپ قويلارنىڭ گۆشلىرىدىن قورداقلار، كاۋاپلار، شورپىلار تەييارلاندى، ئېسىل ئىچىملىكلەرگە تولغان كۇپلەر ئېچىلدى.

بابۇر ھەر كۈنى مېھمانلىرى ۋە سۆھبەتداشلىرى بىلەن ئىچىملىك ئىچىپ كۆڭۈل ئاچاتتى. توي ـ تاماشا ئۈستىگە يەنە تۆت تەرەپتىن خۇش خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى. ئەنجان، مەرغىلان، ئوش ۋە ئۆزگەنت ھەممىسى كەينى ـ كەينىدىن شەيبانىيزادىلەر ھۆكۈمرانلىقىدىن چىقىپ، بابۇر تەرەپكە ئۆتكەنىدى. جەنۇبتا قۇندۇز، كابۇل، غەزنى، بارلىقى ئەمدى بابۇرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى يېگانە مەملىكەتكە ئايلانغانىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ھاياتنىڭ ئەڭ بەختلىك دەۋرى باشلانغان، بارلىق ئارزۇلىرى ئەمدى كەم- كۈتىسىز ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى كېرەك ئىدى. بىراق، بۇ بەختلىك ئامانەت ۋە ۋاقىتلىق ئىكەنلىكى ئەڭ ئاۋۋال مەسچىت بىلەن بازاردا بىلىندى.

* * *

سەمەرقەند قورغىنىنىڭ ئاھەنىن دەرۋازىسى يېنىدىكى زور مەرمەر مەسچىتنىڭ تەكشى تاش ياتقۇزۇلغان مەيدانىغا يىگىرمە مىڭ نامازخان

يىغلىغان. بۈگۈنكى جۈمە نامازىدا خۇتبىنىڭ قانداق ئوقۇلۇشىنى كۆپچىـ
لىك سەمەرقەندلىكلەرنىڭ ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىغۇسى كېلەتتى،
چۈنكى «بابىر پادىشاھ شىئەلەر تەرىپىگە ئۆتكەنىمىش، چاھارىيارلاردىن يۈز
ئۆرۈپ، ئون ئىككى ئىمامنى ئىقرار قىلغانىمىش!» دېگەن مىش ـ مىش
گەپلەر كۆپەيگەن، بابىرنى خۇش بولۇپ قارشى ئالغان سۈننىي مەزھىپىـ
ـدىكى ئادەملەرنىڭ بۇ ئىغۋالارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى، بىراق ئۇنىڭ
دۈشمەنلىرى ئاھالىنىڭ زېنىغا تېگىدىغان مىش ـ مىش گەپلەرنى بارغانسېـ
ـرى كۆپ تارقىتىشاتتى. بۈگۈن جامە مەسچىتىدە ئوقۇلىدىغان خۇتبە بۇ
ئىغۋالارنىڭ قانچىلىك راست، قانچىلىك يالغانلىقىنى ئېنىقلاپ بېرىشى
كېرەك ئىدى. قائىدىگە بىنائەن، خۇتبىگە ياكى چاھارىيارلارنىڭ نامى، ياكى
ئون ئىككى ئىمامنىڭ نامى ئەلۋەتتە قوشۇپ ئوقۇلاتتى. بۇنى بىلىدىغان
ئادەملەر جامە مەسچىتىنىڭ ئىچ ـ تېشىنى تولدۇرۇۋەتكەنىدى. خۇتبە
ئوقۇلۇشىغا بىر سائەت قالغاندا مەسچىت مەيدانىدا بوش جاي قالمىدى.
شۇنىڭدىن كېيىن ئىشىك ۋە دەرۋازىلار ئالدىدا تۇرغان قوراللىق ساقچىلار
ئىچكىرىگە ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى. بىر چاغدا مەسچىتنىڭ ئارقا ئىشىكىـ
ـدىن سەدرلەر سۇدۇرى خوجاخەلىپە، بابىر، قاسىمبەگ ۋە ئۈچ ـ تۆتچە
قىزىلباش بەگلەر كىرىپ كېلىشتى. بابىر مەسچىتنىڭ ئىچ ـ تېشىغا ئادەم
ھېسابسىز كۆپ يىغىلغانلىقىنى كۆرۈپ، يۈرىكى بىئارام بولۇپ «جىغ»
قىلىپ كەتتى. بۇ ئادەملەر ئۇنىڭ ھازىر قىلماقچى بولغان قالتىس ئىشى
ۋاقتىلىق چارە ئىكەنلىكىنى چۈشىنەمدىكىن؟ سەمەرقەندكە ئۇنىڭ بىلەن
بىللە كەلگەن ئوتتۇز مىڭ قىزىلباشنى مېھمان قىلىش، ھەر كۈنى زىياپەت
بېرىپ بېقىش ئاسان ئەمەس. ئوتتۇز مىڭ قىزىلباشنىڭ ئەللىك ـ ئاتمىش
مىڭ ئېتىغىمۇ يەم ـ خەشەك تېپىپ بېرىش كېرەك ئىدى. كۈز ئاخىرلىـ
ـشىپ قىش يېقىنلاشماقتا. شەيبانىيزادىلەر خەزىنىنى قۇپقۇرۇق قىلىپ،
بارلىق زاپاسلارنىمۇ ئېلىپ كەتكەنىدى. بازاردا نەرخ ـ ھاۋا كۆتۈرۈلۈپ
كېتىپ باراتتى. ئەگەر بابىر ھازىردىن دىققەت قىلمىسا، قىش ۋە باھاردا
خۇددى ئاۋۋالقى قېتىمدىكىدەك تەڭقىسلىق ۋە ئاچلىق بالاسىغا ئۇچرىشى
مۇمكىن ئىدى.

مانا شۇ ۋەزىيەتتە ئەڭ توغرا يول ئۇتتۇز مىڭ كىشىلىك شاھ قوشۇنىنى «ئاتاڭ ياخشى، ئاناڭ ياخشى» دەپ سىلاپ ـ سىپاپ، ۋەتىنىگە ماڭدۇرۇۋېتىش ئىدى. بالدۇرقى كېلىشكەن شەرتلەرگە بىنائەن، بابىر شاھ ئىسمائىلنى ئالىي ھاكىم، دەپ ئېلان قىلىشى، خۇتبىگە ئۇنىڭ ۋە ئۇن ئىككى ئىمامنىڭ نامىنى قوشۇپ ئوقۇتۇشى، كېيىن شاھنىڭ نامىدىن پۇل ياستىپ چىقىرىشى كېرەك ئىدى. شۇ شەرتلىرى بېجىرىلسە، شاھ ئىسما-ئىلنىڭ بەگلىرى ئۆز قوشۇنلىرىنى ماۋەرائۇننەھردىن ئېلىپ چىقىپ كېتىش-كە ئۇنايتتى. ئوتتۇز مىڭ قىزىلباشنى باقمەن دەپ ئەبگار بولغۇچە يۇقىرىدىكى شەرتلەرنى كۆرۈنۈشكە بولسىمۇ بېجىرىپ، بىگانە قوشۇندىن چاپسانراق قۇتۇلۇش توغرىراق ئىكەنلىكىنى قاسىمبەگمۇ، باشقا سىرداش ئەمەلدارلارمۇ چۈشەنگەنىدى. خوجاخەلىپىمۇ بۇگۇنكى خۇتبىنى بابىر خالىغان تەرىقىدە ئوقۇشقا رازى بولغانىدى. پىلانغا ئاساسەن، خوجاخەلىپە سەمەرقەندلىك سۈننىي نامازخانلارنىڭ غەزىپىگە قالماسلىق ئۈچۈن چاھار-يارلارنىڭ ناملىرىنى ئايرىم ـ ئايرىم تىلغا ئالماي ئومۇملاشتۇرۇپلا ئېيتىپ كېتىشى، ئۇن ئىككى ئىمامنى بولسا قىزىلباش بەگلەرنى قانائەتلەندۈر-دىغان ئاھاڭدا بىرمۇبىر تىلغا ئېلىشى كېرەك ئىدى.

ئۇزۇن چار ساقىلى كىندىكىگە چۈشىدىغان خوجاخەلىفە ھەممە مەسچىت قوۋمىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، جۈمە نامىزىنى ئوقۇدى ـ دە، كېيىن قولىغا ھاسىسىنى ئېلىپ، مەسچىت تۆرىدىكى مەرمەر پەلەمپەيلىك مۇنبەرگە چىقىشقا باشلىدى.

يىگىرمە مىڭ نامازخاننىڭ ھەممىسى جىم. مەسچىت مەيدانىنى تول-دۇرغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى گويا ئۆزلىرىنىڭ سۈننىي مەزھىپىنى ناما-يىش قىلماقچى بولغاندەك باشلىرىغا تۆت ئۇراملىق سەللىلەر ئورىغانىدى. سۈننىي سەللىلەرنىڭ سانىغۇسىز كۆپلۈكىدىن ئاچچىقى كەلگەن ئەلچى خوجاخەلىفىنىڭ بېشىدىكى سەللىگە قارىدى. ئۇراملىرى تۆتتىن كۆپ، ئەمما ئۇن ئىككىمۇ ئەمەس، ساناپ بولمايدۇ. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بابىر ۋە قاسىمبەگنىڭ باشلىرىدىكى سەللىلەرگە قارىدى. بۇلارنىڭ ئورام-لىرىمۇ تۆتتىن كۆپ، ئەمما ئۇن ئىككىدىن ئاز. بۇ سەللىلەر شۇنداق

ئورالغانكى، ئورامىنى ساناش مۇمكىن ئەمەس. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى بۇنىڭدا قانداقتۇر مەنە بارلىقىنى سېزىپ سەگەكلەشتى. ئەجەبا بابىر كۇندۇزدە بەرگەن ۋەدىسىنى بېجىرىشتىن باش تارتماقچى بولسا؟

مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسى خوجاخەلىفىنىڭ ھەرىكەتلىرىنى سەگەك تۇرۇپ كۆزىتىشكە باشلىدى. مەسچىت مەيدانىدىكى ئادەملەرمۇ دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ خۇتبىنىڭ باشلىنىشىنى كۇتمەكتە ئىدى. ئۇمۇمى جىمجىتلىقتا خوجاخەلىفىنىڭ يوغان ئاۋازى ئاللىقانداق تىترەپ، مۇڭغا تولۇپ ئاڭلاندى.

— بىسمىللا — ئاھىر — راھما — ئانىر — رەھىم!

مۇنبەردە تۇرغان خوجاخەلىفە يىگىرمە مىڭ سۈننىي نامازخاننىڭ ئۆزىگە دىققەت بىلەن تىكىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى — دە، تىزىمۇ غاللىداشقا باشلىدى. مانا، ئۇ ئاللاھ شەنىگە، پەيغەمبەر شەنىگە يېزىلغان سۈرىنى ئوقۇپ تۈگەتكىلى تۇردى. ئەمدى تۆت خەلىفە تىلغا ئېلىنىشى كېرەك. خوجاخەلىفە ياشلىقىدىن سۈننىي مەزھىپىدە چاھاريارلارغا زور ئېتىقاد بىلەن تەربىيىلەنگەن ئادەم تۇرۇپ، ئەمدى شۇنچە نامازخاننىڭ ئۈمىدىنى يەرگە قاراتامدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا يىگىرمە مىڭ سەللە تۇرۇپتۇ. بۇ سەللىلەردىن ھەربىرىنىڭ ئىچىدە چاھاريارلارنىڭ روھى ياشايدىغانلىقىغا خوجاخەلىفە بالا چېغىدىن ئىشىنىدۇ. ھازىر نامازخانلارنىڭ باشلىرى سەۋرسىزلىك بىلەن قىمىرلىغاندا خوجاخەلىفىگە سەللە ئوراملىرىدىكى روھلار قىمىرلىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئەگەر ئۇ چاھاريارلارغا ھۆرمەتسىزلىك قىلسا، روھ ئۇرۇپ كېتىدىغاندەك بولدى. ياق، خوجاخەلىفە چاھاريارلارنىڭ روھىدىن قورقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن:

— پاك چاھاريارلار ھەزرىتى ئەبۇبەكرى! ھەزرىتى ئۆمەر! — دەپ ھازىر ئېيتىش كېرەك بولمىغان ناملارنى خۇتبىگە قوشۇشقا باشلىدى.

بابىرنىڭ كەينىدە تۇرغان مىڭلاپ نامازخانلارنىڭ خۇشاللىق بىلەن يەڭگىل نەپەس ئالغىنى ئاڭلاندى. مۇھەممەدجان ئىشىك ئاغاسىنىڭ بولسا رەڭگى ئۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ نېرىقى تەرىپىدە شاھرۇھبەگ ئەپشەر قىلىچىنىڭ سېپىنى چاڭگاللاپ، مۇنبەر تەرەپكە ئىنتىلدى.

شىئەلەر ئەبۇبەكرى، ئۆمەر ۋە ئوسماننى بۈگۈنكى تىرىك دۈشمەنلىرىدەك يامان كۆرۈشەتتى، مەسچىتتە ئۇلارنى ئۇلۇغلىغان ھەربىر سۈننىينى چېپىپ تالغۇسى كېلەتتى. ھىراتنىڭ جامە مەسچىتىدە چاھاريارلارنى ئۇلۇغلىغان زەينىددىن دېگەن خەتىپنى قىزىلباشلار نامازخانلارنىڭ كۆزى ئالدىدا قىلىچ بىلەن چېپىپ پارچىلاپ تاشلىغىنىنى بابىر ئاڭلىغانىدى. ھازىر ئۇ شاھرۇھبەگنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ، ئىلتىماس تەرىقىدە:

— بەگ جانابلىرى، سەۋر قىلىڭ! — دېدى. بۇ ئارىدا خوجاخەلپە چاھاريارلارنىڭ نامىنى ئېيتىپ بولدى - دە، قىزىلباشلار سۆيىدىغان ئىماملارنى خۇتبىگە قوشۇشقا باشلىدى

— ھەزرىتى ئىمام ھەسەن! ھەزرىتى ئىمام ھۇسەيىن! ھەزرىتى زەينەلئابىددىن ئەلى!

شاھرۇھبەگ ئەپشەر بۇ ناملارنى ئاڭلاپ قولىنى قىلىچىنىڭ سېپىدىن ئالدى - دە، قاتارغا قايتىپ كىردى. ئەمما، ئارقىدىكى نامازخانلار ئارىسىدا شۇنداق ئاچچىق شاۋ - شۇۋ باشلاندىكى، خوجاخەلپە قالغان ئىماملارنىڭ نامىنى ۋارقىراپ ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى. ئارقىدىن كىمدۇ:

— ھە، بەس، بەس! — دەپ ۋارقىرىدى. بىراق، نامازخانلار ئارىسىدىكى تەرتىپ ئورنىتىش ئۈچۈن قويۇلغان بەستلىك نەۋكەرلەردىن بىرى: «بەس!» دەپ ۋارقىرىغان ئادەمنىڭ ئاغزىنى چوڭ ئالقىنى بىلەن ئېتىپ، بويىندىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

خەتىپ ئون ئىككى ئىمامنى بىرمۇبىر ساناپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇقەددەس ئىشىنى بۈگۈن داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ساھىبىي زامان شاھ ئىسمائىل سەپەۋىينى ماختاپ سۆزلەشكە باشلىغاندا مەسچىت مەيدانى يەنىمۇ جىددىي ھەرىكەتكە كەلدى. پەقەت خوجاخەلپە بابىرنى ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى، دەپ ئېلان قىلغاندا شاۋقۇن ئازراق بېسىلدى.

خۇتبىدىن كېيىن ئۆيگە تارقالغان نامازخانلارنىڭ بەزىلىرى «بابىر مىرزا ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى بولدى، تەختنى كەلگىنىدىگە بەرمىدى» دەپ تەسەللى بەرمەكچى بولسا، باشقىلىرى:

— پاك مەزھىپىمىزگە رافىزىلىك ئارىلاشتى، — دەپ شىۋىرلايتتى.

— هارام بولدۇق! چاھارىيارلارنىڭ قارغىشىغا قالدۇق! يەنە قىممەتـ
چىلىك بولسۇن! يەنە ئاچارچىلىق باشلانسۇن!

* * *

بابىر قىزىلباشلارنىڭ شەرتلىرىنى ئادا قىلىپ، ئۇلارنى چاپسانراق ماڭدۇرۇۋېتىش ئۈچۈن شاھ ئىسمائىل ئىنئام قىلغان ئاشۇ مەشھۇر سەللىنى تەختكە چىققاندا بېشىغا كىيىپ كۆرۈنۈش بەردى. كېيىن شاھ ئىسمائىلنىڭ تامغىسى بىلەن بىرنەچچە مىڭ تەڭگە پۇل سوقۇپ چىقىرىپ، بۇ پۇللارنى قىزىلباشلارنىڭ ئۆزلىرىگە تارقاتتى.

شۇ مۇناسىۋەت بىلەن شەھەر ۋە قىشلاقلاردا ھەر خىل مىش ـ مىش گەپلەر بالدۇرقىدىنمۇ كۆپىيىپ كەتتى. گويا ئەپسانىۋى كىتابلاردا يېزىلغان يەجۇج ـ مەجۇجلەر مانا شۇ قىزىلباشلار ئىمىش. بابىر قىزىلباشـ لارنىڭ سەللىسىنى كۆكتاشقا كىيىپ چىققاندا مۇقەددەس تاشنىڭ بىر چېتى يېرىلىپ كەتكەنىمىش. ئەمدى شاھ ئىسمائىل سەمەرقەندكە كېلىپ مانا شۇ كۆكتاشقا چىقار ئىمىش.

شەيبانىيزادىلەر سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ كەتكەن موللا ۋە دەرۋىش كىيىمىدىكى مەخپىي خادىملار مەھەللە، بازارلاردا ۋەھىمىلىك ئىغۋا تارقىـ تىپ، شىئە ـ سۈننىي نىزالىرىنى مۇمكىنقەدەر ئوت ئالدۇرۇشقا تىرىشاتتى. بازاردا نەرخ ـ ھاۋا ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ شىئەلەرنىڭ كاساپىتىدىن كۆرۈۋاتقان ئاۋام خەلق قىزىلباشلارغا نەپرەت بىلەن قارايتتى.

پۈتۈمدىكى شەرتلەر بېجىرىلگەندىن كېيىن قىزىلباشلار يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىشكە ھازىرلىنىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ بەش ـ ئالتىسى سەمەرـ قەندنىڭ چارسۇدىكى ئەتلەس دۇكىنىغا سوۋغا سېتىپ ئېلىش ئۈچۈن كەلدى.

بازار كونى، چارسۇدا ئادەم ناھايىتى كۆپ. قىزىلباش نەۋكەرلەر يەتتە خىل رەڭ بىلەن تاۋلىنىۋاتقان سەمەرقەند ئەتلىسىگە خېرىدار بولۇپ قېلىشتى. تىك ياقا كۆڭلەك كىيگەن سېمىز سودىگەرگە قاراپ، تۆت كىيىملىك ئەتلەس ئۆلچەپ بېرىشنى بۇيرۇشتى.

سودىگەر ياغاچ گەزنى قولىغا ئالدى ـ دە، قىزىلباش نەۋكەرلەرگە

مەسخىرە بىلەن كۆز يۇگۇرتۇپ:
— ئاۋۋال پۇلۇڭنى كۆرسەت، — دېدى، — ئاقچاڭ قانداق تەڭگە؟
چوڭ قالپاق كىيگەن بىر يىگىت كۆن قاپچۇقىدىن ئۈچ - تۆتچە كۇمۇش تەڭگە ئېلىپ، سودىگەرگە بەردى.
سودىگەر تەڭگىلەرنىڭ ئالدى تەرىپىگە شاھ ئىسمائىلنىڭ تامغىسى، كەينى تەرىپىگە شىئە ئىماملىرىنىڭ نامى بېسىلغانلىقىنى كۆردى - دە، قورقۇپ كەتتى. ئۇ سۈننىي موللىلارنىڭ «شىئە پۇلى ھارام، ئۇنى ئالغان ئادەم چاھارىيارلارنىڭ قارغىشىغا ئۇچرايدۇ» دېگەن گەپلىرىنى ئاڭلىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قولىغا تەڭگىنى ئەمەس، زەھەرلىك چايانلارنى ئالغاندەك يىرگىنىپ ۋە ھودۇقۇپ، پۇلنى ئىگىسىگە قايتۇردى.
بېلىگە قىلىچ ۋە خەنجەر ئاسقان بەستلىك قىزىلباش نەۋكەر ئاۋۋال ئالقىنىدىكى يىگى كۇمۇش تەڭگىلەرگە، كېيىن سودىگەرگە تەئەججۇپ بىلەن تىكىلدى.
— نېمە بولدى؟! بۇ پۇلدا نېمە ئىللەت بار؟
— بىزدە بۇ تەڭگىلەر ئۆتمەيدۇ. ھېچكىم ئالمايدۇ.
— نېمە ئۈچۈن ئالمايسەن؟ نېمە ئۈچۈن؟ — تىت - تىت بولۇپ سورىدى قىزىلباش نەۋكەر.
— ئۆتمەيدۇ.
— نېمە ئۈچۈن ئۆتمەيدۇ؟!
بۇ سوئالغا چەتتەرەك تۇرغان لۈكچەكسىمان بىر يىگىت جاۋاب بەردى:
— كەلداخۇنلارنىڭ پۇلى ھارام!
— ھارام؟! — دەپ قىزىلباش نەۋكەر ھېلىقى يىگىتكە قاراپ ئېتىلدى. ئەمما، ئۇ يىگىت ئۆزىنى بازارغا لىق تولغان خالايىقنىڭ ئارىسىغا ئاتتى. شۇ چاغدا دۇكانلار ئارىسىدىن كىمدۇر بىرى قىزىلباش نەۋكەرگە تاش ئاتتى:
— رافىزىيلەر، كەت يۇرتۇڭغا! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.
كۆزلىرىدىن ئوت چاقناۋاتقان ئىككىنچى قىزىلباش سودىگەردىن

تەھدىت بىلەن سوزۇپ سورىدى:

— بىزنىڭ پۇلنى ئالمايسەن؟!

سودىگەر ئەمدى ئۇنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ مۇلايىمراق سۆزلىدى:

— ئالسام زىيان تارتىمەن، مېھمان، بىز كونا پۇلدا سودا قىلىپ كەلدۇق.

— كونا پۇل؟ شەيبانىخاننىڭ پۇلى كىرەكمۇ؟

ھازىر سەمەرقەند بازىرىدا ھەقىقەتەن شەيبانىخان چىقارغان تەڭگىلەر ياخشى ئۆتەتتى. بۇ تەڭگىلەرگە سۈننىيلەر سېغىنىدىغان چاھاريارلارنىڭ نامى يېزىلغانىدى. سودىگەرلەر ئۇلارنى بۇنىڭدىنمۇ مۇھىمى، شەيبانىخان تەڭگىلىرىنىڭ سالمىقى ئېغىرراق، دېمەك قىممىتى يۇقىرىراق ئىدى.

شەيبانىخاننىڭ ئۆلۈمىدىن ئۈچ ـ تۆت يىل بۇرۇن ھىراتتىن تا تاشكەنت ۋە تۈركىستانغىچە بولغان ۋىلايەتلەردە پۇل ئىسلاھاتى ئۆتكۈزگەن، رەقىبلىرىدىن مالىيە ساھەسىدىمۇ ئۈستۈن تۇرۇش ئۈچۈن ئۆز تەڭگىلىرىنىڭ ئېغىرلىقىنى تۆمۈرىيلەر چىقارغان تەڭگىلىرىنىڭ سالمىقىغا نىسبەتەن بىردەك①ئاشۇرغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرغىچە پۈتۈن خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھر بازارلىرىدا شەيبانىخاننىڭ تەڭگىلىرىنىڭ خېرىدارى كۆپرەك ئىدى. لېكىن، سودىگەر غەزەپلىنىپ تۇرغان قىزىلباش نەۋكەرگە بۇنى ئوچۇق ئېيتمىدى:

— شەيبانىخان يوق، ئۆلگەن، — دېدى.

شۇ چاغدا كىمدۇر يىراقتىن:

— سەمەرقەندنى بوشات، كەلداخۇن! — دېدى ـ دە، دۇكان ئالدىدا تۇرغان قىزىلباشقا چالما ئاتتى. چالما ئۇنىڭ قالپىقىغا تېگىپ پارچىلاندى ـ دە، چېكى يۈزىگە چۈشتى. خالايىق ئارىسىدىن ئاللاكىملەرنىڭ كۈلگىنى ئاڭلاندى. نەۋكەر ئەگرى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، چالما ئاتقان ئادەمنى قاراشتۇردى، ئەمما تاپالمىدى. كېيىن يەنە سېمىز سودىگەرگە يۈزلەندى، سۆزىنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىنى سوزۇپ سورىدى:

① بىردەك — «ئالتىدىن بىر» دېمەكتۇر. تۆمۈرىيلەر تەڭگىسىنىڭ سالمىقى 4.6 گرام بولسا، شەيبانىخاننىڭ تەڭگىسى 5.2 گرام بولغان.

— شاھ ئىسمائىلنىڭ پۇلىنى ئالمايسەن؟
سودىگەر ئۇنىڭ قىلىچىدىن قورقۇپ، تىترەپ سۆزلىدى:
— مەن ئالسام بالاغا قالىمەن.
قىزىلباش يەنە بىر قېتىم:
— ئالمايسەن؟ — دەپ سوزۇپ سورىدى ـ دە، كېيىن چەتتىن ئېتىلغان تاش ۋە چالمىلارنىڭ ئەلمىنىمۇ سودىگەردىن ئېلىپ، ئۇنىڭ يەلكىسىگە بارلىق كۈچى بىلەن قىلىچ ئۇردى. ئۆتكۈر قىلىچ سودىگەرنىڭ گۆشلۈك يەلكىسىنى بويىنىنىڭ ئالدىدىن كىندىكىگىچە كېسىپ چۈشتى. شۇ چاغدا ئىككىنچى قىزىلباشمۇ قىلىچىنى يالىڭاچلىدى ـ دە، زوڭزىيىپ قالغان سودىگەرنىڭ بېشىنى بىر زەربە بىلەن بەدىنىدىن جۇدا قىلدى. سېمىز سودىگەرنىڭ باشسىز بويىنىدىن شارىلداپ ئېتىلغان قان دۇكان ئىچىدىكى ئەتلەسلەر ۋە يىپەك رەختلەرگە چاچرىدى.
بۇنى كۆرگەن ئادەملەر قىيا ـ چىيا قىلىشىپ، ۋەھىمە ئىچىدە قېچىشقا باشلىدى.

6

شەئە ـ سۈننىي نىزالىرىنىڭ بۇنداق قانلىق توقۇنۇشلارنى بارغانسېرى كۆپلەپ چىقىرىۋاتقىنى قىزىلباش بەگلەرنىمۇ تەشۋىشكە سېلىپ قويدى. بابىر ئۆزىنىڭ شاھ ئىسمائىل بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاقىغا سادىق ئىكەنلىكىنى ئۇلارغا قايتا ـ قايتا ئۇقتۇرۇپ، نوپۇزلۇق بەگلەرگە قىممەت باھا سەرپايلار، ئاتلار، ئالتۇن ـ كۈمۈش پۇللار ئىنئام بېرىپ، ئاخىرى قىش چىللىسى چىققاندا ئوتتۇز مىڭ قوشۇننى ماۋەرائۇننەھردىن ئىرانغا يولغا سېلىپ قويدى.
شۇنىڭدىن كېيىن سەمەرقەند خېلى تىنچىپ قالدى. تاشكەنت، خوجەند، ئۆرەتۆپىلەرنىڭمۇ شەيبانىيلار ھۆكۈمرانلىقىدىن چىقىپ، بابىر تەرىپىگە ئۆتكەنلىكى ھەققىدە خۇش خەۋەرلەر كەلدى. قىزىلباشلارنى ئۈچ ئاي داۋامىدا بېقىش ۋە قىممەت باھا سوۋغىلار بىلەن ئۇزىتىش مەزگىلىدە

خېلى بوشاپ قالغان خەزىنە ئاشۇ شەھەرلەردىن كەلگەن سوۋغا- سالاملار بىلەن يەنە خېلى تولۇقلاندى.

سەمەرقەند باغلىرى ھال رەڭ بادام چېچەكلىرى بىلەن ياسىنىشقا باشلى- غان دەسلەپكى باھار كۈنلىرىدە بابىر بىر توپ يېقىنلىرى بىلەن ئاتلىنىپ، ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى تەرەپكە سەيلىگە چىقتى.

ئۇنچە قوغدىنغۇچى نەۋكەرنى توروۇق قاشقا ئات مىنگەن تاھىر باشقۇ- رۇپ كېتىپ باراتتى. ئاق ئاتلىق بابىرنىڭ ئىككى يېنىدا قاسىمبەگ بىلەن مەرغىلانلىق خوجاكالانبەگ، ئۇلاردىن ئارقىدىراق ئۆتكەن ھەپتە ھىراتتىن كەلگەن مەۋلانا پەزلىددىن ياۋاش قارا ئاتقا مىنىپ ئويچان كەلمەكتە. ئىچكى بەگلەر ئارىسىدا ساراي كاتىپىمۇ، مەكتەپ مەدرىس ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچى بىر مۇدەررىسمۇ بار. ئاتلىقلار ئابىرەھمەت ئېرىقىغا يەتمەي باغى مەيدان تەرەپكە بۇرۇلدى. ئۇلۇغبەگ زامانىدا تولىمۇ ئاۋات ۋە مەشھۇر بولغان، بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇنمۇ پەيزى بىلەن تۇرغان باغى مەيدان شەيبانىيلار دەۋرىدە قارالماي قېلىپ، ئىچكى ئېرىقلىرى ئېتىلىپ كەتكەن، سۇسىزلىقتىن نۇرغۇنلىغان دەرەخلەر قۇرۇپ قالغانىدى. ئىككى قەۋەتلىك نەقىشلىك ساراي — چىنىخانىنىڭ تورۇسىدىن تامچىلار ئۆتۈپ، ئاجايىپ رەسىملەرنىڭ خېلىسى ئۆچۈپ كەتكەنىدى.

بابىر ئۇنى كۆرۈپ چىقىپ، مەۋلانا پەزلىددىنگە قارىدى:

— مەۋلانا، بىز سىزنى ھىراتتىن قىچقىرىپ ئەكەلگەندە يېڭى قەسىرلەر، چارباغلار قۇردۇرۇش ئۈمىدىدە ئىدۇق، ئەمما ئالەمگە مەشھۇر قەدىمىي ئابىدىلىرىمىزنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ئۆزگىرىزمۇ ئەپسۇسلانمى- غىز كېرەك!

— ھەزرىتىم، ئۇلۇغبەگ مىرزىنىڭ ئالەمدە بىردىنبىر رەسەتخانىسىمۇ مانا مۇشۇ چىنىخانىدەك تاشلاندۇق ئەھۋالدا، — دېدى مەۋلانا پەزلىد- دىن، — تۈنۈگۈن كۆرۈپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى. ئاتمىش يىلدىن بۇيان قاراقسىز. نادىر ئەسۋاب - ئۈسكۈنىلىرى تالانغان. تاملىرىدىن كاشىنلىرى، مەرمەر تاشلىرى قومۇرۇلۇپ ئەكېتىلگەن. شۇ ئەھۋالدا تاشلاپ قويۇلسا، ئۇ قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك رەسەتخانا ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي خارابىگە

ئايلىنىدۇ.

— دېمەك، ئالدىراش چارىلەر كۆرۈشمىز لازىمدۇر، جاناب قاسىمبەگ. بىزنىڭ خاس مېمارىمىز مەۋلانا پەزلىددىن قانداق مەبلەغ ۋە ياردەم تەلەپ قىلسىمۇ بېرەيلى، ئۇلۇغبەگ مىرزىدىن يادىكار قالغان چىنىخانا ۋە رەسەتخانىلار دەرھال ياسىلىپ ئەسلىدىكىدەك تىكلەنسۇن.

قاسىمبەگ يەڭگىل تەزىم بىلەن:

— ھەزرىتىم، ئەمرىڭىزنى جېنىم بىلەن ئادا قىلغايمەن! — دېدى.

— نورۇز بايرىمىغا ئۈلگۈرەلەمسىز؟ — سورىدى بابىر، — بۇ يىلقى نورۇز بەزمىسىنى مانا شۇ چىنىخانىدا ئۆتكۈزەيلىمۇ ـ ھە، جانابىي كالانبەگ؟

ئىچكۈلۈك بەزمىلىرىنى ياخشى كۆرمەيدىغان خوجاكالانبەگ مەمنۇن كۈلۈمسىرىدى:

— دانا پىكىر ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم! — دېدى، — سەمەرقەندتە باغۋەنلەر ۋە نەققاشلار يېتەرلىك. ھەممە ھۈنەرۋەنلەرگە مەۋلانا پەزلىددىن باش بولىدۇ. نورۇزغىچە بۇ باغ ئاۋات قىلىنىشى كېرەك.

مەۋلانا پەزلىددىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بابىرغا قارىدى:

— چىنىخانىنى تىكلەش مۇمكىن، ھەزرىتىم، ئەمما رەسەتخانىنى قانداق قىلارمىز؟

— ئۇنىمۇ تىكلەش زۆرۈر، جاناب قاسىمبەگ، — دېدى بابىر.

قاسىمبەگ رەسەتخانىنى تىكلەشتىن قورقاتتى. چۈنكى، شەيخلەر كېيىنكى ئون يىل داۋامىدا رەسەتخانىنى دىنسىزلارنىڭ ماكانى دەپ ھاقارەتلەپ، ئاۋام خەلقنى شۇنىڭغا ئىشەندۈرۈپ قويغانىدى. ئەگەر بابىر رەسەتخانىنى قايتا تىكلەپ، يەنە ئىشقا سېلىۋەتسە، ئۇلۇغبەگنىڭ بېشىنى يېگەن قارا كۈچلەر ئۇنىڭ جېنىغىمۇ قەست قىلىشى مۇمكىن ئىدى.

قاسىمبەگ شۇنى ئويلاپ:

— ھەزرىتىم، ياتقان يىلاننىڭ قۇيرۇقىنى دەسسىمەيلى، — دېدى، — رەسەتخانىنى ياسىغىنىمىز بىلەن ئۇنىڭدا ئىش ئېلىپ بارىدىغان يېتۈك ئالىملارنى نەدىن تاپىمىز؟ ئاتمىش يىلدىن بۇيان قېرى ئالىملار

ئۆلۈپ، ياشلىرى باشقا يۇرتلارغا كېتىپ قالدى.

— كەتكەنلەرنى چىللاپ ئەكېلىش مۇمكىن، جاناب قاسىمبەگ، — دېدى بابىر ۋە كاتىپقا قارىدى، — بىزنىڭ نامىمىزدىن تەكلىپنامە يېزىڭ.

كاتىپ دەرھال قويىنىدىن دەپتەر ـ قەلەم ئېلىپ، ئۆرە تۇرغان پېتىچە يېزىشقا باشلىدى.

— ئۇلۇغبەگ ياراتقان فەلەكىيات ئىلمىدىن خەۋەردار ئالىملار ھىراتتىمۇ، رۇمدىمۇ، تەبرىزدىمۇ، قەيەردىلىكى بولسا، بىزنىڭ نامىمىزدىن ئۇلارنى سەمەرقەندكە تەكلىپ قىلىڭ. بۇ تەكلىپنامىمىزنى ئەلچىلىرىمىز ئارقىلىق ھىراتقىمۇ، رۇمغىمۇ چاپسان يوللاش سىزگە تاپشۇرۇلدى، جاناب كاتىپ!

كاتىپ بابىر ئېيتقانلارنى دەپتىرىگە يېزىپ بولۇپ

— ئەمرىڭىزنى بېجىرىشكە دەرھال كىرىشىمىز! — دەپ تەزىم قىلدى ـ دە، چىنىخانىدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى.

* * *

مەۋلانا پەزلىددىن باش بولۇپ، باغى مەيداننىڭ كۆمۈلگەن ئېرىقلىرىنى قايتا كولىتىشتا، قۇرغان دەرەخلەرنى ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا مايسا ۋە گۈللەرنى ئۆستۈرۈشتە، چىنىخانىنى ياساپ تۈزىتىشتە ئۈنچىۋالا قىينالمىدى. ئىنساب بىلەن ھەق تۆلەنسە ئىشلەپ چارچىمايدىغان ھۈنەرۋەنلەر، باغۋەن ۋە دېھقانلار تولىمۇ كۆپ ئىدى. لېكىن، ئۇستىلارنى رەسەتخانىغا ئېلىپ بېرىپ ئىشلىتىش ۋە ئۈچ قەۋەتلىك ئۇلۇغۋار دائىرە شەكىللىك بىنانىڭ ئۇپرىغان، بۇزۇلغان جايلىرىنى ياساپ تۈزىتىش ناھايىتى مۈشكۈل بولدى. دىندارلار رەسەتخانىنى «دوزىخىيلارنىڭ ماكانى، كىم ئۇنىڭغا كىرسە جىن سوقۇپ، ئەرۋاھ ئۇرۇپ كېتىدۇ!» دەپ، ئاھالىنىڭ زور بىر قىسمىنى بۇنىڭغا ئىشەندۇرۇپ قويغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ مەۋلانا پەزلىددىن ئىشسىز يۈرگەن ئۇستا ۋە قۇرۇلۇش ئىشچىلىرىغا ھەق تۆلەپ، دەسلەپكى كۈنلىرى ئەللىكچە ئادەمنى رەسەتخانىنىڭ تەمىر ئىشلىرىغا ئېلىپ چىقتى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى قەۋەتنىڭ تورۇس ۋە تاملىرىدىكى ئۇپرىغان جايلىرىنى تۈزىتىش ئۈچۈن سۇ كۆلچەكلىرى قۇرۇلدى. لېكىن،

مۇشۇ كۈندىن باشلاپ رەسەتخانا ئەتراپلىرىدا نەقشبەندىي دەرۋىشلەر توپىمۇ كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلار سورۇن تۈزۈپ، زىكىر سوقۇپ، «ھەق دوست ياھۇ ئاللا!»نى ئۈزلۈكسىز تەكرارلاپ، دىندىن چىققانلار خۇدانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشىنى، چاھارىيارلارنىڭ روھىغا شەك كەلتۈرگەنلەرنى ئەرۋاھ ئۇرۇشنى شىئىرغا سېلىپ «كارامەت» قىلىشقا باشلىدى. بۇ دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدا شەيبانىيزادىلەرنىڭ جاسۇسلىرىمۇ بار ئىدى. ئەنە شۇ جاسۇسلار-دىن بىرى ئىشچى بولۇپ ياللىنىپ، رەسەتخانىنىڭ ئىچىدە خىش توشۇپ ئىشلەۋاتاتتى. بۇ جاسۇس ئۈچ – تۆت كۈن ئىشچىلار ئىچىدە يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئەڭ دادىلى ۋە بابىر مىرزىغا ئىخلاسمىنى قىرىق بەشلەردىكى بىر كاشىنكار ئۇستا ئىكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. نەقشبەندىي جاسۇس مانا شۇ ئۇستىنى ئۈچىنچى قەۋەتتە سۇ كۆلچىكى ئۈستىدە ئىشلەۋاتقان ۋاقتىدا كىشىلەرگە بىلدۈرمەي سۇ كۆلچىكىدىن پەسكە ئىتتىرىۋەتتى. ئۈچىنچى قەۋەتتىن تاش دۆۋىسىگە بېشچە غۇلاپ چۈشكەن ئۇستا شۇ زاماتلا جان ئۈزدى.

كوچىلاردا زىكىر سوقۇپ يۈرگەن دەرۋىشلەر «ئۇستىنى ئەرۋاھ ئۇردى!»، «خۇدا غەزىپىنى كۆرسەتتى!» دەپ ۋايساشقا باشلىدى. بۇ پالاكەتتىن كېيىن قالغان ئۇستا ۋە ئىشچىلار رەسەتخانىغا كەلمەي قويۇش-تى. مەۋلانا پەزلىددىن ئىشقا زار بولۇپ يېرىم ئاچ يۈرگەن باشقا ئۇستا ۋە ئىشچىلارنى ياللىماقچى بولسا، دائىم: «رەسەتخانىدا ئىشلەپ تېپىلغان پۇل ھارام ئىمىش! بارغان ئادەمنى ئەرۋاھ ئۇرۇپ ئۆلتۈرەر ئىمىش!» دېگەن ۋەھىملىك سۆزلەرنى ئاڭلايتتى، قارىتۇرۇك ئادەملەر ئۇنىڭدىن بالادىن قورققاندەك قاچاتتى...

* * *

بوستان سارايىنىڭ ئالتۇن بىلەن بېزەلگەن قوبۇلخانىسىدا ئامۇ دەريا بويىدىكى ئۆرگەنچ ۋە قارىكۆل شەھەرلىرىدىن خۇش خەۋەرلەر بىلەن كەلگەن بەگ ۋە مەنسەپدارلار شەرپىگە زىياپەت بېرىلىۋاتاتتى. شەيبانىيزا-دىلەردىن كۆپ جەبىر كۆرگەن بۇ شەھەرلەرمۇ بابىرنى ئۆزلىرىگە ئالىي ھۆكۈمدار دەپ تەن ئېلىشقان ۋە قىممەت باھالىق سوۋغىلار ئەۋەتكەنىدى.

ئۆز ۋاقتىدا شەيبانىخان قارىكۆل ۋە ئۆزگەنچىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن ئايلار داۋامىدا جەڭ قىلغان، ناھايىتى نۇرغۇن قان تۆكۈپ ئۇلارنى ئالغانىدى. مانا ئەمدى بۇ شەھەرلەر جەڭ ــ جېدەلسىز ئەلچى ئەۋەتىپ، بابىر تەرەپكە ئۆتكەنلىكى ئۇنىڭدا زور ئىپتىخار تۇيغۇسىنى ئويغاتتى. بابىر ياشلىقىدىن كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇسىغا — پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنى بىرلەشتۈرۈش، ئۇلۇغبەگ دەۋرىدىكى زور دۆلەتنى قايتا تىكلەشكە مانا ئەمدى مۇيەسسەر بولۇۋاتقىنىدىن ناھايىتىمۇ خۇشال. قۇندۇزدا بىرىنچى قېتىم باشلانغان ئىچكۈلۈك بەزمىلىرى سەمەرقەندتە داۋاملىشىپ، ئەۋجىگە چىقماقتا. ئېرىشلگەن غەلىبىلەر شەرىپىگە بەگ ۋە مەنسەپدارلار نۆۋەت بىلەن زىياپەت بېرىشىپ، بابىرنى ھەر كۈنى دېگۈدەك تەكلىپ قىلىشاتتى، ئۇنىڭغا ئەڭ نادىر، ئەڭ ئاجايىپ مەيلەرنى ئىچۈرۈپ، خۇرسەن قىلىشتا بىر ــ بىرىدىن ئېشىپ كېتىشكە ئۇرۇناتتى. پەقەت قاسىمبەگ ھامان ئىچكۈلۈكنى ئاغزىغا ئالمايتتى، پەيتىنى تاپسا بابىرنىمۇ ھوشيارلىققا ئۈندەيتتى، مەملىكەت ئىچىدە قارا كۈچلەر باش كۆتۈرۈۋاتقىنىنى، شىمالدىكى چۆلدە بولسا شەيبانىيزادىلەر ھايات ــ مامات جېڭىگە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى تەكرار ــ تەكرار ئەسلەتتى. لېكىن، بابىر ئۇنىڭغا جاۋابەن كېيىنكى مەزگىلدە يازغان بىر غەزىلىدىن تۆت قۇر ئوقۇپ بەردى:

يار پەسلى، يار ۋەسلى، دوستلارنىڭ سۆھبەتى،
شېئىر بەھسى، ئىشق دەردى، بادەنىڭ كەيپىياتى.
ياز پەسلىدە چاغىر ئىچمەكنىڭ ئۆزگىچە ھالى بار،
كىمگە بۇ نەشئە مۇيەسسەر بولسا باردۇر دۆلەتى.

بۇ غەزەل كۈيگە سېلىنىپ، قوبۇل مۇراسىملىرىدىمۇ ئېيتىلىدىغان بولغانىدى. شىركەيىپ بابىر:

— جاناب قاسىمبەگ! — دېدى، — ئاڭلىدىڭىزمۇ، سەمەرقەند مەكتەپلىرىدە باللار مەن ئىختىرا قىلغان خەت بىلەن ناھايىتى تېز ساۋاتلىق بولۇۋېتىپتۇ. مانا، مۇدەررىس جانابلىرىدىن سوراڭ...

بېشىدا سەللە ۋە قولىدا مەي تولدۇرۇلغان قەدەھ بىلەن تەزىم قىلىپ تۇرغان مۇدەررىس:.

— جاناب قاسىمبەگ، — دېدى، — خەلقىمىزنى جاھالەت پەنجە- سىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىشتا ھەزرىتىم ئىختىرا قىلغان خەتتى بابۇرىي ئاجايىپ بىر ۋاستە بولۇشى ئېنىق! — دېدى، — قۇرئان خېتىنى بىز ئۈچۈن ئەزىز، ئەمما زىر، زەبەرلىرى، شىكەستە ئۇسۇللىرى[1] ساۋات چىقى- رىشقا ناھايىتى مۇشكۇل. خەتتى بابۇرىي بولسا زىر - زەبىرسىز، ئۆگىنىش- كە ئاسان.

قاسىمبەگ بابىرنىڭ بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن كابۇلدا ئىختىرا قىلغان خېتى سىر دەريا بويىدىكى سىغناقتىن تېپىلغان قەدىمىي تۈركىي يېزىققا[2] ئاساسلانغانلىقىنى بىلەتتى. ئەرەب يېزىقىنى «قۇرئان خېتى مۇ- قەددەس» دەپ ھېسابلايدىغان روھانىيلار ئىسلام دىنىدىن بۇرۇن تارقالغان قەدىمىي يېزىقلارنى قاتتىق قارىلاپ، تېپىلغان جايىدا ئۆچۈرۈپ تاشلاشنى بۇيرۇيتتى. بابىر بولسا بۇنى جاھالەت ھېسابلايتتى.

ئىچكۈلۈك بەزمە پەيتىدە بۇ مۇرەككەپ ماۋزۇلاردا سۆزلەشنى خالى- مايدىغان قاسىمبەگ ئاردىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، دىۋانى خاستا ئولتۇرغان بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن خەتتى بابۇرىينى تارقىتىپ يۈرگەن مۇدەررىسنى باشلاپ كىردى. ئۇلارنىڭ ئۈچىلىسى ئالللقانداق بىرنەرسىدىن ناھايىتى تەشۋىشلەنگەنلىكىنى سەزگەن بابىر:

— تىنچلىقمۇ، جانابلار؟ — دېدى.

— ھەزرىتىم، — دېدى مۇدەررىس، — خەتتى بابۇرىينى تەرغىپ قىلىپ مەكتەپ ئاچقان بىر مۇئەللىمنى لوكچەكلەر چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈپتىمىش.

— ئۆلتۈرۈپتۇ!؟ — دەپ بابىر ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — بۇ نېمىدىگەن جاھالەت، جاناب قاسىمبەگ؟ بىزگە قارشى غوۋغامۇ؟!

— ھەزرىتىم، نەقشبەندىي شەيخلەر بىلەن دەرۋىشلەر ھەممە جايدا بىزگە قارشى ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. رەسەتخانىدا بىر ئۇستا سۇ كۆلچىكى-

---

① شىكەستە ئۇسۇل — ئەرەبچە خەتنىڭ چېكىتسىز يېزىلىشى.
② بۇ يېزىق ئەسلىدە ئورخۇن - يېنىسەي - رۇنىك يېزىقىنىڭ بابىر دەۋرىدە سىغناققا يېتىپ كەلگەن بىر تۈرى بولۇشى مۇمكىن.

ـدىن يىغلىپ ئۆلگەندىن بىرى تەمىر ئىشلىرىغا ئادەم يالالاش مۇمكىن بولماي قالدى. مەسچىتتە ۋەز ئوقۇغان موللىلار «خەتتى بابۇرىي شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن شىئەلەر خېتى» دەپ ئېلان قىلغانىمىش. شۇ ئىغۋا پۈتۈن شەھەرگە تارقىلىپ، ئاخىرى ھېلىقى مۇئەللىمنىڭ چالما ـ كېسەك بولۇشىغا ئېلىپ كەلدى.

— بۇ يالغان ئىغۋانى تارقاتقانلارنى نېمىشقا قاماقىا ئالمىدىڭىز؟ — قەھرى بىلەن سورىدى بابىر، — بۇ خەتنىڭ شاھ ئىسمائىلغا مۇتلەق ئالاقىسى يوققۇ.

— خوجاخەلىفە شۇنى جامە مەسچىتىدە مۇنبەرگە چىقىپ ئېيتماقچى بولغان ئىكەن، «يالغان! كاپىرلار خېتى ھارام! قۇرئان ئۇرسۇن سەن خەلىفىنى!» دېيىشىپ، جاھىللار ئۇنى مۇنبەردىن تارتىپ چۈشۈرۈپتۇ. ئەگەر تاھىربەگ باشلىق ساقچىلىرىمىز خوجاخەلىفىنى قۇتقۇزۇپ قالمىسا، جاھىللار ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈشى مۇمكىن ئىكەن. لۈكچەكلەردىن يىگىرمە ـ ئوتتۇزچىسىنى تۈرمىگە ئالدۇق. ئەمما، خوجاخەلىفىگە قارشى ۋەز ئوقۇغان موللىلار ئەۋلىيا خوجائەھرارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىكەن. ئۇلارنى سىزدىن مەسلىھەتسىز تۈرمىگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم.

بابىر ئەھۋالنىڭ قانچىلىك جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى. خوجائەھرار ئەۋلادىنى تۈرمىگە ئالسا، ياناي دەپ تۇرغان ئوتنى پۈۋدەپ ئۆلغايتىش بىلەن باراۋەر ئىدى.

— قوشۇننىڭ كەيپىياتىمۇ ياخشى ئەمەس، ھەزرىتىم، — دەپ داۋاملاشتۇردى قاسىمبەگ، — ھازىر ئۈچەي ئۈزۈلگەن مەزگىل، نەرخ ـ ھاۋا ئۆرلىگەن. شەيبانىيزادىلەر چىقارغان ئالتۇن ـ كۈمۈش تەڭگىلەرنىڭ ۋەزنى بىز چىقارغان تەڭگىلەرنىڭ ۋەزنىدىن ئارتۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ بازىرى چاققان. بەگ ۋە نەۋكەرلەر تەمىناتىنى ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلماقتا. ئۇلارغا تەمىنات ئاشۇرۇلسا خەزىنىدىكى پۇلىمىز يەتمەيدۇ.

— ئۇنداق بولسا، تەكلىپىڭىز قانداق؟

— تەكلىپىم شۇكى، ھەزرىتىم، بەگلەرنى دەرھال يىغىنغا چاقىرىپ، پەۋقۇلئاددە چارىلەر كۆرۈش لازىم.

— بىلىمەن، بەگلەر چۆللەردە تىمىسقىلاپ يۈرگەن شەيبانىيزادى-لەرگە قارشى ئۇرۇشۇش قەستىدە. بېگى ۋىلايەتلەر ئېلىنسا، بەگ ۋە نەۋكەرلەر ئولجىلىق بولىدۇ. بەش ئايدىن بۇيان سەمەرقەندتە جەڭسىز تۇرۇپ قىلىچلىرى قانسىرىغان.

— ئۇلارنىڭ كەسپى ئۇرۇش بولغاندىن كېيىن بىكار تۇرغۇسى كەلمەيدۇ ــ دە، ھازىر شەيبانىيزادىلەر شىمالدىن بۇخارىغا يېقىنلىشىپ كەلمەكتە ئىمىش.

— ئېنىق ئاخبارات بارمۇ؟

— كۆرگەن ئادەم كېلىپ ئېيتتى. سەركەردىسى ئەبەيدۇللا سۇلتان ئىكەن. ئۇن مىڭ قوشۇنى بار ئىمىش. بۇنى سەمەرقەندتىكى شەيخ ۋە قەلەندەرلەرمۇ ئاڭلىغان بولسا كېرەك. شەيبانىيزادىلەر تاشقىرىدا جانلانغا-سىرى ئىچكىرىدە بۇلار بىزنى «شىئەگە سېتىلغان رافىزىيلار!» دەپ خەلققە يامانلاپ، قارا كۈچلەرنى قوزغىماقتا.

بابىر مەۋلانا پەزلىددىن بىلەن مۇدەررىسكە ئەپسۇسلۇق بىلەن بىر نەزەر سالدى ــ دە:

— جانابلار، مەرپەت ھەققىدىكى تېپىشماقلارنى بۇ ئەھۋالدا ھەل قىلالمايدىغان ئوخشايمىز، — دېدى، — خەتتى بابۇرىينى مەكتەپتە ئوقۇتۇش ھازىرچە توختىتىلسۇن، رەسەتخانىنىمۇ كېيىنرەك تىكلەرمىز... بىز ئەمدى پۈتۈن ئېتىبارىمىزنى ھەربىي ئىشلارغا قارىتىشقا مەجبۇرمىز.

مۇدەررىس بىلەن مەۋلانا پەزلىددىن مەيۇس كەيپىياتتا كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى. قاسىمبەگ بىلەن بابىر ئەبەيدۇللا سۇلتانغا قارشى بۇخاراغا قوشۇن تارتىپ بېرىشنىڭ مەسلىھىتىنى قىلىشقا باشلىدى.

* * *

بۇخاراغا ھۇجۇم قىلغان ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئۇن مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بابىرنىڭ سەمەرقەندتىن ئوتتۇز مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ قىزىلقۇم سەھراسىغا قاراپ چېكىندى. بابىر-نىڭ قوشۇنى بۇخارا ئەتراپىدا توختاپ، دۈشمەننىڭ يەنە قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن، دۈشمەن ئەسكەرلىرى سان جەھەتتىن

ئۈچ ھەسسە كەم بولغانلىقى ئۈچۈن بابىر ئۇنى دادىل قوغلاشقا قارار قىلدى ـ دە، قوشۇنىنى قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىغا باشلاپ كىردى. ئەبەيدۇللا سۇلتانغا شۇ كېرەك ئىدى. بابىر قوشۇنىنىڭ ئەڭ ساداقەتلىك قىسمى تاغلىق جايدا ياخشى جەڭ قىلىپ ئۆگەنگەن، ئاتلىرى چۆلدە، قۇملۇق دۆڭلەر ئارىسىدا ئوبدان يۈگۈرەلمەيدىغان جەڭچىلەر ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى شىئە ـ سۈننىي زىددىيەتلىرى بابىرغا قۇندۇزدا قوشۇلغان يىگىرمە مىڭ كىشىلىك موغۇل قوشۇنىنىڭ روھىغا يامان تەسىر قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ بارغان سۈننىيپەرەس نەقشىبەندىي موللىلار «بابىر شاھ شىئەلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، پاك مەزھەپنى بۇلغىدى، ئەمدى پەيغەمبىرىمىز ئۇنى ئەمەس، سۈننىينى پاك تۇتقان شەيبانىيزادىلەرنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيدۇ» دېگەن ئېتىقادقا كۆپچىلىكنى ئىشەندۈرگەنىدى.

قۇم بارخانلىرى ئىچىدە زەمبىرەك ئارتىلغان ھارۋىلار قۇمغا پېتىپ، ئاتلار ياخشى چاپالماي، بابىر قوشۇنىنىڭ سېپى چېچىلىپ كەتتى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان بەش مىڭغا يېقىن قۇندۇزلۇق موغۇللار ئەبەيدۇللا سۇلتان تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كەتتى.

قىزىل قۇمدا كۆپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ ئويمان ـ چوڭقۇرنى بىلىدىغان، كۆلى مەلىك① دېگەن جايدا ئاتلىق جەڭ ئۈچۈن ئەڭ قولايلىق ئورۇنلارنى ئىگىلەپ ياتقان ئەبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ قوشۇنى يەنە تولغىما ئۇسۇلىنى ئىشلىتىپ، بابىر قوشۇنىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئەتتى ـ دە، كەينىگە ئۆتۈۋالدى. تۆت تەرەپتىن بېرىلىۋاتقان زەربىلەر ئۇستىگە بەش مىڭ خائىننىڭ بىردىنلا دۈشمەن تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىشى جەڭ تەقدىرىنى بىرنەچچە سائەتتىلا ھەل قىلىپ قويدى.

بابىر قىزىلقۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، قالغان ـ قۇتقان ئەسكەرلىرى بىلەن سەمەرقەندكە، ئۇنىڭدىن ھىسارغا چېكىنىپ بارغاندا ئۇدۇلدىن شاھ ئىسمائىل ئەۋەتكەن نەجمى سانىي ئاتمىش مىڭ قىزىلباش ئەسكىرى بىلەن خەۋپلىك سۈرئەتتە چىقىپ كەلدى.

① كۆلى مەلىك — ھازىر قۇرۇپ قالغان، بۇخارا ئوبلاستىنىڭ خەيرئاباد دېگەن يېرىدە.

ئېغىزدا نەجمى سانىي بابىرغا ياردەمگە كەلگەنىدى. بىراق، ئەسلىدە ئۇ بابىرغا جازا بەرمەكچىدى. ئۇ قىزىلباش قوشۇنلىرىنىڭ سەمەرقەندتىن چاپسان قايتۇرۇلغانلىقىغا نارازى ئىدى. بابىرنىڭ ماۋەرائۇننەھردە مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ شىئەلەرگە يان بېسىشى ۋاقىتلىق چارە ئىكەنلىكىنى جاسۇسلار شاھ ئىسمائىلغا ئاللىقاچان يەتكۈزگەنىدى. شاھ ئىسمائىل ماۋەرائۇننەھرگە ئائىت ھەممە ئىشلارنى نەجمى سانىيغا ئىشىنىپ تاپشۇرغانىدى. نەجمى سانىي شەيبانىيزادىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن بابىرنىمۇ ھاكىمىيەتتىن يىراقلىتىشنى ۋە سەمەرقەند تەختىگە باشقا ئىشەنچلىك ئادەمنى ئولتۇرغۇزۇپ، ماۋەرائۇننەھردە قىزىلباشلار ھاكىمىيە- تىنى ئۇزۇل - كېسىل ئورنىتىش كېرەك ئىدى.

بۇ پىلان قاتتىق سىر تۇتۇلاتتى. بابىر بىلەن ئىتتىپاق ھازىرچە داۋاملىشىدۇ، ئەمما دىمىغى ئېگىز نەجمى سانىي بابىرنىمۇ، ئۇنىڭ ئاران قېلىپ قالغان ئون مىڭ ئەسكىرىنىمۇ كۆزگە ئىلمىغانلىقى ئاشكارا سېزىلىپ تۇراتتى.

بابىرنى ئىككى تەرىپىدىن ئوراپ كەلگەن ئىككى دەھشەتلىك قىلىچ غىجدۇۋاندا بىر - بىرىگە زەربە بىلەن ئۇرۇلدى. نەجمى سانىيغا قوشۇلۇپ جەڭ قىلغان بابىر شەيبانىيزادىلەرنىڭ ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى سەز- دى - دە، قانلىق قىلىچلار ئارىسىدىن چىقىپ، يەنە ھىسار تەرەپكە چېكىندى.

باسقۇنچى قوشۇن سەركەردىسى .نەجمى سانىي غىجدۇۋان جېڭىدە ئۆلتۈرۈلدى. قىزىلباشلار تارمار بولدى. ئاتمىش مىڭ قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى ئەسىر ئېلىندى، ئامان قېلىپ قاچقانلارنى بولسا، غالىبلار ئامۇ دەرياسىغىچە قوغلاپ باردى ۋە دەرياغا چۆكتۈرۈۋەتتى.

7

بۇنىڭدىن بىر يېرىم يىل ئاۋۋال خانزادە بېگىم يالغۇز ئوغلى بىلەن بەلختىن قۇندۇزغا كېلىۋاتقاندا ئۇنىڭ يۈرىكىنى تىترەتكەن نامەلۇم خەۋپ-

خەتەرلەر گويا مانا مۇشۇ ئېغىر چېكىنىش مەزگىلىنى كۈتۈپ ياتقان ئىكەن.
تۈن يېرىمدىن ئاشقان ئىدى. بايسۇن ئارقىلىق ھىسارنىڭ قارا تېغىغا چېكىنىپ كەلگەن بابىر يەتتە مىڭ ئەسكەر ۋە ئائىلە ئەزالىرى بىلەن تەكشى ئوچۇق ئوتلاقتا تۈنىمەكتە ئىدى. خانزادە بېگىم ئوغلى ۋە كېنىـ ـزەكلىرى بىلەن ئۆخلاپ ياتقان ئوتاق بابىرنىڭ چېدىرىغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل ئىدى.
سەھەرگە يېقىن بىردىنلا توپىلاڭ كۆتۈرۈلدى. خانزادە بېگىم ئاتلارـ ـنىڭ تاسىر ـ تۇسۇر قىلىپ چېپىشى ۋە ئىتلارنىڭ ئاچچىق قاۋىشىدىن چۆچۈپ ئويغاندى. غەزەپلىك ئاۋازلار:
— ئۇر! ئۇر!
— رافىزىيلارنى ئايىماي قىر! — دەپ ۋارقىراشتى.
خانزادە بېگىم چاچراپ تۇردى. ئوتاق تۆرىدە خىرە قارا چىراغ پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. بېگىم قاتتىق ئۆخلاۋاتقان ئوغلى خۇررەمشاھنى قۇچاقلاپ ئۆرە تۇرغۇزدى.
— دۈشمەن باستى! دۈشمەن! — دەپ ئوغلىغا ئۆتۈكىنى كىيدۈـ ـرۈپ، تونىنىڭ يېڭىگە قولىنى تىقىۋاتقاندا ئوتاقنىڭ كىگىزىگە بىرنەرسە «تارس» قىلىپ ئۇرۇلدى. يا ئوقىنىڭ چاقىلانغان ئۇچى كىگىزنى تېشىپ ئۆتتى، لېكىن قانتى كىگىز يۈگىغا ئۇرۇلۇپ تۇرۇپ قالدى. قورقۇپ كەتكەن خانزادە بېگىم ئوغلىنى باغرىغا باستى.
بۇ يىل ئون بىرگە قەدەم قويغان خۇررەمشاھنىڭ بويى ئانىسىنىڭ يەلكىسىدىن ئېشىپ قالغانىدى. ئۇ ئۇچى پەسكە ئېسىلىپ قالغان يا ئوقىغا قىزىقىپ قاراپ تۇراتتى. تاشقىرىدىن بابىرنىڭ ھودۇققان ئاۋازى ئاڭلاندى.
— تۆپەڭچىلەر قېنى؟ خوجاكالانبەگ! تۆپەڭ ئېتىلسۇن! قاسىمبەگ! تاھىربەگ! ھەرەمگە قاراڭ! باللار چاپسانراق ئېلىپ چىقىلسۇن!... تۆپەڭ!
ئاشۇ زاماننىڭ چاقماقلىق مىلتىقى بولغان تۆپەڭ يېقىن بىر جايدا گۈپۈلدەپ ئېتىلدى. بابىر قىزىلباشلار بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ئارتتۇرغان بىرنەرسىسى، ئاشۇ دەۋرنىڭ ئەڭ زامانىۋى قورالى بولغان مانا شۇ تۆپەڭلەر ئىدى. تېخى ناھايىتى كەم تارقالغان تۆپەڭلەر پەقەت بابىرنىڭ خاس

نەۋكەرلىرىدە بار ئىدى.

بىرنەچچە توپەڭنىڭ ئوستى ـ ئوستىگە ئېتىلغانلىقى ئاڭلاندى. خانزادە بېگىم ئەمدى سەل دادىللىنىپ، ئوغلىنىڭ تونى ئوستىدىن ئىخچام خەنجىرى ئېسىلغان كەمىرىنىمۇ باغلاتتى.

خۇررەمشاھ ئوتاقنىڭ بىر چېتىدىكى ئون تالچە ئوقى سېلىنغان كىچىككىنە سادىقنى يەلكىسىگە ئاستى ـ دە، ياسنى قولىغا ئالدى.

ئانىسىنى ۋەھىمىگە سالغان جەڭ بالىدا قورقۇش ئارىلاش زوق ئويغاتقانىدى. ئۇ كىچىكلىكىدىن جەڭگىۋار روھ بىلەن ئۆسكەن، تېزرەك چوڭ بولۇپ، ئۇرۇشتا باتۇرلۇقلار كۆرسەتكۈسى كېلەتتى. ئۇ تاغىسىنى ئېغىر ئەھۋاللارغا سېلىۋاتقان شەيبانىيزادىلەرنى، گەرچە ئۆزىنىڭ شەيبانىخاننىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، كۆنسېرى يامان كۆرۈپ باراتتى. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇرىدا، ھازىر بابىرنىڭ قارارگاھىغا ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن «ئۇر، قىر!» دەپ ۋارقىراۋاتقانلارمۇ ئاشۇ كۆچمەنچى سۇلتانلار ئىدى. خۇررەمشاھ سادىقىدىكى بار ئوقلىرىنى تاغىسىنىڭ دۈشمەنلىرىگە قاراپ ئاتقۇسى كەلدى ـ دە، ئوتاقنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ چىقىشقا باشلىدى.

— شاھزادە، توختاڭ!

خانزادە بېگىمنىڭ قېرى كېنىزىكى يۈگۈرۈپ بېرىپ بالىنى كەمىرىدىن تۇتتى ـ دە، ئىچكىرىگە تارتتى. بالا قارشىلىق قىلىپ كىرمىدى. ئۇنى يىراقتا بولغان جەڭگە ئەۋەتمىگەنىدى، ئەمدى جەڭ ئۆزى خۇررەمشاھ ياتقان جايغا يېتىپ كەلگەندە يەنە قويۇشمامدۇ؟

— قويۇۋېتىڭ مېنى! ھەزرەت تاغامغا ياردەم قىلىمەن! قويۇۋېتىڭ!

بۇ چاغدا بابىرنىڭ خاس نەۋكەرلىرى توپەڭ ئاتا ـ ئاتا دۈشمەن ئاتلىقلىرىنى ئاياللار ۋە بالىلار ياتقان ئوتاقلاردىن يىراققا قوغلىۋەتكەنىدى. تاھىر خانزادە بېگىمنىڭ ئوتىقى ئالدىغا ئىككى ئات يېتەكلەپ كەلدى:

— ھەزرەت بېگىم! شاھزادە! تېزرەك چىقىڭلار!

خانزادە بېگىم ساندۇق ۋە بوپىلىرىغا قارىدى.

— يۈك ـ تاقلار قالامدۇ؟

— ھە، جان ئامان بولسا نەرسە ـ كېرەك تېپىلار! چىقىڭ چاپسان-

راق! ھەزرىتىم بۇيرۇدى!

خانزادە بېگىم كېنىزىكى بىلەن چىققۇچە خۇررەمشاھ ئاتلارنىڭ كىچىكرەك كۆرۈنگەن بىرىگە مىنىۋالدى.

ئاسماندا نامازشامدىن كېيىنكى سەككىز كۈنلۈك ئاي بار ئىدى. شۇنىڭ يورۇقىدا ئاق ئوتاقتىن بەش ياشلىق ھۇمايۇننى باغرىغا بېسىپ چىققان ماھىم بېگىم كۆرۈندى. ئات ئۈستىدە تۇرغان قاسىمبەگ چاپسان ئېگىشىپ بالىنى ئانىسىنىڭ قولىدىن ئاۋايلاپ ئالدى ــ دە، يەلكىسىنى چەكمىنى بىلەن ئورىدى. بېگىمنىڭ يېنىدا ئون ياشلىق ئوغلى سەپەرنى قولىدىن يېتەكلەپ كېلىۋاتقان رابىيەمۇ بار ئىدى. تاھىر ئوغلى بىلەن خوتۇننى بىر بايتالغا مىنگەشتۈردى.

قاسىمبەگ باشلىق ئەللىك ــ ئاتمىش خاس نەۋكەر ئاياللار ۋە بالىلار مىنگەن ئاتلارنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ جەنۇب تەرەپكە كەتتى.

ئۈچ تەرەپتىن دۈشمەن ھالقىسى ئورىۋالغان، پەقەت جەنۇب تەرەپ ئوچۇق ئىدى. توپەڭنىڭ گۈپۈلدىشى، يارىدار بولغانلارنىڭ دادلىشى، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى ۋە كىشنىشى ئارىسىدىن كىملەرنىڭدۇر ئەسەبىي ۋارقىرىغانلىرى ئاڭلىناتتى:

— ھەممىمىز شۇ پادىشاھنىڭ كاساپىتىغا قالدۇق!

— شىئەلەرگە سېتىلىپ بىزنى خاراب قىلدى!

— يوقالسۇن بابىر!

— ئۇرۇقىنى قۇرۇت! قىر ھەممىسىنى!

خانزادە بېگىم ھېچنەرسىگە چۈشىنەلمەي يېنىدا كېتىۋاتقان قاسىمبەگدىن سورىدى:

— بۇ قانداق دۈشمەن؟

— ئۆزىمىزدىن ئوت چىقتى، بېگىم! ئۇزاقى يىلى قۇندۇزدا شەيبانىيزادىلەرنى بىزگە قېچىپ ئۆتكەن موغۇل بەگلىرى ئىسيان كۆتۈردى! قۇزغۇنلار ھەزرىتىمنى ئۇيقۇدا تۇتۇپ ئۆلتۈرمەكچى ئىكەن. خۇداغا شۈكۈر، تاھىربەگنىڭ قورچىلىرى بايقاپ قاپتۇ!

— پالاكەت ئۈستىگە پالاكەت!

— ھە، بۇلار بىزدىن ئىككى ھەسسە كۆپ. ھەممىسى ئالدىن تەييارلىنىپ چىققان! ئوتتۇرىدا يۇرۇڭلار! ئوتتۇرىدا!

شۇ چاغدا ئىسيانچى ئاتلىقلار جەنۇب تەرەپكىمۇ چېپىپ ئۆتتى. ئاشۇ تەرەپتىن بابىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ئۇستاز ئەلى! تۇپەڭچىلەرنى ئالدىغا باشلاڭ! ئالدىغا!

تۇپەڭلەردىن ئېتىلغان ئوقلار قۇياق ۋە دوبۇلغىلارنى بىمالال تېشىپ ئۆتىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىغۋاگەرلەر مىلتىق ئۇدۇلىدا تۇرۇشقا چىدىمايتتى. بابىر تۇپەڭلەر ۋە ئەڭ ئىشەنگەن خاس نەۋكەرلىرى ياردىمىدە دۈشمەن ھالقىسىنى جەنۇب تەرىپىدىن يېرىپ ئۆتمەكچى، كېيىن باباتاغنىڭ شەرقىدىكى ھىسار قەلئەسىگە يېتىۋالماقچى ئىدى. بىراق، پىتنىچى بەگلەر ئۇنى قەلئەگە ئۆتكۈزمەكچى ئەمەس ئىدى، ئۇلار بۇ مۇستەھكەم قورغاننى ئۆزلىرى ئىگىلەش مەقسىتىدە ئىسيان كۆتۈرگەنىدى.

ئۈچ - تۆت قېتىم ئوق ئېتىلغاندىن كېيىن تۇپەڭلەرنىڭ نورى قىزىپ كېتىپ، ئۇنۇم بەرمەي قويىدى. دۈشمەن سەپلىرىنىڭ شەرق تەرەپتە سەل شالاڭلاشقىنىنى كۆرگەن بابىر خوجاكالانبەگ باشلىق مىڭچە نەۋكەرنى ئاشۇ تەرەپكە تاشلىدى.

خاس نەۋكەرلەرنىڭ قوغدىشىدا كېتىۋاتقان خۇررەمشاھ بەزىدە قىلىچلارنىڭ بىر - بىرىگە شاق - شۇق ئۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالاتتى. بۇ كېچىدىكى جەڭ ئۇنىڭغا ناھايىتى قورقۇنچلۇق تۇيۇلسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋەھىمىنى يېڭىشكە تىرىشاتتى. تاغىسىغا شۇنداق مەزگىلدە سۇيىقەست قىلغان خائىنلارنىڭ ھېچ بولمىغاندا بىرەرسىنى سادىقىدىكى ئوقلىرى بىلەن ئېتىپ يىقىتقۇسى كېلەتتى.

دۈشمەن قورشاۋىنى يېرىپ ئۆتۈۋاتقاندا باللار ۋە ئاياللارنى ئوراپ كېتىۋاتقان نەۋكەرلەرمۇ جەڭگە چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. شۇ چاغدا خۇررەمشاھ ئۇلارنىڭ يېنىغا كىردى - دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ ياسىدىن كەينى - كەينىدىن ئۈچ تال ئوق ئاتتى. خانزادە بېگىم كېچىدىكى توپىلاڭدا ئۇنى بىرمەھەل كۆزدىن يوقىتىپ قويىدى. كېيىن بالىنىڭ نەۋكەرلەر يېنىدا ئوق ئېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنى ئۇنىڭغا قاراپ

چاپتۇردى، ئۇ ئوغلىغا يېتىپ بېرىشقىلا، ئۇدۇلدىن ئېتىلغان بىر ئازغان ئوق بالىنىڭ ئوڭ بىقىنىغا «شارت» قىلىپ سانجىلدى. خۇررەمشاھ ئىڭراپ يانى قولىدىن قويۇۋەتتى ۋە ئېگەردىن ئېغىناپ چۈشتى.

— ۋاي، بالام! — خانزادە بېگىم ئوغلىغا قاراپ ئېتىلدى. تاھىرمۇ شۇ يېقىن يەردە ئىدى، ئېتىدىن سىيرىلىپ چۈشۈۋاتقان خۇررەمشاھنى تۇتۇۋالدى، كېيىن ئۇنى ئېگىرى ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ئولتۇرغۇزدى.

بالا بىھوش ئىدى. تاھىر بىلەن خانزادە بېگىم ئۇنى بابىرنىڭ ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە ئېلىپ چېپىشتى. بۇ تەرەپتە دۈشمەن قالمىغان، خوجا-كالانبەگنىڭ نەۋكەرلىرى پادىشاھ ئۈچۈن يول ئېچىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن ھەرەم ئەھلىنىمۇ ئېلىپ ئۆتۈشكە باشلىغان، ئارقىدىن قوغلاشقا ئۇرۇنغان دۈشمەنلەرنىڭ يولىنى توسقانىدى.

بابىرنىڭ ھىسار قورغىنىدىن ۋاز كېچىپ، ۋەخش ۋادىسى تەرەپكە يول ئالغىنىنى سەزگەن پىتنىچىلەر ئۇنى يەنە قوغلىماي، ئارقىغا قايتىشتى ۋە شاھانە چېدىرلار ئىچىدە ئىگىسىز قالغان بايلىقلارنى تالاشقا چۈشتى.

تاڭ يورۇپ قالغانىدى. بابىر ياردار جىيەنىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ، ئۇنىڭ بىقىنىدىن ئىسسىق قان ئېقىۋاتقىنىنى سەزدى.

— تېۋىپنى چاقىرىڭ! — ۋارقىرىدى ئۇ، — تېۋىپ!

پادىشاھنىڭ خاس تېۋىپى بالىنى چاپان ئۈستىگە ياتقۇزۇپ، يارىسىغا دورا چاپلاپ باغلىدى. خۇررەمشاھ ھامان ھوشىغا كەلمەيتتى. پەقەت ئارىلاپ - ئارىلاپ ئىڭرايتتى.

ئۇنىڭ بىقىنىغا سانجىلغان ئوق ئۆپكە ۋە قېرىن ئارىلىقىدىكى پەردىنى يىرتىپ ئىچكى ئەزالىرىغا يامان زەرەر يەتكۈزگەنىدى. تېۋىپ ئۇنىڭغا ئىسسىق مومىيانى سۇ بىلەن ئىچۈرمەكچى بولدى. بىراق، بىھوش بالىنىڭ تامىقىدىن سۇمۇ، دورىمۇ ئۆتمىدى. خانزادە بېگىم بالىسىنى قۇچاقلاپ، تووۋلاشقا باشلىدى:

— خۇررەمجان! يالغۇزۇم! خۇررەمىم!

بالىنىڭ كۆزى غىل - پال قىلىپ بىر ئېچىلدى، كېيىن قارىچۇقلىرى يۇقىرىغا قاراپ كەتتى - دە، كىرپىكلىرى يېرىم يۇمۇق ھالدا توختاپ

قالدى. بابىر بالىنىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى سەزدى ــ دە، ئـاچىسىنى قـۇچاقلاپ، جەسەتنىڭ ئۈستىدىن ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. لېكىن، خانزادە بېگىم ئۇنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىقتى. ئوغلىنىڭ ئۆلگىنىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ بالىسىنى قۇچاقلاپ دەست كۆتۈردى ــ دە، داد سېلىپ يەنە ئۇنى چاقىرىشقا باشلىدى:

— خۇررەم! خۇررەمجان، قېنى سەن؟ قېنى سەن، بالام؟!

بابىر ھۆركىرەپ يىغلاپ بالىنى ئاچىسىنىڭ قولىدىن ئالدى ــ دە، يەنە چاپان ئۈستىگە ياتقۇزدى. قاسىمبەگ بالىنىڭ يېرىم ئوچۇق قالغان كۆزلىرىنى يۇماقچى بولۇپ، قاشلىرىنى سىلىدى، كىرپىكلىرىنى ياتقۇزۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆردى. لېكىن، نارەسىدە كۆزلەر يېرىم ئوچۇقلۇقىچە قالدى. خانزادە بېگىم ئوغلىنىڭ ئۆلگىنىگە ئەمدى ئىشەندى ــ دە، ئۆزىنىڭ پېشانىلىرىگە مۇشتلاپ يىغلىدى:

— سېنى بۇ يەرلەرگە ئېلىپ كەلگەن ئاناڭ ئۆلسۇن، بالام! سېنى ساقلاپ قالالمىغان ئاناڭ ئۆلسۇن!!

بابىر ئاچىسىنىڭ مۇشت بولۇپ تۈگۈلگەن قوللىرىنى ئىككى قولىغا ئالدى ــ دە، يۈزىنى يۈزىگە قاراتتى.

— قارغاش كېرەك بولسا مېنى قارغاڭ! — دېدى، — سىز يەنە مېنىڭ كاساپىتىمگە قالدىڭىز! ئەجەلدە ئادالەت بولسا بۇ بىگۇناھ بالىدىن بۇرۇن مەن گۇناھكارنى ئالسا بولاتتى! بۇنى ئىككى قىلىچ ئارىسىغا مەن ئېلىپ كىردىم! سىزلەرنى دىن ۋە مەزھەپ بالاسىغا مەن گىرىپتار قىلدىم!

قاسىمبەگ بابىرنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى. ئۇ ئۇزاقى يىل قۇندۇزدا موغۇل بەگلىرىنىڭ بابىرغا قارشى پىتنىسى بىرىنچى قېتىم مەلۇم بولغاندا ئارىغا چۈشۈپ خاتا قىلغانلىقىنى، بۈگۈنكى توپىلاڭ شۇ چاغدا كېسىپ تاشلانمىغان يارىنىڭ خاتالىقى ئىكەنلىكىنى ئويلىدى:

— گۇناھكارنى ئىزدىسىڭىز، ھەممىمىز ئەيىبدارمىز، ھەزرىتىم! دۇنيا ئۆزى شۇنداق يارىتىلغان تۇرسا بىز قانداق قىلايلى؟!

خانزادە بېگىم يەنە ئوغلىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلىدى:

— تويدۇم بۇ دۇنيادىن! بەس! تويدۇم! مېنى بالام بىلەن بىللە

كۆمۈڭلار!...

خۇررەمشاھنىڭ جەستىنى ئارچىدىن ياسالغان تاۋۇتقا سېلىپ، شۇ كۈنى كەچكىچە قولمۇقول كۆتۈرۈپ مېڭىشتى. كېيىن ئۇنى پامىر تېغىنىڭ ئېتەكلىرىدىكى كۆكلەم بىر دۆڭلۈككە كۆمۈشتى ۋە قەبرە ئۈستىگە ئاق بايراقچە قاداپ قويىدى.

تىرىك مۇردىغا ئوخشاپ قالغان خانزادە بېگىمنى بىر ئاماللاپ قۇندۇزغا، ئۇ يەردىن كابۇلغا ئېلىپ كېتىشتى.

كابۇل. تاشقان دەريا ئۆزۈن ئىزدەيدۇ

1

كەچكى مەزگىل، كابۇل قەلئەسىنىڭ جەنۇبىدىكى كۆلدىن بىر توپ ئۆردەك ئۇچتى. كۆل بويىدىكى ئۆسۈك ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدا مارىلاپ ئولتۇرغان مىرزا ھۇمايۇن يادىن كەينى ـ كەينىدىن ئىككى ئوق ئاتتى. ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقان تۇمشۇقى ئۇزۇن ئۆردەكلەردىن بىرى توپتىن ئايرىلىپ پەسلەشكە باشلىدى، كېيىن قاناتلىرىنى پۇلاڭلىتىپ كۆلنىڭ نېرىقى چېتىگە يىقىلىپ چۈشتى.

كۆلنىڭ ئاشۇ تەرىپىدە پادىشاھنىڭ سەككىز پالاقلىق سايىۋەنلىك كېمىسى ئۈزۈپ يۈرگەنىدى. ھۇمايۇن بۇ تەرەپتىن ئاتلىنىپ، تەربىيەچىسى ۋە مۇلازىملىرى بىلەن كۆل ساھىلىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ بارغۇچە، كېمىدىكىلەر ئوق تەگكەن ئۆردەكنى سۇدىن ئېلىپ، قىرغاققا چىقىشتى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بابىرمۇ بار ئىدى. ھۇمايۇن ئۆزى ئاتقان ئۆردەكنى ئاتىسىنىڭ قولىغا ئېلىپ كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆرى ـ دە، ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى ۋە سەل نېرىدا تەزىم قىلىپ توختىدى.

بابىر ئۆردەكنىڭ تۆشىگە قادىلىپ قالغان يا ئوقىنى سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە، ئوغلىغا كۆزلىرىنى سۈزۈپ قارىدى:

— بۇ ئوق سىنىڭكىمۇ؟

ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ كەيىپ ئىكەنلىكىنى سەزدى. بابىر كېيىنكى مەزگىللەردە كۆپ ئىچىدىغان بولغان، بۇگۈنمۇ بەگلەر بىلەن كېچىدە ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرغانىدى. ھۇمايۇن كۆل ۋە ئۇنىڭ ئەتراپلىرى پادىشاھنىڭ دەخلىسىز، خاس يەرلىرى ئىكەنلىكىنى ئەسلىدى. ئاتىسى ئالدىدا ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويغاندەك كۆزلىرى تەلمۈرگەن ھالدا دېدى:

— ھەزرىتىم، ئەپۇ قىلىڭ، بىمەھەل ئوق ئېتىپتىمەن.

— ئەمما، ئوقنى ياخشى ئېتىپسەن، — بابىر ئوغلىغا ئەمدى كۈلۈمسىرەپ سۆزلىدى، — مە، ئۆزۈڭگە قۇتسۇن.

ھۇمايۇن سول قولىنى كۆكسىگە قويغىنىچە، ئوڭ قولى بىلەن ئوقنى ئاتىسىدىن ئالدى ـ دە، مۇلازىملىرىدىن بىرىگە بەردى.

بابىردىن كېيىنرەك تۇرغان كۆزلىرى چوڭ ـ چوڭ، ئورۇق، قارا يىگىت — ھىندۇبەگ قويۇق ئاق چىشلىرىنى ئېچىپ كۈلدى:

— ئەمىرزادەم مەرگەنلىكتە ھەزرەت ئاتىسىغا تارتىپتۇ.

شىركەيىپ خوجاكالانبەگ بۇ سۆزگە دەرھال قوشۇلدى:

— ئۇلۇغۋار ئاتىلارغا مۇناسىپ ئوغۇل!

بابىر بولسا بىر چەتتە جىم قول قوشتۇرۇپ تۇرغان قاسىمبەگكە مەمنۇن نەزەر تاشلىدى. يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ، ئىشىك ئاغالىق مەنسەپ-تىن قالغان قاسىمبەگ ھازىر ھۇمايۇنغا تەربىيىچى ئىدى. بابىرنىڭ ئۆزىگە شۇنچە يىل سادىق خىزمەت قىلغان بۇ ئادەمنىڭ ئەمدى چوڭ بولۇپ كېلىۋاتقان ھۇمايۇننىمۇ ئاتىلارچە مېھىر بىلەن تەربىيىلەۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى.

— قاسىمبەگ ھۇمايۇنغا مەرگەنلىكتىن ياخشى تەلىم بېرىپتۇ، — دېدى بابىر، — بىراق ئەمىرزادەم چەۋەندازلىقتا قانداقراق؟

قاسىمبەگ ھۇمايۇنغا «جاۋاب بېرىڭ!» دېگەندەك قىلىپ قارىدى.

ھۇمايۇننىڭ كۆزلىرى گويا ئىلھام بىلەن يېنىپ:

— ھەزرىتىم، ئىجازەت بېرىڭ، — دېدى ـ دە، ئاتلارنى قولى بىلەن كۆرسەتتى. بابىر ئۇنىڭ كېيىنكى يىللاردا ئۆگەنگەن چەۋەندازلىق

مەشقلىرىدىن بىرىنى كۆرسەتمەكچى ئىكەنلىكىنى سەزدى.
— قېنى، قېنى، — دېدى زوق بىلەن.
ھۇمايۇننىڭ يېشى ئون ئۇچكە بېرىپ، بويى ئاتىسىنىڭ بويىغا يېتەي دەپ قالغان، يۇرۇش - تۇرۇشمۇ بابىرنىڭ ئۆسمۇرلۇك مەزگىلىنى ئەسلەتەتتى. قاسىمبەگنىڭ ئىشارىتى بىلەن نەۋكەرلەر ئىككى ياۋاشراق ئاتنى بىر چەتكە يېتەكلەپ چىقتى - دە، يانمۇيان تۇتۇپ تۇرۇشتى. ھۇمايۇن قاراقاشقا ئېتىغا سەكرەپ مىندى، تىزگىنىنى كەسكىن تارتىپ بىرئاز كەينىگە داجىدى. كېيىن نېرىقى ئىككى ئاتقا تېزلىك بىلەن يېقىنلاشتى - دە، تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئاتلار ئۇدۇلمۇئۇدۇل، ئىككىنچى ئاتنىڭ ئېگىرىدىن ئىككى قوللاپ تۇتقىنىچە، ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرەپ ئۆتتى. شۇ چاغدا ئۇچىنچى ئات جايىدىن قوزغىلىپ كەتتى. ھۇمايۇن مىنگەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى چاپسان قولىغا ئېلىۋېتىپ، ئۇچىنچى ئاتنىڭ يۈگىنىدىن تۇتقان نەۋكەرگە:
— مەھكەم تۇتۇڭ! — دېدى.
كېيىن ئاستىدىكى ئاتنى نېرىسىغا جىپسا كەلتۇردى - دە، ئىككىنچى ئېگەردىن ئۇچىنچىسىگە سەكرەپ ئۆتتى.
شىركەيىپ بەگلەر تويىدىن:
— ئاپىرىن! ئالقىش! — دېگەن خىتابلار ئاڭلاندى.
ھۇمايۇن ئاتتىن چۈشتى - دە، ئاتىسى تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى. بابىر ئۆزىنىڭ ئۆسمۇرلۇك چېغىدا ئەنجان چارباغىدا ئېگەردىن ئېگەرگە سەكرەپ ئۆتەلمەي يۇتى يەرگە سۈرۈلۈپ قالغىنىنى ئەسلىدى - دە:
— خۇدايىم ھۇمايۇننى كۆز تېگىشتىن ساقلىسۇن، — دېدى، — چەۋەندازلىقتا بىزدىن ئۆتىدىغان كۆرۈنىدۇ.
— ھەزرىتىم، مىرزا ھۇمايۇن ھەر ئىشتا سىزدىن ئىبرەت ئېلىشقا ئىنتىلىدۇ، — دېدى قاسىمبەگ.
بابىر ئوڭايسىزلىنىپ بېشىنى چايقىدى:
— مېنىڭ شاھزادىغا ئىبرەت بولغۇدەك ھالىم يوق.
ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ مەيۇس يۈزىگە تەئەججۇپ بىلەن تىكىلدى.

— نېمە ئۈچۈن، ھەزرىتىم؟ تەربىيىچىم ماڭا بارلىق جەڭلىرىڭىزنى ئېيتىپ بەردى. رۇستەم ۋە ساھابىلەرمۇ، گۆر ئوغلى ۋە ئالپامىشلارمۇ جەڭنى سىزچىلىك كۆپ كۆرمىگەن بولسا كېرەك!

— جەڭ ھېساب ئەمەس، جەڭنىڭ نەتىجىسى ھېساب، — دېدى بابىر ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيەتلىرىنى ئەسلەپ.

لېكىن، ھۇمايۇن ئۈچۈن ئەڭ مۇھىمى ئاتىسىنىڭ مىسلىسىز دەھشەتلەرگە دۇچ كېلىپ، بارلىق ئۆلۈملەرنى يېڭىپ ئۆتەلىگىنى ۋە بارلىق قىرغىنلاردىن ئامان چىققىنى ئىدى. بابىرغا ئەستايىدىل ئىخلاس قىلىدىغان قاسىمبەگ «ھەزرىتىمگە دۇئا تەگكەن، ئۇ كىشىگە ئوق تەگمەيدۇ، تىغ ئۆتمەيدۇ» دەيتتى ۋە بۇ ساددا ئېتىقادىنى ھۇمايۇننىڭ قەلبىگىمۇ سىڭدۈرگەنىدى. ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ كابۇل بىلەن ھىرات ئارىلىقىدىكى ئېگىز تاغلاردىن قەھرىتان قىش كۈنلىرىدە يۈرەك توختىتىپ ئۆتكەنلىكىنى، كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەر ھالىدىن كېتىپ، ئاتلارمۇ يۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان چاغلاردا بابىرنىڭ ئۆزى ئالدىغا چىقىپ كۆكسىگىچە قارغا پېتىپ، ھەممىگە يول ئېچىپ بەرگىنىنى، شۇ چاغدا ئۇنىڭ قۇلىقى ئۇششۇپ، يۈزى كۆمۈردەك قارىيىپ، تونۇغلى بولمايدىغان ئەھۋالغا كەلگىنىنى قاسىمبەگدىن يېقىندا ئاڭلىغانىدى. ھۇمايۇن شۇ مەزگىللەردە بولغان بىر غەلىتە ھادىسىنى ئاتىسىدىن تەستىقلىتىپ ئالغۇسى كەلدى:

— ھەزرىتىم، كابۇل چارىبېغىدا دوست دېگەن بىر پالۋان نەۋكەر سىزنى تونۇماي قىلىچ بىلەن چاپقىنى راستمۇ؟

— راست، كېيىن تونۇپ قېلىپ، قىلىچىنى تاشلاپ قاچتى. خۇداغا شۈكۈر، ھېچقانداق زەرەر يەتمىدى. بولمىسا، دوست پالۋان تىغ ئۇرغان ئادەم تىرىك قالمايتتى.

— خۇدانىڭ قۇدرىتىنى قاراڭ ـ ھە! — دېدى ئىشىك ئاغا مۇھەممەد دولداي خۇشامەت ئاھاڭى بىلەن.

ھۇمايۇن ئۇنىڭ كەيپ بولغانلىقىنى قىزىرىپ، كۆپچۈپ تۇرغان يۈزىگە خۇشياقمايراق نەزەر تاشلىدى ـ دە، يەنە ئاتىسىغا يۈزلەندى. ئۇ پەقەت ئاتىسى بىلەن گەپلىشىشنى خالايتتى. لېكىن، بابىر دائىم دۆلەت

ئشى ۋە يېزىش ـ سىزىش بىلەن بەند ئىدى، بوش قالغاندا بەگلەرى ئىچىملىك مەجلىسىنى باشلايتتى. ھۇمايۇنغا بولسا، ئۇلار تېخى ھەمسۆھ-بەت بولالمايدىغان ياش بالا دەپ قارىشاتتى. بىراق، ھۇمايۇندا ئاتىسى بىلەن سۆھبەتلىشىش ئىشتىياقى كۈنسېرى كۈچىيىپ باراتتى.

— ھەزرىتىم، بۇلتۇر سىند دەرياسىنىڭ بويىدا يولۋاس بىلەن ئېلىشقان ئىكەنسىز...

— نەدىن بىلدىڭ؟

— ھەزرىتىمنىڭ خاسخانىسىدا يولۋاس تېرىسىنى كۆردۈم.

بابىر كەينىدە تۇرغان بەگلەرگە ئىشارەت قىلدى:

— يولۋاسنى بىز ئۆلتۈرۈپ يەڭگەنىدۇق.

ھىندۇبەگ كۈلۈپ ئېتىراز قىلدى:

— ھەزرىتىم بولمىغان بولسا، بىز يولۋاسقا تەڭ كېلەلمەيتتۇق.

ھۇمايۇن ھىندۇبەگنىڭ گېپىنى ماقۇللىغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى ۋە ئاتىسىغا باللارچە ساپ ئىپتىخار بىلەن قاراپ قويدى.

بابىر بۇخارا ئەتراپلىرىدا ۋە ھىساردا بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنى ھامان ئۇنتۇمايدۇ، شۇ چاغدىكى مەغلۇبىيەتلەرنىڭ ئەلەمى ئاۋۋالقىلىرىغا قوشۇلۇپ، يۈرىكىنى ھېلىغىچە تاتىلايتتى، دۇنيا غەملىرىنى خىيالىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈنمۇ ئۇ پات ـ پات ئىچىملىك ئىچەتتى. ئۇنىڭ روھى چۈشۈپ، ئۆز تەقدىرىدىن ئىخلاسى قايتىپ يۈرگەن مانا شۇ كۈنلەردە ئوغلى ھۇمايۇن ئاتىسى قىلغان ياخشى ئىشلارنى بۇنچىلىك قەدىرلەپ تىلغا ئېلىشى بابىرغا غەلىتە تەسىر كۆرسەتتى.

ھۇمايۇن ئاتىسى بىلەن يەككە ـ يېگانە گەپلەشكۈسى كېلىپ، ئاۋازىنى پەسلىتىپ:

— ھەزرىتىم، — دېدى، — ئىنئام قىلغان دىۋانىڭىزدىكى بارلىق شېئىرلارنى يادقا ئالدىم. لازىم تاپسىڭىز، ئىمتىھان ئېلىڭ.

بابىر كەينىدىرەك جىم تۇرغان بەگ ۋە مۇلازىملارغا ئۆرۈلۈپ قارىدى. ئۇلار بابىرنىڭ ئوغلى بىلەن گېپىنى چاپسانراق تۈگىتىشىنى ۋە كېيىنكى قايتىشىنى كۈتمەكتە ئىدى. لېكىن، بابىرغا ئەمدى ئىچىملىك

مەجلىستىن كۆرە ئوغلى بىلەن بىللە بولۇش يېقىملىقراق تۇيۇلۇشقا باشلىدى.

— جانابلار، — دېدى ئۇ بەگلەرگە يۈزلىنىپ، — بۈگۈن بىزگە كېمە سەيلىسى بەس. ئەمدى مىرزا ھۇمايۇن بىلەن شېئىر مەشغۇلاتى ئۆتكۈزمەكچىمەن. ئات كەلتۈرۈلسۇن!

بابىر ئاتلانغاندىن كېيىن ھۇمايۇنمۇ ئىتتىغا خۇشاللىق بىلەن سەكرەپ مىندى. ئاتا ـ بالا يانمۇيان كابۇل ئوردىسىغا قاراپ يول ئېلىشتى. قاسىمبەگ ۋە باشقا مۇلازىملار ئارقىدىراق ئەدەپ ساقلاپ جىم كېلىۋاتماقتا ئىدى.

بابىر كېمىدە ئىچكەن ئىچىملىكنىڭ قىزىقى ۋە گەرەخلىكى ئۇنىڭ چاقنىغان سۇزۇك كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— قېنى، ئەمىرزادە، ئاڭلايلى، — دېدى ئۇ ھۇمايۇنغا كەيپ ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ قاراۋېتىپ.

ئاتىسى بىلەن كېتىۋاتقىنىدىن ئىنتايىن خۇشاللانغان ھۇمايۇن بابىر-نىڭ دىۋانىدىن يادقا ئالغان بىر رۇبائىينى ئالدىراشلىقتا ئوقۇدى:

ئازار ئىلە نېچە گۇفتىگو[①]قىلغايسىز،
ئازۇردە بولۇرنى جۇستىجو[②]قىلغايسىز.
مۇنچەكى كۆڭۈللەرگە يېتىشتى ئازار،
مەي بىلەن مەگەركى شۇستىشو[③]قىلغايسىز.

ھۇمايۇن بۇ شېئىر بىلەن ئاتىسىنىڭ مەي ئىچىش سەۋەبىنى چۈشە-نىدىغانلىقىنى ۋە ھازىر كەيپ ئىكەنلىكىمۇ ئۆزرىلىك ئىكەنلىكىنى ئېيتماق-چى ئىدى، بابىر بۇنى پەملىدى ـ دە:

— ماقۇل... ماقۇل، — دەپ كۈلدى، — پەقەت ئاۋۋالقى ئىككى قۇرنىڭ ۋەزنىنى بۇزۇپراق ئوقۇدۇڭ. قارىماققا سەن بۇ قۇرلاردىكى كىنايە-نى ياخشى پەملىمىگەن ئوخشايسەن.

---

① گۇفتىگو — گەپلىشىش.
② جۇستىجو — ئىزدەش.
③ شۇستىشو — يۇيۇش، يەنى مەي بىلەن دىل غۇبارىنى يۇيۇش.

— قانداق... كىنايە؟ — دەپ بۇ قۇرلارنى تولۇق دىققەت بىلەن ئوقۇغان ھۇمايۇن تەئەججۈپلەندى.

— شۇنداق كىنايىكى، ئادەملەر بىر - بىرلىرىگە ئازار بېرىدىغان گەپنى كۆپ قىلىشىدۇ. گاھى ئازار بېرىدىغان نەرسىنى ئۆزىمىز ئىزدەپ تاپىمىز. ئاندىن كېيىن بۇ ئازارنى كۆڭلىدىن مەي بىلەن يۇماقچى بولۇپ ئىچىشكە كىرىشىمىز.

ئاتىسى ئۆزىنىڭ مەي ئىچىشكە كىنايە بىلەن قارايدىغانلىقىنى ھۇمايۇن ئەمدى سەزدى ۋە يەنە ھەيران بولدى:

— نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟

— سىنىڭ يېشىڭدا بۇنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. مەنمۇ ئوتتۇز يېشىمغىچە ئىچىملىككە موھتاج بولغان ئەمەسمەن. سەن قانداقسەن؟... كۆڭلۈڭدە ئىچىملىككە ئىشتىياق بارمۇ؟

ھۇمايۇن ئۇيىلىپ بېشىنى چايقىدى. كېيىن ئاتىسىنىڭ ئىچكۈلۈكتىن ئىششىغان قاپاقلىرىغا جىددىي بىر قارىۋالدى - دە:

— مەن ئىچىملىكنى يامان كۆرىمەن، — دېدى.

ئون ئۈچ يېشىدا بابىر ئۆزىمۇ ئىچكۈلۈكتىن ھەزەر قىلغانلىقىنى ئەسلىدى - دە، ئوغلىنىڭ جاۋابىنى ماقۇللاپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— خوش، نېمىلەرنى ياخشى كۆرىسەن؟

— مەنمۇ؟ — دەپ ھۇمايۇن بىردەم ئويلىنىۋالدى. ئۇنىڭ ياخشى كۆرگەن نەرسىلىرى كۆپ ئىدى، — سەپەردە يۈرۈشنى، ساياھەتنى ياخشى كۆرىمەن، ياخشى كىتاب بولسا ئەتىگەندە - كەچتە ئوقۇغۇم كېلىدۇ...

«بۇ جەھەتلىرى ماڭا ئوخشاپتۇ» دېدى بابىر ئىچىدە ۋە ئوغلىنىڭ قامچا دەستىسىنى تۇتقان قوللىرىغا قارىدى. ھۇمايۇننىڭ يۈز - كۆزىمۇ، قوللىرىمۇ بابىرنىڭكىدىن قارىراق ئىدى. بەلكىم جەنۇبتا تۇغۇلۇپ ئۆسۈۋاتقىنى ئۈچۈن شۇنداقتۇ. لېكىن، ئالقىنىنىڭ شەكلى ئاتىسىنىڭكىگە تولىمۇ ئوخشاش. بابىر ئوغلىنىڭ بىلىكىنى تۇتۇپ

— قېنى، ئالقىنىڭنى ئاچ، — دېدى.

ھۇمايۇن قامچىنى تېقىمىغا قىستۇردى ـ دە، ئالقىنىنى ئاتىسىغا ئېچىپ كۆرسەتتى. بابىر ئۇنىڭ ئالقىنىدىكى سىزىقلارغا قارىدى ـ دە، كېيىن ئۆز ئالقىنىنى ئېچىپ، ئوغلىنىڭ ئالقىنىغا ئالقىنىنى يانمۇيان تۇتتى. چوڭ ۋە كىچىك ھەر ئىككى ئالقاندىكى توغرا سىزىقلار بىر ـ بىرىنىڭ ئەينەن تەكرارى ئىدى. ئاتىسىغا ئوخشاشنى تولىمۇ خالايدىغان ھۇمايۇن مەمنۇن كۈلۈمسىرىدى. بابىر چوڭقۇر تىنىۋالدى ـ دە:

— ئىلاھىم مەن كۆرگەن بالالارنى سەن كۆرمىگىن! ـ دېدى.

— لېكىن، مەن سىزنىڭ بارلىق ئىشلىرىڭىزنى ئۆگەنمەكچىمەن.

بابىرنىڭ ياخشى ـ يامان ئىشلىرى خىيالىدىن بىر ـ بىرىگە ئارىلاشىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. رەھىمسىز مۇھىت ئۇنىمۇ شەپقەتسىز بولۇشقا ئۆگەتتى. مانا شۇ كابۇل ۋىلايىتىنىڭ ئۆزىدە خىرىلچى قەبىلىسىگە مەنسۇپ نۇرغۇن ئادەملەر كارۋان يوللىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئايىماستىن ئۆلتۈرۈلگەن. ھەزارە قەبىلىسىنىڭ ئونلاپ جەڭگىۋار يىگىتلىرى چاپقۇنچىلىق مەزگىلىدە قىرىپ تاشلانغانىدى... بابىر بۇ قانلىق خاتىرىلەرنى ئۆمۈر كىتابى بولغان «ۋەقەنى»گە بىر ـ بىردىن يېزىپ ماڭاتتى. ئەمما، تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن ۋە ئائىلىگە بالىلارچە پاك ئىشەنچ بىلەن قاراۋاتقان ھۇمايۇننى مۇنداق شەپقەتسىزلىكلەردىن مۇمكىنقەدەر يىراق تۇتقۇسى كېلەتتى.

— سەن ھوشيار بول، — دېدى بابىر، — مېنىڭ ھەۋەس قىلغىلى بولمايدىغان ئىشلىرىممۇ بار!

— قايسى ئىشلىرىڭىز، ھەزرىتىم!

— قايغۇلۇق، پاجىئەلىك ئىشلىرىم، پۈتۈن تەقدىرىم...

— بۇنى بىر غەزەلدىمۇ ئېيتىپسىز.

ھۇمايۇن يەنە ئاتىسىنىڭ مىسرالىرىنى يادقا ئېيتىشقا باشلىدى:

ھەر يانغەكى ئەزم ئېتسەم، يانىمدا باردۇر مېھنەت،
ھەر سارىكى يۈزلەنسەم، ئوترۇمغە كېلۇر قايغۇ.
يۈز جەۋرۇستەم كۆرگەن، مىڭ مېھنەتۇ غەم كۆرگەن،
ئاسايىشى كەم كۆرگەن مېندەك يەنە بىر بارمۇ؟

شېئىرنىڭ غەمكىن ۋە سېھرلىك ئاھاڭىدىن تەسىرلەنگەن بابىر:

— ياخشى ئوقۇدۇڭ، — دېدى ئوغلىغا، — خالايمەنكى، مەن كۆرگەن قايغۇلار، شەپقەتسىزلىكلەرنى ئىلاھىم سەن كۆرمىگىن.

— خوپ، ھەزرىتىم، مەن پەقەت سىز بىلگەن ئاجايىپ ۋەقەلەرنى بىلسەم بەس!

ئاتا ـ بالا سۆھبەتكە بېرىلىپ، ئوردىغا قانداق يەتكىنىنى سەزمەي قېلىشتى. كېيىن ئۇلار دېرىزىلىرى شەھى كابۇل تېغىغا قاراپ ئېچىلىدىغان خۇش ھاۋالىق خاسخانىدا ئولتۇرغىنىدا ھۇمايۇن قولىغا قەغەز ۋە قەلەم ئالدى ـ دە، ئاتىسى ئىختىرا قىلغان خەتتى بابۇرىي ھەرپلىرى بىلەن بىردەم شېئىر يازدى:

تۈركلەر خەتتى نەسىبىڭ بولمىسا، بابىر، نې تاڭ،
بابىرىي خەتتى ئەمەستۇر، خەتتى سىغناقىدۇرۇر①.

بابىر ئاخىرقى قېتىم سەمەرقەندتە يۈز بەرگەن مەشئۇم ۋەقەلەرنى ۋە خەتتى بابۇرىينى مەكتەپتە باللارغا ئۆگەتكەن مۇئەللىمنىڭ چالما ـ كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈلۈشىنى ئەسلەپ ئۇھ تارتتى، بىر ۋاقىتلار ئۇلۇغبەگنى ھالاك قىلغان ياۋۇز كۈچلەر ئۇنىڭ رەسەتخانىسىنى قايتا تىكلىمەكچى بولغان بابىرنىمۇ دىنسىزلىقتا ۋە رافىزىيلىقتا ئەيىبلەپ، ھەتتا قوشۇنىنىڭ كۆپ قىسمىنى شۇنىڭغا ئىشەندۈرگەنلىكى قىزىلقۇمدىكى مەغلۇبىيەتكە زېمىن ياراتقانىدى. شۇنىڭدىن بۇيان، بابىر ئۆزى ئىختىرا قىلغان خەتنى جارى قىلدۇرۇش پىكرىدىن پۈتۈنلەي قايتقانىدى:

— ساڭا بۇنى قايسى مۇئەللىمىڭ ئۆگەتتى؟ — سورىدى بابىر ھۇمايۇننىڭ يېزىقىغا كۆز يۈگۈرتۈپ.

— مىربەدەل خەتتاتتىن ئۆگەندىم.

ھۇمايۇننىڭ يېزىقىدا خاتا بولمىسىمۇ، لېكىن تېخى بۇ خەتكە قولى ئۆگەنمىگەنلىكىدىن ھەرپلەر تەكشى چىقمىغانىدى.

— ساڭا يارامدۇ؟

---

① سىغناق — تۈركىستاندىن شىمالدىراق سىر دەريا يېنىغا جايلاشقان قەدىمىي شەھەر.

— ناھايىتى! بەلگىلىرى ئاز، تېز يېزىش مۇمكىن، ئوقۇش ئاسان.
— ئۇنداق بولسا، كۆپرەك مەشىق قىل. كېيىن ماڭا مەكتۇپ يازساڭ مۇشۇ خەت بىلەن يازغىن. مەنمۇ ساڭا مۇشۇ خەت بىلەن جاۋاب يازىمەن. مەخپىي تۇتۇشقا ئاسان بولىدۇ.

ھۇمايۇن پادىشاھ ئاتىسى بىلەن مەخپىي خەتلەر يېزىشىشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، كۆڭلىدە يەنە ئىپتىخار تۇيغۇسى ئەۋج ئالدى. ئاتىسىغا مېھرى ئېشىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان يەنە بىر ئىش قىلغۇسى كەلدى.

— ھەزرىتىم، لازىم بولسا، ئەمدى مۇزىكىدىن ئىمتىھان ئېلىپ كۆرۈڭ.

— قېنى، قېنى!

ھۇمايۇن سەۋدەر بېشىغا ئافغان راۋابىنى ئەكېلىشنى بۇيرۇدى. كېيىن دۇر ۋە سەدەپ بىلەن بېزىتىلگەن، تاغلار ساداسىنى ئەسلىتىدىغان ئۇلۇغۋار تاۋۇش بېرىدىغان باغرى كەڭ راۋابنى سازلاپ، ئاۋۋال ناۋا مۇقامىدا بىر كۈي چالدى، كېيىن مەرغۇلغا ئۆتتى. بابىر قۇلىقىغا ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلغان بۇ مەرغۇلنى دەرھال تونۇدى.

«چارگاھ مەرغۇلى» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ كۈينى بۇلتۇر بابىرنىڭ ئۆزى مۇزىكىلاشتۇرغانىدى. ھۇمايۇن بۇنىمۇ ئىزدەپ تېپىپتۇ ـ دە! ياكى تەربىيىچىلىرى ئۇنىڭغا ئاتايىن ئاتىسى يازغان شېئىرلارنى يادلىتىپ، ئاتىسى مۇزىكىلاشتۇرغان كۈينى ئۆگىتىپ، شۇ يول بىلەن پادىشاھتىن ماختاش ئالماقچىمىكىن؟

تەربىيىچىلەردە شۇنداق بىر خۇشامەت بولغاندىمۇ ھۇمايۇننىڭ ئۆزى كۈينى سەممىي ئىخلاس بىلەن چېلىۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى. بالا ئۆزىنىڭ بايىقى سۆزىنى — ئاتىسىنىڭ ئىجادىدىن ئىبرەت ئېلىشقا ھەۋىسى زورلۇقىنى ھازىر راستىنلا ئىسپات قىلىۋاتاتتى.

بابىر ئوغلى چېلىۋاتقان گۈزەل كۈيگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ، كۆڭلى شادلىق تۇيغۇلىرىغا تولۇپ كەتتى.

ئەمدى ئۆزىنىڭ ھاياتى ئۇنىڭغا ئەڭ يورۇق ۋە سۈزۈك تەرەپلىرى

بىلەن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇمۇ بىر ۋاقىتلاردا ھۇمايۇندەك غۇبارسىز، پاك ياشلىق چاغلىرىنى باشتىن كەچۈرمىگەنمىدى؟ ئۇنىڭ ھاياتمۇ سۈزۈك بۇلاق بولۇپ ئاقمىغانمىدى؟ كېيىن بۇ بۇلاقنىڭ ئۈستىگە يارلار غۇلاپ، ئۇنى لېيىتتى. لېكىن، تېخى بۇ بۇلاق قۇرۇغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئابى ھاياتى ھۇمايۇننىڭ قەلبىنىمۇ ئاۋات قىلغىنىنى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

بابىر ئۆز پەزىلەتلىرىنى بۈگۈن ئوغلى ئارقىلىق ئاللىقانداق ياخشىلانغان ھالدا كۆرۈپ كۆڭلى كۆتۈرۈلدى، ئۆزىگە بىردىن ھۆرمىتى ئاشتى.

كېيىن ئۇ ھۇمايۇننىڭ ئەتكەسى قاسىمبەگنى سارايغا چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا سەرپاي ۋە ئات ئىنئام قىلدى. شاھزادىنىڭ باشقا تەربىيىچىلىرى ۋە مۇئەللىملىرىمۇ چوڭ - چوڭ ھەدىيىلەر ئېلىشتى.

— ساڭا نېمە ئىنئام قىلاي، ئېيت! — دەپ بابىر ئوغلىغا كۈلۈمسىرەپ تىكىلدى.

ھۇمايۇن كىتاب يىغىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئالاھىدە بۆلۈمنى ئىگىلىگەن خاس كۇتۇپخانىسىدىن تاشقىرى، ياتىقىدىمۇ كىتاب تولغان جاۋەنلەر بار ئىدى. ئورنىنىڭ باش تەرىپىگە پۇراقلىق سەندەل دەرىخىدىن ئىشلەنگەن جاۋەن قويۇلغان، ئاتىسىنىڭ شېئىرىي دىۋانى جاۋەننىڭ ئالاھىدە تەكچىسىدە يالغۇز تۇراتتى.

— يەنە يېڭى شېئىرىي كىتابلار يازسىڭىز، — دېدى ھۇمايۇن ئاتىسىغا ئۆيلىپراق قاراپ، — مانا مۇشۇ ئالاھىدە تەكچە سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىز بىلەن تولسا، ئوغلىڭىزنىڭ تىلىكى شۇ!

بابىر زوق بىلەن قاقاقلاپ:

— ئە - ھە، سېنىڭ بۇ تىلىكىڭنى ئورۇنداش ئۈچۈن مەن بىر ئۆمۈر مېھنەت قىلىشىم كېرەككۇ! مەيلى، ياخشى نىيەت — يېرىم دۆلەت، دېيىشىدۇ. بۈگۈندىن باشلاپ سەن ئۈچۈن بىر شېئىرىي كىتاب باشلاي. قېنى، دەپتىرىڭنى بەر.

ھۇمايۇن مۇقاۋىسى ئالتۇن سۈيى بىلەن زىننەتلەنگەن، نەپىس ۋاراقلارغا تېخى ھېچ نەرسە يېزىلمىغان يېڭى دەپتىرىنى ئاتىسىغا ئىككى قوللاپ تۇتتى.

بابىر خانا تۆرىدىكى مىز يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ــ دە، بىردىنلا ئوغلىغا مېھرى ئېشىپ، ھاياجان ئىچىدە «جىگىرىم بىلەن جېنىمغا ئۇلانغان پەرزەنتىم!» دەپ يازدى.

ئۇ ئۆزىدىكى ئاتىلىق مېھرى ۋە ھۇمايۇندىكى پەرزەنتلىك ساداقىتى تاجدار ئاتىلار ۋە ۋەلىئەھد ئوغۇللار ئارىسىدا ناھايىتى كەم ئۇچرايدىغان نادىر تۇيغۇلار ئىكەنلىكىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى. قەلبىنى تولدۇرغان ئاتىلىق تۇيغۇسى شېئىرىي ئاھاڭ بىلەن قەغەزگە چۈشۈشكە باشلىدى: «دۆلەتۇبەخت بىلە ھۇمايۇن بول، كامران بول، جاھاندا يۈز تۈمەن ئابرۇيۇئىززەت كۆر!»

بابىر يېزىشتىن توختاپ ئورنىدىن تۇردى:

— داۋامىنى كېيىن! كىتابىنىڭ نامى سېنىڭ ئىسمىڭغا قاپىيە بولغۇسىدۇر!

بابىر شۇ يىلى يېزىپ تاماملىغان شېئىرىي كىتاب «مۇبەيىن» ھۇمايۇننىڭ نامىغا ھەقىقەتەنمۇ قاپىيىداش ئىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ دەپتىرىگە يازغان ياخشى تىلەكلىرىنىمۇ شۇ كىتابقا شېئىرىي قۇرلار شەكلىدە جايلاپ، ھەممىسىنى سەنئەتكار خەتتاتقا كۆچۈرگۈزدى ــ دە، ھۇمايۇنغا تەقدىم قىلدى.

ھۇمايۇن شۇ ۋاقىتقىچە ئاتىسىدىن ئالغان سوۋغىلار ئارىسىدا ئەڭ چوڭى ۋە بىباھاسى مانا شۇ شېئىر كىتاب ئىكەنلىكىنى سېزىپ، ئۇنى قايتا ــ قايتا كۆزلىرىگە سۈردى.

ئۇ ئەرەب تىلىدا يېزىلغان، مۇرەككەپ فىقھ كىتابلىرىنى چۈشىنەلمەي قىينىلىپ يۈرەتتى. ئاتىسى تەقدىم قىلغان «مۇبەيىن» فىقھىنىڭ قانۇن-قائىدىلىرىنى راۋان تۈركىي تىلدا گۈزەل مەسنەۋىيلەر بىلەن ئىپادىلەپ، ھۇمايۇن ئۈچۈن دەرسلىك ۋەزىپىسىنى بېجىرەتتى ھەم ئۇنىڭغا شېئىرىي زوق بېرەتتى. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ ئاتىسىغا مېھرى، ئىخلاسى ۋە كىتاب تۈپەيلىدىن يېڭى بىر كۈچ بىلەن ئۆسۈپ باراتتى.

ھۇمايۇن ئون ئالتە يېشىدا ئاتىسى ئۇنىڭغا بەدەخشان ۋىلايىتىنى بېرىپ، ئەسكەر ۋە سەۋدەرى بىلەن كابۇلدىن ئۇزىتىپ قويدى. ھۇمايۇن

تاغلار ئارىسىدا ئاتىسى بىلەن خوشلىشىۋاتقاندا ئائىلە ئەزالىرى ئۆزئارا «بابىرنامە» دەپ ئاتاشقا باشلىغان شۇ «ۋەقەئىي» كىتابىدىن بىر نۇسخا كۆچۈرگۈزۈپ ئەۋەتىشىنى ئىلتىماس قىلدى.

ئوغلىنىڭ باشقا كۆپ ئىلتىماسلىرىنى سۆزسىز قوبۇل قىلغان بابىر بۇ قېتىم يەرگە قاراپ بېشىنى چايقىدى:

— ئۇ كىتاب تېخى پۈتمىدى، پارچە ـ پۇرات ياتقان ئەسەرنى كۆچۈرگۈزگىلى بولمايدۇ.

— قاچان پۈتتۈرىسىز، ھەزرىتىم؟ مەن ئىنتىزارمەن!

بابىر ئوغلىنىڭ يۈزىگە غەمكىن نەزەر بىلەن تىكىلدى:

— كۆپ ئىنتىزار بولما، چۈنكى ئۇ كىتابنىڭ پۈتۈشى ئۈچۈن مېنىڭ ئۆمرۈم تۈگىشى كېرەك.

ھۇمايۇن تىترەپ كەتتى:

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟

«بابىرنامە»نىڭ داۋامى خېلى ۋاقىتتىن بۇيان يېزىلماي يۈرەتتى. قىزىلباشلار بىلەن تۈزۈلگەن ئىتتىپاق، بابىرنىڭ ۋەتىنىگە يات قوشۇنىنى باشلاپ بېرىپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى... بۇلارنى يېزىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئەسلەشتىنمۇ يۈرىكى سىقىلاتتى. ئەجەبا ئۆمۈر كىتابىنىڭ ئاخىرقى بابى شۇ بولۇپ قالارمۇ؟ بابىر ئەڭ يىرىك ئەسىرىنى بۇ تەرىقىدە يېزىپ تۈگىتەلمەسلىكىنى سېزەتتى. ئۇنى كۆڭۈلدىكىدەك تۈگىتىش ئۈچۈن بولسا ئاشۇ مەغلۇبىيەتلەر زەھرىنى يۇيۇپ كېتىدىغان چوڭ غەلىبىلەرگە ئېرىشىشى كېرەك ئىدى. مانا ئەمدى ئوغلى ھۇمايۇن چوڭىيىپ، يېنىغا كىرىپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇ ھۇمايۇننىڭ كېيىنكى گەپتىن ھاياجانغا چۈشكىنىنى سېزىپ:

— مېنىڭ سۆزۈمدىن تەشۋىشلەنمە. مەن «ۋەقەئىي»نى ئۆمرۈم بويى يازماقچى بولغىنىم ئۈچۈن شۇنداق دېدىم. ئارزۇيۇم باركى، ئۇنىڭ كەلگۈسى بابلىرىغا سېنىڭمۇ ياخشى ئىشلىرىڭ يېزىلغاي. قېنى، ئەمدى ئۆزۈڭمۇ بۇ كىتابنىڭ پايانىغا يورۇق يۈز بىلەن يەتسەم، — دېدى.

— ھەزرىتىم، ئۇنداق بولسا، ئىلاھىم «بابىرنامە»نى يەنە ئەللىك

يىل يېزىك، يۈز يىل يېزىك!

— شۇنىڭغىچە كۆتۈشكە سەۋر ـ تاقىتىڭ يېتەرمىكىن؟ — دەپ كۈلدى بابىر.

ھۇمايۇن جىددىي تۇرۇپ:

— خۇدايىم ئالدىدا قەسەم ئىچىپ ئېيتىمەنكى، سەۋر ـ ناقىتىم ئۆمرۈم يەتكۈچە يېتىدۇ! — دېدى.

2

كابۇل دەرياسىنىڭ بويىدا بابىر ئېگىچىسى خانزادە بېگىم ئۈچۈن قۇردۇرغان باغى دىلكۇشانىڭ كۆك مەرمەر بىناسىدا مەۋلانا پەزلىددىن يۆكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەكتە مەۋلانىنىڭ ساقال ـ بۇرۇتى كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئوغلى ئەدەپ بىلەن قول قوشتۇرۇپ، يەردىن كۆزىنى ئالماي جىم تۇراتتى.

بىنەپشە رەڭ چاپان كىيگەن، يۈزىگە ئاق يىپەك چۈمبەل تارتقان خانزادە بېگىم مۇڭلۇق تاۋۇش بىلەن توختاپ ـ توختاپ سۆزلەيتتى:

— ھەممىدىن كۆرە، ئۆلگەن ئادەمگە قىيىن ئىكەن، مەۋلانا. ئۆلگەن قايتىپ كەلمەيدىكەن. تىرىكلەر ئاھ ـ ئۇھ قىلىپ مىڭ كۆيۈپ يانسىمۇ، ئاقىۋەت بىر كۈن تەسەللى تاپىدىكەن. مانا ئۆزۈمدىن قىياس قىلدىم.

— بېگىم، بۇ زاماندا تىرىكلەرگىمۇ ئاسان ئەمەس. مېنىڭ ئەنجاندىن بېشىمنى ئېلىپ چىقىپ كەتكىنىمگە يىگىرمە ئۈچ يىل بولدى. شۇنىڭدىن بۇيان سىزنىڭ بېشىڭىزغا قانچىلىك كۈلپەتلەر چۈشتى، بىز قانچە بالالارنى كۆردۇق!

خانزادە بېگىم ئەنجاندا چېغىدىكى ياشلىق يىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى. مەۋلانا پەزلىددىن شۇ چاغدا قانچىلىك چىرايلىق يىگىت بولغىنىغا ئەمدى ئىشىنىش قىيىن. ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرگە تولۇپ تاشقان كېيىنكى ئون يىللار ئۇنىڭ بويۇنلىرىغىمۇ قورۇقلاردىن تور سېلىپ كەتكەن. قوللىرىنى سۆڭەكتەك قاتۇرۇپ، تومۇرلىرىنى بۆرتتۇرگەن، يەل-

ـكسىنى مۆكچەيتىپ، ئاتمىش ياشلىق مويسىپىتكە ئوخشتىپ قويغان.
هالبۇكى، ئۇنىڭ ئەمدى ئەللىك ئۈچ ياشقا كىرگىنى خانزادە بېگىمگە مەلۇم ئىدى. «ئۆزۈمچۇ؟» دەپ بېگىم ھەر كۈنى ئەينەكتە كۆرىدىغان ئەكسىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى. خانزادە بېگىمنىڭ ئۇدۇل چىشلىرىدىن ئۈچ - تۆتى چۈشۈپ كېتىپ، لەۋلىرى پۈرۈلۈشكە باشلىغان، چېچى شالاڭلىشىپ كۆل رەڭ تۈسكە كىرىپ قالغانىدى.

گۈزەل ياشلىقلىرى ئەمدى ھېچقاچان قايتىپ كەلمەسلىكى، ئۆمرىـ نىڭ ئەڭ ياخشى يىللىرى ئىچلىماي سولاشقان گۈلدەك ئۆمۈرۋايەت غازاڭ بولغانلىقى خانزادە بېگىمنىڭ يۈرەك - باغرىنى تاتىلاپ ئۆتتى.

— مەۋلانا، ئوغلىڭىز نەچچە ياشتا؟

— يىگىرمە بىردە، بېگىم.

خانزادە بېگىم ئوغلى خۇررەمشاھنىڭ ھايات بولسا ھازىر يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرىشىنى ئويلىدى. بۇ يوقىتىشنىڭ ئۇنتۇلماس ئەلمى كېيىنكى دەردى ئۈستىگە قوشۇلدى - دە، كۆزىگە ياش قويۇلۇپ كەلدى.

— ئىشقىلىپ، ئوغلىڭىزنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن. مەن كۆرگەن مۇسىبەت سىزنىڭ بېشىڭىزغا ھېچ ۋاقىت چۈشمىسۇن، مەۋلانا. مەن ئەمدى ھايات قالمايمەن، دېگەنىدىم، لېكىن جېنىم چىڭ ئىكەن.

مەۋلانا بېگىمنىڭ يىغىسىدىن ئوڭايسىزلىنىپ ئوغلىغا بىر قارىۋالدى، كېيىن بېگىمنىڭ خىيالىنى باشقا ياققا بۇراش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھىراتلارمۇ ناھايىتى تىنچسىز بولۇپ كەتتى، بېگىم. شاھ ئىسماـ ئىل شەھەرنى ئېلىپ، سۈننىيلەرنى سۈرگۈن قىلدى. كېيىن يەنە شەيباـ نىيزادىلەر شەھەرنى بېسىۋېلىپ، شىئە تەرەپدارلىرىنى چەكلىدى. شىئە مازارلىرىنى ئاختۇرۇپ مەرۋدە شەيبانىخاننى ئۆلتۈرگۈزگەن روھانىيلارنىڭ سۆڭەكلىرىنى زەمبىرەكلەرگە سېلىپ ئاتقۇزدى. كېيىن كۆپ ئۆتمەي ھىراتنى يەنە قىزىلباشلار ئۇلاردىن تارتىۋېلىشتى. ئۈچ ئېلىش قايتىدىن باشلاندى. ھەممە تەرەپ «ئۇر - يوقات». كامالىددىن بېھزاد ھىراتتىن تەبرىزگە شاھ سارىيىغا خىزمەتكە ئېلىپ كېتىلدى. مەۋلانا خاندەمىر

شەھەردىكى تويپلاگلاردىن تويۇپ، ئاتا يۇرتىدىكى يىراق قىشلاقتا چىقىپ كەتتى. بىزگە ئوخشىغان مۇساپىرلارنىڭ ئەھۋالى بۇنىڭدىنمۇ بەتتەر بول-دى... ئوغلىمىز ئالاۋىدىن ھىراتتا تاشتاراشلىق سەنئىتىنى ئۆگەنگەنىدى. لېكىن، سەنئەت بىلەن كىمنىڭ ئىشى بار؟ ئاخىرى، شائىر مۇھەممەد سۇلتان بىلەن مەسلىھەتنى بىر جايغا ئەكەلدۇق ـ دە، بابىر مىرزىدىن پاناھ ئىزدەپ كابۇلغا كەلدۇق.

بۇ گەپلەر داۋامىدا خانزادە بېگىم كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆزىنى ئازراق بېسىۋالدى:

— كېلىپ تولىمۇ ياخشى قىلىپسىز، مەۋلانا... مەن سىزگە بىر ئامانىتىڭىزنى قانداق قايتۇرۇشنى بىلەلمەي يۈرگەنىدىم.

مەۋلانا پەزلىددىن كۆزلىرىنى پىلدىرلاپ:

— قايسى ئامانىتىم؟ — دېدى.

خانزادە بېگىم مەيۈس كۈلۈمسىرەپ:

— ھازىر، — دېدى ـ دە، ئورنىدىن قوپتى ۋە تۆردىكى ئويمىلىق ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇ بىر خىزمەتكارىغا ئاق يىپەك رەختكە ئورالغان نەرسىنى كۆتۈرتۈپ قايتىپ چىقتى. بېگىمنىڭ ئىشارىتى بىلەن خىزمەتكار ھېلىقى نەرسىنى مەۋلانا پەزلىددىنىڭ ئالدىغا قويدى ـ دە، تەزىم قىلا-قىلا كەينىچە يۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

— مەۋلانا، ئېچىپ كۆرۈڭ، — دېدى خانزادە بېگىم.

مەۋلانا پەزلىددىن يۆگەكنى ئاستا ئاچتى ـ دە، چەتلىرى سارغىيىپ كەتكەن سىزمىچىلىق قەغەزلىرىنى كۆردى. كېيىن ئۇلارنى ئاۋايلاپ ۋاراق-لاۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەنجاندا قۇرماقچى بولۇپ، خانزادە بېگىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سىزغان لايىھىلىرىنى تونۇدى. يىگىتلىك ئارزۇلىرى خىيا-لىدا قايتىدىن ئويغىنىپ، كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئەنجاندا قۇرۇلماي قالغان ئابىدىلەرنىڭ لايىھىسىنى شۇنچە يىلدىن بۇيان ئاسراپ ئېلىپ يۈرگەن خانزادە بېگىم ئۇنىڭغا ھازىر ئاشۇ ئاشىقلىق پەيتىدىكىدەك نەپىس ۋە جازىبىلىك كۆرۈندى. ئۇشتا، قىيا تاش ئۈستىدە كۆتۈلمىگەندە بېگىم-

ـنىڭ بىلـدىن تۇتقان مەزگىلـدىكى شېرىن تۇيغۇلىرى ئويغاندى ـ دە، يۈرىكىنى زوققا تولدۇردى:

— ھەزرەت بېگىم، سىز ماڭا جېنىمنى قايتۇرۇپ بەرگەندەك بولدىـ ڭىز! مۆجىزىنى قاراڭ! ئارىدا شۇنچە يىللار! شۇنچە يوللار! شۇنچە تاغ ۋە دەريالار!

مەۋلانا پەزلىددىننى ھاياجانلاندۇرغان زوق ۋە خۇشاللىق خانزادە بېگىمگىمۇ ئۆتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىدا شادلىق ساداسى ئاڭلاندى:

— بۇ لايىھەلەر ماڭا قوشۇلۇپ ناھايىتى كۆپ بالالارنى باشتىن كەچۈردى. مەن قانچە جايغا بارغان بولسام، بۇلارمۇ بىساتلىرىم ۋە قىممەت باھا زىننەت بۇيۇملىرىم ئارىسىدا مەن بىلەن سەرگەردان بولۇپ يۈردى. پەقەت ئاخىرقى قېتىم قۇندۇزدىن سەمەرقەندكە ماڭغىنىمىزدا تاغ ۋە دەرياـ لاردىن كۆپ يۈك ئېلىپ ئۆتۈشكە بولمىدى. ساندۇقلىرىمدىن بىر قىسمى قۇندۇز قورغىنىدا قالدى. شۇلارنىڭ ئىچىدە بۇ لايىھەمۇ قالغانىكەن. سەمەرقەندكە بېرىپ كۆپ ئېچىندىم. ياز كەلسە قۇندۇزغا ئادەم ئەۋەتىپ ئالدۇرماقچى ئىدىم... كېيىن ھېلىقى پالاكەتلەر بولدي... قۇندۇزدا قالغىـ نى ياخشى بولغانىكەن. باشقا ساندۇقلىرىم ھىساردا پىتنىچى موغۇللارنىڭ ئىلكىدە قالدى... مەۋلانا، قاراڭچۇ، ھەممە ۋاراقلىرى تولۇقمۇ؟

شۇنداق دەپ، خانزادە بېگىم يۈزىدىن يىپەك چۈمبىلىنى بېشىنىڭ ئۈستىگە قايرىپ قويدى ـ دە، لايىھەلىرىگە تىكىلىپ قارىدى.

— ھەممىسى تولۇق! — دېدى مەۋلانا پەزلىددىن ئۇنىڭ يۈزىگە مىننەتدارلىق بىلەن كۆز تاشلاپ، — سەمەرقەندتە پېقىر سىزنىڭ ھۇزۇرۇـ ڭىزغا كىرىشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدىم.

— ئۆزۈم سىزنى چاقىرتماقچى بولدۇم. ئەمما، لايىھەلەر قۇندۇزدا قالغانلىقى ئۈچۈن ئەندىشە قىلدىم...

مەۋلانا پەزلىددىن ئەنجاندا خانزادە بېگىمنىڭ رەسىمىنىمۇ سىزغىنىـ نى، ھازىر لايىھەلەر ئارىسىدا ئاشۇ رەسىم يوقلۇقىنى بېگىمگە ئەسلەتكۈسى كېلىپ:

— بەلكىم... رەسىملەر يوقىلىپ كەتكەندۇ؟ — دېدى.

خانزادە بېگىمنىڭ يۈزىگە سۈس قىزىللىق يۈگۈردى:
— تېخىچە رەسساملىق قىلىۋاتامسىز، مەۋلانا؟
— ھەزرەت بېگىم، كۆپ يىل مەشىق قىلمىسا قول رەسساملىقتىن چىقىپ قالىدىكەن... ھازىر پەقەت مېمارچىلىق بىلەن مەشغۇلمەن.
— ئەنجاندا سىزغان رەسىملىرىڭىزنى مەن ئالاھىدە ساقلاۋاتىمەن.
خانزادە بېگىم مەۋلانىنىڭ ئوغلىغا ئەيىمىنىپ كۆز تاشلىدى. بوي يېتىپ قالغان بۇ يىگىت ئالدىدا ئۆزلىرىنىڭ ياشلىق مۇھەببەتلىرىنى ئەسلەتكۈچى رەسىمنى خانزادە بېگىم ئاتايىن ئېلىپ چىقمىغىنىنى مەۋلانا يەزلىددىن ئەمدى سەزدى.
— ئەلۋەتتە سىز ھەقلىقسىز، ھەزرەت بېگىم... ئاشۇ رەسىملەر ئەمدى ئۆمۈرۋايەت سىزنىڭكى بولغاي!
بۇنى تولىمۇ خالاپ تۇرغان خانزادە بېگىم:
— ساخاۋىتىڭىزدىن تا ئەبەد مىننەتدارمەن! — دېدى.
مەۋلانا يەزلىددىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئەدەپ بىلەن باش ئەگدى. كېيىن گېپىنى يەنە ئۇچۇق تۇرغان كونا لايىھىلەرى ئۈستىگە بۇردى:
— مەن ئەمدى بۇلارنى ھىراتتا ئۆگەنگەن يېڭىلىقلىرىم بىلەن تولدۇرىمەن. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن بىمالال ئەمەلگە ئاشۇرسام بولىدۇ. پەقەت... بۇ مەدرىس ۋە قەسرلەر قەيەرگە قۇرۇلۇشى مۇمكىن؟ ئەنجان يىراقتا قالدى. كابۇلغىمۇ؟
خانزادە بېگىم مەيۈس باش چايقىدى:
— كابۇل بىز ئارزۇ قىلغاندەك قۇدرەتلىك دۆلەت ئەمەس، مەۋلانا. «ئۇلۇغ مېمارلىق ئابىدىلىرىنى قۇرۇش ئۇچۇن چوڭ دۆلەتنىڭ قۇدرىتىگە تايىنىش كېرەك» دېگەن گەپ توغرا ئىكەن. نېمە چارە؟
مەۋلانا يەزلىددىن ئالدىدا ئۇچۇق تۇرغان پىلانلارغا غەمكىن كۆز تىكىپ:
— ھە، تەقدىر بىزنى بىچارە قىلىپ يارىتىپتۇ، — دېدى، ئاۋازى قېرىلارنىڭكىدەك خىرىلداپ ئاڭلانغىنىنى ئۆزىمۇ سەزدى ـ دە، شۇنى

قوشۇپ قويدى، — مەن ئەمدى قېرىپ قالدىم، قىرغىنچىلىقلار، توپىلاڭ-لار، پاراكەندىچىلىكلەر بىلەن ئۆمرۈم ئۆتتى. لېكىن، بۇنىڭ ھەممىسى ئۇزلۇكسىز داۋام قىلىۋېرەرمۇ؟ ئاخىر بىر مەن ئەمەس، ئۇنلاپ بىلىملىك ئالىملار، ھۈنەرۋەنلەر، شائىرلار جاھالەت بورىنى بىلەن ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراساندىن قوغلاندى. ئىلگىرى قارا كۆچلەر بىزنى ئەنجاندىن قوغلىسا، سەمەرقەندتىن پاناھ تاپاتتۇق. سەمەرقەند جاھىللىرى كۈن بەرمىسە، ھىراتتىن نىجاتلىق ئىزدەيتتۇق. ئەمدى ئەنجان ۋە سەمەرقەندمۇ، بۇخارا ۋە ھىراتمۇ كۆچمەنچى سۇلتانلار ۋە دىنىي ئاداۋەتلەر بورىنىدىن دىر تىترىمەكتە. بوران ئۇچۇرغان غازاڭلاردەك ۋەتىنىدىن قوغلانغان قانچىلىغان مەرىپەتلىك ئالىم ۋە سەنئەتكارلار، قانچىلىغان نادىر ئەسىرلەر زايە بولۇپ كەتمەكتە. بىزنىڭ ۋەتەندىن ئايرىلىشىمىز دەريانىڭ ئۆزەننى يوقىتىپ، چۆل - باياۋانغا تېشىپ چىقىپ كېتىشىگە ئوخشايدۇ. ئامۇ دەريا بىر ۋاقىتلار شۇ ھالغا چۈشكەنىكەن ۋە تا ئۆزىگە يېڭى يول سېلىپ باشقا بىر دېڭىزغا بېرىپ قۇيۇلغۇچە ئۇياقتىن - بۇياققا باش ئۇرۇپ، تېشىپ يۈرگەنىكەن. بىزمۇ ئۆمۈر بويى ئۇياق - بۇياققا باش ئۇرۇپ، مۇناسىپ ئۆزەنىمىزنى تاپالمايمىز. ئەمدى بۇ كاج پەلەك ھېچ بولمىسا پەرزەنتلىرىمىزگە رەھىم قىلسۇن! بىز بولمىساقمۇ بۇلار ئۆزلىرىگە مۇناسىپ ئۆزەن تېپىپ، يېڭى بىر مەدەنىيەت دېڭىزىغا بېرىپ قۇيۇلسۇن!

ئۆمۈر بويى ئىجادىي پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي كۆيۈپ يۈرگەن ئۇستىداد ئىگىسىنىڭ بۇ ئەلەملىك نىداسى خانزادە بېگىمنى تىترىتىۋەتتى.

— مەۋلانا، پەقەت سىز ئەمەس، بابىر مىرزىمۇ ئۆزەننى يوقاتقان دەريادەك بىئارامدۇر!

— بىلىمەن، تەقدىر ئۇ ھەزرەتكىمۇ ئۆگەيلىك قىلدى!

— ئەمما، بابىر مىرزا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ئۇستىداتلار دەرياسىنى بىر جايغا يىغماقچى، نېسىپ بولسا، ئىلىم ۋە سەنئەتنىڭ يېڭى دېڭىزىنى بەرپا قىلماقچى.

— بىز ئۇچۇن كېيىنكى ئۈمىد ھېلىمۇ بابىر مىرزىدادۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوغلۇم بىلەن كابۇلغا كەلدۇق.

— قەيەرگە جايلاشتىڭلار، مەۋلانا؟
— جىيەنىم تاھىربەگنىڭكىگە چۈشتۇق. ئۆزى سەپەردە ئىكەن...
ئاتا - بالا ئىككىلىسى كونا كىيىم كىيىشكەن، چىرايىدىن كەتكەن.
ئۇلارنىڭ ماددىي جەھەتتىنمۇ قىينىلىپ يۈرگەنلىكىنى سەزگەن خانزادە بېگىم يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىچكىرى خانىغا كىرىپ كەتتى.
ئىنىسى بابىر مىرزا خانزادە بېگىمگە ئەڭ نوپۇزلۇق مەنسەپدارلىرى قاتارىدا تەمىنات بەلگىلىگەنىدى. ھەر ئايدا خەزىنىدىن خۇرۇم قاپچۇققا سېلىنغان مىڭ دەرھەم ئالتۇن كېلىپ تۇراتتى. خىزمەتكارلار بېگىمگە بېرىلگەن يەر - سۇنىڭ دېھقانچىلىقى بىلەن تىرىكچىلىك ئۆتكۈزۈشەتتى. بېگىمنىڭ ئۆزىگە كۆپ پۇل كەتمەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن خەزىنىدىن كەلگەن قاپچۇقلارنىڭ كۆپرەكى پولات ساندۇقتا ساقلىنىپ تۇراتتى.
خانزادە بېگىم مەۋلانا پەزلىددىننىڭ كىچىكرەك بىر ھويلا ۋە ئات سېتىپ ئېلىشى، كىيىم - كېچەكى، ئۈچ - تۆت ئايلىق تىرىكچىلىكى ئۈچۈن قانچە پۇل كېتىشىنى مۆلچەرلەپ كۆردى - دە، مىڭ دەرھەملىك قاپچۇقتىن ئىككىسىنى ئالدى. كېيىن ئۇلارنى بايىقى خىزمەتكارغا بېرىپ، ئالتۇن پەتنۇستا كۆتۈرگۈزگىنىچە ئاتا - بالىنىڭ ئالدىغا قايتىپ چىقتى.
مەۋلانا پەزلىددىن قاپچۇقنى كۆرۈپ، خىجالەت بولۇشقا باشلىدى.
خانزادە بېگىمدىن پۇل ئېلىش ئۇنىڭغا ئېغىر ئىدى.
— مەۋلانا، بۇ قاپچۇقلار بابىر مىرزىنىڭ خەزىنىسىدىن كەلگەن. ئۆزى بولمىغانلىقى ئۈچۈن تەمىناتنى مەن سىزگە تاپشۇرماقچىمەن. بىرى ئوغلىڭىز ئالاۋىدىنغا. مەرھەمەت! ئېلىڭ!
ئالاۋىدىن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئەمدى بىرىنچى نۆۋەت ئېغىز ئېچىپ سۆزلىدى:
— رەھمەت، ھەزرەت بېگىم، بىز سىزدىن تولىمۇ مىننەتدارمىز!
ئۇنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ۋە سۆزلەرنى مەيىن تەلەپپۇز قىلىشى مەۋلانا پەزلىددىننىڭ يىگىتلىك مەزگىلىنى ئەسلەتتى... شۇ سەۋەبتىن ئاتا - بالا ئىككىلىسى بېگىمگە ناھايىتىمۇ ئەزىز كۆرۈنەتتى.

3

ئامۇ دەريا تەرەپتىن تاغ ئېشىپ ئۇچۇپ كەلگەن تۇرنىلار كابۇلنىڭ ئۈستىدىن جەنۇبىي شەرق تەرەپكە ئۆتمەكتە ئىدى. ئوردىنىڭ ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن ئايۋىنىدا ماھىم بېگىم بىلەن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغان بابىر تۇرنىلارنىڭ قىسقا ۋە سىرلىق ئاۋاز بىلەن «قۇر – بى»لىشىنى ئاڭلىدى- دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئايۋان چېتىگە باردى ۋە ئاسماننىڭ ئاۋاز كېلىۋاتقان تەرىپىگە تىكىلدى. كۆكتە ئېگىلىپ – چايقىلىپ كېلىۋاتقان بىر تىزىق قارا مارجاننى كۆزلىرى بىلەن ئىزدەپ تاپقاندىن كېيىن تۇرنىلارنىڭ تاۋۇشى ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئېنىقراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

يېقىملىق ۋە سۇزۇك «قۇر – بى»لاردا قانداقتۇر ھارغىنلىق ئاھاڭلى- رى بارغا ئوخشايتتى ۋە تۇرنىلارنىڭ يىراق – يىراقلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقىنى ئەسكە چۈشەتتى. بەلكىم ئۇلار مۇشۇ كېلىشىدە ئەنجاننىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتكەندۇ؟ ياكى تاشكەنت ۋە سەمەرقەند ئەتراپلىرىدى- كى توختام سۇلار بويىغا قونۇپ دەم ئالغاندۇ؟

بۇ ئوي بىلەن بابىرنىڭ قەلبىنى ئەلەملىك بىر سېغىنىش تۇيغۇسى ئورىۋالدى. كۆلى مەلىكتە ۋە غىجدۇۋاندا يېڭىلىپ، ھىراتتا پىتنىچىلەر خىيانىتىدىن ئەبگار بولۇپ قايتقىنىغا مانا ئون ئۈچ يىل بولۇۋاتىدۇ. بابىر شۇنىڭدىن بۇيان قالتىس ھەربىي يۈرۈشلەردىن ئۆزىنى تېيىپ يۈرۈپتۇ. موغۇل بەگلىرىنىڭ خىيانەتلىرىنى قۇندۇزدىلا بىلىپ تۇرۇپ، يەنە شۇلارغا ۋە قىزىلباشلارغا تەۋەككۇللۇك بىلەن تايىنىپ ئىش قىلغىنى ئۇنىڭ ۋەتىنىگە قايتىدىغان بارلىق يوللىرىنى ئېتىپ تاشلىغانىدى.

تۇرنىلارنىڭ يىراقلىشىۋاتقان تاۋۇشلىرى تەسىرىدە بابىرنىڭ كۆڭلى- گە: «ئەمدى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇڭغا ئۆمۈرۋايەت قايتالمايسەن!» دېگەن ئەلەملىك ئوي كەلدى – دە، چىرايى بىردىنلا تۇتۇلدى. كەينىگە ئۆرۈلۈپ، سەۋدەر بېشىغا ئىچىملىك كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى.

ماھىم بېگىم داستىخان يېنىدىن بابىر تەرەپكە كېلىۋېتىپ تەئەججۇپ بىلەن دېدى:

— ھەزرىتىم، ئەتىگەندىلا ئىچىملىكمۇ؟ ھازىر يەرزەنتلىرىڭىز سالامغا كېلىدۇ... ئەنە، مىرزا ھىندال تەربىيىچىلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ.

بېشىغا كىچىككىنە يىپەك سەللە ئورىغان، ياقۇت كۆزلۈك كەمىرىگە كىچىككىنە قىلىچ تىقىلغان سەككىز ياشلىق مىرزا ھىندال ئايۋاننىڭ ئېگىز پەلەمپەيلىرىدىن چوڭلاردەك قول قوشتۇرۇپ تەزىم قىلىپ چىقتى. ئاتىسى ئۇنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈمسىرىدى. ھىندالنى يەلكىسىنى قۇچاقلاپ ئەركىلەتتى، كېيىن ئۇنى زەرباپ كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى.

— قىلىچ تاقىۋاپسىز، ئەمىرزادەم، جەڭگە بارماقچىمىسىز؟ — دەپ چاقچاقلاشتى.

ھىندال چوڭ - چوڭ كۆزلىرىنى چاقنىتىپ ماھىم بېگىمگە بىر قارىۋالدى. ماھىم بېگىم «ئېيتىڭ!» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى. شۇ چاغدا ھىندال ئۆتكۈر تىل بىلەن ئاتىسىغا:

— مېنىمۇ ئېلىپ بېرىڭ، — دېدى.

– قەيەرگە؟

– ھىن... ھىندىستانغا!

– ھىندىستاندا نېمە قىلماقچىسىز؟

— يول... يولۋاسنى كۆرىمەن...

— مانا گەپ! — دەپ بابىر كۈلدى، — بىز سىزگە ھىندال ئىسمىنى بەرسەك، سىز پەقەت ھىند يولۋىسىنى تاماشا قىلماقچى، شۇنداق-مۇ؟

بالا قىزىرىپ:

— ياق، — دېدى قىلىچىنىڭ سېپىنى سىقىمىغا ئېلىپ، — ئەگەر يولۋاس «يەيمەن» دېسە، مەن مۇشۇ قىلىچ بىلەن ئۇنى ئۇرىمەن!

بابىر ھىندالنى يەنە يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ ئەركىلەتتى:

— بارىكاللا! ئۇنداق بولسا سىزنى ھىندىستانغا ئەلۋەتتە ئېلىپ بارىمىز...

شۇ چاغدا ئايۋان پەلەمپەيدىن ئالتۇن كوزىدا ئىچىملىك ئېلىپ چىقىۋاتقان شەربەتچى كۆرۈندى. ماھىم قولى بىلەن «قايتىڭ!» دېگەن

ئىشارىنى قىلدى. شەربەتچى بابىرغا قورقۇپراق كۆز تاشلىدى ـ دە، ئۇنىڭ ئوغلى بىلەن ئاۋۇنۇپ، ئىچىملىكنى ئىيسىدىن چىقارغىنىنى سەزدى ۋە پەلەمپەيدىن ئاستا قايتىپ چۈشۈپ كەتتى.

بابىر ھىندالدىن خەت ـ ساۋاتىنى قانچىلىك ئۆگەنگىنىنى، قانداق شېئىرلارنى يادقا بىلىشىنى سورىدى.

— مەن قۇرئان ئايەتلىرىدىن يادقا بىلىمەن. قۇلھۇ ئاللاھۇ ئەھەد...

— ھىندالنىڭ شېئىرغا ئۇنچىۋالا ئىشقى يوق، — دەپ ئىزاھ بەردى ماھىم بېگىم، — بۇنىڭغا ئويۇن بولسا، يادىن ئوق ئاتسا، ئات چاپسا بولدى، كىتابقا خۇشى يوق.

— بەلكىم يېشى كىچىك بولغىنى ئۈچۈندۇ؟

— گۈلبەدەن بۇنىڭدىن ئۈچ ياش كىچىك، ئەمما ساۋاتى ھىندالدىن ياخشى. ھازىر كۆرەرسىز... قىزچاق كىتابقا شۇنچىلىك ھېرىسكى، ھەيران بولۇپ ياقامنى تۇتىمەن.

بابىر ئويچان ئاۋاز بىلەن:

— ئەجەبا ھىندال ئاشۇ تاغىلىرىغا تارتارمۇ؟ — دېدى.

بابىرنىڭ بۇ سۆزلىرىدە قانچىلىك مۇرەككەپ مەنە بارلىقىنى پەقەت ماھىم بېگىم چۈشىنەتتى. چۈنكى، ھىندال ماھىم بېگىمدىن ئەمەس، بابىرنىڭ كىچىك خوتۇنى دىلدار ئاغىچىدىن تۇغۇلغانىدى. شەرىئەت بېرىدىغان رۇخسەت بويىچە بابىرمۇ ئۈچ خوتۇنلۇق بولۇۋالغان، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ كېلىۋاتقان بۇ رەھىمسىز ئادەت ماھىم بېگىمنى قانچىلىك ئەزسىمۇ، ئەلىمنى ئىچىگە يۇتۇپ چىداپ كېلىۋاتاتتى. بابىرنىڭ ئىككىنچى خوتۇنى گۈلرۇھ بېگىمدىن مىرزا كامران ۋە مىرزا ئەسكەرىي ئاتلىق ئىككى ئوغۇل تۇغۇلدى. بۇلار ھۇمايۇندىن كېيىنكى تەخت ۋارىسلىرى ئىدى. گۈلرۇھ بېگىم شۇ سەۋەبتىن ماھىم بېگىمگە كۆندەشلەرچە سوغۇق مۇئامىلە قىلاتتى. ئۈچ خوتۇن كابۇلنىڭ ئۈچ چېتىدە، ھەربىرى ئالاھىدە بىنادا تۇرسىمۇ بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار ئىدى. دىلدار ئاغىچا بەش يىلدا ئىككى قىز تۇغدى. ماھىم بېگىم بولسا ئۈچ قېتىم پەرزەنت دېگىنى

باشتىن كەچۇردى. ئۇنىڭ ھۇمايۇندىن كېيىن تۇغقان ئىككى ئوغۇل، بىر قىزى كەينى ـ كەينىدىن ئۆلۈپ كەتتى. كېيىن ئومۇمەن بويىدا بولماي قالدى. بۇنىڭ ھەممىسىدىن ماھىم بېگىم ناھايىتى قاتتىق ئۆرتىنىپ يۈرگەـ نىنى سەزگەن بابىر ئۇنىڭغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلمەيتتى. بىر كۈن مانا مۇشۇ ئايۋاندا ماھىم بېگىمنىڭ ئۆزى «دىلدار ئاغىچا يەنە ھامىلدار ئىمىش، — دەپ قالدى، — مەن كۆيۈپ ئادا بولدۇم. ئەمدى دىلدار ئاغىچا مۇشۇ قېتىم ئوغۇل تۇغسىمۇ، قىز تۇغسىمۇ، ئەگەر ماڭا بەرسىڭىز ئۆز پەرزەنتىمدەك تەربىيلەپ ئۆستۈرەتتىم».

دىلدار ئاغىچىنىڭ ئۆز پەرزەنتىنى كۈندىشىگە ئىشىنىپ تاپشۇرۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. لېكىن، ماھىم بېگىم ھۇمايۇننى قانچىلىك ياخشى تەربىيلىگەنلىكىنى ھەممەيلەن بىلەتتى، ئۇنىڭ يەنە پەرزەنت ئۆستۈرۈش ئىشتىياقى كۈچلۈكلۈكىنى بابىرمۇ سېزەتتى. دىلدار ئاغىچا كابۇلنىڭ باغى يوگىۇچقاسىدا مانا مۇشۇ ھىندالنى تۇغقاندا بابىرنىڭ مەخسۇس پەرمانى بىلەن ئۈچ كۈنلۈك بوۋاقنى ئوردىدا تۇرىدىغان ماھىم بېگىمنىڭ تەربىيىسىگە ئەكېلىپ بەردى.

بۇ بالىنى توققۇز ئاي يۈرەك قېتىدا كۆتۈرۈپ يۈرگەن دىلدار ئاغىچا «ئوغلۇمدىن تىرىك تۇرۇپ جۇدا بولدۇم» دەپ خېلى ۋاقىت يىغلاپ ـ قاقشاپ يۈردى. بابىر ئۇنىڭغا:

— ئەزەلدىن ئۇدۇم شۇنداق، — دەپ ۋەج كۆرسەتتى، — پادشاھ ئائىلىسىدە ئوغۇللارنى چوڭ خوتۇن تەربىيلىشى كېرەك، ماھىم ھۇمايۇننى قانداق چوڭ قىلدى، كۆردۈڭمۇ؟ ھازىر بەدەخشاندا ئەڭ ئابرۇيلۇق ھاكىم! خۇدا خالىسا ماھىم ھىندالنىمۇ شۇنداق چوڭ قىلىدۇ!

ماھىم بېگىم ھىندالنى ئۆز پەرزەنتىدىنمۇ زىيادە تەربىيە قىلىۋاتقىنى بابىرغا مەلۇم ئىدى، لېكىن بالىنىڭ تاغا ئەۋلادلىرى جاھىل ۋە مەرىپەتسىز ئادەملەر ئىدى. دىلدار ئاغىچا ھىسار ۋە سەمەرقەندتە كۆپ يامان ئىشلارنى قىلغان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى، شەيبانىخان تەرىـ پىدىن ئۆلتۈرۈلگەن سۇلتان ئەلى مىرزىغىمۇ تۇغقانچىلىقى بار ئىدى. بابىر سەمەرقەندكە ئاخىرقى قېتىم غەلىبە بىلەن بارغاندا ۋە قىزىلباشلار بىلەن

مەي ئېچىپ يۈرگەن كۆڭلىرىدە دىلدار ئاغىچىنىڭ ھۆسنىنى، خۇسۇسەن دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتقاندىكى شېرىن ئاۋازىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، كەيپ-چىلىكتە ئۇنى ھەرىمگە ئالغانىدى. بۇنىڭ ھەممىسىدىن خەۋەردار بولغان ماھىم بابىرنىڭ «ھىندال مەرىپەتسىز تاغىلىرىغا تارتمىسۇن يەنە!» دېگەن ئەندىشىسىنى تارقىتىشقا ئىنتىلدى:

— ھەزرىتىم، ھۇمايۇننىڭ كۆپ پەزىلەتلىرى ھىندالدىمۇ بار. قەلبى مېھىر بىلەن توشقان. ئىشىنىمەنكى، ھىندالمۇ سىزگە تارتىدۇ. ئېگىچىڭىز خانزادە بېگىمدىن ئاڭلىغانمەن. سىزمۇ مۇشۇ يېشىڭىزدا «ئۇرۇش» ئويۇ-ناشنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتىكەنسىز.

بابىر يەنە ھىندالغا قارىدى:

— مەن ساڭا كىتابلار سوۋغا قىلسام ئوقۇمسەن؟

— ئوقۇ... ئوقۇيمەن! — دەپ ھىندال تۇتۇلۇپراق جاۋاب بەردى.

بابىر كاتىپىنى چاقىرىپ، كابۇل كۇتۇپخانىسىدىن ھىندالغا كېرەك-لىك كىتابلارنى ماھىم بېگىمگە ئەكېلىپ بېرىشنى بۇيرۇدى. شۇنىڭدىن كېيىن سەۋدەر بېشى ئىچكى خانىدىن بالىنىڭ بوي - بەستىگە ماسلاشتۇ-رۇپ ئىشلەنگەن ئالتۇن دەستىلىك كەمانىي شاشنى[1] ئېلىپ چىقتى. چىرايلىق ساداقتا ئون ئىككى ئالتۇن بېزەكلىك يا ئوقىمۇ بار ئىدى. بۇنداق چىرايلىق ئوقيانى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقان بالا ئېسىل سوۋغىنى قولىغا ئالغاندا كۆزلىرى خۇشاللىقتىن پارقىراپ كەتتى.

— مانا، تىرەندازلىقنى مەشىق قىل، ئەمما كىتاب ئوقۇشنىمۇ ئۇنتۇ-ما! — دەپ تاپشۇردى بابىر.

ھىندال تەزىم بىلەن ئاتىسىغا قۇللۇق قىلدى، پەلەمپەيدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتى. ئارىدىن سەل ئۆتمەي ئايۋاننىڭ ئىچكى ئىشىكىدىن ئەللىك ياشلاردىكى ئىنىكئانا كىچىككىنە گۈلبەدەننى قولىدىن يېتەكلەپ چىقتى. بۇ چىرايى يېقىملىق ئايال — تاھىرنىڭ خوتۇنى رابىيە ئىدى. دەسلىپىدە قۇتلۇق نىگارخانىمنىڭ خىزمىتىدە بولغان رابىيە ھازىر ماھىم

---

[1] كەمانىي شاشىي — تاشكەنت ئوقياسى.

بېگىم ھۇزۇرىدا بەش ياشلىق گۈلبەدەنگە ئىنكئانىلىق قىلىۋاتاتتى.

بابىر ئۆز ئائىلىسىگە يېگىرمە تۆت يىللىق قەدىردان بولغان رابىيىنىڭ تەزىم بىلەن بەرگەن سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن ھال سوراشتى. كېيىن قىزچىقى گۈلبەدەنگە يۈزلەندى.

قوچاقتەك ياساندۇرۇلغان كىچىك قىزچاقنىڭ قاش ـ كۆزى ئىختىيارسىز دىلدار ئاغچىنى ئەسلەتتى. گۈلبەدەننىمۇ ئاشۇ گۈزەل جۇۋان تۇغقانىدى. ماھىم بېگىم ھىندالنى ئانىلارچە كۆيۈنۈپ پەرۋىش قىلىۋاتقىنىنى كۆزىتىپ يۈرگەن دىلدار ئاغچا بۇ ئايالنىڭ مەردلىكىگە قايىل بولغان ۋە گۈلبەدەننى ئۇنىڭغا ئۆزى پەرزەنتلىككە بەرگەنىدى. بۇ ئىككى ئايال ئەمدى دىمىغى ئۈستۈن گۈلرۇھ بېگىمگە قارشى گويا بالىلار ئارقىلىق ئىتتىپاقلاشقانىدى. گۈلرۇھ بېگىم بولسا بىر ئەمەس، ئىككى ئوغلى بوي يېتىپ كېلىۋاتقىنىدىن تولىمۇ مەغرۇرلىناتتى. كامران مىرزا ۋە مىرزا ئەسكەرىيلەرنى تەخت ۋارىسى ھۇمايۇنغا قارشى رىقابەت تۇيغۇسى بىلەن تەربىيىلەيتتى. شۇ سەۋەبتىن بابىرمۇ گۈلرۇھ بېگىمدىن كۆپ رەنجىيتتى، لېكىن ئاردىكى كۈندەشلىك بالاسىنى پۈتۈنلەي يوق قىلىش قولىدىن كەلمەيتتى.

يۇمران قىزچىقنى كۆرگەن ھامان ئېسىگە چۈشكەن بۇ مۇرەككەپلىكلەر گۈلبەدەننىڭ ئېگىلىپ تەزىم قىلىشى ۋە شېرىن «ئەسسالامى» بىلەن خىيالىدىن يىراقلاشتى. بابىر قىزچىقنى قولىدا كۆتۈرۈۋېلىپ پېشانىسىدىن سۆيدى. كېيىن داستىخان ئالدىغا كېلىپ، ئۇنى تىزىغا ئېلىپ ئولتۇرغۇزدى. داستىخانغا تولغان نازۇنېمەتلەرنى، ئادىنەپۇردىكى[1] باغۇەپادا ئۆسكەن چىرايلىق نارىنجلەرنى[2] كۆرسىتىپ:

— نېمە يەيسەن؟ — دەپ سورىدى.

گۈلبەدەن ئەدەپ بىلەن باش چايقىدى. ئۇ پادىشاھ ئاتىسىنىڭ ئالدىدا يېمەكلىك چايناپ ئولتۇرۇشتىن تارتىناتتى. لېكىن، دادىسىنىڭ زەر قوشۇپ توقۇلغان قىممەت باھالىق چاپىنىدىكى ئالتۇن تۈگمىلەر ئۇنى

---

① ئادىنەپۇر — ئافغانىستاننىڭ جەنۇبىدىكى شەھەر، ھازىرقى جەلالاباد.
② نارىنج — ئاپېلسىن.

ناھايىتى قىزىقتۇرۇپ قويدى. بۇ تۈگمىلەردىن بىرىنىڭ يۈز تەرىپىگە كىچىككىنە يولۋاس شەكلى ئويۇلغان. يولۋاسنىڭ كۆزى ئورنىغا زىغىردىن- مۇ كىچىك ياقۇت دانىلىرى ئورنىتىلغان. ئىككىنچى ئالتۇن تۈگمىنىڭ يۈزىدە ئەپسانىۋى بىر قۇش قاناتلىرىنى يېيىپ، تۇمشۇقىدا كىچىككىنە گۆھەرنى ئېلىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان. ئۆمرىدە بۇنداق غەلىتە تۈگمىلەرنى كۆرمىگەن قىزچاق ئۇلارنىڭ بىرىنى قولى بىلەن ئاستا تۇتۇپ كۆردى.

— ساڭا تۈگمىلەر يارامدۇ؟ — دەپ سورىدى دادىسى. گۈلبەدەن «ھەئە» دەپ كۈلۈمسىرىدى. بابىر قىزچىقى تۇتۇپ كۆرگەن تۈگمىنى يۇلۇپ ئالماقچى بولۇپ بىر تارتتى. لېكىن، تۈگمە ناھايىتى مەھكەم تىكىلگەنىكەن، ئۈزۈلمىدى.

— ھەزرىتىم، نېمە قىلماقچىسىز؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ماھىم بېگىم، — تۈگمىنى ئۈزمەڭ، بۇ سىزنىڭ شاھانە كىيىمىڭىز - دە!

— ھېچقىسى يوق. زەرگەرگە بۇيرۇسا، يەنە شۇنداق بىر تۈگمە ياساپ بېرىدۇ.

بابىر كەمىرىگە ئېسىلغان غىلاپتىن كىچىككىنە قەلەمتىراش ئالدى- دە، ئاشۇ تۈگمىنى يېپىدىن كېسىپ ئېلىپ قىزچىقىغا بەردى:

— لېكىن، يوقاتما. بۇ قۇش — دۆلەت قۇشى. خۇدايىم ساڭا بەخت كەلتۈرسۇن.

گۈلبەدەن خۇشاللىنىپ ۋە ھاياجانلىنىپ:

— رەھمەت، ھەزرىتى... ئاللي، — دېدى، لېكىن جۈملىنىڭ ئاخىرىنى ئانچە كېلىشتۈرەلمىدى.

— مېنى ئاتا دەۋەرگىن، قىزىم.

گۈلبەدەن ئانىسى ماھىم بېگىمگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى. ماھىم «ھە، ئېيت!» دېگەندەك باش لىڭشىتتى. شۇ چاغدا گۈلبەدەن قوللىرى بىلەن ئاتىسىنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلىدى - دە:

— ئاتىجان! — دەپ ئۇنىڭ ياڭىقىدىن سۆيدى.

بابىر خېلىدىن بۇيان ھېس قىلمىغان بالىلارچە پاكلىق ۋە ساپلىق پۈتۈن ۋۇجۇدىغا گويا نۇر بولۇپ تارالدى.

— گۈلى، — دېدى ماھىم بېگىم، — ئەمدى ھەزرەت ئاتاڭغا بىر ھېكايە ئېيتىپ بەرگىن.

گۈلبەدەن ئاستا ئاتىسىنىڭ تىزىدىن چۈشتى ـ دە، مۇئەللىمگە جاۋاب بېرىۋاتقان ئوقۇغۇچىدەك تىك تۇرۇپ، تاشپاقا ۋە چايان ھەققىدىكى مەشھۇر ھېكايىنى ئېيتىپ بەردى. خۇسۇسەن تاشپاقا چايانغا ياخشىلىق قىلىپ، ئۇنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويماقچى بولغاندا، چايان ئۇنىڭغا زەھەر سېلىشقا تىرىشقىنىنى، كېيىن بۇ يامانلىقى ئۈچۈن دەرياغا چۆكۈپ ئۆلگىنىنى شۇنداق كېلىشتۈرۈپ ئېيتتىكى، بابۇر زوقلىنىپ كۈلدى ـ دە:

— سىز سۆزلەپ بەرگەنمىدىڭىز؟ — دەپ ماھىمدىن سورىدى.

— ياق، ئۆزى «تۇتىنامە»نى بىمالال چۈشىنىپ ئوقۇدى. بەش ياشقا يەتمەي ساۋات چىقارغان قىزچاقنى مەن بىرىنچى كۆرۈشۈم.

— گۈلبەدەنگە كۆز تەگمىسۇن، زېھنى ۋە تۇتۇۋېلىشىدا تەڭدىشى يوق.

— سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»ىدىن خېلى ھېكايىلەرنى يادقا بىلىدۇ. شېئىرغا ئانچە ھېرىس ئەمەس، ئەمما نەسرىي ھېكايە خاتىرىسىگە سۆزمۇ-سۆز ئورنىشىپ قالىدۇ. باغدا، كوچىدا كۆرگەنلىرىنىمۇ كېلىشتۈرۈپ ھېكايە قىلىدۇ. مەن ئۆزۈمچە ئارزۇ قىلىمەنكى، گۈلبەدەن شائىر بولمىسىمۇ ھەز-رەت ئاتىسىنىڭ نەسرىي يېزىقچىلىقىنى مىراس ئالسا ئەجەب ئەمەس.

— نەسر يېزىش ئۈچۈن قانچىلىك كۆپ سەۋدالارنى باشتىن كەچۈرۈش كېرەك، ماھىم!

گۈلبەدەن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ گەپلىرىگە ياخشى چۈشىنىۋاتقاندەك دىققەت بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى.

— زېرەك قىزىم، ھەزرەت ئاناڭ سەندىكى ئاجايىپ بىر قابىلىيەتنى ياخشى بايقاپتۇ. ئەگەر گۈلىنىڭ نەسرگە ئىشقى زور بولسا، — دەم بابىر ماھىم بېگىمگە قاراپ داۋاملاشتۇردى، — «ۋەقەئىي»نىڭ ئاسانراق بابلىرى-دىن بېرەي، خەتتات قىزچىقىمغا بىر نۇسخا كۆچۈرۈپ بەرسۇن.

— مەنمۇ سىزدىن شۇنى ئىلتىماس قىلماقچى ئىدىم. گۈلى تۈركىي تىلنى ھەزرەت ئاتىسىنىڭ كىتابلىرىدىن ئۆگەنگىنى ياخشى. مەن ئاجىزىڭىز

پەقەت ھۇمايۇندەك ئوغۇللىرىڭىز ئەمەس، گۈلبەدەندەك قىزلىرىڭىزمۇ تا- رىختا سىزگە مۇناسىپ نام قالدۇرسا، دەپ ئارزۇ قىلىمەن①.

بۇ سۆزلەرنىڭ سەممىيلىكىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سەزگەن بابىر بىردىنلا قاتتىق تەسىرلىنىپ، ماھىم بېگىمگە كۆندىشى دىلدار ئاغىچىنىڭ بىر ئەمەس، ئىككى پەرزەنتىنى شۈنچىلىك مېھىر بىلەن تەربىيىلىشى ئۈچۈن ۋە ئۇلارنىڭ كىيلەچىكىگە شۈنچىلىك جان كۆيدۈرۈشى ئۈچۈن قانچە چوڭ بەرداش، مەردلىك، كەڭ قورساقلىق كېرەك بولغانلىقىنى؟ بابىر بېشى قىرىقتىن ئاشقانسېرى كىيلەچەك ئەۋلاد ھەققىدە كۆپ ئويلايتتى، پەرزەنتلەر بولۇپمۇ شۇ ياشتا ئادەمنىڭ ھاياتىدا ھەل قىلغۇچى كۈچلەردىن بىرىگە ئايلىنىشىنى سېزەتتى. شۇ سەۋەبتىن ماھىم بېگىمنىڭ بىرلا ھۇما- يۇننى ئەمەس، ھىندال بىلەن گۈلبەدەنىنمۇ ئاتىسىغا ساداقەتلىك ۋە مېھىر- مۇھەببەتلىك پەرزەنتلەر قىلىپ تەربىيلەۋاتقىنى خوتۇن كىشىنىڭ ئۆز ئېرىگە قىلىشى مۇمكىن بولغان ئەڭ ئۇلۇغ ياخشىلىق ئىكەنلىكىنى ھازىر پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھېس قىلدى.

بابىر تېز ئورنىدىن تۇرۇپ، كۆرپىدە ئولتۇرغان ماھىم بېگىمنىڭ ئۈستىگە ئېڭىشتى ــ دە، چېچىدىن، پېشانىسىدىن، يۈزىدىن سۆيۈشكە باشلىدى.

— ماھىم، سىز مېنىڭ تەڭداشسىز گۈزىلىمسىز! — دەپ زوق بىلەن شىۋىرلىدى، — مەن شاھ بولسامۇ ئۇلۇغ قەلبىڭىز ئالدىدا قۇلمەن!

ماھىممۇ تېز ئورنىدىن تۇردى. گۈلبەدەننىڭ ئاتا ــ ئانىسىغا تارتىنىپ قاراپ تۇرغىنىنى كۆردى ــ دە، ئەتراپىغا ئالاقزادە بولۇپ كۆز تاشلىدى.

رابىيە ئۇلارنى خالىي قالدۇرۇپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەن. سەۋدەر بېشلارمۇ يوق. بابىر ماھىم بېگىمنىڭ كۆزلىرىنى سۆيۈپ:

— بۇيرۇك، — دېدى، — نېمىكى خالىسىڭىز مەن بەجا كەلتۇرەي!

① ئېيتىش مۇمكىنكى، ماھىم بېگىم گۈلبەدەننى ھەقىقەتەنمۇ بابىرنىڭ نەسىرىي روھىدا تەربىيىلىدى. گۈلبەدەن بېگىم چوڭ بولغاندا «بابىرنامە» نىڭ ئەڭ ياخشى پەزىلەتلىرىدىن ئىبرەت ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مەشھۇر «ھۇمايۇننامە» ئەسىرىنى يازدى. ئاشۇ زامانلاردا ئاياللارنى كەمسىتكۈ- چى دىنىي ئەقىدىلەرگە قارشى ھالدا يېزىلغان «ھۇمايۇننامە» تارىخىمىزنىڭ ئېسىل مەدەنىي ئابىدىلىرىدىن بىرىگە ئايلاندى.

ماھىم بېگىم ئۈيلىپ پىچىرلىدى:

— گۈلبەدەنگە رۇخسەت بېرەيلى...

بابىر يەنە سەۋدەر بېشىنى چاقىردى ۋە گۈلبەدەنگە ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەن تۇتى قۇشلارنى ھەدىيە قىلىشنى بۇيرۇدى.

چىرايلىق ئالتۇن قەپەسلەرگە سېلىنغان تۇتى قۇشلارنىڭ كامالەكتەك پارقىرىغان پەيلىرى گۈلبەدەننىڭ ئېتىبارىنى دەرھال ئۆزىگە تارتتى. تۇتى قۇشلار سۆزلەشنى بىلەتتى، چوكراقى چىرقىراق ئاۋاز بىلەن:

— ئەسسالام، بېگىم! — دېدى.

گۈلبەدەن بۇنىڭدىن زوقلىنىپ باللارچە ساددىلىق بىلەن:

— ئەسسالام، تۇتى! — دېدى.

شۇ چاغدا ھەممىسى ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى. گۈلبەدەن دادىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. بۇ ئاجايىپ سوۋغىسى ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىنى سۆيدى. بۇ ئارىلىقتا ئىچكىرىدىن چىققان رابىيە قىزچاقنى ئاستا قولىدىن تۇتتى ـ دە، تۇتى قۇش سېلىنغان قەپەس بىلەن بىللە پەلەمپەيدىن پەسكە ئېلىپ چۈشۈپ كەتتى.

بابىر ۋە ماھىم بېگىم ئىككىسى ئىچكىرى خانىغا ماڭدى. چىرايلىق ئۈزۈنچاق ئۆينىڭ تۆرىدىكى شاھىنشىنغا ئىراننىڭ گىلەملىرى ۋە زەرباپ كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. بابىر ماھىم بېگىمنىڭ ئىنچىكە بېلىدىن قۇچاقلاپ شۇ تەرەپكە باشلاپ كېتىۋېتىپ:

— ماھىم، ھېلىمۇ سىز كېلىنچەكلىك مەزگىللىرىڭىزدىكىدەك سەرۋى بوي، — دېدى.

— چۈنكى، سىز مەن ئۈچۈن ھامان يىگىرمە ياشلىق يىگىتسىز!

ماھىم بېگىم شۇنداق دەپ، ئىچكى ئۆينىڭ ئوچۇق ئىشىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان شاھانە تۆشەكلىرىگە ئوتلۇق كۆز تاشلىۋالدى. بۈگۈنكى تۈن زوق بېغىشلايدىغان تۈن، ئىككىسى خۇددى ئوت يالقۇنىدەك گاھى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بىرلىشىپ، گاھى ئاجرىشىپ، كېيىن يەنە ئوت دولقۇنىدا بىرلىشىپ، ئىككى تەن بىر ۋۇجۇدقا ئايلانغان پەيتلىرى خىيالىغا تىترەك سېلىپ ئۆتتى. ئاشۇ دەقىقىلەردە ماھىم ئېرىنىڭ قۇلىقىغا: «سىز

مىنىڭ كۆز ئېچىپ كۆرگەن يېگانە يارىمسىز، چېچىگىزدىن تىرنىقىڭىزغىچە پۈتۈن بارلىقىڭىز ماڭا جېنىمدىنمۇ ئەزىز، ئەمدى سىزنى باشقا ھېچكىمگە بەرمەيمەن!» دەپ پىچىرلىغانىدى. بابىرنىڭ ئۇنى سۆيۈپ: «مەن شاھ بولساممۇ سىزنىڭ ئۇلۇغ قەلبىڭىز ئالدىدا قۇلمەن!» دېگىنى ماھىمنىڭ ئاشۇ كېچىدىكى سۆزلىرىگە جاۋابتەك ئاڭلاندى. بۇ سۆزلەر ۋە سۆيۈشلەر ماھىم بېگىمنىڭ ۋۇجۇدىنى شۇنداق يايرىتىۋەتتىكى، يېشى ئوتتۇز يەتتىگە بارغان بولسىمۇ ھازىر يىگىرمە ياشلىق چوكاندەك ھۆسن ـ جامالى ئېچىلىپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ، شوخ ئاھاڭدا سورىدى:

— مەن ھازىر نېمىلا تىلىسەم بەجا كەلتۈرەمسىز؟

بابىر ماھىمنىڭ يېڭى بىر بىنا قۇرۇپ بېزىشنى ياكى زور خىراجەتلەر ئۇچۇن خەزىنىدىن قوشۇمچە ئالتۇن سورىشىنى كۈتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇنداق تەلەپلىرىنى سۆزسىز بېجىرگۈسى كېلىپ تۇرغان بابىر:

— سىزدىن مال ۋە جاننى ئايىمايمەن، بۇيرۇڭ! — دېدى.

ماھىم بىردەم ئىككىلىنىپ تۇردى ـ دە، پەس ۋە جىددىي ئاۋاز بىلەن دېدى:

— سىزدىن مال ۋە جان ئەمەس، پەرزەنتىمىز ھۇمايۇننى... كابۇلغا قايتۇرۇشىڭىزنى ئىلتىماس قىلماقچىمەن.

بابىرمۇ ئەمدى جىددىيلىشىپ:

— نېمە ئۇچۇن؟ — دېدى، — پۈتۈنلەي كابۇلغا قايتسۇنمۇ؟

— ھە، سىزدىن ئۆتۈنىمەن!

— ماھىم، ھۇمايۇننىڭ يېنىمىزدا بولۇشىغا مەنمۇ تەشنامەن. بىراق، شىمالىي چېگرالىرىمىزنى ھۇمايۇندەك ئىشەنچلىك ئادەم قوغداپ تۇرمىسا، شەيبانىيزادىلەرنى ئۆزىڭىز بىلىسىز...

— بىلگىنىم ئۇچۇن كېچە ـ كۈندۈز ئەنسىرەيمەن. ئىككى يىلدىن بۇيان ھۇمايۇن بەدەخشاندا. مەن ئۇنى شۇنچىلىك سېغىنىمەنكى، تۇرغان ئۆيلەرگە كىرسەم، ئوقۇغان كىتابلىرىنى ۋاراقلىسام كۆزۈمگە ياش كېلىدۇ.

— ماھىم، سىز بىلىسىزكى، تاجدارلار ۋە ۋەلىئەھدلەرگە ئانا بولۇشنىڭ جاپاسى كۆپ... شۈكۈر قىلىڭ، مېنىڭ رەھمەتلىك ئانام تارتقان

ئازابلارنى خۇدا سىزنىڭ بېشىڭىزغا سالغان ئەمەس. ھۇمايۇن مىرزىنىڭ ئىشلىرى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق. بەدەخشانلىق سادىق يىگىتلەردىن تۆت ـ بەش مىڭى ئۇنى ئاسراپ ـ ئاۋايلاپ يۈرىدۇ. شەيبانىيزادىلەرمۇ بىز بىلەن مۇرەسسە قىلىشقا مەجبۇر، چۈنكى ھازىر ئۇلار ئىچكى نىزالىرىنى تىنچىتال-ماي، ئۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرى ئاۋارە.

— ئۇنداق بولسا، بەدەخشانغا ئەمدى كامران مىرزىنى ئەۋەتىڭ. ئۇ كىشىمۇ ئۇنى ئالتىگە كىردى، گۈلرۇھ بېگىم دائىم ئوغۇللىرىنىڭ چوڭ بولۇپ قالغانلىقىدىن پەخىرلىنىپ سۆزلەيدۇ.

بابىر خوتۇنلىرىنىڭ ئارىسىدىكى رىقابەتنى تولىمۇ يامان كۆرەتتى. چۈنكى، كۈندەشلىك رىقابىتى باللارغا تەسىر قىلسا، ئۇلار بارا ـ بارا بىر ـ بىرىگە دۈشمەن بولۇپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى بىلەتتى.

— سىزگە گۈلرۇھ بېگىمنىڭ گېپىگە ئېتىبار بەرمەڭ، دېگەن ئىدىم-غۇ، ماھىم!

— ئېتىبار بەرمەي ئىلاجىم يوق، ھەزرىتىم! چۈنكى، گۈلرۇھ بېگىم-نىڭ ئىككىلا ئوغلى يېنىدا، مەن بولسام يىراقتىكى ھۇمايۇننى سېغىنىپ قان يۇتىمەن!

— ئاپلا!... مەيلى، مەن سىزنىڭ تىلىكىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن دەپ ۋەدە بەردىم. ۋەدەمدە تۇرۇشۇم كېرەك. ھۇمايۇننى تولىمۇ سېغىنغان بولسىڭىز، ئىككى ـ ئۈچ ھەپتىدىن كېيىن ئۇنى ئەلۋەتتە كۆرىسىز.

— قەيەردە كۆرىمەن؟ — ئاۋازى تىترەپ سورىدى ماھىم بېگىم، — كابۇلدىمۇ؟

بابىر ئاۋازىنى پەسەيتۈرۈپ:

— ئادىنەپۇردا، — دېدى.

ئادىنەپۇر ھىندىستان چېگرىسىغا يېقىن جايدا ئىدى. ماھىم بېگىم بابىرنىڭ شۇ يەردە قوشۇن توپلاۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. قارىماققا، ھۇما-يۇننىڭ كابۇلغا كېلىپ يۈرمەستىن، بار قوشۇنى بىلەن بەدەخشاندىن توغرا ئادىنەپۇرغا ئۆتۈپ كېتىشى ھەربىي مەقسەتلەرگە مۇۋاپىقراق كېلەتتى.

ماھىم بېگىم تەشۋىشلەنگەن ئاۋاز بىلەن سورىدى:

— ھەزرىتىم، ھۇمايۇنىمۇ ھىند يۇرۇشىگە ئىلىپ بارماقچىمۇسىز؟

سىر ساقلىنىۋاتقان ماۋزۇدا گەپ ئىچىلغىنى ئۈچۈن بابىر ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ، بىردەم جىم قۇلاق سالدى. ئايۋاندىمۇ، ئىچكى ئۆيلەردىمۇ ئىككىسىدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى.

— سىز بىلىسىز، مەن ماۋەرائۇننەھردىن مېھىر ئۈزگەندىن بۇيان يوروۇق بىر ئىستىقبالنى ھىندىستان تەرەپتىن ئىزدىمەكتىمەن. ئون يىلدىن بۇيان بىرنەچچە قېتىم ئىشەنچلىك ئادەملىرىمنى ھىندغا ئەۋەتتىم. بىزگە خەيرىخاھ كىشىلەرمۇ بار ئىكەن، ئالتە يىلدىن بۇيان ھىندىستان راجەلىرىدىن[①]سەككىز نۆۋەت ئەلچى كەلدى. ئۇلار ئىبراھىم لادىنىڭ[②]زۇلمىدىن نارازى بولۇپ، مېنى ھىندغا كەينى – كەينىدىن چاقىرىشماقتا. ئىبراھىم تولىمۇ خەسىس ئىمىش، مەملىكىتى خاراب، ئاۋاتچىلىق يوق، ئۇلۇسلىرى پاراكەندە... ئۆزئارا ئۇرۇشلاردىن ھەممىسى تويغان، «ھىندنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتىنى تىكلەش ئۈچۈن بىزگە سىزدەك مەرىپەتلىك تاجدار كېرەك» دەپ پەنجابلىق دۆلەتخان ئۆز ئوغلى دىلاۋەرخاننى بىزگە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپتۇ.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ دۆلەتخان بىلەن ئىتتىپاق تۈزگىنىنى بىلەتتى. بابىرنى ئىبراھىم لادى زۇلمىغا قارشى چاقىرىۋاتقانلار ئارىسىدا ھىندىستاندىكى مەشھۇر راجەرانە سەنگرەم سىنخمۇ بار ئىدى. بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن بابىر شۇ راجەنىڭ ئەلچىسىنى قوبۇل قىلغان، لېكىن ئۇنىڭغا نېمە جاۋاب بەرگىنىنى تېخى كۆپچىلىك بىلمەيتتى. ماھىم ئېرىگە مۇلايىم قاراپ:

— بىر سوئالغا رۇخسەت بېرىڭ، ھەزرىتىم، — دېدى.

— مەرھەمەت.

— رانە سىنخ بىلەنمۇ ئىتتىپاق تۈزدىڭىزمۇ؟

بابىر تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى.

— مەن ھىندغا بارسام، ئۇنى تالاپ كېلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۆمۈر بويى ئىنتىلىپ يېتىشمىگەن ئارزۇلىرىمنى ئاشۇ يەردە ئەمەلگە ئاشۇ-

---

① راجە — ھىندىستان يەرلىك بەگلىرىنىڭ ئۇنۋانى.
② ئىبراھىم لادى — ئافغاننىڭ مۇسۇلمان قەبىلىلىرىدىن چىققان پادىشاھ.

رۇش ئۈچۈن بارماقچىمەن! قۇدرەتلىك بىر دۆلەت قۇرۇپ، پاراكەندە ئۆلكىلەرنى بىرلەشتۈرۈش ئۈمىدىدىمەن. ھازىر شۇ مەقسەتكە يېتىشىش ئۈچۈن قولاي پۇرسەت كەلدى.

— بىراق بۇ مەقسىتىڭىز يولىدا بىر دەھشەتلىك قۇدۇق — قانلىق ئۇرۇش بار!

— بىز بۇ قۇدۇقتىن ئات سەكرىتىپ ئۆتۈشىمىز مۇمكىن.

— ھەزرىتىم، سىز ئات سەكرىتىپ ئۆتكىنىڭىزدىمۇ بۇ قۇدۇققا مىڭلىغان يېتىم - يېسىرلەرنىڭ كۆز ياشلىرى تۆكۈلىدۇ! يات يۇرتنىڭ ئانىلىرى ۋە يېسىرلىرى سىز بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئۆلگەن پەرزەنتلىرى ۋە ئەرلىرىنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇنتۇيالامدىكىن؟

— ئاشۇ ئانىلار ۋە يېسىرلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ھەم ئەرلىرى ئاشۇ پاراكەندە يۇرتنىڭ ئىچكى ئۇرۇشلىرىدا ئاز ھالاك بولۇۋاتامدۇ؟ ئىبراھىم لادى گاھى پەنجاب بىلەن، گاھى گىۋەلىئور بىلەن، گاھى بېنگالە بىلەن، گاھى باشقىلار بىلەن جەڭ قىلىدۇ. نېرىقىلىرىمۇ بىر - بىرى بىلەن تەخت تالىشىپ ئۇرۇشىدۇ. ھەر يىلى ئون مىڭلاپ نەۋكەر بۇ ئۆزئارا ئۇرۇشلاردا بىكاردىن - بىكارغا ھالاك بولىدۇ. مەملىكەت بىزنىڭ ماۋەرائۇننەھردەك خاراب. بۇ توپىلاڭلاردىن تويغان نۇرغۇنلىغان ھىند بەگلىرى قېچىپ كېلىپ مەندىن پاناھ تىپىشتى. شۇلاردىن بىرى — ھىندۇبەگ بەش يىلدىن بۇيان مېنىڭ نوپۇزلۇق ئەمىرلىرىم قاتارىدا يۈرگىنىنى بىلىسىز. ئۇلارمۇ مېنى ھىند تەرەپكە چاقىرىشىۋاتىدۇ، مەملىكەتنى ئاۋات قىلىشنى، ئىلىم ۋە مەرىپەتنى يۈكسەلدۈرۈشنى ئۈمىد قىلىشىدۇ.

— ئەگەر بۇنداق مەرىپەتلىك پادىشاھ ئۆز يۇرتلىرىدىن چىقسىدى، ئۇلۇغ دۆلەت قۇرۇش يولىدا نائىلاج تۆكۈلىدىغان قانلار ئاسانراق ئۇنتۇلۇشى مۇمكىن ئىدى. ئەمما، باشقا يۇرتتىن بارغان ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ تۆككەن قانلىرى، ئىشغالىيەتچىلىك قىلىچىدىن يەتكەن دىل يارىلىرى ئەسىرلەر داۋامىدا ئۇنتۇلمايدۇ، تۇزەلمەيدۇ! مەن ئەنە شۇنىڭدىن ئەنسىرەيمەن، ھەزرىتىم!

ماھىمنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بابىرنىڭ دىلىدىكى ئاغرىيدىغان جايغا

تېگىپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ رەنجىپرەك ئورنىدىن تۇردى:

— تەقدىر قىلچى بىزنىڭ دىلىمىزنى ئاز يارىلىدىمۇ؟ قېنى بۇ يارىلارنىڭ ئۈنتۇلغىنى؟ قېنى تۈزەلگىنى؟!

بابىر ئالقىنىنى ئالقىنىغا قەھرى بىلەن ئۇرۇپ، سەۋدەر بېشىنى چاقىردى:

— مەن بابا ئايۋاندا ئىچىملىك ئەكېلىشنى بۇيرۇغانىدىم! نېمە ئۇچۇن ئەكەلمىدى؟!

ئۇنىڭ ئاۋازىنىڭ كەسكىن ئۆزگەرگىنىنى، ھازىر سەۋدەر بېشى كىر-سە بىرەر جازا ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى ماھىم بېگىم سەزدى - دە، چاپسان ئورنىدىن تۇردى.

— ھەزرىتىم، ئىچىملىك ئىچكۈڭىز كەلسە، مەرھەمەت، مەن ساقلاپ قويغانمەن، — دەپ يىپەك پەردە بىلەن توسۇلغان تەكچىدىن ئالتۇن كوزىچاقتا لىق مەي ۋە ئىككى چىرايلىق چىنە ئالدى. باشقا تەكچىدە گۈلدار داستىخان بىلەن بىر لېگەن نارىنج تۇرغانىدى. داستىخانى دەرھال شاھنىشىنغا سېلىپ نارىنجنى ئۇنىڭغا قويدى - دە، بابىرنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. كوزىچاقتىن چىنىي پىيالىگە پۇراقلىق ئالتۇن رەڭ مەينى قۇيۇۋېتىپ:

— ئىجازەت بەرسىڭىز، مەن ھازىر ساقىيلىق قىلسام! — دېدى.

بابىر ئولتۇرۇۋېتىپ، ئىجازەت مەنىسىدە بېشىنى ئىرغىتتى.

ماھىم چىنىگە يېرىمىدىن ئوشۇقراق مەي قۇيدى - دە، سول قولى كۆكسىدە، ئوڭ قولى بىلەن بابىرغا سۇندى:

— ھەزرىتىم، سىزگە ئۇزاق ئۆمۈر، بەخت ۋە سائادەت يار بولغاي!

بابىر چىنىنى ئېلىۋېتىپ، خوتۇنىنىڭ ئىللىق بىر گەپ كۈتۈۋاتقانلى-قىنى سەزدى. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭ قەلبىدە قانداقتۇر سوغۇق شۇرغان ئەۋج ئېلىۋاتاتتى. ھەربىي ۋە سىياسىي ئىشلارنىڭ قار - بورىنى خىياللىرى-نى چىرماپ، گاھى ھەزارە قەبىلىلىرى بىلەن بولغان قانلىق توقۇنۇشلارغا ئېلىپ كېتەتتى، گاھى پەنجابقا باغلىق چىگىش تېپىشماقلار، گاھى كارۋان يوللىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلغان قاراقچىلارنى جازالاش تەشۋىشلىرى ئېسىگە

چۈشەتتى، گاھى ئېغىر زەمبىرەكلەرنى سىناقتىن ئۆتكۈزۈش پەيتىدە ئۇلار-
نىڭ يوغان مىس تۇرۇبىسى يېرىلىپ كەتكەن ۋە توپچىلاردىن بەش كىشى
ئاشۇ جايدا ھالاك بولغىنى كۆز ئالدىغا كېلەتتى. ئۇ سوغۇق شۇرىغانىنىڭ
چاڭگىلىدىن چىقىپ كېتىشكە ۋە ئاۋۋالقى ئىسسىق روھى ھالىتىگە قايتىشقا
ئىنتىلىپ، دەردلىك تاۋۇش بىلەن دېدى:

— ماھىم، ئۇزاق ئۆمۈر ۋە بەختلىك ھايات مەن ئۈچۈن ئۇشتۇلماي-
دىغان ئارزۇ بولسا كېرەك.

— نېمە ئۈچۈن؟ ئەگەر خۇدا نېسىپ قىلسا، ئۇشتۇلۇشى ھېچ گەپ
ئەمەس. ئىلاھىم نېسىپ قىلسۇن!

— ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن...

بابىر مەينى سۇمۇرۇۋەتتى ـ دە، چىنىنى ماھىم بېگىمگە قايتۇرۇپ
بەردى. نارىنجدىن بىر تالنى پىچىقى بىلەن سويۇپ، يېرىم پارچىسىنى
يېدى. كېيىن ماھىم بېگىمگە «يەنە قۇيۇڭ!» دەپ ئىشارە قىلدى.

ئىككىنچى چىنىدىن كېيىن ۋۇجۇدىغا يېقىملىق ئىسسىقلىق تارالدى،
بايىقى سوغۇق شۇرغان خىيالىدىن يىراقلاشقاندەك بولدى ـ دە، ماھىمغا
كۆڭلىنى ئېچىپ سۆزلىگۈسى كەلدى.

— بۇ ئەمىرلەر، ئەلچىلەر، ئىنتىپاقداشلار ۋە دۈشمەنلەر، يەنە يۈز
خىل دۆلەت ئىشلىرى قەلبىمنى يۈز پارچە قىلىپ، يۈز تەرەپكە تارتىدۇ،
ماھىم! گاھى مېنىڭ كۆڭلۈممۇ پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئۆزئارا ئۇرۇشلاردا
ئازاپ تارتىۋاتقان مەملىكەتكە ئوخشاش ئالاڭ ـ بۇلاڭ بولىدۇ! ھاياتىمدا
گويا شۇنداق بىر قۇتۇپ باركى، ئۇنىڭغا بارلىق ئەمىرلەر ۋە ئەلچىلەر،
چاپقۇنلار ۋە ئۇرۇشلار توپلانغان. بۇ قۇتۇپتا مەن سوغۇققانلىقتا ئۆگەندىم،
چۈنكى سىياسەت بابىدا ئادەملەرگە خۇددى شەترەنج تاختىسى ئۈستىدىكى
پىيادە ئەسكەرلەرگە قىلغان شەپقەتسىز مۇئامىلىنى قىلمىساق، ئۇلارنى
ئەقىل ـ پاراسەت، ھېساب ـ كىتاب بىلەن ئىدارە قىلمىساق، مۇرادقا
يېتەلمەيسەن. ئەمما، بۇ شەپقەتسىز سىياسەتنىڭ سوغۇق شۇرغىنىدىن
ئۆزۈممۇ توڭۇپ كېتىمەن. كېيىن مەي ئىچىپ ئىسسىنغۇم كېلىدۇ. بۇ
سوغۇق قۇتۇپتا شېئىر يېزىشقىمۇ رەغبىتىم قالمايدۇ!

— ئاشۇ يىقىمسىز قۇتۇپ قارشىسىدا باشقا ئىسسىق ماكانىڭىز يوقمۇ، ھەزرىتىم؟

— بۈگۈن... مانا ھازىر يەنە بىر قېتىم بايقىدىمكى... مەن ئۈچۈن ئالەمدە ئەڭ ئىللىق قۇتۇپ — سىز، ھۇمايۇن، گۈلبەدەن... سىزلەر بىلەن بولغاندا تۇيغۇلىرىم جۇشقۇنلاپ، ئىجاد قىلغۇم كېلىدۇ.

— ئۇنداق بولسا، دائىم بىز بىلەن بىللە بولۇڭ! بۇنىڭدىن بىزمۇ چەكسىز بەختىيار بولىمىز!

— شۇنداق بولسىدى!... ئەمما، بۇنىڭ ئۈچۈن مەن دۆلەت ئىشلى- رىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىشىم كېرەك.

— پۈتۈنلەي ۋاز كېچىشىڭىزگە ھاجەت يوق، ھەزرىتىم، سىز كابۇلدا چوڭ دۆلەت بەرپا قىلدىڭىز. قۇندۇزدىن قەندەھارغىچە، بەدەخشاندىن سىند دەرياسىغىچە بولغان پاراكەندە ئۆلكىلەرنى بىر مەركەز ئەتراپىغا بىرلەشتۈردىڭىز. كابۇل ئۆز تارىخىدا بىرىنچى قېتىم شۇنداق زور مەملى- كەتنىڭ پايتەختىگە ئايلاندى. بۇ يەردە سىز يېڭى بىنالار قۇردۇردىڭىز، يېڭى باغلارنى بەرپا قىلدىڭىز، يېڭى ئېرىقلارنى قازدۇرۇپ، كۆپ جايلارنى ئاۋات قىلدىڭىز. شۇنىڭ ھەممىسى سىز ئۈچۈن ئەزىز ئەمەسمۇ؟

— شۈكۈرسىزلىك بولمىسۇن، مەن كابۇلدا كۆپ بەختلىك كۈنلەر- نى كۆردۈم. بىراق، چوڭ ئارزۇلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ھامان ئاجىز- مەن. شۇ ماڭا تىنچلىق بەرمەيدۇ. كابۇل ئەتراپىدىكى كۆپ جايلار تېخى قەلەمىي[1] ئەمەس، سەيپىي[2] ئەنە، غەزنىدە نەچچە ئەسىردىن بۇيان بۇزۇ- لۇپ ياتقان ئۇلۇغ بەند[3] بار، مەھمۇد غەزنەۋىي بەندى دېيىشىدۇ. ئەگەر شۇ بەند تىكلەنسە، چۆل بولۇپ قالغان چوڭ بىر ۋادا يەنە ياشناپ كېتەتتى. مەن ئاشۇ بەندنى تۈزەتكۈزمەكچى بولدۇم. لېكىن، سەرپىنى ھېسابلاپ كۆرسەم، خەزىنەم يەتمەيدىكەن... بۇ ئەھۋالدا مەن كاللامدىن بېھزاددەك ئۇلۇغ ئىستېداتلارنى قايسى دۆلىتىمگە تەكلىپ قىلىمەن؟ بېھزاد-

---

① قەلەمىي — ئەمىر ـ پەرمان بىلەن سىبلىق تۆلەيدىغان، قول ئاستىدىكى يەرلەر.
② سەيپىي — تېخى بويسۇنمىغان، قىلىچ كۈچى بىلەن سىبلىق تۆلەيدىغان يەرلەر.
③ بەند — سۇ ئامبىرىنىڭ دامبىسى، توغىنى.

نى شاھ ئىسمائىل تەبرىزگە ئېلىپ كېتىپتۇ. چۈنكى، ھازىر شاھ مەندىن قۇدرەتلىكرەك. نۇرغۇنلىغان ئىلىم ۋە ھۈنەر ئەھلى، مېمارلار ۋە مۇھەندىسلەر بار، ئەگەر چاقىرسام، كۆپچىلىكى بىلىدۇ. لېكىن... كابۇلغا ئۆزى كەلگەن مېمار مەۋلانا پەزلىددىنگە مۇناسىپ ئىش تېپىپ بەرمىگەن تۇرسام، باشقىلارنى قانداق تەكلىپ قىلاي؟

ماھىم بېگىم بابۇرنىڭ ھىندىستانغا ئىنتىلىشىدە قانچىلىك كۆپ ۋە مۇرەككەپ سەۋەبلەر بارلىقىنى سېزىپ:

— خارەزىملىك ۋەتەندىشىڭىز بېرۇنىيمۇ ھىندىستانغا بارغان، — دېدى، — ھەزرىتىم، سىز ئۇنىڭ «ھىندىستان» ئاتلىق كىتابىنى قانداق ئوقۇغانلىقىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟

بابۇر خەزىنىدىن تېپىپ كېلىنگەن بۇ كىتابنىڭ كونا ئەرەب تىلىدىكى نۇسخىسىنى قىينىلىپ ئوقۇغان بولسىمۇ مەزمۇنىنى بەك ياقتۇرغانىدى.

— ھىند ھاياتىنى بېرۇنىيچىلىك چوڭقۇر تەھلىل قىلغان ئالىم كەم بولسا كېرەك. بېرۇنىيمۇ مېنىڭ ھىندنى كۆرۈش ئىشتىياقىمنى ئاشۇردى.

— بىلىمەن، ھىندتا سىزنى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتقان يەنە بىر سىما خىسراۋ دېھلەۋىيدۇر.

— سۆزىڭىز راست، ماھىم. مەن دېھلەۋىينىڭ كۆپ شېئىرلىرىنى «مۇھتەسەر» كىتابىمدا كەلتۈرگەنمەن. دېھلەۋىينىڭ ئاتىسى ئەمىر مەھمۇد قارشى بىلەن شەھرىسەبز ئارىلىقىدا ياشىغان لاچىن ئىسىملىك تۈركىي قەبىلىدىن ئىكەن. مەن بۇنى يېقىندا بىلدىم. لاچىن قەبىلىسى چىڭگىزخان ئىستېلاسىدىن قېچىپ، ھىندقا بېرىپ قالغانىكەن، خىسراۋ دېھلەۋىي دەۋلەتئاباد ئىسىملىك مۇسۇلمان ھىند ئايالدىن تۇغۇلغان.

— ھەزرىتىم، — دېدى ماھىم بابۇرغا مۇلايىم تىكىلىپ، — سىزمۇ شائىرسىز ھەم ئالىمسىز. مەن ئارزۇ قىلاتتىمكى، بارلىق ئەل - ئۇلۇسلار سىزنىمۇ بېرۇنىيدەك، دېھلەۋىيدەك پەقەت ياخشى سۆزلەر بىلەن تىلغا ئېلىشسا...

بابۇر ماھىم بېگىمنىڭ سۆزلىرىنى چۈشەندى - دە، چىرايى ئۆزگەردى، خىيالىدا يەنە شۇ سوغۇق شىۋىرغانلار قوزغالدى.

— سىز مېنىڭ شۇنداقلا پادىشاھ ئىكەنلىكىمنى نېمە ئۈچۈن ئەس-لەتمەكچى ئەمەسسىز؟

— چۈنكى، مەن سىزنى ئەجدادىڭىزنىڭ ئوتى يانغان ئىسسىق قۇتۇپتا مۇقىم تۇرۇشقا چاقىرماقچىمەن!

— مەن ئەجداد قۇتۇبىدا ئۆمۈرۋايەت قالماقچى بولۇپ، دەھكەتتە، ئاسمان يايلاقتا يالاڭغىداق يۈرگىنىمدە نېمە ئۈچۈن ئۇچرىمىدىڭىز؟ ئەمدى ئۆتتى!... پادىشاھنى بارلىق ئەل - ئۇلۇسلار پەقەت ياخشى سۆزلەر بىلەن تىلغا ئېلىشى ئۈشتۈلمايدىغان بىر ئارزۇ. مەن ئادەملەرنىڭ ماختىشىغىمۇ، تەنە ۋە ئەيىبلەشلىرىگىمۇ راسا تويغان!

بابىر يېقىندا يازغان بىر غەزىلىدىن ئىككى قۇرنى ئاددىي سۆزگە ئۆختىتىپ ئاھاڭسىز ئېيتتى.

— ئۇلۇسنىڭ تەنە ۋە تەرىپى ماڭا، بابىر باراۋەردۇر، بۇ ئالەمدە ئۆزۈمنى چۈن يامان - ياخشىدىن ئۆتكۈزدۇم.

— راست، بىزنىڭ ھېچقايسىمىز دۇنيانىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى سىزچىلىك كۆپ تېتىپ كۆرگەن ئەمەسمىز... ئالەمنىڭ رەھىمسىز، قوپال جەبىر - جاپالىرىنى بۇنچىلىك كۆپ كۆرۈپ تۇرۇپ شۇنچىلىك نەپىس شېئىرلار يېزىشىڭىز، شۇنچىلىك نازاكەتلىك ئاھاڭدا كۈيلىشىڭىز مېنى دائىم بىر مۆجىزىدەك ھەيرانلىققا سالىدۇ. ھەزرىتىم، سىز ئۇلۇغ شائىرلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشىڭىز كېرەك. مەن گاھى جاھانگىرلىك، ئىشغالىيەت-چىلىك سىزنىڭ شائىرلىقىڭىزغا سايە چۈشۈرۈپ قويماسمىكىن، دەپ قورقىمەن.

— ھىند يۇرۇشىدىن ۋاز كېچىڭ، دېمەكچىمىسىز؟!

ماھىم بېگىم بابىرنى بۇ نىيىتىدىن قايتۇرالماسلىقىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى.

— ھەزرىتىم، ھېچ بولمىسا ھۇمايۇننى كابۇلدا قالدۇرۇڭ! ھامان سىز ھىندغا كەتسىڭىز، بىرەرسى كابۇلنى باشقۇرۇش زۆرۈرغۇ!

— مېنىڭ يوقۇمدا كابۇلنى سىز ئىدارە قىلغايسىز، بېگىم!

— مەن ئايال كىشى تۇرسام! شەرئەتكە بىنائەن خوتۇننىڭ

مەۋقەئىدىن ئەرلەرنىڭ مەۋقەئى ئارتۇقراق بولىدۇ. كابۇلدا ئوغۇللىرىڭىز مىرزا كامران بىلەن مىرزا ئەسكىري بار.

بابىر بۇ تېپىشماقنى بىردەمدىلا سوغۇققانلىق بىلەن ھەل قىلدى:

— مىرزا كامرانغا قەندەھارنى بېرىمەن. ئەسكىري بىلەن ئىككىلىسى مۇشۇ ھەپتە قەندەھارغا كېتىدۇ.

قەندەھار بۇ يەردىن ئاتلىق بىر ھەپتىلىك يول. ئوغۇللىرى كەتسە، گۇلرۇھ بېگىمنىڭ خورىكى پەسىيىپ قېلىشى ئېنىق.

— كابۇل مېنىڭ خاس شەھىرىم، — دەپ داۋام قىلدى بابىر، — ئۇنى ھەرگىز ئوغۇللارغا بەرمەيمەن، پەقەت سىزگە تاپشۇرۇپ كېتىمەن. قاسىمبەگ قاۋچىن خىزمىتىڭىزدە بولىدۇ. بارلىق ھەرەم ئەھلى مەن يوق چېغىمدا سىزگە بويسۇنسۇن!

كۆتۈلمىگەن بۇ ئىلتىپاتتىن ماھىم بېگىم ئەمدى ھاياجانغا چۈشتى. پادىشاھنىڭ ئۆز خوتۇنىغا بۇنچىلىك چوڭ ئىشەنچ بىلدۈرۈشى ناھايىتى كەم ئۇچرايدىغان ھادىسە ئىدى. خۇسۇسەن، پۈتۈن ھەرەم، ھەتتا گۇلرۇھ بېگىممۇ بابىرنىڭ يوقلۇقىدا ماھىم بېگىمگە بويسۇنۇشى، بۇنىڭغا دەخلى بولۇشى مۇمكىن بولغان مىرزا كامران ۋە مىرزا ئەسكىرىيلەرنىڭ قەندەھارغا ماڭدۇرۇلۇشى ماھىم بېگىمنى قىيناپ يۈرگەن كىشەن تۈگۈننى بىردىنلا يېشىۋەتكەندەك يەڭگىللىك بەردى:

— ھەزرىتىم، ئىلتىپاتىڭىزدىن بېشىم كۆككە يەتتى! ئەمما، بىلىسىز-كى، ئاجىزىڭىز ھاكىملىققا تەشنا ئەمەسمەن.

— كىمكى ھاكىملىققا تەشنا بولمىسا، مەن ئاشۇ زاتقا كۆپرەك ئىشىنىپ ھاكىمىيەت بېرىمەن. بارلىق تاشقى ئىشلارغا قاسىمبەگ مەسئۇل بولىدۇ. ھىندال يېنىڭىزدا. سىز ئۇنىڭ نامىدىنمۇ ئەمىر - پەرمان بەرسىڭىز، شەرىئەتكە ماس كېلىدۇ.

ماھىم بېگىمنىڭ بايىقى ئىزتىرابلىق ئويلىرى بىردەملىك بولسىمۇ خىيالىدىن يىراقلاشتى. بابىرنىڭ زور ئىشەنچى قەلبىگە شۇنچىلىك ياققاندىن بېگىم ئۆزىمۇ ئازراق تەئەججۈپلەندى. قەندەھارغا ھاكىم بولۇش كامران مىرزىغىمۇ يېقىپ قېلىشىنى ئويلىدى. بابىر ئىككى تەرەپنىمۇ

تىنچلاندۇرىدىغان نازۇك بىر سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقانلىقىنى بېگىم ئەمدى سەزدى. ئادەملەردىكى ئىچكى مەنپەئەت تۇيغۇسىنى خاتاسىز تېپىپ، شۇ تۇيغۇغا تايانغان ھالدا ئۇلارنى ماھىرانە باشقۇرۇشنى بىلىش چوڭ بىر سەنئەت ئىكەن، بابىر يىللار داۋامىدا مانا مۇشۇ سەنئەتنى قانچىلىك ياخشى ئىگىلىگىنىنى بېگىم ھازىر ناھايىتى يېقىندىن كۆردى ۋە گويا ئۆز تەجرىبە-سىدىن ئۆتكۈزدى. كامران مىرزىنى قەندەھارغا ماڭدۇرۇش، ماھىم بېگىمگە كابۇلنىڭ ئىختىيارىنى بېرىش، باشقا كۆپ ئەمىر ۋە بەگلەرنىڭ كۆڭلىدى-كىنى تېپىپ، ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇش — بۇ ھەممىسى شەترەنج ئۇرۇق-لىرىنى ئۇلارغا تولىمۇ ماس كېلىدىغان بىر ماھارەت بىلەن سۈرۈش ۋە ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇشقا ئوخشاپ كېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ بابىر ماھىم بېگىمنىڭ كۆڭلىدىكى ئەڭ نازۇك دەردىنى بايقاپ، ئۇنى كۈندىشى گۈلرۇھ بېگىمنىڭ قولى يەتمەيدىغان يۈكسەك مەرتىۋىگە مۇناسىپ كۆرگىنى تولىمۇ يېقىملىق ئىدى.

— ھەزرىتىم، سىزنىڭ ئۇلۇغ ئىشەنچىڭىز مېنىڭ تېنىمگە يېڭى بىر جان ئاتا قىلدى! بىراق... نېمە قىلايكى، مەن دۇنيادىكى بارلىق نېمەتلەر-دىن، ھەتتا ئۆز جېنىمدىنمۇ سىز بىلەن ھۇمايۇننى ئارتۇق كۆرىمەن. ھازىر يولباشچىلىق سەنئىتىدە سىزنىڭ تەڭدىشىڭىز يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ دۇشمىنى كۆپ بولىدۇ. ھىندىتا ھېسابسىز خەلق، ھېسابسىز دۇشمەن. ئويلىسام قورققۇم كېلىدۇ!

— جەڭ خەتەرسىز بولماس. سىز شۇنچە ئەنسىرەۋاتىسىز، ماھىم؟ سىزگە نېمە بولدى؟

— مەن ھۇمايۇن ئۈچۈنمۇ روھى ئىزتىراپ چەكمەكتىمەن... ھېچ بولمىسا ھۇمايۇن كابۇلدا قالسۇن، سىزدىن ئۆتۈنىمەن، ھەزرىتىم!

بابىر ماھىم بېگىمگە رەنجىپ كۆز تاشلىدى: ئۇ «ئېرىم خەتەرلىك جەڭدە ئۆلسىمۇ، ئوغلۇم يېنىمدا ھايات قالسۇن» دېمەكچىمىكىنە؟

— ھۇمايۇن تەخت ۋارىسى، — دېدى بابىر رەنجىگەن تاۋۇش بىلەن، — شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇندا مەن بىلەن بىللە بېرىشى شەرت. قەدىمدىن ئادەت شۇنداقلىقىنى نېمە ئۈچۈن ئۇنتۇدىڭىز؟

بۇ ئادەتنىڭ مەنىسى شۇ ئىدىكى، ئەگەر يىراق يۇرتتىكى جەڭدە پادىشاھ ھالاك بولسا، تەخت ۋارىسى دەرھال قوشۇنغا رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك ئىدى. بابىر بۇ ئادەتنى ئەسلىتىش بىلەن «مەن ئەگەر ئالەمدىن ئۆتسەم، ئورنۇمغا ھۇمايۇن قېلىشىنى خالاپ، ئۇنى بىللە ئېلىپ كەتمەكچىمەن» دېمەكچى ئىدى.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ گېپىدىكى بۇ مەنىنى چۈشەندى — دە، ئەندىشىسى بەتتەر ئاشتى. بابىر ھىندىستاندىن ئۆمۈرۋايەت قايتىپ كېلەلمەيدىغاندەك، ئالدىدىكى يۈرۈش «بارسا كەلمەس» يۈرۈشى بولىدىغاندەك تۇيۇلدى.

— ئەي خۇدايىم! دۇنيا نېمە ئۈچۈن بۇنداق شەپقەتسىز يارىتىلغان؟ قاچان بىخەتەر كۈنلەرگە يېتەرمىز؟

بابىر جىم ئىدى.

لەخور. پەنىپەت. دېھلى. يېڭى قىرغاقلار

1

قوشۇن ئىلگىرىلىگەنسېرى ئورمان قېلىنلىشىپ باراتتى. چىناردەك ئېگىز بەنيەن دەرەخلىرىنىڭ ئوچۇق يىلتىزلىرى شاخلىرىدىن پەسكە ئېسىلىپ چۈشۈپ يەرگە كىرىپ كەتكەن. يوغان چىڭگىلەكلەر دەرەختىن دەرەخكە ئۆتۈپ، ھەممە تەرەپنى ئوراپ — يۆگەپ تاشلىغان. ئاياغ ئاستىدا ئۆسكىلەڭ چاتقاللار. ھاۋا تىنجىق ھەم نەم.

ئات ئۈستىدە كېلىۋاتقان بابىر يەڭگىل شايى كۆڭلەك كىيگەن بولسىمۇ تەرلەپ — پىشىپ كەتكەن. ئۇ بەنيەنلەرنىڭ شامالدىن شىلدىرلاۋاتقان ئېگىز شاخلىرىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. تۆپىدە چىقىۋاتقان شامال چاتقاللىق ئورمان ئىچىدە كېتىۋاتقانلارغا كىچىككىنىمۇ تەگمەيتتى.

ئورماندىن مايمۇنلارنىڭ شوخ قىيا — چىيالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

گاھى توزلارنىڭ «قۇ ـ ئۇ ـ ئۇۋ» دەپ كەسكىن ۋە يىقىمسىز ئاۋاز بىلەن چىللىغىنى ئاڭلىناتتى.

بىر پەيت ئورمان ئىچىدە تۆگە يېتەكلەپ پىيادە كېتىۋاتقان نەۋكەر-لەردىن ئاللىقايسىسىنىڭ جان ئاچچىقى بىلەن چىرقىرىغىنى ئاڭلاندى. كېيىن سەپتىن ـ سەپكە:

— يىلان چېقىپتۇ!

— كۆزەينەكلىك يىلان! — دېگەن پىچىر ـ پىچىر تارقالدى.

توپ ئارتىلغان ھارۋىلار تەرەپتىن ئىتى لايىغا پاتقان ئۇستا ئەلقۇل تەشۋىشلىنىپ چىقىپ كەلدى ـ دە، بابىرغا ئەرز قىلدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، ئېغىر توپلارنى بۇ چاتقاللىق ئورماندىن ئۆتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس! ئاياغ ئاستى لاي! توپ ئارتىلغان ھارۋىلار ھەممىسى تىقىلىپ قالدى!

بابىر ئارقىدىراق كېلىۋاتقان تاھىرغا ئۆرۈلۈپ قارىدى:

— يول باشلىغۇچىنى چاقىرىڭ، بەگ!

يول باشلىغۇچى لەئل كۆمەر ئالدىدا پىل مىنىپ كېتىپ باراتتى. تاھىر ئۇنى چاقىرىپ كەلگەندە بابىر مىنگەن سېرىق ئات پىلدىن ئۈركۈپ قاتتىق كىشنىدى. لەئل كۆمەر پىلنى توختىتىپ ئۇنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمە دېگەندى، پىل خارتۇمنى يۇقىرىغا سوزۇپ، ئىگىسىنى پەسكە چۈشۈرۈپ قويدى.

لەئل كۆمەر ئالقانلىرىنى بىر ـ بىرىگە قويۇپ پېشانىسىگە تەگكۈز-دى ـ دە، بابىرغا تەزىم قىلدى. بابىر ئۇنىڭغا پارسچە سۆز قىلدى:

— بۇ يول بىزگە توغرا كەلمىدى. باشقا يول تېپىش كېرەك.

— ھەزرەت ئالىيلىرى، باشقا يوللارنى سۇ باسقان. بۇ يەر پەنجاب. بەش دەريايىمىز بار، ھەممىسى تاشقان.

— پەنجابتا ھارۋىلار ئۆتىدىغان يول كۆپ، دەپ ئاڭلىغانىدۇق. بۇ يولدا ھارۋىلار تىقىلىپ يۈرەلمەي قالدى. بىز ئاداشتۇقمۇ؟

— ئاداشقىنىمىز يوق، ھەزرىتىم. ھارۋىلار قەيەردە تىقىلدى؟ رۇخ-سەت بېرىڭ، پىل بىلەن چىقىراي. بۇگۈن يۈرسەك، ئەتىلەتىن ياخشى

يەرلەرگە چىقىمىز. لەخور يىقىن.

— يىلنى باشلاپ بېرىڭ، هارۋىلارنى چىقىرىپ بەرسۇن، — دېدى بابىر ئۇستا ئەلىقۇلغا. جۇغى كىچىك، ئورۇق لەئل كۆمەر تاغدەك ئېگىز قارا يىلغا يەنە ئۇنىڭ خارتۇمىنىڭ ياردىمى بىلەن مىندى. كېيىن يىلنىڭ سۇپىرىدەك چوڭ قۇلاقلىرىغا تىزى بىلەن نىقتاپ، قولىدىكى ئىلمەك تۆمۈر تايىقى بىلەن ئۇڭ ۋە سولغا ماڭدۇرۇپ، توپ ئارتىلغان هارۋىلارغا قاراپ كەتتى.

تۆگىلەر تارتالماي قالغان هارۋىلارنى يىل بىردەمدىلا پاتقاقتىن چىقىرىپ بەردى.

هارۋىلارنىڭ بىرىدە ئايىغىنى يىلان چاققان نەۋكەر كۆپكۆك كۆكىرىپ، ئىڭراپ يېتىپتۇ. ئۇنىڭ تىرىك قېلىشى گۇمانلىق بولسىمۇ يالاڭ ئايىغىنىڭ يىلان زەهەر سانجىغان يېرىگە دورا يوپۇرماقلىرىنى باغلاشقان، زەهەر بەدەنگە كۆپ تارقالماسلىقى ئۈچۈن تىزىنى ئالا ئارغامچا بىلەن تېڭىپ تاشلاشقانىدى.

هارۋىلار قوزغالدى. يىل مىنگەن يول باشلىغۇچى يەنە ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى. يول يۈرگەنسېرى زەيلىك كۆچىيىپ، نەپەس ئېلىش ئېغىرلىشىپ باراتتى.

كۆن ئېگىلگەندە رەۋى دەرياسى تەرىپىدىن يۈزچە قوراللىق ئادىمى بىلەن هىندۇبەگ چىقىپ كەلدى. خاس نەۋكەرلەر ئۇنى ياخشى بىلىشەتتى. ئەسلىي دېھلىلىك سىپاهلاردىن بولغان هىندۇبەگ ئىبراهىم لادى بىلەن كېلىشەلمەي بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن كابۇلغا بارغان ۋە بابىرنىڭ خىزمىتىگە كىرگەنىدى. قىرىق ياشلاردىن ئاشقان بۇ يىگىت بابىرنىڭ هىندىستانغا قىلغان ئاۋۋالقى يۈرۈشىدە كۆپ جاسارەت كۆرسەتكەنىدى. بابىرغا ئۇنىڭ چوڭ يۈرەكلىكلىكى بىلەن بىللە ۋەتىنىدىكى ئىچكى پاراكەندىچىلىكنى تۈگىتىش يولىدا كۆپ قان تۆكمەسلىككە، ئىلاجى بولغان جايلارنى جەڭسىز ئېلىشقا ئەستايىدىل ئىنتىلىشمۇ ناهايىتى مۇۋاپىق كەلگەنىدى. هىندۇبەگ تۈركىي، پارسىي تىللارنىمۇ مۇكەممەل ئۆگەنگەن، ئىلىملىك، مەرىپەتلىك، دىلكەش كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن بابىرنىڭ ئەڭ

يېقىن سۆھبەتداش بەگلىرى قاتارىغا كىرگەنىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇنقى يۇرۇشتە كەشمىردىن ئېقىپ كېلىدىغان جىلام دەرياسى بويىدىكى بىخرە ھىندۇبەگنىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن جەڭسىز ئېلىنغاندا بابىر بۇ ئاۋات ۋىلايەتكە ھىندۇبەگنىڭ ئۆزىنى ھاكىم قىلىپ بەلگىلەپ، كابۇلغا قايتىپ كەتكەنىدى. ھازىرقى يۇرۇشتە بابىر لەخورنىمۇ قان تۆكمەستىن جەڭسىز ئېلىش ئۈمىدىدە ئىدى ۋە ھىندۇبەگنى ۋاستىچى قىلىپ، لەخور ئەمىرلىرى بىلەن مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتاتتى.

بابىر ھىندۇبەگنى يىراقتىن تونۇدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم پاراڭلىشىش ئۈچۈن ئېتىنى يولدىن چەترەككە بۇرىدى. ھىندۇبەگ ئاتتىن چۈشۈپ تەزىم قىلدى.

— سۆزلەڭ، بەگ!

— ھەزرىتىم، دۆلەتخاننىڭ ئوزايى بۇزۇق، مېنى تۇتقۇزماقچى بولغىنىنى سېزىپ قېچىپ كەلدىم.

— نېمە ئۈچۈن؟ كابۇلغا ئوغلى دىلاۋەرخاننى ئەۋەتىپ، بىز بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەن ئىدىغۇ. مەن ئۇنى ئاتام، دېگەنىدىم! نۇرغۇن ياخشىلىقلار قىلغانىدىم!

— دۆلەتخان ھەممىسىنى ئۇنتۇغان. بېلىگە ئىككى قىلىچ ئېسىۋالغان. مەن بۇنىڭ سىرىنى ئوغلى دىلاۋەرخاندىن سوراپ ئۇقتۇم. بىر قىلىچنى دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لادىگە قارشى ئاسقانىمىش، ئىككىنچى قىلىچنى سىزگە قارشى.

— ئوغۇللىرىمۇ دۈشمەنلىك نىيىتىدىمۇ؟

— دىلاۋەرخان سىزگە كېلىپ خىزمەت قىلىشنى خالايدۇ، لەخورنى جەڭسىز بەرمەكچى. ئاتىسى مېنى تۇتقۇزماقچى ئىكەنلىكىنى دىلاۋەرخان ئېيتىپ، بىر پالاكەتتىن قۇتقۇزدى. لېكىن، چوڭ ئوغلى غازىخان ئاتىسى تەرەپتە.

— ئالەمخانچۇ؟

— ئالەمخان ئىبراھىم لادى بىلەن ئۇرۇشۇپ مەغلۇپ بولغاندىن بۇيان قايتا ئۇرۇشۇشقا جۈرئىتى يوق. لەخورغا بارغىنىڭىزدا چىقىپ خىز-

مەتتە بولۇشقا ۋەدە بەردى. ئەگەر غازىخان يېڭىلسە، كۆپچىلىك بەگلەر بويۇن ئېگىدۇ، لەخور جەڭسىز ئېلىنىدۇ. لېكىن، ھەزرىتىم، نېمە ئۈچۈن لەخورغا بۇنداق يامان يوللار بىلەن كېتىپ بارسىز؟

— پەنجابلىق ئىتتىپاقداشلىرىمىز قارشى ئېلىشقا چىقارغان يول باشلىغۇچى بىزنى مۇشۇ يولغا باشلىدى.

— قېنى شۇ يول باشلىغۇچى؟ ئىجازەت بېرىڭ، مەن بىر تەپتىش قىلىپ كۆرەي.

پىل مىنگەن يول باشلىغۇچىنى يەنە چاقىرىپ كەلدى. لەئىل كۆمەر پىلنى چاتقاللىققا يېقىن بىر جايدا توختاتتى ۋە يەنە جۈپلەنگەن قولنى پېشانىسىگە قويۇپ، ئېگىلىپ سالاملاشتى. ھىندۇبەگمۇ ئالقىنىنى جۈپلەپ پېشانىسىگە تەگكۈزدى ـ دە، ئۆزىنى ئازادە تۇتۇپ، ھىندچە سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئەسلىي قەيەرلىكسىز؟

— ئەگرەلىكمەن، ساھىب. پەنجابقا ئىش ئىزدەپ كەلگەنمەن.

— شۇنداق چوڭ پىلىڭىز بار ئىكەن، ئىبراھىم لادى سىزگە ئىش تېپىپ بەرمىدىمۇ؟

— ئىبراھىم لادى خەسىس. پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئالتۇنلىرىنى يىـ غىپ، خەزىنىسىگە يوشۇرۇپ قويغان، قۇرۇلۇشقا سەرپلەش يوق. ئادەمـ لەرنى ئىشلىتىپ، رازى قىلىش يوق! ئۇنىڭدىن تويدۇق!

— توغرا ئېيتىسىز، — دېدى ھىندۇبەگ، — مەنمۇ لادىلارنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەنمەن. ئىسكەندەر لادى①ئاتامنى ئىتائەت قىلمىدىڭ دەپ ئەيىبلەپ، قۇترىغان پىلنىڭ ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرگەن.

پىلچى ھىندۇبەگكە زوقلىنىپ تىكىلدى ـ دە:

— سىز كىشەترىيلەردىنمۇ؟②— دېدى.

— ھە، ئەسلىي ئىسمىم ئىندرى. بابىر ھەزرەتلىرى ھىندۇبەگ، دەپ ئاتىدى. بۇ نام ھەممىگە ماقۇل كەلدى. خوش، سىزنىڭ ئېتىڭىز نېمە؟

---

① ئىسكەندەر لادى — ئىبراھىم لادىنىڭ ئاتىسى، 1517 — يىلى ئۆلگەن.
② كىشەتريي — ھىندىلارنىكى ئاساسىي تۆت تەبىقىنىڭ بىرى — ھەربىيلەر.

— لەئىل كۆمەر.
— سىزمۇ ئىبراھىم لادىنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ كەلگەن ئىكەنسىز. ئەمدى بۇ زۇلۇمدىن بىزنى كىم قۇتقۇزىدۇ، دەپ ئويلايسىز؟
— خۇدا.
— بەندىلەردىنچۇ؟
لەئىل كۆمەر ئويلىنىپ قالدى.
— دۆلەتخانمۇ؟ — دېدى ھىندۇبەگ.
— دۆلەتخان سېخىي ئادەم، غازىخانمۇ ئىبراھىمدىن ياخشى.
ھىندۇبەگ ئاۋازىنى پەسەيتىپ سورىدى:
— راستىنى ئېيتىڭ، سىز بۇ قوشۇننى نېمشقا بۇ يول بىلەن باشلاپ مېڭىۋاتىسىز؟
— غازىخان ئېيتقان يول مۇشۇ.
— نېمشقا ئۆتۈشكە بولمايدىغان يامان يولدىن يۈرگىن، دېگەن، بىلەمسىز؟
— بۇلار ئۈچۈن ياخشى يول مۇشۇ.
— نېمشقا؟ بۇلار سىزگە نېمە يامانلىق قىلدى؟
— زالىم پادىشاھ ئىبراھىم بىزگە ئازمىدى؟ يەنە بىرى كېلىۋېتىپتۇ!
— غازىخان سېنى ئالدىغان.
لەئىل كۆمەر پىلىنى چاتقاللىق تەرەپكە كەسكىن بۇرىدى ـ دە، ۋارقىرىدى:
— بۇلار باسقۇنچىلار! بۇلار بەجۇر قورغىنىدا ئۈچ مىڭ يىگىتىمىزنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەن، شەھەر ۋە قىشلاقلىرىمىزنى تالاتقان!
لەئىل كۆمەر شۇنداق دېگىنىچە پىلىنى چاپتۇرۇپ ئورمان ئىچىگە قاراپ قاچتى.
— ھەزرىتىم، بۇ يول باشلىغۇچىنى تۇتقۇزۇڭ! بۇ دۈشمەن ئادىمى! سىزنى خاراب قىلىش ئۈچۈن يامان يولغا باشلىغان!
— تۇتۇڭ ئۇنى! — غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى بابىر، — ئەبلەخنى ئالدىدىن توسۇپ چىقىڭلار! چاپسان!

ئاتلىقلار پىلنىڭ كەينىدىن چېپىشتى. ئۇلاردىن ئۈچى چوڭ بەنيەن دەرىخىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، پىلنىڭ يولىنى توسۇپ چىقىشتى. پىلچى قولىدىكى تۆمۈر تايىقى بىلەن پىلنى قاتتىق ھەيدەپ، بىرنېمە دەپ ۋارقىرىدى. پىل ئاتلارنىڭ بىرىنى ئايىغى بىلەن تېپىپ يىقىتتى، ئىككىنچى ئاتنىڭ بوينىغا خارتۇمىنى ئوراپ پىرقىرىتىپ ئېتىۋەتتى. بۇنى كۆرگەن ئۈچىنچى ئاتلىق دەرەخ دالدىسىغا قېچىپ، تەسلىكتە قۇتۇلۇپ قالدى.

قەھرى كەلگەن پىل ھەيۋەتلىك ئاۋاز بىلەن نەرە تارتىپ، يولدا ئۆچرىغان يوغان چىڭگىلەكلەرنى ئۇزۇپ ئۆتەتتى، چوڭ ـ چوڭ شاخلارنى قارسىلدىتىپ سۇندۇراتتى ۋە ئاتلىقلار كىرەلمەيدىغان قېلىن چاتقاللىقلاردا بارغانسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

— ئوق ئېتىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى بابىر.

لەئل كۆمەر پىلنىڭ چوڭ بوينىغا مەيدىسىنى چاپلاپ، ئۇنىڭ ئېگىز ساغرىسى ۋە قۇلاقلىرى پاناھىدا تىقىلىپ ياتاتتى. كەينىدىن ياغدۇرۇلغان يا ئوقلىرىدىن كۆپىنى دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى ۋە چىڭگىلەكلەر ئۆتكۈزمىدى. ئۈچ ـ تۆت ئوق شاخلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ پىلنىڭ ئارقىسىغا ئۇرۇلدى، لېكىن پولاتتەك قاتتىق ۋە قېلىن پىل تېرىسىگە پاتماستىن، يەرگە چۈشتى.

ئۇستا ئەلىقۇلىنىڭ تۈپەكچىلىرى تۈپەكلىرىنى ئورمانغا توغرىلاشتى. بىراق، چاقماقلىرى چاقماق چېقىپ، مىلتىق پىلتىسىنى ياندۇرغۇچە، لەئل كۆمەر مىنگەن پىل يوغان ۋە قېلىن دەرەخلەر دالدىسىغا ئۆتۈپ كۆزگە كۆرۈنمەي كەتتى. پىل زەربىسىدىن يىقىلغان ئىككى ئات يەردىن تۇرالماي سۇنايلىنىپ ياتاتتى، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى نەۋكەرلەر ئۆلمىسىمۇ، پۇت ـ قوللىرى سۇنغانىدى.

— يارىدارلار ھارۋىغا ئېلىنسۇن! — بۇيرۇدى بابىر، — بىزنى ئاداشتۇرۇپ ھالاك قىلماقچى بولغان ئەبلەخ جازالىنىشى كېرەك! تۈپەكچىلەر ئاتلىنىپ ئورماننى ئايلىنىپ ئۆتسۇن!

تۈپەكچىلەر ئالدىراپ ـ تېنەپ ئاتلىنىپ، ئايلانما يول ئىزدەشكە باشلىدى، ئەمما ھەممە تەرەپ چاتقاللىق، پاتقاقلىق ئىدى.

— قېنى، ھىندۇبەگ، ئەمدى بىزگە سىز يول باشلاڭ!
— بېشىم بىلەن، ھەزرىتىم!

ھىندۇبەگ كەچكى مەزگىلدە ئۇلارنى كەڭ بىر كۆكلەمزار ۋادىغا باشلاپ چىقتى. تولىمۇ چارچىغان بابىر شۇ كۆكلەمگە چېدىر تىكتۇردى.

ئورماندا كېيىملىرى ئىلىنىپ يىرتىلغان، ئاتلىرى لايغا مىلەنگەن تۇپەكچىلەر لەئىل كۆمەرنى تاپالماي قايتىشتى. شۇنىڭ ئۈستىگە ئەمىر دۆلەتخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى دىلاۋەرخان ئەللىك – ئاتمىش مۇلازىم ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن بابىرنىڭ قارارگاھىغا يېقىنلاشتى. دىلاۋەرخاننىڭ بۇرۇن-دىن خەيرخاھلىقىنى ياخشى بىلىدىغان بابىر خىرگاھتا ئۇنى ئورنىدىن تۇرۇپ كۇتۇۋالدى ۋە ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان ئېتىبارلىق بەگلىرى ئارىسى-دىن جاي كۆرسەتتى.

— جاناب دىلاۋەرخان، ئۇلۇغ ئاتىڭىز نېمە ئۈچۈن ئىتتىپاقنى بۇزۇپ بىزگە دۈشمەنلىك قىلدى؟

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، ئاتامنى ئاكام غازىخان يولدىن ئازدۇردى، ئۇ: «يات قوشۇن كەلسە لەخۇر بىزدىن كېتىدۇ، بۇلارمۇ بىزگە ئىبراھىم لادىدەك دۈشمەن» دەپ ئىشەندۈردى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، دۆلەتخان ئالدامچى يول باشلىغۇچىنى ئەۋەتىپ بىزنى ئورمان ئىچىدە ئاداشتۇرغان ئىكەن – دە؟

— ئەمما، بۇ پىتنىدىن ئاتامنىڭ خەۋىرى يوق، ھەزرىتى ئالىيلىرى! بۇ غازىخاننىڭ ئىشى. لەخۇردا قان تۆكۈلمىسۇن دەپ سىزدىن ئىلتىپات ئىستەپ كەلدى.

— بىزنىڭ ئىلتىپاتىمىزغا پەقەت سىز مۇناسىپسىز، جاناب دىلاۋەر-خان! ئەمما، ئاتىڭىز قىلمىشلىرىغا يارىشا جازا ئالغۇسىدۇر! — بابىر شىغاۋۇلغا يۈزلەندى، — دۆلەتخان كېيىنكى مەزگىللەردە ئىككى قىلىچ ئېسىپ يۈرگەنىمىش. قېنى، ئاشۇ قىلىچلىرىنى بىر كۆرەيلى... ھەر ئىككى قىلىچنى بوينىغا ئېسىپ كىرگۈزۈڭلار!

كۆپ ئۆتمەستىن ئىككى زور نەۋكەر ئاپئاق ساقاللىق قېرى دۆلەتخان-نى ئىككى بىقىنىدىن مەھكەم تۇتۇپ چېدىرغا ئېلىپ كىردى. بوۋاي

نەۋكەرلەرنىڭ قولىدىن بوشاناماقچى بولۇپ جەھلى بىلەن سىلكىنەتتى. ئۇنىڭ بويىنىغا ئېسىلغان ئىككى ئۇزۇن قىلىچ كۆكرىكىگە ئۇرۇلۇپ پۇلاڭ-لايتتى. دۆلەتخان بابىرغا ئەلەم بىلەن تىكىلىپ دېدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، مەن ئەسىر ئېلىنغان ئەمەسمەن، ئۆزۈم كەلدىم! بۇ قانداق شەپقەتسىزلىك؟

— سىز مەندىن ئەلچى بولۇپ بارغان ھىندۇبەگنى تۇتقۇزماقچى بولۇپسىز! ئەگەر نىيىتىڭىزگە يەتسىڭىز ھىندۇبەگ ئامان قالمايتتى! كېيىن بىزمۇ چاتقاللىقتا يېتىپ، غازىخاننىڭ قاپقىنىدا جان بېرەتتۇقمۇ؟ بىزگە شەپقەت قىلغىنىڭلار شۇمۇ؟ شەپقەتسىزلەرگە بىزمۇ شەپقەتسىزمىز! — بابىر شىغاۋۇلغا بۇيرۇدى، — بۇ ئادەم ئائىلىسى بىلەن لەخوردىن بىخرەگە قوغلاندى قىلىنسۇن، بىخرەنىڭ خىلۋەت قورغىنىدا ھەپسىدە ساقلانسۇن!

بوششىپ ھېچ نەرسە دېيەلمەي قالغان دۆلەتخاننى ئېلىپ چىقىپ كېتىشتى.

2

كۈز ۋە قىش ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ دەرەخلەر يېشىل كىيىمىنى يەشمەيتتى، «دۇن» دەپ ئاتىلىدىغان باغرى كەڭ، تۈزلەڭلىك ھىندى ۋادىلىرى يىل بويى باھاردىكىدەك كۆكلەم بولۇپ تۇراتتى.

جەمنە دەرياسى بويلاپ جەنۇب تەرەپكە ھەرىكەت قىلىپ كېتىۋاتقان بابىر قوشۇنى دېھلىدىن ئەللىك چاقىرىمچە شىمالدىكى پەنىپەت شەھىرىگە كېلىپ توختىدى. دېھلى سۇلتانى ئىبراھىم لادى يۈز مىڭغا يېقىن ئەسكەر ۋە بىر يېرىم مىڭ ھەربىي پىل بىلەن ئەگرە تەرىپىدىن يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ شۇ پىللىرى ۋە ئەسكەرلىرى بىلەن بۇلتۇر دېھلى بوسۇغى-سىدا ئالەمخان، دىلاۋەرخان ۋە باشقا دۈشمەنلىرىنىڭ قىرىق مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى تارمار كەلتۈرگەنىدى. بابىرنىڭ قوشۇنى بولسا ئۇن ئىككى مىڭدىن ئاشمايتتى. دۈشمەننىڭ سان جەھەتتىن زور دەرىجىدە ئۈستۈنلۈ-كى كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەرنىڭ قەلبىگە غۇلغۇلا سالاتتى. ئەگەر

مەغلۇپ بولۇشسا ئەتراپ ھەممىسى ناتونۇش يەرلەر، يات يۇرت، قەيەردە جان ساقلىشىدۇ؟

ئىچكى بەگلەر ئارىسىدا يۈرگەن تاھىر كۆپرەك بابىرنىڭ ھەربىي تەجرىبىسىگە، ئۇستا ئەلقۇل باشلىق تۆپەڭچىلەر ۋە توپچىلارنىڭ قورالىغا ئۈمىد باغلىغانىدى. جاھاندا تېخى ناھايىتى كەم تارقالغان بۇنداق قوراللار ئىبراھىمنىڭ قوشۇنىدا يوق ئىدى. بابىرنىڭ ھەربىي پىلانلىرىنىڭ ھۆجۈمنى مانا شۇ قوراللار كۈچى بىلەن بىر تەرەپ قىلىش پىكرىدە ئىكەنلىكىنى تاھىر بىلەتتى.

ئۇلار پەنىپەت شەھىرى بىلەن جەمنە دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى تۆپەڭ ۋە توپ ئېتىش قولايلىق بولغان بىر جايىنى تېپىشتى — دە، يېقىن-يىراقلاردىن ئېلىپ كېلىنگەن بارلىق ھارۋىلارنى يېرىم دائىرە شەكلىدە سەپ قىلدۇرۇشتى. يەتتە يۈزدىن ئارتۇق ھارۋا بىر - بىرىگە زەنجىردەك مەھكەم تىركىشلەر بىلەن باغلاندى. ھارۋىلارنىڭ ئالدى ۋە ئارىلىرىغا يا ئوقى ئۆتمەيدىغان تۆمۈر قالقانلار ئورنىتىلدى. تۆپەڭچىلەر ۋە توپچىلار شۇ قالقانلارنىڭ كەينىگە چېكىنىپ ئوق ئېتىشنى مەشىق قىلىشتى.

ھارۋىلار ئېگىز دۆڭلۈكنىڭ ئېتىكىگە — ئالدى يانتۇراق جايغا كەلتۈرۈلدى. ئۇلار ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن چاقلىرىنىڭ تېگىگە ياغاچ توساقلار تىرەپ قويۇلدى.

ھەربىي مەشقلەر ئۆتكۈزۈلگەن كۈنى بابىر ھارۋىلارنىڭ كەينىدىكى دۆڭلۈكتە ئاتلىق تۇرۇپ، چاقلار ئالدىدىكى ياغاق توساقلارنىڭ ھەممىسىنى تەڭلا ئېلىشنى ۋە بارلىق ھارۋىلارنى باراۋەر يۈرگۈزۈپ كۆرۈشنى بۇيرۇدى.

مۇلازىملار قاتارىدا يۈرگەن تاھىر ھارۋىلار سېپىنىڭ نېرىقى چېتىگە ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ، سەركەردىنىڭ بۇيرۇقىنى مۇستاپا توپچىغا يەتكۈز-دى. ھەممە پىيادىلەر، توپچىلار، ئاتقۇچى ۋە پىلتىكەشلەر بۇيرۇقنى بىجىرىشكە ھازىرلىنىشتى. ھەممىگە كۆرۈنىدىغان جايدا تۇرغان ئۇستا ئەلقۇل:

— ھارۋىلار سۈرۈلسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى.

ھارۋىلارنىڭ بەزىسى ھە دېگەندە ئورنىدىن قوزغالمىدى، بەزىلىرى بولسا بىردىنلا ئېتىلىپ كەتتى. ھارۋىلار سېپى ئەگرى - دوناي بولۇشقا

باشلىدى، ئارا - ئارىسىغا باغلانغان تىركىشلەردىن بىرقانچىسى ئۈزۈلدى، تۆمۈر قالقانلار غۇلاپ چۈشتى.

— توختاڭ! — بۇيرۇدى بابىر، — مەشقنى تەكرارلىتىڭ، جاناب ئەلقۇل بەگ، بىر تىركىشمۇ ئۈزۈلمىسۇن، بىرمۇ قالقان غۇلىمىسۇن!

ئادەملەر تەرلەپ - تەپچىپ هارۋىلارنى يۇقىرىغا سۆرەپ چىقىشقا باشلىدى. بۇ ئېغىر ئىشتىن بەزى نەۋكەرلەر ئۆزلىرىنى چەتكە ئالسا، ئونبېشىلار ئايىماي تىللايتتى، هەتتا ئۇراتتى.

— مەشىق مەزگىلىدە نەۋكەرنى ئايىماڭ، — دېدى بابىر ئەلقۇل بەگكە، — هازىر ئايىسىڭىز جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ.

بابىر دۆڭدىن چۈشۈپ دەريا تەرەپكە يول ئالدى. ئۇياقتا پىل ئۆتەلمەيدىغان چوڭقۇر خەندەكلەر قېزىلغان، ئەمدى بەزى جايلارغا شاخ - شۇمبا بېسىپ، قوغدىنىش توسىقى ياسالماقتا ئىدى.

خىزمىتى يۈزىسىدىن بابىرغا ئەگىشىپ ئۇنى قوغداپ يۈرىدىغان تاهىر خەندەكلەر ۋە شاخ - شۇمبىلارغا قاراپ ئۆزىچە ئويلاندى: «شۇنچە تەييارگەرلىككە يارىشا دۈشمەن ئۇدۇلىمىزدىن كەلسە ياخشى - دە! ئەگەر شەھەرنى ئايلىنىپ ئارقىدىن كەلسە، هەممىسى ئارتۇقچە!»

بىراق، شەھەرنىڭ نېرىقى تەرىپىگە بېرىپ كەلگەن چارلىغۇچىلار ئۇ ياقتىكى چاتقاللىقلاردىن چوڭ قوشۇن ئۆتەلمەسلىكىنى ئېنىقلاپ كېلىشتى. ئوڭ تەرەپتە جەمنە دەرياسى، سولدا پەنىپەت شەھىرىنىڭ ئاهالىسى زىچ مەهەللىلىرى. ئىبراهىم لادى بۇ مەهەللىلەرنى قوشۇنغا چەيلىتىپ، شەهەر ئارىلاپ كەلمەس. دېمەك، ئۇنى پەقەت ئۇدۇلدىن كۈتۈش مۇمكىن. لېكىن، سەل كەم ئون باراۋەر ئارتۇق كۈچ بىلەن كېلىۋاتقان دۈشمەنگە بۇ هارۋىلار ۋە خەندەكلەر چىداش بېرەلەرمىكىن؟

بىر چاغلاردا كابۇلدا يۈرگەندە ئەنجان ۋە قوۋۋالارنى ئەسلىسە يۈرىكى ئېزىلىدىغان تاهىر ئەمدى كابۇلنى ئەسلىسە يۈرىكى سىغىنىشتىن «سىر» قىلىپ كېتەتتى. كابۇلدا ئۇنىڭ ئون بەش يىل ئىستىقامەت قىلغان ئۆيى بار، خوتۇنى رابىيە، مەدرىستە ئوقۇۋاتقان ئوغلى سەپەربەگ، يالغۇز تاغىسى مەۋلانا پەزلىددىن بار. ئالدىدىكى جەڭ تەھلىكىسىدىن كۆڭلى بىئارام

بولۇپ يۈرگەن تاھىر «ئىشقىلىپ ئۆلۈم بولمىسۇن ــ دە، — دەيتتى ئۆزىچە، — مۇشۇ نۆۋەتمۇ تىرىك قالسام، سىپاھلىقنى بەس قىلاتتىمدە، ياشمۇ ئەللىككە بېرىپ قالدى. قاچانغىچە يات يۇرتلاردا تەمتىرەپ يۈرىمەن؟ سەپەربەگ چوڭ يىگىت بولۇپ قالدى، بۇ يىل مەدرىسىنى تۈگىتىپ مۇھەندىس بولىدۇ. كېيىن بېشىنى ئىككى قىلىپ قويسام... ھە؟ رابىينى يەنە كۆرەرمەنمىكىن ــ ھە؟»

يۈرەككە غۇلغۇلا سالغۇچى بۇ ھاياجانلىق ئويلارنى ئىچىملىك بىرئاز باساتتى. تاھىر خېلىدىن بۇيان بەگلەر قاتارىدا يۈرۈپ، كۆڭلىنىڭ چىگىشىنى ئىچىملىك بىلەن تارقىتىشقا ئازراق ئۆگىنىپ قالغانىدى. ھىندىستاندا ئۈزۈم كەم، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىچىملىك كەمچىل، لېكىن مەھۋە دېگەن دەرەخنىڭ بەرگىدىن ئېلىنىدىغان ئۆتكۈر ھاراق پۇراپ تۇراتتى.

ئىبراھىم لادى بىلەن جەڭ بولۇشتىن بىر كۈن بۇرۇن تاھىر شۇ ھاراقتىن كۆپرەك ئىچىۋالغانىدى. سەھەر ۋاقتىدا بەدىنى تارتىشىپ ئويغاندى. ئاغزى لاۋزىلاشقان، بېشى لوقۇلداپ ئاغرىيتتى، ئۇياق ــ بۇياققا ئاغدۇرۇلۇپ ئۇخلىماقچى بولۇپ كۆردى، لېكىن ئۇخلىيالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن تۇرۇپ، ساپال كوزىنىڭ تېگىدە قالغان ھاراقتىن ئۈچ ــ تۆت يۇتۇم ئىچتى ــ دە، ئوڭشالدى.

شۇ مەزگىلدە بىردىنلا دۇمباق ۋە ناغرىلار چېلىنىپ، ھەممىنى سەپكە تىزىلىشقا چاقىرىشقا باشلىدى.

چارلىغۇچىلار ئىبراھىم لادىنىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقىنى ھەققىدە خەۋەر بەرگەنىدى.

ناشتىلىق ئىچىملىكتىن يەنە كەيىپ بولۇشقا باشلىغان تاھىر ئۆتۈككى بىلەن چاپىنىنى خېلى ۋاقىت مىسىلداپ كىيدى. بىر قۇلىقى سەمەرقەندتە كېسىلگەن مەمەت كېيىنكى يىللاردا تاھىرنىڭ ئات باقارىغا ئايلانغان، لېكىن كونا قەدىردانلىقى ۋە بىر ــ ئىككى ياش چوڭ بولغانلىقى ئۈچۈن گاھى ئۇنى كايىپمۇ قوياتتى.

— تاڭ سەھەردە ئىچىپ نېمە قىلاتتىڭىز، بەگ؟ — دەپ غۇڭشىدى مەمەت.

— گەپنى كۆپەيتمەي كۆك ئاتنى چاپسانراق ئەكىلىڭ! — بۇيرۇدى تاھىر.

كېيىنكى يىللاردا خېلى ئۆرۈقلاپ، يۈز - كۆزلىرى ئاۋۋالقىدىنمۇ ئارتۇقراق بۆرۈتۈپ قالغان مەمەت ئاتلار باغلانغان تەرەپكە چېپىپ كەتتى. دۈشمەننىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەردىن كۆپ ئادەم گاڭگىراپ ئۇياق - بۇياققا يۈگۈرمەكتە ئىدى.

مەمەت كېچىسى يېشىلىپ كەتكەن كۆك ئاتنى تۇتۇۋالغۇچە خېلى ئاۋارە بولدى. ئادەتتە ئات كېچىسى ئېگەرلەكلىك قالسا، ئۇلاڭلىرى بوشىتىپ قويۇلاتتى. قالايمىقانچىلىقتا مەمەت ئالدىراپ ئۇلاڭنى چىڭىتىشنى ئۇنتۇپ قالدى.

چاپسانراق بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا يېتىپ بېرىشى كېرەك بولغان تاھىر ئۈزەڭگىنى ئىزدەپ ئولتۇرمىدى - دە، ئاتنىڭ بويىندىن تۇتۇپ، ئۈستىگە سەكرەپ مىندى. شۇنىڭدا ئېگەر بىر چايقالدى. تاھىرنىڭ كەيپى بولمىغان بولسا، ئېھتىمال ئېگەرنىڭ ياخشى ئېگەرلەنمىگىنىنى تېز سەزگەن بولاتتى، ئاتتىن چۈشۈپ ئۇلاڭنى چىڭىتىۋالاتتى. لېكىن، ئۇ ئېگەردە چايقالغىنىنى ناشىلىق ئىچىملىكتىن كۆردى - دە، ئۈزەڭگىگە پۇتىنى تىرەپ، ئاتنى تېز ئارقىغا بۇرىدى.

خېلىدىن بۇيان بېقىشتا تۇرۇپ كۈچى تېنىگە سىغماي كەتكەن كۆك ئۇچقۇر ئارقا ئاياغلىرىغا تىك تۇرۇپ، ئاغزىدىن كۆپۈك چېچىپ بۇرالدى. شۇ چاغدا بىردىنلا ئېگەر ئېغىپ ئاتنىڭ قورسىقىغا چۈشتى - دە، تاھىر يەلكىسى بىلەن يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى.

مەمەت يۈگۈرۈپ كېلىپ بىر قولى بىلەن ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تۇتتى، ئىككىنچى قولى بىلەن تاھىرنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. ئۇ تاھىرنى كەيپى بارلىقى ئۈچۈن يىقىلدى، دەپ ئويلاپ گەپ قىلدى.

— تاھىرجان، بەگ بولۇپلا ئىچىدىغان ھونەر چىقاردىڭىز - دە! بۇ قۇرغۇرنى كۆپ ئىچمەڭ، دېمىگەنمىدىم!

تاھىر يۇمشاق يەرگە يىقىلغىنى ئۈچۈن ھېچ يېرى زەخىملەنمىدى. لېكىن، چوڭ جەڭ ھارپىسىدا شۇنداق ئەخمىقانە يىقىلىشى ئۇنىڭغا بەخت-

سزلىك بىر پالاكەتنىڭ خەۋەرچىسىدەك تۇيۇلدى. ئۇ قەھرى بىلەن غۇدۇڭشۇپ، مەمەتكە ئىگەرنى كۆرسەتتى.

— ئۇلاغنى كىم بوشىتىپ قويغانىدى؟

مەمەت كىچىسى ئات دەم ئالسۇن دەپ بوشىتىپ قويغان ئۇلاغنى ئەتىگەندە چىگىتىپ قويمىغانلىقىنى ئەمدى بايقىدى.

— قالايمىقانچىلىقتا ئېسىمدىن چىقىپتۇ ـ ھە! ھەي، مەن خام كاللا!

مەمەت ئەمدى ئۆزىگە كۈلۈپ، ئۇلاغنى تارتىشقا باشلىدى. تاھىر ھاراقتىن خۇنۈكلەشكەن تەسەۋۋۇرىدە مەمەت ئۇنى يىقىتىپ، شاگخو قىلىش ئۈچۈن ئۇلاغنى ئاتايىن بوشىتىپ قويغاندەك كۆرۈندى. بۇرۇن ئىككىلىسى نەۋكەر بولغان مەزگىللىرىدە تاھىر بۇنداق چاقچاقلارغا كۈلۈپ كېتىۋېرەتتى، لېكىن ھازىر...

— سەن مېنىڭ بەگ بولغىنىمنى كۆرەلمەي شۇنداق قىلدىڭ! — ئۇ بىردىنلا مەمەتنى سەنلەپ تىللاشقا باشلىدى، — ماڭا ئۆلۈم تىلىگىنىڭمۇ بۇ؟

تاھىر غەزىپىدىن تىترەپ بېلىنى سىلاشتۇردى ـ دە، قامچىسىنى ئىزدىدى. قامچا يەردە ياتاتتى.

گۇناھ قىلغان نەۋكەرلەرنى تىللاش، ئۇرۇش بەگلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ئادەت ئىدى. بۇ ئادەت تاھىرغىمۇ ئازدۇر ـ كۆپتۇر يۇققانىدى. لېكىن، ئۇ ئوتتۇز يىللىق قەدىردانى مەمەتكە تېخى بىرەر نۆۋەت مۇشت كۆتۈرمىگەنىدى.

مەمەت يەردە ياتقان قامچىنى ئېلىپ تاھىرغا سۇندى:

— مەڭ، گۇناھىم ئۈچۈن قامچىلاڭ، لېكىن بۇنداق گەپلەرنى ئېيتماڭ! مەن سىزگە ئۆلۈم تىلەيدىغان كۆرەلمەسلەردىن ئەمەسمەن!

مەمەت يەنە تاھىرغا كۈلۈۋاتقاندەك، ئۆزىنى ئۇنىڭدىن ئالىيجانابراق قىلىپ كۆرسىتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. تاھىر:

— مۇشۇنداق كۈندە يىقىتقىنىڭ ئۆلۈم تىلىگىنىڭ ئەمەسمۇ؟ — دېدى ـ دە، ئۇنىڭ پېشانىسى ئارىلاش بېشىغا غولاچلاپ مۇشت ئاتتى.

مەمەت ئۈچ ـ تۆت قەدەم نېرىغا ئۈچۈپ كەتتى ۋە كۆزى قاراڭغۇلىشىپ يەرگە ئولتۇرۇپ قالدى.

پېشانە سۆڭىكى تاھىرنىڭ قولىغا تاشتەك قاتتىق تەگدى. باش بارمىقى «غىرىس» قىلدى ـ دە، ئۆتكۈر بىر ئاغرىق مېڭىسىگىچە چىقىپ كەتتى.

«باشمالتاق سىندى ـ دە! — دېدى تاھىر ئىچىدە، — قىلىچ تۇتقان ئوڭ قولىنىڭ باشمالتىقى... بۇنىڭغىمۇ مانا مۇشۇ سەۋەبچى!»

بۇ ئويدىن ئۇنىڭ غەزىپى يەنە بىر دەرىجە ئاشتى. ئورنىدىن تۇرۇشقا ئىنتىلىۋاتقان مەمەتنى سول قولى بىلەنمۇ ئۇرۇپ يەرگە يىقىتتى.

كەينىدىن يېتىپ كەلگەن بەستلىك بىر يىگىت ئارىغا چۈشتى.

— قويۇڭ، بەگ ئاكا، بىر نۆۋەت كەچۈرۈڭ! مەمەت ئاكا سىز ئۈچۈن جېنىنى بېرىدىغۇ! ئۆلاڭنى مەن باشقىدىن تارتىپ بېرەي! مانا، ھازىر، ھازىر...

تاھىر ئۆلگى تارتىپ باغلانغان ئاتقا مىنگەندە قاتتىق ئاغرىۋاتقان قولىغا تىكىلىپ قارىدى. باشمالتىقى ئىششىپ كەتكەن، قىمىرلاتسا ئاغرىقىغا چىداپ بولمايتتى.

«مەندىن ئامەت كەتتى!» دەپ ئويلىدى تاھىر مۇلازىملار تويلىنىۋاتقان تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ.

ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشكەن يىگىرمىچە ئاتلىق نەۋكەرلىرى ئارىسىدا پېشانىسى ئىششىغان، يۈزى ئاپئاق ئاقارغان مەمەتمۇ بار ئىدى. بەگ مىڭ ئۇرۇپ ـ ھاقارەتلىگەندىمۇ نەۋكەر ئۇنىڭ كەينىدىن قالماسلىقى كېرەك ئىدى.

* * *

جەمنە دەرياسىنىڭ سول تەرىپىدىن چىققان قۇياش نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە دۈشمەن قوشۇنىنىڭ زىچ سەپلىرى ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئاخىرى ئۈپۈققا بېرىپ تاقالغان بىھېساب كۆپ قوشۇننىڭ ھەر يەر ـ ھەر يېرىدىن ھەربىي پىللارنىڭ زور گەۋدىلىرى چوققىلارغا ئوخشاش چىقىپ تۇراتتى. ئەڭ چوڭ ئاق پىلنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان ئىبراھىم لادى

ئەتراپىغا خۇددى دۆڭلۈك ئۈستىدىن قاراۋاتقاندەك ھەممە تەرەپنى بەھۇزۇر كۆرەتتى.

بابىر بىر ـ بىرىگە باغلاپ تاشلانغان هارۋىلار كەينىدىكى دۆڭلۈكتە تۇرۇپ دۈشمەننىڭ يېقىنلىشىشىنى كۈتمەكتە. ئۇنىڭ ئوڭ قانىتىغا ئوغلى ھۇمايۇن مەسئۇل ئىدى. خوجاكالانبەگ، ھىندۇبەگ ئوخشاش ئەڭ سىنال-غان بەگلەر بارلىق نەۋكەرلىرى بىلەن ھۇمايۇننىڭ ئىختىيارىغا بېرىلگەن. مەركەزنى توپچىلار ۋە تۆپەڭچىلەر ئىگىلىگەن. ھەر ئىككى قاناتنىڭ ئىككى چېتىدە تولغىما ئۈچۈن ئاجرىتىلغان ئاتلىقلار تەييار تۇرۇپتۇ. ئىبراھىمنىڭ ھەربىي پىللار ھىمايىسىگە تايىنىپ ئۇرۇشىدىغان قوشۇنىدا پىيادىلەرنىڭ كۆپلۈكى ۋە سەپلىرىنىڭ زىچ بولۇشى مەلۇم ئىدى. بۇنداق ھاللاردا شەيبانىخان تەجرىبىسىدىن ئۆتكۈزگەن تولغىما ئۇسۇلى قۇلاي كېلىشىنى بابىر ياخشى بىلەتتى. ئۇمۇ شەيبانىخانغا ئوخشاش، تولغىمىغا ئاجرىتىلغان ئەسكەرلەرگە ئاتلارنىڭ ئەڭ ئۇچقۇرلىرىنى تاللاپ بەرگەنىدى.

تاھىر ئىچكى بەگلەر ۋە خاس نەۋكەرلەر بىلەن بىللە پادىشاھتىن ئارقىدىراق تۇرۇپتۇ. بابىرنىڭ ئىككى يېنىنى ئالاقچى بەگلەر، ياساۋۇللار ۋە چاپارمەنلەر ئىگىلىگەن. بابىر ئۇلارغا ئىش بۇيرۇسا، ئاۋازى ئىچكى بىر كۈچ ۋە ئىشەنچ بىلەن جاراڭلاپ ئاڭلىناتتى. «پاناھىدا نەچچە قىرغىنچىلىقلاردىن ئامان چىقتىڭ، — دېدى تاھىر ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ، — ئۇ بار ئىكەن، ساڭا ھېچنېمە بولمايدۇ.»

دەريا بىلەن شەھەر ئارىلىقىنى تولدۇرۇپ ۋەھىملىك قارا بۇلۇتقا ئوخشاپ كېلىۋاتقان ئىبراھىم لادىنىڭ قوشۇنى قارشىسىدا ھەرىكەتسىز تىك تۇرۇپ كۈتۈش ئېغىر ئىدى. كۆپچىلىك بەگ ۋە نەۋكەرلەر پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇۋاتقاندەك بىتاقەت بولاتتى. لېكىن، بابىر:

— ھېچكىم بۇيرۇقسىز قوزغالمىسۇن! — دەپ ھەممىنى قاتتىق تۇتۇپ تۇراتتى.

ئىبراھىم لادى بابىرنىڭ قوزغالماستىن كۈتۈپ تۇرغىنىنى، ئىككى ئارىدا يۈزلەپ هارۋىلاردىن ياسالغان مۇستەھكەم تام ۋە چوڭقۇر خەندەكلەر بارلىقىنى كۆردى ـ دە، قوشۇننى توختاتتى. لەشكەر باشلىقلىرىنى چاقى-

رىپ، ئاساسىي زەربىنى دۈشمەننىڭ ئوڭ قانىتىغا بېرىش ۋە شەھەر تەرەپتىن ئايلىنىپ ئۆتۈش ھەققىدە بۇيرۇق بەردى. بىراق، يۈز مىڭ قوشۇنغا يېڭى بۇيرۇقنى تارقىتىپ، تا ئۇنى شەھەر تەرەپكە بۇرىغۇچە خېلى ۋاقىت ئۆتتى.

بابىر دەرھال مانا شۇ ۋاقىتتىن پايدىلاندى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تولغىمىغا ئاجرىتىلغان ئىككى مىڭ ئاتلىق جايىدىن قوزغالدى. ئۇچقۇر ئاتلار دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئىككى قانىتىغا تەگمەي ئۆتتى ــ دە، خاتىرجەم كېلىۋاتقان ئارقىدىكى ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەرگە ھۇجۇم قىلدى.

ھۇمايۇن باشلىق تۆت مىڭ ئاتلىق ئوڭ تەرەپتىن دۈشمەننىڭ يولىنى توسۇپ چىقتى. سول قاناتمۇ جەڭگە چۈشتى. مەركەزدىكى ھارۋىلارنىڭ ئارا ــ ئارىسىدىن توپلار ئۈستى ــ ئۈستىگە ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى.

تۆت تەرەپتىن چاقماق تېزلىكىدە تەڭ قىلىنغان ھۇجۇمنى يۇقىرىدىن كۆزىتىپ تۇرغان تاھىر بابىرنىڭ سەركەردىلىك تەجرىبىسىگە ئۆزىچە قايىل بولۇپ قويدى. ئۇ ھەربىي سەنئەتنى پەقەت دوستلىرىدىن ئەمەس، دۈشمەنلىرىدىنمۇ ئۆگەنگەندى. بابىر توپ ۋە مىلتىق ئىشلىتىشنىڭ ئەھمىيىتىنى بىرىنچى قېتىم ئىتتىپاقداش شاھ ئىسمائىلغا قاراپ ئۆگەنگەن بولسا، تولغىما ئىشلىتىشتە ئەشەددىي دۈشمىنى شەيبانىخان ۋە ئەبەيدۇللا خاننىڭ تەجرىبىسىنى ئۆزلەشتۈرگەندى. ئۇ ئاچچىق مەغلۇبىيەتلەر جەريانىدا ئاشۇرغان بارلىق ھەربىي تەجرىبىلىرىنى بۈگۈن گويا يالغۇز بىر مۇشتقا تۈگۈپ، مەيدانغا ئۈستىلىق بىلەن تاشلاندى ــ دە، تەشەببۇسنى دەرھال قولغا ئالدى.

بابىرنىڭ پۈتۈن پىلانى دۈشمەن قوشۇننى تۆت تەرەپتىن ئوراپ ئېلىشقا ۋە قاناتلىرىنى ئىچكىرىگە قايرىپ تاشلاشقا قارىتىلغانىدى. لېكىن، ئوراپ ئېلىنغان دۈشمەن بابىر قوشۇنغا نىسبەتەن يەتتە ــ سەككىز باراۋەر كۆپ ئىدى، ئۇچقۇر ئاتلار ھەيۋەتلىك پىللارنىڭ بىر زەربىسىدىلا موللاق ئېتىپ يىقىلىپ كېتەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئىبراھىم لادى ئەسكەرلىرى بىردەم ئوڭدا، بىردەم سولدا بابىرنىڭ قورشاۋىنى يېرىپ چىقاتتى. بابىر يېنىدا تۇرغان ئالاقىچى بەگلەر ۋە ياساۋۇللارنى كەينى ــ كەينىدىن جەڭ

مەيدانىغا چاپتۇراتتى، دۈشمەننىڭ كۈچى ئۈستۈن كېلىشكە باشلىغان قاناتلارغا مەركەزدىن ياردەم ئەۋەتەتتى. ئۇ مەركەزنى دۈشمەنگە ئاتايىن ئۇچۇق قالدۇرماقتا ئىدى، چۈنكى تېخى ھەرىكەتسىز تۇرغان ھارۋىلار ۋە توپەڭلەر مەركەزگە قويۇلغانىدى.

ئىككى تەرەپتىن ۋە ئارقىدىن ئۈستى ـ ئۈستىگە زەربە بېرىلىۋەرگەندىن كېيىن ئىبراھىم لادىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى ۋە ھەربىي پىللىرى مەركەزگە تاشلاندى. شۇ چاغدا بابىر ھارۋىلارنىڭ چاقلىرى ئاستىدىكى ياغاچلارنى ئېلىشنى بۇيرۇدى،

يەتتە يۈز ھارۋا جايىدىن قوزغىلىپ دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئۇدۇلىدىن چىقتى. ھارۋىلار ئۈستىدىن توپلار، ئارا- ئارىدىن بولسا توپەڭلەر يېقىن كېلىپ قالغان دۈشمەنگە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. توپلارنىڭ گۈمبۈرلىشى، مىلتىقلارنىڭ گۈپۈلدىشى، دورا تۈتۈنى، ھەرقانداق قالقاننى تېشىپ ئۆتىدىغان ئوتلۇق ئوقلارنىڭ زەربىسى — بۇلارنىڭ ھەممىسى بىھېساب ھارۋىلار شەكلىگە كىرىپ ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كېلىۋاتقىنى دۈشمەن قوشۇنىنى دەھشەتكە كەلتۈردى. پىللار يارىدار بولۇپ ھۆركىرەشكە باشلىدى. پىلچىلارنىڭ جان ـ ئىمانى چىقىپ، پىللارنى ئارقىغا بۇراشتى. ئارقىدا بولسا مىغ ـ مىغ ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەر بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇر ـ يىقىت باشلاندى. يارىلىنىپ قۇترىغان پىللار ئاتلىقلارنى يىقىتىپ، پىيادىلەرنى بېسىپ، يانجىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

توپلار ۋە مىلتىقلار داۋاملىق ئوق ئاتماقتا. توپ ئوقى تەگكەن پىللاردىن بىرقانچىسى پىيادىلەرنىڭ ئۈستىگە دومىلاپ چۈشتى. ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئاتلار ۋە پىللار ئۆزلىرىنى توختىتالماستىن ئېغىناپ ياتقان پىللارغا سۈرۈنۈپ يىقىلاتتى. كەينى ـ كەينىدىن بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىپ سۈرۈپ كەلگەنلىرى ئالدىدا يىقىلغانلارنىڭ ئۈستىگە غۇلىشاتتى ۋە ئۆتۈپ بولمايدىغان توسالغۇغا ئايلىناتتى.

بۇ قىيامەت ئۇر ـ يىقىتلاردىن قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپقان پىلچىلار ۋە ئاتلىقلار جان ـ جەھلى بىلەن قېچىشقا چۈشتى. ئارقىدا تولغىما ئىشلەتكەن ئاتلىقلارنىڭ سىپى ئازراق شالاڭشىپ قالغانىدى. پىللار

بۇ سەپنى بىرپەستىلا يىرىپ ئۆتتى ـ دە، دېھلى تەرەپكە ئىنتىلدى.

دۆڭلۈك ئۈستىدىن بۇنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ تۇرغان بابىر:

— دۈشمەن دېھلىنى بېكىتمەكچى! — دېدى ۋە ئالاقچى بەگلىرى تۇرىدىغان ئوڭ تەرەپكە ئۆرۈلدى، بىراق ئالاقچى بەگلەر، چاپارمەنلەر ۋە ياساۋۇللار ھەممىسى كەينى ـ كەينىدىن جەڭ مەيدانىغا مەخسۇس تاپشۇرۇقلار بىلەن ئەۋەتىلگىنىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. ئېھتىمال، ئۇلار-نىڭ بەزىلىرى ئۆلگەندۇ ياكى يارىلانغاندۇ، جەڭ بۇنىڭسىز بولمايدۇ. بابىر ئېتىنى بۇراپ، ئىچكى بەگلىرى ۋە نەۋكەرلىرى تەرەپكە يۈزلەندى. شۇنىڭ-دا ئۇنىڭ كۆزى تاھىرغا چۈشتى. تاھىر مەخسۇس پەرمانلارنى ھەمىشە ياخشى ئادا قىلىپ كەلگىنىنى ئەسلىدى:

— تاھىربەگ، ئىبراھىم لادى قاچتىمۇ ياكى جەڭ مەيدانىدا قالدىمۇ، شۇنى ئېنىقلاش كېرەك. ئەگەر قاچقان بولسا، خاس زاپاس كۈچتىن قوغلىغۇچىلار ئەۋەتىمىز.

تاھىر توپا ـ چاڭغا پۈركىنىپ جەھەننەم بولۇپ ياتقان جەڭ مەيدانىغا كۆزى يىلدىرلاپ قارىدى ـ دە، سۇنغان باشمالتىقنى ئەسلەپ، ئاۋازى تىترەپ دېدى:

— بېشىم بىلەن، ھەزرىتىم!

شۇ مەزگىلدە جەڭ بولۇۋاتقان تەرەپتىن پۈتىغا ئوق تېگىپ، ئۈزەڭ-گىسىدىن قان سارقىپ ئېقىۋاتقان بىر ياساۋۇل ئات چاپتۇرۇپ كەلدى.

— ھەزرىتىم، زەپەر بىزنىڭكى! — دېدى ئۇ ھاسىراپ، — دۈشمەن قاچتى!

— ئىبراھىممۇ قاچتىمۇ؟

— قاچقان پىللار ئارىسىدا ئىبراھىمنىڭ ئاق پىلىنى كۆردۈم! قاچتى!

— دەرھال ئىزىغا چۈشۈش كېرەك! تاھىربەگ، سىز توختاڭ! جاناب قاسىمتاي مىرزا!

— لەببەي، ھەزرىتىم! — دەپ قىرىق ياشلاردىكى نارغۇلبەگ سەپتىن ئالدىغا چىقتى. تۈركىستاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بۇ بەگنىڭ ئۇلۇغ-بەگ مىرزىغا ئازراق قېرىنداشلىقى بار ئىدى. ئۇ ئون بەش يىلدىن بۇيان

بابىر ھۇزۇرىدا خىزمەتتە ئىدى.

— ئەگەر ئىبراھىم لادى دېھلى ياكى ئەگرەگە يېتىپ، بۇ قەلئەلەرنى ئېتىۋالسا، ئۇرۇش ۋە مۇھاسىرە قايتىدىن باشلىنىدۇ، — دېدى بابىر قاسىمتاي مىرزىغا، — ھالبۇكى، بىز دېھلى بىلەن ئەگرەنى جەڭسىز ئېلىش ئۈمىدىدىمىز. دۈشمەنىنىڭ بىزگە ھۇجۇم قىلىش ئېھتىمالى ئەمدى بىر تەرەپ بولدى. جاناب قاسىمتاي زاپاس كۆچتىن مىڭ كىشىنى ئېلىڭ. بەگلەردىن پابا چۇھرە... تاھىربەگ، نەۋكەرلىرى بىلەن... ئىبراھىمنى قوغلاڭلار. ئەگەر دېھلىدە توختىماي يەنە قاچسا، ئەگرەگىچە كەينىدىن قالماڭلار. بۇ شەھەرلەرنى ئېتىۋالمىسۇن. كەينىڭلاردىن بىزمۇ ئىزمۇئىز يېتىپ بارىمىز!

— پەرمانى ئالىيغا جېنىمىز پىدا! — دېدى قاسىمتاي مىرزا.

— سىز بىزنىڭ ئىلغارىمىزسىز. ئىسىزگە خۇدا يار بولسۇن! يېڭىڭ، يېڭىلمەڭ!

— ئامىن!

مۇشۇنداق غالىبانە جەڭدە ئىلغار سەپتە بولۇش تاھىرنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈردى - دە، سۇنغان باشمالتىقىنىڭ ئاغرىقىمۇ سېزىلمەي قالدى. ئۇ نەۋكەرلىرىنى يېنىغا ئېلىپ، جەڭ مەيدانىغا ھەممىدىن بۇرۇن كىرىپ كەلدى.

كۈن تىك چۈش بولغان، ھاۋا ئىسسىق. چېكىنىۋاتقان دۈشمەن بەش- ئالتە بۆلەككە بۆلۈنۈپ كەتكەن. بەزىلىرىنى ھۇمايۇننىڭ ئادەملى- رى، بەزىلىرىنى خوجاكالانبەگنىڭ نەۋكەرلىرى قوغلىماقتا. لېكىن، ئۇلار- نىڭ ئاتلىرى ئەتىگەندىن بۇيان ئۇيياقتىن - بۇياققا چېپىپ چارچاپ قالغان. تاھىرلارنىڭ زاپاستا دەم ئېلىپ تۇرغان ئاتلىرى جەڭدىن تېلىقىپ قالغان ئاتلاردىن ئۆتۈپ، دۈشمەنگە بىردەمدىلا يېتىۋالدى.

يېڭىلگەن قوشۇن بۆلۈنۈپ - بۆلۈنۈپ قېچىۋاتقان بولسىمۇ كۆچى خېلىلا چوڭ ئىكەنلىكى تاھىرغا يېقىن بارغاندا بىلىندى. ھەربىر توپتا يەتتە- سەككىز مىڭ كېلىدىغان قوشۇن. ئۇلارغا نىسبەتەن قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ توپى ناھايىتى كىچىك. دۈشمەننىڭ ھەربىر توپىدا قاتار-

قاتار پۇللار كېلىۋاتىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاق پۇل يوق. بەلكىم، ئىبراھىم پۇلدىن چۈشۈپ، ئات مىنىپ كېتىۋاتقاندۇ؟

قاسىمتاي بىلەن تاھىر مەسلىھەتلەشتى ـ دە، دۈشمەننىڭ كىچىكرەك كۆرۈنگەن بىر توپىنى ئىككى ياندىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئالدىدىن توسۇپ چىقىشتى ۋە بىر سۈرۈك پۇلنى ئىگىلىرى بىلەن ئەسىر ئېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىبراھىم لادى يوق ئىدى.

قاسىمتاي پىلچىلارنى ھىند تەرجىمان ئارقىلىق سوراق قىلىشقا باشلىدى.

— ئېيىت، ئىبراھىم لادىنىڭ قايسى توپتا كېتىۋاتقىنىنى كۆرسىتىپ بەرسەڭ ئازاد قىلىمەن!

پىلچىلارنىڭ بىرى ئارقىدا قالغان جەڭ مەيدانىنى كۆرسىتىپ، دۈدۈقلاپ بىرنېمىلەرنى دېدى.

— ئىبراھىم مىنگەن پىل يارىلىنىپ يىقىلغان ئىمىش، ئۇنىڭ ئۆزى ئۆلگەن ئىمىش، — دېدى تەرجىمان.

لېكىن، قاسىمتاي بۇنىڭغا ئىشەنمىدى:

— بىزنىڭ ئادەملەر ئىبراھىمنىڭ قاچقانلىقىنى كۆرگەن. سورا، راستىنى ئېيتسۇن، بولمىسا كاللىسى كېسىلىدۇ!

بىرىنچى پىلچى يەنە ئاۋۋالقى گەپلىرىنى تەكرارلىدى. راستىنلا ئىبراھىم جەڭ مەيدانىدا ئۆلگەنىدى. لېكىن، قاسىمتاي پىلچىنىڭ گېپىدىن كۆرە بابا بابىرغا خەۋەر بەرگەن ياساۋۇلنىڭ گېپىگە كۆپرەك ئىشىنەتتى. قاسىمتاي قىستاۋەرگەندىن كېيىن باشقا بىر پىلچى تەخمىن بىلەن ئىبراھىمنىڭ دەريا بويلاپ كېتىۋاتقان چوڭ توپتا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ئۈچىنچى بىر پىلچى ئۇڭ تەرەپتە كېتىۋاتقان توپنى كۆرسەتتى.

قاسىمتاي ھەممە پىلچىلارنى پىللىرى بىلەن بىللە مەخسۇس نەۋكەرلەرگە تاپشۇرۇپ، بابىرنىڭ ئىختىيارىغا ئەۋەتتى. كېيىن دەريا بويلاپ چېكىنىۋاتقان توپنىڭ كەينىگە چۈشتى. بۇ توپتا پىل مىنگەن، ئات مىنگەن ۋە لادى قوشۇنىنىڭ ئەڭ جەڭگىۋار قىسمى ھېسابلىنىدىغان رەجپۇتلار كۆپ ئىدى. قاسىمتاي دەريا تەرەپتە، بابابەگ بىلەن تاھىر ئوڭدىن

ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ يوللىرىنى توسۇپ چىقىشتى. رەجىپۇتلار قوغلا-ۋاتقانلارنىڭ نىسبەتەن ئاز ئىكەنلىكىنى كۆردى، ياللىرىغا ئوق سىلىپ، قىلىچ يالىڭاچلاپ، دادىل جەڭ قىلىشقا باشلىدى.

تاھىر ياغا ئوق سىلىپ ئېتىۋاتقاندا سۇنغان بارمىقىنىڭ جانسىزلىنىپ، ئىشلىمەي قالغانلىقىنى سەزدى. ئوقنىڭ ئۇچىنى باشقا بىر بارماقلىرى بىلەن تۇتۇپ، يانى تارتىپ ئاتتى. ئوق قىلىچ يالىڭاچلاپ كېلىۋاتقان قارا ئادەمنىڭ يۈزىگە تەگدى. ئوق يېگەن رەجىپۇت بىر قولى بىلەن يۈزىنى چاڭگاللاپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى. بۇ ئارىدا پالۋانسىمان بىر رەجىپۇت تاھىرغا يېقىن كېلىپ قالدى. تاھىر ياغا قايتا ئوق سېلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنـ-نى سەزدى ـ دە، قىلىچىنى سۇغۇردى. رەجىپۇت پالۋان ئالتە ئۆتكۈر تىغى بار چەكرە دېگەن قورالنى كۆتۈردى. تاھىر ئۇنىڭ چەكرە تۇتقان قولىغا قاراپ قىلىچ ئۇردى. قىلىچ چەكرەگە جاڭ قىلىپ تەگكەندە تاھىر-نىڭ سۇنغان باشمالتىقىدىن بەدىنىگە شۇنداق ئاغرىق تارقالدىكى، ۋۇجۇدى سىرقىراپ كەتتى. ئىششىپ كەتكەن باشمالتاق قىلىچىنىڭ دەستىسىنى قولىدىن قانداق چىقىرىۋەتكىنىنى بىلمەيتتى. پەقەت قىلىچ يەرگە قاڭقىپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ، بېلىدىن خەنجىرىنى ئالماقچى بولدى، لېكىن ئۈلگۈ-رەلمىدى. ئالتە تىغلىق ئۆتكۈر چەكرە ئۇنىڭ بوينى ۋە ئوڭ يەلكىسىگە شۇنداق كۈچ بىلەن ئۇرۇلدىكى، يەلكىسىدىن ئېڭىكىگىچە ھەممە يېرىنى قىيمىلاپ تاشلىغاندەك تۇيۇلدى. تاھىر كۆزى قاراڭغۇلىشىپ ئاتنىڭ يالى ئۈستىگە كۆكسى بىلەن چۈشكەندە چەكرەكىنىڭ يەنە بىر زەربىسى ئۇنىڭ ساۋۇتى ئۈستىگە قارسىلداپ ئۇرۇلدى. تاھىر دەھشەتلىك ئاغرىق ئىچىدە: «ئەمدى بۇ مېنى ئاتتىن يىقىتمىغۇچە قويمايدۇ!» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئاتتىن يىقىلسا جەستى تۇياقلار ئاستىدا قانداق مىجىقلىنىشىنى تەسەۋۋۇر قىلدى-دە، «چاپسانراق ھوشۇمدىن كەتسەم ئىدى!» دېدى.

شۇ مەزگىلدە مەممەت يېتىپ كېلىپ، دەستىسى ئۇزۇن ئايپالتىنى چەكرە كۆتۈرگەن رەجىپۇتنىڭ قولىغا ئۇردى. چەكرە يەرگە چۈشۈپ كەتتى. مەممەت قانغا مىلىنىپ، ئېگەردىن سىيرىلىپ چۈشۈۋاتقان تاھىرنى تېز ئۆڭكۈرۈپ ئالدى ـ دە، جەڭ مەيدانىدىن قېچىپ چىقتى.

3

دېھلىگە ئاتىسىدىن بۇرۇن كىرىپ كەلگەن ھۇمايۇن جەمنە دەرياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىدىكى قىزىل تاملىق چوڭ قەلئەنى جەڭسىز ئىگىلىدى. ئىبراھىم لادىنىڭ قەلئەدىكى خەزىنىلىرىنى پېچەتلەپ، ئىشەنچلىك پاسىبانلارغا تاپشۇردى - دە، يۈزچە خاس نەۋكىرى بىلەن شەھەرنى ئايلىنىشقا چىقتى.

ئاندا - مۇندا ئۇچرايدىغان ئېگىز - پەس دۆڭلۈكلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، دېھلى يېشىل تۈزلەڭلىككە جايلاشقان ۋە چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان چوڭ شەھەر ئىدى. زىچ جايلاشقان ئۆيلەر، مەھەللە، كوچىلار بېھىساب، لېكىن كوچىلاردا ئادەم كەم، يات ئىشغالىيەتچىلەردىن چۆچۈپ، ئۆيلىرىدىن چىقماي ئولتۇرغانلار كۆپ.

ھۇمايۇن قايسى كوچىدىن ئۆتمىسۇن، ئىشىك - دېرىزىلەرنىڭ يوچۇقىدىن، تاملارنىڭ تۆپىسىدىن ئەنسىرىگەن ھالدا سىنچىلاپ قاراپ تۇرغان ئونلىغان كۆزلەرنى كۆردى.

مۇقەددەس دەريا ھېسابلانغان جەمنە بويىدا توپ - توپ ئادەملەر دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. ئۇلار ئۆلۈكلەرنى پۇراقلىق ئۆسۈملۈك مېيى چېچىلغان ئوتۇنلار ئۈستىگە قويۇپ كۆيدۈرەتتى - دە، كۈلنى ئاستا دەرياغا ئاققۇزاتتى. ئۇ دۇنياغا ئائىت بۇ ئىش بىلەن بولۇپ، بۇ دۇنيانىڭ تەشۋىشلىرىگە، ھەتتا شەھەرنى ئىگىلەۋاتقان يات قوشۇنغىمۇ ئارتۇق دەرىجىدە ئېتىبار بەرمەسلىككە تىرىشاتتى.

چارسۇ بازىرىدا بىلەكلىرىگە ۋە بويۇنلىرىغا دەستە - دەستە گۈل ئاسقان يالاڭغىداق بالىلار، ئاياللار كۆرۈنەتتى، ھەتتا چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان بەزىبىر قېرىلارمۇ بىلەكلىرىگە قىزغۇچ سېرىق رەڭلىك گۈلدەستىلەر سېلىۋېلىشقانىدى.

— بۇ چەندنى چائوك بازىرى، — دېدى ھۇمايۇننىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان ھىندۇبەگ، — مەنىسى ئايدىڭ چارسۇ، دېگەن بولىدۇ.

— بۇگۇن ھېيتمۇ، گۇل كۆپقۇ؟ — سورىدى ھۇمايۇن.

— ھە، باھاردىكى زىرائەتلەرنىڭ ئۇنۇپ چىقىشىنى قۇتلۇقلاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان ھېيت. ھىندىستاندا ھېيت كۆپ. بىرەر ئاي ھېيتسىز ئۆتمەيدۇ.

— ئاجايىپ خەلق! — دېدى ھۇمايۇن ئويچان كۈلۈمسىرەپ. كونا بىر قەسىرنىڭ ئۆگزە ۋە تاملىرى ئۈستىدە ئاياغ ـ قوللىرى ئۇزۇن مايمۇنلار بىمالال سەيلە قىلىپ يۈرەتتى. يۈزلىرى، قوللىرى قارا، قورساقلىرى سارغۇچ، باشقا ھەممە جايلىرى ئېقىش كۈل رەڭ. كىچىك مايمۇن باللىرى ئۆگزىدىن بەنيەن ۋە نىم دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا سەكرەپ ئۆتۈشەتتى، بىر ـ بىرى بىلەن قوغلىشىپ، دەرەختىن يەرگىمۇ چۈشەتتى. قەسىرنىڭ ئىچ ـ تېشىدا ئادەملەر يۈرۈپتۇ، لېكىن مايمۇنلار بىلەن ھېچكىمنىڭ ئىشى يوق.

ھۇمايۇننىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقان يۈز بېشىنىڭ كۆزلىرى بىردىنلا ئوۋچىلىق ھەۋىسى بىلەن چاقناشقا باشلىدى. ئۇنىڭ يانى قولىغا ئېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن ھىندۇبەگ:

— مايمۇننىڭ ئۇۋالى يامان بولىدۇ، — دېدى، — بۇنى ئۆلتۈرگەن ئادەم بەختسىزلىككە ئۇچرايدۇ.

ھۇمايۇننىڭ ئوڭ يېنىدا كېتىۋاتقان خوجاكالانبەگ كۈلۈپ سورىدى:

— كالىنىمۇ شۇنداق ئەتىۋارلىشىمىز كېرەكمۇ، جاناب ھىندۇبەگ؟

— نېمىكى تاڭسىق بولسا، ئەلگە ئەزىز كۆرۈنىدۇ، — دېدى ھىندۇبەگ، — بۇ يەرنىڭ ئىسسىق ئىقلىمىدا كالا ئاسراش ئاسان ئەمەس.

— ھەر ھالدا، — دەپ ھۇمايۇن ھىندۇبەگكە يان باستى، — ھىند خەلقىنىڭ ئەزەلدىن كېلىۋاتقان ئۆدۈملىرىگە ھۆرمەت بىلەن قارالسۇن، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ نەپسانىيىتىگە تېگىدىغان ھەرىكەت سادىر بولمىسۇن، دەپ پادىشاھ ھەزرەتلىرى مەخسۇس پەرمان چىقاردى.

خوجاكالانبەگ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— ئەمىرزادەم، بۇ پەرمانى ئالىي بىز ئۈچۈن قانۇن! مەن پەقەت ھىندۇبەگ بىلەن سەل چېقىشتىم.

— بەگنىڭ ئەدەپسىزلىكى مەلۇمغۇ، — ھىندۇبەگمۇ خوجاكالانبەگكە چاقچاق قىلدى.

ئالدىدا ئېگىز دەرەخلەر ئارىسىدىن بوي سوزۇپ چىقىپ تۇرغان يانلىرى قىرلىق مۇنار كۆرۈندى.

— قۇتتۇپ نامىزى! — دېدى ھىندۇبەگ.

ھۇمايۇن مۇنار ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى، كېيىن بەگلەر بىلەن مۇنار-نىڭ ئۈستىگە چىقتى. مۇناردىن يۈز قەدەمچە نېرىدا تېرەك بويى كېلىدىغان يالغۇز قارا تۆمۈر تۈۋرۈك كۆرۈندى. تۈۋرۈك ئەتراپىدا ئادەم كۆپ ئىدى.

— بۇ نېمىدۇ؟ — سورىدى ھۇمايۇن ھىندۇبەگدىن.

— بۇ تۈۋرۈك پۈتۈنلەي تۆمۈردىن ياسالغان. بىلىدىغانلارنىڭ ئېيتى-شىچە، ئۈچ يۈز يىلدىن بۇيان بىر خىلدا تۇرغانىمىش. كىمكى تۈۋرۈكنى قۇچاقلاپ، قولىنى بىر - بىرىگە تەگكۈزەلىسە، ئويلىغان مۇرادى ھاسىل بولار ئىمىش.

مۇشۇ ۋاقىتقىچە ئۆزىنى سالماقلىق تۇتۇپ كېلىۋاتقان ھۇمايۇن ئەمدى ئۆسمۈرلەرچە بىر قىزىقىش بىلەن:

— قېنى كۆرەيلى! — دېدى ۋە تولغان گەۋدىسىگە ماس كەلمەيدى-غان چاققانلىق بىلەن پەلەمپەيدىن يۈگۈرۈپ چۈشۈپ كەتتى.

تۆمۈر تۈۋرۈك ئەتراپىدىكى ئادەملەر شاھزادىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشتى.

— جاناب ھىندۇبەگ، قېنى، تۈۋرۈكنى قانداق قۇچاقلاش كېرەك؟

تۈۋرۈكنىڭ يۇقىرى ۋە تۈۋىنى قارىيىپ كەتكەن. پەقەت بىھېساب ئادەملەرنىڭ قول ۋە يەلكىلىرى تەگكەن ئوتتۇرىسى ئاپئاق بولۇپ، مېتالى يالتىراپ چىقىپ تۇراتتى.

تۈۋرۈك خېلى يوغان ئىدى. ھىندۇبەگ ئۇنى ئەتۇرىسىچە قۇچاقلاپ، قولىنى بىر - بىرىگە سوزدى، لېكىن يەتكۈزەلمىدى. پۈتۈن كۈچى بىلەن كۆچەندى، بەرىبىر قولى قولىغا تەگمىدى.

بۇنى كۆرگەنلەر قاقاقلاپ كۈلۈشكە باشلىدى.

ھۇمايۇنمۇ كۈلە - كۈلە ھىندۇبەگ ئورۇندىيالمىغان ئىشنى قىلىپ

كۆردى، لېكىن ئۇمۇ قولنى قولغا يەتكۈزەلمىدى. بەگ ۋە نەۋكەرلەردىن يەنە بەش ـ ئالتىسى كۈچ سىناپ كۆردى. شۇلاردىن پەقەت بىرى — قوللىرى ئۇزۇن، ئۆزى ئورۇق سەمەرقەندلىك يىگىت — تۆۋرۈكنى قۇچاقلاپ، قولنى قولغا يەتكۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولدى.

ھۇمايۇن ئۇنىڭغا بىر سىقىم كۈمۈش تەڭگە مۇكاپات بەردى.

* * *

دېھلىدە توپ ـ توپ بولۇپ ئايلىنىپ يۈرگەن غالىبلار ئارىسىدا ئۇنۇملۇك ئولجا ئىزدەۋاتقانلارمۇ بار ئىدى. سىند دەرياسىنىڭ بويىدىن بابىرنىڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلۇپ كەلگەن يارھۇسەينبەگ ئىلگىرى خەيبەر داۋىنىنىڭ جەنۇبىدا يول توسىدىغان قاراقچىلاردىن ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ نەۋكەرلىرى شەھەر چېتىدىكى بىر ئىبادەتخانىغا كىرىشىپ، ھىندىلار سىغىنىدىغان خۇدالارنىڭ ھەيكەللىرىگە ئورنىتىلغان قىممەت باھا تاشلارنى قومۇرۇپ ئېلىشقا چۈشتى.

تاملىرى ئاق سارغۇچ مەرمەردىن ئىشلەنگەن ئىبادەتخانىدا قېرى بىر بەرەھمەن① كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، بۇددانىڭ چوڭ تاش ھەيكىلىدىن نىجات سورىماقتا. ئىبادەتكە كەلگەن ئاياللار، بوۋايلار، ئۆسمۈرلەر خۇدالىرى ئالدىدا باش ئېگىپ جىم تۇرۇشۇپتۇ.

يارھۇسەينبەگنىڭ نەۋكەرلىرى بولسا تۆت قوللۇق خۇدا — شىۋەنىڭ ئېگىز ھەيكىلىگە شوتا قويۇپ چىقىشقان. خۇدانىڭ پېشانىسىگە چوڭ قىزىل خالغا ئوخشىتىپ ئورنىتىلغان ياقۇتنى خەنجەر بىلەن كولاپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇشاتتى.

شۇ ھادىسىنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قالغان ھۇمايۇن شوتىدىكى نەۋكەرگە قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى نامىدىن بۇيرۇيمەن. ھەيكەلگە تەگمە! چۈش پەسكە!

يارھۇسەينبەگ قاراڭغۇراق ئىبادەتخانا ئىچىدە ھۇمايۇننى ئاۋۋال تو-

---

① بەرەھمەن — ھىندىلارنىڭ روھانىيسى.

نۇمدى:

— كاپىرلارنىڭ ھەيكىلىنى ھىمايە قىلىدىغان پادىشاھ ئۆزۈڭگە! — دېدى ـ دە، شوتىدىكى نەۋكەرگە بۇيرۇدى، — ئېلىۋەر!

نەۋكەر خەنجىرى بىلەن ھەيكەلنىڭ پېشانىسىنى كولاشنى داۋاملاشتۇردى. شۇ چاغدا ھۇمايۇن ئاتقان يا ئوقى ئۇنىڭ بىلىكىگە تەگدى. خەنجەر يەرگە چۈشۈپ كەتتى. نەۋكەر بىلىكىنى چاڭگاللىغىنىچە كەينىگە ئۆرۈلدى. يارھۇسەينبەگ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ:

— كىم ئۇ؟ — دەپ ھۆركىرىدى ـ دە، ھۇمايۇن تەرەپكە ھۇجۇم قىلدى. ھىندۇبەگمۇ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئالدىغا چىقتى:

— سىز يارھۇسەينبەگ بولسىڭىز، بۇ ئالىي زات بابىر پادىشاھنىڭ ئوغلى مىرزا ھۇمايۇن!

يارھۇسەينبەگ بۇ گەپكە ئىشەنگۈسى كەلمەي، ھۇمايۇنغا كۆزلىرىنى ئالايتىپ تىكىلدى. ئۇ ئەڭ ئاۋۋال ھۇمايۇننىڭ ئۇستىدىكى قىزىل رەڭلىك توننى تونۇدى. ياقىلىرىغا دۇرلار قادالغان بۇ تون بابىرنىڭ ئىدى. ھۇمايۇن پەنىپەت جېڭى ھارپىسىدا ئىبراھىم لادىنىڭ ھەمدىخان دېگەن لەشكەر بېشى بىلەن ئېلىشىپ، ئۇنى يەڭگەن، ئۇچ يۈزدىن ئارتۇق ئادىمىنى ئەسىر ئېلىپ كەلگەنىدى. بابىر ئوغلىنىڭ بۇ جاسارىتىگە قايىل بولۇپ، ئۇستىدىكى شاھانە توننى ئوغلىغا كىيدۈرگەن، بۇنى ھەممە بەگلەر جۈملىدىن، يارھۇسەينبەگمۇ كۆرگەنىدى. ئاشۇ تون ھازىرمۇ ھۇمايۇننىڭ ئۇچىسىدا ئىدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە گەۋدىسىگە بىرئاز چوڭ كېلىپ، يەلكىلىرى ئېسىلىپراق تۇراتتى.

— ئەمىرزادەم، مەن سىزنى تونۇماپتىمەن! — يارھۇسەينبەگ قولىدا قىلىچى بىلەن بىر قەدەم كەينىگە چېكىندى.

— قىلىچنى تاپشۇرۇڭ؟ — بۇيرۇدى ھۇمايۇن.

— ئەمىرزادەم، مەن ھەزرەت ئاتىڭىزغا سادىق خىزمەت قىلغان بەگلەردىنمەن!

— ئىبادەتخانىدا قىنىدىن سۇغۇرۇلغان قىلىچنى مەن پادىشاھ ھەزرەتلىرىگە ئاپىرىپ تاپشۇرۇشۇم كېرەك! — دېدى ھۇمايۇن، — سىز يول

تونسۇشتىن تووۋا قىلىپ، ھەزرىتى ئالىينىڭ خىزمىتىگە كىرگەن ئىكەنسىز. بۈگۈن يەنە بۇلاڭچىلىق كوچىسىغا قايتىپسىز. پادىشاھ ھەزرەتلىرى زىبا-رەتخانىلاردا قائىدىگە خىلاپ ھەرىكەت سادىر بولمىسۇن، دەپ بۇيرۇغان ئەمەسمىدى؟ نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك پەسلىك قىلدىڭىز، بەگ؟ دۈشمەن خەزىنىلىرىدىن بارلىق جەڭچىلەر ئۆز ئۈلۈشلىرىنى ئالدۇ! بۇ خەزىنە سىزگىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ! ئىبراھىم لادىننىڭ ئادەملىرى شۇ ھەيكەلنىڭ پېشانىسىدىكى ياقۇتقا تەگمىگەن ئىكەن، ئۇلار قىلمىغان پەسكەشلىكنى قىلىش بىزگە ئۇيات ئەمەسمۇ؟ ئېلىڭ قىلىچنى! مانا بۇ ناكەس يىگىتلەرنى تۇتۇپ، ھەپسىگە ئاپىرىڭ! باشقا. يىگىتلىرىمىزگە ئىبرەت بولسۇن!

خاس نەۋكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى ئورۇنلىغاندىن كېيىن ھۇمايۇن ھىندۇ-بەگكە بەرەھمەننى ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرىنى كۆرسەتتى – دەپ:

— جاناب بەگ، پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىزگە تاپشۇرغان گەپلەرنى بۇلارغا تەرجىمە قىلىپ بېرىڭ، — دېدى، — بۇلارنىڭ دىنى باشقا، لېكىن بىز بارلىق غەيرىي دىندىكىلەرنى بىر خۇدانىڭ بەندىلىرى دەپ بىلىمىز. بىز ھىندىستانغا ياخشى نىيەتلەر بىلەن كەلدۇق. بۇ ئۇلۇغۋار ئۆلكىنى ھىندىلار بىلەن بىللە ئاۋات قىلماقچىمىز. كىمكى بىزگە ھەمكار بولسا، ھەمكارلىق قىلىمىز!

ھىندۇبەگ تەرجىمە قىلغان بۇ سۆزلەرنى بەرەھمەن ۋە ئۇنىڭ قوۋملىرى باش لىڭشىتىپ، تەزىم قىلىپ ئاڭلاشتى. شاھزادە ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بەرەھمەن يەنە بۇددانىڭ ھەيكىلى ئالدىغا ئىبادەتكە كېلىپ، پۈتۈن مىننەتدارچىلىقنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا باش-لىدى. مۇقەددەس ياقۇتنى ئالماقچى بولغان ناكەسنىڭ قولىغا ئوق يەپ جازالىنىشى بۇددانىڭ ئىرادىسى بىلەن بولغىنىغا بەرەھمەن ئۆز قوۋملىرىنى ئىشەندۇرۇشى زۆرۈر ئىدى.

4

يىراق سىر دەريا ساھەلىرىدە لالە ئەمدى يوپۇرماق چىقىرىدىغان

سالقىن ھەمەل ئىيىدا جەمنە بويلىرى خۇددى تومۇز مەزگىلىدىكىدەك ئىسسىق ئىدى. كۈن بويى ئاپتاپتا ئاتلىق يۈرۈپ بەدىنى مىستەك قىزىپ كەتكەن بابىر كەچتە سالقىنراق جاي ئىزدەپ جەمنە دەرياسىنىڭ بويىغا كەلدى.

كۈننىڭ ئىسسىقىدىن تاشقىرى پېشىندىن كېيىن ئىچىلگەن ھاراقنىڭ ھارارىتىمۇ ئۇنىڭ ئىچىنى ياندۇرماقتا ئىدى. كابۇلدا كۆپ ئىچىپ ئۆگەنگەن بەگلەر پەنىپەتتىكى غەلىبە شەرىپىگە ھەر كۈنى بىر – ئىككى جايدا زىياپەت بېرىشىپ، ئۇنى تەكلىپ قىلىشاتتى. ئىسسىق ۋە ناھايىتى نەم ھاۋادا ئۇستى – ئۇستىگە ئىچىلىۋاتقان مەي ۋە ھاراقلار بابىرنىڭ يۈرىكىنى بىسەرەمجان قىلىپ، كېچىلىرى ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇۋېتەتتى. كۆپ ئىچىپ ياتقان كۈنلىرى ئەتىگەندە تۇرۇپ يۆتەلسە، بەلغەمگە گاھى قان ئارىلىشىپ چىقاتتى. بۇنى كۆرگەن ھىراتلىق خاس تېۋىپ يۈسۈپىي:

— ھەزرىتىم، ئۆتۈنىمەن، ئىچكۈلۈكنى تاشلاڭ! — دەپ يېلىناتتى.

بابىرنىڭ ئۆزىمۇ ئۇيقۇسىز بىئارام بولۇپ ياتقان كېچىلىرى «ئەمدى تاشلىمىسام بولماس» دەيتتى. لېكىن، كۈندۈزى بىرەر تەشۋىشتىن كۆڭلى رەنجىسە ياكى ئەكسىچە كەيپىنى چاغ قىلىدىغان ياخشى ۋەقە يۈز بەرسە، يەنە ئىچكۈسى كېلىپ قالاتتى. خۇسۇسەن، بىرىنچى قەدەھلەرنى ئىچىپ، كەيپى ئەمدى كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان پەيتلەردە بەگلىرى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىچكۈلۈك مەجلىسىگە تەكلىپ قىلىشسا، ئاسانلىقچە رازىلىق بېرىپ قوياتتى. بۈگۈن چۈشتىكى ئولتۇرۇشتىمۇ خۇددى شۇنداق بولغان، «كېچىسى كېمىدە بەزمە قىلارمىز» دەپ بەگلەرنى ئۆزى زىياپەتكە تەكلىپ قىلغانىدى.

ھالبۇكى، چۈشتە ئىچىلگەن مەينىڭ تەسىرى تېخىچە تارقالماستىن پۈتۈن ئەزايىنى بوشاشتۇرماقتا ئىدى.

بابىر مۇلازىملىرى ۋە خاس نەۋكەرلىرى بىلەن جەمنەگە يېقىنلاشقاندا دەريا بويىدىكى كۆكۈلمەيداندا دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈۋاتقان بەرەھمەنلەر، ئايالار بولۇپ ياش – قېرى يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى كۆردى. بابىر دەپنە مۇراسىمىنى يېقىنراقتىن كۆزەتمەكچى بولدى – دە، ئېتىنى

ئاشۇ تەرەپكە بۇرىدى.

پەنىپەتتىكى جەڭنىڭ دەھشەتلىك تەپسىلاتلىرىنى ئاڭلىغان ئادەملەر ئاتلىقلاردىن قورقۇپ، مۇراسىمنى بۇزۇپ قېچىشقا باشلىدى. بابىر يېقىن بارغاندا كۆيدۈرۈشكە تەييارلاپ قويۇلغان ئۆلۈك ئالدىدا بىر ھازىدار كېلىنچەك، قېرى ئايال ۋە مۇكچەيگەن بىر بەرەھمەن بوۋاي قالغانىدى. ئوتۇن ئۈستىدە ئوگدىسىغا ياتقۇزۇپ قويۇلغان جەسەتنىڭ پېشانىسى ئارىلاش يۈزىدە چوڭقۇر قىلىچ يارىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ ھالاك بولغان باتۇر رەجپۇت يىگىتلىرىدىن ئىدى. بابىر چاچلىرى يېيىلىپ يەلكىسىگە چۈشكەن گۈزەل كېلىنچەككە قارىدى ـ دە، ئۇنىڭ يۈزىدىمۇ ئۆلۈم ئالامىتىنى كۆردى. كېلىنچەك شۇ جەڭچىنىڭ خوتۇنى ئىدى. ئۆرپ ـ ئادەتكە بىنائەن، كېلىنچەك ئۆمۈرۋا- يەت تۇل ئۆتۈشى ياكى ئېرىنىڭ جەستى بىلەن بىللە كۆيدۈرۈلۈشى كېرەك ئىدى. قېرى بەرەھمەن جەسەتنىڭ تەكتىدىكى ئوتۇنلارغا بىردىنلا ئوت قويۇۋەتتى. مەخسۇس ماي چېچىلغان ئوتۇن لاۋۇلداپ يېنىپ كەتتى. كېلىنچەك ئوت ئىچىدە قالغان جەسەتكە قاراپ بىر تەلپۈندى ـ دە، كېيىن قورقۇپ كەينىگە چېكىندى.

بابىر ھىندۇبەگكە يۈزلەندى:

— ئەجەبا، مۇشۇنداق گۈزەل كېلىنچەك ئۆزىنى ئوتقا تاشلىسا! بۇ نېمىدېگەن جاھالەت؟ بەرەھمەنگە مېنىڭ نامىمدىن بۇيرۇڭ! كېلىنچەكنى ئېلىپ كەتسۇن!

ھىندۇبەگ ئېتىنى چۇھ ـ چۇھلاپ، ئوت ئالدىدىكى بەرەھمەنگە يېقىن باردى ـ دە، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى ھىندىچىلاپ ئېيتتى.

كېلىنچەك بابىرغا ئۆرۈلۈپ قارىدى، ئۆز تىلىدا:

— ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ پادىشاھى شۇمۇ؟ — دېدى ـ دە، ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى، — ئېرىمنى نېمگە ئۆلتۈرگۈزدۈڭ؟! نېمىشقا بۇ يەرگە كەلدىڭ؟ قولۇڭدىن كەلسە ئېرىمنى تىرىلدۈرۈپ بەر! ئۇنىڭدا مەنمۇ تىرىك قالىمەن!

ھىندۇبەگ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بابىرغا تەرجىمە قىلىپ بېرىۋېتىپ:

— هوشى جايىدا ئەمەس، — دەپ قوشۇپ قويدى.
— تۇتۇۋالغىن، تۇتۇۋالغىن، ئۇنى ئۆزىڭ تاشلىمىسۇن.

ھىندۇبەگ ئات ئۈستىدىن كىلىنچەك تەرەپكە ئىنتىلىپ، ئۇنى ئۆگ-كۆرۈپ ئالماقچى بولدى. ئەمما، كىلىنچەك:

— كەت، باسقۇنچى! كەت! يۇرتۇڭغا كەت! — دەپ ۋارقىرىدى-دە، ئۆزىنى بىردىنلا ئوتقا ئاتتى ۋە ئىرىنىڭ كۆيۈۋاتقان جەسىتىنى قۇچاقلىۋالدى. لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوت دەرھال كىلىنچەكنىڭ يىپەك كىيىملىرىگە ۋە يەلكىسىدە يېيىلىپ ياتقان چاچلىرىغا تۇتاشتى. بابىر ئۇنىڭ ئوت ئىچىدە ئاغرىقتىن چىرقىراۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىدى، شۇنىڭدىمۇ جەسەت-نى قۇچىقىدىن قويمايۋاتقىنىنى كۆردى - دە، تىترەك بېسىپ ئېتىنى ئارقىغا بۇرىدى.

* * *

جەمەنىڭ تىنچ بىر قولتۇقىدا ئىككى قەۋەتلىك كېمە بابىرنى ساقلاپ تۇراتتى. كېمىنىڭ تۆۋەن قەۋىتىدە باكاۋۇل ۋە سەۋدەرلەر كەچلىك زىياپەت-كە ھازىرلىق كۆرۈۋاتاتتى، پادىشاھنىڭ بۇگۈن بەگلىرىنى مەي بەزمىسىگە تەكلىپ قىلغىنى ئۇلارغا ئاللىقاچان يەتكۈزۈلگەنىدى.

بىراق، بابىر كېمىگە غەمكىن چىراي بىلەن چىقىپ كەلدى - دە، بەزمىنى ئەتىگە قالدۇرۇشنى بۇيرۇدى، كېيىن يالغۇز ئۆزى كېمىنىڭ شىپاڭىغا ئوخشاش بالىخانىسىغا چىقىپ كەتتى.

ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغان كىلىنچەك ئۇنىڭ خىيالىدىن نېرى كەتمەيت-تى. پەنىپەت جېڭىدە ئېرىشكەن غەلىبىسىدىن بابىر قانچىلىك خۇشاللانغا-نىدى! ئەمما، بۇ جەڭ قانچىلىغان بالىلارنى يېتىم، قانچىلىغان ئاياللارنى تۇل قالدۇرغىنىنى، بۈگۈنكى كىلىنچەككە ئوخشىغان قانچىلىغان تۇل خوتۇنلار ئۆرپ - ئادەت بويىچە ئۆزلىرىنى ئوتقا تاشلىغىنىنى مانا ئەمدى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە باشلىدى...

يىراقلاردا قالغان ماھىم بېگىم بۈگۈنكى دەھشەتلەرنى ئالدىن سەز-گەندەك قانچىلىك ھاياجانغا چۈشكەنىدى!...

بايىقى كىلىنچەكنىڭ «كەت، باسقۇنچى! كەت!» دەپ ۋارقىرىغىنى

ئۇنىڭ قۇلىقىغا قايتا ئاڭلانغاندەك بولدى. بابىر ئىچىدە: «يارەببىم، بۇ نېمە كۆرگۈلۈك!» دېدى ــ دە، خىيالىنى باشقا بىرەر نەرسە بىلەن بەند قىلىش ئۈچۈن دەپتەر، قەلەم ئالدى. سۆيگەن ياردىن ۋە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دىياردىن يىراقتا ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ تەلەيسىز، بەختسىز سەزگەن مەزگىللىرى كۆپ بولاتتى. ھازىرمۇ شۇ ئېغىر تۇيغۇ يۈرىكىنى ئورىۋالدى. بابىر كۆڭلىنى دەپتىرىگە بوشاتقۇسى كېلىپ بىرىنچى قۇرنى يازدى:

تالې يوقى جانىمگە بەلالىغ بولدى.

ئۇ كەڭ قىرغاقلار ئارىسىدىن ئاۋازسىز جىم ئېقىپ ئۆتۈۋاتقان جەمنەگە تىكىلدى. پېتىپ كەتكەن قۇياشنىڭ قويۇق شەپىقىدىن دەريا سۈيى قىزغۇچ كۆرۈنەتتى. بابىرنىڭ نەزىرىدە، دەريا سۈيىنى شەپەق ئەمەس، جەڭلەردە تۆكۈلگەن قانلار قىزارتىۋەتكەندەك تۇيۇلدى.

ئۇ ھاياجان بىلەن كېيىنكى قۇرلارنى يازدى:

ھەر ئىشنىكى ئەيلەدىم خەتالىغ بولدى.
ئۆز يەرنى قويۇپ ھىند سارى يۈزلەندىم.
يارەب، نېتەيىن، نې يۈز قەرالىغ بولدى!

* * *

خىرە قاراڭغۇلۇقتا ئۇلۇغ قىرغاقتىن چوڭ بىر قېيىق چىقىپ، كېمىگە قاراپ كېلىشكە باشلىدى. كېمىنىڭ ئاستىنقى قەۋىتىدىن قورچى بېشىنىڭ:

— كىم ئۇ قېيىقتىكى؟ — دەپ سورىغىنىنى بابىرمۇ ئاڭلىدى ــ دە، قېيىققا تىكىلىپ قارىدى.

قېيىقنىڭ ئالتىمۇ، سەككىزمۇ پالىقى بار ئىدى.

— مىرزا ھۇمايۇن ھەزرىتى ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرلىرىغا ئىجازەت سورايدۇ! — دەپ جاۋاب بەردى قېيىقتىن يوغان بىر ئاۋاز.

ھۇمايۇن بىلەن كۆپتىن بۇيان يەككە ــ يېگانە سۆزلىشەلمىگەن بابىر بۈگۈن ئوغلى بىلەن دەردلەشكۈسى كەلدى ــ دە، پەستىن سەۋدەرنى چاقىردى:

— ئېيتىڭ، ھۇمايۇن قوبۇلخانىغا چىقسۇن!

كۆپ ئۆتمەي قوبۇلخانىنىڭ پەلەمپىيىدە ۋەزمىن قەدەم ئاۋازلىرى

ئاڭلاندى، ھۇمايۇن ئىشىكتىن كىرگەندە بابىر ئۇنىڭ چاقنىغان كۆزلىرىگە، كالپۇك ئۇستىنى قاپلىغان نازۇك بۇرۇتىغا، كۆچكە تولۇپ تۇرغان ساغلام گەۋدىسىگە ھەۋسى كېلىپ تىكىلدى. بابىرنى قىيناۋاتقان يېقىمسىز تۇيغۇلار، بىئارام قىلغان ئىسسىقلار ھۇمايۇن ئۈچۈن يوق ئىدى. «ئۇن سەككىز يېشىمدا مەنمۇ شۇنداق يىگىت ئىدىم- ھە، ئەمدى نېمەم قالدى؟» دېگەن ئويدىن بابىرنىڭ كۆڭلى قاتتىق ئېزىلدى.

ئاتا - بالا كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ھۇمايۇن ئاتىسىنىڭ ئۇدۇلىغا تىزلاندى - دە، كۆلۈمسىرەپ قوينىدىن چىرايلىق سەدەپ قۇتا ئالدى.

— ھەزرىتىم، مۇشۇنى بىر ئېچىپ كۆرۈڭ.

بابىر قۇتىنى قولىغا ئېلىپ ئالدىرىماي ئاچتى. قارا دۇخاۋا رەخت ئارىسىدىن ئالماسقا ئوخشاش ناھايىتى جۇلالىق بىر تاش يۇلتۇزدەك پارقىراپ كۆرۈندى. لېكىن، تاشنىڭ ياغاقتەك چوڭلۇقىغا قاراپ، بابىر ئۇنىڭ ئالماسلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ناھايىتى كۆپ خەزىنىلەرنى ۋە خىلمۇخىل گۆھەرلەرنى كۆرگەن بابىر مۇنچىلىك چوڭ ئالماسنى تېخى ئۇچراتمىغان، ئالماس دانىسىنىڭ مۇنچىلىك يوغان بولۇشىنى تەسەۋۋۇرمۇ قىلمىغانىدى.

— بۇ قانداق گۆھەر؟ — دەپ سورىدى بابىر ئوغلىدىن.

— ئالماس ئىكەن.

بابىر نۇر چاقنىتىپ جىلۋىلىنىۋاتقان تاشنى قولىغا ئېلىپ سالماقلاپ كۆردى.

— ۋەزنى يەتتە - سەككىز مىسقال كېلىدۇ. شۇنچىلىك چوڭ ئالماسمۇ بولامدىكىنە؟

— مەن بىر مۇقايىمنى[1]چاقىرىپ كۆرسەتتىم. مەشھۇر كوھىنۇر[2] ئالماس بۇ، دېدى، ئالەمدە بۇنىڭدىن چوڭ ئالماس يوق ئىمىش. باھاسى

---

① مۇقايىم — گۆھەرشۇناس زەرگەر.
② كوھىنۇر — «نۇر تېغى» دېمەكتۇر. شۇ زاماندا بۇ ئالماس ئىنسانلار تاپقان ئالماسلارنىڭ ئەڭ چوڭى بولغان. ئالىملار كوھىنۇر ئالماسىنىڭ 1304 - يىلدىن بۇيان بارلىقىنى ئېيتقان. ھازىرقى بۇ ئالماس لوندوندا ساقلانماقتا.

ساندۇق ـ ساندۇق ئالتۇنلاردىنمۇ ئۇستۇنىمىش.

— مەن بېنگالە پادىشاھى سۇلتان ئالاۋىدىندا چوڭ بىر ئالماس بار دەپ ئاڭلىغانىدىم. ئاشۇ ئالماس چوڭ بىر مەملىكەتنىڭ بىر ئايلىق خىراجىتىنى كۆتۈرىدۇ، دەپ تەرىپ قىلىشقان.

— مۇقايىسىنىڭ ئېيتىشچە، مانا بۇ ئالماسنىڭ قىممىتى پۈتۈن دۇنيانىڭ ئىككى يېرىم كۈنلۈك خىراجىتىگە باراۋەر ئىكەن.

— سەن بۇنى قەيەردىن ئالدىڭ؟

ھۇمايۇن ئۇڭايسىزلىنىپ كۈلۈمسىرىدى ـ دە:

— گۋەلىئار راجەسىنىڭ ئائىلىسىدە ھەدىيە قىلىشتى، — دېدى.

— نېمە ئۈچۈن؟

ھۇمايۇن ۋەقەنى ھېكايە قىلىپ بەرگىنىدە، بابىر گۋەلىئار ۋىلايىتىدە يۈز بىلدىن بۇيان ھاكىملىق قىلىپ ناھايىتى چوڭ بايلىق ئاشۇرغان راجە بىكرە مەدىتتىيەنىڭ ھەشەمەتلىك قەسرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. بىكرە مەدىتتىيە ئىبراھىم لادىغا بويسۇنماستىن، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاق ۋاقىت ئۇرۇش قىلغان، ئاخىر گۋەلىئارنى ئىبراھىمغا بېرىپ، ئۆزى شەمسابات دېگەن جايغا كۆچۈپ كەتكەن ۋە كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولغانىدى. پەنىپەت-تىكى غەلىبىدىن كېيىن ھۇمايۇن باشلىق ئىلغارلار دېھلىدىن ئۆتۈپ بېرىپ كۆپ قەسرلەرنى ئىشغال قىلدى. شۇ قەسرلەردىن بىرىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئاشۇ راجەنىڭ بوي يەتكەن ئىككى قىز، بىر ئوغلى ۋە ئۇلارنىڭ ئانىلىرى ياشاپ تۇرغانىدى.

راجەنىڭ يىگىرمە ياشلاردىكى ئوغلى ھۇمايۇننى ياخشى قارشى ئالدى:

— سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلار بولغان ئىبراھىم لادى بىزنىڭمۇ دۈشمە-نىمىز ئىدى. ئۇنىڭ مەغلۇپ بولغىنىدىن بىز خۇشالمىز، — دېدى، — ئەمدى رۇخسەت بەرسەڭلار، بىز شەمسابادتىن ئانا يۇرتىمىز گۋەلىئارغا قايتىپ كېتەيلى.

ھۇمايۇنمۇ ياش راجە بىلەن سىلىق مۇئامىلە قىلدى، لېكىن گۋەلى-ئارغا كۆچۈپ كېتىشى ئۈچۈن ئۆزى رۇخسەت بېرەلمەسلىكىنى، پادىشاھنى

كۈتۈش كېرەكلىكىنى ئېيتتى. شۇ كېچىسى ۋەيس دېگەن بىر بەگ ئەللىكتەك يىگىتى بىلەن راجەنىڭ قەسرىدە قوندى. ھۇمايۇننىڭ ئۆز قەسرىنىڭ ھويلىسىدىكى باغقا چېدىر تىكتۈرۈپ، كېچىسى چېدىردا ئۇخلاۋاتقاندا ئىچكىرىدىن كۆتۈرۈلگەن توپىلاڭنى ئاڭلاپ ئويغىنىپ كەتتى. قوغدىغۇچىلىرىنى يېنىغا ئېلىپ، قەسىر ئىچىگە يۈگۈرۈپ كىرسە، ۋەيسبەگنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى ئىچكى ئىشىك ئالدىدا قانغا مىلىنىپ ئۆلۈك يېتىپتۇ. قەندىللەردە شاملار يېنىپ تۇرۇپتۇ. ئىككىنچى قەۋەتنىڭ پەلەمپىيىدە تۇرغان ئون سەككىز ياشلىق گۈزەل قىز چۇۋۇلۇپ ياتقان يىپەك سەرىسىنى① تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېلىپ، يالىڭاچ يەلكىسىگە يېپىشقا ئۇرۇنۇۋېتىپتۇ. راجەنىڭ ئوغلىنى بەش ـ ئالتىچە نەۋكەر ئوتتۇرىغا ئېلىپ، قولىدىكى قىلىچىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈپتۇ.

مەلۇم بولۇشىچە، ۋەيسبەگ راجەنىڭ شۇ قىزىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ، نەۋكەرلىرى ياردىمىدە ئۆز بۆلمىگە زورلۇق بىلەن ئېلىپ كىرمەكچى بولغان. قىزنىڭ ئاكىسى قىلىچ يالىڭاچلاپ قوغداشقا چىققان. قىزنى كۆتۈرۈپ كەتمەكچى بولغان نەۋكەرنى قىلىچ بىلەن ئۇرۇپ يىقىتقان. شۇڭا، نەۋكەرلەر ياش راجەنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرمەكچى ئىكەن.

ھۇمايۇن گەپ نېمىدە ئىكەنلىكىنى سوراشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، نەۋكەرلەرگە:

— راجەنى بوشىتىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى، — ئۆز سىڭلىسىنى مەردانە ھىمايە قىلغان يىگىت ھۆرمەتكە سازاۋەر. پادىشاھ ھەزرەتلىرى بۇنداق كىشىلەر بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇشنى بۇيرۇغاندى. پەرمانىي ئالىينى ئۇنتۇغان شەھۋەتپەرەس ۋەيسبەگ قاماققا ئېلىنسۇن! قىزنى ئېلىپ ماڭماقچى بولغان نەۋكەرلەرگە ئون دەررىدىن ئۇرۇلسۇن!

خاس نەۋكەرلەر بۇ بۇيرۇقنى بىجىرگۈچە ھۇمايۇن ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن كەتمەي تۇردى. بۇ ئارىلىقتا پەلەمپەيدىن ياش راجەنىڭ ئانىسى قولىدا كىچىككىنە سەدەپ قۇتا بىلەن چۈشۈپ كەلدى. ئۇ ئالىي تەبىقىنىڭ

① سەرى — ھىند ئاياللىرى ئورىنىۋالىدىغان ئۈست كىيىم.

ئوقۇمۇشلۇق ئاياللىرىدىن ئىدى، كۆپ تىللارنى بىلەتتى، ھۇمايۇنغا پارس-چىلاپ سۆزلىدى:

— شاھزادە، مىنىڭ بىساتىمدىكى ئەڭ چوڭ بايلىقىم مانا مۇشۇ قۇتىنىڭ ئىچىدە. ماڭا پەرزەنتلىرىم دۇنيانىڭ ھەممە بايلىقلىرىدىن ئەزىز-رەك. سىز ئوغلۇمنىڭ جېنىنى قايتۇرۇپ بەرگەندەك بولدىڭىز. مانا بۇ قۇتىدىكى چوڭ ئالماسنى سىزگە ھەدىيە قىلىمەن!

— ۋەقەنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالى مۇشۇ، — دېدى ھۇمايۇن ۋە ئاتىسىغا «بىر نەۋكەرنىڭ ئۆلگىنى ۋە ۋەيسبەگنىڭ جازالانغىنى ئۈچۈن گەپ ئاڭلايمەنمىكىن؟» دېگەندەك تەلمۈرۈپ قارىدى..

بابىر ئېغىر تىنىۋالدى ـ دە:

— جۇملىدىن، بۇ گۈزەل ئالماسمۇ زوراۋانلىق ۋە خۇنرىزلىق بالاسى-نى كۆرۈپ كېلىپتۇ ـ دە؟ — دېدى.

— ھەزرىتىم، مەندىن خاتالىق ئۆتكەن بولسا، ئەپۇ قىلىڭ. مەن ئويلىدىمكى، ئۆزئارا نومۇسنى شۇنداق بىباھا ئالماستىنمۇ ئارتۇق قەدىر-لەيدىغان ئادەملەر باشقا دىندا بولسىمۇ...

— راست، بۇ مەملىكەتتە شۇنداق ئار ـ نومۇسلۇق ئادەملەر بارلىقىنى ئويلىسام، مىنىڭمۇ كۆڭلۈم كۆتۈرۈلىدۇ، ئوغلۇم! ئەمما، بىزنىڭ نەزىرى پەس بەگ ۋە نەۋكەرلىرىمىز زوراۋانلىق ۋە بۇلاڭچىلىق بىلەن ھىند ئېلىنى بىزدىن چۆچۈتمەكتە. بىزنىڭ مەقسىتىمىز پەقەت مەملىكەت ئېلىش ئەمەس ئىدىغۇ، بىز ھىندىستاندا چوڭ دۆلەت قۇرۇش ئارزۇسىنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈپ كەلگەن ئىدۇق. يىگانە قۇدرەتلىك دۆلەت بەرپا قىلىنىشىدىن ھىند خەلقىمۇ مەنپەئەتدار ئەمەسمۇ؟ بارلىق ئۆلكىلەر بىر-لەشسە، ئەلنى ماغدۇرىدىن كەتكۈزگەن ئىچكى ئۇرۇشلار توختىماسمۇ؟ ئۇلۇس تىنچىپ، ئىلىم ـ سەنئەتنىڭ روناق تېپىشى ئاسانلاشمامدۇ؟ بۇنى سەزگەن ھىندىستانلىقلاردىن دىلاۋەرخان، ھىندۇبەگ ئوخشاشلار بىز بىلەن ھەمكارلىق قىلماقتا. بىز ئەمدى پۈتۈن ھىند خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا ئىنتىلىشىمىز لازىم، ئوغلۇم!

— ھىند خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش؟! — تەئەججۈپ بىلەن

سورىدى ھۇمايۇن، — قانلىق جەڭلەرنىڭ ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ، شەھەر ۋە قىشلاقلارنى تاشلاپ قېچىۋاتقان مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنى بىز قانداق ئالىمىز؟

بابىر پەنجابدا يول ئازغاشتۇرۇپ، ئىشغالىيەتچىلەرنى خاراب قىلماقچى بولغان پىلچىنى ۋە بايا «كەت، باسقۇنچى!» دەپ ۋارقىراپ ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغان كېلىنچەكنى ئەسلىدى:

— ھە، بۇ ناھايىتى مۇشكۇل تېپىشماق! — بابىر مىز ئۈستىدە تۇرغان سەدەپ قۇتىنى قولىغا ئالدى، — ئۈمىدۋارمەن، مۇرەككەپ بۇ تېپىشماقنى يېشىشكە مۇيەسسەر بولۇپ قالارمىز. مانا سەنمۇ بىرقانچە ھىندىستانلىقلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپسەنغۇ؟ دېھلىگە كەلگەن كۈنۈڭ ئىبادەتخانىدا بۇ ئەلنىڭ مۇقەددەس تۇيغۇلىرىنى ھىمايە قىلىپسەن. بۇنىڭ ھەممىسىگە لايىق مۇكاپات مانا شۇ ئالماستۇر! ئال، ساڭا قۇتسۇن!

— ھەزرىتىم، — دەپ ھۇمايۇن قۇتىنى ئالماي قولىنى كۆكسىگە قويدى، — بۇ ئالماسنى مەن سىزگە ئاتاپ ئەكەلدىم.

بابىر سەدەپ قۇتىنى يەنە مىز ئۈستىگە قويدى - دە، ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ:

— سېنىڭ بۇ ساخاۋىتىڭ ئۈچۈن خۇداغا شۈكۈرلەر قىلىمەن، — دېدى، — پەنىپەت جېڭىدە سەن ماڭا ئەڭ بىرىنچى بولۇپ غەلىبە ئەكەلدىڭ، قوشۇنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە سەۋەبچى بولدۇڭ. مەن تېخى بۇ خىزمەتلىرىڭنى كۆڭلۈمدىكىدەك تەقدىرلىگىنىم يوق.

— لېكىن، ئاۋۋالقى ئىنئاملىرىڭىز مېنىڭ پۈتۈن ئۆمرۈمگە يەتكۈدەكتۇر، — دەپ ھۇمايۇن «مۇبەييىن»نى ئەسلەتكۈسى كەلدى، — مەنمۇ سىزگە ئەرزىگۈدەك بىر سوۋغا كەلتۈرۈش ئارزۇسىدا ئىدىم.

— ئۇنداق بولسا، مەيلى، مەن بۇ سوۋغاڭنى بىر نۆۋەت قوبۇل قىلاي. ئەمدى مۇشۇ ئالماس مېنىڭكىمۇ؟

— سىزنىڭكى!

— لېكىن، تەقدىر ماڭا دۇنيادىكى بارلىق ئالماسلاردىن قىممەتلىكرەك بىر مۇكاپات بېرىپتۇ. بۇ مۇكاپات مېنىڭ سەندەك ئوغلۇمنىڭ بولغانلىقى.

تاجدار، تەختدار ئاتا ـ ئوغۇللار ئارىسىدا قانداق يامان بىخىللىقلار، قانداق رەزىل قانخورلۇقلار بولغانلىقى ساڭا سىر ئەمەس. بۇ بالالار سەن بىلەن ماڭا ھېچقاچان يېقىن كەلمىسۇن. خۇدادىن تىلىكىم شۇكى، مەندىن ساڭا، سەندىن ئەۋلادلىرىڭغا سېخىيلىك ۋە مەردلىك، پىداكارلىق ۋە ئالىيجانابلىق مىراس بولۇپ قالسۇن. بۇ پەزىلەتلەر بىزنى چوڭ تاغ تىزمىلىرىدەك دائىم بىر ـ بىرىمىزگە باغلاپ تۇرسۇن. مانا شۇنىڭدىلا بىز ھىندىستانغا كېلىپ كۆزلىگەن ئۇلۇغ مەقسەتلىرىمىزگە يېتىشەلەيمىز.

— سىز ئېيتقان ئۇلۇغ مەقسەتلەر ئۈچۈن ئوغلىڭىز جېنىنى بېرىشكىمۇ تەييار!

— بۇنىڭغا مېنىڭ ئىشەنچىم كامىل. شۇنىڭ ئۈچۈن كەم كۆرۈلىدىغان ئالماسنى مەن پەقەت ساڭا مۇناسىپ كۆرىمەن، ئال!

ھۇمايۇن ئەمدى ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى ـ دە، سەدەپ قۇتىنى تەزىم بىلەن ئاتىسىنىڭ قولىدىن ئېلىپ كۆزىگە سۈردى.

بابىرنىڭ بايىقى بىئاراملىقى ۋە چۈشكۈن كەيپىياتى ئەمدى تارقاپ كەتكەن، كۆڭلىدە يەنە ياخشى ئىستىقبالغا ئىشەنچ تۇيغۇسى دولقۇنلىناتتى. ئۇ ھۇمايۇنغا:

— ئولتۇر، — دېدى ـ دە، چاۋاك چېلىپ سەۋدەر بېشنى چاقىردى، — ھىندۇبەگنى چاقىرىڭ، خوجاخەلىفە بىلەن بىللە كىرسۇن.

چاقىرىلغانلار كەلگۈچە بابىر ھۇمايۇنغا ئەگرەدىكى ئەھۋال توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى:

— قورغاننى ئىبراھىمنىڭ ئانىسى، ئوغلى، مەلىكداد كارانىي ئاتلىق ۋەزىرى ئىككىدىن ئارتۇق خاس ئەسكەرلىرى بىلەن ئېتىۋاپتۇ. «ئاخىرقى ئادىمىمىز قالغۇچە جەڭ قىلىمىز» دەپ ۋەدە قىلىپتۇ. بۇ ۋەدىنى بىزنىڭ قوشۇن بىر ھۇجۇم بىلەن كۆككە سورۇشى مۇمكىن. ئەمما، يەنە قان تۆكۈلۈش بولىدۇ، شەھەر بۇزۇلۇپ، بىزگە كېرەكلىك قانچىلىغان ئادەملەر زايە بولۇپ كېتىدۇ.

خوجاخەلىفە ۋە ھىندۇبەگ قوبۇلخانىغا تەزىم قىلىپ كىرىشتى. بابىر ئۇلارنى ئۇدۇلغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن:

— سلەر ئەگرەگە بىزدىن ئەلچى بولۇپ بېرىشىڭلار كېرەك، — دېدى، — مەقسەت قورغاننى جەڭسىز ئېلىش. مال ۋە جانلىرى ئامان قالسۇن. ئىبراھىمنىڭ ئانىسى جەمنە بويىدىن پەرگەنە①سورىغانىمىش. مەيلى، بېرەيلى. ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ئەرەبچە، پارسچە ئۆگەنگەن ئىلىملىك ئۆسمۈر ئىمىش، ئۇنى سارايدىكى ئابرۇيلۇق مۇلازىملىرىم قاتارىغا قوشاي، مەلىكداد كارانىينى تەدبىرلىك ۋەزىر، دەپ ئاڭلىدىم. ئۇنى ھىندىستان مەسىلىلىرى بويىچە ئۆزۈمگە مەسلىھەتچى قىلىپ خىزمەتكە ئالاي. بېرىپ ياخشىراق سۆزلىشىڭ. يەنە قانداق مۇۋاپىق تەلەپلىرى بولسا قوبۇل قىلاي-لى. ئىشقىلىپ، قىرغىنچىلىق بولمىسۇن، تۇل خوتۇن، بىچارىلەر كۆپەيمە-سۇن، دەپ مۇشۇ يولنى تۇتۇۋاتىمىز... يەنى، سلەرنىڭ ۋەزىپەڭلار قەلئە ئېلىش ئەمەس، بەلكى قەلئەدىكىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش!

ئېغىر جەڭلەرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە قان كېچىپ يۈرگەن ھۇمايۇن بىلەن ھىندۇبەگ بابىرنىڭ بۇ تەدبىرىدىن يەڭگىللىشىپ، بىر - بىرلىرىگە مەمنۇن بولۇپ قارىشىۋالدى.

ئەگرە. تەقدىر تەقەززاسى

1

ئىبراھىم لادىنىڭ ئانىسى مەلىكە بەيدە پەنىپەت جېڭىدە ئۆلتۈرۈلگەن ئوغلى ئۈچۈن ھازا تۇتۇپ، باشتىن ئاياغ ئاق كىيىنىپ يۈرەتتى. ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئادەملەر ئۇنىڭغا خالىغان پەرگەنەسىنى بېرىپ، ئەگرەنى جەڭسىز تاپشۇرۇشقا كۆندۈرۈشتى. مەلىكە قورغان دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچىنى جەم-نە بويىدا بابىرغا تاپشۇرۇۋاتقاندا كۆزىدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلدى.

بابىر بۇ سالاپەتلىك موماينىڭ كەڭ پېشانىسى ۋە بىر - بىرىگە قوشۇلغان قاشلىرىنى قەيەردىدۇر كۆرگەندەك بولدى. كېيىن بىردىنلا پەند-

① پەرگەنە — كىچىكرەك ۋىلايەت.

پەت ئېسگە چۈشتى. جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن بىر بەگ مىڭلىغان ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن ئىبراھىم لادىننىڭ جەستىنى ئىزدەپ تاپقان ۋە بېشىنى كېسىۋېلىپ، ئۆزۈن نەيزىگە سانجىپ، بابىرغا ئەكېلىپ كۆرسەتكەنىدى. ئەمدى قىرىق ياشلارغا بارغان ئىبراھىم لادىننىڭ كەڭ پېشانىسى ۋە قوشۇلما قاشلىرىمۇ خۇددى ئانىسىنىڭكىگە ئوخشايتتى.

بابىرغا بىردەم گويا ئىبراھىم لادى توساتتىن تىرىلىپ، ئانىسىنىڭ قىياپىتىگە كىرىپ كەلگەندەك تۇيۇلدى. بابىر بىئارام بولۇپ:

— مەلىكە، يىغلىماڭ، — دېدى، — بىزدىن يەنە قانداق تىلىكىڭىز بولسا ئېيتىڭ؟

مەلىكە بەيدە كۆز يېشىنى ئالىقىنى بىلەن تېز سۈرتتى:

— ماڭا باشقا ئازار بەرمىسەڭلار بولدى.

بابىر مۇلازىملىرى تەرەپكە يۈزلەندى:

— بۈنىڭدىن كېيىن مەلىكىگە ھېچكىم ئازار بەرمىسۇن، ھەممە ئۇنى مۆتىۋەر ئانىمىزدەك ھۆرمەت قىلسۇن!

مۇلازىملار بۇ تاپشۇرۇقنى تەزىم بىلەن قوبۇل قىلدى. مەلىكىمۇ بېشىنى ئېگىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرگەن بولدى. ئەمما، ئۇنىڭ يىغىدىن نەملەشكەن كۆزلىرى پولات تىغنىڭ سوغۇق جۇلالىسىنى ئەسلىتىپ نەپ-رەت بىلەن پارقىراپ كېتىۋاتقىنىنى ھېچكىم كۆرمىدى.

مەلىكە بەيدە ئوغلىنىڭ كۈشەندىسىنى كەچۈرىدىغان ئانىلاردىن ئەمەس. پەنىپەتتىن مۇدھىش خەۋەر كەلگەندە مەلىكە ئۈچۈن ئاسمان گۈمۈرۈلۈپ يەرگە غۇلىغاندەك بولغانىدى. ئۇ ئوغلىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشنى خالايتتى، ئۇنىڭ جەستىنى ئۆز قولى بىلەن تۇپراققا قويۇپ، قەبرىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىسا، كۆڭلى ئازراق ئارام تاپىدىغاندەك ئوخشايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەلىكە ئەڭ ئىشەنگەن ئادەملىرىنى پەنىپەتكە ئەۋەتىپ، ئىبراھىمنىڭ جەستىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇغانىدى.

لېكىن، ئەگرە بىلەن پەنىپەتنىڭ ئارىلىقى ئۈچ ـ تۆت كۈنلۈك يول. ئۆلۈم خەۋىرى ئەگرەگە يېتىپ كەلگۈچە، ئاندىن ئەگرەدىن مەلىكە ئەۋەت-كەن ئادەملەر پەنىپەتكە بارغۇچە ئارىلىقتا بىر ھەپتىچە ۋاقىت ئۆتكەن،

ئۈنىڭغىچىلىك ئۈلۈكلەرنىڭ بىر قىسمى كۆيدۈرۈلگەن، بىر قىسمىنى ئاچ كۆز قوزغۇنلار سۆڭەكلىرىگىچە تازىلاپ يەپ كەتكەنىدى... مەلىكە بەيدە ئەۋەتكەن ئادەملەر سۇلتان ئىبراھىمنىڭ جەسىتىنى تاپالمىدى، پەقەت جەڭ كۈنى ئۇنىڭ كاللىسىنى نەيزىگە سانجىپ بابىرغا ئەكېلىپ كۆرسەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر تېپىپ كېلىشتى... ئوغلىنىڭ جەستى قانداق خار بولغىنىنى ئاڭلىغان ئانىنىڭ دەرد ـ ئەلەملىرى دەسلەپكىدىن ئون ھەسسە ئاشتى. ئۇ ھەتتا جايناماز ئۈستىدە ناماز ئوقۇپ ئولتۇرغىنىدىمۇ «ئىبراھىمجان، ئەمدى بۇ ئالەمدە سېنىڭ قەبرەڭمۇ يوق، خۇدا مېنى جەستىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلدى! — دەپ نالە قىلاتتى، — ئىلاھىم ساڭا ئۆلۈم كەلتۈرگەن بابىرنىڭ ئۆزى ئۆلسۇن، بۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق خار بولۇپ ئۆلسۇن!» دەپ قارغايتتى.

مەلىكىنىڭ كېنىزەكلىرى ۋە خىزمەتكارلىرى كوچا ـ كويلاردىن ئۇنىڭغا ئارام بېرىدىغان گەپلەرنى تېپىپ كېلىشەتتى. بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى يەم ـ خەشەكتىن قىينىلىپ، دېھقانلارنىڭ زىرائەتلىرىنى ئاتلىرىغا يېگۈزگەن ئىكەن، دېھقانلار غوۋغا كۆتۈرۈپ، نەۋكەرلىرىدىن بىرقانچىسىنى پالتا ۋە ئارىلار بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئىشغالىيەتچىلەرنى ھىندىستاننىڭ ئىسسىقمۇ ناھايىتى قىيناپ قويغانمىش. سالقىن تاغ ھاۋالىرىغا ئۆگەنگەن ئات ۋە ئادەملەر بۇ يەرنىڭ رەھىمسىز ئىسسىقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈۋاتقانمىش...

مەلىكە ئىغۋالارنىڭ قانچىلىك راستلىقىنى بابىرنىڭ سارىيىدا خىزمەتتە يۈرگەن نەۋرىسى باھادىردىن سوراشتۇرۇپ بىلمەكچى بولدى. باھادىر ھەپتە ـ ئون كۈندە كېلىۋەرمىگەچكە، مەلىكە: «ئۇنى سارايدىن چىقارمىسا كېرەك» دەپ ئويلىدى ـ دە، كېنىزىكىنى پادىشاھ مەھكىمىسىگە ئەۋەتتى. «مېنىڭ مىجەزىم يوق، نەۋرەمگە رۇخسەت بەرسۇن، مېنى كېلىپ كۆرۈپ كەتسۇن» دېگەن مەنىدە خەت ئەۋەتتى.

ئۇن يەتتە ياشلىق باھادىر پارسچىنى ۋە سانسكرىتچىنى ياخشى بىلەتتى، بابىر ئۇچۇن زۆرۈر بولغان بەزى ھۆججەتلەرنى تەرجىمە قىلاتتى. سارايدا باشقا تەرجىمانلارمۇ بار ئىدى، باھادىرغا كۆپ ئىش بۇيرۇشمايتتى،

لېكىن ئۇنى ئۆز مەيلىچە ئەركىنمۇ قويۇشمايتتى. بابىر ئۇنى قاتتىق قورۇغداپ يۈرۈشنى بۇيرۇغانىدى. بۇ قوغدىغۇچىلار باھادىرنى تاشقى خەتەرلەردىن قوغداپ يۈرگەندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەسلىدە ئۇلار شاھزادىنى «ئىبراھىمنىڭ تەرەپدارلىرى تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلۇشى مۇمكىن بولغان بىرەر پىتنىگە قاتناشمىسۇن» دەپ ئاستىرتىن كۆزىتەتتى. شۇ سەۋەبتىن باھادىرنى سارايدىن كۆپ چىقارمايتتى. بىراق، ئىشىك ئاغا مۇھەممەد دولداي مەلىكە بەيدەنىڭ «كېسەلمەن، نەۋرەم كېلىپ كەتسۇن» دېگەن مەزمۇندىكى خەتنى ئېلىش بىلەن، بابىرنىڭ «مەلىكىنى مۆتىۋەر ئانىمىز-دەك ھۆرمەت قىلىڭلار» دېگەن بۇيرۇقىنى ئەسلىدى ـ دە، باھادىرغا رۇخسەت بەردى. پەقەت ئۇنىڭ يېنىغا بۇرۇنقىدىن ئىككى باراۋەر كۆپرەك نەۋكەر قوشتى ـ دە، شۇ كۈنىلا قايتىپ كېلىشنى تاپشۇردى.

نەۋرىسى كەلگەندە مەلىكە بەيدە دەريا بويىدىكى مەرمەر سارايىنىڭ قاراڭغۇراق ئىچكى ھۇجرىسىدا كېسەللەردەك تورۇسقا تىكىلىپ ياتقانىدى. يولدا ئىسسىقتىن تەرلەپ ـ پىشىپ كىرگەن نەۋرىسىگە يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى ـ دە، زورغا ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. نەۋرىسىنىڭ كۆپچە-گەن يۈزلىرىگە قاراپ ھال ـ ئەھۋال سورىدى. يازمۇ بۇ يىل ھەر يىلقىدىن ئىسسىق كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئىشغالىيەتچىلەر ئىسسىققا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈۋاتقىنى راستمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بىردە ـ يېرىم ئۆلۈۋاتقانلىرى بار، — دېدى باھادىر.

— «ھىندىستاندا تۇرمايمىز، سالقىن جايلارغا قايتىپ كېتىمىز» دەۋاتقىنىچۇ؟

— پادىشاھى كەتكىلى قويامدۇ؟ كۆپچىلىك ئۇنىڭ گېپىدىن چىقمايدىكەن، ئۆزىمۇ ناھايىتى گەپكە ئۇستا ناتىق ئادەم ئىكەن. «كېتىمىز» دەپ يۈرگەنلەرنى سارايغا توپلاپ، شۇنداق بىر سۆزلەشتىكى، ھەممىسى جىم بولۇپ قالدى.

— سەن ئاتاڭنىڭ قاتىلىنى... ماختاۋاتامسەن؟

باھادىر ئىشىككە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويدى. ئۇ ئۆزى بىلەن

بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىدىن ئەنسىرەۋاتاتتى. بۇنى سەزگەن مەلىكە ئاۋا-زىنى پەسەيتىپ سورىدى:

— كەينىڭگە ئادەم قويۇشتىمۇ؟

— ھە، ھېچكىم بىلەن يەككە - يېگانە سۆزلىشەلمەيمەن. ھەمىشە ئەتراپىمدا مۇھاپىزەتچىلەر... يامانلىسام دەرھال يەتكۈزىدىغانلار كۆپ.

— قورقما، بۇ ھۇجرىدا پەقەت بىز ئىككىمىزلا... بۇرۇن بىزگە خىزمەت قىلغان ئادەملەردىن سارايدا بىرەرسى بارمۇ؟

— ئاتامنىڭ ۋەزىرى مەلىكداد كارانىي بار... كېيىن، بىزنىڭ كۇتۇپخانىدا ئىشلىگەن تۆت ئالىممۇ خىزمەتكە ئېلىنىدى. بىلىشىمچە، بابىر ھىندىستانلىقلارنى ئۆزىگە يەل قىلماقچى، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىنى قوزغىماق-چى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتامنىڭ بارلىق ئاشپەزلىرىنى سارايغا توپلاپ، تۆتىنى ئۆزى ئۈچۈن تاللاپ ئاپتۇ.

— ئاشۇ بىزنىڭ ئاشپەزلەر پىشۇرغان تاماقلارنى بابىرمۇ يەمدىكەن؟

— ھە، كۆرگەنلەردىن ئاڭلىدىم. بابىر ھىندىستانچە تاماقلارنى يېيىش بىلەنمۇ ئۆزىنى بىزنىڭ ئەلگە يېقىن كۆرسەتمەكچى بولسا كېرەك.

مەلىكە بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئىتائىتىدە بولغان ئاشۇ تۆت ئاشپەزدىن بىرەرسىنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىنلىكىنى ئويلىدى - دە، كۈتۈلمىگەن بىر قۇۋۋەت بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قەلبىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان قايغۇ - ئەلەملەر بىردىنلا يېڭى يول تاپقاندەك بولدى. ئىنتىقام تۇيغۇسى ئۇنىڭ خىياللىرىنى بىر نۇقتىغا توپلاپ، ۋۇجۇدىغا كۈچ - قۇۋۋەت بەرگەندەك بولدى. «ئەگەر بابىر ئۆلتۈرۈلسە، ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇ يەردە تۇرمايدۇ، كېتىدۇ، مەملىكەت ئۆزىمىزگە قالىدۇ!» دېگەن ئويمۇ ئۇنىڭ ئاشپەزلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ھەققىدىكى قارارىنى مۇستەھكەملە-دى. مەلىكە ئاغزىنى نەۋرىسىنىڭ قۇلىقىغا يېقىنلاشتۇرۇپ سورىدى:

— ئاشۇ ئاشپەزلەرنى سەن كۆردۈڭمۇ؟

— كۆردۈم.

— ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەھمەد چاشنەگىر يوقمۇ؟

باھادىر مومىسىنىڭ ئۇزايى ئۆزگەرگىنىدىن قانداقتۇر چۆچۈپ:

— ياق، — دېدى، — ئەھمەد چاشنەگىر ئەگرەدىن ئەتاۋەگە كەتكەن.

مەلىكە باھادىرنىڭ يەنە ئىشىككە ئەنسىرەپ كۆز تاشلاپ قويغىنىنى كۆردى ـ دە، كىنايىلىك ھىجايدى: «بۇ نەۋرەم بوشراق، پايلاقچىلىرىمۇ كۆپ ئىكەن. ياش بولۇپ قالسا ياش ئۆلىدۇ، مەنمۇ نىيىتىمگە يېتەلمەيمەن» دېدى ئۆزىچە ۋە كۆڭلىدىكى قالتىس نىيىتىنى ئۇنىڭغا سەزدۈرمەي گېپىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى.

— بىزگە شۇنچىلىك سادىق كۆرۈنگەن ئادەملەر ھازىر دۈشمەنلىرىمىزگە خىزمەت قىلىۋېتىپتۇ ـ ھە! ئەي، بىۋاپا دۇنيا! مەلىكداد كارانىيمۇ، ئاشپەزلەرمۇ ھەممىسى سېتىلغان! لېكىن، سەن دۈشمەنلەر بىلەن تىل ئۇچىدا مۇرەسسە قىلغىن، لېكىن دىلىڭنى ئاتاڭغا سادىق تۇت!

— تېخىچە شۇنداق، موما! — پىچىرلاپ دېدى باھادىر.

* * *

نەۋرىسى كەتكەندىن كېيىن مەلىكە بەيدە ئاھ ئۇرۇش ۋە قايغۇرۇشلارنىمۇ توختاتتى. ئۇنىڭ پىكىر ـ خىيالى ئەڭ ساداقەتلىك ۋە تەدبىرلىك ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپ، بابىرنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈشكە قارىتىلدى. مەلىكىنىڭ ئەتراپىدا ئىشغالىيەتچىلەردىن قىساس ئېلىشقا تەشنا ئادەملەر كۆپ ئىدى. بابىرنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشلاردا بىرىنىڭ ئاكىسى، بىرىنىڭ ئىنىسى ئۆلگەن، بىرى بۇرۇنقى ماكانى ۋە ئورنىدىن ئايرىلىپ خانىۋەيران بولغان... مەلىكە ئەنە شۇنداق قىساسكارلارنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىكلىرىنى ئىزدەشكە باشلىدى. بابىر ئىشقا ئالغان تۆت ئاشپەزدىن بىرىنىڭ يالغۇز ئىنىسى پەنىپەت جېڭىدە ھالاك بولغانىدى. مەلىكە ئاستىرتىن سۈرۈشتۈرۈپ بۇنى بىلگەندە خۇشاللىنىپ كەتتى. بىراق، ئۆزى بۇ ئاشپەز بىلەن بىۋاستە ئالاقە قىلىشنى لايىق كۆرمىدى. چۈنكى، مەلىكىنى ھەممىسى تونۇيدۇ، بابىرنىڭ ئادەملىرى سېزىپ قېلىشى مۇمكىن.

بۇرۇن سۇلتان ئىبراھىمنىڭ سارىيىدا بۇ ئاشپەزلەر بىلەن بىللە ئىشلىگەن ۋە ئۇلارغا قەدىردان بولۇپ قالغان ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەم — ئەتاۋەگە كېتىپ قالغان ئەھمەد چاشنەگىر ئىدى. مەلىكە ئەگرەدىن خېلى

يىراق بولغان ئەتاۋەگە مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، ئەھمەد چاشنەگىرنى ئۆز ھۇزۇرىغا تەكلىپ قىلدى.

ئەھمەد چاشنەگىر ئەگرەدىكى ھويلىسى ۋە مال ـ مۈلكىدىن ئايرىلىپ ئىشغالىيەتچىلەرگە قارشى غەزەپكە تولۇپ يۈرەتتى. مەلىكە بەيدە ئۇنى ئۆز پەرگەنەسىگە ئىشقا ئالدى، ئۆي ـ جاي ۋە مائاش بەردى، كېيىن ئاستا ـ ئاستا كۆڭلىدىكى نىيىتىنى ئېيتتى. ئەھمەد چاشنەگىر ئاۋۋال «ھۆددە ئالالمايمەن» دەپ قورقتى. لېكىن، مەلىكە ئۇنىڭغا مەدەت بەردى، «ئىنسى پەنىپەتتە ئۆلتۈرۈلگەن ئاشپەز بىلەن گەپلىشىپ بەرسەڭ بولدى، قالغان ئىشنى ئۆزىمىز قىلىمىز» ، دېدى. ئەھمەد چاشنەگىر سارايغا قانداق كىرىشنى بىلمەيتتى. بۇنىڭ يولىنىمۇ مەلىكە ئۆزى تاپتى. مەلىكە بەيدە نەۋرىسىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن سارايغا بېرىشى مۇمكىن ئىدى. مەلىكە نەپىس شايى ۋە زەرلىك يىپەك رەختلەردىن سوۋغىلار تەييارلاتتى، كېيىن بۇ سوۋغىلارنى ئەھمەد چاشنەگىرگە كۆتۈرتۈپ، سارايغا باردى... مەلىكە پادىشاھ قوبۇلىغا كىرىپ چىققۇچە ئەھمەد چاشنەگىر كونا قەدىردانى بولغان ئاشۇ ئاشپەزنى تاپقان ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئەتىسى سارايىنىڭ سىرتىدا ئۇچرىشىشقا كېلىشكەنىدى. ئاردىن بىر ھەپتىچە ئۆتتۈپ، ئەھمەد چاشنە-گىر ئاشپەز بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىكىنى مەلىكىگە كېلىپ ئېيتتى.

— ئۇمۇ كەلداخۇنلارنى يوق قىلىشنىڭ يولىنى تاپالماي يۈرگەن ئىكەن. پادىشاھى ئۆلسە ھەممىسى يوق بولىدۇ، دەپ ئىشەندۈردۈم!

— ئەگەر ھەممە ئىش ئويلىغىنىمىزدەك بولسا، ئاتىسىنىڭ تەختىنى باھادىرجان ئالىدۇ. شۇ چاغدا سىزگە چوڭ بىر پەرگەنە بېرىمىز. ئاشپەزمۇ چوڭ مۇكاپات ئالىدۇ.

— ئىلاھىم شۇ نىيىتىمىزگە يېتەيلى! ۋەتىنىمىز رەھىمسىز ئىشغالىيەت-چىلەردىن قۇتۇلسۇن!

— ئامىن!

ئەھمەد چاشنەگىرنىڭ ساراي ئاشپىزى بىلەن كېلىشىشىگە بىنائەن، بابىرنىڭ تامىقىغا سېلىنىشى لازىم بولغان زەھەرنى مەلىكە ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك بىر كېنىزىكىدىن ئەۋەتىشى كېرەك ئىدى. ئەمدى ئۇلار مانا

شۇ نازۇك ئىشنى قايسى كېنىزەككە تاپشۇرۇشنى ئويلاشقا باشلىدى.

2

ئۈچ ئايدىن بۇيان ئۇزلۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ بېرىۋاتقان تومۇزنىڭ ئىسسىقى ھىندىچە ئەشارە دەپ ئېيتىلىدىغان تۆتىنچى ئايغا[①]كېلىپ ناھايىتى ئەۋجىگە چىقىپ كەتتى. يامغۇر پەسلىنىڭ باشلىنىشىغا تېخى سەل كەم بىر يېرىم ئاي بار. تۆت ئايدىن بېرى نەملىك كۆرمەي قاغجىرىغان يەر ئىسسىقنىڭ زورىدىن تارس ـ تارس يېرىلىپ كەتكەن.

جەمنە دەرياسىنىڭ سول قىرغىقىغا — ئىلگىرىكى تاشلاندۇق يەرلەر ۋە چاتقاللىقلار ئورنىغا قۇرۇلۇۋاتقان زەرەپشان بېغىدا تېخى سايە جايلار كەم. بابىر قۇرۇلۇشنى ئاتلىق ئايلىنىپ كۆرۈۋېتىپ، ئۆزەڭگە تۆمۈرىنىڭ ئىسسىقى ئۆتۈكتىن ئۆتۈپ، ئايغىنى پىژىلدىتىۋاتقىنىنى سېزەتتى. ئالتۇن بىلەن قاپلانغان ئېگەرنىڭ ئاپتاپتا پارقىراۋاتقان قېشىنى تۇتقاندا چوغنى تۇتقاندەك بولۇپ قولى كۆيەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئىسسىقتىن بىئارام بولۇۋاتقانلىقىنى كەينىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بەگلىرىگە سەزدۈرمەيتتى. چۈنكى، بۇ بەگلەر ئۇلجا چۈشكەن خەزىنىلەردىن چوڭ ـ چوڭ ئۈلۈش ئالغاندىن بېرى سالقىن جايلارغا كېتىپ، راھەت ـ پاراغەتتە ياشاشقا ئىنتىلىشەتتى، ئەگەر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا يىغىدىن ئىمارەت قۇرۇپ، باغ ـ ۋاران قىلىشقا تاقىتى يوق ئىدى.

كابۇل ۋە غەزنىدەك سالقىن جايلارغا تېزرەك قايتىپ كېتىشنىڭ يولىنى ئىزدەۋاتقان بەگلەردىن بىرى مەرغىلانلىق خوجاكالانبەگ ئىدى.

بابىر ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئاق يەكتەك كىيگەن، كىچىككىنە ئاق سەللە ئورىغان مويسىپىت مېمارنى كۆرسەتتى ـ دە:

— تونۇدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

---

① ئەشارە — جەۋزا ئېيىغا توغرا كېلىدۇ. ھىندىستاندا ياز پەسلى باھاردا ھوت ئېيىدىن باشلىنىپ تۆت ئاي داۋاملىشىدۇ. كېيىن «پەشگال» دەپ ئاتىلىدىغان يامغۇر پەسلى باشلىنىپ، بۇ پەسىل مىزان ئېيىغىچە داۋام قىلىدۇ.

— ئەنجانلىق مەۋلانا پەزلىددىنمۇ؟

— ھە، كابۇلدىن بىزنىڭ كەينىمىزدىنلا كەلسۇن، دەپ تاپشۇرغاندىم. تاشتاراش ئوغلى بىلەن يېتىپ كېلىپ مانا مۇشۇ باغنىڭ لايىھىسىنى سىزدى. شۇنداق قېرى ئادەم چىدىغان ئىسسىقلارغا، ئەجەبا بىز بەرداشلىق بېرەلمەيمىزمۇ؟

— لېكىن، مىجەزىڭىزگە ئىسسىق توغرا كەلمەيدىغان ئادەملەرمۇ باردە، ھەزرىتىم. تۈنۈگۈنكى سەمۇم① شامىلىدا مېنىڭ نەۋكەرلىرىمدىن ئۈچى پوك - پوك يىقىلىپ جان ئۈزدى.

— ئەجىلى يەتكەن بولسا، سەمۇم بىر باھانە بولغان، خالاس، — دېدى بابىر ۋە ئالدىغا چىققان مەۋلانا پەزلىددىنگە يۈزلەندى، — ھارماڭ، مەۋلانا... قېنى ئەرزىڭىز بولسا ئاڭلىغىلى كەلدۇق.

— ئەرزىم شۇكى، ھەزرىتى ئالىيلىرى، بىزگە پىل بىلەن ئىشلەيدىغان پىلچىلار كېرەك، باغ ئوتتۇرىسىدىكى مەرمەر قەسىر ئۈچۈن دېھلەپۇردىن ناھايىتى ئېغىر تاشلارنى ئېلىپ كەلمەكچىمىز. بۇنداق تاشلارنى چوڭ ھارۋىلارغا پەقەت پىللار قاچىلاپ بېرىشى مۇمكىن.

بابىر يەنىپەت جېڭىدە پىلچىلىرى بىلەن ئەسىر ئېلىنغان توپ - توپ پىللارنى ئەسلىدى. كېيىن دىۋانخانىغا ئىشقا ئېلىنغان ھىندىستانلىق مەسلىھەتچىسى مەلىكداد كارانىيغا يۈزلەندى.

— جاناب كارانىي، ھەربىي پىللارنى ئەمگەككە ئۆگىتىش مۇمكىنمىكىن؟

— مۇمكىن، ھەزرىتىم. پىل ناھايىتى چېچەن جانىۋار. پىلچىلاردىن ئاڭلىغاندىم، پىللار قانلىق جەڭلەردىن كۆرە خاتىرجەم ئەمگەككە تېزرەك ئۆگىنەر ئىمىش.

— بىزنىڭ قوشۇنلار پىل ياردىمى بىلەن جەڭ قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن يەنىپەتتە ئولجا ئېلىنغان ھەربىي پىللارنى قۇرۇلۇشلاردا ئىشلىتىش مۇمكىن، جاناب كارانىي، بۇ پەرماننى بۈگۈنلا بارلىق

---

① سەمۇم — ئەڭ ئىسسىق گەرمسەن شامال.

پىلچىلارغا يەتكۈزۈڭ!

— جېنىم بىلەن!

كارانىي بۇيرۇقنى تېزرەك بېجىرىش ئۈچۈن ھازىرلا كەتمەكچىدى، بابىر ئۇنى توختاتتى:

— يەنە شەھەر ۋە قىشلاقلارغا مەخسۇس تەۋاچىلار ئەۋەتىڭ. بىز ئىبراھىمدىن ئولجا ئېلىنغان بايلىقلارنى ئاۋاتلىق يولغا سەرپ قىلماقچىمىز. شۇنى بارلىق ۋىلايەتلەرگە مەلۇم قىلىڭ. قۇرۇلۇشلاردا ئىشلەش ئۈچۈن بىزگە ئون بەش مىڭ ئىشچى يېتەرمۇ، مەۋلانا؟

— يېتىدۇ. لېكىن، ھەزرىتىم، مەرمەر قەسىر بىلەن ۋايىننى①بىر يىلدا قۇرۇپ چىقىشنى بۇيرۇغان ئىدىڭىز. تاشچىلىق تېز بولىدىغان ئىش ئەمەس...

— تاشتاراشلارنى كۆپەيتسەكچۇ؟ — دېدى بابىر.

— مەنمۇ شۇنى ئىلتىماس قىلماقچى ئىدىم. ھىندىستاننىڭ ھاۋاسىغا ھىرات ۋە سەمەرقەندتىكى خىش ۋە كاشىندىن كۆرە تاش ۋە مەرمەر ماسراق.

— ھازىر قۇرۇلۇشلىرىمىزدا قانچە تاشتاراش ئۇستا بار، مەۋلانا؟

— ئەگرەنىڭ ئۆزىدە ئالتە يۈز سەكسەن تاشتاراش ئىشلىتىۋاتىمىز. سىكرىدە، دېھلەپۇردا، يەنە باشقا جايلاردا جەمئىي مىڭ تۆت يۈز توقسان بىر تاشتاراش...

— بۇ ئاز ئەمەس! — دېدى بابىر، — ئەمىر تۆمۈر سەمەرقەندتە ئەڭ چوڭ ئىمارەتلەر قۇردۇرغاندا تۈرلۈك مەملىكەتلەردىن ئىككى يۈز تاشتاراش يىغىپ ئىشلەتكەن ئىكەن. تارىخچى موللا شەرەپىددىن②بۇنى پەۋقۇلئاددە ماختاپ تەرىپلىگەن ئىكەن. لېكىن، ھىندىستان ھۈنەرۋەنلەرگە شۇنچىلىك بايكى، بىز يۈزلەپ ئەمەس، مىڭلاپ ئۇستا تاشتاراشلارنى ئىشقا تەكلىپ قىلىشىمىز مۇمكىن. جاناب كارانىي، بىزنىڭ قول ئاستىمىزدىكى بارلىق شەھەرلەرگە جارچىلار چىقىرىڭ. بىزنىڭ قۇرۇلۇشلىرىمىزغا كېلىپ

① ۋايىن — تاشتىن ياسالغان چوڭ كۆل.
② يەنى شەرەپىددىن ئەلى يەزدىي.

ئىشلەيدىغان ئىشچىلار ۋە ئۇستىلارغا خالىغىنىدىنمۇ ئارتۇق ھەق تۆلىنىدۇ، ئىمتىيازلار بېرىلىدۇ، دەپ ئېلان قىلىنسۇن. دىن ۋە مىللەت ئايرىش يوق. بارلىق ئۇستىلار ئاۋۋال خۇدانىڭ، ئاندىن قالسا بىزنىڭ ھىمايىمىزدا بولىدۇ!

كارانىي تەزىم بىلەن:

— پەرمانىي ئالىيغا جېنىمىز پىدا! — دېدى - دە، ئېتىنى بۇراپ ئەگرە تەرەپكە يول ئالدى.

باشقا بەگ ۋە مۇلازىملار بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان ئىسسىقتىن تاقەتسىزلىنىپ، دەريادا لەنگەر①تاشلاپ تۇرغان كېمىلەرگە قاراپ - قاراپ قويۇشاتتى. ئۇلار قۇرۇلۇشنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن پادىشاھ بىلەن بىللە شۇ كېمىلەرگە چىقىپ دەم ئېلىشى مۇمكىنلىكىنى بىلىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قۇرۇلۇشقا ئائىت گەپلەرنىڭ تۈگىشىنى سەۋرسىزلىك بىلەن كۈتۈشمەكتە ئىدى. لېكىن، بابىر مېماردىن بولغۇسى قەسىر بىلەن دەريا ئارىلىقىدا چۈشىدىغان مەرمەر ھامامنىڭ گۈمبىزى ۋە ئىچى قانداق بولۇشىنى سورىدى.

— ئىچىگە خۇددى سەمەرقەندتىكى ئۇلۇغبەگ مىرزا ھاماممىدەك تاش ياتقۇزۇلىدۇ، — دېدى مەۋلانا پەزلىددىن، — لېكىن گۈمبىزى مىرزا ھامامنىڭ گۈمبىزىدىن خېلىلا چوڭ بولىدۇ. تاملىرى قىزىل تاشتىن ئىشلىنىدۇ... مەرمەرنىڭ بىر خاسىيىتى شۇكى، يازدا مۇزدەك سالقىنلىق بېرىدۇ.

— بولمىسا، مەرمەر ئىمارەتلەرنى تېزرەك قۇرۇڭ، بىز بۇ تومۇز ئىسسىقىدا كۆيۈپ كۈل بولمايلى! — دېدى ئىسسىقتىن بوغۇلغان خوجاكالانبەگ.

— مەرمەر ئىمارەتلەر تېزرەك پۈتسۇن دېسىڭىز ئاتتىن چۈشۈپ بىللە ئىشلىشىڭ، جاناب بەگ! — دەپ چېقىشتى مەۋلانا.

بابىر ئۇنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ كۈلدى:

— قانداق، مەۋلانا، ئىسسىق ئۆزىڭىزنى كۆپ قىينىمىدىمۇ؟

---

① لەنگەر — كېمىنى توختىتىپ تۇرۇش ئۈچۈن سۇ ئاستىغا تاشلايدىغان زەنجىرگە باغلانغان ئېغىر تۆمۈر.

— قىينىسىمۇ چىدايمىز ـ دە، مانا مۇشۇنداق چوڭ ئابىدىلەرنى ئەنجاندا قۇرىمەن دەپ قۇرالمىدىم. ھىراتتا قۇرىمەن دەپ قۇرالمىدىم. سىزغان لايىھىلىرىم ئوتتۇز يىل سارغىيىپ ياتتى. قاراڭا، پۈتۈن ئۆمۈر قىلغان ئارزۇلىرىم يىراق ئەگرەگە كەلگىنىمدە ئەمەلگە ئاشىدىغان بولۇپ تۇرۇپتۇ. تەقدىر ـ نېسۋەم شۇنى تەلەپ قىلسا، ئىسسىقى كۆزۈمگە كۆرۈنەمدۇ؟ ھىندىستانلىق ئۇستىلار ئۇسسۇزلۇق باسىدىغان مېۋە شەربەت-لەرنى ئىچىدىكەن، يېنىك تاماقلارنى يەيدىكەن، مەنمۇ شۇنىڭغا ئۆگەندىم. ئەتىگەندە سالقىندا تۇرۇپ بىر پەخرە①ئىشلەيمەن. كۈن ئىسسىغاندا بىر پەخرە يېتىپ دەم ئالىمەن. ئىسسىقنىڭ تەپتى پەسەيگەندە، يەنە بىر پەخرە ئىشلەيمىز.

— بىز بولساق ئەتىگەندىن كەچكىچە گۆشلۈك تاماقلار، قىزا ۋە كاۋاپلارنى يەيمىز، — دېدى بابىر خوجاكالانغا قاراپ، — يەنە بۇ يەتمىگەندەك، ھارارەتلىك مەيلەرنى ئىچىمىز.

خوجاكالان ئات ئۈستىدە كۈننىڭ ئىسسىقىدا تۇرۇپ شۇنداق تەرلە-گەن ئىدىكى، يۈزى ۋە پېشانىسىدىن سارقىغان تەر تامچىلىرى ئاق ئارىلىغان ساقىلىدىن ئېقىپ، كۆكسىگە تامماقتا ئىدى.

بابىرنىڭ ئۆزىمۇ ھەر نەپەس ئالغاندا ئىچىگە ھاۋا ئەمەس، ئوت كىرىۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇ مېمار بىلەن گەپنى توگىتىپ، ئېتىنى دەريادىكى كېمىلەر تەرەپكە بۇرىدى ـ دە، چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئاتلار تېز يۈرگەندە ئۇدۇلىدىن شامال چىققاندەك بولاتتى ۋە نەپەس ئېلىش يېنىكلىشەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بابىرنىڭ كەينىدىن باشقىلارمۇ ئاتلىرىنى تېز ھەيدەشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ دەريا ساھىلىغا يېقىن-لاشقاندا خوجاكالاننىڭ نەۋكىرى مىنگەن بەدەخشاننىڭ قارا ئېتى سۈرۈ-نۈپ يىقىلىپ چۈشتى. بەدەخشانلىق نەۋكەر ئايغىنى ئاتنىڭ تەكتىدىن تارتىپ ئالدى ـ دە، يۈگىنىنى سىلكىتىپ ئېتىنى تۇرغۇزماقچى بولدى. ئاغزىدىن قان ئارىلاش كۆپۈك كېلىۋاتقان ئات بىر ـ ئىككى تەلپۈنۈپ

① بىر پەخرە — تۆت سائەت.

كۆردى، لېكىن ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— بۇنىمۇ ئىسسىق ئالدى! — دېدى خوجاكالان، — كاشكى بۇ مەملىكەتتە ئات تېپىش ئاسان بولسا!

— جانابىي بەگ، بىر ئات ئۈچۈن مۇنچە قايغۇرۇپ كەتمەڭ، مەن بۇيرۇي، نەۋكەرلىرىڭىز بىزنىڭ ئاتخانىدىن بىر ئات ئالسۇن، — دېدى بابىر.

— غايەت مىننەتدارمەن، ھەزرىتىم! — دېدى خوجاكالانبەگ، — لېكىن گەپ پەقەت ئاتتا ئەمەس، مەن بۇ ئۆلۈمدە ئۆز ئىستىقبالىمىزنى كۆرۈپ قايغۇرماقتىمەن!

بابىر ئاتتىن چۈشتى ـ دە، دەريادا لەنگەر تاشلاپ تۇرغان «ئاسايىش» ناملىق ئىككى قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك كېمىنى خوجاكالانبەگكە كۆرسىتىپ چاقچاقلاشتى:

— ھازىر سىزنى مانا بۇ ئىستىقبال كۈتۈپ تۇرىدۇ! يۈرۈڭ!

* * *

قېيىقلارغا ئولتۇرۇپ كېمىگە يەتكەندە بابىر خوجاكالانبەگنى كېمىنىڭ تۇمشۇق تەرىپىدىكى خاسخانىغا باشلىدى. كېمە دەريا بويلاپ كېتىپ باراتتى، سۇنىڭ شاملى ئاجايىپ سالقىنلىق بېرەتتى.

سەۋدەرلەر دەريادا سوۋۇتۇلغان نارىنج ۋە لىمون شەربىتىدىن ئەكەلدى. خوجاكالانبەگ مۇزدەك نارىنج سۈيىدىن بىر چىنە سۈمۈردى ـ دە، دېمىنى سەل رۇسلاپ، بابىرنىڭ يۈزىگە قارىدى:

— ھەزرىتىم، سىزمۇ قارىيىپ، ناھايىتى ئورۇقلاپ كېتىپسىز. بىزگە بىلدۈرمەيسىز، لېكىن قانچىلىك قىينىلىپ يۈرگىنىڭىزنى باشقىلار سەزمىسىمۇ مەن بايقايمەن.

— ھە، ئەمدى... سىز بىلەن بىز ئوتتۇز يىلدىن بېرى بىللە نۇرغۇن خاپىلىق ۋە نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى باشتىن كەچۈردۇق! ئاشۇ غەم ۋە ئەلەملەرگە نىسبەتەن ھازىرقى ئازابلىرىمىز داۋاسىنى تاپقىلى بولىدىغان دەردلەرغۇ؟

خوجاكالانبەگنى يەنە تەر باستى. ئۇ قوينىدىن يىپەك ياغلىقنى

ئېلىپ، پېشانىسىدىن كۆزىگە ئېقىپ چۈشكەن تەرلىرىنى سۈرتتۈۋېتىپ:
— ئەپسۇسكى، يېشىم ئۆتۈپ كەتتى، — دېدى، — يىگىتلىكتە ئىسسىق ـ سوغۇقنى پەرق قىلمايتتۇق. ھازىر ئەللىكتىن ئاشتۇق... سىزىپ تۇرۇپتىمەنكى، ھىندىنىڭ ئاب ـ ھاۋاسىدىن بىر ھەپتىدە بىر ياش قېرىۋاتىمەن. كونا بەگلەردىن قاسىمبەگ قاۋچىن بار ئىدى. بۇ يىل قېرىپ، دۇنيادىن كۆز يۇمدى. مەنمۇ ئۇزۇنغا بارماسمەن، ھەزرىتىم!
— ئۇنداق دېمەڭ، جانابىي كالانبەگ، ئىسسىقمۇ ئادەتلىنەرمىز!
— ماۋەرائۇننەھردەك سالقىن ئۆلكىلەردىن چىققان ئادەمنىڭ ھىند ئىسسىقىغا ئۆگىنىشىگە ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ!
— نېمە ئۈچۈن! ئەسلىي شەھرىسەبزىنىڭ لاچىن ئۇرۇقىدىن بولغان خىسراۋ دېھلەۋىي ھىندىدا يەتمىش يىل ئۆمۈر كۆرگەن.
خىسراۋ دېھلەۋىي خوجاكالانبەگنىڭ ياخشى كۆرىدىغان شائىرلىرىدىن ئىدى. دېھلىدىن ئۆتكەندە كالانبەگمۇ بابىر بىلەن بىللە خىسراۋ دېھلەۋىينىڭ نىزامىددىن ئەۋلىيا مەقبەرىسىگە قويۇلغان قەبرىسىنى زىيارەت قىلغانىدى. شۇ يەردە كالانبەگ دېھلەۋىينىڭ «روي باھىند ئاۋەردانى ساھىب دىلان بىچىز نىست!» دېگەن مەشھۇر مىراسىنى ئەسلىگەن، «بىزمۇ ئەمدى ھىندقا كەلگەن ساھىب دىللاردىن» دېگەندەك مەغرۇرلانغانىدى. ئۇ مەزگىلدە ئىسسىقنىڭ تەپتى مۇنچىلىك يۇقىرى ئەمەس ئىدى. خوجاكالانبەگنىڭ ھىندىستاندىن قايتىپ كېتىش ئارزۇسىمۇ ھازىرقىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى. بابىر دېھلەۋىينى ئەسلىتىش بىلەن كالانبەگنىڭ ئاۋۋالقى ئەھدىدە تۇرالمايۋاتقانلىقىنى ئىپتاقچى ئىدى. خوجاكالانبەگ بۇنى بايقاپ، گېپىنى قىردى.
— ھەزرىتىم، دېھلەۋىي ئۇلۇغ ئادەم بولغان. مېنىڭ ئۇلۇغ كىشىلەر بىلەن تەڭلىشىدىغان قۇدرىتىم يوق ئىكەن.
— سىز يەنە ئاۋۋالقى ئېتىقادلىرىڭىزغا زىت گەپ قىلىۋاتىسىز. مەقسەت ئۇلۇغ ئادەملەرگە تەڭلىشىش ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ياخشى ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇش ئىدىغۇ؟ بىزنى مەپتۇن قىلغان ھادىسە خىسراۋ دېھلەۋىينىڭ قەلبىدە تۈركىي ئۇلۇسنىڭ قۇدرىتى ھىند ئېلىنىڭ رايونلىرى

بىلەن بىر ـ بىرىگە باغلىنىپ ئۇلۇغ نەتىجە بەرگەنلىكى ئەمەسمىدى؟

خوجاكالانبەگ ئېتىرازغا سۆز تاپالماي تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى ۋە داستىخاندا تۇرغان لىمون شەربىتىگە قول سۇندى. بابىر دېھلەۋيينىڭ ھىندىستاندىكى بارلىق ئەللەرنى ئىناقلىققا دەۋەت قىلىپ كەتكىنىنى، ئەگەر بۇ مەملىكەت دىن ۋە مىللەت نىزالىرىدىن يۇقىرى تۇرسا ھەم تارىخ مەيدانىغا بىر جان ـ بىر تەن بولۇپ چىقسا، جاھاننىڭ ئەڭ ئۇلۇغ قىتئەسىگە ئايلىنىشى مۇمكىنلىكىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

بابىرنىڭ بۇ گەپلەرنى ئېيتىشتىكى مەقسىتى خوجاكالانبەگنى ھىندىستاندا ئېلىپ قېلىش ئىدى. لېكىن، خوجاكالانبەگ دوستلىرى ئارىسىدا ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرغاندا «مۇشۇ يىل ھىندىدىن كەتمىسەم يۈزۈم قارا بولسۇن!» دەپ قەسەم ئىچكەنىدى. ئەمدى ئۇ قەسەمخور بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈنمۇ ھىندىستاندىن كېتىشكە ئىنتىلمەكتە ئىدى. ئۇ بابىرنىڭ نۇتقى ۋە مەنتىقى ناھايىتى كۈچلۈكلۈكىنى ياخشى بىلەتتى، بابىر كەلتۈرگەن كۈچلۈك دەلىللەرگە جىم تۇرۇپ قۇلاق سالاتتى، لېكىن ئېتىراز بىلدۈرۈش ئۈچۈن قولاي پەيت ئىزدەيتتى.

— ھىندىنىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتىنى بىرونى قانچىلىك ئۇلۇغلاپ يازغىنىنى بىلىسىز، — سۆزىنى داۋاملاشتۇردى بابىر، — بۇ ئەلدە ئىستېبدات ۋە سالاھىيەت كانلىرى ھازىرمۇ ھېسابسىز. پەقەت چېكىنىشلىك دەۋرلەر بۇ كانلارنى ئېتىۋەتكەن. بىز بۇ كانلارنى قايتىدىن ئېچىشىمىز مۇمكىن. ھۈنەرۋەنلەر بىھېساب، «ئىش تېپىپ بەرسىڭىز قىلىمەن» دەپ تەلمۈرۈپ تۇرغان قۇرۇق ـ قۇرۇق① مېھنەتكەشلەر بار. ئاھالىسى ۋە بايلىقىنىڭ زورلۇقىنى يەنە شۇنىڭدىن بىلىشكە بولىدۇكى، بىزدە يوق رەقەملەر بۇلاردا بار. يۈز قۇرۇق — بىر ئەرب②، يۈز ئەربنى كەرب③، دېيىشىدۇ. يۈز كەربنى نىل④، دېيىشىدۇ. يۈز نىل بولسا بىر بەدەم⑤. بىر دېھلى

① قۇرۇق — ئون مىليون.
② ئەرب — مىليارد.
③ كەرب — يۈز مىليارد.
④ نىل — تىرىلليون.
⑤ يۈز نىل — تىرىللىيارد.

ۋىلايىتىدىن ھەر يىلى دۆلەت خەزىنىسىگە چۈشىدىغان دارامەت ئۈچ قۇرۇر ۋە ئاتمىش توققۇز يۈز ئەللىك مىڭ تەڭگىدىن ئارتۇق، بۇنداق ۋىلايەتلەر ھىندىستاندا ئازمۇ؟ سىز شۇ ۋىلايەتلەردىن قايسىبىرىنى لايىق كۆرسىڭىز، شۇنى بېرەيلى.

— ھەزرىتىم، ماڭا غەزىنىنى ئىنايەت قىلسىڭىز، مەرھەمىتىڭىزدىن ئۆمۈرۋايەت مىننەتدار بولاتتىم.

— يەنە غەزنە دەيسىزا! غەزنىدە قولى قىسقىلىق بىلەن كۆن كەچۈرگەنلىكىمىز ئېسىڭىزدىن چىقتىمۇ؟ مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ بۇزۇلغان تومىسىنى ياسايمىز دەپ ھۆددىسىدىن چىقالمىغانىدۇق. ئادەم تاپساق مەبلەغ تېپىلمايتتى، مەبلەغ تاپساق يەنە بىرەر نەرسە يېتىشمەيتتى. بۇ يەردە ھەممىسى بار، كۈچ ـ قۇدرەت دېڭىزدەك چەكسىز!

— لېكىن، بۇ دېڭىزنىڭ مەندەك مۇساپىرنى نام ـ نىشان قالدۇرماي يۇتۇۋېتىشىدىن قورقىمەن!

خوجاكالان «مەندەك مۇساپىرنى» دەپ پەقەت ئۆزى ھەققىدە سۆزلەۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەسلىدە ئۇ بابىر بىللە كەلگەن بارلىق ۋەتەنداشلىرىنى نەزەردە تۇتۇۋاتاتتى. «بۇ چوڭ مەملىكەتكە بىز قۇرۇقئۇنىمۇ بولالمايمىز، كۆپ خەلققە ئارىلىشىپ يوق بولۇپ كېتىمىز، ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىغان ئولجىمىزنى ئېلىپ، شىمالغا تېزرەك قايتىپ كېتەيلى» دەپ يۈرگەن بەگلەر يالغۇز خوجاكالان ئەمەس ئىدى.

— مەقسەت نام ـ نىشان قالدۇرۇش بولسا، ئادەم شۇ مەقسەتكە ئۆزىنى پىدا قىلىشى كېرەكمۇ، يوق؟ بىز ئۆگەنگەن سالقىن باغلار، راۋان ئېرىقلار بۇ يەردە يوق. ئۈزۈم يوق، قوغۇن يوق، مۇز يوق، ياخشى ئات يوق. سۇلتان ئىبراھىمدەك پادىشاھنىڭ سارىيىدا شام ۋە شامدان ئىشلىتىلمەيدىكەن. يۈز ـ ئىككى يۈز چىراغچى دەۋتىيلەر تىرىك شامدان بولۇپ خىزمەت قىلىدىكەن. سول قولىدا ئۈچ پۇتلۇق بىر چىراغنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىدا ياغ سېلىنغان قاپاقنى كۆتۈرۈپ، ئۇلۇغلىرىغا چىراغ كېرەك بولغاندا ئۇدۇلىدا شامدانغا ئوخشاپ تۇرىدىكەن... مەن ھۈنەرۋەنلەرگە بىزنىڭ شامدان ۋە قەندىللەرنى كۆرسىتىپ، شۇنداقلىرىنى ياساتسۇن، دەپ بۇيرۇ-

دۇم. بىر ئاي ئۆتمەيلا سارايغا يەتكۈدەك شامدان ۋە قەندىل تەييارلاندى، شامچىلىقمۇ جارى قىلىندى. تەك تىكتۇردۇم، نېسىپ بولسا ھىند ئۇزۇمىنىمۇ يەرمىز. بۇگۇن كۆرۈپ كەلگەن بېغىمىزنىڭ ئورنى قانچىلىك ناچار يەر ئىكەنلىكىنى كۆرگەنسىدىڭىز. ئۆلمىسەك، ئاشۇ يەردە سەمەرقەند ۋە ھىراتنىڭ ئەڭ مەشھۇر باغ ۋە چارباغلىرىدىنمۇ گۈزەلرەك باغلار، سارايلار بەرپا قىلىنغانلىقىنى كۆرىمىز. سەمەرقەند ۋە ھىراتتا چېكىنىشكە يۈز تۇتقان مەدەنىيەتنى بىز ئەمدى ھىند مەدەنىيىتىگە قوشۇپ يۈكسەلدۈرەلىسەك، شۇنىڭ ھەممىسى بىزدىن نام ـ نىشان بولۇپ، ئەۋلادلارنىڭ خاتىرىسىدە قالامدۇ، بەگ؟ — دېدى بابىر.

— ھەزرىتىم، نىيىتىڭىزنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا ئاپىرىن ئېيتىمەن. لېكىن، ۋەتىنىمىزدە قىلمىغان ياخشى ئىشلارنى ياقا يۇرتتا قىلساق، كىم بۇنىڭ قەدرىگە يېتەر؟ قانداق قىلساقمۇ بىز كەلداخۇن ئىشغالىيەتچىلەرمىز. «بۇلار يىگىتلىرىمىزنى جەڭدە ئۆلتۈرۈپ، مەملىكىتىمىزنى زورلۇق بىلەن ئالغان» دەپ تەنە قىلمامدۇ؟ پەيتىنى تاپقاندا قىساس ئالمامدۇ؟

بابىر ئېغىر ئۇھ تارتتى ـ دە:

— قانداق قىلاي؟ مەن شۇ ئارزۇلارنى ۋەتىنىمدە ئەمەلگە ئاشۇراي دەپ ئاز ئېلىشتىممۇ؟ — دېدى.

— سىزدىن بۇرۇن ھىندىستاننى ئىشغال قىلغان مەھمۇد غەزنەۋىي چوڭ ئولجىلارنى ئېلىپ كېرەكلىك ھۈنەرۋەنلەرنى غەزنىگە ئەكېتىپ ئىشلەتكەن ئەنە!

— سىز مېنىڭ مەھمۇد غەزنەۋىگە ئوخشىشىمنى خالامسىز؟

— ھۆرمەتسىزلىكىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭ!

— بىز مەملىكەتنى بۇلاپ، بايلىقلىرىنى، ھۈنەرۋەنلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدىغان قاراقچىلار ئەمەسقۇ؟!

— بىر شېئىرىڭىزدا ئۆز يېرىڭىزنى تاشلاپ ھىند تەرەپكە قاراپ يۈزلەنگەنلىكىمىزنى يۈزى قارىلىق، دەپ ئاتىغان ئەمەسمىدىڭىز، ھەزرىتىم؟

— ئاتىغان بولسام، ئەمدى يۈزىمىزگە يۇققان قارىنى يۇيۇپ تاشلاش ھەرىكىتىدىمەن! ئەگەر بىزمۇ خىسراۋ دېھلەۋىيدەك مۇشۇ مەملىكەتكە

پەرزەنت بولساق، پۈتۈن ئەقىل - ئىدراكىمىزنى ئۇنىڭغا بەخش ئەتسەك، ئىشىنىمەنكى، كېلەچەك ئەۋلادلار ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولغۇسىدۇر!

خوجاكالانبەگ مۇنازىرە يولى بىلەن بابىرغا سۆزىنى ئۆتكۈزەلمەسلىكىنى ئەمدى ئېنىق سەزدى.

— ھەزرىتىم، سىزنىڭ مېتىندەك ئىرادىڭىز بار، — ئۇ بابىرنى ماختاپ يۇمشىتىشقا تىرىشىشقا باشلىدى، — سىزنىڭ بېشىڭىزغا چۈشكەن كۈلپەتلەر باشقا ئادەمنىڭ بېشىغا چۈشسە بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. لېكىن، سىز ھەممىسىگە بەرداشلىق بېرىپلا قالماي، يەنە شۇنداق چوڭ ئىشلارنى قىلماقچىسىزكى، بۇنىڭغا جاھان ئاپىرىن ئوقۇيدۇ. يىللار ئۆتكەنسېرى مەن سىزنىڭ ئۇلۇغ بىر سىما ئىكەنلىكىڭىزنى بارغانسېرى ئېنىق سەزمەكتىمەن. مانا ھازىرمۇ سىزنىڭ يېنىڭىزدا خۇددى چوڭ تاغ چوققىسىنىڭ ئېتىكىدىكى كىچىك بىر دۆڭدەك ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئاجىز كۆرۈنۈپ كەتتىم.

خوجاكالانبەگ ئاۋازى ھاياجاندىن تىترەپ، كۆزى ئەلەمدىنمىكىن، ئۆكۈنچتىنمىكىن، چاقناپ سۆزلىمەكتە ئىدى. بۇنى كۆرگەن بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگۈسى كېلىپ دېھلەۋىينىڭ بىر مىسراسىنى ئەسلەتتى:

«ئەسلىي كەس ئەزكەس نەباشەد كەم، چۇجۇملەز ئادەمەند①.»

— لېكىن، بەش قول باراۋەر ئەمەس، ھەزرىتىم. مېنىڭ ئەھۋالىم ئۆزۈمگە مەلۇم. سىز كۆتۈرگەن ئۇلۇغ يۈككە يەلكەمنى تۇتسام مېيىپ بولىمەن. مېنى بەش - ئالتە يىل تىرىك يۈرسۇن دېسىڭىز، رۇخسەت بېرىڭ، غەزنىگە باراي. مەھمۇد غەزنەۋىيدىن قالغان ئاشۇ تۇسمىنى ياسىتىپ چۆلنى ئاۋات قىلاي. بۇ ئىشنىڭ پۈتۈن ساۋابىنى سىزگە بېغىشلاي.

بابىر بۇ سۆزلەرگە ئېتىراز قىلماي ئويلىنىپ قالدى. خوجاكالانبەگ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يەتكۈزىدىغان يولنى ئەمدى تاپقىنىنى سەزدى - دە، ئالدىراپ - تېنەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەزرىتىم، ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلىڭ! ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا ئۆمرىڭىزگە دۇئا قىلىپ ئارام ئالاي. ئۆلسەم، جەسىتىمنى غەزنىگە قويسۇن.

---

① ئەسلىدە ئادەم ئادەمدىن كەم ئەمەس، چۈنكى ھەممىسى ئادەم ئاتا پەرزەنتىدۇر.

ھەر ھالدا ۋەتىنىمىزگە يېقىنراق بولىمەن.

بابىر خوجاكالانبەگنىڭ كۆزى ياشلانغانلىقىنى كۆردى ـ دە، ئۆزىنىڭ ھۇمايۇنغا تەيىنلىگەن بىر گېپى ئېسىگە چۈشتى. «ئۇرۇشتا قان كېچىپ يۈرۈپتىمىز، مۇبادا ۋاپات بولسام، مېنى كابۇلغا ئاپىرىپ كۆمگىن» دېگەنىدى بابىر. خوجاكالانبەگ كەتسە، ئۇلار يەنە دىدار كۆرۈشەلەمدىكىن؟ بابىرنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، ئاۋازى پەسىيىپ ئاڭلاندى:

— كەينىڭىزدىن باشقا بەگ ـ نەۋكەرلەر ئەگەشسە، مەن كىم بىلەن قالىمەن؟

— ھەممە بەگلەر بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن، «پادشاھ غەزنىدىكى توسمىنى ياساش ئۈچۈنلا رۇخسەت بەردى دەرمەن. ھېچكىمنى ماڭا ئەگەشمەيدىغان قىلىپ كېتىمەن، بۇنىڭغا ئىشىنىڭ!

بابىر ھىراتقا، تەبرىزگە، بەلخكە، ئەنجان ۋە تاشكەنتكە ئادەملەر ئەۋەتكەن، «كىمدەكىم بىزگە خەيرخاھ بولسا ھىندىستانغا كەلسۇن، مائاش بېرىمىز، نېمە تىلەكلىرى بولسا ئورۇندايمىز» دېگەن مەزمۇندا چاقىرىق خەتلەر يوللىغانىدى. كابۇلدىكى ھاكىملار كەلگۈچىلەرنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن مەخسۇس مەبلەغ ئالغانىدى.

— بولمىسا، سىزمۇ... قەيەردىكى قىزىلباشلار بىلەن شەيبانىزادىلەردىن بەزگەن ئالىم ۋە ھۈنەرۋەن، بەگ ھەم نەۋكەرلەرنى كۆرسىڭىز، بىزنىڭ نامىمىزدىن ئېيتىڭ، كەلسۇن! — دېدى بابىر خوجاكالانبەگكە.

— جېنىم بىلەن ئېيتىمەن، مەندەك كەتكەنلەرنىڭ بىرى ئورنىغا يۈزى كەلسۇن!

خوجاكالانبەگ بابىرغا بۇ گەپلەرنى چىن دىلىدىن ئېيتقاندەك كۆرۈنگەنىدى. ئەمما، ھىندىستاندىن كېتىشكە ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن، بابىرغا ئۆزىنى بىچارە كۆرسىتىپ يېلىنغىنى ئۈچۈن ئۆزىدىن رەنجىدى. ئۇ بەگ دوستلىرى ئالدىدا ئىچكەن قەسىمدە تۇرۇپ ئۇنى بېجىرگەنلىكىنى ھەممىگە نامايىش قىلغۇسى، ھىندىتا قىلىۋاتقانلارنى ئېچىتىپ كەتكۈسى كەلدى-دە، ئەگەردە ياشىغان ئۆيىنىڭ تېمىغا بىر بېيىت يېزىپ قالدۇردى:

ئەگەر بەخەيرى سەلامەت گۇزەر زى سىند كۇنەم،

سياروي شەۋەم، گەرھەۋايى ھىند كۆنەم①!

خوجاكالانبەگنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كىرگەن ھىندۇبەگ بىر كۈنى بۇ شېئىرنى يېزىپ كېلىپ بابىرغا كۆرسەتتى ۋە بېيىتنى ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ ھەممە يەردە شاۋ ـ شۇۋ قىلىپ سۆزلىشىپ يۈرگىنىنى ئېيتتى.

بابىر خوجاكالاننىڭ «ھېچكىمنى ماڭا ئەگەشمەيدىغان قىلىپ كېتىمەن!» دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىدى ـ دە:

— بۇ نېمە كۆڭۈلسىزلىك؟ — دەپ ھەيران بولدى، — خوجاكالان باشقا بەگلەرنىڭمۇ ھىندتىن كېتىشنى خالامدىغاندۇ؟!

بىلمىدىكى، بۇ يەردە قالغان بەگلەرنىڭ پىدائىيلىقى خوجاكالانبەگكە ئەلەم قىلغانمىكىن؟

— ھە، ئۆزى شۇنداق پىدائىي بولالمىغىنىنىڭ خاپىلىقى بۇ! — دېدى بابىر ۋە چاۋاك چېلىپ كاتىپنى چاقىردى.

كاتىپ كەلگۈچە ئورنىدىن تۇرۇپ، خاسخانىنىڭ ئۇ بۇلۇڭىدىن بۇ بۇلۇڭىغا تېرىككەن قىياپەتتە مېڭىشقا باشلىدى. بىر كۆڭلى خوجاكالاننىڭ كەينىدىن چاپارمەن ئەۋەتىپ ئۇنى غەزنە ھاكىملىقىدىن بىكار قىلىشقا مايىل ئىدى. لېكىن، شۇنچە ئۇللۇق قەدىردانىدىن ئايرىلىش، كېيىن غەزنىدىكى ۋەيران بولۇپ ياتقان توسمىنى ياساش ئۈچۈن يەنە باشقا ئادەم ئىزدەش تەشۋىشى ئۇنى بۇ نىيەتتىن قايتۇردى.

نېمە قىلىش كېرەك؟

خوجاكالاننىڭ شېئىرى ھىندىستاندىن كەتكۈسى كېلىپ يۈرگەن بەگ ۋە نەۋكەرلەرنى تېخىمۇ قوزغىتىپ قويۇشى ئېنىق. ئەگەر بېيىت ئۈچۈن خوجاكالان جازالانسا، شېئىرنىڭ تەسىرى يەنىمۇ ئېشىشى ئېنىق.

— بۇ بېيىت تامغا يېزىلغىنىچە تۇرۇپتىمۇ؟ — سورىدى بابىر ھىندۇبەگتىن.

— ئۆچۈرتىۋەتتىم.

— بىكار قىلىپسىز، بەگ، سىز ئۆچۈرگەندىن كېيىن بۇ بېيىت

---

① ياخشىلىق ۋە سالامەتلىك بىلەن سىند دەرياسىدىن ئۆتتۇۋالغاندىن كېيىن، ئەگەر يەنە ھىندنى ھەۋەس قىلسام يۈزۈم قارا بولسۇن.

ئادەملەرنىڭ خاتىرىسىگە يەنىمۇ مەھكەمرەك ئورنىشىدۇ. شېئىرنىڭ تەسىرىنى پەقەت شېئىر بىلەن يوقىتىش مۇمكىن.

قولىدا قەغەز ـ قەلىمى بىلەن ئىنچىكە بويلۇق، ئوتتۇرا ياشلىق كاتىپ تەزىم قىلدى.

— يېزىڭ! — بۇيرۇدى بابىر ئۇنىڭغا.

كاتىپ گىلەم ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، جوزىدانىنى تىزىغا قويدى، قەغەزنى ئالىقىنى بىلەن تەكشىلەپ يېزىشقا تەييارلاندى.

بابىر بادىھە① ئاھاڭىدا سۆزلىدى:

يۈزنى ئۇكىز دې بابىركى، كەرىمۇ غاففار،

بېردى سېنىگە سىندۇ ھىندۇكىشۋەرى بىسيار.

«كىشۋەر» سۆزى ۋەزىنگە چۈشمەي تومتاقلىق قىلغىنىنى سەزدىدە، ئىككىنچى قۇرنى باشقىچە تەكرارلىدى:

بېردى سېنىگە سىندۇ ھىندۇ مۇلكى بىسيار.

ئىسسىقلىغىگە گەر سېندە يوقدۇر تاقەت،

ساۋۇق يۈزىن كۆرەي دېسەڭ غەزنى بار.

مۇشائىرەنىڭ نازۇك قائىدىلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ بىردەمدىلا يارىتىلغان بۇ بەدىھە ھىندۇبەگنىڭ زوقىنى كەلتۈردى. ئۇ تامغا سوغۇق گەپ يېزىپ كەتكەن خوجاكالانبەگنىڭ ئەپتى ـ بەشىرىسىمۇ بابىرغا قانچىلىك سوغۇق كۆرۈنگىنىنى ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلىپ ئىختىيارسىز كۈلۈۋەتتى. بابىر ئاتقان ئوقنىڭ نىشانغا تەگكىنىنى شۇ زوقلۇق كۈلكىدىن سەزدى ـ دە، بىرىنىڭ نەپەس ئېلىپ، كاتىپقا بۇيرۇدى:

— بەدىھەنى ئۈچ نۇسخا كۆچۈرۈڭ، بىر نۇسخىسىنى خوجاكالانبەگنىڭ كەينىدىن ئەۋەتىڭ. ھىندۇبەگ، بىر نۇسخىسىنى سىز ئېلىڭ، كالانبەگنىڭ بېيتىنى ئوقۇغان بەگ ۋە نەۋكەرلەرگە بېرىڭ. مۇشائىرەدە كىم غالىب بولغانلىقىنى كۆرسۇن.

بۇ بەدىھەنى ئوقۇغان كۆپچىلىك بەگ ۋە مۇلازىملار خوجاكالانبەگنى

---

① بادىھە — بىر، ۋەقە مۇناسىۋىتى بىلەن توساتتىن ئېيتىلىدىغان شېئىر.

زاڭلىق قىلىشىپ: «سوغۇق يۈزىن كۆرەي دېسەڭ غەزنى بار!» دەيدىغان بولۇشتى. ئىسسىقتىن تاقەتسىزلىنىپ نالە قىلىدىغانلارغىمۇ «سوغۇق يۈزىن كۆرەي دېسەڭ غەزنى بار!» دەپ زاڭلىق قىلىش ئادەت بولدى.

3

پەنىپەتتە ئېغىر يارىدار بولغان تاھىر ئۈچ ئايغىچە ئورنىدىن تۇرالماي ياتتى. سارايدىن ئەۋەتىلگەن تېۋىپ ئۇنىڭ بەدىنىدىكى يارىلارنى توغرا داۋالدى، لېكىن قوۋۇرغا ۋە قول سۆڭەكلىرىنىڭ پارچە - پارچە بولۇپ سۇنغان جايلىرىنى ئورنىغا كەلتۈرەلمىدى. سۇنغان سۆڭەكلەرنىڭ ئاغرىقى كېچە - كۈندۈز ئارام بەرمەيتتى. تاھىر ئەگەردە ئاشۇ كۈنى قەدىردانى مەمەت بىلەن كىچىك بىر ھويلىدا تۇراتتى، «ئەمدى بۇ يەردىن ئۆلۈكۈم چىقىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلايتتى. شۇنىڭ ئۈستىگە مەۋلانا پەزلىددىن كابۇلدىن تاھىرنىڭ مۇھەندىس ئوغلى سەپەربەگنى باشلاپ كېلىپ قالدى. ئۇلار قۇرۇلۇشتا بىللە ئىشلەيدىغان ھىند تاشتاراشلىرىدىن سوراپ - سۈرۈشتۈرۈپ، ئەگرەلىك بىر جەرراھنى① كەلتۈردى. جەرراھ كەمبەغەلپەرۋەر ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان مەۋلانا پەزلىددىن جىيەنىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇرۇپ:

— ساھىب بەيجۇ، — دېدى، — تاھىرمۇ ئەسلىدە مېھنەتكەش بىر دېھقان ئىدى... مەن بۇنىڭ نەۋكەر بولۇشىغا قارشى ئىدىم...

— ئۇشتا سىز ھەق سۆزنى ئېيتقان ئىكەنسىز، — دېدى تاھىر، — مەن رەھىمسىزلەر ئارىسىدا يۈرۈپ رەھىمسىز بولۇپ كەتكەن ئىكەنمەن... بولمىسا يىگىرمە يىللىق قەدىردانىم مەمەتكە شۇنچىلىك رەھىمسىزلىك قىلاتتىممۇ؟ مانا، ھەممىسىنىڭ قىساسى قايتتى. ھېلىمۇ مەمەت ئادەمگەرچىلىك قىلدى، بولمىسا ئاتلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا قېلىپ مىجىقلىنىپ كېتەتتىم!

---

① جەرراھ — تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرى.

مەۋلانا پەزلىددىن مەمەتنىڭ بۇ ياخشىلىقنى كەلگەن كۆڭلىرى ئاكلىغان ۋە ئۇنى باغ قورۇلۇشىغا ئىشقا ئالغاندى. مەۋلانا بۇنى تېۋىپكە پارسچە ئارىلاش ئوردۇ تىلىدا ھېكايە قىلىپ بەردى ـ دە:

— جىيەنىممۇ ئەمدى بەگلىك ۋە نەۋكەرلىكنى تاشلىماقچى، — دېدى، — سىز ۋە بىزدەك تىنچ ئەمگەك بىلەن كۈن كۆرمەكچى. بۇنىڭغا ياردەم قىلايلى!

— بىلىمەن، سىز بىزنىڭ يۇرتىمىزغا ئاۋات قىلىش ئۈچۈن كەلگەندىڭىز، ساھىب، — دېدى بەيجۇ، — سىز ئىلتىماس قىلغىنىڭىز ئۈچۈن جىيەنىڭىزگە قولۇمدىن كەلگىنىچە ياردەم قىلىمەن!

تېۋىپ ئىپتىقىنىنى قىلىپ تاھىرنى بىر ئاي ئەستايىدىل داۋالىدى. بەيجۇنىڭ سەزگۈر قوللىرى قايسى سۆڭەك قەيەردىن قانداق سۇنغىنىنى خاتاسىز ئېنىقلاپ، ھەممىسىنى ماھىرلىق بىلەن جاي ـ جايىغا قويۇپ چىقتى. بىر ئاي داۋامىدا تاھىر ئۇنىڭ ئالىقىنى ئاقۇچ ـ كۆكۈمتۇل، ئۇستى قارا كەلگەن يۇمشاق قوللىرىغا خۇددى ئۆز قوللىرىغا ئۆگەنگەندەك ئۆگىنىپ كەتتى. كېيىن ئۇكشىلىپ ئورنىدىن تۇرغان كۈنى بەيجۇنىڭ شۇ پەنجىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىپ كۆزىگە سۈردى:

— ئېيتىڭ، ساھىب، مەن بۇ ياخشىلىقىڭىزنى قانداق قايتۇراي؟

— جەرراھنىڭ قولىنى شۇنچىلىك ئىززەتلەپ كۆزگە سۈرگىنىڭىز ياخشىلىقىمنىڭ قايتقىنى ئەمەسمۇ؟

— ياق، مەن سىزدىن ئۆمۈرۋايەت قەرزدارمەن!

— كىم بىلسۇن، بەلكىم مەن ئۆزۈم ھازىر بىر قەرزىمنى ئۆزگەندۇرمەن؟

مەۋلانا پەزلىددىنمۇ شۇ يەردە تۇرغانىدى. ئۇ تېۋىپنىڭ نېمىندۇر «ئېيتايمۇ، ئېيتمايمۇ» دەپ ئىككىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆردى ـ دە:

— ساھىب بەيجۇ، سىز نېمە ئۈچۈن ئۆزىڭىزنى قەرزدار سەزدىڭىز؟ — دېدى.

— بۇنىڭ تارىخى ئۇزۇن... پەقەت ئىلتىماس قىلىمەن، باشقا ھېچكىمگە ئېيتمىساڭلار.

— ئىلتىماسىڭىزنى بەجانىدىل قوبۇل قىلدۇق!

— مېنىڭ بىر پىلچى ئاكام بار. ئىبراھىم لادى زامانىدا ئاكام ئەگرەدىن ئىش تاپالماي پەنجابقا كەتكەنىدى. ئاشۇ يەردە قوشۇنلىرىڭىز قانچىلىغان ئادەملىرىمىزنى قىرغىنىنى ئاڭلاپتۇ. «بۇلارنى ۋەتىنىمگە كىرگۈزمەيمەن» دەپتۇ ــ دە، قوشۇنلىرىڭىزنى ئازغاشتۇرۇپ، چاتقاللىق، پاتقاقلىققا باشلاپتۇ.

— ھە، بولدى، بولدى! — دېدى تاھىر يولباشلىغۇچى پىلچى لەئل كۆمەرنى ئەسلەپ، — بىزنىڭ ئىككى نەۋكىرىمىزنى پىلغا ئۇردۇرۇپ، مېيىپ قىلىپ كەتكەنىدى... ئەمما، مەن شۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈرەكلىكلىكگە قايىل بولغانىدىم... بىر ئۆزى بىر قوشۇندىن قورقماي ئېلىشقانىدى ــ ھە!... بىز ئۇنى چاتقاللىق، پاتقاقلىقتىن چىقالمايدۇ، دەپ ئويلىغانىدۇق. چىقىپتۇمۇ ــ ھە؟ ھازىر ھاياتمۇ؟

— ھايات، لېكىن ئەمدى ئەگرەگە كېلىشتىن قورقىدۇ. ئاكام ئاشۇ نەۋكەرلىرىڭنى مېيىپ قىلغىنى... ياخشى بولمىغان... ئېھتىمال، مەن ساھىبىنىڭ تاھىرنى داۋالىغىنىم ئاشۇ گۇناھىمىزنى يۇيۇپ كەتكەندۇ؟

— سىز ئاكىڭىز قىلغان ئىشنى گۇناھ دەپ ئاتىماڭ، ساھىب بەيجۇ! — ئېتىراز قىلدى مەۋلانا پەزلىددىن، — ۋەتىنىنى بۇنداق باتۇرلارچە ھىمايە قىلىش گۇناھ ئەمەس: بەلكى شەرەپتۇر!

— ياخشى سۆزلىرىڭىز ئۈچۈن رەھمەت، ساھىب! ئەمما، ئاشۇ ئىشى ئۈچۈن ئاكام ھازىرغىچە ئىشىىز. ئۆز ۋەتىنىدە تىقلىپ قېچىپ يۈرۈپتۇ. بالا ــ چاقىسى ئاچ ــ يالىڭاچ.

— ئاكىڭىز قۇرۇلۇشتا ئىشلىگەنمۇ؟

— ھە، پىل بىلەن دائىم قۇرۇلۇشتا ئىشلەيتتى.

— بولمىسا، ماڭا يولۇقسۇن، ئىش تېپىپ بېرەي. بىز ھەتتا ھەربىي پىللارنى ئەمگەككە ئۆگىتىۋاتىمىزغۇ!

— ئاكام بۇنىڭ ھەممىسىنى ئاڭلىغان. ئىبراھىم لادى بېسىپ ياتقان ئالتۇنلارنى سىلەرنىڭ قۇرۇلۇشقا سەرپ قىلىۋاتقىنىڭلاردىن مەمنۇن. ئەمما، قولغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقىدۇ.

— بەلكىم ئاكىڭىزنىڭ ئەگرەگە كەلمىگىنى توغرىدۇر. بۇ يەردە بەگ ۋە مۇلازىملار كۆپ، تونۇپ قېلىپ بىر بالاغا قېلىشى مۇمكىن. ئاكىڭىز مەنسەپدارلار كەم بارىدىغان چەت جايدىكى قۇرۇلۇشقا كەلسۇن. مەن جۈمە كۈنى دېھەلپۇرغا بارىمەن، خالىسا ئاشۇ جايغا بارسۇن.

— ساھىب، سىزنى پادىشاھىڭىز ھۆرمەت قىلىدىكەن، ئەڭ چوڭ قۇرۇلۇشلارنىڭ سەركارى ئىكەنسىز. پادىشاھتىن ئاكامنىڭ گۇناھىنى سوراپ، پاناھلىق ئېلىپ بېرەلەمسىز؟ شۇ چاغدا بىز خاتىرجەم يۈرەتتۇق.

مەۋلانا يەزلىددىن ئويلىنىپ تۇردى ـ دە:

— سىزنى بۇنىڭغا ئىشەندۈرەلمەيمەن، بەيجۇ، — دېدى، — چۈنكى پادىشاھنىڭ جېنىغا قەست قىلغان ئادەملەرنى ئايىماستىن جازالاش ھەققىدە مەخسۇس پەرمان چىقىرىلغان. بابىر مىرزا شۇ پەرمانغا ئىمزا قويغان. ئۆزى ئاق كۆڭۈل شائىر، مەرىپەتلىك ئىنسان بولسىمۇ پادىشاھلىق بىلەن ئىشغالىيەتچىلىك ئۇ كىشىنى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرگە دۇچار قىلغان. شۇ چاغدا لەئىل كۆمەر ئۇنى ئەسكەرلىرى بىلەن ئازغاشتۇرۇپ، يوق قىلىۋەتمەكچى بولغىنى ئېسىگە چۈشسە، ئاچچىقىدا قەتل قىلغۇزۇۋېتىشى مۇمكىن.

— بۇ راست، — دېدى تاھىر تاغىسىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ، — ھەتتا مەن... ئەمدى سارايغا خىزمەتكە قايتىشتىن چۆچۈيمەن. بابىر مىرزىنى چىن دىلدىن ياخشى كۆرسەممۇ، ئۇنىڭ شەپقەتسىز مۇھىتىدىن يىراقراق يۈرگۈم كېلىدۇ.

— ئۇنداق بولسا، ئەمدى مېنىڭ ئاكام نىجاتلىقنى پەقەت سىزدىن كۈتىدۇ، مەۋلانا يەزلىددىن!

— مەن ئۇنىڭغا قولۇمدىن كەلگەن ياخشىلىقنى قىلىشقا تەييارمەن. كەلگۈسى جۈمە دېھەلپۇرغا كەلسۇن. پەقەت... ئۆزىنى... سىزنىڭ نامىڭىز بىلەن ئاتسۇن... ئىلاجى بولسا قىياپىتىنى سەل ئۆزگەرتسۇن.

— ئاكامنىڭ ئۆزىمۇ چاچ ـ ساقال ئۆستۈرۈپ، تونۇش قىيىن بولغان قىياپەتكە كىرگەن.

— ناھايىتى ئوبدان. پىلى بىلەن قۇرۇلۇشتا ئىشلەپ ئۆزىنى ئوڭ-

شۇالسۇن، ئاندىن يەنە مەسلىھەتلىشىپ كۆرەرمىز!
تېۋىپ بەيجۇ ئاكىسى لەئىل كۆمەرنى كەلگۈسى ھەپتىدە دېھەلپۇرگە، مەۋلانا پەزلىددىن ئالدىغا ئەۋەتىدىغان بولۇپ كەتتى.

4

ئەگرەدە داۋاملىق شاماللىق يامغۇر پەسلى باشلانغان تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە تاھىر سارايغا — بابىرنىڭ ھۇزۇرىغا كەلدى.
دىۋانى خاسنىڭ مەرمەر ئايۋىنىدائولتۇرغان بابىر ئۇنى تەستە تونۇدى: تاھىرنىڭ چاچ - ساقلى ئاقىرىپ كەتكەن، يۈزىدىكى تاتۇقتىن تاشقىرى، ئېگىكى ئارىلاش بويىنىغا گويا چوڭ بىر ياماق چۈشكەن.
— ياخشى، ساقىيىپ قاپسىز، — دەپ بابىر ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدىغان گەپ ئىزدىدى.
— ھە، موللا تاغام جېنىمغا ئارا كىردى...
— ئەمدى قانداق، ئاۋۋالقى خىزمەتكە قايتماقچىمۇسىز؟
تاھىرنىڭ ئوڭ قولى ئاجىز، بوينىمۇ توغرا قارىيالمايدىغان بولۇپ قالغان، ئەتراپىغا قارىماقچى بولسا، پۈتۈن گەۋدىسىنى بۇراپ قارايتتى.
— مەن ئەمدى قورچىلىققا يارىمايمەن.
— بولمىسا، ئىچكى بەگلەر قاتارىدا يۈرىۋېرىڭ.
— لېكىن، مەن بەگلىكنى ئەپلىيەلمىدىم... پەنىپەتتە ئۆزۈمدىن ئۆتتى.
— نېمە ئۈچۈن؟
تاھىر جەڭ بولىدىغان كۈنى ئەزان ۋاقتىدا ناشتىغا ئىچكىنىنى، ئاتتىن قانداق يىقىلغىنىنى ۋە قەدىردان نەۋكىرىنى قانداق شەپقەتسىزلەرچە ئۇرغىنىنى بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بەردى.
— بەگ بولدۇم دەپ مەغرۇرلىنىپ زالىم بولۇپ كەتكەن ئىكەنمەن. ئۆلۈم تۆشكىدە يېتىپ ئۆزۈمنى تونۇدۇم. ماڭا بەگلىك... توغرا كەلمەيدىكەن، ھەزرىتىم. ئۆزۈممۇ ئەمدى مېيىپ ئادەممەن. رۇخسەت بېرىڭ، موللا

تاغام لايىھىسىنى سىزغان باغدا سۇچىمۇ، گۈلچىمۇ بولۇپ قالاي... بىر چاغلاردا قۇۋادا كىچىككىنە باغچىمىزدىكى دەل ـ دەرەخلەرنى سۇغىرىشنى ياخشى كۆرەتتىم...

بابىر ئايۋاننىڭ پارقىراپ تۇرغان مەرمەر تۈۋرۈكلىرى كەينىدىن ئۆزۈپ كېتىۋاتقان يامغۇر بۇلۇتلىرىغا تىكىلىپ ئېغىر ئۇھ تارتتى. ئۇ تاھىرغا ياخشىلىق قىلماقچى بولۇپ بەگلىك ئۇنۋانىنى بەرگىنى ئاقىۋەتتە يامانلىق بولۇپ چىققاندى.

— سىزغۇ بەگلەرنىڭ كاساپەت مۇھىتىدىن سۇچى بولۇپ قۇتۇلماقچىسىز، لېكىن مەن قانداق قۇتۇلارمەن؟

بۇ سوئال تاھىرنى ئالدىرىتىپ قويدى:

— سىز... پادىشاھسىز، ھەزرىتىم. بەگلەر سىزنىڭ ئىتائىتىڭىزدە.

— ئىتائىتىمدە بولۇپ ئىتائەت قىلدۇرىدۇ... بۇلارنىڭ شۇنداق قاينامىلىرى باركى، سەل خەۋەرسىز قالسىڭىز غەرق قىلىۋېتىدۇ... مەن ئىسپەرەدە سىزگە ئېيتقان گەپلەر ئېسىڭىزدىمۇ؟

— مەن ئۇ سۆزلىرىڭىزنى ھېچقاچان ئۇنتۇماسمەن...

— شۇ چاغدا سىز ئۆمۈرۋايەت ھۇزۇرىڭىزدىن كەتمەيمەن، دېگەنىدىڭىزغۇ!

— ھەزرىتىم، مەن ئۇ چاغدا ساغلام يىگىت ئىدىم...

— سارايدا مېنىڭ خىلۋەتخانامغا قارايدىغان مۇۋاپىق ئادەم يوق. شۇ ئىشنى سىز ئالسىڭىز.

خىلۋەتخانا — بابىرنىڭ يالغۇز ئولتۇرۇپ ئىجاد قىلىدىغان جايى ئىكەنلىكىنى تاھىر بىلەتتى، بابىر ھاياتىنىڭ ئەڭ لەززەتلىك بار تەرىپى ئۇنىڭ ئىجادىدا ئىكەنلىكىنى سېزەتتى. لېكىن، سارايىنىڭ مۇرەككەپ، بوغۇق مۇھىتىدىن كۆڭلى قالغان تاھىر باغدا، تاغنىڭ يېنىدا ئىشلەشنى خالايتتى.

— ھەزرىتىم، قولىڭىزنى كەچۈرۈڭ، مەن باغدا ئىشلەيمەن، دەپ ئەھد قىلغانىدىم...

— باغدىمۇ خىلۋەتخانا بولىدۇ، — دېدى بابىر، — قۇرۇلۇپ بولسا

ئۇنىڭغىمۇ سىز قارايسىز، ماقۇلمۇ؟

ئەمدى «ياق» دېيىشنىڭ ئىلاجى قالمىدى. بابىرنىڭ سۆزىنى يېرىپ ئۆگەنمىگەن تاھىر قولىنى كۆكسىگە قويدى ــ دە، رازىلىق بەردى.

*　　*　　*

ئەگرە قەلئەسىدىكى خىلۋەتخانا دىۋانى خاس بىلەن پادىشاھ ئاشخانىسىنىڭ ئارىلىقىدا ئىدى. بىر ئايدىن بېرى داۋام قىلىۋاتقان يامغۇر پەسلى يېقىن ئارىدا تۈگەيدىغانغا ئوخشمايتتى، بەزى كۈنلىرى بەش ــ ئون قېتىمدىن قاتتىق يامغۇر قۇيۇپ ئۆتەتتى. يامغۇر ــ يېشىنلىق كۈنلەردە بابىر كۆپرەك ئەگرەدە ئىشلەيتتى. خىلۋەتخانا ئىچكىرىمۇ ئىچكىرى قۇرۇلغان ئۈچ ئۆيدىن ئىبارەت. بۇ ئۆيلەرنىڭ پارچە ــ پۇرات ئىشلىرىنى تۆت سەۋدەر قىلاتتى. «ئايتۇۋچى مۇلازىم» دەپ ئاتىلىدىغان تاھىر ئۇلارغا باشلىق. ئەڭ ئىچكىرىكى خانىدا قەغەز ۋە قەلەم، بابىر تەيىنلىگەن كىتابلار تۇراتتى. بېرىقى خانىغا داستىخان سېلىنىپ، بابىر ياقتۇرىدىغان گۈلاب، نارىنج شەربىتى، ئەنبە[1]مېۋىسى، قەيلە[2]تەنبۇل بەرگى[3]ۋە مېغىزى قىزىل پۇپەل ياڭىقى[4]قويۇلغان.

بىر كۈنى تاھىر داستىخانغا ئەڭ پاكىز غەزنى ئىچملىكىدىن بىر كوزىچە قويدۇرغانىدى، بابىر:

— ئىچىملىك مەجلىسى خىرگاھتا بولدى، بەس، — دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن تاھىر خىلۋەتخانىغا ئىچىملىكنى يولاتمايدىغان بولدى.

بابىر ئىچكىرىكى ئۆيدە كېچىچە ئىشلىسە تاھىرمۇ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي، تىنچلىقنى قوغداپ چىقاتتى. ئۇنىڭ سىرتقى خانىسىدا ئويغاق ئولتۇرۇشنى بىلىدىغان بابىر گاھى ئىچكىرىدىن چىقىپ كېلىپ، غەلىتە سوئاللار بېرەتتى:

— بەدەخشاندا ئارچىزارلاردا نەپىس بىر ئوت بولاتتى، ئېسىڭىزدىمۇ؟ دەھكەت ئەتراپىدا، ئاسمان يايلاقتىمۇ جىق ئىدى. رەڭگى ھاۋا رەڭ.

---

① ئەنبە — ئانانانسنىڭ بىر تۈرى.
② قەيلە — بانان.
③ تەنبۇل بەرگى — ئاپېلسىن بەرگىگە ئوخشاپ كېتىدۇ.
④ پۇپەل ياڭىقىنى چاينىسا كەيپ قىلىدۇ، چىشنى چېڭىتىدۇ.

مەن بىر دەپتەرگە يېزىپ قويغانىدىم... كابۇلدا قالغانمۇ؟ يوق.

— ئات يەمدۇ؟

— ھە، ياخشى يەيدۇ. بويى پاكار - پاكار، يەردىن توپ - توپ بولۇپ چىقىدۇ.

— بېتەكەمكىن؟

— ھە، ھە، بېتەكەمۇ، دەيدۇ،لېكىن ئەسلىي بۇتەكە! توپ - توپ ئۆسكىنى ئۈچۈن بۇتەكە دەيدىكەن. مەن بۇ ئىسمىنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىنى بەدەخشاندا ئاڭلىغانىدىم.

بابىر ئىزدىگەن سۆزىنى تاپقىنىدىن مەمنۇن بولۇپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ تاھىر بىلەن بىللە كۆرگەن جايلىرى، بىللە بېشىدىن كەچۈرگەن ۋەقەلىرىنىڭ مانا شۇنداق تەپسىلاتلىرىنى سوراپ، ئېنىقلاپ ئالغان كۈنلىرى تاھىرنىڭمۇ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ يۈرەتتى. ئۇ بابىرنىڭ ئۆزى كۆرگەنلىرى، كەچۈرگەنلىرى ھەققىدە چوڭ كىتاب يېزىۋاتقىنىنى ئاڭلىغانىدى. ئەمدى تاھىرمۇ شۇ كىتابنىڭ يېزىلىشىغا بىرقەدەر ئىشتىراك قىلىۋاتقىنى ئۈچۈن «ئىشقىلىپ، بۇ يەردە ئۆتكەن كۈنلىرىم زايە كەتمەيدىغانغا ئوخشايدۇ» دەپ قوياتتى. بىر كۈنى تۈن يېرىم بولغاندا بابىر خىلۋەتخانىدىن خامۇش بولۇپ چىقتى - دە، مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن بىر تۆتلۈك ئوقۇپ بەردى:

كۆپەدىن بېرىكىم يارۇ دىيارىم يوقدىر،
بىر لەھزەۋۇ بىر نەپەس قەرارىم يوقدىر.
كېلدىم بۇل سارى ئۆز ئىختىيارىم بىرلە،
لېكىن، بارۇرىمدە ئىختىيارىم يوقدىر.

بۇ قۇرلار تاھىرنىڭ سېغىنىش تۇيغۇلىرىنى شۇنداق قوزغىدىكى، ئۇزۇندىن بۇيان كۆرمىگەن رابىيىسىنى سېغىنىپ، يىغلىغۇسى كەلدى.

— باللار بىلەن قاچان دىدار كۆرۈشەرمىزكىن - ھە، ھەزرىتىم؟

— يوللار تېخى تىنچ ئەمەس. ھەرەم ئۈچۈن خەتەر كۆپ. بۇ تەرەپتە رەناسەنگا بىزدىن نارازىلارنى ئەتراپىغا توپلاپ كۈچ يىغىۋېتىپتىمىش...

«بىزدىن نارازىلار» دېگەن سۆزلەر تاھىرغا مانا شۇ قەلئە ھويلىسىدا ئۆتكەن كۈنى يۈز بەرگەن بىر پاجىئەنى ئەسلەتتى.

ھىند ئۈستىلىرى پەشكال مەزگىلىدە يەر كولاشقا بولمايدۇ، ئىشنى توختىتايلى، دېيىشتى. لېكىن، سەركار بۇنىڭغا ئۇنىمىدى: «بىز ۋايىنىنى. ئالتە ئايدا قۇرۇپ پۈتكۈزۈشكە ۋەدە بەرگەن، يامغۇر پەسلى ئىككى ئاي داۋام قىلسا، كېيىن قاچان ئۈلگۈرىمىز؟ پادىشاھ ھەزرەتلىرى بىزنى يالغاندىچى دېمەمدۇ؟ يامغۇر ھېچ گەپ ئەمەس! تېخى سالقىن بولدى! ئىشلەۋېرىڭلار!» دەپ، سەركار يەر كولىغۇچىلارنى مەجبۇر قىلىپ ئىشلىتىشكە باشلىدى.

داۋاملىق يېغىپ تۇرغان يامغۇرلار يەرنى ئۆۋىتىپ، مىچىلدىتىپ قويغانىدى. ئۆتكەن كۈنى يەر قازغۇچىلار ئۇن غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى گوداڭنىڭ تۆۋىدە ئىشلەۋاتقىنىدا ئۇنىڭ بىر چېتى گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى – دە، تۆت ئادەمنى بېسىۋالدى. ئۇلارنى لاي ئارىلاش تۇپىنىڭ تېگىدىن كولاپ ئالغۇچىلىك ئۈچى ئاللىقاچان جان ئۈزگەن، تۆتىنچىسى تىرىك بولسىمۇ بېلى سۇنۇپ، مېيىپ بولغانىدى.

خىلۋەتخانىدىن سەل نېرىدا — ساراي ئاشخانىسىدا تاماق پىشۇرۇپ يۈرگەن بەھلۇل ئىسىملىك ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئاشپەزمۇ ۋايىنىنىڭ گودىكىدا جان ئۈزگەن يەر كولىغۇچىلارنى كۆرگەنىدى. بۇ پاجىئە ئاشپەزگە پەنىپەت جېڭىدە ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قىلىچىدىن ھالاك بولغان يىگىرمە ياشلىق قەدىرلىك ئىنىسىنى ئەسلەتكەن ۋە قەلبىدىكى ئىنتىقام تۇيغۇسىنى يەنە ھەرىكەتكە كەلتۈرگەنىدى.

ئەھمەد چاشنەگىر مەلىكە بەيدەنىڭ كېنىزەكلىرىدىن بىرىنى ئوتتۇرىغا سېلىپ، زەھەرنى شۇ بەھلۇلغا يەتكۈزۈپ بەرگەنىدى. مەلىكە بەيدەنىڭ بىر كېنىزىكى كېلىپ، پىلاننى ھازىرقى يامغۇرلۇق كۈنلەردە — بابىر بىرەر ياققا كېتىپ قالماستىن ئالدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەكلىكىنى ئېيتقانىدى.

تۆت پۈكلەنگەن ئاق قەغەز ئىچىدە زىرىگە ئوخشاپ تۇرغان زەھەر ئىككى مىسقاللا بولسىمۇ، بەھلۇلغا زور بىر پولات قورالدەك ئېغىر تۇيۇلاتـ

تى. ئۇ جەڭدە ۋەتىنىنى ھىمايە قىلىپ جان بەرگەن ئىنىسىنىڭ ئۆچىنى شۇ قورال ئارقىلىق ئېلىشنى ۋە ئىشغالىيەتچىلەرنى بۇ يەردىن تېزرەك قوغلاشنى خالايتتى. ئەگەر بابىر ئۆلتۈرۈلسە، ئىشغالىيەتچىلەر ھىندىستاندا تۇرالماي كېتىپ قېلىشىغا ئەھمەد چاشنەگىر بەھلۇلنى ئىشەندۈرگەنىدى.

پادىشاھ ئاشخانىسىدا ھەربىر تاماقنى تەكشۈرۈپ تېتىپ كۆرىدىغان مەخسۇس باكاۋۇللار بولاتتى. قاتتىق ئامغۇر يېغىۋاتقان كۈنى كەچقۇرۇن شۇ باكاۋۇللار ھاراق ئىچىپ مەست بولۇپ قېلىشتى.

قازاندا كەرۈندى دەرىخىنىڭ چوچۇمەل مېۋىسى قوشۇپ تەييارلانغان مەززىلىك قەيلە[1] پىشىپ تۇرۇپتۇ. بابىرنىڭ بۇ قەيلەنى ياخشى كۆرۈشىنى بەھلۇل بىلەتتى. ئۇ ئاستا قويۇن يانچۇقىغا قول سېلىپ، تۆت پۇكلەكلىك قەغەزنى ئالدى. ئاشخانىدا ھېچكىم يوق. باكاۋۇللار نېرىقى خانىدا مەست بولۇپ ناخشا ئېيتىشىۋاتاتتى، شامال ئارىلاش يامغۇر يېغىۋاتاتتى.

بەھلۇل زەھەرنى قازانغا سالىدى — باكاۋۇللارنىڭ ھاراققا قەيلەنى گېزەك[2] قىلىش ئادىتى بار، يەپ كۆرسە، زەھەرلىنىپ، سەزدۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن زەھەرنى بابىر تاماق يەيدىغان چىنە تاۋاققا — يۇپقا ھەمەك نان ئۈستىگە سېپىشكە باشلىدى. بىردىن شامال سىرتقى ئىشىكنى قارسىلدىتىپ ياپتى. بەھلۇلغا كىمدۇر كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلدى-دە، زەھەرنىڭ قالغىنىنى قازان تېگىدە، يېنىپ تۇرغان ئوتقا ئاتتى. كېيىن چىنە تاۋاقتىكى زەھەر سېپىلگەن ھەمەك نان ئۈستىگە تېز - تېز قەيلەنى سالدى.

ئارىدىن سەل ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، مۇلازىم كىردى. توشقان گۆشىدىن قىلىنغان قورداقنى ۋە قەيلە سېلىنغان چىنە تاۋاقنى بابىر تاماق يەپ ئولتۇرغان تاماقخانىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئەھمەد چاشنەگىر بۇ زەھەرنى تەمدىن بىلگىلى بولماسلىقىنى، ئۇنىڭ تەسىرى ئاستا - ئاستا بىلىنىشىنى ئېيتقانىدى. بەھلۇل سىر ئېچىلغۇچە قورغان دەرۋازىسىدىن چىقىپ كېتىش ئۈمىدىدە ئىدى. ئەمما،

---

① قەيلە — بىر خىل يېمەكلىك.
② گېزەك — زاكۇسكا.

ئۇ ئاشخانا ئىشكىدىن چىقىۋاتقاندا شىركەيپ باكاۋۇللاردىن بىرىگە دۇچ كەلدى.

— قېنى، توشقان گۆشىدىن بىزگىمۇ قالدۇردۇڭمۇ؟

— قەيلە بار، ساھىب.

— ياق، توشقان قوردىقى كېرەك!

— قورداق ئاز ئىدى، ھەممىسىنى ھەزرەتكە بېرىۋەتتىم. قەيلە يېسىڭىزا، گېزەككە ياخشى.

— ياق! توشقان جىق ئىدىغۇ! نېمىشقا بىزگە قالدۇرمىدىڭ؟

— ھەممىسىنى قورۇمىغانىدىم...

— بولمىسا، ھازىر بىزگە توشقان گۆشىدىن قورۇپ بەر! تېز!

باكاۋۇلنىڭ يوغان گەۋدىسى ئىشىكنى توساپ تۇراتتى.

ئاشپەز كەينىگە ياندى ۋە قورقۇپ ھودۇقۇپ ياغ داغلاپ، توشقان گۆشنى قورۇشقا تەييارلاشقا باشلىدى.

يامغۇرلۇق كېچە سارايىنى قورشىۋالغان. شۇ چاغدا بىردىنلا خاس نەۋكەرلەر تېۋىپقا يۈگۈرۈپ، باكاۋۇللار بىر ـ بىرىنى چاقىرىپ، ئاشخانىنىڭ ئىچى ـ تېشى مالىمان بولۇپ كەتتى. خىلۋەتگاھدا ئولتۇرغان تاھىرمۇ تاماقخانىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. بابىر ئۈستى ـ ئۈستىگە ياندۇرۇپ، يۈزى كۆكىرىپ كەتكەن. ئۇ نەپسى بوغۇلۇپ، تاشقىرىغا ئىنتىلدى، ئەمما ئىككى قەدەم ماڭماي سەنتۈرۈلۈپ يىقىلىشقا باشلىدى. تاھىر يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلىۋالدى، تېۋىپ يۈسۈپىي بابىرنىڭ نېرىقى قولتۇقىغا كىردى. ئالاقزادە بولۇپ قالغان سەۋدەرلەرگە بۇيرۇدى:

— ئىچكىرىسىگە ئورۇن تەييارلاڭ!

— راۋانغا! — دېدى بابىر گېلى قۇرۇپ.

ئۇنىڭ ئىچى قاراڭغۇلىشىپ، بېشى پىر ـ پىر ئايلىناتتى. نوقۇل ھاۋا يېتىشمىگەندەك بولاتتى.

بابىرنى راۋانغا يۆلەپ چىقىرىپ ياتقۇزدى. تېۋىپ يۈرەككە قۇۋۋەت بېرىدىغان دورىدىن يۇراتتى.

— سىزگە نېمە بولدى، ھەزرىتىم؟ مەينى كۆپ ئىچتىڭىزمۇ؟ يا

مەجبۇن ئاربلاشتىمۇ؟

— تاماقتا بىر سىر بار! — دېدى بابىر ۋە يەنە كۆڭلى ئاينىپ، فارفۇر داس ئۇستىگە ئېڭىشتى، — ئاشپەز تەپتىش قىلىنسۇن!

شۇ چاغدا قەيلەدىن بېگەن يەنە ئىككى مۇلازىم بابىرغا ئوخشاش قۇسۇۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى. باكاۋۇللار قەيلە پۇشۇرغان بەھلۇلنى تۇتۇپ، سارايىنىڭ ئەڭ قاتتىق قول سوراقچىسىغا تاپشۇردى. سوراقچى ئۇنى تۈرلۈك قىيناشلار ئارقىلىق سوراق قىلىشقا كىرىشتى.

بابىر كېچىچە ئۆلۈم بىلەن ئېلىشىپ چىقتى. ھەربىر ياندۇرغاندا يۈرەك - باغرى ئۈزۈلۈپ، پارچىلىنىپ چىقىۋاتقاندەك ئاغرىيتتى، گاھى نەپىسى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى. تېۋىپ ئۇنىڭ ئۈستىدىن نېرى كەتمەي:

— شىپا تاپىسىز، چىداملىق بولۇڭ! — دەپ تەسەللى بېرەتتى.

تاھىرمۇ تېۋىپكە قارىشىپ، كېچىچە كىرپىك يۇمماي چىقتى. ئۇ بابىرنىڭ بېشىنى تۇتاتتى، تەر باسقان يۈزىنى، بويىنىنى يەلپۈيتتى. بابىرنىڭ زەھەر ئازابىدىن تولغىنىۋاتقىنىنى كۆرگەنسېرى، ئۆزىمۇ زەھەر ئىچكەندەك قىينىلاتتى. تاڭ مەزگىلىدە بابىر جۆيلۈگەندەك بولۇپ، ھۇمايۇن بىلەن ماھىم بېگىمنى يوقلاشقا باشلىدى.

شىمالىي چېگرىلار يەنە تىنچسىز بولۇپ قالغىنى ئۈچۈن بابىر ھۇمايۇننى ئۆتكەن ئايدا بەدەخشانغا قايتۇرۇۋەتكەنىدى. ماھىم بېگىم تېخىچە كابۇلدا ئىدى.

— ھۇمايۇن مىرزىغا چاپارمەن ئەۋەتەيلىمۇ؟ — دەپ سورىدى تاھىر.

بابىر كۆزىنى ئېچىپ، سەل ئۆزىگە كەلگەندەك بولدى. چاپارمەن كابۇل ۋە بەدەخشانغا يېتىپ بارغۇچە ئاز دېگەندە بىر ئاي ۋاقىت ئۆتەتتى. بۇ ئارىدا بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالسا يا ھۇمايۇن، يا ماھىم بېگىم يېتىپ كېلەلمەسلىكى ئېنىق. بابىر غەمكىن بېشىنى چايقاپ:

— پايدىسى يوق، — دېدى.

ئۇنىڭ ئەھۋالى بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاھىر:

— ھەزرىتىم، غەيرەت قىلىڭ! — دەپ ئىلتىجا قىلدى، — بىز

سىز بىلەن نەچچە ئۆلۈملەردىن قالغانمىز! دەردكە بوي بەرمەڭ، يېڭىسىز!
— لېكىن.... بۇنداق پالاكەت.... بىرىنچى قېتىم ئۇچرىشى!...
بابىر ھالسىز قوزغىلىپ يەنە داس ئۈستىگە ئېڭىشتى، ئاغرىق زەربە-
دىن كۆزلىرىگە لىققىدە ياش كەلدى، ئاندىن بېشىنى يەنە ياستۇققا قويۇپ
كۆزىنى يۇمۇپ ياتقاندا راۋانغا سوراقچى كىردى.
يۇسۇپبي ئۇنىڭغا:
— قىسقا سۆزلەڭ، پەقەت ئاخبارات! — دەپ پىچىرلىدى.
سوراقچى بەيدەنىمۇ سوراق قىلغىنىنى، قالغان ئۇچىگە مۇشۇ بەد-
بەخت مەلىكە باش بولغىنىنى، لېكىن سىرتقى دۈشمەنلەر بىلەن، جۈملە-
دىن رەنا سەنگىرىم سىنىخ بىلەن ئالاقىسى بارلىقىنى رەت قىلغانلىقىنى،
باشقا سوئاللارغا جاۋاب بېرىشتىن باش تارتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى.
— مەلئۇنلار! — دېدى بابىر ياتقان جايىدا غەزەپتىن ئاۋازى
تىترەپ، — مەن ئۇلارغا شۇنچىلىك ئىشىنىپ... قولىدىن تاماق يېسەم،
ئىززەت - ئىكرام قىلسام!...
— ھەزرىتىم، بۇ ئىپلاسلارنى مىڭ بىر قىيناققا سېلىپ ئۆلتۈرۈش
كېرەك!
— ئۇچىنى قائىدىگە بىنائەن قەتل قىلدۇرۇڭ! بەيدە... كېيىن!
— باش ئۈستىگە! — دەپ سوراقچى چىقىپ كەتتى.
قائىدىگە بىنائەن، پادىشاھنىڭ جېنىغا قەست قىلغانلار ئەڭ ئېغىر
قىيناقلارغا سېلىنىپ ئۆلتۈرۈلەتتى، ئاشپەز بەھلۇلنىڭ تېرىسى تىرىك پېتى
شىلىۋېلىندى. جاللاتلار ئەھمەد چاشنەگىرنىڭ ئاۋۋال قول - پۇتلىرىنى
كېسىپ، كېيىن كاللىسىنى تېنىدىن ئۈزۈپ، ۋۇجۇدىنى پارچە - پارچە
قىلىپ تاشلىدى. ئىككى ئوتتۇرىدا ۋاستىچى بولۇپ تۇرغان ۋە ئۈستىلىق
بىلەن سارايغا زەھەر ئېلىپ كىرىپ ئاشپەزگە بەرگەن كېنىزەك پىلىنىڭ
ئايىغى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈلدى.
مەلىكە بەيدە ئەڭ قاتتىق قاماقتا ساقلىناتتى، ئەمدى ئادەملەر ئۇنىڭ
قانداق قەتل قىلىنىشىنى كۈتەتتى.
تېۋىپ يۇسۇپبي بابىرنىڭ ھاياتى ئۈچۈن ئىككى كېچە - كۈندۈز

تىنماي كۆرەشتى. تاھىرمۇ ئىككى ـ كىچە كۈندۈز بىمارنىڭ يېنىدىن مىدىرلىماي خىزمىتىنى قىلدى. ئاخىرى، ئۈچىنچى كۈنى تېۋىپ:

— خۇداغا مىڭ شۈكۈر، ھەزرىتىم، بىر ئۆلۈمدىن قالدىڭىز! — دېدى، — ئاندىن قايتىدىن تۇغۇلغاندەك بولدىڭىز. ئەمدى ئازغىنا ئىسسىق سۈت ئىچىڭ، ئاندىن ئۇخلاڭ!

بابىر بىر پىيالە ئىسسىق سۈت ئىچكەندىن كېيىن، كۆزىنى يۇمۇپ، ياستۇققا بېشىنى قويدى. لېكىن، بېشىدىن ئۆتكەن ئۆلۈم دەھشىتى ھامان خىيالىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇنىڭ جېنى شۇنچە ۋاقىت قىل ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇرغىنىنى ئويلىسا، ئىختىيارسىز قورقۇنچ باساتتى. ئاشۇ قىل ئۈزۈلسە، ئۆلۈم دەپ ئاتىلىدىغان زۇلمەت قەھرىگە غۇلاپ چۈشۈشىنى ئىككى كۈن داۋامىدا داۋاملىق ھېس قىلىش ئۇنىڭدا ياشاش ئۈمىدىنى چەكسىز كۈچەيتىۋەتكەنىدى. ھاياتنىڭ بىر نەپەس ـ بىر ئۈچقۇنى دۇنيانىڭ بارلىق بايلىقلىرى ۋە تاج ـ تەختلىرىدىنمۇ ئەزىز ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئەمدى ئەستايىدىل سېزىلدى. ئۇنىڭ ئازابتىن تالغان ۋۇجۇدى ھامان ھالسىز بولسىمۇ، روھىدا نېمىدۇر ئۆزگەرگەندەك ۋە دۇنيا كۆزىگە باشقىچىرەك كۆرۈنگەندەك بولاتتى. ھەربىر كىشىنىڭ پەقەت بىرلا ئۆمرى بار ئىكەن ۋە ئۆمۈرنىڭ ھەر نەپىسى شۇنچىلىك تاتلىق ئىكەن، بابىرنىڭ بېشىغا يەتمەي ئۆلۈپ كەتكەنلەرگە سەل قاراشقا بولامدۇ؟ ئىبراھىم لادى ئۇنىڭدىن تۆت ياش كىچىك ئىدى. مەلىكە بەيدە بۇنى ئۇنتۇشى ۋە بابىرنىڭ ياخشى مۇئامىلە قىلغىنى ئۈچۈنلا ئۇنى كەچۈرۈپ، پەرزەنتىنىڭ ئورنىدا ئىززەتلىشى مۇمكىنمىدى؟ جەڭدە ئېرىشكەن غەلبىلىرى ئۇنىڭغا ئەڭ مۈشكۈل ئىشلارنىمۇ ئاسان كۆرسىتىپ قويغىنى ئۈچۈن بولسا كېرەك، بابىر ئىبراھىم لادىنىڭ ئانىسىغا شۇنچىلىك ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭ ئەمرىدە بولغان ئاشپەزلەرنى ئىشقا ئالغان ئىكەن ـ دە! بۇ ئاشپەزلەر تەييارلىغان ھىندچە تاماقلارنى يېيىش بىلەن ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ كۆڭلىنى ئالماقچى بولغىنىمۇ ئۇنىڭ ئۆز كۈچىگە ئارتۇق دەرىجىدە ئىشەنگەنلىكىدىن كېلىپ چىقمىغانمىكىن؟ ھالبۇكى، تۇنۇگۈنكى دۈشمەنلەرنى بۈگۈن دەرھال دوستقا ئايلاندۇرۇش ئاسانمۇ؟ خۇسۇسەن، بەيدەدەك پەرزەنت دېغىدا كۆيۈپ

يۈرگەنلەر ياكى ئاشپەز بەھلۇلدەك ئىنسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى بولغان-
لار بىلەن مۇئامىلىدە ئېھتىياتلىقراق بولۇشى كېرەك ئەمەسمىدى؟ كابۇلدا
ماھىم بېگىم ئېيتقان ئىزتىراپلىق گەپلەر ئۇنىڭ يادىغا چۈشتى. ئىشغالىيەت-
چىنى ئاسانلىقچە كەچۈرمەسلىكى، ئۇنىڭ قىلىچىدىن پەيدا بولغان يارىلار
ئەسىرلەر داۋامىدا ساقايماسلىقى راست بولسا... بابىرنىڭ بۇ مەملىكەت
خەلقىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشى ئۈچۈن قانچە كۆپ يىللار كېرەك بولىدۇ؟
بۇنىڭغا ئۇنىڭ ئۆمرى يېتەمدىكىن؟ ئومۇمەن، بۇ ئۆزى ئېرىشىش مۇمكىن
بولغان مەقسەتمۇ ياكى خىيالمۇ؟...

بۇ ئويلاردىن بابىرنىڭ بېشى يەنە تۇيۇق كوچىغا كىرىپ قالغاندەك
بولدى، كېلەچەك كۆزىگە قاراڭغۇ كۆرۈنۈپ كەتتى. پەقەت بەدىنىگە
ئاستا- ئاستا قايتىپ كېلىۋاتقان ھاياتىي كۈچلەر زۇلمەتنى يېرىپ ئۆتۈپ
كېلىۋاتقان نۇرلاردەك ئىللىق تۇيۇلاتتى. مۇشۇ كېچە بابىر ياخشى ئۇخلى-
دى. ئەتىسى تېۋىپ ئۇنىڭ تومۇرىدىن كۆپرەك قان ئالماقچى بولدى.

— زەھەرلەنگەن ھارام قاننى چىقىرىۋېتىمىز، ھەزرىتىم. يەنە بىرەر
ھەپتە قىمىرلىماي يېتىشىڭىز كېرەك.

بابىر بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. بۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ دەرمانى كېتىپ قالغا-
نىدى. ئەگەر تېۋىپ كۆپ قان ئالسا، ئۇزۇن يېتىشى ئېنىق. ھالبۇكى،
«پادىشاھ ئۆلەي دەپ قالغانمىش!» ، «ئۇمىد يوق ئىمىش!» دېگەن
پىتنە- پاساتلار تارقالغان، قولاي پۇرسەت كۈتۈۋاتقان دۈشمەنلەر جانلىنىپ
قالغانىدى. بەگلەرمۇ بابىرنىڭ تېزرەك كۆپچىلىككە كۆرۈنۈشىنى خالايتتى.

ئارىدىن يەنە ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بابىر تەنتەنىلىك
مۇراسىملاردا كىيىدىغان كىيىملەردە دىۋانىئامغا چىقتى. ئېگىز تەختنىڭ
ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ تۇرغان يۈزدىن ئارتۇق ئەمىرلەر، سەركەردىلەر،
ۋىلايەت ھاكىملىرى تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ بوي ئېگىشتى. بابىر تەختكە
ئالدىرىماي چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئىككى نەۋكەر مەلىكە بەيدەنى
پەگادىكى ئىشكتىن ئېلىپ كىردى.

موماي تېخىچە باشتىن ئاياغ ئاق كىيىپ، ئوغلى ئىبراھىمغا ھازا
تۇتۇپ يۈرەتتى. پەقەت قەددى ئاۋۋالقىدىن بىرئاز مۈكچەيگەن، لېكىن

كۆزلىرى بابىرنىڭ يۈزىگە چۈشكەندە ئۇنىڭ ئېغىر كېسەلگە ئوخشاپ سارغىيىپ قالغانلىقىدىن قانائەت هاسىل قىلغاندەك مەمنۇن پارقىرىدى.

ئىشىك ئاغا مۇهەممەد دولداي مەلىكىنى سوراقىقا تۇتۇپ، سۇيىقەستكە يەنە كىملەرنىڭ ئىشتىراك قىلغانلىقىنى سوراشتۇرۇشقا باشلىدى.

— سۇيىقەست ئەمەس، بۇ ئىنتىقام! — دېدى مەلىكە، — پادىشاھىڭىز تۆككەن قانلارنىڭ قىساسى بۇ! ماڭا ياردەم بەرگەن ئاشپەزمۇ، ئەھمەد چاشنەگىرمۇ، كېنىزەكمۇ باتۇر قىساسكارلار ئىدى. ھەممىسى مەردلەرچە جان بەردى. ئەمدى نۆۋەت مېنىڭكى. مەن ئوغلۇمنىڭ دېغىدا كۆيۈپ كۈل بولغانمەن. ئەمدى قولۇڭلاردىن كەلسە كۈلۈمنى كۆككە سورۇڭلار!

مەلىكە سارايدا ھەممە چۈشىنىدىغان پارسىي تىلىدا سۆزلىمەكتە ئىدى. مەنسەپدارلار دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ يەرگە قاراشتى. مەلىكە بىر ئۆلۈمنى بويىنىغا ئېلىپ كەلگەن، ئەمدى ھەربىر سۆزىنى ئوقىا ئايلاندۇرۇپ دۈشمەنگە دادىل ئاتاتتى، بابىرنىڭ غەزەپكە تولۇپ، جاللات چاقىرىشىنى، قورالسىز ئانىغا قارشى بارلىق قوراللىرىنى ئىشقا سېلىشىنى خالايتتى. شۇ چاغدا مەنئى غەلبە مەلىكە تەرەپتە بولاتتى، ئۇنىڭ يۈرەكلىكلىكى ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، ئادەملەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە بولاتتى. بۇنى بابىرمۇ سەزدى ـ دە، ئۆزىنى بېسىپ مەلىكداد كارانىيغا قارىدى.

— بۇ قانداق يەسۇمەنلىك① — دېدى مەلىكداد كارانىي بەيدەگە، — شۇنچىلىك ئۆچ ئېلىش نىيىتىڭىز بار ئىكەن، ئەلا ھەزرەتنىڭ ئىنايەتلىرىنى نېمىشقا قوبۇل قىلدىڭىز؟ ھەزرەت سىزنى «مۆتىۋەر ئانىمىزدەك ئىززەتلەڭلار!» دېگىنىدە يىغلاپ مىننەتدارلىق بىلدۈرگىنىڭىز بىزنىڭ يادىمىزدىن چىققىنى يوق!

— مەن ئۇ چاغدا نەپرىتىمنىڭ زورىدىن يىغلىغانىدىم! ئوغلۇمنىڭ كۈشەندىسىگە ئانا بولۇشتىن قېچىلىپ كۆزۈم ياشلانغانىدى!

— يا خۇدا پاناھ بەرسۇن! سىزمۇ مۇهەممەدنىڭ ئۈممىتىغۇ، مۇسۇل-

---

① يەسۇمەن — «پەرھاد ـ شېرىن» داستانىدا پەرھادنى ھىيلە بىلەن تۇتۇپ بەرگەن ئايال، بۇ يەردە مەككار مەنىسىدە.

مانسىزغۇ! ئوغلىڭىز بۇلارغا قارشى نەچچە باراۋەر زور كۈچ بىلەن چىققاند-
لىقىنى بىلمەمسىز؟ بۇلار مەغلۇپ بولسا، ئوغلىڭىز دۈشمەنلىرىنىڭ مىڭ
چىندىن بىرىنىمۇ تىرىك قويماس ئىدى! سىز سۇلتان ئىبراھىمنىڭ
قانچىلىك شەپقەتسىز بولغىنىنى بىلەتتىڭىز. ئەگەر سىزدە ئىنساپ ۋە ئىمان
بولسا، قولىدا قىلىچى بىلەن ئوچۇق - ئاشكارا جەڭ قىلغان سەركەردىگە
يوشۇرۇن زەھەر بەرمەيتتىڭىز!

— مەن ئايال كىشىمەن، قىلىچ كۆتۈرۈپ جەڭ قىلالمايمەن! ئەنە
شۇ زەھەر مېنىڭ قىلىچىم ئىدى. ئىشغالىيەتچىلەر پەنىپەتتە مىڭلىغان
ئادەملەرنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولدى! بۇ مەملىكەتنىڭ يەنە كۆپ جايلىرىغا
ئەجەل ئۇرۇقىنى تېرىدى! مەندەك مىڭلاپ ئانىلار ھازىر ماتەم تۇتۇپ،
كۆز يېشى تۆكۈپ يۈرۈپتۇ. قانچىلىغان كېلىنچەكلەر تۇل قېلىپ ئۆزلىرىنى
ئەرلىرىنىڭ جەسەتلىرى بىلەن بىللە ئوتتا كۆيدۈرۈۋەتتى! مەن بەرگەن
زەھەر ئەنە ئاشۇ ئەجەلنىڭ ئۇرۇقىدىن تەييارلانغانىدى! ئۇنىڭغا تۇل -
بىچارىلەرنىڭ ئاچچىق كۆز ياشلىرىمۇ قوشۇلغانىدى!

مەلىكىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئىشغالىيەتچى بەگلەرگىمۇ تېگىپ كەت-
تى. سېرىق ساقال بىر بەگ ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، بابىرغا تەزىم
بىلەن مۇراجىئەت قىلدى:

— ھەزرىتىم، بۇ يالماۋۇزنىڭ تىلىنى ئاغزىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىش
كېرەك! شۇنداق مەلئۇنلۇقى ئۈستىگە يەنە مۇنچىۋالا گەپ!

— مەيلى، مېنى قىيمالاپ تاشلاڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى
بەيدە، — مەن قورقمايمەن!

بابىر بەيدەنى بەگلەر خالىغاندەك قىيناقلارغا سېلىپ ئۆلتۈرسە ئەل-
ئۇلۇس نېمە دېيىشىنى ئويلاپ، ھىراتتىكى خەدىچە بېگىم ئېسىگە چۈشتى.
مەككارلىقتا ئۇمۇ بەيدەدىن قېلىشمايتتى. نەۋرىسى مۆمىن مىرزىنىڭ ئۆلۈ-
مىگە سەۋەبچى بولغىنى كۆپچىلىككە مەلۇم ئىدى. شۇنىڭغا قارىماي،
شەيبانىخان ئۇنى مەنسۇر باخشىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ، دەھشەتلىك
قىيناشلارغا سالغىنى ناھايىتى كۆپ ئادەملەرنىڭ نەپرىتىنى كەلتۈرگەنىدى.
بابىرنىڭ ئۆزى بۇنىڭدىن بىر ھەپتىلا بۇرۇن خىلۋەتخانىدا خاتىرە يېزىپ

ئۇلتۇرغىنىدا شەيبانىخاننىڭ بۇ ئىشنى قەغەزگە يېزىپ كېتىشىنى بىلگەن، ئۇ ئېسىگە ئالدى.

«بەش كۈنلۈك ئۆتەر دۇنيادا شەيبانىخان مۇنداق ئەبلەخلەرچە ئىشلىرى بىلەن يامان نام قازاندى» دېگەن قۇرلارنى ئۆزىنىڭ ئۆمۈر كىتابىغا يازغان بابۇر ئەمدى مانا بۇ قورالسىز ئانىغا قانداق چارە كۆرۈشى كېرەك؟ قانداق قىلسا ئادەملەرنىڭ نەپرىتىگە ئەمەس، ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ؟

بەگلەر ھامان بەيدەنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى تەلەپ قىلىۋاتاتتى.

— بۇ يالماۋۇزنى پىلنىڭ پۇتى ئاستىغا تاشلاپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

— ياكى پۇت - قولىنى چېتىپ باغلاپ، ئېگىز مۇنار ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇشقا تېگىشلىك، گۆشىنى قوزغۇنلار يەپ، كۆزلىرىنى چوقۇپ كەتسۇن!

مەلىكىگە ئاستىرتىن تىكىلىپ قاراپ تۇرغان بابۇر ئاخىرقى تەكلىپلەردىن بەيدەنىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ، يۈزى كۆكۈش رەڭگە كىرگىنىنى كۆردى. شۇنىڭدا مۇھەممەد دولداينىڭ ئىشارىسى بىلەن بەگلەر جىم بولۇشتى. بابۇر مەلىكە چۈشىنىدىغان پارسىي تىلىدا:

— جاناب بەگلەر تەكلىپ قىلغان جازالار بارلىقى ئاساسلىق، — دېدى، — بىراق خىيانەتچى مەلىكىگە بۇلارنىڭ ھەممىسىدىنمۇ ئېغىرراق بىر جازا بار. بۇ خانىمنىڭ كېيىگە قارىغاندا، ھەممە يېتىم ۋە يېسىرلەر ئۈچۈن جېنى ئېچىيدىكەن، زەھەرنى ئاشۇلارنىڭ كۆز ياشلىرىدىن تەييارلىغانمىش! بىراق بۇنىڭ ئوغلى ئىبراھىم لادىنىڭ ئەل - ئۇلۇسقا قىلغان زۇلۇمى ئازمۇ؟ يېتىم ۋە يېسىر قىلغان ئادەملىرى ئازمۇ؟ ئىبراھىم سەۋەبچى بولغان ئىچكى ئۇرۇشلاردا ھەر يىلى قانچە ئادەم ھالاك بولغانىدى، جاناب كارانىي؟ سىز بىلىسىزغۇ كېرەك؟

— ھەزرىتىم، مەندە ھېساباتى بار: ئاخىرقى ئۈچ يىل داۋامىدا سۇلتان ئىبراھىم باشلىغان ئىچكى ئۇرۇشلاردا بىزدىن يۈز يىگىرمە مىڭ ئادەم ھالاك بولغانىدى.

— ئۈچ يىلدا بىر يۈز يىگىرمە مىڭ! — خىتاب قىلدى بابۇر، — ئىبراھىم لادى ئون يىلدىن ئارتۇق تەختتە ئولتۇرغان! ھىندىستاندا ئادەم كۆپ. يۈز مىڭى ئىچكى ئۇرۇشتا ھالاك بولسا، ئىبراھىم يەنە يۈز

مىڭنى پۇلغا ياللىغان. ئىبراھىمنىڭ ئانىسى بولمىش بۇ خانىم ئۆلگەن نەۋكەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ يېتىم - يېسىرلىرىگە جان كۆيدۈرسە، نېمە ئۈچۈن يۈز مىڭلاپ ئادەملەرنىڭ بىھۇدە ئۆلۈپ كېتىشىگە يول قويغان؟ نېمە ئۈچۈن ئوغلىنى ئورۇنسىز قىرغىنلاردىن قايتۇرمىغان؟!

— مەن پەقەت ئانا ئىدىم، پادىشاھ ئوغلۇمغا ئەمىر - پەرمان بېرەلمەيتتىم! — مەلىكە بەيدە ئەمدى ئۆزىنى ئاقلاشقا باشلىدى.

— ئورۇنسىز ئىچكى قىرغىنلارنى توختىتىشقا ئەمىر - پەرمان بېرىش ئۈچۈن مانا بىز بەل باغلىدۇق! — دېدى بابىر، — خۇدادىن ئۈمىدىمىز باركى، بۇ ئۇلۇغ مەملىكەت ئەمدى يېگانە مەركىزىي دۆلەت ئەتراپىغا جىپسىلاشقۇسىدۇر. بىز ھىندنى ئاۋات ۋە قۇدرەتلىك قىلىش ئارزۇسىدىمىز. بىزگە ھەمكار ۋە ھەمنەپەس بولىدىغان ھىند بەگلىرى، ئەقىل ئىگىلىرى، ھۈنەرۋەنلىرى كۆپ. بىزنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولغان بۇ مەككار خانىم ئۈچۈن ئەڭ ئېغىر جازا شۇكى، بىز مانا، تىرىك! بۇ خانىمنىڭ ئۆزى ۋە ئوغلى قىلالمىغان زور ئىشلارنى بىز قىلغۇۋاتىمىز!

مەلىكداد كارانىي بىردىن يېنىكلىنىپ:

— ھەزرىتىم، ئىلتىپات قىلدىڭىز! — دېدى.

— بۇ مەلىكە، — دەپ داۋاملاشتۇردى بابىر، — تۇل خوتۇن-بىچارىلەرگە شۇنچىلىك جان كۆيدۈرىدىغان بولسا... ئابدۇكېرىمبەگ!

بەيدەگە يېقىن بىر جايدا ئولتۇرغان شىغاۋۇل سەكرەپ ئورنىدىن تۇردى. بابىر ئۇنىڭغا بۇيرۇدى:

— بۇ مەلىكىنىڭ بارلىق مال ۋە دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلىپ، جەمنە بويىدا بىر بۇقئەئى خەير①قۇردۇرۇڭ. بارلىق خىزمەتچىلىرى شۇ بۇقئەدە خىزمەت قىلسۇن، مەلىكىنىڭ پۈتۈن بايلىقى، مال ۋە دۇنياسى يېتىم - يېسىرلەرگە سەدىقە قىلىپ ئۈلەشتۈرۈلسۇن.

— بېشىم بىلەن! — دەپ ئابدۇكېرىم بۇ پەرماننى تەزىم بىلەن قوبۇل قىلدى.

---

① بۇقئەئى خەير — خەير - سەدىقە ئۆيى.

— مەلىكىنى تا ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تىرىك ساقلاشمۇ سىزگە تاپشۇرۇلدۇ، جاناب ئابدۇكېرىمبەگ!

— تىرىك؟! — ھەيران بولۇپ سورىدى شىغاۋۇل.

باشقا مەنسەپدارلارنىڭمۇ تەئەججۈپلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بابىر ئاۋازىنى كۆتۈرۈپرەك سۆزلىدى:

— مەلىكە بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى غەلىبىلىرىمىزنىمۇ كۆرسۇن. يامانلىققا ياخشىلىق قىلىش مەرد كىشىنىڭ قولىدىن كېلىشىگە ئىشەنسۇن. ئەگەر مەلىكىدە ۋىجدان بولسا، ئوغلى قىلماي كەتكەن ئىشلارنى بىزنىڭ قىلغىنىمىزنى كۆرۈپ ۋىجدانى ئازابلانسۇن. ئەگەر ۋىجدانى بولمىسا، ئىچىدە پەقەت كۆرەلمەسلىك چايانلىرى بولسا، بۇ چايانلار ئۆزىنى چېقىپ يېتتۈرسۇن. مەلىكىگە بۇنىڭدىن ئۆزگە جازا مۇناسىپ ئەمەس!

بەگ ۋە مەنسەپدارلارنىڭ پىچىر - پىچىرلىرى ئارىسىدا بىرىنىڭ:

— ھەزرىتىم، مەردلىك قىلدىڭىز! — دېگەن خۇشاللىق خىتابى ئاڭلاندى.

ئۆز ئۆلۈمىنىمۇ ئۆتكۈر بىر قورالغا ئايلاندۇرماقچى بولۇپ كەلگەن مەلىكە بەيدە ئەمدى بۇ قورالدىن ئايرىلغىنىنى سەزدى. شۇ كەمگىچە ئۇ ئەجىلى يەتكىنىگە شۈبھە قىلمايتتى، ئەمدى بىردىنلا يەنە ياشاش ئۈمىدى پەيدا بولدى. مەلىكىنىڭ ئۆلۈم سوغۇقىدىن مۇزلىغان قەلبىگە ھاياتنىڭ ئىللىق نەپەسى تەگدى - دە، كۆڭلىنى بوشاشتۇرۇۋەتتى. ئۇ يۈزىنى قوللىرى بىلەن توسۇپ، سىلكىنىپ - سىلكىنىپ يىغلاشقا باشلىدى.

سېكرى. قايتا كۆز ئاچقان بۇلاق

1

بابىرنىڭ مەخسۇس تەكلىپى بىلەن ھىراتتىن كەلگەن ئەگرەگە كېلىۋاتقان مەۋلانا خاندەمىر، شائىر شھاب مۇئەممىي ۋە مۇدەررىس ئىبرا-

ھم قانۇنى ئۇچ ئايغا يېقىن يول يۈردى.

خەتەرلىك خەيبەر داۋىنىدىن ئۆتۈپ، سىند دەرياسىنى كېچىپ، چاتقاللىق ئورمانلارنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، مەۋلانا خاندەمىر دۇنيانىڭ قانچىلىك چوڭلۇقىنى بىرىنچى نۆۋەت ھېس قىلدى. ھەپتىلەر، ئايلار داۋامىدا ئاتلىق سەپەر قىلىپ ئاخىرىغا يېتىپ بولمايدىغان باغرى كەڭ ئۆلكىلەرنىڭ ھەممىسى ئەمدى پۈتۈن بىر دۆلەت بولۇپ بىرلەشكەنكى، بەلختىن كابۇلغىچە، ئۇنىڭدىن لەخور ۋە دېھلىگىچە ھەممە جايدا بابىرنىڭ مۆھرى بېسىلغان پەرمانىنى شەرتسىز ئادا قىلىشىدىن سېزىلەتتى. بۇ پەرمانغا مۇۋاپىق خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھردىن بابىرنىڭ تەكلىپى بىلەن كېلىۋاتقان ئىلىم ـ سەنئەت ئەھلىنى، ھۈنەرۋەنلەرنى بارلىق ۋىلايەت ھاكىملىرى، بارلىق قوغدىغۇچى ئەسكەرلەر ۋە بېكەت نازارەتچىلىرى قوشنا دۆلەت ئەلچىلىرىگە كۆرسىتىلىدىغان ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئۇزىتىپ قويۇشلىرى كېرەك ئىدى. يوللاردا تېخى قاراقچىلار تۈگىمىگەن، تەرتىپ ئورنىتىلمىغان شەھەر ۋە قىشلاقلار بار ئىدى. خاندەمىر ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى بۇنداق جايلاردىن «بەدرەقە» دەپ ئاتىلىدىغان ئىككى يۈز ـ ئۈچ يۈز كىشىلىك قوغدىغۇچى ئەسكەرلەر ئۆتكۈزۈپ قويۇشاتتى.

كارۋان سارايلاردىمۇ ئۇلارنى «پادىشاھنىڭ خاس مېھمانلىرى» دېيىشىپ، ئەڭ ياخشى ئۆيلىرىگە جايلاشتۇراتتى، قوللىرىدىكى قەغەزلىرىگە قاراپ كۈندىلىك تاماقلىرى ئۈچۈن پۇلسىز گۈرۈچ، گۆش، ماي بېرىشەتتى، يەنە پارچە خىراجەتلىرى ئۈچۈن مەخسۇس تەمىناتمۇ بېرىلەتتى. چارچىغان ئات ـ ئۇلاغلىرىنى ئالماشتۇرۇش كېرەك بولۇپ قالسا، پوچتىكەشلەر بېقىۋاتقان ئات ـ ئۇلاغلاردىن ئۇلارغا بىرىنچى نۆۋەتتە بېرىشەتتى. كابۇلدىن دېھلىگىچە بولغان مىڭلاپ چاقىرىم يول بويلىرىدىكى كارۋان سارايلار ۋە پوچتا بېكەتلىرى بابىرنىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇنچىلىك ئاۋات ۋە شۇنچىلىك ياخشى ئىشلەپ تۇراتتى.

خاندەمىر يوللاردا، بېكەتلەردە ھىندىستانغا بېرىپ كېلىۋاتقان ئەلچىلەر، ساياھەتچىلەر ۋە سودىگەرلەرنى كۆپ ئۇچراتتى. بۇلتۇر ئەگرەدىن ئەللىك چاقىرىمچە غەربتىكى سېكرى دېگەن جايدا بابىر رەناسەنگا بىلەن

ئۇرۇشۇپ، پەنىپەتتىكىدىنمۇ چوڭراق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، ئۇنى ئەستايىدىل تەن ئېلىپ ئەلچى ئەۋەتىشكە باشلىغان پادىشاھلار كۆپىيىپ قالغانىدى. خاندەمىر لەخوردا ئۇچراتقان قىزىلباشلارنىڭ ئەلچىسى شاھ تەخمەسپ①نامىدىن غەلتە سوۋغىلار ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. بۇ سوۋغىلار ئارىسىدا ئاق توگىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان زەر ئۇقلىق كاجۇۋادا ئاۋايلاپ ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىككى گۈزەل چېركەس قىزىمۇ بار ئىدى. شاھ تەخمەسپ بۇ قىزلارنى بابىرنىڭ ھەرىمىگە ئاتاپ ئەۋەتكەنىدى.

خاندەمىر دېھلىدىن شىمالراقتىكى بىر بېكەتتە سەمەرقەندلىك ۋە تاشكەنتلىك ئەلچىلەرنىمۇ ئۇچراتتى. سېكرىدىكى غەلىبىنىڭ شۆھرىتى ئەتراپتىكى مەملىكەتلەرگە تارقالغاندىن كېيىن بابىرنىڭ ھىندىستاندا قۇرغان يېڭى دۆلىتىنى ئۇنىڭ ئەشەددىي دۈشمەنلىرى بولغان شەيبانىيزادىلەرمۇ تەن ئالغانىدى. ھازىر سەمەرقەند تەختىدە ئولتۇرغان كۆچكۈنچى خاننىڭ ئەلچىسى بابىرغا سەمەرقەندنىڭ سايۋا ئۈزۈم، كىشمىشلىرىدىن، كانىبادامنىڭ سۇبھانى ئۆرۈكلىرىدىن، بۇخارانىڭ كۈچلۈك مەيلىرىدىن، ماۋەرائۇننەھرنىڭ باشقا ئاز ئۇچرايدىغان نېمەتلىرىدىن يەتتە توگىگە سوۋغا ـ سالام ئارتىپ، يېنىغا ئىككى يۈز ياخشى ئاتنىمۇ تارتۇق قىلىپ قوشۇپ ئەۋەتكەنىدى. بابىر بۇ ئەلچىنى ئۆزىنىڭ جەمنە بويىدا قۇردۇرغان ھەشت بېھىشت دېگەن يېڭى بېغىدا خانلار ئولتۇرىدىغان ئاق كىگىز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، كامالى ئېھتىرام بىلەن قوبۇل قىلغانىدى. بابىرنىڭ قوبۇلىدىن ۋە سوۋغا ـ سالاملىرىدىن مەمنۇن بولۇپ قايتىۋاتقان خان ئەلچىسى خاندەمىرگە ماختاندى:

— ھە، مەۋلانا، بىز ھىندىستاندا كۆرگەن خامان ـ خامان ئالتۇنلارنى تېخى ھېچكىم كۆرمىگەندۇ. بابىر مىرزا قۇيما ئالتۇندىن قىلىنغان تەختتە ئولتۇرۇپتۇ. تەختنىڭ تېگىگە زور گىلەملەر سېلىنغان ئىكەن. ۋىلايەت ھاكىملىرى ھەر يىلى بېرىدىغان ئالتۇنلىرىنى شۇ گىلەمنىڭ ئۈستىگە ئەكېلىپ توكتى. بىردەمدىلا ئالتۇندىن چوڭ خامان بەرپا بولدى.

---

① تەخمەسپ — شاھ ئىسمائىلنىڭ ئوغلى. 1524 ـ يىلى شاھ ئىسمائىل ۋاپات بولغاندىن كېيىن تەخمەسپ ئۇنىڭ ئورنىغا شاھ بولغان.

بابىر شەيبانىيزادىلەرنىڭ ئالتۇنغا ھېرىس ئادەملەر ئىكەنلىكىنى بىلـ
ـگىنى ئۈچۈن ئەلچىنىڭ كۆز ئالدىدا ئاتايىن شۇنداق خامان بەرپا قىلغانـ
ـلىقىنى خاندەمىر ئىچ- ئىچىدىن سېزىپ كۈلدى:

— جانابىي ئەلچى، بۇ خاماندىن كەپسەن ئالمىدىڭلارمۇ؟

— پادىشاھ بىزگە قىممەت باھا سەرپايىلار كىيدۈردى. گىلەم ئۈستىـ
ـدىكى ئالتۇندىن ھەزرەت كۆچكۈنچى خانغا ئاتاپ سوۋغا بېرىلدى. ئالتۇن
تەڭگىلەرنى ساناپمۇ ئۈلگۈرمىدى. ئىككى يۈز ئەللىك مىسقىلنى بىر
كۈمۈش تاش بىلەن تارتىپ بەردى.

— ئىككى ئوتتۇرىدا بىرەر شەرتنامە تۈزدىمۇ؟

— ھە، بىمالال باردى ـ كەلدى قىلىدىغان بولدۇق. سودا ـ سېتىق
تىكلەندى. بىز بۇلاردىن يىپەك، دورا ـ دەرمەك ئالىمىز. بۇلارغا ھۆل
ۋە قۇرۇق مېۋىلەر، ئات ـ ئۇلاغلار ساتىمىز... يولى يىراق بولسىمۇ
كارۋانلىرىمىز ئىشتىياق بىلەن كېلىپ ـ كېتىدۇ. چۈنكى، بابىر مىرزا ئۆز
تەۋەلىكىدە تەمغە[1]سېلىقنى بىكار قىلدى. ئۆزبېك، تۈركمەن، تاجىك،
ھىند، ئەرەب، ئەجەم، پارس — ئىشقىلىپ، بارلىق ئادەم بالىسى بۇ ئېغىر
سېلىقتىن ئازاد بولۇپ، دارامەتلىرى ئېشىپتۇ. ھۈنەرۋەنلەر ۋە سودىگەرلەرـ
ـمۇ شۇنىسىدىن ناھايىتى مەمنۇن. پەقەت بابىر پادىشاھنىڭ بىر ئەمرى
بىزگە مۇۋاپىق كەلمىدى.

— قايسى ئەمرى؟ — قىزىقىپ سورىدى خاندەمىر.

— پۈتۈن مەملىكىتىدە مەي ئىچىش مەنئى قىلىنىپتۇ. بابىر مىرزىـ
ـنىڭ ئۆزىمۇ «بۇنىڭدىن كېيىن ئىچمەيمەن» دەپ پۈتۈن ئەل ئالدىدا
تۇۋا قىپتۇ. مەي ئىچىلىدىغان ئالتۇن ـ كۈمۈش قاچىلارنى سۇندۇرۇپتۇ.
غەزنىدىن ئون تۆت تۆگىدە ئىككى ئاي ئاۋارە بولۇپ ئېلىپ ئىچىملىكلەرـ
ـدىن ئەگرەگە ئېلىپ بارغانىكەن. ھەممىسىگە تۇز سالدۇرۇپ، سىركىگە
ئايلاندۇرۇپتۇ. «پۈتۈن مەملىكەتتە ھېچكىم ئىچىملىك ساتمىسۇن، ھېچكىم
چەتتىنمۇ ئېلىپ كەلمىسۇن!» دەپ قاتتىق مەنئى قىلىنىپتۇ... بەزىلىرى

[1] تەمغە — قوشۇمچە دارامەت سېلىقى.

ئىچكۈلۈكسىز... سوغۇقتىنا!
كۆچكۈنچى خانىنىڭ ئەلچىسىنى كۆڭۈلسىزلەندۈرگەن بۇ يىغىلىق خاندەمىرنىڭ روھىنى كۆتۈردى. ھۆسەيىن بايقارانى ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىنى ئىچكۈلۈك بالاسى قانچىلىك دەرىجىدە خاراب قىلغىنى تېخى مەۋلانىنىڭ ئېسىدىن چىقمىغانىدى. بۇنىڭدىن توققۇز يىلچە بۇرۇن بابىر ھىراتقا ئىككىنچى نۆۋەت بارغاندا خاندەمىر ئۇنىڭمۇ مەيخورلۇققا بېرىلىشكە باشلىغانلىقىنى كۆرگەن، «بۇ نادىر سىمامۇ باشقا نۇرغۇن تۆمۈرىيلەرگە ئوخشاش ئىستىبداتنى ئىچكۈلۈككە سېلىپ بېرەرمۇ؟» دەپ تەشۋىشلەنگەنىدى، ئەلچىنىڭ ھېكايىسى ئۇنىڭ مانا شۇ تەشۋىشىنى تارقىتىۋەتتى.
خاندەمىر بۇ ئۇزاق ۋە مۇشەققەتلىك سەپەرگە بابىرغا تايىنىپ چىققانىدى. يېشى ئەللىكتىن ئېشىۋاتقان ئالىم بۇ ئۇزاق يۇرتلاردىن ھىراتقا ساق ـ سالامەت قايتالامدۇ، يوقمۇ، تېخى ئۇزى ئۇچۇن قاراڭغۇ ئىدى. ئۇ بابىرنى دەپ مانا شۇ قاراڭغۇلۇقى بويىنغا ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. ئەمدى يوللاردا بابىرنىڭ ئىرادىسى ۋە ئەقىل ـ ئىدراكىدىن دالالەت بېرىدىغان نېمىلا ئۇچرىسا، ھەممىسى مەۋلانىنىڭ قەلبىدىكى مۇدھىش قاراڭغۇلۇقنى قوغلاۋاتقاندەك بولاتتى ۋە يورۇق ئىستىقبالغا ئىشەنچ ئويغىتاتتى.
خاندەمىر ئەگرەگە كىرىپ كەلگەندە دەريا بويىغا قۇرۇلغان ھەشت بېھىشت ۋە زەرەپشان باغلىرىنى، مەرمەرلەرگە چىرايلىق گۈللەر سېلىپ ئىشلەنگەن تاش ئىمارەتلەرنى، تاملىرى مايسىلار بىلەن بېزەلگەن، ئالتۇن بىلەن ھەل بېرىلگەن شىپاڭلارنى، توپ ـ توپ گۈللىرى كۆزنى قاماشتۇرىدىغان گۈلزارلارنى كۆردى. بۇ ئۇلۇغۋار گۈزەللىكلەر مەۋلانىنىڭ يول بويى كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىغا قوشۇلدى ـ دە، ئۇ بابىرنى ئاۋۋالقىدىن باشقىچە پەۋقۇلئاددە قۇدرەتلىك قىياپەتكە كىرگۈزۈپ تەسەۋۋۇر قىلىشقا باشلىدى...
لېكىن، بابىر كېيىنكى يىللاردا كۆپ كېسەل بولۇپ، ناھايىتى ئورۇقلاپ كەتكەن، جۇغى خېلىلا كىچىكلەپ قالغانىدى. خاندەمىر ئۇنىڭ

ئۆزىنى قانچىلىك ئالدىرىۋاتقاندىكىنى سېزەلمىگەن سىكرى تېغىغا سەيلىگە چىققان چېغىدا كۈن يورۇقىدا ناھايىتى ئېنىق كۆردى. بابىر سىكرى تېغىنىڭ ئاجايىپلىقى ۋە تەكشى جايغا چۈشكەنلىكى ئۇشتىكى بۇرا تاغنى ئەسلىتىدىـ غانلىقى ھەققىدە سۆزلەيتتى، تاغ ئېتىكىدىكى كۆل ئىچىگە قۇرۇلۇۋاتقان تاش سۇپىنى قولى بىلەن كۆرسەتتى، پەستە زىچ ئۆسكەن ياپيېشىل باغ ۋە دەرەخلەر ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان يېڭى ئىمارەتلەر قانداق بەرپا بولغىنىنى ھېكايە قىلاتتى. خاندەمىر بولسا ئۇنىڭ سۆڭىكى بۆرتۈپ قالغان ئورۇق يۈزىگە، كۆز ئەتراپلىرى ۋە پېشانىسىدىكى قەۋەت ـ قەۋەت قورۇقلارغا، ئۈزۈلۈپ-ئۈزۈلۈپ ئىچىگە پېتىپ كەتكەن قاپاقلىرىغا قاراپ، ئىچ-ئىچىدىن ئۇنىڭغا كۆيۈنەتتى.

تاغدىن كۆل تەرەپكە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا، بابىر خاندەمىرنىڭ بۇ كۆيۈنۈشىنى سەزگەندەك بولۇپ:

— مېنىڭ تەقدىرىم غەلىتە، مەۋلانا، — دېدى، — ئەتراپىمنى ئاۋات قىلغانسېرى ئۆزۈم سولىشىپ كېتىۋاتىمەن.

— ئۇنچىلىك ئەمەسقۇ... ھەر ھالدا، ئۆزىڭىزگىمۇ كۆپرەك غەمخورـ لۇق قىلىشىڭىز زۆرۈرمىكىن؟

— زۆرۈرلۈكىغۇ زۆرۈر، لېكىن مەملىكەت قانچىلىك زور بولسا، ئۇنى ئىدارە قىلىش شۇنچىلىك تەسلىشىدىكەن. مەن زور بىر دۆلەت قۇرۇش مەقسىتىنى زىممەمگە ئالغىنىمدا بۇنىڭ قانچىلىك مۈشكۈل ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىكەنمەن. كېچە ـ كۈندۈز مېھنەت، تەشۋىش، ئوت، يالقۇن... خۇددى ھەرىكەتتىكى ۋولقانلار ئارىسىغا چۈشۈپ قالغاندەك تۇرىمەن. كۆزلىگەن مەقسىتىم ئەمەلگە ئاشقۇچە ئۆمرۈم يېتەمدۇ، يوقمۇ، بىلمەيمەن.

— نىيەتنى پۈتۈن قىلىش كېرەك، ھەزرىتىم. سىز تېخى يىگىت يېشىدىسىز، ھازىر قىرىق ئالتە ياشتىسىز.

— ئەمما، ھىندغا كەلگىنىمدىن بېرى ھەر يىلى بەش ـ ئون يىللىق ئۆمرۈم سەرپ بولغاندەك تۇيۇلىدۇ. قىزىتما، ئۇيقۇسىزلىق...

خاندەمىر بابىرنىڭ ھىندىستانغا كېلىپ تۇزگەن يېڭى دىۋانىنى

بۈگۈن ئەتىگەندە ئوقۇغانىدى. شۇ دىۋانىدىكى بىر رۇبائىي ھازىر ئۇنىڭ ئېسىگە چۈشتى:

جىسمىمدە ئىستىما كۈندە مەھكەم بولادۇر،
كۆزدىن ئۇچادۇر ئۇيقۇ چۇ ئاخشام بولادۇر.
ھەر ئىككىلەسى غەمنى بىلە سەبرىمدىك،
بارغانسېرى بۇ ئارتەدۇر، ئول كەم بولادۇر.

بابىرنىڭ ئۇيقۇسىز كېچىلەردىن كىرتەيگەن كۆزلىرى سەل شامال تەگسە ياشاڭغىرايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— تېۋىپلار ئۇيقۇسىزلىقنىڭ داۋاسىنى بىلەتتىغۇ؟

— ھىراتلىق خاس تېۋىپىمىز يۈسۈپىي داۋالاپ كۆردى، بولمىدى. «سىزگە دەم ئېلىش كېرەك» دەيدۇ. «دۆلەت غەملىرىنى ئۇنتۇڭ» دەيدۇ. «كېچىلىرى شېئىر يازماڭ» دەيدۇ. ئەمما، دۆلەت ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ غېمىنى قانداق ئۇنتۇش مۇمكىن؟ پەقەت شېئىر يازغاندا، ئىجاد قىلغاندا بۇ غەم خىيالىمدىن كۆتۈرۈلىدۇ، لېكىن ئەگەردە بولسام ئىجادقىمۇ پۇرسەت تاپالمايمەن. كېچىسىمۇ، كۈندۈزىمۇ دۆلەت غېمى... بىزار بولۇپ مانا مۇشۇ سېكرىگە چىقىۋالدىم. ئىجاد ئۈچۈن بۇ يەر تىنچراق. خېلىدىن بۇيان مەسنەۋى يازماقتىمەن. سانىسام، بىر كېچە - كۈندۈزدە ئەللىك بېيىت مەسنەۋى يېزىپتىمەن.

بابىر كېسەللىكى ئۈستىگە كۆپ ئىشلەپ ئۆزىنى ناھايىتى چارچىتىپ قويغىنىنى، ئۇيقۇسىزلىقنىڭ بىر سەۋەبى شۇ ئىكەنلىكىنى، تېۋىپنىڭ كېچىلىرى شېئىر يېزىشنى مەنئىي قىلىشى توغرىلىقىنى خاندەمىر سېزىپ باراتتىيۇ، لېكىن بۇنى ئېيتىشقا ئەندىشە قىلاتتى. مىجەزىدىن ئارام ئېلىشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان بابىر ئۆزىنى ئايىماي ئىشلەپ ئۆگىنىپ قالغانىدى. ئۇ بىر كۈندە شۇنچە شېئىر يازغىنىدىن مەمنۇن بولۇپ يۈرگەندە، ئۇنى بۇ مەمنۇنىيەتتىنمۇ مەھرۇم قىلىدىغان نەسىھەت گەپ ئېيتىش مەۋلانىغا ئورۇنسىز تۇيۇلدى. ئۇ:

— ئىشقىلىپ، خۇدا سىزگە قۇۋۋەت بەرسۇن، — دەپلا قويدى.

بابىر ماۋزۇنى يېڭىلىغۇسى كېلىپ:

— مەۋلانا، «ھەبىب ئۇسسىيەر»نى① نەچچە يىل يازغانسىز؟ — دېدى.

— ئون بىر يىل. لېكىن، تېخى تۈگەتمىدىم. خاتىرجەم بولغاندا ھىراتتا تۈگەتمەكچى ئىدىم. لېكىن، يىگىرمە يىلدىن بېرى سۈننىيپەرەسلەر بىلەن شىئەپەرەسلەر ھىراتنى بىر - بىرىدىن تارتىۋېلىپ، گاھى ئوتقا سالدى، گاھى سۇغا...

— ھە، ئاشۇ چاغدا... ئۇنسىيەنىڭ مۇنارىدا تۇرۇپ سۆزلەشكىنىمىزدە «ھىراتنىڭ تەلەي قۇياشى ئۇۋۇسىغا پېتىپ كېتەرمۇ؟» دەپ قايغۇرغانىدىڭىز. شۇ قايغۇرۇشلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق ئىكەن - دە؟

— ھىراتتىن تەلەي كەتكەندە سەمەرقەند بىزگە قۇچاق ئېچىپ تۇرسىكەن! شىئە - سۈننىي ئاداۋىتى ماۋەرائۇننەھر بىلەن خۇراسان ۋە ئىراننىڭ مەدەنىي ئالاقىلىرىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. بۇ ئالاقىلەردىن قانچىلىغان ئەۋلادلار بەھرە ئالغانىدى. قانچىلىغان ئىستىبداتلار كامالەتكە يەتكەنىدى، جاھىل سۇلتانلار ماۋەرائۇننەھرنى يالغۇز - يېتىم ھالەتتە قالدۇرۇپ قاراڭغۇلۇق ۋە خۇراپاتقا يەم قىلماقتا. سەمەرقەندتىن كەلگەن بىر ئالىم يىغلىغۇدەك بولۇپ ئېيتىپ بەردى، ئابىرەھمەت بويىدىكى ئۈچ قەۋەتلىك ئۇلۇغبەگ رەسەتخانىسى ۋەيران بولۇپتۇ. شەھەر ھاكىمىنىڭ پەرۋايىغا كەلمەس ئىمىش. جاھىللار بۇزۇلۇپ ياتقان رەسەتخانىنىڭ خىشلىرىنى ئېلىپ كېتىپ، ئۆز ھويلىلىرىغا ئىشلەتمەكتە ئىمىش.

— بىز باشقا يۇرتقا كېلىپ ئىمارەتلەر قۇرغاندا ئۇلار ئۆز يۇرتىمىزدىكى ئابىدىلەرنى بۇزۇشماقتا! پەلەكنىڭ بۇنىڭدىنمۇ ئاچچىق كىنايىسى بولارمۇ، مەۋلانا؟ شۇنى ئويلىسام، ئۆز يېرىمىزنى قويۇپ، ھىندىغا كۆڭۈل بەرگىنىم ماڭا خۇددى ياخشى نەتىجىلەر قازىنالمىغاندەك كۆرۈنىدۇ!

— بىراق، پەلەكنىڭ گەردىشى شۇنى تەقەززا قىلسا، ئادەم ئىلاج تاپالمايدىكەن - دە! مانا، مەنمۇ سىزدىن ئىبرەت ئېلىپ، ھىندىغا كەلدىمغۇ!

---

① ھەبىب ئۇسسىيەر — «قەدىرلىك دوستىنىڭ تەرجىمىھالى» دېمەكتۇر. خاندەمىر ئۆزىنىڭ بۇ چوڭ ئەسىرىدە ئەرەب، ئىران، ئوتتۇرا ئاسىيا، خۇراسان تارىخىنىڭ ئالەم پەيدا بولغاندىن تا 16 - ئەسىرگىچە ئۆتكەن ئەڭ مۇھىم دەۋرلىرى ھەققىدە سۆزلەيدۇ.

مۇئەررىخ بولغانلىقىم ئۈچۈن تارىخىي زوروۋرىيەتلەرنىڭ بىزدىن كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنى كۆپ سەزدىم.

بابىر خاندەمىرنىڭ ئاخىرقى گېپىگە قىزىقىپ، ئىچىنى ئۇنىڭ ئىچىغا يېقىنلاشتۇرۇشقا باشلىدى.

— دەرھەقىقەت، تارىخ ئالاھىدە شەخسلەر ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىكەن، — دېدى بابىر، — ئايىغىڭىز ئاستىدىكى تاغ تۈۋەنگە قاراپ كۆچسە، سىز ئېگىزگە قانچىلىك ئىنتىلمەڭ، تاغ كۆچكۈنى بىلەن بىللە تۆۋەنگە غۇلاپ كېتىدىكەنسىز. ئەمدى ئويلاپ كۆرسەم، ماۋەرائۇننەھردىكى كۆچكۈنلەر مېنى خۇددى شۇ كويغا سالغان ئىكەن. بىراق، سىز قەدەم قويغان تاغ ئىچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسۈپ بارسا، كۆزلىگەن ئېگىزلىككىزگە قانداق كۆتۈرۈلگەنلىكىڭىزنى ئۆزىڭىزمۇ سەزمەي قالىدىكەنسىز. ھىندىستان ماڭا ئىچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسۈپ بارغۇچى تاغدەك تۇيۇلىدۇ، مەۋلانا. شۇنىڭ ئۈچۈن سەمەرقەند ۋە ئەنجاندا قىلالمىغان ئىشلىرىمنى بۇ يەردە قىلىش ئۈمىدىدىمەن!

— مېنىڭ نەزىرىمدىمۇ ئەمدىكى يۈكسىلىش ئەسرى ھىندىغا كۆچكەنگە ئوخشايدۇ. جاھالەت قوغلىغان ناھايىتى كۆپ ئىلىم ۋە سەنئەت ئەھلىنىڭ سىزدىن پاناھ ئىزدەپ ھىندىغا كېلىشى سەۋەبسىز ئەمەس. چۈنكى، پەلەكنىڭ گەردىشى ئۆزگەردى. بىر چاغلاردا خۇراسان ۋە ماۋەرائۇننەھرمۇ ئىچىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆسىدىغان تاغدەك يۈكسەلگەن ئەمەسمىدى؟ خارەزمدە بىرونىي، بۇخارادا ئىبن سىنا، تۇستا فىردەۋسى، بالاساغۇندا يۈسۈپ خاس ھاجىپ — بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر - بىرىگە ئەسىرداش. شۇنچە زور سىمالار چىققان ئەسىر — بىزنىڭ ئۇلۇغ بىر يۈكسىلىش ئەسىرىمىز ئىدى. چىڭگىزخاننىڭ كۆچمەنچى ئوردىلىرى بېسىپ كەلدىدە، مەدەنىي تەرەققىياتىمىزنىڭ يىپلىرىنى بىرنەچچە ئەسىرگە ئۈزۈپ تاشلىدى. ئۇلۇغبەگ دەۋرىدە سەمەرقەندتە، ناۋايى دەۋرىدە ھىراتتا ناھايىتى كۆپ مەدەنىي ئىستېداتلار يەنە ئويغاندى، يېڭى يۈكسىلىشلەر ئەسىرى باشلاندى. لېكىن، كاج رەپتار پەلەك بۇنىمۇ بىزگە ئوشۇق كەتتى دەپ ھېسابلىدى! يەنە كۆچمەنچى سۇلتانلار مەدەنىي تەرەققىيات يىپلىرىنى

ئۇزۇپ، چىگىشلەشتۇرۇۋەتتى... پىقىر ھىراتتا تاپالماي يۈرگەن كالالەك يىپنىڭ ئۇچىنى مۇشۇ يەردە تاپقاندەك يېنىكلىك ھېس قىلىۋاتىمەن. مۇساپىرلىق ناھايىتى ئېغىر بولسىمۇ، لېكىن ئىنسانىيەت ياشاۋاتقان مۇشۇ كەڭ ئالەمدە يېگى ئىستىبداتلىرى ئويغانغان، ئىلىم ۋە سەنئەتكە ئەستايىدىل يول ئېچىلغان ھىندىنىڭ بارلىقى قەلبلەرگە قۇۋۋەت بېرىدۇ. مەن ئەمدى «ھەبىب ئۇسسىيەر»نىڭ ئاخىرقى تەھرىرلىكىنى مۇشۇ يەردە، قانىتىڭىز ئاستىدا تۈگىتىش ئۈمىدىدىمەن.

— بەجانىدىل!... بىزدىن قانداقكى ياردەم زۆرۈر بولسا تارتىنماي ئېيتىڭ.

— پىقىر ھەزرەت مىر ئەلىشىرنىڭ كۇتۇپخانىسىدا كۆپ يىل ئىشلى-دىم. ھۇسەين بايقارا ھەزرەتلىرىنىڭ كۇتۇپخانىسىدىكى نادىر قولىيازمىلار-دىنمۇ كۆپ پايدىلاندىم... ئەمدى... بۇ كۇتۇپخانىلار ھىراتتا قالدى.

خاندەمىر بابىرنىڭمۇ ئەللىك كىشى ئىشلەيدىغان زور كۇتۇپخانىسى بارلىقىنى بىلەتتى، ھىراتتى تېپىلمايدىغان نادىر مەنبەلەر بۇ يەردىن تېپىل-شى مۇمكىنلىكىگە ئىشىنەتتى. بىراق، پادىشاھنىڭ خاس كۇتۇپخانىسىغا ئانداق ـ مۇنداق ئادەملەر يولىيالمايتتى. خاندەمىر شۇنى ئويلاپ، گېپىنىڭ داۋامىنى ئېيتىشقا ئەيمەندى.

— سىز بىزنى دەپ شۇنچىۋالا يەردىن كېلىپسىز، بۇ كۇتۇپخانىمىز-نى سىزدىن ئايايمىزمۇ، مەۋلانا؟ — دېدى بابىر ئۇنىڭ ئەيمىنىش سەۋەبى-نى سېزىپ، — ئابدۇللا كىتابدارغا بۇيرۇي، سىزگە قانداقلىكى ئەسەر زۆرۈر بولسا تېپىپ بەرسۇن. كۇتۇپخانىدا ھىندىستاننىڭ كىتابلىرىمۇ كۆپ. ئابدۇللا كىتابدارنىڭ ئىختىيارىدا سانسكرىت تىلىنى ياخشى بىلىدى-غان تەرجىمان ئالىملار بار. شۇلاردىن بىر ـ ئىككىسىنى سىزنىڭ ئىختىيا-رىڭىزغا بېرىمەن، قانداقكى خىزمىتىڭىز بولسا ئادا قىلىدۇ.

— تا ئەبەد مىننەتدارمەن، ھەزرىتىم! ئەدەپسىزلىك سانالمىسا، يەنە بىر ئەركىلىگۈم بار...

— مەرھەمەت، مەۋلانا.

— ھىراتتا ئۆزىڭىز يازغان سەرگۈزەشتلىرىڭىزدىن پارچە ئوقۇپ

بەرگەنىدىڭىز، مېنى مەپتۇن قىلغانىدى. ئەگەر شۇ ئەسىرىڭىزنىڭ تەييار قىسىملىرى بولسا، مەن ئوقۇچۇن... ئەڭ ئەزىز، ئەڭ نادىر مەنبە بولاتتى. چۈنكى، سىز باشتىن كەچۈرۈپ، تەتقىق قىلغان تارىخىي ۋەقەلەرنى باشقا ھېچكىم شۇنداق ياخشى تەتقىق قىلغان ئەمەس...

بابىر ئېتىنىڭ مىدىرلاۋاتقان قۇلاقلىرىغا تىكىلىپ بىرئاز جىم ماڭدى. ئۇ ئىككى يىلدىن بېرى «بابىرنامە»نى يېشىدىن قاتتىق كۆچۈرۈپ، ئالاھىدە بىر ئەسەر ھالىتىگە كەلتۈرۈۋاتاتتى. بۇلتۇر ياز ئىسسىقلىرى تۈگەپ، يامغۇر پەسلى باشلانغاندا ناھايىتى قاتتىق شامال كۆتۈرۈلگەن. بابىر چېدىردا ئىشلەپ ئولتۇرغىنىدا يامغۇر ئارىلاش كەلگەن بوران ئۇنىڭ چېدىرىنى يىقىتىپ، قولىيازمىلىرىنىڭ ئونلاپ ۋاراقلىرىنى ئۇچۇرۇپ كەتكەنىدى. پۈتۈن — پۈتۈن بابلىرىنى يامغۇر، بوران ھالاك قىلغانىدى. ئۇلارنى تولۇقلاش ئۈچۈن ئالاھىدە ۋاقىت تېپىلمايتتى. قولىيازمىنى مۇشۇ ئەھۋالدا خاندەمىرگە بەرسە توغرا بولارمىكىن؟

— مەن ئويلاپ كۆرەي، مەۋلانا.

بۇ ئارىدا ئۇلار سېكرى تېغىنىڭ ئېتىكىدىكى بۇلاققا يېقىنلاشتى. ئەتراپى ئازادە ياساپ قويۇلغان سۈيى مۇزدەك بۇلاق بابىرنىڭ ياخشى كۆرگەن جايلىرىدىن بىرى ئىدى. شۇ يەردە خاندەمىر ئىككىسى ئاتتىن چۈشۈشتى.

سۈزۈك، بۇلدۇقلىشىغا پاكىز قۇملار قوشۇلۇپ چىقىۋاتقان بۇلاق جىمجىت گۈلزارنى ئارىلاپ، شىلدىرلاپ ئاقماقتا ئىدى.

— ئەتراپ شۇنداق جىمجىت، — دېدى خاندەمىر، — كۆل بويىدا قۇرۇلۇشلار... بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن سېكرىدە رەناسەنگا بىلەن دەھشەتلىك جەڭلەر بولغىنىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇشكۇل.

بابىر ئاشۇ قانلىق ئۇرۇشنىڭ قورقۇنچلۇق مەنزىللىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە:

— مەن مۇشۇ ۋاقىتقىچە كۆرگەن جەڭلەرنىڭ ئەڭ دەھشەتلىكى شۇ بولدى، — دېدى، — بۇ جەڭ ھارپىسىدا بولغان ھادىسىلەرنى، ئۇرۇشنىڭ بارلىق تەپسىلاتلىرىنى مەخسۇس بابتا يازدىم. خەتتات كىتابىنىڭ

تەييار قىسىملىرى بىلەن بىللە ئاشۇ بابىمۇ بۇگۇن كۆچۈرۈپ بولسۇن، ئاخشاملىققا ھەممىسىنى سىزگە بېرەرمەن، مەۋلانا، ئوقۇپ پىكىر بېرەرسىز.

خاندەمىر قولىنى كۆكسىگە قويدى:

— سىز ماڭا تەڭسىز بىر ئىشەنچ بىلدۈردىڭىز، ھەزرىتىم!

— سىزنى ھىراتتىن چاقىرىپ كەلتۈرۈشتىكى مەقسەتمۇ ئىجادىي ئىشلار بويىچە مەسلىھەتىڭىزنى ئېلىش ئىدى.

— ئىلتىپاتىڭىزغا مىننەتدارمەن!

شۇ چاغدا ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. تار يول ئاخىرىدا يىراقتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن چاپارمەن سەكرەپ يەرگە چۈشتى ۋە تەزىم بىلەن بابىر تەرەپكە كېلىشكە باشلىدى.

— ئەگەردە بىرەر ئالدىراش ئىش چىققانغا ئوخشايدۇ، — دېدى بابىر، — مەۋلانا، ئەگەر مەن پايتەختكە كەتسەم، «ۋەقەئىي»نى سىزگە ئاخشاملىققا ئەكېلىپ بېرىدۇ.

بابىر ئېتىنى تۇتۇپ تۇرغان تىزگىنچى تەرەپكە ماڭدى.

2

سېكرى تېغىنىڭ شىمالىي يانباغرىدا سالقىن باغنىڭ تۆرىگە جايلاشقان ئۈچ ئېغىزلىق كۆركەم خىلۋەتخانا مەۋلانا خاندەمىرگە بېرىلگەنىدى. بابىر ئاشۇ كۈنى ئەگەرگە مېڭىپ كەتتى. مەۋلانا خىلۋەتخانىنىڭ ئويما قىلىپ ئىشلەنگەن ئايۋىنىغا چىقىپ، ئۇنىڭدىن ياخشى كۆرۈنىدىغان ئەيىنەكتەك سۈزۈك كۆلنى تاماشا قىلىپ ئولتۇرغىنىدا، خانەئىي خاسنىڭ سەۋدەر بېشى بابىرنىڭ قوليازمىسىنى ئۇنىڭغا ئەكېلىپ بەردى.

قوليازما خەتتات تەرىپىدىن زەر قەغەزلەرگە ناھايىتىمۇ چىرايلىق قىلىپ كۆچۈرۈلگەنىدى. خاندەمىر ئۇنى خانە ئىچىگە ئەكىرىپ، مىز ئۈستىگە قويدى. تۆپىدە پىنىۋاتقان شاملارنى مىز ئۈستىگە ياخشى يورۇق بېرىدىغان قىلىپ ئورناتقاندىن كېيىن، كۆزەينىكىنى تاقىدى ۋە ئەسەرنى ئېھتىيات بىلەن ۋاراقلاپ ئوقۇشقا چۈشتى.

بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن بابىر ھىراتقا ئىككىنچى نۆۋەت بارغىنىدا خاندەمىرگە «ۋەقەئىي»دىن ئوقۇپ بەرگەن بابىرنىڭ ئۇسلۇبى مەۋلاننى سەل تەئەججۈپكە سالغانىدى. مانا بۇ قولىيازمىدىمۇ بابىر بايان قىلغان ۋەقەلەر ناھايىتى مۇرەككەپ بولسىمۇ، مۇئەللىپ ئۇلارنى ئاغزاكى ھېكايىگە يېقىن تەرىقىدە خېلى ئاددىي ئۇسلۇبتا يازغانىدى. نۇرغۇن جايلاردا خاندەمىر ھەتتا بابىرنىڭ سۆزلەش يوسۇنىنى، ئاھاڭى، بەزىبىر شەخسىي خىسلەتلىرىنى بايقاپ «غەلىتىغۇ!» دەپ قويىدى. چۈنكى، ئاتىسى مىرخاند خاندەمىرنى ياشلىقىدىن باشقىچە ئېتىقادلار بىلەن تەربىيىلەپ ئۆستۈرگەنىدى. بۇ ئېتىقادقا بىنائەن نەسىر يازغۇچى مۇئەررىخ ئۆز شەخسىي ئۇسلۇبىنى دەۋر ئۇسلۇبىغا بويسۇندۇرۇشى، ئۆز «مەنپەئەتپەرەسلىكى»نى دەۋر دېگىزىغا قوشۇپ بىلىنمەيدىغان قىلىۋېتىشى كېرەك ئىدى. ئەگەر ئەسەردە مۇئەللىپ ئۆزىنى نامايان قىلىۋەرسە، بۇ كەمتەر بولمىغانلىقنىڭ بەلگىسى ھېسابلىناتتى. چوڭ تارىخىي كىتابلار ھۆكۈمدارلار ئۈچۈن يېزىلاتتى، ئاساسىي تەرىپ ۋە تەۋسىپ شۇلارنىڭ ئىشلىرىغا بېرىلەتتى. نازاكەتلىك ئوخشىتىشلار، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان مەجازى سۆزلەر ۋە شائىرانە كۆتۈرەڭگۈ ئۇسلۇب ھۆكۈمدارلارغا ياقاتتى ۋە بارلىق مۇئەللىپلەر بويسۇنىدىغان بىر قانۇن ھېسابلىناتتى.

بابىرنىڭ مانا مۇشۇ قانۇننى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلغۇچى ئۇسلۇب بىلەن ئەسەر يازغىنى خاندەمىرگە ئوشۇقچە بىر يەڭگىلتەكلىكتەك تۇيۇلدى. بابىر ئوغلى ھۇمايۇنغا يازغان خېتىنىمۇ كىتابىدا كەلتۈرگەنىدى:

«خەت يېزىشتا تەكەللۇپ قىلاي دەيسەن، ئۇنداق قىلساڭ چۈشىنىكسىز بولىدۇ. بىتەكەللۇپ پاك ئەلپاز بىلەن ياز، ساڭىمۇ ئېغىرچىلىق ئاز بولىدۇ ۋە ئوقۇغۇچىغىمۇ.»

«ئەجەبا! — ئويلىدى خاندەمىر، — تەكەللۇپسىز تىل بىلەن ئەسەر يېزىش بابىر مىرزا ئۈچۈن پاك ئۇسلۇب ھېسابلىنىدىكەن- دە!» خاندەمىر ئۆزىنىڭ ئون يىلدىن بېرى يېزىۋاتقان «ھەبىب ئۇسسىيەر»دە نازاكەتلىك تەكەللۇپلار كۆپلۈكىنى ئەسلىدى - دە، ئۆزىنى ئوڭايسىز سېزىپ، ئوقۇش-

تىن توختىدى ۋە ئايۋانغا چىقتى.

ئاسماندا سەككىز كۆنلۈك ئاي ئۈزۈپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ نۇرى ئۇدۇلىدىكى كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئايدىن تار يول ھاسىل قىلغانىدى. كۆلنىڭ نېرىقى چېتىدىن تاغ ئېتىكىگىچە كەلگەن بۇنۇر يولىدا دولقۇنلار چىمىر-چىمىر گۆھەر جىلۋىسىگە ئوخشاش كۆزنى قاماشتۇراتتى. لېكىن، خاندەمىر شۇ نۇر ئويۇنىدىمۇ بابىر تەسۋىرلىگەن ۋەقەلەرنى كۆرەتتى. ئۇلارنىڭ تەسىرىنى خىيالىدىن يىراقلاشتۇرالمايتتى. كۆپ تەكەللۇپلۇق ئۇسلۇب خاندەمىردىن ناھايىتى كۆپ كۈچ، ۋاقىت، ئەمگەك تەلەپ قىلاتتى. بۇنداق ئۇسلۇبتا ئەسەر يېزىش قانچىلىك قىيىن بولسا، ئۇنى ئوقۇپ چۈشىنىشمۇ شۇنچىلىك قىيىن ئىدى. بابىر ئىككى تەرەپنىمۇ قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئىنتىلسە، نېمىسى يامان؟ ئۇنداقتا، خاندەمىرنىڭ يۈكسەك شائىرانە ئۇسلۇبقا ئائىت ئېتىقادلىرى بىكارغا چىقامدۇ؟ ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس!

خاندەمىر قايتىپ ئىچكىرىگە كىردى ـ دە، ئۆزىنىڭ ھەقلىقلىقىغا دەلىل ئىزدەپ، ئوچۇق قولىيازمىنىڭ داۋامىنى ئوقۇشقا چۈشتى.

تېخى ھېچبىر مۇئەررىخ بايان قىلمىغان غارايىپ ۋەقەلەر شۇنچىۋالا كۆپ! خاندەمىر كىتابنىڭ مەزمۇنىنىڭ يېڭى ۋە زوقلۇق ئىكەنلىكىگە تەن بەرمەي ئىلاجى قالمىدى. بابىر ئۆزىنى ئۆزى ئوچۇقلا مۇھاكىمە قىلغان، ئۆز خاتالىقلىرىنى توپتوغرا يازغان جايلىرىمۇ خاندەمىرگە ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلدى. ئاخىرقى بابلىرىدا يەنە ئاجايىپ بىر خەت ئۇچرىدى. بابىر ئەگرەدىن كابۇلغا ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپ ماھىم بېگىمگە ئاتاپ يېزىلغىنىنى خاندەمىر سەزدى. بابىرنىڭ زەھەرلىنىش تەپسىلاتلىرى مۇشۇ يەردە يېزىلغانىدى: «داستىخان ئۇستىدە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كۆڭلۈم ئاينىپ، قۇسۇۋەتكۈدەك بولدۇم. ئاخىر قارىسام بولمىدى، قورسىقىم كۆپتى... تاھارەت ئېلىش ئۆيىگە بېرىپ جىق قۇستۇم. ھەرگىز تاماقتىن كېيىن قۇسمايتتىم، ھەلكى ئىچكەندىمۇ قۇسمايتتىم. كۆڭلۈمگە گۇمان كەلدى.

جان شۇنچىلىك ئەزىز نېمە ئىكەن، مۇنچىلىك بىلمەيتتىم، شۇنداق

مسرا باركى:

كىم ئۆلەر هالەتكە يەتسە،

شۇ بىلۇر جان قەدرىنى.

خۇدايىتائالانىڭ ئىنايىتى بار ئىكەن، ماڭا يېڭىۋاشتىن جان بېغىشلىدى.»

بابىرنىڭ ئۆز هاياتى ھەققىدە مۇنچىلىك ئوچۇقتىن - ئوچۇق يازغىنى خاندەمىرنى ھەيران قالدۇردى. كېيىنكى بابتا يەنە بىر تەپسىلات ئۇنىڭ ئېتىبارىنى تارتتى. ئىچكۈلۈكنى بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن تاشلىغان بابىر ئۇنى ھازىرغا قەدەر ئاغزىغا ئالمايتتى. بۇنىڭ ئاسان بولمىغانلىقىنى خاندەمىر تۆۋەندىكى قۇرلاردىن بىلدى: «بۇ ئۆتكەن ئىككى يىلدا ئىچىملىك مەجلىسىنىڭ ئارزۇ ۋە خۇمارى چەكسىز ۋە كۈچلۈك بولدى، ھەتتا ئىچىملىك خۇماردىن بەزىدە يىغلاش دەرىجىسىگە يېتەتتىم».

ئۆز ئارزۇسىغا قارشى كۈرەشىپ، يىغلاش دەرىجىسىگە بارغىنىنى ئوچۇق يېزىش تاجدارلار ئارىسىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن بىر ئاق كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىگە خاندەمىر ئىچ - ئىچىدىن تەن بەردى. ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئېيتقان مانا شۇنداق ئاددىي تەپسىلاتلار سەۋەبىدىن بابىر ئۇنىڭغا ئۆزىدەكلا بىر ئىنسان پەرزەنتى بولۇپ تۇيۇلدى. ئەمما، باشقا تاجدارلار تارىخىي كىتابلاردا ئاددىي ئادەملەرگە ئوخشاپ كۆرۈنۈشتىن قانچىلىك چۆچۈيدۇ! ئۇلار ئەل - يۇرتتىن مۇمكىنقەدەر يۇقىرىدا بولۇشنى، ئاددىي ئىنسانغا قارىغاندا خۇداغا يېقىنراق تۇرۇشنى قانچىلىك ياخشى كۆرۈشىدۇ!

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ خاندەمىردەك مۇئەررىخلەر پادىشاھلار ھەققىدە ئاددىي ئادەملەر چۈشەنمەيدىغان، ئەقىل يەتمەيدىغان؛ تەكەللۇپقا تولغان تىلدا كىتاب يېزىشقا مەجبۇر بولۇشىدۇ. بابىر ئۆزى پادىشاھ بولغاچقا، بۇنداق تەكەللۇپلارنى كىم ئۈچۈن يازىدۇ؟ ھەممە تەرەپتىن قوبۇل قىلىنغان دەۋر ئۇسلۇبىنىڭ قانۇنلىرىنى بۇزۇپ چىقىپ، ئۆز هاياتى ھەققىدە شۇنداق ئەركىنلىك ۋە راستچىللىق بىلەن ئەسەر يېزىشى ھېچكىمگە قارام بولمىغانلىقىدىن ئەمەسمىكىن؟

بۇ پىكىر خاندەمىرنى بابىرنىڭ ئۇسلۇبىدىكى ئۆزگىچىلىك بىلەن ياراشتۇرغاندەك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن بابىرغا خاس ئاددىيلىقنىڭ چوڭقۇر بىر شېئىرىي گۈزەللىكمۇ بارلىقىنى، بۇ گۈزەللىكنىڭ ئاددەمنى سېھىرلىۋېلىشىنى سەزدى. ئۇن يېرىمدىن ئاشقاندا ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋەقەگە قىزىقىپ، ئۇسلۇبنى پۈتۈنلەي ئەستىنمۇ چىقاردى.

* * *

بابىر سىكرىگە ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە قايتىپ كەلدى. ئۇ خاندەمىرنى يەنە باغدا ئۇچراتتى، ئىككىسى پىيادە ئاشۇ بۇلاق بويىغا كەلدى.

بابىر يول يىرىم چارچىغان، ئۇيقۇسىز ئۆتكەن يەنە بىر كېچە يۈزىنى ناھايىتى سولاشتۇرۇپ قويغان بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنى خۇشال تۇتۇپ:

— مەۋلانا، مەنسىز زېرىكىپ قالمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

— ھەزرىتىم، مەن كېچە- كۈندۈز سىزدىن ئايرىلماي سۆھبىتىڭىزدە بولدۇم، سىز يازغان ئەسەر سەھىپىلىرىدە ئۇنتۇلماس ۋاقىتلارنى باشتىن كەچۈردۇم.

— تېخى ئاخىرىغا يەتمىگەنسىز؟

— تۈنۈگۈن پېشىندا ئاخىرقى بەتلىرىنى ياپقاندىن بۇيان ھامان ئۇنىڭ تەسىرى بىلەن ياشىماقتىمەن.

— مېنى ئايىماڭ، مەۋلانا، راستىنى ئېيتىڭ.

— راستىنى ئېيتسام، سىز مېنى سۆيۈندۈرۈپ چۆل - چۆل قىلىۋەتتىڭىز!

خاندەمىر بۇ گەپنى شۇنداق جىددىي تۇرۇپ، ئىچكى بىر دەرد بىلەن ئېيتتىكى، بابىر تەئەججۈپلىنىپ توختىدى:

— نېمە ئۈچۈن سۆيۈندۈرۈپتىمەن، مەۋلانا؟

— ئۇسلۇبىڭىزدىن نەپىس بىر ساددىلىق ئالدىدا مېنىڭ يۈكسەك شائىرانە ئۇسلۇبۇم ئارتۇقچە بىر تەكەللۇپتەك تۇيۇلدى.

— ھە، تەكەللۇپمۇ؟ ئەمما، مېنىڭ ئەھۋالىم ئۆزىڭىزگە مەلۇم. جۈملىلىرىنى تەكەللۇپ بىلەن بېزەشكە پۇرسىتىم يوق ئىدى.

— ئەسلىي گۈزەل بولغان يۈزگە ئارتۇقچە زىبۇزىننەتنىڭ نېمە

ھاجىتى؟ ھەزرىتىم، سىز ئەدەبىياتىڭىزدا تېخى ھېچكىم قىلمىغان ئۇلۇغ بىر ئىشنى قىلىپسىز. مۇبارەك بولسۇن!

— مىننەتدارمەن، مەۋلانا. بىراق، تېخى مەن بۇ ئىشنىڭ يوقالغان سەھىپىلىرىنى تولۇقلىشىم كېرەك.

— تولۇقلىشىڭىزغا ئىشىنىمەن. ئاخىرى يەنە باشقا ياخشى ئىشلىرىڭىز يېزىلغۇسىدۇر. بىراق، شۇ تۇرۇقتىمۇ مەن بۇ زور ئەسىرىڭىزنى تۈركىي تىلىدا ئېيتىلغان يېڭى بىر سۆزدەك قوبۇل قىلدىم. مەن ئىشىنىمەنكى، ئەۋلادلىرىمىز سىزنىڭ بۇ شاھ ئەسىرىڭىزنى ئەلشىر ناۋايىنىڭ «خەمسە»سىدەك ئىززەتلەيدۇ. چۈنكى، مۇشۇ ۋاقىتقىچە تۈركىي تىلىدا يېزىلغان ئەڭ ئۇلۇغ شېئىرىي ئەسەر «خەمسە» بولسا، مۇشۇ ۋاقىتقىچە تۈركىي تىلىدا يېزىلغان ئەڭ ئۇلۇغ نەسرىي ئەسەر، مېنىڭچە «بابىرنامە» بولغۇسىدۇر.

— مەۋلانا، گەرچە مۇبالىغە قىلغان بولسىڭىزمۇ يۈرەك سۆزلىرىڭىز ئۈچۈن تەشەككۈر. مەن بۇ ئەسەرنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن بۈگۈن يەنە سىكرىگە قايتىپ كەلدىم. ئەگەر نۇقسانلىرى بولسا ئېيتىڭ.

— پېقىر بەزى سەھىپىلەردىكى سانلار ۋە ناملاردا ئېنىقسىزلىقلارنى ئۇچراتتىم. خۇسۇسەن، ھىراتقا — ھۈسەين بايقارا سارىيىغا ئائىت بابلار ئازراق تەھرىرلەشنى تەلەپ قىلىدۇ.

— مانا ئاشۇ نۇقتىلاردا ماڭا سىزنىڭ ياردىمىڭىز لازىم.

— بەجانىدىل، ھەزرىتىم. قانداقلىكى ئېنىقسىزلىق بولسا، بارلىقىنى ئالاھىدە قەغەزگە يېزىپ قويدۇم. ئەسىرىڭىز بىلەن بىللە بەرمەكچىمەن.

شۇ چاغدا يۇقىرىدىن ئۆتۈۋاتقان قۇشلارنىڭ جىددىي پۇشتەك چالغانغا ئوخشاش يېقىملىق ئاۋاز چىقارغىنى ئاڭلاندى. بابىر ئاسمانغا قاراپ، قارامتۇل قىزغۇچ سار توپى قانات قاقماي ئۇچۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى، ئاندىن ئۇلارنى خاندەمىرگە كۆرسىتىپ دېدى:

— بۇ يىرتقۇچلار جەڭلەردىن كېيىن يەمچۈك يەپ مەززە قىلىشىپتۇ. رەناسەنگا بىلەن بولغان جەڭدىن كېيىن مانا مۇشۇ كۆل ئەتراپلىرىدا، باغنىڭ ئورنىدا ئۆلۈپ ياتقان ئادەملەر، ئاتلار، تۆگىلەر، پىللار ھېسابسىز

ئىدى. سارلارنىڭ قان پۈرىقىنى سېزىپ، يىراقلاردىن توپ ـ توپ ئۇچۇپ كەلگىنى يادىمدا بار...

بۇ خاتىرە بابىردا يېقىمسىز تۇيغۇلار قوزغىنىنى سەزگەن خاندەمىر:

— نېمە چارە، ھەزرىتىم؟ — دېدى، — ھازىرغىچە ھېچبىر ئۇلۇغ دۆلەت جەڭ ۋە جېدەلسىز بەرپا بولغان ئەمەس.

— سۆزىڭىز راست، ئەمما... كېيىنكى يىللارنىڭ ۋەقەلىرىنى قەغەزگە چۈشۈرگىنىمدە، بارلىق قۇربانلار، تۆكۈلگەن بارلىق قانلار كۆز ئالدىمدا شۇنداق تولۇق گەۋدىلەندىكى، ئۇيقۇلىرىم قېچىپ كەتتى... بەجۇر قورغىنىدا ئۈچ مىڭ كىشىنىڭ قىلىچتىن ئۆتكۈزۈلگىنى... پەنىپەتتە بىرنەچچە يۈز ئەسىرنىڭ توپەڭ بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگىنى... بىزنىڭ ئادەملەرمۇ كاللىدىن مۇنارلار تۇرغۇزغىنى...

— ھەممىسىنى ئۆمۈر كىتابىڭىزدا توپتوغرا يېزىپسىز.

— چۈنكى، ئەۋلادلار ھەقىقەتنى بىلسۇن، بىزنى پەرىشتە دەپ ئويلىمىسۇن. قىلغان گۇناھلىرىمىزنىڭ ئۆزىمىزگە قانچىلىك ئېغىر بىلىنگىنىدىن ئاگاھ بولسۇن.

بابىرنىڭ روھىدا ھېلىدىن ـ ھېلىغا سېزىلىپ قېلىۋاتقان ئىچكى بىر دەردىنىڭ پەقەت ئاغرىقلىقى ياكى چارچىغانلىقىدىن ئەمەسلىكىنى خاندەمىر ئەمدى سەزدى. بابىر ئىجادىي ئىشقا بېرىلگەنسېرى ئۇنىڭ قەلبىدىكى شاھ بىلەن شائىرنىڭ مۇرەسسە قىلىشى قىيىنلىشىپ كېتەتتى.

خاندەمىر ئىختىيارسىز ھىراتنى ۋە ئەلىشىر ناۋايى بىلەن ھۈسەيىن بايقارا ئارىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەرنى ئەسلىدى. بۇ ئىككى زات ياشلىقىدىن بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈشەتتى. ئەمما، پادىشاھنىڭ شەپقەتسىز ئىشلىرى شائىرنىڭ نەپىس تۇيغۇلىرىغا شۇنچىلىك زىت كېلەتتىكى، ئەلىشىر ناۋايى ھۈسەيىن بايقارا بىلەن بىر شەھەرگە، ھەتتا بىر مەملىكەتكە سىغماي قالدىغان ۋە خۇراساننى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە ئەستايىدىل ئىنتىلىدىغان پەيتلىرى بولغانىدى.

ھەتتا بىر شەھەرگە ۋە بىر مەملىكەتكە سىغمايدىغان چوڭ شائىر بىلەن پادىشاھنىڭ بابىرنىڭ قەلبىدە بىللە ياشاشقا مەجبۇر ئىكەنلىكىنى

ۋە بۇنىڭ ئۇنى قانچىلىك قىيىن ئەھۋاللارغا سېلىشنى خاندەمىر ھازىر يېقىندىن كۆرگەندەك بولدى.

بابىر بۇلاق بويىدا چوقچىيىپ ئولتۇرۇپ، ئالقىنىنى مۇزدەك تىنىق سۇغا تولدۇرۇپ ئالدى ـ دە، ئۇنى سۇمۇرۇپ، تەپتى ئازراق بېسىلغاندەك بولدى. خاندەمىرنىڭ گەپنى يېقىملىقراق ماۋزۇغا بۇرىغۇسى كەلدى:

— ھەزرىتىم، ھىراتتا ئۇچراشقىنىمىزدا سىز ئۆز ھاياتىڭىزنى كۆچكۈن باسقان بۇلاققا ئوخشاتقان ئىدىڭىز، يادىڭىزدىمۇ؟

— يادىمدا بار.

— پېقىر ھازىر تەخمىن قىلدىكى، ماۋەرائۇننەھردە كۆچكۈن باسقان بۇلاق بەلكىم مۇشۇ يەرگە كېلىپ قايتا كۆز ئاچقاندۇ؟

— ئەقىل ئىشەنمەيدۇ. ئاردا شۇنچە يىراق مۇساپە بار.

— لېكىن، ھەقىقىي زور ئىستېداتلار ئۆلمەس بۇلاقلارغا ئوخشايدىكەن. ئۇلارنىڭ كۆزىنى ئون يەردە ئەتسە، ئون بىرىنچى يەردىن يەنە يېرىپ چىقىدىكەن!

— ئىلتىپات قىلدىڭىز، مەۋلانا. ھازىر ئىجادىي ئىش مېنى خۇددى مۇشۇ پاكىز بۇلاقتەك ئۆزىگە تارتىدۇ. جەڭلەرنىڭ قانلىق كەلكۈنلىرى، سەلتەنەتنىڭ تىنىمسىز دولقۇنلىرى جېنىمغا تەگدى. تاجۇتەختنىڭ بىۋاپالىقىنى ئۇزۇندىن بۇيان سېزىپ يۈرىمەن. ماڭا ۋاپا قىلسا، پەقەت يازغان ئەسەرلىرىم ۋاپا قىلىشى مۇمكىن. ئەمدىكى ئارزۇيۇم تۇغۇلغان يۇرتۇمغا قىلالمىغان پەرزەنتلىك خىزمىتىمنى ئەسەرلىرىم قىلسا... ئەنجان ۋە سەمەرقەندنى، مېنى ئۆستۈرۈپ شائىر قىلغان ئۆلكىلەرنى قانچىلىك سېغىنغانلىقىمنى بىلسىڭىز ئىدى، مەۋلانا!

بابىرنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئۇيقۇسىز يۈرگەنلىكىدىنمۇ ياكى سېغىنىش ھېسسىياتىنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىنمۇ كۆزلىرى ئىختىيارسىز ياشقا تولدى.

— مەنمۇ ھىراتنى تولىمۇ سېغىنىپ يۈرىمەن، ھەزرىتىم. لېكىن، ئۆزىڭىز ھىندىمۇ ئەمدى بىز ئۈچۈن ۋەتەن، دەپ ئېيتقان ئىدىڭىز، يازغان ئەسەرلىرىڭىز ھىندىنىڭ شەۋكىتىگىمۇ شەۋكەت قوشىدۇ. ھىندىتا بەرپا قىلغان ئۇلۇغ دۆلىتىڭىز بولسا، سىزنى بالاغەتكە يەتكۈزگەن ماۋەرائۇننەھر-

گىمۇ شۆھرەت كەلتۈرىدۇ.

— قېنى ئەمدى شۇنداق بولسا! — دېدى بابىر.

ئۇ خاندەمىر بىلەن كەچكىچە دەردلىشىپ يۈردى - دە، كۆڭلىنى بوشىتىپ ئۆزىنى ئازراق يەڭگىل ھېس قىلدى. بىراق كېچىسى يەنە ئۇيقۇسى قېچىپ، تاڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقمىدى.

ئەگرە. يۇلتۇزلار گىردابى

1

يەنە يازنىڭ سەرەتان ئىسسىقلىرى باشلاندى. بابىر گاھى دىۋانئامدا، گاھى كۇتۇپخانىدا ئىشلەيتتى، ئارىلاپ ئىچى كۆيۈپ، سوۋۇتۇلغان نارىنج شەربىتى ۋە سوغۇق چاي ئىچەتتى، لېكىن ئۇسسۇزلۇقى ھېچ بېسىلمايتتى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن تاھىر خىلۋەتخانىغا ئۈچ - تۆت ساپاق ئاق كىشمىش ئۈزۈم ئېلىپ كىردى. ھازىرلا ئۈزۈپ يۇيۇلغان ئالتۇن رەڭ كىشمىش ئۈزۈم دانىلىرى ئۈستىدە سۇ زەررىلىرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۇزاقتىن بۇيان بۇنداق ئۈزۈمنى كۆرمىگەن بابىر تەئەججۈپ بىلەن:

— نەدىن ئالدىڭىز؟ — دېدى.

— ئۆزىمىزنىڭ ھەشت بېھىشت بېغىمىزدىن. سەمەرقەندتىن كەلتۈرۈلگەن كىشمىش ئۈزۈم كۆچىتىنى ئۆز قولىڭىز بىلەن تىككىنىڭىز يادىڭىزدىمۇ، ھەزرىتىم؟

بابىر خۇش بولۇپ ئۈزۈمنىڭ بىر ساپىقىنى قولىغا ئالدى. بۇ يەرلەرنىڭ تارىخىدا بىرىنچى قېتىم يېتىشتۈرۈلگەن ئاق كىشمىش ئۈزۈم سەل سۇلۇقراق بولسىمۇ، لېكىن تەمى بابىرغا سەمەرقەندنى ئەسلەتتى. ئۈزۈم يىگەنسېرى ئۇسسۇزلۇقى بېسىلىپ، ئۆزىنى بىردىنلا تېتىك ھېس قىلدى.

— بۇنى ماھىمغا كۆرسىتىش كېرەك! — دەپ ئورنىدىن تۇردى.

بۇلتۇر كۈزدە كابۇلدىن ئەگرەگە كۆچۈپ كەلگەن ماھىم بېگىم بۇ باغنىڭ تۆرىدىكى مەرمەر سارايدا ئىدى. بابىر پەتنۇستىكى ئۈزۈمنى تاھىرغا كۆتۈرتۈپ، گۈللۈك يوللاردىن سارايغا قاراپ كەتتى.

ماھىم بېگىم سارايىنىڭ ئايۋىنىدىن مىز ئۈستىگە ئېگىشىپ بىرنېمىلەرنى يېزىۋاتاتتى. ئايۋانغا تاھىرنى ئەگەشتۈرۈپ كىرگەن بابىر:

— ئۈزۈممىز پىشىپتۇ، ماھىم! — دېدى، — بىر تېتىپ كۆرۈڭ.

ماھىم بېگىم ئورنىدىن تۇرۇپ، بابىرنى ئادەتتىكىدەك تەزىم بىلەن قارشى ئالدى، لېكىن ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، راۋۇرۇس سۆزلىيەلمىدى.

كېيىنكى ئىككى يىل ئىچىدە يارىسىدىن قالغان ئاسارەتلەر ئوڭشىلىپ، قوللىرى ئاۋۋالقىدەك ھەرىكەتلىنىدىغان بولۇپ قالغان تاھىر ئۈزۈمنى تەزىم بىلەن ماھىم بېگىمگە سۇندى. ماھىم پەتنۇسنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىپ، مىز ئۈستىگە قويدى. ئۇنىڭ قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى يىغىدىن قىزارغىنىنى بايقىغان تاھىر كەينىچە ئاستا مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئەر ـ خوتۇن يالغۇز قالغاندا بابىر؛

— سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى، — يىغلىدىڭىزمۇ؟

— نەپىسىم قىسلىدى..

ماھىم بېگىم قىرىق ياشقا كىرگەندىن بېرى يۈزلىرى تولۇپ، خېلى سەمرىپ قالغانىدى. كابۇلنىڭ يەڭگىل ۋە قۇرۇق تاغ ھاۋاسىغا ئۆگەنگەن بېگىم جەمنە بويىدىكى ئىسسىق كۈنلەردە ناھايىتى نەم ۋە دىمىق ھاۋادىن نەپەس ئېلىش قانچىلىك قىيىن بولۇشىنى ئاۋۋالمۇ ئاڭلىغان، بىر تەرىپى شۇ سەۋەبتىن تۆت يىلغىچە ئەگرەگە كەلمەي يۈرگەن، ئاخىرى بابىرغا يۈز كېلەلمەي بۇلتۇر كەلگەنىدى.

— يامغۇر پەسلىدە مەنمۇ ناھايىتى قىينىلىپ نەپەس ئالىمەن، — دېدى بابىر، — غەم قىلماڭ، ئۆگىنىپ كېتىسىز. قېنى، ئۈزۈمدىن ئېلىڭ!

ماھىم بېگىمنىڭ ھېچ نەرسە يېگۈسى كەلمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ كىشمىش ئۈزۈمدىن ئىككى دانە ئېلىپ ئاغزىغا سالدى ـ دە، بابىرنىڭ كۆڭلىگە يارىشا:

— ياخشى پىشىپتۇ، — دېدى.

— مەكتۇپ يازماقچىمىدىڭىز؟

— ھە، ھۇمايۇنغا... مېنىڭ نەپىسمنى يامغۇر ئەمەس، سېغىنىش قىسىدۇ!

بوغۇلۇپ ئولتۇرغان ماھىم بېگىم بىردىنلا يىغلىۋەتتى:

— مەن ھەمىشە ھۇمايۇننىڭ دىدارىغا زارمەن. سىز داۋاملىق ئوغلۇمنى مەندىن يىراقلارغا ئەۋەتىسىز! كابۇلدىكى ۋاقتىمدا ھۇمايۇن جەمنە ۋە گانگ بويلىرىدىن بوشمىدى. مەن ئەگرەگە كەلدىم، ھۇمايۇن بەدەخشانغا يۈرۈپ كەتتى. بەدەخشاننى تىنچىتىپ قايتىش بىلەنلا ئۇنى يەنە يىراق سەمبخەلگە ئەۋەتتىڭىز. قەيەردە بىر خەتەر بولسا، شۇنىڭغا ھۇمايۇن تەييار! قايسى يىراق يۇرتتا مۇشكۇل ئىش بولسا، يەنە ھۇمايۇن! مەن بۇ يەردە ئەنسىرەپ قان يۇتۇپ ھەسرەت چېكىمەن!

— مۇنچىلىك ئەنسىرەشنىڭ نېمە ھاجىتى بار، ماھىم؟

— سىز ئەنسىرىمەيسىز، ھەزرىتىم، سىزنىڭ پەرزەنتلىرىڭىز كۆپ! مېنىڭ يالغۇز پەرزەنتىم قالغان! ئۇچىنى تۇپراققا تاپشۇرۇپ، مۇشۇ بىرىلا ھۇمايۇن بىلەن قالغانمەن!

بابىرنىڭ باشقا خوتۇنلىرى ۋە ئۇلاردىن بولغان باشقا بالىلىرى — ھەممىسىنىڭ ماھىم بېگىمدە قانچىلىك مۈرەككەپ تۇيغۇلار قوزغىشىنى بابىر يەنە بىر قېتىم سەزدى. شۇ ۋاقىتتا خانىغا سەككىز ياشلىق گۈلبەدەن يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلدى. بويىندىكى كىچىككىنە مارجانلىرىنى جىلدىرلىتىپ ئاتىسىنىڭ ئۇدۇلىدا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. لېكىن، ئانىسىنىڭ يىغلاپ، زارلىنىپ سۆزلەۋاتقىنىنى كۆردى ـ دە، ئەنسىرەپ توختىدى.

— ماھىم، — دېدى پەس ئاۋاز بىلەن بابىر، — ھىندال بىلەن گۈلبەدەنمۇ سىزگە پەرزەنتقۇ!

— كامران مىرزىچۇ، ھەزرىتىم؟ ئۇ كىشى سىزنىڭ ئوغلىڭىز ئەمەسمىدى! ئۇ كىشى لەخوردا ئانىسى بىلەن تىنچقىنا يۈرۈپتۇ! نېمە ئۈچۈن ھەممە بالا ـ قازانى بىر تەرەپ قىلىشقا ھۇمايۇن بېرىشى كېرەك؟

— چۈنكى، ھۇمايۇن تەخت ۋارىسى! مەن قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مۇشكۇل ئىشلارنى ھۇمايۇن قىلىپ ئۆگىنىشى كېرەك.

— مەن ئەنسىرەپ قان يۇتسام مەيلى! سىز بۇنىڭغا پەرۋا قىلمايسىز، چۈنكى باشقا خوتۇنلىرىڭىز بار!

گۈلبەدەن ئاتا ــ ئانىسىنى ھېچقاچان بۇنداق مۇشكۈل ۋە بىئەپ ئەھۋالدا كۆرمىگەنىدى. ئۇ كۆزلىرى پارلىداپ، نېمە گەپ بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمەي ھاڭ ــ تاڭ بولۇپ تۇراتتى. ھەزرەت ئانىسى پادىشاھ ئاتىسىغا ناھايىتىمۇ مېھرىبان ئىدىغۇ. كابۇلدىن ئىككى ئاي يول يۈرۈپ كېلىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ نامىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ئىززەتلەپ سۆزلەيتتىغۇ! ھەزرەت ئاتىسىمۇ ئەگەردىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، جالالى كۆلىنىڭ يېنىدا كۈتۈۋالمىغانمىدى؟ چارچىغان ئېتىدىن چۈشۈپ، باشقا ئات كەلتۈرگۈچە سەۋر قىلالمىغان بابىر ماھىم بېگىمنىڭ ئالدىغا پىيادە كەلگەن ئەمەسمىدى؟ ھازىر بۇلارغا نېمە بولدى؟

بابىر قىزچىقىنىڭ ھاڭ ــ تاڭ بولۇپ تۇرغىنىنى سېزىپ، تېز ئورنىدىن تۇردى، پەتنۇستىكى ئۈزۈمدىن بىر ساپاقنى قولىغا بەردى:

— مە، قىزىم، يە! — دەپ ئۇنىڭغا مۇلايىم گەپ قىلىپ، ئىشىكتىن تاشقىرىغا يېتەكلەپ چىقتى، — بار، ئەمدى باغدا ئوينا.

ئۇ كۆز ياشلىرىنى ھامان توختىتالمايۋاتقان ماھىمنىڭ ئۇدۇلىغا قايتىپ كېلىپ ئولتۇردى ۋە غەمكىن ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ماھىم، سىز مەندىن ھەرقانچە رەنجىسىڭىز ھەققىڭىز بار. شەرىئەت رۇخسەت بەرگىنى بىلەن ھەربىر مۇسۇلمان ئۈچ خوتۇن ئېلىشى شەرت ئەمەس ئىدى… مەندەك سەيياھ تەبىئەت ئادەم ئۆمرىنىڭ يېرىمىدىن تولىسىنى سەپەرلەردە، جەڭلەردە ئۆتكۈزۈشىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۈچ خوتۇن ئېلىشى كەچۈرۈلمەيدىغان بىر خاتالىق بولدى. بۇ خوتۇنلارنىڭ ھېچقايسى مەن ئارزۇ قىلغاندەك بەختىيار بولالمىغىنىنى بۇگۇن سىزگە قاراپ كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن. كۈندەشلىك ئەلەملىرى، بىر ــ بىرىگە ئۆگەي باللارنىڭ رىقابىتى، ئاتا ــ بوۋىلىرىمىزنى كۆيدۈرگەن بۇ جەھەننەملەر بىزگە دەخلى قىلماس، دەپ ئويلىغانىدىم. ياق، مانا، ھەتتا سىزدەك قەدىردان يارىممۇ مۇشۇ جەھەننەم ئازابىدىن كۆز ياش تۆكۈۋاتىسىز. مەجرۇھ دىلىم سىزنى كۆرۈپ تېخىمۇ بىئارام بولدى.

ماھىم بېگىم بابىرنىڭ سارغىيىپ قالغان كىسەلمەن يۈزىگە قارىدى۔
دە، كۆز يېشىنى ئۈپۈل ـ توپۇل سۈرۈتۈشكە باشلىدى.
— ھەزرىتىم، مەندىن خاپا بولماڭ. مەن بىر مۆتلۈق ئايالمەن.
سىز پادىشاھسىز، ئەرزىمنى سىزگە ئېيتمىسام، كىمگە ئېيتىمەن؟
— ھە، مەن پادىشاھمەن، پۈتۈن بالا شۇنىڭدا. نېمىلىكى خاتالىق،
نېمىلىكى گۇناھ قىلغان بولسام، ھەممىسىنىڭ بىرلەمچى سەۋەبى مېنىڭ
پادىشاھلىقىمدۇر. ياشلىقىمدا پادىشاھلىق زەنجىرىدىن قۇتۇلۇپ كەتمەكچى
بولدۇم، لېكىن مېنى بۇ زەنجىردىن خالاس قىلىدىغان نىجاتكار تېپىلمىدى.
ئەمدى مېنىڭ نىجاتكارىم ھۇمايۇن بولىدۇ، دەپ ئۈمىدىم بار.
ماھىم بېگىم بابىرنىڭ بۇ سۆزلىرىگە بىر ئىشىنىپ ـ بىر ئىشەنمىگەن۔
۔دەك ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قارىدى.
— ماھىم، مەكتۇپىڭىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ. مېنىڭ نامىدىنمۇ يېزىڭ،
ھۇمايۇن ئەگرەگە تېزرەك قايتسۇن. كۆزۈمنىڭ تىرىكلىكىدە تاجۇتەختنى
قولىغا ئالسۇن. يېزىڭ، مەن ئىمزا قويىمەن!
— ھەزرىتىم، سىز ھۇمايۇننى تاجۇتەختكە بۇنچىلىك ئىنتىزار، دەپ
ئويلىماڭ! ھېچ ئۇنداق ئەمەس! مەن پەقەت ئوغلىمىز يېنىمىزدا بولسۇن
دېمەكچىدىم. خالاس!
— يېزىڭ، كەلسۇن! پەقەت پادىشاھ بولۇش شەرتى بىلەن كەل۔
۔سۇن. بۇ مەخپىي گەپنى ھازىرچە سىزدىن باشقا ھېچكىم بىلمىسۇن.
بابىرنىڭ نىيىتى جىددىيلىكىگە ئەمدى ئىشەنگەن ماھىم بېگىم:
— سىز كابۇلغا قايتماقچىمۇسىز؟ — دەپ سورىدى.
— مۇبادا، ئاللەمدىن كۆز يۇمسام، كابۇلغا دەپنە قىلىڭلار.
— نېمە ئۈچۈن بۇنداق دەيسىز؟
— سىزدىن يوشۇرىدىغان سىرىم يوق، ماھىم. سىز كابۇلدا «ئىشغا۔
لىيەتچىلىكنىڭ قىساسى قايتسا يامان بولىدۇ» دېگەنىدىڭىز، شۇ گېپىڭىز
راست چىقتى. پادىشاھلىق ۋە ئىشغالىيەتچىلىك بالالىرى مەلىكە بەيدە
بەرگەن زەھەر شەكلىگە كىرىپ مېنىڭ ئۆمرىمنى غاجىلىدى. ئەگەر مەنمۇ
بار كۈچۈمنى پەقەت ئىلىم ۋە ئىجادقا بەرسەم، بەلكىم بىرونىيىدەك يەتمىش۔

تىن ئاشاتتىمىكىن؟ ياكى ئەلشىر ناۋايىدەك ئاتمىشقا كىرەتتىمىكىن؟ بىراق، مانا قىرىق يەتتە يېشىمدا ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرى كۆرۈنۈپ قالدى.

— ياخشىلىقنى ئويلاڭ، ھەزرىتىم! خۇدا خالىسا تېخى ئۆمرىڭىز ئۇزاق بولىدۇ!

— نېمە بولسىمۇ، ئەمدى پادىشاھلىق بولدى! قالغان ئۆمرۈمنى ئىجادقا سەرپ قىلماقچىمەن! ماڭا سارايلار ۋە قەسىرلەرنىڭ كېرىكى يوق، مانا مۇشۇ زەرەپشان بېغىنىڭ بىر بۇلۇڭى بولسا بولىدى، ئارتۇقچە سەۋدەر ۋە مۇلازىملارمۇ لازىم ئەمەس. تاھىر ئاپتۇۋىچىنىڭ ئۆزى ماڭا يېتەرلىك. ھۇمايۇنغا مۇشۇ قارارىمنى ئېيتىپ، ئىككىمىزنىڭ نامىمىزدىن يېزىڭ!

ماھىم بېگىم بابىرغا تولىمۇ ئېغىر تېگىدىغان ماۋزۇلاردا گەپ ئاچقىنىدىن ئەمدى قاتتىق پۇشايمان قىلدى ــ دە، ئېرىگە يالۋۇرۇپ:

— مېنى كەچۈرۈڭ! — دېدى، — مەن ھېچ خىيالىمغا كەلتۈرمىگەن گەپ... بۇ مۇمكىن ئەمەس! مەن بۇنداق مەكتۇپنى يازالمايمەن!

بابىر ئورنىدىن تۇردى.

— بولمىسا مەن ئۆزۈم يازاي، — دەپ سارايدىن چىقتى. ئۇ باغ ئارىلاپ خىلۋەتخانىغا قاراپ كېتىۋاتقاندا گۈلزار يولدا كىچىككىنە گۈلبەدەننى ئۇچراتتى. زېرەك قىزچاق ئاتىسىنى قىيناپ يۈرگەن مۇشكۈللۈكلەرنى چۈشەنمىسىمۇ ئۇنىڭغا ئىچ ــ ئىچىدىن ئېچىنىپ، ھەمدەردلىك بىلدۈرۈۋاتقاندەك مۆلدۈرلەپ قاراپ تۇراتتى.①

2

ئاتىسىنىڭ مەكتۇپى بارغاندا ھۇمايۇن سەمەرقەندە ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ ئورۇندا ياتقانىدى. مەكتۇپنى ئوقۇش بىلەن

① بابىرنىڭ پەرزەنتلىرى ئارىسىدا ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن ۋە سەكسەنگە كىرگەن گۈلبەدەن بېگىم بالا چېغىدا كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى «ھۇمايۇننامە» دە تەپسىلىي يازغان. ئۇ ئاتىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدە تاجۇتەختتىن ئەستايىدىل كۆڭلى قالغىنىغا، ھاكىمىيەتنى ھۇمايۇنغا بېرىپ، ئۆزى تاھىر ئاپتۇۋىچى بىلەن بىر بۇلۇڭدا ياشىماقچى بولغىنىغا دەلىللەر كەلتۈرگەن.

ئادەملىرىگە:

— مېنى تېزرەك ئەگرەگە يەتكۈزۈڭلار! — دەپ بۇيرۇدى.

دېھلىگە كەلگۈچە ھۇمايۇننىڭ قىزىتمىسى يەنىمۇ ئۆرلەپ، كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. ئۇنى ئېلىپ كېلىۋاتقان ھىندۇبەگ يولدا بىرەر ئەھۋال بولۇشىدىن قورقۇپ، دەرھال ئەگرەگە خەۋەر ئەۋەتتى ـ دە، ئۆزى دېھلىدە قېلىپ ھۇمايۇننى ئەڭ ياخشى تېۋىپلەرگە داۋالىتىشقا باشلىدى. لېكىن، دورا ـ دەرمان كار قىلمايتتى، قارا بەزگەككە ئوخشاش بىر كېسەل ھۇمايۇننى كېچە ۋە كۈندۈز بىئارام قىلىپ قورۇشتۇرۇپ قويۇۋاتاتتى.

ئەگرەدىن ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئاتلىق يۈرۈپ، ماھىم بېگىم يېتىپ كەلدى. دەريا يولى تىنچراق ۋە سالقىنراق، دېيىشىپ، ھۇمايۇننى دېھلىدە كېمىگە سېلىشتى ـ دە، ئېقىن بويلاپ ئەگرەگە ئەكېلىشتى.

ھۇمايۇننى تەختىراۋانغا ياتقۇزۇپ، سەككىز يىگىت زەرەپشان بېغىغا كۆتۈرۈپ كىردى. بابىر رەڭگى يەردەك ئۆڭۈپ كەتكەن ماھىم بېگىمنى كۆرگەندىلا يۈرىكى «جىغغىدە» قىلىپ كەتتى. يىگىتلەر كۆتۈرۈپ كېلىۋېتـ-قان تەختىراۋان ئۇنىڭ كۆزىگە تاۋۇتتەك سوغۇق كۆرۈندى.

ھۇمايۇن كېچىچە جۆيلۈپ بىھوش ياتتى. يەنە سەھەر ۋاقتىدا كۆزىنى سەل ئېچىپ، تۆپىدە تۇرغان ئاتىسىنى تونۇدى، ئورنىدىن تۇرغۇ-سى كېلىپ قىمىرلىدى، لېكىن بېشىنى كۆتۈرۈشكىمۇ مادارى يەتمىدى. ئاتىسىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىدا يېزىلغان گەپكە رازى بولالماسلىقىنى ئېيتـ-ماقچى بولۇپ:

— بىز... خىزمەتتە... سىزسىز... — «مۇمكىن ئەمەس!» دېگەنـ-دەك باش چايقىدى ـ دە، كېيىن يەنە جۆيلۈشكە باشلىدى، — غولغا ئۇرۇڭ... ئۇرۇڭ! كەتتى!... توختا!...

ھۇمايۇن نەپىسى بوغۇلغاندەك قىينىلىپ، ئۆزىنى ئۇياقتىن ـ بۇياققا بىر ـ ئىككى ئاتتى ـ دە، يەنە ھوشىدىن كەتتى.

ساراي تېۋىپلىرى بۇ ئېغىر كېسەلگە ھېچبىر داۋا تاپالمىدى. ماھىم بېگىم مۆل ـ مۆل يىغلايتتى. بابىر سۆيۈملۈك ئوغلىنى ئوتقا ـ سۇغا سېلىپ، مۇشۇ كېسەللىككە ئۆزىمۇ سەۋەبچى بولغاندەك ئېچىندى. ئېغىر

پەيتلەردە بابىرغا يۆلىنىپ ئۆگىنىپ قالغان ئادەملەر بىرەر چارە تېپىشنى ئۇنىڭدىن كۈتەتتى، لېكىن هازىر ئۇمۇ چارىسىزلىقىدىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قىينىلاتتى.

قېرىپ مۈكچىيىپ قالغان شەيخۇلئىسلام بابىرنىڭ يېنىغا كەلدى:

— هەزرىتى ئالىيلىرى، كۆپ غەم يېمەڭ، پەرۋەردىگار غايىبتىن شىپا ئەۋەتكۈسىدۇر، — دېدى، — تېۋىپلەردىنغۇ نەتىجە چىقمىدى، ئەمدى خۇدا يولىدا دۇنياغا مىلىدىن سەدىقە قىلىش كېرەك.

بابىر شەيخۇلئىسلامنىڭ نىيىتىگە چۈشىنەلمەي:

— قايسى مالدىن؟ — دەپ سورىدى.

— جان ئامان بولسا گۆهەر تېپىلىدۇ. ئاشۇ... ئالاهىدە ئالماس ياخشى سەدىقە بولىدۇ.

بابىر جەمنە ئۈستىدە كېمىدە ئولتۇرغاندا هۇمايۇن ئەكېلىپ كۆرسەتكەن ئالماسنى ئەسلىدى.

— كوهىنۇرنىمۇ؟

شەيخۇلئىسلام تەستىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى. بابىر هوشىنى بىر يەرگە يىغىپ:

— تەقسىر، كىمگە سەدىقە قىلايلى؟ — دەپ سورىدى.

قىممىتى زور ئالتۇن خەزىنىلەرگە باراۋەر كېلىدىغان بۇ ئالماسنى ئوغرىلاردىن قورۇقلاپ تۇرۇش ئۇچۇنمۇ ناهايىتى .كۆپ نەۋكەر كېرەك ئىدى. شۇنى بىلىدىغان شەيخۇلئىسلام «ماڭا» دېيىشكە تىلى بارمىدى.

— مۇرتازا ئەلى مازارىغا، — دېدى، — دىن يولىغا.

مازار ۋە كوهىنۇر ئالمىسى بىر - بىرىگە مۇتلەق ئالاقىسىز نەرسىلەر ئىدى. دىندارلارنىڭ ئەڭ چوڭى شەيخۇلئىسلام بولغانلىقى ئۇچۇن ئالەمنى بېزەيدىغان بۇ گۈزەل ئالماس ئايلىنىپ كېلىپ ئۇنىڭ ساندۇقىغا چۈشۈشى ئېنىق. بابىر هازىر مال ۋە دۇنيانى ئويلايدىغان ئەهۋالدا بولمىسىمۇ، هۇمايۇنغا تەقدىم قىلىنغان بۇ ئاز ئۇچرايدىغان گۆهەرگە مۈكچەيگەن شەيخۇلئىسلامنىڭ كۆز تىككىنى ئۇنى سەگەكلەشتۈردى. روهانىيلار ئىلا-جىنى تاپسا پادىشاھتىنمۇ يۇقىرى تۇرۇشقا ۋە ئۇلارنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن

چۈشكىنىدىن پايدىلىنىپ ئۆز ھۆكۈملىرىنى ئۆتكۈزۈشكە ئىنتىلىشى بۇرۇن-دىن مەلۇم ئىدى.

— تەقسىر، نەزىرىڭىزدە ئاشۇ ئالماس ئەزىزمۇ ياكى مېنىڭ جېنىم ئەزىز؟

شەيخۇلئىسلام ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ:

— نېمە ئۈچۈن ئۇنداق دەيسىز، ھەزرىتىم! — دېدى، — ئۇنداق ئالماسلارنىڭ يۈزىدىن سىزنىڭ بىر مويىڭىز ئەزىزرەكتۇر!

— مىننەتدارمەن! ئۇنداق بولسا، مەن ھۇمايۇنغا جاھاندىكى بارلىق ئالماسلاردىنمۇ ئەزىزرەك بىرنەرسەمنى قۇربان قىلماقچىمەن. پەقەت بۇ قۇربانىنى سىز ۋە بىزگە ئوخشىغان بەندىلىرى ئەمەس، زۇرۇر بولسا، پەرۋەردىگارىمىنىڭ ئۆزى ئالسۇن!

بابىر ئۆزىگە ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ھۇمايۇننىڭ ئورنى يېنىغا كەلدى.

— ھۇمايۇن، جىگەر بەندىم! — دېدى ئۇ ھەممىگە ئاڭلانغۇدەك ئاۋاز بىلەن، — سېنىڭ قىينالغانلىقىڭنى مەن باساي. سېنىڭ مۇشۇ ئېغىر كېسىلىڭنى خۇدا سەندىن ئېلىپ ماڭا بەرسۇن!

بىھوش ياتقان ھۇمايۇن بۇ گەپلەرنى ئاڭلىمايتتى. لېكىن، بىمارنىڭ خابگاھىدىكى ئاياللار، مۇلازىملار، تېۋىپلار، روھانىيلار — ھەممىسى بابىرغا قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.

بابىر جىمجىتلىقتا ھۇمايۇننىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئايلاندى ـ دە:

— ئەي پەرۋەردىگار! — دەپ ئىلتىجا قىلدى، — مەن بابىرمەن، ئەگەر جان بېرىش مۇمكىن بولسا، ئۆمۈر ۋە جېنىمنى ھۇمايۇنغا قۇربان قىلدىم! ئەزرائىل مېنىڭ جېنىمنى ئالسۇن ۋە خۇدا ھۇمايۇنغا شىپالىق بەرسۇن!

ماھىم بېگىم يىغىدىن توختاپ، بابىرغا قورقۇش ئارىلاش ھەيران بولۇپ تىكىلىپ تۇراتتى. قېرى شەيخۇلئىسلام بولسا، شۇ زامانلا ھۇمايۇن-نىڭ ساقىيىپ كېتىشىنى ۋە بابىرنىڭ ھالسىزلىنىپ يېتىشىنى كۆتكەندەك ئاز ۋاقىت ئاتا ـ بالىغا چەكچىيىپ قاراپ تۇردى.

لېكىن، كۈتۈلمىگەن مۆجىزە يۈز بەرمىدى. بىھوش ھۇمايۇن جۈپ-لۈپ بىرنېمە دېدى ــ دە، يەنە جىم بولدى. بابىر بېشىنى تۆۋەن سېلىپ خابگاھتىن ئاستا چىقىپ كەتتى. ئۇ يەردە ھېچقانداق ئۆزگىرىشنىڭ يۈز بەرمىگىنى شەيخۇلئىسلامنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

3

يىگىرمە ئۈچ ياشلىق ھۇمايۇننىڭ يىگىت يۈرىكى كېسەللىكنى ئاخى-رى يەڭدى. ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ كېسەل يوقلاپ كەلگەنلەرنى ئورنىدىن تۇرۇپ قوبۇل قىلدى. يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن ئاتىسىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆزى ئۆيدىن چىقتى.

بابىر كۈتۈپخانىنىڭ خاسخانىسىدا قەدىمىي بىر قوليازمىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ھۇمايۇن ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا تىز چۆكۈپ:

— مەن سىزنىڭ ئىلتىجاڭىز بىلەن شىپا تاپتىم! — دېدى، — ئۆزۈمگە كەلگەندىن بۇيان خۇدادىن سىزنىڭ مەن ئۈچۈن قىلغان سەدىقى-ڭىزنى دەرگاھىدا قوبۇل قىلمىسۇن، دەپ تىلەيمەن! بۇ ئۇلۇغ دۆلەتنى سىز بەرپا قىلدىڭىز، ھەممىمىزنىڭ تايانغان تېغىمىز ئۆزىڭىز! پەرۋەردىگار بىزگە رەھىم قىلسۇن!

— مانا، شۈكۈر، يۈرۈپتىمەنغۇ، ئوغلۇم. ھازىرقى قىزىتما، ئۇيقۇسىز-لىق مەندە بۇلتۇردىن بېرى بار.

— روھانىيلار «ھەزرىتىم ئوغلىغا كەلگەن نەق ئەجەلنى ئۆزىگە ئالدى» دەپ كۆڭلۈمگە غۇلغۇلا سالماقتا!

— سەن نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا ئىشىنىسەن؟ بېشىمىزغا ئېغىر كۈن چۈشكەندە شەيخۇلئىسلام ماڭا ئۆز ھۆكۈمىنى ئۆتكۈزمەكچى بولدى. مانا خۇداغا شۈكۈر، ساقىيىپ كەتتىڭ. ئەگەر ئاشۇ چاغدا ئۇنىڭ گېپىگە كىرىپ، كوھىنۇر ئالمىسىنى سەدىقە قىلسام، روھانىيلار غالىب بولماسمى-دى؟ «ھۇمايۇننى بىر قۇتقۇزۇپ قالدۇق، پادىشاھنىمۇ بىر كۈچلۈك» دەپ تەنتەنە قىلماسمىدى؟ سېنى بىر ئۆمۈرلۈك قەرزدار قىلىپ قويماسمى-

ـدى؟
— ئىلاھىم، سىز توغرۇلۇق بولغان كارامەتلىرىمۇ يالغان چىقسۇن!
— ھەر ھالدا، سەن بىرنەرسىنى ئۇنتۇما. روھانىيلار پادىشاھنىڭ تۆپىسىگە چىقىۋالسا تامام! سەمەرقەندتىكى ئابدۇللىتىپنىڭ چۇشكۇنلىشىشى ۋە ئاتىسىغا قارشى قىلىچ كۆتۈرۈشى شۇنىڭدىن باشلانغان.
— تىرىكلا بولسام بۇ نەسىھەتىڭىزنى يادىمدىن چىقارمايمەن!...
— ئەمدى... ھەزرىتىم، سەمبىخەل چېگرىسىدا يەنە تاجاۋۇزلار بولۇۋېتىپتۇ. مەن ئەتىگە مېڭىپ كېتەي، ئىجازەت بېرىڭ.
بابىر ھازىر ئېيتماقچى بولغان سۆزىگە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەنلىكىدىن بىردەم جىم تۇردى.
— ھۇمايۇن، بەيدە ماڭا زەھەر بەرگەندىن بېرى ھېچ ئۆزۈمگە كېلەلمەيۋاتىمەن، قالغان كۈچۈم ئىجاد قىلىشقا يەتسىمۇ چوڭ گەپ. ئەمدى دۆلەت يۈكىنى سەن ئۈستۈڭگە ئېلىشىڭ كېرەك. مەيلى، سەمبىخەلگە بېرىپ چېگرىنى تىنچىتقىن ۋە ئورنۇڭغا ھىندۇبەگنى ھاكىم قىلىپ دەرھال ئەگرەگە قايتقىن.
يامغۇر پەسلى ئۆتۈپ، ئاسمان يەنە يۇلتۇزلاردىن تازىلاندى. كېچىلەر سالقىن بولۇپ قالدى. بابىر ئۇيقۇسىز كېچىلەردە باغقا چىقاتتى ۋە يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلغۇسى كېلىپ ئاسمانغا قارايتتى. لېكىن، بەدىنىدە قىزىتمىنىڭ يۇقىرىلىقىدىن ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جايىدىن كۆچۈپ، قايناملىغا چۇشۇپ ئايلىنىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى، كۆڭلى بىئارام بولۇپ، ئاسماندىن دەرھال كۆزىنى ئالاتتى.
كۈندۈزى سارايدا دۆلەت ئىشلىرىنى قىلغان پەيتىدە گاھى شەيخۇلـئىسلامنى، گاھى نوپۇزلۇق مەنسەپدارلارنى ئۇچرىتاتتى، ئۇلار بابىرغا ئاۋۋالقىدىنمۇ پەسكىرەك ئېگىلىپ تەزىم قىلىشاتتى، لېكىن ئۇلۇشى مۇقەررەر بولغان بىمارغا قارىغاندەك مۇسىبەتلىك كۆزلەر بىلەن قارىشاتتى، مۇئامىلىلىرىدىكى ئالاھىدە مۇلايىملىقمۇ شۇنىڭدىن دالالەت بېرەتتى. ئۇلارنىڭ ئېتىقادىغا بىنائەن، بابىر ئۆز ھاياتىنى ئوغلىغا قۇربان قىلغان، شۇنىڭ ئۇچۇن ھۇمايۇن ساقىيىپ كەتكەن، ئەمدى كۆزگە كۆرۈنمەس ئەجەل

قىلىچى بابىرنىڭ بېشى ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇراتتى.

ئوچۇق ئېيتىلمايدىغان، ھەددىدىن ئارتۇق يۇمشاق گەپلەر، تەزىم ۋە ئىززەت ــ ئېھتىراملار ئاستىغا يوشۇرۇلغان بۇ يامان ئىشەنچ بابىرغا تولىمۇ ئېغىر تەسىر قىلاتتى، گاھىدا ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئۆلۈم شەپىسىنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ سەزگەندەك بولاتتى.

مىزان ئۆتۈپ، قەۋس ئېيى كىرگەندە بابىرنىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. بىرەر جايىدا يارا ياكى ئىششىق يوق، نوقۇل ئىچى قىزىيتتى، قىزىتمىسى كۆتۈرۈلۈپ ئۇخلىيالمايتتى، رەڭگى كۈنسېرى سۇلىشىپ باراتتى. مەۋلانا يۇسۇپىي مەملىكەتنىڭ ئەڭ مەشھۇر تېۋىپلىرىدىن ئۈچ ــ تۆتنى چاقىرتىپ مەسلىھەتلەشتى. بىمارنىڭ تومۇرىدىن قان ئېلىپ كۆرۈشتى. قاننىڭ رەڭگى ساغلام ئادەمنىڭكىدىن سۇزۇك ئەمەس، قانداقتۇر ئېرىپ قالغانغا ئوخشايتتى.

تېۋىپلەر كېڭىشىپ «مەلىكە بەيدە بەرگەن زەھەرنىڭ قاندا تەسىرى قالغان» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشتى ۋە قاننى تازىلايدىغان دورىلاردىن، ئانار سۈيىدىن كۆپرەك بېرىشنى بۇيرۇشتى. لېكىن، بۇ نەرسىلەرنىڭ ھېچقايسىسى كار قىلمىدى. بابىر ھالسىزلىنىپ يېتىپ قالغاندىن كېيىن، ھۇمايۇنغا چاپارمەن ئەۋەتتى.

ھۇمايۇن كەلسە، ئاتىسى ئۆز خابگاھىدا ئېگىز ئاق كۆرپىدە تەرگە پېتىپ يېتىپتۇ. رەڭگى ساپسېرىق بولۇپ كەتكەن. بابىرنىڭ باش تەرىپىدە خانزادە بېگىم پەي يەلپۈگۈچ بىلەن ئۇنىڭ يۈزىنى يەلپۈۋېتىپتۇ. ئاياغ تەرىپىدە ماھىم بېگىم غەم ــ قايغۇغا پېتىپ، ھەيكەلدەك قېتىپ ئولتۇرۇپتۇ.

ھۇمايۇن تىز چۆكۈپ، ئاتىسىنىڭ كۆرپىسىنى قۇچاقلىدى، بابىرنىڭ ئورۇق قولىنى سۆيۈپ كۆرۈشتى، ئەھۋال سورىدى، ئاندىن ئاتىسىنىڭ بۇ ئەھۋالغا ئۆزى سەۋەبچى بولغاندەك ئېچىنىپ سۆزلىدى:

— نېمە ئۈچۈن بىزگە بۇنچىلىك جان پىدا قىلدىڭىز، ھەزرىتىم؟

بابىر ھالسىز ئاۋاز بىلەن:

— سەن بۇنى ئۆزۈڭدىن كۆرمە، — دېدى، — ئىللەت قاندا ئىكەن. ھەرقانداق ئوتمۇ يېنىپ ــ يېنىپ ئاخىرى بىر كۈن، — بابىر

«ئۆچىدۇ» دېمەكچى بولدىيۇ دە، لېكىن ئايالالارنى ئايىدى، — يالقۇنى پەسىيىدۇ. مەن ئۆمۈر بويى ئايىغۇسىز كۆيدۇم.

— بىز ئۆچۈنمۇ كۆيۈپ ياندىڭىز! ئەمدى بۇ قەرزلەرنى ئۈزۈشكە مېنىڭ پۈتۈن ئۆمرۈم يەتمەيدۇ!

— قەرزىڭنى ماڭا ئۈزەلمىسەڭ... باللىرىڭغا ئۈزەرسەن...

بابىر توختاپ ـ توختاپ سۆزلەۋاتقان بولسىمۇ، كۆڭلىدىكى گەپلە-رىنى راۋان ئىپتىۋاتقىنى ھۇمايۇننى ئۈمىدلەندۈردى. ئۇ ئاتىسىنىڭ سۆزى-نى بۆلمەي، جىم قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

— تۆمۈرىيلەرنىڭ كۆپچىلىكى... پىدائىيلىقنى ئۇنتۇپ... يوق بولۇپ كەتتى. ئوغۇل ئاتىنى ئۆلتۈردى... ئاكا ئىنىسىغا خىيانەت قىلدى، ئاقىۋەتتە... ھەممىسى رەزىللىكنىڭ قۇربانى بولدى... ئۇنىڭدىن كۆرە ياشلىقنىڭ پىدائىيسى بولغان ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟... مانا ھاماڭ خانزادە بېگىم... سەمەرقەندتە مېنى قۇتقۇزۇپ ئۆزىنى ئاسارەتكە سالدى. بۇ پىدائىيلىق مېنى ھەمىشە... شۇنداق بولۇشقا ئۈندەپ كەلدى... سەنمۇ ئەمدى ئىنىلىرىڭ ۋە ئەۋلادلىرىڭنى مەردلىككە... پىدائىيلىققا ئۈگەتكىن.

بابىر تۆشەكنىڭ كەينى تەرىپىدىكى يىپەك ئاق پەردىنىڭ ئارقىسىغا بېشىنى بۇراپ قارىدى. پەردە ئارقىسىدا ئادەم بارلىقىنى ھۇمايۇن ئەمدى بايقىدى.

— تاھىربەگ، جۇزدانىنى كەلتۈرۈڭ، — دېدى بابىر.

شۇ چاغقىچە قىمىر قىلماي ئولتۇرغان تاھىر تېز ئورنىدىن تۇردى-دە، تەكچىدىكى چوڭ كۆن جۇزدانىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كەلدى.

— بەدەخشاندا «ۋەقەئىي»نى سورىغانىدىڭ، — دېدى بابىر ھۇما-يۇنغا، — مانا، يېزىپ تۈگەتتىم، ئال.

تاغلار ئارىسىدا بابىر «بۇ كىتاب تۈگىگەندە مېنىڭ ئۆمرۈممۇ تۈگەيـ-دۇ!» دېگىنى ھۇمايۇننىڭ يادىغا چۈشتى. ئۇ جۇزدان ئىچىدىكى كىتابنى ئېلىپ پېشانىسىگە سۈرۈپ سۆيۈۋاتقاندا كۆزىدىن تاراملاپ ياش چىقىپ كەتتى. چوڭ بىر ياش تامچىسى زەر ھەل مۇقاۋا ئۈستىگە تېمىپ چۈشكە-نىنى بابىرمۇ كۆردى.

— سەندىن ئىلتىماسىم، — دەپ داۋاملاشتۇردى بابىر، — بۇنى ئەۋلادلىرىڭمۇ ئوقۇسۇن... خاتالىقلىرىمنى تەكرار قىلماڭلار. ياخشى ئىشلىرىم... ئاز بولسا... كۆپەيتىڭلار. بۇ كىتابتىن نۇسخىلار كۆچۈرتۈپ سەمەرقەندكە، تاشكەنتكە، ئەنجانغا، مۇناسىپ ئادەملەرگە ئەۋەتكىن. مەن تۇغۇلغان يۇرت بىلەن ئالاقىنى ئۈزمەڭلار. ئېھتىمال مەن يازغان كىتابلار ئىككى ئوتتۇرىدىكى ئالاقىنىڭ رىشتىلىرى بولۇپ قالار...

بابىرنىڭ ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىۋاتقىنىنى سېزىپ تۇرغان خانزادە بېگىم ئۆزىنى ئارتۇق تۇتۇپ تۇرالمىدى.

— بابىرجان، مەن ئېگىچىڭىز!... مەن... مەن سىزدىن بەش ياش چوڭمەن! بۇ دۇنيادىن كېتىش نۆۋىتى ئاۋۋال مېنىڭكى! سىز تەسلىم بولماڭ! بابىرجان، ئىنىم!

خانزادە بېگىم ئۇنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۇنتۇپ، «بابىرجان!» دېگەندە بابىر مەسۇم بالىلىقىنى ئەسلەپ كۆڭلى «جىغ» قىلىپ كەتتى. ئۇ بەگلەردىنمۇ، سەۋدەرلەردىنمۇ، ياتلاردىنمۇ، ھەتتا سۆيۈملۈك ئوغلى ۋە خوتۇندىنمۇ دائىم «ھەزرىتىم» دېگەن چاقىرىشنى ئاڭلايتتى، كۆپ ئىشلىتىۋېرىپ زېرىكىپ كەتكەن بۇ سۆز ئۇنىڭ تولىمۇ جېنىغا تەگكەنىدى.

بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ماھىم بېگىم ئالدىنقى سۆھبەتلەرنى ئەسلەپ:

— مېنىڭ خەقشىلىكلىرىممۇ سىزنى كېسەل قىلدى، ھەزرىتىم! — دېدى، — مېنى كەچۈرۈڭ!

— ماھىم، سىز مېنى كەچۈرسىڭىز بولدى... مەن سىزدىن رازىمەن. پەقەت ئەمدى مېنى «ھەزرىتىم» دېمەڭ.

ماھىم بابىرنى «كۆز ئېچىپ كۆرگەن تەنھا يارىمىسىز، جىسمىمدىكى جانسىز!» دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىپ كۆردى، لېكىن ئەتراپىدىكىلەردىن ئۇيالدى، يىغا ئارىلاش:

— خوپ، — دېيەلىدى، خالاس.

بابىر ئۇنىڭ ئېيتالمىغان سۆزلىرىنى ئاۋازىدىن، كۆزلىرىدىن سەزدى، كېيىن ئوغلىغا يۈزلەندى:

— ھۇمايۇن، مەن سەندىنمۇ «ئاتا» دېگەن سۆزنى تېخى ئاڭلىغىنىم

يوق.

«ئاتا» دېگەن ئاددىيغىنا سۆزگە ئۆگەنمىگەن ھۇمايۇن:

— پەدەرى بۇزرۇكۋار! — دەپ باقتى. بۇنىڭدىن ئاتىسىنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلمىگىنىنى سەزدى ـ دە، — ئاتاجان! — دېدى، — سىز سەلتەنەتنى ماڭا بەرمەكچى بولۇپسىز. لېكىن، ئىشىنىڭ، مەن بۇ تاجۇ-تەختتىن سىزنىڭ بىر نەپەسلىك ئۆمرىڭىزنى ئەۋزەل كۆرىمەن!

— مەن سەندىن رازىمەن... ئەمدى مەندىنمۇ رازى بولۇڭلار!

خانزادە بېگىم رازىلىق سوراشقا تىلى بارماي ئۆرتىنىپ يىغلىدى. ئۇنىڭ يىغىسىغا ماھىم بېگىم قوشۇلدى. بۇ ئېغىر ئەھۋالنىڭ ئۈستىگە كىرىپ كەلگەن مەۋلانا يۇسۇپىي بابىرنىڭ كۆزلىرى بىسەرەمجان بولۇۋات-قانلىقىنى، ئۇنى قاتتىق تەر بېسىۋاتقىنىنى كۆردى.

— ئەمدى ھەزرىتىم ئارام ئېلىشى كېرەك! — دەپ قولىغا ئاق داكىنى ئېلىپ بابىرنىڭ يۈزىدىن، بويۇنلىرىدىن تەرلىرىنى ئېرتىشكە باش-لىدى. قىينىلىپ نەپەس ئېلىۋاتقان بابىر باش تەرىپىدە تۇرغان تاھىرغا ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس: «يەلپۈك!» دېدى.

يىغا ـ زارە بىلەن بابىرنى قىيناپ قويغىنىنى ئەمدى سەزگەن بېگىملەر ئاستا چىقىپ كېتىشتى، بابىر ھۇمايۇنغا:

— ئەمدى ئىشىك ئاغا بىلەن مەنسەپدارلار كىرسۇن. كۆزۈمنىڭ تىرىكلىكىدە ھاكىمىيەتنى ساڭا تاپشۇراي.

تاشقىرىدا كۈتۈپ تۇرغان مۇھەممەد دولداي ۋە باشقا نويۇزلۇق بەگلەر كىرىشتى. بابىر ئۇلارنىڭ ئالدىدا پادشاھلىق تاجىنى ئوغلى ھۇما-يۇنغا تاپشۇردى. رازى ـ رىزالىق سورىغاندا بەگلەردىن بىر ـ ئىككىسى كۆزىگە ياش ئالغاندەك بولدى. لېكىن، چىقىپ كېتىۋاتقىنىدا ھەممىسىنىڭ ھۇمايۇننىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ، يېڭى ئىنايەتلەرنى ئۈمىد قىلىپ كۆزلىرى تەمە بىلەن يانغىنىنى بابىر كۆرۈپ قالدى.

خانىدا تاھىر بىلەن ئىككىسى قالغاندىن كېيىن:

— ئەمدى بەگ ۋە سۇلتانلارغا مېنىڭ لازىمىم يوق. تاھىربەگ، كەچكە مەۋلانا پەزلىددىننى چاقىرتىڭ، — دېدى.

تاھىر بابىرغا تېۋىب يۇسۇپنى بۇيرۇپ كەتكەن سۇيۇق دورىلاردىن ئىچۈردى، ئۇنىڭ قىيسىيىپ قالغان ياستۇقنى توغرىلاپ قويدى. كېيىن سەۋدەرلەر خانىسىگە ئۆتۈپ، تاغىسغا ئادەم ئەۋەتتى.

ئېيتىلغان ۋاقىتتا يېتىپ كەلگەن مەۋلانا پەزلىددىن بابىرنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا ياتقىنىنى كۆردى ـ دە، ھەسرەت ئىچىدە:

— ھەزرىتىم، خۇدا سىزگە قۇۋۋەت بەرسۇن! — دەپ قولىنى سۆيدى.

— مەن پادىشاھلىقنى ھۇمايۇنغا تاپشۇردۇم. بۇنىڭدىن كېيىن، «ھەزرىتىم» دېمەڭ، مەۋلانا. مۇناسىپ كۆرسىڭىز مېنىمۇ «مەۋلانا» دەڭ.

— بىز ناۋايىنى ئۇلۇغ ئەجدادلىرى ئۈچۈن «ھەزرەت ئەلىشىر» دەيتتۇق. سىز تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتىمىزنىڭ ناۋايىدىن كېيىنكى ئەڭ زور سىماسى. شۇ سەۋەبتىن سىز شائىر ۋە ئەدىب سۈپىتىدە «بابىر ھەزرەتلىرى» دېيىشكە ھەقلىقمىز.

— مىننەتدارمەن، مەۋلانا. ئەگىردە، سىكرىدە، دېھەلىپۇردا سارايلار، ئارامگاھلار بەرپا قىلدىڭىز. خۇدا ئۆمۈر بەرسە، مەن... سەمەرقەندتىكى بىبى خانىم مەدرىسىدەك ئۇلۇغ بىر مەدرىسىنىڭ لايىھىسىنى سىزگە سىز-دۇرماقچى ئىدىم... ئاچا ـ سىڭىللىرىمىزنىڭ قەددىنى بېشىمىزدا كۆتۈر-سەك ئەرزىيتتى...

مەۋلانا پەزلىددىن بابىرنىڭ ئاخىرقى كۆچلىرىنى توپلاپ قىينىلىپ سۆزلەۋاتقىنىنى سەزدى ـ دە، ئۇنىڭ پىكرىنى ئۆزى داۋاملاشتۇردى:

— توغرا ئېيتتىڭىز، ھەزرىتىم! ھەقىقەتەنمۇ خەلقىمىزدە بۇ ئادەت ئەزەلدىن مەۋجۇت. سەمەرقەندتە بىبى خانىم مەدرىسىدىن تاشقىرى شادى مۈلك بېگىم مەقبەرىسى بار. ھىندلاردىمۇ ئايال زاتىغا ھۆرمەت زور ئىكەن، ھەتتا سېغىنىدىغان خۇدالىرى ئارىسىدىمۇ ئاياللار بار. بىزنىڭ ھىرات ۋە سەمەرقەندتىكى ئەڭ ياخشى مېمارچىلىق ئەنئەنىلىرىمىزنى ئۆزئارا باغلاپ، ئايال زاتىنى ئۇلۇغلىغۇچى بىر مەدرىسە قۇرۇش مېنىڭمۇ ئەڭ ياخشى ئارزۇلىرىمدىن!

بابىر مەۋلانا پەزلىددىننىڭ خانزادە بېگىمگە بولغان ياشلىق مېھرى

زاماننىڭ تەقەززاسى بىلەن قانداق قۇربان بولغىنىنى ئەسلىدى ـ دە:
— مەۋلانا، — دېدى، — مېنىڭ ئېگىچىم خانزادە بېگىم ئىنساندىن يەتچىلىكتە تەڭدىشى يوق!... ئەگەر سىز ئارزۇ قىلغان مەدرىسىنى قۇرۇش بىزگە نېسىپ بولسا... ئۇنى «خانزادە بېگىم مەدرىسىسى» دەپ ئاتىساق ئەرزىيتتى.
مەۋلانا پەزلىددىنىنىڭ كۆزلىرىدە چاقماقتەك بىر ئوت چاقنىدى:
— ھەزرىتىم، سىز ھازىر مېنىڭ كۆزۈمگە مۇقەددەس بىر مەقسەتنى كۆرسەتتىڭىز! ئەگەر بۇ مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مېنىڭ ئۆمرۈم يەتمىسە، ئۇنى پەرزەنتلىرىمىزنىڭ دىلىغا ئورنىتىپ كېتىمەن. ئۇلار ھىند مېمارلىرى بىلەن ھەمكارلىقتا خەلقلىرىمىزنىڭ ئايال زاتىغا بولغان ھۆرمىتىنى ئۇلۇغ بىر مېمارچىلىق ئابىدىسىدە ئىپادە قىلسۇن!
بابىرنى تەر باستى. ئۇنىڭ يىپەك ئاق كۆڭلىكى قارىيىپ بەدىنىگە چاپلىشىپ قالغىنىنى كۆرگەن تاھىر تەشۋىشلىنىپ ئورنىدىن تۇردى:
— موللا تاغا، ھەزرىتىمنى چارچىتىپ قويمايلى! تېۋىپ «كۆپ ھاياجانلانمىسۇن» دەپ تاپىلىغانىدى.
سۆھبەتنىڭ تەپتى راستىنمۇ يۇقىرى بولۇۋاتقىنىنى ئەمدى سەزگەن مەۋلانا پەزلىددىن ئورنىدىن تۇردى:
— ھەزرىتىم، ئەمدى ئارام ئېلىڭ! مەن كېيىن يەنە كېلىمەن!
بابىر مەۋلانا پەزلىددىنگە قاراپ:
— يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار، — دېدى، — ئالەمدىن كۆزۈمنى يۇمسام... كابۇلدا ئۆزىڭىز لايىھىسىنى سىزغان باغ بار. تاغ ئۇستىدە ئەبەدىي ئارامگاھىم... ئاشۇ گۆزەرگاھدا بولسۇن... ئارتۇقچە ھەشەمەتلىك ئەمەس... شائىرانە لايىھە سىزىڭ.
مەۋلانا پەزلىددىنىنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، گەپ قىلالمىدى. ئۇ تەستىنتىق مەنىسىدە بېشىنى لىڭشىتتى ـ دە، كۆزىدىن ئاپئاق ساقىلىغا ئېقىپ چۈشكەن ياشىنى ئېرتىپ ئىشكتىن چىقتى.
تاھىر بابىرنىڭ تەردىن ھۆل بولغان ئىچكى كىيىملىرىنى ئالماشتۇردى. ئۇ ئۆزىنى ئادەتتىكىدەك خاتىرجەم تۇتۇپ، كۆندىلىك خىزمەتلىرىنى

ئەستايىدىللىق بىلەن ئادا قىلاتتى. بابىر ئۇسسىسا سۇ بېرىدىغانمۇ، نەپسى قىسىلىشقا باشلىسا يەلپۈيدىغانمۇ تاھىر ئىدى. ئۇ شۇ يەردە بولسا بابىر جىمجىتراق يېتىشنى مەۋلانا يۇسۇپبىمۇ بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن تاھىرنى كېچە ۋە كۈندۈز بىمارنىڭ ئالدىدىن كەتكۈزمەيتتى.

بۈگۈن كېچىسى بابىر ئىچكىرىسىدە ھە دەپ بىئارام بولىۋەرگەندىن كېيىن تاھىر سەۋدەرلەرنى چاقىرىپ، ئۇنى ئورنى بىلەن ھويلىدىكى ئۇستى ئوچۇق مەرمەر سۇپىغا ئاچىقتى.

ئەگرەنىڭ كەچ كۈزى خۇددى ئەنجاننىڭ باھار مەزگىللىرىدىكىدەك سالقىن ۋە مۇلايىم تۇيۇلاتتى. قاپقارا ئاسماندا يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرۇپتۇ. قىزىتمىسى ئۆرلىگەن بابىرغا يۇلتۇزلار يەنە قايناملغا چۇشۇپ ئايلىنىۋاتقاندەك ئۇرۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈندى. بابىر كۆزىنى يۇمدى:

— بەدىنىمدە... قان ئۇيۇشۇپ قېلىۋاتقاندەك...

تاھىر ئۇنىڭ يەلكىلىرىنى، قوللىرىنى، كېيىن پۇتلىرىنى ئاستا ئۇۋۇلاشقا باشلىدى، بابىر بۇنىڭدىن سەل يېنىكلىگەندەك بولدى ـ دە، كۆزىنى ئېچىپ يەنە ئاسمانغا قارىدى.

يۇلتۇزلار ئەمدى جاي ـ جايىدا توختاپ، تىنچ نۇر چېچىشقا باشلىدى. ئەنە، ئالتۇن قوزۇق، ئۇنىڭ غەرب تەرىپىدىكى يەتتەتكەن يۇلتۇزلىرى ئۇپۇققا ئېغىپ كېتىۋېتىپتۇ. شەرقتىن بولسا بىر توپ بولۇپ ئۈكەر يۇلتۇزلىرى كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋېتىپتۇ.

— بىزنىڭ قوۋادىكى ئۈكەر مۇشۇنداق بولۇپ چىقاتتى، — دېدى تاھىر.

بابىرمۇ باللىقى ئۆتكەن ئەنجان ئاسمىنىنى ئەسلىدى. يەتتەتكەن يۇلتۇزلىرى شۇ يەردىمۇ ئالتۇن قوزۇقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، غەزبكە پېتىپ كېتەتتى. شۇ يەردىمۇ يەتتەتكەن ئۇپۇققا باش قويغانسېرى ئۈكەر يۇلتۇزلىرى ئاسماننىڭ يۇقىرى جايلىرىغا چىقىپ باراتتى. قۇيرۇقنى بېقىملىق سىلكىپ ئۇچىدىغان ئالماس لەگلەك ئۇنىڭ خىيالىنى يەنە پاك باللىق يىللىرىغا ئېلىپ كەتتى. بابىر ئاسمانغا قاراپ ياتقاندا يەنە ياش، ساغلام يىگىتكە ئايلىنىپ، ئەنجان چارىبىغىنىڭ سۇپىسىدا ياتقاندەك بولدى.

بىردەملىك بۇ شېرىن ھېس كەينىدىن شەپقەتسىز بىر تىترەك بېسىپ كەلدى ـ دە، يۇلتۇزلۇق ئاسماننى قايىنامغا ئېلىپ پىر ـ پىر ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى.

تۇن پىرىمدىن ئاشقاندا تاھىرنىڭ ھۆركىرەپ يىغلىغىنى قاراڭغۇ باغنى زىلزىلىگە كەلتۈردى...

خاتىمە

مەۋلانا پەزلىددىن كابۇلدا بابۇرغا ھەر خىل رەڭلىك مەرمەرلەر بىلەن زىننەتلەنگەن تولىمۇ چىرايلىق بىر مەقبەرە قۇرۇشقا ئۈلگۈردى، لېكىن خانزادە بېگىم نامىغا مەدرىسە قۇرۇش ئۇنىڭغا نېسىپ بولمىدى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىنى ئارىدىن يۈز يىللار ئۆتكەندىن كېيىن بابۇرنىڭ چەۋرىسى شاھ جاھان قۇردۇرغان، مەشھۇر تاج مەھەلدە ئۇلۇغ ھىند مېمارلىرى ئەمەلگە ئاشۇرغان بولۇشى ئېھتىمال.

تاھىر «بابۇرنامە»دىن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلارنى ئەدىبنىڭ ئەنجاندىكى، تاشكەنت ۋە سەمەرقەندتىكى مۇخلىسلىرىغا ئەكېلىپ تاپشۇرغاچ، ئۆزى رابىيە بىلەن بىللە قوۋاغا قايتتى. ئۇلار ئۆمۈرلىرىنىڭ قالغان قىسمىنى تۇغۇلغان يۇرتلىرىدا ئۆتكۈزۈشتى. بىراق، ئوغلى سەپەربەگ مەۋلانا پەزلىددىننىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە ئەگرەدە ئۆمۈرۋايەت قالدى ۋە شۇ يەردە ئائىلە قۇرۇپ ھىند خەلقىگە قوشۇلۇپ كېتىشتى.

بابۇرنىڭ ۋاپاتىدىن ئون ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ھۇمايۇن ھەمىدەبانۇ بېگىم دېگەن خوتۇندىن بىر ئوغۇل كۆردى ـ دە، ئىسمىنى ئاتىسىنىڭ ئېتىغا يېقىن قىلىپ جالالىددىن ئەكبەر قويدى. بۇ ئارىدا ماھىم بېگىم ۋاباغا ئۇچراپ دۇنيادىن ئۆتكەن، خانزادە بېگىم تېخى ھايات ئىدى. ئەكبەر ئىككى ياشلىقىدا خانزادە بېگىم ئۇنى ئۆز تەربىيىسىگە ئالغان، «پۈتۈنلەي بوۋىسىغا ئوخشايدۇ، مېنىڭ ئىنىم بابۇر مىرزىنىڭ كىچىكلىكىدىمۇ قول ـ پۇتلىرى خۇددى مانا مۇشۇنداق ئىدى!» دەيتتى ئەكبەرنىڭ قوللىرىنى، پۇتلىرىنى مەستلىكى كېلىپ سۆيۈپ.

ئەكبەر ئۈچكە كىرگەندە خانزادە بېگىم ئاتمىش سەككىز يېشىدا كابۇلھەق دېگەن جايدا ۋاپات بولدى. ئۇنىمۇ كابۇلغا ئەكېلىپ بابۇر مىرزا مەقبەرىسىگە دەپنە قىلىشتى.

ھۇمايۇننىڭ ئۆگەي ئىنىلىرى كامران مىرزا ۋە مىرزا ئەسكىرىيلەر

مانا شۇ يىللاردا تەخت تالىشىپ، ئاكىسى بىلەن قاتتىق جەڭگە كىرىشكەنىـ
ـدى. بۇ جەڭلەردە ئاۋۋال مىرزا ئەسكىرىي مەككە يولىدا ۋاپات بولدى.
كامران مىرزىنىڭ ھۇمايۇنغا ئاداۋىتى بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىپ كېتىۋاـ
تاتتى. بۇ ئارىدا چوڭ يىگىت بولۇپ كەتكەن ۋە بېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان
ھىندال مىرزا ئاكىسى ھۇمايۇنغا قاتتىق ساداقەتلىكىنى ساقلاپ كېلىۋاتاتتى.
شۇ سەۋەبتىن ھىندال مىرزا ئۆگەي ئاكىسى كامران مىرزىنىڭ ئادەملىرى
تەرىپىدىن كابۇلدا 1552 ـ يىلدا ئۆلتۈرۈلدى. بۇ ھادىسىدىن كېيىن
كامران مىرزىنىڭ يېقىن ئادەملىرىمۇ ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈشتى، ئۇ ھۇمايۇنـ
ـدىن يېڭىلىپ، تاغلارغا قېچىپ كەتتى. لېكىن، ئۇنى تاغلىقلار تۇتۇۋېلىپ،
قول ـ پۇتىنى باغلاپ، ھۇمايۇنغا ئەكېلىپ بەردى. بارلىق بەگ ۋە
مەنسەپدارلار ئۇكىسىنىڭ كۆشەندىسىگە ئايلانغان كامراننى ئايىماستىن
قەتل قىلىشنى تەلەپ قىلىشتى. بىراق، ھۇمايۇن بۇنى ئۆزىگە مۇۋاپىق
كۆرمىدى. «ئاتام ھەزرەتلىرى پىداكار، مەرد، ئىناق بولۇڭلار، دەپ ۋەسىـ
يەت قىلغانىدى. كامران شۇنى ئۇنتۇپ تۇزكورلۇق قىلدى، ئەمدى بۇنىڭ
كۆزىگە مىل تارتىڭلار!» دەپ بۇيرۇدى. كۆزىگە مىل تارتىلغان كامران
قالغان ئۆمرىنى پۈتۈنلەي كور بولۇپ ئۆتكۈزدى.

ئاكا ـ ئۇكىلار ئارىسىدىكى بۇ ئىچكى زىددىيەتلەر تاشقى دۈشمەنلەر
بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئېغىر جەڭلەرگە قوشۇلۇپ، ھۇمايۇننىڭ بېشىغا
كۆپ كۈلپەتلەرنى سالدى، ئۇ ئاتىسى باشلىغان چوڭ قۇرۇلۇشلارنى ياخشى
داۋاملاشتۇرالمىدى، پەقەت بابىر قۇرغان دۆلەتنى ساقلاپ قالالىدى ـ دە،
ئۇنىڭ كۇتۇپخانىسىنى يەنىمۇ كېڭەيتىپ، نادىر كىتابلار بىلەن بېيىتتى.

ئونلاپ خەتەرلىك ئۇرۇشلاردا قىلىچ چېپىپ يۈرۈپ ئۆلمىگەن ھۇماـ
يۇن قەدىرلىك كۇتۇپخانىسىنىڭ پەلەمپىيىدىن چۈشۈپ كېلىۋاتقىنىدا پۇتـ
ـلىشىپ كېتىپ، ئىككىنچى قەۋەتتىن پەسكە يىقىلىپ چۈشتى ـ دە،
شۇنىڭ جاراھىتىدىن ۋاپات بولدى، ئۇمۇ ئاتىسى بابىر مىرزىدەك ئەللىك
ياشقا كىرمەي ئالەمدىن ئۆتتى.

ھەمىدە بانۇ بېگىم ئوغلى ئەكبەر بىلەن بىللە ھۇمايۇننىڭ خاتىرىسى
ئۈچۈن دېھلىدە قىزىل مەرمەردىن ئۇلۇغۋار بىر مەقبەرە ياساتتى.

ئەۋلادلىرى ئارىسىدا بابىرغا ئالاھىدە ئاقۇۋەت كۆرسەتكەن ئەكبەر بولدى. ئۇ «بابىرنامە»نى تۈركىي تىلدىن پارسچىغا ئىككى نۆۋەت تەرجىمە قىلدۇردى. ئەكبەر دەۋرىدىكى ئەڭ ئىستىبداتلىق ھىند رەسساملىرى «بابىر-نامە» ۋەقەلىرىگە ئاساسلىنىپ، بىر تۈركۈم ئاجايىپ رەسىملەرنى سىزدى. بابىر بۇ ئەسەرنى يېزىپ تۈگەتكەن سېكرى تېغىدا ئەكبەر بوۋىسىنىڭ خاتىرىسىگە ئاتاپ پەتھپۇر - سېكرى شەھىرىنى قۇردۇردى. بىرقانچە ۋاقىت پايتەختنى دېھلىدىن شۇ يەرگە كۆچۈرۈپمۇ كەلتۈردى.

ئەكبەرنىڭ بۇ پايتەختىدىكى سارايلار ھازىرغىچە پۈتۈن تۇرۇپتۇ. ھازىر بۇ پايتەختتە ھېچكىم ياشىمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن ئەتىدىن كەچ-كىچە ئادەم ئۈزۈلمەيدۇ. دۇنيانىڭ تۈرلۈك مەملىكەتلىرىدىن كەلگەن سايا-ھەتچىلەر تارىخىي ئابىدىگە ئايلىنىپ قالغان بۇ پايتەختنى كۆرۈپ، خىيالەن ئۆتمۈش دەۋرلىرىگە بېرىپ كەلگەندەك بولىدۇ.

بابىر قۇرغان زور دۆلەت ئۆز قۇدرىتى ۋە مەدەنىي يادىكارلىقلىرى بىلەن جاھانغا تونۇلۇپ، سەل كەم ئىككى ئەسىر ئۆمۈر كۆردى ۋە تارىختا قالدى. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بوگۆنكى كۆنگە يېتىپ كېلەلمىدى — ئەڭ ئاخىرقى بابىرىيلار ئۆتكەن ئەسىرلەردە ئىنگلىز مۇستەملىكىچىلىرى دەۋرىدە يوق قىلىندى. پەقەت بابىر ئۆز قولى بىلەن يازغان ئەڭ ياخشى ئەسەرلەر تېخىچە ئادەملەرگە ھامان مەنىۋى ئوزۇق ۋە زوق بېرىۋاتىدۇ. توغرا، ئۇنىڭ بىر ئۆمرى قاراڭغۇ ئاسماندا ئوتلۇق ئىز قالدۇرۇپ ئۆچكەن يۇلتۇزدەك تېز ئۆتتى. لېكىن، ئۆلمەس ئەسەرلىرى سەھىپىسىدە سەل كەم بەش ئەسىردىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئىككىنچى ئۆمرى — بۇ يۇلتۇز-نىڭ تۈندىن تاڭغا قاراپ ئۆچكىنىنى ۋە ئۆز نۇرىنى كېلەچەككە ماڭدۇرغى-نىنى ئېيتىپ تۇرۇپتۇ. بابىر قەلب ئوتىغا يۇغۇرۇپ ياراتقان مەدەنىي مىراس بۈگۈنكى نۇرلۇق ئەۋلادلارنى بەھرىمەن قىلغانسېرى ئۇنىڭ ئەنە شۇ ئىككىنچى ئۆمرىمۇ قاراڭغۇ كېچىلەردىن كېيىنكى يورۇق كۈنلەردە ئەستا-يىدىل ئاۋات بولۇۋاتىدۇ.

Document generated by Anna's Archive around 2023-2024 as part of the DuXiu collection (https://annas-blog.org/duxiu-exclusive.html).

Images have been losslessly embedded. Information about the original file can be found in PDF attachments. Some stats (more in the PDF attachments):
{
  "filename": "NDAzMjA5NjUuemlw",
  "filename_decoded": "40320965.zip",
  "filesize": 33286277,
  "md5": "5243c07e3a122d3290efbe7be1bd6205",
  "header_md5": "cb28adf3d83655d42b01afe94214accd",
  "sha1": "593df8de1f727094610ccd99f1eeb289ec6c170c",
  "sha256": "1a965a239198fbdfc8deb9ff7a7a53ab98cde7d23a5ef95483c0eefbd4fb733e",
  "crc32": 3869042331,
  "zip_password": "",
  "uncompressed_size": 33770477,
  "pdg_dir_name": "\u2568\u255f\u2565\u2563 \u256c\u00bc\u256c\u00df\u2562\u221a\u256c\u2500_40320965",
  "pdg_main_pages_found": 588,
  "pdg_main_pages_max": 588,
  "total_pages": 594,
  "total_pixels": 2148998256,
  "pdf_generation_missing_pages": false
}